

Új Magyar Múzeum

KORTÁRSÁK
JÓZSEF ATTILÁRÓL

III.

(1942—1945)

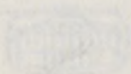
Akadémiai Kiadó

KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL

III.

(1942—1945)

Faint, illegible text, likely a table of contents or list of items, possibly including names and dates.

ÚJ MAGYAR MÚZEUM

IRODALMI DOKUMENTUMOK GYŰJTEMÉNYE

15.

SZERKESZTI

ILLÉS LÁSZLÓ

1. Hegedűs Nándor, Ady Endre nagyváradi napjai
2. Kortársak Móricz Zsigmondról I.
3. Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése
4. Móricz Zsigmond hagyatékából
5. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről I.
6. Ambrus Zoltán levelezése
- 7—8. Móricz Zsigmond levelei I—II.
9. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről II.
10. Vezér Erzsébet, Feljegyzések és levelek a Nyugatról
11. József Attila válogatott levelezése
12. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről III.

ÚJ MAGYAR MÚZEUM

KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL

III.

(1942–1945)

SZERKESZTETTE

BOKOR LÁSZLÓ

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA

TVERDOTA GYÖRGY

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1987

508180

Lektorálta

SZABOLCSI MIKLÓS

MAGYAR
AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

ISBN 963 05 4316 8 (összkiadás)
ISBN 963 05 4319 2 (III. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1987

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné — Műszaki szerkesztő: Kozma Anikó
Terjedelem: 37,75 ív

15488.87 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat — Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
Könyvtári szám: 5983 / 1988. sz.

DOKUMENTUMOK

THE MEDICAL UNIT & JOSEF ATTILA
EMILY SWOFFORD

Joseph was found with a bullet wound in the chest, and
was taken to a hospital where he died. A number of other boys
were also found with bullet wounds. The boys were taken to
the hospital and the doctors tried to save them. The boys
were all very brave and they died for their country. The
doctors were very kind and they tried to make the boys
comfortable. The boys were all very brave and they died
for their country.

THE MEDICAL UNIT, JOSEF ATTILA

THE MEDICAL UNIT JOSEF ATTILA

All the boys were very brave
and they died for their country.
The doctors were very kind
and they tried to make the boys
comfortable.

The boys were very brave
and they died for their country.
The doctors were very kind
and they tried to make the boys
comfortable.

The boys were very brave
and they died for their country.
The doctors were very kind
and they tried to make the boys
comfortable.

The boys were very brave
and they died for their country.
The doctors were very kind
and they tried to make the boys
comfortable.

776. MEGALAKULT A JÓZSEF ATTILA EMLÉKBIZOTTSÁG

Január 9-én József Attila Emlékbizottság alakult a haladó fiatal értelmiség és a munkásság részvételével. A bizottság célja, hogy *József Attila* hamvait Balatonszárszón kihantolva, Budapestre hozassa és itt, a nagy költő szülővárosában dízsírhelyre elhelyeztesse. Tervéhez a bizottság megszerezte József Attila testvéreinek beleegyezését. A bizottság eljár az illetékes hatóságoknál, hogy József Attila hamvainak *dízsírhelyet* adjanak.

Népszava 1942. jan. 18.

777. EMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

Attila nem volt hún király,
hadverő, barbár úr, pogány,
de fiatal volt s mint öreg háznak,
redők nyíltak a homlokán.

Eres kezében sose villant
a villámfényű Istenkardja,
de verset kellett írnia,
ha akarta vagy nem akarta.

Legyetek azzá, kivé muszáj
ő álma szerint lennetek,
hogy a ti József Attilátok
élhessen tovább bennetek.

Mert elvitte a vonat messze
és annak néhány éve már...
... s közelb kerülök hozzá egyre...
... Bár megértenéd, proletár...

Attila nem volt hún király,
de költő volt és lelke értünk
fénylett a fényes síneken . . .
. . . és nem lehet a mi vezérünk,
aki sorsunktól idegen!

Népszava 1942. jan. 18.

Óbudai L. Károly

778. JÓZSEF ATTILA EMLÉKE

A haladó fiatal értelmiség és a munkásság részvételével megalakult a *József Attila-Emlékbizottság*. A bizottság célja, hogy *József Attila* hamvait *Balatonszárszón* kihantolttatva, *Budapestre hozassa és itt — a nagy költő szülővárosában — dízsírhelyre helyeztesse*. Tervéhez a bizottság megszerezte *József Attila* testvéreinek beleegyezését. A bizottság eljár az illetékes hatóságoknál, hogy *József Attila hamvainak dízsírhelyet adjanak*.

Esti Kis Újság 1942. jan. 19.

779. JÓZSEF ATTILA — ÁTKÖLTÉSSEL

Van *József Attilának* egy kedves, apró lírai költeménye, mindössze két strófából áll. Címe: *Éji dal*. A „Magyar Föld” című néplap, amely — nagyon helyesen — időnként közöl a halhatatlan nagy költő verseiből, legutóbbi számában ezt az *Éji dal*-t tette közzé — némi korrekcióval. A második versszak ugyanis a „Magyar Föld” szerint így hangzik:

*Jusson a néniknek nagy bögre,
Szerető mindnek, ki szeret —
rálel a honi rögre,
aki egy hétre eltemet.*

József Attila pedig, aki — ez köztudomású — annyira ügyelt minden egyes gondolatjelre, pontra, vesszőre, hogy azt már gyakran barátai is túlzásnak minősítették, a következőképpen írta ezt a verssort:

*Jusson a néninek nagy bögre,
szerető mindnek, ki szeret —
áldott, mert élek én örökre,
aki egy éjre eltemet.*

Újság 1942. jan. 23.

Galamb Ödön, József Attilának makói diákéveiben tanára, mentora, majd később barátja, meleg, meghatódott és sokszor megható írásban mondja el visszaemlékezéseit azokra az időkre, amiket együtt töltöttek a DMKE makói internátusában. József Attila első költői próbálkozásai, első szerelme, öngyilkos-kísérlete, első sikerei, szép kronologikus sorrendben és hűségesen dokumentálva, levelekkel, rajzokkal, eredeti kéziratokkal megtűzdelve.

Idestova húszéves emlékek ezek is. A könyv szereplői ott bandukolnak napjában négyszer a kisváros lapos, szürke utcáján az internátustól az iskoláig és vissza, télen és nyáron egyforma kopottan és szegényen, mert mindnyájan szegény kisemberek fiai, a tanár is a megszállók elől menekült félzsoldon élő „számfölötti tanerő” ... A legenda azonban úgy jeleníti meg a tizenhét éves József Attilát, mint aki valamennyinél rongyosabb és elhagyatottabb. Aki meztláb zarándokol Szegedre, hogy nagy költőideálját, Juhász Gyulát fölkeresse. Nos, ez legenda.

Galamb Ödön tanúsága szerint Attila az ő internátusában a legjobban ellátott fiúk közé tartozott. Társai közül minden tekintetben kiemelkedett, nemcsak szellemiekben, de növésben, testi erőben is. Mint tanuló se volt az a szertelen, fantasztá bohém, aminek egyes leírásokban mutatkozik, még az osztályzataira is vigyáz és törődik azzal, hogy lehetőleg minden tárgyból jelesre vizsgáljon.

Költői öntudata hamar kiterébélyesedik, de azért nagy buzgalommal veti magát matematikai és fizikai problémákra. Galamb kedves filológiai pontossággal, egy szakember véleményét is idézi ezekről a keresésekről, amikben zseniális anticipációkat talál.

A kötet második felében *Radnóti* Miklós szép és magvas bevezetője után egy sorozat ismeretlen József Attila-verset találunk. Baráti asztalfiókokban megőrzött „műteremhulladékok”, legalább is a költő úgy szórta szét ezeket kötetei rendezésénél, mint méltatlanokat arra, hogy könyvben prezentálja a nyilvánosságnak. Sok olyan darab akad ezek között a kiselejtezett kis drágakövek között, amik megérték azt a gondot és szeretetet, amivel Galamb, Radnóti és a kiadó összeválogatták és megjelentették.

781. A MAGYAR MUNKÁS-POÉZIS SZÜLETÉSE

Az a vita, mely mostanában a munkás-művészet, a „negyedik rend művészete” körül kavargott, végeredményben abban összegeződött, hogy a munkás-művészetnek még nincs meg a maga teljesen kialakult iránya, s a munkásosztály történelmi hivatásával arányban lévő színvonala. A munkás-művészet még gyermekcipőben jár és éppen ezért nincs igazuk a borulatóknak, akik a munkásosztályt képtelennek tartják eredeti „munkás-művészet” kifejlesztésére, hiszen még nem érkezhettek el az a nagy egyéniség, aki egybefogja az eddigi irányokat, lefaragja a szinte groteszk túlzásokat, visszaszorítsa a polgári művészet hatását és megmutassa az utat, amelyen járni kell.

Senki sem kételkedhet ebben, aki ismeri azt a hatalmas alkotó erőt, melyet a munkásosztály képvisel. Bizonyos, hogy ennek a teremtő erőnek az emberiség vizualitásában is forradalmi szerepe lesz, bizonyos, hogy hatása alól senki sem fogja tudni kivonni magát. De nem kételkedhet különösen az, aki ismeri, hogy milyen, szinte meghatóan együgyű, az akkori polgári költészet minden sallangjával borított kísérletekből fakadt ki a magyar munkás-költészet is, mely egy József Attilát adott a magyarságnak és a világnak. Amikor a magyar munkás-poézis megszületett, olyan durva lanton döngicséltek a költők, hogy a megvádolt mai munkás-művészek hozzájuk képest maguk a Múzsák. Azokat az eszméket, melyeket később Ady, József Attila énekeltek meg, sokkal sikerületlenebbül hozták ki, mint a festők és szobrászok a maguk anyagában a maguk eszméit. Fontos az volt, hogy ezekben a régi munkás-költőkben *lobogott a lelkesedés, hittek eszméikben, küzdöttek, hirdették igazságukat*, s ha ezeket tekintjük, a munkás-művészeknél sem találhatunk hiányolnivalót. A kifejezés sajátosságát és tökéletességét az idő fogja megteremteni.

Nézzük hát, hogyan született meg Magyarországon a munkás-poézis, miként tapogatódzott az ipari munkások egyelőre még tudomásul sem vett mozgalma, hogy részt kérjen a magyar irodalomból, hogy az egész magyar társadalom számára kifejezze vágyait, sebeit, céljait?

[...]

Gondoljuk el, Ady és József Attila előde volt Csorba Géza!

Csorba Géza stílusában írta verses-agitációs beszédeit a szintén munkásszármaszású Darmay Viktor és a magyar munkásság nemzeti szabadság küzdelmeit lelkesen, de szintén nem sok eloquentiával ecsetelő Udvardy Géza. Udvardy például így ír:

A proletár megvédi a hazát a
zsarnok ellen,
S a zugba sújtja, ki reá tör
dúlva.
Megáll előtte, s szól: a tűzvészből elég.

[...]

Nyíltan megvallva tehát,

rossz versekből született a magyar munkás-poézis, a forma csak hosszú vergődések és gyötrődések után idomult a tartalomhoz. Már Gáspár Imre és Setét Ignácz szívében is ott lobogott az öntudat, a hit, hogy új világot fog építeni a munkásság a régi helyén, de hogy ezt kifejezni tudja, hogy elérjen József Attiláig, Kassák Lajos „Szombat este”-jéig, szentimentális ömlengés, rekedt, harsány dübörgés, minden izmus kipróbálása, üvegcylinder, meg mindenféle más kellett. A közönség sokáig nem tudott szabadulni a sallangoktól, még az utolsó időben is összetévesztette a proletár-poézissel Faludy érzéki és raffinált érzelmességét, de a látó és halló számára itt van a Fény és itt van az Ige:

Előttünk áll egy befejezetlen élet befejezett műve: József Attila költészete.

Magyar Nemzet 1942. febr. 1.

Antal Gábor

782. JÓZSEF ATTILA-EST

*Adj emberséget az embernek,
Adj magyarságot a magyarnak...*

A költő ajkán így csörömpöl a szó. Emberségért és magyarságért kiált. Hosszú harcok, nagy erőfeszítések után a kései költőutód elkapja az évszázadok mélyéből feléje dobott szót és tovább dobja új évszázadok felé. *Emberség, magyarság!* Milyen természetesnek látszó program és magatartás és mégis hányszor kellett csörömpölni a szónak, hogy *emberségünk és magyarságunk végkép el ne sülyedjen a ránkzúduló embertelenségben.*

A költő szólt s szavai nyomán valóban megjelent a „fehérek közt egy európai”. Szálltak a szavak és úgy éreztük, hogy a szavak varázsütésére mi is európaiakká lettünk; érző, eszmélő emberekké, akik „az adott világ varázsainak mérnöke” útmutatása nyomán szintén elkapják a szót „Adj emberséget az embernek, Adj magyarságot a magyarnak...”

Ezres tömeg emberségéhez és magyarságához kiáltott József Attila a pénteki vigadói irodalmi esten. És kikhez is szólt elsősorban? „Amikor az új népről, másfajta rajról kezdett komor zengésű éneket mondani — állapította meg *Darvas József* bevezető előadásában —, nemcsak a munkásnak, ennek az új életigenléssel jelentkező, frissen formálódott társadalmi osztálynak a vágyait és akaratát fejezte ki, hanem az *egész évszázados, ősi magyar szegénységét*. A külvárosok népéről szóló versei ritmusában nemcsak a gyári pörölyök kemény csengése érződik és nemcsak a perifériák kormos, súlyos levegője, hanem a csizmás, nehéz léptek tompa döngése is, amellyel a tanyák, majorok, faluszéli viskók emberei elindulnak a külvárosok felé, *magukkal cipelve a sokszázados mált minden terhét, hogy a gyárak iramában ériék utol a mindennapi kenyeret, amely otthon elfutott előlük*. Amint az anyaméhben felnövekvő gyermek kilenc hónap alatt *végigkíséri, végigéli* azt a sok évszázados fejlődést, amelyen az egész emberiség keresztülment, míg egyetlen sejtből világot formáló emberré lett, úgy József Attila is *megteszi* költészete fejlődésében azt az utat, amelyet a kialakuló munkásosztály megtett az öntudat első ébredéseitől kezdve az emberi élet egész teljességére kiterjedő válaszádig. Hitte és hirdette, hogy a *munkásság az az új és friss történelmi erő*, amely új formákkal és új tartalommal gazdagíthatja az emberiség világát, amely *azért* teremtetett, hogy helyt álljon az emberiségért az örök talajon.”

A helytállásnak ez a nagyszerű pillanata volt a József Attila-est. A közönség — munkások, diákok, haladó polgárok — a helytállás *eltökélttségével* jelentek meg és figyelték a figyelmeztető szavakat. A költő kitűnő tolmácsolókra talált. *Brassai Viktor* kolozsvári előadóművészt szinte a pódiumra szögezte a közönség szeretete. Kivételes sikere volt *Major Tamásnak* is. *Gerő Ilona*, *Gábor Miklós*, *Pápay Klára* és *Hont Erzsé* szavataikkal és énekeikkel arattak sikert. Kimagasló eseménye volt az estnek az „Öt szegény szól” című vers, amelyet *Gerő Ilona*, *Hollós Melitta*, *Bodnár Dániel* földmunkás, *Sipos Gábor* ipari munkás és *Varga Dénes* egyetemi hallgató adott elő. *József Jolán* visszaemlékezéseit a közönség áhítattal hallgatta. A magasszínvonalú estet a rendező, *Hont Ferenc* zárószavai fejezték be.

Népszava 1942. febr. 8.

k. gy.

*adj emberséget az embernek,
Adj magyarságot a magyarnak.*

(József Attila: „Hazám”)

Hisszük, valamicskét törlesztettünk abból a súlyos és nyomasztó adósságból, mely köztünk — barátok s főleg a társadalom — és a szegény ferencvárosi mosonó fia között idestova harminchét esztendeje fennáll. Hisszük, hogy most végre egyszer olyat cselekedtünk, melyben Ő is kedvét lelte volna; hisszük mert érezzük: mert gondolatai — „mint fémbe a savak” — agyainkba maródtak bele s mert vérét, mely a komor és titokzatos anyaföldre folyt, ereinkbe szívtuk fel. A pénteki *József Attila*-esten *Mi* voltunk a költő: az egész közönség.

S hogy az est méltó volt *József Attilához*, az már a legnagyobb dicséret. Formai hibák akadtak, néha kisiklott a dallam és pillanatokig diszsonáns akkordokat hallottunk, de aztán újra győzedelmeskedett a költő, ráterítette a Szépség varázslatos fátyolát a hatalmas, zsúfolásig megtöltött terem néma légtérére s újra felcsalta a szíveket a csillámló sziklafalhoz, hogy a képzelet színes országában elmondja a legszebb magyar szerelmesverset s hogy nyomban utána levetítsen a mélységbe, a sötétségben és sárban fetregő világra s megmutassa sebeit. Ő, a költő: a költő, aki mindig aktuális volt Magyarországon.

Aki ma időszerűbb, mint valaha.

Most *József Attila* az, aki az élen halad. Magába gyűjtötte halhatatlan elődei panaszát, magára vállalta eszméiket, tovább folytatja útjukat. Többet tudott mindenről, mint ők. Többet és komolyabban foglalkozott emberi dolgainkkal, sokrétegű tudása, éles elméje, mély, igaz tehetsége mindent feldolgozott, ami szolgálatunkra lehet. S mindent olyan szép, csillogó ötvözetben adott vissza, oly okosan, annyira őszintén s annyira a szívéből, hogy lehetetlen szabadulni szavainak bűvköréből, gondolatainak logikus következetességétől. Aztán legfiatalabb is volt az igazán nagyrahatottak, a halhatatlanok sorában; ma élt s bár emberi és magyar gondjaink döbbenetesen kevésé változnak az évszázadok távlatában, mai, szövődményesebb életünket élte, azt az életet, mely új problémákkal tetézte régi bajainkat s mely mindezen felül egyre több igazi prófétát egyre nagyobb és gigantikusabb zengzetű szabadságos próféciát követel. S mely egy részvétlen, szürke, utálatos őszvégi napon kiröpítette őt szörnyű centrifugájából. Kiröpítette a szédületes magasságba, a rezgő égboltra, melynek „seregek állnak érceiben”. Odament királynak, ha itt embernek se kellett.

Az est műsorát barátai állították össze, az előadást egyik barátja rendezte — *Hont Ferenc* —, aki mindenben igyekezett követni a költő

intencióját. Tudjuk, az előadóművészetnek kevés olyan szakértője volt, mint *József Attila*; kevesen is tudtak úgy verset mondani, mint ő. Felfogását vallja e sorok írója is, aki már többször kifejtette, mi a modern, recitáló előadóművészet lényege, szemben az ósdi, hadonászó, hajtépő szavalással. Ezen a síkon mozog *Hont Ferenc* elgondolása is, amit — mellesleg — a többi irodalmi előadáson még ma is teljesen mellőznek, nyilván azért, mert ez az új, impasszibilisnek látszó versmondás rendkívül nehéz; a csupán szavakkal való érzékeltetésnél állandóan fennforog a monotonaválás veszélye, amellet a közönség szélesebb és műveletlenebb rétege felé nem is olyan hatásos. Sajnos, igen kevés ilyen modern előadóművészünk van, talán hat-nyolc az egész országban. Annál örvedetesebb, hogy a *József Attila*-esten új, nagy tehetséget fedeztünk fel a kolozsvári *Brassai Viktor* személyében, aki már majdnem tökéletes a maga nemében. Ugyanilyen örvedetes *Gábor Miklós* kitűnő szereplése. Ez a fiatalember estéről-estére fejlődött, s ma odaszámíthatjuk a fentemlített néhány legjobb előadóművészünk közé. *Major Tamás* — aki ennek a gárdának vezére s a *Költő és kora* című előadásciklus kedvence — ezúttal egyik-másik versénél szöveghibát követett el (mentségére szolgál, hogy csaknem valamennyi hosszú, nehéz költemény volt).

Igen hatásos volt az „Öt szegény szó!” című költemény beállítása (két művész: *Gerő Ilona* és *Hollós Melitta*, *Bodnár Dániel* földmunkás, *Sipos Sándor* ipari munkás és *Vargha Dénes* egyetemi hallgató mondták el). Magvas, okos és szép volt *József Jolán* előadása, kár, hogy nagyon halkán mondta el. *Hont Erzs*i kedvesen adta elő a megzenésített verseket. Arról nem tehet, hogy a „Dudoló” és a „Betlehemi királyok” kivételével a többit — rosszul zenésítették meg. Jó volt *Darvas József* előadása (érthetően, higgadtan olvasta fel) s nagy sikere volt *Hont Ferenc* zárószavainak.

Az értékes előadást vasárnap délelőtt 11 órakor a Vigadó nagytermében megismétlik.

Újság 1942. febr. 8.

Barcs Sándor

784. VASÁRNPAP DÉLELŐTT ZSÚFOLT TEREM ELŐTT MEGISMÉTELTEK A „JÓZSEF ATTILA ESTET”

Csokonai, Petőfi és Ady estéi után e héten zajlott le a *Költő és kora* című előadó-ciklus utolsó estje, amelyet rendezői *József Attila emlékének* szenteltek. A három első estnél is zsúfolásig megtelt a Vigadó nagyterme, ember ember hátán szorongott az esztrádon és tíz-tizenkét

ember jutott majdnem minden emeleti páholyba. A József Attila esten még így sem lehetett megoldani a kérdést, az érdeklődés oly nagy volt a költő és művei iránt, hogy a közönséget ketté kellett osztani, *péntek este és vasárnap délelőtt több mint kétezeröttszáz ember hallgatta meg a másort.*

József Attila legszebb költeményei hangzottak el a *Költő és kora* ciklus két befejező előadásán. *Darvas* József, aki a bevezetőt mondotta, nagy tapsok között mutatott rá arra, hogy József Attila nemcsak egy új, frissen formálódott társadalmi osztálynak vágyait és akaratát fejezte ki, hanem az egész évszázados ősi magyar szegénységet. Új előadóművész mutatkozott be József Attila verseivel a budapesti közönség előtt, a Kolozsvárról feljött *Brassai* Viktor.

Mind a két alkalommal meleg taps fogadta a pódiumon *József* Jolánt és finoman megfogalmazott visszaemlékezésének elmondása után hosszan és lelkesen ünnepelték. Három, négy percig tapsolt, lelkesedett a közönség, alig engedett helyet a következő műsorzámnak, amikor a nagyon tehetséges fiatal *Gábor* Miklós elmondotta József Attilának egy külföldi író budapesti előadását bevezető híres költeményét. *Major* Tamás most is a legjobb szavalóművésznek bizonyult. *A város peremén* és *Születésnapomra* elmondásával mind a két alkalommal nagy és megérdemelt sikere volt. *Hont* Erzsébet néhány megzenésített verset énekelt. Legnagyobb sikere a *Bellehemi királyok* előadásával volt. A tapsok és az ünneplés nemcsak a kitűnő előadóművésznőnek szólt, hanem a verset megzenésítő és a Szeretet kórházban *súlyosan betegen fekvő Reinitz Bélának is.* *Hont* Ferenc, a ciklus rendezője, a pénteki estén személyesen is a közönség elé lépett és rövid záróbeszédet mondott.

Független Magyarország 1942. febr. 9.

785. A KÖZÖNSÉG

A József Attila-estről már írtunk, [...] ugyancsak megtöltötte a pesti Vigadó nagytermét a hideg vágányokon meghalt költő szellemi magnese.

Amiért külön érdemes írni erről a matinéről, talán a közönség, amely szegényes ruhában, részben a perifériákról verődött össze a fényességes csillárok előkelő csarnokába. Igen: a közönségről, amelyet csak az előcsarnokban figyelmeztettek komoly, szabályrendelet-ízű nyomtatott betűk, hogy „hócsizmával a terembe lépni tilos!” miért is azok, akik a ma divatos csizmácskákban érkeztek — amelyek alá tudvalevően nem is lehet cipőt húzni —, kénytelenek voltak jegyükkel hazamenni, habár illetékes altisztai körökből hallottuk, hogy volt olyan hölgy is, aki hősi elhatározással ruhatárba adta a csizmát és vakító

selyemharisnyában sétált föl a Vigadó nem éppen frissen fényesített parkettjére.

Ez a jelentéktelen epizód, s a közönség nem ok nélkül való felháborodása a titokban hozott és előzetesen senki tudomására nem adott rendelkezés fölött, semmiség ahhoz a közönség-eseményhez képest, amely a nézőtér és pódium összeforrásából kínálkozik toll hegyére. Szinte lélekzetvisszafojtva figyelték egyszerűek és értelmiségiek, gyári munkások és diáksapkás egyetemisták Darvas József megállapításait, amelyekkel egyes korok problémáit elsőízben irodalmilag megjelenítő magyar írók méltó rangsorába illesztette a „negyedik rend”: a munkásság nagy költőjét. Aztán csobogni, hullani, zuhogni kezdett a József Attila versek áradata, s a közönség tombolt, lelkesedett: élte a maga életét, vagy a megismert igazi életet, az igazi írásművészet strófáiban. Közben pedig azt gondolta magában ugyanez a közönség: kétségbeejtő, hogy egy nagy magyar szellemnek a vágányok hideg vasán kell kimúlnia, hogy eljusson a tágabb nyilvánossághoz, amely e pillanatban még inkább társadalmi és szociális, mint irodalmi elégtételt szolgáltat egy életében-halálában különös, de tipikusan magyar hőrosz egyéniségének.

A közönség, mikor vége volt a matinének arra gondolt: nekünk vannak hivatalos irodalmi köreink, van Kisfaludy- és Petőfi-társaságunk (hogy a többit ne is említsük!) ezek egy évben soha nem tudnak olyan tömegben, olyan izzó, irodalomértő fiatalságot összetoborozni, mint a lenézett, megtagadott József Attila szelleme.

Senki, a hivatalos magyar irodalom „illetékesei” közül nem volt ott, sem az esten, sem a matinén. Valahogy nem jól van ez így — gondolta magában — elismerjük: illetéktelenül — a közönség.

Valahogy nem jól van ez így! — adja vissza a közönség, tehát a közvélemény hangját a nyomtatott betű, kissé talán illetékesebben. Nem jól van, hogy nekünk külön van „hivatalos” irodalmunk és külön van irodalmunk: s a „hivatalos” irodalom folytonosan lenézi, megtagadja sőt megveti azt, ami új formanyelven hirdeti az örök szép és az örök magyar ígét.

Szeretnénk eljutni oda, hogy az irodalmi megjelenítés és érvényesülés ne legyen fizetési osztályhoz, vagy társadalmi réteghez kötve. Szeretnénk látni — nagyon szeretnénk látni! — a magyar szellemi élet „illetékeseit” is a József Attilák, Ady Endrék, Vajda János szellemét idéző irodalmi estéken.

Mert nincs külön „modern” irodalom, nincs külön „proletár” irodalom és nincs külön „nemzeti” irodalom, csak magyar irodalom van, amelynek közösségébe, rangsorába, méltóságába mindenki beletartozik, aki a magyar szó muzsikájával, a magyar gondolat ősi függetlenségével

és az örök szép szerelmével dalol a magunk életének akár napsütéses tájairól, akár kormos szögletéről.

Erre vár a közönség és ezt követeli a magyarság.

Kis Újság 1942. febr. 10.

-r-k-f

786. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETE

Egyre nagyobb érdeklődést látunk a közelmúlt legnagyobb magyar költőjének hátrahagyott műve iránt. A *Fővárosi Vigadóban* most rendezett *József Attila estet* páratlan érdeklődés előzte meg, főképpen a *munkásság* jött össze az ünnepi jellegű megemlékezésre. Az esten *Darvas József* méltatta tartalmas előadásban a költő jelentőségét. A *munkásság* belső fejlődésével hasonlította össze a költőét s *négy fejlődési korszakot* határozott meg. Az elsőben a *cinikus hang* uralkodik, a „Nincsen apám, se anyám” kamaszos kijelentéseinek ideje ez, a Lumpenproletariat állapota. Majd *hagyományt és hazát talál* a költő a *külvárosi tájban*: ez a perifériákra-gyökerezés szembetűnő a *munkásságban* is. Következő korszakában a *történelmi szerep* iránt érdeklődik. Hatalmas versei (A Dunánál stb.) e korszakból származnak. Végül eljut a *haza fogalmáig* s a „*Hazám*” ciklus könyörtelenül tisztánlátó verseiben ráébred a közelről fenyegető veszedelmekre. A kitűnően összefogott előadást számos szavalat követte, különösen a Kolozsvárott élő *Brassai Viktor* és *Major Tamás* intellektuálisan átélt verstolmácsolásai érdemelnek komoly dicséretet. József Attila megzenésített verseiből *Hont Erzs*i adott elő néhányat elmélyedt művészettel. Különösen *Ránky György* kompozíciói tűntek ki formás felépítésükkel, hangulatos és dallamos invenciójukkal.

Tiszántúl (Debrecen) 1942. febr. 10.

787. JÓZSEF ATTILA

József Attila egy kopott, nyomorúságos ferencvárosi bérházból indult a halhatatlanságba. Kis proletárcsaládból az emberi közösségbe. Lírai felvillanásokból a bölcelet mélységeibe. Költészete és élete — egyben látva az egészet — azért tragikus, mert benne a gyanútlanág bukott el és az ártatlanul, hetykén, vidáman füttyörészett dallam szigorú szövege teljesedett be. A dallam csupa játék, kihívó gyengédség, mohó szeretetvágy, az élet idilli igenlése, csupa lány kedvesség. A szöveg, a versek szövege és az életé, komoly, nyers, emberi méltóságba gázoló

magyar és költői sors. A költő, aki a tájak és falvak, alkonyok és állatok édes, boldog dalolójának született, ez a Csokonaiasán rokokó kecsességű suhanc hiába próbálta hősiességével felmutatni és fenntartani magában az „áramló könnyűségű rétek” látomásait, kényszerű győzelmet aratott fölötte a külvárosi éj.

Attila költészete a tragikus párbajnak, a dallam és szöveg, a lélek és a külvilág egyenetlen mérkőzésének példázata. Tehetsége könnyed volt, szellemi magatartása töprengő, kínzó kétségek között vergődő. Költői műve zseniális szintézise a szinte elviselhetetlenül súlyos tartalmaknak és a legkecsesebb közvetlenségnek. Hol hetykén kötekedve, hol fennköltén is bájos fesztelenséggel dalolta ki halálos fájdalmaikat, felülmúlhatatlan verselési készséggel, de végül beleroppant az idegfeszítő játékba és eldobta magától az életet, amikor az ellentmondásait fékező akarat megroppant benne.

Szegény volt és sokat nyomorgott. Az ember sokféleképpen lehet szegény: nyomottan és kihívóan, szemérmesen és szemérmetlenül, alázatosan és gőgösen. Attila aranyos szegény volt ifjúságának sötét éveiben. Tündéri derű, táncos életöröm sugárzik e korszakból való verseiben. Hamvasan, vigasztaló közvetlenséggel tudta dalba önteni a legfinomabb, legtörekenyebb szomorúságokat. Türelem és megnyugvás árad ifjúkori verseiből, nyári éjtszakák csendje cinkosan hunyorgó csillagokkal, megbocsátás, értő szeretet, egy mindenbe beletörődő költőszív panteizmusa. Maga az alkony muzsikál ilyen soraiban:

*Lebeg a hosszú szél lebontva
— késő, szép délután ez, késő —
fodraiból a levelet
fésüli zümmögő fésű.*

Más, verssé teregetett tájat szinte testi mélységből világít be egy kicsapó indulatjelző. Alvajáró biztonsággal építi fel merőben érzelmi elemekből azokat az elvárásolt falvakat, melyekben öreg parasztok és nénék dünyögik a népdal egyszerű ritmusaiban mélységes és megható panaszaikat.

Költészetének második periódusa félreismerhetetlenül klasszicista jellegű. Dogmatikusan racionális ódái, és tankölteményei elvontak, hűvösen személytelenek. E szenvedélyesen szenvedélytelen, éleselméjű és ellenállhatatlan lendületű költemények után, a *Nagyon fáj* című verskötetével visszatér önönmagához. Attila ebben a kötetben fölparancsolta emlékezete mélyéből zavartan elsüllyesztett, nyomorúságos gyermekkori élményeit és végigkínlódta a beléje ragadt, tudattalan maradt, megalázó érzéseket. Hogy mi célból? Nincs rá felelet. A felismert társadalom felől jött, melynek törekvéseivel szembehelyezi a

kitisztult értelmet, de ahelyett, hogy megállapodna, elindul az ösztönök zavaros világa felé, súlyosan elhatalmasodó idegbetegsége alvilági felfedező útjára. Jókedve megritkul, ifjúi heve megcsappan. Nagylendületű versei mélyén fáradtság bújik meg és rezignáció, alig oldódó szomorúság. Verse elmélyül, a játéknak vége van: a dallam már csak a szöveget szolgálja. A hasonlat, a jelző, a kép kevés verseiben, de ami van, feledhetetlen.

A mártíromság derűs készsége, az elkerülhetetlen vállalása vonul végig költészetén és életén.

*Fáradt meg együgyű,
vagy tán csak jó vagyok
s reszketek mint a fű
és mint a csillagok.*

*Ne légy szeles
Bár munkádon más keres,
Dolgozni csak pontosan, szépen,
Ahogy a csillag megy az égen,
Úgy érdemes.*

1937. december 3-án, harminckétéves korában, megbomlott idegekkel a vonat elé vetette magát.

Most már csak versei maradtak meg nekünk, ezek a ragyogó gyöngyszemek, amelyekben tiszta értelme csillog, és amelyeken a végtelen emberi fájdalom könnye remeg. Itt maradtak a versei, amelyekben megfogalmazott olyan összefüggéseket, amelyekkel teljesebben és tudatosabban látjuk ezt a világot.

Kelet Népe 1942. febr. 15.

József Jolán

788. GALAMB ÖDÖN: MAKÓI ÉVEK

József Attila élete nyomában I. Cserépfalvi 173 l.

A debreceni kollégiumot nem Hatvany és Kocsi Sebestyén professzorok tették nevezetessé, hanem egy kicsapott diákjuk: Csokonai. Hát Pápa, Aszód vagy Zilah iskolája mi másért érdekelhetne, ha nem a költő ürügyén, akit néhány évig falai közé fogadott. A makói gimnázium és a hozzátartozó internátus s egyáltalában egy alföldi kisvárosi iskola élete azóta érdekel, mióta József Attiláról tudjuk, hogy Makón járt iskolába. Elképzeljük a kisvárosi internátus sivár ünnepnapjait, a

hétköznapok egyhangú munkarendjét: nagystúdium, kisstudium, szilencium s a ritka órák, mikor nem hajolt fölübük az internátus tanár alakja, mikor le lehet menni a hálóterembe, hol a hazulról érkezett csomag vár. A ritka pillanatok, mikor megnyílik az internátus kapuja s a diák előtt feltárul a világ... Mi is a világ? Néhány poros utca, feketeruhás korzó a délutáni templomozás előtt, egy nyári fürdő, a cirkusz. József Attila élete nyomában bejárjuk a várost, hol lassan-lassan megnyílnak a szívek a költő-siheder előtt — ha hihetünk Galamb tanár úrnak. De miért ne higyjünk neki? Ő is azok között volt, akik lehajoltak hozzá a nehéz makói napokban, mikor az árvaság, a magány, a szeretetlenség kínya gyötörte. A költő hálája néhány levél, melyet Pestről, Bécsből, Párizsból küldözget Ödön bátyjának, meg a Tanítások kézírata. Ez mind benn van Galamb tanár úr emlékező könyvében, melyet majd az irodalomtörténet fog haszonnal forgatni. A válogatott hátrahagyott versek is az irodalomtörténetet érdeklik elsősorban, hiszen ezeknek az éveknél java termése már megjelent a *Szépség koldusa* s a *Nem én kiáltok* kötetekben. József Attila ikonográfiájához szolgáltató anyagot néhány nagyon érdekes kép, gyermekkorából és diákkorából.

Az Ország Útja 1942. febr.

Sárkány Oszkár

789. „EBBEN A MEGVÁLTOTT VILÁGBAN”

*Ebben a megváltott világban
egy pillanatom nem volt nemes;
sem langyos, édes, kellemes
mint disznónak a pocsolójában.*

(József Attila: Számvetés)

Ezeket a sorokat egy költő írta, aki itt élt és ugrott a vonat elé, ebben a megváltott világban, alig néhány éve. Furcsa élete volt, szinte túlzottan költői. Költő talán még nem is nyomorgott ennyire, s ha nyomorgott is, nem mondta ezt el ilyen leplezetlenül, minden vidámság nélkül, ennyire borzalmasan egyszerűen. Most ő is megkezdte a halál utáni életet. Ami belőle maradandó volt, a mű itt forog a kezekben. A könyvnapon kiadják, matinékon szavalják verseit, inkább rosszul, mint jól. Néha, az élet valamilyen helyzetében az ő verssora jut az eszünkbe, éjjel, ha felébredünk s kissé egyedül érezzük magunkat, megint csak egy József Attila-sor jelenik meg az agyunk kis vetítővásznán, néhány sor, amelyből a végtelen magány beszél. A költő mindig teremt. Az Uristen megteremtette a világot, a költő megnevezi a világ dolgait, tehát

újrateremti őket. Hiszen a névadás második teremtés. Vannak örökérvényű fogalmazások. Shakespeare és társai néhány dolognak örök érvénnyel találták meg a nevét, vannak évszázadokra szólók. Ez a szegény költő, aki csakugyan szinte csikorgó kínban élt, szintén így fogalmazta meg az élet, a mai élet dolgait.

Érdekes olvasni ezeket a verseket, hiszen olyan közel vannak, hiszen rólunk szólnak, rólad és rólam, a városról, a nyomorról, az egyetemről. Közel vannak és mégis távol. Mert ez a rólunk szóló mondanivaló már „in specie aeternitatis” beszél s amit ő megírt ebből a zavaros és illanó korból, az minden mulandóságon túl egy kissé örök. Olyan ez, mintha az ember a saját szobrát nézegetné, amiről tudja, hogy nem az ábrázolt személy miatt fog élni, hanem a művész miatt.

Nehéz még meghatározni József Attilát, vagy inkább, mert a zsenit nem lehet meghatározni, mondjuk úgy, nehéz beszélni róla. Ötödrangú költőről könnyen ír kritikát az ember, de a halhatatlansággal nehéz komázni, ilyenkor mindig kissé borsószik a hátunk. Jobb is lenne, ha nem kellene beszélni róla, ha csak olvashatnánk a verseit, minden szó nélkül. Hiszen amit mond, az annyira a lélek legmélyebb mezőire hat, annyira belénk üt, hogy nehéz elemezni a hatást. De éppen ezért nagy költő, mert nem engedi némán maradni az embert, izgat és követeli, hogy beszéljünk róla. Mert nem róla van itt szó, hanem magunkról. Én, a mai ember, én vagyok bezárva ezekben a rímekbe, én szenvedek sokat és örülök keveset ezeken a lapokon, én nézem a tehervonatot a pályaudvaron, ki tudja hányszor, én ballagok hazafelé nehéz szívvel; én, a mai ember, a mai kor leszek ezeken a lapokon a hozzám vegyülő titokzatos elemtől, a szépségtől, örökkévalóvá.

Proletár volt, még azok között is a legutolsó. Elsősorban tehát ezt a világot fejezi ki. A külvárosról beszél, kis, furesza szobákról, ahol ugyanaz az egyetemes élet zajlik, mint a belvárosban, csak más díszletek között. Szenvedésekről beszél, a nyomorúság, apátlanság, a verés kínjairól, erről a szörnyű rétegről a lelkén, mely harminckét éven át növekedve egyszer csak összeroppantotta a lélek boltozatait. Aki ennyit szenvedett, az nem dalolhat már vidáman így, hogy „Jó Petőfi, te nem félhetsz”. Aki ennyit szenvedett, az egyideig reménykedik, hogy szép birtoka ez a világ, amihez joga van, egyszer talán az övé lesz, azután lassan lemondhat róla. Ő csak megpróbálhatja hordani azt a szörnyű terhet, amit valamilyen földöntúli végzés és a többi ember bűne reárakott s harminckétévi szenvedés után megkapja a jogot, hogy összeroppanjon alatta.

S mit csináljon ebben a sorsban a nyomorult ember, aki még ráadásul költő is, különös, rettentő szép és rettentő sötét erőket érez magában, s éppen ezért mindent egy magasabb síkon is el kell szenvednie? Természetesen békülni próbál. Kivel? Azzal, aki bántja, aki

miatt mindez történik, a világgal, az emberekkel, az egész világegyetemmel, Istennel. S itt a tragédia, hogy a benne lakó titokzatos valami nem engedi, hogy a békülés őszinte legyen. Istennel elkomázzgat, néha még össze is törik előtte, a világnak nem tud hízelegni, mert minden nyomor és kétségbeesés alján érzi, hogy ő erős és hatalmas. Ereje a nyelv, a pompás rímek, az, hogy csodálatos összefüggéseket lát meg a dolgok között. Nem tudja igazán megadni magát. Itt van körülötte a világ, az emberek, a rokonok, a többi írók. Mint minden ember, ő is önmagát keresi bennük, hiszen a világ tükör, amelyben én visszatükröződöm s a sok apró villanásból kialakul a kép, aki én vagyok. De valahogy nem megy ez a világgal való barátkozás. Valami rendet keres, ahol ő is otthon van, amelybe belefér. De ez a rend nem akar megszületni. Sok ponton akar hozzákapcsolódni a világhoz. A legelőbb kapocs az anya. Eszeveszetteen szereti (Kései sirató), a vonat tetején megy le Szabadszállásra, hogy tejet meg enivalót hozzon beteg anyjának. Mire hazaér, anyja meghal. Próbálkozik a barátsággal. Összebarátkozik egy költővel, de ez a viszony is szétszakad. A költő pályája nagy lendülettel felszalad, József Attila nem tudja követni, ő nem csinálhat karriert. Verseskönyveket ad ki, nem veszik észre. Lapot szerkeszt, belebukik. Szerelmes lesz, ez sem sikerül. A magány úgy veszi körül, mint egy ketrec. Újra és újra kiveti hálóját a világra és mindig üresen húzza vissza. Reménytelenség és magány, magány és reménytelenség úgy vájja a lelkét, mint a vízcepp a követ. Ebbe bele kell egyszer örülni, ő bele is örül.

Az örültség már régen ott bújdosik benne, talán már kezdettől fogva. Verseinek különös hideg rendje, pompás rímei azt mutatják, hogy ez az agy mindig nagyon furcsán, messziről asszociált. Éppen ez a furcsa képzettársítás növeli naggyá. Hasonlít egy kissé Bólyai Jánoshoz, akinek a tehetsége ugyancsak így lett langyosból fehéren izzóvá. Versei olvasásakor az jut az ember eszébe, hogy talán az élettelen hideg világűrben kóvályoghatnak ilyen hideg, ilyen pompás és mégis reménytelen rendben a dolgok, mint őnála.

Az út a tehervonat kerekéig lassú, de következetes. Láttá és leírta a kort, nem lázítóan, inkább a reménytelenség tárgyilagosságával, ami minden pátosznál hatásosabb. Nem politizál, csak megírja, amit lát, s ez elég politika. Mikor a világ nem segített, megpróbálkozott még egy utolsó renddel. Mindentől elszakadok és élek magam, ahogy tudok:

*Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja*

*s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor — ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, se senkinek.*

(Eszmélet)

Nem kell a szülő, nem kell az élet, nem kell a hit s nem kell az Isten. Ődöngeni akar a világban, mint egy rossz lomos szobában, amelyhez semmi köze sincs, ahonnan bármikor elmehet.

Aki, — ha kicsiben is, — átment ezen a folyamaton, tudja, hogy ez a legreménytelenebb álláspont. Ezután csak meg lehet örülni, meg lehet halni, vagy — miután már szegény József Attilának nem mondhatjuk, csak magunknak — meg lehet térni. Szörnyű olvasmány ez a verseskönyv, mert teljesen reménytelen, elejétől végig. S a költő is tudja ezt, tudja már akkor, amikor nekivágott az útnak. Miért kellett neki szenvednie? A végzet vitte, az „ananké”? Vagy az Isten volt hozzá oly kegyetlen? Valószínűleg értünk szenvedett. Mert ez a könyv nem csak reménytelen, hanem gyönyörű is. Gyönyörű, mint minden örök szimbólum, amelyben magunkra ismerünk, az örök emberre. Ez a mű sokmindent összefoglal mai világunkból, de végeredményben az örök emberi küzdelem nagy jelképe. Magunkra kell ismernünk benne, mert ezek vagyunk mi, ilyen reménytelenek, ilyen kétségbeesetten küzdő és tántorgó alakok. Ez vagyunk mi, a józsefattilai műbe teljesen bele van foglalva a mi életünk is. S nem azért teszem hozzá, mert „hitbuzgalmi” lapba írok, hogy ez a nagy műnek csak az egyik fele. A másik felét Isten mondja ki. Vonatkerék, vagy megváltás, nincs más kiút se József Attila, se a világ, se az én számomra. Az ő műve is azt bizonyítja, egy különös zseni minden tüzével és tehetségével, hogy reménytelen a helyzet. Ez a reménytelenség, oda kell hogy kergessen valamilyen megoldáshoz, vagy megoldási kísérlethez. Ezt a megoldást nem mi választjuk. Az egyiknek bele kell pusztulnia abba, hogy a másik megmenekülhessen. József Attilának tönkre kellett mennie azért, hogy mi, áthaladva az ő reménytelenségén, az Úristenbe tudjunk fogózni.

Különös költő, dehát a kor nem különös-e? Sokmindent ő teremtett a számunkra, sokmindenre megtanított. Már nem rázhatjuk le, nem tagadhatjuk ki, hiszen minket jelent, bennünk él. Szeretni akart bennünket és mi nem szerettük s ő elmenekült ebből a világból, ahol nem akarták megérteni, mert nagyon is értették, s nem akarták szeretni, mert félték ítéletet mondani önmaguk felett. Ő meghalt, de a mű él. A mű ráér, itt van, minden nap, minden percben halálunkig makacsul kínálja tanulságát. Mi meghalunk, de a mű időtlen lett. Ha mi nem

hallgatunk rá, utódainknak, ha azok sem hallgatnak rá, unokáinknak mondja el a tanulságot:

Emberek, hát nem akarjátok elhinni, hogy az élet teljesen reménytelen, és hogy csak a Krisztus segít?

Pro Christo 1942. febr.

ifj. M. Gy.

790. „HOLNAPOSOK”, SZOCIOGRÁFUSOK ÉS NAGYKOVÁCSYÉK NAGYSIKERŰ ESTJE NAGYVÁRADON

A múlt hét végén *nagysikerű és különös műsorösszeállítású irodalmi estet* tartott *Nagyvárad*, igazi hagyományhűséggel jelentős magyar irodalomtörténeti múltjához. *Budapest* írói és művészei mentek le a lehető legkülönösebb összeállításban a „*Körös-parti Párizsba*” [...]

A műsor második részében a háború utáni halhatatlanok kerültek sorra: *Kosztolányi* és *József Attila*. Ebből megint kiemelkedtek *Nagykovácsy* és *Polgár Tibor* számai, valamint *József Jolán* arcképe halhatatlan öccséről.

Az est olyan nagy esemény volt, hogy műsoron kívül, a szünni nem akaró tapsvihar után, *Pannit* és *Márikámat* is elő kellett adnia *Nagykovácsy Ilonának*.

Kis Újság 1942. márc. 3.

791. EDMUND GALAMB: „MAKÓI ÉVEK” (JAHRE IN MAKÓ)

Budapest, Cserépfalvi, 1941.

Der so früh und unter so tragischen Umständen verstorbene Dichter *Attila József* besuchte das Gymnasium in Makó. Zu seinen Lehrern und Erziehern, man kann wohl auch sagen, zu seinen Freunden gehörte hier vor allem der Gymnasialprofessor *Edmund Galamb*. Er hat nun seine Erinnerungen, die sich auf die Knabenhjahre des Dichters beziehen, mit viel Liebe aufgezeichnet und mit einigen Briefen und teilweise unbekanntes Gedichten *Józsefs* in einem Band herausgegeben. In seinen Ausführungen finden sich einige gute Beiträge zur Biographie des Dichters: vor allem kann er die allgemein verbreiteten irrigen Vorstellungen von dem Elend der Knabenhjahre des Dichters richtigstellen. Nach seiner Darstellung gehörte der Knabe zu den aufgeschlossenen,

gepflegten, wenn auch nicht zu den ersten Schülern des Gymnasiums. Die Freunde des Dichters werden das kleine Buch sicherlich mit Liebe aufnehmen; auch die wissenschaftliche Forschung kann aber daraus gute Anregungen schöpfen.

Pester Lloyd 1942. márc. 4.

—y

792. ELŐADÁS JÓZSEF ATTILA BETEGSÉGÉRŐL

A Vajda János-társaság keddi esti ülésén *Kulcsár István*, az ismert pszichológus előadást tartott József Attila idegállapotáról. Előadásában foglalkozott a tragikusan elhunyt költő tudathasadásával és ennek a betegségnek költészetére tett hatásával. Téves az az elképzelés — mondotta az előadó —, mintha József Attila versei zavarosak és érthetetlenek volnának betegsége következtében. A közönségnek kétségkívül meg kell szoknia József Attila kifejezési módját, írásmódját, de ha megszokta, akkor a költő egész életműve tökéletesen logikus egységnek, kristálytisztá rendszernek tűnik előtte. Azok a kifejezések és képek, amelyeket a közönség bizonyos idegorvosok nyomán költészetében a tudathasadás megnyilvánulásának tart, legtöbbször nem egyebek, mint a legmélyebb és legigazabb költői szépség.

Kulcsár István előadása után *Staud Géza*, a Madách Színház dramaturgja tartott nagysikerű előadást a mai dramaturgok munkájáról és feladatairól.

Népszava 1942. márc. 13.

793. JÓZSEF ATTILÁVAL PÁRISBAN

— Este magammal hozom egy barátomat is *József Attilát* — mondotta nekem P. György 1926 októberében, egy esős, csatakos párisi délután.

Bevallom, hogy ez a név akkor előttem nem sokat jelentett. Több éve csavarogtam és tanultam külföldön, ritkán látogattam haza, belemerültem kémiai tanulmányaimba és a francia és a német irodalomba, csak a beérkezett hazai írók munkáit olvastam s a felnövekvő új generáció hangja, az én kortársaimé, nem jutott el még hozzám. Hallottam, hogy József Attila az új magyar líra egyik ígérete, de csak a „*Nincsen apám, se anyám*” kezdetű költeményét ismertem.

Még csak néhány napja voltam Párisban. Természetesen a Szent Mihály útjának egyik szállodája utolsó emeletén kvártélyoztam be

magam (az ember annyira szereti a banalitásokat!) s mint újdonsült párisi tapasztalatlanul és félszegen tapogatózva próbáltam tájékozódni a városban. Egyik első utam régi osztálytársamhoz, P. Györgyöz vezetett, aki három évvel előttem érkezett és régi, tapasztalt párisi őslakónak számított. Neki már tizenhat esztendősen korábban novellái jelentek meg a pesi napilapokban, a legtehetségesebbnek tartottuk mindnyájunk között. Most erőlködve és kinnal, szerzetesi lemondással és egyszerűséggel tartotta el magát. Dolgozott *Renault*-nál, egy hét múlva kiadták útját a kézügyesség hiánya miatt. Volt kereskedősegéd, de távoznia kellett, mert nem szerezhette meg a munkavállalási engedélyt. Mindenfélével megpróbálkozott, most végre egy ponyvaregény kiadóvállalatnak lett ügynöke. Homályos, áporodottszagú házmesteri lakásokban és külvárosi kocsákban terjesztette a kiáltó címlapú füzeteket. A „patron”, a rideg és önző, pénzsóvár francia kispolgár utálta és megvetette a külföldieket: illegálisan próbáltak pénzt keresni, becsapták a konzulátusokat, amely turista-vizummal látta el útleveleket, becsapták a francia államot és jogosnak látszott, hogy egy francia citoyen kihasználja őket. P. ezzel nem törődött; ha legalább az igazi francia szellemek műveit terjeszthette volna! Igényesen és lelkesen készült arra, hogy író legyen, szívesen tűrt megaláztatást, hogy Páris levegőjét szívhassa magába. Délután ötig ügynökösködött, utána felöltötte a szellemi koturnust és gőgösen írókkal barátkozott és irodalmi kávéházakba járt.

Ekkor talákoztam először József Attilával. Néhány hónappal voltam nála idősebb, de ő sokkal fiatalabbnak látszott, arcából sugárzott az eredendő gyermeces ártatlanság és derű, hetykén és fölényesen mozgott, magabiztosan és bátran tekintett a jövő elé. Még nem viselt tömött bajuszt, amely később Petőfire emlékeztette. Gyerek volt, akit rendkívüli értelme tett csak felnőtté. A „*Dôme*”-ban ültünk, szívtuk a csípős francia cigaretta s nem mertük bevallani, hogy nem ízlik, mert ez előttünk árulásnak tűnt volna fel Páris szemből. Most Páris középpontjában éreztük magunkat, büszkén és fennhéjázva tekintettünk körül, mintha dobogón ülnék és még sejtelmünk sem volt arról, hogy e gyülekezés és kozmopolita társaság többi tagja ugyanúgy nem tartozik Párishoz, mint mi magunk. A számkivetettek és a magányos idegenek kerestek menedéket azoknál a franciáknál, akik ugyanolyan gyökerüktől fosztottan bolyongtak a városban mint ők és a „*Dôme*”-ban találtak otthonra.

Attila ebben az időben a *Saint Sulpice* tér egyik szállodájában húzódott meg. Lakója is volt: egy osztrák fiú, akit bérhátralék miatt kergettek ki lakásából. Attila megsajnálta és magához vette. „Csak nem hagyhatom, hogy az utcára kergessék” — magyarázta nekem szabadkozva, mintha szegélyelné magát jó szívéért. A fojtogatóan apró szoba

börtöncellára emlékeztetett és a tető alá volt beékelve (hogyan lehet, hogy mindenki manzárdban lakik Párisban?) az ágy nem a hagyományosan kétszemélyes francia ágy, hanem olyan szűk, hogy egy ember sem forgolódhatik benne veszélytelenül. Attila és az osztrák fiú felváltva használták.

Attila délben kelt, azután a „*Closerie des Lilas*”-ba bandukolt biliárdozni. A Montparnasse-nak ez az irodalmi kávéháza már a világháború előtt is létezett, fiatal, merész és újhangú francia írók alapították benne tiszavirágéletű revüket s a négyesztendős háborúnak kellett elmúlnia, hogy végül elismerjék őket. 1926-ban már kiment a divatból. Ady is benne ütötte fel tanyáját valaha s Attila gondos megfontoltsággal kedvenc kávéházának megválasztásában Ady nyomában haladt.

Csodálatos volt, hogy mennyire közönyös maradt előtte Páris, a város maga. Építészeti remekeit nem vette észre. Az utca nem ihlette meg, mint az „unanimista” iskolához tartozó francia költőtársait. Múzeumba véletlenül sem tévedt be. Ösztönösen ráakadt a legrövidebb útra, amely szállodájából a Montparnasse kávéházaiba vezette s erről ugyanúgy nem tért le, mint a turista a gleccseren vezető kitaposott nyomokról, amelyek elhagyása ezernyi veszélyt rejt magában. Már hónapok óta volt Párisban, amikor egy hajnalon hazakísért a Montparnasse-ról egy hölgyet, aki az Etoile környékén lakott. Akkor pillantotta meg először a Diadalívet!

A véletlenek összejátszása folytán még közelebbi viszonyba kerültem Attilával: tanárom lett. Reáliskolát végeztem és el kellett már határoznom magam arra, hogy letegyen az egyetemi tanulmányaim folytatásához szükséges latin különbözeti érettségét. Az utolsó terminus december volt. Egyedül hiányzott az energiám a tanuláshoz s Attila elvállalta, hogy korrepetál velem. Kitűnően tudott latinul, értelmesen és lelkesen magyarázta a mondatok szabályait. Sok latintudás mégsem ragadt rám. Mind a ketten egy fél óra múlva elvesztettük türelmünket, hűtlenné lettünk a klasszikus nyelvhez és a modern irodalomról kezdtünk vitatkozni.

Attila előtt zárva maradtak még az irodalmi folyóiratok kapui. A *Nyugatban* szerette volna megjelentetni verseit, mint Ady, de a *Nyugat* szerkesztői csökönyösen visszautasították minden próbálkozását. (Mennyivel könnyebb a „*Closerie des Lilas*”-ban elfoglalni a nagy költő biliárdasztalát!) Egy Bécsből érkezett levél tette őt mégis boldoggá. Állandóan magánál hordozta és harsányan olvasta fel az utcán, ha ismerőseivel találkozott. *Ignotus* írta, aki akkor még a *Nyugat* főszerkesztője volt. A levél lelkesen és szívvel dicséri Attila tehetségét, de írója bevallja, hogy noha névleg főszerkesztője a folyóiratnak,

irányításába már semmi beleszólása nincs, s azt sem tudja kiverekedni, hogy Attila versei ott megjelenjenek.

Próbáltam kezembe venni Attila dolgát, biztattam, hogy elintézem; ő szegény annyira félszeg és ügyetlen volt, dacos és megáltkodottan büszke, ha sajátmagának volt valamire szüksége. Írtam Pestre egyik Nyugat-munkatárs barátomnak, hogy lépjen közbe érdekében a folyóirat szerkesztőinél. Nemsokára megérkezett a lesújtó válasz: a Nyugat hallani sem akar róla, de két új irodalmi folyóirat indulása terjed, az egyiket *Szabó Lőrinc* fogja szerkeszteni, a másikat *Kassák Lajos*, ezek örömmel közlik minden versét, csak éppen honoráriumot nem fizethetnek. Attilának alig mertem megmutatni a választ. Megalázónak érezte, hogy mecénás fizeti párisi tartózkodását, pénzt akart keresni, minden áron. A néhány frank, amit tőlem a tanításért kapott, többet jelentett néhány feketekávénál; megerősítette önbecsülését. Most pedig közölni hajlandók már költeményeit, de díjazni nem, mintha előkelő és gazdag műkedvelő lenne. „Nem marad más hátra, mint hogy elmenjek vidékre nevelőnek, mint *Vörösmarty*, vagy pedig tartsanak el a barátaim” — mondotta elkeseredve. Noha bölcsészetre iratkozott be az egyetemre, arra soha nem gondolt, hogy tanári pályára határozza el magát.

Decemberben Budapestre utaztam, hogy letegyem végre a latin érettségit. Szerencsésen átcsúsztam. Ezt nem tudásomnak köszönhettem és nem is Attila pedagógiájának, hanem egyesegyedül *Pintér Jenő* jóindulatának. Mire visszaérkeztem Párisba, Attila körül is megváltozott valami. Pénz otthonról még ritkábban érkezett s még kevesebb. Olesőbb lakás után kellett néznie, elhagyni azt a szállodát, amely büszkén hirdette magáról, hogy a folyóvíz és a központi fűtés kényelmét nyújtja. P. Györgyhöz költözött. Ez a szegényes szálloda a *rue de la Huchette* és a *Halászó macska utcájának* sarkán áll s szomszédja annak a kis hotelnek, amely később olyan „karriert” csinált, hogy egy nagyszerű magyar regény szereplője lett. Hárman laktak az áporodott szagú szobában, ahol a folyóvizet repedezett zománcú pléhkancsó helyettesítette, a fűtést pedig füstölgő petróleumkályha. Attila régi szobája, hozzá hasonlítva, fejedelmi lakosztálynak tűnhetett fel. A harmadik lakó egy bé-listás hajdani pesti magántisztviselő volt, aki egy mézárósnál húst csontozott, szégyelte mostani helyzetét, hosszú szakállat növesztett, nehogy régi barátai ráismerjenek. Szerdán volt szabad napja és akkor érzékenységében megkövetelte, hogy egész nap vele legyünk, mert legalább egyszer egy héten „szellemi” életet akart élni. Attila megadás-sal tűrte ezt a zsarnokoskodást.

Az 1927-es esztendő a külföldieknek kellemetlenül kezdődött. Poincaré stabilizálta a frankot, ezzel megszűnt az utolsó hónapok viharos konjunktúrája és már a munkanélküliség kezdte felütni fejét. Az

első áldozatok a megtűrt idegen dolgozók voltak. A rendőrség szigorúban ellenőrizte a tartózkodási engedélyeket, kegyetlen lendülettel belekezdett a nagytakarításba, hogy azokat a nemkívánatos elemeket kisöpörje a városból, akik esetleg francia munkásnak veszik el a kenyerét. Az idegenek elvégezték dolgukat, az idegenek távozhattak. Tömött vonatok indultak a Keleti pályaudvarról Budapest és a Balkán felé. P. György nem veszítette el az állását, de idegileg nem bírta tovább a megalázó munkát. Rádöbbsent a jövő reménytelenségére, kiábrándult Párisból és haza akart menni mindenáron és azonnal, csak vissza Budapestre. Táviratilag kért pénzt bátyjától. Január egyik utolsó napjára tűzte ki a hazautazást, az éjjeli gyorssal elhatároztuk, barátok, hogy búcsúvacsorát rendezünk, mielőtt a pályaudvarra kísérnénk.

Azt reméltem, hogy bor mellett meghittent felidézzük az utolsó napok legszebb óráit és összeszokott körünknek ez a végső találkozója megerősíti és elmélyíti barátságunkat; ehelyett ez az este egyike maradt a legkínosabbaknak, amelyet valaha eltöltöttem. Attila és P. némán, összeszorított fogakkal ültek az asztalnál és nem beszéltek egymással.

Nemsokára megállapíthattam, hogy mi történt közöttük. Attilának teljesen elfogyott a pénze, még a kávéházra szükséges két frankja is hiányzott és elhatározta, hogy egész nap ágyban marad. P. már reggel elment, hogy valamit elintézzon s búcsúzzon Páristól. Mikor Attila délután mégis elhatározta magát a fölkelésre, a szállodásnál, aki egyúttal a földszinten lévő kocsmá tulajdonosa is volt, egy számára érkezett levelet talált, amelyben pénz volt. A levél ott pihent reggel óta, P. látta, tudnia kellett volna, hogy pénz van benne, mégsem vitte fel neki. P. védekezett. Nem sejtette, hogy az egyszerű levél pénzt rejt magában s az utolsó délelőttjét annyira elfoglalták ügyei; érthető a feledékenysége, hogy nem szaladt vissza. Próbáltam én is kibékíteni Attilát, de ő engesztelhetetlen maradt. Dacosan és konokul alig válaszolt érveimre. Szemébe néztem és megriadtam. Vidám és derült gyermekes tekintete eltűnt. Szemébe az üldözöttség és rettegés félelme költözött, az a vésteljes pillantása, amellyel életének utolsó esztendejében annyiszor találkoztunk: „P. tudta, hogy pénz van benne, de irigyen meg akarta akadályozni, hogy kávéházba menjek!” — ismételtette állhatatosan.

Nem jött ki a pályaudvarra. Utána hetekig nem láttam. Amikor újból találkoztunk, egy francia versét lobogtatta és szavalta előttem az utcán. Újra a régi *József Attila* volt: a lelkes, bátor, életvidám és jókedvű fiú.

P.-ről évekig nem hallottam. Egy ideig Lnegyelországban próbált szerencsét, azután visszatért Budapestre, de a levelek elmaradtak s nem értesültem sorsáról. A régi közös barátok sem szolgálhattak felvilágosítással.

Sok esztendővel azután egy éjszaka betévedtem a Japán kávéházba s ott találtam Attilát biliárdozva.

„Te sem tudsz semmit P.-ről?” — szegeztem rá a kérdést. „Meghalt, öngyilkos lett” — válaszolt közönyösen. „Mikor? Hogyan?” — kérdeztem megdermedve. „Elég régen. Megőrült. Felszaladt egy ház ötödik emeletére és levetette magát” — mondotta részvét és érdeklődés nélkül, azután folytatta a biliárdozást. Minden faggatásomra hallgatott s nem volt hajlandó többet beszélni, mintha nem lennének pontosabb értesülései. Azt sem tudtam megállapítani, hogy kibékültek-e a párizsi összeveszés óta.

Érezte volna ebben a pillanatban, hogy ő is olyan borzalmas módon fejezi be életét, mint régi barátja, s rossz sejtelmektől gyötörve zárkózott magába?

Jelenkor 1942. márc. 15.

Vághidi Ferenc

794. BESZÉLGETÉS EGY TÚLVILÁGI KÖLTŐVEL

Örülj, hogy nem élsz már égő
szemű barát, égi költőtársam.
Nem gyötör már a vének tanácsa,
boldog vagy már a halálban.
Hogy meghaltál vádló haragban,
lásd, végre megbékültek ők,
de én még itt vagyok s most nékem
varrnak halotti szemfedőt.
Most már a haresabajszu sváb
pillantását lesik a gyáva gyengék,
s közöttük én, mint taknyos kölök,
könyörgöm az ő nagy kegyelmét.
Mert én se vagyok ám külön; pénzt
kérek én is, csupa filléreket,
s ő részeg és boldog, hogy úgy alázhat
meg, mint holmi hitvány ebet. —
Úgy kell! Leköpnivaló, ki önmagát
alázva ingyen könyörög...
Te bátrabb valál fájdalommal
Költőm! Rólad már minden szenny lepörög!
De én lótok-futok még, mint az
őrült s egyik levél megy a másik után,
bár tudom: alkuvás és pizsok a levél,
hogy csak áztatjuk magunk bután.

Nincs segítség, ha a vén konok s rajta
is túltesz a hitványabb fiatal,
ajkukat nem hagyja el se mosoly, se
részvét s fülük süketebb, mint a hal. —
S hiába a nemes kínlódás is...
hisz' mindezt előre láttad!
Inkább a mozdony kegyetlen
kerekét választád, mint a vádat;
hogy gyöngé voltál a méltóságban
s más titkod szentebb ügyében.
(Int a te szép példád, akár a földben
vagy még, akár az égben.)
S most bocsásd meg idézésed, hogy
azért bolygattalak, szomorú valóság,
hogy tanúm légy rá: ki nem bírja
szívvel e hajszát, azt végül — megbotozzák!
S mily nagy volna végin e vígasság, ha
utánad nékem is elakadna szavam
s megírigyelvén sorsod — mint a boldog
őrült — nevetve főbelőném magam.

Kelet Népe 1942. márc. 15.

Berda József

795. TÁNCSICS MIHÁLY MELLÉ TEMETIK JÓZSEF ATTILÁT

Az utóbbi időkben magánosok és intézmények részéről több akció indult meg a tragikus sorsú nagy magyar költő, *József Attila emlékének megörökítésére*. Nemrégiben az egyik fővárosi hetilap cikket írt és gyűjtést indított. „*Síremléket József Attilának*” címmel s a postautalványok szapora sorban indultak meg az ország minden részéből. A balatonszárszói korhadt fejfa helyébe márványemléket akar állítani az ország, mintegy fájdalmas és késői kiengesztelésül a hányatott és méltatlan életért, melyet költőjének juttatott.

Alig indult meg ez az akció, egy másik kezdeményezésről érkezett hír. Most már arról van szó, hogy *József Attilát hazahozzák a csendes és távoli balatonszárszói temetőből s a fővárosban helyezték örök nyugalomra a legnagyobbak mellé, a legméltóbb helyen.*

A közelmúltban a munkásság köréből elindult kezdeményezésre magyar írók *József Attila Emlékbizottságot* létesítettek, részint a József Attila hamvainak hazahozatala körüli teendőik elvégzésére, részint pedig, hogy a hazahozatal után nagyarányú és kiterjedt akciót

indítsanak az emlékmű-mozgalom befejezésére. Az emlékbizottság munkája hamarosan eredményre vezetett s most már egész komoly formában adhatunk hírt *József Attila hamvainak Budapestre való szállításáról*. Beszéltünk az emlékbizottság több tagjával és értesüléseink szerint a székesfőváros dízsírhelyet ajándékozott az elhunyt nagy magyar költő hamvainak eltemetésére. A sírhely a kerepesi temetőben van, közvetlen közelében *Táncsics Mihály sírjának*.

Mintha ez az elhelyezés is messze összefüggéseket villantana meg az utókor előtt: a magyar sors, magyar élet és a magyar munkásság nagy költője és a jobbágyokért küzdő, a szabadságeszmékért börtönt szenvedett száz év előtti magyar hős egymás mellé került örök nyugovóra.

József Attila hamvainak hazahozatalára már a pontos időt is kijelölték. Eszerint valamivel több, mint egy hónap múlva, május 3-án helyezik végső nyugalomra a költőt.

Az elhunyt költő hamvainak hazahozatala jelentős anyagi áldozatot kíván s a szállításhoz és a temetéshez szükséges anyagi fedezetet a *József Attila Emlékbizottság nyilvános irodalmi estek tartásával kívánja fedezni*. Az első irodalmi estet, melyen az élő magyar irodalom legkiválóbb képviselői vesznek részt, a közeljövőben, *április folyamán rendezik* s iránta máris széleskörű érdeklődés nyilvánul meg.

Kétségtelen, hogy az utóbbi időknek, de minden bizonnyal az egész magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb és legnagyobb hatású költőjének, *József Attilának méltó sírhelyre való helyezése* nemcsak a magyar irodalomnak, de az egész országnak aktuális égető kérdése, mely minden bizonnyal a *legszélesebb társadalmi rétegeket fogja megmozgatni az ügy érdekében*.

A *József Attila* emléknapp alkalmából *Beck András*, az ismert és tehetséges fiatal szobrász művészi kivitelű plakettet tervezett, melyet felajánlott a *József Attila Emlékbizottságnak*. A plakett egyik oldalán az elhunyt költő domborművű arcképe látható, markáns és kemény vonásokkal. A minden dísz nélkül való tárgyilagos és reális ábrázolat közvetlen és megkapó módon érzékelteti *József Attila* egyéniségét, költészetét és életét. A plakett másik oldalán *egy stilizált gyárépület látható, mely fölött magas gyárkémény ontja a füstöt*. Az előtérben egy munkás alakja. A plakett forgalombahozatalát és értékesítését az emlékbizottság rövidesen megkezdi.

Független Magyarország 1942. márc. 23.

796. JÓZSEF JOLÁN
JÓZSEF ATTILÁRÓL BESZÉLT ERDÉLYBEN

— Pest legnyomorúságosabb külvárosából indult a halhatatlanságba, kis proletárcsaládból az emberi közösségbe. Lírai felvillanásokból a becsület mélységeibe...

József Jolán József Attiláról beszélt Erdélyben, Nagyváradon, Kolozsvárott tartott előadást a költőről, aki nemrég múlt öt esztendeje, hogy megbomlott idegekkel a vonat elé vetette magát. Váradon *Kovács Imre, Nagykovácsi Ilona, Brassai Viktor* kísérő és előadó társai, Kolozsvárott csak egyedül olvas fel kisebb, de egyformán lelkes közönség előtt. Maga hangsúlyozza, hogy nem a költőt akarja méltatni, méltatás helyett csak felidézni akarja ennek az irgalmatlanul gyötrelmes, de izgalmasan gazdag életnek néhány jellegzetes eseményét. Emlékeit a közös gyermekkor távoli esztendőiből idézi, amikor Pest külvárosában, a Vásártéren meg a Kiserdőben csavaroztak szerte kedvteléseik után, télen fát lopkodtak az épülő házak környékén, a Ferencvárosi pályaudvar fatelepeiről, vagy a vásárcsarnok körül őgyelegtek, lesve a kövér szakácsnékat, szép „nagyságákat”, hátha rájuk bízzák a teli szatyor cipelését, hogy azután pár krajcárral a markukban loholhassanak haza.

Az eltört lámpaüveg

— Az Attila versein átderengő világ a szegények, az elnyomottak, a félelem és éhség hatása alatt megnyomorítottak világa. Ilyen gonosz és titkaiban is ősi törvények pusztító jelenségeire utaló világ a külvárosi gyereké is. Attila műve előre és visszahat, nem csupán egy világ változásaira és titkaira figyelmeztet, hanem ebből a gyerekkorból erednek és táplálkoznak költészetének hajszálgyökerei is. Élete aranyozott és sötét legendákból van összeszöve...

A bevezető után elfogódva emel ki látszólag semmitmondó, mégis mindenkinek annyira közelálló s ezért fontos apróságokat Attila életéből.

— A hétéves Attila egyszer összetörte a lámpaüveget. Jól emlékszem az esetre, mert anyánk nagyon megverte érte Attilát. Emlékszem a komor hangulatra, ahogyan ültünk a sötét konyhában, nem mertünk vacsorát kérni, féltünk, hogy mi is kikapunk. Emlékszem a mama elkeseredett dohogására, hogyha most lámpaüveget vesz, nem marad elég pénze kenyérre, éhesen feküdhethünk le. Persze, inkább kenyeret hozatott és így sötétben ültünk. Ennyi az egész, amire emlékszem. Pedig ez a semmitmondó történet nagy jelentőségű esemény volt a kisfiú

számára, mint ez egy későbbi írásból kiderül. Az írás befejezetlen maradt, de megvilágítja előttünk, mi minden marad rejtve a szemtanú előtt a legegyszerűbb, legjelentéktelenebb történet mögött meghúzódó dolgokról. „Gyermekkoromban egyszer azt hallottam Jolántól — írja —, hogy az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz freccsen rá. Aznap este, amikor a mama kitette lábát a konyhából, azonnal kipróbáltam a tétel igazságát. Egy kis vizet fröcsköltem a lámpaüvegre. Az üveg eltört, én megdöbbsentem, a mama pedig belépett. Meglepetten s egyben felindultan támadt rám: Te, te, miért törted el a lámpaüveget? — Lesütött szemmel hallgattam a szemrehányást és növekvő daccal törtem a pofonokat, amelyek ugyancsak zuhogtak. Anyámat különösen csökönyös hallgatásom ingerelhette. Miért törted el a lámpaüveget? — kérdezte. Mit is válaszolhattam volna? A legszemtelenebb hazugságnak látszott volna, ha az igazat felelem: Én nem törtem el a lámpaüveget! Eltört, mert az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz freccsen rá. Ugyan én fröcsköltem le, de nem azért, hogy eltörjem, hanem, hogy lássam, igaz-e, amit Jolán mondott s ami oly érdekes volt számomra, hogy meg kellett vizsgálnom. Nagyon igazságtalannak éreztem a fenyítést. De ha védekezésül azt mondom, azért fröcsköltem a vizet az üvegre, mert úgy hallottam, hogy akkor eltörik, anyámban azt a hitet keltettem volna, hogy tudatos rosszaság, komoly gonoszság volt, amit tettem. Úgy, hát te tudtad és mégis? Igen tudtam, de azt is tudtam, hogy a gyereket mindig becsapják, hol a gólyamesével, hol meg azzal, hogy hercsula lesz ebédre.”

„Így vagyok azzal a kérdéssel is, hogy miért írok versek. A természetes felelet nem elégténé ki azt, aki választ vár. Költő lettem, mert hallottam, hogy vannak költők s mert mindazt szerettem volna én csinálni, amit a kiismerhetetlen és félelmetes felnőttek tettek. El akartam lesni lenyűgöző biztosságuk titkát. Félttem a lovaktól, de megveregtettem farukat, pofájukat, bátor voltam, hogy ne lássák, hogy félek. Magamat azonban nem csalhattam meg. A félelem ott élt bennem s csak annyit értem el, hogy bujkált előlem, amiként az árnyak éppen az elől szökkellnek a tárgyak túlsó oldalára, aki ezen az oldalon lámpával akarja őket meglepni. Kocsis akartam lenni, hiszen ő nem érez félelmet, de arra is gondoltam, elmegyek bűvárnak, vagy mozdonyvezetőnek. Emiatt kinevettek. Nem baj, mondogatták, ügyes lakatos lesz belőled, a lakat is csak szerkezet, mint a mozdony. Én azonban titokban szétszedtem a zárat s csalódottan láttam, hogy szerkezetnek szerkezet ugyan, ügyes is, egyszerű is, de nincs benne semmi abból, amit én »felnőttinek« neveztem volna egykor. Nem értették meg, hogy a mozdony az más, az óriási és pöfög, dohog, zúg, visít s mintha fel akarna robbanni, amikor megáll. S a félelmetes jószágon ott áll a mozdonyvezető és végtelen nyugalommal néz le a kisgyerekekre, akinek a sínek közelébe sem szabad mennie. Nem értették, hogy éppen a félelmet akartam legyőzni.”

Eddig tart a babonás hangulatú írás, mintha dermedt bűvöletében a kisfiú felérezte volna iszonyatba torkolló életének utolsóelőtti pillanatát.

József Jolán ez után egy másik történetet mesélt el a közönségnek, amikor egy nap vendégségbe mentek gazdagabb gyerekekhez. Reggel borzalmasan megmosdatták őket, nyakat, fület kellett mosni, így szólt a szigorú parancs. S azután mentek gazdagékhöz játszani. A gyerekszoba paradicsomi hangulatában mindent eléjük raktak. Babát, mackót, kisvasutat, bábszínházat, kuglit, dióstortát, egyszóval a gyönyörök tetejét. Attila azonban szótlan maradt. Összeráncolta sima gyerekhomlokát, csak ült s nem lehetett semmiféle játékba belevonni. Csak akkor figyelt fel, amikor egy vastag, gyönyörű képekkel ékesített mesekönyvet hozott be a két vendéglátó gyerek s abból felolvastak. Azután hazamentek s Attila soha többé nem volt hajlandó elmenni játszani. Sem a habos kávé, sem a mazsolás kuglóf nem vonzotta, de a mesekönyvet képtelen volt elfelejteni. A nővére még járt a gazdag házba s amikor hazajött, Attila első kérdése az volt, olvastak-e újabb mesét. Amikor nővére a rút kis kacsa történetét elmesélte, Attila elégedetlenül hallgatta.

— Nem lehet így megírva az a mese! Valamit kihagytál! — hajtogatta.

— Ugyan mit? — kérdezte tőle nővére. — Semmi egyéb nem történt a rút kis kacsával, csak amit elmondottam.

— De nem mondottad el, hogy mi történt a rút kis kacsa lelkében, amikor hatyú lett belőle!

— Kacsáknak nincs lelkük — felelte nővére fensőbbesen.

— Jaj, de buta vagy! — fakadt ki Attila. — Azért mese, hogy a kacsáknak is legyen lelke. Hogy lehetett volna hatyú belőle másképp. Valamit kihagytál, ami nélkül semmi értelme nincs az egésznek...

Annyira óhajtotta a titkot, a kis kacsa megdicsőülésének titkát megismerni, hogy felkérte nővérét, lopja el a mesekönyvet, ha legközelebb elmegy vendégségbe.

Könyvlopás

— Egy hideg, lucskos februárvégi napon Attila elkísért egészen a házig, megvárta, amíg befordulok a kapun, akkor átment a túlsó oldalra és ott nekitámaszkodott a ház falának. Úgy állt ott, kezét kiskabátjának zsebébe süllyesztve, dideregve akkor is, amikor órák múltán kiléptem az uccára. Mindjárt látta, hogy gallérom egyik oldalát kidudorító könyököm hajlásában ott rejtőzik a könyv. Szótlanul siettünk hazafelé. Siettünk egészen a Mester uccáig. Ott megtorpantunk. „Mi

lesz, ha a mama megtudja, hogy elloptam a könyvet?” Furesa dolgot eszeltünk ki. Én egy elhagyatott kapualjában letettem a könyvet a földre s futottam haza. Attila ott őgyelgett egy darabig a kapu előtt, majd bement, felkapta a könyvet és sietett utánam. „Ezt a könyvet találtam a Mester uccában, egy kapu alatt” — mormogta amikor belépett. Hangjában nyoma sem volt a szerencsés lelet fölötti öröme, lelkesedésnek. Mondanom sem kell, hogy a lopás másnap kiderült. Szégyenszemre vissza kellett vinni a könyvet, végig kellett hallgatni a néni prédikációját rút hálátlanságról, meg arról, hogy kutyából sohasem lesz szalonna. A két gyerek sem kísért ki, csak a kutya rohant utánunk eszeveszett ugatással. Szerettem volna belerúgni, de féltem, hogy megharap. Megkaptuk az anyai pofonokat s szívünket facsarta anyánk siránkozása, mi lesz, ha elveszti miattunk ezt a jó munkahelyet. Addig volt csak a könyv a birtokunkban, amíg Attila elolvashatta a rút kis kacska történetét.

— Egyszer évek múltán beszélgettünk egymással erről a könyvlopásról. Akkor értettem meg, hogy Attila naiv miszticizmusa egy titkos rugójától megihletve, az egyetemes erkölcsi törvényt összefüggésbe hozta azzal az érzéssel, melyet a rút kis kacska szenvedése és megdicsőülése keltett benne.

József Jolánt a József Attiláért lelkesedők hatalmas tömege tapsolta Erdélyben felolvasásain. A leghitelesebb tanú hozta el Erdélybe tavaszkor József Attilát. Kaphatott volna a közönség ennél többet?!

Népszava 1942. márc. 29.

g. i.

797. EZ A MEGVÁLTOTT VILÁG

A múltkor olvastunk már a Pro Christo-ban József Attiláról. A cikk írója — velünk, olvasókkal együtt — első személyben vállalta József Attila verseit. Magunk küzdelmeit és kudarcait érezhettük ezekben a versekben.

Nézhetjük azonban ezeket más szempontból is. Nem úgy, hogy mibőlölünk szólnak, hanem hogy *hozzánk* és *rólunk* szólnak, mint második és harmadik személyhez. Elmondják, hogy érzi magát köztünk az írójuk. S nemesak a költőjük érzéseit mondják el, hanem előtte, vele együtt vagy utána élt vagy élő sorstársaiét is. Legfeltűnőbbben, leghallhatóbb szóval a proletárokét, de tulajdonképpen minden emberét. Elmondják keserűen, hogy érzik ezek magukat „ebben a megváltott világban”. *Ellenünk* szólnak ezek a versek, mindazok ellen, akik tudjuk, hogy meg van váltva ez a világ.

Mert nagyon rosszul érzik itt magukat az emberek. Hogy milyen rosszul, azt legjobban József Attilától tudjuk meg. Aki kíváncsi rá, hogy miről is van szó, az legjobban teszi, hogyha magát a költőt kérdezi meg, elolvasva legalábbis a Külvárosi éj, Elégia, Mondd, mit érzel [!], a Város peremén, azután a Tiszta szívvel, Dúdoló meg a Számvetés, Kész a leltár, Kiáltozás, Íme, hát megleltem barátomat [!] c. verseit, meg a többieket is lehetőleg. Többet vagy kevesebbet, ki mennyi szóból ért. Hisz azért költő a költő, hogy ő tudja a nevükön nevezni a dolgokat. Én, az írásnak laikusa csak egymás mellé rakosgathatom egy pár versét és kommentálhatom őket valamilyen szempontból (persze, tartalmi ez a szempont, nem esztétikai.)

Kezdjük az első csoporttal. Komoly olvasmányok. El lehet mondani róluk: „váj, mint a nyomor, csíp, mint a tetű”. Egy-egy vázlat a külvárosi munkások világából: gyárak leülepedett kormától piszkos házak, a kor leülepedett bánatának kérgébe szorított szívek. Pátoszmentes, hűvös versek; de több van bennük, mint a tárgyi világ leírása, bennük van ennek a városperemnek a nyomasztó, fojtó hangulata és sivár lelke. Ez a hangulat, ez a lélek komorlik át valamennyi vázlaton:

*Így élünk mi. Horkolva alszunk s törten,
egymás hátán, mint odvas farakás
s hazánk határát penész jelzi körben
a málló falon: nedves a lakás.*

(Munkások)

A keresztyénség (ezt a szót most s a következőkben is a „mozgalomra”, a földön élő keresztyén emberekre értem) hogyan illeszkedik bele ebbe a világképbe? A költő „a görögkeleti vallásban nyugalmat nem lelt, csak papot”, nem becsüli hát sokra a keresztyénséget. Nyugodtan mondja a munkásságról szólva „papok, katonák, polgárok után így lettünk végre mi hű meghallói a törvényeknek”. A papság tehát, azaz a keresztyénség (aki hisz a papság egyetemes voltában, annak magára kell vállalni minden ilyen vádat, amit a papokra mondanak) csak egy azok közül a rendek közül, melyeknek hatalmuk van (vagy volt) s megpróbálták berendezni a világot a saját gondolatrendszerüknek (és hasznuknak) megfelelően. De nem hallották meg az örök törvényeket, nem osztottak igazságot mindenkinek. József Attiláék tehát kisémmízve érezvén magukat, megpróbálják a saját kezükbe venni a dolgok intézését; az eddigi hatalmaktól már nem várnak semmit. „Egyszerű ez”. Nem hisznek annak se, aki sajnálkozik rajtuk. „Inkább segít a kutya szőre a teríthető betegen, semhogy magát mi értünk törje, aki sorsunktól idegen.” „... míg mi morgunk, ő langyos vízben ül, s borong, hogy óh,

mi mennyire nyomorgunk!” „Szívére veszi terhünk, gondunk. Vállára venni nem bolond...”

A keresztyénségnek ezt a sommás elintézését lehetne materialista egyoldalúságnak nevezni. De nem ajánlatos. Már csak azért sem, mert az is súlyos ítélet a keresztyénségre, ha egy oldalról, egy szempontból mutatja magát tehetetlennek, ami igazságosztásra képtelennek. S ha az egyik oldalon baj van, a többiekben sem lehet rendben minden. És csakugyan, a város peremének anyagi kitaszítottságával lelki kitaszítottság is jár együtt. A kettő közti ok-okozati összefüggés természetére nézve eltérhet a véleményünk József Attilától, de az biztos, hogy megvan mind a kettő. És a második sem fáj kevésbé a kitaszítottaknak. Nem elég az embernek a létminimum, a vegetálás. Akiknek ez már megvan, azok is adósuknak érzik még a világot. „Bérünk van, nincsen örömünk” — ismételteti konokul a költő. „Adjátok meg a munka örömét, adjátok kedvet, nekem nem elég a munkabér, a munkaerő ára!” — nem materializmus már ez.

A magát megváltottnak érző világ felé szegezett vád itt túlemlelkedik — lehet, hogy megszövegezőjének tudta nélkül — az osztálykereteken és a szociális kérdéseken; a kollektív osztálynyomor után két milliárd ember külön-külön elhagyatottságát és gazdátlanságát veti szemünkre. Úgy érzi a vádló, hogy senki sem gondol rá, minden szempontból elhagyatottság az ő állapota. Elég sok szenvedéssel szerezte meg a jogot, hogy így érezzen.

*Senkije sincs, nem éri gyász,
akire csak egy párt vigyáz,
sejhaj,
akire csak egy párt vigyáz.*

(Dúdoló)

(Hogy — úgy látja — legalább a párt vigyáz rá, az minket semmi felelősség alól nem ment fel, mert nem is vagyunk párttagok, meg nem is tartjuk elégségesnek, ha csak egy párt vigyáz valakire.)

Különcnek és cinikusnak tartjuk, mikor végül kijelenti, hogy ha már kitaszították, legalább függetlennek akarja magát érezni, s nem törődik a mi véleményünkkel. Rámondjuk, hogy valami Kakuk Marci-szerű figurát csinál magából, szóval pózol (ezt egy kritikusa meg is írta). Hogy a viselkedése teljesen őszinte volt-e vagy erőszakkal lovalta bele magát, az most nem döntő fontosságú — a fő az, hogy mi, többi emberek, okot adtunk arra, hogy így viselkedjék. Nem élvezet így viselkedni, az is bizonyos. Borzalmasan kisír az elhagyatottság és gazdátlanság ezekből a hetyke sorokból (amelyek miatt félhivatalosan kítették az egyetemről):

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Hűsz esztendőm hatalom,
hűsz esztendőm eladom.*

*Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.*

(Tiszta szívvel)

A kereslet, úgy látszik, nem volt nagy, komoly vevő nem jelentkezett. Ugyanez a céltalanság szólal meg jó tíz év múlva, inkább fáradtan, mint hetykén:

*Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek ügyis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek ügyis.*

(Két hexameter)

Így haladt az összeomlás felé. Kétségbeesetten kiáltozott: „Jaj, szeressetek szilajon, hessentsétek el nagy bajom!” Nem segített rajta senki se, szeretetet nem kapott. Olyan tisztán ható és érzékeny ember mint ő, nem bírhatta ki ezt. Életének logikus befejezése az örület és az öngyilkosság.

Éltem — és ebbe más is belehalt már.

(Kész a leltár)

*

A mindenkori utókornak nagy élvezete, hogy a meg nem értett nagyságokat utólag méltányolja. József Attilát életében is méltányolták, már aki, de még mindig maradhatna számunkra (legalább is a legfiatalabbak számára, akik még gimnazisták voltunk, mikor ő meghalt) egy kényelmes helyzet, hogy t. i. emberileg sajnáljuk és utólagosan szeressük őt és felrójuk másoknak, hogy nem akartak, vagy nem tudtak rajta segíteni. De ez a menedék is eltűnik, ha jobban meggondoljuk a dolgot.

Mert ne felejtjük el, hogy József Attila versei nemcsak az ő sorsát mondják el, hanem nagyon sok emberét. Azét a sok millióét, akik nem tudják szépen szavakba önteni testi-lelki nyomorúságukat, mint ő; nem is látják olyan világosan a helyzetüket; nem örülnek meg; nem romantikusan, hanem köznapiasan, kicsit gusztustalanul hálnak meg. Azokét is, akik látszólag nem szűkölködnek, hanem dúskálnak, nem szenvednek, hanem szenvedést okoznak. Az ismeretlenét, aki mel-

lettünk áll a villamoson (esetleg az oldalunkba könyököl), a félismerőset, aki mellettünk ül az egyetemen, meg a családunk tagjaiét, akik mellettünk élnek születésünk óta. Minden egyes ember, a „másik ember” panaszkodik ezekben a versekben, kiáltozik kétségbeesetten, emel vádat elkéseredetten és követeli rajtunk a szeretetet, amivel adósai vagyunk.

Sokkal nagyobb az adósságunk, minthogy valaha is ki tudnánk fizetni. És állandóan nő.

Pro Christo 1942. márc.

Kövendi Dénes

798. BECK ANDRÁS JÓZSEF ATTILA ÉRME

Fiatalkorú, tehetséges szobrászművészünk Beck András, aki legutóbb Bartók-érmével keltett megérdemelt feltűnést, ismét nehéz feladatra vállalkozott, amidőn megmintázta József Attila emlékérmét. Egy nagytehetségű, de valahogyan kezdettől fogva pusztulásra ítélt, szabad és teljes kivirágzástól eltiltott költő lelkét kellett élénk idéznie, akinek sorsát még az is bajjal tetézte, hogy önönmagát kínozza. Összeomlása is fölötte megrázó volt, posthumus érvényesülése pedig csak elkésett elégtétel.

Beck András lelkiek tekintetében jól fogta meg az összetett témát. Az arc, melyet az éremre mintázott, annak a fanatikus költőnek az arca, akinek József Attilát ismertük, de finom és bensőséges lírikusé is, azé a sóvárgóé, aki sohasem talált igazi kielégülést.

Beck műve formai szempontból is érdekes. A fejét az első lapon nem az éremformázás leggyakoribb módján, tehát nem a síkból kiemelkedő domborulatban mintázta meg, hanem sík felületbe véste bele erős, mély és éles körvonalakkal. Így az ábrázolás befelé megy a térbe, más hatásokat adva, mint a szokott reliefstílus. Ezenkívül kerüli a lágy hajlásokat, élesen vág bele a felületbe és mély árnyékokat vet. Néhol az az érzésünk, mintha a művész a bronzba rajzolt volna, amit különben a mélyedésekből le nem csiszolódo patina is elősegít.

Az érem hátsó lapján a rálátásosan mintázott lakáskaszárnya és gyár között egy alulról nézetből látott izgatott férfi szónokol, ami szintén sikerült utalás József Attilára. A megszokott és megunt allegóriák helyett jellegzetes célzás ez.

Térkitöltés és kompozíció szempontjából az előző és hátsó lap egyaránt jól sikerült, a körirat szerves része az egésznek. Egészben véve Beck Andrásnak e műve: eddig legérdemesebb munkája.

Magyar Csillag 1942. ápr. 1.

Farkas Zoltán

799. HOGYAN ISMERTE FEL JUHÁSZ GYULA
EGY MAKÓI KISDIÁKBAN AZ ÚJ MAGYAR
KÖLTÉSZET NAGY LÁNGELMÉJÉT: JÓZSEF ATTILÁT?

*Szeretném szépen felköszönteni magányos, árva
bús Juhász Gyulát*

— *dalolta József Attila húsz esztendővel ezelőtt.*

Április 6-án lesz öt éve, hogy *Juhász Gyula*, az új magyar líra egyik leghalkabb és legtisztább szavú lírikusa meghalt. *Közel tízesztendei remetéskedés után, amit főleg a szegedi és a budapesti idegklinikákon töltött el egyre súlyosbodó melankóliában, veronállal megmérgezte magát.*

A hónapokon át gyűjtögetett mérget ötvennegyedik születésnapján, 1937. április 3-án éjszaka vette be, az adag nem lett volna halálos, de a költő legyönögült szervezetéből mégis kiűzte az életet. [. . .]

Halhatatlanok találkozása

A tragikus évforduló alkalmából néhány irodalomtörténeti adatot közlünk arról a kapcsolatról, amely *Juhász Gyulát*, a váradi Holnaposok hajdani vezérét, a háború utáni magyar líra legnagyobb ígéretéhez és legtragikusabb sorsú tehetségéhez, a fiatal *József Attilához* fűzte.

*József Attila a húszas évek elején Makón diákoskodott. Tehetségét leghamarabb *Espersit János* fedezte fel.*

Espersit János egyik legjellegzetesebb alakja volt Makó és Csanád megye társadalmának. *Régivágású magyar fiskális, minthacsak Jókai valamelyik regényéből lépett volna az életbe.* Makói háza valóságos múzeum volt: múzeuma a könyvritkaságoknak és a legértékesebb festményeknek. Minden vagyonát, jövedelmét a magyar kultúra oltárán áldozta föl. Mindig voltak fiatal tehetségek, akik bőkezű, lelkes mecénásra találtak benne.

*József Attilát, a makói gimnázium fiatal diákját nagyon megszerette. Vigyázott rá, apáskodott fölötte évekig. Ügyelt arra, hogy idő előtt el ne égjen hamar föllángolt költői tehetsége tüzeiben. *Espersit Jánost* régi barátság fűzte *Juhász Gyulához*, aki elég gyakran volt makói kúriájának dédelgetett vendége.*

*A szegedi költőnek 1922 nyarán mutatta be fiatal pártfogoltját, aki az első pillanattól kezdve mesterét látta *Juhász Gyulában*.*

Minden új versét neki küldte el és tőle várt biztatást, irányítást.

Juhász Gyula azonnal megérezte a fiatal diákban a rokont, a testvért és benne sejtette az utódot is. Az új költőt, aki talán át fogja menteni a világfölforduláson azt, ami szép és nagy volt a háborúelőtti

magyar életben, a tiszta emberséget és a tiszta magyarságot. Csodálatos ösztönnel azért megérezte a sötét tragédiát is, amely a fiatal költőre végzetszerűen leselkedett...

József Attila 1922 nyarát mint iskolai vakációt a Makó szomszédságában fekvő Kiszomborban töltötte. Innen küldte el néhány új versét Szegedre Juhász Gyulának.

József Attila verse Juhász Gyulához

Juhász Gyula ezeket írta „József Attilának szeretettel”:

Kedves Attila Öcsém, levele és új versei nagyon megkaptak és meghatottak. Sok gondom és bajom mellett nem feledem és azon tündööm, hogy kellene magát okosan és szépen fölfedezni. A „Szeged”-ben akartam először, de kilőtték alólam ezt a lovat azóta. Végre is arra az elhatározásra jutottam, hogy szép, meleg és hosszú fölfedező cikket írok Magáról és poéziséről, valószínűleg a „Magyarság”-ba, esetleg a „Világ”-ba, talán más, de olvasott nagy pesti lapba, rövidesen. Hiszen igaz, maga még ráérne, de a sorsa miatt nem érhet rá, úgy-e? Higyje el, hogy ha van ma hazai költő, aki magát szívből szereti és becsüli, elsősorban Juhász Gyula az. Bizzék, ne lankadjon, írjon tovább, tanuljon tovább, magának nem szabad és, ha akarja, nem lehet elkallódni! Durate et vosmet rebus servate secundis! (Erősítsétek és őriztétek meg magatokat az elkövetkező dolgokra.) Ez a horáci sor legyen jeligéje és győzni fog! Öleli öreg barátja,

Juhász Gyula.

Juhász Gyula levelére József Attila azonnal válaszolt és küldött ismét néhány verset. Levele tele rajongással és szeretettel:

Kedves Juhász Bátyám,

igazi nagy szeretettel köszönöm szívből fakadt, meleg levelét. Jaj, nem is tudom az én nagy örömet, hálámat, szeretetemet sehogy sem kifejezni. Én magamat igazán sohase értékeltem annyira, hogy ilyen szeretetet megérdemeljek. Bocsásson meg kedves Juhász Bátyám, hogy annyira elragad az érzések vihara, de most igazán úgy vagyok, mint az óceánjáró erőskari kormányosa, ki a tomboló viharban egészséges, nagy mellel szítja az acélos levegőt és tudja, hogy vihar után annál derűsebb és kellemesebb, gyönyörű szivárványos ég alatt vitorláznak odább.

Kedves Juhász Bátyám, fölbátorodván küldök még néhány újabb verset. Közülük a „Szent Jobb ünnepén” c.-t, szeretném, ha közölné valamelyik szegedi lap 20-án, vagy esetleg később is. —Úgy-e, milyen rosszul írom körül? A „Szeged alatt” c.-t pedig Juhász Bátyámnak küldöm: ha egy kissé értékesnek találja, hát fogadja szeretettel.

Kedves Juhász Bátyám, nem kérem, hogy írjon, mert tudom, úgy sem érne rá, hanem címemet megírom mégis és kérem, ha kedves Bátyám cikke,

vagy valamelyik versem megjelenne, azt a lapot küldje, vagy küldesse el nekem.

*Forró karokkal öleli
újfent életre-fakadt öccse*

Attila.

*C. Kiszombor. Zöldfa-u. 404/a
Torontál-megye.*

A költő persze hogy szeretettel fogadta a verset:

SZEGED ALATT

*Tiszánk, ifjú folyónk e nyári estén
Halkan susogja régi bánatunk.
A nap búcsúzik, tört örökre festvén
A messzút; és az éjfa rámborul.*

*Reám borul s az arcom simítja lágyan
Hús lombja, rajta nem terem virág,
De béborítja csöndbe síri ágyam,
Ha majd lefekszem én is — bús diák.*

*Öreg, borús vers kél borongva bennem,
Rokonhang zendül vissza rá szívemben
— Mért is kell búmat rímbe önteni?*

*Lelkemen most halk remegés fut át:
Szeretném szépen felköszönteni
Magányos, árva, bús Juhász Gyulát.*

1922. aug. 14.

József Attila

1923-ban, amikor a szegedi újságírók megünnepelték Juhász Gyula költői pályafutásának 25 éves jubileumát, ott volt az ünneplők között József Attila is — aki akkor ismerkedett meg a régi nagyokkal, Babitscal, Kosztolányival. A jubileumi ünnepség keserű hangokat csalt elő a fiatal poéta lírájából:

*Hát huszonöt év rút robotja
kellett
Szép, szűz szándékok posta-
kocsiján,
Hogy egy ital bor legyen
áldomása?*

1926 májusában pedig, amikor Juhász Gyulát már kerülgették a remeteségre kényszerítő depressziók, József Attila vele volt Bécsben, vele töltött ott két szép, napsugaras hetet. A mester és a tanítvány együtt kereste a hajdani császárváros vonagló életében az örök magyarság történelmi nyomait.

A két költő lelke összeforrnt ezekben az időkben és nem is vált szét soha többé. A mester öt évvel ezelőtt menekült el az életből és a há tanítvány két esztendővel később dobta életét a száguldó vonatkerekek alá.

Nem tudták megerősíteni és megőrizni magukat az elkövetkezendő dolgokra...

Esti Kurir 1942. ápr. 4.

Magyar László

800. EGY ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA-KÉP REGÉNYES ÚTJA A FERENCVÁROSBÓL

Munkások, a költő gyerekkori pajtásai, Attiláról beszélnek

Érdekes húsvéti ajándékot hozott a posta a tragikusan elhunyt költő, József Attila nővérének, József Etának. A levél mellett érkezett egy másik küldemény, vékony kis csomag. Kibontották és egy ismeretlen József Attila-fénykép került elő, remek aranyrámában. Egy munkás küldte az értékes képet. „Kiss Laci”, József Attila gyerekkori pajtása a Ferencvárosból. A levélben ezt írja József Attila fiatalabbik nővérének:

Kedves Etuska! Lehet, hogy furcsán érinti, hogy annyi idő után Etuskának nevezem, mint asszonyt, akinek, mint hallom, szép nagy gyermekei vannak, de énnekem mindig csak Etuska marad.

25 év telt el azóta és sok kedves délután és este maradt meg gyerekkori emlékeimből... A múltkor régi irataim között keresve, megtaláltam gyerekkori fényképüket, amelyen Édesanyja és Attila is rajta van. Gondolatomat tett követte s megnagyítva a képet, elküldöttem Etuskának. Remélem, nem haragszik, hogy talán régi emlékeket felidézve, szomorúságot okozok Etuskának. Fogadja tőlem emlékül, szeretettel. Kellemes ünnepeket kíván régi ismerője

Kiss Laci

Mint ferenctéri költő

Elindultunk az érdekes levél nyomán a Ferencváros munkásházai felé, hogy megkeressük a munkások költőjének gyerekkori pajtásait. Valamennyien fiatal munkások. A Ferenc tér és a környező uccák tele vannak József Attila régi pajtásaival.

A Ferenc tér II háromemeletes épület. A III. emelet 43-ban lakott a gyermek József Attila. Itt a híres tér, ahová a „mama” nagybeteget lejáró sütkérezni a kora tavaszi napra, *kedvenc tyúkjával, amelyet zsinegen vezetett le.* Egy ugránsyira a tértől, a Tompa-ucca 17/b, I. emelet 20. számú lakás ajtaján kopogtatunk. Itt lakik Kiss László műbútorasztalos. Fiatal ember, József Attila gyerekkori pajtása. Ő küldte a képet a költő nővérének. Attiláról beszél.

— *Ebben a lakásban laktunk és Attila itt sokat megfordult. Gyermekkorunkban pajtáskodtunk, de főként Lajos bátyám barátkozott Attilával. Apám is nagyon szerette. 25 évig járatta apám a Népszavát, és Attila vonzódott apámhoz, a szervezett munkához. Valami különös ösztönnel becsülte apám is Attilát és az öregem többször fölkereste, amikor már ismert költő volt. Attila is sokszor eljött apámhoz. Egy ilyen alkalommal találkoztam vele hosszú évek után. Egyszerre nyílt meg, izmos ember lett, bajszot viselt.*

— *Csuda érdekes gyerek volt Attila, állandóan mosolygott, kissé félretartott fejjel, közben egyik kisujja körmét a szájánál tartotta. Így áll most is előttem. Valahányszor a Ferenc téren golyóztunk és ő nyert, örömeiben felugrott az egyik padra és szétszórta közöttünk, gyerekek között a golyókincseket. Nem lehet elfelejteni, milyen boldogan nézte, amint rávetettük magunkat a guruló golyókra. Kezében mindig volt papír, ceruza, mert már akkor verselt.*

Kiss bácsinál, aki a másoktól kapott ruhákat a költőre szabta

Átmegyünk a Bokréta-uccába, Kiss Laci nővéréhez, „Mancikához”, aki már szintén házas. Tiszta, szép, egyszobás lakás konyhájában vagyunk. Itt ül velünk szemben Kiss Vince bácsi is, a költő „aranyos Kiss bácsi”-ja. Derűs, kellemes öreg ember. Egy életet töltött el a szabósággal és most is dolgozik, 74 évesen.

— *Nagyon rendes gyermek volt az Attila — mondja. — Ismertem az anyját is, aki mosni járt és nagyon betegeskedett. Rákja volt. Nálunk esett össze a kapuban, a Tompa-ucca 17b alatt, még én emeltem fel. A férje nyugtalan ember volt, vándorcirkusszal járt és Pesten dolgozott, mint szappanfőző, míg egy nap eltűnt és végkép nyoma veszett. A József-gyermek a múlt háború idején sokat voltak nálunk, míg az anyjuk mosni járt, apjuk meg seholy volt. Etuskát Attila rajongásig szerette. Attilának a háborús nehéz napokban egyszer csaknem a semmiből csináltam egy kis nadrágot. Később is én alakítgattam át a másoktól kapott ruhákat az akkor már ismert költőre. Emlékszem, egy nap beállított derűsen hozzám: „Aranyos Kiss bácsi, kaptam egy szmókingot, alakítsa át ezt nekem, mert egy estén szerepelek. Szmóking már van, csak az a baj, hogy keményingem és szmókingnyakkendőm nincs.” Lesz az is, Attila, mondtam neki és amikor*

elkészült a szmóking, az én fekete csokornyakkendőmben és fehér keményingemben azután fellépett Attila, ha jól emlékszem, a Zeneakadémián. Később voltam nála, pár évvel ezelőtt, az Andrássy-úton, a lakásán. Egész elszomorodtam. Olyan kis lyukban lakott, hogy mozdulni sem lehetett a szobában. Ha valaki még bejött volna rajtunk kívül, egyikünknek ki kellett volna menni. Tele volt szórva a szoba papírszeletekkel és mindenütt könyv hevert. A fiam is volt nála, a Laci. Jött nekem mondani: „Apa, voltam az Attilánál, csak nézett, megismert s azt mondta, jó, hogy jössz, milyen másképp látjuk a világot, mint gyermekkorunkban.” Elmondta akkor a Laci, hogy panaszkodott neki Attila háziasszonya: „Nem eszik a József úr már napok óta, beadom a reggelit, nem nyúl hozzá.” Ez volt a szokása. Ha dolgozott, meghalt számára a világ és egyáltalán nem evett.

Az első cigaretta, az első emlékvés

Kiss bácsi asszonyleányát, „Mancikát” is megkérdeztük Attiláról.

— *Ha tudtam volna, hogy ilyen nagy ember lesz, mindenre jobban figyeltem volna — mondja bánatosan —, de így is sok mindenre emlékszem. Virgonc, eleven gyermek volt, mint a csík. Írt egy verset az emlékkönyvembe a gyerek Attila, formás kis vers volt. Elvitte az emlékkönyvvel együtt Etuska, amikor egyszer itt járt nálam. Etuska barátnőm volt és Attila őt nagyon szerette. Több fénykép van róluk, itt van egy fénykép, amelyiken Attila Etuskával van levéve. Egymáshoz simulnak a képen, így szerették egymást, mindvégig.*

A fiatalasszony férje is József Attilával nőtt fel, ő adta neki az első cigarettát.

Cigarettaért kért tőlem — meséli — és a lépcsőházban szívta el. Úgy elszédült, hogy legurult a lépcsőről. Csuda produkciói voltak egyébként Attilának, az egész ház népét a hideg rázta, amikor az elsőemeleti rácsba megkapaszkodott és leugrott a földszintre. A lépcsőházi korlátlecsúszásokban is az élen járt. Egyszer azután karját is törte. Kemény gyerek volt, nem sírt. Az anyám vitte el a kórházba, ahol gipszbe tették.

Regényes fordulat a „képügyben”

NAPSUGÁR-FOTO. Fényképészüzlet a Lónyay ucca és a Boráros-tér sarkán. Ide hozta Kiss „Laci”, a gyerekkori pajtás a megtalált ismeretlen József Attila-képet megnagyítani, hogy elküldje a költő nővérének. A fényképészüzletben regénybe illő jelenet játszódott le. Erről Weidinger József fényképészt, József Attila másik gyerekkori pajtását szólaltatjuk meg:

— Beállított hozzám a napokban Kiss Laci, átadott egy képet. Nézem, nekem ez a kép ismerős valahonnan. Persze, József Attila, Etuska és a mamája van rajta, hisz' ezt a képet én csináltam fényképésztanonc koromban. Etuska nagyon tetszett nekem akkoriban, meg akartam örökíteni. Attila ragaszkodott ahhoz, hogy ő is a képen legyen, de könyvvel a kezében, amint költőhöz illik. Attila is odaállt azután a gép elé. Etuska nagynehezen rávette a „mamá”-t, hogy üljön a fényképezőgép elé. A Ferenc-tér 11. számú ház harmadik emeletén vettem le őket. József néni az utolsó pillanatig szabódott, hogy ő nem öltözik át azért, hogy fényképre kerüljön. Végül is Etuska beborította egy nagy selyemsállal és így készült a felvétel.

— Attila nagyon rendes, jóérzésű gyerek volt. Már akkor is állandóan a verseket írta a Ferenc téren. Mondtuk neki, gyere Attila, hagyj már azokat a verseket, de hozzá akkor nem lehetett beszélni.

Rengeteg címet kapunk József Attila gyerekkori pajtásairól. Valamennyi a külvárosban él és mind munkásember. Itt vannak a költő gyökerei, innen indult el, ezekből a ferencvárosi munkásházakból, ahol fennhangon olvassák, körben ülve József Jolán könyvét a költőről, emlékeznek rá szeretettel és féltve őrzik a József Attiláról készült gyerekkori képeket, minden emléket, a költő első verseskönyveit, amelyekkel egyszer személyesen ajándékozta meg gyerekkori pajtásait.

Népszava 1942. ápr. 5.

Andreánszky István

801. AZ ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA

*Néhány szó a most megtalált több, mint félszáz
József Attila-versről*

A Cserépfalvy kiadásában megjelent József Attila összes versei után nem sokan vártak újabb, ismeretlen József Attila versek előbukkanására. A kiadó akkor eléggé lelkiismeretes munkával gyűjtötte össze a versek kéziratos, vagy itt-ott megjelent nyomtatott példányait. Az 1941. karácsonyán megjelent „József Attila élete nyomában” című sorozat első száma, a „Makói Évek”, azonban újabb, eddig teljesen ismeretlen verseket közölt. Hol szunnyadtak eddig ezek a kéziratok?

József Attila

Makón töltötte ifjúságának legjavát. Még egyetemi évei alatt is sokszor megfordult Makón és régi szállásadó gazdáit, dr. Espersit János ügyvédet és Kesztner Zoltán villanytelepi igazgatót kereste föl.

Megfordult többi ismerőseinél is és mindenütt hagyott egy-két verset, hogy meghálálja a vendéglátók szeretetét. Dr. Gyenge Miklósnál, a Makói Újság felelős szerkesztőjénél is igen sokszor járt a fiatal József Attila. A kéziratok első nyomára is itt akadtam. Dr. Gyenge Miklós még a múlt tavaszon említette, hogy neki vannak József Attila kéziratai. Elő is keresgelte őket a családi hagyományok közül és ide adta, hogy nézzem át őket. A körülbelül 12 kéziratból 9 teljesen ismeretlen volt. A dátumozatlan kéziratok korára egyelőre semmiből sem tudtam következtetni, míg végül az egyik kéziratban megtaláltam a megváltó sorokat: „Oly friss ízű az ég, én tudom, én 19 esztendő vagyok.”

Ez a kilenc vers, amihez később még kettőt találtunk, József Attila szabadvers korából valók. A *Nem én kiáltok* ciklus verseihez hasonlítanak, csak azoknál a szabadverseknél jóval érthetlenebbek, megmagyarázhatatlanabbak. Legérthetőbb közöttük a *Riának hívom őt* [...]

A többiek egymásra zuhogott gondolatok, amibe csak a költő érezhetett mély, komoly tartalmakat. Az ő világán kívül senki más meg nem érti őket. Ki tudná megmagyarázni az *Oly friss* egymásradobált gondolatait.[...]

Sokkal több

kéziratot találtam Kesztnér Zoltánnál. József Attila évekig lakott Kesztnér Zoltánéknál és három hatalmas füzetnyi kéziratot hagyott náluk, ahol mint családtag élt. Kesztnér Zoltán, dr. Gyenge Miklós, Saitos Gyula és dr. Espersit János leánya, dr. Árva Józsefné különben sokat meséltek József Attila életéről és meglehetősen megcáfolták azt a képet, amit dr. Galamb Ödön adott József Attila makói életéről. Főleg József Jolánnak öccséhez való viszonyában forognak közkézen hamis képek. A makói évek közvetlen szemlélői nem látták József Jolán gondoskodását olyan testvériesnek és folytonosnak, mint ahogy azt Jolán és Galamb Ödön megírják. Csornyák Emillel, a makói gimnázium akkori tornatanárával és internátusi nevelő tanárával folytatott beszélgetéseim is meggyőztek arról, hogy József Jolán urának Attilával szembeni gyanakvó ellenszenve miatt nem nagyon viselte a szívéen öccsének sorsát.

A Kesztnér Zoltánnál talált kéziratok zöme között versek kéziratgyűjteménye, de közöttük is, főleg a *Lovas a temetőben* című füzetben sok eddig közletlen vers van. A Kesztnér féle gyűjteményből azonban legérdekesebb a *Legutolsó harcos* ajánlóverse, ami eddig szintén ismeretlen;

A „versek” című füzetben szintén sok ismeretlen vers akad. Itt József Attila mintha megkísérelt volna egy úgynevezett „hazafias” költészet útján haladni. *Szent jobb ünnepén* című verset ír, Vata, Bocskay, Kossuth kerülnek egy szakaszba. Ezek a versek azonban erőtleneek és álpátosz villog az olvasó szemébe belőlük. „A bős magyar vér nem buzog?” kér[di] eléggé nem józsefattilás stílusban.

Ebben a kis cikkben nincsen elég idő arra, hogy az eddig meglelt több, mint félszáz eddig ismeretlen József Attila verset elejétől végig magyarázzuk. A közöltek is mutatják a későbbi József Attilát, mint ahogy legelső kötetében, a *Szépség koldusában* és amit 16 éves korában adott ki, már a megtalált úton haladt előre.

Búcsúzóul ideiktatjuk még *Aratás előtt* című szonettjét. [...]

Szegedi Napló 1942. ápr. 5.

Szabolcsi Gábor

802. DÍZSÍRHELYET ADOTT A FŐVÁROS JÓZSEF ATTILA HAMVAINAK

Nemsokára öt esztendeje, hogy Balatonszárszón öngyilkos lett a két háború közötti korszak legnagyobb magyar költője, József Attila. Nemrégiben a munkásság és néhány haladó író részvételével József Attila emlékbizottság alakult, azzal a céllal, hogy a nagy költő hamvait kihantoltatva Budapestre hozassák és itt méltó helyen helyezték végleges nyugalomra. A bizottság munkájának első fázisa a főváros megértő jóindulata révén sikerrel járt. A főváros méltányolta a bizottság kérését és a kerepesi temetőben dízsírhelyet adományozott a költő hamvainak. A sírhely Gömbös Gyula síremlékétől — a temető bejárata felől számított — jobboldali parcellában van. A hely végleges kijelölése nagypéntek napján megtörtént, amikor az összes szükséges formákat is elintézték.

A továbbiakban gondoskodni kell a Balatonszárszón történő kihantolásról és a Budapestre való szállításról. Ennek a megtörténtét ezideig az hátráltatja, hogy a szükséges anyagi fedezetet még nem sikerült teljes mértékben megszerezni.

A bizottság a költő hamvainak kihantolására és Budapestre való szállítására társadalmi úton kívánja a szükséges eszközöket megszerezni. Ebben a törekvésében bizalommal számít a magyar társadalom megértésére.

József Attila költészetének hódítását tanúsítja, hogy személyisége és műve állandóan foglalkoztatja az írókat és művészeket. Legújában Beck András, a kiváló fiatal szobrászművész elkészítette József Attila plakettjét.

A plakett előlapja a költő képmását mutatja, hátlapja pedig egy gyárat és munkásokat ábrázol, tömör és leegyszerűsített előadásban.

Németh Andor, a kiváló esztétikus, aki jelenleg Dél-Franciaországban él, József Attiláról szóló könyvén dolgozik.

Irodalmi körökben nagy érdeklődés előzi meg a könyvet, amely *József Attila életművének első teljes és összefoglaló esztétikai elemzése* lesz.

A József Attila Emlékbizottság minden csütörtök este 7—9 óra között tart hivatalos órát VII., Peterdy-utca 8. sz. alatti helyiségében, amikor érdeklődésre szívesen ad tájékoztatást. A bizottság telefonszáma ugyanebben az időben 221—205.

Esti Kurir 1942. ápr. 7.

803. IRODALMI DÉLUTÁN RÁKOSPALOTÁN

A Rákospalotai Munkásképző Egylet vasárnap délután irodalmi délutánt rendezett. A városháza dísztermében zsúfolt nézőtér előtt az *Első Zuglói Dalkör mandolinzenekara* nyitotta meg az előadást, majd *Halász Kálmán* nagy lendülettel és mély átérzéssel verseket adott elő.

Ezután *Szakasits Árpád* elvtárs mondott beszédet. Csokonai Vitéz Mihálytól József Attiláig áttekintette a magyar költészet fejlődését és a szocialista analízis figyelő szemével vizsgálta meg az elmúlt száz esztendő kimagasló költői alakjait. Beszédét József Attiláról szólva, ezekkel a szavakkal zárta:

— József Attila már az osztálytudatos, történelmi rendeltetésének tudatában élő, sorsát bátor kézzel kovácsoló munkás dalait zengte. A külvárosban született, a külváros nyomora volt osztályrésze és ha Ady Endre az Értől indult el, hogy befusson a nagy Óceánba, József Attila a Ferencvárosból indult, hogy találkozzék a legmélyebb és legóriásibb tengerrel, a proletársággal. Versei egyszerűek, mint a munkás, mélyek, mint a történelem és mint a lélek. A nagy hídnak oszlopa ő, a hídnak, amelyet Petőfi szelleme tart és Adyé. Ez a híd köti össze a népet, a dolgozó tömegeket a magyar géniusszal, a magyar történelmi múlttal, a jelennel és a jövővel. Petőfivel született az eszme, Adyban élte mártírkínjait, József Attilában bontakozott ki a hatalmas szintézis, amely a magyarság szellemi hagyatékát, történelmi múltját összeköti új időknek új dalaival, a megújuló néppel és a megújuló országgal. József Attila költészetében az új magyar proletár ereje feszül, értelme csillog és célja zeng: független és új szabad országban, független és új szabad nép, amely új századok felé viszi országát az örök haladás és örök hűség szellemében.

A beszéd után *Gyarmathy Anikó, Gábor Miklós és Hódy Gitta* szavalt. Mindhárman ismert, szeretett és méltán megbecsült szereplői a munkásság kulturális találkozóinak, ezen a fellépésükön is forró, megérdemelt sikert arattak. A *Vándor-kórus* fellépését nagy tapssal fogadta a munkásközönség, szereplésük ismét megerősítette a kapcsolatot közöttük és a közönség között. A műsort a *mandolinzenekar* lelkesítő, tüzes zeneszámai zárták be.

Népszava 1942. ápr. 14.

804. GALAMB ÖDÖN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE NYOMÁBAN

A könyv József Attiláról, a makói kisdíákról ad eleven, riportszerű pillanatképet. Magánya, érzékenysége már hatodikos gimnazista korban öngyilkossági kísérletbe keveri a később oly tragikus halálú költőt.

Galamb Ödön barátja volt József Attilának, nem csupán tanára. Érdekes anyag Józseffel váltott leveleinek közlése, hiszen a kettejük közti bizalmas kapcsolat számos személyes önvallomásra bátorította föl az ifjú, de máris elhivatott költőt. A kötet végén 1926-ból közölt konstruktivista versei az akkori formabomlás értékes adalékai. A száz oldalnál alig valamivel bővebb, ízléses kötetet a Cserépfalvi-kiadó hozta forgalomba.

Piarista Öregdiák 1942. ápr. 15.

Piñinsky János

805. JÓZSEF ATTILA-EST SÍREMLÉKE JAVÁRA

A nemrég alakult *József Attila Emlékbizottság* elhatározta, hogy *József Attila* hamvait Budapestre hozatja és itt a fumei-úti temetőben örök nyugalomra helyezi. Az *Emlékbizottság* szándékát Budapest székesfőváros *dízsírhely* adományozásával, illetve a kiválasztott dízsírhely árának részleges fedezésével támogatja.

Mindezzel kapcsolatban felmerülő költségek előteremtése érdekében az Emlékbizottság e hó 30-án a *Zeneművészeti Főiskola* nagytermében *József Attila-estet* rendez, melynek tiszta jövedelmét az említett célra fordítja. A 30-i est műsorán — ellentétben az eddigi József Attila-estek szokásos műsorával — kevésbé gyakran, vagy eddig nyilvánosan még elő nem adott versek is szerepelnek.

A műsort *Bartók*, *Kodály*, *Debussy* művei egészítik ki. Ezenkívül bemutatásra kerül *Ottó Ferencnek*, a neves fiatal magyar zeneszerzőnek „*Magasztaló ének*” c. József Attila szövegére komponált egyszólamú karműve is.

Kis Újság 1942. ápr. 20.

806. JÓZSEF ATTILA-EST

A József Attila-emlékbizottság *április 30-án*, csütörtökön este 8 órakor a Zeneművészeti Főiskola nagytermében József Attila-estét rendez a tragikusan elhunyt szocialista költő hamvainak Budapestre való szállítása és síremléke javára.

Az esten közreműködik a *Budapesti Általános Munkásdalogylet* Vásárhelyi Zoltán, a *Vándor-kórus* Vándor Sándor és a *ligetuccai polgári iskola fiúkara* Szódi Szilárd vezényletével. Fellép még *Baksa-Soós László*, *Major Tamás*, *Gábor Miklós*, *Gobbi Hilda* és *Székely Mária*. Műsoron József Attila-versek, töredékek, műfordítások, *Bartók*, *Debussy* és *Kodály* művei. *Ottó Ferenc* és *Vándor Sándor* József Attila megzenésített műveivel. Jegyek 1.50 pengőtől 10.— pengőig Rózsavölgyinél, a Zeneművészeti Főiskola portásánál és a József Attila-emlékbizottságnál (este 7 és 9 óra között VII., Peterdy ucca 8) kaphatók.

Népszava 1942. ápr. 25.

807. JÓZSEF ATTILA-EST BUDAPESTI SÍREMLÉKE JAVÁRA

A nemrégben alakult József Attila Emlékbizottság csütörtökön, április 30-án a Zeneművészeti Főiskola nagytermében József Attila-estet rendez a nagy magyar költő felállítandó síremléke javára. A legkiválóbb előadóművészek sietnek közreműködésükkel az emlékbizottság segítségére. Fellépnek többek között *Gobbi Hilda*, *Major Tamás*, *Baksa-Soós László*, a Nemzeti Színház művészei, *Székely Mária* zongoraművésznő, *Gábor Miklós*, *Szemere Vera*, *Járai Teri* szavalóművészek és három énekar.

Magyarország 1942. ápr. 26.

József Attila költészetének szelleme, egyéniségének sugalló ereje felé méltó eszközökkel fordul fiatal, modern szobrásznemzedékünknek egyik tehetsége, *Beck András*. Elkészítette József Attilának bronzplakettjét, amelyet lendület, erő, egyszerűség és kifejező képzelet jellemez. A plakett egyik oldalán, magasról tekintett távlatban, monumentális hatású kompozíciója annak a világnak, a nagyvárosvégnak, amelyből József Attila költészete sarjadzott — bérkaszárnatömbök között ucca, a munkás stilizált, energikusan mozgatott, kifejező alakjával s egy mindenképp fölé emelkedő fákla, amelynek lángja és füstje világító felhőként lebeg József Attila világa fölött. Ez az a világ, amelynek a költő a lelkét odaadta. A plakett másik oldalán mélyített barázdakörből emelkedik ki a költő arcása. Nem a fiatalosan, talán naivan gyermekarcú ifjúé, a szobrászművész felfogása nyomán, markáns rajzolsággal, József Attilának elmélyült, gondolatba boruló — *munkás-arca* tekint felénk. Beck András elmélyült művészettel megoldott plakettje egyként nyeresége képzőművészetünknek és a József Attila-kultusznak.

Népszava 1942. ápr. 26.

sz. 8.

809. FAKERESZT A SZEGEDI TEMETŐBEN

*Öt évvel Juhász Gyula halála után még mindig nincs
síremléke a nagy szegedi költőnek*

*A költőtársak: Reményik Sándor, József Attila, Emőd Tamás
emlékeznek...*

[...] Egy sereg, Juhász Gyulához és Juhász Gyuláról írt ismeretlen *költemény* is előkerült most, halálának ötödik évfordulóján és ha már nem őrzi emlékét márvány, hivatalos kegyelet, mutassák meg nagyságát, magyarságát és művészetét azok a versek, amelyeket a költőtársak írtak: *Reményik Sándor, József Attila, Emőd Tamás, Kassák Lajos, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső* és a többiek. [...]

József Attilát

az ifjúság rajongása hajlította közel Juhászhoz, akiben mesterét szerette és annál nagyobb élmény volt számára a költő barátsága, mert ezekben az években húszéves lelkével a keserves szegedi időket élte, tele

kétséggel, daccal és elszántsággal. Több mint huszonöt év különbség választotta el a két [rokon?] törekvésű költőt, mégis mindvégig a legtisztább barátság fűzte őket össze, hasonlóan tragikus sorsban. Amikor Juhász Gyula halálának híre eljutott 1937. április 6-án József Attilához, a fiatal költő ezeket a sorokat küldte a szegedi ravatalra:

Meghalt Juhász Gyula

[...]

Újság 1942. ápr. 26.

Vér György

810. EZEN A HÉTEN EXHUMÁLJÁK SZÁRSZÓN JÓZSEF ATTILA HAMVAIT

Ezen a héten exhumálják József Attila holttestét a szárszói temetőben. A hatósági előkészületek már megtörténtek a nagy költő holttestének Budapestre szállításához. A szárszói temetőben virágok borítják a sírt. Mindennap valóságos zarándoklás van a temetőbe. A falubeliek ebben az évben is, mint minden tavasszal, szinte valamennyien felkeresik a temetőben József Attila ideiglenes nyugvóhelyét és virágokkal búcsúznak a költőtől, aki néhány évvel ezelőtt a balatonmenti községben fejezte be életét tragikus körülmények között és akinek holtteste nemsokára elindul a főváros felé.

A *József Attila Emlékbizottság*, amely emlékének ápolására és síremlékének felállítására alakult, ezen a héten a Zeneakadémia nagytermében estet rendez, amelynek bevételeit a budapesti temetés és a síremlék felállításának költségeire fordítja.

Az esten *Major Tamás, Gobbi Hilda, Gábor Miklós, Baksa Tóth László, Székely Mária*, az általános munkás dalegylet, a Liget-utcai polgári iskola növendékei és a Vándor Kórus szerepel.

Független Magyarország 1942. ápr. 27.

811. JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉNEK

Régi fényképek között turkálók. Két csoportkép kerül elő könyvszekrényem alsó fiókjából. Még 1932 nyarán készültek Siófokon, a balatoni Íróhét idején.

Íme, egy sereg író, költő fürdőruhában. A homokon ülnek törökülésben, hevernek féloldalvást, mint előkelő rómaiak, szép szőke, meg barna hölgyek között állanak, mint nimfák közé keveredett szelíd — vagy szelídnek látszó — középeurópai válfajai a görög berkek kétágú sípot fújó pajzán lakóinak...

Itt látom a tragikus élet örök komédiását, Tersánszky Jenőt, emitt áll a legfurcsább magyar Oblomov: Terescsényi Gyurka (még fekete a haja!), jobbszélről Tamási Áron szép homloka világít, fölötte mindjárt Nagy Lajos áll, mint egy világdíjnyertes birkózó szépen megfaragott szobra, balról Fodor József tekint vastag szemüvegén át a csillagokba. És az első sorban itt ül félrebillentett fejvel, diákosan és szelíden József Attila.

Milyen özönvízelőtti idők! Néhány hónap híján tíz esztendő. Fülledt, termékeny nyári nap, forró homok, kék Balaton. A sereg közepén néhai Pakots József áll gyermekes mosollyal az ajkán. E fészekalja író t ő gyűjtötte össze, vitte Veszprémtől Keszthelyig, énekelt velünk a vasúti kocsiban s lelkesedett a szép egyetértésért. A fészekaljából ki erre, ki arra elszéledt, az egyikből sólyom nőtt, a másikkól vércse vált, a harmadikból hattyú, a negyedikből esetleg éppen liba. Sokra már rá sem ismerék.

Nyolc napig voltunk seregestül, mondom s velünk József Attila, akinek akkor már csak öt esztendeje volt hátra az életéből. Ő ezt a nyolc napot a szó szoros értelmében átvitkozta.

Hiszen vitatkoztunk mi többiek is eleget, én magam például egy langyos éjszakán, borközi állapotban, azt iparkodtam bebizonyítani a fehérreverendás, gyermekarcú Mécs Lászlónak, — aki a koccintgatásban mindig szívesen résztvett — hogy a katolikus vallás nem zárja ki azt, hogy valaki ateista legyen. Szegény Mécs László ma is rémülettel emlékszik arra a hajnalbanyúló sátáni vitára. És a hallgatóság kaján gyönyörködésére. Vitázott eleget Erdélyi József is, aki akkor még druszája és egykenyéren élő pajtása volt Fodor Józsefnek.

De amit József Attila tudott, azt egyikünk sem tudta. Éjjel-nappal, szünet, alvás, pihenés nélkül, még sakkozás közben is vitatkozott. Ronggyá, hullává vitázott valamennyiünket. Szédülten dőlünk ágyunkba, de a nyitott ablakon egyre behallatszott éles, ellentmondást nem tűrő hangja. Keleten föltűnt a rózsaujjú hajnal s ő még egyre vitatkozott azokkal, akik elég szívósak voltak, vagy pihenten álltak elébe.

Hévízen a villa, amelyben Erdélyi Józseffel laktunk, jó távol feküdt az étterem terraszától. S oda is elhallatszott a terrazon vitakozó József Attila hangja. Most elemében volt! Gond nélkül töltötte napjait, vasúti jegy, szobakulcs, étkezésre jogosító szelvényfüzet a zsebében, az Igétől pénzt is kapott, a társaságban vitakozó megszállottak és sakkpartnerek, meleg nyár, fövény, víz, illatozó gesztenyefák. . . S József Attila, a fiatal sólyom, harciasan, vidáman, csapongva fürdött az élet fényözönében.

*

Ezt a fényképet azért túrtam elő a fiókomból, hogy lássam az *akkori* József Attilát. Mert későbbi alakja komor árnyékot vet erre a fiatalos, acélos, friss alakra s én szeretném mégegyszer olyannak látni, amilyen akkor volt, az írók kicsiny, viszonylag békés köztársaságában. Mert az alatt az öt esztendő alatt, amíg még élt, sokszor sakkoztam vele a Japán kávéház sarkában, volt úgy, hogy hónapokon át minden nap. De egyre súlyosabb, komorabb, nyugtalanítóbb volt a vele való együttlét.

A sakkban is úgy vagdalt, tépett, öldösött, mint a vitában. Súlyom volt s nem akarom azt mondani, hogy én meg éppen galamb voltam, de tény, hogy a sakkot játéknak tekintettem s egy kockázatos lépésért, amelynek kimenetele izgalmasnak ígérkezett, szívesen fölládoztam a partit. Ő szigorúan, minden lépést következetes logikával kiszámítva játszott, könyörtelenül tört előre, szépen elgondolt bekerítő mozdulatai voltak s egyetlen célja a matt. Ronggyá, hullává vert, fáradtan keltem föl az asztaltól s fizettem meg az elvesztett pengőt, hogy másnap újból nekigyürkőzzem s pocskéká veressem magam.

Játék közben tudtam meg élete éppen időszerű buktatóit. Ilyenkor vallotta meg, mennyi pénzre volna szüksége, hogy kifizesse szegényes lakását, tejszámláját, ebédjét-vacsoráját. Az Ige útján jutott „pillanatnyi” gondjaiban némi pénzhez. De „országos volt a pusztulásban” — mint írta s azok közé tartozott, akiken „nem lehetett segíteni”. Bámulatossá szívével folytatta vitáit az étellel, a társadalommal, kíméletlen logikával sakkozott s tört mindenáron mattrá . . . De belül, a szíve mélyén, az a félrebillentett fejű, diákos mosolyú gyermek lakott, aki az Íróhét balatoni sugárzásában fővenyre dőlt a fényképezőgép előtt.

*

Utolsó találkozásunk kísérteties volt. Halála évének tavaszán, vagy telén fölkeresett a *Magyarország* szerkesztőségében. Sápadt, sovány, letört alakja előregörnyedt a folyosó padján, szeme kapkodó és rémült volt. Uralkodni akart magán, mint amikor véres sakkpárbajainkat vívtuk, logikus akart lenni, túlságosan is az! Hideg mosollyal, gögösen kért, hogy juttassak neki segílyt az Ige pénztárából.

Csodálkozva kérdeztem: „Hát a folyóirat? Hát a szerkesztői, írói honoráriumod? A barátaid?” S ekkor könnyek peregtek végig elkínzott arcán, szégyenkezve elfordult és szinte sűgva mondta: „Csak azért kellek nekik, hogy bunkó legyenek a kezükben ellenetek.” A *Válasz*-ra, a kialakulóban lévő népi irodalomra gondolt s Ignótus Pálra, meg néhány társára, akivel harcban álltunk.

Végtelenül megsajnáltam Attilát s biztattam, jöjjön közénk. De legyintett: „Azt már nem tehetem, nem volna becsületes dolog. . .”
Egyszer majd erről is meg kell írni az igazat!

*

A Balaton partján halt meg. Ahol öt évvel azelőtt olyan vidám, acélos és harcias volt. A szörnyűséges sakkban ott kapott mattot a Sorstól. Megrendítő az a jelenet, amit testvérnénje, Jolán ír feledhetetlen könyvében. Újságot tartott a kezében, ujja egy szerkesztői üzenetre mutatott: „Halott költő: Nem közölhető.” Aztán a lap szélén a dátumra: „1937 augusztus 13. Péntek.” Íme, augusztus tizenharmadikán, pénteken, eltemették. Már halott. Már a versei nem közölhetők...

Kísérteties véletlen!

Nem tudott tovább vitázni. Vonat elé vetette magát.

Hamvait a szárszói temetőből most, május 3-án hozzák Budapestre és temetik el a kerepesi temetőben adományozott díszsírhelyre.

Mi pedig, akik túléljük őt s akik együtt voltunk azon a mesebeli balatoni körúton, könyörtelenül tépjük, marjuk, tollazzuk egymást, kivájjuk egymás szemét, vijjogunk, káromgunk, rikácsolunk... Akár sasok, akár hattyúk, akár vércsék, akár esetleg éppen libák legyünk.

Pedig hányan élünk még újabb tíz év múlva azok közül, akik az idilli síófoki fényképen olyan mosolyogva heverünk, üldögélünk vagy állunk egymás mellett?

Híd 1942. ápr. 28.

Kodolányi János

812. JÓZSEF ATTILA

Május 3-án fogják eltemetni József Attila hamvait a Kerepesi úti temetőben. Ez alkalomból vessünk egy rövid pillantást a tragikusan elhunyt költő művére. József Attila azoknak a nagy magyar költőknek a sorába tartozik, akik Balassa Bálint óta mindig fel-feltűnnek a magyar történelem nagy sorsfordulóin s költészetükben rögzítik meg koruk magyar életének problémáit, vágyait és szenvedéseit, buzdítva, korholva és példát mutatva. A mi korunkban József Attila az, aki Petőfi vagy Ady volt a maga idejében. Ha összevetjük őt velük, lemérhetjük azt az utat is, amelyet a magyar élet megtett az utolsó száz esztendőben.

Petőfi a múlt század szabadságmozgalmainak volt legnagyobb kifejezője, a polgári ihletésű, de egyetemes célkitűzésű szellemi áramlatának, míg Ady már a polgárság felbomló, utakat kereső, a helyes utat csak megsejtő, de azt el nem érő korszakának kifejezője. József Attila már a világháború utáni korszak költője, azé a korszaké, amely szemtanúja volt a legmélyebb rétegek fölemelkedési vágyának és politikai küzdelmeinek. Ebből a rétegből származott, ettől soha elszakadni nem tudott. Költészete hiteles képe egy osztály egész élményvilágának, érzelmi áradásának s egyben társadalmi aspirációinak.

Versei kicsiben bemutatják a magyar proletárság egész küzdelmes

útját. Kezdetben csak a szegény ember panaszát és apró örömeit énekl meg, magatartása ekkor még derűs és gondtalan. Az egyre súlyosabbá váló évek terhe alatt azonban fölfedezi azt az etikai kapcsolatot, mely őt elszakíthatatlanul népéhez és osztályához fűzi. A harmincas évektől kezdve költészete elmélyült, tudatosabbá válik, politikai téren is, ekkor fedezi fel a külvárost, a város peremét, Budapest szegénynegyedeit, amelyek nemcsak új formájú versek írására ihletik, hanem megtöltik őt a felelősség komoly tudatával, a kötelességvállalás érzetével.

Miközben az új magyar irodalom legsajátosabb hangú és legszebb verseit írja, egyéni élete állandó lejtést mutat. A nyomor és a bizonytalanság úgyszólván egy percre sem hagyja el, folyóiratok, irodalmi díjak gondosan kikerülik őt, sokszor azok sem értik, akiknek szeretetére és megbecsülésére leginkább áhítozik. A növekvő bajok és szenvedések felőrlik ellenállóképességét, tragikus hasadást idéznek elő benne, mely végül lelkiélete felbomlásához s az öngyilkossághoz vezet. Halála még csak szenzáció, még ekkor sem vesznek tudomást költői nagyságáról, igazi elismerése csak a legutóbbi időkben kezdődött meg. Ma már tudjuk, hogy a legnagyobb magyar költők sorába tartozik, aki töredékesnek tetsző művében is egységes, teljes világképet hagyott hátra, megújította, felfrissítette a magyar költői nyelvet, megneemesítette a formákat s költészete ösztönző erőt fog jelenteni az utána jövők számára. Közelgő temetésén elsősorban azoknak a tömegeknek kell leróni hálájukat és hódolatukat, akikért egész életében megalkuvás nélkül küzdött.

És sírja mellett álljanak, azok, akik megértették, szerették őt és költészetét és emlékét soha el nem múló baráti szeretettel és az eszmei együttérzés tudatával őrzik.

A Holnap 1942. ápr. 28.

Rátz Kálmán

813. JÓZSEF ATTILA

holtan visszatért közénk, ebbe a városba, ahol küzdött és szenvedett, alkotott és lassan felmorzsolódó erejének megfeszítésével hirdette a valóságot.

Fáradtan, betegen ment el ebből a városból, ahol „a város peremén” gyárak öve veszi körül József Attila népét, a proletariátust, az „új népet, másfajta rajt” — betegen ment el közülünk és koporsóba zárt hamvai térték csak vissza, évek múltával, a balatonszárszói temetőből.

Ez a visszatérés teljessé teszi az igazságot: a költő nem halt meg testének elmúlásával, hanem közöttünk él, tovább él azok szívében, akikért élt és alkotott.

József Attila hamvait néhány nap múlva temetjük a fumeiúti temető dízsírhelyére.

*

A József Attila-emlékbizottság ezúton közli, hogy a csütörtök estére hirdetett József Attila-est közbejött akadályok miatt *elmarad*. A bizottság reméli, hogy rövid időn belül megtarthatja az előadást: a megváltott jegyek erre az előadásra lesznek érvényesek.

Népszava 1942. ápr. 30.

814. A TRAGIKUSAN ELHUNYT KÖLTŐ,

József Attila évek óta az érdeklődés középpontjában áll. Halála után csakhamar elfoglalta az őt megillető helyet a magyar irodalomban. Összegyűjtött költeményei Petőfi és Ady mellett a legkeresettebb verses könyv. József Attila kiadója, Cserépfalvi Imre tovább ápolja a költő emlékét és új könyvsorozatot indított meg: *József Attila élete nyomában címmel*. A sorozat első kötetét *Galamb Ödön* makói tanár írta meg: *Makói évek* címmel. Igen érdekes adatokat ismertet a költő diákéveiről, amikor már bontogatta szárnyát, s megkezdette irodalmi kísérleteit. Színes és eleven olvasmány, tiszta képet formálhatunk belőle lázas útkereséseiről és próbálkozásairól. Mintegy illusztrációképpen a függelékben olvashatjuk is első zengéit. A versek elé Radnóti Miklós írt bevezető tanulmányt. Minden dicséretet megérdemel Cserépfalvi Imre, a valóban értékes és kútforrásnak beillő könyvért. A későbbi irodalomtörténetírás is minden bizonnyal hasznát látja.

Magyar Protestánsok Lapja 1942. ápr.

B. L.

815. JÓZSEF ATTILA

*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni.*

Én József Attilát elég korán megismertem és felismertem, de soha sem írhattam és soha se beszélhettem róla. Nem oka senki, egyszerűen távol éltem mindig és megelőztek mások, akik közelebb voltak hozzá. Még csak az az írásom se jelenhetett meg, amelyet a versei felszabadító hatásáról írtam. Volt egy idő ugyanis az életemben, amikor megvettem a verseket, olcsó és haszontalan zöngicsélésnek éreztem minden

költeményt. Csak a nyers valóság érdekelt és a magas gondolat. De az is csak akkor, ha értelmét adta a nyers valóságnak.

Nem tudtam aztán honnan, egyszer a kezembe került József Attila két verseskönyve, a *Nincsen apám, se anyám* és a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz*. Nem kell sokat beszélni róla: megfogott engem is és visszavezetett a költészet megbecsüléséhez. Az ő verseiben megtaláltam a nyers, igazi életet is és a magas gondolatot is, de úgy egygyéforrva, ahogyan soha egyetlen költő verseiben nem találtam addig. Megtaláltam azt a szépséget, amely nem ellenkezett az én szocialista világnézettemmel, sőt annak a lehető legtökéletesebb kifejezése volt.

Nem nyugodtam hát addig, amíg személyesen meg nem ismertem. Sajnos, ritkán találkozhattunk. Én ritkán jöttem Pestre s akkor se találkozhattunk mindig. De közöttünk soha semmi ellentét nem volt. Még csak árnyék sem borult közénk. Egymáson nem segíthettünk, mert mindegyikünk kócos szegény volt. Attilának még talán kevesebb és bizonytalanabb volt a kenyere, nekem meg több a gondom és felelősségem a nagy családdal.

Én tehát József Attiláról most beszélek másodszor. Az első alkalom a balatonszárszói temetőben volt, de arról nem tudhat a világ. A református diákok kicsiny csoportja hívott ki pár évvel ezelőtt az Attila sírjához.

Ez a szárszói temető, már akkor is mondtam: Magyarország jelképe és József Attila hányatott életének stílszerű befejezése. Elhagyatott, kopár, fátlan és virágtalan dombtető, itt-ott egy-egy régi gondozatlan sírral, korhadó fejfákkal, kidőlt olcsó sírkövekkel. Meg is említettem: nem hittem volna, hogy a tiszántúliak által nagyrabecsült Dunántúlon, a balatoni kultúrtájon ilyen ázsiai elhagyatottság lehetséges. Én azt hittem, a lompos nemtörődömség a mi tiszántúli magyarságunk kiváltsága és — átka.

*

Nagy emberekről, nagy költőkről mindig tudnak írni és beszélni. Mindenki másképp látja őket, mindenki mást lát belőlük. A nagy költő meg éppen olyan, mint a természeti tünemény: felvillan, elkápráztat, megráz, megigéz s aztán eltűnik. Mi pedig itt maradunk és mindnyájan másképp magyarázzuk, mert valóban másképp láttuk. Mindenki azt látta belőle, ami benne feltükröződött.

Én sem állítom hát, hogy kimondom róla az utolsó szót, legfeljebb csak egy pár jellemző vonást adok én is az arcképéhez: azt, amit én láttam belőle.

Egyik ilyen jellemvonása volt Attilának: a hit. József Attila hívő költő volt. Hívő költő volt, de nem valami vakhitű ember. A vak hit csak

naivság. Az igazi építő hit mindig együtt jelenik meg dialektikus ellentétével, a bölességgel, a mély megismeréssel.

Az igazi hívő lélek azonban cselekvő lélek, változtatásra törő, harcos, forradalmi lélek.

Akikben ilyen lélek van, azok, ha művészek, ún. „tendenciás” művészek.

Itt azonban álljunk meg egy kicsit. A művészet és tendencia viszonyáról sok szó hangzott már el, különösen ebben a közönségben: hadd mondjam el hát én is a magamét. Hátha világosabbá válik a kérdés ezzel is. Különbön is a József Attila jellemzésénél ezt úgysem nélkülözhetem. Idézem egy másik tanulmányomból:

Tehát röviden: a művészet és a tendencia nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező ellentétek, vagyis — ahogy mondani szokták — dialektikus ellentétek. Minden alkotó ember a meglévő anyagi világ dolgai és szellemi értékei közé igyekszik bevinni, becsempészni vagy beilleszteni a maga élményeit, tapasztalatait, gondolatait, véleményeit. Ez a beillesztés, betörekvés harccal jár, mert a megállapodott dolgok, intézmények, elvek, emberek ellenállnak. Ellenállnak még akkor is, ha az ellenállást nem programmszerűen, ha nem is elvből csinálják. Az ellenállás létükből ered, épúgy mint ahogy a támadás a harcos új alkotó lényéből következik. (Idézem József Attilát: „*Aki dudás akar lenni, Pokolra kell annak menni.*”)

Minden igazi alkotó így keresi meg a maga helyét. A helykeresésben azonban nem mindig csak a saját egyéni erőire támaszkodik. Az alkotó ember mögött társadalom, bonyolult összetételű, osztályokra, pártokra, fajokra, felekezetekre tagolt emberi közösség áll. Ezeknek a kisebb közösségeknek egyike vagy többje is, amelyekhez gondolkozásban, ízlésben, észjárásban, hitben, esetleg származásban közelebb áll, az alkotót még kezdő korában a magáénak vállalja. Teret ad neki és a becsvágyának utat enged. Alkotó művész és közösség így hatnak egymásra, megint csak dialektikusan. Igaz, az alkotó becsvágya határtalan s keresztül tör a kisebb közösségek határain, fel-fel az általános emberség felé, de mindegy, ő hiába fújja a magáét, az a közösség, amelynek szüksége van rá — párt, osztály, felekezet vagy csak hívek, olvasók serege — az alkotót kisajátítja, a nevét zászlónak, eszméit fegyvernek használja.

Így kerül minden igaz alkotó, aki nem elégszik meg azzal, hogy az ú.n. olvasóknak csak élvezetet, csak szórakozást adjon — akarva-akaratlanul politikai és világnézeti harcok közepébe. Vagyis az alkotónak még ezt is, a közösségi szeretetet is meg kell szenvednie. A harcos közösség, a párt arra akarja kényszeríteni, hogy folyton változó napi céljait szolgálja, az ő becsvágya viszont a végtelenség, a magas emberiség felé vezet. Ezt minden nagy alkotó megpróbálta s mindegyik

könyörtelenül odaajutott, hogy a saját pártja is csak a halála után értette meg igazán. Ez azért van, mert az alkotó ember mindig előtte jár a közösségnek néhány lépéssel, messzebb is lát és sokszor már azt is látja, ami majd holnap lesz fontosabb.

Mondom, így kerül minden igazi harcossal alkotó a harcok közepébe. Így kerül, de ez rengeteg testi-lelki szenvedéssel jár. Ettől kezdve két urat kell szolgálnia: a közösséget és a művészetet. A köznyelv ugyan azt mondja, nem lehet egyszerre két urat szolgálni. De az alkotó embernek ezt a lehetetlent kell megcsinálnia. Mindegyik belső parancs, egyiket sem lehet cserbenhagyni. A művészet is vonzza, a közösség, illetve a közösségből áramló szeretet is húzza. (Ady: Szeretném, ha szeretnének.)

Itt érkeztünk aztán el a kérdés magvához: az egyéniséghez. A nagy alkotó, aki kemény egyéniség is, de nagy művész is, önmagában teremti meg a szintézist a művészet és a közösség között. Kétféle szolgál s ő maga szenved.

A szintézis felé vezető állomások pedig az egyes művek. Az író a benső megszállottság arra kényszeríti, hogy a szépség-igazság szintézist mindig magasabb hatványon újrateremtse. A magas becsvágy, a szinte már emberfeletti igény arra ösztönzi, hogy a legnagyobb közösségi igazságot, a minden ember igazságát, a legszebben s így a leghatásosabban fejezze ki. Ez az alkotó örök törvénye, amely azonban soha sem jut nyugvópontra, mert a közösségi élet és a világ örökké új kérdéseket ad fel s a versenytársak és az utódok, a többi alkotók ezekre a kérdésekre ugyanígy keresik örökké a szebb és legigazabb választ.

A művészet és a tendencia harca tehát sohasem szűnik meg. Éppoly örök harc ez, mint az eszme harca a valósággal, a hité a kételkedéssel, vagyis ellentét és azonosság együtt. Az ellentétek összecsapásából művek születnek s az összecsapások alanya, a művész pedig szenved, szenved, ég, izzik s minden újabb szenvedéséből újabb művek születnek, mindaddig, amíg ő maga is el nem ég vagy ki nem ég s fel nem adja a harcot, amit majd mások folytatnak tovább.

Persze, erre csak a legnagyobbak képesek. És azok közül is csak a szerencsések, akikben az erős lélek erős testben lakhatik. Csak azokban valósulhat meg a legmagasabb szintézis, akik maguk is erős egyéniségek, akikben — hogy mai nyelven mondjam — az erőк összecsapása nem vágja ki a biztosítékot, az ellenőrző öntudatot, hanem akikben az összecsapás továbbható, szétsugárzó művekben transzformálódik. Akik nem elég erős egyéniségek, vagy akik nem szerencsések, akiket rossz időben dobott fel a történelmi balsors, vagy akiket megvert, elnyomott közösségbe kényszerített a társadalmi sors (magyar költők élete!) azok felőrldnek, kiégnek, elpusztulnak, megzavarodnak vagy — megalkudnak.

A világirodalom legismertebb nagyjai, ha nem is tökéletes, mert

ilyen nincs, de hasznos szemléltető példát adnak ehhez az igazsághoz. Dante, Goethe, Tolsztoj, Gorkij nem dobta el a művészetet a tendenciáért, de a tendenciát se a művészetért, mert nem szerepet játszottak, hanem önmagukat adták. A közepes átlagtehetségek száza azonban nem jutnak el sem az emberi szenvedésben, sem a művészet lényegének a megértésében a végső igazságokig s ezért vagy csak a művészetet, vagy csak a tendenciát tudják igazán vállalni. Ez mindig megalkuvás. Akinél a tendencia a művészet szolgája, vagy akinél a művészet a tendencia szolgája: ugyanaz az embertípus. Néha meg egyazon személyben is megjelenik a két magatartás az élete különböző korszakaiban. Ezek azok a művészek, akik ifjú korukban vad forradalmárok, öreg korukban vak konzervatívok. (A Gorkijok sohasem öregednek meg.) Már írtam más írásaiban, hogy az igazi nagy emberekben mindig együtt van a hagyomány és a forradalom, együtt van az individualizmus és a kollektívizmus, most tegyük hozzá, hogy együtt van a szabad művész és a közösségi tendencia is. A tendencia, ahogy bizonyítottam, az alkotástól époly elválaszthatatlan, mint a forradalom az építéstől.

Összefoglalva ismétlem: a végtelen beszédet a művészet öncélúságáról a másod- és harmadrangú tehetségek folytatják örökké és kezdik újra örökké. Az egyik — főleg a birtokonkívüliek oldalán — a művészetet rendeli alá a tendenciának a másik — inkább a birtokonbelüliek oldalán — a művészet öncélúságát hirdeti. Az előbbi is zsákutca, mert a művészetnélküli tendencia már nem is zsákutca, mert nem hat (siralmas példa erre a különböző pártok sajátos pártművésze-te), az utóbbi is az, mert az öncélúság elve és gyakorlata a semmibe vezet. Poshadás, korhadás a vége. Mint szilárd igazságot hangoztatom: *aki klasszikus akar lenni, illetve aki „akar” klasszikus lenni, az csak eklektikus lesz.* Ez törvény. A klasszikusok úgy születnek, hogy valakik, nagy tehetségek kifejezik önmagukat bátran, szabadon, elvek, formák, iskolák ellenére is. S mert így kifejezték e mindig megújhódásra vágyó közösséget is, a művészetük már nemcsak szellemi közvetítés, hanem történelmi tett is. Tett is, mert a majdan történelmet csináló emberek gondolkozását, éleslátását változtatták meg.

A közösségi mozgató erő nélkül nincsen élő művészet. Mert hiszen, mint a sokszor elmondott szójáték mondja, amúgyis minden tendencia, még a tendenciátlanság is. Miért volna alacsonyabbrendű a harc és építés szándéka, mint a megőrzés, az élvezet, a csöndes kérődzés és a bölcs meditáció, ha ugyanolyan művészi formában jelenik meg, mint amaz? Az egyetlen, de aztán kikerülhetetlen igazi feltétel, hogy valóban művészi formában jelenik-e meg az egyik vagy a másik magatartás.

Itt vagyunk hát a mi József Attilánknál, aki hívő lélek és bizony tendenciás költő. De olyan költő, akinek a verseiből nem lóg ki a tendencia lába, olyan költő, aki igazán megszenvedte a művészi igény és

a közösségi tendencia ellentétét, aki nem adta fel sem az egyiket, sem a másikat, hanem inkább elégett. Amit nekünk hagyott ez után a szenvedés után, az idáig az egyetlen letisztult, szocialista költészet.

Nekünk, magyaroknak sok nagy költőnk volt már eddig is és mindnyájan tragikus életű, sokat szenvedett emberek voltak. Sok volt közöttük a sötétenlátó, keserű lélek, még pesszimista is akadt, de alapjában mind tiszta hívő lélek volt. Azonban olyan, akinek az írásaiból sugárzott a győzhetetlen hit, alig néhány volt. Az első Petőfi, a másik József Attila. Petőfi hitt az emberben, hitt a szabadságban, hitt a magyarságban, József Attila már magasabb hatványra emelte ezt a hitet: hitt az új rendben, a jó rendben, a szocializmusban. („Míg megvalósul gyönyörű képességünk, a rend”...)

A harmadik nagy hívő költőnk Ady Endre, de az ő hívő hangja már nem ilyen tiszta. Ady csak szeretett volna hinni, de sokszor elkeseredett és már csak káromkodni tudott. Sok oka volt rá. A világ kis és nagy népei nőttek, nevedektek, de a magyar nép mint vakok vezette világtalanok serege csámborgott a sír felé. (Kivándorlás, egyke, szekták, Ausztria.)

Igaz, vannak fanyar, kételkedő, hitetlen nagy költők is. Ezek is kimondanak sok szép igazságot, de ezek soha sem lehetnek a harcoss, élni akaró közösség szócsövei, soha sem lehetnek a dolgozó és szenvedő nagy tömegek művészi kifejezői. Csak a magános egyesek, a fáradt vagy megcsömörlött polgárok gyönyörködhetnek a hitetlenség, a kétely bölcs szavaiban, formás kifejezésében. A hit mindig a tömegeké, a kétely az egyeseké. A tömeg is lehet közömbös, lehet tagadva-lázadó, csak éppen öncélúan kételkedő, fölényes, szkeptikus nem lehet.

József Attila hatásának a titka tehát az, hogy nemcsak rendkívüli, tüneményesen tiszta költői tehetség volt, hanem az is, hogy hitt. Hitt abban, amit írt. És az a sereg, az a folyton növekvő munkás, diák s most már parasztsereg, amely őt szereti és becsüli, nemcsak azt szereti benne, hogy József Attilában megtestesült az igazi magyar nép, hogy munkás, paraszt és értelmiségi volt egy személyben, hanem azt is, hogy József Attila maga is hívő lélek volt. Nemcsak azt becsüli benne, hogy Attila maga is jelképe a magyar sorsnak: hogy székely és kun parasztok pesti proletár ivadéka Dunántúlra vergődve halt meg és nemcsak azt, hogy Attila a maga emberi mivoltában élte meg és szenvedte át a nagy világtalankulást megelőző rövid tőkés korszakot, hanem azt is, hogy Attila hitt, mint e sereg legjobbjai is hisznek, hogy lehetséges még szabad és egészséges emberiség, lehetséges még szabad és egészséges magyarság. („Adj emberséget az embernek, adj magyarságot a magyaroknak.”)

Hogy mindig hitt-e, hogy utolsó éveiben erőt vett-e rajta a kételkedés, azt nem lehet pontosan tudni. A *Dunánál* című verse már az utolsó idejéből való, de ebben még a hívő, fájdalmasan hívő költő szólal

meg. A fájdalom erőt vett rajta, azt tudjuk s csak a szenvedése növekedett ezzel is. Mert — s ez a József Attila másik nagy jellemzője s ebben azonos mélységesen a magyar néppel — cinikus, léha, fölünyeskedő, olcsó szellemeskedő sohasem tudott lenni.

Itt megint egy kis kitérést kell tennem. A cinizmus, a programszerű nihilizmus, a nagy dolgokban való olcsó fölünyeskedés és léha szellemeskedés teljesen idegen a magyar néptől. Aki csak egy kicsit ismeri a mi népünket, az láthatja, hogy nemcsak jó tulajdonságai vannak, hanem rosszak is, mint minden nemzetnek. Van benne gőg, gyermeteg hengegés, virtuskodó kivagyiság. Ha jól van dolga, kvaterkázó könnyelműség, vagyis álbölcsesség lesz úrrá rajta, ha rossz a dolga, konok, mindentszidás, keserű pesszimizmus vesz erőt rajta, csak éppen a léha cinizmus hiányzik belőle. Ezt nem is érti, ez az észjárás idegen tőle, ezért csapják be olyan könnyen a cinikus emberek s ezért bizalmatlan aztán az idegenek ellen sokszor indokolatlanul is.

De gondoljunk csak rá és tekintsünk vissza a magyar szellem, a magyar irodalom legjobbjaira: mennyire azonosak ebben is a népükkel. Szkhárosi Horváth Andrástól és Bornemisza Pétertől kezdve, hogy csak a legnagyobbakat említsük, Balassa, Zrínyi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Katona, Petőfi, Arany, Madách, Ady, József Attila: nem volt közöttük cinikus, léha egy sem. A játékosan derűs Csokonai és József Attila is tiszta volt, egyszerű és egészséges, hiányzott belőlük a megromlott ész perverz okoskodása, amiből a cinizmus születik.

Még az egyetlen, a legrégebb, az alig ismert Csezmeicei János, akit Janus Pannoniusnak hívnak s aki olasz földön, reneszánsz légkörben nevelkedett, még az is csak pózból utánozta a cinizmust. Valójában ő is forró, szenvedő magyar lélek volt, hiszen összeesküvésben vett részt és szökés közben halt meg, tüdővészben.

Az igazi cinikusok nem így szokták: azok becestelenül hazudoznak és gyáván meglapulnak aztán léha öngúnnyal ezt is megéneklük. A magyar írókban gyakori a keserű pesszimizmus, van is rá okuk, de nincs bennük aretinói cinizmus, mint ahogy a magyar népben is van lomha nemtörődömség, de nincs benne lazzaroni felületesség. József Attilában sem volt egy szemernyi sem: ezt a Medvetánc keserősége világosan bizonyítja. Nem tudta könnyen elvenni a kegyelemkenyeret, még ha jóindulatú, őszinte barát adta is a kezébe. Rajta nem segíthetett volna semmiféle bőkezű mecénás, őt égette, marta az ajándék. Ismert állástkérő levele örök bizonyíték erre. Magyar volt, végzetesen magyar, a Csokonaiak és Katonák fajtájából. Rajta csak az egészséges, szabad magyar közösség segíthetett volna. Azért írta a kegyelemből kiadott Medvetánc kötet elé: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni. Ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.”

Magyar költők sorsa. A magyar irodalomban nincs sem udvari költészet, sem mecénástáplálta árnyalat. A magyar költők tragédiája, hogy a népért és a népnek szóltak, de a nép nem tudott róluk s nem táplálta-szerette őket, amikor szükségük lett volna rá. Itt előbb meg kell hálnia a költőnek. Ahogyan Ady mondja: „ezerszer Messiások a magyar Messiások.”

*

De vajjon valóban pokolra kell-e minden költőnek menni?

Egy dolog bizonyos: szenvedés nélkül nincsen költő. Hogyan is fejezhetné ki a költő a minden ember legmélyebb érzéseit, vágyait és meglátásait, ha nem szenved meg maga is a legmélyebben a népsorsot. Igaz: szenvedésre van úgyis lehetőség, ha nem éheznek és nem hál az utcán. A költő lelke érzékenyebb mindenki másénál, a költő az élet millió jó és rossz árnyalatát meglátja, átérzi és kifejezi. Ami mellett a tompa emberek elmennek szó nélkül, azt a költő meglátja és megírja, hogy mindenkinek tudtára adja: emberek, ne legyetek vakok, ne menjetek el a szépség és igazság mellett, mert ezzel a ti életeitek lesz szegényebb.

Ezért aztán minden költő, akár szegény, akár gazdag, tud a szenvedésről, nemesak a lelki és szerelmi szenvedésről, hanem a szegénység szenvedéséről is szép és igaz sorokat írni. De figyeljük meg jól: egészen más azoknak a hangja, akik kívülről, az altruizmus, a szánakozó samaritánus hangján szólnak a szegénységről, mint azoké, akik belülről szólnak, akik nem nézik, hanem élnek a szenvedést, akik nem szánakoznak, hanem szolidárisak, akik nem a saját lelki üdvösségük érdekében, nem is az írói dicsőségért írnak a szenvedésről, hanem akik maguk is élnek együtt a tömeggel a szenvedést. A József Attila szegényversei, sorsversei bizony nem szónoklatok, nem is prédikációk, hanem a közösen átélt szenvedés eddig páratlanul tiszta hangjai. Olyan versek ezek, amelyekben nem kell és nem is lehet tendenciát keresni, mert elválaszthatatlanul azonosult bennük a művészi szépség és a szociális igazság. Nincs a világnak olyan agyafűrt esztétikusa, aki az *Elégiából* vagy *A város peremén*-ből külön tudná lúgozni a szépséget és a világnézetet, a szociálista hitet. A legigazabbat akarja mindig a legszebben kifejezni, hogy a szépség által jobban hasson az igazság. Ennyi a tendenciája s erről nem mondhat le, mert teljes lélekkel benne él az eszmében is, a hívő szocialista közösségben is.

*

Még csak néhány vonást ehhez az arcképhez. Nem azért, hogy teljes és végleges legyen, hanem azért, hogy szélesebb távlatban láthassuk már most is Attilát.

Amint mondtam, József Attila hívő lélek és cinizmusnélküli magyar ember volt. De József Attilának ezek a tulajdonságai csak azzal nyertek rendkívüli értéket, hogy József Attila elemi költő, született igazi költő volt. Külön tanulmányt kellene írni róla és példákkal kellene bizonyítani, hogy az az elemiség miben különbözik a tanult, akart költőiségtől s hogyan azonosulhat kivételes esetekben ez a kettő. Eddig ugyanis azt láttuk, hogy legnagyobb költőink elemi jelenségek, valóságos természeti tünetnyelvek, mert olyasmiket látnak meg és fejeznek ki, amiket a tanult eklektikus költők nem igen láthatnak meg. Igen, de hiányzik hozzá az intellektuális perspektívájuk, a magas értelmi távlat s így hiányérzetünk marad a legszebb verseik után is. Ugyanilyen hiányérzetünk marad némely eklektikus költőnk szép, okos, de fáradt versei után is. Ebből sokan azt következtetik, hogy az igazi, a legmélyebb költő csak ösztönlény lehet, hogy a tanultság, a túlzott értelmi ellenőrzés, az eklektikus önkritika gátolja a költő igazi ki-fejlődését.

József Attilánál ez a leegyszerűsítés is megbukik. Ő bebizonyította, hogy költői ösztön és ellenőrző értelem, intuíció és tudás nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező dialektikus ellentétek, amelyek az igazi nagy tehetségben együtt és egyszerre is megjelenhetnek. Mert az ő verseiben úgy azonosult a magas értelem a művészi ösztönösséggel, hogy ugyanazt mondhatom mint az előbb, hogy szeretném látni azt az esztétikust, aki szétlúgozhatná a legjobb verseiben az összetevő elemeket.

József Attila tehát megszenvedte nemcsak a művészet és a tendencia, nemcsak az alkotó egyén és a harcok közösség, nemcsak a művészi önérzet és a kegyelemkenyér, hanem az értelem és ösztön összecsapását is. Megszenvedte, de e szenvedésből nagy művek, kristálytiszták írások születtek. Igaz, ő maga felőrlődött, behalt. Most már hiába minden, nem segíthetünk rajta. Nem tehet hát egyebet az őt magáénak valló közösség, mint hogy őt megbecsüli és eszméit valóra váltja.

Kelet Népe 1942. máj. 1.

Veres Péter

816. JÓZSEF ATTILA A CSALÁDBAN

Drága Luciekém,
sokszor előveszem fáradt soraidat s most is nehezen szánom rá magam az írásra. Hiszen sehogy se tudom az én erőmet átdobni falaid közé, hogy rajta nyugodj, hogy a korai reggel beléharangozzon frissen a szívedbe. Nagyszerű kerteden fekete árvíz és te azt sem tudod, merre

van a kerted. Hol keressem hát? — mondogatod, aztán kimégy az utcára és az autók túlkölése, a villamosok csengetése közt kereső szavaid is elkallódnak. És a torony alatt szép erős fiatalember áll és megkérded: Ki vagy te, szép, erős fiatalember? — És ő mondja: Én a te öcséd vagyok. — Igen, te vagy az öcsém és én keresem gyönyörű kertemet. Vajjon hol lehet? Biztosan nem a toronyban, hanem ott, ahol a fák ágai nem törnek le a kövér gyerekek alatt. — De a fiatalember mégis mondja: Bizony gyere csak velem, ott a te kerted, ahol az én nadrágomba beléakadt az ág és a toronyból nagyon messzire tudsz te kihajolni. Az ág meg erős, ahogy nézem, azon termettem én is, amikor a nagy erdőt kivágták tűznek. — Akkor feljössz a toronyba és a kapuban lenn hagyod fekete bánatod. Valaki ott ólálkodik, kalapját mélyen szemébe húzta, aztán fölkapja, amit odalenn hagytlál és beledobja a patakba. Nagyon dördül két partja és ezüst tükrén a pataknak kék láng lobog magosra, mint a zászló. Te pedig nézel a toronyból és mondod: Né, milyen szép hosszúszerű kék virág nőtt a patakból. *Vajjon hogyan teremnek ilyen növények?...*

Bécsből, 1926 március 8-án írta ezeket a sorokat Attila. S hány ilyen szép, ilyen gyengéd, ilyen harmonikus lapot sugalmazott neki irántunk való szeretete. Huszonegyéves volt, szép, erős fiatalember. Már mindent megpróbált ez a siheder, de volt egy mentőöve, ami a saját írtózata fölé emelte: meg tudott őrizni magában valami átható, szomorkodásba ejtő vágyakozást a család után. Ezekben az esztendőkből mi is úgy éltünk, húgommal, idegenül egy fedél alatt s a vissza-visszatérő Attila sem érezte magát otthon, falaink között, velünk együtt. A családi életet akkor kezdtük, akkor éreztük igazán, amikor mindhárman szerteszakadtunk. Én is, húgom is férjhez mentünk, Attila is fészket rakott Judittal, kint a Korong-utcában, ahol esztendőkön keresztül stabil keretek között ínségeskedett. Így-úgy, de mindhármunknak volt végül otthonunk.

Aztán Attila nagybácsi lett. A kis jövevény érkezését, fejlődését, minden lépését megható gyengédséggel figyelte. Etus húgom Hódmezővásárhelyen lakott, itt születtek a gyerekek. Amikor az első, a kislány világra jött, a következőket táviratozta Attila: „Drága Etuskám kedves hallom beteg vagy pedig leánygyermeket szülni nem nagy kunszt az magától megy stop leszaladok hétfőn meglátogatlak addig is öllek csókollak tisztellek Zsuzsannáddal egyetemben Attila.”

Másodiknak Péterke érkezett húgomék házába. Őt a következő sorokkal köszöntötte Attila:

*Ezen újabb kis magyarnak
elkellene egy kis gyarmat
táján valahol Megyernek,
annak örülne a gyermek.*

*(Mig te otthol rajzol,
Jolán itten rajzol.)*

A harmadik újszülött is megkapta a verses köszöntőt:

*Nincsen
e világon semmi kincsem.
Rád ám
számít a nagybácsi Ádám.
Sorsom
ezért visz hozzád a gyorsan,
élve
megérkezek péntek délbe.
Vess el
gondot és várj tyúklevessel.
Felnőtt
ha leszel és látsz egy delnőt
s sorsod
orrod alá tör borsot,
add el
e lapot
s magad ne hadd el.*

A három gyerek látására gyakran szaladt le Attila Hódmezővásárhelyre. Sokszor ahányan voltunk, mind vele tartottunk. Csapatos érkezésünket így jelezte hűgunknak:

*A fákon, mint a bokrokon
a bogyó, lóg a sok rokon.*

Később summás üdvözetet küld a nagybácsi a gyerekeknek:

*A Royalban muzsika,
jó kislány a Zsuzsika.
Kis gyerek a Péterke,
kell neki sok ételke,
a harmadik az Aba,
az lesz ám a szép baba.
Egyedetek, begyedetek,
sok spenótot beegyetek.*

*Hallom, hogy az Ádám úgy „ül mint cövek”
úgy van odatéve, mint a nehéz kövek
és szépen növekszik,
mert korán lefekszik
S megeszi az undok, jó tápфzeléket
ezért mindannyian üdvözölünk téged.*

Attila.

Mindkét sógora rajongott Attiláért, ez a mi szemünkben a világ legtermészetesebb dolga volt. De Attila is úgy ültette el szívében a két férfit, mint bátyját és öccsét. Az öregebb mélységesen meghatotta, mint apa, aki mintha érezte volna, milyen kevés ideje van még hátra az életből, gyengéd szeretettel vette körül az apróságokat, annyit adott nekik szíve melegéből, hogy szinte semmit sem vitt magával, amikor anyjukra hagyta őket. A fiatalabb sógorát csínytevő pajtásának, kamaszos titkokat megosztó barátjának fogadta Attila. A három férfi, ha összetalálkoztak Pesten, együtt írta a verses lapokat Vásárhelyre a kis családnak.

*Japánban ülünk három fáradt vándor,
Egyik sem búvár, sőt még nem is kántor.
Nem golfozunk és nem is korcsolyázunk,
Etel felé száll zöld ábrándvilágunk.*

Ezt a bevezető strófát hűgom férje írta. Most Attila verse következik:

*Etel felé, ki ásítózva szoptat
s lelkében még ma is pelenkát koptat
s búját tisztába teszi a zord Cháron,
bár él ő s anya, gyermeke van három.*

*Laci helyett írok befejező verset,
s mivel Laci helyett, nem finomat, nyersét,
bár szeret, hisz hozzád kit-kit fürge csáb ránt —
s ezzel véget is ér a költői ábránd.*

Laci sógor mégis beszállt a költői versenybe:

*1 Epilog
Nagyapa volt Áron,
Elvitte a Charon,
Jött helyette Ádám,
Igy gondolunk rád ám.*

Attila megtetézi a lapot egy másik epilógussal:

*Első lón Zsuzsanna,
úgy jött mint a manna,
második lón Péter,
öt küldé az éter,
harmadik lón Ádám,
tulipán a ládán.*

Két verses levelezőlap a Vásárhelyről küldött disznótoros csomagot nyugtázza:

*Vásárhelyről disznó jó,
fazekunkban disznó fő,
hurka, kolbász, májas, véres:
illik annak, aki éhes —
ahogy futnak szagos percek,
ütemükre hurka serceg,
szánk zsíros mosolytól fényes,
ahogy rád gondolunk, édes.
Ma névnapja van Etelnek,
kinek csodálatával betelnek
atulírottak, úgymint Ödön,
ki puha folt lágy téli ködön,
Jolán,
ki a csomagból kajol ám,
Judit, kinek bejglidből sok jut itt,
Laci,
ki csomagod miatt lesz paci
és Attilácskád,
ki csomagodtól kövér mint egy rác kád!*

Ezeket a versikéket hagyta itt a nagybácsi. Ezekben mutatta meg gyönyörű kertünket, ahol nadrágjába beléakadt az ág. Ezen termettek a gyerekek. Így értem most, amit Bécsből írt vigasztalónak. S már csak nézem a toronyból, ahova utat mutatott, hogyan teremnek a patak vizéből ilyen növények?...

Kelet Népe 1942. máj. 1.

József Jolán

1923. december 8-án a fiatal József Attila hosszú levéllel s egy versciklussal kereste fel egykori makói tanárát, Galamb Ödönt. A ciklus (*Tanítások*) első jelentős tapogatózása a *Szépség koldusa* után, de az irodalomtörténetírót ennél is jobban fogja érdekelni a kísérőlevél, a kommentár, amelyben a fiatal költő már teljes tudatossággal ad számot az új költészet feladatairól és szerepéről. Kezdő költők szeretik a fogalmak nyelvén is összegezni friss felfedezéseiket a költészet tárgyi kifejező eszközeiről, esetleg társadalmi szerepéről, József Attila azonban mélyebbre nyúl, amikor levelében a művészet lényegét érintő kérdéseket feszegeti:

„Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam, az lebegett a szemem előtt, hogy ha egy rablógyilkosnak azt mondom — nagy melegséggel, ami az interpretátor dolga — »Te jó vagy«, akkor ez föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszaság és »esetleges« dac vagy kegyetlenség kihull belőle. Mert lehetetlen, hogy ez, amit a legkevésbé sem várt, meg ne döbbsen befelé... Így tehát első látásra az aktivizmushoz jutunk el. Azonban ez sokkal több az aktivizmusnál, mert evvel nem valami tette, vagy bármire akarom rábírní, hanem az ember addig »magába-tudott« lényegét akarom megváltoztatni... A ciklusnak ez csak egy elenyésző kis része, tehát remélhető, hogy az egész eddig nem ismert, vagy félreismert embert, »lényegében« megmutatom. Ebben természetesen benne foglaltatik az a többé-kevésbé fontos változás is, amit el kell, hogy érjen a dolgok új meglátása.” Majd később: „Most művészetbeli megújulás előtt állunk, amit elég keserves lesz keresztülvinni, mert még nincs meg az új ethika, ami pedig még Krisztus etikájától is sokban fog különbözni. Én úgy képzelem el, hogy circa olyan arányban tér el az új testamentumtól, amilyen arányban az új testamentum az ótól.”

E sorokban — formátlan sejtelemként — már benne van József Attila lírájának egész lényege: az örök megújulás, mely egyben gazdagodás és tisztulás is, a valóság keresése az élet dús ízeinek feláldozása nélkül, a művészet klasszikus pillanatainak áhítása, az új klasszicizmus álma, mely egy születőben lévő magatartás és életforma szépségeit teszi halhatatlanná. Minden költő útja a klasszikum felé vezet s tehetség, morál és a társadalmi nehézkedési erő egyensúlyozó játéka dönti el az eredményt: sikerült-e sajátos törvényű s mégis örökké ható világot teremtenie, vagy csak a formalizmus teljességéhez tudott eljutni? Át tudott-e hatolni a szociális szövevények hálózatán s megbirkózni önmaga feltörő ösztönösségével, vagy pedig hagyta, hogy elborítsa a kor hínárja? E kérdésekre József Attilánál sem lehet egyszerű

igennel, vagy nemmel felelni, a tanulást nem is a felelet nyújtja, hanem a megtett út áttekintése.

Mi az, ami a legegyszerűbb értelmi képességű embert is megragadja József Attila verseinek olvasása közben? Második, harmadik versénél már ellenállhatatlanul egy új világ boldog varázsa vesz körül. A természet élővé vidul, a tárgyak elvesztik társtalanságukat és mozdulatlanságukat, élő és holt dolgok összekerülnek, a képek derűs áramlása messzi jelenségeket sodor egymás mellé. Már mi is benne vagyunk a forgatagban, élvezzük benne az élet fesztelen közelségét s érezzük szigorú törvényszerűségét is. Mert ez a látszólag könnyed és tág derűjű játék egy mozdulatlanul vélt világot bont szét elemeire, könyörtelenül elvetve a használhatatlan lomot, de megőrizve értékeit. Hogy szecessziós hasonlattal éljünk: József Attila olyan varázsló, aki egy mozaik-képből értelmesebb, összefüggőbb képet akar teremteni. S mire elillan fiataltsága, addigra a forradalmi vihar is forradalmi renddé érik, melynek megvan a hierarchiája, értékrendje, — egy egész világ, mely még nem tagadta meg küzdelmeinek emlékét, az új etika, melyet harcok és szenvedések munkáltak ki. S itt az új költészet, melynek már más a látása, formája, súlya, mint minden más megelőző költészeté.

Rövid pályafutása csupa gazdag tanulás. Ha egyszer valaki nyomon kíséri költői kibontakozását s apróra megvizsgál minden fordulót, a magyar líra történetének egyik legérdekesebb és legpéldaadóbb fejezetét írhatja meg. Első verskötetében József Attila még alig több példás és értelmes tanulónál. Biztos ízléssel vállalja a legnemesebb formai hagyományokat. Tóth Árpád és Juhász Gyula klasszikus ízű verselésén próbálja ki képzeletének erejét, csiszolgatja költői nyelvét. Juhász Gyula közelebb áll hozzá. Szeged magános nagy költője ekkoriban lazítgatja parnasszista korának zárt formáit s ahogy elsüllyed a Tiszapart és az Alsóváros világában, úgy lopakodnak be verseibe egy mélyebb világ szelíd merészségű képei, hangulatai, a népi ihletésű új költészet első hírnökei. Költészetünkben Juhász Gyula az első, aki külső indítékok, szerepfelmondási szándék nélkül tud azonosulni az igénytelenséggel, a szegénységgel. Ez az emberi és költői elfogulatlanság József Attilában rokonra talált. Első verseiben Juhász Gyulának még csak irodalmi hatását látni, az alkati rokonság a későbbi versekben derül ki.

„Az ucca és a föld fia” — ahogy a fiatal költő nevezi magát — a makói évek után visszakerül a városba. Itt élet és költészet új ösztönzései várják. 1925-ben — húszéves korára — jelenik meg második verseskönyve (*Nem én kiáltok*). Itt még érdekesen keverednek a legkülönbözőbb hatások: expresszionizmus, Kosztolányi, sőt pátoszával és jelzőivel Ady is. De vannak népdalformára írt darabok is a kötetben. E korszak s a következő egy-két év termésében igen erős a Kassák-hatás, illetve mindaz, aminek ebben az időben Kassák neve volt

a lobogója. A szabadvers nemcsak a külső formát bontotta meg, hanem kötetlenebb költői eszközöket is hozott, a költői kép- és szóalkotásnak új módját, szabadabb asszociatív kapcsolatokat, nagyobb merészséget a belső szerkezetben. De az egész kísérletben volt valami erőszakolt eltökéltség, deklamáló kiállás és idegtépő pátosz, ami József Attila lényétől távol állt. Komolyabb és termékenyítőbb példa volt a francia szürrealizmus, melyet Párisban ismert meg. Felszabadítóan hatott formáira, lepattantotta képzeletének zárját, de magatartásbeli anarchiája, szociális közönye idegen maradt tőle.

A *Nem én kiáltok* prózai utószavában a költő expresszionista lobogással jelenti be: „Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reáalakjam húsomat és beleágyazzam csontjaimat.” A fogadkozás komoly. József Attila rálép az útra, mely visszavezeti osztályához. Ez az út éles elkanyarodást jelent az új magyar költészet formai és magatartásbeli irányaitól. József Attila kortársai is a népi mélységből merítenek, vállalják sorsát és megmutatják szenvedéseit, de valamit megőriznek a megtért fiú ünnepi pátoszából, a próféta zengő igézetéből. A költő és a szegényember nem mindig egyesül bennük. Magatartást és szerepet keresnek, hangjuk ünnepélyessé válik, ha a közösséghez fordulnak, — egyéni szenvedéseikből, problémáikból hiányzik a közösségi hitel. A nép úgy tűnik felverseikben, mint ismeretlen tenger, melynek csak hajkait és felcsapó hullámait látják, de nyomaszt nem bírják el. Ezért a népi költészet minden gazdagsága és őszinteségi vágya ellenére is töredékes jelenség, mely a lírának csak két szélső pólusán tudott újat alkotni, a himnuszai csapongásban s az epikai érdekű ábrázolásban. S a népi költők, ha nem népről írnak, csak folytatói a magyar költészet hagyományainak, melyeket új szemlélettel, egészséges ritmusérzékkel frissítenek fel.

József Attila lírájának sok érintkező pontja van a kortársak költészetével. Őt is azonos társadalmi és politikai indítékok mozgatták, ő is észrevette a népköltészet formaalakító szerepét. Az eredmény mégis más. A proletár életformában úgy élt, mint csiga a házában, bármily messze is kalandozott, sorsától megválni nem tudott. A proletár szemével látott, észjárásával gondolkodott s a világ gazdag jelenségeiből csak azt tette magáévá, amit osztálya számára hasznosítani tudott. Egy el nem kopott emberi közösség lendülete élt benne, ezért nem fakultak ki belőle a legtávolibb élmények sem. Minden versében, minden érzésében egész emberségével jelen van. Végigéli a proletár életforma minden szakaszát, a gondtalan daloló szegénységtől a társadalmi öntudat komoly és felelősséggel teli állapotáig. Egész költészetében a teljesség felé tör, fiatalsága kincseit átmenti érett korába, az élet gazdag asztaláról egy morzsát sem szór le. Nem alkuszik meg hajótörött bölcsként, hanem a jelenségek megértésére és átélésére törekszik.

Összefüggéseket és kapcsolatokat keres, de soha nem válik elvonttá, mindig a valósághoz tapad. S a valóság nála nem mozdulatlan egysíkú jelenség, hanem maga az élet, a társadalom, melyet József Attila egész mivoltában megérteni és megváltoztatni akar. Nem ostromozza, mint kegyetlen bálványt, mert az ostromozás még mindig hitet jelentene s Attila már nem hisz az istenekben, a múlt oltáira nem hord virágokat. Mintha maga az élet szabadulna fel költészetében, gáttalan mozgalmassággal, szabad áramlással, s mégsem anarchikusan, hanem új törvények sejtésével s áhítatával.

S ezért ennyire új az ő költészete. A szavakról lehántja a rájuk tapadt hazug jelentést, a mondatot felszabadítja a merev logikai formák járma alól, a vers hagyományos szerkezetét felborítja. Nem az emóciók költője, nem ösztönei igazolását keresi a valóságban s lírája nem is az élet párlata, hanem több ennél. A „valóság” jelenségeinek eszmélkedő kutatása, a lényeg megkeresése, melyet magyarázni nem, csak eljátszani lehet. Hasonlatai és képei ezért nem hangulati díszek, vagy szimbólumok, hanem a vers drámai elemének szerves részei. Bennük, szeszélyes játékokban tisztul értelmessé egy anarchikus világ. S megszületik az életnek egy új hangulata, egy új derű, melyet költészetünkben csak egy másik nagy újító: Csokonai Árkádiájához tudunk hasonlítani. A régi korok szakrális költészete s a polgárság ösztön- és program-lírája után József Attila lírája minden ízében más arcot mutat. Mélyebbről jövő, drámaibb, ösztönösségét erős közönségi tudat szabályozza. A legnemesebb népköltészet ez, melynek hatása még kiszámíthatatlan. Lelkiismeretes filológiai vizsgálattal lépésről-lépésre nyomon lehetne követni kialakulását a *Nem én kiáltok* Szegényember-ciklusától a Külvárosi éj-ig, a Téli éjszaká-ig. Új műfajokat teremtett s leírásai a város pereméről olyan fölfedezések, mint Petőfi alföldi képei. Dalai a népköltészet legmélyebb formáit teremtik újjá, nyoma sincs bennük a stilizáltságnak, az utánzási szándéknak. A népi költészet korában ő volt a legnépibb költő, de nincs egy verse sem, amelyet valamely ismert népdal-forma sugalt volna. József Attila nem kifejezési eszközöket vett át a népköltészetből, hanem szemléleti módját tette magáévá.

Költészete visszaadta a líra hitelét. A valóságnak ez a nagy költője költészetté izzított minden élményt, lényeges költői elemmé tudott avatni minden jelenséget. A vízen úszó dinnyehéj nála épp úgy költészet lesz, mint a Marosba néző csillagok, a „fémkeblű dinamók”-at ugyanazzal a szemmel nézi, mint a bicegő cinkét, vagy a nyújtózó hajnali erdőt. Ő az első költő, aki bensőséges humánusot teremt a tárgyak köré s az emberek elé odateríti az egész természeti világot. Ha gépről ír, képzelete hasonlatnak melléje teremt a „juhász vad ebét”, városi versei tele vannak a falu, a természet képeivel. Később verseinek gondolati elemei sajátos hajlékonysággal kúsznak el az egymásba fűződő konkrét képek

között, melyeknek éles realitását annál jobban kiemelik. Szerelmi lírája csak neki van e korban s ez a líra az ember, a természet, a társadalom egész látomását a szerelmi élmény mellé társítja:

*Úgy kellesz, mint parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek zöld,
hogy levelei kiviruljanak.*

*Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
S ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.*

E súlyos költészetben nem érezni az erőfeszítést, a nekigyürközést. Meglepően sok a nagy verse, de ezek nem terhessé vált nagy élmények szerencsés megfogalmazásai, hanem összefoglalások, a csúcra ért költő visszapillantásai a megtett útra, eszmélkedések, amelyek az öntudat fejlődésének egyes szakaszait zárják le. József Attila igen tudatos költő, minden problémát tisztáz, minden járulékos holmit elvet, ami zavarná a lényegét. Tudatossága versenyt fut költői ihletének szertelen áradásával s gyengébb pillanataiban meg is előzi. Tisztázza társadalmi helyzetét, feladatait, számot vet költészete határaival és lehetőségeivel, megnyesgeti az érzelmek vadhajtásait, elfojt feltörni vágyó hangokat, melyek megzavarhatnák a megszerkesztett harmóniát. Ebben a kétségbeesett egyensúlyozásban van valami reménytelennek látszó hősiesség, mely annyira magánossá teszi alakját. Aki csak a szép versek költőjét látja benne, nem fogja megérteni, milyen hősi teljesítmény az ő lírája, mily végtelen áldozat. Berzsenyiben és Adyban sem ütközött össze ily ádáz, gyilkos erővel az ösztönök halálos, pusztító vágya az élet és a harmónia akaratával. József Attila a legnagyobbat kísérte meg, amivel valaha magyar költő megpróbálkozott: egy szennyes és zavaros világból kiszűrni a szépet, az emberit, öntudatot adni a gúlaépítők tömegének, megteremteti az élet új derűjét, megmutatni a mindennapi dolgok varázsát, értelmet vinni a kaoszbba s egy magasabb rend uralmát hirdetni a kispolgári ösztönösség korszakában. S mennyi mindent kellett megtagadnia önmagából, hogy elérje a harmóniát, ezt az annyi szenvedésből szépséggé tisztult új magyar klasszicizmust. Csak a klasszicizmus kapujáig jutott el, mert útjában senki sem támogatta.

Élete türelmetlen rohanás volt s csak akkor ocsúdott fel, amikor már mindenkit elhagyott s a költői beteljesülés pillanatában kellett meglátnia, hogy a világ, amelyet felépített, mily magasságban és messzeségben áll, mily távol az akadozó ritmusú élettől. Innen rántotta őt vissza az ösztönök mély világa, mely elől egész életében menekült. Utolsó verseiből már nem ő beszél, hanem a sokáig láncon tartott démon kiabálja ki magát — s mily izgató ellentét: az ő fegyelmezett, világos szavaival, a kialvó öntudat magafigyelésével, mint élénk rajzolódó kórtünet. Betegségében is az öntudat költője maradt, mint egész életén át.

Kelet Népe 1942. máj. 1.

Kelemen János

818. A KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL

József Attilát nemcsak az élet: az irodalom sem kényeztette el. Tehetségének erejét hamar elismerték, de élete végéig csodagyerekek, idegen különcnek tartották, verseiben csak a szokatlan hangokat hallották meg, de nem látták költészete egységét és törvényszerűségét. Az egykorú kritikákból állandó várakozás csendül ki: mikor válik komolyabbá, mikor „tiszta” meg, le fog-e valaha higgadni? Az új írói nemzedékben egy-két szervező kiosztotta a szerepeket, de József Attilával nem lehetett mit kezdeni, költészete kívül állt a szervezők elképzelésein, ellentmondott minden szokványos kategóriának. Külön törvényei voltak, virágzása nem a kertészek szeszélyétől függött. Pedig ő is rászorult a szerető ápolásra, a figyelmes gondozásra, de hogy ezt elérje, szabadságát kellett volna feláldoznia. Többet volt utcán, mint szobában, folyóiratok, irodalmi díjak nem neki jelentettek menedéket.

Talán már gyermekkorában érezte, hogy elhagyatottsága sorszerű. Első verseit nem az irodalmi élet előkelő fórumai elé vitte, hanem Juhász Gyulához, akinek alakja körül már egyre sűrűbb lett a magány. Juhász Gyula írt előszót első kötetéhez (*Szépség koldusa*, Szeged 1922) s ebben mintha megsejtené fiatal költőtársa sorsát:

„Nagy fiatalsága olyan ígérekkel teljes, amelyeknek beváltása és ez nemcsak és nem mindig a költőn múlik egészen — őt a magyar poézis legjobbjai közé fogja emelni. . . Már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyatottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és tanult. . . A fiatal palántát szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog égbe nőni.”

A fiatal palántát sehosem várta megbecsülő szeretet. Szerették, becézték, de csak úgy, ahogy egy kecses fiatal állatot kényeztetnek az emberek. „Csodagyerekek tartottak, pedig csak árva voltam.” A róla

szóló első írások mind fiatalságáról, hányatott sorsáról számolnak be. Az irodalmi polgárság megbámulta a ritka vadat, leróttá — igen gyéren — a belépti díjat s már egy-két mecénás is rajzolt alakja körül. A szokatlan tehetséget mindenki megérezte benne, de senki sem hitt komolyságában, — nem tudták elskatulyázni. Híres verse, a *Tiszta szívvel* — mint maga írja önéletrajzában — „igen nevezetessé vált”, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította, nem egy ízben „a kései korok számára”, Ignotus pedig „lelkében dédelgette, simogatta, dünnögte és mormolgatta” ezt a „gyönyörűsép” verset, ahogy a Nyugatban írta róla és ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává. Ez a hódolat még az exotikus tehetségnek szólt, de mégis komoly elismerést jelentett. Egyébként második kötete (*Nem én kiáltok*, Szeged 1925) nem kapott részletező méltatást.

1929-ben jelent meg harmadik verskötete (*Nincsen apám, se anyám*, Budapest). A legmélyebbre látó kritikusok sem vették észre e kötet gazdagságát s nem hallották a versekben egy merőben új hangú líra megszólalását. Németh László, aki ebben az időben gyűjti, osztályozza, csoportosítja az új tehetségeket, József Attilában csak érdekességet lát, „a dal Kakuk Marciját”, aki egy kialakított póz igazolására írja verseit. De képzeletének természetét, tudatának szerepét legjobban látja a kortárs-kritikusok között.

Egy költő meg nem értésének klasszikus példája az az elutasító közöny, amelyet a kritika tanúsít éppen József Attila fénykorában. A Nyugat költő-kritikusa, Fenyő László így ír róla:

„Az ízléssel általában baj van József Attilánál. Szemmelláthatólag súlyt helyez bizonyos nyerseségre, szókimondó durvaságra, amely mintegy költői pózává merevült. Mint az idült alkoholista”, írja a durvaságot nem kedvelő kritikus „józan perceiben is gépiesen elhadarja ugyanazokat a káromkodásokat, amelyeket mámoros állapota még némiképpen indokol. De hol van ebben az egész kötetben egyetlen mámoros állapot? Azt képzelem József Attila, hogy előre megfontolt nyerseséggel pótolni lehet az erőt? És ha jelzők csereberéjével és a megrendeztettség egyéb külsőséges eszközeivel közös szemléleti nevezőre hozza verseit, ez már kárpótol a bensőségességért, ami nincs?” A hang, az egész szemlélet kísértetiesen emlékeztet Petőfi és Ady kritikusaíra.

Csipkelődés és értetlenség éri azon az oldalon is, ahol a legtöbb megértést várhatná. Az erdélyi *Korunk* meglátja és üdvözli benne a szocialista költőt, de itthon ilyen vádakak vagdosnak fejéhez: József Attila „nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, parton megrekedve, nézné a tömeg hullámveréseit.” Ugyanitt hangzik el róla ez az együgyű megállapítás: „József Attila nem elsődleges lírai természet . . . Nála ötletek, hasonlatok, képek, gondola-

tok jelennek meg, ezeket azután *mesteri technikával* és nyelvtudással eleveníti meg.”

A harmincas évek elején zajlik a népi írók szervezkedése, nagy lármával, toborzással, hangos korteskedéssel. József Attila is megkapja a körlevelet, mely munkatársnak hívja az új laphoz. A felszólítást elutasítja, a ránehezedő súlyos magányt most már mesterségesen is kiszélesítik körülötte. Csak egy szűk baráti kör tiszteli benne a nagy költőt, az irodalmi közvélemény tudomást sem vesz róla. A harmincas évek derekán jelenik meg Vajthó László tanulmánya (*Két költőnemzedék arca*). A tudós szerző kötete végén felsorolja a fiatal tehetségeket, de a Baumgarten-epigonok tömegében hiába keressük József Attila nevét. Néha elhangzik egy-egy értékelő megállapítás, de ezek elszigetelt vélemények, csak szerzőikre, nem irodalmi életükre jellemzőek. Kosztolányi így ír róla: „Karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges, ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak szeszélyeihez és hangulataihoz.”

Márai nyilatkozata: „Nyelve egyszerre megérett, mint a fiatal Aranyé. A magyar líra nagy nemzedékének törvényes leszármazottja. S van egy verse — a *Külvárosi éj* —, mely múlhatatlanul hozzátartozik ehhez a magyar lírához, mint a *Szeptember végén*, a *Vén cigány*, vagy az *Őszikék*.”

1934-ben jelenik meg nagy antológiája, a *Medvetánc*. Visszhangja alig van. A Nyugatban Füst Milán ír a kötetről, kicsinyes kifogásokkal próbálva csökkenteni jelentőségét. „Költői ötleteibe, szép szavaiba belefut a szíve.” Füst Milán véleményét szépen korigálja Halász Gábor, aki félre nem érthetően mutatja meg benne a proletárság költőjét: „A proletár ért benne költővé, akit legtöbbször agyonnyomnak a szőlőmunkák, a szakszervezeti konvenciók, de akinek öntudatában, belénevelt fegyelmében, nyers örömeiben, érzékenység nélküli bánatában, tényeket elfogadásában, emberek elleni dühében, érdekessége mögött lappangó játékos, sőt gyermeki ösztöneiben művészi lehetőségek élnek, csak legyen, aki felszabadítja őket. József Attila ezt az általános képet stilizálta egyénire a verseiben.” Megértőbb elismerést már nem kapott életében, mely hamarosan válságosra fordult. A *Nagyon fáj* kritikusan számonkérték tőle régi keménységét, derűjét, gondtalanságát, amit valamikor oly egyhangúan elutasítottak.

Es szűk keretben csak a jellemzőbb példákon lehetett megszólaltatni azt a kórúst, mellyel irodalmi közvéleményünk kísérte a kor legnagyobb költőjének pályáját. A személyények halmozása nem sokat változtatna az általános képen. A rosszindulat és a korlátoltság sem tudott kibújni a költői varázsa alól, az elismerésben is ott lappangott a gyanakvás és a lekicsinylés. Tulajdonképpen senki sem vette komolyan, alakját

töredékesen látták, nem vették észre költészete mély logikáját, szigorú következetességét. Az ötletek, a hangulatok költőjét tisztelték vagy kárhóztatták benne, barát és ellenfél csak gyermekességet hallott lírájában s a felnőtt ítélkező fölényével közelített hozzá.

Kelet Népe 1942. máj. 1.

K. J.

819. JÓZSEF ATTILA

A tragikusan elhunyt nagy költő hamvait kihantoltatták hívei és barátai a balatonszárszói sírból és a Kerepesi temető díszsírhelyén helyezik örök nyugalomra.

Íme, egy népi tehetség, akit a magyar társadalom nemcsak mint diákot nem vett annak idején tudomásul, de mint kibontakozó tehetséget és mint kész, kitűnő költőt sem. Tragikus halála fordította felé a szélesebb érdeklődést. A figyelem azonban itt is inkább a hírlapi esetnek, az emberi tragédiának, mint a zseniális magyar költőnek szólt.

Az utóbbi években felkapták verseit, József Attila-esteket rendeztek itt is, ott is. Azután elcsitult ez a láz is. Most az új elhantolás megint reá irányítja majd a figyelmet egy rövid időre, azután elmúlik ez is.

De hiszen nem is ez a fontos. És nem is a vele kapcsolatban szintén kiújult vita: kikhez tartozott és kikhez tartozik. József Attila, a küszködő, vergődő, nyomorgó, sokat szenvedett ember elment a minden élők útján. Beteg, fájdalmas szíve örökre elpihent. De ami benne halhatatlan volt: a költészete itt maradt, mint az *egész nemzet* tulajdona. Erről nincs mit vitázni többé...

Tiszántúl (Debrecen) 1942. máj. 2.

820. EMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

A József Attila Emlékbizottság vezetésével József Attila barátai Pestre hozatták a költő hamvait és a kerepesi temetőben helyezik végső nyugalóhelyére.

Zilahy Lajosnak van egy nagyszerű novellája, amelyben azt vizsgálgatja: melyik is az a pillanat, amikor meghal az ember. Nem akkor, midőn szemét hunyja le, mégcsak nem is akkor, mikor eltemetik...

Ennek a kérdésnek érdemes visszáját is nézegetni: mikor születik meg az ember? A szürke ember: mikor a napvilágot meglátja. Ez nem is

érdekes tárgy, mert túlon túl egyszerű. Másképpen áll a dolog, ha például a Költő születését vizsgáljuk. Legkényelmesebb erre az idevágó, már az unalomig idézett latin mondással felelni, vagy valami Wilde Oszkárra sandító paradoxont gyártani, ilyenféleképpen: A Költő akkor születik — amikor meghal. Ez az utóbbi már találóbbr valamivel: talán azért, mert nemcsak a Költőt tartja szem előtt, hanem a nagyhatalmú Közönséget is. De mégsem jó, mert akárhogy forgatjuk is — csak: paradoxon...

Költő és Közönség: egymásba kapaszkodnak, nem engedik el egymást: az egymással harcoló, néha meg gyöngéd szeretetből fogan végül is a Költő. Bizony, ő magamagát nemzi a Közönség segítségével. S hogy milyen a gyermek, attól függ — édesszülők-e, vagy mostohák.

Ezek jutnak az ember eszébe, mikor József Attila neve elővillanik az újabb szenzációkkal vastagon betakart emlékek közül. *Már megérkezett a vonat, mely a szárszói temetőből elhozta József Attila porait a kerepesi temetőben adományozott díszsírhelyre.*

A sznobok szemében ma születik meg a Költő...

*A Nap se kél, az ég hamuszínre tört.
Egy részeg ember fekszik a síneken
És messziről lassan dübörög a föld.*

De most másképpen, mint 1937 őszén, amikor az a vonat jött...

Szegény József Attila *Curriculum vitae*-je végére azt írta: Becsületesnek tartom magam... Nem tudta, hogy ez nem elég: sokkal kevesebbet ér a közönség szemében a becsületes, mint a *megbecsült*, pedig utóbbihoz néha sokkal kevesebb kell. Talán a szerencse is elég...

Egyszerű körülmények közül került a legmagasabbra: az ihletettek világába. Teleszívta magát a klasszikus műveltség minden emlejéből, éppencsak a romlottságból nem ivott. Amikor nagyon keserű volt is, maradt valami gyermeki benne: előrenézés, élet-csudálás:

*Este a csókok megszöknek velünk
S végigfutván a világi teren,
A hajnali égre leheveredünk
És csak csudálkozunk az életen.*

Ugyanezt a hangot halljuk „Mama” című verséből, csak valamivel tudatosabban szólal meg:

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.
Nyikorgó kosárral ölében,
Ment a padlásra, ment serényen.*

*Én meg őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.*

*Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.*

*Nem nyafognék, de most már késő
most látom, milyen óriás ő,
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Mennyi, mennyi szeretet van ebben a négy szakaszban! Az, amit ő nem kapott meg az emberektől.

József Attila tudatában volt saját értékének. Volt is egy kis szájalom benne a semmitmondó nevek számára: ennek versbeírása azonban Petőfi, és még inkább a Petőfi-epigonok óta olyan hagyományféle lett, nála is érezni, hogy nem ez az igazi József Attila:

*Ha nem leszel most azé, ki szeret,
majd leszel akkor másé.
Egy ország porába írom neved.
Vigyázz, belőled is lehet
N. Pálné, X. Tamásné.*

A Költő megszületik, él, meghal és idővel esetleg érettségi tétellé lép elő. A közönség többnyire rendjénvalónak is tartja ezt s nem sokat háborgatja szegényt életében. A Kiadó persze nem így szemléli a dolgokat, hiszen neki élnie is kell. Sőt: esetleg a Költőnek is. De a Kiadó nemcsak ember, hanem üzletember is. Ezt nem is szabad tőle rossznéven venni. Bizony jobban szereti a beérkezetteket... Szegény költő pedig úgy van a dologgal, mint a rövidlátó ember elveszített szemüvegével: addig nem foghat a kereséséhez, amíg meg nem találta...

József Attilának sikerült nagynehezen nevet szerezni, ha nem is kiáltották ki költőfejedelemmé. Túlságosan egyszerű — és túlon túl művelt volt ahhoz, hogy életében elérje a népszerűség „színvonalát”.

Olyan korban élt, amelyről majdan azt fogják írni az irodalmárok: írók írtak írók számára!

És nem is a létszerencsésebb helyen állott.

József Attilában humor is volt, tudott vidám is lenni, de inkább csak magának; mintha azt mondta volna: az állat röhög, az ember mosolyog, az állat nem tudja, hogy meghal, én tudom. Ez a beletörődés jellemzi sorait:

*Akárhogyan lesz, immár kész a leltár.
Éltem — és ebbe más is belehalt már.*

És belehalt József Attila, sőt nem is tudta a neki szánt élet végét kivárni.

Hiába mondják sokan, a költő műve mégsem azonos a Költővel. Verseiben minduntalan találkozunk a keresett halál gondolatával — ez látszólag ellentmond ennek a tételnek, — és mégis azt kell mondanunk: József Attila erősebb költő volt: mint ember! Akkor született meg, amikor ő megtudta, hogy *Költő!* A Költő legyőzte a Közönséget, — ez ma már nem kétséges, — az Ember meghátrált. Nagy tragédia ez és, sajnos, nem is ritka. Az optimista sohasem fogja megérteni tettét: miért nem volt benne elég hit! Reális volt, tudott keservesen sírni, ahogyan senki más társai közül; költészetében nehéz formákat állított akadályul maga elé, önként, — de az életkényszerítette akadályokkal nem akart megbirkózni. Erkölcsileg nem magyarázható József Attila életvége, realizmusából sem ez következik. . . úgylátszik József Attila, az ember, idealista volt és ezért. . .

Most visszatér szülővárosába, amely megbocsát — pedig kevés embernek bocsátják meg a tehetségét. Nézi majd a Várost, amelyről annyit írt, most már *igazán* leheveredik a hajnali égre és csudálkozik az életen.

És az embereken. . .

Magyar Nemzet 1942. máj. 3.

Korondi András

821. HAZAJÖTT JÓZSEF ATTILA

*Ime, hát megeltem hazámat
s a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

Új lakó érkezett a fumeiúti temető síri világába. Új halott, nagy név hordozója: József Attila.

Utolsó versében a halálról írt s a földről, amely befogadja, mint a persely. Harminckétéves volt, de ez a fél emberélet annyira hideg télben

és jeges éjszakában telt el, hogy nem remélt már se tavaszt, se nyarat, se tűzhelyet, se családot. Három évtized küzdelmeinek sebeit mégegyszer felmutatta, a szappanfőző József Áron és a mosónő Pőcze Borcsa emlékét elsíratta, a külvárosok keservét néhány keménysodrású versbe öntötte, aztán darabokra szaggatta magát a balatonszárszói tehervonat kerekeivel. Másnap az összes újságok, azok, amelyek soha egy sorát sem közölték, fájdalomtól elcsukló hangon jelentették a dermesztő hírt: Meghalt József Attila.

Fiatalon halt meg s iszappá őrlött teste évekig ott nyugodott a szárszói temető kertben. Rossz izmait a föld férgei, csontjait a föld savai emésztették, de szelleme az idő múlásával egyre nőtt és fényesedett. Kitért a vidéki nyomdakban előállított verseskönyvek oldalairól s tömegeket vonzott mindenüvé, ahol csak megjelent. *József Attila neve program és követelés lett.*

Mivel tett szert ez a fizikai állapotában vézna költő ekkora hatalomra? Mi tette szellemi nagyhatalommá? Míg élt, cérnaszálon csüngtek napjai, a holnap és a holnapután végtelenbe vesző bizonytalanság volt előtte. A tragikus halál megvilágosította és megtisztította életét. Az üres kondér és az elérhetetlen havi 200 fix problémáiból kibontakozott a külvárosok népéért vívott elszánt küzdelem, a magyar falu megmentésének, emberségünk és magyarságunk megőrzésének legfőbb gondja. Versei tömegeket vonzanak az előadói dobogó köré.

Attila a külváros gyermeke volt. Szellemi ébredésének már az első pillanatában eljutott a munkásosztály törekvéseivel való teljes azonosuláshoz. Költészetét ez a felismerés döntően meghatározta. Tudatában volt annak, hogy l'art pour l'art irodalom nincs s éppen ezért nem izgatta kritikusaik az a megállapítása, hogy verseinek propagandáé van, hanem keményen, bátran fújta a riadót.

Ezen a téren még attól sem riadt vissza, hogy a marxista közgazdaságtan néhány sarkalatos és sokat elferdített tételét vesszorokba szedje. „A munkabér a munkaerő ára” — mondja egyik versében azok felé, akik humanista előítéletektől telve nem mernek szembenézni a valósággal s a munkaerőt mentesíteni akarják az áru fogalma alól. Egy másik versében a munkásosztály gazdasági harcának jogosultságára mutat rá, amikor kimondja: „A munkásnak nem több a bére, mint amit maga kicsikar.” Ilyen és ehhez hasonló, tisztán gazdasági és szociológiai megállapítások gyakran ismétlődnek nála, mintha a vers gördülékénységével akarta volna ezeket a sarkigazságokat a munkásság vérebe és idegeibe iktatni.

Ha végiglapozzuk összegyűjtött verseit, a szocialista állásfoglalás, oktató célzat minden verséből kicsendül. Még a leíró és szerelmi verseiből is. Ezek is tele vannak fojtott elégedetlenséggel és kirobbanó erővel. A természeti képek, tájak, még a látszólag holtvidékek is *társadalmi*

jelentőséget nyernek nála. Az utolsó zombékról is tudja, hogy valakihez tartozik, valakinek a tulajdona s a lapos lapályból s a téli elhagyott pusztából lassan kiemelkedik a társadalmi valóság képe.

Verseiben ott él az egész magyar táj. Látjuk a komoly parasztot, aki hazafelé indul hallgatag, a pirospalás falucskákat, a gödörlakó kubikusokat, a cséplőmunkásokat, akik még jó paraszttudóval szívják, rágják a port és a szénaszagot. Megjelenik előttünk az ezernyi fajta népbetegség: a korai öregség, a szapora csecsemőhalál, az egyke, éhínség, fegyver, vakhit és kolera...

De a faluról és a parasztságról alkotott képeinél sokkal élesebbek azok, amelyekben az ipari munkásság hangjait szólaltatta meg. József Attila költői fejlődése ezen a téren szigorúan követte a tőkés társadalmi rend szerkezeti változásait. Írói fejlődésében nagy változást idézett elő a húszas évek végefelé bekövetkezett általános gazdasági válság és méginkább ennek a válságnak a harmincas évek elején politikai válsággá való mélyülése. *A munkásmozgalomnak ez az idő emelkedő korszaka volt.* A kiéleződött válság, az értelmiségiek közül is nagyon sokak előtt leplezetlenül mutatta meg a társadalmi összefüggéseket s a fiatal írók, tudósok és egyetemi hallgatók egész tömege állt a baloldali ügy szolgálatába.

József Attila az erjedésnek ebben a korszakában szóban és írásban harcol, agitál, folyóiratokat indít, amelyeknek első száma egyben az utolsó is s közben egyre-másra írja a proletárirodalom legszebb darabjait. 1932-ben megjelenik a „Külvárosi éj” című kötet, amelynek néhány verse már teljes fegyverzetben mutatja be József Attilát, mint *a dolgozó és haladó értelmiségiek költőjét.*

A proletársors szinte történelmi távlatokban bontakozik ki „A város peremén” című verséből. A proletáriátus a társadalomnak gazdasági-termelési viszonyoktól szigorúan meghatározott osztálya.

*Új nép, másfajta raj,
Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj.
Nem Isten, nem is az ész, hanem
a szén, vas és olaj,
a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helytálljunk az emberiségért
az örök talajon.*

Amint látjuk, a munkásosztály kialakulásáról vallott nézetei

teljesen fedik a szocialista felfogást. A vas, szén és az olaj, általában a termelési viszonyok alakították ki azt az osztályt, amelynek valóban az a feladat jutott kitüntető osztályrészüül, hogy „a papok, katonák és polgárok után helytálljon az emberiségért.” Ezt a világot elviselhetetlennek érzi. Még a csillagok és a göncölök is úgy fénylenek odafönn, mint rácsok a cella fölött. Szabadulni szeretne ebből a világból és elszántan követeli a „Levegőt”!

A proletárellet e hatalmas ódái mellett számos olyan verse van, amelyben a munkásélet hétköznapi küzdelmeit írta meg. A mosónőkkel, köztük anyjával, igen sokat foglalkozik. Látja a szerencsétlen cselédlányokat, akiknek könnye a kovászba hull, látja a sovány kanászt, a totyogó piócahalászt, az uccasarkon üldögélő embert és saját magát a számkivetett költőt.

Így futott el a költő élete, így jutott el a téboly határáig és a tehervonat kerekai alá. Országos gondok kergették: *nemzete és népe sorsa*. Kevéssel halála előtt az „A Hazám” című ciklusában összefoglalja egész életművét, megismétli költői hitvallását:

*Adj emberséget az embernek,
Adj magyarságot a magyarnak!*

A belső népi felszabadulás mellett most már nemzeti létünk megóvásának kötelező parancsát is hangoztatja. József Attila az igaz magyarságról és a dolgozókról bontogatta lankadatlan erővel a rabigát.

Ebbe pusztult bele.

De az acélküllők csak a csontjait törték össze, szelleme tiszta fényben ragyog s versei meghallgatására áhítattal jönnek össze a nemzeti szabadság és népi felszabadulás hitvallói és harcosai. A költő elsősorban a város peremén élő dolgozóké, a munkásoké és a parasztoké, de vele együtt azoké a rétegeké is, amelyek egyre határozottabban vallják a nemzet sorskérdéseit.

Most, hogy az ipari munkásság és néhány fiatal író kezdeményezésére hazajött József Attila, méginkább azon leszünk, hogy necsak széttört csontja lelje meg hazáját a temető sarában, hanem szelleme is — *itt, az élők között*.

Népszava 1942. máj. 3.

822. [GYÁSZBESZÉD JÓZSEF ATTILA PESTI TEMETÉSÉN]

József Attila íme hát meglelte hazáját. Meglelte — utolsó versét idézve — „hazámat, — a földet, ahol nevemet — hibátlanul írják fölém — ha eltemet, ki eltemet.” Négy és fél esztendeje, hogy a

balatonszárszói temetőben barátai, írói körének társai és folyóiratának munkatársai körülálltuk a frissen hantolt sírt. E négy és fél esztendő a halhatatlanság biztos próbája volt. Ez idő múltán a Kerepesi temető dízsírhelye felett immár egy friss hagyomány nevében szólunk. Hagyomány, mert kötelez: kötelez, nem a társadalom sokféle írott és íratlan rendje, de a benne hívő lelkek hite, önérzete és méltósága által. És hagyomány, mert erőt ad, mert ösztönöz, mert megszólaltatja bensőnkben a szózatot, amely e kötelesség munkálására buzdít. A hagyományt, amelynek munkálására elhivattunk, szemünk előtt láttuk keletkezni s mégis, mintha időtlen messzeségből szólnának hozzánk egy nagy élet morális parancsai. Minden igazi hagyomány friss, mert természete a folytonos megújulás, az élettel való állandó kölcsönhatás. Tegnap és ma váltakozásából, hagyomány és jelenvalóság dialektikájából születik a diadalmas igazság, amely elbírija az idők változását, a szerencse forgandóságát és a biztos holnap felé mutat.

A sírhant fölé, amely alá most végleges nyugovóra helyezzük azt, ami József Attilából mulandó, emléket emel hívei kegyelete. De fogadjuk meg addig is, már most is, hogy sírjára, ahogy remélte, hibátlanul írjuk nevét. Mert ez a névírás nem egyszerűen írásjelek kérdése. A betűk továbbtűnő árnyakat próbálnak örök formákba illeszteni. De az idő múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg s az írásjelek más valóság jelképei, más árnyalatok kifejezései lesznek. Írás és lélek küzdelmébe beleszólhat a torzító szándék. Mi fogadjuk meg itt a most még névtelen sírnál, hogy lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet. Akkor majd utóbb, mikor mi kortársai is már múlttá leszünk, a márványba vésett név az igazi József Attilát jelenti majd az utókorunk.

Vigyázzunk József Attila soraira! S ha egyes sorait ma nem lehet fennen hangoztatni, vigyázzunk sorközeire, ne férközhessen közéjük a torzító hamisság! A hamisság pillanatnyi és sikeres; az igazság hosszantartó és győzedelmes.

József Attila, a halhatatlanság lakója, nyugodtan várhatja az igazság diadalát. Sírja diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet. Igazságra és emberségre oktató, amíg élt. Kövessük intését s hallgassunk rá, aki vallotta: „Az én vezérem bensőmből vezérel.” S higgyük, hogy eltemetett eszméknek is van feltámadás. E sír fölött legyen szavunk az újjászületésről s a József Attila emlékbizottság koszorúja legyen az ő és valamennyiünk kívánságának jelképe az ő örök szavaival: „Jöjj el szabadság! Te szülsz nekem rendet!”

[1942. máj. 3.]

Gáspár Zoltán

Emlékezések. 1967

Isten hozott, József Attila!

Lásd, itt állunk valamennyien, kik valamikor barátaid voltunk.

Itt állunk, semmivel sem kopottabban, semmivel sem szegényebben és semmivel sem gazdagabban, mint akkor, amikor még együtt vitatkoztunk az Ilkovicz szibongó forgalmában s együtt báméskodtunk kifelé a Japán üvegtáblái mögül. Itt vagyunk — bizony megfogyatkozva —, izzadságtól gyöngyöző homlokkal, rogyadozó térdekkel, de kemény, egyenes gerinccel. Alighanem ez az egyetlen ajándék, amivel fogadhatunk, Attilám, most, amikor újra Budapestre érkeztél. Bár tudjuk, ez mindennél több, amit adhatunk.

S mit tehetünk még?

Valljunk Neked, a Halottnak? Sírjuk el bajainkat, szenvedéseinket, bánatunkat, mint mikor még itt éltél félholtan közöttünk? Mikor még zápor módjára pergett a könny vérvörösre sírt szemhéjad alól? Mikor még fájtál magadnak és kínozott a „világhiány”? Mikor... Ó! Ne hánytorgassunk régi dolgokat. Attilám!

De otthagytad a szárszói sírkertet s most nemsokára Budapest rögei borulnak Rád. Mielőtt azonban végleg eltakarnának, szeretnénk még néhány percig férfiasan, büszkén, tiszta lelkiismerettel szemedbe nézni. — Te kissé oldalt billented fejed s értelmet sugárzol — és szeretnénk szerényen, komoly szóval jelenten, hogy megtettük és megtesszük kötelességünket; megállunk az áradattal szemben és az Értelem diadalát, hirdetjük a tiszta magyarság fogalmát, melyet halhatatlan költő-őseidtól lestél el és hirdetjük a szabadságot, mely nélkül az emberi életnek nincs értelme.

Hirdetünk Téged szóban és tettben, írásban és dobogón, magányosságban és sokadalomban, örömben és bánatban, szeretetben és gyűlöletben, életben és halálban.

Hirdetünk utolsó lehelletünkig.

Tudjuk: időd rövid. Nem tartóztatunk soká. Még ki akarsz nézni a ligetbe, ahol egykor forgót árultál, megkeresed a Világ-mozi helyét, ahol friss vízzel kereskedtél, bekukkantasz az Ilkovicshoz, felkeresed egy-két cimborádat a Ferencváros rozszant házsorai közt és meg-megsimogatod finoman ujjaiddal ezt a csúnya, füstös budapesti anyaföldet.

Isten hozott, Attila!

Most majd a Város peremén fogsz nyugodni, ahol hull, csak hull puha szárnyakon a korom s lerakódik mint a guanó; ahol időnkint gyűszűnyi homok pereg alá a homokbuckákról, ahol fénylenek a bogárhátú dinamók s ahol fű zöldel a kiselejtezett, lyukas lábasok gyomrában.

Isten hozott, Attila!

Őrizze álmodat a Mama megdicsőült, lúgtól agyonmart keze, őrizze szeretettel a munkások nagy, olajos, kormos szíve, őrizze a szegények, a gyengék s a szenvedők fájdalmas mosolya és őrizzék, mint büszke testőrök, mint rendíthetetlen és megdönthetetlen hatalmak, mint emlékeztető felkiáltójelek s mint magasságok felé mutató mementők: őrizzék a délceg gyárkémények!

Isten hozott, Attilám és Isten Veled!

Újság 1942. máj. 3.

Barcs Sándor

824. RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJÁBÓL

Moziba készülünk este Fiffel, a kapu előtt József Juditba ütközünk. Hozzánk jön. Jegyünk van már, jön velünk ő is, kap még jegyet biztosan. Megyünk a Návay Lajos utcán, esik az eső, s megszólal Judit: „Attila Pesten van.” Döbbenet nézek rá, hirtelen nem értem, hirtelen egy „no, ugye, mindig mondtam” ágaskodik bennem vidáman. Aztán megértem. „Felhozták Szárszóról, még nem tudom, mikor lesz a temetés, az estet nem engedélyezték...”

ápr. 30.

Este egy papírdarabot találok az előszobában, aláírás nélkül, az írást nem ismerem: „Attila temetése holnap, 10, órakor, Fiumei út.” Az esti lapokban semmi hír róla. Miért?

máj. 2.

Talán ötszáz ember van a temetőben, munkások, Darvast, Veres Pétert, Major Tamást, Gobbi Hildát látom. Ömlik az eső, bőrig ázunk, az esernyőkről csordul a víz az emberek nyakába. Áznak a koszorúk, ázik Attila ezüstszín koporsója. Gáspár Zoltán beszél, a Vándor-kórus énekel s Rátz Kálmán is itt van a nyilasaival. Hisz valamikor sakkozott Attilával a Japánban. A vasárnapi újságok sem tudatták a temetés időpontját. A szervezetekben úgy látszik szétszaladt a hír, de ki értesítette Rátz Kálmánt? Az újságok émylyítően kegyeletesek.

1942. máj. 3.

825. HATALMAS TÖMEG RÉSZVÉTELÉVEL, MEGHATÓ
GYÁSZÜNNEPPEL HELYEZTÉK NYUGALOMRA
JÓZSEF ATTILA HAMVAIT

Megható gyászünnepséggel helyezték végleges nyugalomra a kerepesi temető dízsírhelyén a háború utáni korszak nagy magyar költői lángelméjének, József Attilának földi maradványait. A költő emlékének ápolására alakult emlékbizottság kihantoltatta a négy és fél évvel ezelőtt Balatonszárszón elhunyt költő hamvait, hogy szülővárosában, az ország fővárosában, méltó helyen pihenjen József Attila.

Sűrűn szakadó esőben több ezer főnyi hatalmas tömeg jelent meg a kerepesi temetőben.

A költő dízsírhelye abban a parcellában van, amely Gömbös Gyula emlékszobrától jobbra esik a temető bejárata felé való irányban. Itt állították fel a katafalkot, amelyen elhelyezték a koporsót. A temetésen megjelent igen sok író és költő, köztük József Attila folyóiratának, a Szép Szó-nak több munkatársa, ott volt a szociáldemokrata párt számos vezető egyénisége, képviseltette magát a Törzsökös Magyarok tábora is.

És végül ott voltak beláthatatlan tömegben a költő hívei, olvasói, tisztelői.

Javarészt munkások, dolgozó emberek, akiknek sorsát József Attila életével, küzdelmeivel és megrendítő költészetével egyaránt példázta.

A Vándor-kórus énekelt először egy versszakot „A város peremén” című híres versből, majd a József Attila Emlékbizottság nevében Gáspár Zoltán mondott beszédet:

— József Attila utolsó versében azt mondta, hogy meglelte hazáját, ahol hibátlanul írják nevét fejfájára.

A négy és fél esztendő, amely halála óta eltelt, a halhatatlanság biztos próbája volt.

A kerepesi temető dízsírhelye felett immár egy friss hagyomány nevében szólunk.

— Fogadjuk meg, hogy sírjára, ahogy remélte, hibátlanul írjuk nevét. Mert ez a névírás nem egyszerűen írásjelek kérdése. A betűk továtűnő árnyakat próbálnak örök formákba illeszteni. De az idők múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg. Írás és lélek küzdelmébe beleszólhat a torzító szándék. Mi fogadjuk meg itt, a most még névtelen sírnál, hogy lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet.

— Vigyázzunk József Attila soraira, ne férközhessen közéjük a torzító hamisság. A hamisság pillanatnyi és sikeres; az igazság hosszantartó és győzedelmes.

József Attila, a halhatatlanság lakója nyugodtan várhatja az igazság diadalát. Sírja diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet.

— Igazságra és emberségre oktatót, míg élt. Hirdette, hogy „az én vezérem bensőmből verérel”.

— Kövessük intését, hallgassunk rá, s higgyük, hogy eltemetett eszméknek is van feltámadás.

— *E sír fölött legyen szavunk újjászületésről, s a József Attila Emlékbizottság koszorúja legyen az ő és valamennyiünk kívánságán jelképe.*

A gyászbeszéd után a koporsót leeresztették a sírba. József Attila nővérei és élettársa könnyes szemmel dobtak egy-egy göröngyöt utána, majd a frissen felhantolt sírt elborították a koszorúk. *Egyszerű fakereszt hirdeti, amíg hívei emléket állítanak: „József Attila, élt 32 évet”.*

Esti Kurir 1942. máj. 4.

826. VASÁRNAP DÉLELŐTT DÍSZSÍRHELYRE TEMETTÉK JÓZSEF ATTILA BUDAPESTRE HOZOTT HAMVAIT

Másodszor temették el ma József Attila testét, de lelke elevenebben él, mint valaha. Korunk egyik nagy vigasztaló jelensége az, ami a költő körül történik. Ezek és tízezrek hódolnak az előtt a lélek előtt, amelyet a szépség és igazság hatalmas szenvedélye fűtött kevés és fájdalmas földi napjaiban s amely a síron túlról is ezekhez a szent ideálokhoz való hűséget hirdeti nem múló műveiben. A műértők szűkebb köréből széles tömegekre áradt ki József Attila verseinek varázsa s egy szép és igaz emberség vágyát és sejtelmét vitte feléjük. *Neve szimbólummá vált, emléke ereklyévé s mialatt oszladozó testét új sírba temették, lelkét ismét új szívek ezrei fogadták magukba...*

A költő hazaérkezett. Testét vasárnap délelőtt helyezték el Budapest földjében, a városnak földjében, ahol született s amelynek peremén élt.

József Attilát pontosan négy és fél évvel ezelőtt temették el a balatonszárszói temetőben. A híveinek kegyelele által életre hívott emlékbizottság *e héten exhumáltatta holttestét a kis Balaton-menti község temetőjében.*

Szárszó egész népe kint volt a temetőben, mikor a hatósági emberek bontani kezdték a sírt. Kalapjukat kezükben tartó parasztemberek, fejkendős, egyszerű asszonyok könnyes szemekkel nézték, amint a koporsót a kiásott sírgödör szélére helyezték.

Rövid tisztiorvosi vizsgálat következett, azután a költő testét hivatalos fémkoporsóba zárták, az egészet nagy faládba helyezték, kocsira rakták, s az megindult a balatonboglári állomás felé. A boglári állomásról indult el Budapestre azokon a síneken, amelyeken most négy és fél éve egy másik vonat testét halálra gázolta.

Vasárnap reggel a temetkezési intézet emberei kihozták a koporsót a Kerepesi úti temető halottasházából és a főváros által adományozott díszsírhely előtt a temető útján ravatalra helyezték. Az ezüst koporsó két oldalán frissen festett arany betűk álltak: „József Attila, élt 32 évet.” A koporsó lábához támasztották az egyszerű fakeresztet és körülrakták a koszorúkat. A költő fejénél egyetlen koszorú volt. *Fehér virágait testvérei hozták.* A látónál, a fakeresztnek támasztva, nagy koszorú feküdt. Szalagján a kalposmunkásnők mondtak utolsó búcsút József Attilának. A következő tulipánkoszorú szalagján ez a fölírás állott: „*József Attilának küzdőtársai.*” Koszorút küldtek a budapesti temetésre a haladó magyar képzőművészek, a József Attila emlékbizottság, a független magyar szocialista párt, a Vándor kórus és a nyomdászfijúság.

A koporsó négy sarkán magas lánggal lobogott a kandeláberek tüze. Körülötte már féltízkor gyülekezni kezdett a tömeg.

A temető széles útjain sűrű sorokban mentek az emberek a sír felé. Nagyrészt egyszerű emberek, idősebbek, akik még ismerték a költőt és fiatalok, akik már csak verseit ismerik. Tíz óra előtt már nyolcszáz—ezer ember állta körül a koporsót. A temető főbejárata felől még mindig áradt a tömeg. Végig az úton és a sírok között esernyők alatt állt a nagy tömeg a zuhogó esőben, hogy néma tanúja legyen József Attila második temetésének. A koporsó jobboldalán állt a költő két nővére és özvegye. Az eső egyre hevesebben zuhogott az esernyőerdőre. A szél belekapott a kandeláberek lángjaiba és a sír körül nőtt a tömeg. Azután az esernyőerdő kettévált és a koporsó előtt felsorakozott a Vándor-kórus. A híres József Attila-vers, *A város peremén* egyik szakaszát énekelték el.

Gáspár Zoltán író lépett a koporsó fejéhez, hogy az emlékbizottság nevében, mint a budapesti temetés egyetlen szónoka, elbúcsúztassa József Attilát:

— Négy és fél esztendeje, hogy a balatonszárszói temetőben barátai, írói körének társai és folyóiratának munkatársai körülálltuk a frissen hantolt sírt. *E négy és fél esztendő a halhatatlanság biztos próbája volt.* Ez idő múltán a Kerepesi-temető díszsírhelye felett immár egy friss hagyomány nevében szólunk.

— Fogadjuk meg, hogy sírjára, ahogy remélte, hibátlanul írjuk nevét. Mert ez a névírás nem egyszerűen írásjelek kérdése. A betűk tovatűnő árnyakat próbálnak örök formákba illeszteni. De az idők múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg. Írás és lélek küzdelmébe beleszólhat a torzító szándék. *Mi fogadjuk meg itt, a most még névtelen sírnál, hogy lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet.*

— Vigyázzunk József Attila soraira, ne férközhesen közéjük a torzító hamisság. A hamisság pillanatnyi és sikeres; az igazság hosszantartó és győzedelmes. *József Attila, a halhatatlanság lakója, nyugodtan várhatja az igazság diadalát.* Sírja diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet.

Kövessük intését és hallgassunk rá s higyjük, hogy eltemetett eszméknek is van feltámadás. E sír fölött legyen szavunk újjászületésről s a József Attila emlékbizottság koszorúja legyen az ő és valamennyiünk kívánságának jelképe az ő örök szavaival: „Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet!”

A gyászbeszéd után lassan eltűnt a nyitott sír szájában az ezüst koporsó. Azután hullani kezdtek fedelére az ázott göröngyök. Öreg nénik, fiatal, viharkabátos emberek furakodtak előre a nagy tömegen keresztül. *Táskáikból, újságpapírosokból apró kis virágcsokrok kerültek elő, árvácska, ibolya, néhány szál szekfű.* A göröngyökkel együtt hullottak a kis csokrok József Attila koporsójára.

Tizenegy óra is elmúlt már, mikor a tömeg lassan oszlani kezdett. *1942. május harmadikán így temették el a Kerepesi-temetőben József Attilát.*

Független Magyarország 1942. máj. 4.

827. „ITT NYUGSZIK JÓZSEF ATTILA, ÉLT 32 ÉVET”

*Vasárnap délelőtt eltemették József Attilát a kerepesi temetőben
a főváros adományozta díszsírhelyen*

Vasárnap délelőtt helyezték József Attilát szülővárosa és az egyetemes magyarság reprezentatív sírkertjében a *kerepesi temetőben* örök nyugalomra. A költő összeroncsolt teste most már a *balatonszárszói* csak barátai és hívei emlékezetében nyilvántartott falusi sír helyett a *főváros adományozta díszsírban* várja eszméi és versei diadalát. A nemrég alakult *József Attila Emlékbizottság* kezdeményezte ezt az akciót. József Attila barátai és egyre növekvő tábora támogatásának jóvoltából immár hivatalosan is elnyerte a magyar halhatatlanoknak kijáró külső megtisztelést.

Szaporán pergő esővel köszöntött Budapestre József Attila temetésének vasárnapja. Tíz órára tűzték ki a temetést, de már nyolckor több ezer főnyi gyászoló tömeg gyűlt egybe a temetőben. Nem hirdette gyászjelentés a temetés idejét, nem avatták díszes meghívók társadalmi eseményé a szomorú alkalmat. Ólmos, őszies eső csapott az emberek arcába, de azok mereven, némán, levett kalappal állták körül az egyszerű ezüstös koporsót és újra meg újra olvasták: „József Attila, élt 32 évet”.

A tömeg némán tűrte az esőt, áldozott József Attilának, akit az élet sokkal több türelmes szenvedésre ítelt. A szegény nép költőjéhez méltó

gyászpompával vették körül a ravatalt: munkaruhában, csapzott, záporverte homlokkal — gyászlobogók és fekete bársonyban hivalkodó külsőségek nélkül.

Koszorúk barrikádja övezte a koporsót: „*Testvérei*” — olvassuk a fekete szalagon. „*József Attila Emlékbizottság.*” „*Küzdőtársai*”, „*Kalaposmunkások*” ez áll a többen: Az aranybetűket szorgalmasan paskolja a mindjobban erősödő eső. A koporsó tövében babérkoszorú: „*A nyomdász-íjűség*”.

Kisírt szemű asszonyok állnak az első sorban: Attila *testvérei és rokonai*. Különbségtétel és rangsor nélkül vegyültek egymás közé a többiek. Ott volt többek között *Veres Péter, Darvas József, Nagy István* az írók közül, *Gobbi Hilda és Major Tamás* a *Nemzeti Színház művészei*, *Kéthly Anna, Szakasits Árpád, Millok Sándor, Püski Sándor* stb. Eljött számos *újságíró, társadalomtudós, művész*, nem hiányoztak *József Attila barátai* és eljöttek *József Attilának* hódolni sokan azok közül, akik nem ismerhették ugyan életében, de tudják, mit jelent *József Attila* számunkra ma és örökre, amíg él magyar e földön.

A *Vándor-kórus* előadásában felhangzottak a ravatal mellett *József Attila* sorai: „*A költő ajkán csörömpöl a szó...*” majd *Gáspár Zoltán* búcsúzott az újra eltemetett költőtől a *József Attila Emlékbizottság* nevében.

József Attila meglelte hazáját, hol helyesen írják le nevét, a halála óta eltelt négy és fél év igazoló-próbája volt a halhatatlanságnak — mondotta többek között. *József Attila* már hagyomány és kötelez, ösztönöz minket a hite által. Utat mutatott a holnap felé, nekünk pedig kötelességünk, hogy hibátlanul írjuk a nevét, küzdjünk minden torzító szándék ellen, legyünk ebben a küzdelemben *József Attila* írása és lelke segítségére. Vigyázzunk *József Attila* soraira, vigyázzunk a sorközökre. „*Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!*” — idézte *Gáspár Zoltán* meghatottan a költőt.

Szétnyílt a tömeg, a temető alkalmazottai emelték vállukra a drága koporsót, a nyitott sírhoz vitték. Nehéz, budapesti föld, szülővárosa földje hullott a koporsóra. Újabb zarándokhellyel gazdagodott a kerepesi temető, *József Attila* teste megkapta az őt megillető helyet.

Hétfő Reggel 1942. máj. 4.

828. JÓZSEF ATTILA TEMETÉSE

Szomorú, esős májusi délelőttön tért meg *József Attila* végső nyughelyére; a *kerepesi-úti temetőbe*. A négy és fél esztendővel ezelőtt tragikus körülmények között elhunyt nagy költő földi maradványait *Balatonszárszóról* Budapestre hozatták barátai és tisztelői, hogy a

főváros által adományozott díszsírhelyen utolsó pihenőre helyezték. A lapok nem közölték a temetés időpontját s vasárnap délelőtt mégis ezerötszáz—kétezer főnyi tömeg szorongott a frissen ásott sír körül. A szakadó eső sem tudta visszariasztani a volt barátokat, ismerősöket és a költő híveit, hogy megjelenjenek a végső tisztességnél és utolsó istenhozzádot mondjanak szegény, sokat szenvedett József Attilának, utolsó versének felejthetetlen sorait idézve magukban:

*Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet...*

Írók, művészek, polgárok s főleg egyszerű munkások jöttek el ide, búcsúzni attól, akinek élete a magyar szegénység szolgálatában égett el, tragikusan korán. Az egyik munkás-kórus a költő talán leghatalmasabb versének stílusosan megzenésített, befejező strófáját énekelte:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő — az adott világ
varázsainak mérnöke —,
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát...*

A József Attila Emlékbizottság nevében Gáspár Zoltán mondott búcsúztatót, majd leeresztették a koporsót a sírba s friss hantolásra odatűzték az egyszerű fa-fejfát, rajta a „hibátlan” írással:

Itt nyugszik József Attila, élt 32 évet...

Kis Újság 1942. máj. 4.

829. JÓZSEF ATTILA PESTI TEMETÉSE

1942. május 3-án délelőtt 1/4 11-kor temették a kerepesiúti temetőben József Attilát, aki 1937. december 4-én Balatonszárszón egy vonat elé vetette összeomlott életét. Ez a temetés emlékezetes marad azok számára, akik rendezték és akik látták azt. Az idő egyáltalán nem kedvezett a kegyeletes szertartásnak. Makacsul szakadt az eső, a piszkos, ólomszürke ég mintha örökre ilyen szenvedélyes kíméletlenséggel akarna ránehezedni arra a szellemre, mely e kitűnő költő verseiből határozott erővel csap ki. Minden összeesküdött az ellen, hogy a

koszorúk szép piros virágai tűzzel ragyogjanak. De még így is ezren álltak a katafalk, a sír körül. Majdnem mind fiatalok voltak, akik koruk ellenére nem szalmalángot tartanak ébren szívükben, hanem jó parazsat, melyet éppen József Attila költészetével szítanak. Milyen fiatalok, milyen tántoríthatatlanok voltak az arcok az ezüstös kandeláberek szeszlángja körül! A jövő Magyarország izent itt a jelennek a csúnya ég alatt, a csúnya időben.

Látjátok, mégis eltemették József Attilát az ország dísztemetőjében. Már nemcsak költészete, hanem hamvai is közöttünk vannak itt Pesten s szereztünk egy sírhelyet, melyhez könnyű a zarándoklás. Látjátok, sikerült elhozni őt onnan, ahol életereje elfogyott s vére elfolyt a síneken. Őt éve lesz, hogy verseihez egy jottányi sem íródik, de öt éve lesz annak is, hogy betűihez és soraihoz a megértés, a ragaszkodás vagy a lendületes hevülés jottái tapadnak. A mű sohasem csak az, ami önmagában, hanem az is, ami az olvasókból hozzárakódik. Ebben az értelemben növekszik József Attila műve.

Ezt értettük meg mindnyájan, akik vasárnap délelőtt bőrig ázva, körülálltuk József Attila hamvainak második koporsóját.

*

A temetés a Vándor-kórus énekével kezdődött. Az ének szövegét a költőnek *A város peremén* című verséből vették:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Ezután Gáspár Zoltán hírlapíró a József Attila-emlékbizottság nevében mondotta el beszédét:

— Négy és fél esztendeje, hogy a balatonszárszói temetőben barátai, írói körének társai és folyóiratának munkatársai körülálltuk a frissen hantolt sírt.

— E négy és fél esztendő a halhatatlanság biztos próbája volt. Ez idő múltán a kerepesiúti temető dízsírhelye felett immár egy friss hagyomány nevében szólunk.

— Fogadjuk meg, hogy sírjára, ahogy remélte, hibátlanul írjuk nevét. Mert ez a névírás nem egyszerűen írásjelek kérdése. A betűk tovatűnő árnyakat próbálnak örök formákba illeszteni. De az idők múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg. Írás és lélek küzdelmébe

beleszólhat a torzító szándék. Mi fogadjuk meg itt, a most még névtelen sírnál, hogy lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet:

— Vigyázzunk József Attila soraira, ne férközhesen közéjük a torzító hamisság. A hamisság pillanatnyi és sikeres; az igazság hosszantartó és győzedelmes. József Attila, a halhatatlanság lakója, nyugodtan várhatja az igazság diadalát. Sírja diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet. Kövessük intését és hallgassunk rá s higyjük, hogy eltemetett eszméknek is van feltámadása. E sír fölött legyen szavunk újjászületésről s a József Attila-emlékbizottság koszorúja legyen az ő és valamennyiünk kívánságának jelképe, az ő örök szavaival: „Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet!”

A megjelent munkásokon kívül ott volt a temetésen a két József-lány, Jolán és Etelka, a József Attila-emlékbizottság tagjai, *Kéthly Anna* képviselő, *Millok Sándor* fővárosi bizottsági tag, *Szakasits Árpád*, a *Népszava* főszerkesztője, *Veres Péter* író, *Nagy István* erdélyi regényíró, *Darvas József* író, *Gobbi Hilda* és *Major Tamás* színművészek és sokan mások.

*

Hogy József Attilát Pesten temették el, az a József Attila-emlékbizottság érdeme. Az emlékbizottság tagjai: *Bihary András* munkás, *Cserta Lajos* munkás, *Gáspár Zoltán* hírlapíró, *Hegedüs-Bite Dániel* munkás, *Kulkász József* munkás, *Marosán György* munkás, *Németh-Vargha János* munkás, *Szabó István* újságíró, *Udvary Imre* munkás. Az emlékbizottság 1942 januárjában alakult meg. Az emlékbizottság céljai megvalósítása végett először a József-családhoz ment, hogy tőle felhatalmazást kapjon az exhumáltatási eljárás megindításához. Ezután a fővárostól négyszáz pengős ingyen díszsírhelyet kértek és kaptak. Mivel egy ilyen négyszáz pengős sírhely nem felelt meg, a bizottság kénytelen volt egy drágább helyet választani. Az exhumálás, a szállítás, a temetés költségeit kellett még előteremteni. Nagynehezen ez is sikerült. Az emlékbizottság most József Attila-estek megtartását tervezi, hogy ezeknek jövedelméből és egyesek megértő támogatásából díszes síremléket emeljen a költő hamvai fölé. Ez lesz az emlékbizottság legközelebbi tennivalója.

Magyar Nemzet 1942. máj. 5.

Vasárnap délelőtt eltemettük József Attilát

Megrendült, lehajtottfejú gyászolók sokszázas tömegének közepén állott a ravatal a szakadó esőben. Eljött a temetőbe az „új nép, másfajta raj”, hogy megadja a végtisztességet költőjének, hogy néma gyászával kifejezést adjon a nem múltó együvé tartozásnak, ami József Attilát és a magyar munkásságot a költő halála pillanatáig és azontúl is elszakíthatatlanul egymáshoz kötötte.

Ömlött az eső a szürkébeborult május délelőttön, a távolban a külváros gyárkémenyei meredtek a felhők felé, mint komor díszörség a halott költő koporsója fölött. A négy kandeláber között álló ravatal körül pedig tömött, sűrű sorokban állt az eleven díszörség: egyarcú, elmélyülten komoly emberek. A koporsón koszorúk, az átázott szalagok felirata csendesen búcsúzik József Attilától: „*A József Attila-émlékbizottság*”, „*Kalaposmunkások — a nép költőjének*”, „*Testvéreid*”, „*Küzdőtársaid*”, „*A haladó képzőművészek*”, „*Vándor-kórus*”... egykét szó csupán, de a szavak mögött a gyász komolysága és a hűség fénye árad. A megjelentek között ott volt a *Népszava* szerkesztősege, ott voltak a haladó polgárság lapjainak képviselői, József Attila nővérei és özvegye, a költő folyóiratának egykori munkatársai közül néhányan, írók, költők, művészek és körülvette őket a munkások tömör, sokszázfőnyi tömege.

A *Vándor-kórus* „A város peremén” egy versszakát énekelte el, majd *Gáspár Zoltán* hírlapíró a József Attila-émlékbizottság nevében búcsúzott a költőtől:

— *A négy és fél esztendő, ami halála óta eltelt, a halhatatlanság biztos próbája volt. A fumeüti temető díszsírhelye fölött immár egy friss hagyomány nevében szólunk. Minden igazi hagyomány friss, mert ezzé teszi a folytonos megújulás és az élettel való állandó kölcsönhatás. Tegnap és ma váltakozásából, hagyomány és jelenvalóság dialektikájából születik a diadalmas igazság.*

— *Vigyázzunk József Attila soraira — mondotta azután — ne férközhelessék közénk a torzító hamisság. József Attila igazságra és emberségre oktatott, amíg élt, hirdette, hogy „az én vezérem bensőmből vezérel”. Az emlékbizottság koszorúja legyen az ő és valamennyiünk kívánságának jelképe, az ő örök szavaival: „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet.”*

A beszéd után némán szétnyílt a tömeg gyűrűje, utat engedett a koporsónak, József Attila földi maradványai megtették az utolsó néhány lépéses utat a nyitott sírig, végső pihenőhelyéig. Virágok hullottak a sírba, elborították a koporsót, aztán döngve hullott a

göröngy, lassan betelt a sír, föld földte el azt, ami József Attilából múlandó.

A távozók nehéz lépéseiben az ő verseinek tompa, szaggatott üteme lüktetett, vitték magukkal és hordozzák mindig magukban azt, ami József Attilát költővé és örökre a mienkké tette.

Népszava 1942. máj. 5.

831. „IME, HÁT MEGLELTEM HAZÁMAT...”

*Dízsírhelyre temették vasárnap József Attila
Budapestre hozott hamvait*

Nagy csendben, testvérei, hozzátartozói, barátai és nagyszámú híve részvételével helyezték örök nyugalomra a kerepesi temetőben József Attilát. Mint vasárnapi számunkban már jelentettük, múlt héten exhumálták a költőt s hamvait Budapestre szállították. Hozzátartozói nem akarták azt, hogy a temetésen nagy tömegek legyenek kint s egyben meg akarták kímélni a költő emlékét egy nagyszabású temetés után bizonyára felburjánzó többoldali hozzászólás tömegétől. Ezért úgy határoztak, hogy nem publikálják a temetés időpontját. Ennek ellenére mintegy négy-ötszáz főnyi tömeg vonult a sírhoz — jobbra fiatalok —, hogy búcsút vegyen a nagy költőtől.

Spontán ünnepség az exhumálásnál

Múlt hét elején került sor Balatonszárszón József Attila hamvainak exhumálására. Erre vonatkozólag az egyik szemtanú a következőket mondja:

— József Attilát már életében is nagyon szerette a falu népe. Tragikus halála után a testvéreket elhalmozta minden szeretetével, mikor pedig a testvérek elköltöztek Balatonszárszóról, meghatóan gondozták a sírt.

— Az exhumálás hírére nagyon sokan jöttek ki a temetőbe. Kendős asszonyok, csizmás parasztok álltak körül a sírt és ünnepélyes komolysággal nézték végig a hivatalos eljárást, a tisztiorvosi vizsgálatot. Ezután a hamvakat érckoporsóba zárták, faládjába helyezték és kocsin vitték ki az állomásra.

Zuhogó esőben...

Vasárnap délelőtt fél tíz órakor, zuhogó esőben már sűrű sorokban indult meg a közönség Gömbös Gyula lovasemlékműve felé, amely mellett jelölték ki József Attila dízsírját. A koporsó a sír előtt koszorúk és virágok között feküdt az úton, mellette jobbról-balról a költő nővérei, barátai, a *József Attila Emlékbizottság* tagjai, írók, művészek és egyszerű munkások álltak, valamint a Vándor-kórus, mely elénekelte a *Város peremén* című vers utolsó versszakát: *A költő ajkán csörömpöl a szó...*

Az állandóan hulló eső még jobban zuhogott, amikor Gáspár Zoltán író, József Attila egyik bizalmas barátja megkezdte rövid búcsúztatóját.

„Lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet”

— Négy és fél esztendeje — kezdte megemlékezését Gáspár Zoltán — a balatonszárszói temetőben barátai, írói körének társai és folyóiratának munkatársai, körülálltuk a frissen hantolt sírt. E négy és fél esztendő a halhatatlanság biztos próbája volt. Ez idő múltán a kerepesi temető dízsírhelye felett immár egy friss hagyomány nevében szólunk.

— Fogadjuk meg, hogy sírjára, ahogy remélte, hibátlanul írjuk nevét. Mert ez a névírás nem egyszerűen írásjelek kérdése. A betűk tovatűnő árnyakat próbálnak örök formákba illeszteni. De az idők múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg. *Írás és lélek küzdelmébe beleszólhat a torzító szándék. Mi fogadjuk meg itt, a most még névtelen sírnál, hogy lelkünkben mindig hibátlanul írjuk ezt a nevet.*

A beszéd után ünnepélyes csendben — csak az egyre sűrűsödő esőcseppek kopogtak az esernyők fekete gombfejein — helyezték a koporsót a sírba. Csakhamar betemették a sírt és felhantolták. Majd beszúrták az egyszerű fakeresztet: „*József Attila, élt 32 évet*”.

Újság 1942. máj. 5.

832. A KOLOZSVÁRI PÁRTSZERVEZET

május 7-re tervezett JÓZSEF ATTILA EMLÉKESTJE közbejött akadályok miatt ELMARAD!

A legközelebb tartandó estre az eladott jegyek érvényesek.

Népszava 1942. máj. 6.

A költő sírja

A balatonszárszói temetőből Budapestre hozták és a Kerepesi-úti temető dízsírhelyén hantolták el József Attila hamvait. Ezzel a kegyeletes cselekedettel a magyar hivatalosság és az irodalom barátai önmagukat tisztelték meg. József Attila a kortársak között egyik legjelentékenyebb költőnk volt; igen, csak az idő tudja eldönteni, nem volt-e az elsők között? Ez a tragikus költő, akit végzete és az örület harminckét éves korában a vonat elé kergetett, proletár volt, tudatosan kiállt osztálya sorsáért, rendkívüli költői tehetségét sorstársai életérdekeinek szolgálatára szentelte. S mégsem volt programmköltészet, amit művelt: minden szándékolt sorát átvilágította a gyöngéd derengés, mely a mélyebb, ösztönösebb, igaz költészet sugárzása.

Halála és sorsa körül legendák vannak keletkezően. Úgy emlegetik, mint a társadalmi rend egyik áldozatát. Ez a vád orvosi szempontból esztelenség. József Attila élete utolsó éveiben örült volt, a legtöbbször pubertáskorban keletkező — gyógyíthatatlan elmebaj, a tudathasadás, a schizofrénia áldozata. Ennek a szörnyű tébolynak nincs gyógyszere, — legalább is nincs fölényes gyógymódja — s nincs magyarázata. Semmiesetre sem mondhatjuk azt, hogy a nyomorúság és a társadalom közömbössége lobbantotta föl e lángészben a végzetes lelki nyavalyát. Ismerek milliomos schizofréneket is. Nem, az elmebaj szuverén s válogatás nélkül szedi áldozatait az angyalföldi nyomortanyákon, ahol József Attila nevelkedett és a nagyúri palotákban. Életkörülményein nem múltott betegsége s öngyilkosságát sem lehet nagy emberi magányával és nyomorúságával magyarázni. Mindez végzet volt. Amiről persze lehetne vitatkozni: hogy szerencsésebb, nyugalmasabb, egy árnyalattal gondtalanabb életfeltételek mellett ez a gyöngö test és rebbenékeny, érzékeny, beteg lélek nem birkózik-e eredményesebben a kórral? Ha lett volna „havi kétszáza”, — mint híres versében panaszkolta, — talán ellenállóbb a szervezet és a lélek. Nem a nyomor okozta a kórt, de a nyomor is részes abban, hogy a lélek nem bírta el egyszerre az élet és a betegség terheit. Halott magyar költők sírja fölött általában olcsó és demagóg vállalkozás számonkérni a társadalmon az elhunyt zseni sorsáért a felelősséget. Nem is vállalkozom erre a szerepre. De jól ismertem József Attilát, zsenijét, tiszta lelkét, megdöbbenő életkörülményeit, s most, mikor dízsírhelyes halott lett belőle, nem hallgathatom el, hogy e költővel szemben tanúsított közömbösség csakugyan megdöbbenő volt és szívetszorító. Megmenteni talán nem lehetett, de lehetett volna segíteni, enyhíteni sorsát. S csak nagyon kevesen segítettek.

Angyali lény volt ez a költő, embernek is, írónak is a legtisztább. Néha megtisztelt azzal, hogy felkeresett, elhozta egy könyvét, mely legtöbbszőr saját kiadásában jelent meg s ilyenkor szemérmű közelhar-
cokat kellett folytatni vele, míg meggyőztem arról, hogy kötelessége
tőlem is, íróársától is elfogadni a könyv árát; s mindig csak annyit
fogadott el végül, amennyi csakugyan bolti ára volt a könyvnek, egy
fillérrel sem többet. Végtelenül büszke volt s olyan alázatos, mint Assisi
Szent Ferenc lehetett, a *poverello*. Mindig Petőfi és Szent Ferenc jutott
eszembe, mikor találkoztunk, sétáltunk, vagy egy kávéházban ültünk.
Petőfi egyetlen reánkmaradt fényképe és József Attila utolsó fényképei
kísértetiesen hasonlítanak. S a *poverello* hangján tudott madarakról,
virágokról szólni. Magánya, sorsa, vergődése a budapesti irodalmi
kávéházakban, szörnyű, valószínűtlen nyomora, ordító egyedülléte a
szegénység és a betegség börtönében, örült-zseniális szemének egy
villanása, segélykérő és számonkérő nézése, hangjának izgatott és
bensőséges suttogása, költészetének mély árammal telített varázsa:
mindez félelmes, egyedülvaló tüneményé avatta ezt a költőt. Hangja
egyre tisztul, egyre közelebb érezzük szívünkhöz és értelmünkhöz
mindegyre inkább fájjaljuk, hogy ilyen korán elhallgatott. A dízsírhely-
re — milyen fájdalmasan visszas József Attila emlékével kapcsolatban
ez a szó! — sokáig szórják majd a virágokat az emlékezők. Sokáig; amíg
magyarul olvasnak.

Pesti Hírlap 1942. máj. 7.

Márai Sándor

834. JÓZSEF ATTILA

emlékének szentelte krónikáját egyik népszerű, sőt bizonyos relációban
népi írónk. Cikkének néhány mondata megérdemli, hogy lapunk
hasábjain még egy nappal meghosszabbítsuk tisztavirág-életét. A tíz év
előtti balatoni Íróhét emlékeit idézve, megállapítja, hogy a *fészekaljából*
ki erre, ki arra elszéledt, az egyikből sólyom nőtt, a másiból vércse vált, a
harmadikból hattyú, a negyedikből esetleg éppen liba. Igen, ez a magyar
íróársadalom tragédiája. Hogy akkor, amikor ezerszeres szükség és
kötelesség az összefogás, egyikből sólyom, a másiból vércse, a
harmadikból hattyú, a negyedikből liba lesz és így tovább. Nem akarjuk
a szerepeket kiosztani és feleslegesnek tartjuk — minthogy ezt a
köztudat már önmagában elvégezte —, hogy a szimbolikus állatnevek-
kel eleven írónkat jellemezzük. Fájdalom, a népszerű regény- és népi
színműírónak tökéletesen igaza van, amikor cikke végén leszögezi:

— *Mi pedig, akik túléltek őt s akik együtt voltunk azon a mesebeli*
balatoni körúton, könyörtelenül tépjük, marjuk, tollazzuk egymást, kivadjuk

egymás szemét, vijjogunk, káromunk, rikácsolunk... Akár sasok, akár hattyúk, akár vércsék, akár esetleg éppen libák legyünk.

De, ha ilyen kitűnően ismerjük író társaink hibáit és gyöngéit, ha ilyen jól látjuk mások veszedelmes jellemét, aminek káros következményeit tulajdon bőrünkön érezzük és ha ennyire bele tudunk tekinteni betűvető embertársaink veséjébe: mi akadályoz meg abban, hogy önmagunkat is hasonló éles világításban lássuk és felismervén tulajdon hibáinkat, megváltozzunk? Miért nem hagyjuk abba egymás tépését, marását, tollazását? Miért vájjuk ki egymás szemét? Miért vijjogunk, káromunk és rikácsolunk? Miért nem tudjuk megteremteni azt az irodalmi „fészekalj”-at, amelynek nyugalomban és harmóniájában felszabaduló minden erőnket védekezésre fordíthatnók a köröttünk zúgó vihar ellen? Jaj, hogy csak — *másokkal szemben tudunk könyörtelen biztonsággal ítélkezni. Jómagunkat másnak; kivételnek tekintjük és rossz néven vesszük, ha a többiek is hasonlóképpen vélekednek önmagukról.* [...]

Újság 1942. máj. 10.

835. A SZÁRSZÓI HALOTT ÚTJA

A Kerepesi-temető, ahol József Attila porló teste végleg megpihent, egy kissé a halhatatlanságot jelenti. De hányan vannak a komor pompájú sírkert lakói közt, akiket embertömeg kísért utolsó útjukon, de egy év múlva már a feledés esője fakította meg nevüket rogyant sírjuk felett. József Attila méltó nyugvóhelyét nem a gyász meghatódott nagylelkűsége vagy a kegyelet múltó fellobbanása jelölte ki a nagy halottak közt, hanem maga az igazoló idő.

Szinte páratlan ívelésű az út, amelyet a költő 3—4 év alatt a halhatatlanság felé emelkedve megtett. Szellemének ragyogó győzelme mégis fájdalmas keserűséget fakaszt, intő jellep: József Attilának meg kellett hálnia ahhoz, hogy elismerjék, s a nemzet bűnbánó hódolattal fogadja magáévá kitagadott fiát. Ha élne, évről-évre leírhatná ma is a keserű, szemrehányó sorokat, amelyekkel egyik születésnapját ünnepelte:

*Harminckét évem elszelelt,
De havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám!*

Tizenkét éves korában mint csodagyerek tört be irodalmunkba. Abban a korban, amikor más költőt az első kötetnek kijáró biztató

szavakkal fogadnak, ő már rég a kritikusok céltáblája volt. Érdemes elolvasni az első köteteiről szóló bírálatokat. Eredetisége, hangjának merészsége, forradalmi felfogása, meglepő hangváltásai elutasítást keltenek egy olyan korban, amely az irodalmi és politikai forradalmak után a polgári nyugalom idilljébe húzódott vissza. Kiegyensúlyozott lírát vártak egy húszéves ifjútól, aki a szellem csúcsai és a legmélyebb nyomor közt hanyódott forrongó, lázongó lelkevel.

És ki fogadhatta volna el őt magáénak? A közvélemény a vadzszenit, kócos forradalmárt látta benne, a népieseknek nem volt elég népi, a szocialisták szemére vetették, hogy nem élt bent a „mozgalom”-ban, nem tűri a párt fegyelmező kezeit, s megvan a saját dogmatikája. Kik voltak hívei? Néhány lelkes diák, ifjú költő, kültelki munkások, akikkel annyira egy volt a sorsa. Mit adhattak ők neki? A szeretetüket, biztató kézszorításukat, a hitüket. Kenyeret, otthont, emberibb életet aligha. A másik világ, amelytől mindezt várhatta volna, nem akart tudomást venni róla.

Pedig versei egyre tisztultabb hangon hirdették lelke elhallgattathatatlan igazságát, egyre szélesebb öleléssel fogták magukba a világot, ahova sorsa élni rendelte. Megjárta a magyar élet igazi mélyeit, a nép küldte őt, hogy elmondja helyette néma panaszát. József Attila, akiben először sokan pártköltőt láttak, így olvasztotta egybe költészetében a legnemesebb humanizmust aggódó, reménykedő, harcos magyarságával. Utolsó verseiben, veszendő élete szörnyű sodrásában is magyarsága sikolt a sorokból.

Petőfi és talán Ady mellett József Attila a harmadik igazi „politikus” költőnk, a szó nemes értelmében. Bennük összpontosult és felfokozott érzékenységgel élt maga a nemzet, József Attila azonban az egyetlen, akiben megszemélyesült az egész magyar nép: paraszt, munkás és intellektuel volt egyszemélyben. Átélt és átérezte a proletárság minden vágyát, problémáját, de a társadalmi igazságot nem pártszólammokkal hirdette, hanem feloldja a legmagasabb művészetben. Nem szabad, hogy ez az igazság, amelyre ő életét tette fel, elsikkadjon soraiból, hogy utolérje a klasszikusok sorsa: a meghamisítás, a lényeg kilúgozása. A magyar ifjúságnak, amely már nemcsak néhány hű barát képében áll József Attila mögött, kötelessége, hogy örökségét és tanítását megőrizze és valóra váltsa.

az elmúlt hét sajtója abból, hogy József Attilának miért kellett annak idején a szárszói vonat kerekei alá kerülni. A költő a jobboldal közönyének és a baloldal erőszakosságának malomkövei között zúzódtott igazában tönkre már halála előtt, — s a malomkövek morzsoló munkájukat halála után is folytatják. A látszat az utóbbi egy-két évben az volt, hogy József Attila legalább halála után megtalálta az utat az egyetemes magyarsághoz. A költőnek dízsírhelyet is szereztek a budapesti temetőben, s a múlt vasárnap újra eltemették. De mielőtt tovább örülnénk József Attila reneszánszának, lapozzuk át a budapesti napilapokat, s nézzük, melyik hogyan emlékezett meg József Attila második temetéséről. Nézzük, s döbbenjünk meg, mennyire *látszat* volt csakugyan az egyetemes magyarság elismerése a halott költőnek. A jobboldali sajtónak a halott költőről nincs egy szava sem, amint az élőről sem volt, — halálában is átengedik őt a baloldali mohóságnak, amely a Népszavától az Esti Kuriron és a 8 Órai Újságon át a Magyar Nemzetig ujjongva sajátította ki magának újra és hencegve a halottat. Nem írt egy hangot sem József Attiláról a jobboldali sajtó, nem írt a Függetlenség és az Új Magyarság sem, pedig mennyit emlegetik ezek is újabban a parasztságból és munkásságból megújuló és velük megerősödött népi Magyarországot! Az „építő jobboldal” még ma sem hajlandó József Attilát magyar értékek elismerni, — sőt itt-ott már *aktuális* politikai ellenszenvekkel igyekeznek mélyebbre ásni a szakadékot a nemzet és a majdnem *öt éve halott* költő között. . . József Attilával most kezdődik a játék, ami Adyval 20 év előtt folyt: politikai dogmákkal megutáltatni a közönséggel az alkotó magyar lángelmét. Folyik a játék a halottak ellen, s nem járnak jobban az élők sem. Veres Péter a zsidó-baloldali *Újság* hasábjain kénytelen beismerni, hogy a napilapok közül *Falusi krónikájával* egyedül ez a lap foglalkozott, — a jobboldali lapok tudomást sem vesznek róla. Sem a könyvről, sem Veres Péterről. Balról mohó kapkodás a magyar szellem értékei után, jobbról néma közöny; íme, mi veri a magyar szellemeket a *harmadik* oldal felé, vagy a — vonat kerekei alá. . .

Magyar Út 1942. máj. 14.

(szíj)

837. A FOGADTATÁS

József Attila végre hazajött. Öt évvel azután, hogy vézna testét szétroncsolta a balatonszárszói tehervonat, új sír várta Budapesten, szűkebb hazájában. Az elmúlt öt esztendő alatt a halott költő alakja

megnőtt s a magyar irodalom legnagyobb klasszikusai mellé magasodott. Összegyűjtött verseinek egymást követő kiadásai rekordgyorsasággal fogytak el s egymást érték a különböző József Attila-estek. Egyeseknek szinte úgy tűnhetett, mintha a közönyös társadalom most akarná jóvátenni az öngyilkosságba kergetett költővel szemben elkövetett bűneit. A jobboldali és szélsőjobboldali sajtó megkezdte József Attila *kisajátítását*. „Kimutatták”, hogy József Attila tulajdonképpen nem is munkásköltő, nem is volt szocialista, nem is a szabadságért harcolt, hanem — mondják ők —, akár csak Ady, a szélsőjobboldali paradicsom előfutárja volt.

Miután régi recept szerint így igyekeztek kisajátítani az elhunyt költőt, a tájékozatlan szemlélő azt várta volna, hogy a budapesti temetés alkalmával az annyit emlegetett jobboldali „tömegek” fognak sorfalat állni a Körúttól a fumeiúti temető sírhelyéig József Attila utolsó útja alkalmából. Mindez nem történt meg. A szájas demagógok elmaradtak s József Attila összeronesolt testének kihült porát a *szocialista munkások ezrei s a magyar jövőért lelkesülő értelmiség* képviselői fogadták. Itt az utolsó aktusnál lefoszlott minden álarc. A költő azoknak körében tért nyugovóra, akikért élt és akiknek feláldozta magát.

Érthetetlen ugyanakkor, hogy akad lap, amely ezeket a tényeket is megpróbálja elferdíteni és saját politikai elgondolásai vonalába beállítani. A „Magyar Út” megállapítja, hogy „a jobboldali sajtónak a halott költőről sincs egy szava sem, amint az élőről sem volt — halálában is átengedik őt a baloldal mohóságának, amely a *Népszavától* az »Esti Kurir«-on és a »8 Órai Újság«-on át a »Magyar Nemzet«-ig ujjongva sajátította ki magának újra és hengegve a halottat.”

Szeretnők ha tudomásul vennék a „Magyar Út” tájékán is, hogy nem a munkásság és haladó polgárság sajátítja ki József Attilát, hiszen a költő életében és halálában egyaránt a Petőfik és Adyk szellemi vonalának a folytatója volt és így vitathatatlanul a magyar nép harcosa. József Attilát mindazok ünneplik, akik a nemzet jobb részeként a kultúráért és a népszabadságért küzdenek.

Népszava 1942. máj. 17.

838. A JÓZSEF ATTILA EMLÉKBIZOTTSÁG FELHÍVÁSA

A *József Attila Emlékbizottság* 1942 januárjában avégett alakult, hogy a költő emlékét ébrentartsa a köztudatban. Első kötelességének tartotta, hogy József Attila tetemét Pestre hozassa és díszsírhelyen

temesse el. További célként az lebegett a József Attila Emlékbizottság előtt, hogy a költőhöz méltó *síremléket* állíttasson valamelyik kiváló szobrászunk művészi elképzelése szerint. Hogy ezt nyélbeüssé, József Attila-esteket akart rendezni.

Ismeretes, hogy április 30-ra tervezett, kész műsorral bíró estet az Emlékbizottság rajta kívül álló okból *nem tarthatta meg*. Ugyanígy alakult a helyzet a május 12-re tervezett irodalmi est ügyében. A József Attila Emlékbizottság ezek után úgy látja, hogy irodalmi, művészi programját jelenleg nem képes megvalósítani.

Természetesen a síremlék felállításáról az emlékbizottság nem mondott le, nem mondhat le. A célhoz vezető eszközök közt ezidőszertől nem szerepelhet semmiféle akár irodalmi, akár mástermészetű est.

Éppen ezért a József Attila Emlékbizottság ezúton köztudomásra hozza, hogy akik április 30-ra a Zeneművészeti Főiskola nagytermében hirdetett, de meg nem tartott estre jegyet vettek, a jegyek ügyében felvilágosítást kapnak Budapest, VII. Peterdy uca 6/8. szám alatt (a József Attila Emlékbizottság irodájája) és kizárólag 19-én, 20-án és 21-én, azaz kedden, szerdán és csütörtökön este 1/2 8—9 óráig.

Népszava 1942. máj. 19.

839. JÓZSEF ATTILA BETEGSÉGÉRŐL ÉS KÖLTÉSZETÉRŐL

mélyen járó, érdekes előadást tartott Kulcsár István, az ismert individuálpaszichológus orvos. Az olvasóközönség egy része hibásan látja azt a kapcsolatot, mely József Attila betegsége és költészete között fennáll. Az előadó e kapcsolatot kívánta tisztázni. Kifejtette, hogy József Attila betegsége, a schizophrénia következtében, énjének oly mély rétegeibe szállott alá, melyek a normális átlagember számára elérhetetlenek, de a költő egészséges formában fejezte ki a mindenki lelke mélyén élő megnevezhetlent. Költészetében a misztikus egyesülés, a kozmikus világerzés oly fokot ér el, mint egy magyar költőnél sem. A megfoghatatlannak körülhatárolt alakot kölcsönöz, a homályosat a világos tudat reflektorfényébe rántja. Kórosnak nevezett képei analógiájára az előadó Dante-sorokat idéz, amelyekbe hasonló rettentő és borzongató ábrázolások vannak sűrítve. A „pokoljárók” az előadó szerint klasszikusok, akik lemerészkedtek önön lelkük alvilágának mélységeibe és visszatértüket csak a legnagyobb külső és belső fegyelem teszi lehetővé. József Attila a Rend költője és forradalmisága sem lélektani, hanem politikai természetű. Anyjáról alkotott képében a

proletáranya alakját vallásos szintre emeli és a kozmikusba-olvadás szimbólumaként kezeli. Betegsége nem érintette művét, a tartalom és kifejezés harmóniája megvan benne.

Független Magyarország 1942. máj. 26.

840. KÖNYVNAP 1942-BEN

[...] A dolgozó tömegekben hallatlanul erős a művelődés iránti vágy és a legteljesebb mértékben kifejlődött az az érzékük, amely megtanítja őket az igazi érték fölismerésére akkor is, ha ez szokatlanul eredeti hangon, a múlttól elütő stílusban jelentkezik. Ennek bizonyítására elég utalnunk arra, hogy a 20. század két legnagyobb és legegységesebb hangú magyar költőjének, *Ady Endrének és József Attilának* szellemi erejét az elsők között ismerték fel a munkástömegek és megértették a költők mondanivalóját már akkor, amikor a polgárság zöme még idegenkedett a szokatlanul eredeti hangtól.

A dolgozó milliók felismerték az Ady Endrét és József Attilák új szellemet hirdető ritmusaiban azt a küzdelmet, amelyet e költők a haladásért, a szükségszerű átalakulásért és minden fejlődés feltételének, a belső és külső szabadságnak maradéktalan érvényesüléséért folytattak. A munkásság saját haladó eszméit, saját szabadságvágyát érezte fölcsendülni ezekben a versekben a legművészebb, legköltőibb formák között. [...]

Népszava 1942. máj. 29.

841. GALAMB ÖDÖN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE NYOMÁBAN MAKÓI ÉVEK I.

(Cserépfalvi kiadás)

A költő halála nem volt hasztalan. Egy életet kellett fizetnie azért, hogy végre felismerjék a magyar ugaron. Most élete is lassan kibontakozik az olvasó előtt. Kiadója áldozatos munkára vállalkozott. Sorozatot indított ezen a címen: *József Attila élete nyomában. Galamb Ödön, József Attila* tanára, később atyai barátja, a makói internátusban töltött évekről számol be. A költő eme életrészeinek leghitelesebb ismerője. A zseniális gyerekről és kamaszról fest megragadó képet, elfogódott hangja tiszta nemes érzelmektől szorongó. Részleteiben ugyanolyan

kemény írás, minden elfogódottsága ellenére, mint *József Jolán* műve, s egyben leszámolás is azzal a hamisító zseni-legendával is, mely nagyjaink arcát olyan gyakran torzítja új-Villon-ná, vagy kávéházi szociológussá. A makói gimnázista nem sokban ütött el társaitól, mondja *Galamb*, e szegényes környezetben nem volt a nyomor megtestesítése, inkább csak abban különbözött a többiektől, hogy okosabb volt. Tanára fedezi fel verseiben azt a pislákoló lángot, mely évek múltán egy egész korszakot világít meg. Tanácsokat ad neki, könyveket. Makón nem volt elesett proletár-fiú, mindenki szerette, fölkarolták. Öngyilkossági kísérlete penderíti ki innét a világba, de a költő haláláig érzi azt a nagy nyugalmas ajándékot, melyet ez a kisváros adott neki, ahol szerették és megbecsülték. Tanáraival, *Galamb Ödönnel* és *Tettamanti Bélával* levelezik és szorgalmasan beszámol élete egyre szomorúbb fordulásairól. Közben felnőtt és a világ idegensége egyre erősebben fojtogatja. A rajongó fiú, aki mezítláb megy be Szegedre, hogy *Juhász Gyulának* átadja verseit, lassan megkeseredik, a világ szeges korbáccsal üldözi a költőt.

A kötet második részében barátai által összeadott régi verseket, töredékeket találunk. Sok köztük a műhelyforgács, későbbben átírt és megváltoztatott ismerős költemény is. Ezek a versek nem másíthatják meg — semmilyen vers sem képes rá, úgy sem már — a bennünk élő *József Attila*-arcképet, de elmélyedésre készítetnek.

Protestáns Szemle 1942. máj.

Gönczy Gábor

842. VÁROS

1. Este

József Attila emlékének

A töltés mentén ballagok haza,
fölöttem a felleget éjszaka,
szítál a szelíd tavaszi eső,
lankad a kedv és bágyad az erő.

Kutyák ugatnak az udvarokon,
pattog a zápor a kalapomon,
csillog a lámpafény a füveken,
sarjad a bimbó és a türelem.

Előbb-utóbb majd csak lesz valami.
Vonat jön, villognak ablakai.
Utána a szemafór váltja fényét,
s most zölden tündöklik, mint a reménység.

[1939—40]
Te mondj el engem. 1942

Rónay György

843. JÓZSEF ATTILA SZOBORPORTRÉJA A KÖNYVNAPON

Bokros-Birmann Dezső, az ismert kitűnő szobrászművész elkészítette József Attila szobor-portróját. A terrakottából készült kispasztikai mű a könyvnapok alatt a könyvsátrokban kapható.

Kis Újság 1942. jún. 1.

844. JEGYZETEK JÓZSEF ATTILA SÍRJÁNÁL

Jobbra a műút, balra fák és fehér villódzás, másszínű, ezüstös ég, s elöl egy hajlaton át lelátni a napfényben izzó Balatonra. Rozzant kis kápolna, egy szénaboglya, s odébb, a lejtőn, sírok. Falusi sírok, huppadtak, egy-egy ritka kőkereszt, emlék, — a többi lapuló szegénység, alélt parasztvirágok és rozzant fejfák, szikkadt föld és aszályverte bogács. Ez a szárszói temető.

Nem nagy darab föld, egy hold is alig. Mégis úgy tűnik, szinte órák óta járunk már, porlepetten, akár egy sivatagban. A sarkon, vézna fa hűségben vénember ül, kerítésnek támasztva kaszája. Megkérdezzük tőle, hol a sír. Megmutatja, leül egy hantra, belebámul a levegőbe. Aztán felénk fordul, közönyösen, hallgatagon.

Mi meg csak állunk furán meglepődve; első látásra nehéz elfojtani a különös döbbenetet. A fejfa tövén, — fölverték a fára az esők az agyagot, alig látni az írást, — féloldalt billeve horpadt konzervdoboz, benne pár szál megaszalódott virág. Nem gondolunk a verseire sem, a halálára sem; sivár kép s mégis megnyugtató. A kórokon katicák rajzanak. Az ég nem mutat jeleket; az ember föláll a hantról, hozzánk lép, a háborúról beszél, valami időtlen, nagy háborúról és mintha a jelenések könyvét idézné. S ekkor, játékosan és meghökkentően, eszünkbe jut:

*Ismeretlen érveket ki győz
bús fejével bizton birni le! . . .
Már hajóra szállok, elmegyek . . .*

S az ég csak zsong s a víz csak fénylik és a táj fölött csak alszik az irgalmatlan béke.

*

„Nagy ember volt” — mondta a vénember eltűnődve. Együgyűen beszélt, de oly bölesen, olyan kijelentésszerűen, mint a nagyon öreg, kegyelemkenyérre szorult parasztok. Miből tudta a nagyságát? Abból, hogy néha eljött valaki, letett a sírjára egy csokor mezei virágot. „Leginkább a fiatalság...” Egyebet nem sokat tudott róla. És senki nem beszélt róla Szárszón; egy öregasszony emlékezett valamire, zavarosan és szíjogva. A falu bolondja, riasztó, roppant arcával, nyakában zsinóron száraz kenyérdarabokkal, vigyorogva jár az utcákon. A strandon szól a zene. S este a lányok a Móring-nál „táncba fognak” s bizony nem érzik, „hogyma nem annyi szem néz hosszasan — vízben hajló nád-lábuk után”. S csak a békák, csak a víz, csak a fák neszéből érzi ki a fül, hogy

*annyira szerette
kedvesét eme,
hogy hajóra szállt s az
elsüllyedt vele.*

*

Idénre már friss halott pihen egykori sírja mélyén és az ő új sírját már könnyebben megtalálja, akit odavisz kegyelet vagy kíváncsiság. De a szívekben — élőbb kincs lesz-e tőle a szívekben? Nem a „proletár” és nem a „forradalmár”; nem az, akiért világnézetek nyújtják ki karjukat, — hanem a költő? A költő, aki új zenét adott a magyar versnek, révület és gondolkodás új egeibe emelte nyelvünket. Nem indul-e meg, nem folytatódik-e vele is, még vészesebben, az a jelenség, amelyben költőinkből kilúgozódik a szépség, a művészet, hogy zörgő vázul ne maradjon egyéb, csak az „eszme”? Nem silányul-e fakó idézetekké, nem lesz-e könnyen festhető zászló mindenféle hitvány, vagy talán csak ostoba kezekben? Akik emlékét idézik, megtisztult szépségét idézik-e majd, s nem pört és vitát idéznek-e fölébe? Kasztok és pártok tusakszanak-e poráért? — vagy mégis győz a sok kis szándékon a nagy Mű? Szárszó szegényebb lett egy sírral, — gazdagabbá vált-e az egész magyarság egy nagy költő nagy szépségével? Mert a zászlókat eldobhatják, — hány és hány lobogó hullott már sárba, ha hirtelen fordult a szél s éppen annak kezéből, aki leggörcsösebben markolta nyelét, — de ki tiporhatta sárba azt, ami szép s mert szép, nem is múlandó?

*

*Ime, hát megeltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet,*

Szárszói fejfáján úgy hatott a neve, mint ügyetlen ákombákomok, melyeket gyerekek égetnek nagyítólencsével deszkákba, kerítésre. Új sírján most már „hibátlan” az az írás. Csak virrasszon is pora fölött „szilaj szeretetünk” lángja, elhessenteni „nagy baját” — a legnagyobb, ami költőt érhet: azt a rideg kegyeletet, mely holt márványba vésné vonásait, de nem dalolná élő szájjal énekét! S nem ezt vagy azt, de *mindet*; hiszen a játék, az ének önfeledt ömlése éppen úgy az övé, mint az indásan kúszó gondolat, a tompa láz, a bosszús lázadás. S ki tudja, nem egy-egy villanó ötlete, patakvíztiszta dala győzi-e le „bizton” kétkedő lelkünkben „ismeretlen érveinket”?

Magyar Csillag
1942. jún. 1.

Rónay György

845. SÉTA A MAGYAR KÖNYV ÜNNEPNAPJÁN

[...] *Petőfinek általában roppant sikere van. Nemcsak a Népszava* könyvsátrában, hanem másutt is. A munkásság és polgárság éppen az utóbbi idők szellemi ébredése nyomán ismét fölfedezte Petőfit. S a szabadság nagy költője mellett hasonlóan nagy sikere van a munkásság tragikussorsú költőjének: *József Attilának*. Összegyűjtött verseinek példányszámait szinte szétkapkodják. Petőfi és József Attila a *Népszava* vásárlóközönségének két legkedveltebb írója. [...]

Népszava 1942. jún. 3.

Losonczy Géza

846. A SZEGÉNYEK KÖLTŐJE

*Csak sajnálhatjuk, hogy József Attila kereső tekintete
nem látta meg a betlehemi csillagot, hogy a golgotai kereszt
helyett a kattogó vonatkerekeket választotta.*

A költészet és irodalom más szerencsésebb népnél talán lehet fényűzés, felesleges „emberi lom”; — *nálunk életügy*. Elég, ha a legismertebb s népünk szívéhez legközelebb álló Petőfi Sándorra gondolunk. Petőfit a magyar nép mindmáig nem azért szereti elsősor-

ban, mert szép verseket írt. Ezt megtették rajta kívül sokan mások is. *Petőfi azért él örökre magyar szívekben, mert az igazságot, a népi és magyar igazságot fejezte ki verseiben*, amelyek sokkal inkább bátor versek, mint szépek. Petőfi példája mutatja, hogy nálunk a költő egyúttal *nemzeti próféta* is. Itt van a balatonszárszói temetőből fővárosi dízsírhelyre eltemetett hányatott életű, szerencsétlen végzetű bús és magányos költő: *József Attila* is. Nem hiába hasonlította valaki őt Petőfi Sándorhoz.

József Attilát az igazság költőjének szokták elkönyvelni. De a teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy *a szegénység igazságának költője*.

A szegénységgel jegyezte el őt már születése is. Atyja az Amerikába kivándorolt szappanfőző, anyja — Pócze Borcsa — mosónő. Petőfit egy tót cseléd lány, *költőnket pedig egy angyalföldi mosónő hordozta szíve alatt*. E végzés előtt meg kell hajolnunk és tudomásul kell vennünk, mint tapasztalati és történeti valóságot, hogy a nagy költőket nem a méltóságos asszonyok szülik, ha egyáltalában méltóságukban gyakorolják ezt a köznapiak és túlságosan demokratikusnak tetsző, valójában legkirálynőbb feladatot.

S mint egykor Petőfi, József Attila is úgy állított ércnél marandóbb emléket a szegény anyának, az agyondolgozott angyalföldi mosónőnek:

*Anyám volt, apró, korán meghalt,
Mert a mosónők korán halnak,
a cipeléstől reszket lábuk
és fejük fáj a vasalástól.*

József Attila a *hűség költője* is. „Talpig nehéz hűségbe” öltözött népével szemben is. S erre kényszerítette a szegénység, a gyötrő nyomor, amely épolyan hű volt költőnkhez, mint eb a gazdájához. Nem hagyta el őt a sírig. A szegénység és éhség hajtotta a legkülönbözőbb „állások” felé. Volt: házitanító, rikkancs, hajóinas, kövezőinas, könyvelő, banktisztviselő, könyvügynök, újságkihordó, gyors- és gépipró, kukoricacsósz, műfordító, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, földmunkás, alkalmi munkás és közben volt egyetemi hallgató Szegeden, Bécsben és Budapesten. Költészetéhez örökségül kapta a *koldustarisznyát és a vándorbotot* is, mint halhatatlan szellemrokona: a kiskőrösi Petrovicsék Sándor fia.

„...*kenyéren élte éveit s nem volt azárkék paplana*” — írja gyermekkora szegénységéről. Szegedi versében pedig így örökíti meg nyomorát: „*Harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset*”.

A jólakottság és a rendes ruha mint elérhetetlen álom tűnik fel „nagyon fájó” lelke előtt, amint első versében írta:

*De szeretnék gazdag lenni.
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhába járni-kelni,
S öt forintért kuglert venni.*

Halálig hűséges nyomora érthetővé teszi, ha azt a világot, amelyet a hívő lélek is „siralomvölgynek látott” amelyből jó minél előbb kiszabadulni, József Attila csak „*csunya planétának*” látta. A világot s benne a társadalmat, akárcsak az eredendő bűnnel komolyan számoló hívő keresztyén lélek, ő is végzetesen elrontottnak tartotta, ahol az igazság keresése közben „*lábunk elkophat hónaljig*”, ahol „*nyomor szivárog*”. Szeme a földi igazságtalanságot, az egyenlőtlenséget és a társadalmi ellentétet fedezi fel, bárhova is tekint. Az útszéli eperfa s a jéggel borított tó egyaránt ezt az ellentétet idézi szeme elé. „*Retteg a szegénytől a gazdag s a gazdagtól fél a szegény*”, állapítja meg, nem is hibásan, társadalmunk baját.

A szegények sorsa aggasztja: a munkanélkülieké, az éhezőké, a gyár körül ólálkodóké:

*Mondd, mit értele annak a sorsa,
akinek nem jut kapanyél;
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ki setét gondok közt henyél;*

*ültetne krumplit harmadába
s nincs szabad föld egy kapa se,
s csomókban hull a hajaszála
s nem veszi észre maga se?*

A városi szegénység költője, de a város nem felejteti vele a falut, ahonnan szülei élete indult, ahol maga is megfordult (Öcsöd és Monor) s amelynek szegénysége épen úgy szíven feküdt, mint a budapesti nyomor fekete korma:

*Hallgatom az álmodó falut.
Szorongó álmok szállnak...*

Korának, a már mögöttünk lévő évtizedeknek élete naponkint új meg új formában elé tárta az evangéliumi *Lázár és gazdag* kiáltó ellentétét. S a kemény ostor suhog a költő kezében:

*Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegem,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.*

*Szivére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...*

Aki egyszer komolyan hallotta Jézus ajkáról a gazdagok elleni ítélet kemény szavát, aki belenézett a gazdag ifjú bánatos arcába, az megérti, *milyen szükséges volt a költő ostromozása.*

A magyarság két fájó sebe, a *kivándorlás* és a *falutól menekülés* is megszólaltatják érzékeny és ítéletes lelkét.

*Sok urunk nem volt rest, se kába,
birtokát óvni ellenünk
s kitántorgott Amerikába
másfélmillió emberünk.*

Sötét világ ez tagadhatatlanul, de nem lesz világosabb, ha tagadásba vesszük az igazságot, amit a költő tekintete látott és vetített a vakok elé. Csak sajnálni és siratni lehet, hogy az igazságnak, a hűségnek ez a kereső lelke nem találta meg azt, aki maga volt az Igazság, hogy tekintete nem látta meg a „*csunya planéta*” felett a betlehemi csillagot, hogy a golgotai kereszt helyett a kattogó vonatkerekeket választotta: élet helyett halált!

Református Jövő 1942. jún. 4.

Kovács István dr.

847. JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETE MEGHÓDÍTJA FRANCIAORSZÁGOT

*„Provence daltelt mezőin” egy magyar művészkolónia körében
készülnek a nagy költő verseinek fordításai*

Cassis, június 15.

(Az Esti Kurir tudósítójától.)

Valamikor a hajszoltéletű európai számára a csendesóceáni szigetek jelentették a nyugalmat, a békét, a földi Paradicsomot. *Ma ezeken a szigeteken vad háború dúl s alig akad olyan sarka a földnek, ahol valóban*

béke volna s ahol nyugodtan élhetne az ember. Az írók és művészek tehát, akik hivatottaknak érzik magukat a kultúra fenntartására, vagy otthonaikba húzódnak vissza, vagy pedig elhagyják a nagyvárosokat s megbújnak valami kis fészekben, távol a nagyvilágtól, hogy békében dolgozhassanak.

Ilyen kis művészkolónia verődött össze Cassisban, ebben a kis tülzással fürdőhelynek is nevezhető halászfaluban.

Itt a szelíd, sima tengernél csak az ég kékebb s Provence oly sokszor megénekelt „daltelt mezőin” a szőlőskertek s veteményestáblák közt tarka virágmezők pompáznak. A falu és a környék oly szép, olyan poétikus, hogy sokszor már a giccs határát súrolja. „*Mintha képeslevelezőlapban sétálgatnánk*”, mondogatjuk egymásnak.

Alkotói béke

Az Európa minden tájáról összeverődött írók, festők, muzikusok itt élnek a domboldalon meghúzódó kis házacskákban. Rádió s lehetőleg újság nélkül, távol mindentől, ami lelkük békéjét megzavarhatná. Reggelenként kis kertjeikben dolgoznak, délfelé pedig lemennek a halászkikötőben lévő kávéházba, ahol verseikről, muzsikáról, festészetéről vitatkoznak. *Mintha csak egyenesen a Montparnasseről, vagy akár a pesti Japán-kávéházból jöttek volna ide.*

A kis társaságban magyarok is élnek: *egy író, egy műfordító, egy festőművész és ezen a ponton válik érdekessé a kis művésztelep élete az otthoni olvasó számára is.* Az író ugyanis Németh Andor, aki legjobb barátja volt József Attilának.

Most egy pesti kiadó megbízásából könyvet ír a tragikus sorsú költőről. A sors különös játéka folytán a cassiszi magyarok valamennyien jól ismerték még a párizsi éveiből József Attilát, figyelemmel kísérték pályafutását már akkor, amikor odahaza még alig vettek róla tudomást; érthető tehát, hogy valamennyien figyelemmel kísérik Németh munkáját s ennek nyomán újra olvassák, újra idézik a költő verseit.

Így lett a törzsasztalnak állandó vendége József Attila szelleme, róla folyt a szó sokszor órákon át. Ha idegenek ültek a magyarok mellé, franciára fordítva a beszélgetést folytatták a magyar költő dicséretét s verseinek hevenyészett francia fordításban való idézését.

Ezek a versek, melyek még prózafordításban is elragadók, felkeltették Lallemand, a Cassisban tartózkodó francia költő és filozófus érdeklődését. Elhatározta, bár nem tud magyarul, átülteti franciára a magyar költő műveit.

De hogyan? A feladat egyáltalán nem egyszerű, szükség van hozzá valakire, egy magyarra, aki megérteti és érzékelteti a francia költővel a

magyar versek idegen szem számára rejtett szépségét, ritmusának idegen fül számára nehezen felfogható zsongását. Gara László, annyi magyar műremek francianyelvű átültetője vállalkozott erre a nehéz s rengeteg munkát igénylő feladatra s az ő önfeláldozó munkájának köszönhető, hogy a fordítások úgy sikerültek, ahogy a magyar költő művét még nem adták vissza idegen nyelven.

A verseket először prózában fordította le, majd 40—50-szer magyarul olvasta fel az egyes sorokat és szakaszokat, amíg Lallemand elkészült a fordítással. Egy-egy szót, egy-egy kifejezést órákhozát vitattak meg, féléljszakákat virrasztottak az íróasztal mellett.

Így készült el elsőnek a „Mama” című híres vers sikerült fordítása. Ezt a fordítást vagy tizenöt másik követte.

Sokan ismerik Cassiban József Attila verseit, melyeket a közeljövőben egy nagy francia folyóirat hoz nyilvánosságra.

Így terjeszti néhány idevetődött magyar a francia tengerparton a hazai műveltséget s így válik előreláthatóan rövidesen ismertté egész Franciaországban korunk legnagyobb magyar költője.

Esti Kurir 1942. jún. 15.

Sz. J.

848. JÓZSEF ATTILA

Sinkáékat bármilyen nyomorú világ is menesztette, mégis érzik, közösségből emelkedtek fel, aminek van mélye és melege. József Attila egy oldott, elhullott emberekből összeverődött tömeg gyermeke, a város peremén élő proletár világé. József Attila proletárok költője, s ez kétféleképen is igaz. Egyrészt e világ életét és panaszát egyedül ő mondja ki költői hitellel, másrészt a maga egész életén és pályáján lerázhatatlanul ott ül a proletár sors.

Sokan pályáztak már arra a babérra, hogy a proletárok költői legyenek. A „proletár költő”-nél már megszoktuk, hogy egy kicsit gyanakodva nézzük: legtöbbször nagyon is proletár szintet képviseltek a költészetben, viszont emberileg, tartalomban egész proletárságuk költött volt, erőltetett, hamisított. József Attila az egyetlen, aki úgy proletár költő, hogy elsősorban jó költő, s proletárságát nem csinált szerepből játszotta, hanem végzete akasztotta rá.

Az irodalom Kassák Lajost is úgy tartja nyilván, mint a proletárok íróját, pedig Kassákban a proletár lélek örök riadtsága és elveszettség érzése sohasem volt meg; benne mindig volt valami a magyar vidék, a magyar falu kiegyensúlyozottságából. Ő az elméleti szocialista meggondolásával fordult a proletárok felé, s a proletár világról írt regényeiben és verseiben túl sok a célzatosság és az erőltetett beállítás. Amikor tisztán

csak a maga emberségéből gyúrt, akkor mindig jó író volt, de semmi sem volt már benne a proletárból. József Attila mennél inkább mélyült el, mint költő, annál inkább proletárságát mélyítette el. Kassák az elméleti szocialista tájékozódásával s a párt folyosóin át került a proletárok élére, József Attilát a proletár világ reménytelensége nevelte fogékonyá a szocializmusra és szorította be a szociáldemokrata pártba.

Hogy egy költő hová tartozik, nem szándékaival és rokonszenvével, azt az mutatja mindig a legvilágosabban, hogy a képek, amik akaratlanul húzódnak a versbe, milyen világot hoznak. Mert egy költő mindenkor megválaszthatja miről ír, de hogy ezt miként fejezi ki, az mindig leleplező. S mennél egyetemesebb a tárgy, a költő igazi voltáról annál inkább csak képei, hasonlatai, jelzői vallanak.

Nézzük meg az ember legváltozóbb hangulatait, indulatait, fájdalmait, gondolkodását, hogy mondja ki, milyen képekkel.

A csend és a nyugalom:

*A békességet szétszítja az este,
meleg kenyeréből egy karaj vagyok.*

Az Isten:

*Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.*

Az emlékezésben óriásira nőve is a szegény mosónő édesanyának:

*szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

A kedveséről így beszél:

*Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.*

*Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat*

S az örök félelmekben élő, riadt és támasztalan ember:

*Töletek féltem, kemény emberek,
ti fadóbalók, akiket csodáltam.
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csósz világban.*

S a világ és a végzet:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.*

Minden kép, hasonlat oda nyilall vissza, ahonnan a költő vétetett: kopár külváros, munkásnegyedek, nyomorú tengődés, a szegényemberek kis örömei, s álmai a szebb világról.

E nemzedék minden költőjében van valami politikum. Ez legtöbbször nem volt konkrétan megfogalmazva, csak indulatokban, elégedetlenségben, a mával való engesztelhetetlen szembenállásban mutatkozott meg. József Attila az egyetlen, akiben ez a politikum egy politikai párt elméleti tételeire, világnézetére, terveire és harcaira épült. Sértő Kálmánt is utolsó esztendeiben egy párt emberének tartották, de valójában ez egészen felületes dolog volt; amint párt célokért fogott tollat, a vers azonnal zörgött, sántított, erőlködött. József Attila hosszú, szívós türelemmel szívta, oldotta, nemesítette magába, amit egy párt tételekben, látásban, világnézetben jelent. Nem ismerjük a szociáldemokrata párt európai történetét annyira, de majdnem biztosra vehető, hogy sehol sem volt költői kifejezői közt olyan tiszta és jó költő, mint József Attila, aki minden elméletisége és pártelfogultsága mellett is költő tudott maradni. Szociáldemokrata tétel és céltudatos pártfogalmazás hogy tudott mégis ennyire költészet lenni:

*a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.*

*Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...*

Hogy az ember közösséget érez-e fajtájával, azt felfogása, gondolkodása szabja meg; öntudatában, szándékában elidegenedhet, de hogy fajtája tulajdonságai és képességei segítsék legjobb tetteiben, azt nem tudja elkerülni. József Attila is így járt. Egész pályáján talán ötször, ha leírta ezt a szót: magyar; munkájával, törekvéseivel egy nemzetközi párt szándékait szolgálta, nem akaratlanul, hanem eltökélten; mégis amit csinált: magyar költészet. Amit kimond, az lehet a proletárok riadtsága és hazátlansága, a szándék lehet szociáldemokrata, de a vers, a költőiség hogyanja: az magyar. S ez nem külsőleges, költői szabály, technika, hagyomány. A vers teremtés legbensőbb, legakaratlanabb törvényeiben, jellegeiben magyar az ő költészete.

Nézzük meg ezt a strófát:

*Láttam a boldogságot én,
lány volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledőlt a puha, langy tócsába,
hunyorogott, röffent még felém —
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.*

A kép olyan friss és ép a strófában, mint valami élőlény spirituszban. Tóth Árpád és Arany János tudott képet ilyen épen, érzékletesen s ennyi gonddal, szétverhetetlenül bezárni néhány sorba.

Egymástól nagyon elütő ellentétek párosodása költészete is, emberi élete is. Lány, gyöngéd természet és kemény öntudat fegyelmében: ez adja verseinek varázsát; törékeny, kényes, túltenyésztett lélek egy szigorú sors vaspántjaiban: ez pusztítja el harminckét éves korára. Első verseiben természetének légysága dominál, a fegyelem csak a formák tökéletességében él. De a mindjobban élesedő keserű eszmélet fokról-fokra pusztítja ki a versekből a légyságot; utolsó verseinek már nincs is matériája, csak éle és szöglete; minden vers suhintás csak és szisszenés. S amíg a keménység így kipusztítja a légyságot fenn a versekben, lenn a „csupa-csősz” világ is végez a törékeny emberrel.

Álom az országról. [1942]

Gombos Gyula

(Gombos Gyula könyve. — A Bolyai-akadémia kiadása)

„Minden magyar író álmodt dédelget műveiben az országról, — ez könyvének alaptétele s ezt a magyarság-látomást kutatja az Ady-nemzedék íróiban s újabb irodalmunk vezető alakjainak életművében. Erdélyi, Sinka, Sértő, Illyés, József Attila, Szabó Lőrinc [...] írói működése megannyi alkalom a tétel bizonyítására [...]

Örömmel láttuk, hogy Gombos fölvette listájába József Attila nevét is. József Attiláét, akiről a nemzedéki kartell hajdani szervezői és mostani bűnbánói olyan szívesen megfélemeztek, aki a „népi irodalom” virágkorában és mesterséges öntözésének idején érdekszövetségeken kívül állva volt a nép legnagyobb költője a szó lélektani, művészi és szociális értelmében. Ez az arckép is csonka, de vannak értékes meglátásai, meglepően jó a Kassák—József Attila párhuzam. Másrészt mosolyogni kell azon a megállapításán, hogy József Attila a szociáldemokrácia költője volt. Vagy fél egy találóbb megjelöléstől? [...]

Kelet Népe 1942. jún. 15.

Kelemen János

850. LA LIRICA MODERNA UNGHERESE (II)

[...] Sulla soglia della lirica contemporanea, per paradossale che sembri, sta un giovine morto. Se per caratterizzare la lirica ungherese d'oggi, ci fosse lecito fare un solo nome, faremmo senza alcuna esitazione quello di Attila József.

Attila József (1905—1937) è figlio del proletariato urbano. L'urbanesimo ungherese è una propaggine ancora giovane della vita nazionale. Il ceto degli operai urbani era legato con vincoli più stretti alla campagna che non alla cultura borghese. Attila József non conobbe della città che la miseria, quella degli alloggi di ripiego, delle stanze d'affitto e dei quartieri suburbani dei poveri. La sua fanciullezza coincise col periodo torbido della guerra mondiale e delle rivoluzioni. Fece conoscenza di boun'ora di tutto, ed anche del lato negativo di tutto. Per cui, al tempo della sua prima apparizione, la sua voce è caratterizzata dalla delusione e da un cinismo tra fiero ed arrogante.

COL CUORE PURO

*Non ho padre né madre,
non ho né Dio né patria,
non ho culla né bara,
non ho bacio ed amante,*

*Da tre giorni non mangio,
né poco mangio o molto,
forza sono i vent'anni,
i miei vent'anni io vendo.*

*Se nessuno li vuole,
il diavolo li prenda.
Li spezzo, col cuore puro:
se occorre, uccido un uomo.*

*Mi prendono e mi legano,
mi coprono di terra,
l'erba di morte cresce
sul mio stupendo cuore.*

(Trad. di Lina Linari)

A molti ripugnava la non dissimulata acredine del tono, molti protestarono nel nome sacro della morale letteraria. Ma i veri intenditori furono colpiti da questo tono che li faceva pensare al povero Villon, le cui parole arroganti, insolenti, ma inesorabilmente franche, riecheggiano nel nostro cuore dalla lontananza dei secoli, i cui cinismi e peccati sono da tempo perdonati dal mondo, mentre ancora oggi pochi sono arrivati alla sua sincerità, alla sua forza fresca e cruda. Attila József fu figlio del mondo moderno, non disposto a ribadire, senza la fede, le convenzionali menzogne di un passato che stava per tramontare. Il suo cinismo difendeva caldi sentimenti umani di fronte all'impassibilità del mondo esterno. Ne fa fede una sua poesia spesso citata, indimenticabile, con la quale erige un monumento imperituro a sua madre, alla povera lavandaia dei sobborghi.

MAMMA

*Son già sette giorni e a mia madre
ritorna, ritorna il pensiero
Col cesto scricchiante sul capo
saliva affannata in soffitta.*

*Allora ero un uomo sincero,
i piedi pestavo e gridavo
che ad altri il canestro lasciasse,
suo figlio portasse in soffitta.*

*Ma senza guardarmi saliva,
al sole stendeva i suoi panni:
lucente, fruscante nell'aria
s'alzava, danzava il bucato.*

*Non più lo farei; troppo tardi!
or vedo com'era ella grande.
Sul cielo la vedo che scioglie
nell'acqua del cielo l'azzurro.*

(Trad. di Lina Linari)

Questa umanità profonda fermenta nella sua anima ogni volta che egli si rivolga alle masse operaie o no interpreti i sentimenti. Vi è inerente, sì, un certo vago internazionalismo, ma di un'internazionalismo che allarga il suo orizzonte non già verso l'anti-nazione, bensì verso l'umanitarismo universale, verso un umanitarismo che unirebbe il mondo nell'amore come il cattolicesimo.

UOMO STANCO

*Tornano a casa i contadini seri,
non s'ode al lor passare alcun rumore.
Accanto riposiamo: il fiume ed io;
l'erba molle mi dorme sotto il cuore.*

*Tacito il fiume spande grande quiete;
il mio peso in rugiada s'è cambiato:
non uomo né magiaro né fratello,
un essere qui giace affaticato.*

*Diffonde ora la sera una gran pace,
sono una fetta del suo pane caldo.
Posa anche il cielo e sopra la mia fronte
ardon le stelle e sopra il Maros calmo.*

In lui tutta l'umanità stanca ha domandato la parola, l'ultima volta prima di cederla di nuovo alle armi. Con la sua eccezionale sensibilità presagiva la grande scossa imminente dell'umanità e presentiva che tale cataclisma non si sarebbe placato in una quiete parziale, ma nella pace di tutti, nella visione biblica, nel suo sogno eterno.

*Che legga i miei versi soltanto
chi ben mi conosce e mi ama,
chi viaggia con nave nel nulla,
e sa quel che deve accadere,*

*perché nei miei sogni il silenzio
in forma d'uomo m'è apparso,
e a volte in suo cuore s'attarda
la tigre ed il mite cerbiatto.*

(Trad. di Lina Linari)

È morto infranto dalla vita, in circostanze tragiche, giovane. Ma ci ha lasciato in eredità i fermenti implacabili della lirica ungherese più nuova. Egli non aveva più problemi relativi alla forma o agli argomenti da scegliere. Il passato vive nei suoi versi, mentre in numerose poesie è arrivato a presagi dell'avvenire. Il suo sentimento nazionale non è romantico, bensì nativo, costituzionale, il suo senso del popolo non è stilizzato, ma scaturisce dalla sua solidarietà col popolo stesso, con milioni di lavoratori ungheresi. La sua *ars poetica* non è nuova, ma le sue parole rinnovano la vecchia verità, per cui ha sacrificato la vita: la Verità è bella.

Corvina (Budapest) 1942. jún.

Ladislao Bóka

851. A NAPSZÁMOS POÉTA MEG A KÖLTŐNŐ

(Bécsi epizód József Attila életéből)

— Tu Szepp, majtnem elfelejtek rája, még egy empa nekem köllene az a liferálásnak, ide a 34-be.

— Hozok én komán, amennyi csak köll!

— De ne nekem hozol valami pugris, hogy minden összetörje; ez van egy finom ház ez a naccsága!

— No, ha finom köll, ez éppen olyan, ott lakik a vicinél; még franciául is úgy povedál, akár egy missz, izé, mint egy metresz!

— Neked mindig metreszeken járja az esze, tu Spitzbub!

— Szegény feje, csak harmadnaponként eszik valamit, hát annak jól gyünne ez a kis izé ...

Másnap reggel, hideg őszi ködben, korán beállítottak a „liferán-sok”.

A Fritzen súlyos báránybőrködmen, mérföldjáró csizmákkal. A Huberl keshedt katonanadrágban, bekecsben, hálósapkája fölött nagy, zsiros pörgekalappal, a Szepp folt hátán folt mándliban, nyakán vagy húsz singnyi barna sállal.

Huberl, meg a Fritz szemük sarkából mustrálgatták a Szeppi társaságában jött nyakigláb, gyanús idegent. El nem tudták gondolni, miféle szerzet lehet és csendes mérgükben nagyokat sercintettek feléje.

Az alkalmi „liferánst” meg is lehetett nézni.

Úrifajta kopott nyári zeke volt rajta, de a kabátujj csak a könyökig ért, az ing-gallér helyén jobb napokat látott nyakkendő. Topánja fényes, de már alig állja a dicsőséget; a talpa mindenáron el akar válni a szárától...

A bozontos üstökű ifjú melle beesett, homloka hatalmasan boltozott; a veséig hat csillagsugaras szemének tekintete.

A Huberl különösen szörnyülködött.

— Tu liáber Gott! Ez a kólikás Pamschabl fogja nekem legurulni a lépesők mit Sack und Pack!

— Na, mégis megjöttek pontosan — mondja a szép fiatal asszony.

A keszeg „liferáns” odaszól csendesen:

Itt van a nép, megjött a nép
viharirammal...

Ködmönök, mundérok, mándlik hamarosan lekerülnek, elő a hevedereket!

— Hó-rukk! Auf!

A szegény nyakigláb, Huberl segítségével hősiesen nekirugaszkodott a mázsás „kredenz”-nek, de a bútor sarka kicsúszott a kezéből; még jó, hogy nyakába volt akasztva a hevederrel, így a finoman csipkézett bútor nem tört össze, de majdnem a szállító nyaka...

— Na, hab' i kszakt!?! Nem tudsz rendesen megfogni az a kredenc!?

— Nem megfogni kell itt öreg...

— Nem megfogni? Hát was der Teufel?

— Összefogni!

Mikor fogunk már összefogni,
mikor mondunk már egy nagyot,
mi elhagyottak, összetörtek,
magyarok és nem magyarok!...

Az öreg nemigen értette, hogy mit törtek össze a magyarok és odaszólt neki:

— Inkább húzzál még rövidebb az a kötés!

A tűz-szemű munkás újra nekifohászódik a súlyos pohárszéknek:

Munkásembert ág is húzza...
Egy-két ezer úr kötötte
millió jobbágját gúzsba...

A pohárszék szerencsésen célhoz ért; nem is kellett vele sokszor megállni, csak az émeletek fordulóin, de az ifjú munkás csontja jobban zörgött, mint a bútor ajtaja, ablaka...

A munkás, amikor nem szavalt, fújt; társa, a Huberl meg egyre morgott és káromkodott.

Odafönt már nem is merték a súlyos „kaszni”-kat a sovány vállakra bízni és csak incifinci szalonbútorokat aggattak rá.

Az aranyozott székek, kanapék ott álltak az utca sarában.

Amit felbecsül szentnek a szalon,
az az utcán rongy kóta, kusza lom...

Egy ládikóba hervadt csokrok, szalagok, pávatollas legyezők kerültek. A munkás vitte és szavalta lendülettel:

Kényes büszke pávák, napszédítő tollak,
hírel hirdessétek: másképpen lesz
holnap!
Másképpen lesz holnap, másképpen lesz
végre
új arcok, új szemek kacagnak az égére!...

A szép fiatal nagysága, akit költöztettek, előbb csakúgy félfüllel hallgatta a szavaló szállítómunkást. Hiszen mikor a kedves, meghitt bútordarabok úgy vonulnak ki a lakásból rendre, akár a lázongó proletárok Rómából, mikor a kényes szalónszőnyeg a proletár mosóteknővel köt szoros barátságot a lépcsőház homályában, akkor bizony az ember nincsen finom költemények meghallgatására „beállítva”. Akkor „kiszni” — és „kaszni”-barrikádok mögül kell vezényelni az ütközetet, közben fotój és tükör épségéért aggódva.

Egy kis szünetben mégis érdeklődéssel fordult a bozontos, szavaló napszámoshoz:

— Maga persze csak olyan alkalmi munkás itt, szükségből?...

Az ifjú munkás kiegyenesedett.

— Igen, Asszonyom, én mindent csak szükségből csinállok, még verseket is ... mivelhogy:

*Ha fa volnék, hát fészket igazán
a varjú is szükségből rakna rám;
ha föld volnék, mit kapás vénje tört,
csicsókás volna az a krumpliföld;
ha víz volnék, hát volnék pocsolya,
ha tűz volnék, hát volnék hamuja,
s ha én volnék az Úr, az Úr helyett
nagyon szeretnének az emberek...*

A szép asszony elérzékenyülten hallgatta a bús igék áradó zsolozsmáját. Nem bánta már a kasznikat, tükröket, csak elmerengett messze, mintha álmhajót kísérne szellemek óceánján...

A fiatal munkás törte meg a csendet:

— Nagysád még figyelemre méltatja az aranyrögeken részegen bukdácsoló gyilkos világban az efféle álomvirágokat?

— Magam is azt kergetem. Amerre én lépek, amerre én járok — álomba hervadnak az élet-virágok...

A munkás elgondolkodott.

— Ejnye, hol is olvastam én ezt? ... Hopp! Tudom már, ha ugyan nem tévedek... A Lesznai-kötetben.

A hölgy megdöbbenve tekintett föl.

— Ezt honnan tudja?

— Tudok én kérem minden magyar verset, kivált az újakat.

— Dehát kicsoda maga?

— Egy alkalmi munkás, aki sokat sír... és könnyekből verset ír...

— De a neve?

— József Attila.

— Szent Isten! maga az!? Olvastam a „Nagyon fáj” verskötetét. Ez a találkozás most nekem nagyon fáj és maga persze röstelli...

— Hát...nem éppen... Hordtam én már kosarakat is a vásárcsarnokból... Eb ura fakó!

— Ez erős lélekre vall...

A napszámos poétában — üres óráiban bécsi filozopter — minden mélységes szomorúsága ellenére is jó adag humor lakozott, de igen mélyen és csak néha tört elő...

Most is, hogy a dolognak más irányt adjon, a beszédet humorosra fordította.

— Erős lélek? Tudj Isten! ... Meglehet... Tetszik tudni, az egyszeri koldusdiáknak egy nagyúr pártfogója azt mondta: Tudod-e fiam, hogy fő az erős lélek?! Mire a diák szerényen megjegyzi: Nagyságos uram a lélek erős, — de a nadrág gyenge...

A szép poétaasszony úgy kacagott, mintha ezüst csengőket ráztak volna.

Attila még megkérdezte:

— Persze most nem szívesen tetszik kiköltözni ebből a szép lakásból?

— Mit kérdi azt az élet, mit teszünk szívesen!

Itt kell hagyni mindent,
sok kedves szokásom,
mesélő szobámat,
melybe csendes éjjel ijedt surranással
holdsugarak jártak...

Node beszéljünk most már prózában; a kétlábú tollatlan állat költözése nem olyan költői dolog!...

— Különösen, ha még jó tolla és szép hangja is van...

— Most már azt mondja meg, maga merről jött és hová igyekszik?

A sorsverte poéta megpróbált a kérdés elől kitérni és csak legyintett.

— Jöttem a Ganges partjairól... S amerre tenger zúg, amerre a szél jár, csillag lehanyatlik, ott nyugszom meg én már...

Huberl, Fritz, meg a Szepp' közben már majd mindent „kirámoltak” és a napszámos poéta sietve távozott a konyhalétrával és néhány vödörrel.

Mikor a fizetésre került a sor, újra kiderült, hogy nincs igazság a földön, mert akik arcuk verejtékével harcoltak a fuvar-túrákkal és „garnitúrákkal”, csak a kialkudott bért kapták, ez a zörgőcsontú „Beisszange” meg nagy boritékot kap a szép fehér kézből és még szíves mosolyt is hozzá.

A filozófer szállító vonakodott a boritékot elfogadni. A szép poéta asszony biztatta, hogy csak levél van benne Hatvany báróékhoz (hanem egy százas bankó is volt benne...)

Huberl bizalmasan félrevonja Szeppit.

— Látolsz, ilyen Xindl-bagázs ez az úrinép megvan! — most ez a malefiz holdkorodás berekommendálják az uraságnak, ahelyett, hogy engem commendálta volna urasági inasnak. Node ugyse mente volna, legalább nem vagyok mástól a kutya, inkább vagyok eigener Lump. na, nincs nekem igazság?

Népszava 1942. júl. 15

Réthy Hugó

852. JÓZSEF ATTILA BETEGSÉGE

Mindaz amit eddig József Attila betegségéről és élete utolsó idejéről megírtak, igen ismerős már minden újság- és folyóiratolvasó előtt. Orvosok, publicisták, barátok nyilatkoztak már róla s mint ilyenkor

történni szokott, mindenki az egyedül helyes álláspontról. Amit én itt most elmondanék, nem állásfoglalás és nem diagnózis, hanem „ostoba kis emlékezések”, — s nekem jobban esik ezeket az ostoba kis emlékezéseket csendesen elmondani, mint nagyképpen valamilyen igazság mellett szabályzni.

Ezerkilencszázharminchét nyarán néhány versemet vittem fel a „Szép Szó” Vilmos császár úti helyiségeibe. A lapnak akkor József Attila volt a szerkesztője s így belépésemkor mindjárt utána tudakozódtam. Ignótus Pálhoz utasítottak, merthogy a költő beteg s jelenleg nem jár be. Bemutakoztam Ignótus Pálnak, de a verseket nem adtam át, mert azokat — mint Ignótusnak meg is mondtam — József Attilának akarnám kézbeadni. Most már nem emlékszem pontosan — nagy viharok verését állottam ki azóta —, hogy Ignótus Pál utasított-e a költő lakására, vagy magam határoztam így, elég az, hogy címét megtudván, fölkerestem őt lakásán. Abban az időben még taxisofőr voltam s csak e találkozás után lettem, egészen érthetetlen módon, bérénekes, szóval egy este a Városmajor közelében tettem le a fuvart s akkor elhatároztam, most elmegyek József Attilához. Sajnos, arra sem emlékezem már bizonyosan, melyik uccában lakott, de tudom, hogy szemben a Városmajorral egy katonai nevével. — Ezredes vagy Káplár ucca — s ott is a 7. számú házban. Lesújtóan meleg alkonytáj volt, hogy az újonnan épült házba léptem, ahol a kapu alatti névtáblán nem találtam a nevét. A házmesterhez fordultam, aki az alagsorba utasított: ott lakik a költő.

Leballagtam az alagsorba s megadott számú ajtón becsöngettem. Éleset csöndült a csöngő, végigtáncikált a visszhangos alagfolyosón s azután megint csönd. Lomposfarkú, lihegőnyelvű csönd, mint valami heverő, nagy farkaskutya a nehéz nyárban. Az ajtó mögött azonban sok percig senki sem mozdult s én már lassan fordultam, hogy így eredménytelenül térjek vissza kedves taxikocsimhoz, amikor egyszerre csak csoszogó lépteket hallottam az ajtó mögül, kulcs vaksi kaparászását a zárban, s az ajtó lomhán tárulván, József Attila ott állott a nyílásban. Először láttam, mégis tudtam: ő az. Barna haja ijedt sörteként ágaskodott fején, veres bajusza fáradtan lógott a száján s szép, barna szeme zavarodottan tekintett reám, idegen emberre. Valami foszlott, világosszínű házivacac takarta sovány kis testét, lába ronda papucsban, lilás-veresen fázkódott a kövön.

Halk szóval, szinte diákos szurkolással kértem elnézést az alkalmatlankodásért. Olyan voltam, mint az alkalmaztatásért gügyögő kisinas, pedig egykorú, pontosan egykorú vagyok a költővel. Elsuttogtam, hogy verseket hoztam — ezt a műveletet igen utáltam költőket túltermelő korunkban — és nyújtottam a papírokat.

József Attila riadtan repkedtette szemét hol szemembe, hol a földre s mikor elhallgattam, szinte síró hangon felelt:

— Uram, mit akar tőlem? Én olyan rosszul vagyok... A gyomrom fáj, nagyon fáj, talán máskor...

Igaz részvétellel érdeklődtem, mi baja van, de a költő csak a fejét rázta — nem egyenletesen, hanem görcsösen — fájdalmasan és ütemtelenül és egyre mondta:

— Nagyon fáj, igazán, higgye el, nagyon fáj...

Ott állottam az ajtóban s míg a költő véznasága horgozta magához tekintetemét, egyszerre egészen furcsa gondolatom támadt, olyan furcsa és nagyon melengető, hogy hirtelen megkaptam a költő kezét, amely a kilincset fogta:

— Szerkesztő úr, engedjen beljebb, valamit akarnék mondani s itt künn nem lehet, de kell, hogy meghallgasson...

József Attila görcsösen megtorzult arccal, kelletlen beletörődéssel engedett utat s én beléptem a kicsiny előszobába, ahol bútorzat jóformán nem is volt.

Becsuktam magam mögött az ajtót, de nem tudtam mindjárt, hogyan, hol kezdjem el? Sokáig néztem a költőt, az meg engem, míg végre is ő szólalt meg:

— Tessék...

Zavartan kezdtem rá:

— Tudja, szerkesztő úr, többször és többektől hallottam már, hogy maga komoly beteg. Mikor idejöttem magához, ez nem is jutott eszembe, noha a szerkesztőségben mondták. Én azonban jelentéktelen náthának vagy gyomorrontásnak hittem, ha egyáltalán gondoltam is valamire. Most azonban, amíg itt állottunk az ajtóban s figyeltem magát, egyszerre eszembe ötlött, amiket hallottam magáról.

Egy kis időre elhallgattam, mert megfigyeltem, hogy a költő ugráló tekintete megszilárdul, sőt bizonyos érdeklődést fejez ki. S hogy most nem folytattam, ő szólalt meg:

— És?

Biztonságomban szólaltam meg újra:

— És... és most el akarom mondani, hogy bár ez a taxisofőri egyenruha van rajtam és verseimmel jöttem ide, e látszatok mellett is tudok segíteni magán.

József Attila kimeresztette okos szemét:

— Maga?!

Felbátorodtam, sőt föllelkesültem:

— Igen, én! Ott, ahol maga, szerkesztő úr, jogot vagy mit hallgatott, a bécsi egyetemen, ugyanott én medicinát tanultam. Magából nem lett tanár vagy ügyvéd s belőlem nem lett orvos. Maga eltörte pályáját az irodalomért, én a magamét ugyanazért. A maga

nevét ismerik már országszerte, az enyémet nem ismeri senki, még magam is alig. Ez azonban nem lényeges, ezt csak úgy megjegyzem. De segíteni tudnék magán, hiszen — ha tapasztalatom és gyakorlatom nincsen is — mégis orvos vagyok, szeretek segíteni és szeretnék magán, különösen magán segíteni...

S egy pillanatnyi csönd után, melyben vizsgálódva néztük egymást:
— Megvizsgálám magát...

A költő nem felelt. Most elfordította rólam tekintetét s a falat vizsgálgatta. Én figyeltem őt s láttam, hogy most nem érez fájdalmat. Láttam, hogy meglepedkezett mindazokról, amikről előbb olyan fájdalmasan nyögte: nagyon fáj... Ebből a körülményből mindjárt megállapíthattam, hogy itt *szervi bántalomról szó sem lehet* s rögtön meg is ragadtam a percnyi szünetet, hogy megmagyarázzam a költőnek: a kellemetlenül ható alanyi érzések és fájdalmak nem gyomorfekély vagy miegyéb, hanem *idegrendszeré túlérzékenységének jelei*, amelyek olyan ingereket is jeleznek, amiről az egészséges szervezet egyszerűen nem is tud.

Míg idáig értem, József Attila megint felémfordult:

— Szóval, maga orvos, azt mondja... Úgy látom, igazat mond. Furcsa. És hogy megvizsgálna. Érdekes...

Megint a falat nézte, én meg vártam, mit fog mondani vagy tenni? De semmi sem történt, csak állottunk itt a meleg előszobában, künn meg szuszogott a megrokkant, kifulladt nyár. Később még néhány barátságos szót szoltam a költőhöz, úgy beszéltem már, mint ahogyan Wagner-Jauregg professzortól hallottam a bécsi klinikumon, de a költő állott mereven, tekintete megint elmosódott, megint olyan messzire szállott és ajkai körül megint megjelentek a kín barázdái. Megint megfogtam a kezét — *hideg és puha-nyirkos volt* —, halkán mondtam, biztatón:

— Ne féljen, szerkesztő úr...

József Attila picit oldaltból intott és csendesen mondta:

— Érdekes... Egy taxisofőr költőorvos és egy munkanélküli költőtanár... Szépen összejöttünk így... Ez a baj...

Elhallgatott s míg én kérdeztem, mi a baj, széthajtogatta verseim papírjait és forgatott köztük. Egyszerre egyiknél megállt és láttam, hogy végigolvassa. Odahajoltam — a „Méh-rák” című volt. Sokáig olvasta, megforgatta, újra elolvasta, aztán megint a falat nézte. Nagy idő múlva szólalt meg újra:

— Szép.

Megint hallgatott, majd minden átmenet nélkül:

— Egy orvos, aki költő, furcsán láthatja a világot. Nekem nincsen étvágyam és azt hiszem, mégis valami komoly belső bajom lehet, mert nagyon fáj a hasam. Egyszer kezelés alatt voltam neurastenia gravis-

szal. Nagyon ideges vagyok és ez a gyomorfekély még jobban megvisel. Bizony, neurastenia gravis — magyarul: *nehéz bolondság* . . .

Mosolygott — most először mosolygott —, ez szép volt s én is nevettem, de rögtön meg is jegyeztem, hogy ilyen nevű betegséget nem ismerek. Nagy hevesen ismertettem az egzogén és konstitucionális neuraszténiát s kérdésére elmondtam, hogy az egzogénforma az idegrendszer kimerülése testi és lelki abuzusok következtében, míg a konstitucionális neuraszténiánál a főszerep a terheltségé, vagyis ez bizony már rendszerint öröklött baj.

Most egyszerre a költő egész közel lépett hozzám, szép, barna szemét szinte belefúrta az enyémbe és nyáltalan, szikkadt hangon szólt:

— *Én melyikben szenvedek?*

A kérdés nem lepett meg, vártam rá és rögtön ráfeleltem:

— Szerkesztő úr, én orvos vagyok, nem kuruzsló, aki ránézéssel diagnosztikál és ráolvasással gyógyít.

De a költő nem nyugodott meg a választól s bár nem szólt, de szemében volt valami egészen megrendítő, segélyt esdő, örökbánatú tekintet, amit oly sokszor láttam már s amit olyan régen nem láttam, de rögtön felismertem úgy, hogy megfogván a költő hideg kezét, duruzsoló, csendes hangon kérleltem, vesse alá magát a vizsgálatnak, hátha én, akit nem várt s akitől nem vár semmit, segíthetek rajta. Elmondtam, hogy képesnek tartom magam a feladatra, mert szeretem őt, megértem zörnyű lelki vívódásait s mert én magam is ilyen partos-rögös úton járok és verekszem az elérhetetlen cél felé, jobban megértem majd s meggyógyítom majd betegült lelkét, mint a bár legjobb idegorvos, akit bármerre találhat. Felemlítettem neki, hogy mostanában az ilyen aszténiástípusú embereknél, mint ő, szép eredményeket értek el inzulinnal is és megígértem néki, hogy ezt a terápiát is feltétlenül megkíséreljük. Feltártam előtte a pszichoterápia lehetőségeit és ismételten hivatkoztam közös sorsunkra, amely olyan jól összefűzhetne engem, az orvost vele, a beteggel. Végül nevetve így fejeztem be:

— Miért ne? Goethe és Schiller, Petőfi és Arany átültetve szép kis korunkba: a munkanélküli költő-tanár és a taxisofőr költő-orvos — ahogy maga mondta az előbb . . .

Hangosan, *akarva túlhangosan* nevettem, de a költő a hallgató nyár melegében, a lebukó estében csak fáradtan, kényszeredetten mosolygott. Míg beszéltem, néha-néha az volt az érzésem, hogy szeretne belevágni a kísérletbe s láttam szeme fel-felcsillanó fényén, hogy a reményvirágok még emelgetik lelkében lekaszált fejüket, de ahogy most elszállott a nevetésem, a költő csendesen megrázta fejét, szemébe visszatért a riadt, zavarodott tekintet, ellépett mellőlem s hasára szorítva kezét, görcsösen mondta:

— Uram, nagyon fáj a hasam, *hagyjon engem...* Majd később...
Jöjjön fel egyszer a szerkesztőségbe... Majd ott beszélünk...

S én lassan az ajtónak fordultam, kinyitottam és kiléptem a folyosóra, visszatekintvén még egyszer József Attilára. Abban a percben nem voltam sem költő, sem sofőr, sem bárénekes — abban a percben orvos voltam, aki csalhatatlanul láttam „sötét kollégám” győzelmét. Kimentem az uccára, a vörösen vicsorgó nyári alkonyatba, az uccán hagyott taximhoz, beültem a kemencemeleg sofőrülésbe, benyomtam az önindítót és elmentem ki, a világba, fuvar után.

Népszava 1942. aug. 2.

Névtelen nótárius

853. JÓZSEF ATTILA A SZEGÉNYSEG KÖLTŐJE

I. A mama

Az a gátutcai ház, ahonnan József Attila útnak indult, az új magyar költészet jelképe lett. A „bűnös, talajtalan, nyelvünket megrontó, eszményeinket a durva anyagiasság színvonalára süllyesztő” Budapest olyan költőt adott irodalmunknak, aki nyelvünk új gazdagodását s a modern eszmék izzó hevületét ajándékozta nemzedékünknek.

Sokszor láttam őt, amint a Japán-kávéház kopott pamlagjára ép saját karikatúrája alá telepedett. Most újra látom. Akkoriban bajuszt növesztett és csontos, lelkes arca Petőfiéhez hasonlított. Töltőtollat s papírt vett elő, feketekávéja ott gőzölgött már, de ő kissé féloldalt hajtott fejjel elgondolkozott, komoly, szép, barna szemét valami lényeges, de nem látható dologra függesztette. A világ és a lélek ellentmondó szólamai között, önmagát, igazi lényét kereste. A kusza, zagyva hangokból, az élmények törmelékei alól, a világ zajából minduntalan csak egy szegény kis ferencvárosi gyerek sírását vélte hallani.

A papa, József Áron, a szappanfőző ezermester, a mutatványosélet-re vágyó, kalandoslelkű szocialista, korán eltűnt Attila életéből. A családi legenda szerint átevezett az Óceánon. A mama mosni járt a nagyságákhöz. Jolán, Etus cukorkát árultak a Világ-moziban, vagy ébredező leányságuk érzelmeiben botladoztak. Attila egyedül maradt a hullóvakolatú ház vad gyerekei és marakodó szomszédai között. Egyedül kellett megküzdenie a gyermekkor kísérteteivel és szerető simogatás ritkán szabadította meg rémképeitől.

Egy kisgyerek sír című versében az ő sírását vélem hallani.

*A sötét szoba sarkában zokog
Egy tehetetlen, guggoló gyerek.
Sír, mint cipő alatt a homok,
Vergődik, mint a nehéz tengerek.*

*Könnyes, miként északra nyíló völgy,
Könnyes, mint könnyes a szem ürege.
Könnyes, miként a kő alatt a föld.
Könnyes, miként az ablak üvege.*

Az *Iszonyat*-ban még szívszorítóbb a magárahagyott gyermek panasza:

*A szobakonyhán félhomály van.
Az alköv mögött szendereg
csücsörgő szájjal, rongy pólyában
s fölnyög néha egy kisgyerek.*

*Rezeg, rándul, mint őszi szélben
tócsa rideg köveken.
Egy kislány, gondolkodva mélyen,
ül a sarokban félszegen.*

*Csak ketten élnek az alkóvban,
kiket vágy éltet s gyűlölet.
Bundás kutyával, megkopottan
Rákóczi-árny az ágy felett.*

*A kislány hétéves. Kiszökne
s itt benn ugrálni sem lehet.
A mama lelkére kötötte
ezt a dögöt, a gyermeket.*

De a kiszakított idézet nem tükrözi híven azt az iszonyatot, amelyre József Attila emlékezni látszott. A gondozására kényszerített, de játszani szerető kislány gonosz játékát, aki a tejesüvegből szopni akaró, éhes pólyás szájától akkor veszi el a táplálékot, mikor már inni szeretne.

Kilencéves volt, amikor először akarta megmérgezni magát, szegény Attila, s nem rajta múlt, hogy kísérlete sikertelen maradt. Lúgkő helyett mosószódát ivott. Csak azért tette, hogy egy kis szeretetet, gyöngédséget erőszakoljon ki mosásban agyongyötört anyjától. Ő maga így írta le első öngyilkosságí kísérletét:

„Az Etus a mamáért is elfutott és a mama a munkát otthagya szaladt haza. Mindenkit félrelökve szaladt az ágyhoz. Szája reszketett,

szeme könnyes volt. Aztán — engem, a kilencéves kölyköt — fölvet a karjára. Simogatni kezdett és vitt a konyhába. És csendesen, csaknem sűgva kérdezte: Mondd, mutasd, fiacskám, kisfiacskám, mit ittál?

Én majdnem végtelenül boldog voltam, hogy a mama fölvet a karjára. Minden vádat elfelejtettem csak erősen odasimultam hozzá.”

Talán húsz év telt el a megírás és az élmény között, de húsz esztendő is kevés volt ahhoz, hogy az élmény boldogságát, az anyai ölelés ritka édességét elfakítsa Attila szívében. Sőt, József Attila egész hányódó életében, munkában, szerelemben, eszmében mindig csak erre gondolt, haláláig a munkában, betegségben agyongyötört Pócze Borcsa fáradt karjaiba vágyódott.

Az *Anyám*-ban, a *Kései sirató*-ban, a *Mamá*-ban és sok más versében az ő édes és nyomasztó emlékét idézte föl a költő. A *Mama* minden bizonnal legszebb versei közé tartozik. Utolsó két szakaszát úgy fogják tanítani és idézni késői nemzedékeknek, mint egy forró és gyengéd lírikus lélek legszebb hasonlatát.

*Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énram
s a ruhák fényesen, suhogva
keringtek, szálltak a magosba.*

*Nem nyafognék, de most már késő;
most látom, milyen óriás ő —
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Neki, aki rideg magárahagyatottságban növekedett fel, szüntelenül harcolnia kellett azért, amit más gyerek kéretlenül kap: a gyengédségért és gondoskodásért. A magányos, gomolygó lélekben távoli és elérhetetlen kívánság élt egy jobb falat, egy kis cukor s a szép ruha iránt. A kis ferencvárosi fatolvaj csibészt valami arra ösztönözte, hogy írja le vágyait s úgy érezte, ha leírta, mintha már valami megvalósult volna azokból. Első verse így szól:

KEDVES JOCÓ!

I. strófa

*De szeretnék gazdag lenni.
Egyszer libasültet enni.
Jó ruhában járni-kelni,
S öt forintért kuglert venni.*

2. strófa

*Míg a cukrot szopogatnám,
Új ruhámat mutogatnám.
Dicsekednék fűnek-fának:
Mi jó dolga van Attilának.*

3. strófa

*De erre gondolni sem merek,
Boldogságom gyorsan pereg.
S mert nincs meg e sok jó dolog
Azért nem vagyok én boldog.*

Attila később bizonyára hozzájutott egy-egy jobb falathoz, de azt, amire gyermekkorában vágyott, soha senkitől nem kaphatta meg. Az árvaság, a magányosság érzéseit akarta elfeledni, írásban, eszmékben, mozgalmakban, de sohasem tudta elfelejteni.

„Az az én bajom — mondotta Móricz Zsigmondnak —, hogy apátlan-anyátlan árva, a mélységből származom és emiatt nagyon nehéz is nekem az élet, mert az ember soha le nem vehetheti önmagát, az ember haláláig egy és oszthatatlan marad és úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát, mert nincs más búvóhelye, csak az élete, másutt nem talál menedéket. Most már hogy találjon az, akinek semmi kemény anyagból készült fedele nincs, csak az utca gyermeke lett, ahol világra jött és az is marad örökké?”

II. Külvárosi éj

József Attila a külváros, az utca fia volt. Anyja szép magyarsággal beszélt neki a faluról, honnan elszármazott, a nagyapáról, a vén dörmögőről, aki „avas szalonnán élt, mint az idő”, az ángyikáról, a süppedékes nádasról, a tanyáról, a rokonok földjéről és törődéséről, de a képek, a tárgyak, amelyek minden más emléket magukhoz kötöttek, amelyekhez mindent mérni és hasonlítani kényszerülünk, a városi munkáslakás tárgyai és képei voltak.

Kefék, hulló vakolat, gőzölgő ruha a nagy fazékban, repedezett kék lábos ételmaradékkal, férges ágy, kékítő, lúgkő és szappan és benn a szobában, mint egyetlen üzenet a művészet világából, egy fakult Rákóczi-nyomat a falon.

Hol először botladozott lába, hol járni és játszani tanult, giz-gazzal benőtt telek volt, amelyen a fáradt szél rongyokat és papírhulladékot kergetett a kopár tűzfal aljáig. A tűzfal mereven, piszkosan és

fenyegetően úgy magasodott fel, mintha nemcsak a teleknek, hanem az itt élők álmainak is határt szabna.

Nyomorúság, krajcáros gondok, marakodás és trágárság, gyűlölet és szeretet édestestvérekként nyomasztják és éltetik itt az embereket. Szemléletük görcsösen ragaszkodik a tárgyi valósághoz, mert e földhözragadt szegénység minden hitétől megfosztja a lelket. A képzelet itt fáradt madár s ha hisznek valamiben a város peremén, úgy csak a lázadásban, vagy a megváltó halálban.

Bármilyen legyen is szülőföldünk, eldönti életünket, hová első, gyermekkori emlékeink kapcsolódnak, ott a hazánk. Magam is nyomorúságos gyermekkort éltem át s ott fagyoskodtam a Hunyadi téri csarnok kapui előtt, hogy szalmás, ragacsos kenyeret vihessek haza anyámnak s tudom, hogy az élet hajnala még a nyomorúságban is tele van édes emlékekkel. Szívünk örök nosztalgiával a gyermekkort sírja vissza. József Attila a Gát utca környékét, a Ferencvárost vallotta hazájának. *A város peremén*, az *Elégia*, a *Külvárosi éj* tanúskodnak erről. Idézzünk csak néhány sort az *Elégia*-ból:

*Mint ólmos ég alatt, lecsapódva, telten,
füst száll a szomorú táj felett.
Úgy leng a lelkem,
alacsonyan.
Leng, nem suhan.*

*Te kemény lélek, te lágy képzelet!
A valóság nehéz nyomait követve
önnönmagadra, eredetedre
tekints alá itt!
Itt, hol a máskor oly híg ég alatt
szikárló tűzfalak
Magányán a nyomor egykedvű csendje
fenyegetően és esengve
földoldja lassan a tömény
bánatot a tünődők szívéen
s elkeveri
milliókéval.*

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?*

*Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatsz,
óh lélek! Ez a hazám.*

Németh Andor és Ignó Pál József Attilát az igazság költőjének nevezték, talán helyesebb lenne, ha azt mondanók, hogy József Attila a valóság költője akart lenni. Ő, aki oly ösztönös költői egyéniséget hordott szívében, gyakran fékezte képzeletét és képeit, mert „az adott világ varázsainak mérnöke” volt. Éles és tiszta, erőteljes és nyomasztó képekbe rejtette érzéseit, a világ valóságos ábrázolására, megragadására törekedett, de a táj komor rajza fölött mindig ott borong vagy lázít igaz lelke.

A teóriát mélyen tisztelte s nem egyszer csupán világnézetének költői szószólója akart lenni. A város peremén című versében így szól:

*... Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...*

*A város peremén sívít e dal,
A költő, a rokon,
nézi, csak nézi, hull, csak hull a
kövér, puha korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.*

*A költő ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát,
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Bármily tudatosan fejezze ki e verse világnézetét, túlzottan megszerkesztett és helyesebb lenne figyelmünket inkább ama versei felé fordítanunk, melyekben világnézete rejtettebb, de érzése nyíltabb. E sorok írója a *Külvárosi éj*-t tekintti József Attila forradalmi költészeté

tetőpontjául. Hűséges, szegényeket szerető szíve hangosan dobog e sorokban, anélkül, hogy programatikus lenne. Gyöngédség, szeretet lelkesíti át a komor külvárosi tájat e csodálatos versszakban:

*S a szövőgyárak ablakán
kötegebe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövik
szövőnők omló álmaikat.*

A szegények szeretete sok-sok versében szinte kicsordul. Milyen gyengéd szív vigasztalja *Altatódal*-ában a szegény gyermeket, a kis Balázst.

*Alszik a széken a kabát,
szunnyadozik a szakadás,
máma már nem hasad tovább —
aludj el szépen, kis Balázs.*

„Az adott világ varázsainak mérnöke” ilyen gyengéden szerette osztályát és ez az érzése közelebb vitte őt a művészet magas csúcsaihoz, mint tudatos világszemlélete. Nagy, esztétikai feladat lenne részletesen elemezni azt a mérhetetlen távolságot, mely a *Város peremén* című verset a *Medáliák*-tól elválasztja. Racionalizmus és irracionálizmus végletei között kísérletezett József Attila, hogy „megszerkessze a harmóniát”, de akkor írta legszebb verseit, amikor elfeledkezett tudatos költői kísérleteiről.

III. Ifjúság

„1919 karácsonyán meghalt az anyám... Egy tavaszon és nyáron át az Atlantica Tengerhajózási Rt. Vihar, Török és Tatár nevű vontatógőzösein szolgáltam. Ekkor vizsgáztam magánúton a polgári negyedik osztályából. Ezután gyámom és dr. Giesswein Sándor Nyergesújfalura küldtek a szaléziánusokhoz. Itt csak két hetet töltöttem, hiszen görögkeleti vagyok és nem katolikus. Innen Makóra kerültem a Demke-internátusba, ahol rövidesen ingyenes helyet kaptam... A gimnázium VI. osztályát színjelesen végeztem, jóllehet, pubertáskori zavarok miatt több ízben öngyilkosságot kíséreltem meg, hiszen valójában sem akkor, sem előzőleg nem állott felvilágosító barátként mellettem senki sem. Már megjelentek első verseim is, 17 éves

koromban írt költeményeimet a *Nyugat* publikálta. Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam.”

József Attila 1937-ben írta e sorokat egy kereskedelmi vállalathoz, amelynek tisztviselője szeretett volna lenni. Furcsa ajánlkozás mindezenetre, olyan nyíltság, őszinteség nyilatkozik meg minden szavában, amely a kereskedelmi élet sablonjai közül bizonyosan kirívó. S még itt is, ahol semmi részvétre, megértésre nem számíthatott, elmondja legfőbb panaszát az élet ellen: „árva voltam”. Ajánlkozásában megemlíti még, hogy szerkesztője a *Szép Szó*-nak, becsületesen tartja önmagát és azt hiszi, gyors a felfogása.

A „Curriculum Vitae”-ben egész életéről számot ad és százféle foglalkozásán látszik, hogy milyen nyomosúrágban kallódott. Mint diák házitanítószkodik, majd kukoricacsósz és mezei napszámos Kiszomborban. Érettségi után egy kis pesti bank könyvelője lesz. Később beiratkozik a szegedi egyetemre, de Horger Antal tanár úr *Tiszta szívvel* című verse miatt eltanácsolja a tanári pályáról. Hogy tovább tanulhasson, a bécsi egyetemre megy és a Rathauskeller előtt újságot árul. Később Párizsban, a Sorbonne-on tanult.

A tizenhétéves költő a *Nyugat* hasábjain, még e nagymultú folyóiratnál is példanélküli. Nem volt még ifjú költőnk, akit méltóbban, méltóbb ember üdvözölt volna pályája elején, mint József Attilát. A nagy és nemes *Juhász Gyula* írta első verskötetetének előszavában:

„...József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani és nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelynek beváltása — és ez nem csak és nem mindig a költőn múlik egészen — őt a jövődő magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni...”

1922-ben írta e sorokat Juhász Gyula. Az ország akkor is visszhangzott a fajvédelem jelszavától. Ezért e befejezés:

„...Nem ismerek bölcsőbb és igazabb fajvédelmet, mint a valódi tehetség, az ígéretes fiatalság megbecsülését, pártolását, okos és szerető felemelését. Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul magasba és mélybe: József Attila, szeressétek és fogjátok pártját néki! Ennek a szegény, csonka országnak egyetlen megmaradt és el nem rabolható kincse kultúrája és ennek a kultúrának reménységei közül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá a szépség és igazság magyar templomában.”

Valljuk be, ezidőben „a szépség és igazság magyar temploma” nem volt mindenben méltó Juhász Gyula hasonlatára. A társadalmi, a politikai helyzet a konzervatív törekvéseknek nyújtotta a pálmát. Irodalmi életünk a pártoskodás, az egyéni és csoportérdekek áldozata lett, a bírálat barátok egymásról írott dicsőhymuszává süllyedt. Hivatalos, állami irodalom pártolásra nálunk szó sem lehet. De ez ellen

maga József Attila tiltakozott a legélesebben. Az idősebb költők, akiken József Attila dolga múltott, nem tudtak önzetlenül lelkesedni az ifjú tehetségeért, mint a derék és tiszta Juhász Gyula. *Babits Mihály* s így a *Nyugat* is, a kezdet után József Attila ellensége lett. Ebben biztonnal része volt Attila hetykeségének is, de a főok mégis világnézete lehetett. Babits Mihály bármily nagy költő volt, ellenséges érzéssel viseltetett a forradalmár költő típusával szemben. Ez különben már ama tanulmányában is nyilvánvalóvá lett, amelyben Petőfivel és Arannyal foglalkozott.

Igaz, József Attila sem maradt adósa. Ma már nehéz volna az igazsághoz híven megállapítani, hogy ki kezdte az áldatlan harcot, Attila-e, keserű, epés, személyeskedő támadásaival, melyekben Babitstól még a költői tehetséget is megtagadta, vagy Babits Mihály-e, tervszerű mellőzésével. József Attila mindenesetre méltatlanul mellőzöttnek érezte magát, elsősorban Illyés Gyulával szemben. Úgy hitte, hogy neki járna az erkölcsi, szellemi és anyagi elismerésnek nagyobb mértéke, amely Illyés Gyulának jutott.

Egy költőre című versében így öntötte ki keserűségét:

*Téged szeretnek: könnyen értenek,
nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e,
én túlmagasra vettem magamat
s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.*

*Lásd, őt és félkilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kivárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogy szabad lélek legyek a világon.*

*Szerencséd volna? Én azt nem hiszem,
Majd előtünik mögüle az érdem,
vagy összetörsz a tél vizeiben,
kemény szavakért könyörögsz majd térden.*

*Nekem sikerült (s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb ez ember-ámulásnál),
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál.*

Később szép, békítő verset írt Babitshoz és Illyés Gyulával is kibékült. Nem volt benne tartós gyűlölködésre semmi hajlam, csak heves volt, lobbanékony. József Attilában erős öntudat, mondhatnám a költő rendi öntudata élt. Fájt neki saját nyomorúsága, ő, aki oly mélyen

hitt a költői hivatásban, művészete jelentőségében, kismizettnek és megalázottnak érezte önmagát. A *Mondd, mit érlel?* című versében a nyomorgó kapás s a tengődő munkás sorsa mellé állította a költőt.

*S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s fél és így dalol?
felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol;
neve, ha van, csak árúvédjegy,
mint akármely mosóporé,
s élete, ha van élte még egy,
a proletár utókoré?!*

IV. József Attila szocializmusa

József Attilát — úgy gondolom — nem a származása s még csak nem is a költőnyomorúság tette szocialistává. Erősen vonzódott a tudományokhoz és fiatalabb éveiben gyakran változtatta esztétikai álláspontját. Elvi dolgokban, a tudományban is csak azt fogadta el, amit igaznak és ésszerűnek tartott s miként költészetében szüntelenül a valóság megragadására vágyott, úgy világnézete is a jelen és eljövendő valóság felismerésén nyugodott. Noha a szegénység s az árvaság sok csapást mért rá, József Attilában ez sohasem tudta felkelteni a bosszúra vágyó forradalmiságot. Ő azért volt szocialista, mert: „Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.” Azt jelentette hát számára a szocializmus, amit művészete. Az előbbiben a valóság, az utóbbiban a szemlélet egységét kereste. „Művészetbölcseleti alapfogalmak” című tanulmányában írta: „A művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe való teremtése egy végső szemléleti egésznek.” Azt az álláspontot képviselte, hogy e végső szemléleti egész elérése már nem áll a polgári művészet hatalmában. „Ami ma polgári művészet, már nem művészet.”

„A tudományos szocializmus” című tanulmánya okos, módszeres összefoglalás s ebben ugyanaz az igazságra és egységre törő szellem nyilatkozik meg, mint költészetében. Tanulmánya valóban új gondolatot nem tartalmaz, de magatartása oly humánus-szocialista, példái oly életünkhöz, korunkhoz tapadók, hogy műve szép példája a nem

szajkózott, eleven világnézetnek. Sokhelyütt túlzottan leegyszerűsítve vált népszerűvé dialektikus és történelmi materializmusa, sokak szemében néhány sémává, mechanikus, polgári materializmussá zsugorodott össze, amely az anyag meghatározó szerepére vetette a súlyt és elfeledkezett a mozgás, a változás, a harc törvényeiről.

József Attila a harmincas években osztozott azokban a politikai reményekben, amelyekben később oly sok barátjával együtt csalódnia kellett. A világ, amelynek megszületésére várt, semmiképpen sem hasonlított ahhoz, amely valóban megszületett. Szétfoszlott remények, megnehezült életfeltételek, belső és külső bajok egyaránt saját lelki problémái felé vezették a költőt. Saját egyensúlyát, tulajdon egészségét akarta már csak megtalálni.

V. Szerelem

Valljuk be, hogy József Attilának a szerelemben sem volt szerencséje. A pubertáskori súlyos zavarokról és öngyilkossági kísérletéről maga számol be egy helyen. Sándor Kálmántól, József Attila jóbarátjától hallottam, hogy egyszer Párizsban valami szórakozóhelyen megismerkedtek egy svéd társasággal. József Attilának megtetszett egy szép, magas, svéd nő, akit hevesen, de éppen oly sikertelenül ostromolt. A költő efölött való elkeseredésében még az éjszaka öngyilkos próbált lenni.

A szép, szőke Luca épúgy visszautasította Attila szerelmét, mint később analitikus orvosnője és Flóra.

*Szerettem Lucámat,
de Luca nem szeretett.
Butoraim árnyak.
Barátaim nincsenek.*

A nők, akik rendszerint a kiegyensúlyozott, öntudatos férfiakhoz vonzódnak, megijedhetnek nyugtalan, furesa magaviseletétől. Luca arrafelé lakott, amerre a szegedi vonat elhalad. Egy nap a költő azzal állított be hozzá, hogy figyelje a másnap déli, ablaka előtt elhaladó vonatot, mert tanújelét akarja adni iránta való olthatatlan szerelmének. Így is történt. Lucának furesa szerelmi bizonyágban volt része. Mikor a vonat házuk elé ért, az egyik ablakból József Attila hajolt ki és meggyújtotta bozontos, lobogó haját.

Flóra mindenképpen méltó volt a költő szerelmére. Középtermetűnél valamivel alacsonyabb nő, szlávós szőke haja, makrancos fürtje

minduntalan különösen szép, magas homlokára hull. Művelt, finom, nemes embernek látszik.

Juditról — igazságtalanul — alig beszélnek. Pedig ő volt József Attila számára a viszonylagos nyugalom, a beteljesült szerelem. Judit esernyőket varrt, sokat dolgozott, mert Attila rendszertelenül csorgó honoráriumaiából aligha tudtak volna megélni. Most mindenki módját ejti, hogy József Attiláról írjon vagy beszéljen; Juditnak sem volna szabad hallgatnia. Sok mindenről csak ő tudna hiteleset és érdemlegeset mondani.

Bizonyos, hogy a költő szenvedélyes, lobbanékony és a szertelenségig hirtelen volt. Ugy hallottam, hogy az *Ódá-t* Lillafüreden írta, egy szép, fiatal nőről — aki gazdag barátjával szórakozott ott —, alig néhány órás ismeretség után.

A szelíd merengés után, a fékezhetetlen vágy, a férfias szenvedély ódai magaslatokba emeli a költőt és szerelmét.

*Szoktatom szívemet a csendhez
Nem oly nehéz —
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.*

*Nézem a hegyek sörényét,
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.*

*Óh, mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő fondor magányt
s a mindenséget.*

*Ki mint vizesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közeliében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha.*

*Két kétezermillió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lány
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba! . . .*

Az ő számára mindenki másnál többet jelentett volna az igaz, szenvedélyes szerelem, de a sors legtöbbször ezt is megtagadta tőle. A *Nagyon fáj* irodalmunk egyik legdrámaibb, legkeserűbb szerelmes verse.

*Kívül-belül
leselkedő halál elől
(mint lukba megriadt egérke)*

*amíg hevülsz,
az asszonyhoz úgy menekülsz,
hogy óvjon karja, öle, térde.*

*Nemcsak a lány
meleg öl csal, nemcsak a vágy,
de odataszít a muszáj is —*

*ezért ölel
minden, ami asszonyra lel,
míg el nem fehéřül a száj is.*

*Kettős teher
s kettős kincs, hogy szeretni kell.
Ki szeret s párra nem találhat,*

*oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.*

Majd megöregszel című versében visszautasító szerelme elé idézi az öregség magányát s a késői megbánást. A Flóra-versek is a beteljesületlen szerelem költeményei.

VI. A Hét Toronyban

Már mondtuk, hogy József Attila utolsó éveiben eltávolodott a világ, a társadalom, a nyomorúság külső problémáitól s a saját vérző, árva, büntudattal megvert lelke felé fordult. Úgy érezte, hogy képtelen

elviselni ezt a vad, „csupa-csősz” világot, képtelen a munkára, a siker elérésére, a boldogságra. József Jolán mondotta, hogy az a napló, amelyben József Attila álmaait és álmaihoz fűzött asszociációit analizise számára följegyezte, tele van büntudattal, félelemmel, mondhatnám rémülettel és minden sora a mama után kiált.

Egész analizise mintha csak prózai formája lenne a *Kései sirató*-nak:

*Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emléőd s magad.
Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.
Levesem hűtötted, fűjtad, kavartad,
mondtad: Egyél, nekem nőss nagyra, szentem!
Most zsíros nyirkot kóstol üres ajkad —
félrevezettél engem.*

*Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.
A gyermek, aki csügg anyja szerelmén
észreveszi, hogy milyen ostoba.
Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

Orvosai nemsokára észreveszik, hogy itt már nem neurózisról van szó és József Attila szanatóriumba kerül. Hosszas kezelés után a szanatóriumból azzal bocsátják el a költőt, hogy nem önvészélyes többé. Orvosai azt hitték, hogy betegük állapota Etus balatonszárszói penziójában csak javulni fog. Az elesendesült nyaralóban csak a késő őszi szelek, a kopasz fák s egyre növekvő belső háborgásai várták. Egy novemberi este, közel a szárszói állomáshoz, a Budapest felé haladó tehervonat kerekei alá vetette magát.

Utolsó verstörédékei között egy végső sikoltás: „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!”

Minden tragédia ezer élménynek, számtalan oknak eredménye. Felesleges hát az okok egyikét-másikat a többiek rovására kihangsúlyozni. József Attila néhány nappal a halála előtt írta *Karóval jöttél* című versét:

*Szeretted? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győződ,
se késed nincs, se kenyered.*

*Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, itt van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet.*

Öt éve lesz immár, hogy József Attila az enyészet puha, porhanyós párnájára hajtotta szép, komoly fejét. A költő halál utáni élete olyan lármás, reklámos lett, amilyen részvétlenségbe fulladó volt a valóságos.

Az a társadalom, mely származása, elve és mértéke miatt idegenkedett József Attilától, most divatos színésznőkkel szavaltatja verseit. Nevét öles plakátokon a világirodalom legnagyobbjai mellé s a legnagyobb magyarok fölé helyezik. Mintha azt a kollektív büntudatot akarnák levezekelni, melyet a szellem minden emberével szemben tanúsított részvétlenségük miatt éreznek. József Attila komoly és igaz lelkétől sok minden távol áll, ami ma körülötte történik. Nem akart ő és ma sem akarna mást, mint elfoglalni méltó s őt valóban megillető helyét az igazak, a szenvedők, a szegények szívében, „a szépség és igazság magyar templomában.”

1942

Barabás Tibor

854. ÚJ KÖNYV A MUNKÁSOKNAK JÓZSEF ATTILÁRÓL

Föltámadt és éli költőéletét a dolgozók szívében. De nem kerülte el azt a sorsot sem, hogy divattá lett és valami misztikus ígéretté a jövődívárók — s nem a jövődívárók — gondolatvilágában. Megvalljuk, ez a divat, mint divat is, rokonszenves előttünk, hiszen manapság egészen más, ellenkező előjelű divatok is magukkal ragadják sok ember lelkét. Mégis érthető, ha nemzedékünk, amelyben a költő még nemcsak élt, de tragikusan is élt és halt, keresi a maga felelősségét ezért a költői sorsért. És feloldást keres abban, hogy szívében forrón és fájoan továbbélteti a költőt. Ez a gondolat szólal meg a kitűnő *Barabás Tibor* most megjelent kis kötetének („József Attila a szegénység költője”) befejező szavaiban:

„Öt éve lesz immár, hogy József Attila az enyészet puha, porhanyós párnájára hajtotta szép, komoly fejét. A költő halálutáni élete olyan lármás, reklámos lett, amilyen részvétlenségbe fulladó volt a valóságos.

Az a társadalom, amely származása, elve és mértéke miatt idegenkedett József Attilától, most divatos színésznőkkel szavaltatja verseit. Nevét öles plakátokon a világirodalom legnagyobbjai mellé s a legnagyobb magyarok fölé helyezik. Mintha azt a kollektív büntudatot akarnák levezekelni, amelyet a szellem minden emberével szemben

tanúsított részvétlenség miatt éreznek. József Attila komoly és igaz lelketől sok minden távol áll, ami most körülötte történik. Nem akart ő és ma sem akarna mást, mint elfoglalni méltó s őt valóban megillető helyét az igazak, a szenvedők, a szegények szívében, a szépség és igazság magyar templomában.”

Barabás Tibornak ez a kis kötete bevezető a munkásság számára a költő megismeréséhez. Életismertetés, melyet beszédesen sző át a költőnek jellegzetes hangján megszólaló lelke, egyben kialakul az olvasó előtt, szakmabeli esztétizálás nélkül, közvetlenül, a költő értéke.

Elindul ez az életismertetés a ferencvárosi gátucai házból, a proletárcsaládból, egy rövid, de lobogó, küzdelmes, belső viharoktól dúlt életen át sorra a tragikus befejezésig. A fejezetcímek maguk jellemzik a tárgy csoportosítását és a mű gondolatmenetét: „A mama”, „A külvárosi éj”, „Ifjúság”; „József Attila szocializmusa”, „Szerelem”, „A Hét Toronyban” — s mindezt végigkíséri a költő lírája, bölcselete, világszemlélete.

József Attila szocializmusáról szóló fejezetében a szerző kevés szóval, de annál találóbban érezteti meg a költő egyéniségének és szocialista szemléletének viszonyát és ennek a szemléletnek érzelmi és értelmi forrásait. József Attila a szegénységbe született, de szocialistává a társadalmi felismerés tette őt; az értelmi fény sugározta az ő szocializmusát és formálta világos és határozott, tudományosan megalapozott világnézetévé azt, ami sokakban nem emelkedik túl az érzelmi mélységek kavargó, bizonytalan örvényein. Szocializmusa meg nem ingatható szilárd talajon épült fel.

A kötetet, amely *pártunk kiadásában* jelent meg, néhány, a költő életét jellemző verse zárja le. A legmelegebben hívjuk fel rá olvasóink figyelmét.

Népszava 1942. aug. 9.

82. s.

855. A SZEGÉNYSÉG KÖLTŐJE

I.

Ifjú éveimben, mikor alaposan meg kellett fontolnom, mire költöm a filléreimet, nagy könyvtárra vágyódtam, mely vaskos köteteket, teljes kiadásokat, dús sorozatokat tartalmaz. Minél szabadabban vásárolhattam később könyveket, minél több díszkiadás vett körül, annál sóvárgóbban néztem vissza a szerény és elhagyott füzetekre, az Olesó Könyvtár, a Magyar Könyvtár húsz, és harminccilléres köteteire. A válságban, mely égeti az életünket, felvillanó érdeklődéssel nyúlok a

tépett füzetek felé, hátha ezek hozzák azt a fényt, mely nem világít felénk a régi nagy könyvekből? . . .

Szegényes külsejű füzetet kaptam a minap, oly szegényes, szomorú a megjelenése, hogy pironkodva kellene meghúzódnia a néha díszes öltözetű és éppen most vérpadra vonuló ponyvák közt, pedig nincs mit szégyelnie. Címe: „József Attila, a szegénység költője” s Barabás Tibor írta. Kitűnő tanulmány a szerencsétlen sorsú költőről főként a munkásság számára, melyet az ismertető és méltató esszé után rögtön meg is ajándékoz Józsefnek egy kisebb versgyűjteményével. Érdemes volt megírni, kiadni, elolvasása érdekes és tanulságos óra.

Több figyelemreméltó szempontot vet fel.

2.

Ezekben az évtizedekben, amikor a város és a főváros is a közéleti és esztétikai értékelés mély, sőt legmélyebb fokára süllyedt, Budapest kétségtelenül nagyértékű költőt adott az irodalomnak. József Attila városi költő; a külvárosból indult el, Budapest szívébe szállt le s hatása innét sugárzik szét az országba. Érzései, gondolatai, képei és eszméi a városi ember lelkének megnyilvánulásai.

„Az adott világ varázsainak mérnöke” volt . . . verseiben, világnezetében szenvedélyesen kereste a szabályt, a törvényt, a mérnöki rendet. Együtt élt az új-realizmus irányával, vonzották a nagy, világos felületek, a modern építészeti stílus, irodalmunkban mestere lett a gyár költészetének és az emberi sorsnak, mely a zűrzavarból és az irracionális-musból rendre és racionalizmusra áhítozik. Sok verse fénylő, feszes vasúti sínre hasonlít, mely párhuzamosan fut a messzeség felé; a sínen persze vonatok és a vonatokon tragédiák dübörögnek. Vannak aláírá-sok, melyeknek első és utolsó vonala tiszta, erős, határozott, de a két kemény vonás közt zizegnek, hullámoznak, olykor kétségbeesetten vergődnek a többi betűk. A mérnöki tisztaságú József-vers mélyén lázas vér fröcsköl.

3.

Hogyan van az, hogy tragédia lett az élete s egy korai öngyilkoskísérlete után egyenes vonalban rohant az önkéntes halál felé? Kétségtelen, vannak tragédiák, melyeket nem lehet feloldani; vannak végzetek, melyeket csak beteljesíteni tud az élet, elhárítani nem; vannak idegrendszerek, amelyek nem nyugszanak, míg fel nem szívták a sötétség összes gyötrelmes elemeit. S nem abban a korban élünk, amely különös gyöngédséggel kívánna vigyázni az ilyen érzékeny, sőt lesbenálló lelkekre.

Barabás finom kis tanulmánya azonban helyesen mutat rá a költő alig elviselhető világnézeti csalódására is. Ennek a költőnek határozott diagnózisa volt a koráról és az emberek egy másfajta életéről. Életének és munkájának célját világosan így fogalmazta meg: „Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül. Az emberi egység igényét próbáljuk ismét élethehívni, a réginel fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.”

Mérnökien tiszta szemléletre vágyódott a művészetben, mérnökien tiszta egységre törekedett a társadalomban. Ez a törekvés, melynek minden eszköze a toll volt, előbb-utóbb egy mérnöki szerkezet elé állította: világnézete és élete összezúzódtott egy mozdony vasfejen.

4.

Ady Endre is a hivatalos irodalmi világ ellenére „érvényesült”, Babits Mihály pályáját is, szinte a haláláig, inkább megnehezítette a konzervatív és hivatalos közvélemény, József Attila is valahol a külső vágányokon futott; fájdalmas, hogy József még azon a körön is kívülrekedt, amelynek középpontjában pedig már Babits ült. Miután tizenhétéves korában megjelent a Nyugat hasábjain s Juhász Gyula a szépség és igazság magyar templomának papjává nevezte ki, a kor legjelentősebb folyóirata bezárult előtte s mindenféle személyi, de talán elvi okok miatt is — miként Barabás írja — az idősebb nemzedékbeliek ellenségüket látták az új költőben. Ez az ellenséges hangulat, akár indokolt, akár indokolatlan, fájdalmas és káros kísérőjelensége irodalmi életünknek, körülbelül Gyulai Pál óta. Hova lett Kazinczy lelkesedése, mellyel keblére ölelte a múzsafiakat! Hogyan porlott el a nagy nemzeti költők, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa idealizmusa, melyből a barátság és megbecsülés termékenyítő levegője áradt... Gyulai már valósággal üldözte legnagyobb prózaíróinkat, Jókait s kedves felfedezettjének, Radó Antalnak nem írta le többé a nevét, a köszöntését sem fogadta, mert meg merte indítani a Magyar Könyvtárt, holott ő az Olesót szerkesztette. Van valami egyeduralmi hajlandóság az újabbkori irodalomban, valami alaptalan, de annál támadóbb félelem talán attól, hogy kis földön, kis irodalomban csak kevesen férnek el s bár jól tudom Babitsról, hogy kereste és szerette az új tehetségeket, József Attilával kapcsolatban ő és folyóirata sem kerülte el a végzetet; az új költő, aki mindvégig keserűen mellőzöttnek érezte magát, végül egy új lap élére írta fel a nevét s hol nyíltan, hol titkon, de állandóan háborút viselt. „Én túlmagasra vettem magamat S nehéz vagyok, ezért süllyedtem mélyre.”

József Attila szegény volt, borzalmasan szegény s nem a szegénységet, csak a nélkülözést enyhítik az adományok, a mecénási kedveskedések. A költő a szegénység mélyét is érzi, az okait is kutatja és sohasem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a szegénység koporsó, melyben az emberi méltóság és egyenlőség teteme fekszik. E holttest látványa elég, több magyarázatra nincs szükség; a szegénység sem törekedhetik olyan kiváltságokra, amelyek nem illethetik meg. Magány? Gyengédség, gondoskodás? A magány gyakran vonít a gazdagság és hatalom csúcsain is és gyengédség és gondoskodás sokszor hiányzik polgárok és arisztokraták életéből is, még akkor is, amikor nem nyílik meg lábuk előtt a történelem örvénye. József valóban a szegénységből emelkedett ki, de verseinek tanúsága szerint egyetemes akart lenni. Volt benne valami a szent szegényekből, akik mindenkihez szólnak, ha hallgatnak rájuk, olykor még az állatokhoz is, amelyek néha felfigyelnek... Kétségtelenül jogos a munkásság igénye, mellyel szülöttje felé nyúl, de a dicsőség ne emeljen új korlátokat; József költészetében a munka és a munkás olyan tág és nemes szó, amely széles rétegeket egyesít. A költészet mélyebbről fakad és messzebb hangzik a politikánál...

6.

Dicsőség!... Egyébként is helyesen írja Barabás: „Az a társadalom, mely származása, elve és mértéke miatt idegenkedett József Attilától, most divatos színésznőkkel szavaltatja verseit. Nevét öles plakátokon a világirodalom legnagyobbjai mellé s a legnagyobb magyarok fölé helyezik. Mintha azt a kollektív büntudatot akarnák levezekelni, melyet a szellem minden emberével szemben tanúsított részvétlenségük miatt éreznek. József Attila komoly és igaz lelkétől sok minden távol áll, ami ma körülötte történik.”

7.

Kollektív büntudat... Mélyre, messzire nyúlnak a gyökerei, egyszer még fákat, egész erdőket növeszt majd. „József Attila — írja a tanulmány — a harmincas években osztozott azokban a reményekben, amelyekben később oly sok barátjával együtt csalódnia kellett. A világ, amelynek megszületésére várt, semmiképpen sem hasonlított ahhoz, amely valóban megszületett.” A szétfoslott remények fordították figyelmét a külső világról a belső felé, ahol ismét csak a káosz nézett szembe vele. Vajjon szétfoslott reményektől kellett volna-e elszabadult démonai közé rohanni, ha nem kényszerül harcra, ha vágya és

világnézete szerint egyesülni tud azokkal, akik vele egyformán látták a világot? Úgy látszik, külső és belső okok egyaránt a béke és közös munka ellen döntöttek s a végzet rajta is beteljesedett, bizonyára nemcsak azért, mert a végzet oly erős volt, hanem azért is, mert az emberek oly gyöngék voltak.

Újság 1942. aug. 9.

Földi Mihály

856. JÓZSEF ATTILA

„Eszelős” ember volt, skizofréniás.
Sietősen megholt. Itt, hol élni más
sem tudott, elfutott, szívéen a teher
a nép volt. Beléholt. Nem bírhatta el.

Milliót, kicsit, jót: embert siratott.
Hiába is rázta a gyárablakot.
Verdeső daleső nem nyitotta ki.
Az utca se tudta, hogy sír valaki.

Hitetlen szívekben repül az Ige.
Nem tudod, Jézusod hogy kerül ide?
Öngyilkos poéta szívéből a vér,
s mély titkos szó néha a keresztig ér.

Átment a zord vonat rongyos tetemén,
s dalokat mondogat véres kerekén.
Ha sípol: a József Attila szíve
sikoltoz, s ha kormoz: jajja ér ide.

Jézusom két darab, véres-csonk szívét
tedd össze széthasadt, félholt életét,
Tagadott, s ígézett sokakat feléd,
Az egészet nézzed, s szólj halkán: elég.

Református Élet 1942. aug. 15.

Muraközy Gyula

857. ÜRES SÍR A SZÁRSZÓI TEMETŐBEN

A harmincas évek közepén egy nyarat töltöttem Szárszón. Azóta nem voltam lent, csak József Jolán megragadó könyvének olvasásakor járta be emlékezetem a költő Golgotájának utolsó állomásait. Most,

hogy újra eljutottam Szárszóra, a szelíd, hívogató tópart és a domboldal fái közt rejtőző falu nemcsak személyes emlékeket idéz a nyári délután ragyogásában. A múlt foszló fátyla mögött szemem a csendes, kihalt őszi tájat keresi, az esőverte, omló vakolatú nyaralókat, a szürke, nyugtalan, ködbevesző vizet: a helyet és évszakot, amely József Attila utolsó hónapjának stílusos díszlete volt.

A motoros berregve lassít az állomás előtt. Jobbra, a tóparton elsőnek a *Palota-penzió* jön elénk. Magas, csúcsba szökő homlokzatát a kert bokrai és friss-zöld fái rejtegetik. Okkersárga falában, mint napbarnított arcban a szemek, vidáman ragyognak az ablakok. A nyitott, oszlopos teraszon tarka ernyők alatt gondtalan nyaralók beszélgetnek, ingujjas férfiak és barnabőrű nők, kacér rövid nadrágban. A polgári idill képe villan el ablakunk előtt, amelyből József Attila örökre ki volt zárva. A *Palota-penzió* az ő számára csak menedékhely volt, ahol körülvette az esőbe-sárba fúlt magány, a didergő szegénység, s hallgatta a partot csapkodó hullámok örjítően egyhangú lármáját.

Ide hozták le végső szükségből 1937 november elején a szanatóriumi ápolásra szoruló, súlyosan idegbeteg költőt. Az épület József Attila Etus húgáé volt, aki férjének bekövetkezett halála után itt húzta meg magát télire is családjával. József Jolán leírja, milyen szörnyű napokat töltöttek ebben az embertelen magukra hagyatottságban a beteg költővel, aki az örökös sírástól bedagadt, gyulladt szemével feküdt a jéghideg szobában, s az ételt sem akarta elfogadni. Elmondja kétségbeesett öngyilkossági rohamait, s a viharos éjszakát, amikor a beázott szobákban bokáig ért a víz...

Azóta más gazdája van a háznak, amelyet újra festettek, kicsinosítottak. Falai közt a balatoni nyár vidám élete zajlik. S a gondtalan vendégek között vajjon ki tudja, hogy itt vergődött rácsokká szűkülő lelkének börtönében a tragédia felé hulló költő?

Itt történt...

A motoros befut a kis állomásra. Őrház és melléje toldott várószoba az egész. Ide érkezett meg öt éve József Attila, s ez a megérkezés mintha jelképes jelentőségű volna: a költő ösztönös védekezése a reá váró sorstól. A kiszálláskor hirtelen megbénul egész teste, s már indul a vonat, amikor nővére lerántja a lépcsőkön a kidobált csomagok mellé. Kis híja, hogy a kerekek alá nem került. A leselkedő végzetet azonban legfeljebb kikerülni lehet egy darabig. Pontosan egy hónap múlva József Attila maga veti életét a sínekre.

A vonat továbbfut, a kigyúlt tömeg, amelynek itt az állomás jelenti a korzót, lassan gyérülni kezd. Megállok a felemelkedő sorompónál.

Jobbra, a sínek túloldalán bab- és krumplibokrok, balra a Móring-vendéglő kihalt kertje, s tovább, a főutca elején néhány kis üzlet, a fürdőhelyi civilizáció központja. Aombok közé búvó villasor tetői felett lágyan remeg a levegő a hőségben. Egy pillanatra behunyom a szemem, s a távolodó vonatzejban idézni próbálom magam elé a decembereleji estét, hátam mögött a tó homálybavesző, félelmesen zúgó tömegét, s a néptelen főutcat, gyér lámpáival, amint szétcsapódó télikabátban fut valaki a sorompó felé... Vajjon emlékeznek még itt erre az estére? Megszólítok egy vasutast, aki, úgylátszik, hordár is egyszemélyben, tud-e valamit az öt év előtti tragédiáról?

— József Attilát tetszik gondolni? Hogyne kérem, itt voltam éppen szolgálatban, én húztam ki a kerék alól.

— Hogy történt a dolog?

— Hát kérem, amikor a Kanizsa felé menő esti gyorsteher nyolc után befutott az állomásra, ő lefelé jött a főutcán, s amikor meglátta a vonatot, futni kezdett lefelé. A sorompónál megállt, rátámaszkodott egy darabig, aztán hirtelen átbújt alatta, letérdelt a földre, és a mozgó kerekek közt ráhajolt a sínre, itt, ezen a helyen — mutatja a sorompó dúca mellett a baltábla sarkát. — A tengelycsapágy találta el a fejét, úgy esett a kerék alá. A vonat vagy tizenöt méterre hurcolta magával. Addigra már vége volt. Nagyon sajnálta itt mindenki. Nemrég vitték fel Pestre, ott temették el újra.

— Vasúton szállították el?

— Igen. Én is ott voltam az exhumálásnál, segítettem a koporsó kiemelésében. Parasztszekéren vittük Szemesre, hogy ott feladjuk a tehervonatra, de a tisztiorvos úr miatt elkéstünk. A vagonat a következő személyvonathoz kapcsolták aztán, úgy vitték fel Pestre.

Megköszönöm *Baitz János*nak, a szemtanú adatait, s elindulok, hogy megkeressem József Attila utolsó lakását. A dombnak futó főutcából, néhány lépésnyire az állomástól, az árnyas Erzsébet-liget mellett nyílik balra a keleti villasor. Közepetáján áll a *Horváth-kert* nevű nyaraló. Ide költöztek november közepén a költővel nővérei, hogy meneküljenek a balatonparti penzió kétségbeejtő elhagyatottságából.

A Horváth-kert

A nyaraló barátságos, tágas földszintes épület, világossárga falai a napsütésben még vidámabbak. Semmi sem sejteti, milyen lélekomlás zajlott le köztük. Elöl középen és kétoldalt szobanagyságú üveges verandák, mindegyikből egy-egy lakás nyílik. A gondozott, fás-bokros udvaron, a bejárat mellett hosszú fedett lugas, hátul keskeny melléképület. Álmos délutáni esend ül a házon, csak a középső verandában üldögél

egy kis cselédleány. Megkérdelem tőle a nyitott ablakon át, hol vannak a háziak. Suttogva felel — gazdái alszanak —, hogy hátul, a konyhában van a nagyságos asszony. Hátramegyek a melléképület felé. Barátságos, középkorú hölgy fogad, *Horváth Józsefné*, a ház tulajdonosa. Mikor elmondom jövetelem célját, friss emlékezéssel kezd beszélni József Attila utolsó napjairól, amelyeknek tanúja volt.

A költő és nőverei november közepén, az öngyilkosság előtt két héttel költöztek fel a faluba, hogy ne legyenek annyira magukban, főként Attila miatt, akinek állapota sokszor már ijesztő volt. Egyre mélyebbre süllyedt búskomorságába, képzelődései és rémképei világába. Az utolsó időben többnyire feküdt, olvasott, néha írt. Ritkán kelt fel, hogy sétáljon egyet, a mindennapi étellel egészen elvesztette kapcsolatát. Enni is alig akart, szervezete teljesen leromlott. Hozzátartozóin kívül nem érintkezett senkivel. Horváthék nagyon sajnálták, de ösztönösen félték tőle. Néha fát vágott a verandán, ilyenkor egy pár szót váltottak vele.

Megnézzük a lakást, ahol József Attiláék laktak. Az elülső verandáról nyílik egymásba a két szoba. Az elsőbe, ahol egy nyaraló család alszik, éppen csak bekukkantunk — a kis cselédleány nagy rémületére —, aztán hátramegyünk újra az udvarba, ahová a másik szoba ajtaja nyílik. Ez most lakatlan, kevés a fürdővendég. A félig lezárt zsalugáteres ablakon át csöndesen hull be a lombokon átszűrűt fény. A bútorzat egyszerű, mint az ilyen nyári idénylakásokban, de tiszta, barátságos minden. Középen, a falnál két fehérre festett, vassodronyos faágy, felettük havas tájkép, a mennyezetről egyszerű, régimódi kis csillár ereszkedik alá. Az ajtó mellett fehér bádognosdó, a sarokban fehér szekrény. Szemközt a másik szoba ajtaja.

— Voltaképpen itt laktak — mondja Horváthné —, a másik szobában csak Étusék aludtak, különben nem igen használták, már csak a fűtés miatt sem. Ide állítottak be egy tűzhelyet, s azon főztek is. Így persze nagyon összezsúfolódtak, ami Attilára bizony nem volt jó hatással. Étusnak három gyereke volt, egy nagyobb leány és két kisfiú. A rossz időben beszorultak a szobába, és sokat csintalankodtak. Attila ugyan nem mutatta, hogy ez zavarja, többnyire szóttalanul, búskomoran feküdt. Ő ebben a szobában aludt Jolánnal.

Ki szeretnék menni a temetőbe is, megkérdelem, hol találom meg a sír helyét. Horváthné szíves készséggel felajánlja, hogy elkísér. Pontosan tudja a helyet, mert ő gondozta a sírt, és jelen volt az exhumálásakor is. Másik ruhát vesz, s már indulunk is. A villasor végén befordulunk. Útközben Horváthné elmondja, hogyan emlékszik vissza az öngyilkosságot megelőző estére.

Sok szálból szövődött a végzetes háló, de kettőt maga is megfigyelt. Etus férje, egy hódmezővásárhelyi ügyvéd, nem sokkal előbb halt meg, s családját súlyos anyagi gondok közt hagyta. Így húzódtak meg a szárszói penzióban, amely még megmaradt a vagyomból, s ősszel Jolán és Attila is leköltöztek. Attila szerette sógorát, aki sokban segítette, s ha nem hal meg, talán más irányt vesz a költő sorsa. Így azonban érezte, hogy csak nyűg húga nyakán, új gond, eggyel több száj. Ez nagyon elkésérettette, szeretett volna szabadulni valahogy ebből a helyzetből, de már nem tudott.

Ez a vágy tört ki belőle, amikor december 2-án három barátja és pesti orvosa autón lejött hozzá. Kérte őket, vigyék magukkal Pestre, de visszautasították azzal, hogy nincs hely számára az autóban, s néhány nap múlva úgyis felutazik Jolánnal. Néha még feltörő önbizalmát, végső hitét vesztette el ekkor, s lehet, hogy ha barátai magukkal viszik, s mint ahogy ígérték, rendes állással, nyugodt életlehetőség biztosításával megpróbálják újra sínekre tolni vakvágányra siklott életét, talán visszaadják ömagának és az életnek.

Amikor a vendégek elmentek, még jobban magába roskadt. Látszott, hogy bezárult előtte minden visszafelé vivő út. A világban nincs már rá szükség, itt meg felesleges nyűg csak... A végzetes elhatározás megérlelődött benne. Nővérei aggódva, ösztönös félelemmel vigyáztak rá, pedig nagy önuralommal leplezte szándékát. Másnap, 3-án este, — péntek volt — alighogy hazatért Jolánnal esti sétájából, újra elment, azzal, hogy vacsoráig jár még egyet. A főutca sarkától, amint látta, hogy jön a tehervonat, lefutott egyenesen az állomáshoz. Mintha csak percre kiszámított volna mindent. Mire utána indultak volna, már késő volt. Egy részeges, tekergő falubolondja — azóta meghalt ő is — vitte meg a szörnyű hírt. Horváthék éppen disznótorban voltak egy ismerősüknél. A bolond odarohant értük is. Torkukon akadt a falat, amikor berontott. Siettek rögtön haza, hogy a szerencsétlen családnak segítségre legyenek.

A szárszói temetőben

A félig beépült faluszéli utca végén a temetőkapuban állunk. Jobbra a főutcat keresztező műút. Erre tért haza a költő utolsó szomorú sétáiból. Mintha kísértette volna a temető... kerítetlen, szegényes földdarab a Balatonra néző homokos fennsíkon. Éppen olyan, ahogy Veres Péter írja:

„József Attila hányatott életének stílszerű befejezése. Elhagyatott, kopár, fátlan és virágtalan dombtető, itt-ott egy-egy régi, gondozatlan

sírral, korhadó fejfákkal, kidőlt olcsó sírkövekkel. Nem hittem volna, hogy a Dunántúlon, a balatoni kultúrtájon ilyen ázsiai elhagyatottság lehetséges.”

A temető minden dísze elől egy kis kápolna s középtájt egy vasrácsos családi sír. Ezzel szemben, az út túloldalán csőszházforma, rozogaaajtájú kis vályogépület. Parányi ablaka nyitva van. Bent egy durván ácsolt, hosszú asztal. Ez a halottasház. Itt feküdt a temetésig József Attila összeroncsolt teste. Az út baloldalán a református, jobbra a katolikus temető. Egy-két ványadt bokor pihenteti a szemet a kiaszott fűvel borított domboldalon. A homok hepehupái közt elvesznek a behorpadt sírok, földbesüppedt fejfák. Virágot jóformán sehol sem látok, mintha az élők egészen elfeledkeztek volna halottjaikról. Rajtunk kívül egy lélek sem jár a temetőben, pedig vasárnap délután van, falusi nénikék temetőlátogató ideje.

Végigmegyünk az úton a temető végére, amely már lefelé lejt. A dombhajlás túlsó oldalán krumpliföldek, szőlők zöldelnek. Balra, a távolban a tó gyöngyházszínben játszó, csendes tükre dobja párásan ragyogó fényét az égre. Az egyetlen szépség ebben a sivárságban.

A református temető vége felé megállunk.

— Itt volt a sírja — mutat Horváthné az úttól második, besüppedt sírgödörré.

Látszik, hogy nemrég ásták ki, berogyott széle élesen elválik a földtől. Gaz nőtte be az egészet, középen egy koszorú rozsdás drótváza hever. A kezdetleges, öregbetűs fejfa nincs már a sír mellett. Elvitték azt is. Pedig itt kellett volna hagyni, hadd jelölje a költő első nyugvóhelyét azok számára, akik elzarándokolnak emlékéhez.

— Vasárnap volt a temetése — folytatja kísérőm. — A református pap temette, nagy beszéddel. Szinte az egész falu kijött, pedig zuhogott az eső. Megérezték az emberek, hogy nem mindennapi embernek szól az utolsó tiszteletadás. Pestről csak a barátai jöttek le néhány autóval.

Csendesen állunk egy darabig. Nézem a sírgödör besüppedt négyszögét s rajta a kopár gatz s a távolban fénylő Balatont. Sírokra gondolok, magyar költők nyugvóhelyére, szerte a hazában: a segesvári tömegsírra, Bessenyei pusztakovácsi sírhalmára, amelyet feltúrtak a disznók, magányos sírokra kis falusi temetőkben, Hanván, Csekén, Pusztakamaráson... Azt hiszem, egyikük nyugvóhelye sem ilyen szomorúan sivár és ilyen fenségesen magányos.

— Érdeklődnek még utána az emberek? — kérdem.

— Míg itt feküdt, fel-felkereste néhány író, fiatal rajongója, feljöttek hozzám is. De lassan feledésbe merül itteni emléke.

Lábamnál szürkére festett, esőverte deszkadarab hever, vagy félméter hosszú.

— Mi ez? — kérdem.

Horváthné jobban megnézi:

— A koporsó egy darabja. Az exhumálás után, úgylátszik, ittmaradt, pedig a tisztiorvos mondta az embereknek, hogy égensék el.

— Hogyan történt a koporsó kiemelése?

— Csak véletlenül tudtuk meg, hogy május 2-án, csütörtökön lesz az exhumálás. Az uram csütörtökön találkozott a temetkezési vállalat emberével, tőle hallotta. Írtam mindjárt a József-nővéreknek, akikkel elköltözésük után is fenntartottuk a kapcsolatot, de úgylátszik később kapták meg a levelet, mert már nem tudtak lejönni. Így aztán én mentem ki szombaton délelőtt a temetőbe, hogy legalább képviselje valaki a családot. Pestről nem volt itt különben senki, csak a vállalat embere. Délelőtt 10 órakor kezdték kiásni a sírt, zuhogó esőben. Nehezen ment a munka, csak déltájrt értek le a koporsóhoz. Itt az a szokás, hogy a sír aljában oldalt bemélyedést ásnak, s ebbe a kis fülkébe teszik a koporsót, deszkával elzárva. Így aztán csaknem épségben emelték ki. Még a papírbetűk is olvashatók voltak az oldalán: *élt 32 évet*. Alig voltak fent az emberek, a nagy esőtől beázott gödör beomlott. Szerencse, hogy nem kívánt a sír újabb áldozatot.

A koporsó felnyitásával várnunk kellett, mert a járási tisztiorvos délre ígérte érkezését Tabról, de autója elrekedt a rossz úton, s csak 2 óra tájban ért ide. Kérdezte, hogy ki képviseli a családot az agnoszkálásnál. Mondtam, hogy nincs itt más, csak én. Kétségtelenül ráismertem József Attilára a holttestben. Egészen összezsugorodott, elporladt már, de koponyáján a haj egy része még megvolt. Sötétkék ruhája, harisnyája, amelyben eltemették, eléggé épségben maradt.

A koporsót betették egy bádogládába, de magasabb volt, ezért lefeszítettek belőle egy darabot. Így maradt itt ez a deszka. Az egészet Pestről hozott nagy koporsóba helyezték, és Szemesre vitték a vasúthoz. Ott voltam Pesten is a temetésen. Most már méltóbb helyen pihen végre. És milyen különös: ott is zuhogott az eső, akárcsak az első temetésen és az exhumálásakor. Az ég is háromszor siratta meg.

Órámrá pillantok. Sietnem kell, hogy elérjem a vonatot. Lehasítok egy darabot a koporsódeszkából, elbúcsúzom a költő emlékének kegyeletes őrzőjétől, s lemegyek a vasúthoz. Az állomás környéke még mozgalmasabb, mint jövet. A tömeg vidáman hullámszik a sorompó körül. Mikor kerül ide egy kis emlékoszlop, hogy legalább egy percre megállítsa az embereket a költő tragikumára? Csak a lehunyó nap emlékezik: sugarai ott villognak a síneken, amelyekre a költő vére ömlött, s az aranypárás ködbe vesző sín pár mintha tüzes nyílként mutatná útját visszafelé, a halhatatlanságba.

[...] *A bírálatból* új meglátások s a felismerésekből új utak, új eredmények születnek meg. Azok az alkotóművészeink, akik a szocializmus elméletét a társadalom életével összhangba tudták hozni, már a tökéletest is elérték. *József Attilára* hivatkozunk itt elsősorban s azokra a fiatal, még forrásban levő munkásköltőkre, akik az ő útját járják s az általa elért magaslatoakra bizonyára nemcsak kisebb tehetségük, de kevesebb művelődési lehetőségük miatt nem tudnak eljutni. Regényben is volt egy-két kísérlet, bár ebben a műfajban íróink csak megközelítették azt a társadalmi szintézist, amelyet el kell érniök. *Kassák* alkotta még eddig a legtöbbet, bár fejlődésében már jóideje, hogy végzetesen megakadt. A régebbiek közül *Révész Béla* és *Farkas Antal* finom írásaik ellenére sem jutottak el a szocialista valóság szemlélethez. Az újabbak, főként *Veres Péter* és *Nagy István* ezt az ösvényt járják, bár még csak rész munkát végeznek az Alföldön és a külvárosokban. Talán egyszer az ösvényekről kijutnak az útra, ha végzetesen bele nem tévednek egy úttalan erdőbe. Regényeik, krónikáik és verseik kétségtelenül kordokumentumok. De nem is írhatnának mást, mint az igazságot, ha osztályukat: *a parasztságot és a munkásságot* akarják szolgálni. [...]

[...] Kell, hogy a szocialista valóság-szemléletnek tudatos vállalója legyen az egész magyar munkásirodalom. Tökéletes kifejezőjének azonban — mégegyszer hangsúlyozzuk — mindeddig *csak József Attilát* tartjuk. Százszor olvassuk verseit, s százegyedszer is kezünkbe vesszük, amint tettük azt *Petőfivel* és *Adyval*. *Petőfinek* és *Adynak* örökösei vagyunk, *József Attila* azonban *a mienk volt életében, minden versében és halálában is*. Költészete *valóságköltészet* tartalmilag, *tökéletes forma* művészileg. A kritikus őt, s csak őt állíthatja követendő példaul költőink és íróink elé.

*A való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.*

Ez *József Attila* útja. És ez a mi utunk, a magyar munkásirodalom útja is.

Népszava 1942. szept. 20.

(e. I.)

[...] Lehetetlen az Ő életére emlékeznünk anélkül, hogy a magunkéra ne emlékeznénk.

Az Attiláról szóló könyv megjelenése után levelet kaptam tőle. Akkor találkoztunk először. Szorongva néztem rá, s némán vártam neheztelő szavait. Hiszen annyian nehezteltek még akkor a halott költőre. S erre neki is volt oka. A huszonkétéves Attila cikket írt róla s a kamaszosan hetyke írás fölött ez a gúnyoros cím hivalkodott: Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli.

S ő, Zsiga bácsi, némán szorongatta a kezemet.

— Kedves Jocó, kedves Jocó . . . — mondogatta, ismételte ezt a két szót. S a könnyek fényesre csiszolták a szemét, aztán két kövér csepp lepergett a bajuszára. — Így ültünk itt nemrég Attilával. Egy egész éjszakán keresztül. Vallott.

Öt perc múlva az történt, hogy dadogva vallottam neki én is tulajdon, szemérmes kis életkém féltve őrzött titkairól és dobogó szívvel feleltem a kérdéseire. Volt benne valami varázs, amivel kiváltotta belőlünk a piros bizalmat. S Ő tündéri derűvel, biztatóan mosolygott rám.

Ezt a tündéri mosolyát sugározta felém, valahányszor láttam. S a legszebb ajándékot kaptam tőle, ezeket a sorokat:
„Vessen magot, akiben van szentség.”

Nemcsak kortársunk volt. Barátunk volt.

Híd 1942. okt. 1.

József Jolán

860. KORSZELLEM ÉS LÍRA

A mai korszellemellenes korban jóleső érzéssel olvastuk *Jankovich Ferencnek*, a tehetséges fiatal lírikusnak kortársairól írt őszinte vallomását. Őszinte, mert mellőzi a szokványos műbírálat formuláit és költészetüket mintegy belülről világítja meg. Vallomását a költői ihlet elevenné, hitelessé teszi, anélkül, hogy az esztéták mesterségbeli fogásával a fiatal lírát a metafizika homályába burkolná. Vallomása az értőkhöz, az avatottakhoz szól elsősorban és ezért megbocsátható, ha néha elfogult kortársai iránt.

A mai fiatal költőket áthidalhatatlan szakadék választja el a háború előtti költőnemzedéktől. *Ady*, *Babits*, *Kosztolányi*, *Tóth Árpád* és *Juhász Gyula* költészete tágabb értelemben egy egész nemzedéket szólaltatott meg és fejezett ki. A „Holnap” költőinek minden irodalmi és irodalmon kívüli törekvése személyükön keresztül visszahatott a magyar

művelődésre. Költőfejedelmek, szimbólumok voltak ők, társadalmi osztályok és eszmék bajnokai, sokkal inkább, mint az őket követő *Szabó Lőrinc-, Illyés- és Erdélyi-*nemzedék. E nagy művészek forradalmaikat a költészet eszközeivel vívták meg s e küzdelem során megteremtették az élet és irodalom megbonthatatlan egységét.

Végig élvezetes cikkében Jankovich paradoxszerűen megállapítja, hogy *a mai fiatalok akkor énekelnek, mikor már sor került rájuk és akkor sem mindig azt, amit ők áhítottak, hanem amit a fészek gazdája.* Eszerint a mai költői fészkekben a költő meggyőződése vagy szemlélete ellen kénytelen írni, vagy vállalja a szerkesztői visszautasítást. Nyilvánvaló, hogy a költő bármilyen exkluzív lénynek születésük is, társaslény és így finom, mindenre reagáló lelkiületével szem előtt kell tartania embertársaihoz és a szerkesztőhöz fűződő viszonyát. Ha a szerkesztő merev álláspontján nem hajlandó változtatni — s ez igen gyakori eset —, a költő, a kiszolgáltatott lírikus, irodalmi állásfoglalását revideálni kénytelen.

Őszinte sajnálatunkra Jankovich nem ad választ az utóbbi években a magyar lírában bekövetkezett változásokra. Míg az előző nemzedék költészete a sorsközösség kifejezője volt, a mai késő-népies költők verseiben kevés kivétellel *a dekoráció és misztikum* foglalta el az örökérvényű humánus szerepét. Ezért helytelen a népies költőket egy szintre emelni a népi és urbánus költőkkel. A népies irányzat tulajdonképpen *az Ady-utáni irodalmi visszahatás megnyilatkozása* volt. Ez az eruptív költő-géniusz úgyszólván felperzselte az epigonok előtt a járható utat, steril lírai költészetük nem eresztetett mélyebb gyökeret a magyar talajban.

A fiatal lírikusok együttese nem homogén, tematikája nem átfogó, egyetemes érvényű, mint az előző két nemzedéké volt. Mennyiben tudatosította a nemzedék a közösség és a magyarság képeit elvont, pittoreszk hangulatfestésével? Kockázatos és igen könnyen cáfolható Jankovichnak az a megállapítása, hogy a legfiatalabb nemzedék gondolatvilága gazdag, tágas birodalom, formakultúrájuk választékos, érzékeltes.

Soha a magyar költészet hitelét jobban nem ingatták meg, mint éppen napjainkban a népies irányzatok dilettáns képviselői. [...]

Minek időzzünk e költészet mellett? Egyetlen francia vagy angol műkritikusnak sem jutna eszébe Péguy vagy Burns népiségét, sőt népiességet mágasztalni, ha azt nem hitelesítené költészetének finom festői ragyogása, melyre a loire-i tanyák, illetve a skót falvak ihlették a költőt. „Szép a forrás — fürödni abban!” írta *József Attila*, aki volt annyira népi és hiteltérdemlő költő, mint azok, akik a vers szubtilis zenéjét összetévesztik az asszonánecok fülsiketítő zenebonájával. Természetesen, csak azokról a költőkről van szó, akik versezetükkel meddően

tapossák a Parnasszus felé vezető lépcsőket. A bizarr szóképzés és dobpergés nem helyettesítheti a költői műgondot és tökélyt [...]

„Nincs alku — én hadd legyek boldog! Másként akárki meggyaláz s megjelölnek pirosuló föltok, elissza nedveim a láz” — éneklí József Attila „Ars poetica”-jában és ma *Berda József*, miután egy évtizedig testi-lelki örömeit versben szublimálta, irigylí égi költőtársát, aki meghalt és boldog a halálban, mert őt nem gyötri már a vének tanácsa. „*Inkább a mozdony kegyetlen kerekét választád, mint a vádat: hogy gyöngé voltál a méltóságban s más titkod szentebb ügyében. Mert én se vagyok ám különb: pénzt kérek én is, csupán filléreket, s ő részeg és boldog, hogy úgy alázhat meg, mint holmi hitvány ebet. — Úgy kell! Leköpnivaló, ki önmagát alázván ígygyen könyörög*”...

József Attilát idézi Berda, az adott világ költőjét, aki életével tett hitet a költészet szabadsága mellett és tragikus halála jelkép és példa a puritán költők előtt. A nyugtalanóság és szorongás a mai fülleleg és bomlasztó atmoszférában más költők verseiből is kicsendül. Még a legfiatalabb *Devecseri Gábor* görögös, közvetlen hangú verseiben is visszhangra talál a költői felelősség és rendeltetés: [...]

Így látják a mai művelt fiatal költők az élet és az irodalom kapcsolatát. Ebben a lírátlan és szellemellenes korban a költő ha megalkuszik és meghátrál a valóság elől, önmagával kerül szembe, eddigi költészetét cáfolja meg. Nagy példák lebegnek a mai fiatal költők előtt: Petőfi, Ady, József Attila. A mindenséggel mérik magukat és művüket.

Népszava 1942. okt. 4.

Farkas Imre, Kolozsvár

861. JÓZSEF ATTILA

világirodalmi jelentőségét méltatta félórás előadás keretében a francia rádió. A francia irodalmi lapok Lallemand költő fordításában közlik József Attila költeményeit. A közeljövőben könyv jelenik meg a francia sajtóban József Attila életéről és költészetéről, melyet egyidejűleg Spanyolországban is kiadnak. Ugyanez a francia kiadó antológiát tervez József Attila verseiből olyan formában, hogy a francia fordítás mellett a magyar szöveget is közölné. Ezzel megkezdődött, s úgy látszik, egészen nagyszabású formában, József Attila költészetének európai elismerése és értékelése is.

Független Magyarország 1942. okt. 19.

862. A FÖLDKÖZI-TENGER PARTJÁN,
JÓZSEF ATTILA
„KÜLÖNBEJÁRATÚ KÉJSZOBÁJÁ”-BAN

(A Magyar Nemzet tudósítójától.)

Cagnes-sur-Mer, 1942. október.

A kétlábú gerinces ezen a tájon a terciér-korszak végén tűnt fel, mint *dolichocephal*, azaz hosszúfejű polgár. Néhánymillió évvel később, a paleolith idején a magas északról zömök és szélesállú felebarátok húzódtak le, tigrisbőr kacagány kerítette szőrös törzsüket, rénszarvascsordát hajtottak maguk előtt és félmázsás dorongokat szorongattak gorillai markukban. Hujrá, kiáltották a szélesállúak, s göcsörtös fegyvereiket megforgatván a levegőben, lesújtottak vele — bármily hihetetlennek tetsszék is ez — az eszményi célpontként kínálkozó hosszú koponyákra. Ezek a csapások ereje alatt, lassan-lassan összébbzsugorodtak s mire beköszöntött a *neolith hajnala*, már csupa *brachyocephal* élt egymás mellett, kerekfejű citoyen, ami a Földközi-tenger e partvidékén a létért való küzdelemnek egy magasabbrendű, progresszív állapotát jelentette.

Ezóta sok minden változás adódott a föld kerge kérgén, s így errefelé is. A jég például, amely hajdanán betakarta a hegyeket és völgyeket, a nap tüzes ostora elől északra takarodott s magával vitte a rénszarvasokat, a mammutokat, meg a nagy, gőznyelvű és fehérszubájú medvéket is. A nedves, buja humusz nászra kelt a mennyei nemzetség forró korongjával és a trópusi frigyből bambuszligetek, pálmaerdők meg kaktuszberkek keltek ki. A tenger, balga szűz, egy esendő pillanatában szintén hitelt adott a gyújtó égi vallomásoknak s hovatovább elszikkad a lángkarokban, bánatzöld szintje máris kétszáz méterrel alacsonyabban állván, mint a geológiai ósatyák esztendeiben. Vad emberáramok rajzottak végig a partok mentén s félig agyonvervén, félig megtermékenyítvén az őslakókat, kialakították a liguriai népelemet. Később római légionisták szállottak partra, sasmadaras sisakkal, meg páncélvértezetben. Quintus Opimiusnak, a konzulnak a vezetése alatt, s ezek férfiakban megtizedelték, asszonyaikban elsokasították a ligurokat. Négy századév múltán Szent Verán, mártírok unokája és evangélista, ciliciummal a dereka körül, szőrcsuhában és megoldott saruval a lábán, monostort épített a narancsfák meg a mimóزابokrok között s vasárnap délelőttöként a paleolith gerinceseinek leszármazottai térdet hajtottak az Úr színe előtt.

Sok minden változás adódott tehát, jégre tűz, kőre bronz, totemre kereszt következett, de az őslakó ma is olyan, amilyenné kiformálta a végzet: kerekfejű és hallgatag, millió ránc szántja délszaki bőrét és a

barázdáknak e dzsungeléből apró, savós szemek riadt, gyanakodó pillantásával mérik az idegent, aki megszámlálhatatlan évmilliók óta annyi balvést zúdított reá.

A legszélő házak

tükörképe a tengerben ringatózik. Néha elsötétül a horizont, felborzolódnak a hullámok és vad perlekedéssel ostromolni kezdik a mázsás sziklatömbökből összerótt falakat. A kövek százezer tajtékra tépik a hisztérikus ostromot s amikor a vihar elülvén, a napsugarak felszívják az utolsó cseppeket és habokat, a só lerakódik és a béke ragyogó, hófehér fátylával vonja be lyukacsos testüket.

A tengerparttól a házak lassúdan emelkedni kezdenek és felkaptatnak a hegytetőre, amelyen ott hirdeti a múltat a Grimaldi hercegek ősi várkastélya. A csipkés tornyok és az iromba bástyák tövén lehetetlenül szűk és girbe-gurba sikátorok kanyarognak, néha alászaladnak a hegy mélyébe és eltűnnek a citadella alatt, hogy néhány száz méterrel arrébb ismét kiforduljanak a fényes napvilágba. Félezredes, sőt évezredes fészkek támaszkodnak egymásnak, vaspántos kapujukban ükanyáink ükanyáival, akik jobbjukkal halászhálókat foltoznak, baljukkal szökni kész macskáikat szorítják le kiégett ölükebe. Bús világot élünk, néha nyomavész egy-egy selymes dorombolónak s a ligur falu más végén elterjeng a frissensült pecsenye csiklandó illata.

Oh! magali, ma tant ej mado
Anan tej dusz din la ramado!

— éneklük az ükanyák, mediterranéen nyelvezetten, elfonnyadt szerelmes dalaikat. A rab kandúrok kétségbeesett szabadságvágygyal miákolnak a háztetők felé s e kettős jazz-zene elkeveredik a rozoga taligák nyikorgásával, amint a szürke szamarak felfelé vontatják őket a hegyi utak esőmarta kövein s a hajcsárok messzeszengő kiáltásaival, *ej hóha... a... a... Vaj t'er... ej hoó... hoó... hóha!*

Alkonyatkor malomkeréknyi szalmakalappal, ezüstsújtásos bársonynadrágban, pipával a foghíjukon, kenderszőke művészlegények fordulnak ki a kőkunyhóból: holland festők, norvég költők, svéd romancier-k meg lobogóhajú dán táncosnők, hazátlan, sőt immáron ezüsthajú orosz atyácskák meg anyácskák is, akik odahaza állítólag hercegek és hercegnők voltak s tízezer lélek dolgozott birtokukon, amely Szamarától vagy Ufától kétszáz versznyire terült el, háromszármű kastély emelkedvén mesebeli parkjának közepén. Az álmodó és feledő, valószerűtlen és hajótörött, lemondó és úttörő emberek a múlt

évszázadban rátaláltak e középkori világra s azóta ez ősi falu mentsvár lett. Itt pergetett le három évtizedet bánatos életéből Renoir is, itt bontakozott ki Rodin, Matisse, Modigliani, Fuzsita és számtalan mások. Szürkületkor mindannyian felkapaszkodnak a hegytetői teraszra, a Grimaldi hercegek lovagvára alá, amelynek egyik sötét kazamatájából Jimmy, a szeszmérő gyilkos alkoholokat szolgál elébük. Együtt vannak valamennyien, mint például Smith Jonathán tiszteletes úr, a Sing-Sing lelkésze, aki negyven éven át kétszáz felebarátot kísérvén el utolsó útjára a szörnyű székig, most az Atlanti-óceán után átkel a whisky óceánján is, hogy feledhesse a kísértő múltat. Itt van Busnyikov is, Alexandra cárné öreg főkamარása, aki szilvamacogokat gyűjt az utcán, hogy megpörkölvén, kávévá őrlje belüket. A legfurcsább népség keveredik el a kőpárkány mentén s miközben pillantásuk eltéved a kéklő hegyeken, meg az esti vizen, ahol halászbárkák indulnak az éjszakai prédára, színekről és vonalokról vitatkoznak, fényekről és árnyakról vagy rímekről és jelzőkről. Mert *Cagnes*, a Földközi-tenger partján, nem e világon él, itt nem ömlik a vér, nem forrnak meddő szenvedélyek, a háború messze sejtés csak, idegen gerincesek bizarr vonaglása, erre csak álmok és látomások vannak, pennák és kutyanyelvek, pamacsok és paletták, tündérregék és poémák, idesororván tizenöt évvel ezelőtt egy édes, önfeledt, többé vissza nem térő pillanatra József Attilát is.

Mikor száz pengőnyi vizsgapénzét az ördögnek ajánlva, a Gare Montparnasse-on megváltotta a jegyét dél felé, levelezőlapot küldött nővéreinek:

— *Párizs — Marseille — Nizza. Csók s ölelés. Elragadtató boldogság. Attila... Zseni... Pantheon!*

Ez az utolsó boldogság, ami a költő életéből kihámozható.

Magas volt, kedves asszonyom,

egészen fiatal, réveteg pillantású és a két hónap alatt, amíg önnél lakott, vörös szakállt növesztett...

A ház, amelyben József Attila lakott, a tenger felé fekszik, olajfák és paprikamezők között, egy mezei út szélén, kopottan és vigasztalanul. Madame Bormida, a tulajdonosnő iszonyodva takarja el a két szemét.

— *Távozzék, uram, távozzék! Mindenki után megfizettem az adót... ismétlem, hagyjon nyugodtan, uram!*

— *Értse meg, asszonyom, hogy nem adóügyben keresem. Magyar vagyok. S Monsieur Attila is magyar volt, aki nagy költő lett...*

— *Én csak lakókat ismerek. Egyik megy, a másik jön. Mind után fizettem. Tessék megnézni a regisztereket.*

— *Megnéztem, kedves asszonyom. Ön kifogástalan citoyenne. De közben Monsieur Attilát nagy szerencsétlenség érte és sokan érdeklődnek utána. Szeretném, ha elmondaná emlékeit...*

— *Engem is nagy szerencsétlenség ért, Uram. Ötször megoperáltak egymás után. De azért senki se kutatja régi lakásaimat. Távozzék, kérem, semmiféle adósságom nincs... Ha valami baja van velem, forduljon a csendőrséghez!*

A szoba, amelyet a poéta „különbejárátú kéjszobának” nevezett, az épület balszárnyán nyílik, ablak nélkül, rongybeaggatta ajtóval. Egy vaságy, egy fogas, egy mosdó, két szék s mind e kéjtárgyak között egy béna nő és tízezer szúnyog lakja. Mint valaha, petróleumlámpa lóg a mennyezetről, az olaj azonban rég kifogyott belőle s így a négy korhatag fal között nappal is éjszakai sötétség uralkodik. Jobbra azonban a tenger zúg, a végtelen tenger, balra pedig, fent a hegytetőn, a Grimaldi hercegek csipkés várkastélya.

*Örökkön háborog a tenger,
Örökkön zúgnak aombok,
Örökkön fájdalmas az ember,
Örökkön kicsik a dolgok.*

A különbejárátú kéjszobában, a messzeségek zúgó partján és a magasságok tövében, papírra vetette e sorokat s azután elkártyázzván az utolsó vizsgapengőket, új irgalompénzek pírjával sápadt arcán, elindult a végzetes síneken Budapest felé a költő, 1927 szeptemberében.

Magyar Nemzet 1942. okt. 25.

Gallicus

863. ÖT ÉVE

halt meg József Attila. Az ötödik december söpri végig zimankós, kietlen viharával a balatonszárszói síneket azóta, hogy az új idők legnagyobb és legszerencsétlenebb sorsú magyar költője fölött ismeretlen, kegyetlen sötétségbe robogott a vonat. A sebek, amiket a vak sors kerekei ütöttek a magyar irodalom testébe, beheggedtek, de csak azért, hogy a fatörzsön annál mélyebbre vágódjon be a letört ág helye. A század, melynek négy évtizede megtanította a halálra az emberiséget, valami másra is kioktatott: arra, hogy férjek, gyermekek, apák és fiúk halála behamuzódhat, a fájdalom enyhülhet, de a költő sírja annál kiáltóbb és fájdalmasabb, minél messzebből nézzük.

Független Magyarország 1942. nov. 30.

József Attila halálának ötödik évfordulójára

A halott költőnek rossz a végzete. Embersége és művészete tízes, huszonötös évfordulók görögtüzében porba hull. Nagysága „értékelések” kalitkájának rabja lesz. S ha későn szárnyára veszi hírnév, szomorú életének történetéből szalónok felületessége kovácsol giccses romantikát. Egyre többet írnak és beszélnek róla, csak éppen őt magát nem olvassák. Minden áron „megérteni” akarják — ismeret, értelem és alázat nélkül.

József Attila sem kerüli el majd bizonyosan a nagy halottnak kijáró végzetet. A korai jelek arra mutatnak. Művét már-már vállukra veszik az irodalmi közhelyek és senkit sem fog meglepni, ha a kérkedő emlékezés s a csöndes alázat közül az előbbi sajátítja majd ki magának az utolsó két évtized, a legfiatalabb magyar irodalom nagy költőjét. József Attila, akiben mindenki hangja mindenki számára szólalt meg, nem üt vissza. Csak emlékeztet és meggondolásra int:

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.*

A költőt a „semmi ágán”, hol komor élete elmúlt, mai emberségünk legtisztább tudata látogatta meg. Tisztára vetköztetett földi szépség, mélyből felmagasztosuló emberi szeretet „az adott világ varázsaival” és „az emberhez méltó gondnal” való szembenézés senkiben sem nőtt oly magasra e törékeny évtizedekben, mint a „semmi ágán” élő, küszködő költőben.

Oda — a „semmi ágára” — röppent el hozzá az erőt fakasztó hetykeség és a mindent elviselő türelem szemrehányó mosolya. Ott születtek meg a legrövidebb kijelentő mondatok leghosszabb felszólításai. Egyedül állt, hiszen hol lángolt fel még korábban az igazmondás bátorsága úgy, mint az ő tiszta verseiben. Az egyszerű, világos mélységeket szerette s csak a csöndes szó erejében hitt.

Mert a „semmi ágán”, József Attilában rakott fészket az „eszmélet” is, hogy a bimbózó hetykeségből kivirítson az igazság s hogy az eszmélkedő művészet tanulságait végre a költő kora is számba vegye. *Nem én kiáltok* c. kötetének utószavában még fiatalos hévvel írta: „Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött”.

Az az „eszmélet” azonban, melyet oly sokszor hangoztatott, végzetesen jelölte ki a költő útját: nála senki sem mert bátrabban, több felelősséggel szembenézni a korról, de nála senki sem vonta le tragikusabban ennek a szembenézésnek következményeit.

Eszméletét a végzetes tanulság terebélyesíti tudattá. Mint két tükör: tátong rá a világ s ő — visszanezve — a döbbenetes káoszban önmagát leli. Sokat idézett sorának gondolata: „*rendezni végre közös dolgainkat*” — ez költői magatartásának legelemibb feltétele. Az eszmélkedés csak a rendező elme sajátja lehet. Költészete ennek a kaotikus világot rendezni kívánó elmének világosságában kap tiszta értelmet. Mert az eszmélkedés nyomában jár emberségünk „gyönyörű képessége”, a *rend*.

Az a világ azonban, amelyet a költő pillantásának tüze megérintett, legkevésbé sem a rend és az értelem világa. Természet és ember, közösség és egyén — mind-mind egymást falja és egymást teremti. A tájban és a társadalomban, amelyek még egy ideig fogva tartják a költőt, egyaránt ott lélegzik a ráció. Szeme előtt tudatos okokkal és mégis kártyavárként, törekeny bűnökkel és furcsa titkokkal így épül fel a világ. Bizonytalan eredetektől nyíló biztos összefüggésekben tör rá az emberi helyzet. Ennek a helyzetnek a súlya taszítja a tragikus bizonyosságok felé. Ha az elődöknél a világ csak *hangulat* vagy *mítosz* volt, nála *helyzetkép* lesz. A tudomány igazságaival s az ösztönök titkaival válik azzá.

*Összébbsimul a szittyó meg a nád,
hever lábamnál a szél és morog;
borzas a szőre. Sóhaj a világ.*

Az adottság és a tudat tényeit a helyzetkép oldja fel. Legszebb versei majdnem mind helyzetképek és számadások: dokumentumok egy korról, amelynek bántó kicsinyességei és vétkei közt járt kelt a költő, nagyon büszkén és nagyon egyenes tekintettel, változtathatatlan magárahagyottságában. Jól tudta: a helyzetképben megmutatkozó világon az okozatokon túl is van valami kifejezhetetlen — egyelőre csak sejtett — szépség és emberség. Az „értelemig és tovább” kívánczolt.

Felelőségre vágó eszmélete útját két — látszólag ellentett irányú — határkötőtől kezdi meg. Az egyik: az emberi lélek legmélyebb mocnásainak vizsgálata, a tudatalatti világ felbukkanó igazságai. A másik, ezzel szembenező határkötő: a munkás közösség a szellem és anyag gerendáira épült társadalom. Nincs példa rá, hogy egy *poeta doctus* oly kíméletlen felelősséggel vállalta volna feladatát, mint ő. Az egyéni lét legelemibb atomjai s a közösségnek — tudományos megismeréssel még elérhető — legszelesebb egységei között, világot látva, szenvedve, önmagával viaskodva magasztosul fel eszméje:

*Emberek, nem vadak —
elmék vagyunk! Szívünk még vágyat érlel,
nem kartoték-adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedj
szép, komoly fiadat!*

Az eszméletből eszme lett. A kristálytisztá szépségnek és az egyéni s társadalmi igazságosságnak szintézisében születik meg a „maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadság”. A forradalmas költő felépíti a maga számára szigorú, tisztá klasszicizmusát. Tanító ódáiból néz reánk kikerülhetetlen, egyenes tekintete. Csöndes pátosza utat mutat: a modern, nevéhez méltó, kultúra és civilizáció talaján nőtt embert csak a rend és a szabadság emelheti tovább. Költészetében a leghívebben bontakozik ki a *modern, ihletett ember világa* — emlékeivel és vágyaival, bűneivel s eszményeivel egyaránt.

Hitte és vallotta, hogy a költő

*tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Nemcsak a „tudatos jövőben”, — már a jelenben is önmagában élt. Gyógyíthatatlan gondját, küszködő tépelődéseit egyre dermesztőbben szántotta végig az annyira áhított harmónia hiánya. A kísérletek esztendeiben élt és dolgozott, mi sem állott fáradt korától távolabb, mint a rend és a szabadság.

Márpedig a József Attila megsejtette „tudatos jövőnek” harmóniája egy igényesebb szépség és egy komolyabb szociális igazság egymással azonosuló fogalmában csírázik. A *poeta doctus* eszméletével, tudatával a messzibb látóhatárról már megpillantotta a nagyszerű harmóniát, amelyben a jó, a szép és az igaz nem három fogalmat jelent.

Ma — halálának ötödik évfordulóján — elérkezett az utolsó ideje, hogy meglássuk az eszméletben a példamutatást, a helyzetképben a valót s a költő tragédiájában a kort, mely közömbös volt és meghunyászkodó.

Messzi eszményeire — *a rendre s a szabadságra* — gondolva, idézzük csöndben és alázatban az ő emlékét, aki valóban *teremtő költő volt* — s nem csak azért, mert verset írt.

Jelenkor 1942. dec. 1.

Vincze László

(József Attila halálának ötödik évfordulójára)

Hol kezdődik a költő eredetisége? Mi az a rejtélyes választó, amelyen túl egyszerre félreérthetetlenül sajátjává válik a hangja, ritmus, szólam, kép csak az övé lehet és a motívumok olyan ismerősen csengenek fülünkbe, mint egy sokszor halott zenedarab dallama? Vannak költők, például Babits, akik észrevétlenül siklanak át a tanultból az eredetibe, másoknál, mint Adynál, éles és meredek a fordulat, átmenet nélkül üt meg az új hang, disszonánsan és követelően. József Attilánál lassúbb a változás, de éppolyan idegen és előkészítetlen; Juhász, Kosztolányi, Kassák és mások visszhangzójából egy-egy verssorban szakad ki a maga jövőendő zengése. Nagy ajándékok tora — idézi az egyik korai vers címében és egész jellegében Adyt; de egy sora („Ha tested fázik, lelkem Rád adom”) már előlegezi a józsefi fanyar iróniát, a későbbi Dúdoló szomorkás tréfáját („Mért görbül kicsikém a szád? — új inget gondolok reád”). Hogy kezdődött? Meglehető-e a hang mutálása, a pillanat, amikor a setesuta kamaszból kilép a férfi, a mindenki tanítványából a maga mestere? József Attilánál az érésnek e titokzatos csodája szembeötlőbb, mint legtöbb társánál, hiszen az egyéniségével tökéletesen ellenkező nevelésből bontakozik ki. Még Adyhoz is közelebb állott első mesterének, Ábrányinak pátosza, mint József Attilához a Juhász Gyulától tanult szépségen merengés. A gyermekkori első próbálgatás hangja („De szeretnék gazdag lenni, — Egyszer libasültet enni”) közelebb volt igazi költői lényéhez, mint az első kötet első verse („Ó, zordon szépség, trónusodhoz jöttem”). Számára a fejlődés az volt, hogy visszataláljon gyermekiségéhez, egyszerűségében, de vágyakban és szorongásokban is, kitararja magában az ösztönös, szűkölő, vinnyogó kis állatot, melyet elfedett és óvott az érő idő, kitegye újból és újból, sokszor már mesterségesen is, a nélkülözésnek, megalázásnak, félelem és büntudat ostorának s így sajtolja ki belőle az eredeti, utánozhatatlan, meglepő hangot, a kínzott érzékenységek panaszát.

József Attila legérzékenyebb költőnk. Érzékeny az érzéklésben; minden, amit lát, szinte a bőrét sérti, tapintást, valami hideg tárgy érintését idézi fel benne. Még az öltöző nő is „csupasz, akár a frissen megköszörült penge”. Az ő időszaka az ős, „tar ágak boga-rácsai”-val és a tél „terülő, fagyos háló” egével. A fagy, mint a kés vagdalja testét-lelkét. „Ez a kovácsolt hideg, — e villanó, e kés-idő . . . köszörűn sikoltó idő.” Estéje az „éles, tiszta szürkület”, éje a külváros zeg-zugos, szöges, meredező, „súlyos” éjszakája, világa úgy hever egymáson „akár egy halom hasított fa”. „Vasszínű égbolt”, borul föléje, s még az elmúlást is

suhintó vas érzékelteti: „Elleng a néma, kék idő. — Kard éle csillan: a hajam.” Elhatalmasodó képzetek között vissza-visszatér a rács, a bezáró ketrec hidegfogású vasával és ha a rabságot más képre váltja is egyre lázasabb fantáziája, a tapintás, tapadás, a testi érintés iszonya megmarad: „Vad, habzónyálú tengerek — falatjaként forgok, ha fekszem.” És az idegekig fájó érzékelés vonzza, idézi verseiben azt a zajt is, amely egyszer majd kilép a képből és a valóságban zúzza szét hallását, valóját: a vassíneken robogó vonat csattogását.

Érzékeny a lélek is, didergő vágyával az elvesztett anyai öl és a hiába ostromolt asszonyi öl után. Anyát több gyöngedséggel, kedvest fájdalmasabb sóvárgással senki sem idézett meg az újabb költészetben. Alakjuk gyanús és ízléstelen tételek erőltetése nélkül pusztán a költői látomás jóvoltából olvadt egymásba, a hajlott hátú kis mosónő és a sudár fiatal leány a szenvedő képzelet számára egyformán az oldódás, enyhülés, béke ígérete volt, ködbeszótt jelenésük mint a kloroform altatta el kínlódó agyát. Az anya szürke haja valóban az égen lebbent, az őszi esőben az ő csitító szava hullott.

*Az őszi eső szürke kontya
arcomba lóg zilálva bontva.
Harmadik napja sírja, mondja,
mint tébolyult anya motyogja*

— mert csecsre vágyom — rám meredve:
*Reátaláltam gyermekemre,
aludj el, édes kedvesem, te,
csitt, csitt, kicsikém, tente, tente...*

(Anya)

És a kedvest hányféle hang szólíttatta, a betelt boldogság könnyű, suhanó futamaitól a kielégítetlenség fékevesztett átkozódásáig, a látomásos, áttetszően tündéri dallamoktól a ringató, babusgató, érzéki-játékos mondókáig! Értő szemmel mozgásában lesi meg őt a költő, szoknyás lába ingását, nádszál lába hajlását, ringó melle ringló mosolyát; a „szellőcske járású szüzet” skicceli vázlatkönyvébe és megénekli, „mikor az utcán átment a kedves”:

*Mikor gyöngéden járdára lépett,
édes bokája derengve fénylett.*

*És ment a kedves, szépen, derűsen,
karcsú szél hajlott utána hűsen.*

Érzékeny, látjuk, szemléletében is, a szenny, a zúrzavar, a nyomor anyagából ezüstös csillogással, hajszálfinom, japános ecseteléssel vonja ki képeit, még a heringnek is, amely sokszor egyetlen tápláléka, az a jelzője eszméletében, hogy „gyémántos hús”. A külvárosi házak, gyárak rideg tömegét holdfény fürdeti verseiben, a sivár udvart szappanosvíz remegő tócsája eleveníti, még a tehervonat csörömpölésére sincs más szava, minthogy „méla”. „Nehéz vizen könnyű álmot” fogni a vágya, nehéz életéből lebegő, éteri harmóniát varázsolni; a sok koplalástól sovány, de „égi hűvösség”-et érez magán átderengetni. A semmi ágán ül szíve,

*kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.*

Érzékeny a formáiban; mint a patikamérleg az árnyalatnyi súlyelhajlást, követi versformáló ösztöne a hangulat minden kis fordulását. A ritmust, az alapejtést egyéni változatok tömegére bontja, feltörő érzelme külön zenét teremt magának, gyermekek játékos dudolásához hasonló, de végsőkéig kifejezőt, s már-már zengésével révületbe ejtőt. Eső esését, őszi levelek pergését, tüzes szikrák pernyetáncát, medvetánc dobbanását idézi ez a zene, sámánkodó, ősi hangszínt kever modern, jazzes nyersséghez, a kedves Flóra nevével lágy, antik hullámozást indít el játékosan klasszikus modorban, a külvárost szaggatott, csukló sorokkal érzékelteti, forradalmár verseiben kopog, mint a golyószóró, panaszkodó verseiben dőf, mint a kés. „Flóra, Flóra, mosolyog róla, — hogy engem ő váltott valóra” — zsong a boldogság, „Ti hű ebek — kerék alá kerüljete — s ugassátok neki: Nagyon fáj” — ökreendez más felé a kétségbeesés.

Érzékeny végül a lelkiismerete; a bűntudat avatja vádlóvá. A nyomorúság több számára földi hatalmasságok hibájánál; végzetes eleve elrendeltséget érez benne, másfajtajú, másalkatú emberek ólmos letörtségét, holt vidékek dermesztő leheletét, valami ősi romlást, sajátmaga tárgyaltalan, megfoghatatlan, de vérebe ivódott bűnét. Romló idegeivel egyre nagyobb részt vall magának e kaini örökségből; a Nagyon fáj verskötet (1936) elején egyszerre három költemény (A bűn, Én nem tudtam, Mint gyermek) utal e gyászos megszállottságra, s az utolsó versekben egyre szilajabban, egyre füstösebb, maróbb lánggal lobog fel az önvád, semmiért, értelmetlenségért, az életért. „... Hogy ily ártatlan legyek — az a pokolnál jobban éget.” Egyik töredékében vádlott, bíró és vádló közjátéka idézi a legsúlyosabb inkvizíciót, a bűnöst, kitől elvették a bűn felismerésének, s így a megbánásnak, feloldódásnak, a nyugalomnak lehetőségét. „Bár szánlak, fiam, nincs remény — a bíróság föl kell hogy mentsen” — mondja ki a bíró a

fordított, súlyos verdiktet. Nincs büntetés, mert nincs leszegezhető tény, csak névtelen, ideget emésztő, tompa fájdalom, el nem követett gyilkosság üledéke, meg nem harcolt harc viszolygása, elomló vágyak nevetsége, csontszú a gerincben, őrlő féreg az agyban.

*Tejfoggal kőbe mért haraptál?
mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?*

*Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.*

(Öngyilkossága előtt egy-két nappal írott verséből.)

Ezek a motívumok bukkannak fel a versek során és teszik hangjukat ismerősen eredetivé. Az első két kötetében (Szépség koldusa, 1922 és Nem én kiáltok, 1925) még nagyon gyér a jelentkezésük; szabályos szonettek idézik bennük a mindenható szépséget, az előző nemzedéktől örökölt, kissé dagályos, kissé határozatlan jelzőkkel. „A szépség fája búgnak át a kerten” lelkében „halkan fuvoláz a vágy”, vagy „vágy-hegylánc, jaj-kráteres” húzódik; csodálatos módon még az is újra megtörténik vele, hogy „Fakó köntösben, hósín ménlován, — Álomban, éjjel, itt jár Ősapám”. A fiatal lélek az egyszerűség felé, vagy amit annak érez, először a kassági szabad versen keresztül tör ki; a húszas évek mesterséges idillje, Kassák pályáján is az újabb, természetlenebb hang szól e versekből, harangszó hirdeti békét fáradt embereknek, mindenki mindent megbocsát, a költő többnyire a barátjának címzi énekét és szelíden invitálja értelmetlen sétákra. „Megnézzük majd a favágókat — S leheverünk együtt az erdőn — Fejünk fölött hullámnak a lombok... Míg odahallik este a harangszó, — A bogánecokat leszedjük egymásról — S hazaballagunk éppolyan fáradtan.” Az egyszerűséget, vagy ami majd a számára az lesz, a fogalmak groteszk lemeztelenítését, a szavak belső, titkos értelmének napvilágra forgatását, az ideges és áttetszően finom eszméletet Páris nyújtja neki, Rimbaud, Laforgue, Corbière csibészes felszabadító példája, pátoszgyűlölő poézise, szent léhasága. Tudós pontossággal nem követhetjük az útját, de ez a kamaszfertőzés kapta el őt valahogy párisi diákszobája mélyén, a Párisi anizs, az Ó bánat..., az Ó Európa... ebből a csúfondáros komolyságból született, hogy ekkor majd a *Medáliák*-hoz jusson el felbátorodott költőjük. József Attila igazi

hangja, pontos dátummal meghatározhatólag, 1927 áprilisában szólalt meg, amikor leírta ezeket a sorokat:

*Az Eiffel-torony éjjel eldől
bebúvik paplanos ködökbe,
ha lány vagy, megcsókol a rendőr
s az illemhelyen nincs ülőke.*

Júniusban újra próbálgatta mutáló hangját:

*Nővérem csak küldi a kenyereket
a lélek vén teknőc hátán lebeg
négy fillérem van, mindenem kopott
ne nevessetek ki asszonyok.*

Júliusban pedig végleg a dörmögő, hökkentő, kedves hang szólott a harmadik versből, hogy azután mindvégig fülünkbe csengjen:

*Egy légy a tejben megfulladt
a tenger a hegyfokra jött
s egy terített asztal uszik
a jóllakott habok fölött.*

A kamaszt a párt avatta férfitá. Mert más dolog érzületben lenni szocialistának és más az életben. Az első alkat dolga, gyógyíthatatlan érzékenysége, lehúzó származása, a város peremén élése, lázadása és csüggedése, mélységes szomorúsága. Rabság ez, levethetetlen; nem véletlen, hogy a költő, ha róla szól, önkéntelen egy másik rabság balladája emlékezik. „Lelkünkre így ül ez a kor. — És mint nehéz esők — vastag rongyai mosogatják — a csorba pléhtetőt — hiába törli a bú szívünkről — a rákövesedőt.” Ám az élet, a párt szocializmusa hivatalból optimista, a nagy változást ígéri, az új milléniumot. Nem elégszik meg a látvánnyal, konklúzióra is van szüksége: gyászdal helyett szívesebben hallgat indulót. József Attila tehetségét és újból csak érzékenységet bizonyítja, hogy még e sivárságból is költészetet tudott facsarni. A győzelemben a rend megvilágosulását ünnepelte, a munkásban a másfajta rajt, a munkában az anyag szépségét, a barbár sorsban a megváltó értelmet. Metafizikát adott a programnak, tündéri lebegést a tannak, költészetet a retorikának. Midőn azt a hasonlatot írta le, „a levelek zizegnek, mint a röpcédulák”, nemcsak az erdő régi varázsát újította meg egy friss képpel, hanem az agitálás modern mesterségét is az örök szépséggel. Bármennyire hozzájuk kötötte magát, a röpcédulák között sem tudott megfelelni a zizegő levelekről, a harcban sem a

fegyvertelenségéről, vezető felnőttiségében sem ijedt gyermekségéről. Utolsó versei újra magánügy voltak, egyre magánosabb ügyek révedező dallamai.

*Majd csöndbe fagnak a dalok,
a hősiség eloldalog
irgalmat kérnek a balog
és kapzsi szenvedélyek.
Ugy-e jobb, hogyha nem csalog?
És mert én úgylis meghalok,
azt se kivánd, hogy éljek.*

Magyar Csillag 1942. dec. 1.

Halász Gábor

866. JÓZSEF ATTILA ARS POETICÁJA

Nem a költő hasonló című verséről van szó, ha most a József Attila „ars poetica”-járól beszélünk, hanem a formáló elvről, a költő egyéni alkatában rejlő szabályok szüntelen munkájáról, mely minden alkotónál eldönti az életmű legjellemzőbb sajátosságait, a stílust, a külső és belső formát. Az említett versben költőhöz méltó büszkeséggel utasítja el a mesterség dolgait, s célkitűzéseként az ember felemelését hirdeti, amely felé csak út a vers. Ugyanez a gondolat csillant fel fiataalkori manifesztumában, amikor a „metaars”-ról beszél, a művészetten túli művészetről. Az emberiség „esztétikai nevelésének” — hogy a Schiller kifejezését használjuk — ez az erős hangsúlyozása sok téveszmét terjesztett el József Attila körül s nem utolsó következménye volt az, hogy sokan benne elsősorban politikai beállítottságú költőt láttak s ebben vélték felismerni igazi jelentőségét.

Hogy milyen legyen a költő, azt *A hetedik* című versében így mondja el:

*Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költésék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szülték aludt,
egy, ki eget mér és bölint,
egy, kit a szó nevéen szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, —
a hetedik te magad légy.*

A metaforák olyan világosak, hogy magyarázatra alig szorulnak. Kétségtelenül a keményen megdolgozott formáról, a mély ösztönösségről, a nagyvonalú arányérzéről, a kiválasztottságról és az alkotás merészségéről és kegyetlenségéről van bennük szó, hozzátevé még azt az egyéniségben rejlő ráadást, mellyel áll vagy bukik a mű sorsa. Ezek a törvények, amennyiben József Attila magára vonatkoztatta őket, széles skálát ölelnek fel, melyben egyformán benne foglaltatik a pillanat első ihletét követő közvetlen költő és az elvont gondolatok áttételeit követelő, szinte architektonikusan mérő és szerkesztő típus.

Formáinak fejlődését nyomon kísérve, mindegyik módszer kibontakozik. Első két kötetét az általános felfogás nem tartja a későbbiekkel egyenlő értékűeknek. Az ifjúkor zsengei ezek, mondják egyesek, mások viszont a „csodagyermek” szikráinak látják, éppen annyi elismeréssel, mint kifogással. Érdekességük és szépségük a későbbi kötetek fényében halványul el. Élménytelen líra, amelyben a bravúros formakészség tartja a lelket, a szavak különös súlytalansága a képek dimenziótlansága, az állandó lebegés témaihlet és formaihlet között. A vers születése valószínűleg a nagy gonddal kiválasztott ötleten alapszik. Az bomlik szét, a jerikói rózsza bűvésziességével, az olvasó előtt. Távoli, baudelairei reminiszcenciák bújnak meg a képek mögött, ha például arra a versére gondolunk, melyben fejét templomhoz hasonlítja, melyben orgona bűg, sötét vér hull a kőre, kába tömjénfüst leng, egy lélek sír istentelen éneket, az oltárképen őrült festő képe egy szőke fejről, mely előtt a halál áll és búsan prédikál a pap. Ha szerelmes verset ír, így hangolja a finálét:

*Este a csókok megszöknek velünk
S végigfutván a világi teren,
A hajnali égre leheveredünk
És csak csudálkozunk az életen.*

A képalkotásnak erre a módjára rengeteg példát lehetne felsorakoztatni. Akármilyen szeszélyes a képzettársítás, abban mindig költő marad, hogy mestersége alapkánonját soha nem véti el.

*Szelíd révések csónakáznak Isten felé.
Még a nagyon öregek is
Külnek a dolgok előtti egyszerű lócára
S türelmet prédikálnak messze,
A mulandóság halainak.*

Szinte szervetlenül kiesik ezekből a könnyed és tetszőleges tárgyú ujjgyakorlatokból az olyan nyers poén, mely a költő leplezetlen emberi ügye: „Ó, barátaim, két napja nem ettem”. József Attilánál előbb volt

meg a forma, mint az élmény és ifjú éveinek legfőbb eredménye, hogy a kettőt össze tudta hangolni. Ebből a gyermeki parnasszizmusból, a „zordon szépség” kultuszából, a mindig egy oktávval mélyebbre vett hang groteszk komolykodásából sok egyedülálló szépség született és az is jellemző, hogy a szociális gondolat is majdnem teljesen megtalálta az útját a versekbe, bár még annyira tárgyitalan formában, hogy alig lehet ráismerni.

Alkatának belső törvénye a valóság felé irányítja. Azok a kötetek, melyeknek legtisztább tartalmát a *Medvetánc* szívta ki, általában a fokozódó eszmélés, alanyi és tárgyi gazdagodás folyamatát mutatják. Motívumai reális súlyt kapnak, akár a dekoratív képkötő szenvedély fűti, akár a mind szabatosabban megfogalmazott érzés vagy gondolat. Ha ilyen képeket ír le:

*Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtje őrzi a leölt
halacskák szürke sóhaját, —*

az már meghatározott személyre vonatkozik, és a rilkei lényegkutató szenvedély dolgozik benne. A fantasztikus képeket általában felszívják szándékosan groteszk versei, a *Medáliák* és ehhez hasonlóak. Formaalkotó képességére ezek a kis versek érdekes fényt vetnek: jól mutatják az asszociációs gazdagságot, mely sokszor nem is egy, de több ötletből épít fel egyetlen verset. Érdekes a motívumosztódásra példának venni egy ilyen verset:

*A küszöbön a vashabú vödör, —
szerecsd a lányt, ki mezítláb söpör,
a szennyes lé lapulva árad el,
tajtékja felgyűrt karján szárad el —*

*én is bádoghabokba horpadok,
de kélnek csengő és szabad habok
s végigcsattognak tengerek lován
a lépcsőházak villogó fogán — —*

A vers világos alaprajzú. Értelmetlen vagy homályos csak annyi benne, amennyit a költő ilyennek szándékolt: a képek akart távolisága s a tudatos szervetlenség. De az ember determináltságának ugyanaz a szorongatott érzése szól belőle, mint a komoly fogalmazású *Szappanosvízből*, melyben ortodoxul kapcsolja a hasonlatot. Miután leírja, hogy az udvar téglakockáin hogyan vergődik a kiöntött lé, így fejezi be:

*semmicske borzongása átjár, —
az én furakvó lelkemet
is megrezgeti vergődése,
én is szállnék s szállna az ág,
a ház, a szalma, felhő és e
sok egymáshoz kötött világ.*

A megkötöttség felismerése, legtávolabbi átlóit nézve, nyomon követhető az *Eszmélet*-ciklusban, melynek műhelyforgácsai közt áru-
lóan leleplező strófák idézik a műhelyt:

*Egy kapu alatt lányt csókoltam szájon
s a többi nép közt elvegyültem én,
majd kiváltam, hogy azután kiváljon
sok gondom közül ez a költemény.
Már megformálta lassú tűnődésem — —*

S egy másik versszakból még kétsornyi idézet:

*az emberek, a villamosok, taxik
sűrögtek, mint az ösztön és az ész.*

József Attila belső versépítő munkáját nyomon követve érdemes ezeket a sorokat megjegyezni. Világosságot vetnek arra, hogy a költő élményvilága mögött intellektuális hálózat fogott fel minden magányosan érkezett érzést, képet vagy gondolatot. A „lassú tűnődés”, mely megformálja a verset, mely „kiválik” a költőből, szellemének állandó állapota lesz. S a műfajokra hasadozó líra szenvedélyesen gyűjti az anyagot, hogy az egyes költeményeket felruházza. Megindul a képek tisztulása és konkretizálása s mint mellékműfaj, ökonomikusan kiváltak már azok a tárgyszerű darabok, melyeket az iskolás poétika élet és jellemképeknek nevezett. Elég a *Tiszazug*, *Betlehemi királyok*, *Őt szegény szól*, *Dörmögő*, *Kanász*, *Medvetánc*, *Regősének* apró gyöngyszemeire gondolni, hogy lássuk a formával és anyaggal ökonomikusan bánó költőt. Ennek a külterjes gazdálkodásnak remek termékei tájélményből táplálkozó költeményei is, melyekben csak itt-ott szikrázik fel az emésztő lírikus tűz. Szeme általában azt nézi, ami eléje akad, bár a háttérben, mint jeleztük, már ki van feszítve az *Eszmélet* nagy, intellektuális hálója, mely harmadik korszakában mind sűrűbb szövésű lesz és egyre kevesebb idegen tárgyat ereszt keresztül magán.

Ebben az utolsó korszakában a groteszkül színes, a tárgyilagosan ábrázoló, a szimbolikusan építő, az intellektuálisan szemlélődő, a sorsélménytől meghatározott versteremtő principium mellett megjele-

nik az érzelmeiben elsüllyedő, múltjába emlékéért leszálló, eszméi egyensúlyáért küzdő, ismét csak képekben élő József Attila. S az előző kötetek objektív rajzainak helyét átveszi a politikai, vagy talán helyesebben eszme-líra, az emberiség és magyarság jövődő boldogságának hitével és a túlfeszült érzelem lázában.

*Az ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes eggyé így szaporodom!
A világ vagyok — minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.*

A *Dunánál* emelkedett soraiban ugyanaz a képalkotó természet nyilvánul meg, mint annak a látománynak írójában, ki „önkoporsójában nemzi önmagát”, s ki annak, „mit úgy hívtam: én... utolsó morzsáit rágom, amíg elkészül ez a költemény”. Orvosok hasonló sorokkal kapcsolatban már pathológiáról beszélnek és példákat tudnak idézni schizofrén elmebetegek írásaiból. De József Attila versei még legszélsőségesebb képzettársításaikban sem utalhatók a pszichiátria kuriózumgyűjteményébe, mint ahogy — objektív síkon — a Hamlet, vagy Arany János balladáái sem, bár ezeknek írói nem szenvedtek lelki betegségben. Az a különös változás, mely a versekben végbemegy: elfordulás a külső világtól a belső felé, — inkább formaalkotó elv, és érdemes megfigyelni, hogy mind kuszáltabban feltörő érzelmeit hogyan egyensúlyozza a megszárt gondolatokkal. A versképletekhez kiegészítőként pedig hozzá kell sorolni a nagy monologue intérieurt, a vessé nőtt felkiáltó- vagy kérdőmondatot, a dialektikusan felépített gondolatpárbajt. Ha fiatalkori verseiben festői volt, most drámai lesz. Első isten-versei majdnem mind elbeszélő vagy leíró jellegűek, most vitatkozik és küzd vele. Ugyanilyen lesz a szerelmi élmény is, ditirambikus ujjongásaival vagy számonkérő kérdés- és vádözönével.

Külön tanulmányt érdemelnének a szerkezeti sajátosságok mellett a díszítő elemek is, melyeknek szuggesztív merészsége a legnagyobb hatással volt kortársaira és a fiatal lírára. Senkiben olyan gazdagon és könnyedén nem termett a metafora, mint benne.

*Bennem a mult hull, mint a kő
az úrön által hangtalan.
Elleng a néma, kék idő.
Kard éle csillan: a hajam — —*

A vers címe: *Reménytelenül*. A képek zsúfoltak, de nem kuszált összedobáltságban. Olyan simán és pontosan illeszkednek egymásba, mint a precíziós műszerek fogaskerekei. A metaforák regisztere, az asszociációs tér egyre mélyül.

*Makacs elmulás tolja a világot
maga előtt, mint bányász a szenet,
melyet kifejtett, darabokra vágott.
De mélyben, egyben él, aki szeret.*

Szinte az olvasó szeme előtt kapja el az egyik kép mágneses vonzása a másikat. Hiú találgatás, időben melyik keletkezett előbb. Hiszen egy-egy verssor sorsát néha a csendülő párvát kereső rím dönti el, mely egyformán hat hátra vagy előre. Van verse, melyben mindent elönt a hasonlatok árja, mint az *Egy kisgyerek sír*. Itt csaknem minden sor új kép:

*Könnyes, miként északra nyíló völgy,
Könnyes, mint könnyes a szem ürege.
Könnyes, miként a kő alatt a föld.
Könnyes, miként az ablak üvege.
Sír, mint ahogy a vízben sír a méz.
Sír, mint a víz sír a fedő alatt.
Sír, mint a holt fa, melyet tűz emészt,
Sír, mint csarnokban a futószalag.*

Akinél ilyen gyors csapágyakon gördültek a képek, természetesen tüneményesen rímelt és zökkenők nélkül verselt, mindjárt első olvasásra lenyűgöző formában. Önmagát mégis nehéz költőnek tartotta, különös paradoxonként. „A líra logika, de nem tudomány”, s a költő „könnyű” műve valóban életáldozatot követelt. Talán azért is élt ars poetica-jában a platonikus vágy: „Amikor verset ír az ember, nem-írni volna jó”.

Magyar Csillag 1942. dec. 1.

Vajda Endre

867. A KÖLTŐ ÉS A KÖZTUDAT

Református szertartással temették, az egyházi szolgálat után polgári radikális író és szociáldemokrata vezetők beszéltek koporsója felett, végül pedig katolikus költő idézte sírgödre felé a „mennyei karokat”. Barátja és pártfogója, Hatvany Bertalan, a temetőbe menet említette, hogy görög-keleti papot szeretett volna hívni Budapestről, de már nem tudom miért, valami mellékes körülmény miatt ez a szándék

meghiúsult. „A görög-keleti vallásban nyugalmat nem lelt, csak papot” — idéztük a kínálkozó sorokat, amelyek ezúttal éppen eredendően szerény jelképes értelmükért nem álltak helyt. (Életrajzírók számára jegyezzük fel, hogy a nagytiszteletű úr szelíd, megbocsátó és sajnálkozó dorgálással búcsúztatta szerencsétlen atyánkiát, ki íme eldobta magától az Úrtól rendelt életet.)

Öt év múltán jelképesnek érzem hitek, pártok és felekezetek e véletlen találkozását a költő koporsója felett. Így kellene kezdeni, ezzel vagy valami hasonló, immár szólamhá és stílusfordulattá vált mondat-
tal; de a beszéd vagy gondolkodás efféle aprópénze megkopott s jórészt érvényét veszítette. Az irodalom ma az írók s ezenfelül jó esetben az olvasók magánügye. Mit változtat ezen az alaphelyzeten a háborús idők törvényszerűen fellobbanó olvasási kedve, amely egy majdani kortörté-
neti elemzés számára alighanem csak a papírforgalom volumenjén lesz lemérhető? A könyv ma kelendő cikk, a szakma tömörítő és árnyalato-
kat egy-egy érdes szóval is ébrentartó nyelvén egyszerűen „cikk”. Mindezen felül eddig fel nem merült tapasztalat szerint, csodák-
csodájára ez az érdeklődés kiterjed a verseskönyvekre is. Egy jószótű
szociológus mégsem bízna rá magát erre a korjelenségre. Bizonyító
értéke sajnos nem több, mint a tömegeknek író publicisták papírkosara-
kat megtöltő, olvasói hozzászólásokban megnyilatkozó sikere. Beava-
tott kortársak tudják, hogy a kor igazi meghatározó áramlatai
mélyebben és többnyire láthatatlanul zajlanak. Ezek csak utóbb és
finomabb eljárások rendjén válnak láthatóvá, mikor a kényelmesebben
elérhető adalékok már jórészt kezdenek levéltári selejtanyaggá válni.

Aztán meg beszélhetünk-e ma köztudatról? A köztudat elsősorban
mégis csak megnyilatkozás. Ez persze nem feltétlen követelmény, nem
csalhatatlan „lényjel” — de egy bizonyos mértéken túl mégsem
tehetünk engedményt abban a tekintetben, hogy utóvégre a köztudatra
nemesak a korlátozások, elfojtások, szabályozások és irányítások
rendszere, de a szabad megnyilatkozások hullámzó változékonysága is
jellemző lehet. Kezdő jogászok megtanulják Jellinek alapvető meg-
különböztetését az „alkotmányos” kifejezés kettős értelméről, hogy az,
amit mi alkotmányosnak nevezünk, csak a szabadságos alkotmány egy
bizonyos fajtája s a természettudományos részvéltlenséggel vizsgálódó
jogász fogalomképzésében „alkotmány” egyszerűen az állami élet
egységesen tételezett rendjét jelenti, tekintet nélkül tartalmára.
Mindazonáltal alig hihető, hogy ezt az analógiát — az eszmetörténeti
helyzetére nézve szabadelvű Jellinek is ismer a természettudományos
ridegség mellett értékelő szempontokat! — tetszés szerint lehetne
alkalmazni a köztudatra.

Nem árt, ha előljáróban élünk ezzel a fenntartással, jóllehet József
Attila esetében nem oszlott úgy meg az irodalmi közvélemény, mint

ahogy ez Ady esetében történt. A haladó rétegek egyöntetűen elismerték s a magukénak tekintették. A munkásifjúság körében hitele korlátlan, a dolgozók fiatal rétege senki mást nem fogadott annyira szeretetbe és bizalmába, mint őt. Halála után egy-két évvel több pártszervezet ifjúsági és művelődési csoportjaiban tartott előadásokon győződhettem meg erről az egyöntetű lelkesedésről. A polgári értelmiség körében való sorsa természetesen nehezebben ellenőrizhető s kevésbé körülírt formákban jelenik meg, de művének elterjedése s a rávonatkozó, egyébként aránylag csekély irodalom kisarjadása eléggé megbízható jelek. Az ifjúságnak az a része, amely — társadalomtörténeti rögzített képzetek alapján — szívesen tekinti és nevezi magát az ifjúságnak, ha nincs is mellette, legalább semleges; nagyjából ezt mondhatjuk a hivatalos Magyarországról, illetve a magyar művelődés hivatalos irányítóiról. Végül azok a kisajátítási kísérletek, amelyekről tartottunk néhányat, akik élete utolsó pár évében irodalmi szervezeti formában is hozzátartoztunk, nem sikerültek. Ezek a kísérletek nem is zajosan buktak meg, mert ha egyáltalában zajt tudtak volna verni, az már maga is több mint félsiker lett volna. Inkább azt mondhatnók, hogy jóformán észrevétlenül megszűntek s megújulásuk most már aligha következik be, ami mindenesetre figyelemreméltó egyéb változások jelmutatója is lehet. Ha összehasonlítjuk József Attila irodalmi-közéleti helyzetét megint csak az Adyéval, jelentős különbségeket állapíthatunk meg, igaz, hogy csak éppen azt nem tudjuk megmondani, hogy kinek az előnyére.

A párhuzam jellegzetesen ellentétes párhuzamosság, érdemes közelebbről figyelembe venni. Ady a Nyugat irodalmi forradalma élén megmozdította a közvéleményt. A költészete körül zajló harc átcsapott politikai és közéleti térre, vagy legalábbis ilyen küzdelmek legközvetlenebb kifejezésekként jelentkezett. József Attila műve körül ilyen értelemben nem bolydult meg a magyar glóbusz. Ady ellen felvonult az Akadémia, berzenkedtek a félhivatalos irodalmi társaságok, hadjáratot vezetett ellene a maradi sajtó. Ezzel szemben mi érte József Attilát? Egyetlen hasonló jellegű ellenszegülésről tudok, az akkori szegedi egyetem bölcsészeti karának erkölcsi támogatásával megjelenő folyóirat részéről. Ez a folyóirat, amely egyébként újságírói köznyelvi fordulattal élve, a nyilvánosság kizárásával jelent meg, időnként számonkérte a költőtől „Pócze Borcsa, kit megettek a fenék” miatt a magyar költők hagyományos tiszteletét az édesanya iránt s úgy vélekedett, hogy „medáliát érdemel az a szerkesztő, aki az efféle »Medáliákat« közölni meri”. Különben jellemző az is, hogy a folyóirat szerkesztője nem is a maradi vagy éppen vaskalapos professzorok közül való, — ellenkezése tehát inkább felületi félreértés, mint a korra jellemző tünet. Az eltanácsoltatás az egyetemről, „Horger Antal úr” zord intelme s néhány bírói ítélet, mint másutt írtam, a hivatott költő foglalkozási betegségei.

A hivatal utóvégre sohasem tudott lépést tartani irodalmi úttörőkkel. Ez annyira természetéhez tartozik, hogy szinte nem is szabad rossznéven venni tőle. Kegyeetlen hangzik, annál inkább, mert a zaklatást s a büntetést érettünk — a társadalomért s egy eszmei értelemben vett „köz javáért” — mégis csak a költő állotta ki. De meg kell ezt állapítani annak igazolására, hogy mindezekben az üldöztetésekben nem egy mélyreható változás tünetei mutatkoztak, hanem a mindenkori vaskalap oktalansága a mindenkori újszerűség ellen. József Attila ügyvédje a Szép Szó emlékszámában összeállította a költő ellen indított bírói eljárások és büntetések lajstromát. Ez a filológiai gonddal összerótt munka természetesen fontos adalék egy kritikai életrajzhoz, ezenfelül jól szolgálja a lelkes olvasók érdeklődését, akik mélyen emberi hajlamosságokhoz képest vértanúsági okmányokat is akarnak saját olvasói lelkiismeretük előtt a szenttéavatási perben. De ha közelebbről tekintjük ezeket a bírói aktákat, azt kell megállapítanunk, hogy hasonló ítéletek szabályszerűen értek gyenge műkedvelőket és „irodalmi” igényekkel megvert fél-írókat is, akik igazán semmiképpen nem képviseltek semmiféle társadalmi átalakulást, csak éppen ügyetlenül láttak neki a *épater le bourgeois* fennkölt irányelve gyakorlásának. Nem, nyugodjunk bele, hogy József Attilát — természetesen költői és nem személyes emberi sorsát véve — nem érte alapvető igazságtalanság.

Az ellentett irányú párhuzamok természetesen olykor bonyolult logikai útvesztőkbe vezetnek. Folytatva a párhuzamot, vajon eszerint Adyt érte igazságtalanság? Aligha. Kosztolányi sok port felvert vitáirása erre a pontra vonatkozó részében feltétlenül megokolt. Végre is ha egy költő körül megoszlik a közvélemény, sőt e megoszlás nyomán — az ellentáborból származó vitás értékű kifejezéssel — „kettészakad az irodalom”, ez siker, elismertetés és dicsőség, még ha mindjárt csak az egyik tábor részéről is. Senki sem várhatja el, hogy a világ egyszerre heverjen a lábainál. Viszont akkor mi marad a párhuzamunk ellentétességéből?

Összefoglalóan mondjuk úgy, hogy az ellentett irányt nem a siker, hanem az ellenállás vonalán figyelhetjük meg. József Attila sikere természetesen kisebb volt, lassúbb járatú és más természetű. S ebben csak aránytalanul kevés része van a két költő betelt élete közötti csaknem évtizednyi különbségnek. Sikere egyöntetű és egyrétű volt. Nem kísérté komoly ellenzék? És nem csupán azért, mert — talán élete utolsó éveitől eltekintve — a felületi körülményekhez igazodó felületes közvélemény szemében csak egy kallódó fiatal költő volt sok más között. A közvélemény az adott társadalmi és hatalmpolitikai helyzetben nem oszlott meg, hanem a csupán virtuálisan fennálló osztóvonal mentén ki sem alakult. A lehetséges ellenzék, azt mondhatjuk, nem tartotta érdemesnek létrejönni.

Ez a társadalmi alaphelyzet a két háborúkőzi magyar élet egész területére jellemző. A mozgó egyensúly, amely az első világháború előtti és alatti évek össze-vissza egy-másfél évtizednyi korszakát jellemezte, a háború után szilárd és statikus renddé merevült. A haladó tábor támadásból védelembe kényszerült. Eredeti birtokállományának jórészét aránylag sokáig megtartotta s szellemi kifejezési formái a viszonyoknak megfelelő változásokkal sokáig elég teljesen megmaradtak. De előbb-utóbb be kellett következni annak az időnek, mikor ez a tábor szűkre szabott rezervációs területre szorult. A Huszadik Század óriási hatásától a Századunk tiszteletreméltó próbálkozásáig vezető úton — hogy a szorosan vett társadalmi újító tevékenységet tekintsük — egyre kevesebb értelmű volt az út elrekesztésével bajlódni. Ez volt a helyzet más vonatkozásban is. A harmincas évek haladó értelmiségének, azt lehet mondani, folyóirat-központú szemléletéhez igazodva, az történt, hogy néhány száz példányban megjelenő lapokban dörmögtünk az egymás szakállába. Nem akarom ezt az álláspontot lebeesülni, mert hiszen még mindig jobb, mint ha az ember csak a maga szakállába dörmög, kivált, ha ez intézményesen így kell hogy legyen. De végelemzésben mégis csak arról van szó, hogy megvonták a kört: éljetek benne a magatok kedvére, ahogy tudtok, valami nagy baj úgysem származhat belőle. Ma már visszatekintve tudjuk, hogy így volt s ebben a sorsban mindenfajta közéleti felekezetek, „urbánusok” és „népiek” egyaránt osztoztunk. Utóvédek voltunk, akik mögött már nem volt visszavonuló derékhad sem.

Ha ezt a helyzetelemzést még meghosszabbítjuk a várt és lehetséges, de szerencsére be nem következett rossz irányba, ismét a kisajátítási kísérletekről kell szót ejtenünk. A Szép Szó Delta-Almanach címen megjelent posthumus számában hosszabb vitairást szenteltem ennek az ügynek. Gyermeki együgyűség volna, ha azt hinném, hogy ettől az egy jerikói kürtszótól omlottak össze az ostromra készülőknek ha nem a falai, hát a szekértáborai. Az összeomlás azonban mégis megtörtént, ami mindenesetre annak a tanújele, hogy a harci formájú jóslat helyes volt. A nyíltság és egyéb szélsőjobboldali alakulások elképesztő szellemi igénytelenségére jellemző, hogy erre a kisajátítási kísérletre, amelynek első jelei mutatkoztak, utoljára mégsem került sor.

Elmondhatjuk, hogy a költő és a köztudat vonatkoztatása nem jár rossz eredménnyel. Ez a köztudat — Rousseau fogalomképzésével élve — nem éppen *volonté de tous*, nem, igazán nem az, éppen erről volt szó: de mégis jogos a remény és az óhaj, hogy *volonté générale* váljék belőle. Talán nem kelti az állambölcseleti fogalmazás azt a benyomást, hogy túlterjeszkedünk a szorosan vett irodalmi szemlélet területén. Nem akarok „eszméink győzedelméről” jósolni, József Attila művében társadalmi-politikai munkatervet keresni s házfeladatként rábízni a

jövőre. Az efféle politizáló esztétizálás többnyire nevetséges, arról nem is szólva, hogy mindig eredménytelen. Ha ilyen remények keltegetésére használnánk korunk egyik legnagyobb költői művét, hasonlóan járnánk el, mint az a joggal kinevetett bíráló, amely számonkérte a költőtől a forradalmi lendületet és őszinteséget, mert csak úgy egyszerűen „leszögezte” (az idézőjel nem egy valóságos szövegrészre utal, csak én próbálok a szóhasználattal jellemezni), hogy „a gépek mogorván szövik szövönök omló álmait”, anélkül, hogy a szövönök munkabérvizonyait megfontolta volna és pedig mindjárt a versben. Egy költői mű auctochton költői voltával jelez kort vagy akár korfordulatot. Nincs szüksége alkotója külön kiegészítő értelmi vélekedéseire. Azt azonban mindenesetre meg kell mondani, hogy József Attilánál ezek a magyarázatok sok esetben hitelesek, — ami nem minden költőre és nem minden esetben mondható el. Elmebetegségére való hallgatólagos utalással egyesek jónak látták „zavarosságát” emlegetni. Az elmekörtani értelemben fennálló zavarosság azonban még nem intéz el mindent. (A régi elmekörtan *lucidum intervallum*-fogalma lélektani szempontból lehet hibás, de például a törvényszéki orvostani gyakorlat bajosan tud élni nélküle, legalábbis elmekörtani kongresszusok jogász-résztvevői időnként szükségesnek mondják.) Egészen rövid idővel azelőtt, hogy orvosi konzilium alapján utolsó lehetőségként még megkísérelték vele a családi ápolást, a zártintézetbe szándékolta utalás előtt, öten, a Szép Szó szerkesztői és főmunkatársai, felkerestük a szanatóriumban. Meglepetően rendezettnak találtam, vagy egy óra hosszat beszélünk a lap dolgairól, irodalmi ügyekről. Csak a látogatás végén bevallott kimerülése — de ezt is inkább következtettük, mint láttuk rajta — árulta el egyébkénti állapotát. Ha időközben persze életet átható következményeket olvasott ki három szál gyufából vagy a szembejövő villamos viszonylat-számából, ez más kérdés. Itt csak az tartozik ránk, hogy világos pillanataiban jól ítélkezett. Többek között azokról is, akik őt nyilvánították zavarosnak.

*

Második temetése már nem a halottnak, hanem az irodalomtörténeti halhatatlannak járó tiszteletadás volt. Magyar halhatatlan temetése, századunk ötödik évtizedében. Olyan jellemzően és szabályosan az, hogy holmi lélektani kényszer erejénél fogva jóformán csak színehagyott vezércikk-szólamokat lehet mondani róla. Írók, barátok, hozzátartozók, néhány szabad lelkiismeretű ember, pár politikus, akik az előbb jelzett csoportba tartoznak s végül a nép, a kora reggel óta szüntelenül szakadó esőben kitartón, ezres tömegben. „A lehetséges ellenzék”, amely ilyenkorra már máskülönben meg szokott alakulni s elküldi, ha nem is teljesen megbocsátó, de legalább udvariasan megértő képviselőit, sehol.

Kötelességszerűen feljegyzem a temetés előzményeit, a majdani akadémiai életrajzíró számára, aki ebbeli minőségénél fogva nem veti meg a kisebb jelentőségű, külsődleges, vagy olykor annak látszó adatokat sem.

Ez a temetés, amely József Attila akkor már négy és fél éve porladó tetemét eljuttatta a Széchenyi megálmódott, de meg nem valósított „Üdvleldéjét” pótló Kerepesi-temetőbe, a szocialista ifjúnunkasság műve volt. Mindenestől az ő szervező- és nagyrészt az ő áldozatkészségük tette lehetővé, hogy a balatonszárszói temető halottja eljusson az ország fővárosába.

Marosán György, a sütőmunkások titkára, akit azelőtt nem ismertem s a temetés óta nem is láttam, egy napon felhívott s közölte velem, hogy József Attila-Emlékbizottságot alakított, amelynek első célja a budapesti sírhelyen való eltemetés, második pedig, hogy az új sírhelyen méltó emlékmű emeltessek. (Ez a második terv az adott lehetőségek között, sajnos, lekerült a napirendről; reméljük, csak időlegesen.) Kér, hogy mint a Szép Szó utolsó szerkesztője, vegyek részt a munkában.

A bizottságban a népi írókat Kovács Imre képviselte. Hármunkon kívül a különböző szakmák ifjúnunkasságának képviselői s pár fiatal munkásíró vettek részt, melléjük sorolva Szabó Istvánt, a Magyar Nemzet munkatársát.

Azt mondtam, hogy a temetés a munkásifjúság műve volt s ez így igaz is. De a kollektív igyekezetet jogos megszemélyesítéssel fűzhetem Marosán nevéhez. Vidám tettekézsége, az akadályokkal kedvtelve birkózó erélye, önzetlen lelkessége nélkül az ifjúnunkasság részvétele nem kapott volna se ösztönzést, se formát, se alkalmat. Referálását, intézkedéseit, vitáit hallgatva vált bennem átélt valósággá József Attila verse: „... Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szókat...” Ez jutott eszembe, mikor külvárosi tájszavakkal megtüzdelt beszédére figyeltem. Ugyanazok a szavak, amelyek számomra viszolyogtató szenvelgésnek, vagy betanult idétlenségnek tűnnek, ha középosztálybeli emberektől hallom őket, az ő nyelvhasználatában egy friss és sarjadó anyanyelv részeinek hatottak. Egyes társai elégedetlenkedtek a tervezett felvétel méreteivel s nagyszabású tüntetéssé akarták a temetést kiszélesíteni. Ezeket a szándékokat, amelyek részben nyilvánvalóan vezetői vetélkedésből eredtek, reálpolitikai érzékkel és biztonsággal hárította el.

A főváros dízsírhelyet adott a párt városközi képviselőinek közbenjárására. Ezt — *utolagos captatio benevolentiae* gyanánt — lelkendezve megírtuk a számunkra elérhető lapokban. A valóság az volt, hogy egy négyszázpengős rendelkezési keretet kaptunk. Ezzel azonban csak egy egészen eldugott sírhelyet szerezhettünk meg. A kiszemelt és megváltott sírhely ezer pengőbe került; a különbözetet, továbbá a

kihantolás és temetés költségeit gyűjtés útján szereztük meg. Természetesen egyáltalában nem megrovásként mondom mindezt. Jól tudjuk, hogy az adott viszonyok között a fővárostól maga a pusztá engedély is elismerésre méltó cselekedet lett volna.

Először Táncsics Mihály sírja mellett szemeltünk ki egy helyet. Meg is kaptuk. Sajnos, elsietett örvendezésből idő előtt megírták egy hétfői lapban. Az időelőtti nyilvánosságnak az lett az eredménye, hogy erről a helyről — utóbb érvényesített, de egyébként jogos formai okok miatt — le kellett mondanunk. Helyette két másik parcellában ajánlottak sírhelyeket. Az egyik sírhely az 1919. évi júniusi ellenforradalom vértanúinak, Nikolényinek, Stenczelnek, Lemberkovitsnak sírjai között volt. Ez azonban nem mutatkozott megfelelőnek, mert előtte csupán egy keskeny út húzódott s előrelátható volt, hogy megfelelő alkalomkor nagy tömegek vonulnak fel a költő sírjához, ami megoldhatatlan közlekedési és rendészeti kérdést jelentett volna. Így választottunk aztán sírhelyet a Gömbös Gyula-emlékműtől jobbra eső parcellában. Jelentőség és ismert név nélküli polgárok nyugsznak benne. Nem kaphattunk helyet az első sorban, de a parcella előtt tömegek gyülekezésére alkalmas térség van s küldötségek, egyes csoportok a második sorban lévő sírhelyet könnyen elérhetik.

*

Bizonyára eljön majd az idő, mikor a köztudat túlterjed a képzetes osztóvonalon. Akkor majd megvalósulhat az emlékmű is. Ha megérném s szavam lenne hozzá, javasolnám, hogy ezt az idézetet rójuk rá: „Az én vezérem bensőmből vezérel”.

Magyar Csillag 1942. dec. 1.

Gáspár Zoltán

868. EMLÉKEZÉS A MUNKÁSOK KÖLTŐJÉRE

József Attila a dolgozók, szegények költője öt év óta halott. Itt hagyott bennünket egy késő ősön, amikor végzetesen megértek már a dolgok és tágabb hazánk, Európa felett egy időre beborult az ég. Mintha sorsával sorsunkat példázta volna, nemcsak egy élet omlott össze a síneken, halálával egy szellemi korszak zárult le, amelynek legkiválóbb képviselője volt. Nagyon megfakult azóta a szó, a szép és megnőtt a tett. Avulttá vált rengeteg eszme, az igazság is mind ismeretlenebb fogalom s a meggyávult ember felett shakespearei árnyak játszanak véres tragédiát.

„Én nem azért jöttem, hogy bőgjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegeyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett

alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reá rakjam húsomat és belé ágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor füttyülök a »művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.»

A fiatal költő így fogalmazta meg művészi hitvallását, amihez nem lett hűtlen soha.

Élete szakadatlan küzdelem, külső és belső ellenfelekkel. A társadalommal, amellyel szemben állt és nem fogadott el. Az ösztönökkel, a tudatalatti lét sötét birodalmával, amelynek gyilkos szirtjei és örvényei fölött egy szál szakadt kötélén végezte a logika szédítő mestermutatványait. Mert, „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”, vallotta. S naponta megjárta a poklok fenekét. Egy értelmetlen korban az értelem csupasz fegyverével hadakozott százfejú sárkányok ellen. A butaság, erőszak, gyávaság, gőg és számtalan más járvány orvosa kívánt lenni. Szabatos fogalmakat használt, amikor körülötte zagyva tolvajnyelv volt divat. Igazat kutatta, igazat szólt, őszinte ember volt, amikor majdnem mindenki hazudott.

Az eszme nem halott fogalom, de élő cselekedet volt számára. A harmónia iránt nem csak vágy élt benne, hanem tett is. S ahogy a külső világ harmóniáját a termelési erők *tudomásulvételétől* várta, úgy az ösztönök harmóniáját sem képzelhette el az előbbi nélkül.

Egy mindannyiunknál szociálisabb ember típusát szerkesztette önmagában. Lehetetlen dologra vállalkozott, mert a lehetőségek oly hitványok voltak, amiért küzdeni nem volt érdemes. A közösséghez kívánt szólni, az egész népet tanítani, de mondanivalóinak tiszta forrása elfúlt a közöny sivatagában.

Talán egy tisztultabb korban megérjük, hogy versei bevonulnak az iskoláskönyvekbe. A fejlődő lelkek belőle épülnek s merítnek erőt a felnőttek komor világához. Talán megérjük, hogy a „Hazám”, „Magyarok” és a „Dunánál” költőjét felső elismerés is éri — amire különben sohasem vágyott. Megnemértés kísérte életében és a halála után sem hagyta el. A dobogóra feljutott és verseinek — halála után — nagy *sikere* lett, de a polgári társadalomban idegen maradt. Nem is lehet másként. Eszméi, melyek meghatározzák költészetének alaphangját, idegenek a polgárság számára. Nem vállalja a meg nem alkuvó költő szociális mondanivalóit és még nem teremtett saját használatára egy kilúgozott József Attilát.

Igazán és maradéktalanul a szegények, a dolgozók szívében talált otthont. Őket fejezi ki, az ő világuk az a benső világ, mit költészete sugároz. A kitaszítottak, az elesettek, akiknek életét, életével is példázta. A jobb sorsba nem jutót, aki előtt bezárultak a kapuk, de aki később a nyitott kapuk mellett is büszkén megy el. Vállalta a sorsát s mert bátor volt, a tragikus véget nem kerülhette el. Mint egyén, számára nem volt más kivezető út. Rövid életében leélte előre az eljövendő

változásokat és kiegészített benne az életfenntartó erő. A közösség élete hosszú, az egyén élete percnyi.

Kora problémáitól terhesen, nyomorúsággal, betegséggel küzdve, tele a jövő szorongó előérzetével, kínzó látomásokkal egyedül, mert aki mindenkinek szánja magát, az végül is egyedül marad. „Bezárva okos örültek közé”, kétségbeesve írja verseit az örökkévalóságnak.

*Temetőnek is kicsi lett világunk,
Még ők biztatnak, hogy a pusztulást
Hős bátorsággal és daccal kell kibírnunk!
Hát lesz-e magyar, ha mi nem leszünk?*

Így sikolt fel benne az aggodás az eljövendő megpróbáltatások előre átszenvedett lázában.

Apokalipszis szörnyű látomásai kínozzák és kísérteties élességgel láttatják meg vele az eljövendő dolgokat:

*Forgolódnak a tőkés birodalmak,
Csattog világot szaggató foguk.
Lágy Ázsiát, borzolt Afrikát fálnak
S mint fészket ütik le a kis falut.*

Rideg korban, egyedül a dolgozókhöz való tartozásának érzése ad neki erőt, hogy életét elviselje. „Szegények éje légy szemem, füstölögj itt a szívemen”, szól dideregve a Külvárosi éjben s ahogy a szegények éje körülveszi őt életében, úgy válik költészete halála után a szegények tulajdonává, hogy gazdagodjanak emberségben, hitben és tegyék elviselhetőbbé ezt a szomorú világot.

Magyar Nemzet 1942. dec. 4.

Hegedüs-Bite Dániel

869. HOGYAN TEMETTÜK EL JÓZSEF ATTILÁT BALATONSZÁRSZÓN?

Öt esztendeje, 1937. december 4-én, szombaton délben kaptuk meg József Attila halálának hírért. Pénteken, december 3-án halt meg s temetését máris kitűzték ott falun, Balatonszárszón, vasárnap délutánra. Mint ahogy életében is sokhelyütt mellőzték ezt a nagy költőt, halála után sem sokat törődött vele a sajtó. Az egyik népszerű déli napilap ugyan első oldalon szenzációként közölte a költő öngyilkosságának megdöbbentő hírért, de volt olyan újság is, mely a hírvonatban, másnap,

néhány rideg sort írt róla, röviden megemlítve, hogy „végzetét hamis elveinek kell tulajdonítani.”

Igaz barátai, hívei és szerkesztőtársai, mi tudtuk, kit veszített el akkor a magyar irodalom. Gyászunkat a tiszta és ártatlan költő halálán most is alig tudom megírni, pedig fogadalmat tettem akkor, hogy életének csodálatos művét minden erőmmel érvényesíteni fogom s nevét minden módon hirdetem, ahol csak lehet. Sem az irodalmi társaságok, vagy folyóiratok, melyek most holtában ünneplik, sem a hivatalos urak nem gondoltak akkor az ő temetésére. A mi feladatunk volt az irodalom nevében utoljára tisztelni a halott költő sírjánál.

Tudtam, hogy különösen falun, mily szomorú az öngyilkosok temetése. Tudtam, hogy a katolikus plébános el nem temeti őt, nem azért, mert öngyilkos lett, hanem azért, mert görögkeleti vallású volt. Ha katolikus lett volna, a teljes egyházi szertartás szerint kellett volna eltemetni őt, hiszen az Egyház ilyen esetben sok kivételt enged meg. Amikor például nyilvánvaló, hogy az öngyilkos csakis elmezavarában követhette el tettét (mint annyi hű magyar, aki reménytelenül szállt sírba), az Egyház megadja az engedélyt arra, hogy a pap csorbítatlanul végezze el a temetési szertartást. Ez nem lett volna vitás József Attila esetében, dehát ő görögkeleti volt.

Azt nem kívántam, hogy protestáns lelkész mondjon búcsúbeszédet sírja felett, ragaszkodtam ahhoz, hogy az ő egyházának szertartása szerint menjen végbe a temetés, tehát szombaton egész délután kerestem itt Budapesten a görögkeleti papot, hogy őt is Szárszóra vigyűk. De nem találtam sehol, holott kerestem mindenütt. Így aztán vasárnap reggel három gépkocsival görög pap nélkül keltünk útra egyik pártfogójának budai házából, mi, a *Szép Szó* című hajdani folyóirat szerkesztősege, a *Népszava* akkori főszerkesztője és három hölgy, tisztelőinek feleségei. Azt hiszem, összesen tizenketten voltunk.

Az a nap verőfényes, ragyogó nap volt. Székesfehérváron utaztunk keresztül, végig a balatoni országúton. Amikor megérkeztünk, a költő igen egyszerű koporsóját már leszegezve találtuk. Én kimentem a pályaudvarra és túl az állomás épületén megkerestem azt a helyet, ahol halálát lelte. Hogyan tudnám én azt most leírni egy újságikkben, mi ment végbe akkor bennem azokon a síneken állva, ahol kifolyt az én költőtársam vére? Hiszen a fájdalom szívemben oly friss még s oly közel van az ő kedves és okos alakja!

Nővéreinel lakott akkor, egy nagyon szeretetreméltó és csinos kis házban, melyet különösen széppé varázsolt a két nővér szerető gondossága. Éjjeliszekrényén találtuk utolsó versét. Ezt a művét is ceruzával írta, egy vékony fólió-alakú papírosra, mint mindig. Szép, tiszta és világos kézírata volt József Attilának. Íme, hát megleltem

hazámat! — mondotta ebben a versében végső búcsúképpen. Ez a föld az én hazám, mely befogad engem!

Ragyogó délután volt, azt hiszem három óra, amikor kimentünk a kis falusi temetőbe. Egy domb oldalában volt ez a temető. Tapostuk a száraz avart, mintha nem is tél lett volna. Úgy sütött a nap a szegény kis koporsóra, mintha utoljára még meg akarná vigasztalni, felmelegítve a költő kihűlt szívét. Köröskörül a dunántúli ős sok színösszege még látható volt, mintha csak a természet neki tartogatta volna utolsó díszét, hogy ilyen őszi pompában temessük el. A természet pazar díszein kívül más díszessége is volt e temetésnek. Az a sok szegény öregasszony, ahogy falun ezt a tisztesség megkívánja. Rendjén is volt ez, a szegények költőjét a rongyos falusi nép kísérte a temetőbe, azok, akiknek semmijük sincsen. Az övék volt József Attila, senki másé. Az ő nyomorult rongyaik díszítették komor pompával ezt a temetést.

A nyitott sírnál a lelkész búcsúbeszédet mondott, amely sajnós, (most már elmondhatjuk) igazolta balsejtelmeimet. Ez a derék ember semmit sem tudott József Attiláról, szavai nagyon fájdalmas emléket hagytak mindannyiunkban. A szónoklásban és a tudományokban kevésbé jártas lelkészek, amint tudjuk, néha egy kis kézikönyvet használnak, melyben benne van mindenféle beszédminta házasságra, keresztelőre, temetésre, magvas mondásokkal és vezérszólamokkal. A lelkész egy ilyen mintát mondott fel s aztán tüstént jelt adott arra, hogy földeljék el a sírt. Már jó néhány kapa földet ráborítottak a koporsóra, amikor a *Szép Szó* szerkesztője öt-hat egyszerű mondatot elbúcsúzott a lap alapítójától. „A folyóirat, az írói kör, az emberi közösség, melynek képviselőként Hozzád szólok, Tőled kapta nevét; az igyekezet, melyet erőnkől telhetően szolgálunk, a Te ragyogásodtól kapja rangját és szépségét; de ami Belőled megmarad, az nem a miénk, hanem minden magyar nyelven eszmélő emberé.”

Őszinte és keserű sírásba fúló szavai után a munkásság nevében a *Népszava* főszerkesztője mondott ugyancsak három-négy mondatot: „A munkásság nem felejt el Téged, a szegények költőjét, aki mindig példásan hű voltál az eszmékhez, melyeknek legszebb magyar kifejezéseit Neked köszönhetjük.” Végül (megemlítem csupán a teljesség kedvéért) én mondtam el búcsúmat barátom és halhatatlan költőtársam sírja felett.

Aztán hamarosan elföldelték a sírt. Nagyon kicsi volt az a sírhalom, talán délelőtt valaki elhordta onnan a földet? Nem értettem, miért oly kicsi a domb, de talán mégis azért — gondoltam később —, mert igen kemény volt a föld. Egy fejfát tűztek a sírhalomra, melyen helyesírási hibákkal ez állott, kézírással: Itt nyug. József Attila. Élt 32 évet.

Azt még fel kell jegyeznem, hogy Budapestre érve, itten egy fiatal szerzetes barátom, az én kérelmemre, engesztelő szentmiseáldozatot

mutatott be József Attila lelki üdveért. Végül is ez nagyon megnyugtatót engem.

Két év múlva, amikor fölkerestem sírját, egészen besüppedve találtam. Valóban rosszul földelték el, mint ahogy rögtön láttam is. A süppedt sírhalmot lefényképeztem, mert azt akartuk, hogy nagy síremléket állítsunk oda. De nemsokára kitört az új világháború és erről a tervünkről egyelőre le kellett mondanunk. Süppedő sírja volt, de nagyon szép helyen, abban a dunántúli temetőben. Dél felé lejtett a domb, melynek tövében nyugodott. A nap folyton sütötte és a balatoni útról messziről lehetett látni. Ide kellett volna emelni az ő síremlékét, egy nagyszerű művet, hadd lássa a szegény nép az ő költőjének dicsőségét és hadd jöjjenek ide messziről a késő nemzedékek.

Dicsősége évről-évre növekszik. A nép megértette őt, a rossz költők nem tudták elnyomni az ő anyagi szavát. Nem lehet költővé varázsolni a hamis nagyságokat. A nép mint egy titkos zenetétst meghallja az igazi költők dalát és csalhatatlan ösztönrel követi őket, az egek üzenetét.

József Attilának nem sok elismerésben volt része, amíg élt. Milyen sajtóságos, hogy erre a nagy költőre micsoda közönnel nézett az írók és kritikusok legnagyobb része! Legjobb barátja Kosztolányi Dezső és Vikár Béla volt. Ők biztatták és szerették igazán. Kosztolányi megvetette a rossz költőket, József Attila szerencsés vetélytársait (írt is ellenük elég gyakran és világosan), de annál jobban lelkesedett József Attiláért. Ő volt az egyetlen költő a *Nyugat* című folyóirat köréből, aki valóban fölismerte József Attila lángelméjét.

Mi, vele egyidős társai, csodálattal vettük őt körül. Elismerésünket és szeretetünket nagy hálával viszonzta. Igen hűséges és ragaszkodó barát volt. Barátságunkról most nem akarok írni, mert mindig elítéltem azt, aki gyorsan fölfedezi, hogy ő milyen jó barátja volt az elhunytaknak. Csak annyit mondhatok, hogy most azok a folyóiratok adnak ki József Attila-emlékszámot, melyek annakidején valóban üldözték ezt a költőt, sőt megtagadták tőle az anyagi lét legkisebb föltételét is, elgáncsolva igen egyszerű és szerény szándékait. És vannak olyan újságok is, melyek ugyancsak mostohán bántak vele, amíg élt (erről írásos bizonyítékok vannak nálam), de most karácsonyi és húsvéti ünnepi számokban alkalmat találnak arra, hogy kétes értékű és származású „Ismeretlen József Attila-kéziratokat” mutassanak be, rosszul sikerült riportokkal körítve. Ez nem tetszik nekem.

Majd egyszer, ha Isten élnünk enged, megújul még az ő írói köre s akkor majd bizonyoságot tehetünk róla és hibátlan műveiről. Addig csak meglepődve és elborulva nézzük a sürgölődő jelentkezést, melyet, íme, József Attila sírja körül is végbevisznek azok, akik mindig a nagy halottak koporsóján akarnak valahogyan belovagolni az örökkévalóságba.

József Attila nem jövendölte meg a maga dicsőségét oly lángoló módon, mint Zrínyi, Petőfi, vagy Ady. Csupán egyetlen versében szól önrzettel műveiről, abban a versében, melyet afeletti fájdalmában írt, hogy megakadályozták egyetemi tanulmányainak folytatásában. Ez egész életében nagyon bántotta őt. József Attila kiváló és igen eredeti nyelvtudós volt; barátságának ez volt egyik alapja Kosztolányival (és velem is). Valóban elütötték szándékától, hogy tanár lehessen, József Attila mégis méltósággal hirdette:

*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tanítani!*

Magyar Nemzet 1942. dec. 4.

Horváth Béla

870. ÖT ESZTENDŐ

telt el azóta, hogy teste fáradtan a sínekre hajlott. Ha ennek az öt évnek számaait egyszerűen minden megjegyzés nélkül egymás alá írnök, világtörténelmet íránk vele. Nagy események értek és erjedtek, amikor ő elment, teherben hagyta itt a világot és most éljük a szülés súlyos napjait.

Hosszú utat járt végig és akkor távozott közülünk, amikor talán legnagyobb szükség lett volna szavára, tiszta, keményen világos mondataira és súlyosan sorjázó versszakaszaira.

Sokan firtatták komisz kíváncsisággal, sokan kutatták megrendült elmélyedéssel, sokan emlegették késő vádaskodással, hogy miért is kellett meghalnia, de a választ, a mélységesen igaz választ senki sem adhatta meg — mert erre a nagy kérdésre a választ csak ő tudta. Kimondatlanul él a válasz abban a vaskos kötetben, amely ott áll mindannyiunk könyvespolcán, kimondatlanul és mégis olvashatón, érezhetőn találjuk a választ soraiban, furesa rímeiben és abban a csonka, legendás sorban, amit annyian olvastunk, amin annyian tőprengtünk:

Mondd, mit érlel annak a sorsa...

És választ ad a kérdésre az elhasznált naptárak leveleinek pergő sora. Azok a naptárak, amelyekre még ő pillantott néha és azok is, amelyek az ő halála óta kerültek a falra.

Öt esztendő alatt a magzat gyermekké érik, világra jön, lábára áll és a beszéd csodájával apró emberkévé válik. Öt év a rövidnadrágos gyermekből férfit növel és az erős férfi izmait aggastyán petyhiüdt

karjává sorvasztja. Öt év alatt világok dőlhetnek romba és új világok szülehetnek. Öt esztendő vágtatva suhan el és mégis nagyot léptünk, mikor a végén állunk már.

Öt esztendő alatt a költő, aki közöttünk élt, mint mozgó, beszélő, velünk tartó emberi lény, óriássá nőtt, jelképpé magasztosult és emléke nem kopott az idők sodrában, hanem fényesedett, szépült és hatalmassá virágzott.

Hosszú, hosszú idő.

Az öt év alatt mi éltük emberi életünket, gondok és bajok, veszedelmek és nyomorúságok, várankozások és bánatok között, ő pedig a gondolatok és verssorok életét élte a kötetekben, amelyek nem porosodtak be, mert nem volt idejük rá. A köteteket kezek forgatták, a lapok gyűrődtek és rongyolódtak, a sorok újra meg újra életet kaptak a szemek fényében, a halkán mormoló hangok muzsikájában.

Mit mondhatnánk szebbet és nagyobbat egy halott költő holtának elmúlt öt esztendejéről?

Népszava 1942. dec. 6.

871. „NINCS BOCSÁNAT”

*Ez pénzt nyom kezembe s így szól:
boldogulj,
megértelek, szenvedtem én is eleget
s amaz ellopja tőlem a szemetet is.
Ez ideránt, az odaház, mind fogdos,
vartyog, taszigál,
de észre egyik sem veszi púpomat,
mít úgy hordok, mint örült anya
magzatát,
mellyel — azt hiszi — némaságot
szül vagy
tisztá ürt . . .*

József Attila valóságlátását, szemléletét a két világháború, a két világégés közötti idők s e koron belül, az elveszejtő magánnyal való küzdelem alakította ki és határozta meg. A küzdelem nyoma nemesak verseinek témájában, hanem azok belső szerkezetében, képalkotásában s a szavalkók által sajnos annyira félreértett, rosszul hangsúlyozott ütemezésében, szaggatott, különös ritmusában is megmutatkozik. Ez látszólagos sima lejtése s megejtő dallamossága ellenére is olyan összecsukló, vergődő, mint a kiáltani akaró ember hangja, akinek a torkát a görcs szoritja össze.

Mindenki fél a magánosságtól. Mennyire riadozhatott tehát attól *kozmosz magányában* József Attila. Mert ő a világegyetemben érezte magát egyedül s ezért volt elviselhetetlen részére az a szociális helyzet, amely erre a magányra való hajlamot kifejlesztette benne. A kozmosz magányban, mint valami sötét semmiben érezte magát, abban az ásitó ismeretlenségben, amely borzongató és félelmetes, mint az olyan rémek, amelyeknek nem látni alakjukat, de amelyek mégis léteznek, jelen vannak. Ez a magánosság démoni és roppant ereje van, mert nincs határa: végtelen. És aki ebbe a magánosságba belezuhan, annak részére nincs menekvés.

*

Úgy mondják, hogy József Attila betegsége, a *schizofrénia*, tipikus proletárbetegség. De ez csak annyiban igaz, amennyiben ezek az életkörülmények kifejleszthetik az erre a betegségre való hajlamokat. Megfelelő körülmények között azonban s megfelelő környezetben (amit József Attila részére a szilárdabb alapokon álló család, vagy a munkássággal való szorosabb kapcsolat jelenthetett volna) ez a hajlam, ahogy ő fejezte ki magát, szublimálható. Végzete azonban mást írt elő számára.

Az öngyilkosság már gyermekeibeiben és ifjúkorában is megkísértette. De akkor még erőt vett magán. Versei olyan felszabadultan zengtek, hogy úgy látszott, ő már túljutott az első világháború utáni európai válság mélypontján. S a lírárt mintegy ősi alapjaihoz visszavezetve, az élet minden nyomasztó gyöttrődését fel tudja oldani költészetében. A megújulás s az új szociális ember kinyilatkoztatásának ígérkezett, aki eszményeit be is fogja teljesíteni. De aztán „senki sem mondta, hogy ő jó” és sehogysem tudta megoldani élete kérdéseit. S amilyen öntudatosan látta sorsát, amilyen mélyen élt benne a magánytól való menekülés vágya s a közösség megkívánása, ugyanolyan bizonyossággal látta, hogy részére „*nincs bocsánat*”. Az élet a valóság peremére, a valóság külvárosába sodorta, ahonnan mindent tisztán belátott. Anélkül, hogy a látottakkal közvetlen érintkezésbe jutott volna. Anélkül, hogy a valóságnak eszményei és belátása szerinti alakítására módja lett volna.

Ebben a meglátásban mélyül el költészete. Amikor megfoghatatlan szorongásait, büntudatát, elképzeléseit, riadalmát fedi fel. Mert ekkor a *mindenen túllépő* ember víziói teljeseznek költészetébe benne. És együtt, egyszerre fejezi ki helyzetét, társadalom- és világszemléletét, hitét, öntudatát és tudatalatti, borzongató sejtelmeit. Élete végzetszerűségét s a jó és a rossz határvonalaival. Önmagába fordul. Megadja magát a magánynak, az úrnak. S gügyög, mint a félős kisgyerek és eszmélkedik, mint a szakállas böles, de ugyanakkor rapszódikus és zavart is. Pontos

meghatározásain, aggályosan kínos fogalmazásain túl önkényes és hanyavetien szertelen. „*Már bimbós gyermektetemet — szemmaró füstön szárítottam. — Bánat szedi szét eszemet — ha megtudom, mire jutottam.*” — írta egyik versében. S társadalmi öntudata kialakulásával egyidőben világosodik meg előtte szavakkal alig kifejezhető teljességében, hogy mire jutott.

De ekkor is az öntudat szerelmese volt s ezért legegyénibb vonatkozásban is mindenkor közérdekű dolgokról szólott.

*

Megírták róla, hogy a proletár szemével látott, annak észjárásával gondolkodott. S valóban József Attilában semmi sincsen a „népiesek” kettősségéből. Ő nem száll le a néphez, mert *ő maga a nép*. Aki valóban újat alkotott, még akkor is, ha fiatalsága miatt nem volt beteljesülés, hanem csak ígélet. De ez az ígélet: egy nemesebb emberség, az értelem áhítozását jelenti a kispolgári ösztönösség korszakában. Költészete a bizonytalanságban, az ellentmondásokban vergődő, tipikusan korabeli, kiegyensúlyozatlan ember lírája, amelyben méltatlankodva, tiltakozva, elkeseredetten, fáradtan és zokogva, felszabadító erejű lendülettel, súlyos kétségek és magávalragadó ujjongások, fiatalos vakmerőségek és bölcs lehiggadások ellentéteiben hirdette és *kereste a rendet, az értelmet, az emberséget* s hirdette a modern társadalom negyedik rendjének az öntudat útjait.

*

Mélységek és szakadékok fölött járt, mindezt azonban csak közvetve tudta érzékeltetni. Mert minél boldogtalanabb egy kor és minél boldogtalanabb az ember, annál szubjektívebb lesz. És annál szubjektívebbé alakul az irodalom hangja is. Az ilyen korszakokban az emberek minden egyéb szemléletük kihangsúlyozása mellett is egocentrikusabbak. Nem önmagukat oldják fel a világban, hanem a világot koncentrálják önmagukba. József Attila is ilyen egocentrikus volt. Jó értelemben volt az. A magyar munkásság irodalmának eddig utolsó nagy romantikusa ő. A világ közepén énje állott s mindent önmagán keresztül szűrte le. Élményanyaga a proletárt megtestesítő önmaga volt.

A korában és egyéni életében párhuzamosan alakuló szellemi, anyagi és szerelmi konfliktusok alól akart felszabadulni. Ebben a közvetlen, minden póznélküli, kitarulkozó akaratóban mutatkozott azonban meg, hogy mélyen romantikus szubjektivitása ellenére sem mindig ő kiáltott. Lírája, mint minden igaz költőé: önvallomás, de ebben

az önvallomásban, romantikája ellenére is van valami különös, tárgyyszerű vonás. Ez a tárgyyszerűségre való törekvés küzdött tragikus énjével. És küzdött az anyaggal, a társadalommal, a felszabadulásért, a magánytól való menekülésért s egy meglévőnél igazabb és teljesebb valóságért. Legbensőbb legszubbjektívebb vágyakozásai találkoztak így a kor hasonló vágyaival. Ebben volt időszerű költő.

*

Nem mindenkor tudta magát felszabadítani idegen hatások alól, de mindenkor a maga sajátos hangját kereste és egyedül állt ki az igazságért, míg végül nagyon is önmagára maradt. Az előtte járt generációtól elválasztotta önkínzása, gyötrődése, aggályoskodása ez teljesen érthetetlen volt ez előtt a generáció előtt, amely kétségeit nem ebben a formában fejezte ki. Kortársaitól elválasztotta komolysága, szocialista szemlélete s a kortársak is idegenül, értetlenül állottak csapongásai, szeszélyesnek tűnő útjai, mindenkor a legtöbbre vágyó igényessége előtt. S nem utolsósorban ellentmondásai előtt. Holott, mindez nem volt ellentmondás. Ami értetlen volt benne, abból eredt, hogy lírája, mint kora és annak embere, átmeneti volt. Annak az embernek a megnyilatkozása, aki fél lábával a tegnap és fél lábával a holnap távlatában állt. Akinek volt múltja és volt jövője, de nem volt jelene. Ennek az átmenetiségnek maradéktalan kifejeződése, megrázó kiáltása József Attila költészete.

Sokan bántották, sok bűnt követtek el ellene, akik ezt most halála után öt évvel sem említik, de ő is sok embert megbántott. Mindez azonban nem mérhető le a hétköznapi moralizálásával. Neki elvei voltak egy elvtelenségre áhító időkben. Tudta mit akar, egy a tudattól messzekerült s attól ködökbe menekülő korszakban. S tekintet nélkül az emberek érzékenységére, az egyéni és társadalmi igazságosságot kereste s az erkölcsnek azokat a törvényszerűségeit, amelyek nélkül nem lehet élni e földön.

*

Voltak vad órái, de alapjában szelíd volt. És magános. Így is halt meg. Élete és halála felemelő példaadás. Költészete azonban mélyen egyéni hangja és személyhez való kötöttsége miatt olyan egyedülvaló, hogy nem követhető. Az utána következő generációnak a példa szem előtt tartásával, új alapokról kellett kiindulnia. József Attila emlékét viszont mindenkorra megőrzi az irodalomtörténet. De ez már nem vigasztalhatja meg őt.

Népszava 1942. dec. 6.

Gró Lajos

872. KI A SÍNEKRE DOBTAD...

„Mi szeressük őt, mert ő előbb szeretett minket.”
János első levele. IV. 19.

Ki a sínekre dobtad drága tested,
hogy szétlapítson a vonatkerék,
Te bennem is mozgó fájdalmas árnyék,
nyugodj meg! Most már nem felejt a nép.

Most derül ki, hogy nem hiába éltél
és nem hiába haltál. Mint a láng
terjed tovább a szeretet mibennünk,
melyet a szíved sugárzott le ránk.

Mert Te szerettél előbb, mint mi Téged.
Azt az anyát is, akinek fia
piszkos bölcsőben ringott. E fiúkból
toborzódik a jobb jövő hada!

Őrültek közt az értelem a furcsa,
a gyűlölködők közt a szeretet.
Akik önzésük kuckójába bújtak,
nem értik még, hogy mit jelent neved.

De mi megérjük és neved a zászlónk,
mert nemcsak béke az, de küzdelem.
Nem csüggedünk e harcban, meg nem állunk.
A dolgozóból ember is legyen!

Öt éve halt meg tested! Csak öt éve,
De állnak már hatalmas váraid.
S mert Te szerettél előbb, mint mi Téged,
a mi hadunk, most Érted fárad itt!

Népszava 1942. dec. 6.

Antal Gábor

873. JÓZSEF ATTILÁRÓL

Öt éve, hogy meghalt, öt éve, hogy „a semmi ágán ül szíve”,
véglegesen és visszavonhatatlanul. Szorongva figyeltük, mint tett már
előbb is kirándulásokat a semmi felé, egyre hosszabban tartókat, hogy

azután újból visszatérjen hozzánk. Őt éve immár végleg ott maradt, ott maradt örökre s mi szomorúsággal eltelten idézzük e kedves, okos énekes fájdtíóan szép, frissességében is oly bölcs, harmatosságában is oly mély dalait. . . Újból és újból, egyre megrázóbban és világosabban visszhangzik bennünk.

Őt éve, hogy meghalt.

I.

Sokan haltak meg az elmúlt évek alatt, szinte úgy tűnik, ő, a csodálatos vezér, nyitja meg a sort, ő áll a seregek élére, a halottak élén, mint nagy elődje, társa, *Ady Endre* írta:

... Vércselhők futnak szabadon
S hű csapatomat most leltem meg.
Most leltem meg a csapatom,
Az életből kikényszerültet.

Igaz, őt nem mások, őt a saját örülete gyilkolta meg — de hogy ez az agy megbomlott, hogy e csodálatosan világos értelem, amely a legbonyolultabb összefüggéseket a legtisztább szavakkal világosította meg, az örület hálójába került, hogy ez az eszes lény a halálba kényszerült, az a nyomasztó kor, az eszeveszett, önmagát öngyilkosságra ítélő világ bűne. Más korban, egészségesebb társadalomban, boldogabb körülmények között, a játékos, gyengéd költői lélek sebe nem üszkösödik el, nem vált volna gyógyíthatatlan fekélyvé. Ne átkozódjunk, de kényelmesek, megbocsátók se legyünk! Volt ír e nagy költő sebére, lett volna gyógyulására mód. De az idő és a körülmények pusztulásra ítélték. Mi többek, barátai, kortársai, még nem értettük meg, de az ő érzékeny lelke meghallotta a halálos ítéletet s tudta, pusztulnia kell. Egy ideig még reménykedett, aztán föladta a harcot. „Feláldozta magát.”

Elment. Elsőnek. S most ott halad egészen elöl, a halottak élén.

II.

Egyre gyakrabban kér ez is, az is: „Te, aki kamaszkora óta ismerted, beszélj hát róla, mondd el, milyen volt?”

Hiú kívánság, gyerekes kíváncsiszkodás.

Ismertem, ismerhettem-e őt és ismerhette-e őt bárki is?

Megmutathatjuk-e e különleges lény belsejét, ha leírjuk testi megjelenését, olykori szokásait? Milyen keveset mond mindez: lába

kurta volt, dohányszínű bajusza furcsán lekonyul. Aprók voltak a fogai és érdes, csúfolódó volt a nevetése. Ha vitázott (és milyen gyakran és örömmel vitázott!), széles mozdulatokkal kísérte szavait, sovány mutatóujját dárdaként szegezte, intett, fenyegetett, döfködött vele. Amikor először láttam, közel két évtizede, sovány termete, hosszú nyaka és szaporán mozgó ádámcsutkája tűnt fel legjobban. De ha mindezt közöltem is, közelebb jutottál-e az Ady utáni korszak legnagyobb magyar költőjéhez?

Nem, ha száz ilyen részletet is szednénk össze, csak széttörnénk az egész képet, az egyenként jelentéktelen vonások elmosnák a teljes arcot. Akik többet tudtak róla, azok is keveset tudtak. Évekig testi és lelki közelségben élő legjobb barátai is bevallották halála után, hogy nem ismerték Attilát. Voltunk néhányan, akik életének utolsó éveiben már sejtettük, ki ő. De a lényegét, alkotásának mélységét és magasságát, küldetésének nagyságát csak szörnyű vége után éreztük át teljesen. Az utolsó években igyekeztünk a vak kor szemét látóvá tenni, hiú próbálgatás! Most bólogatva, örömmel és elégtétellel nézzük, mint magasodik legendává. Tudjuk, hogy pályája most már meredeken fölfelé ível; tudjuk, most már „eszménnyé finomul” és lobogóvá lett. És — bár a legtöbb nagy magyar sorsa ugyanilyen volt s nem szabadna fennakadnunk e tragikus fordulatokon — mégis összehasonlítjuk küzdelmes, nehéz életét, nyomorát, számkivetettségét, a „*Nagyon fáj*” 150 eladott példányát halála után rohamosan növvő népszerűségével és elégtételünk, örömünk kesernyéssé válik.

Miért ilyen későn? Miért ily elkésve?

III.

Elkésve, az ádámcsutkás, éhező, barátai díványán meghúzódó költőnek valóban elkésve jött. József Attilának még életében lett volna szüksége az elismertetésre... rosszul mondtam: a szeretetre.

Felületes szemlélő a költőt is, költészetét is hetykének, majdnem cinikusnak gondolja... Pedig gyengédebb, szeretetre inkább vágyó költő kevés akad a magyar irodalomban. De éppen mert ez a vágyódása egészen mélyből fakad, mert egész valóját betölti, férfias szemérem tartja zárva ajkait. Csak néha-néha tör fel a sóhaj, a végén pedig a sikoly:

*Intsd meg mind, kiket szeretek,
hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.*

Legyetek jobb szívvel hozzám, szeressetek, mert egyedül vagyok —
kiált a szerencsétlen költő —, majd öngyilkossága előtt írt verseiben
megvonja a mérleget:

*Egyedül voltam én sokáig
Majd eljöttek hozzám sokan,
Magad vagy, mondták, bár velük
voltam volna én boldogan.*

*Szerettél? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győződ,
se késed nincs, se kenyered.*

Úgy érezte, nem szeretik eléggé őt magát és általában az embert.
Úgy érezte, nem szeretnek eléggé ebben a világban. És tán e hiányzó
szeretetért követeli leginkább a *rendet* ezen a földön. A rendet, amelyben
az egymás becslése, az értelem, az érv, a tagolt beszéd, a *szép szó* és nem
az erőszak kormányoz. A rendet, amelynek hordozója a történelemben
soronkövetkező új nép, másfajta raj lesz:

*Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek,
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.*

*Föl, föl! . . . E fölosztott föld körül
sír, szédül és dülöng
a léckerítés lehelletünktől,
mint ha vihar dühöng.
Fújjunk rá! Föl a szívedel,
füstöljön odafönt!*

*Míg megvalósul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent. . .*

Az *értelem* nevében az értelmetlenség ellen, az *érv* nevében az erőszakkal szemben, a *rendért* az őrült kaosz uralkodásának idején lép föl József Attila. Ez a föllépése teszi őt a magyar szocialista munkásmozgalom legnagyobb költőjévé.

József Attila ezeket a legmaibb mondanivalóit a legmagasabb fokú művészi formákban fejezte ki. Úgy tudta a régi formákat újjá teremteni, hogy abba új mondanivalója szervesen belenőtt. *Német Andor* szavaival mondva: „*Ez a költő a formák művésze, a hagyományos verselés kifogyhatatlan újítója és tudója, akinél azonban a virtuozitás vadonatúj tartalmak vehiculuma.*” A múltban példát keresve, József Attilát Csokonaihoz, a hasonlóan korán elhunyt, sokat szenvedett nagy költőhöz, a hagyomány újítójához lehet hasonlítani. Újból Németre, József Attila egyetlen jelentős bírálójára hivatkozom, aki Attila — lelkiállapotára súlyosan ható — mellőzését Babits rövidlátását e nagy költővel szemben a Kazinczy—Csokonai-szituáció megismétlődésének látja. Az ország általános irodalmi színvonalához képest haladó, világviszonylatban azonban konzervatív esztétikai álláspontot képviselve, az irodalmi számtartók mindig elutasítják a zsenik újságját, mely olykor parlaginak, barbárnak tűnik. Akik a hagyományokra hivatkoznak, megfélekednek arról, hogy van Rákóczi Ferenc-féle és van a Rákóczit eláruló Károlyi-féle hagyomány. Van Werbőczy-féle és van Dózsa-féle. Ki milyent választ.

IV.

József Attila nem a Werbőczy-félét választotta.

Ezért kellett bűnhődnie. Ezért nem gyógyulhattak be a gyermekkorában kapott szörnyű sebek, ezért lehetett bár a ferencvárosi proletárgyerek a legnagyobb magyar zseni, nem siettek idejében segítségére. Ha ügyesebben választ, vagy ha legalább, mint hozzá fel nem érő, érvényesülést kikönyökölő „költőtársai”, simulékonysággal ő is mindkét oldalra kedvez, ha megtanulja a hallgatást, a sima beszédet — amely nem *szép*, de *hazug szó* —, akkor talán mindent megtettek volna, hogy kiheverje a múlt sebeit.

De ő nem tette, mert nem tehetette. Világosan érezte, tudta helyét, érdemét és — végzetét. Már a szanatóriumban volt, amikor így írt:

*Én túl magasra vettem magamat
s nehéz vagyok, azért süllyedtem
mélyre.*

*Nekem sikerült (s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb az ember-árulásnál),
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztásnál.*

Mily döbbenetesen mély szavak ezek, mily tragikus, hogy még a száraz kenyérért is árulással vádolja önmagát! S amikor e sorokat olvasom, hirtelen felmerül bennem a legtragikusabb beszélgetésünk, amelynek szavai szoros vonatkozásban állani látszanak a megrázó erejű verssel.

V.

Nem tudom, 1935 vagy 1936 őszén folyt le a beszélgetés. A Körúton találkoztunk és mint annyiszor máskor is, feledve helyet, járókelőket és környezetet, hosszú beszélgetésbe kezdtünk. Utolsó verseit dicsértem, elmondtam, mennivel inkább megértem most már verseinek hibátlan formáit. Visszafelé világítva művészetének mostani érettsége mennyire igazolja költészetének korábbi, „könnyedébb” korszakát. Örömmel hallgatott, majd magyarázni kezdett és egy, a *Szocializmusban* megjelent társadalomtudományi cikkéről kérdezte véleményemet. A beszélgetés folydogált, egészségére került a szó, helyzetére és életére.

Még mindig analízisre járok — mondta —, a pszichoanalízis rengeteget segített rajtam.”

Azt válaszoltam, ez nagyon örvendetes, remélem, jó kezekbe került, mert e területen nagy tévedések is vannak. És általában kételkedem a dilettáns lélekkutatókban. Ugyanúgy, ahogy Marx döntő jelentőségét elismerem ugyan, de a vulgármarxistákból nem kérek, Freud korszakalkotó munkásságát nagyrabecsülöm, de a tönkreelemző „freudisták”tól óvjon meg az ég.

Nem jól esett neki ez a beszéd. Erősködött:

„Tudja, hogy mennyit segítettek rajtam?! Igen, vannak kontárok is, én se találtam mindjárt az igazira. De aki most kezel, az ki is gyógyított. Tudja, hogy én hosszú ideig nem tudtam enni? Azelőtt azért nem, mert nem volt mit, most meg, hogy lett volna már száraz kenyér, vagy már több is, nem tudtam enni, nyelni, mindent kiadtam! Érti? És a kezelés kigyógyított, már tudok enni!”

Megdöbbenve néztem rá, jelképnek mondta ezt vagy tényleg így van? Miután a külső erőket, amelyek elvonták előle a tálat, megtagdák az élelmet, legyőzte, most a belső erők tagadják meg tőle az élelmet? Vagy még mindig a múlt nyomorúsága hat tovább? Az egy ifjúságon át megcsalt szervezet, test, lélek nem hisz többé a jobbrafordulásban? Nem hisz abban, hogy valaha is jut neki élelem, emberi élet, védelem, szeretet? Hiába a tűz, a felcsapódó láng, a jéggé fagyott szív már nem tud fölengedni?!

A költő sorsa tragikus. De nem költészetéé. A szárszói sínek halottja számára elkésve érkezett a fölmagasztaltatás, de a géniusz számára idejében. Akik József Attilát életében, minden jószándékuk, minden erőlködésük ellenére, nem tudták megmenteni, védjék meg azt, ami testi valóságánál örökkévalóbb: *művét*. Védjék meg azt a törekvést, amelynek e tájon és szülőföldünk nyelvén ő volt legkülönb, leghivatottabb szószólója. Őrizzük és emeljük mind magasabb fénybe az ő hagyatékát, amelynek szép, ragyogó értelmét éppen az értelmetlenek apostolai akarják elhomályosítani. Szolgáljuk teljes erőnkből az ő igyekezetét, amely a mélyből a magasba, a homályból a fénybe, az értelmetlenség kaoszából az értelemszabta rendbe vezet.

Népszava 1942. dec. 6.

Nádass József

874. ÉVFORDULÓ

Nemrégiben volt öt esztendeje annak, hogy *Balatonszárszón* a tehervonat irgalmatlan kerekai alá vetette magát *József Attila*, a költő, akit életében az Ady után következő nemzedék költői közül legkevésbé méltányolt a kritika s az irodalmi élet; különben ma sem méltányolja eléggé. A „*Nyugat*” hasábjai távolról sem nyíltak meg előtte olyan mértékben, mint ügyesebb és szerencsésebb kortársai előtt, sőt: a „*Nyugat*” kapuja később teljesen becsukódott versei előtt. A *Baumgarten-díj* kegyében is csak akkor részesedett, midőn már késő volt. Kortársai, költőtársai hamar megtalálták az ürügyet, hogy eltávolodjanak tőle, mindentől megfosztották, amitől lehetett, még talán életének legnagyobb érzésétől is. Szegény *József Attila* végül egy politikai dugárut csempészető idegen-intellektuel csoport védőszárnyai alá szorult s nem utolsó sorban ez a kényszerű szellemi frigy volt az oka teljes meghasonlásának. Szomorú szövevény az ő élete s egyszer majd rákerül a sor a szövevény lelkiismeretes és teljes kibogozására. De már most föl kell vetnünk a kérdést, hogy *miért kényszerült ilyen szomorú magányba ez a valóban nagy költő?* Azt hiszem nem járunk messze az igazságtól, ha rámutatunk arra, hogy *a lírai epigonizmus korszakában ő képviselte a legnagyobb teremtő merészséget, a legnyilvánvalóbb zsenialitást.* Erre a „bűnre” nem adtak a kortársak bocsánatot. . .

Most olvastam újra első kötetét, melyet még gyerekfővel adott ki *Szegeden*. Ha ma higgadt elmével végigolvassuk a kis könyvet, álmélkodunk, hogy miért nem fogadta a kritika kitörő örömmámmorral? Már első verseiben a legmagasabbrendű magatartás jelentkezik: a

szuverén teremtő, aki felépíti a maga költői világát, vagy belepusztul, tehát olyan feltétlenül emberi odaadást visz a versbe, mint *Ady Endre*, akinek megtagadása és kicsinyítése akkortájt már divatba jött. Igen jellemző, hogy a kor ifjú költői közül egyedül *József Attila* állott ki „a holtan megbántott *Ady*” és az élve eltemetett *Juhász Gyula* mellé. Elbírt az „apákat”, akik különben annyi kellemetlen percet okoztak a „fiúknak”...

Már a fiatal *József Attila* verseiben az élmény önkéntelenül és természetesen azonnal kozmikussá feslik, egyetemessé nyílik. Minden verse mélyen magyar s mégis „továbbadhatónak” érzem őket. Nem csupán mondanivalójában, hanem egész „szervezetében”, megnyilatkozó ösztöneiben van valami szélesen emberi. Ösztöneinek mozdulásában, érzelmi kultúrájában, gondolatainak megfogalmazásában szélesebb és átfogóbb emberi igényt érzek, mint bármelyik kortársának verseiben. Mintha Európa legvégzetesebb, legszenvedőbb tájának közös emberi zenéjét fejezné ki a magyar melódiák merész emberi újjáteremtésével:

*Remegni kell a vérsötét
Gyökérző bánat köntösét
S tisztelni kell, ki hordja Ember
És ebfoggal nem tépi szét,*

Adhatunk-e humánusabb tanítást ezen a tájon minden népeknek?

*

József Attila „az utca és a föld fiá”-nak vallotta magát. Budapesti proletárcsalád fia volt, apja korán elhagyta édesanyját, a gyermekek, *Attila* is, menhelyre kerültek, mint lelenc, falusi gazdához jutott. Később visszakerült a fővárosba, majd ismét vidékre vetette a sors, egyszer mint diákot, másszor mint önmagára utalt ifjúmunkást, e két életforma különben sűrűn váltakozott, néha össze is folyt benne. A sorsnak célja volt mindezzel: *a népi élmények és a proletárelmények összefolytak benne s ráadásul korán felszívta a kor vergődő, utat kereső intellektualizmusát is. Ebben az időben benne történt a legtermékenyebb és legnagyobb arányú társadalmi sűrűsödés. A dolgozó rétegek nagy társadalmi találkozásának álmát ő a legmagasabb síkon, tiszta lírával eleve megvalósította.*

A tömegek társadalmi vágyai benne nemesedtek tiszta költészetté. *József Attila* nem ismert más írói feladatot, mint egyetemessé érlelni a fájdalmat és az örömet, beiktatni a világ határtalan egyensúlyába, végső képpé érlelni a bennünk lihegő életet és leselkedő halált, a vágyat s az emléket, a magányt és a vádat. Az elemzés és a körülírás, a míveség s

a szakmai ügyesség korszakában *József Attila a líra ősi értelmének a kifejezője* volt. A kisebbek legfennebb világgá kiáltották élményüket, József Attila világgá formálta. Értékét, nagyságát az eljövendő magyar irodalomtörténet állapítja majd meg, de addig is zarándokútnak ajánlom összes költeményeinek vaskos, súlyos kötetét.

Reggeli Magyarország 1942. dec. 6.

Féja Géza

875. JÓZSEF ATTILA ÖT ÉVE

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fujni.*

Pásztortánc

A dudás, aki itt a földön végigszenvedte a pokol minden kínját, szegénységet, megaláztatást, éhséget, igazságtalanságot és a paranoid szkizofrénia borzalmasan kegyetlen, tudatemosó és lélekbomlasztó aknamunkáját, immár öt esztendeje alussza örök álmát a földben, ahol nevét hibátlanul írta fölébe, ki eltemette. Öt esztendeje, hogy örökre elnémultak a csodálatos, aranyos meséket mesélő ajkak, megállt a gyötrelmek olvasztótégelyében acéllá izzott szív s a szegény, ki-kihagyó, beteg agyvelő beszüntette akadozó munkáját. Elsötétedett tudatába egy pillanatra élesen belevilágított az egészséges szellem józan fénycsóvjája. És a dudás megrettent. Szemben állt önmagával, szemben a szörnyű valósággal; láthatta vörösre sírt szemháját, sápadt, sovány arcát, aztán belevilágított a lélek mélységeibe és visszariadt, mert megdöbbenett a nyers igazság. Nincs többé kiút. Az értelem lassan teljesen elhal, mint ahogy fokozatosan megvakul a zöldhályogos szem is. *És mit ér az élet értelem nélkül? Különösen mit érhet annak, akit vezére bensőjéből vezérel...*

Úgy tartotta kezében ezt az életet, mint egy üres zacskót, melynek fenekén már csak törmelékben, szétmorzsolódva található egy kis ennivaló. S ő különben sem volt már éhes. Összegyűrte ezt a furcsa, kiismerhetetlen, varázslatos zacskót, melyből a szellem legszebb, legdúsabb lakomáját ehették és ehetik mindaddig, amíg beszélnek és értenek a földön — mások. Összegyűrte és eldobta.

Itthagytta a dudás a szegényeit, akikkel utolsó percig elválaszthatatlan, cinkosi szövetségben élt; itthagytta barátait, akik tehetetlenül nézték, mint hatalmasodik el rajta az örültség fojtogató réme és

itthagytta ezt az egész, bolond világot, ahol koldusszegényen tengette napjait és ahol mégis a legfenségesebb ajándékokat osztogatta adakozó, tele marokkal: verseit.

Verseit, melyek örökmécses gyanánt világítanak a halhatatlanság pantheonjában. S melyek nehéz napjainkban úgy simogatják szegény szíveinket, mint bajbajutottat az önzetlen barát vigasztaló szavai.

*

Kicsi emlékeket őrzök róla csupán. Néha egy egész ember életéből csak néhány mozzanatot ismerünk. Valahol találkozunk, bemutatkozunk egymásnak, aztán még kétszer-háromszor, futólag összeakadunk, váltunk néhány szót és felismerjük egymásban a testvért, a rokont, majd egyszer megdöbbenve halljuk, hogy az illető meghalt. Két-három jelenetből tevődik össze benned a halott egész, való élete s mégis úgy érzed, mintha közvetlen hozzátartozódat vesztetted volna el: valakit, aki nagyon-nagyon közel férközött a lelkedhez...

Így voltam én is Attilával. Először a Berliini téren találkoztam vele, az Ilkovicss előtt. Állt egy kör közepén és a csipős hidegben hevesen vitatkozott. Bámulatós érvekkel fejtette ki, hogy miért szocialista, mit vár a szocializmustól és miben látja a marxizmus hibáit, aztán leszamarazta az egész társaságot, vacogó fiatalembernek megragadta télikabátja hajtókáját. „*Ami pedig Hegelt illeti*” — kezdte és folyékonyan, hevenyészett szemináriumi előadást tartott Hegelről és a történeti materializmusról. A végén egészen váratlanul belémkarolt és magával ragadott a Váci-úton. Kegyetlen szél süvített, amely azt hiszem nemcsak a vékony kabátot, de az egész embert átjárta. Újpestre ment — gyalog. *Nem volt pénze villamosra*. Majdnem végig elkísértem s közben megbűvölve hallgattam, először néprajzi témáról beszélt: nagy tárgyi ismerettel, aztán a román költőket méltatta — azon nyomban elhatározta, hogy lefordít egy antológiára valót — végül megállt, megkérdezte, ki fia borja vagyok és mi a foglalkozásom. „*Egyetemi hallgató? Mezőgazdász?*” Kihúzta hónom alól a bakteriológiai jegyzetet és a — mikroorganizmusokról beszélt meghökkenítő tudással, majd átesapott a modern trágyázás módozatainak taglalására és csak úgy köpködte a kémiai képleteket.

Hogyan fért abba a fiatalemberbe annyi tudás?

*

Második találkozásunk már sokkal szomorúbb alakban rajzolódik szemem elé. Ülünk a Japánban és ő konokul, makacs merevséggel hallgat. Nem tudtam, mi bántja, hiszen már beteg volt; szeme vesztett élénkségéből, bajusza lekonyult, arca megnyúlt és epidermiszébe élesen

belevájtak már a férfikor egyre mélyülő ráncai. Tudtam, a legapróbb életgondokkal küzd, de tudtam azt is, hogy senki sem lehet oly bűbájosan, oly finoman és csendesen, oly szemérmesen szegény, mint ő. Rettegett a könyöradományoktól s szinte fizikai fájdalmat érzett, ha el kellett valamit fogadnia. . . De vajjon ki tudta volna csak némiképpen is honorálni azért, amit ő adott nekünk?

Hallgatott, de egyszerre élesen vizsgálgatni kezdett, összehúzta szemét és hegyesen belémvájta tekintetét, mintha eszméletem legelrejtettebb gyökeréig akarna lelátni, aztán váratlanul, a mániákus ember gyorsaságával és határozottságával megkérdezte: „*Milyen költőnek tartasz te engem?*” Kíméletlenül meredt rám és minden pillantásával sürgette a választ. „*Jó költőnek!*” — mondtam ügyetlenül. — „*Csak jó költőnek?*” — „*Nemcsak*” — vágtam rá őszintén — „*hanem magamban a legnagyobbak között tartalak számon.*”

Kutató pillantásai még szűrtak néhány másodpercig, aztán lehullottak rólam; ernyedten és tehetetlenül, mint a halott madár szárnyai. Nem hitte, amit mondtam. És egész este hallgatott. Jöttek barátai, akik úgy szerették, mintha édes testvérük lenne, jöttek ismerősei, írók, költők, színészek, újságírók. Átnézett felettük.

Már nagyon beteg volt.

*

Három hónap múlva tehetetlenül és rémülten álltam betegágya mellett. Ekkor már testben és lélekben, egészen leromlott, heteken át sírt, szemhéja petyhüdt és vérvörös volt a sírástól. „*A költészet jelképes alakjává vált*” — írja róla később egyik költőbarátja.

S ha rettenes látvány az, amikor egy épkézláb, jólmegtermett, egészséges férfi hirtelen testileg összeroppan, akkor százszorta elszomorítóbb, ha egy olyan rendkívüli képzettségű embernek — mint József Attila volt — elborul az elméje. És még elrettentőbb az a tudat, hogy a költőnek voltak világos időszakai, amikor tisztán látta baját és a szó legtragikusabb értelmében teljesen átérezte, hogy visszatartathatatlantul és menthetetlenül rálépett a könyörtelen lelki bomlás ingoványos talajára.

Ilyen világos pillanatában dobta magát a szárszói tehervonat kerekei alá.

*

Az ember egyre távolodik tőlünk; körvonalai mindjobban mosódnak. Műve azonban hihetetlen gyorsasággal terjed és növekszik, nemcsak Magyarországon, de külföldön is: *Finnországban valóságos József Attila-kultusz van, Franciaországban most fordították le verseit és*

rövidesen megjelenik a spanyol fordítás is. Nálunk Ady mellett a legdivatosabb modern poéta.

Miért? Mert igazán nagy költő. Nincs szüksége mesterségbeli fogásokra, ravasz formákra és kiagyalt rímekre; Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád brilliánsan csillogtatja tudását, József Attila a tehetségével gyűjt, izmít és melegíti az olvasó érzéseit. Nem véletlen az, hogy tizenhat esztendő korában felfigyelt rá a kitűnő vershallással rendelkező Ignotus, hiszen „Tiszta szívvel” című verse —, amelyről különben nem kevesebb mint hét szakcikket írtak komoly, irodalmi lapokban — már tulajdonképpen a későbbi nagy költő jelzótüze és ars poetikája. Ignotus zászlóként tűzi fel ezt a verset a fiatal generáció rohamcsapatának élére. „Vissza a verses vershez!” — ez a jelszó. De József Attila megfürdik a szabadvers és szürrealizmus varázsforrásában is. Mindenünnen üdén, tisztán, szabadon kerül ki. Fiatalkori hangja nem a kamasz Rimbaud-é, inkább Villoné. „Vagányok félig lúdtalpú Attilája” — ahogy saját magát gúnyolja. Minden sora mögött ott lappang és ott lélegzik a későbbi nagy költő. Ezek a zsengekori versei is helyet biztosítanak számára az irodalomban. A hang azonban még pallérozásra és csiszolásra szorul; itt-ott érdesen buggyan ki az énekes torkán; helyenként túlfeszíti a politikai propaganda. Mindez második korszakában, a legtermékenyebb korban, a kiteljesülés és kivirágzás idején mélyebbről, őszintébben és finomabban szólal meg. És — úgy érzem — ez már sokkal jobb propaganda is.

*

Ez a korszak monumentális. Amit itt József Attila mint ódaköltő alkot, az már legnagyobbjaink közé sorozza őt. Lenyűgözően szép szóképei csak úgy sziporkáznak előttünk, mint a legfelségesebb rakéták; egynémelyik verse zeng, mint valami hatalmas szavalókórus (Őt szegény szól, Haszon, Elégia, Téli éjszaka, Levegőt, Ars poetica, Mondd, mit érlel), a másik a munka ütemének zenéjével ragad meg (Külvárosi éj, A város peremén, Kirakják a fát), a többi pedig olyan bűbájos (Szeretnének, Eszmélet, Medvetánc, Falu), hogy szinte már a második sorától a szívünkbe vésődik minden egyes szó...

Három versét külön is ki kell emelni. *A Mama minden bizonnyal egyike a legszebb anyaverseknek a világirodalomban. Csak az amerikai néger költőknél találunk hasonlót*, de azok sokkal szentimentálisabbak és sokkal kevésbé őszinték (túlérzékenyek, olykor giccsesek is); mindenesetre *a proletár anya apoteózisa egyedül áll a magyar irodalomban*. Ugyancsak ilyen példanélkül való második verse — ez már szerelmes költemény — az *Óda*. Aki ebben a versben ezeket a sorokat írta:

*A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyűlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben,
Ízed, miként barlangban a csend,
számban kihülve leng
s a vizes poháron kezed,
rajta a finom erezet,
föl-földereng.*

— az papírra vetette az élet legnagyobb titkának, a szerelemnek gyönyörű megfogalmazását.

A harmadik költeményben magyarságunknak ad útmutatót. Ez a vers *A Dunánál*. Itt a költő, az intellektus, a magyar és a politikus hangja vegyül össze, hogy a csodálatos harmóniához leszűrje — egyetlen hanggá — a konklúziót: „*A harcot, amelyet őseink vívtak — békévé oldja az emlékezés — s rendezni végre közös dolgainkat — ez a mi munkánk és nem is kevés.*” Ez a költemény máris tankönyveinkbe kívánczozik...

*

A betegség erre nagyobb erővel keríti hatalmába. Nyomai már ott vannak az *Iszonyat* hátborzongatóan reális soraiban s panaszosan sivítanak fel a *Nagyon fáj* rettenetes, önkívületi sikongásában, hogy a *Kései sirató* című remek versben jegecesedjenek ki. József Attilának ezek a versei szívszorongatóan szépek és szívfájdítóan fájdalmasak. Mert nemcsak sikong, panaszodik is: „*dolgaim már úgy hallgatják személyem, — mint bolond tanárt az üres padok*”. Aztán segítségkiáltása ragad torkon: „*Jaj, szeressetek szilajon — hessentsétek el nagy bajom! — Eszméim közt, mint a majom — a rácok közt le és föl, — vicsorgok és ugrándozom*”... És a másik: „*Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem — Ha megbolondulok, ne bántsatok.*”

Csodálatos tehetségére vall, hogy ezekben a versekben is maradéktalan művészetet, szintiszta irodalmat, igazi költészetet ad.

*

Itt fekszik előttem kötete, szemben pedig a költő fiatalkori arképe néz rám hetykén és magabízón. A kötet piszkos már, kívül-belől. Sokan olvasták, sokan forgatták kezükben, sokan másoltak ki belőle verset; szegények, akiknek nem telt soha könyvre. Aztán egy kicsit mindig „*testvéri tank*”-nak is éreztem magamat, aki fölindul és szertedübörgi a rímeket —, ahogy az *Ars poetikában* jósolja. S eleinte szükség is volt erre.

Ma már azonban József Attila kinőtt a mi kis szerény méreteinkből; nem kell nevének (*mely most már bizony nem csupán „árvédjegy”*) propaganda. Megismerték. Megismerték és megszerették — *hiszen ez olyan természetesen egyet jelent.* Öt év alatt kinőtt az ismeretlenség homályából s most már olyan magasságokban jár, ahova a mi nagy fényességekhez nem szokott szemünk nem is tudja követni. A mi munkánk tehát itt már befejeződött.

De lent, a sárban és porban, a levegőben és az anyaföldön mindörökké ott kísért tanítása, melyet ránhagyott s melyet megnemalkuvó akarattal követnünk kell...

*Adj emberséget az embernek —
adj magyarságot a magyarnak...*

Újság 1942. dec. 6.

Barcs Sándor

876. BENEDETTO CROCE CIKKE JÓZSEF ATTILA „MAMA” CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉRŐL

A véletlenek különös találkozása, hogy József Attila halálának évfordulója táján érkezett meg hozzánk Benedetto Croce, a nagy olasz filozófus és esztétikus folyóiratának, a *La Criticának* utolsó száma. Folyóiratának „Feljegyzések és megfigyelések” című rovatában — mintha ezt az időrendi összefüggést is a csodás véletlen intézte volna —, József Attilával foglalkozik Croce. A Budapesten olasz nyelven megjelenő *Corvina* folyóiratban akadt a korán elhalt magyar költő „Mama” című versének olasz fordítására és annyira megragadta költői tartalmával, hogy a fordítást a maga folyóiratában is kiadta meleg kommentár kíséretében. Croce kis cikke hű fordításban így hangzik:

A költészet egy virágszála

„Ha ritkán szed is olyat az ember”, amikor mégis megesik vele, nagy öröm ömlik el tőle a lélekben és egyben az a vágy támad benne, hogy másokat is részesévé tegyen. Miközben a budapesti *Corvina* folyóiraton (1942 júniusi számának 326. lapján) végigfutottam, ilyen virágot szedtem s azt most felajánlom olvasóinknak. Rövid lírai költeménye az egy magyar költőnek, József Attilának, proletárnak, Budapest egyik külvárosi mosónője fiának, lázadónak, anarchistának, aki harminckét éves korában halt meg 1937-ben tragikusan (így mondja, anélkül, hogy erről többet mondana, a cikk írója): néhány rövid

versszak, amelyben a költő felidézi anyjának alakját. Leírom ide az említett cikkben foglalt fordítása szerint, amelyet Lina Linari úrnő készített.

(Következik itt a költemény olasz fordítása, amelynek helyette mi a magyar eredetét adjuk:

MAMA

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig meg-megállva.
Nyikorgó kosárral öleiben,
ment a padlásra, ment serényen.*

*Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.*

*Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énram
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.*

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő
szürke haja lebben az égen
kékítőt old az ég vizében.*

Nagynak érezzük és látjuk mi is (az eredeti *óriást* mond, de az olasz fordítás csak *nagy*-ot): mert nagy, végtelen, felséges a teljes megadás, a határozott elfogadás erkölcsi ereje, amely abban az alázatos fáradságban kifejeződik és amely egy szegény asszonyból, aki súllyal megterhelt fejjel lelkendezve igyekszik a lépcsőn felfelé, s a mosás vizéből és ruháiból a szépség alkotását teremti meg. A napon kitergetett ruha, a fehérmű, amely fényesen, suhogva emelkedik és táncol a levegőben, maga az az erkölcsi erő, amely az elvégzett munkán örvendezik és vidáman szétáradva ünnepli fáradságos vesződését és diadalát. És a néhány verssornak varázsa és bővölete a költészetnek varázsa és bővölete, a költészeté, amely mindig és mentül kevésbé várják, újraszületik az emberi kebelben.”

(Nem veszünk el semmit abból a kitüntetésből, amelyet Benedetto Croce méltatása irodalmunknak jelent, ha megjegyezzük, hogy Lina Linari asszony fordítása meglehetősen szabad tolmácsolása, sőt az

utolsó versszakban félreértése is az eredetinek. József Attila szép képét, amely víziószerűen idézi fel édesanyja alakját, amint „szürke haja lebben az égen, kékítőt old az ég vizében”, vagyis odafenn az égen is mosónői létét folytatja, az olasz fordító így tolmácsolja: „Az égen látom, amint az ég kékjét oldja a vízben.”)

Újság 1942. dec. 6.

877. JÓZSEF ATTILA ÖT ÉV TÁVOLÁBÓL...

Öt esztendeje, hogy itthagyt bennünket József Attila és ez az öt esztendő — mint ember árnyékát a múlt nap — valószínűtlenül és mégis valószínűsítően nagyra növesztette őt szemünkben. Míg itt volt, itt járt közöttünk, nem láttuk igazi nagyságát, — úgylátszik, ez már örök törvény: a veszteség igazabb mérték, mint a kézben tartott adomány s a késő bűnbánat emberibb erény, mint az időben tett jó. „*Nem nyafognék, de most már késő, most látom, milyen óriás ő*” — énekelte a *Mamáról*, a neki legtöbbről szegény: szinte szánkba adta a késő bánat szavait. Mert bizony mi is sokat nyafogtunk rajta, amíg közöttünk volt, sőt, ordítottunk és toporzékoltunk is néha, hogy „*hagyja a dagadt ruhát másra*”: kritizáltuk szerintünk való következetlenségeit és értetlenül néztük a végső igazságokat kereső viaskodásait. Azt szerettük volna, hogy minket „*vigyen föl a padlásra*”, — mikor pedig mint Mamának a test, neki a lélek örök éhsége parancsolta, hogy a maga dolgát csinálja. Mama a gyerekeiért, — ő mindnyájunkért, magyarokért, szegényekért, emberekért...

Most hát mi se tehetünk mást, többet, mint elmondjuk, milyennek látjuk őt, amikor már „kékítőt old az ég vizében” s magunkénak valljuk szenvedéssel szült igazságait.

*

József Attila a munkásság költője: ezt annyiszor elmondták, és leírták, hogy szinte már közhely. De rajta keresztül nem csak egy társadalmi osztály hangja szólalt meg, hanem költészetében az osztály történelmi tudata s szerepe is példázódott. Tisztábban, teljesebben talán, mint a politikai jelszavakban, mert a külső társadalmi törvények mellé az ember benső törvényeit is odatette.

Tudjuk: mikor József Áron szappanfőző kivándorolt Amerikába, az alig háromesztendőes külvárosi kisgyerek félig árván itt maradva elkerült egy nyomorúsággal teli tisztántúli faluba, szegény mezei napszámos családhoz, lelenecnek. Nyiladozó értelme a falusi szegénység rideg törvényei előtt tárulkozott meg legelőször. Örökre és kitörölhetet-

lenül beléíródtak az ottani évek élményei: az évszázados magyar szegénység magabazárt világa, amely testiek tekintetében csak a mától holnapig elegendő kenyér vágyáig engedte elnyújtózni az embereket, lelkiek dolgában pedig olyan szűk határt szabott nekik, hogy például őt soha nem szólították *Attilának*, hanem egyszerűen csak *Pistának*, mert már ebben a szokatlan névben is valami számukra tilalmas előkelősödés ízet érezték meg...

Ennek a sorsnak elkötelező élményei elkísérték őt egész életén keresztül. Így történetett, hogy későbbi esztendei során, amikor újra visszakerült a városba s erre-arra kallódott, talaját vesztett növényként, lélekben sohasem lett talajtalan, hanem megtalálta helyét azok mellett, akik közül elindult: a külvárosok népe, a munkásság mellett. És így történt, hogy amikor erről az „*új népről, másfajta rajról*” kezdett komor zengésű, kemény énekeket mondani, nem csak ennek az új életigenléssel jelentkező, frissen formálódott társadalmi osztálynak a vágyait s akaratát fejezte ki, hanem az egész ősi magyar szegénységét. A külvárosok népéről szóló versei ritmusában nem csak a gyári pörölyök kemény csengése érződik s nem csak a perifériák kormos, súlyos levegője, hanem a csizmás, nehéz léptek tompa döngése is, amellyel a tanyák, majorok, faluszéli viskók emberei elindulnak a külvárosok felé, magukkal cipelve a sokszázados múlt minden terhét, hogy a gyárak iramában ériék utól a mindennapi kenyeret, amely otthon elfutott előlük.

Kicsit talán merész a tétel, de igaz: ha végignézzük költészete fejlődését, nem csak egy költői arc kialakulását láthatjuk meg benne, hanem egy egész társadalmi osztályét. Amint az anyaméhben felnövekvő gyermek kilenc hónap alatt végigéli, végigkíséri azt a sok évezredes fejlődést, amelyen az egész emberiség keresztülment, amíg egyetlen sejtből világot formáló emberré lett, — úgy *József Attila* is megteszi költészete fejlődésében azt az utat, amelyet a kialakuló munkásosztály megtett, az öntudat első ébredéseitől kezdve az emberi élet egész teljességére kiterjedő válaszadásig.

Gondoljunk csak az első igazi *József Attila*-kötetre, a „*Nincsen apám...*”-ra. A költő első kiforrott verseiben még a gyárak robotjába alig belekerült, félig csavargó, félig lázadó s a gyárfalak [közé] még nem szorított élet ízeit foglalkozás nélkül érző munkásság hetyke, legénykedő, hitetlen s cinikus hangja szólal meg.

*Nincsen apám, se anyám,
Se istenem, se hazám
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.*

Néhány esztendővel később — ki tudja, a munkásság fejlődésében ez hány évtized lehetett? — már hagyományt s hazát talál a sivár külvárosi tájban:

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem
enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek-vernek.
Igazán csak itt mosolyoghatsz,
sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatsz,
ó lélek! Ez a hazám.*

Majd egyre jobban elmélyül a történelmi szerep tudatára ébredt munkásság gondolatvilágába, érzésvilágába. Azé a munkásságéba, amely a múlt és jelen merev tagadása után mint a jobb jövődjogos örököse jelentkezett, magáénak érezvén a múlt minden fájdalmát, de magáénak vallván az elmúlt évszázad minden értékét is. Hitte és hirdette, hogy a munkásság az az új és friss történelmi erő, amely új formákkal és új tartalommal gazdagíthatja az emberiség világát, amely azért teremtetett, hogy „helytálljon az emberiségért az örök talajon”. Ám ebben a szerepben nemcsak társadalmi törvényszerűség adta jogot látott, hanem köteleességet is, minden emberi mű értelmének a vállalására.

Végül pedig — mint maga a munkásság is — *megteremti az általános emberség és a magyarság szintézisét*. Egyik legutolsó s egyben egyik leghatalmasabb verse a „Hazám” című. Múlt, jelen s jövődjogos össze ebben: lüktető soraiban, mint eleven panasz, rovátkákba vésett számadás, számadást követelő vád, felsorakozik a múlt minden bűne, a magyar szegénység minden volt s jelen szenvedése, ám a végén mégis ide tér a költő:

*S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad —
édes Hazám, fogadj szívedbe,
hadd legyek hűséges fiad.*

S a jövőnek szóló kiáltás, amelyben egygé olvad munkásság, magyarság, emberség, így maradt ránk elévülhetetlen programként:

*Adj emberséget az embernek,
Adj magyarságot a magyarnak...*

*

A szenvedés diszharmóniájával volt tele élete, — hát mindig a harmóniát kereste.

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő, (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Ő, szegény, összekuszált lelkében már nem tudta megszerkeszteni a harmóniát —, de hisszük, hogy akik őbenne hisznek, majd kint a nagyvilágban mégis megteremtik azt...

Független Magyarország 1942. dec. 7.

Darvas József

878. VASÁRNAP MEGKOSZORÚZTÁK JÓZSEF ATTILA SÍRJÁT

„A város peremén” egy sír körül ötven ember gyűlt össze vasárnap reggel tíz órakor a Kerepesi temetőben. Néhány író, újságíró, polgárok és munkások rótták le kegyeletüket a sír előtt, amelyben *József Attila alussza örök álmát.*

Ezen a héten volt *ötéves évfordulója annak, hogy a mai magyar költők legnagyobbikának testén keresztülszáguldott a trieszti gyorsvonat.*

A kora délelőtti órákban alig járt más a temető síkosra fagyott útján. Néma csendben helyezték József Attila sírjára a koszorúkat, a *József Attila emlékbizottságét, a szociáldemokrata pártét, a szerkesztőségek koszorúit.* Ezután *Szakasits Árpád, a Népszava főszerkesztője* állott a sír elé és mondott rövid beszédet:

— Öt éve immár, hogy eltávozott közülünk József Attila. Öt éve immár, hogy a szárszói sínekre ráhullott drága vére. Öt esztendő múlt el azóta, hogy ez a vér ráharmatozott a szegények szívére. Öt éve immár, hogy meghalt és azóta egyre növekszik, mint valami hatalmas kristály, mint egy roppant prizma, amelyen ezerszínű fényt ver vissza az a szeretet, amely a szegények szívéből árad felé. Sokszor elgondoljuk, milyen jó lett volna, ha az a sok melegség és szeretet életében vette volna

körül. Mert hideg borult rája, hideg van ma is, hideg volt a temetésen is, az elsőn is, a másodikon is. De ezt a hideget eloszlatja a milliók szívéből feléje áradó szeretetnek a melege. Talán azt kell elmondani itt a sírja felett, amit ő írt Adyról: *Földben a költő, dermedt markában göröngyöt szorít, melléről égre lobban fel a felhő, de ő tovább vívja forradalmait.*

Ezután a sír előtt elhangzott a költő híres verse: *A város peremén.*

A megható megemlékezés néhány percig tartott s azután ismét csendesség vette körül a temetőben József Attila sírját.

Vasárnap délelőtt a *Vajda János Társaság* előadássorozatában *József Attila emlékének áldozott.* A matiné bevezető előadását Vincze László tartotta, aki József Attiláról, a tudatos magány költőjéről emlékezett meg. *Somló* István szavalta el József Attila néhány versét, utána *Bánki Zsuzsa* a közönség nagy tapsa közben először a *Tél* című József Attila verset mondotta el, majd elszavalta a híres *Külvárosi éjt.*

Független Magyarország 1942. dec. 7.

879. MAMA

lesz a címe annak az estnek, amely Gobbi Hilda világirodalmi ciklusának második előadásaként, karácsony másnapján a Zeneakadémián a világirodalomnak azokat a költői és drámai remekeit szólaltatja meg, amelyek az ünnep hangulatának megfelelően a családról szólnak. Ezért kapta címét József Attila már klasszikus költeményéről. A bevezető előadást József Jolán mondja, a rendező Gobbi Hilda Jávor Pállal a Peer Gyntből ad elő egy jelenetet. Márkus Emília unokájával, Márkus Tamarával játszik el egy részletet a Nagymamából. Major Tamás, József Attila, Ady és Petőfi költeményeit szavalja. Felvonul az esten a magyar színészgárda sok kiválósága, köztük Mátray Erzszi, Makay Margit, Várkonyi Zoltán, Pataky Jenő és Szendrő József.

Független Magyarország 1942. dec. 14.

880. JÓZSEF ATTILA

Az öt esztendeje porladó költő irodalmi „igazolása” még mindig késik. A különben tiszteletreméltó melléállások inkább politikai színezetűek s így, akarva-nemakarva József Attila ellenfeleinek adnak érvet és tápot. Nyílt és lappangó ellenfelei ugyancsak voltak és vannak, valószínűleg így lesz ez, míg nemzedékünk lírikusai életben vannak, aligha bocsájtanak meg az elköltözöttnek. József Attila lényé és léte

egészen különös izgalmat okozott kortársaiban. Mi volt ennek az oka? Azt hiszem, a továbbiak tökéletes és kimerítő választ adnak.

Első kötetét még gyermekfővel adta ki Szegeden, mégis: az újabb idők egyetlen magyar költője sem jelentkezett ilyen döntő súllyal első könyvében. Tegyük kortársainak beköszöntő könyve mellé s azonnal látjuk, hogy más valaki jelentkezik, szuverén teremtő, aki fölépíti a maga költői világát, vagy belepustul, aki olyan végzetes odaadást visz a versbe, mint a legnagyobbak. Az élmény József Attilában önkénytelenül és természetesen azonnal kozmikus képpé feslik, egyetemessé nyílik, de már a kezdet kezdetén tanúságot tesz kemény formát teremtő készségéről is. Formaművészete nem öncélú, mint Babitsé és a Babits-iskoláé, hanem végzetes „önkéntelenségét” ellensúlyozza. Valami nagyvonalú és magasrendű harmónia honol már első kötetében s hiába fordult egyre tragikusabb tájra élete, hiába kísértette a Sötétség, a harmóniából ugyan tragikus harmónia lett, de továbbra is magasrendű harmónia maradt.

A fiatal Illyés Gyula és Szabó Lőrinc a mintadiák komolyságát vitték a versbe; József Attilában, az elindulóban eredendő játékosság élt, bizonyos naivság, a népi naivság édestestvére, mely arra képesítette, hogy bátran bánjék a méretekkel és mértékekkel. A „poeta doctusok”, a Babits-tanítványok ugyanekkor alázatosan görnyedeztek a méretek és mértékek alatt, vagy lírai csikorgással üdvözölték. Babits lírai uralma folytán bizonyos tanítványi magatartás, álcázott epigonizmus szívárgott líránkba, József Attila azonban ösztönösen oda szökött, ahol a halott Ady árnyán túl kanyarodik az út s nagy messze új stációk fehérednek. A fiatal költő magyarság-élménye is új s merész, nem panaszkodó és vádaskodó, hanem a tragédia hatodik felvonását látja: az égig érő citerán balladát pengető magyart.

Ennek a költőnek nem kell témát keresgélnie, nem szükséges hosszas műhelygyakorlatot végeznie, mint kortársainak, rögtön látszik, hogy ellenzéknek jött Babits Mihály „ezüstkorával”, a líra eliparosodásával szemben. A mindennapot, az egyszerű élet legszürkébb szürkeségét is meg tudja szépíteni, színképpé bontja, könnyed és természetes mozdulattal bekapcsolja az egyetemes élet szépítő áramába. Nyugodtan vállalni tudja a mindennapot, az egyszerű élet képeit, mert igazi költő, akinek ösztönei úgysem nyugosznak bele a kiszabott térbe és időbe s a ráció hiedelmeivel szemben, mint hőskorukban a népek, megérinti a megérzés világmagyarázatát. Látszik, hogy ez a költő vállalhat mindent, szolgálatába szegődhet egy társadalmi osztálynak, mégis mindig egyetemes mondanivalók, lélegzetet elállító szépségek szakadnak ki belőle.

Nyelve sem korának szokványos költői nyelve, körülíró, kerülgető, kissé alattomos beszédmódja, hanem friss, jóízű kinyilatkoztató beszéd.

Ám a „kinyilatkoztató” költő nem a szokott „nagy titkok” pecsétjét tépi, hanem az egyszerű emberi dolgokat figyelmezteti határtalan kozmikus kapcsolataikra, nagyságos „világrokonaira”. József Attilának természetes dolog emberi arányból kozmikussá, kötött sorsból egyetemessé nőni, ebben a tekintetben is a népköltészet rokona, naiv költő a szó legmagasabb értelmében. Az igazságot is úgy keresi, mint a népmesék hőse, mindentől és mindenkitől elszakadva, szűzi egyedülvalóságban, a proletár és az elrendelt költő mindenek fölé emelkedő szabadságával. Ilyen méretű és ennyire magasba sugárzó szabadságélmény csak a legmélyebbről jöhet, a „senkik”, a proletárok világából. Mennyire más ez, mint a régi, híres úri szabadság, a parádés, a mélységek rabságából táplálkozó. József Attila szabadságélménye fütyösen szembehelyezkedik az emberi társadalom kategóriáival, mint a bölcs csavargóké és társaiké, a szélvészéké, a világé.

A nyomor, az éhség, a nélkülözés extázisa nőtt kemény, kérlelhetetlen és mégis jóságos kollektívizmussá benne — a tömegek dühe és szenvedése, a gyomrok apokalipszise: megváltó szenvedéllé és tanúsággá emberi nagyságáról. Ilyen gyökerekből még nem esordultak nedvek a magyar lírába, József Attila a proletár „betörése” irodalmunkba s ez a betörés éppen olyan egyvonalú és tiszta értékekkel, emberséggel teljes, mint a nép betörése.

Különben „az ucca és a föld fiának” vallotta magát. A proletársorsot éppenúgy végigélte, mint a népi sorsot és korán megismerkedett a kor vergődő, utat kereső intellektualizmusával is. Valóban: világok találkoztak benne, a legátfogóbb magyar társadalmi frigyét hordozta az időben. A „szociális ember” gyakran jelentkezett és jelentkezik irodalmunkban, de József Attilában feslett tiszta költészetté. Későbbi verseiben azután egyre lényegesebb helyet kap a meg nem oldott, elfekélyesedett, akkor reménytelennek tetsző magyar társadalmi kérdés. Egyre tudatosabban látta, hogy ebben a társadalomban nem lehet könnyedén „fölrepülni”, csak olyan magasra lendülhetünk, amilyen mélyre merültünk s nálunk egyetlen mélység van ma: a társadalmi mélység, melyet nem lehet megkerülni:

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Csakugyan „pokolra” ment, „pokolban” élt, árnyként szegődött hozzá a szociális balsors, hiába küzdött ellene, hiába próbálta a gyökérző bánat köntösét levetni, a sors mást akar. A „pokolba” merülő költő képeiben azonban határtalan távlat nyílik. Eltűnt édesapjáról azt írja,

hogy „a nagy Óceánon szagos füveket kaszál”. Oda jutott fiatalon, ahová Vörösmarty tántorgó öregségében: a tiszta expresszió csodálatos színjátékához, az emberi érzések kozmikus visszatükröződéséhez, a „határtalan képhez”, a továbbremegőhöz, a távlatokat átfutóhoz.

1934-ben jelent meg „Medvetánc” c. kötete, mely már a magyar líra legnagyobbjai közé emeli. A kötet utolsó verse, a „Mama”, a tragikus harmónia legnagyobb magyar megnyilatkozásai közé való, Katona József és Ady Endre mellett a helye. Újabb bizonyosság, hogy nagy költővel van dolgunk, aki nem ismer más megoldást, mint egyetemessé érlelni a fájdalmat, beiktatni a világ határtalan egyensúlyába, végső képekké érlelni a bennünk lihegő életet és leselkedő halált. A kisebb költők ebben az időben legfennebb világgá kiáltották fájdalmaikat, József Attila azonban világgá formálta. Édesanyjáról, a régi-halottról szól ez a vers s rajta túl: a proletáranyáról. Az utolsó versszakban világgá nő és szépül a kínos, emésztő élmény:

*Nem nyafognék, de most már késő
most látom, milyen óriás ő:
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Következő kötetében — „Nagyon fáj” — ismét jelentkezik magyarság-élménye, magyarságának tudatosítására törekedett, különben is egész életünket kifejező helyes tudat teremtése volt egyik legnagyobb emberi és írói álma. Folyton a tökéletes tudatosítás szülőkinja rázta, nem szerette a homályt, a sötétséget, mindent napfényre akart hozni az alvilágból, nemcsak társadalmi síkon, hanem legmélyebb emberi értelemben is. Amiből Freud doktor nyomán divat lett, József Attilában vallásos szertartás és pokoli szenvedés volt: az emberi lávából szilárd formát, a megérzésből eszmét, az alvilágból világosságot akart teremteni.

De ebben az időben már nagyon elkomorodott költészete. Alig írt ugyan a halálról, de annál többet a halódásról, a hosszú, gyöttrődő haldoklásról, tehát ismét a proletárvégzetről. Nem az egyén múlásáról, hanem a tömegek életerőinek könnyelmű és bűnös csapolásáról írta legszebb sorait. Még ritmikájára is végzetes hatást gyakoroltak a proletártömegek lusta, fáradt, felzokogó s végtelen szürkeségbe nyugvó mozdulatai. Megérezte, felfogta a mélység egész életét és hű fiúként sáfárkodott véle. Mint a proletár, a kegyetlen társadalmi sors karmaiban vergődő örök szegény, hagyta, hogy kegyetlen ujjaival játsszék rajta a balsors, nem keresett menedéket, odaadta magát, mint a munkás Istentől formált testét a bérért.

Még nagyon fiatal volt, de ellepte az öregség, az öregedő proletár fojtott, komor, önmagát pusztító kétségbeesése, a hősi embert száműző korszaknak tömegbánata, önpusztító tömegmérge. Látta, hogy Petőfi-lázzal, túlfűtött iramban élte sorsát, a proletársorsot nem csak „lélekben”, hanem biológiai életében is, tehát stigmásan szenvedte végig. Meg kellett fizetnie, halnia, ezért az iramért éppenúgy, mint Petőfinék. Őt is „kukoricásba” akarták szorítani s kozáklándzsa híján a technika „jótékony” kerekei elé hajtotta fejét.

A halál felé ballagó költőn egyre jobban erőt vett a balladai hajlam, utolsó verseiben a szellem balladáját írta, a merész rohanást a tiszta létezés megismerése felé. Valami mértéktartó messiánizmus is előntötte, oh nem a „megváltás” káprázatos színjátéka, hanem az ember és a lét eljövendő megértésébe vetett hit, a még el nem hangzott „tiszta beszéd” zenéjébe vetett remény. Az álszent polgári humanizmussal szemben, íme, a proletárköltő képviselte a leghumánusabb álláspontot.

Ekkor már nagy szerelme, Flóra is tűnőfélben volt, a költő áttemelte őt világába, az „emberfölöttibe”. József Attila ekkor már a világegyetem felé fordította monológjait, csak néha-néha törte át egyre magasabbra csapódó balladás ihletét a fájdalmas elégia: ráismert egyéni áldozatának nagyságára és vért izzadott, mint Krisztus az Olajfák hegyén. Még egyszer feltűnt legtisztább élményének, édesanyjának az arca. A haldoklók gyakran legkedvesebb halottjukat látják az agóniában s úgy vélik, hogy hívja őket. József Attila édesanyja színváltozott, mint az „újjászülő” hajolt beteg fia fölé. Az élet és a mű ekkor már befejeződött. Minden nap csak haladék volt a biztos halál elől. Már karjaiban tartotta őt az „újjászülő” s a költőnek csak egyetlen szelíden szemrehányó búcsúszava volt a „helytelen világhoz”:

*Mióta éltem, forgószelemben
próbáltam állni helyemen
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.*

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot,
már végképp csak másnak remél.*

Híd 1942. dec. 15.

Féja Géza

Meleg júniusvégi nap volt. A szegedi színház plakátja az utolsó előadások műsorát hirdette és a Deák Ferenc utcai Beregi-ház pincéjében levő Reisinger-nyomdában szezonzárásra készült a *Rivalda* című színházi hetilap. A szerkesztő ott állt a betördelt oldalak mellett és várta a gépmestert, hogy beigazítsa a formát.

Egyszerre csak, szinte rohanva a lépcsőkön, *Juhász Gyula* igyekszik lefelé, nyomában egy mezítlábas gyerekekkel. Mikor odaért a szerkesztőhöz, alig tudta kilihegni magából:

— Kérlek, egy nagy tehetséget hoztam — és rámutatott a háta mögött álló gyerekekre, aki mosolyogva nézett a beszélgetőkre és hóna alatt piszkos papirosba burkolt csomagot szorongatott.

A szerkesztő megszokta *Juhász Gyula* lelkesedését és hallgatott. *Juhász* észrevette a szemeiben bujkáló kételkedést, mert komolyan és majdnem haragosan méltatlankodott:

— Ha én mondom, elhiheted! Meglátod, hogy nagyon tehetséges. Itt van, olvasd — és két verset nyomott a kezébe. — Olvasd csak el, — nógatta, mikor látta, hogy a szerkesztő a versek helyett a mezítlábas gyereket nézi, aki egyre csak mosolygott és nagy barna szemeivel hol *Juhász Gyulára*, hol a szerkesztőre tekintett.

Jó, elolvasom — adta meg magát sorsának a *Rivalda* szerkesztője.

Juhász cigarettára gyújtott és ki se vette a szájából úgy szippantgatta ki belőle a füstöt. A gyerek most már komolyan nézett a szerkesztőre és szeméből szerette volna kiolvasni véleményét. A szerkesztő csak az egyiket olvasta el és már meg is szólalt:

— Ezt leközlöm.

— Olvasd el a másikat is — erőszakoskodott *Juhász Gyula* — az még jobb.

A gyerek szeme csillogóbban barnállott. Arca kipirult és hóna alatt még jobban szorította a csomagot, amelynek egyik oldalán felszakadt a papiros és kikandikált a nyíláson egy félretaposott cipősarok.

Mikor a vers végére ért a szerkesztő, a gyerek felé fordult:

— Tényleg te írtad ezeket a verseket?

— Igen — felelt boldogan és lelkesülten.

— Leközlöm mind a kettőt.

— Ezt vártam tőled — mondotta *Juhász*, még mindig a cigarettát szippantgatva.

A gyerek alig hitt a fülének. A szerkesztő után nézett, aki a kéziratot odaadta a szedőnek és már magyarázta is a gépmesternek, melyik oldalt bontsa fel, hogy beszorítsák valahová a két verset.

— Mondd el, ki vagy és honnan kerülsz ide? — fordult a gyerek felé.

— Makón járok iskolába. Most szünet van és nyárra elszerződtem kukoricacsősznek. Holnap állok helybe, de előbb meg akartam mutatni a tanár úrnak verseimet — nézett Juhász Gyulára. — Reggel korán indultam és levettem a cipőmet, hogy ne kopjon — mutatott a hóna alatt szorongatott csomagra.

— Ebéd előtt érkezett — folytatta Juhász Gyula. — Elolvastam a verseket és mindjárt láttam, hogy nagyon tehetséges és lesz belőle valaki.

— Miért nem vitted nagyobb laphoz a verseket? — kérdezte a szerkesztő.

— Mert öt óra előtt senkit sem találok bent a szerkesztőségben, a gyerek pedig vissza akar gyalogolni Makóra, azért siettem ide hozzád.

A szerkesztő belenyúlt a zsebébe és pénzt nyújtott a fiú felé.

— Nesze útiköltség, ne menj gyalog újabb harminc kilométert.

— Köszönöm szépen, nem fogadom el. Örülök, hogy le tetszik közölni a verseket.

— Csak fogadd el, nem ajándékba adom. Megvettem a kéziratot, ez a honorárium.

— Pénzt tetszik adni a verseimért? — csodálkozott.

— Már az első verseidért is pénzt kapsz, biztosan nagyon gazdag leszel.

— Tessék mondani, mikor jelenik meg?

— Holnap.

— Holnap? — csodálkozott némi csalódottsággal. — Nem lehetne ma?

Jót nevettek a gyerek türelmetlenségén.

— Nagyon várod, hogy nyomtatásban lássad?

— Szeretném hazavinni Makóra.

— Hagyd itt a címedet, majd postán küldök néhány példányt.

— Inkább bejövök holnap magam érte.

— Annyi pénzem nincs, hogy mindig fedezzem az útiköltségedet — nevetett a szerkesztő.

— Nem is jövök vonaton, gyalog sincs messze, — lelkesedett a fiatal gyerek.

— Aludj itt és holnap visszautazol.

A gyerek csodálkozva nézett rájuk. Juhász Gyula lépett hozzá.

— Nálam alhatsz és holnap visszautazol.

— A gyereken látni lehetett, hogy ennyi rászakadt boldogsággal nem tud mihez fogni. Leült a földre és gyorsan felvette a csomagból előhúzott cipőit.

— Szerkesztő úr kérem, — jött előre a szedő — nincs aláírás?

— Hát persze — kiáltott fel a szerkesztő — még a neved sem tudom. Gyere, ird csak alá a neved.

A gyerek nagyot ugrott és kis ceruzát húzott elő a zsebéből. A szedőszekrény szélén odaírta a nevé a versek alá:

József Attila

— Kurzív fettből szedje — adta ki az utasítást a szerkesztő. — Aztán ha híres ember lesz, el ne feledd, hogy egy szegedi színházi hetilap közölte le az első versesdet.

Már nem hallotta a szerkesztő megjegyzését, mert ott állt a szedő mellett és nézte, hogyan rakja egymás mellé az ólombetűket, amelyek néhány óra múlva az ő nevé vizsik rá a fehér papirosra, hogy ez a név soha többé feledésbe ne merüljön.

Így indult el egy nagy magyar költő a huszas évek korai nyarán egy szegedi pincében előállított színházi hetilap hasábjairól.

Pesti Hírlap 1942. dec. 15.

Úr György

882. ATTILA JÓZSEF

(1905—1937)

Historyk literatury, badajacy rozwój liryki węgierskiej na przestrzeni ostatnich kilkuset lat, znajdzie tam takie szczyty jak: Balassa, Csokonai, Arany, Vörösmarty, Petőfi, Ady, Babits i Attila József. W nich i przez nich osiagnęła poezja największe wyżyny, dzięki nim stanęła na poziomie sztuki europejskiej. Ci to mistrzowie słowa pozwalają na stwierdzenie, że wielkość narodu zależy nie tylko od ilości obywateli, lecz przede wszystkim od ciężaru gatunkowego jego kultury. Każdy z wymienionych poetów stawiał sobie inne zagadnienia do rozwiązania, miał inne ideały. Każdy z nich ma inne wartości językowe, inną melodię ma jego lira. Porównanie ich byłoby ciekawe, lecz przekraczałoby zakreślone ramy. Narazie więc ograniczyć się musimy do pokazania wartości najmłodszego z pośród nich — Attili Józsefa.

Był on poetą nędzy, tej nędzy, która nosząc wysoko swą głowę zamieszkała wśród ludzi, przez pokolenia obciążonych losem biedoty. Sprężyną jego poezji było pragnienie dania wyrazu tej biedzie. Czuł ją bowiem od chwili urodzenia, aż do chwili tragicznej śmierci. Urodził się w środowisku najnędzniejszego proletariatu pochodzącego ze wsi, a osiadłego na przedmieściu Budapesztu. Bieda towarzyszyła mu aż do smutnego końca. Ojciec opuścił wcześniej rodzinę i wywędrował. Matka

będąc wątłego zdrowia, ledwieże mogła praniem zarobić na jej utrzymanie. Troje dzieci wałęsało się po zakamarkach przedmieścia, po sąsiadach radząc sobie i pomagając wzajemnie jak mogło. (Wzruszająco pięknie opisane jest życie Attili i jego rodziny przez starszą siostrę Jołán w książce p. t. „József Attila élete” Cserépfalvi, Bp. 1940.) Poeta czerpał zawsze z własnych przeżyć, które były ożywczym źródłem jego twórczości.

Attila József wczesnie zdradza swe zamiłowanie i talent do literatury pięknej.

Mając zaledwie lat 16, pisał już udatne wiersze. Wczesnie doświadczył niestety, że życie jest niesprawiedliwe, że jest krzywdzące. Buntuje się i buntuje każdego przeciw tej niesprawiedliwości. Postanowił stworzyć poezję proletarjacką w której on byłby głosem „uciskanych milionów”. Już same tytuły poszczególnych tomów wskazują na etapy realizacji tego programu. Pokazał się więc najpierw jako „Żebrak piękna” aby później wybuchnąć: „Nie ja krzyczę” i „Nie mam ojca, ani matki” oraz „Noc przedmiejska”, a po „Tańcu niedźwiedzia” mocniej jeszcze wypowiedział, że „Bardzo boli” — to życie, które mu było coraz trudniej znieść.

W istocie rzeczy poeta nie był rewolucjonistą społecznym, lecz dobrym biednym sierotą, któryby się chętnie pogodził ze światem, gdyby ten nie żałował uśmiechu i dla niego, i pozwolił mu być sobą t. j. służyć bliźnim, swojej radości i pięknu. Jednak bezlitosne życie bardzo go boli. Boli go w imieniu całej klasy społecznej, która nie ma dostępu do cywilizacji. Ponieważ kultura nie jest własnością upośledzonego proletariatu, poeta rzuca się do nauki, aby w imieniu krzywdzonych milionów zdobyć wiedzę.

Studiuje na uniwersytecie w Szeged. „Słońce jadłem i wierszami płaciłem za mieszkanie” — mówi o tym okresie życia. Po ogłoszeniu wiersza „Z czystym sercem” jeden z profesorów zagroził mu, że nie może w przyszłości pracować jako pedagog. Tak więc jego kariera życiowa została zwichnięta. Poeta pewien czas studiował w Wiedniu, a nawet w Paryżu. Po kilku latach wraca znów do kraju. Jakiś czas jest bezrobotnym. Niedożywiony, zrozpaczony wpada w chorobę nerwową. Leczy się.

Jest założycielem i redaktorem pisma literackiego „Szép Szó”.

Odwiecznym wrogiem proletariatu jest burżuazja. Dla młodego poety Bóg jest także burżujem. Nie dał on jednak nowej koncepcji proletarjackiego Boga. Walka duchowa poety, jego potykania się i upadki są nam bliskie, gdyż płyną z jego własnych doświadczeń. Rozwiązania dręczących go problemów jednak nie znalazł w swoim tragicznym życiu. Indywidualny liryzm jego słowa rozgrzesza go jednak. Błaga o miłość, z rosnącą ciągle tęsknotą oplakuje straconą

wcześniej matkę i swoje osamotnienie. Balladowego tonu nabiera jego głos, gdy opiewa skargi swoich lat dziecińczych. Stać jednak poetę i na inny mocny program, kiedy nam mówi: „Ja nie przyszedłem dlatego, by beczeć, by zachęcać, ale by czynić. Nad sercami unosi się niemal tylko przeczuła postać bardziej społecznego człowieka. Trzeba, bym moje mięso (hús) nań, położył i umieścił w nim moje kości. Że to nie „sztuka“? To ja sobie gwizdę na „sztukę“. Ja chcę to, co trzeba.“ Przewidział poeta w swojej poezji, że przyjdzie nowy świat, który będzie bardziej cenil czyny, od piękna słowa, od sztuki samej.

Trudno ze skromnego tomu wyborcu poezji Attili Józsefa przetłumaczonego na język polski wyczytać rozwój życia poety, który nawet w poszczególnych tomach oryginału nie stanowił zdecydowanego oblicza. I dlatego może nie tracił nigdy nici, która wiązała go z poprzednim ogniwem w swoim rozwoju. Wybór ten jednak pozwala już na scharakteryzowanie tych tomów poezji z których szczęśliwa ręka tłumacza korzystała, by umożliwić zrozumienie tendencji wybitnego poety.

Młodzieńczych prób poetyckich nie znajdujemy w tym wyborze, mają one zresztą głównie wartość biograficzną. Z drugiego tomu „Żebrak piękna“ mamy kilka trafnie wybranych wierszy. Sam tytuł wskazuje, że poeta nawiązuje do poezji dekadentki tego okresu. A później w „Nie ja krzyczę“ odzywają się powojenne kosmiczno-ekspresjonistyczne kierunki, świeża tradycja literacka i nowa moda. Oddawna ciekawiły go ideały marksizmu. Jako dwudziestokilkuletni młodzieniec postanawia pod ich wpływem stać się poetą robotników — ludzi ciężkiej pracy i szarego życia. Wbrew temu jednak ostentacyjnie brzmiaćemu tytułowi słyszymy jego własny głos, jego przejmujący krzyk.

Pierwszy okres swego życia zsumował poeta w tomie p. t. „Nie mam ojca, ani matki“ całość jest utrzymana w rytmie czardasza (dwa na lewo, dwa na prawo). Pokazuje się tu przed nami największa nędza ludzka, bez patosu, dziwnie bezpośrednio „z moralnym nihilizmem ulicznika-łobuza“. Ten jeden tom już sam by wystarczył, aby zapewnić pocie nieśmiertelność. Po mistrzowsku wprowadza nowe formy i śmiałe tematy. Spokojny, elegijny ton charakteryzuje „Noc przedmieścia“. Poeta, który dumny był z tego, że dużą część swego życia spędził na wsi (wczesne dzieciństwo) — odkrywa nagle pejzaż miasta. Wraz z nowym tematem zmienia język i całą konstrukcję swojej poezji. Tymi śladami zeszł dalej, trzymając się tego samego tonu w „Tańcu niedźwiedzia“ z którego tłumacz upodobał sobie najwięcej wierszy.

W tomie „Bardzo boli“ mamy już krzyk człowieka, który się zatracza, który analizuje siebie ustawicznie, który jest chory poważnie i stara się interpretować siebie i swoją chorobę.

*Nincsen helyem
így, élők közt. Zúg a fejem,
gondom s fájdalمام kicifrázva.*

Nie znajduje swego miejsca wśród żywych. Przygotowuje się poeta do wieczystych sfer. Bliskim jest już pociąg, który go za chwilę zmiążdży, przeniesie ducha jego na drogę nieśmiertelnych.

József dwukrotnie wydawał swoje poezje. Jego dorobek literacki z okresu 1922—27 oraz 1927—36 stanowi w sumie jeden tom poezji wystarczający, aby w węgierskim pokoleniu po Adym, zapewnić poecie sławę.

Niniejszy wybór poezji w tłumaczeniu p. Tadeusza Fangrata, niestrudzenie pracującego nad udostępnieniem perel literatury węgierskiej polskiemu czytelnikowi, daje nam indywidualność poetycką znakomitego liryka w najbardziej zasadniczych rysach. Tłumacz pokonując trudności wynikające z odrębności tak odległych od siebie języków jak polski i węgierski, przedstawia w sposób subtelny i wnikliwy, bliski mu niewątpliwie świat poetycki Attili Józsefa.

Po wydaniach bilingwistycznych nadeszła pora pokazania perel współczesnej i dawnej literatury węgierskiej w języku polskim. Poezja Attili Józsefa rozpoczyna tę serię. Następne tomy należą się Petőfiemu, Adyemu, Babitsowi, Illyésowi, Mécsowi i innym.

W piątą rocznicę śmierci Józsefa.
Budapeszt, 5 grudnia, 1942.

Attila József: Szukam kogoś.
1943

Tibor Csorba

883. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETE

(Halála öt éves évfordulójára)

Megpihent már a nyughatatlan elme
Egy keskeny ölnyi gypes hant alatt.
S a lényeket mi annyiszor kereste
Már holt erő a lázas gondolat.

A homlokon már elsimultak sorba,
Kétkedések-földgyúrte redők.
S a fürge ujj a sort sorba fonva
Nem hirdeti a kihirdethetőt.

De fölötte az erő árnya leng és
A virágokból simaszárnyú zengés
Hullámain a Szépség íze rebben,

S az Igazság, a teltkalászu termés
Az elfeledés réme fölé libben
S gyökeret ver a körégyült szívekben.

Szegedi Híd 1942. dec.

Szabolcsi Gábor

884. MÉGEGYSZER AZ ÉDESANYA

Ennek a kötetnek utolsó verse is az édesanyáé, mint a legelső volt. Jelképet keressen benne, aki szereti a föld alatt, mélyen lappangó, vagy a levegőben szivárványszálként húzódó összefüggéseket.

Mi inkább keressünk benne szellemi gyakorlatot.

József Attila, az emelt fejű nyomor költője írta az édesanyjáról:

MAMA

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.
Nyikorgó kosárral ölében,
ment a padlásra, ment serényen.*

*Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.*

*Csak ment és teregette némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.*

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő,
szürke haja libben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Sok olyan verset ismerünk, amely ilyenféle ötlet kedvéért íródott: a halott mosónő kékítője a kék ég, szürke haja a szürke felhő. S ez szép, de önmagában mégsem volna elég, hogy nagy verset adjon.

Szerencsére mindjárt ebben a „csattanóban” van egy-két vonás, ami fölfigyeltet bennünket: nem szellemes hasonlatról van itt szó, hanem sokkal többről. Az *óriás* és a *szürke haj* ilyen jelek. Az anya édessége helyett gigászi nagysága és ősz haja, — ami a régi hallgatag és tökéletes munkásra mutat. Nem szellemült át a képe, csak megfelelőbb távlatot kapott s most látszik, milyen nagy. Nem fiatalodott meg, nem könnyebbült meg a költő emlékezetében. Dolgozik most is, mint Móra Ferenc vidéki kenyérsütő édesanyja az égben. De a mosónő-anyát boldogtalan fia nem becézheti körül a mese simogató cifráival. És nem beszélgetheti olyan jóízűen, mert az ő édesanyja mindig dolgozott és hallgatott. Még a kisfiának sem felelt. És nem vitte játékból a padlásra. Az idejét s az erejét jól beosztotta a nehéz munkára. Másra nem jutott.

Ennek megfelelően a költő-fiú sem tárhatja ki előttünk a szívét. Neki sem szabad tovább mennie annál, hogy „most már késő”; most már nem nyafogna, ha édesanyja még egyszer visszajöhetne. S csak gondol rá „már egy hete”.

Hogy ennek az egyszerű pár szónak olyan mély hatása van ránk, mint az adomázva haladó, megható elbeszélésnek is alig, az a dolgok természetéből folyik. A költő is hallgatag és bizalmatlan irántunk, mint az édesanyja, s ez megdöbrent és megindít.

Csakugyan egyszerű-e mindez? Aligha. A költő emlékei találó és ritka jelzőkkel mutatják, mennyire eleven benne az élet. A kosár „nyikorgó”, a ruha „dagadt”; de mikor a mosónő túl van a cipelés nehezén s elérte célját, akkor valami tündöklő szép történik: a célban megszépül a munka, teherből diadallá válik. A „dagadt” ruha most már „fényesen, keringve” száll a magasba. Talán azt is jelenti ez, hogy a mosónő munkájában volt elégtétel is; némasága nem a robotnak a következménye, hanem az eredmény nem egészen boldogtalan várásáé?

József Attila egész költészetének rúgója: kifejezni a nyomort, úgy, ahogy az ember följelenti a tudomására jutott bűnt vagy a fenyegető veszélyt. De zokszó nélkül, a költő emberfölötti magányából. Édesanyja lebeghet előtte mint példakép, mert dolgozott s odafönt is bizonyosan dolgozik. A gyávaké és a gyöngéké a sirámok.

Önállóságának föltétele az is, hogy ne lágyuljon el, ne szoruljon arra, hogy sajnálják. Az is, hogy úgy érezze: sokat tapasztalt, sok illúziótól szabadult: „Én még őszinte ember voltam...” (De hiszen mindvégig az maradt!) S az is, hogy ne csilingeltesse rímeit, mint a körhinta. A XX. század költői, akik pedig, mint ő, tökéletesen tudnak verselni, nem egyszer szándékosan szegényítik el rímeiket, hogy versük nyersebben s erőteljesebben hasson. Jules Romains nevet is adott az ilyen akarattal csökkentett rímeknek. Itt főképp ez a — döntő fontosságú — két sor kap külön hangsúlyt érdekes rímével:

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő. . . **

Henye betétnek látszik a „ment serényen” felsor is, pedig ugyanebből az elgondolásból fakad: a parnasszista jambusok és rímek orgiái nem illenének a szürkehajú, munkába temetkezett, hallgatag szegényasszonyhoz. . .

A louvaini Mária-siralomban az örök édesanya siratta édes kis urát. A XX. század ifjan elhunyt költője édesanyját siratja hangtalan vágyakozással. A két vers között olyan távolság van, mint az isteni s az emberi dolgok között, s ezt a szakadékot tiszteletben kell tartani. De mind a kettőben anya és fiú áll egymás mellett: az egyik hallgat, a másik beszél, legalábbis magában. Isten Fia az emberi megnemértés áldozata; a mai költő úgy érzi, hogy a szegényasszony is az. Hasztalan nő a földi anya képe fia szemében mítoszi óriássá, akinek az égben is megtisztelő herkulesi munkát szánt Isten, mi, akik nem érünk föl a Golgota keresztségig, de még talán a munkás szegényasszony teregető padlásáig sem, mi mégis úgy érezzük, hogy az ilyen versből kötelesség fakad. Az Üdvözítő világosan megmondta, hogy milyen kötelesség s ezt a szegény asszonyra, az ő dolgos szolgálóleányára is alkalmaznunk kell.

S ha ezt a kötelességünket jószívvel teljesítjük, akkor minden édesanyánk elé nyugodtabban járulhatunk; akkor mindegyik tele szívvel mosolyoghat ránk: a zászlainkon ékeskedő Istenanya, vérszerinti anyánk, a melegkeblű Múza és pikkelyes vértű édesanyánk: Hungária.

A magyar irodalom közelről. 1942

Hankiss János

885. A NÉP KÖLTŐI

Sinka István, a bihari pásztorgyerekből lett költő meséli verses önéletrajzában, hogy mi fordította a költészet felé. Bojtárkorában egy országúti vándortól megvett egy ütött-kopott Petőfi-verseskönyvet egy bárányért. Aránylag drágán megfizette, de sohasem bánta meg. Ez a könyv nyitotta fel agyát azokra a gondolatokra, érzésekre, amelyek addig csak ködösen kavarogtak benne. Jelkép ez a történet: *Petőfi az egyetlen magyar költő, aki eljutott a néphez*. Mert kit ismernek a lent élő milliók rajta kívül? Az igazat megvallva *Petőfin* kívül alig van a múlt

* Ennek a rímnek hatását emeli az utolsó magánhangzót (ő) megelőző két hang párhuzamossága (nem egyezése): -ás és -és a mi tudatunkban megfelelnek egymásnak (noha itt nem az -ás, -és képzőről van szó!).

században igazi népies költőnk. Az ő gyengébb tehetségű utánzóí divatos játékot csináltak abból, ami nála hitvallás, életcél, a lélek természetes hangja volt. A magyar falu világát meghamisította, eltorzította a népszínmű, külsőséges, cifra sallangjaival. Csak a regény- és elbeszélésírók, *Gárdonyi Géza*, *Tömörkény István*, *Abonyi Lajos*, *Baksay Sándor* adnak róla igazabb, realisabb képet. A világháború előtti években a nagyvárossá növekvő Budapest mögött háttérbe szorult a falu az irodalomban. Jóformán csak *Móricz Zsigmond* a népiesség méltó képviselője ebben a korban.

A háború nagy társadalmi földindulást hoz magával. A széthullótt magyar életbe egy hatalmas hang harsogott erőt és biztatást: *Szabó Dezső* *Elsodort falu*-ja a földhöz való visszatérésben mutatta meg a megújulás útját. A regény hatása óriási: új, romantikus parasztkultuszt, ábrándos, túlzó népimádatot szül, s a parasztban jelöli meg a magyar jövő alapját. A falu közben menekül és felolvad a városokban, de *Szabó Dezső* nyomán még mindig hallatszik a paraszti élet és a népi őserő érzelgős dicsőítése. El azonban *Móricz Zsigmond* tárgyilagos, realista szemléletének hagyománya is, *Kodolányi János* s *Szabó Pál* regényeiben. Érdekes, hogy az új népi iránynak kevés prózaírója van.

A népi írók akkor szervezkedtek egységbe, s alakítottak ki programot, amikor a harmincas évek elején megalakult a *Válasz* című folyóirat. Ennek célja a népi érdekek s a népi politika szolgálata volt. Tehetséges munkatársak gyűltek a lap köré: *Veres Péter*, a parasztság nagy gondolkodója, *Darvas József*, *Féja Géza*, *Szabó Zoltán*, a kiváló faluvizsgáló írók, *Kovács Imre* és *Erdei Ferenc*, a paraszti életforma kutatói és *Németh László*, aki nagy műveltségével és átfogó tehetségével hivatott volt a mozgalom célkitűzésére.

A *Válasz*-ból nőtt ki egy társadalmi-politikai megmozdulás: a *Márciusi Front* is. Hatása kezdetben igen nagynak ígérkezett, de hamar bekövetkezett a bomlás. Ennek okairól sok vita folyt napjainkban. Az írók a politika ingoványos talajára léptek, s vezérnek hitték magukat, akik százezrek, milliók nevében kiáltanak jövőért, de fájdalmas csalódással kellett megtudniok, hogy nem állnak mögöttük a hitt tömegek.

A mozgalomnak mégis megvolt a maga jelentősége. A népi irány írói legfőbb feladatuknak azt tartották, hogy megismerjük magunkat. Rámutattak a magyarság legsürgősebb kérdéseire, népünk üszkösödő sebeire tették társadalmunk ujját. Az emberek nem nézték már olyan könnyen a falu sorsát, enyhült a megvetés a paraszt iránt, sőt érdeklődés fogadott mindent, ami népi. Divat lett a *faluvizsgáló irodalom*, a *Gyöngyösbokréta*, a *Bartók* és *Kodály* népi zenéje, jelszó a *földreform*, s a *nép egészségügyének és műveltségének emelése*. Közvetve tehát mégis volt eredménye, hatása a népies írók munkájának, akik közt

parasztszármazásúak és a középosztály fiai egyaránt dolgoztak a közös célért.

De az „új népiesség” irodalmi téren, a költészetben is termett igazi értékeket. Költőiben a falu ébred öntudatra, s verseiben a nép rég hallott hangja szólalt meg újra, hol a pásztortilinkó lágyságával, hol a havasi kürt félelmes búgásával. Elsőnek *Erdélyi József* lépett fel közöttük. Egész kis csapat lépett nyomába: *Illyés Gyula*, *Sinka István*, *Sértő Kálmán*, *Jankovich Ferenc*, *Mátyás Ferenc*, *Nagy Imre*, stb. Erdélyi verseit rajtunk kívül álló okokból nem közölhetjük. *Illyés* mellett *József Attilát* mutatjuk most be, aki ha nem tartozott is a népies írók csoportjába, egyéniségének és költészetének sok szála fűzi hozzájuk. A szegények és elnyomottak költője volt ő is.

Hangjuk, sajnos, éppen azokhoz ért el legkevésbé, akikhez szólnak: a nép fiaihoz. Pedig megvan bennük az olvasás, művelődés vágya, a betű utáni szomjúság. De miből teljék nekik könyvre? És ki gondol rájuk? Legfeljebb a filléres ponyvaregények kiadói. Mi is 10 filléres könyvet adunk kezükbe, de költők remekeivel, amelyek a *népről* és a *népnek* szólnak. Azt akarjuk, hogy petróleumlámpás falusi szobák félhomályában, az istálló mécs pislogó lángja mellett az ő szellemük világítson.

József Attila

1905-ben született Budapesten. Apja munkás volt, de rejtélyes módon eltűnt, s magára hagyta családját, amely mély nyomorban élt. József Attila gyermekkorában hosszabb időt töltött Szabadszálláson és Őcsödön, ahova a Gyermekvédő Liga adta ki. Így ismeri meg a magyar falut és népét. Első kötetét 17 éves korában adja ki. Egyetemet végez, de nem lesz tanár. Különböző állásokban hánódik, irodalmi tehetségét nem méltányolják. A sok nélkülözés, keserűség felőrli lelkét. 1937-ben Balatonszárszón vonat elé veti magát és meghal. Összes versei 1940-ben jelentek meg.

A nép nevében. 1942

Kovalovszky Miklós

886. JÓZSEF ATTILA

Proletárnak született, és haláláig nyomorban élt; testestől-lelkestől proletárköltő lett tehát, ami a polgári társadalomban eleve való ellenzékeséget jelent. A harag, a megvetés, az elégedetlenség nemcsak a szociális vonalon fűti, hanem minden ellen, aminek ebben az igazságtalan, elferdült életben valami része van: az Isten, a természet, a tőke, a munka, az anyag, a város, a föld, az ég ellen. De természetes, hogy az igazságtalanságnak, a nyomornak nemcsak emberi impulzusai ösztökélik, hanem programot is szerez, osztálytudatos ember kíván

lenni, és proletárköltészetet teremteni, amelyben „nem ő kiált”, hanem az „elnyomott milliók”. Ezt a programot végre is hajtja, fáradhatatlanul, de a költészet szerencséjére sokkal több az olyan mondanivalója, amit a marxista program nem ölel fel. Kritikusai rajtaérték, hogyan dolgozta át természetes, emberi verseit utóbb világnézetiékké, s írt „falusi” ludak helyébe „proletár” ludakat; másutt tiszta lírai megnyilatkozásából kirikolt a szakszervezeti próza: „Látom, megáll a vasalóval, Törekeny termetét a *tőke* Megtörte...” írja anyjáról, vagy: „... az elme tudomásul veszi A véges végtelent, A *termelési erőket* odakint s az Ösztönöket idebent”. Az efféle kattanó, zörejszerű botlás azonban ritka verseiben; ahogyan Kassák regényei a proletárok világát a maga életteljességében ábrázolják, József költeményei is bőséges életanyagból sarjadnak. Emlékei vannak, melyeket dús kép- és érzéskincsrel lirizál át, az élmények folyton újuló, meglepő változatosságával lep meg, eredeti és szokatlan drámaiságot hajszol. Verseiből sötét, nyomasztó balladaként hangzik a gyerekkor panaszja, noha nem panaszkodni akar, az éhség, a kizsarolt munka, a szenny átkozódása, holott nem szitkozódik, hanem csak leírja. Programba főképp akkor fullad, ha a burzsoát támadja, ha „dönti a tőkét”. Ahogyan mondtuk, neki az Isten is burzsoá, s joggal várhatnók el, hogy teremtsen magának egy proletár-istent, vagy ne törődjék vele, ha nincs. A „vallás magánügy”, éppígy a vallástalanság is, s nem pozitív alkotó munka támadni a másét.

Botlásai mögött annyi az emberi meggyőződés és az igazság, hogy végül is nem bántanak. Mellettük pedig annyi az egyéni líra, hogy fölöslegessé válik a gyakran fölütközű kérdés, kicsoda ez a költő, mivel lett volna költészete az elvek hajszolása nélkül. Az igazi hangja egy garabonciás kamaszé; babonás, vajákos, mesevilágban kalandozó, meseszülő képzelete van; kiforgatja a világot olyasféle versekben, amiket egy másik bűvész-gamin, Weöres Sándor „naconxipán-daloknak” nevez; úgy tudja önteni a furcsa, mitológias, ráolvasás bolondériákat, mint valami vidám, tréfáskedvű sámán:

*Habos tengert egyengessen
a vasfogi boronával!
Hosszúszárú esőt vessen,
gyűjtse boglyába fiával.
Ha már van elég halpénze,
kárászoknak nyisson kocsmát!
Örvény-süveg a fejére!
Húzzon vízi-gödör csizmát!*

A szerelemben is kamasz, aki még anya-öltre, melengetésre,

cirógatásra vágyódik, s hetykén, de éretlen dühvel szidalmazza, s a legszívesebben megverné a hűtelent. Örök nosztalgiaival ríjja vissza korán meghalt édesanyját, kislíus vágy nyöszörög benne a szeretet után, amelyből oly keveset kapott az emberektől. A hetyke, Istentől elrugaskodott kamasz, a félelmetlen, fejszét villogtató forradalmár igazában szegény, árván bolyongó jó fiú, aki szívesen kibékülne a világgal, ha egy kissé rámosolyogna a sors, s ha néha-néha az lehetne, aminek Isten teremtette: szolgálja az embernek, a maga örömének, a békének, a szépségeknek.

Amellett tanulmányos elme is, művelt ember; ezen nem a marxista olvasottságát vagy freudi revelációit értjük, sem tudós értekezéseit, amelyekkel — ez a benyomásunk — csak azt győzheti meg, aki maga is akarja, hanem általános képzettségét, tájékozottságát, amelyet elsősorban költészetébe tudott felszívni, vagyis valódi műveltséggé hasonítani. Igazi mélyről jött, proletár-tehetség, érdeklődése eleven, izgékony, mint a higany; mohó tudásvágy sarkallja, habzsol, meg akarja hódítani a betűk világát, a civilizációt, amely az ő osztálya elől el van zárva, s amely az egyetlen kivezető utat jelenti. A siheder sokáig nem hallgat el benne, pedig egy csodagyerek érettségével ír egészen jó Rimbaud-verseket már tizenhat éves korában; későbbi versein sok, igen jó mester tanító keze érzik meg Villontól egészen Wilde Oszkárig, a *Testamentumtól* a *Readingi fegyház balladájáig*. Illyés Gyula épp azt rója fel neki, hogy nagyon is fölkészülten versel, dallamos, makulátlan külsőre törekszik, gondozott versei kissé parnasszisták, festőiek, s velejében több benne a nyugalom, mint forradalmi izgékonyosága után gondolnók.

József Attila. Sz. 1905 Budapesten. 1937 telén Balatonszárszón a vonat elé vetette magát. Mint árvagyerek, nyomorogva, kalandos foglalkozások mellett, néhány pártfogója segítségével végezte középiskoláit Makón, az egyetemet Budapesten és Bécsben. Egyik verséért 8 hónapi fogházra ítélték, de a Kúria felmentette. *Költő és a Valóság* c. folyóiratot szerkesztette 1932-ben, majd több társával megalakította a *Szép Szó* c. folyóiratot. 1932-ben Baumgarten-díjat kapott. Az 1938. Baumgarten-díjnak egyik jelöltje volt; közbejött halála következtében hozzátartozói kapták meg a díj egy részét a temetési költségek fedezésére. — *Verskötetei*: Szépség koldusa, Szeged, 1922. — Nem én kiáltok. Szeged, 1925. — Nincsen apám, sem anyám. Bp. 1928. — Döntsd a tőkét, ne siránkozz. Bp. 1931. — Külvárosi éj. Bp. 1932. — Medvetánc. Válogatott versei. Bp. 1934. — Nagyon fáj! Bp. 1936. — J. A. összes versei. Bp. 1938. — J. A. összes versei és műfordításai. Bp. 1939.

*Az újabb magyar irodalom
(1880—1940). 1942*

Várkonyi Nándor

Mint kávészemmel fűtöttek kazánt
 Brazíliában és tengerfenekére
 süllyesztették s elázva és elégve
 pusztult el s itt szomjazhatott a szánk
 utána! ám volt pótkávé rogyásig:
 kaptunk vérpezsdítő, finom malátát
 s ügyes kis ügynökök fülünkbe rágták:
 gyomornak, szívnek jobb ez, mint a másik,
 az igazi — Tőlünk így eltagadták
 és megtagadták verseid zamatját
 s hitvány pótköltőket kínált a kalmár.
 ... Lehullt a gyáva hold: a szív s az agy
 veled mulat, jó italunk te vagy
 s a kotyvalék itt senkinek se kell már.

[1942]
Nagyvilág 1947. 13. sz.

Képes Géza

888. LIBERALIZMUS ÉS NEOBAROKK

[...] József Jolán és Galamb Ödön életrajzi könyveiből össze tudjuk már állítani megközelítő pontossággal *József Attila* kriminográfiáját is. Az adatsor kora fiatalságában kezdődik.

Nővére könyvében olvassuk: „1923 decemberében tette le az érettségit, mint magántanuló. Két vagy három hét ideje volt a tanulásra a kitűzött vizsganapig, nagyon drukolt, hogy elbukik. Verskötetét (Szépség Koldusa) vizsga előtt elküldte a főigazgatónak. Abban reménykedett, hogy a költőnek elnézik a diák készületlenségét. Éppen az ellenkező hatást érte el vele. Maga a főigazgató vizsgáztatta a magyar irodalomból és ízekre szedte a fiú tudását és alaposágát. De Attila állta a sarat. Bámulatos emlékezőtehetsége mindent magába ölelt, ami vers, költészet, irodalom. Amikor már azt hitte, szerencsésen túl van mindenen, egy kérdésnél megakadt. Sehogysem jutott eszébe Arany János egyik versének a címe.

— Nos, hogyan is állunk ezzel a verssel? — kérdezte a főigazgató. Végre diadalmasan kivágta: Kukoricafosztás.

— Úgy! — mondta a főigazgató. — Hát nem! Ten-ge-ri-hán-tás! — tagolta hangosan fülébe a vers címét. — Fiatal barátom, addig ne írjon verset, amíg Arany János verseinek még a címét sem tudja!

Attila fülig vörösödött. A főigazgató így adta tudtára, hogy megkapta a Szépség Koldusát és — nem sokra becsüli. És így kapott Attila, aki a kisujjában hordta a magyar irodalom minden gyöngyszemét, verset, prózát — magyarból elégségest az érettségi bizonyítványába.”

Nem sokkal a balul sikerült érettségi után, 1924 januárjában bírói eljárás indult ellene a Lázadó Krisztus című verse miatt. „Éppen ma beidézték a rendőrségre — írja január 29-én nővérének —, ahol megtudtam, hogy az ügyészség Istengyalázásért pörbe fogott a Lázadó Krisztus nyomán...”

Július 10-én tárgyalta a büntető törvényszék Schadl Ernő dr. tanácsa József Attila pörét. Hosszú tanácskozás után bűnösnek mondták ki istenkáromlás sajtóvétségében s nyolchónapi fogházra és 200.000 korona pénzbüntetésre ítélték.

Az ítélet után írja Galamb Ödönnek, volt tanárának: „Istenkáromlás. Versben. 19 évvel. Hiszen még ezt a tizenkilencet is ellopták tőlem! Vétettem én evvel nekik? Különb a törvény: törvény. Csak azt nem tudom megérteni, hogy miután az ügyész is elismerte a vers tendenciájának nemességét és a jóhiszeműséget pedig feltétlenül, de a vádat — érthetően — tovább is fenntartja, akkor akad bíróság, amely marasztaló ítéletet hoz és abban 8 hónapra elítél egy 19 éves fiatalembert, enyhítő körülménynek véve fiatal korát és súlyosbítóknak a gyalázkodó kifejezések egész halmazát.”

A tábla a büntetést egy hónapra szállította le; a Kúria pedig fölmentő ítéletet hozott, megállapítván, hogy a vers nem istengyalázó és így nem okozhat közbotránykozást.

Az érettségi után a szegedi egyetemre iratkozott be bölcsészettan-hallgatónak. Egyetemi pályafutását azonban megakasztotta egy újabb vers-incidens. Megjelent a *Tiszta szívvel* című verse a *Szeged* című lapban:

*Nincsen apám, se anyám
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm...*

Felhorkant a szegedi Friss Hírek egy irigykedő névtelenje. A műremeket az ismeretlen berzenkedő „az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével erkölcsileg súlyosan kifogásolható négy strófás rímbe szedett mázsolmány”-nak nevezi, és természetesen ügyészért kiált.

Nos, az államtekintély, az ügyészség s a királyi bíróság azúttal nem reagált e dühös kifakadásra, és — nem fogott korbácsot. Mindössze az egyetem egyik tudós professzora állott ki az államtekintély őréként, magához rendelte tanítványát, az ifjú költőt s két tanú jelenlétében kijelentette, hogy amíg ő él, József Attilából nem lehet középiskolai

tanár, mert „olyan emberre, ki ilyen verseket ír, nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését.”

Erre a keserű epizódra vonatkozik későbbi közismert verse:

*Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató
szegény
legény*

*De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.*

*Intelme gyorsan, nyersen ért
a „Nincsen apám” versemért,
a hont
kivont*

*szablyával óvta ellenem.
Ideidézi szellemem
hevét
s nevét:*

*„Ön, amíg szóból értek én,
nem lesz tanár e földtekén”
gagyog
s ragyog...*

Erősebb idegrendszerű ifjú talán fel sem vette volna egy avatatlan öreg úr rigolyás kifakadását, de az érzékeny József Attilának ennyi éppen elég volt ahhoz, hogy elvegye kedvét a további egyetemi tanulmányoktól.

Később egyre jobban gyülekeztek a felhők feje köré. A „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” című negyedik kötetének egyik versét az ügyészség inkriminálta; a bíróság elmarasztaló ítéletet hozott s a verseskötet valamennyi példányát elkobozták. Ugyanekkor egyik Villon-fordítása miatt szeméremsértés címén indult bírói eljárás ellene.

József Jolán könyvében olvashatjuk ügyvédje visszaemlékezését; érdemes lesz egy-két jellemző sorát idéznünk:

„A költő, akit végzete arra ítélte, hogy meglássa, meghallja, megérezze és kimondja azt, amit mások legfeljebb sejtene, akinek lelkében felfokozottan ég embervoltának tudata és az ezzel járó

felelősség, az elkövetkezendő esztendőben még kétszer állott a bíróság előtt. A halálbüntetés elleni röpirat aláírásáért újabb pénzbüntetést kap. Egy nyomtatásban meg nem jelent, kéziratban cirkuláló verse miatt ismét pénzbüntetéssel sújtják...

Ha már a korszellem a költő alkotását nem a költészet, hanem a büntetőtörvénykönyv szerint mérlegeli, egyet meg kell állapítani: a bíróságok a törvény alkalmazásában nagyfokú jóindulattal jártak el, amit bizonyít, hogy ismételten csak pénzbüntetést szabtak ki...

A halálbüntetés elleni röpirat ügyében, melyet kivüle még öten írtak alá, könnyű védekezése lett volna. Elég lett volna annyit mondania, hogy a kifogásolt részek utólag, az ő tudta nélkül kerültek a szövegbe. Tudniillik az eredeti kézirat nem került elő. De József Attila kijelentette, akár az ő aláírása előtt, akár utólag íródtak a kifogásolt mondatok a röpiratba, azokat ő helyesli és magáévá teszi...” [...]

Magyar írók bűnperei. 1942

Kunszery Gyula

889. „A KÖLTŐ HASZTALAN VONÍT”

Gondolatok József Attila és a munkásság viszonyáról

József Attila divatba jött az utóbbi években. Mindenki elismeri hatalmas értékeit s vele is megtörtént és megtörténik az, ami a nagy írók sorsa: a legellentéesebb politikai irányok megpróbálják kisajátítani és zászlóul felhasználni, pedig József Attila költészete nagyon is egyértelmű, világos. Ebben a csinált zavarban nővére és életrajzírója József Jolán sem lát tisztán — könyvének leggyengébb és leghézagosabb részei éppen azon esztendők leírása, amelyek a költő életére és sorsára a leg súlyosabbak voltak. Ez érthető is, hiszen József Jolán nem ismerte öccse életének ezt a részét s erre vonatkozó adatait másod- és harmadkézből vette. A költő nyárspolgári barátai meg ezt az egész etapport azzal szeretnék eltüntetni, hogy osztályfelettivé és időtlenné magasztosítják József Attilát; meghúzódnak árnyékában és kihasználják saját céljaik érdekében. S épp ezért támadták röviddel a költő halála után azt a nőt, aki a legnagyobb megpróbáltatások idején, a legszörnyűbb esztendőkhöz hűségesen kitartott a költő mellett s akinek József Attila rövid életében a legtöbbet köszönhetette; benne tudták a költő rossz szellemét, aki mindenkinél inkább hozzásegítette József Attilát, hogy megmaradjon osztálya mellett.

József Attiláról sokat írtak eddig is, így többek között azt is, hogy ő az első magyar költő, aki képei és hasonlatai nagy részét a munkáséletből veszi, de eddig még senki sem próbált rávilágítani a munkásság és

József Attila viszonyára, pedig ennek a viszonyoknak ismerete talán a legfontosabbak egyike a költő megértéséhez. Igaz, nehéz a terep, mert érzékenységeket érint itt is, ott is, de egyszer el kell kezdeni.

*

Az utolsó 40 esztendő alatt két hatalmas költő élt és írt magyarul. Az egyiket, a századeleji „Muszáj Herkules”-t, már életében a dicsfény övezte, ő volt akkoriban a feudális csökevények ellen együttmasírozó haladó polgárság, kispolgárság és munkásság harsonája. Mindezek a rétegek benne találták meg legteljesebb szellemi kifejeződésüket — Ady Endre sokrétűsége, ellentmondásokkal teli lénye csak még jobban hozzájárult sikeréhez: mindenki azt olvasta ki belőle, amit éppen keresett. Ezért maradt és marad örökre meddő kísérlet, amely egy osztály vagy egy párt részére akarja Adyt kisajátítani: Ady a századeleji magyar radikalizmusé. Ez azonban semmivel sem „alacsonyabb” — vagy „magasabb”-rendű, mintha csak egy osztályé, vagy egy „osztályfeletti” közösségé lenne, hanem csupán annyit jelent, hogy akkor még nem volt Magyarországon olyan társadalmi osztály, amely egymagában is képviselhetné volna a haladást.

A közelmúlt évtizedekben ez a helyzet megváltozott. A század másik, hatalmas költője már csak egy osztályé volt; igaz, hogy ez az osztály a költőt csak szerencsétlen halála után ismerte el magáénak. A munkásság — beleértve a munkásságnak azt a rétegét is, amelyik mindenben legelől halad — „alacsonyabbrendűségi érzés”-ben szenved és még mindig annyira rabja a tekintélytiszteletnek, hogy irodalmi és egyéb kulturális téren nem mer kiállni írói és művészi mellett. Nem bízik saját ítélőképességében és nem bízik az osztályából származó írók és költők, művészek tehetségében és becsületességében. (Igaz, hogy részben meg is van rá az oka: eléggé megjárta egyrészt a renegátjaival, másrészt a dilettánsaival.) Nem mer kezdeményezni, fél a tévedéstől és így csak az ú. n. haladó nyárspolgári ízlés által szentesített írókat vagy művészeket fogadja el sajátjának vagy még azokat sem — és ez még a jobbik eset. Olykor egy-egy kisebb közösség kikiált magánhasználatra egy „nagy író”, de — szerencsére — époly hamar elejtik, mint amilyen hamar felkapták. Intellektuális snobság és ferde műveltség együttjár és ennek köszönhető, hogy a proletariátus két hatalmas művészt, Derkovits Gyulát, a festőt és József Attilát, a költőt, már csak halála után ismerte el magáénak a munkásság. A ripacszkodók és törtető, a negyed- és féltehetségek háttérbe szorították azokat, akik „csak” dolgoztak: nehéz, gyakran fizikai munkával az életükért és szellemi munkával sorstársaikért és egyúttal az egész emberiségért, a szabadságért, a kultúráért. Derkovits éhenhalt s posthumus kiállításán több képét vették meg, mint életében. S a Dózsa-fametszet sorozatát —

amelyet az elnyomottak bibliájának szánt — csak jóval a halála után adták ki, a kevéspénzűek számára is elfogadható áron. A munkásság csak ekkor ébredt rá, hogy mit vesztett ezzel az asztalosságoddal, — addig azt sem tudták róla, hogy létezik.

József Attilánál némileg más volt a helyzet. Őt ismerték és olykor szerették is a munkások, legtöbbször azonban elkésértették. Róla is csak a halála után ismerték el, hogy ki és mi volt: a magyar munkásság első igazi költője és egyúttal korának legnagyobb magyar poétája. Életében alig figyeltek rá, egy rövid, de hősi időszaktól eltekintve, 1930 és 1933 között, amikor a költő és osztálya egymásra talált, születtek leghatalmasabb versei (*Őt szegény szól, Munkások, Külvárosi éj, Mondd, mit érlel?, A város peremén, Vigasz, A haszon, Levegőt stb.*), hogy utána a megzavarodás és csüggedés idején eltávolodjanak egymástól, ha csak időlegesen is. Mert József Attila lélekben és életkörülményeiben — azután is a munkássághoz tartozott, csupán az volt a baja, hogy csak velük érzett, de nem közöttük élt, elvonult zuglói magányába, hiányzott eleven kapcsolata a munkássággal és így mellőzöttek, lebecsültek érezte magát. Ekkoriban volt egy időszak, hogy ellentéteit részben politikai térre vitte át és a felületes szemlélő előtt úgy látszott, hogy a költő teljesen szakított volt elvtársaival. Ez nem történt meg, azonban irodalmár snobok és fegyverbarátot kereső nyárspolgárok zsákmánya lett s bár anyagilag jobb helyzetbe került és versei is bővebben kezdtek buzogni — végre volt tere, ahová írhatott —, de ekkor hatalmasodott el rajta szörnyű betegsége, ami végül is a halálba vitte. Betegségének súlyosbodásához pedig az is hozzájárult, hogy nem érzett maga mellett senkit — nyárspolgári fegyvertársai mindig idegenek maradtak számára — nem érezte osztályát, melyért pedig haláláig küzdött.

József Attila már csak a munkásságé és a gerinces értelmisége volt — ezt ő jól tudta és állandóan hirdette is — s ha mégis belement abba a kísérletbe, amely a „radikális” — nagyrészt zsidó eredetű — nyárspolgárság ideiglenes fegyvertársává tette, ez csak a harmincas évek zavarodottságára jellemző. Az az összefogás, ami Ady korában eleven hatóerő, tehát valóság volt, a világháború utáni események következtében anakronizmussá vált, hiába akarta a rosszul sikerült „népfront korszak” feltámasztani. Közös célokért csak azok küzdhetnek együtt, akiknek vannak is közös céljaik. S eleve meddő az olyan összefogás, ahol a „társak” egymásban legalább annyira nem bíznak, mint a közös ellenségben.

József Attila halálát idegösszeroppanás okozta — megőrült és így lett öngyilkos — de, hogy ez bekövetkezhetett, a költő utolsó éveinek szűkebb nyárspolgári környezetén, „baráti körén” kívül a munkásság is felelős. Más adatokkal mint írásaival — valamint egykori beszélgetéseink alkalmával tett kijelentéseivel — nem bizonyíthatom, de szilárd

meggyőződés, hogyha a költő és a munkásság találkozása végleges maradt volna, ha részben kiegyensúlyozottan élhetett volna osztályostársai között, ezek szeretetétől övezve: tragédiáját ha nem is elkerülni, de legalább ki lehetett volna tolni a távoli jövőbe. (Igaz, hogy ezek csak feltevések, de József Attila és életkörülményeinek közeli ismeretében tett reális hipotézisek. A közösség írója csak a közösség szeretete által lesz egész ember — enélkül töredék marad.)

De nem így történt. S a költő hiába írta a munkásság címére — életének utolsó idejében is — a nagy verseket (*Ars poetica*, *Március*, *Hazám*, *Már két milliárd*) osztálya bizalmatlanul fogadta. József Attila ekkor úgy látta, hogy „a költő hasztalan vonít”, nem szereti őt senki, sem a régen halott „Anyá”, sem az élő és küzdő munkásság. Végső elkieseredésében egy romantikus szerelembe menekült, de ez sem segíthetett. Hiába kérte, hogy „szeressetek szülőjemen, hessentsétek el nagy bajom”, úgy látta, „itt csak meghalni sikerül”. Ez „sikerült” is és halála végre meghozta részére azt a szeretetet, amelyet egy időben megízlelt s amelyért utóbb annyira sóvárgott: nem a halott Anyáét, hanem az ezt is magában foglaló halhatatlan osztályét: a munkásságét. És ha későn is, de félig már valósággá vált — a másik fele most van megvalósulás alatt — egyik híres versének utolsó szakasza

*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!*

Március. 1942

Lukács Imre

890. ÚJ IRODALMI KORSZAK ELŐTT

I.

[...] Maradtak az „évente tízszer” megjelenő folyóiratok, mint reformerek. Csak a jelentősebbjeit említsük: a *Válasz*, mely az elromantikusodott falukutatással vélt csodateremtővé lenni és átvedleni „új Nyugattá”; a *Szép Szó*, mely a humanizmus palástjában tetszelegve rögtön selypített és dadogott, ha radikálisabb gondolatokról, vagy törekvésekről kellett visszhangot adnia, — József Attila neve csak céger volt. Kétségtelen azért, hogy mindezek ellenére is előkelő rangot tudtak biztosítani maguknak, de ez nem annyira tulajdon érdemük volt, mint inkább a körülöttük hüppögő irodalom sivárságával magyarázható. Maradt négy folyóirat, mely tudatosan és bátran vállalta a meg nem

alkuvó úttörés szerepét. Az egyik a *Munka*, Kassák szerkesztésében, a másik a *Gondolat*. A harmadikat és negyediket, a *Szocializmus*-t és a *Századunk*-at kevésbé lehetett irodalmi lapnak nevezni, mert szépirodalmat nem közöltek, de irodalmi tanulmányaikkal dicséretreméltóan illeszkedtek az előbbi kettőhöz. [...]

[...] A harmincas évek magyar irodalmának ez lenne durva keresztmetszete. Ha elnagyoltnak, felületesnek tűnik is ez a jellemzés, nem baj, hisz nem rendszerezett siratóst akarunk rendezni a közelmúlt irodalmán; e vázlatos oknyomozás csak azért vált szükségessé, hogy igazunk erősítésére rámutathassunk két emberre, Kassák Lajosra és József Attilára, akik ebben a süppedékes irodalomban gázoltak szilárd talajra lelteni és építeni a jövőnek. Kassák Lajost és József Attilát úgy kell említenünk, mert nem is lehet másképp, mint ama társadalmi osztálynak szószólóit, mely társadalmi osztály problémái mellett érzéketlenül, vagy tudatos hallgatással siklottak túl az írók és költők, vagy jobbik esetben leereszkedő vállveregetéssel vettek a problémákról tudomást. [...]

II.

[...] Egy sajátos szellemiségű író- és költőcsoport hallatja szavát több-kevesebb méltánylással a hivatalos irodalompolitikai körök részéről. Kassák Lajos volt az első, aki osztályának nevében és osztályhűségével utat tört s hogy így mondjuk: „szalonképessé” tett egy új tartalmú irodalmi irányzatot. Annak a tömegnek a nevében írt és ír, annak a tömegnek szociális és kulturális problémáit fejezte ki és fejezi ki, amely tömeg felé legfeljebb csak „kirándultak” a magyar írók és költők, tudomásul vették, alkalomadtán egy-két szót is ejtettek, de mindig előkelő magasságból és sohasem a velük teljes közösséget valló vállalással. József Attila föltűnése és tragikus sorsa még jobban kihangsúlyozta ennek az új tartalmú irodalomnak a születését és szükségességét. A magyar irodalom „koncertjébe” Kassák Lajos és József Attila révén új hang vegyült, új mondanivaló, új tartalom, mely az utánuk következő munkás írók és költők által egyre erősödik, jelentősebbé válik s ma már állíthatjuk, hogy az új irodalmi irányzat, vagy törekvés, ahogy jobban tetszik, jelentheti egyedül a magyar irodalom megújulását. Mint jellemzőről, nem hallgathatunk arról sem, hogy ennek az új irodalomnak művelői munkások, akik között alig akad egy-egy, aki otthagyhatta robotos kétkezi foglalkozását, hogy teljesen az irodalomnak dolgozhasson. A munkás mivoltukra való hivatkozás nem akar menlevél lenni számukra, az esztétikusok felé. Műveik értékelésénél nem lehet kegyelmező az osztályhelyzetükre és napi foglalkozásukra való utalás... [...]

III.

Politikai irodalom, politizáló irodalom, szocialista irodalom, népi irodalom, pártirodalom — hamarjában csak ennyi fogalmazását említsük a munkásirodalomnak. S tapasztalni kell, hogy a fenti meghatározások napról-napra ingóbbak és hitelüket veszítik. Ha a munkásirodalmat konjunktúra-irodalomnak, vagy divatos irodalomnak vélték, mert napjainkban a munkásosztály sorsa és jövője az egyetlen központi probléma, máris tévedtek és csalódniok kell, mert a munkásirodalmat nem a munkásság felé közeledett, polgári osztályból származó írók és költők jelentik, hanem tulajdonképpen azok az írók és költők, akik a munkásosztály szülöttei és maguk is munkások. Nem félünk megállapítani a munkásirodalom megteremtésénél és alakulásánál az írók és költők osztályszármazását. A polgári származásúak a munkásosztályról írtak és írnak. Üzlet, vagy divat? Most nem fontos. Mondjuk, hogy voltak évek, amikor ez a „leereszkedés” több mint feltűnő volt? Mondjuk, hogy az újonti munkásmozgalmak kezdetén a polgári származású írók kiállása erkölcsi tőkét jelentett a munkásságnak? Vagy kockáztassuk megállapítani azt is, hogy ezeknek a polgári származású irodalmároknak a munkásság felé való közeledése könnyítette meg Kassák Lajos és József Attila irodalmi érvényesülését? Hagyjuk e kérdéseket, jut idő még tisztázni, maradjunk szorosabban a munkásirodalomnál. [...]

IV.

A munkásságról, a munkásságért és a munkásságnak írott művek jelentik ma a munkásirodalmat. Ma még csak így beszélhetünk a munkásirodalomról. De nincs már messze az idő, amikor a munkásirodalom belső összetevődését, anyagát szigorúbban tisztázhatjuk. Fiatalkorunk munkás írók és költők bontogatják szárnyaikat, hogy ily konvencionális szólammal fejezzük ki magunkat. Elődjük és szellemi mintaképük Kassák Lajos és József Attila. Mind a két ember művészete, irodalmi magatartása és osztályhűsége súlyos kötelezettségeket ró a folytatókra és utódokra. Életük és sorsuk meg tanulságos okulásul szolgálhat... [...]

Mérleg. Irodalmi antológia. 1942

Földeák János

Öt éve vagy halott, de eltalálnál
 a temetőből jövet még idáig
 — nincs változás — a régi kávéházig,
 hol vártam rád; hol utolszor te vártál
 e sarokban, e füst-zsuppos homályban.
 Mint csöszkunyhóban dideregtél benn.
 Esett. Vitáztunk nekikeseredve.
 Már „őrült” voltál, de még én se láttam.
 Már az se vagy. Már annyi sincs belőled.
 Az elfolyt, a rég itt-ringott időnek
 partján magamban ülök hallgatag.
 Nem vagy. Oly képtelen, mintha azóta
 az egész világ megtébolyult volna
 s csak neked volna folyvást igazad.

[1942]

Válasz 1949. márc.—ápr.

Illyés Gyula

892. JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE

Kezéből addig siklik és suhan
 A cél, mint egy testetlen délibáb,
 Míg egyszer látva minden hasztalan,
 Megáll az ember, s már nem küzd tovább.

Szép csendesen leteszi fegyverét,
 Végignéz életén s egy kőre ül,
 És hagyja az orv rátörő setét,
 Hadd lengje rontó szurkával körül.

A teste még itt, lelke már távol
 Mély, csillagokkal szórt terébe száll,
 Hol mint egy ígéretföld, úgy világol
 A szelíd, a jó megmentő halál.

Szívének mélyén, mert már nincsen ír,
 Elvégzi sorsát, senkinek se szól,
 S egy reggel hirtelen szétszáll a hír,
 Hogy messzement, és nincsen már sehol.

Síkon, 1942

Govrik Elemér

Feketén ásít szívünkön az emlék,
 a hegyoldalba ásott alagút;
 de életed példája úgy ragyog, mint
 nyári égbolton a tünde Tejút.
 Nem kell virág. Te már fontál magadnak
 versből és vérből örök koszorút.

Ha elkerült volna a bamba végzet,
 most láthatnád, hogy a mag megfogán.
 De így is jó. Merész legenda lettél,
 mesének látunk már mindannyian,
 úgy hisszük, te vagy a legifjabb pásztor,
 akinek istenadta titka van.

Te nyitott szemmel ügyeltél a tűzre,
 most a tűz kérdő szemmel néz miránk.
 Az acél kiömlik a nagy kohókból,
 az üllőn lepattan egy-egy szilánk,
 és fönny lobog, a vad kéményekben,
 versed, acélöntő fölött a láng.

Ha elmegyünk az idegen világból,
 az út a közös világba vezet.
 Nézd csak: ezek állták körül a sírod,
 százvezrekben él az emlékezet,
 hogy ki voltál. És a boldog jövőben
 egy világ ajkán zúg majd a neved.

CHAPTER I

THE DISCOVERY OF AMERICA

IN 1492

CRISTOPHER COLUMBUS

DISCOVERED THE NEW WORLD

ON HIS VOYAGE TO SPAIN

IN SEARCH OF A WESTERN ROUTE

TO THE EAST INDIES

HE FOUND THE ISLANDS OF THE

CARIBBEAN SEA

AND THE CONTINENT OF NORTH

AMERICA

ON OCTOBER 12, 1492

HE LANDED ON THE ISLAND OF

SAN SALVADOR

IN THE WEST INDIES

AND NAMED IT SAN SALVADOR

IN HONOR OF HIS PATRON SAINT

SAN SALVADOR

OF BRITAIN

AND HIS VOYAGE

TO THE NEW WORLD

WAS THE FIRST OF A SERIES

OF VOYAGES WHICH

ESTABLISHED THE

WESTERN ROUTE

TO THE EAST INDIES

AND OPENED UP A NEW

CHAPTER II

THE DISCOVERY OF AMERICA

IN 1492

1492

1492

1492

1492

1492

1492

MR. KILTS'ZSE A DOBORN

A mit szerez-ezek, pincészség-készítés, és a pincészség-
 fagyharmadik részénél kezdődött, de azóta már az egész
 szaktól eltértem, hogy a Zeneakadémián vagy a Vigadóban
 szereztem meg a dobogót. Ekkor éppen kezdtem az új
 iskolát a városban, és az új iskolában, vagy a Zeneakadémián
 szereztem meg a dobogót a városban. Ekkor éppen
 kezdtem az új iskolát a városban. Minden munka az új iskolában
 kezdődött, és az új iskolában kezdődött. Minden munka az új
 iskolában kezdődött, és az új iskolában kezdődött. Minden munka
 az új iskolában kezdődött, és az új iskolában kezdődött.

Hallottuk Csikánai, Zsoltmártól, hogy János, Yankó, és
 Péter is a múlt évben több hallgatónál. Hallottuk, hogy
 az új iskolában is kezdte. És az új iskolában is kezdte.
 Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új iskolában
 is kezdte. Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új
 iskolában is kezdte.

Csak az új iskolában kezdte. És az új iskolában is kezdte.
 Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új iskolában
 is kezdte. Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új
 iskolában is kezdte.

A hallgatónál kezdte. És az új iskolában is kezdte.
 Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új iskolában
 is kezdte. Hallottuk, hogy az új iskolában is kezdte. És az új
 iskolában is kezdte.

894. KÖLTÉS-ZET A DOBOGÓN

A nótaszerző-esték, primadonna-kongresszusok, dizőzparádék és tangóharmonikaversenyek áradatában azelőtt itt-ott hirdette egy-egy plakát szerényen, hogy a Zeneakadémián vagy a Vigadóban költők szólalnak meg a dobogón. Elöl üresen ásító széksorok előtt csengtek-bongtak a rímek s csak a terem végében, meg a karzaton ülő vékonypénzű ifjak szíve dobogott a versek ütemére. Ezidén hirtelen megszorodtak a szavalóesték. Minden rendű és rangú férfiak és nők sereglenek össze költőink meghallgatására s az örök égboltra szorongva felnéző mindenkori ember tekintetével figyelik az előadót, hogyan tolmácsol beszédlejtéssel világnézetet, verslűktetéssel, sorszakadással, rímlecsapással indulatokat, ütközéseket, lehiggadásokat — szavakkal, szavakkal, egyszerű szavakkal hogyan idéz múltakba süllyedt teljes világot és békés, szép jövőt.

Hallottuk Csokonait, Vörösmartyt, Arany Jánost, Vajda Jánost, Petőfit és a múlt század többi halhatatlanját. Hallottuk Adyt, Kosztolányit és József Attilát. És most a magyar költőkkel együtt megszólaltak idegennyelvű rokonaik is, az ország első színháza művészeinek és a többi színházak kiváló tagjainak tolmácsolásában.

Csodálatos, milyen lámpalázzal küzködnek ezek a színészek és színésznők, ha a dobogóra kell kilépniök. A dobogó és a művészszoba közötti folyosón keringenek feldúltan s mintha egy titkos szertartást űznének, hangtalanul mozog a szájuk: memorizálnak. A dobogón nincs kulissza, nincs végszó, amint kiállanak, egyedül maradnak térben és időben a verssel.

A közönségben semmi különös. Sok öreg úr, diákok, szép nők. Keveset köhögnek és sokat, lelkesen tapsolnak. Akik itt ülnek, a földszint utolsó székéig, lelkük legjobb, legnaivabb és legegészségesebb részével csüggenek a versen, szívük ugyanolyan dobbanásával, mint ahogy anyánkat vagy szülőföldünket szeretjük. Élvezik a költemények tisztavízű báját, az indulatok rettegető varázsát — azt, ami az irodalmak kezdetén és ami a végükön van. Néha jobban átforrósodnak. Ilyenkor érezni, hogy melyik költő lelke ér közelebb hozzájuk. De az árnyalatok oly finomak, hogy nem lehet tudni, kiért rajonganak jobban,

Petőfiért, Adyért vagy József Attiláért? Mindenesetre a mieinkért, a magyar költőkért.

Ezeken a költészetnek szentelt estéken az értetlenek is kezdenek sok mindent megérteni. Hogy a magyar szó finom műszer, mellyel a költői elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját és az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Hogy nyelvünk ősi és modern, erdei-mezei és városi, ázsiai és európai. Hogy mi is ősiek és modernek vagyunk, európai magyarok. Mérnökök, üzletemberek, szántóvetők és költők népe.

Híd 1943. jan. 15.

895. VILÁGIRODALOM

[Erdélyi József cikke támadás József Attila ellen. Megírásának a Gobbi Hilda által rendezett világirodalmi előadássorozat „Mama” estje szolgált alkalmul, amely elnevezését József Attila azonos című versétől kapta. Erdélyi szerint a Nemzeti Színház színésznője József Attilát alaptalanul sorolta a világirodalmi jelentőségű költők sorába. Szerepeltetését egy ilyen műsorban izléstelen reklámozásnak minősíti. Sőt, azt állítja, hogy az öngyilkos költő sorsa fölötti megrendülést a rendezvény baloldali propaganda érdekében aknázza ki.

József Attila szélsőbaloldali világnézetű költő volt — írja a szerző —, ennek a politikai elkötelezettségnek lett áldozata. Ezt a tényt fogalmazza meg zavarosan a Népszava egyik munkatársa úgy, hogy József Attila „a tudatos magány hőse” volt. A Népszavának szerinte nincs erkölesi joga holtában így megbecsülni a költőt, mert szerkesztői életében jelentéktelen fűzfapoéták kedvéért mindig is háttérbe szorították őt. Majd így folytatódik a cikk:]

„Szélsőbaloldali volt József Attila, lenézte a szocdemeket, térlől-térlé a *Japán-kávéházban*, zsidó elvtársaival a kivégzendő magyar írók, költők, „fasiszta kutyák” fekete listáját [állította össze]: kiket állítanak fal mellé. Én nem *panaszkozhatok*, nekem megkegyelmezett József Attila, mint afféle valódi népfinak, beszámíthatatlan, megbízhatatlan, öntudatlan költőnek, csak a Jeges-tengerbe, a Novoja-Zemljára akart száműzetni... Ijedt és ijesztgető gyermek-szörnyeteg játékának és költői féltékenység jelének tekintetem volna az ügyet, bár a költő nem volt már gyermekember, ha nem tudtam volna, hogy komoly, véres terveket forral agyában a világgal és önmagával meghasonlott, negatív világnézetének sötét kamrájából és vörös fénye alól szabadulni nem tudó

szerencsétlen, elkeseredett költő, végül is valakit, ha mást nem lehetett büntetlenül, hát önmagát ki kellett végeznie, végeztetni, ha mással nem, egy robogó tehervonattal. E rémtettével szabadította és büntette és váltotta meg magát egy vágyott és elképzelt még szörnyűbb jövő pokoli lehetőségeitől, mikor olyan ártatlan embereket ölhetett volna, akik az ő életére és vérére soha gondolatban sem pályáztak.”

[Az Összetartás c. lap — olvassuk a cikkben —, amelynek Fiala Ferenc volt a szerkesztője, elfogulatlanul foglalkozott József Attila sorsával és életművével. De ehhez Erdélyi szükségesnek tartja hozzáfűzni az alábbi „leleplezést”:]

„Nem azért, hogy József Attilát leleplezzem, leleplezné azt nélkülem is a jövő. József Attila — félzsidó volt. . . Vajthó Lászlótól tudom ezt, aki 1932-ben kijelentette a Napkelet egyik összejövetelén, az Erzsébet királyné-étteremben, hogy látta József Attila anyakönyvi kivonatát, melyben a költő mint félvér zsidó szerepelt. Ez a tény teszi teljesen világossá József Attila politikai magatartását, barátságát Ignotus Pállal és Zsolt Bélával.”

[Végül a szerző visszatér a Világirodalom-ciklus „Mama” c. estjéhez. Megállapítja, hogy a József Attila-kultusz szélsőbaloldali zsidó propaganda, amellyel szemben a félretájékoztatott közönség tehetetlen. E manipulációért szerinte Féja Géza is felelős, aki József Attilát Katona József és Ady közé, példaként állítja, ahelyett, hogy rámutatna: nem követendő példa ő a magyar ifjúság számára, hanem elrettentő.]

Virradat 1943. jan. 17.

896. EGY BALSÍKERŰ LELEPLEZÉS

Az utóbbi években a közönség valóban megszokhatta már az írók csodálatos színe-változásait. Tanúi lehettünk, hogy miként váltak agrarizált dadaisták honmentő népfiakká, láttuk a hatóságilag engedélyezett forradalmárokat, amint az úgynevezett „falukutatás” vértanúságának ingyen pálmáját lengetik s szemünk láttára alakultak át a „100 százalék” című hajdani kultúrbolsevista folyóirat munkatársai a „jobboldali gondolat” hőseivé.

Erdélyi József színváltozásai ebben a csodálatosan vedlő világban már nem is keltettek különösebb feltűnést, mindenki tudomásul vette, hogy a „Pesti Napló” és a hajdani „Nyugat” munkatársa beszegődött az új világ heroldjának. Mindent elkövetett, hogy eddigi műveit érvénytelenné tegye, de barátai és tisztelői, akik szerették az ő eredeti és szép költészetét, nem voltak hajlandók törődni handabandázásaival, sőt igen gyakran védelmére is keltek, amikor egyesek holtá akarták

nyilvánítani őt egy-egy verse, vagy meggondolatlan cikke miatt. Mi hittünk az ő tehetségében, dühének és elkeseredett hangjának forrását dicsősorban abban láttuk, hogy új barátai között sem találta meg azt a dicsőséget, melyet annyira áhított. A „jobboldalon” is hamarosan rá kellett jönnie, hogy a párt egy tizedrangú alvezére fontosabb, mint a költő, látnia kellett, hogy a költőt a párt sehol sem kedveli. A Kleónok között nincs mit keresnie a tisztaszavú dalnoknak. Minden hevületét és tehetségét a párt szolgálatába akarta állítani s az eredmény az lett, hogy a dobogón mindenki elébe állott — nem koronázták császárrá, mint remélte. Ezért most nagyon haragszik. Haragszik új és régi barátaira, akik pedig nem feledték el hajdani szerepét és csak sajnálkozással látták balsorsú vergődését, dühös kitöréseit és hangos káromkodásait.

Nagyon szép és méltánylandó a költői önérzet, de az például valóban nevetséges volt, amidőn nemrégén azt kifogásolta, hogy az egyik folyóiratban az ő versét nem az első oldalon közölték. Viszont azt el kellett tűrnie, hogy az „Egyedül vagyunk” vigadói estjén még a dobogóra sem engedték, holott ő ennek a lapnak munkatársa. Helyette Mécs László, a „Vigilia” szerkesztője bővölte el fejcsóválásaival a közönséget. Megsértődik azon, hogy miképpen szedik és tördelik verseit, ez pedig valóban izléstelennek mondható, ami túlmegy azon a határon, amit a közönség eltűr a költők sajátos modorának. Megsértődik azon, hogy egy társaság úgynevezett világirodalmi ciklusában az ő verseit nem szavalják. Van még néhány költő, akinek versét ezen a cikluson nem szavalják, de nem hallottuk, hogy bármelyik is felszólalt volna ezért. De arról hallottunk, hogy vannak költők, akik nem engedik meg, senkinek sem engedik meg, hogy műveiket akár a rádióban, akár hangversenydobogón elszavalják. Azt mondják, hogy ma ez igazán fölösleges.

Erdélyi József viszont nekiront mindenkinek, de azt kívánja, hogy az ő tévedéseit és gorombaságait mindenki tűrje. Valóban csodálatos türelemmel sokan elnézték szerencsétlen vállalkozásait, de most már azt kell látnunk, hogy ezek a cikkei is, amelyeket az egyik hétfői nyilas lapban írogat hétről hétre, mily ösztövérek, mily silányak, tehetségtelenek és ötlettelenek. Ez a költő egészen elvesztette önmagát, zavaros, lapos és unalmas mondatai már senkit sem érdekelnek. Mi soha nem is foglalkoztunk velük, most azonban, hogy egy halott költőtársát „leplezi le”, szavá kell tennünk e szomorú jelenséget. Gyalázkodásának és dühöngésének már nem talált egyetlen elevent se, hiszen mindenkinek nekirontott már, tehát halott bajtársát vette célba.

És hogyan? A legolcsóbb, a legszálnalmasabb fogással akarja kiiktatni a magyar irodalomból József Attilát. Azt állítja, bátran és szabadon, hogy József Attila — félzsídó volt. Honnan tudja ezt ő? Vajthó László tanártól tudja, aki egy kávéházban hajdanán azt mondta,

hogy ő látta József Attila születési anyakönyvi kivonatát. Új barátaitól ennyit tanult Erdélyi József. Aki nem tetszik neked: mondd rá bátran, hogy zsidó. Mondd, hogy láttad az okmányait! Leplezd le! És ő leleplezi a halott költőt. Letépi halotti leplet és fölkiált: íme a félzsidó, hiszen az Erzsébet királyné-kávéházban 1932-ben egy tanár azt mondotta, hogy valóban az!

Természetesen megkérdeztük ezek után Vajthó Lászlót, aki kijelentette, hogy Erdélyi Józseffel soha hasonló beszélgetést nem folytatott.

A költő családjával is beszéltünk. Megmutatták nekünk eredetiben József Attila személyi okmányait és megállapíthattuk, hogy Erdélyi József leleplezése nagyon könnyelmű és meggondolatlan volt. Ezekből az okiratokból kitűnik, hogy József Attila minden felmenője, kivétel nélkül, keresztény volt. Budapest székesfőváros IX. kerületének anyakönyvi hivatala által kiállított 613/IX. számú anyakönyvi kivonat igazolja, hogy az 1905. április 11-én született József Attila édesatyja József Áron szappanfőző (vallása görögkeleti), édesanyja József Áronné született Pócze Borbála (vallása evangélikus református). Láttuk a többi keresztleveleket is, melyekből ugyancsak az derül ki, hogy a költő családjában soha zsidó nem volt.

Nagyon szomorú, nagyon elkésérítő, hogy egy halott költő személyi okmányait így kell vizsgálni s így kell igazolni az ő kereszténységét, mert egy másik — mivel őt nem vették be a „világirodalmi ciklusba” — le akarja leplezni a holtat. Dehát elég volt már ezekből a leleplezésekből! Elég volt ezekből a szégyenteljes és sikertelen rágalmakból! Inkább a maguk születési anyakönyvi kivonataikra gondoljanak, ott kutassanak és piruljanak el, hogy ők hánytorgatják mások származását, pedig az ő okmányaik bizony nem mindig mondhatók a „faji gondolat” dicsőségének... Főként, ha az Argyellánokra gondolunk, Erdélyi József őseire...

Esti Kurir 1943. jan. 18.

897. A LELEPLEZETT KÖLTŐ

Aki nem túlságosan benfentes irodalmi életünk berkeiben, annak a számára sem újság, hogy milyen viharos és milyen változatos pályát futott be az utóbbi évek során néhány hazai költőnk. Tévedés ne essék, nem változatos *irodalmi*, hanem változatos *politikai* pályáról van szó. Mi soha nem vitattuk el senkinek a jogát ahhoz, hogy a politika iránt érdeklődjék és a politikával foglalkozzék és természetesen nem vitatjuk ezt el a költőktől sem. Az olyan költő azonban, aki túlságosan

érzékenységet tanúsít a politikai széljárás iránt és minden alkalommal a pillanatnyilag napsütésesnek látszó oldalt keresi, magára vessen, ha abba a gyanúba esik — rendszerint joggal —, hogy *politikai érdemekkel akarja biztosítani önmaga számára a költői érvényesülést.*

A román származású Erdélyi Józsefben mindenkinek meg kell becsülnie azt, hogy ő legalább nem csinál titkot ebből és a jobboldali lapok hasábjain egyre dühösebb elkeseredéssel, egészen nyíltan világgá kiáltja legnagyobb fájdalmát, amely egyszer az, hogy egy irodalmi est műsorából az ő nevét és műveit könnyen tudták nélkülözni, másszor az, hogy valamelyik irodalmi folyóirat nem az ő versét hozta első oldalon, legújabbán pedig az, hogy a közönség nem annyira Erdélyi Józsefnek „Solymosi Eszter vére” című versbeszédett vérvádjára kíváncsi, hanem ezerszer inkább József Attila „Mama” című költeményére. Fogcsikorgató és tehetetlen gyűlöletében Erdélyi József nekiesik a halott költőnek, elnevezi Babszemjankónak, féltehetségnek, végül pedig, mint a legsúlyosabb érvet, kivágja a nagy tromfot és leleplezi József Attilát, hogy — *félzsidó volt.* Ez igazán a legegyszerűbb elintézési mód a költői elsőség eldöntésére.

Ugyan egy szikrával sem lenne se nagyobb, se kisebb költő Erdélyi József, ha József Attila ősei között valóban lettek volna zsidók és nem lenne ettől nagyobb vagy kisebb József Attila sem. De *nem volt* se fél, se negyed, se semilyen arányban zsidó József Attila és akire Erdélyi József leleplezésével hivatkozik, azóta már kijelentette, hogy *soha erről a kérdésről nem beszélt Erdélyi Józseffel.* De mit érdeklí a tények és mit érdeklí az igazi irodalom a „nagy leleplezőt”? A mellőztetése miatt érzett düh és gyűlölet szól belőle és egyetlen szempont vezet, hogy holttestek bemocskolása árán is ő érvényesüljön. De ez lehet bármennyire is szomorú, mégsem meglepő. Az az út, amelyet az utóbbi időben befutott, vaskövetkezetességgel vezetett ide.

Népszava 1943. jan. 20.

898. ERDÉLYI JÓZSEF KÖLTŐ ŐSZINTE VÉLEMÉNYE JÓZSEF ATTILÁRÓL

Egy idő óta szerte az országban, de elsősorban azokban az egyetemi városokban, ahol az ifjúságot kiemelni igyekeznek a Turul Szövetségből, tervszerű propaganda folyik József Attilának, az öngyilkossá lett szerencsétlen sorsú költőnek kultusza körül. Sajnos, ez a kultusz teljes mértékben folyik Szegeden is, noha József Attilát éppen a szegedi törvényszék ítélte el jó egynéhány évvel ezelőtt vallásgyalázás miatt, tekintettel arra, hogy egyik költeményében a katolikus egyházat

rendkívül súlyosan sértette meg. Azon sem csodálkozunk, hogy a mai ifjúság már nem emlékszik erre az ítéletre. Azoknak azonban, akiket az ifjúság vezérül fogad el, ismerniök kellene ennek a törvényszéki tárgyalásnak az anyagát, s közelebbről kellene ismerniök a hányatott életű költő szerencsétlen természetét és egészséges gondolkozással össze nem egyeztethető világnézetét. Erről a költői lelkületről mondja el őszinte véleményét a *Virradat* című budapesti lap egyik legutóbbi számában *Erdélyi József*, a Biharból Budapestre származott országos nevű poéta, akinek hosszú éveken keresztül módja és alkalma nyílt arra, hogy *József Attilát* nemcsak versein keresztül, de személyesen is megismerje.

Erdélyi József véleménye öngyilkossá lett költő társáról a következőképpen hangzik: [...]

Szegedi Új Nemzedék 1943. jan. 27.

899. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETE

Megölted magad —
és most is robog, kattog Szárszóc
felé is a vonat...
S a vaskerekei megölnék
minden férget, ha
sínre kerül. És kattognak tovább
az éjszakába
a véres kerekek. S ha rád gondolk,
József Attila:
te megleszel valahogy, de mi
a sínbe botolva,
és jön a vonat — vékony tollunkkal
intsünk? Állj, vonat!
Te kiálltál és intettél s mi lett
a vég: sín és vonat.

Megölted magad s a véres tested
elnyúlt a sineken.
S a vonat dübörgött és dübörög
most is vészesen.

Népszava 1943. jan. 29.

Cserhényi Pál (Szarvas)

900. ERDÉLYI JÓZSEF ELLEN
JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉNEK MEGGYALÁZÁSA MIATT
ELJÁRÁS INDULT

A följelentést dr. Halász Lajos ügyvéd adta be

Az egyik szélsőjobboldali lapban *Erdélyi József* cikket írt, amelyben bántó módon foglalkozik *József Attila öngyilkosságával* és a költői értéket is kisebbiteni próbálja.

A költő nővére *József Jolán*, a kitűnő író, dr. *Halász Lajos* ügyvédet bízta meg azzal, hogy Erdélyi József ellen „*Világirodalom*” című cikkéért, *testvére emlékének meggyalázása miatt adjon be följelentést.*

Dr. *Halász Lajos* a följelentést a *becsületvédelmi törvény 20. §-ába* ütköző „*meghalt ember emlékének meggyalázása*” miatt *be is adta*, egyben a följelentéshez csatolta *József Attila édesapja és édesanyja, apai nagyapja és nagyanyja, valamint anyai nagyapja és nagyanyja keresztlevelét*, amelyből kitűnik, hogy *József Attilának — akiről Erdélyi József többek között azt is állította, hogy félzsidó — minden felmenő ágbelije keresztény.*

Független Magyarország 1943. febr. 1.

901. KOPPANTÓ

A költő az örök gyermek. Ennélfogva a gyermeknek néha . . . na de hagyjuk. Vegyük csak azt, hogy a gyermek néha sír, acsarkodik, érthetetlenül, mert benne is ős lángok lobognak. Tiszteljük e lángokat és bocsássuk meg a gyermeknek. Imígyen a költőnek is. És a költő is megbocsátja nekünk, ha megfogjuk a kezét és arrébb tesszük, ha olyan dolgokhoz nyúl, amikhez nem szabad. Ez a tilos dolog, ez a „papi órája” az adott esetben a magyar irodalom tisztasága és a kritika becsülete. A költőnek joga van elmondani véleményét halott költőtársáról. Ezt Kosztolányi is megtette Adyval, vállalva a sanda gyanút, hogy a halott nagysága fáj neki. Ehhez bátorság kell s a bátorság mindig tiszteletreméltó. De a halott és tragikus sorsú *József Attiláról* egy kritikai vélemény kapasan azt írni, hogy félzsidó volt, amikor ebből egy árva betű sem igaz, ez több mint felületesség. A tehetséges költő, ha szép verseiben leír egy súlyos, nehéz veretű, ritka szót, bizonyára gondosan utánanéző anyanyelvének emlékeiben, talán a nyelvszótárakban is, hiszen amellett nyelvész. Amikor ilyen politikai sarat dob *József Attila* koporsójára, miért nem vette fel a telefonkagylót, miért nem telefonált a Sajtókamarába? Az ott fekvő okiratokból megtudhatta volna, hogy

József Attila apai-anyai ágon igen mély és magyar proletársorsból származik. De a költő ezt nem tette. Kifröccsent tollából ez a görénynedv, mielőtt meggyőződött volna az igazságról. A halott költő nem tud védekezni a „vád” ellen. De a költőket megvédi a sírontúli igazság, mert a költőnek a holtteste is átlátszó. Ez az írás csak arra szolgál, hogy az élő és támadó költőt megvédje — önmagától. És Arany János atyai hangján megsúgja neki: édes fiam, az ilyen fegyvereket hagyd meg a napi pártpolitikának. Esetleg egy törekvő vállalati igazgatónak, aki ilyen váddal akarja kitúrni a másik igazgatót. És ha már Arany kritikai szellemét idézzük, Ovidius-szal sóhajtottunk fel: O mihi praeteritos referat si Jupiter annos! Ó, ha Jupiter visszahozná nekem az elmúlt időket. Már mint a kritika szellemében.

Híd 1943. febr. 1.

902. BESZÉLJÜNK HIGGADTAN

Szomorú vita alakult legújabban József Attila körül. Beszéljünk higgadtan a dologról. Adva van a költő, ki szellemi kiállásában azokat az eszményeket képviselte, amelyek — hogy egyszerűen fejezzük ki — az ember, a nép felemelését szándékolják; vagyis, ahogy egy költőtől elvárható is volt, az úgynevezett haladást szolgálta. Emberileg nézve nem volt hízelgő modorú, őszintesége feltétlen. Önérzete visszatartotta attól, hogy bármilyen formájú hatalmon lévőknek számítóan kedveskedjék. Életében megalkuvás nélkül azok az elgondolások vezették, amelyek a szellemi igény, az emberi becsület, a tiszta eszményekhez való hűség kiválasztottjait jellemzik. Az ilyen ember kivétel, ritka: embernek tehát nagyon eredeti volt József Attila. Mint költő: a különös meglepő asszociációk, a lélek sokzengésű húrjait, a tömegek lelkét kristálytiszta formában megszólaltató, egészen újhangú, nemes versek költője volt. Nyugodt lélekkel merem leírni: *nagy költő*. Egyike a magyar líra legnagyobbjainak. Ezt a véleményt nem hinném, hogy megcáfolná az idő.

Becsületes ember volt József Attila és nagy költő. Rövid életét a legsötétebb nyomorúság árnyékolta be. Gyenge, törekeny szervezetét lassan aláaknázták a sokféle ínség és szétrobbantotta az irtózatossá váló küzdelem, mely a kiválasztottakra hárul. Nyomorúság, közöny, félreismerés, mellőzés, visszahatottak a lélek ellenálló izomrendszerére, mely véres sebeivel szaggatottan mind magasabbra szárnyalt. Mint Hölderlin, vagy A vén cigány Vörösmartyja. A szépség szent démona vitte a küldöttek Illés szekérére: de a földi világ rossz szelleme is ott volt a hátsó ülésben s egy nekivaló pillanatban ledobta a költőt a mélybe. A tiszta,

haladó magyarság ügyét stigmaként viselő nagy lírikus a vonat elé feküdt. Emlékezzünk. Sírunk mindnyájan.

Azt hittük, legalább is, hogy mindnyájan sírunk. Hisz van pont, az önmagamegszállottságától legtúlfűtöttebb emberben is, ahol megszűnik a rivalitás alacsony érzése. Ahol csak a döbbenet kap szavakat. A farkas, mikor leütik társát a falkából, fájdalmasan üvölt. De legyünk higgadtak. Nem bírálni akarunk, csak elmondani. A végső dolgokat az Isten látja. És a lelkiismeret.

A költő a vonat elé feküdt. A csillag, a lélek sötét zenekarának grandiózus megszólaltatója, lehullott. Utána nem maradt más, csak az önvád, mely mindnyájunkban feldöbbsent: Miért nem tettünk meg mindent érte, amit tehettünk? Maradt egy becsületes, hősi élet emléke. S egy hatalmas verseskönyv, mit szívünkre szorítunk, mint testvér az örvénybe fúltnak parton maradt ruháit. Valaki elment, akivel szemben csak tartozásaink vannak. Gondoltuk: csak gyászolnunk lehet, és tartozásainkat éreznünk a költővel szemben, aki annyit adott nekünk és tőlünk nem kapott semmit. Nem kapott semmit, csak a megrendülés, a késői elismerés szavait, amiket ő már nem hallhat.

Nem tudtuk, nem tételezhettük fel, hogy van ember, akinek más érzései vannak a tragikusan elhunyt nagy lírikussal szemben. Szemrehányivalói, rágalmi, elítélő, gyerekes és szánivaló vádjai! S ha valamerről — onnan bukkant volna fel a vádoló, ahol a tehetségtelenség, a meddőség, az érdemet érthetően gyűlölő jelentéktelenség penészgombája izzik, megértettük volna talán. De az ember, aki a süvöltő vádakat, a szomorúsággal vegyes émelet támaztó rágalmakat és csak a féltékenységgel, az irigység által alátámasztható értékbeli lebecsmérlést szórja a mindjebban ragyogó nevű elhunyt költőre, az egy másik költő: Erdélyi József. Ide írom a nevét, hiszen ő akarta, hogy ebben a viszonylatban kitűnjön.

Érdektelen volna számunkra, mondom, ha valaki más szürke emberről volna szó a vádoló, a halottbecsmérlő személyében. De Erdélyi József költő, higgye el nekem a világ, ha mostani szereplése után mind kevésbé hiszi is: nagyon kiváló költő. Ez így van. Nagyon kiváló költő, mondjuk meg, mert tárgyilagosságot fogadtunk és nem leszünk tanítványai neki, a tagadhatatlan érdemek lebecsmérlésében. Mondjuk meg azt, hogy régi versei tiszták, gyakran tündöklően emberiek, sok remek van köztük: de azt is, hogy újabb s e cikkben is illusztrált szereplése nem méltó ahhoz a valakihez (hogy finoman fejezzük ki magunkat), aki Erdélyi régi verseit írta. Mint ahogy a mai költő sem méltó régi önmagához. Újabb versei gyengék, régi híveiben kínos érzést támasztanak. Minél hangosabb Erdélyi, az ember, annál halkabb lett benne a költő. És nem tudjuk letagadni az összefüggést a hanyatló költő és a mások érdemei ellen támadó ember között.

Talán ezért fáj neki a kristályként ragyogó, csak emelkedést mutató József Attila életműve? Mert mit vét neki a sírban alvó József Attila? Miért fájnak neki a szegény Attila késői sikerei? Miért harcol a halott ellen, akivel szemben csak alul maradhat? A költők összevetését bízzuk másokra — nem esztétikai összehasonlítás a célunk —, az emberrel szemben azonban Erdélyi alul maradt. József Attila sohasem alkudott meg.

De fejezzük be. Erdélyinek súlyos vádjai vannak József Attilával szemben. Olvassuk el a vádakát. Gondolkozzunk el, ki volt József Attila és olvassuk el mégegyszer az Erdélyi cikkeit. És sajnálkozzunk őszintén. Mert van egy pont, ahol már csak sajnálkozni lehet, de vitázni nem.

Újság 1943. febr. 4.

Fodor József

903. KÖLTŐHARAG ÉS ÍRÓSORS

A költő, a nép fia, aki egész nap tősgyökéren és ősi zamaton élt, körülnézett az országban, melyre állandóan haragudott, mert még nem állították fel a szobrát a Petőfiével szemben. Jámbor két cicaszemét, mely oly ártatlan tekintetű, mint a kéthetes macskakölyöké, körüljártatta minden élőkön, de mert nem találkozott itt senki, akiről még nem mondott volna valami rosszat, kikeresett egy halottat. Ez a halott is költő volt, de lelki meghasonlásában borzalmas véget ért. Szintén a nép fia volt és sok szép vers maradt utána, életműve azonban mégis befejezetlen torzó maradt. A nagy ígéretet, amellyel tehetsége megjelent, nem tudta beváltani, de még így is nagy magyar érték a költői hagyaték, ami utána maradt. Megtörtént vele is, ami már annyi költőelődjével, hogy halálában lett ismertté igazán. Ha csak feleannyi népszerűséget tudott volna szerezni életében, mint amennyi most körülveszi a nevét, talán soha be nem következett volna rettenetes vége. Verseit, amelyeket régen csak nagy kínlások után tudott elhelyezni itt, vagy ott, most szerte az országban szavalják. Sőt egy irodalmi est rendezőse világirodalmi nagyságok előadandó művei közé sorozta az övéit is. Lehet, hogy ez kissé túlzás, de kedves, megható és magyar túlzás, amin fennakadhat esetleg egy bogarászó irodalomprofesszor, vagy egy mérges kritikus, de a másik, úgynevezett népi költő — nem.

A haragos költő, aki különben éppen akkor rúgta oldalba azt az irodalmi társaságot, amely pár éve tagjai közé választotta, felgerjedd az irodalmi est rendezőségének ama határtalan vakmerőségén, hogy a halott költőt a világirodalom alakjaként tisztelte meg, az ő műveiből azonban egyetlen egyet sem tűzött a műsorra. Ezért — akkorát sercintett a szerencsétlen halott sírjára, ami még nála is csücseljesítmény volt a másokra való dühöngésben.

Mert hiszen nemrégén egy új magyar folyóirat nagytehetségű költő-író szerkesztőjét támadta meg, aki ugyan szintén tagadhatatlanul a népből származott, de elkövetett két szörnyű vakmerőséget. Az egyik, hogy csodálatos akarakterővel igen nagy műveltségre tett szert és nagyszerűen megtanult idegen nyelveket. A másik pedig még elképesztőbb merénylet volt: a folyóirat első számának első oldalán saját versét közölte és nem a haragvó költő-társét! Meg is kapta a magáét, amint mondani szokás, a felháborodott költő leszedte róla a keresztvizet. No, már persze csak úgy jelképesen és kitzasztotta a népi irodalom ama paradicsomából, amelynek egyeduralkodója és félistene ő, az egyedülvaló, kizárólagos és összehasonlíthatatlan nagy magyar népi költő.

Mondjuk meg azt is, hogy valóban igen jeles költő. Igazi nótafa tehetség, akinek szívéből — mert versei után fel kell tenni, hogy van neki, noha cikkei alapján ebben lehetne kételkedni — könnyen és bőven peregnék a dalok, a táncoló sorok és az édes rímek, olyan játékos könnyűséggel, olyan földszagú frissességgel, olyan tündöklő magyarsággal, hogy már első megjelenésével hódított. A kiadók, a kritikusok és az olvasók felismerték: teret kapott és népszerű lett. Mivel pedig alanyi költő volt, ezek pedig többé-kevésbé különlegesen szokták értékelni saját magukat s éppen annak a gátlásnélküliségnek következtében, amellyel legegényibb érzéseiket világgá kiáltják, ez az önértékelés rendesen nem várja meg a mások elismerését — önmaga jelölte ki helyét és rangját az irodalomban.

Költőnk magát egyenesen Petőfi közvetlen utódjának látva és érezve, bizonyos idő múlva nem volt megelégedve azzal a sikerrel, amit elért, alkotott magának egy külön irodalomvilágot, amelynek ő a központja, napja, holdja és egész csillagrendszere. Természetes azért, hogy abban a gyermekien ártatlan ábrándban, amelyet önmagáról álmódott, fájó és gyalázatos bánatalomnak érezte, hogy a halott költő versét világirodalmi műként szavalják, róla pedig tudomást sem akarnak venni.

Miközben tehát bőszülten nekirontott az estély-rendezőknek, hogy ezt alátámassza, megtagadta a halott költő nagyságát s maga alatt messze lent valahol helyezte el. Erre azonban megharagudtak a halott tisztelői és visszaütöttek. Mit tehetett erre a költő? Elhatározta, hogy kikeresi azt a sértést és vádat, amely ma kétségtől egyike a legsúlyosabbaknak. Megírta tehát a halott költőről, hogy nem is volt népi ember, ellenkezőleg, amint azt neki ez, meg az az irodalomtanár mondta — félzsidó volt! Mondanunk sem kell, hogy ebből az állításból egyetlen árva szó sem igaz, a halott költő egyszerű, szegény, proletár magyar emberek gyereke volt, akinek soha a családjában hetedízigen nem volt, de nem is lehetett semmiféle zsidó ős. Az irodalomtanár

azonban gyorsan tiltakozott, hogy ő bizony sohasem mondta ezt a valótlanságot sem a költőnek, sem másnak. A költőről viszont kiderült, hogy akár hallotta mástól, akár nem, elmulasztotta a vádnak utána nézni, pedig az Országos Sajtókamaránál, annak iratai között megállapíthatta volna, hogy a halott költő annak idején szabályosan igazolta tiszta keresztény származását. A költő utólag bocsánatot kérhetett volna a nyilvánosság előtt az elhunyt költő hozzátartozóitól és megkövethette volna a halott emlékét. Ehelyett azonban tovább vagdalkozik a vele politikailag szemben álló táborral, akik szerinte a halott költőn keresztül őt akarják megölni. Az ügyből valószínűleg pör lesz, mert a néhai költő ismert írónő-nővére, hír szerint, a halott emlékének meggyalázása miatt feljeleníti a haragos költőt. Remélhetőleg a tárgyalásra nem fog sor kerülni, a költő meg fogja érezni, hogy rá is vonatkozik az egyszerű férfigazság kötelessége, hogy aki jogtalanul sért, annak elégtételt kell adni. Mindenkiel, de különösen egy halottal szemben. Mindenesetre a költőtől függ, hogy mi legyen a dolog vége. Elégtételt nyújtó nyilatkozat, vagy büntető ítélet...

A költő azonban — már mint személytől elvonatkoztatva — ethikai lény, emberi szellem és magyar lélek kell, hogy legyen. Mind a három azt parancsolta volna, hogy adott esetben a haragos költő e hármasság jellegének engedelmességgel és a csúnya vádaskodást, az ártó szándékú sértést le se írja. De ha már meggondolatlanul s a jogos önvédelem és önszeretet határait messze túllépve, elkövette, akkor sürgősen kövesse meg nem csak a halott emlékét, hanem a magyar nyilvánosságot is, amelyet a világ égése s a nemzet nagy próbája idején a maga, ezek mellett eltörpülő személyi veszekedéseivel és fenegyerekeskedéseivel foglalkoztatta. Itt van tudniillik az a megdöbbentő tény, amiért az egész dolog mellett nem lehet szó nélkül elhaladni és meg kell végre mondani néhány egyszerű, de még a legnagyobb költők által is megszívlelendő igazságot.

Először is, ma hivatalosan ugyan be nem jelentett, de a valóságban mégis megvalósuló Treuga Dei-féle csend állott be a magyar közélet különböző küzdelmeiben a szembenálló táborok között. Országgyűlésben és a sajtóban mindenki hangfogót tesz arra, amit mond, vagy ír, a személyes vitákat, az éles összeütközéseket lehetőleg mindenki kerüli. A közélet tartozik ezzel az igazi, nagy nemzeti harenak, amely ma folyik és azoknak a hős honvédeknek, akik értünk és helyettünk messze csatatereken a magyar hazát védik. Ha tehát a nemzeti lét nagy politikai kérdései fölött elhalkul a vita, elcsendesedhetnének az irodalom béka-egér harcai is. Annyival inkább, mert ezek voltaképpen nem az irodalom különböző irányainak és szellemiségeinek összeütközései, hanem csak egyes írók és költők esete-patái és feleselései...

De ha ma béke volna is s a nemzet élete rendes keretekben mozogna, akkor is el kellene kerülni ezeket a személyeskedő, gyűlölködő veszekedéseket, amelyek egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy akár az irodalomnak nemzeti tekintélyét, akár az egyes íróknak és költőknek személyes jóhírét emeljék. A polgári társadalomban, még a legműveltebb értelmiségben is, mindig volt és még ma is van bizonyos tartózkodás, idegenkedés az írókkal, a költőkkel szemben. Ez lehet hibás előítélet, vagy egyszerűen csak a másik életforma magát távoltartása a lélekküzdelem, az érzelmi vívódás, a szárnyaló képzelet, a rendkívüli idegállapot magasfeszültségű légkörével szemben. Ugyanakkor azonban van egy másirányú tisztelet, értékelés, behódolás a költői alkotó tehetség, az írói teremtőerő szellemi magasrendűsége iránt. Micsoda képzelet keletkezik azonban az egyszerű olvasónak, ha a költők és írók úgy mennek egymásnak, mint külvárosi kocsmák magukról megfeledkezett duhaj legényei? Mit gondol, mit érez a közönség, ha azt látja, hogy akiket szellemileg a lélek nemességének és a szív jóságának tisztult levegőjében képzel el, még halottaikban sem becsülik meg egymást és úgy írnak egymásról, mintha mindegyiküket sötét bűnök és éktelen hibák terhelnék?! A személyeskedés rákfene a politikában is, a társadalmi életben is, de minek nevezzük az irodalomban, a költészetben? Ne védekezzék senki azzal, hogy Petőfi is személyeskedett Vörösmartyval, vagy Ady Endre is írt igaztalanul Herczeg Ferencről. Nagy emberek sokszor követhetnek el nagy hibákat, de az utódoknak nem a hibákat, hanem az erényeket és az értékeket kell utánozni. Arról nem is beszélve, hogy amit Petőfinek, vagy Adynak utólag elnéz a közvélemény, azt életükben esetleg idegenkedve, kínos érzésekkel fogadták. Dehát Petőfi és Ady akkora titánok voltak, akikhez hasonlíthatja vagy melléállíthatja ugyan magát az elszabadult költői önbecsülés és a túlozó írói elbizakodottság, de akiket a közönség maga nem fog egyforma mértékkel mérni ama haragos élő költőkkel, akiknek életműve még nem tart ott — bár szívből kívánjuk, hogy elérjen oda, ahová a nemzeti géniusz rendkívüli képviselőit helyezi az ország köztudata, a közönség tisztelete.

A költő, az író beszélhet és írhat sokféle nyelven és sokféle módon, de mindig csak emberi hangon. . . *Vox humana* — ez a költészet és irodalom legelső törvénye. Aki a nemzet lelkét akarja kifejezni, a magyar nép szívét akarja kitárni — az édes, magyar nyelvünk szép szavait ne használja mások méltóságának megalázására, becsületének megtépázására, életmunkájának megszegyenyítésére. Különösen ne akkor, ha valaki hangosan kereszténynek vallja magát. Mert ez is kötelező. Mindenesetre annyira, hogy ne szeresse jobban önmagát, mint a felebarátját, még akkor sem, ha az történetesen író, vagy költő — szegény.

A költő adja önmagát, tárja ki önmagát, merüljön el önmagában és legyen önérzete és öntudata önmagáról. De ne imádjá önmagát, ne csodálja önmagát, ne képzelje mindenkinél jobbnak és többnek önmagát. Vagy ha mégis megteszi, akkor legalább — hallgasson róla. A hiúság, az irigység, a gyűlölet mindig kihívja az ítéletet és magában is hordja azt. A költő, az író tartsa magát akkora rangra, hogy ne engedje meg, hogy mások elítélhessék és akiket ő felemelni és vezetni volna hivatva, azok őt pórén lássák, mint a megelevenedett hiúságot, irigységet és gyűlöletet. Ki vigyázzon az irodalom lelki színvonalára, a költészet szellemének magasrendűségére, a nyelv szépségére, nemességére, tisztaságára, ha nem az író és a költő? Ki vigyázzon rá, hogy az írás méltóságához piaci zaj, vásári lárma, durva hangnem fel ne érjen, ha a költő, ha az író feledkezik meg róla? Nem, hagyjuk ezt. Irodalmi szekértáborokon innen és túl, értsük meg mindannyian. Nem is egymásnak — magunknak tartozunk azzal, hogy a magyar szóval, keresztény lélekkel emberi hangon beszéljünk. Nem olyan nehéz az . . . És még ha az volna is, akkor is meg kell próbálni! Nem is kell hozzá sok, csak egy kis szeretet, belátás és jószándék. A gyűlölködő veszekedés megalázza az írókat, megszegyenyíti az irodalmat s elkedvetleníti és untatja a közönséget. Elég volt belőle . . . Így van ez, Jóska!

Nemzeti Újság 1943. febr. 7.

Tóth László

904. RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJÁBÓL

Hallom, Erdélyi cikket írt József Attiláról a Virradatban s költői érdemeit azzal akarta kisebbiteni, hogy félzsidó volt. Nagy botrány, ez már mégiscsak sok! rágalmazás! Jolán anyakönyvi kivonatokat emleget, rágalmazásért bepörlik . . . De sehol sem olvastam, senkitől sem hallottam a lényegről beszélni. Attila nem volt félzsidó. De ha az lett volna?! Kisebbitené ez? A Mű menten veszítene értékéből, sőt nemzeti értékéből? Ez senkinek sem jutott eszébe az esettel kapcsolatban? Hát itt tartunk már? Proust nagyobb író lenne, ha nem lett volna félzsidó? vagy műve kevésbé francia így? Zsoltáros Dávid, vagy Énekes Salamon kisebb költők, mert „telivérek”? Jelszó: Petőfi! — harsogják s íme a tanulság.

1943. febr. 7.

[Cikkében Erdélyi a Világirodalom c. írására megjelent válaszokra reagál és szerzőikkel hadakozik. Gondolatmenete első részében történeti példákra hivatkozva igazolja jogát a József Attila fölötti ítélkezéshez. Többek között ezt írja: „Igazmondás nem emberszólás. Mellékes megjegyzéseimen úgy kap a baloldal, mint éhes veréb a hulladékon. Az irodalom nem ismer élő és holt író, csak élhetetlent és halhatatlant. Halála után mint életében az író az irodalomé, az irodalom pedig a közvé, a nemzeté, az emberiségé: műve és emberi magatartása bírálattal, elfogadással vagy elutasítással követel és érdemel.” Majd Fodor József ellen támad a szerző, aki — úgymond — zsidó sógorai melletti elfogultságból halottgyalázással vádolta és így bemocskolta őt, az élő költőt. Cikkét így folytatja:]

„Dicsér, vagy gyaláz, magasztal, vagy gúnyol, tegye bátran, nyíltan, aki teszi, írja ki a nevemet és írja alá a nevét. Ne úgy, ahogy azt Márai Sándor tette az Újságban, s ne úgy, ahogy azt Németh László, meg Illyés Gyula tette a Magyar (?) Csilla (?) című folyóiratban, a betiltott Nyugat pontos másolatában. Németh László azért melegítette fel régi, hideg levesét, azért cikkezett újra a népi írókról, hogy vezérré, elnökké emelje nagy lúdtalpas erőlködéssel az ő kritikai próbáját és a mindenkit utánzó Illyés Gyulát, azt a mimikri anthológiát, abban a bizonyos köztársaságban, ahol szerinte az én üres székemet őrizi Illyés Gyula bizonyosságul, hogy nem konjunktúra ember. Hát csak őrizze azt az üres széket a szerkesztő úr addig, míg én el nem foglalom. Nagy barátja vagyok ugyanis a székfoglalásnak, amint azt a Petőfi Társaságban nyilvánosan megmutattam. Az a szék, az a fenntartott hely, amit számomra Illyés Gyula őriz, nekem szégyenszék, kisszék lenne, amin éhenhalhat a magamféle vendég. Illyés Gyulának nem ízlik az irodalmi vezérség ha én nem vagyok az ő táborában utolsó közember a zsidó talonban, ha nem állok be hozzá, tanítványomhoz és utánzóimhoz inasnak.”

[Az írás következő passzusa egyszerre támad Illyés Gyulára és Németh Lászlóra, majd Illyésnek egyik, Giono jobboldali fordulatát bíráló kijelentését veszi célba.

Az utolsó bekezdés arra a cikkekre válaszol, amely a Híd c. lap Koppantó rovatában szállt szembe a Világirodalom c. cikke állításával.]

Virradat 1943. febr. 8.

poéta továbbfolytatja harcát a világ ellen. A társadalom néha igazságta-
lan a költővel szemben, *arra azonban még aligha volt példa, hogy a költő*
üldözze a társadalmat s ő hurcolja meg kortársait. Most van. Erdélyi József
nyilas költő a hétfői szélsőjobboldali lapban hetenként veti a szelet,
hogy vihart arasson s mikor már alig van élő és halott irodalmi személy,
akit még nem támadott meg, akkor a fellobbanó védekezéseket úgy
igyekezik feltüntetni, *mintha — ellene indítottak volna hajszát.*

A nyilas költő, aki írt ugyan néhány igen jó verset, mindazonáltal
életműve korántsem mondható túlságosan jelentősnek, vérig sértődött,
amikor egy világirodalmi cikluson a *Shakespeare, Goethe, Keats, Shelley,*
Baudelaire és a többi nagy költő neve mellé nem biggyesztették oda az —
Erdélyi Józsefét is. Viszont az est rendezője — *nagyon helyesen!* —
felvette az előkelő listába *József Attilát,* akinek egész műve, de különösen
művének gerincét képező néhány hatalmas ódája kétségkívül *világiro-*
dalmi értékű. Erdélyi, amikor látta, hogy hiába támadja az irodalmi
ciklus rendezőjét, minősíthetetlen támadást intézett *József Attila* ellen.
Dühös elfogultságában egész sereg vádat szórt a halott költőre; többek
között „leleplezte”, hogy félszidó volt, ami nem lett volna baj, *de*
természetesen nem igaz, ám ezt a „leleplezést” nagyon sok vidéki lap is
átvette, mint „bebizonyított tényt”. A származás ugyan olyan bűn, amit
senki sem követett el, de aki ma kedvezőtlenül ható származási „adattal”
igyekezik kisebbiteni egy nagy költő életművét, az — önmagát leplezi le. Nem
is óhajtunk bővebben foglalkozni ezzel a támadással, hiszen *Fodor*
József az *Újság* hasábjain megírta már erről a véleményét.

A halott költő barátai és hozzátartozói természetesen *védekeznek a*
vádak ellen és a független magyar bíróság elé terelik a kérdést. Vasárnap
Tóth László igen szép, tiszta és a tőle megszokott előkelő hangnemben
megírt cikkében felszólítja a költőt, hogy kérjen bocsánatot *József Attila*
hozzátartozóitól. Ezzel a higgadt jobboldali közvélemény óhaját is
kifejezi, *hiszen a nyilas költő elvakult vagdalódzása minden jóézésű*
magyar emberben visszatetszést keltett.

És a válasz? A nyilas költő tovább folytatja tragikomikus, de
ugyanakkor ízléstelen szélmalomharcát. Minden sorával önmagát
dicsóíti és költőtársait csepüli. *Fodor József* cikkére például azt
válaszolja, hogy „*Fodor József* így hálálja meg zsidó sógorai oldalán,
amit tőlem tanult.” *Amit tőle, Erdélyi Józseftől tanult . . .* De megkapja a
magáét *Illyés Gyula* is, aki szerinte „utolsó közember a zsidó talonban”.
És akihez nem áll be „inasnak”, mert *Illyés Gyula tanítványa és utánzója*
Neki, Erdélyi Józsefnek. Persze mondanunk sem kell, hogy *Fodor József*
is, *Illyés Gyula* is sokkal különb költő, mint — ő.

De nem is ez a lényeg. A lényeg abban a kérdésben rejlik, hogy ma, amikor annyiszor halljuk a magyar egység, a magyar béke és a belső nyugalom megerősítésének szükségességét, vajjon megengedhető-e, hogy valaki elvakult sértődöttségében, megalomániás pöffeszkedésében és elfogult haragjában mindenkibe belemarhasson, aki nem hajlandó gerincét meghajlítani az ő állítólagos és sajátmaga által vélt nagysága előtt? Az ilyen elfogult támadásoktól meg kell védeni a magyar írókat.

Újság 1943. febr. 10.

907. TÓTH LÁSZLÓ LEVELE ÉS ERDÉLYI JÓZSEF VÁLASZA

Tóth László, a Nemzeti Újság főszerkesztője az alábbi nyilatkozatot küldte lapunk főszerkesztőjének:

Kedves Barátom!

Az „Új Magyarország” szerda reggeli száma Erdélyi József úrnak hozzám intézett nyílt levelét közölte. Nem szoktam személyes vitákat folytatni s nem is tudnék azon a hangon válaszolni, ahogy Erdélyi József úr a maga levelét megfogalmazta. Nem is felelnék rá, ha ez a nyílt levél nem mulasztotta volna el, hogy a dolog lényegéről beszéljen. Mivel azonban az „Új Magyarország” olvasói nem olvasták a költő által kifogásolt cikkemet és azt hihetik, hogy én gyűlölködve, vagy meg nem becsülően írtam volna róla, a következő felvilágosítással kell szolgálnom:

Aki a cikkemet olvasta, láthatta, hogy én éppen ellenkezőleg nagy megbecsüléssel, tisztelettel és szeretettel írtam Erdélyi József úr költészetéről. Ellenben bíráltam azt a magatartást, hogy a szerencsétlenül elhunyt József Attila emlékét durván megsértette. Nemcsak tehetségét és írói életművét becsülte le kíméletlenül, hanem azt a valótlan-ságot állította róla, hogy József Attila félzsidó lett volna. Akire hivatkozott, Vajthó László professzor úr kereken megcáfolta, hogy ezt a valótlan-ságot valaha bárkinek is mondotta volna. Erdélyi József úr azonban meggyőződhetett volna a sajtókamaránál fekvő iratokból, hogy József Attila semmiféle őse nem volt zsidó. De hiába derült ki, hogy amit Erdélyi úr a halotról állított, alaptalan kitalálás, az elhunyt emléke nem kapott tőle elégtételt. Erről van szó és nem másról! Nincs a világnak az a költői nagysága, akinek joga lenne más halott költő emlékét megbántani s ezt a hibát jóvá nem tenni. A költészet is más és a közéleti magatartás is más. Ebbe az utóbbiba tartozik a nyilvános önértékelés s a többi íróval és költővel szemben való állásfoglalás is. . . A költőt tisztetem, de közéleti magatartásának bírálatát a jövőre nézve is fenntartom magamnak, mert azt mindenkiel, tehát Erdélyi József

úrral szemben is gyakorolni fogom, ha kell, valahányszor közírói lelkiismeretem azt parancsolja. Azt pedig, hogy az írástudóknak mindenkivel, de különösen egymással szemben tisztességtudóan és emberi hangon kell írni, ezentúl is hirdetni és cselekedni fogom. Még akkor is, hiszem, hogy nem hiába, ha azt kell látnom, hogy egyesekkel szemben — hiába! Ezzel a magam részéről a levelezést befejezem, de készséggel megígérem, hogy Erdélyi József urat, aki engem eddig mindig Laci bácsinak hívott, sem a nyilvánosság előtt, sem azon kívül, nem fogom többé Jóskának szólítani, ha ő ezt nem a szeretet, hanem a kicsinylés kifejezésének tekinti — egészen tévesen.

Nagyon hálás leszek Neked, kedves Barátom, ha ezt a leveletem úgy és azon a helyen, ahogy és ahol Erdélyi József úré megjelent — leszel szíves közzé tenni.

Maradtam régi nagyrabecsüléssel és barátsággal igaz híved

Tóth László

*

Tóth László nyilatkozatára Erdélyi József a következő választ juttatta el hozzánk:

[Erdélyi visszautal a Világirodalom c. cikkében leírtakra, majd így folytatja:]

„Tóth László dr., a Nemzeti Újság főszerkesztője, nem foglalkozott annakidején, a múlt vasárnapi cikkében sem, fentjelzett cikkem tartalmával. Talán nem is olvasta cikkemet; egyszerűen csak átvette a hangot a támadó baloldali újságok kis csahosaitól s azokkal egyhangúlag, sőt azokat túllicitálva, engemet »cicaszemű« irigy költőnek és sírrasercintő kegyeletsértőnek, halottgyalázónak nevezett; kitanított tehát írói és emberi és magatartásból s végül, miután egy hosszadalmas cikk folyamán becsületes nevemet egy ízben sem írta le, egy ellenséges, minden sorában vállveregető és vigyázzbaállító, fölényeskedő, barátságtalan cikk végén, per Jóska szólított meg. Mind az írói és emberi és közéleti magatartásból való fölényes kitanítást, mind a lejóskázást ismételten, a leghatározottabban visszautasítom. Ezt a cikket nem »Laci bátyám«, hanem Tóth László dr. írta. Nem »Laci bátyád«-nak írta a nevét cikke alá a főszerkesztő, hanem Tóth Lászlónak.”

[Ezután Erdélyi Vajthó László közleményére tér ki, aki letagadta, hogy bármikor is mondta volna József Attiláról, hogy félzsídó volt. Erdélyi kitart állítása mellett és gúnyolódik Vajthón, akinek hibás emlékezetéből kiesett ez a nevezetes alkalom.]

Új Magyarország 1943. febr. 12.

Hiába támadja a nyilas költő oly nekidühödten *József Attilát*. A tragikus sorsú magyar, poéta hírneve már régen túllépte országunk határát. Először a finnek fordították le majdnem teljes oeuvre-jét — Finnországban *József Attila* igen népszerű —, majd a franciák is. A francia fordítás az elmúlt év nyarán jelent meg s ekkor kaptuk a hírt, hogy a spanyol fordítás is sajtó alatt van. Most pedig lengyel nyelven szólal meg a költő.

A verseket Tadeusz *Fangrat* lengyel költő ültette át igen nagy érzékkel és hűségesen követve *József Attila* írói elgondolásait. A kötetben a következő költemények szerepelnek: *József Attila, Nyári délután, Tiszta szívvel, A kanász, Aldalak búval, vigalommal, Mama, Ajtót nyitok, Keresek valakit, Isten, Megfáradt ember, Vázlat a külvárosi éjhez, Reménytelenül (Lassan tűnődve és Vas-színű égboltban), Aki szegény, az a legszegényebb, Esik, Tudod, hogy nincs bocsánat, Kopogtatás nélkül, Szegényember szeretője, Dudoló, Holt vidék, Gyöngy, Olyan bolond vagy, Kukoricaföld, Dal (Derűs vagyok és hallgatag), Még ne utazz el, Fiala asszonyok éneke, Betlehemi királyok, Miben hisztek, Kertész leszek, Csöndes, estéli zsoltár. Bizonyos, hogy mindebben csak némi ízelítő van *József Attila* nagyságáról, de ezek a versek is jól kifejezik azt. A kötet előszavát *Csorba Tibor* írta, a belső oldalon pedig *Kádár Kok György* remek és eddig ismeretlen rajzát látjuk *József Attiláról*.*

Újság 1943. febr. 14.

909. VAJTHÓ LÁSZLÓ LEVELE

A következő sorokat kaptuk:

Mélyen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Sajnálattal olvastam az Új Magyarország pénteki számában, hogy Erdélyi József — József Attila származását illetőleg — újból rám hivatkozik, mint aki egy állítólag tíz évvel ezelőtt tett kijelentésemre nem akarok visszaemlékezni.

József Attilával én alig egyszer-kétszer találkoztam az életben; egy ízben a Napkeletnél, ha nem csalódom, Erdélyi József társaságában. Mit beszéltünk vele vagy róla: tíz év után hogyan emlékezem én rá? Arra azonban, hogy a József Attila keresztlevelét nem láttam, egészen bizonyosan emlékszem. Hogyan is láthattam volna? Mi vezethette volna a fiatal költőt, hogy nekem efélet mutogasson? Én nem voltam a Napkelet szerkesztője, s tudtommal az akkori szerkesztő, de elődje s utódja sem kérte az írók keresztleveleit. Egyébként is: mindez

másodrangú kérdés már, hiszen azóta Erdélyi Józsefnek is volt alkalma bőven, hogy József Attila keresztlevelébe belepillanthasson. Kár, hogy másra hivatkozása előtt nem tette ezt. Amit leír az ember, közvetlen forrás alapján írja le, ne szóbeszéd után s főként tíz esztendő távolságából, mert az emlékezete mindenkinek tévedhet, az Erdélyi Józsefé is.

Ennek szíves közlését kérem, mélyen tisztelt Főszerkesztő Úrtól, köszönettel, tisztelő híve:

Új Magyarország 1943. febr. 16.

Vajthó László

910. JÓZSEF ATTILA SZEGEDEN

(Részlet egy elmaradt felolvasásból)

Nagy örömmel készült Szegedre, 1924 szeptemberében József Attila. A várost már ismerte, két szerető barátja is számíthatott falai között. „Magányos, árva, bús Juhász Gyula” volt az egyik, Koroknay József nyomdász a másik. Az ifjú költőt Juhász Gyula fedezte fel, ő jegyezte el Attilát az irodalommal. A makói gimnazista első zsenyéit, a Szépség Koldusát pedig Koroknay József adta ki. A szegedi termés is Koroknay József kiadásában jelent meg 1925 elején, Nem én kiáltok címmel.

Ebben a kötetben Attila már a maga hangján szólalt meg. A versek között van néhány antológiába kívánckozó, több csinos, néhány érdekes formakíséret, megmosolyogni való kisiklásokkal s megindító szívhangokkal. De mind e versek mögött egy mindentől megfosztott, tiszta élet kontúrja rajzolódik, amilyen élesen ritkán vési ki fiatal költő a magáét. Mint csak kevesen, Attila arra született, hogy az életről való reflexiók helyett magát az életérzést fejezze ki, mégpedig úgy, hogy abban ő mindenestől jelen van. Hetyke önbizalmát ekkor már sokszor lerombolták, de mihelyt magára eszmél, ismét visszanyeri füttyörésző kedvét, böles beletörődését. Ennek a ritkán cinikus, ritkán kesernyés, többnyire évődő, mindent megbocsájtó beletörődésnek alapzöngéje kíséri végig szegedi verseit. Az istentelen nyomor annyiszor felpanaszolt talajából fakad ez a költészet s — csodák csodája — mégis nevető virágokra bomlik. Miféle mentőöv az, amely ezt a minden szörnyűséget megpróbált sihedert a saját irtózata fölé segíti? Csak az a mélységesen derűs életérzés, amivel a világot szerette, a naiv bizalom, amivel hitt az emberekben. Dogmamentes, semmivel sem garantált hit volt ez. Az egyetemes életérzés hangján dalolt Szegeden ez az ostoba korlátozóso-
kat fölényesen átlépő, minden bajnak fölébe kerekedő lélek. Két

lehetőség közül — csak a Népszavának írni, vagy mindenüvé — az ifjú Attila a harmadikat választotta: szeretetreméltónak találni a nyomort, mint az élet dekoratív pikkelyét, fölényesen gúnyt nem űzni belőle, hol közelről nézni, hol csodálatosan messziről, szeméremből el nem hallgatni, hatásvadászatból nem kérkedni vele, frázisba nem dagasztani, közös sorssá el nem keverni. Olyas friss, töretlen szerelemmel dalolta ki halálos fájdalmait, a legfinomabb, legtörékenyebb szomorúságokat, mintha a népmesék legkisebb fiának tartaná magát, kinek csak a varázsigét kell kimondania, hogy végetérjenek megpróbáltatásai.

Türelem, megnyugvás árad a Szegeden dalolt versekből, nyári éjszakák csendje cinkosan hunyorgó csillagfényvel, megbocsátás, értő szeretet, egy mindenbe beletörődő poétaszív Istenhite. A tizenkilenc éves ifjú ebben a városban készült Tanítások című ciklusának megírására. Ezeket a verseket makói tanáranak, Galamb Ödönnek küldötte el először. „Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam — írja kísérő levelében —, az lebegett a szemem előtt, hogy ha egy rablógylkosnak azt mondom — nagy melegséggel — „Te jó vagy”, akkor az föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszaság vagy kegyetlenség kihull belőle...” Mintha csak Rousseau szavait hallanánk: Minden jó, ami a természet kezéből kikerül, minden elromlik az emberek kezei között.

Attila egész kötetnyit akart ezekből a tanító versekből kikeríteni. Valóságos hegyibeszédet. Mert a tizenkilenc éves ifjú, a levél bizonyossága szerint, a húszas évek elején gyermeki hittel hitt valami szép lelki és szellemi megújulásban. S ehhez, szerinte, új etika kell, amely „olyan arányban tér el majd az új testamentumtól, amilyen arányban az új testamentum az ótól”. Honnan merítette ezt a hitét — utólag nehéz volna felderíteni. A húszas évek elején Európa lelke telítve volt neokrisztiánus hitekkel és vágyakkal. Vesztett háború és vesztett forradalmak után riadtan menekült valami különös vallásos mámorba. Könnyen lehetséges, hogy ez hatott az ifjúra. De az is lehet, a sokesztendős nyomor, a nélkülözés termelte ki lelkéből a bölcs és emelkedett szemléletet, az egyetemes szeretet megható ígét:

*Inkább testvéreink közül hulljon el egy,
Mint két idegen felebarát. . .*

A Tanítások torzó maradt, az új hegyibeszéd elsikkadt. Az okát is tudom. Az ifjút megrendítette, hogy a ciklus egyik közreadott verse, a Lázadó Krisztus miatt vallásgyalázás címén pörbefogták. Ennek a pörnek most támadt újabb visszhangja, gyöngécske ugyan és erőtlen, mely semmi egyebet nem tud bizonygatni a halott költő ellen, mint hogy a szegedi törvényszék annakidején a vers miatt Attilát elítélte. A

visszaemlékezés — hogy egyebet ne mondjak — kissé hézagos. Kénytelen vagyok némi kiegészítést hozzáfűzni. Attila vallásgyalázási pere ugyanis végső fokon a kúria elé került, amely fölmentő ítéletet hozott. Az ítélet indoklása nem érdektelen.

„A vád tárgyává tett költeményben mindenekelőtt nincsenek Isten ellen intézett gyalázó kifejezések.

A költemény címe »Lázadó Krisztus« azért nem gyalázza Istent, mert a cím alatt a költeményből kitűnőleg a földi igazságtalanságok ellen lázadó embert kell érteni, aki az isteni igazságosság megvalósulását kéri az Istentől.

A költeménynek ezt az alap gondolatát fejezi ki az elsőfokú ítélet rendelkező részében a következő kitétel: »Ó, Uramisten, ne légy Te a Jóság! Ne légy más, mint az igazságos Úr. Több kalászt adj, de azért el ne vedd a rózsát« és »lennél immár igazságos Isten!« Ezekben a kifejezésekben nincs gyalázás Isten ellen, mert azok nem tagadják az Isteneszmét, csak annak a földön megvalósulására irányuló kérelmet fejeznek ki, nem is tiszteletlen módon, hanem inkább elkeseredés és könnyörgés alakjában.

»S arany szavad átváltozott rossz, kongó ércé« — nem jelenthet egyebet, mint hogy Isten ígéje a földön nem érvényesül, üres szóvá lett.

Végül a »S munkámban, Uram, érek annyit, mint Te, nagy passziódban« kitételben csupán merész összehasonlítás van az Isten végtelen s az általa alkotott ember véges munkája között, amely összehasonlításból esetleg kivehető vallásellenes jelentőséget teljesen ellensúlyozza, és megcáfolja a költeménynek ezután következő vallássosságtól és költői erőtlől hevített része. Ebben ugyanis az a gondolat jut kifejezésre, hogy a veszendő ember lelke, nemsokára része, szeme lesz az isteni lénynek, amely ily módon jobban meg fogja látni a földi nyomorúságokat és igazságtalanságokat.

Minthogy — fejezi be az ítélet — ezek szerint a királyi ítélőtábla tévedett akkor, midőn a vád tárgyává tett költeményben bűncselekmény tényálladékát ismerte fel, a kir. ítélőtábla ítéletét a védő alapos semmisségi panasza folytán megsemmisíteni és a vádlottat felmenteni kellett.”

Amíg idáig jutott a Lázadó Krisztus a paragrafusok sűrűjében, Attila a Virág-cukrászda ingyen uzsonnája mellett keseredett. Úgy tűnik nékem, ebben a korszakban kezdte, amennyire körülményei engedték, összhangba hozni életét meggyőződéseivel. Ez nem ment lázadás nélkül. Amikor három esztendő múlva negyedik egyetemi évét végezni visszatért Szegedre, már mutált a költő hangja: a siheder játékos vidámsága az étellel, az emberi rosszakarattal farkasszemet néző férfi sötét elszántságával váltakozik verseiben. Rájött arra, hogy az élet fogja és — harc.

A Tanításokhoz nem nyúlt többé. Lehetne-e a ma világához idegenebb hangon szólni, mint ez a Tanítások? Lehet-e ma reménytelegebb és visszhangtalanabb szót elképzelni, mint a Tanítások igéje? A hegyibeszédeknek úgy látszik, örök sorsuk, hogy újra, meg újra elsikkadjanak. De a költőket védi a sírontúli igazság.

Délmagyarország 1943. febr. 21.

József Jolán

911. POLITIKA JÓZSEF ATTILA KÖRÜL

Az utóbbi időben újra sok szó esik József Attiláról. Őt idézgetik úton-útfélen, a Népszava állandóan róla cikkezik, a szépirodalmi lapok nagy hangszórával közlik kiadatlan verseit, vagy talált leveleit, baloldali intellektuelek és kultúrhisztérikáknak Összes Verseinek kötetével a hónap alatt rójják a város utcáit, Gobbi Hilda előadóestjeinek ő a kedvenc és elsőszámú költője. Megtették a legnagyobb magyar költőnek, a nagy látnoknak, jósnak, a halálba kergetett halhatatlannak.

Amint Babits Mihály halála kitűnő alkalom volt a baloldalnak egy nagyszabású világnézeti és politikai, tehát egyáltalában nem irodalmi tüntetésre, — elég itt csak a híres Babits-émlékkönyvre utalni — úgy lángolt fel most József Attila neve körül is egy ilyen hasonló, de nagyon is átlátszó szándékú tüntetés.

Miután a jámbor magyar olvasók nagy része nem ismeri József Attila költészetének legjellegzetesebb darabjait, ahhoz a jelbeszédhez sem ért, amely egy ilyen irodalmi politikai vitában a lényegyet eltakarja, hadd mutassunk itt be az olvasóknak néhány jellegzetes József Attila verset. Itt van például a „Munkások” című vers utolsó szakasza:

*De — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószalagára
szerezve így készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát!*

Hogy milyen csillagról beszél itt József Attila, az nem kétséges. Mint ahogy semmi kétségünk nem lehet arról, hogy kik voltak a jog és szabadság hősei, Irun falainál, akikről 1936-ban, a Zsolt Béla-féle Virradás idején József Attila *Egy spanyol földműves sírverse* címmel a következő emléksorokat írta:

*Franco tábornok besorolt ádáz katonának,
nem szöktem meg, mert félttem, agyonlövet úgy.
Félttem — azért harcoltam a haddal a jog s szabadság
ellen Irun falain. S így ért a halál.*

A *Világítsd föl* című versében a következőket írja a „rendről” a költő:

*És vigasztald meg ha vigasz,
a gyermeknek, hogy így igaz.
Talán dűnnyögj egy új mesét,
fasiszta kommunizmusét —*

*mivelhogy rend kell a világba,
a rend pedig arravaló,
hogy ne legyen a gyerek hiába
s ne legyen szabad, ami jó.*

A legjellegzetesebb azonban talán a *Thomas Mann üdvözlése*. Megjegyzés a cím alatt: Bevezetőnek készült Thomas Mann budapesti felolvasásához, 1937. január. Ebből vesszük a következő sorokat:

*Párnás szavadon át nem üt a zaj —
mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulnak ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol —
meddig lesz hely, hol felolvasható? . . .
Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és a nők a nők — szabadok, kedvesek
s mind ember, mert az egyre kevesebb . . .
Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaít.*

Ha semmi más, ez az egyetlen vers önmaga megmagyarázza, mért lett az egyébként valóban tehetséges József Attila a Pesten magyar nyelven megjelenő újságok nagy részében olyan Petőfi méretű nagyság,

olyan mindent betöltő poétaóriás, aki Erdélyi, Reményik, Mécs László dicsőségét nyomtalanul megsemmisíti. Nem volt magyar költő még, aki ordas új eszmékről, az új méregről így írt volna és az évig dicsőítette volna az emigráns Thómas Mannt, mint az európeér intellektus földi inkarnációját, aki minden uszítással szemben áll most.

Egyelőre csak ennyit József Attila verseiből. Legközelebb, ha a túloldalon megint elkezdődik József Attila védelme, folytatni fogjuk.

Egyedül Vagyunk 1943. febr. 26.

912. ERDÉLYI JÓSKA ÉS JÓZSEF ATTILA

Erdélyi József megtámadta József Attilát, az állítván róla, hogy félzsídó származású. Egy egész kórus zengett fel erre a támadásra a Népszavától a Magyar Nemzetig s közölték, hogy a költő testvére, József Jolán pert indít a halott emlékének meggyalázása miatt. Rendben van, Erdélyi máskor majd vigyáz a szavaira. De nem maradt ennyiben az ügy, még nagyobb lett a vihar s most már mindenki sietett elmondani véleményét. Így szólalt meg a Nemzeti Újságban Tóth László is s lejárta Erdélyi Józsefet, József Attila oldalára állt. Bár mi egy pillanatig sem helyeseltük Erdélyi József elhamarkodott kijelentését, mint ahogy általában nem helyeseljük, ha „cikket” ír, mégis túlzónak tartjuk azt a módot, ahogyan Tóth László pálcát tört fölötte. Ha igaz is lenne, hogy Erdélyi Józsefet csak a költői irigység tüzelte József Attila ellen, Erdélyi József még akkor is lenne olyan érték a nemzet számára, mint József Attila s kár volt egy elhamarkodott kijelentése miatt lejárások közepette így elutasítanunk magunktól. Nincs költő, aki életében valami hasonló bűnbe ne keveredett volna, tehát nem értjük, miért pont Erdélyinél tartja megbocsájthatatlannak Tóth László. Ha pedig tovább megyünk egy lépéssel, akkor már mondjuk ki, hogy a mai felfogás szerint Erdélyi József jobboldali ember, József Attila pedig baloldali. Bizonyos körök mindkettőt zászlonnak lengetik s ami azt illeti, a mi ízlésünket már régen felülmúlta mindaz, amit a baloldal József Attila nevével mivel. Mégis, ítéletünket (s ugyanígy Tóth Lászlóét is) József Attila költői értékének elbírálásánál nem befolyásolja baloldali volta, — szívesen elismerjük nagyságát, de ha neki meg tudjuk bocsájtani a Szép Szót és még sok egyebet, miért nem tehetjük meg ugyanezt Erdélyi Józseffel? Költők, az ő cselekedeteiket bizonyos határig más mértékkel szoktuk mérni — miért tagadjuk meg hát ezt a csekély kedvezményt pont Erdélyi Józseftől? Tóth László szavaiból esetleg arra következtethetnénk, hogy azért, mert József Attila sokkal tehetségesebb Erdélyinél. Az Új Élettel az elsők közé tartoztunk, akik

még Csehszlovákiában méltattuk József Attilát, pedig az ő ottani reklámja a hazainál is különösebb volt (a Szép Szó prágai estje például); mégis azt mondjuk, Tóth László majdnem egyedül áll azzal a különvéleménnyel, hogy messze Erdélyi fölé helyezi József Attilát.

De ne piszkáljuk tovább a költői értékelés ügyét; Erdélyi József azért Tóth László szerint is nagy költő, csak ép nem a legnagyobb. Vegyük tehát úgy az ügyet, hogy két mindenképpen jó költővel állunk szemben s így marad a következő egyszerű tény: az egyik nagy költőt elutasítjuk a másik nagy költő kedvéért, kizárjuk, kiteszítjük magunk közül. Régi jó szokásunk ez, aztán utólag csodálkozunk rajtuk, miért hanyódtak a szélsőségek között, miért nem lettek a mieink, vagy miért csak halálukban tértek meg hozzánk. Végeredményben amilyen igazságot szolgáltatott Tóth László József Attilának, amikor a katolikus közönség előtt elismerte nagy költőnek, ugyanolyan igazságtalanul bánt el Erdélyi Józseffel, hogy értékei ellenére is teljesen elutasította. Vagy minek nevezzük hát azt, hogy kedvesebb neki a baloldali József Attila, mint a jobboldali Erdélyi József?

Új Élet 1943. febr.

913. POPIOLEMI PLOMIENIEM

címmel Ady verseiből gazdag lengyel antológiát adtak ki Budapesten. Adynak legismertebb és legtöbbet támadott politikai versei, legegységesebb Léda-költeményei és néhány finom lírai darabja látott lengyelül napvilágot a kötetben. Előszót Fodor József írt a kiadványhoz, mely második kötete egy tervbevett magyar irodalmi sorozatnak. Tavaly József Attila verseiből állítottak össze a lengyelek egy kötetre való műfordítást. A műfordításokat Tadeusz Fangrat, az ismert lengyel költő készítette, aki a két nagy magyar költőnek közeli lelki rokona. Értesülésünk szerint a költő hamarosan nyilvánosság elé bocsátja a sorozat harmadik kötetét is.

Független Magyarország 1943. márc. 19.

914. A HAT ÉVE HALOTT NAGY MAGYAR KÖLTŐ A „HARC” SZERKESZTŐSÉGÉBEN...

A „Harc” írja: József Attila (1905—37) Ady Endre után az utolsó hűsz esztendő legjelentősebb magyar költője volt. Ez minden magyar lexikonban, tudományos vagy irodalmi folyóiratban elolvasható. Most

nemrég volt hat esztendeje, hogy Balatonszárszón eltemettük. Mivel görögkeleti pap nem volt a közelben, protestáns lelkész búcsúztatta a havas domboldalon a Balaton felett. Több száz magyar zsellér zokogott a koporsónál és köröskörül az egész ország gyászolt, mélységes némaságban.

Mikor néhány héttel ezelőtt egyik közismert versét a Harcban megjelentettük, meggondolásaink merültek fel: nem túlságosan elcsépettet adunk-e közre? Hiszen nincsen magyar, aki József Attilát ne ismerné betéve. De aztán mégis lenyomtattuk, szépsége miatt. Olvasóink bizonyosan emlékeznek reá: a költemény a betlehemesekről szól, akik papírzászollal kezükben köszöntenek be a házakba karácsony táján Magyarországon. Öten vannak: a három királynak meg a két pásztornak öltözött. Énekelnek, imádkoznak, azután a gazda hellyel kínálja meg őket. Ilyenkor leteszik a jászlat, helyet foglalnak, míg kaláccsal, pálinkával vedéglük meg őket. Erről szólt József Attila verse.

Magyar-Amerikában azonban a magyar költészet legszebb kincseit sem terjeszthetjük úgy, hogy a szellem nyomorékjai ne részesítenének érte támadásban. Most érkezett meg a „Magyarok Vasárnapja” című detroiti sajtótermék, mely két hasábon támad minket. Miért?

Először is azért, mert a Magyarok Vasárnapja József Attilának még a nevét sem hallotta sohasem és a hat éve halott nagy költőről azt képzeli, hogy „a Harc jeles bölcselője”, amint hogy ő valóban itt volna közöttünk, ha élne. Másodszor pedig nem tudja magyarul olvasni és a magyar betlehemesekről szintén nem lévén értesülve, a legáhíatosabb magyar karácsonyi versek szerzőjéről megállapítja, hogy „szemtelen hangú keresztény gyalázásban” leledzik. Végül pedig mindezt felhasználja, hogy a szokott mosdatlan rágalmakat éppen a kereszténység nevében intézze ellenünk, ama kereszténység nevében, melyekről a Magyarok Vasárnapja szerkesztőjének fogalma sem a múltban nem volt, sem a jelenben nincsen.

Ellenünk intézett támadások alkalmából mosolyogni szoktunk. Most azonban mélyen elpirultunk a szégyentől, hogy ilyen „ellenfelekek” hozott össze a sors. Hogy ezek, akik József Attila nevét még sohasem hallották, akiknek édes nyelvünkről, kultúránkról és a kereszténységről egyformán fogalmuk sincsen, ezek a plagizátorok és tudatlanok, analfabéták és hitványak, akik pecsenyesütő nyársukat emelik magasra az eszme fáklyájaként, merészelnek támadni minket. Dehát ilyen a bujdosók sorsa: fejünk felett a csillagok világolnak, de lábunkat a mocsár férgei marják. Így mondta ezt egy másik bujdosó keresztény, akit Dantenak hívtak — hatszáz év előtt.

Új Világ (Buenos Aires) 1943. ápr. 17.

I.

A költő ott kezdi, ahol te végzed. Te kinyújtózol és visszarettent a távolságok mérhetetlensége. Ő belerepül az űrbe, a semmibe és megtelíti színnel, hanggal és illattal. Téged nyomtalanul elvisz a halál; neki csak maradandóságát hitelesíti. Te hanyatt fekszel a réten és engeded, hogy szétáramoljon ereidben az élet realitása; ő összeborzong és begubózik: külön világot alkot.

Voltaképpen minden ember — vagy megszorítva —, minden költő külön világ. „Vagyok, mint minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség, Lidérces, messze fény” — vonta meg az áthidalhatatlan távolságokat Ady Endre. A különbségek azonban sokkal inkább a milyenségben és a kisugárzó felületben jelentkeznek, mint a távolságokban, József Attila is így döbben rá nagy, emberi magányára, sőt kiközösítettségére.

A huszadik század költőinek kórtünete: az árvaság és magány érzete. „A Sziriusz van tőlem távolabb, Vagy egy-egy társam, jaj, ki mondja meg?” Valahogyan századunk minden költője Tóth Árpádnak vall, persze a saját hangján. József Attila is. Pedig nem született mizantróp, mint Juhász Gyula. Valamikor még ilyen tanácsot ad:

*Hiába füröszted önmagadban,
Csak másban moshatod meg arcodat.*

De amikor az emberek hátukat fordították a feléjük jövőnek, hogy ne lássák testén a nyomor, a lelkén a költő jegyeit, kiábrándulva rájön, hogy bizony „mindenkiből kicsurog a lelkünk”.

Van, aki ki tud menekülni ebből az árvaságból és magányból, mint Kosztolányi: szegény kisgyermek-önmagához. Olyan is van, aki önszántából hull bele: Juhász Gyula. József Attila nem menekül sem a magány elől, sem abba. Az mintegy szükségképpen éri el az embert és ugyanakkor a költőt. Árvaságának tudatosulása felemeli és bezárja: külön világot alkot. Benne nem fáznak a távolságok, mint Tóth Árpádban és nem robbantja szét a vágy, mint Adyt:

*De, jaj, nem tudok így maradni,
szeretném magam megmutatni,
Hogy látván lássanak . . .*

Adynak sikerült a programja. Máig is magát legteljesebben feltáró költőnek tartják. József Attilában nem mozgolódnak ilyen vágyak s

mégis tökéletesebben és teljesebben megmutatta magát még Adynál is. Nincs és nem is lehet rejteni valója: verseiben meztelenül lép elénk. Különbség csak a milyenségben van: meztelensége egyszer a fürdőző üdesége, máskor a beteg mániákus reszketése.

A személyiség akkor fejleszti maga köré a külön világ burkát, amikor tudatosul benne Énjének kapacitása, hogy milyen területű világot tud elkeríteni magának. Ez a saját világra való ráébredés lehet szélsőségesen tragikus, mint Oscar Wilde gnómjánál, midőn először látja meg a tükörben saját groteskségét s rádöbben: milyen kiskörű is az ő világa. Többnyire mindnyájan így vagyunk ezzel az első tükörbe nézéskor. Vagy meghalunk kicsinységérzetünkben, mint Wilde törpéje, azaz feladjuk Énünk autonómiáját s örülünk, hogy az élet egyetemességében még van számunkra fórum és ott a gyengék örömeivel elkeveredhetünk az erősek között. Vagy felemel ez a tragikus, végső szembeállítás önmagunkkal s még a torzképben is boldogan ismerjük fel a jegyet, mely megkülönböztet, kiemel és elválaszt.

József Attila számára a magány nem ugródeszka és nem mocsár. A magánnyal egyszerűen betakarószik, hogy álmodhasson alatta. Így lehet, hogy kimondhatatlan nyomora ellenére mesevilágban él, ahol csodálatosképpen minden reális és mégis elomló, súlytalan. De nem elefántesonttorony ez az ő mesebeli zártsága.

*Külön világot alkotok magam
Mert mint baktériumnak csepp is tenger
Idegen, messzi bolygó minden ember,
Kinek csak vágya, álma, gondja van.*

Furesa lehet, amikor valaki kiszakítja magát természetes életformájából és újat teremt magának. Mondják, a gyermek Kölcsey társaitól elvonulva akropoliszt épített homokból. Ki tudja, mi épült ugyanakkor a lelkében? Mörike gyermeki fantáziája egy országot alkotott földrajzzal, történelemmel és mitológiával. József Attila külön világának kialakítására az érzelmi és értelmi differenciálódás szintén a gyermekkori élmények mélyére nyúlik vissza. A három testvér olykor egy világgiküszöbölő és világepítő játékkal szórakozott. Püngrüöcknek nevezték magukat s a dolgok és fogalmak csak általuk ismert *másik* lényét új, másoknak érthetetlen szavakkal jelölték. Ez a világtól való elkülönülés még hermetikusabb formában található fel Stefan Georgénél, aki egy képzeletbeli országot teremtett, annak nyelvével együtt, melyen így egyedül beszélt a világon. Első költeményeit is ezen a nyelven írta. Lélektanilag ilyen izolálódással mutat rokonságot a püngrüöc-játék is.

Végső formájában a külön világ a fel-feldobott és önmagába menthetetlenül visszahullt költő. A költő pedig a zártság és nyíltság egyensúly-játéka. Elszigeteltségének egyik Janus-arca ezért fordul állandóan befelé, mert ez zártság: kirekeszt mindent, ami nem ő és magábaölel mindent, ami saját maga. E külön világ József Attila rablővára: innen prédára indulhat és itt megpihenhet. Pedig még harmónia sincs itt. Bent is folytonos mozgás és reláció van, csak nem a „kinti” dimenziók értelmezésében. Az eszméket és tetteket a szabadság, testvériség, egyenlőség hármassága koszorúzza. Az ellentétek sem úgy viszonylanak egymáshoz, mint jó a rosszhoz és szép a csúnyához, hanem mint jó a csúnyához és szép a rosszhoz. Valahogy mintha minden eszméjét, szavát vagy kifejezését egy kategóriával eltölték volna a légüres tér felé.

De nem is anyag és tömörség az ő adottsága, hanem ideák és fogalmak lebegése. Ezért olyan kétlaki a költészete. Egyik lába a földön, a másik a semmiben. Verseit féllábon írja. Ha a földön áll, a semmi, az irrealitás, a fantázia (vagyis a minden) mankójára támaszkodik. Ha légüres térben kezdi, akkor meg a földre nehezedik, hogy balul ne járjon. Így a realitást és irrealitást mindig összekapcsolja, csak a súlypontokkal játszik. Engedi magába folyni a realitást, de megszüri a szennyet és hangfogót tesz a zajra.

Különös érzés József Attila világában járni, hol „Szépségfák állnak illatokkal telten”, s „Csak néhány gondolat örül bele, Hogy mért virít, bár marja Ūr szele”. Nehéz lenne meghatározni, hol vagyunk: a mesében vagy a lélek alvilágában. Mégis talán Prospero szigetéhez hasonlatos leginkább az ő birodalma. Mákonyos vesszeje elaltatja az erőt és láthatatlan szellem szolgálói korlátlanul járnak az időt és teret.

Talán éppen azok a legszebb versei, melyek itt, egzisztenciális centrumában fogantak (*A Kozmosz éneke, Isten, Szépség koldusa, A Dunánál, Altató*). Legtöbbjüknek messze és régen fakadt a magja és magukon viselik a mákonyos álom könnyű bágyadtságát. Így érti meg harminc év múltával apját, „aki a zengő tengeren — nekivágott Amerikának”. És így lesz mosónő anyjából mese, midőn „kékítőt old az ég vizében”.

II.

A költő megnyilatkozása idegrendszerének függvénye. Nem véletlen, hogy a világirodalom legprófétább költője örült volt: William Blake. A szkizofrénia híd az örület és a tiszta ész logikája közt. Ahol a kettő összetalálkozik: egészen egyéni erejű gyűjtőpont keletkezik a lélekben. Szerb Antal mondja, hogy a szkizofrénias költőnek olyan előnyei vannak a normális költővel szemben, hogy szinte tisztességtelen versenyről lehetne beszélni. Ez azonban az éremnek csak az egyik, a

tiszta költészet felé eső, szubjektív oldala. Másik felé, a kollektívummal szemben éppen ebben rejlik költői tragédiája.

József Attila költészetét is a kollektívum buktatta meg. A nagyközönség ugyanis szereti az *a priori* asszociációkat és tökéletesnek képzelt normalitásában nem tud megbocsátani annak, aki másképpen lát, mint ő. Pedig a szkizofréniásnak éppen képzettársításából következik a helyes költői diagnózis. József Attila szkizofréniája a betegség teljes kitöréséig, 1936-ig főleg érzelmi jellegű. Tehetetlenül hánykolódik az érzések és hangulatok szélsőségei között. Objektivitásának állandósága és értékelésének biztossága meginog és elvész. Asszociációjában zavar támad. Az emlékképek szabadon, szertelenül, sokszor egyenesen bizarrul társulnak. Az egyes képzeteknek néha gyorsan helyet kell engedniök a következő, nagyszámú új képzeteknek. A szoros logikai kapocs az egyes képzetek közt meglazul, egymással nem asszociálódó képek merülnek fel az öntudatban s a gondolatmenet ezáltal lüktetővé, fegyelmetlenné válik.

Kezdő- és záróképei között sokszor felmérhetetlen a reális távolság. Olyan, mint egy titokzatos izomzatú ugró, aki hatalmas lendülettel rúgja el magát az egyik bizonyosságtól, felemelkedik s eltűnik a fellegekbe, hogy aztán szerencsésen földet érjen a túlsó oldalon.

*Isten megcsókolja minden arcom
És nagy, rakott szekerek indulnak belőlem
a pusztaság fele.*

Az asszociáció tartalmi zavarai főként a betegségének kitörését megelőző időszakban kezdődnek és azután végig tartanak. A téves eszmék és kényszerképzetek hatása is kimutatható. Ezek rendszerint másodlagosak; hallucináción, illúzión, emlékezetcsalódáson alapulnak, rendszerbe foglalva nincsenek, változékonyak és sokszor egészen logikátlanok.

Hirtelen benyomásai, rapszódikus ötletei és indulatai következtében úgy tűnik fel, mintha két agya lenne: egy normális és egy patológiás s felváltva hol egyikkel, hol másikkal gondolkoznék. Kettős gondolatvágányának szeszélyes váltójátéka van:

*Ezt a széket odább tolni,
vonat elé leguggolni,*

*elleneimmel békülni,
hosszú késsel mind megölni.*

*vagy csak így megülni veszteg, —
fölgnyíjtani Budapestet.*

Maga ez a meghasadtság, a Janus-arc nem új irodalmunkban, hiszen Ady a *Seregély és galamb*-ban így tiltakozik: „Nem emlékszem a csúf madárra, Újszülött vagyok, nem is éltem.” Tőle mintegy örökségül kapták költőink ezt az életérzést. De az ő kettősségük mégis egészen más, mint a József Attiláé. Amott Nyugat és Kelet, kollektívizmus és magány, huszadik század és kultúra vívja harcát. Modern költőinkben az élet hasadt ketté, József Attilában az eszme.

Nem tudom miért, de Poe-val tudom legjobban felmérni József Attila költészetének és idegzetének kapcsolatát. Pedig egészben véve több a különbözőzés bennük, mint a hasonlóság. De mégis Poe a legszerencsésebb próbabábu József Attilához: engedelmesen megmutatja, ahol illik, s összeráncolja és kifeszíti, ahol bő vagy szorít.

„There is a twofold Silence — sea and shore, Body and soul.”* Mind a ketten innen indulnak el és ide térnek haza: az eszmék és tételek meghasadásához. De amit közben produkálnak, az ellentét vagy legjobb esetben párhuzam, mely csak az ellenőrizhetetlen végtelenben találkozhat. Poe élete megújuló dekadencia, József Attiláé visszataszított felfelevagyás. Poe induktív, József Attila deduktív. Poe az életből kel útra a metafizika felé, József Attila a végtelenség titkait morzsolja bele az életbe. Poe tudatosan tör a misztikum felé, József Attilával ösztöne mondatja ki. Poe démoniságát az agy sugalmazza, József Attiláért az egész idegrendszer.

Nietzsche apollói és dionysosi művészetet különböztet meg. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint álom a mámorhoz. Három magyar költőt ismerek, akikbe a dionysosi költészet démonai szállottak: az öregedő Vörösmarty, a nyugodatlan Ady és a Janus-arcú József Attila. Csak a patológiás lélek lehet démoni megszállottságú. József Attila zenéje nem Apolló hárfáján született és nem a szférákból szállott alá. Nem is a harmónia tisztasága, hanem brummadzázó medvetánc. Dudaszó, melyet nem égi s földi hangok sugaltak.

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Így mondja ezt a *Medvetánc* mottója. És így is van. Valóban a lélek és ész poklában járt s démonokkal társalgott. Itt a földön pedig e démonok szólalnak a száján. „Nem én kiáltok, a föld dübörög, Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán...” Ennek a sátánnak adja el hús

* „Kettős csend van: tenger és part, test és lélek.”

esztendejének hatalmasságát és ez a sátán szítja benne az élet tüzét és altatja a halált.

*Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!*

Az első hedonista sor, mely mohón kap az élet után és a transzcendens második, mely az elmúlásnak vet gáncsot, tökéletes teljességgel fejezik ki József Attila patológiás életfilozófiáját: az eszmék kettéhasadtságát.

III.

Szerelem és halál: a két legnagyobb emberi érzés. Mind a kettő kifürkészhetetlen titkokat rejt az emberi agynak és bűvös meséket sug a szívnek. Érdekes lenne egyszer megvizsgálni, milyen a költők magatartása a szerelemmel és halállal szemben. A tapasztalat csak az első pillanatra paradoxon: akiben legjobban feszül a szerelem vágya, az viszi a legkevesebb félelemmel a legtöbb áldozatot a halál oltárára.

A költőt a szerelem sohasem válthatja meg. Pedig örök vágya, hogy benne és általa beteljesedjék az élete. Az emberi lélek a szerelemben nyílik ki legmélyebben és a szerelemben mondja el legőszintébb vallomásait. Egy költő szerelmi poézise egész költészetét jellemzi és determinálja. Századunk költői — talán ez is Ady-örökség — önmagukat keresik a szerelemben. „Egy lány, ki én vagyok” — képzeli első szerelmét Kosztolányi. Ezért van minden költőnek több szerelme, mert mindegyikben fel tud fedezni bonyolult Énjéből egy-egy motívumot és ott kutat lázasan, mint szebb jövő reményében a bányász. Az eredmény persze kiábrándulás, hiányérzet és tragikus tudatosítása annak, hogy egy asszonyban nem találhatja fel saját magát. Így lesz a legtöbb költő szerelme transzcendens és Beatrice-komplexummal átítatott.

József Attila szerelem-problémája *Asszony-várással* kezdődik és önmaga keresésével folytatódik. „Vár ránk a lány, aki mi vagyunk . . .” De az igazi, tulajdonképpen józsefattilai szerelem nem ez. Ennél sokkal több. Konkrétebb, személyhez kötöttebb és gáttalan buzogású.

*Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket a hallgatók vermek,
szeretlek, mint fényt a termek,
mint lángot a lélek, test a nyugalmat!*

Vagy:

*Minden mosolyod, mozdulatod, szavad,
őrzöm, mint hulló tárgyakat a föld.
Elmémbé, mint a fémbé a savak,
ösztoneimmel belemartalak.*

Valami titkos, elkerülhetetlen törvény adja meg vágyának az irányt. A szavaknak minden sugara az asszonyhoz fut, mint központ-hoz, lényeghez és oltalomnyújtó bázishoz. Mintegy szükségképpen kell neki az asszony. Nélkülözhetetlenné válik számára, mint gyermeknek az anyja. Beteg, dolgozó anyjának nem volt ideje, hogy a biológiai értelmezésen kívül másféle anyja is legyen. Anya, aki megfedd és megbocsát; anya, akit szeretni lehet és aki viszontszeret s akinek vigasztaló keblén szétolvadnak a gondok, mint ködben a fény.

Talán a rég elvesztett anyát kereste ebben a legtisztultabb fázisában. Az anyát, aki nem ért rá, de nem tudott igazán anyja lenni. Az anyja és szerető utáni vágy ölekezett össze e verseiben. „...sok kedves nőből — próbállak összeállítani téged”. Természetesen az anyát csak egy valakiben lehet hiánytalanul fellelni: az anyában. A többi csak hamisítás vagy illúzió. József Attila szerelem-problémája is azért maradt megoldatlanul, mert maga a probléma is meghasadt benne, szétvált két többet soha össze nem illeszhető darabra: az anyára és a szeretőre. Agyával, gyermekkori emlékeivel és melankóliájával a megholt és nem is élő anyai gyengédséget kereste, míg érzékével és ösztöneivel szeretőre, társra vágyott. E kettéhasadtságnak összenem-illősege már magában hordja megoldhatatlanságát és hiábavalóságát. Pedig nagyon menekülne a Janus-karokba, mert fél, hogy lehúzza és elveszejti ez a világ, ha nem segít neki a szerelem.

Van ebben a szerelemben valami az öngyilkosok utolsó reménysugarából. Hiszen az öngyilkos is igényeket és követeléseket támaszt a halállal szemben: annak kell betölteni mindazt, ami itt csak üresség és reményvesztett kongás. S József Attila olyan reménykedő mozdulattal ugrik fejest a szerelembé, mint öngyilkos a vízbe. S a született öngyilkosok, ha meg is mentik őket, többé nem tudnak szabadulni attól a különb élettől, memelyet a halál mutatott számukra.

Flóra szerelme volt József Attila legutolsó menedéke. Legalább egy időre könnyűvé tudta varázsolni terhét és egyesítette a probléma kettősségét. Flóra nem azt jelentette József Attilának, mint Lilla Csokonainak, Léda Adynak és Beatrice Danténak, hanem mint a szerelemtől beteg Rómeónak Júlia megpillantása.

*E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szívemről,
mint sebről a kötést te leoldtad — újra bizsergek.
Szól örökös neved árja, törékeny bájú verőfény,
és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem.*

Szkizofréniájának súlyosbodásával kényszerképzetei támadnak: Flóra elhagyta. Utolsó napjaiban kijelentette: Flóra meghalt! Pedig csak a remény halt meg benne, hogy szerelemben valaha is rátalál a Janus-arcú kedvesre: az anyára és szeretőre. Olyan megállapítás volt ez, mint amikor az öngyilkos sikertelen próbálkozások után rájön, hogy nem érdemes vízbe ugrani, úgyis kimentik.

De a halálgondolattal nem hagy fel. Eddig egy reményvesztett élet árvaságából menekült a szerelembé; most a becukódott szerelemtől fordul az igazi halálhoz. A halál gondolata különben nem új József Attilánál. Kilencéves korában döböntette meg az egész családot első öngyilkossági kísérletével. Egy alkalmi felindultságában lúgkő helyett keményítőt ivott. Végignyúlva a kövezeten várta a halált. Mert a halottnak jó. A halottat nem zavarják a boltba és nővére nem üti pofon. Második kísérlete tizenhétéves korában, makói tanulása alatt történt. „Valami dekadens pillanat hatása alatt” hatvan darab aszpirint vett be. Gyomormosás és néhány nap múlva színjeles bizonyítvány. „Klasszikus, mi?” — írja az esetről nénjének. Egy év múlva sínekre fekszik, de a halál most is élni hagyja. A vonat már előtte elgázolt valakit s őt felszedik a sínekről. Párizsban ismét sikertelenül provokálja a halált. Az élet, mint egy bumeráng, mindig visszaperdül rá, míg végül 1937 decemberében sikerült döntő revansot vennie a halálon.

A halál József Attilánál sohasem az álom rokona, mint az apollói költészetben. A halál nála a csend rokona, melyben démonok szunnyadnak. Ezért írja a csendről:

*Riasztó, mint a fölmorajló tenger
És mint a végtelen hó épp olyan.
Álarca mélyén bús halál rohan —
Jaj, üstökömbé kap s én gyáva Ember*

Remegve ejtem lelkemet elébe.

De ha a démonok felébredtek, már nem fél. Mert mi is lesz a halál után?

*...friss széltől pirított arccal
tanácstalan barátok várnak
s meggyőződévén, hogy eltemetnek
utamból immár félreállnak.*

Cinikus ez a vers, de bátorság is. A jó sebész bátorsága, aki sajátkezűleg tárja fel testét és Villon cinizmusa, aki az akasztófa alatt előbbre tud gondolni három nappal. Legfeljebb egy fájdalom lesz a halál után:

*...valaki meglop s jó kutyám
nem uszíthatom többé rája.*

IV.

Olyan József Attila, mint népmeséink harmadik, legkisebb gyermeke. Mintha az elvarázolt vagy elcsérélt királyfi szerepe lenne az övé. Nővérei az idősebbek előjogaiban és fölényében élnek, őt elveri anyja, ha rossz hangulatú. Nővérei már viszonylag jól élnek, ő újságot árul és hajósínaskodik.

De nemcsak a családban, az életben is lemaradt vagy megkésett harmadik gyermek. Iszonyú nélkülözések közt végzi iskoláit. Társai már régen tanárok, őt még az alapvizsgától is elriasztja professzorának fenyegetése. Más költőknek hullnak a különböző irodalmi díjak, őrá alig néhányan figyelnek.

Talán ez a kismiszettsége állította be a szociáldemokrata pártba, mintha velük akarná visszapörölni elvesztett királyságát. Pedig éppen a leglényegesebb hiányzik belőle: forradalmárok aktivitása. A szocialisták persze behajtott karokkal ölelték magukhoz, mint ahogy egy másik párt manapság Sértő Kálmánt fojtogatta. Pedig egyikőjüknek sem eleme a politikum. Ha József Attilában van egyáltalán politikum, mely őszintén és elhíhetőség hat, úgy az a nyomor üllőjén kalapálódik politikummá.

Gyermekkori emlékei: a nyomortanyák és a pályaudvari szénlopások a férfit is kísértik. Egy lépés csak az életbe és már fölnagyítva, ezekre látta nehezeden a nyomort, melyben ők is éltek. Ekkor döbben rá végzetére és most lesz proletár-költő. Büszke osztályöntudattal vállalja a nyomort is: „Föl ne hányd sorodat: nagy proletári sor!” Erről a nagy proletári sorról ad megrázó helyszíni közvetítést a *Külvárosi éjben*. A falakon „a nyomor országáról — térképet rajzol a penész” és „romlott fényt hány a korcsma szája”. Kis mozaikokból tevődik össze ez a rapszódikus koncepciójú és mégis harmonikus vers. A proletárság helyzetjelentése ez.

Azonban osztályköltőnek és pártköltőnek lenni nem egy. Ha valaki jó riporter, még nem következik, hogy jó politikus is. József Attila úgy tudja regisztrálni a proletárság nyomorát, mint előtte és utána senki. Nem csoda: az életét avatta verssé. De mikor a politikumot kellett hirdetnie és pártprogramot szöcsövezni: elnyúlik és parttalan lesz a vers.

Sokkal autonómabb és bővölőbb volt az ő külön világa, mint hogy teljességgel el tudjon szegődni belőle.

Mert mit is kívánt tőle, mint költőtől a szociáldemokrata párt? Kettőt: temesse az egyént a kollektívum ölébe és fenje versének élet az osztályharcra. De József Attilát is kötelezi a hűség idegzetének kettősségéhez. Itt is párhuzamosan fut benne a probléma kettéhasadt feszessége: „S a legnagyobb lélek szökkent belém: Az ucca és a föld fia vagyok.” Ezért tudja mintegy szimultán felfedezni a város peremének és a magyar falunak tragédiáját. Gyermekkorának egy részét falun töltötte rokonoknál és nevelőszülőknél. A faluban is meglátja, amit a proletárságban: a nyomort, a szenvedést, a kisemmizettséget. „Magyar ember — rongya zászló; élete a tál”; a tájra pedig az elmúlás fekszik.

*Az ól ajtaja kitérve.
Lóg, nyikorog, szél babrálja.
Hátha betéved egy malac
s kukoricatábla szalad
csövestül!*

Már a *Medvetánc* c. kötetben szinte csaknem egészen elhallgat a proletári hang. A politikum pedig teljesen. Most a zsellérek nyomorát, a parasztok elesettségét és a magyar falvak lassú pusztulását keveri versébe. Nem lázadás és forrongás sistergése többé. Fényképeket és pozitívumokat tesz elé: a következményeket vond le magad, ha őszinte ember vagy.

Ezzel a szándékkal rajzol a magyarság és a falu problémájáról globális képet *Hazám* c. szonett-ciklusában. Ezernyi fajta népbetegség, szapora csecsemőhalál, árvaság, korai öregség, elmebaj, egyke, öngyilkosság és lelki restség pusztítja fajunkat. Engedik, hogy másfélmillió emberünk kivándoroljon Amerikába. A munkás béréből csak „levesre telik és kenyérré — s fröccsre, hogy csináljon ricsajt”. „Nem adna jogot a parasztnak, — ki rág a paraszt kenyeren”, s „hátán kis batyuval, kilából — a népből a nép fia. Hol lehet altiszt, azt kutatja”. Magyarság kellene a magyarnak, „hogy mi ne legyünk német gyarmat”.

Berzsenyi óta nem adtak ilyen képet a magyarságról. De Berzsenyiben volt erő és hév: tudott szárnyalni és tudott szidni. József Attila körképéből Berzsenyinek csak ez a sora rajzolódik elénk: „Most lassu méreg, lassu halál emészt.”

Utolsó verseiben már nincsen semmi aktivitás. Már nem akarja visszaperelni az Élettől az életét. Letargikus lesz és „ellustul, mint a nehéz tengerek”.

Bár első köteteiben Ady, Juhász Gyula, Tóth Árpád és Kassák hatása bujkál, már a *Szépség koldusában* teljes fegyverzetben pattan elénk, mint Pallas Athéné Zeus fejéből. Később csak izmosodik még a páncél alatt, hogy jobban bírja viselni veleszületett fegyvereit. Ezért van, hogy neki talán még kevésbé van őse és rokona, mint Adynak, ki a Montblanc-emberben fölleli „szent elődjét”, „nagy rokonát” s Ilosvai Selymes Pétert és Csokonait is berajzolja családfájába. Költői önfogatatása teszi József Attilát legarisztokratikusabb költőnké. Ez természetesen költői magatartására vonatkozik s külön világba burkolódzása magyarázza is. Nem tesz semmit az olvasó megnyerésére. Nem üt szíven versének zenéje és nem bizserget meg, nem olvad szét bennünk maga a vers. Pedig ez az egyetlen életeleme. Belemerül és elfekszik benne s a ritmus és a szavak bármint csapkodnak is felette, ő nyugalomban marad a mélyen. Talán ez az oka, hogy versei bizonyos szempontból közömbösek. A legtöbb olvasó nem érzi e költemények mágneses erejét. De József Attilát ez nem érdekli. Verseinek születésekor sohasem érez kollektívumot maga mögött. Végső fokon talán ezért nem lehetett őszinte mint politikai agitátor. A látszólag legáltalánosabb problémába is magát keveri el, szubjektivitással szedi rá a tárgyilagosságot. S talán éppen ez a legjellegzetesebb józsefattilai attitűd: amikor már mindent kettémetszett benne a tudathasadás, amikor már mindenkit és mindent csak Janus-arcra tudott nézni, a költő és ember még mindig szimbiózisban élnek, a költészet és élet pedig tökéletesen egybevágyóak. Adyban és nemzedékében az élet és költészet nem egybevágyó. A költő néha több, mint ember és viszont. József Attilának nem kellett soha szerepet vállalnia, hogy ezt a megbillent egyensúlyt helyreállítsa: harmonikus volt úgyis és őszinte. Hogy mindig magát írja, nem vitás. De ezenkívül olyanok még ezek a versek, mintha csak magának írná. Nincsen semmi gyakorlatiasság ebben a költészetben, mely olyan irreális távolságokból zenél, mint amilyen messze jár beteg élete a normálistól.

Egész költői magatartása végzetesen hasonlít a japánok sintójához. A templomokban csupán egy sima tükör jelképezi a Láthatatlant, az Istent. Az imádkozó csak a homályos tükörbe tekinthet, mely kímélet nélkül mutatja saját arcát. De ez az istenség igazi szimbóluma: az emberi lélek visszatükröződése az isteni tisztaságban. József Attila is az Istent, a Mérhetlent és az Örökkévalóságot kereste és megtalálta helyettük az embert, a végest és a halált. De a tükörben visszavert arc mégis egyéniség. S amikor önmagát fölleli, ugyanakkor Istent is megérintette, hiszen ő éppenúgy bennünk lakik, mint Maeterlinck kék madara. „Egyben másban istenhez is hasonlított” — próbálja költőnk újjal kíséreni az elhomályosuló körvonalakat a tükörlapon.

Csak a múlt lehet normája a jelennek; jelen a jövőnek soha. A kritikus tisztában van ezzel s egopetális, énkereső számítás bujkál benne: múlt akar lenni. A jelen a harc, a múlt a béke. József Attila bírálói — kevés kivétellel — a két szélsőséget képviselik. Az egyik egekbe emel, a másik a porban marasztal; mindkettő elválasztotta a költőt az embertől s csak az embert nézte és bírálta. S ahogyan elmetszették a költőt az embertől, éppúgy elkülönítették az érthetőt az érthetlentől, a normálist a patológiástól, a végest a végtelentől. Így mindkét oldal kritikusainak azonos hibája: egyoldalúság egy kettéhasadt, Janus-arcú költővel szemben. Az igazi kritika itt tulajdonképpen akrobatamutatvány. Ide-odalengés a kettészakadtság között és a megértés merészségével szintézist képezni. Akinek gyomrát nem kavarja fel az eszmék emelkedése és süllyedése, aki félkézben meg tudja fogni a zártságot és nyíltságot; annak megvilágosodik a szintézis reménye, hogy egyszerre fényt dobhasson József Attila mindkét arcára.

Hogy ma még csak profilból láthatjuk a költőt és nem szemtől-szembe, abban az Ady-nemzedék tekintélye a hibás. A „doctus poéták” kora ez s József Attilát szintén annak kell mondanunk. A többit azonban ez a „tudósság” sokrétűsége és nagyigényűsége ösztönözte, sőt kötelezte. Jelenkori költőinkhez hozzátapadt a sokoldalúság, az irodalmi ezermesterség tudata. Vitatkozhatunk, hogy Kosztolányi versben vagy prózában nagyobb és elmerenghetünk Babits Mihály érdemein. József Attilát nem csábítja ez az értelmi kitérülés. Elenyészően csekély műfordítói munkásságon kívül „csak költő” volt, semmi más. Soha magyar poéta nem volt még ennyire szűzen és tisztán költő. Tragédiája — éppen emiatt következtet be. Társainak értékelésekor a fára nézve akarva-akaratlanul látni kellett a mögéje sorakozó erdőt is, az érdem és tekintély terebélyesedett szimbólumát.

A magyar irodalomban József Attila a legegényibb torzó. De nem a balatonszárszói vonat kerekei tették azzá, mint a költőnk által tisztelt Verhaerent is valójában épen hagyta ránk az elgázoló gyorsvontat. Inkább valami végzetszerű, villoni befejezetlenség fekszik el József Attila sorsa fölött. Ha akarnók, eljátszhatnánk a lehetőségekkel: hogyan fejlődhetett volna a költő, ha az ember könyörületre és fölemelésre talál. Eljutott volna végleges, lehiggadt fázisáig, melyet némelyik verse ígér? Hogyan fogadta volna ekkor a kritika? Kétségtelen, hogy nagy spekulációkra és vádakra adhatnának ezek alkalmat. De mindez *most már* felesleges. A költő, aki egyéni attitűdökkel, a szavak megújított lényegével és saját életével friss motívumokban gazdagította a magyar költészetet, csak így, befejezetlenségében és a lehetőségek spektrumában igazán és tragikusan józsefattilái. Igaz ugyan, hogy ma még messze jár. A kritika és halál elvitte tőlünk az embert is, a költőt is. Az ittmaradókat pedig túlságosan köti a kettéhasadttság félelmetesség-

ge és látszólagos reménytelensége. Pedig ez lefogja a szintézis készülő ölelését: összebékíteni a normálist és patológiást, a végest és a végtelent, az Igent és a Nemet.

(Debrecen)

Debreceni Szemle
1943. ápr.

Balogh László

916. „JÓZSEF ATTILA SZEGEDEN”

Szeged szervezett munkássága 1943 május 16-án, vasárnap este 1/2 7 órakor a Tisza-szálló nagytermében „József Attila Szegeden” címmel művészetet rendez. Az ünnepi beszédet Kállai Gyula tartja „József Attila, a munkásság költője” címmel, József Jolán pedig „József Attila” címmel tart előadást. Az irodalmi esten Hont Erzsébet József Attila megzenésített költeményeit énekli, A Szegedi Általános Munkásdaloglet József Attila-kórusdalokat énekel.

Szabad Szó 1943. máj. 2.

917. PESTI TEMETÉSÉNEK ELSŐ ÉVFORDULÓJÁN MEGKOSZORÚZTÁK JÓZSEF ATTILA SÍRJÁT

Május 3-án volt első évfordulója annak, hogy a szárszói ideiglenes nyugalóhely után, nagy részvét mellett, a fiúmei-úti temetőben eltemették József Attilát. A temetés első évfordulóján a nagy költő sírjánál megjelent a József Attila-émlékbizottság, barátainak, tisztelőinek és híveinek népes csoportja, hogy kegyelete jeléül koszorút helyezzen a fejfára. A feketefehérszalagos hatalmas koszorú elhelyezése után a megjelentek néhány percig némán, lehajtott fejjel emlékeztek a sír előtt József Attilára.

Népszava 1943. máj. 4.

918. ANYÁK A MAGYAR LÍRÁBAN

[...] *József Attila*, az oly tragikusan véget ért ifjú költő, akinek sorsa, pályafutása olyannyira magyar költősors, új korszakot nyitott meg a lírában és anyalátása is annyira sajátos volt, annyira merész, az önsanyargatásig szokimondó, hogy előbb hozzá kellett edződnie, mint az éles hideg vízhez. Szinte azt mondhatnók, hogy a gyermek—anya-

viszony területén új érzéseket fedezett fel, helyesebben, hogy rendet mert teremteni önmagában, ki mert mondani olyan dolgokat, amelyek belemerevültek a kimondhatatlanban és hozzáférhetetlenül, megbont-hatatlanul gubbasztottak a lélek mélyén.

A gyermeki szeretet egysíkú volt, nem voltak kitérők, zökkenők, mély árkok, amelyeket át kellett ugrani, hogy lihegve és kifulladásra megérkezhesen. Ő merete először kimondani, hogy a gyermek, amikor szereti az édesanyját, öntudatlanul gyűlöli is: a szeretet és a gyűlölet éppúgy ikertestvér, mint az élet és halál, egyik a másiknak a magvát hordozza. A szeretet tehetetlenségében a gyűlölet csírája pattan, a gyűlölet szikrázásában a szeretet bujkál. József Attila számtalan versében idézi édesanyját, ezt a görbehátú kis mosónőt, aki „*álmában tiszta kötényt hordott, s a postás olykor köszönt neki*”. Mert mi juthat egy szegény, agyonfáradt mosónőanyának? . . . Még az álmai is nyomott proletárálmok, még ott sem mer maga felé emelkedni . . . *A Kései sirató* a legmegdöbbentőbb, legjózsefattilásabb anyavers s egyben a legfájdal-masabb anyavers a magyar lírában.

*Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emléőd, magad,
Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.
Levesem hűtötted, fujtad, kavartad,
mondtad: egyél, nekem nőssz nagyra, szentem!
Most zsíros nyirkot kóstol üres ajkad,
félrevezettél engem.*

*Ettetek volna meg! . . . Te vacsorádat
hoztad el — kértem én?
Mért görbitetted mosásnak a hátad?
hogy egyengessed egy láda fenekén?
Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék:
haszontalan vagy! nem lenni igyekszel
s mindent elrontasz, te árnyék!*

A fogcsikorgató szeretetnek vad hulláma csap ki e sorokból. A tehetetlen harag, hogy elment mellőle, hiába ígérte, hogy mindig vele marad, hiába dédelgette, fújta a levesét, a végén magára hagyta! Az önvád és a keserűség önmagát fárasztja ki s az anya szívéen dörömböl! S *Pócze Borbála apró alakja óriásira* növekszik s nemcsak a költő sorsát hordozza, hanem *milliókét*: a hajlotthátú kis mosónő, akit csak a halál pihentet, proletáranycák munkába roskadt életét cipeli, az alulmaradot-

tak tragikumát, akik Pőcze Borbálán keresztül jutnak végre szóhoz. Ő is szegény, csak a fia nyöszörgésében, zaklatott hangjában válik élővé, akkor, amikor már

*szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

József Attila nyomán egész költőnemzedék fedezte fel magában azt az ingerült szeretetet, amely az édesanyjához tapasztja.

S a sorok közül egyre jönnek az anyák és azt a szeretetet sugározzák, amely már nem is boldogság, nem is szenvedés, hanem olyan áldozatos felolvadás, amelynek megjelölésére nincs is szó... Mert az Anya és Gyermek egytestvérőségének misztériumát kellene vele kifejezni... Szédület van benne, az élet és a halál szédülete, amelyben a véges és az örök egymást kergetik...

Népszava 1943. máj. 9.

— p b —

919. SZONETT

Illatot ad a földnek a szélnek és esőnek,
Illanó sóhajt én is tenéked kedvesem,
A messze sírba küldöm hívó lehelletem,
Szálló pókok porzós hálóba szőnek.

Játszó légfodrocskák lebegnek szerteszét,
Mosolyod árnya libben, keskeny, ravasz, kemény
Ellágyuló szájad és nedves szemed felém.
Kapkodom belőlük szavad lehelletét.

Lehajolnék érted, hogy elringassalak,
Sikoltanék füvet, gyökérszálat szagztatva:
Ne korhadt abroncsok, de én karoljalak.

Földecafatok közül, szamócán ha tapad,
Úgy szednélek ki én gyöngéden tisztogatva
És meleg irhamba burkolnám arcodat.

AZ ELTÁVOZOTTHOZ

Te összeszűrtél világokat.
Fénylő csóva a homlokodból
Ível felém. Lomha anyag,
Lassan érő hús, rajta, mozdulj.

Most ér utol, ami lepergett
Rólad egykor, most gyújt, ráz és ver,
Mit a villám leterített,
Mefogamzott és egyre kérlel.

Más világba költözködjem most,
Hogy kihordjam és ne holtan szüljem
Vagy itt maradjak s mint a sót
a többi dolgok közé szűrjem?

Innen szólok hozzád, hiába,
Megint csak élve. Latolgattam.
Bűntudat sarkall, de látva
Tisztán téged is, megnyugodtam.

Összemérlek, kivel? magammal
És kivilágol tisztaságod,
Sugárzó lény, salaktalan;
Kulloghatok én már utánad.

Szembefordultál, ellöktelek,
Most hívhatlak porban, esengve
S mögötted járva gyűjthetem
Hulladékaid perselyembe.

Magyar Csillag 1943. máj. 15.

Vágó Márta

920. A SZEGEDI SZERVEZETT MUNKÁSSÁG NAGYSIKERŰ JÓZSEF ATTILA-ESTJE

A szegedi szervezett munkásság vasárnap este rendezte meg „József Attila Szegeden” címmel, nagy érdeklődéssel várt irodalmi művészestjét. Ezen a vasárnapon számos esemény volt a tiszaparti városban, a szervezett munkásság József Attila-estje oly fényesen sikerült, hogy sokáig emlékezetes irodalmi eseménye marad annak a

hatalmas közönségnek, amely vasárnap este megtöltötte a Tisza-szálló tágas nagytermét. Az irodalmi est jegyei már napokkal előbb elfogytak, még a szomszédos városokból is érkeztek egyre-másra jegyigénylések.

A kitűnő érzékkel összeválogatott műsort a jóhírű *Szegedi Általános Munkásdalegylet* szereplése vezette be, a kórus József Attila „A munkások” című megzenésített versét énekelte el nagy hatással. Ezt követően a kitűnő *Ascher Oszkár* lépett a pódiumra és több József Attila-verseket szavalt a tőle megszokott művészettel.

Felfokozott érdeklődés várta a tragikus sorsú író testvérhúgának: *József Jolánnak* szereplését. József Jolán „József Attila Szegeden” címmel mondotta el lenyűgözően érdekes és eddig sok ismeretlen részletet tartalmazó előadását.

— Az ifjúra emlékezem — kezdte szavait *József Jolán* —, aki 1923 szeptemberében némi aprópénzzel, ócska nyakkendők és sovány, nyakára nem illő keménygallérok garmadájával, rengeteg könyvvel, jegyzetek, üres papírlapok tömegével érkezett Szeged városába. A felismert társadalom felől jön, melynek elnyomott törekvéseivel följenyese szembehelyezi a nyugodt és kitisztult értelem világát, de ahelyett, hogy megállapodnék, elindul az ösztönök belső, viharos világa felé.

Arról beszélt ezután *József Jolán*, hogyan fedezte fel *Juhász Gyula* *József Attilát*, aki *Makóról* gyalog és mezítláb érkezett először Szegedre. Tanár szeretett volna lenni és bizonyára kitűnő tanár lett volna.

— Magyar professzora azonban — mindnyájan tudjuk, miért — mondotta tovább az előadó — eltanácsolta az egyetemről. Így tört derékba polgári jövője itt Szegeden. Költővé kellett lennie és költőként kellett elpusztulnia.

Utalt az előadó a Szegeden keletkezett „vallásgyalázási” perre és a belőle támadt nagyon is mai visszhangra. A mártíromság derűs szépsége, az elkerülhetetlen vállalása vonul végig ifjúkori költészetén.

— Erős bennem a kísértés — fejezte be szavait *József Jolán* —, hogy megkérdezzem: ki látta meg, amíg élt? Ki állt ki érte, amikor gáncsot vetettek néki? Kit aggasztott a sötét tartalom és vakítóan éles megformálása, az ellentét, az örülettel határos lelkiállapot és a könyörtelen éber értelem között. De nem kell kérdezni. Attila minden verse félelmetes tanulság a kor ellen, amelyben ez a nagy költő tévékenykedett és elpusztult.

József Jolán költői hatású előadását az est közönsége szűnni alig akaró tapssal fogadta.

A magas színvonalú műsor következő számaként újabb *József Attila*-versek következtek, ezeket *Gerő Ilona* adta elő és maradéktalanul visszaadta bennük a költő nagyszerű mondanivalóit, fennkölt érzéseit.

József Attila-dalokat a szegedi származású, kitűnő *Hont Erzsébet* szólaltatott meg magávalragadó sikerrel. Több ráadást is kellett adnia. A zongorakiséretet stílusosan látta el *Vörös Margit*.

A műsor második részében *Kállai Gyula* elvtárs, a *Népszava* munkatársa tartotta meg általános érdeklődéssel várt és feszült figyelemmel kísért előadását, amelynek ez a sokatmondó címe volt: „József Attila, a munkásság költője.” Kállai elvtársat már jól ismeri a szegedi irodalom pártoló közönség, több nagyszerű előadást tartott itt Szegeden és most is egyénien érdekes mondanivalói, újszerű meglátásai lenyűgözve tartották az irodalmi est közönségét, amely az előadás nyomán még inkább megbizonyosodott afelől, hogy a tragikus végű József Attila valójában a munkásság költője volt.

— József Attila — kezdte előadását *Kállai Gyula* — már Szegeden büszkén vállalja a harcos, demokratikus és szabadságszerető irodalmat, azt az irodalmat, amely Tiborc ajkán az elnyomott parasztság nyomorának és elkeseredésének adott kifejezést, amely Arany Toldijában a nép legendás fiának állított emléket, amely Petőfi Sándort a világszabadság és a nemzeti szabadságharc lánglelkű énekesét ajándékozta az emberiségnek és amely Táncsics Mihály írásain keresztül először szólaltatta meg a negyedik rendet, a proletariátust és amely Ady Endrét, egy hanyatló társadalmi rendszer és felbomló kultúra nagy énekesét adta népének. József Attila szelleme ott időzött a magyar Alföldön és a város peremén.

Az előadó ezután arról az útról beszélt, amely a 19 éves költő első törvényszéki tárgyalásától az utolsó születésnapig vezet, amikor egyetemi kitiltására visszagondolva ezt írta: „Én egész népemet fogom, Nem középiskolás fokon, Tanítani.” Beszélt József Attiláról, az öntudatos munkásság költőjéről és arról, hogyan próbált menekülni a fiatal költő a velőkéig hasító szegénység elől, az osztályszolidaritás azonban visszarántotta ahhoz a testhez, amelyből kiszakadt. Így jutott József Attila vissza ahhoz az osztályhoz és így akarta velük felemelni a nép porbasújtott arcát s nemzetet teremteni a népből, független szabad államot építeni a nemzetből, minden dolgozó számára boldog, megelégedett hazát az országból. Tudatában volt annak, hogy nincs l'art pour l'art-irodalom. Ha végiglapozzuk összegyűjtött verseit, a szocialista állásfoglalás és oktató célnak minden verséből kicsendül. Az előadó József Attila-idézetekkel bizonyította, hogyan írt a költő a szegényekről, a barázdák robotosairól és a városi proletárokról.

— Versei, cikkei egyre izzóbban támadnak előítéletet — mondotta ezután *Kállai Gyula* —, korrupciót, léhaságot, elposványosodást és egyre színesebben és elmélyülőbben keresik és dalolják költeményei az elnyomottak dacát és bizodalját. „Adj emberséget az embernek, adj magyarságot a magyarnak”.

— Ha József Attila vállalta a lassú halált s végül vállalta a halált a síneken azért, hogy egyéni tisztességét, írói becsületét és eszméinek fényét töretlenül hagyhassa ránk, nekünk is vállalnunk kell érte a harcot, hogy tisztán kapott nevét tisztán megőrizhessük. Amikor az írók önmagukért, a szellem becsületéért sem állnak helyt, amikor lelkiismeretfurdalás nélkül folyik a hitszegés, a pártoskodás, amikor legtöbb írónk tollából csak szenny és gyűlölet folyik, amikor el akarják hitetni, hogy csakugyan mindent meg lehet tenni a népért, anélkül, hogy a népet igazán megkérdeznék, megnyugtathatjuk ezeket az írókat, hogy a független, szabad és demokratikus Magyarország az ő gyávaságuk és árulásuk következtében sem bukik el. Igaz, a dolgozó osztályok anyagiakban szegények, de szellemiekben tiszták és emelkedettek és erejükből futja arra is, hogy írónk helyett a szellem szabadságáért is küzdjenek.

A kitűnően megválogatott műsor második részében is szerepelt *Gerő Ilona*, *Hont Erzsébet* és *Ascher Oszkár*, általános tetszést keltve, majd a nagyszerű irodalmi estet a Munkásdalegylet szereplése zárta be. A már Szeged határain túl is jó hírnévnek örvendő munkáskórust a kiváló *Dominkó János* karnagy vezényelte és a közönség ünnepléséből valamennyi szereplő mellett neki is kijutott.

Népszava 1943. máj. 19.

H.

921. KÉT ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA-VERS

Néhány hete, hogy *Sándor Imre* a kiváló író és újságíró meghalt. *Sándor Imrét*, aki ifjúkorom óta barátom volt — emlékezetem szerint —, még 1925-ben, Bécsben, én mutattam be József Attilának. A két író közötti barátság az első években igen laza volt, alig is találkoztak egymással, már csak azért sem, mert József Attila előbb Budapestre, majd Párizsba utazott, *Sándor* viszont szűkebb hazájába, Kassára.

1927 telén aztán, amikor mind József Attila, mind *Sándor Imre* hazatért Pestre, a barátság igen szorossá vált közöttük. József Attilának akkoriban megint nagyon rosszul ment a sora, lakása se volt és hosszú ideig — ha jól emlékszem: hónapokig — *Sándor Imre* Klauzál téri alberleti szobájának divánján talált menedéket. E nyomorúság ellenére ez időben Attila legjobb alkotó kedvében volt. Az éres korszaka kezdődött, a kamasz Attilából ebben az időben lett ifjú, ismert és irodalmi berkekben elismert költő. A „Nincsen apám se anyám” legszebb darabjai ekkor születtek. Tudom, hogy e versek egy részét *Sándor Imrének* mutatta meg először és hogy e halk szavú, igen szerény és mélyérzésű író véleményére sokat adott. Hogy e kapcsolat milyen

szoros volt, azt legjobban a Sándor Imre hagyatékában talált József Attila-kéziratok bizonyítják. Az egyik egy Sándor Imrének ajánlott vers kézírata. A verset József Attila megváltoztatva, megrövidítve fölvette a „Nincsen apám se anyám” kötetébe. Az eredeti változat teljesen ismeretlen, most kerül nyilvánosságra először.

Az eredeti kézirat:

SÁNDOR IMRÉNEK

*derűs vagyok és hallgatag
pipám és bicskám is elhagytam
vagy ötven kilóra lefogytam
szalonnán éltem mialatt
virágzott minden vállalat
s rossz nők ültek jó autókban
derűs vagyok és hallgatag,*

*szenvedtem ostobák miatt
nincs senki akire rámondjam
örömét lelte nyomoromban
felhő valék: már süt a nap
derűs vagyok és hallgatag.*

Budapest, 1928. febr. 10.

József Attila

A később megjelent szöveg:

DAL

*Derűs vagyok és hallgatag
pipám is, bicskám is elhagytam
Derűs vagyok és hallgatag.*

*Hopp szél, fúdd szét e dalomat!
Nincs senki, akire rámondjam:
örömét lelte nyomoromban.
Felhő valék: már süt a nap.
Derűs vagyok és hallgatag.*

Mint látjuk, a később a „Nincsen apám se anyám”, majd a „Medvetánc” kötetbe fölvelt változat sokkal rövidebb és tisztultabb, mint az eredeti forma. De hogy a Sándor Imrének ajánlott vers az eredeti, az első variáns, azt az a levél is bizonyítja, amelyet szintén

Sándor Imre hagyatékában találtam. József Attila igen érdekes levele így hangzik:

Pest, 1928. ápr. 25.

Kedves Imre,

jóideig hevert lapotok a Koronában, minthogy dolgaim vagy inkább dolgaim hiánya innen elszólítottak, de már ismét itt koronázom a múzsákat. Sőt kötetten koronázom immár lombokkal illesztett fejüket!

Küldök itt neked három előfizetési ívet — helyezz el jó kezekbe kettőt és egygel pedig iparkodj magad. A könyvet Tevan nyomja s valószínűen Génius-kiadásként jelenik meg à 2.20 azaz nektek ott 2.50 P, amit — minthogy nem lelem az árfolyamot, számíts át kérlek cK-ra. Szeretném, ha minél több jönne össze — belül jó könyv, kívül szép könyv, és nem drága. És szeretnék a nyáron nyugodtan tanulhatni, mert vizsgámat szeptemberre halasztottam. Lakásom másfél hónapig nem volt, koplaltam is, néha még cigaretta sem akadt, de hát most nagyszerűen süt a nap, lakom ki van fizetve máj. 13-ig, korán kelek, számolom a verebeket és annyira örülök mindennek, hogy az már visszaélés az Univerzummal s a Társadalmi Zavarok Korában legalábbis szemtelenség. De — tudod — alattomban egy kicsit mindig szemtelen voltam, különösen ami a derút illeti.

A derúról jut eszembe, hogy egy verset neked ajánlottam, ahelyett kapsz egy másikat, amelyet ugyan nem ajánlok, hanem így kezdek, azaz kezdtem volt:

*Elküldtem hozzád Sándor Imrét
mert rügyet látott már a fán,
bár bimbók hátrét érdemelnéd.*

Osvátnak igen tetszett és rengeteget mulattak rajta. Most mégsem küldöm el, mert szeretnék javítani rajta, aminthogy azon is, ami nálad van, változtattam egy keveset.

Könyvemtől általában sokat várnak. Komor Bandi, aki nagyobb részt és ideiglenes összeállításban látta, azt mondja, hogy szenzációs lesz — pedig ő szigorú kritikus. Kíváncsi vagyok, vajon ti mit szóltok majd hozzá.

Az előfizetők címeit s az előfizetéseket május 15-ig kérem, mert a nyomdászámbla felét előre kell megfizetni.

Ölel
Attila

Fizetett lakásom címe:
Pest, VI. Andrásy-út 6. III. 12.

Ezt a levelet még a fiatal, az angyali szegénységben élő, a nyomorúságot játékosan viselő József Attila írta. De a derűs, játékos, sziporkázó szavak mögött is ott érezzük az alig 23 éves költő komoly, mély felelősségérzetét. Telve van büntudattal, hogy a „Társadalmi Zavarok Korában” túlságosan jól érzi magát! Szemtelen és „visszaél az Univerzum”-mal, mert kicsattan a jókedvtől, hiszen három hétre ki van fizetve az Andrássy út 6. szám alatti udvari cselédszobája!

Ami a levélben idézett — ismételten Sándor Imréhez intézett, illetve most már róla szóló — verseit illeti, Sándor Imre sohasem említette nekel, hogy ezt a verset valaha valóban meg is kapta volna József Attilától és sem Sándor Imre, sem — tudtommal — József Attila hátrahagyott iratai között nem akadtak eddig nyomára. Lehet azonban, hogy Sándor Imre igen értékes irodalmi hagyatékának és kiterjedt levelezésének rendezésekor ez az ismeretlen József Attila-vers is előkerül.

Egy másik — későbbi korban keletkezett — József Attila-kézirat mindenesetre előkerült. Ez is első variáns. Javított alakjában a „Külvárosi éj”, illetve a „Medvetánc” kötetben jelent meg. Keletkezési ideje, minden jel szerint, 1932.

Az eredeti kézirat:

JÓZSEF ATTILA: FAGY

*Töprengett ősszel szilajon,
havazna gondolkodva most
s kemény fagy tiszta ablakán
dobol az ingerült idő.*

*Monopol-tőke vas-szelű
ideje ez, jelenidő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.*

*Hullt ezüstpénzdarab szava,
Elhangzott merev pendülés
a kartel márványasztalán
ez az idő, a nincs-idő — —*

*Mögötte mennyi hallgatóg
hideg kenyér és pléhdoboz,
megmeredt dolgok halmaza,
kirakat-üvege-idő — —*

*Hol az az éles szélű kő?
hol az a fagyos vasdarab?
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...*

Ez az idő, ez az idő — —

A később megjelent szöveg:

FAGY

*Töprengett ősszel szilajon,
havazna gondolkodva most
s kemény fagy tiszta ablakán
dobol az ingerült idő.*

*Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.*

*A csördülő ég vasban áll,
Ez a fagy átszúr, dőf tüdőt,
rongy mögött meztelen kebelt
köszörűn sikoltó idő.*

*Mögötte mennyi hallgatag
hideg kenyér és pléhdoz,
megdermedt dolgok halmaza —
kirakat-üvege-idő:*

*És kiáltoznak: „Hol a kő,
Hol az a deres vasdarab.
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!”*

— — Milyen idő — — milyen idő — —

Amint látjuk, a két változat eléggé különbözik egymástól. József Attila teljesen újraírta a harmadik versszakaszt, de a többi szakaszokban is egész sorokat vagy egyes szavakat változtatott meg, cserélt ki. A „Külvárosi éj”-ben, illetve a „Medvetánc”-ban megjelent alakjában a vers sokkal keményebb, pontosabb, mint eredetileg. A szabatos kifejezést, a gondolatok és érzések pontos közlését annyira szerető József Attila itt is megmutatkozik.

Mennyivel valóságosabb a vasdarab, amely *deres* és nem *fagyos* és a hidegben a dolgok mennyivel inkább *megdermednek* és nem *megmerednek*.

Említettem már, nem lehetetlen, hogy Sándor Imre hagyatékában József Attila további kézírataira bukkanunk, az eddigi eredményt azonban már most akartam nyilvánosságra hozni. Fontos lenne, ha az Ady óta legnagyobb magyar költő minden, esetleg még rejtőző kéziratát felkutatnók. Bizonyosra veszem, hogy a kortársak — barátok, ismerősök, szerkesztőségek stb. — fiókjaiban fekszik még néhány ismeretlen József Attila-vers vagy versváltozat. Az ő szavaival szólva, a „Társadalmi Zavarok Korát” éljük és az ilyen korban könnyebben kallódhatnak el az értékek. Vegyük tehát számba, óvjuk annak írásait, aki — saját jóslata szerint — egész népének tanítójává vált.

Népszava 1943. máj. 23.

Nádass József

922. AHOL ATTILA „NAPOKAT EVETT”

Húsz évvel ezelőtt, 1923-ban lett a szegedi egyetem hallgatója József Attila. Most, húsz esztendő múltán, a *szegedi munkásság gyönyörű előadóstén* idézte a költő versein át a *szegedi diák emlékét*. Már az állomáson azzal fogadtak a szegediek, hogy hetek óta nincs jegy s még most is jönnek a levelek *Félegyházáról, Makóról, a környék kis falvaiból, jegyrendeléssel*. De hiába, több pótszéklet már nem lehet beállítani s az állóhely is zsúfolásig megtelik.

Az előadás megkezdése előtt két fáradt, tetőtől talpig szürke porral belepert férfi érkezett a Tisza-szálló elé. Nekikeseredve vitatkoztak a rendezővel: nekik hely kell, akárhol, akárhogyan, ezért *bicikliztek ide Kecskemétről*. Végre két szegedi átengedte a helyét a két kecskemétinek. A két szegedi aztán az arasznyi ajtórésen át hallgatta az előadást. Még jó is volt, hogy így történt, mert egyikük, Papdi bácsi, bent a nagy sokaságban bizonyára szégyelte volna elővenni a zsebkendőjét, amivel itt az ajtónyílásban szárogatta nagy cseppekben alácsurgó könnyeit. *Megkérdeztem Papdi bácsit, miért sír?*

— *Azt nem lehet kérem elmondani* — szipogta, — *de ha jól odahallgat, maga is sírni fog. Pedig én nem is ismertem Attilát.*

Itt mindenki csak így mondja: *Attila*. Az előadás végeztével hatszáz ember tolong a ruhatárban, a kijárat felé és elragadtatásuk visszhangjaként minduntalan ezt a szót hallom: *Attila* . . .

A szegedi munkásegylet tagjain kívül minden szereplő Pestről jött el Szegedre. Úgy vártak bennünket, mint családtagokat. Meleg fürdő, jó vacsora, vetett ágy, minden el volt készítve számunkra. Engem a

fogorvoséknál szállásoltak el. A sok figyelemtől és kedvességtől elfogódva ténferegtem az idegen házban.

— Ide üljön, ebbe a székbe — biztatott a háziasszony mosolyogva, látván ténferegésemet és gyengéden végigsimogatta a szék támláját. — *Ebben ült Attila is mindig.*

Ez is egyike volt azoknak a házaknak, ahol *Attila „napokat evett”*. Aztán előkerültek a gondosan megőrzött emlékek, fényképek, levelek, versek. És amiket nem írt le. Amiket elosztogatott beszédben. Évődéseit idézik, vidámságát, ahogy lényének legtündéribb oldalával fordult feléjük, akiket megejtett csibészes kedvességével, akit lehetetlen volt nem szeretni.

Másnap nagy sétára indultunk Attila szegedi nyomában. A Belváros közepén áll a piac. A tanyai asszonyok most is úgy ülnek a zöldségrakások mögött mint két évtizeddel ezelőtt. Csak a finomra őrölt, piros *paprikahalmok tűntek el. Pillangós szegedi papucsot se látni* s hiába kutatok *szegedi halas bicska* után, a szegedi késes kézműipar remkeit már nem gyártják.

A Tiszapart mellől is eltűntek a három kilométer hosszúságban elterülő kis strandok. Annakidején egymástól 20—30 méter távolságban zsúfolódtak ezek a strandfürdők, *kasztokra osztva a fürdőzőket*. Külön strandja volt a postásoknak, tanároknak, a városi tisztviselőknek, a vasutasoknak, az orvosoknak, a munkásoknak, a bírának, az altiszteknek, mindenkinek. A város megváltotta a strandokat, lebontották az ócska bódékat és nagyszerű strandfürdő keletkezett a helyükön, ahol *minden szegedi együtt fürdőzhet*. Úgy hallom, azóta meg is csappant a vízi életet kedvelők száma, nem szívesen vegyülnek a „kasztok” egymással, nem tudják megszokni az újítást.

Rengeteg a konflis. Mind viharvert alkotmány, sovány gebével a két rúd között, taxaméter viszont egyikén sincs. A szép időben senki sem ül kocsiba, gyalog sétálgatunk át mi is a Tisza hídján, Újszegedre, ebbe a csodálatos ligetbe. Most nyílnak az akácok, a pesti ember részegre szívja magát a mézes illattal. Ennyi zöld lombot, üde pázsitot, nyíló virágot úton-útfélen talán egy városban sem lehet látni, mint Szegeden. Nemcsak Újszeged, az egyetemi városrész, a Belváros, a külső területek is ápolt kis parkkal ékeskednek utcahosszat.

Az alsóvárosi Mátyás-templomot is megcsodálom. Lángoló cikornyák nélkül készült a parasztgótikának ez a remeke, nem csoda, hogy Attila annyira szeretett idejárni. A Délvidékre települt szegediek évente egyszer azért jöttek haza Szegedre, hogy itt áldozzanak az alsóvárosi templomban a Fekete Máriának. *Dózsa György feje itt van eltemetve. A legenda szerint az akkori szegedi bíró lánya lopta el a halott Dózsa fejét és éjnek idején itt földelte el a templom temetőkertjében.*

Még azt hallottam, hogy Tápé községben, a falu alatt az országút egy részét *Tápé elnevezte Juhász Gyula útjának*. Így hálálta meg a tizenhat költeményt, melyet Tápéről írt a szegedi remete. *A Tápéi asszonyok gyékényből könyvfedelet fontak, a tápéi lányok nagyvirágos kötőjéből kibélelték, és a község ebbe köttette Juhász Gyula tizenhat tápéi versét.*

Független Magyarország 1943. máj. 24.

József Jolán

923. JÓZSEF ATTILA VÁLOGATOTT LÍRAI VERSEI

József Attila öt éve halt meg a szárszói vonat kerekei alatt. Korszakos költő volt, századunk egyik legnagyobb költője, még európai értelemben is. Nágyságának felméréséhez évtizedek kellenek. A munkát, a munka ritmusát senki sem öntötte oly kristálytisztá versekbe, mint ő. A szegénységről, éhségről, a szerelemről nem írtak ily tökéletes sorokat. Az idei könyvnap egyik legsikerültebb kötete a most megjelent versgyűjteménye. (Propagandakiadás.)

Magyarország 1943. máj. 26.

924. GONDOLATOK JÓZSEF ATTILA MAKÓI ÉVEI KÖRÜL

Érdekes könyvet írt József Attila makói éveiről Galamb Ödön. Egyik legérdekesebb és legőszintébb, valamint legmegbízhatóbb adalék ez József Attila igazi alakjának teljességéhez. Újból átlapozván Galamb Ödön könyvét, elem révült az a József Attila, aki itt ült, ez előtt a szerkesztőségi íróasztal előtt s órákon át vitázott velem vagy mondotta, mondotta az ő végnélküli szonett-koszorúját, vagy egész Ady-köteteket recitált. Mert rendkívüli emlékezőtehetsége volt. Minden versét betéve tudta, de övé volt mások verse is, ha egyszer-kétszer figyelmesen elolvasta őket s közel állottak a lelkéhez.

Itt ült a szerkesztőségi asztal előtt, miután behozott egy újabb vad szabadverset, amelynek józan értelemmel mérve semmi értelme nem volt s mosolygott az ő gyermeki, bolondos derűjével. Mert én meg mindig szidtam, hogy ilyen szemfényvesztő rímkészséggel, verselő tehetséggel és szóképgazdagsággal mit öli magát ezekkel a se füle se farka modoros szabad versekkel, amikor tudna gyönyörű, tökéletes, értelmes és valóban szép verseket is írni. És fogsz is írni, csak nődd ki ezeket a kamaszpattanásokat!

Mosolygott és mondta az ő monoton, mélyen zengő hangján:

— Értelem a versben? Minek az? Egy vers legyen olyan, mint a virág, mint a délibáb: zengjen, csillogjon, vagy csilingeljen, mint a patak a csillogó, színes köveken. Egyenesen baj, ha értelem van benne. Így kiki azt olvassa ki belőle, ami neki tetszik.

Hebehurgya öngyilkossági kísérleteiért vagy komédiáiért is korholtam. Az élettől is tagadta, hogy értelmének kellene lennie. Szerinte csak a halálnak van értelme.

De azért a verseit, sokszor jobb meggyőződése ellenére leadtam, mert úgy éreztem, bravúros, nagyszerű költő lesz még Attilából, a „józan értelem (akkori) Istenostorából”.

Nem tartottuk normálisnak, de még egészségesnek sem. Beteg volt. Alapos származáskutatással s esetleges vérvizsgálattal talán rá is lehetett volna akadni az ő lelki zavara fiziológiai okaira. Két-háromnapos erős főfájásai, mindig lázban izzó szemei és hánykódó elméje élesen mutatták, hogy beteg ez a gyerek és zsenialitása is, mint valami betegség, súlyos terheltség fekszik rajta s ez űzi, hajtja oktalanságokba, önkínzásba, műproletárkodásba.

Mert különben mindene megvolt. Gazdag zsidó sógora bőven gondoskodott róla, de ellátták mindennel szabadkőműves és zsidó maecenásai is. Minden túlzott bohémsége ellenére nagyszerűen tudta magát adminisztrálni s olyan pénzeket tudott felhajtani, összehozni egy-egy kötete kiadására, amiről más szegény és szürke írókulik és „veszélyes” mégcsak nem is álmodhattak.

Makói éveit alatt még Juhász Gyula s Ady voltak rá nagy és részben jótékony hatással, később azonban egyre erősebbé vált benne és nála a szélsőbaloldali, egészen a Nihilig csapongó lázadozás.

Az értelmet és a szép verset mélységesen lenézte, mert semmi újat nem tud hozni s nem ez kell a modern időknek, embereknek.

Magyar tragikum, költő-sors, hogy csak halála után érvényesül az írás és írója. Amiben rendesen nagy részük van azoknak a szorgos irodalmi temetőbogaroknak, akik maguknak is rágnak egy kis halhatatlanságot a halott költő csontjairól. Attila is így járt.

Azt mondják, ha lehiggadt volna, mi lett volna belőle! Ez volt éppen az ő tragikuma, hogy nem tudott volna soha más lenni, mint ami volt: zavaros, önmaga hajszolta lelki beteg, zseniális örült. Ha nem lett volna agydaganata vagy más beteg toxinja, talán sohse lett volna költő, de semmi esetre se lett volna az a József Attila, akit a zsidók, szabadkőművesek és dekadensek úgy szerettek s szeretnek ma is saját lobogójukként körülhordozni, meglobogtatni.

Zseni volt, költő volt, mert benne, költészetében teljesedett ki és jutott kifejezésre az az egész beteg, dekadens, bomlott, önmagát

elvesztett és gyötrődő kor, melyből szükségszerűen hajtott ki a véres világháború s a forradalmak öngyilkos örülete.

Ahogy ő maga oly találóan írta:

...*akarásom leölt hízóként haldokol
és agyam szuvas, megreccsenő fáján,
vén öngyilkos a padlás gerendáján,
kinyúló nyelvel lóg az értelem.*

Ő maga, szegény, bevallotta nekünk, ha hiányzott az értelem a verseiből, de azok a sznobok és modernet szenvedő széplelkek, akik beleakaszkodtak az ő költészetébe, mint kullancsok a Pegasus bőrébe, gögös mosollyal nézték le azt, aki be merte vallani, hogy nem érti ezeket az Attilás játékokat az örültséggel. Szegény Attila is kezd úgy járni, mint Byron járt: amikor megírta vitatott verseit, csak ketten értették: Az Úristen és ő. Aztán már csak az Úristen. De magyarázni százan is magyarázzák. Merthogy mi mindig csak a halott költőkből csinálunk divatot. Amíg élnek, felfordulhatnak tőlünk.

Makói Újság 1943. júl. 4.

Gyenge Miklós

925. KARÁDY KATALIN JÓZSEF ATTILA VERSÉT ÉNEKLI ZILAHY LAJOS ÚJ FILMJÉBEN

Nyolc óra elmúlt, estébe hajlik az idő. A *filmgyárban most kezdődik a munka*. A műterem ajtait gondosan becsukják, kívül marad minden nesz és a lassan növekvő homály.

A földön gumikígyók csavarodnak össze, kábelek kúsznak-ágaznak szerteszét. Munkások vaskerekre szerelt, brontoszauruszok csontvázára emlékeztető alkotmányokat tologatnak ide-oda. Hosszú rúdnyakuk van ezeknek az óslényeknek, és apró zsiráffejük. Onnan lóg ki a mikrofon. Minden rendben van, a mikrofonok működnek, a muzsikusok a helyükön, álluk alatt a hegedű, kezükben a vonó: a dobos felemeli a dobverőt, a karmester a vékony pálcát. A pálcá megrebben s *egyszerre hatalmas erővel megszólal az egész zenekar*.

Zilahy Lajos „*Valamit visz a víz*” című, készülő filmjének zene- és énekszámait most örökíti meg a mikrofon. A dobogón *Polgár Tibor* ingujjra vetkőzve vezényel. A dobogó mellett áll *Karády Katalin* és *Zilahy Lajos*, összehajolnak, Karády nyilván Zilahy *fülébe énekl*i a dalt. Csak sejtem, hogy énekel, mert nagy odaadással, szélesen, szépen gesztikulál, *a hangját nem hallani*. Suttogva énekel. Egyelőre próbálnak, ő is, a zenekar is. *Polgár Tibor* időközönként lekopogja a zenekart:

— De uram! — kiáltja. — Itt cesz van! És kérem a hármast sokkal, de sokkal szélesebben. Így: *tá-tá, tim tá-rátá pam-pamm . . .*

Ismételnek, tízszer, hússzor egymásután. Aztán *Karády* fellép a dobogóra a karmester mellé. Az egyik vízözönelőtti szörny pofáját odaigazítják a szája elé. Sajnos nem hallani semmit az énekből, a *zenekar harsog, Karády csak suttog.*

Van még egy láthatatlan dirigens a próbán, a „*Pista bácsi*”. Csak a hangját hallani időnként, valamelyik mikrofonon keresztül.

— *Kati, azt hogy halnak, ne úgy mondd, hogy pontyra meg csukára gondoljon azt ember. Úgy mondd, hogy hal-nak, meghalnak* — tagolja a láthatatlan rendező. — *Kérem mégegyszer.*

Újra kezdik az egészet. *Karády* fáradhatatlanul ismétli a „hallhatatlan” dalt, talán már ötvenedszer. Már az egész melódiát tudom, dúdolom, de a szövegből még egy szót sem hallottam, bárhogy fülelek. Közben *Zilahy Lajos* eltűnt. De azért jelen van ő is, *fent ül a hangmérnök mellett az üvegkalitkában*, onnan hallgatja a próbát. Most ő is megszólal a mikrofonon keresztül:

— *Katikám, nem bele, hanem belé. A mosolyod után vegyél lélegzetet. És az egészet több érzéssel, úgy mint otthon. Ismételd, amit mondtam.*

— Nem bele, hanem belé, mosolyod után lélegzetet veszek és az egészet több érzéssel, úgy mint otthon — ismétli el *Karády* halálos komolyan.

Még egy utolsó próba, aztán felhangzik az utasítás:

— *Dudát kérek!*

Megszólal valami dudaszerű hang. Kigyullad egy piros lámpa. Mindenki ünnepélyes arcot ölt, halálos csend ül a teremre.

— Kezdődik! — folytatja a hang. Elsőszámú felvétel: *Karády Katalin* elénekli *József Attila Óda című versét . . .*

Ekkor már tudom, hogy megint nem fogok hallani semmit, *Karády* a felvételnél is csak suttogva énekel. Érzékeny, furcsa jószág a mikrofon, a leghalkabb hangot is mérhetetlenül felerősíti. Átrohanok az üvegkalitkába.

Szél zúgását, szélben hajló nád suhogását hozza valahonnan végtelen messzeségből a zene. S ebben a suhogásban egy asszony énekel, búgó, epedő hangját viszi a víz:

*Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket hallgatag a vermek . . .*

*. . . Szeretlek, mint élni szeretnek
halandók, amíg meg nem halnak . . .*

Ejfélen van már, mire elkészült a felvétel. *Karády* kinyitja az egyik asztalon heverő aktatáskáját. A körülötte állók kaján mosollyal nézik, ahogy kotorászni kezd a táskában.

— *Nahát* — mondja elszontyolodva *Karády* — *megették a vacsorámat* [...]

Független Magyarország 1943. júl. 12.

József Jolán

926. KÉT HALHATATLAN A KÖNYVNAPON

Mi a titka *József Attila* egyre fokozódó népszerűségének? Az, hogy művész volt és költő volt, még nem magyarázza meg: sok nagy művésziünk és költőnk emlékére vastagon borul a feledés pora. *József Attila* egyéniségében, költészetének hangjában, művészetének lényegében van valami sajátosság, ami örök időkre olvasottá, — időszerűvé teszi. S ez a valami az örök ember, az elesett elsodort ember szenvedése. Ez a szenvedés, amely benne lakik minden szívben — legyen az gyári munkás, vagy tollforgató hivatalnok — fűzi össze olvasóival. Tévedés volna azt gondolni — mint ahogyan sokan vélik, — hogy *József Attila* a proletariátus költője. Ha proletár sorból származott, mégis az emberhez szól, társadalmi osztály és rangkülönbség nélkül. De nem csak szól az emberekhez, hanem helyettük is beszél. S amit mond, az mind mélyen átértzett igazság — még akkor is, ha néha fájó és könyörtelen is.

Fél évtizede annak, hogy *József Attila*, a szenvedés és az igazság költője fiatalon eltávozott a szenvedés földjéről az igazság országába, s ha életében nem hallották meg szavát, most egyre többen felfigyelnek rá. Élénk bizonyítéka ennek halála után megjelent könyveinek nagy kelendősége. Az idei könyvnapra kiadója, a Cserépfalvi-cég *Válogatott versei* címmel jelentette meg legszebb verseit ízléses csokorba kötve. S ami ritkaság — még ebben a könyvdömpinges világban is — a kis kötet a könyvnapok alatt az utolsó példányig elfogyott.

Magyar Protestánsok Lapja
1943. júl.

Borbély László

927. AUSGEWÄHLTE LYRISCHE DICHTUNGEN
VON ATTILA JÓZSEF

(*József Attila Válogatott lírai versei*)
Cserépfalvi-Verlag, Budapest o. J. (1943). 190 S.

Die Auswahl, die an dem „Tage des ungarischen Buches“ erschien, enthält Dichtungen von dem frühverstorbenen Attila József (1905—1937), einem der markantesten Vertreter neuer ungarischer Lyrik. Er war ein frühreifes Wunderkind, der fast von seinen ersten Gedichten an Vollendetes schuf. Lebendiges soziales Empfinden, tiefe Naturverbundenheit und unerschöpflicher Gefühlsreichtum kennzeichnen seine Lyrik, an deren Form er nach seinen eigenen Worten mit der Kunst eines Architekten feilte. Es gibt wohl wenig dichterische Zeugnisse des neuen Lebensgefühls, einer Männlichkeit und geläuterten Menschentums, wie die Dichtungen des jugendlichen, dabei aber reifen und abgeklärten Attila József. Unsere Zeitschrift brachte wiederholt Proben seiner Lyrik; demnächst sollen auch einige Gedichte der neuen Anthologie veröffentlicht werden.

Ungarn (Budapest—Leipzig) 1943. júl.

928. JÓZSEF ATTILÁNAK, A FÖLD ALÁ

I.

Én nem láttalak soha téged,
egy-két rímed villámlott csak agyamban.
Itt rejtett el engemet a természet,
itt élek az Alföldön egymagamban.

Itt élek egyedül és a magányra
újabb magány-abroncsot veretek . . .
Engem mikor fognak szétarabolni
az órülten vágató kerekek?

Mikor repül már fel vérem az égre,
amelyet majd alkony gyanánt betölt?
A Kárpátoktól le az Al-Dunáig
mikor lesz véremtől piros a föld?

II.

Pengékkal volt kirakva látomásod,
hívtad a lány álmat és belökött
egy kéz az irgalmatlan úr fagyába —
és feldaraboltad az Örököt.

Az emberszív volt úr és irgalmatlan,
otthonod farkasok sívó hava,
bőgték az emberfarkasok tanyádon
s meghalt anyád, a békítő anya.

Az eget kékíti most már anyácskád. . .
S te nézted lentről, mint egy kék mesét,
beléptél magányod zord vasszűzébe
s átmetszted májadat és veséd.

Székely Nép 1943. aug. 15.

Gulyás Pál

929. KIRÁLYHÁGÓN INNEN — KIRÁLYHÁGÓN TÚL

Líránk két halhatatlanná vált halottjáról vázoljuk fel ezt a két apró vázlatot. Az egyik József Attila, a másik Dsida Jenő. Mindketten túl fiatalon hanyatlottak a sötét sírba. Tehetségük legszebb szirmait nem bonthatták ki éppen rövid életük miatt. Torzók, de töredékes mivoltukban is örök értékek.

József Attila

Tökéletes emberi sors szükséges a tökéletes műhöz. Olyan sors, amely már önmagában is műalkotás. A magyar irodalomtörténet kevés ilyen emberi sorsot ismer. Mi magyarok talán valóban a végzet testvérei vagyunk. Ha közülünk valaki végigbukdácsolja az életét, önemésztő tűzben ég, társtalanul lebeg, vagy a delírium trémens nyújtja felé szörnyű karját, vagy a dübörgő vonat kerekei válnak végzetes mágnesekké számára. József Attila az utóbbit választotta. Öngyilkos lett. A kifürkészhetetlen végzet egy nagyszerű lehetőséget rabolt el tőlünk. Amíg élt, bábu volt. Játshattak vele. Nyomorából és beteg testéből tőkét kovácsoltak maguk számára azok, akik előtt a zseni csak bohóc és kedvező üzleti befektetés. Halála után is elsősorban azok idézik, akikhez semmi köze nem volt és nem is lehetett.

Líránk nagy vesztesége Ő és egyben irodalomtörténetünk egyik legnagyobb adóssága. Egyetemes magyar érdek, hogy szelleme ne a hullarablók martaléka legyen, hanem nemzeti kincs. Mert amit alkotott az kincs. Nem lehet tudni, hová fejlődött volna. Talán új lírai csodává nőtte volna ki magát.

Az ember soha nem szabadul meg első élményétől. A szem meglát valamit s a lélek örökké viseli a látomány terhét. Ezért nem lehet sohasem újrakezdeni az életet. Az élmény követelődző s aki az éhhalál szélén áll, az Dárius megterített asztalánál is az éhségre gondol vissza. Szociális utálat. Ez a legerősebb hang József Attila költészetében. Fájdalom ez, ami abból ered, hogy nagy lehet a szív, ha sovány az erszény. Az élmény egész életre szól, különösen annál, akit már a bölcsőben tesz rabjává. József Attila már a bölcsőben láthatta „osztályának” nagy démonait, az éhséget, a nincstelenséget, az élveeltemetettséget; látta a drága „mama” kerges tenyerét, a nagyvárosi proletár szomorú sorsát. Korán megismerte a hajszát, a tehetetlen kint, a lélektelen robotot. Akárhová fordul, akármit lát, minden versének magva a régesrég látott kép: egy darab kenyért, amit nem sikerül megszerezni, egy villanyszámla, ami örökre kifizethetetlen maradt. Képei, hasonlatai mind, mind kapcsolatban vannak azzal a nyomor őserdővel, melynek rengetegéből napfényre lépett. Csoda-e ha valakinek, ilyen lenyűgözően osztályához kötött emlékei vannak, osztály költővé válik? Az ilyen ember számára csak két ember létezik, az elnyomott és a tehetős. Az elnyomott milliók és az elnyomó százak. Így lett József Attila osztály költő. Az ő nagy osztálya azonban nem szociográfiai egység. Tág nagy világ, tagja mindenki, aki szenved, aki nyomorog. Ilyen élményekkel könnyen szónokká válhat az ember, hordó-költővé. József Attila nem riportokat írt a szegénységről, nem vezércikkeket szavalt az elnyomók ellen. Verseket írt, panaszos, kisgyermek sírásához hasonló panaszdalokat csalt ki lelkéből. A legmélyebb emberi hangokat ütötte meg. A szenvedő és a szenvedésben megtisztult ember hangját. Lírája, habár minduntalan a kitagadottak panaszát zengi, mégsem komor és lehangoló, valami fiatalos könnyedség, hetyke legényes hang szólal meg benne.

József Attila Ady utáni líránkban a nyugtalanság. Valami hihetetlenül magas feszültség vibrál költészetében s kergeti emberi szem nemlátta tájak felé. Mert van valami formákon túli örök és mindig akadnak hívek, akik pontosan ezt keresik.

Írta: József Attila

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek nem jut kapanyél;
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ki setét gondok közt henyél;
ültetne krumplit harmadába
s nincs szabad föld egy kapa se,
s csomókban hull a hajaszála
s nem veszi észre maga se?*

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek öt holdja terem;
lompos tyúkja kárál a torsra
s gondoljai fészke a verem;
s igája nem zörög, sem ökre
nem bög elnyújtva — nincs neki —
s mélyéről párolog a bögre,
ha kis családját eteti?*

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki maga él, maga keres;
levesének nincs sava-borsa,
hitelt nem ad a fűszeres,
egy tört széke van, hogy begyújtson,
repedt kályháján macska ül,
ritmust lóbál az ajtókulcson,
néz, néz, s lefekszik egyedül?*

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki családjáért dolgozik;
verekszenek kié a torzsa,
és csak a nagylány néz mozit;
a nő mindig mos — lucsok holtja —
szájíze, mint a főzelék
s a szigor a lámpát ha eloltja,
csend fülel, motoz a setét?*

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki a gyár körül ógyeleg;
helyén a kapszlit nő kapdossa
s elfakult fejű kisgyerek;
s a palánkon hiába néz át,
hiába cipel kosarat,
szatyrot, — ha elalszik, fölrázzák
s lebukik, hogyha fosztogat?*

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki sót mér, krumplit, kenyeret,
hozomra, újságpapirosba
s nem söpri le a mérleget;
s ritkás fény közt morogva rámol
— az adó hosszú, nagy a bér —
s mi haszna sincs, hiába számol
többet a petróleumért?*

Székely Nép 1943. aug. 22.

930. A MEGCSONKÍTOTT KÖLTŐ

„Királyhágón innen — Királyhágón túl” — fejléc alatt a Marosvásárhelyen megjelenő Székely Nép József Attiláról, a tragikus sorsú, immár halhatatlanná vált lírai költőről közöl rövid vázlatot és közli, *megcsonkítva* József Attila egyik legszebb versét. Hogy miért *megcsonkítva* és így poénjától megfosztva, nem tudjuk. Talán azért, hogy igazat adjanak maguknak a bevezetőben tett kitételükért, amely szerint József Attila élete és művészete — „torzó”?

Vakmerőség azonban költőről írni, beszélni és főleg idézni őt, ha nem ismerjük teljesen.

Haladjunk végig a tragikus sorsú költőről írt vázlaton. A cikk így kezdődik, nyilván, hogy írójának irodalmi és művészeti tájékozottságát fitogtassa. „Tökéletes emberi sors szükséges a tökéletes műhöz. Olyan sors, amely már önmagában is műalkotás. A magyar irodalomtörténet kevés ilyen emberi sorsot ismer.”

Álljunk meg egy pillanatra. A cikkírónak úgylátszik kételyei vannak a magyar értékek valóságos és egyáltalán létezése körül. Mert másképp nem tudjuk megérteni azt a szillogizmusos következtetését, amely szerint „tökéletes emberi sors szükséges a tökéletes műhöz, a magyar irodalomtörténet azonban kevés ilyen emberi sorsot ismer”. Ezt

már nem írta le a cikkíró, de állításából az következik, hogy kevés magyar mű van, amelyik tökéletes.

A cikk másik kitétele, amit talán József Attila támadójának, Erdélyi Józsefnek akart az orra alá döngölni a cikkíró.

„Egyetemes magyar érdek — írja a Székely Nép —, hogy szelleme ne a hullarablók martaléka legyen, hanem nemzeti kincs. Mert, amit alkotott, az kincs. Nem lehet tudni hová fejlődött volna. Talán új lírai csodává nőtte volna ki magát.”

Ezzel kapcsolatosan csak annyit szabadjon megjegyeznünk, hogy elsősorban azok a rablók, akik valamivel meglopják a költőt, akik mondjuk, leharapják egy versnek a végét.

Ezek után álljon előttünk a Székely Népből közölt „Mondd, mit érlel...” című, megcsontított József Attila költemény hetedik, záró versszakasza:

*S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s fél és így dalol:
felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol;
neve, ha van, csak áruvédjegy,
mint akármely mosóporé,
s élete, ha van élte, még egy,
a proletár utókoré?!*

Hogy miért nem közölte a Székely Nép teljes terjedelmében József Attila költeményét, arra talán a lap „méltató” cikkében találjuk meg a feleletet:

„Amíg élt, bábu volt. Játszhattak vele, Halála után is elsősorban azok idézik, akikhez semmi köze nem volt és nem is lehetett.”

Délmagyarország 1943. aug. 27.

Kiss Miklós

931. JÓZSEF ATTILA NYOMÁBAN BALATONSZÁRSZÓN

Egyszerű kis falu a Balaton mellett, de ilyenkor nyáron rengeteg a nyaraló. Mikor a vonat berobog a kis állomásra, első pillantásom egy táblára esik: „Palota-peníó innen egy perc!” Ez az első jel, ami a tragikus sorsú költőre emlékeztet.

Egy fiútól kérdezem, tudja-e, hol lakott a költő.

— A Horváth-kertben lakott — válaszol —, ott van balra a Keleti-villasorban.

Hamarosan megtalálom. A falusi házakhoz képest meglehetősen nagy, villaszerű épület. Hátról a konyhában találok meg a tulajdonost. Magas, őszhajú asszony Horváthné, a költő utolsó háziasszonya. A kertben ülünk le beszélgetni, körülöttünk a nyaralók kisgyerekei ugrándoznak. Megkérem, hogy mondjon el egyet-mást a költő életéről, hogyan töltötte el az utolsó napokat, de legfőképpen az érdekel, hogy milyen volt József Attila — az ember.

— Az utolsó napokban — kezdte — már sok időt ágyban töltött, keveset volt fönn és akkor sem ült tétlenül, hanem írt. Vagy feküdt, vagy írt. Így teltek a napjai. Meglepően keveset beszélt. Mikor a sok írásban nagyon elfáradt, a nővéreinek segített vizet húzni, vagy fát vágni. Itt hátról a kertben aprította a tüzelőt. Nagyon zárkózott természetű volt, a faluban nem érintkezett senkivel. Szemmelláthatóan gyöttrődött és szenvedett, igen sokat foglalkozott az öngyilkosság gondolatával. Az önérzete is kínozta. Bántotta, hogy a nővérei tartják el és ő nem segíthet hozzá a megélhetéshez. Eta nővérenek a férje sokat támogatta őt, de amikor meghalt, nem maradt más a feleségére, csak a Palota-penzió. Egy ideig ott húzták meg magukat, de később kénytelenek voltak azt is eladni és akkor költöztek ide. Eta, Jolán és ő. Bizony, ha a sógora nem hal meg, talán minden másképp történt volna.

— Nagyon szeretett volna kikerülni ebből, a számára oly megalázó helyzetből. Pár nappal az öngyilkossága előtt barátai érkeztek Pestről. Itt volt Ignó, Hatvány Lajos báró és a kezelőorvosai. Autóval érkeztek és amikor visszaindultak Pestre, mindenáron velük akart menni. Kérte is őket, hogy vigyék magukkal, de az autóban már nem volt hely. Megígérték neki, hogy két nap múlva érte jönnek. Ha jól emlékszem, ez szerdai napon történt. Két nap múlva öngyilkos lett.

Megkérdem, nem vettek-e észre rajta valami különöset azután, hogy az autó nélküle ment el.

Lehangolt volt és csüggedt. Nem szólt senkihez, de ez különösebben senkinek sem tűnt fel, mert mindig zárkózott volt.

— Most arra kérem, hogy magáról az öngyilkosságról beszéljen.

— Úgy emlékszem, pénteken lett öngyilkos. Este a félnyolcas tehervonat alá dobta magát. Késő délután azt mondta, hogy sétálni megy. Utána valósággal kiszökött a házból, mert máskor csak a nővéreivel ment el. Kiment a vasútállomásra és ott várta a vonatot. Egy pályaoőr, aki szemtanúja volt az egész tragédiának, később elmondotta, hogyan történt. A Fő-utca felőli sorompónak támaszkodott és látszólag teljesen közönyösen nézte az egyre közeledő szerelvényt. Mikor a mozdony már egészen közel ért hozzá, odalépett és rádobta magát a sínekre. Ekkor már nem tudták visszarántani. A vonat tizenöt méternyire vonszolta. Bár a szerelvényt rögtön megállították, már nem lehetett rajta segíteni.

— Ki hozta ide a hírt?

— A falu bolondja rohant végig a falun, az újságolta . . . A temetés vasárnap volt szakadó esőben. Az egész falu kikísérte a temetőbe. Pestről szintén sokan voltak itt.

— Sokan keresték fel a sírját, amíg itt pihent?

— Néha eljöttek a barátai, meg néhány fiatal író látogatta meg a sírját.

Horváthné kérdés nélkül az exhumálásról beszélt.

— Teljesen véletlenül tudtuk meg, hogy mikor lesz az exhumálás. A férjem találkozott a temetkezési vállalkozóval, az mondta meg a pontos időpontot. Én azonnal írtam a nővéreinek Pestre, de későn kapták meg a levelet. Ők nem is tudtak lejönni, én képviseltem a családot.

— Mikor a koporsót felnyitották, megismerte őt?

— Csak a csontváza feküdt a koporsóban, de a koponyacsonton még rajta volt a haja. A ruhája teljesen épen maradt, arról ismertem meg.

— A barátai már nagyon régen megígérték, hogy emléktáblát helyeznek majd el erre a házra, de azután abbamaradt.

Másnap felkerestem a domboldalon fekvő kis temetőt. A sír helye kicsit besüppedt, benőtte a gaz, semmi jel sincs József Attila egykori nyughelyén.

Mikor vonatra ültem és elutaztam Balatonszárszóról, még sokáig gondoltam a tragikus sorsú költőre. Gondolataimat csak a kerekcsattogása zavarta, de mintha azok is egy József Attila-verset zakatolnának. Ahogy ott álltam a vonat ablakában, egyre csak azt zakatolta a kerék: „Én-e-gész-né-pe-met-fo-gem-nem-kő-zép-is-ko-lás-fo-kon-ta-ni-ta-ni . . .”

Újság 1943. aug. 28.

Földes István

932. LEVÉL BALATONSZÁRSZÓRA

[. . .] Fájdalmas rángás az emlékezetünkben Balatonszárszó. Sokan vagyunk, akik találkozóhelyetek hallatára József Attilára gondolunk. De most hagyjuk azt a vészjósló költőtragédiát. A vér azóta már egy egész világot befröcskölt s nemzeteket ért el a veszedelem — a költő halálsikolya nem hallik többé. Annál hangosabbak most a versei, bajbajutottaknak oltalmára szánvák. Elszavaljátok-e valamelyik tábortűznél a Hazám kemény sorait? Ebben a versben követeli József Attila „ . . . a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében hányni-vetni meg száz bajunk”. Ti most Balatonszárszón döntő lépést tesztek a költői álmot valóráváltása felé. [. . .]

Kis Újság 1943. aug. 29.

Balogh Edgár

933. HOGYAN TANÁCSOLTA EL
„HORGER ANTAL ÚR”
A SZEGEDI EGYETEMRŐL JÓZSEF ATTILÁT?

*Az ősz professzor a híres eset óta csak egyszer találkozott a költő —
nevével...*

„...Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat. Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított. De minden kedvemet elszegte az, hogy Horger Antal professzor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hívatott s két tanú jelenlétében kijelentette, hogy belőlem, míg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert 'olyan emberre — úgymond —, ki ilyen verseket ír' s ezzel elém tárta a Szeged c. lap egyik példányát 'nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését'.”

József Attila önéletrajza.

*Ha örül Horger Antal úr
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
sekély
e kék —*

*Én egész népemet fogom
s nem középiskolás fokon
taní-
tani!*

József Attila verse.

— *Kérem, én sohasem avatkoztam az irodalomba...*

Az ezüstősz, törekeny öreg úr, aki óvatosan emelgeti galambszürke kamásniját a késő délutáni napsütésben, megvetően legyint botjával. A finom, aranykeretes pápaszemét igazgató öreg úr: Horger Antal, a szegedi egyetem nagynevű nyugalmazott tanára...

— József Attilára azonban valószínűleg méltóztatik még emlékezni?

Horger professzor úr elgondolkozva figyel a Károlyi-kert sétányán visongó gyereksereget.

— József Attila... József Attila... Sovány, nagyhajú fiatalember volt. Igen vakmerő verseket írt a Délmagyarországba.

— Most már emlékszem. Tudja-e kérem, hogy azt az embert én tanácsoltam el az egyetemről?

— Hogyan történt ez, professzor úr?

— *Hát kérem... bevallom, alig emlékszem rá.* Annyit tudok, hogy akkortájt a Délmagyarország című szegedi lapban hétről-hétre felháborító versek jelentek meg.

— Nem szoktam verseket olvasni, de ezekre figyelmeztetett barátom, egy igen művelt, nagylátókörű városi tisztviselő.

— Nézzem már meg, micsoda tökéletlen dolgokat ír valami *József Attila* ebben az újságban.

— S nem méltóztatott ezeket a verseket tehetségeseknek találni?

A csiszolt ítéletű szakértő

— *Egyáltalán nem! Igen hitvány dolgok voltak.*

— Nem egyszer beszéltünk róluk ezzel a barátommal, aki igen csiszolt ítéletű úr léte — maga is írt a szegedi Credo-egylet ünnepélyeire prologusokat, meg a várost látogató előkelőségek számára üdvözlő-költevényeket s irodalmi dolgokban szakértő volt, — mindig nagyon elítélően beszélt róluk.

— Nyoma sem volt ezekben a versekben magasröptű érzelmeknek, épületes elhatározásoknak, aminőket az ember egy lelkes ifjútól joggal elvárhatna. *Sohasem avatkoztam az irodalomba, de ezeket a verseket ebédnél még a feleségemnek is felolvastam, s mondhatom, meg voltunk döbbenve.*

— A költőt ekkor még személyesen nem ismerte, professzor úr?

— Kérem, én magyar nyelvtörténetet tanítottam s arra a poétáskodó uraknak nem nagyon ízlett bejárni. Így történhetett, hogy már jócskán benne voltunk a tanévben, amikor *valamelyik napot észreveszek hallgatóim névsorában egy ismerős nevet: József Attila.* Honnan ismerem én ezt, kérdem magamtól. Egyszerre eszembe jut. Erre szólok az asszisztensemnek — *megbízható, kedves úrifű volt* — mondom...

— Magához méltóztatott hivatni *József Attilát*.

— Valóban magamhoz hivatam — lám-lám, kedves öcsém, honnan tudja ezt ilyen jól?

Tényleg, megmondtam az asszisztensemnek: kerítse nekem elő ezt a *Józsefet*. Másnap reggel behozzák élém. „*József Attila vagyok*” mondja olyan hangon, mintha azt mondaná: „*A kilencedik világcsoda vagyok.*”

Kérdem tőle: „*Kedves barátom maga írja azokat az istentelen poémákat a Délmagyarországba?*”

— Egyszóval — szakítjuk félbe — nem egy bizonyos költemény, nevezetesen a „*Tiszta szívvel*” című miatt méltóztatott rá megneheztelni?

— *Dehogy... hónapok óta vöröset láttam én már akkor, valahányszor megpillantottam a nevét az újságban valamelyik verse alatt.* Szóval... azt mondja erre ő, hátrakapva a fejét: „*Azokat, amelyek alatt az én nevem van, én írtam professzor úr!*” Mondom neki nagyszelíden:

— „Ez mind szép, amice, mások is írtak már fiatal korukban verseket, mégis tisztességes ember lett belőlük.”

— „Csakhogy ezek másfajta versek, aki ilyeneket fabrikál, arról nehezen tudom elképzelni, hogy az általunk megkívánt valláserkölcsös eszméket csöpögteti majd a rábizott gyermekekbe.” Erre ő felegyenesedik és hangosan kiáltja: „*Az Ön által megkívánt értelemben ez nem is szándékom!*”

— Kiáltotta?

— Kiáltotta bizony, de milyen hangosan!

— Tehát erősen fel volt indulva?

— Valószínűleg, — reszketett is, a fejét meg egyre dobálta.

— Nem szolgált ez a tény kijelentéseinek elbírálásánál enyhítő körülményül?

Gondom lesz rá...

— Súlyosbítóul, kérem, súlyosbítóul!... De hadd fejezzem be.

— „Nem is szándéka? — mondom ekkor én neki —, hát ebben az esetben csak egy tanácsot adhatok: hagyja el a tanári pályát s keressen képességeinek valamilyen megfelelőbb működési teret, mert ha a pedagógiára való alkalmatlanságát magától be nem látja, úgy gondom lesz rá, hogy erre mások figyelmeztessék!”

Feleletül némán meghajtottta magát, megfordult és kiment. Azóta nem láttam József Attilát.

— *Nem is hallott róla professzor úr?*

— *Egyetlenegyszer... nemzetiszínkeretű plakátokat láttam az utcán, hát megnéztem őket; valami irodalmi ünnepélyt hirdettek, amelyen többek között neki is előadták egy versét.*

— Mit gondolt ekkor, professzor úr?

— *Azt, hogy mégis jól tettem, amikor eltanácsoltam a tanári pályáról, így legalább híres ember lett belőle.*

— Későbbi pályafutásáról, nyomoráról, húszezerpéldányos posthomus versgyűjteményéről s arról, hogy professzor urat is átadta írásaiban a halhatatlanságnak — egyáltalán nem méltóztatik tudni?

— *Keveset, kérem.*

Lassan megfordul; a sétány végére érkeztünk. Mozaikokból összeállított s teljes a génius tragédiája. A profeszor úr oktató mozdulattal felemeli malaccapálcáját. Majd ismét leereszti botját, mintegy nyomatékot akarván adni a beszélgetés végszavának s megszólal:

— *De hiszen, amint látja, én sohasem avatkoztam az irodalomba...*

934. HORGER ANTAL ÚR,
CSISZOLT ÍTÉLETŰ BARÁTJA ÉS JÓZSEF ATTILA

Az „Esti Kurir” szerdán délutáni számában a lap munkatársa közli Horger Antal nyugalmazott szegedi egyetemi tanárral folytatott beszélgetését, aki József Attila egyik versével bevonult a halhatatlanságba. A volt szegedi nyelvészprofesszor volt ugyanis az, aki a nagy költőt eltanácsolta az egyetemről és az ő címére írta József Attila a híres sorokat: „Ha örül Horger Antal úr, hogy költőnk nem nyelvtant tanul, sekély e kéj. — Én egész népemet fogom, s nem középiskolás fokon tanítani.” A költő nem lett tanár s mint megjósolta, ma már tényleg nem középiskolás fokon tanítja a nemzetét. Horger Antal úr viszont, miután mint nyelvészprofesszor, az irodalomnak tett valami szolgálatot, nyugalomba vonult és most séta közben nyilatkozott az „Esti Kurir” munkatársának.

Elmondta az újságírónak, hogy zajlott le az irodalomtörténeti jelenet, amelyet József Attila emlékirataiban is megírt. Saját bevallása szerint nem szokott verset olvasni, de egy barátja biztatására mégis megnézte József Attilának a szegedi lapokban megjelent költeményeit. A barát, aki először háborodott fel a verseken, „igen csiszolt ítéletű úr” volt a szegedi professzor megállapítása szerint, sőt a költészethez is kiválóan értett, amit „Horger Antal úr” nyilatkozatában azzal is igyekszik alátámasztani, hogy elmondja: ez a barátja maga is írt a szegedi Credo-egylet számára prologusokat, sőt ünnepi verseket a városba érkező előkelőségek tiszteletére. Szóval ez a szakértő kifejtette rosszalló véleményét és Horger magához hívatta tanítványát, József Attilát. Megkérdezte, ki írta a szegedi lapban megjelent verseket.

— Azokat, amelyek alatt az én nevem van, én írtam — válaszolta József Attila.

— Ez mind szép, amice, mások is írtak már fiatal korukban verseket, mégis becsületes ember lett belőlük — mondta Horger tanár a költőnek, saját nyilatkozata szerint — Csakhogy azok másfajta versek. Aki ilyeneket fabrikál, arról nehezen tudom elképzelni, hogy az általunk megkívánt valláserkölcsös eszméket csöpögteti majd a rábizott gyermekekbe.

József Attila felegyenesedett és hangosan kiáltotta:

— Az ön által megkívánt értelemben nem is szándékozom.

A nyilatkozat végén a volt szegedi professzor még megállapítja, hogy sohasem avatkozott az irodalomba.

Amit egyébként el is hiszünk neki.

Népszava 1943. okt. 3.

Jaj a halott költőknek: csontjaikon még rajta a hús és máris jelentkeznek a legjobb barátok és ismerősök és sürgősen, vaskos kötetekben megírják szokásos mondanivalójukat, melynek címe leginkább ez lehetne: „ÉN és a költő.” Ezúttal a halott József Attila sógora, Bányai László jelentkezik közel háromszáz oldalon; elsorolja, hogy hányszor segített, vagy igyekezett segíteni erkölcsi és anyagi téren József Attilán. Megtudjuk a könyvből, hogy egyetlen ember értette csak meg a költőt és az a most megjelent könyv szerzője. Arról is értesülünk, hogy József Attila „minden új versét köteles nekem előszóval elmondani — mondja a szerző — mely esetben én viszont minden egyes új versért egy aranypengőt tartozom neki késedelem nélkül, készpénzben lefizetni”. Jól sikerült tréfái is vannak Bányai Lászlónak. Elmondja, hogy a József Attila társaságában megjelenő írók „ivók” voltak, a festők ruhája volt „fesző”, a zeneszerző csak „zenecserzői” és a zongoraművész csak „zongoranyűveszi” rangot érdemelt ki. Arra is megtanít ez a könyv, hogy József Attila milyen hálátlan ember volt: sógora állásba akarta segíteni, tekintélyes uraknál szót emelt érdekében és a költő éppen ekkor vetemedett arra, hogy egy politikai pörbe keveredjék, ezáltal igen kínos helyzetbe hozta áldozatkész sógorát.

A hevenyészett példák közül valamennyire talán látható, hogy milyen jellegű ez a könyv. József Attila emlékének és a magyar irodalomban elfoglalt helyének nem ártott a könyv megjelenése.

(Körmendy-kiadás)

Népszava 1943. okt. 17.

(-dy—s.)

936. JÓZSEF ATTILA SÓGORA „LELEPLEZŐ” KÖNYVET ÍRT

„A Ferencváros pórusokba beitatódott korma” és egyéb
„intimitások” József Attiláról

Nehéz sorsa volt életében szegény József Attilának. Küzdött az emberekkel, küzdött a pénzzel, küzdött nemcsak a holnapi, hanem igen gyakran az aznapi falatért. Amikor azután meghalt, úgy látszott, hogy beteljesedett rajta a magyar tehetségek sorsa. Akik életében tudomást sem vettek róla, halála után azonnal felfedezték. Úgy látszott, hogy megtalálta az egyenes utat a halhatatlanság felé.

Most azután jelentkezik valaki, akinek úgy látszik fáj ez a halhatatlanság. Anyyira fáj, hogy egész könyvet írt róla. „Négyszemközt

József Attilával” ez a kötet címe, a szerzője pedig sógora, illetőleg sógora volt József Attilának. A rokoni kapcsolat sokmindent megmagyaráz. Sokmindent igazol is, így például azt, hogy az ember a rokonaival szemben talán közvetlenebb és szókimondóbb, mintha idegennel kerül szembe. De a szókimondásnak és az őszinteségnek is vannak határai. . .

A szerző csekély tíz oldalon keresztül igyekszik megindokolni, hogy

miért írta meg ezt a könyvet

[. . .]

A „József Attila élete” című könyvre, — amelyet tudvalevőleg a költő nővére írt — panaszkodik a szerző mindjárt az első fejezetben. Ebben a könyvben — mondja — igaztalan vád látott napvilágot ellene. Méltatlannak tartotta a védekezést. [. . .] „Ilyetén való gondolkozásmat csak elmélyítették és visszahúzódtam még szükségyszerűbbé tették azok a dolgok, amik Attila halála óta vele és körülötte történtek. Mindez tisztító hatást váltott ki belőlem.”

Ugye milyen ízléses és tapintatos egyén a könyv szerzője? De még mennyire az. Lapozzunk csak néhány oldalt és megtaláljuk például azt a jelenetet, amelyben beszámol arról,

hogyan ismerkedett meg későbbi feleségével

és annak családjával. Éppen egy kis családi perpatvar zajlott le. Veszekedtek a testvérek, ahogy elvégre más testvérek is veszekedtek már Józsefiek előtt és veszekednek majd Józsefiek után is. Tapintatos szerzőnk azonban felháborodik.

— Nem lenéző ítékezés vagy finnyáskodó botránkozás volt ez nálam, csak annak az egyszerű megállapítása, hogy a legszenvedélyesebb vitának sem feltétlen járuléka ez a stílus, ez a modor. Ezt is csak évekkel később és sok keserűség árán tanultam megérteni: ez a stílus a Ferencváros pórusokba beitatódott, kitakaríthatatlan korma volt.

Ugye milyen tapintatos? De ez még mind semmi. Néhány oldallal később megtudjuk szerzőnkől azt, hogy felesége nem egyéb, mint egy „*magát már gépirónővé felverekedett ferencvárosi lány*”, akit első férje az ő szellemi színvonalához képest érthetetlen és hiszékeny módon mint előkelő származású árvaleányt igyekezett becsempészni a maga családjába. Tervét gondos neveléssel és neveltetéssel készítette elő, *a fogkefehasználattól a francia leckéig és a zongoraórákig.*

Hogy mindennek mi köze van József Attilához? Bevallom, azt nem tudom. Aminthogy végeredményben szegény József Attila sokmindenről nem tehet. Arról sem, hogy akadt egyszer rövid átmeneti időre

egy sógora, aki ezt a rövid időt valamikor könyvírásra használja fel és használja ki. Olyan könyv megírására, amely mintha meg akarná győzni az olvasót arról, hogy Attila is volt valaki, dehát mi volt ő hozzám; már mint a szerzőhöz képest. . .

A környezettanulmány

a könyv írójának egyébként is kedvenc oldala. Azt írja például az egyik helyen:

A környezettanulmányt azzal a szomorú megállapítással kell zárnom, hogy e tekintetben sem családi, sem baráti, sem társasági körben — az ő egyéni összetétele vagy mások sajátosságai miatt — *nem volt sehol senki és semmi, egészséges és egész, amiben ő megvethette volna a sarkát vagy csak megkapaszkodhatott volna.* Igazi hozzátartozóit elrúgta a talpa alól, akiket pedig megérintett vagy markába fogott, azok nem voltak neki valók vagy hozzá méltók.

A meglevők persze mindig kivételek. Így természetesen a szerző is. De vannak ebben a könyvben még jócskán egyéb cifraságok. Például elmélekdedések arról, hogy a szerző kártyázó feleségét *miért nem „rúgta ki”*, azután elmélekdedés egy ismert nevű művésznőről, akivel kapcsolatban ismét kibújik szerzőnk finom tapintata. *„Ami viszonyukról tudok — mondja — az csupán az, hogy egymásiránti őszinte nagyrabecsülésük kölcsönös volt”*. Azután a „leleplezés” hogy szegény József Attila egy utódállam sajtóattaséjától milyen anyagi támogatásban részesült, hogy hogyan igyekezett minden pénzt kiszedni nővéréből és végül — dehogyan is végül, de már elég az efajta idézetekből — álljon itt néhány sor:

„Ámulva néztem, hogy Attila hol ennek, hol annak a penzióbeli női lakónak a szobájában látható, hol olyan

közhelyű olcsó szavak kíséretében

markolászatja előttem a szobalányt, amelyeneknek a használatára és amilyen viselkedésre *én őt soha nem tartottam volna képesnek.* Ismétlem: semmit sem tudtam arról, hogy „betegsége” milyen természetű és így csak abból következtethettem, amit láttam. Ez pedig határozottan távolító hatással volt rám.”

És aztán a tapintat, ugye nyájas olvasó?! Van persze efajta még bőszéggel a könyvben, de elvégre mégsem írhatjuk ide valamennyit. De azért senki se higgye, hogy ez a kötet mindvégig ilyen „érdekes”. *Esküszöm, hogy nem az.* Legalább a háromnegyed része száraz, unalmas, érdektelen fecsegés és folytonos ismételtetése annak, hogy a szerző

milyen nagy ember és milyen kitűnő írói tehetség rejtőzik benne. Ami azt illeti: *a rejtőzés valóban tökéletes...*

Azt már talán kár is ideírni, hogy a szerzőnek mennyire fogalma sincs József Attiláról,

az igazi József Attiláról.

Elmondja például, hogy egy alkalommal valóságos izgalomban találta sógorát, amint az egy felhívást fogalmazott a halálbüntetés eltörlése mellett. *Őrült vagy Attila* — mondotta neki, — *miért kell neked ilyen ügyben benne lenned?*

— *Miért?* — kérdezte — *ez természetes! Láthatod, hogy nem vagyok egyedül.*

— *De a többiek komoly egzisztenciával bíró emberek* — mondotta a szerző, aki e jelenet leírása után naivul hozzát teszi: „*Elgondolkozva sokáig néztem utána. Szerettem volna legalább a fejemet megcsóválni. De még ennyire sem futotta.*”

Elég. Most még csak annyit, hogy ez a könyv a ponyva megszüntetésének első évfordulójára jelent meg. Ki írta? Igazán mellékes...

A Mai Nap 1943. okt. 23.

Dr. Kemény István

937. NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILA VOLT SÓGORÁVAL

*Egykori házastársak torzsalkodása, amihez hozzájárul
egy költő és az a bizonyos sorsharag*

A túlsó oldalon már szinte agyonnyűtték azt a bizonyos gramofonlemezt, amely szerint a szélsőjobb oldalon nem becsülik meg *eléggé* az „*igaz*” értékeket s általában mifelénk hiányoznak a lélekből a kegyeletes érzések, továbbá azok a finomságok és megértések, amelyek csak a valóban előkelő elmék sajátosságai. Nem óhajtunk most perbeszálni ezekkel az útszéli vádaskodásokkal. Kétségtelen azonban, hogy akárhogy áll is a dolog a mi oldalunkon: bizonyos, hogy a jobb oldalon az összes politikai és *nem politikai* kulisszatitkaival együtt nem produkált együttesen *annyi kivetnivalót* és száználmasan lehangoló csúnyaságot, *mint amennyi erkölcsi fertőről* számol be az a könyv, amelyet *a baloldali agyontömjenezett költőjéről*, József Attiláról írt a volt sógora, egy Bányai László nevű ismeretlen foglalkozású úriember. Aki egyébként úgy került József Attila családjába, hogy a költő nővére, József Jolán, mielőtt férjhez ment volna hozzá, megígérte neki, hogy „*nagy írot csinál belőle*”.

Mi, a magunk részéről, saját jószántunkból nemigen foglalkoznánk ezzel a pamflettel, amely pedig a baloldalon minden bizonnyal igen vehemens

viharokat fog kiváltani.

Nem foglalkoznánk a *sógor* könyvével egyszerűen azért, mert József Attila költészte és egyéni, valamint politikai magatartása olyan végtelenül távol esik a mi ezredéves tradíciókon nevelkedett történelmi és nemzeti szemléletunktől, hogy ez a tragikus sorsú ember már akkor is *lelki és erkölcsi halott volt előttünk*, amikor az életét cudar nehézségek közepette továbbvivő porhüvelyét nem dobta önszántából a szárszói vasút kerekei alá. Ha tehát Bányai László könyvének megjelenése alkalmából mégis csak *visszatérünk* József Attilára, tesszük ezt elsősorban azért, mert sívár lefolyású és borzalmas befejezésű élete tele van olyan tanúbizonyságokkal, amelyek megdöbbenően és szinte húsbamarkolóan igazolják azokat az irodalmi, politikai és erkölcsi tételeinket, amelyeket évek óta lankadatlanul hirdetünk erről az oldalról és ezekről a hasábokról.

A legső és a legszembeszökőbb tény az, hogy József Attilát tizenkét esztendő kora óta egy *Makai* nevű zsidó fiskális nevelte, taníttatta, iskoláztatta, pénzelte és kényeztette. Az a Makai Ödön, aki József Jolán *első férje volt*, majd elválásuk után József Attilának egy *másik nővérét* vette feleségül. Ennek a *zsidó mecénássógonak* olyan döntő hatása volt József Attila egész lelki alkatának és szemléletének kifejlődésére, hogy a *második számú sógor*, a könyvszerkesztő Bányai László is megállapítja, hogy Makai Ödön *nélkül* József Attila nem lett volna azzá, aki lett, — de esetleg *más lett volna*.

Érdekes és figyelemre méltó, hogy valahányszor tőlünk messzire eltévelyedtett *keresztény lélek* bolyongását vizsgáljuk, mindig és kivétel nélkül

ott találjuk a háttérben a zsidót,

aki — ha az *ő elképzelése* szerint — nem is tesz rosszat, mindenesetre rányomja az általa befolyásolt keresztényre a mindentől merőben *idegen zsidóság* letörölhetetlen és titkoltan is árulkodó bélyegét.

A zsidósággal való teljes és fenntartás nélküli együttélés az oka minden bizonnyal annak, hogy József Attilát *homályos* és rendezetlen politikai ösztönei a *kommunisták felé* vonzották. Hogy kik voltak ezek a kommunisták, továbbá, hogyan, hol és miként érintkezett velük, azt nem tudjuk meg a *sógor* könyvéből, amely azonban olyan játszi *egykedvűséggel ír* ezekről a *titkos paktálásokról* és általában a kommu-

nistákkal való érintkezésről, mintha valamely kedélyes és mindenki által köztudott *óbudai kiskocsmá* törzsvendégeinek találkozóiról lenne szó. Őszintén szólva: a könyvnek ezek a részei igen nagy meglepetést okoztak nekünk, mert *bármennyit suttogtak is József Attila életében az ő kommunista összeköttetéseiről*, soha nem képzeltük, hogy ezek ennyire kézzel fogható *valóságok*. Hogy mást ne mondjunk: József Attila élete akkor tört derékba és akkor sértődött meg végérvényesen az embe-
riségtől, amikor

a szovjet nem őt hívta ki

Oroszországba négyhónapos tanulmányútra, hanem *Japán* kávéházbeli sakkpartnerét.

És bármilyen rosszak voltak is a megboldogult költő anyagi viszonyai, egyáltalán nem tudtunk örülni azoknak a harminc ezüstpénzeknek, amelyeket időnként Balla Mózes-től, a budapesti román követség sajtóattaséjától kapott *román költők verseinek magyar nyelvre történő műfordításáért*.

Mondanunk sem kell talán, hogy ezzel a néhány „aprósággal” egyáltalán nem merítettük ki a *kínos és borzalmas leleplezéseknek azt a gazdag sorozatát, amellyel Bányai László traktálja az olvasót*. Hogy mi lebegett lelki szemei előtt műve megírásánál: azt nem tudjuk. Csak sejtjük. Ez a könyvíró sógor nagyon-nagyon nem volt jóban a feleségével, József Jolánnal és ezek a *házi torzsalkodások* robbantak aztán most ki „*irodalommá*”, amennyiben irodalomnak, vagy irodalomtörténeti adalékoknak lehet nevezni az egyszobás lakásokban sok ember állandó együttélésében lezajló *szükségszerű* intimitásokat.

Magyar Szó 1943. okt. 26.

938. JÓZSEF ATTILA, A KOMMUNIZMUS ÉS A ZSIDÓK

Röviddel ezelőtt különös könyv jelent meg a könyvpiacon. *Bányai László* írta és *Négyszemközt József Attilával* a címe. A szerzőt és irodalmi munkásságát nem volt szerencsénk eddig ismerni, könyve viszont alaposan bemutatta őt mint embert és mint író-t is. Amint a könyvből kiderül, a szerző nemcsak ismerőse, hanem *rokona volt a tragikusan elhunyt költőnek*, akiről Bányai úr a *legmeghittőbb hálózobatitkokat* is könnyed nemtörődőséggel tárja az olvasó elé. A szerző leleplező könyve címszavául Karinthy mondását választotta:

— Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek!

Anatole France magánéletéről egykor könyvet írtak *Az író papucsban* címmel. Ha France urat bemutathatták papucsban, — gondolta Bányai —, miért ne mutathatnám be én József Attilát — *hálóingben*?

Ha a szerzőnek ez volt a célja: szándéka maradéktalanul sikerült. A következőkben lehetőleg megjegyzés nélkül igyekezem idézni a *Négyszemközt József Attilával* című túlőszinteségi rohamban szenvedő és minden ízléskificamodási csúcsteljesítményt verő életrajz legkirívóbb és legbűbajosabb részleteit. *Tessék!*

Újságíró vagyok . . . azaz voltam!

A József Attilával való vitatkozás során gyakran előfordul, hogy a könyv írója többet beszél, mint maga a költő. Bányai a második fejezetében például így tépelődik:

— Mi, akik itt a vidéki kicsinyességek, maradiságok, szűklátókörűségek között magunk is napról napra veszünk és pusztulunk, mi legyen a mi gyakorlatilag megvalósítható feladatunk, hogy *ne legyünk kocsmai asztalveregetők* — vagy ami még ennél is rosszabb — *fejbőlintójánosok*? A kijelentés után „a jelenlevők valamennyien nagyszerű és fennkölt feladatra való embernek vallották magukat és így kiáltottak fel: *vitam et sanguinem!*” Úgy ám. Bányai barátai vitam et sanguinemet kiáltottak, akárcsak egykor ama dicső magyarok *Mária Terézia* színe előtt. Hát nem szép?

Később viszont már másnemű elragadtatást hallunk a nagy viták során.

— *Tiszta marhaságot beszélsz!* — vág a költő szavába az asszony, száját csücsörítve, mint a görög színészalarcok.

E színészalarci csücsörítésnél csak az szebb, hogy a 34. oldalon végre bevallja a szerző:

— Én . . . újságíró vagyok . . . azaz voltam!

Gyanús, ez egy kicsit mindenesetre gyanús. No, de gyerünk tovább.

A szerző *Makai Ödön*ről, Attila és a maga barátjáról a többi között ezeket írja:

— Szerényen, de biztosan mozgott az emberek között. Csak akkor torpant meg, ha valaki érzélgősséggel, vagy formaságokkal közelített hozzá. Ilyenkor visszahúzódott a hallgatásba, mint a csiga a házába. Ennél jobban csak az hozta zavarba, ha csak el is hangzott ez a szó: *zsidó*. Hihetetlen félelemnek, ősi üldöztetéseknek a remegése bújkált benne. Másszor talán ugyanaz készítette őt eszének, tudásának oly *kíméletlen* hasznosítására, ami elképzelhetetlenül összeférhetetlen volt belső, meleg érzelmi világával.

Egyszer-egyszer Makai szelíden megjegyezte:

— *Attila, ne tekints engem pénzeszsáknak.*

A költő és a maga baráti köréről szóló fejezetet ezzel a mondattal fejezi be Bányai: *Bizony, szánandó, silány kis életet éltek ők akkor mindannyian.*

A *környezet* című fejezet József Attila háziasszonyának vallomásával kezdődik:

— Egész nap alszik — teregette kezét a fölöttébb mocskoskölsejű háziasszony. — Néha napokig nem megy el hazulról. *És hát nem fizet.* Pedig egyébként elég rendes embernek látszik. . .

A szerző több ízben érdeklődik az iránt, hogy: tulajdonképpen miből élsz te, Attila? A 79. oldalon a költő erre a kérdésre „összeszorított fogsora mögül” válaszolt:

— *Hatvany Lajos bárótól kapok pénzt.*

— Mennyit?

— *Száz pengőt havonta.*

— *És?*

— *És Lucietől ötvenet.*

Bányai igyekszik rendet csinálni a költő életében. Így:

— A rendcsinálás azzal kezdődött, hogy Attila — engedve rábeszélésemnek — orvoshoz ment. Hogy ez ne kerüljön pénzbe, az orvos legidősebb testvérem volt. Róla — kerülve az ízléstelenséget, de eleget téve a hitelességnek — meg kell említenem, hogy elismerten egyike a legképzettebb és a legismeretesebb belgyógyászoknak. Megejtett többszöri vizsgálata eredményéről magától Attilától nyertem értesülést.

A szerző ezután közli, hogy a kórtörténet ismertetését az írás *irodalmi* jellege és *egyéb* orvostikai szempontok miatt nem tartja helyénvalónak.

Derék dolog, az biztos. Főként az, hogy Bányai a saját írását *irodalmi*nak nevezi, az „egyéb” orvostikai szempontokról nem is beszélve!

A könyvből azt is megtudjuk, hogy *Attila gyilkos szellemességgel bírálja Babits költészetét.*

— Engem annakidején a *Lázadó Krisztusért* perbefogtak, az egyetemről eltanácsoltak — forrt fel Attila saját szavaitól — és nincs senki, aki perbeszálljon azzal, aki az *élő magyar költészetből múzeumot akar csinálni.*

Most legalább megtudjuk, hogy Babits Mihály múzeumot csinált az élő költészetből. . .

„*Félig román, vagy tán egészen az*”

Megtudjuk, hogy *Hatvany Bertalan* egyszer kért valamit Attilától a *Szép Szó* számára. Attila légüres térben ült neki az írásnak:

Íme, itt a költeményem,
Ez a második sora.
K-betűkkel szól keményen,
Címe: Költőnk és kora.
*Úgy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora...*

Majdnem 100. oldalon tudjuk csak meg József Attila származásának hiteles történetét. A költő József Áron görögkeleti vallású szappanyossegéd és Pócze Borbála református vallású hajadon házasságából származott, negyedik, s egyben utolsó gyermek. József Áron, az apa Josifu Rista görögkeleti vallású hajadon törvénytelen gyermeke. Pócze Borbála viszont szabadszállási törpebirtokos és pálinkafőző színmagyar szülők leszármazottja. Josifu Áron Józsefire magyarosította nevét. A József név tehát szándékos, vagy véletlen elírás.

Attila költészetében ezt az utalást találjuk származására:

*Anyám kun volt, az apám félig székely,
Félig román, vagy tán egészen az.*

Igen drámai része a négy szemközti könyvnek az, amikor Bányai szemére veti József Attilának a Japán kávéházbeli társaságot, amely — írja Bányai — egy-két kivétellel, akik között viszont több testi hibában szenvedő akadt, *csupa zsidóból állott.*

Most rendkívül hosszan és kimerítően magyarázza a szerző, hogy miért jó az, ha *valakinek a társasága zsidókból áll.* Közben szinte betegesen védekezik még a „zsidó” kifejezés ellen is. Íme:

— Súlyos következetlenség lenne tőlem, ha e társaság kifogásolásában a *zsidó* jelzőre tenném a hangsúlyt. Nem ezt nehezményeztem én akkoriban sem, hanem azt, hogy ez a társaság túlságosan *egynemű* és egyoldalú volt. Nem szégyellem bevallani: sokszor jóformán még azt sem értettem, mit mondanak, miről beszélnek. Mindig gyűlöltem a konvenciókat, a formai érintkezéseket, a tartalom nélküli üres kereteket, de talán még ezeknél is jobban az ízléstelen, sőt hivalkodó erkölcsi lazaságot, amit ezekben a körökben tapasztaltam. E ferde tulajdonságokkal Attila soha nem rendelkezett. Akkor pedig hogyan érezhette jól magát mégis ezekben a társaságokban?

Az sem érdektelen, mikor a szerző megállapítja a költő „külalakjáról”: egy lélekelemzéssel foglalkozó közös orvosismerősünk úgy jellemezte Attilát, hogy olyan volt a megjelenése, mint egy *segédhivatali tisztviselő.*

Bányai szerint Attila étkezési módjának leírása „külön fejezetet

igényel". Nem falt és nem csámcsogott. Az ennivalót gazdaságosan osztotta be. Összeturkált maradékot tányérján soha nem hagyott. *Sohasem akart sokat enni, csak eleget.*

A szerző igen sokat szenved amiatt, hogy felesége, *József Jolán* rengeteget kártyázik és emiatt mindent elhanyagol. Jolán kártyaszennvedélyével összefüggően Attila a többi között ezt mondta Bányainak:

— *Az ember örök menekülőben van.* Az élet, a valóság elől. Sokszor önmaga elől is. Aki a kártyába menekül, annak kártyázni kell. Ha nem kártyázik, akkor mást csinál, lóversenyezik, iszik, vagy kokainista lesz. Szóval narkotizálja magát valamivel. Pontosan ebbe a fajta, csak annak egy más kategóriájába tartoznak azok, akik a *spiritizmusba, a vallásba és más* efféle magasztos, elvont dolgokba ássák el magukat. Valamennyien egyneműek ezek azokkal, akik az örületbe, vagy a halálba menekülnek. Tehát a *bolondokkal és az öngyilkosokkal.*

Kommunista volt-e József Attila?

Miután Bányai a József Attila lakásán lezajló „szellemi orgiákról” beszél, végre hozzányúl a legkényesebb témához is. Szerinte „Attilát eszmei elfogultsága a tehetetlenségi nyomaték erejével sodorta bele a „kommunisták karjaiba”. Néhány sorral odébb viszont ezt jelenti ki Bányai:

— Ha tudomásul vesszük József Attila lényegének legjellegzetesebb tulajdonságát, az elkülönült magányosságot, az *egyéniséget*, akkor rá kell jönnünk arra, hogy *semmilyen előre meghatározott együttes magatartást követő pártnak nem lehetett a tagja*, legkevésbé a kommunista pártnak, amely kollektív szemléletében első sarktételeként veti el az egyéniség létezésének lehetőségét.

— Mindazonáltal *nem akarom József Attilát kimosdatni a „kommunista” jelző alól.* Ezt nem is lehetne, mert ennek maguk a tények, körülbelül két év történései mondanak ellent. Miután Bányai László a továbbiakban néhány „ingó-bingó” családi ügyről számol be, részletesen elmondja, *hogyan fürdött meg egyszer nála a költő.* A meghitt fürdőzésre majdnem egy oldalt áldoz a szerző. Még szerencse, hogy József Attila némely élettani folyamatát nem írja le külön fejezetben.

Baumgarten-díj, balatoni íróhét, majd lillafüredi íróhét... — mindez csak másodrendű szerepet játszik a könyvben. *Fő a „magánélet”.* „Attila egyre távolodott a kommunistáktól és Judittól egyaránt. Egyelőre talajtalanul, légüres térben látszott mozogni.”

— Talán ő, aki tisztán látta e „supacsósz” világot, nem lett volna eléggé — *fegyelmezett?* — kérdi a szerző, aki azt is elmondja Attiláról, hogy ivott is, határozottan rendes mennyiséget ivott. *Szeretett is inni.*

Meglehetősen hosszasan foglalkozik Bányai László József Attilának azzal a „barátságával” is, amely *Balta Mózeshez*, a budapesti román követség akkori sajtóattaséjához és *Straka* cseh követségi sajtóattaséhoz fűzte. Balta Mózes — olvassuk a könyvben — *a maga módján minden lehetőet elkövetett, hogy Attilát, mint nagy román költőt ünnepeltesse.* Kolozsvárott és Gyulafehérvárott ígért Attilának olyan tekintélyes irodalmi elhelyezkedést, ami Attila akkori helyzetében egyenesen káprázatosnak volt mondható.

Azon túl — írja Bányai —, hogy Attila ezt a tényt közölte velem, *nincs tudomásom róla, hogy cseppet is ingadozott volna.*

Alpár Gitta színe, szaga és modora . . .

Aki kételkedik abban, hogy Bányai sokszor bizony nagyon szabad szellemű könyve valóban *hálóingben*, de legjobb esetben *pizsamában* mutatja be a költőt, az olvassa el a könyvben a következőket:

— Úgy elmerül a nőügyekben, hogy sokszor még az orrahegye sem látszik ki belőle. *A szekszualitás vezérmotívumot nyer az életében.*

— Ámulva néztem, hogy a penzióban Attila hol ennek a női lakónak a szobájában látható, hol olyan közhelyi olcsó szavak kíséretében *markolászgatja előttem a szobalányt*, amilyen viselkedésre soha nem tartottam volna képesnek.

A legszebb és legmeghatóbb fejezetek egyike, amelyben *Bányai József Attila és Alpár Gitta állítólagos szerelméről számol be.* Idézzük a szerzőt:

— Amint Attila elbeszélte, nagyobb, *előkelő* társaságban vacsora közben *baloldali* szomszédként Alpár Gitta foglalt helyet mellette. Ahogyan leírta az akkor igen divatos filmszínésznő külsejét, színét, *szagát*, modorát, hangját, nevetését és mozgását, arra e világon minden teremtett asszony büszke lehetne élete végéig. Jóllehet *szívcsikarást* nem kapott tőle, de egy kicsit megtorkolászta őt ez a csupanó jelenség. Éppen csak annyira, hogy néhány napig nehezebben szedte a levegőt.

A „baloldali” szomszédhölgyről, a szagáról és modoráról szóló vallomás után búcsúzzunk el Bányai úr különös könyvétől. Különös ez a könyv nemcsak a költő magánéletének kíméletlen feltárása miatt, hanem azért is, mert a szerző művében nem József Attila költeményeinek *legjavát* idézi. Kíváncsiak vagyunk például, mit szólna a *vasúti kerekék alatt szörnyethalt költő* ahhoz, hogy politikai vergődését „élet-rajzírója” éppen ezekkel a sorokkal jellemzi:

*Eszméim közt mint a majom
a rácsok közt le és föl
vicsorgok és ugrándozok.*

A szerző eljárását az sem nagyon mentegeti, hogy *Egy kézbesíthetetlen levél* című utószavában igen lírai hangon borul a költő emléke elé és meghatott szavakkal kér szinte bocsánatot szabadszájúságáért...

Magyarság 1943. nov. 3.

Bágyoni Váró Andor

939. BÁNYAI LÁSZLÓ:
„NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILÁVAL”

(*Körmendy*) Személyeskedő, dagályos, gyatra és tiszteletlen „viszsaemlékezés” — sógori alapon. Tele meghökkenítő és ízetlen részletekkel. „*Hogy hol járt, merre kószált, barangolt az én kótyagos eszem, az már nem tartozik ide*” (48. o.) — idézhetjük az író — kritika helyett.

Magyar Nemzet 1943. nov. 4.

(a)

940. IRODALMI FIGYELŐ

[...] E sorok írója azon roppant kevesek közül való, akik nem ismerték *József Attilát* személyesen. Ez azonban csak akkor derült ki, amikor a költő már halott volt. Halott volt és előállt a rokonok, barátok, tisztelők és pályatársak tisztelgő dandárja. Könyvek, tanulmányok, vezércikkek, ódák és elégiák tiszteletreméltó sorozatából megtudhatta a világ, hogy a költőben kik ismerték fel első pillantásra a lángelmét, kiktől nyert döntő hatású ösztönzést, kik hallgatták áhítattal verseinek recitálását, kiknek sakkozott és kik fizették ki feketéjét. A visszaemlékezések, vallomások, vitairatok és „dokumentumok” hosszú sora korántsem ért véget. Sőt újabb láncszemmel gyarapodott. A költő dicsőségére.

Egy könyvről van szó, melyet a költő sógora írt. A költőt sem ismertük, a sógort sem ismerjük. Azaz: most már őt is megismertük. Könyve megható emléket állít sajátmagának. Megismertük ifjúkorának sanyarúságait, irodalmi hevületeit, szerelmi fellobbanásait. Értesüléseink vannak rokoni kötelékeinek minden ága-bogáról. Megtudtuk a könyvből, hogy milyen áldatlan dolog a házasság, ha a férj egész nap töri magát a mindennapi kenyérért, a feleség pedig minden éjjel veri a blattot. Képet kaptunk az irodalmi barátságok kétes értékéről, megtudtuk ezt, azt és mindent a szerzőről és a költő családjáról: villongásaikról, összeemelegedéseikről, házassági bonyodalmaikról és főként jellemük sokféleségéről. És mi sem természetesebb: megtudtuk a szerzőről, hogy első pillantásra felismerte a költőben a lángelmét, döntő

hatású ösztönzéssel volt reá, áhítattal hallgatta verseinek recitálását, sorozatos mattokat szenvedett tőle, stb., stb.

De mit tudtunk meg a költőről? Nagyon-nagyon keveset. És ezt a keveset is olyan akadozva, olyan körmönfontan, annyira variálva és olyan dermesztően egyhangú stílusban, hogy a könyv olvasásakor helyenként a hatásági tényvázlatok jutottak eszünkbe. A szerző melléfogott. A szerző újra melléfogott. És a költő újra homályban maradt. A költő túl nagy volt, a szerző túl kicsi. A költő öntudatlan volt, a szerző tudatos. Mert a költő mindig kissé gyermek, a szerző mindig nagyon felnőtt: komoly, céltudatos, előrelátó felnőtt. Balzac írta egyik hősről: *gyerek és félisten volt. Az előbbit nem bocsátották meg neki; az utóbbit nem értették meg.* Maradjunk ennyiben. Ne folytassuk a pert. [...]

Újság 1943. nov. 5.

F. Rácz Kálmán

941. KINEK VAN HELYE „A HALHATATLAN JÓZSEF ATTILA USZÁLYÁN”?

József Attila sógora könyvet írt azon a címen, hogy a költő közvetlen környezetében élt, — („Négyszemközt József Attilával”, írta Bányai László) — de ezt a jogot arra használta fel, hogy *saját sebeit teregesse a közönség elé, saját életének jelentéktelen és gyakran szennyes intimitásait rázza ki az olvasóközönség asztalára.* Nem egyéb ez a könyv, mint egy betegesen felduzzadt öngazolás, helyenként leplezetlen önreklám, mely elferdült kicsinyességgel a saját válásának történetét magyarázgatja, mint egy zseb-Strindberg, monomániás dühvel bizonygatva, hogy az ő és a József-család viszonyában ő volt az, aki beszennyeződött, aki veszített, akit kijátszottak, megraboltak.

Leplezetlenebbül féltékeny és reménytelenebbül értelmetlen könyvet alig írtak költőről, mint most Bányai László. A könyv irigységtől sápadt, hisztérikus apropója az a világosan bevallott féltékenység, hogy „a halhatatlan uszályából nem maradt a szerzőnek egy csücsöknyi sem: ott minden hely foglalt — még ma is.” Nekilát hát két könyökkel, denunciálással, bemocskolással, egy házasság vadul exhibicionista kitárásával, hogy *a lepel lakóit lesöpörje József Attila mellől s hogy a halhatatlanság uszályán egyedül neki legyen helye.*

Megrögzötten dolgozik ezen a terven, a könyv nagyobbik fele a barátokról s a környezetről szól, melyben mindenkinek jut néhány bunkója, féltékeny vádja, jelentéktelen epizódok tömkelegévé, pletykák, öntömjénező esetek, mindenkivel, még József Attilával szemben is tiszteletlen és méltatlan apróságok halmazává duzzasztja a könyvet.

Minden, ami a költő lelki fejlődését szolgálja, ami nagyságát megmutatja, száműzve van a könyvből, ahol tisztázásra váró elvi kérdések merednek a szerző előtt, ahol állást kell foglalnia, mint például a költő politikai hitvallásával kapcsolatban, ott „kirekeszti a tárgyat a vizsgálódás köréből”, hogy annál több helye legyen személyes sérelmeinek, és egyéni kiválóságának teregetésére. Helyenként azt a benyomást kelti, hogy nem is József Attila élete fontos a könyvben, József Attila csak alkalom, apropó, hogy Bányai László „zsenijét” szolgálja, hogy belőle tehetséget csiholjon elő, hogy írói fejlődését szolgálja, hogy a szerzőnek szellemes visszavágásokra adjon alkalmat.

Mindez azonban kisebb hibája lenne a könyvnek, egyszerű ízléstelenség, ha másfelől *magát József Attilát nem hamisítaná meg kódós látószögével, selejtes ízlésével s a költészet iránti teljes érzéktelenséggel.*

A könyv főhibája azonban az a *tehetetlen érzéktelenség*, mellyel a költő fejlődését, zsenijét, magát a költészetet nézi. Maga bevallja, hogy középosztálybeli nevelése és a benne élő nagy tehetetlenségi nyomaték mintegy bizalmatlanná tette kezdetben a költővel szemben. A reménytelen nyárspolgár hitetlenségével tapogatja később is a költőt, értetlen motyogással bukkanva rá, hogy *a költő, bár proletár sorból jön, kultúremerként viselkedik, hogy fogat mos, hogy késsel villával eszik, hogy társaságban nem köpköd és nem bőfög, hogy „nem falt és nem csámcsogott.”*

Már nem is érzéktelenség, de megbomlott ítélőkészség mutatkozik ebben a módszerben: úgy ábrázol és jellemez embereket lépten nyomon, hogy hogyan tartják a cigarettát, hogyan esznek, hogy kötik nyakendőjüket, milyen cipőt hordanak sötét ruhához és milyen gallért hordanak.

Reménytelenül nyárspolgári szemlélettel azt hiszi fejlődésnek és emelkedésnek a költőben, hogy viselkedni tud a társaságban, valami furcsa s groteszk eszményt tűz maga elé: a „derék fiú kultúrájának” ötletét s ehhez a pacsuli, izzadt ideálhoz méri a költőt, az egész irodalmat s élelet. Ebben a módszerben jelentős helyet kap annak a kutatása, hogy a „ferencvárosi otthonban, vagy a kültelki Napközi Otthonban, vagy az öcsödi lenckedés alatt oktatták ki a kés, villa, kanál használatára” s ilyen ideálokkal érthető, hogy ilyeneket ír le: „ez a család (Attila családja) nemcsak összetételében, de belső érzelmiségében, sőt szellemiségében is lényeges változáson ment keresztül abban a pillanatban, hogy én tagjai közé léptem.”

Érzéktelenség ez még? kultúrátlanság? vagy egész egyszerűen bomlott és egyensúlytalan lelki beállítottság? Alig tévedünk, ha azt hisszük mindennél átlátszóbb és selejtesebb: féltékenység.

Féltékenység a nagy költő emlékével szemben, hogy lám, az nem kezelte olyan biztonságosan a fogkefét, mint a szerző, nem volt olyan mestere a bókolásnak s a cipőpucolásnak s mégis belőle lett halhatatlan, nem a

szerzőből. Különösnek tetszik ez a következtetés, de aki a könyvet olvassa, még többet is gondolhat. Egész sorát jegyeztem ki a könyvből olyan epizódoknak, melyek nem szolgálnak egyebet, mint hogy József Attila szellemi inferioritását bizonyítsák a *comme il faut*-úrügyekkel szemben, aki a szerző, s melyek a költőt „emberi közelségében” kívánják bemutatni s ehelyett társadalmon kívüli, darabos és különö [lényére] sütik rá a halátlan, büdös proli nevet.

Egyet mindenesetre megtanultunk a könyvből. *Ilyennek látszik József Attila a készakarva vakok, a tehetetlen nyárspolgárság, a féltékeny tehetségtelenség s a társadalmi érzéktelenség felől.* Fennmarad a kérdés, kik és hányan vannak, akik így ítélik meg az irodalmat s kik és hányan látják a szocialista költőben egy sápadt, szegényekkel érző, karitatív jófiú figuráját, aki „politikai keretek közé nem szorítható”, akit ki kell választani a korból és álmatag emberszerető pózba állítani, lysoformmal fertőtleníteni és rizspporral fehéríteni, hogy se szaga ne legyen, se veszedelmessé ne válhasson. Mert az a József Attila, akit Bányai László rajzol, többé nem veszedelmes a könyv szerzőjére, se társadalmilag, se költőileg.

Az eger nagy buzgalommal beleharapott az oroszlánba. A foga vásik belé. A szerző egyébként József Attila költészeti analízisét is elkészíteni szándékszik, a könyv „előkészületben” van. Vajon ott mi minden derül még ki?

Független Magyarország
1943. nov. 8

Mosolygó Antal

942. BÁNYAI LÁSZLÓ: NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILÁVAL

Bányai László regényes életrajza a tragikus módon elhunyt költő élete történetének utolsó hét esztendejét mondja el. Bányait rokoni kapcsolatok fűzik a József-családhoz, így könyve elsősorban családi intimitásokat leplez le. Beszél József Attilának a kommunizmushoz való viszonyáról, Babits Mihállyal való ellentétéről, a Baumgarten-díjról és még egy sereg érdekes kérdésről. A könyv ennek ellenére nem olyan jelentős, mint amilyenek a címe után hinné az ember. A tartalma inkább „négyszemközt Bányai Lászlóval”. A szerző szívesebben beszél apró, jelentéktelen ügyekről, mint azokról a súlyos problémákról, amelyek József Attilát költői pályáján irányították s végül is az önként vállalt halálba kergették. Az ilyesfajta életregények rendszerint nélkülözik a százszázalékos hitelességet, úgy ez a könyv is inkább lírai vallomás, mely nem a nagy kortársnak és rokonnak állít emléket, hanem

inkább az író saját tehetségéről beszél. A könyv ennek ellenére figyelemreméltó munka, hiszen néhány ismeretlen adatot mond el József Attiláról.

Magyarország 1943. nov. 9.

(—y)

943. BÁNYAI LÁSZLÓ: NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILÁVAL

A Körmendy könyvkiadó értékes művel gazdagította a könyvpiacot. Egy család életének mélyébe nyúl bele Bányai László a „Négyszemközt József Attilával” című könyv szerzője, hogy az összes külső alakító tényezők találkozáspontján mutassa be József Attilát, a költőt és az embert. Vitatható, hogy a legrészletesebb realizmussal, sőt helyenként az *intimitásokba való profán behatolással* szolgálta-e azt a célt, amelyet el akart érni, tény azonban, hogy minden adat, amely könyvében szerepel, közelebb hozza a költőt, akit életében alig akartak ismerni. Zsenik sorsa jutott József Attilának: halála után adták meg neki a feltámadás fényét az emberek. Az utolsó hét év története a nyomor időszaka a szárszói halálos gázolásig vonul fel a könyv soraiban. Megrázó erejű írás, amely meztelen valóságában mutatja meg a költő és a próféta sorsát.

Kis Újság 1943. nov. 12.

(m.)

944. PETŐFI UNOKASÓGORA

(Mint irodalmi életünk figyelői örömmel tapasztalják, egyre-másra jelennek meg a könyvpiacra munkák, melyekben egy-egy megdicsőült nagyságunk valamely közeli rokona tárja fel az eddig féltve őrzött valóságot: milyen is volt az illető valójában? Az olvasók rendkívüli hálára vannak a sógorok, sógornők, komák, keresztmamák és egyéb intim ismerősöknek kötelezve: nélkülük és felfedező leleplezéseik, valamint leleplező felfedzéseik nélkül csakugyan elhinnénk nagyjainkról, hogy nagyok voltak — vagy rájövünk, hogy nagyságukhoz mennyivel járult hozzá az éppen szellőztetett rokonsági kapcsolat.)

Ennek az irodalmi áramlatnak kívánunk szolgálatot tenni, midőn — mindenkit megelőzve — részleteket közlünk *Petőfi unokasógorának*, a méltatlanul félreismert *Paczák Döme*, adólevéltári segédszolgálati felügyelőnek s a dunaszabajdi sakkör nagy érdemeit szerzett elnökének emlékirataiból.)

Engem úgy ismert meg a Sándor — akkor még *Petrovicsnak* hívták s csak később kérdezett meg *engem*, duruzsoló Meidinger-kályhám

sugallta bizalmas órán, mert hát kihez fordult volna, ugye? — hogy aszongya: *Mondd, Dömém, mondjad nekem meg* — eleinte szerette magát kicsit esetlenül kifejezni, később leszoktattam róla — „*mégis milyen nevet vegyek fel?*” *Én* aztán megérzésességem intuicionális mélységéből kibúvárkodtam neki ezt a megoldást. . . De hát mindez még messze volt azon decemberi estén, mikor *én* beléptem a Mrazenákék szobájába, lent *Párzsolt-Szöröcsögön*, ahol családom első szerepet játszott. Meg voltam híva disznótorra s már vagy tizen-tizenketten várták a belépésemet. Sorba kezet fogtam mindenkivel, magamra véve a társadalmi udvariasság-kényszer létformaságainak kárincélását — s így érkeztem el a sarokba, ahol egy kecskeszakállas, soványságos, ám mégis valamelységesen döbbenetgerjesztő fiatal ember állott. Megszorítottam jobbját:

„*Paczák!* — szólaltam keményen.

„*Ezt a nevet már hallottam!*” — felelte Petrovics.

De csak másnap tudtam meg, hogy a kicsit sanda, enyhén selypes kislány aki azon az estén végzetes, megbabonázásosan kiterébélyesedő hatást tett *rám*, s akivel aztán még vagy háromszor találkoztam, mielőtt az oltárhoz vezettem volna, *Petrovics-Petőfi* dédanyja-húgának-kereszt-komalánya.

Így került *Petőfi* — nevezem hát így, ha már tanácsomra így hívja a közvélemény, bár hálátlanul elfelejti szerepemet — rokonságba *velem*.

Rokonság . . . Nekem nem sok örömöm volt belőle! . . . Nem vagyok az a kimondottan kicsinyes, kákán csomót kereső ember s így nem rovom fel a Petrovics családnak, hogy *én* csak egyszer voltam náluk meghíva, akkor sem tudtam enni a lecsóból, mert éppen fogfájásom volt, Sándor viszont három ízben is megitta egy-egy pohár szilvóriumot, — csak feljegyzem, hogy a jövő korok kutatói ne legyenek homályban, kinek micsodás szerepességet juttatott a sorscsinálmány a világirodalomban . . .

Azt sem hallgathatom el, hogy *Malvin, Petőfi* unokahúga, ki később nejem lett, nem szerette megstoppolni a fuszeklijeimet, jóllehet lánykorában sokszor vérezen komoly ígéreteket tett erre nézve. Jól tudom, nem lehet ezt teljes mértékben *Petőfi* rovására írni — néha halványan, mintha igyekezett volna *Malvint* jó útra téríteni. Egyszer, emlékszem, rászólt, mikor *Malvin* ismét félretette két pár lilacsíkos zoknimat: „*Ejnye már no!*” — így mondta, emlékszem — „*hát a Döme talán bizony mezteláb járjon ebbeja kutyatélbe!*”

Minden utólagos irodalomtörténeti kóklerkedéssel szemben merem bizonyítani: így mondta — „*mezteláb*” és „*ebbeja*”!

Dehát ez csak olyan fellobbanás volt Sándortól — jött, elmúlt. Mint a híre is elmúlna, ha *én* nem írnék most róla, lelkiválságos, szent, nagy nekikeseredéssel, önzetlenül, névtelenül, némán . . .

... Igen, hát essünk túl rajta, meg kell mondanom, hogy Sándor — vagy Sancsika, ahogy bizalmasabb odafeszüléssel lélekbeözgötő óráinkon neveztem olykor — nem volt mentes az emberi gyengeségektől. Noha már az első találkozásunkkor feltűnt *nekem*, hogy mennyire jól tudja alakítani a művelt és világi dolgokban jártas férfit — például, ha még olyan náthás volt, sem fújta orrát a drágaművű kasmírfüggönybe, ami szobámat akkor ékesítette, (*Malvin* később egyszer vajaskenyeret kent hozzá, önzően!) sem a cipőjét nem húzta le társaságban — mégis rá kellett jönnöm, hogy ez csak a felületen van így. Amint hogy felületi tüneményesség, látszatszinálmány volt az is, hogy imitt-amott *Shakespearet, Shelleyt*, miegymást fordított, eredetiből — mindezzel nyilván csak a műveletlenségét akarta leplezni, *velem* szemben, aki már ötéves koromban perfektül tudtam két versikét franciául.

Fáj, fáj, de nem a magam mulattatására, még kevésbé a saját megcibált *lényem* felmagasztosítására írom ezeket, hanem kizárólag és csakis egyedül az igazság szolgálatában: meg kell, hogy írjam ezt is: egy ízben a Váci-utcán mentünk Sándorral, mikor szembe jön egy újságos gyermek. Sándor — az őt jellemző bohémas könnyelműséggel hajlamos lett volna egy újságot vásárolni! Persze, nem volt aprópénze. Minden szégyenkezés nélkül fordult *hozzám*: „*Ugyan, Dömcsi, nincs egy piculád?*” — *Én* belekotortam zsebembe s már fojtogatott a szégyenkezés: mindjárt meg kell mondanom, hogy nincsen! De Sancsika könnyelműségére jellemző módon már el is felejtette a dolgot s másról beszélt. *Én* ott álltam, leforrázva, és sajtó tanulságokkal lelkeségem barázdás ugarában! Sándor képes lett volna elfogadni az utolsó piculámat!

Ma már, visszanézve, persze igyekszem magamat kiszabadítani mindenféle gátlásokból — bevallom, nehezemre esik, mert a nagyon is átlátszó és nyilván csakis az *én* érdemeim elnyomására összeesküdött irodalomtörténet és sajtó olyan glóriába burkolja Petőfit, ami nem enged érvényre jutni másokat, talán szerényen hallgató, noha tehetségben és hozzákészültségben méltóbbakat.

Neveket nem mondok.

Csak egyetlen ilyen vérzőemlékezetes eseményt, *Malvin* pájslit főzött otthon vacsorára — tudta, hogy én nem szeretem, de Petőfinek esze ágába sem jutott, hogy lebeszélje róla, ők ilyenben összetartottak! — és így, hogy leküzdjem felhullámzó, gátszakasztó belső viharzásomat, késő este elmentem a Pilvaxba. Sándor ott ült akkoriban, mindig lézengett körülötte néhány törtető. Ez esetben is emlékszem, mindenféle fiatal „*író*” (szerették magukat így neveztetni, semmi szerénység sem volt bennük), rémlik, hogy valami *Jókai*, egy szőke szakállas fiú is ott kanalazta aludttejét, meg egy vidéki kezdő, bizonyos *Arany*, és még egy

páran. Amint megjöttem, mind *körém* csoportosultak, kezemet rázták, gratuláltak. Ugyanis akkor az adóhivatalnál dolgoztam és éppen aznap jelent meg a *Hivatalos Közlönyben* egy nagyobb önálló munkám. Az volt a címe: „*Árverés hirdettetik*”, és így kezdődött: „*A cs. kir. adóhivatal felhívására, nemkülönben a 135.976/1843 számú császári pátens alapján felhivatnak mindazok, kiknek...*”

Láttam, hogy Sándort marcangolja az irigység. Azon a napon ugyanis neki is jelent meg valami kisebb versikéje — ha jól emlékszem, a János vitéz.

El akartam venni a dolgok élet s közismert, már-már bűnszámba menő altruizmusommal áttereltem a kis lelkendező sereget Sancsi felé. Egy pár tárgyilagos, de elismerő szóval méltattam munkáját, a többiek is helyeseltek, *írántam* való tiszteletből... de ábrándtalanul, ridegen élesszimatú lelkiségem *nem tévedett. Petőfi irigy lett a sikereimre...*

...Ballagtak, káricáltak, bice-bócáztak a csűrcsavaró garázda esztelenkedők, *Malvintól* elváltam, mert egyszer azon héten kétszer főzött mákosnudlit — s bár ekkor az önző Petrovics rokonság leküzdhetetlen pressziójára már feladtam egykori művészi terveimet, létem benső szentélyébe töretlenül mentettem át a magasabb eszmények és ambíciók Vesta-lángját. Sancsival is szétkerültünk — ő ment a maga útján, vakon bízott benne, hogy talentuma elegendő lesz az érvényesülésre, baráti irányítás, nyesegetés nélkül is: én meg másodkontrakönyvelő lettem a *Fércműipari's Ponyvatenyészeti Iparos-Társulatnál*. De erről majd külön könyvben számolok be, máris sokan sürgetnek.

S egyszer, ha jól emlékszem március közepén volt — bemegyek a Pilvaxba. Sancsi ott ült szokott asztalánál. Nagyon letörten, meglátszott rajta, hogy régen nem látott *engem*. Igyekeztem kedélyesen, mitsemmegtorlóan fellépni: „*Mit írsz Sancsi?*” — kérdem, mire ő egy megkezdett strófát mutat nekem. Ez áll rajta:

„*Kérlek, méltóztassatok felkelni, tisztelt magyarok!*” Kínlódó arca elárulta: nincs meggyőződve, hogy jót írt. Pillanatig haboztam. Aztán felülkerekedett a szívem s leültem melléje:

„*Én ezt inkább így mondanám: Talpra magyar, hí a haza!*”

Mohón lemásolta, de nem volt szíve megköszönni, csak annyit bökött ki, pipája mellől: „*emmán döfi!*”

Nem kérek elismerést, nem akarok semmi mást, csak a géniuszt szolgálni, szemben azokkal, akik szegény egyetlen barátomnak, Sancsinek dicsfényébe kapaszkodva akarnak belemászni az irodalomtörténetbe. Micsoda szemtelenség, nem? S ha azóta nem láttam is — nem kért

tanácsot tőlem, nyilván restelte magát Malvin fuszekliügye miatt —, elment és nem jött vissza többé.

De, ha néha elmegyek a pesti Dunapartra s ott látom a szobrát, tisztán hallok, amint halkán, hogy más ne értse, leszól talapatáról: „Dömcsi, én tudom, hogy valójában Neked kellene itt állanod helyettem! Dömcsi, nem akarsz feljönni?”

Magyar Nemzet 1943. nov. 14.

Tempefői

945. CSALÁDI VISZÁLY EGY KIS HALHATATLANSÁGBA CSOMAGOLVA

Bányai László: Négy szemközt József Attilával

A könyvből, sajnos, hiányzik az *igazi* előbeszéd. Néhány sornyi idézet József Jolán József Attila életrajzának 386. és 387. lapjáról sokkal pontosabban és sokkal egyszerűbben megmagyarázná, miért kellett kétszáznyolcvan lapot megírni — kéretlenül és hivatlanul — József Attila életének „négydimenziós oknyomozó ismertetését”, mint a szerző ideges és minduntalan újrakezdet magyarázkodása. *Személyi sérelem* szülte ezt a könyvet, valamennyi dimenziójával együtt, a szerző férje volt József Jolánnak, a költő nővérének, s mégis alaposan kimaradt a „József Attila életé”-ből. Csak az említett lapokon szerepel benne, s mi tagadás, nem a legkedvezőbb beállításban... Az író kedves közvetlenséggel nevezi „a hozzám tartozó férfi”-nak, akinek József Attila halálát megelőző hetekben az volt a legfőbb gondja, „hogyan szabadulhatna meg minél gyorsabban, kényelmesebben és teher nélkül” feleségétől, s aki József Attila utolsó születésnapján „ordítva” és „üvöltve” utasította el asztalától a költőt és nővérét, azaz: a saját feleségét. Nem a legkellemesebb érzés lehet egy nagy ember oldalán *ilyen pózban* vonulni be a halhatatlanságba, „örjögve” és asztalt csapkodva, s őszintén csodáljuk, hogy csak most jelent meg ez az *ön-szépítő vallomás*, három esztendővel a vádirat után. Szinte kételkedünk József Jolán visszaemlékezéseinek hitelességében, mégis csak nagy önuralom kell ahhoz, hogy valaki most folytasson egy három esztendővel ezelőtt elkezdett *családi viszálykodást*... Mert ne tévesszen meg senkit a könyv címe: szó esik benne ugyan József Attiláról is, de csak mellékesen. A költő élete csak ürügy arra, hogy a sértett férj alaposan odamondogasson a feleségének, még csak nem is — négy szemközt, s egyúttal egy kicsit előkelőbb helyet könyökölhessen ki magának az irodalomtörténetben is...

József Jolán mindössze másfél lapot áldozott a „hozzá tartozó férfi” megörökítésének. Bányai László másfélszázon adja vissza a kölcsönt: nagy körültekintéssel, több nézőpontból rajzolja meg felesége portréját. Már az első vázlat is nyers és rikító: nyomatékosan hangsúlyozza a „Ferenfvárosnak az asszony stílusába beitatódott, kitakaríthatatlan kormát”... Az első férjet, a hódmezővásárhelyi zsidó ügyvédet, aki eltartotta a József-testvéreket, lótot-futott és dolgozott értük, a testvérek, — s természetesen elsősorban a feleség — egyszerűen „kizsebelik”... Nem viselkedik különül második férje, a szerző mellett sem: a mézeshetek harmadik fordulójától kezdve állandóan lóversenyeznek és kártyáznak. A kötet második felében jóformán nincs lap, hogy ne térne ki az asszony kártyaszenvédélyére, amely tönkretette házasetüket... Izléstelen dolog volna ezekből a részletekből idézni: az az ösztön, amelyik szükségesnek tartja két ember legintimebb titkait a nyilvánossággal közölni, legalább olyan érthetetlen és idegen számunkra, mint az a világ, amelyben hangsúlyozni kell, hogy „az ünnepeket ki-ki a párjával töltötte”...

*Aki József Attilából
költőt csinált*

Őszintén megmondjuk; eddig sohasem gondoltunk arra, hogy József Attila életművéért a költőn kívül *másnak* is köszönetet kellene mondanunk. Ebből a könyvből kiderül, hogy nagy mulasztást követtünk el. József Attila *Bányai László nélkül nem lehetett volna az, ami volt s amivé lett.* A költő 1930 május hó 21-én, szerdán este kilenc óraker találta meg az igazi énjét a hódmezővásárhelyi Tisza-szálló egyik különszobájában, amikor először fogott kezét e könyv szerzőjével. A „zseni és elmebeteg” költőnek egyetlen támasza és talpköve lett ezentúl Bányai, ő volt az, aki „rendet teremtett” a József-családban, aki „nyíltszívűséget és fenntartásnélküliséget vitt” a családtagok közé, s akinek „távozásával megkezdődött a család teljes széthullása”. Bányai László szerint a költő *róla* írta ezt a szép sort: „Családunkban a *jó jövevény*”... A jó jövevény viselte gondját a rossz Józsefeknek, „minden erejét összeszedve és végsőkig megfeszítve, gyilkos harcot folytatott Attilával — önmagáért”. Általában mindig ő vigyázott a költőre, ő akart állást szerezni neki, ám a költő rútul kompromittálta őt, ő „szedetete össze vele magát” minduntalan, s ő kötötte József Attilával a „világ legbecsületesebb megállapodását”, egy pengőt fizetvén neki minden egyes új verséért, amelyet felolvasott neki... Szavalóestjén ő bátorítja a „minden ízében remegő” költőt, s ő választja ki a verseket,

amelyeket el kell szavalnia, mert *a költő a remegéstől még erre sem volt képes*. Ő sarkantyúzza sógora fáradt Pegazusát is: pompás pillanatkép mutatja be a kötet 252. lapján a két sógort, amint éppen *együtt költik a Falu* című verset, vagy korrigálják — természetesen Bányai tanácsa szerint — a híres *Dunánál* címűt. Hogy mindez így igaz, semmi jogunk nincs kételkedni benne, mert Bányai többször és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy *amire nem emlékezett határozottan, azt nem írta meg...* Határozottan emlékszik tíz esztendővel ezelőtt elhangzott párbeszédre is, s a vitákra, amelyekben természetesen mindig *az övé az utolsó szó*. Ő összegez és ő nyúl mindig a költő „ézeltségének legmélyére...” Szerzőnk különben minden vonatkozásban rendkívüli ember. Már kilenc éves kora óta ír, huszonhat éves korában a „hipp-hopp-lábú vágycsákó csikajai viháncolnak benne”, hivatalában „töretlen kedvvel és fáradhatatlan szorgalommal dolgozik”, s az ő „szép kötelessége a bajbajutott gazdák támogatása és a kisbirtokos-parasztság megmentése”. Valóban méltánytalanság volt, hogy József Jolán mindezt elhallgatta róla.

A kedvenc „sigán”

A költőről persze — érthető is ezek után — alig tudunk meg valami újat. Hogy kedvenc téstája a sajtosmakaróni volt, azt tudtuk már nővére könyvéből is. Azt azonban valóban most halljuk először, hogy kedvenc *sigán*-ja is volt — a gyengébbek kedvéért: ez „kiszólást” jelent —: kedves barátait gyengédebb pillanataiban „zöld lény”-nek nevezte. Néhány napig szerelmes volt Alpár Gittába, s halálra sértődött, ha kávéjába beletették a cukrot. Ha sógoránál fürdött és borotválkozott, a borotvakészletet meleg vízben megmosta és szárazra törölte, hogy meg ne rozsdásodjék... Egytől-egyig olyan adat, amelyik nélkül nem alkothatunk teljes képet a költőről, hiába olvassuk el tízszer egymás után összes verseit...

A költőnek még most sincs szerencséje...

A *Négy szemkőzt József Attilával* itt-ott meglepően bátornak és kíméletlennek látszik balfelé is, jobbfelé is. Odamondogat Babitsnak is, Illyésnek is, s a zsidóságot sem kíméli nagyon. A *Szép Szó* szerkesztői is megkapják a magukét, de azért meg is dicséri Hatvany Bertalant. Űt, vág, és mérgesen hadakozik József Attiláért, — a baj csak az, hogy mindig úgy érezzük: egy kicsit magáért is... Aki nem ártallja egy *József*

Attiláról írott könyvben feltűnő formában, a *szövegben* közölni azt, hogy neki már regénye is megjelent, s nem ártall fizetett újsághirdetésekből nyilatkozni saját művének értékéről, annak az *önzetlenségében* nehezen hiszünk. Szegény József Attilának még halála után sincs szerencséje: *komoly tanulmánykötet még egy sem jelent meg róla, riportregény* már kettő is, de — nincs bennük sok köszönet. Bányai ebben a művében minden második lapon megígéri, hogy hamarosan kiadja József Attila verseinek elemzését is. Feltételezzük, hogy többet használt volna József Attilának, ha *csak azt* adja ki.

Magyar Út 1943. nov. 18.

Szűj Gábor

946. JÓZSEF ATTILA

December 5-én lesz hat esztendeje, hogy József Attila, az első világháború utáni magyar irodalmi élet egyik legjelentősebb képviselője, költője — Balatonszárszón egy robogó tehervonat kerekei alá vetette magát. Haláláról s életéről kötetekre menő tanulmányokat s cikkeket írtak az elmúlt hat év alatt, s amint az utóbbi évek Magyarországon szokássá lett — „barát” és ellenség egyre csak azon igyekezett, hogy ennek a tragikus életű nagy költőnek pályafutását elködösítsék az utókor előtt. „Barát” és ellenség — az utolsó évek magyar sajtójában szinte egységfrontot csinált, hogy eltagadja, ami József Attila életében és irodalmában a lényeg volt: József Attila *viszonyát a magyar szabadságmozgalmakhoz*.

Csak rövid életrajzát akarom lerögzíteni:

1922 késő őszén jött Pestre Szegedről. Tizenhét éves volt akkor, és — verseket hozott. Első verseit Pesten, egy azóta régen megszűnt baloldali folyóirat, a *Kék madár* közölte. 1923-ban Pesten kötetnyi verse jelent meg. Versei egy részét — szociális tartalmuk miatt — a vádhatóságok betiltották. Ebben az esztendőben Szegeden érettségizett, és ott hallgatta első egyetemi évét is. Szegeden is perbe fogták verseinek „a fennálló rendet sértő” tartalma miatt. 1924-ben újra Pestre költözött. Tagja lett a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak. A nyomor és a tudásvágy külföldre hajtotta. Bécs lett első állomása. Nappalait az egyetemen, estéit a kommunista párt tanulókörében töltötte el. Éjszaka meg az utcán dolgozott éjjeli rikkancsként, hogy hónapos szobájának és napi egyszeri étkezésének az árát előteremthesse. Bécsből Párizsba ment. Két évet töltött a francia főváros egyetemén és a legkülönbözőbb irodalmi és társadalmi szemléletű áramlatok gyűjtőhelyén.

1928-ban jött haza Pestre. A magyar irodalmi körökben már

becsült, ismert neve volt. S már versenyeztek érte a különböző társadalmi alakulatok is. Akkoriban volt alakulóban a mai nyilas mozgalom szellemi szülőjének: Oláh Györgynek a vezetése alatt az „Előőr”-csoport folyóirata. Ide csábult a Párizsban anarchista tanokba szédült József is, de igen rövid idő után otthagya ezt a sötét társaságot.

Újra kereste — s meg is találta — az utat a szabadságmozgalmakhoz. Tanult, tanított, harcolt. Versei, cikkei, gúnyiratai egyre izzóbban támadtak előítéletet, léhaságot, csalást — s egyre elmélyülőbben dalolták költeményei az elnyomottak dühét és jobb jövőbe vetett hitét.

1932-ben harmadmagával: Zsolt Béla íróval és Szimonidesz Lajos evangélikus teológiai tanárral együtt nagyhatású kiáltványt szerkesztett s bocsátott közre, tiltakozva az ellen, hogy a népnyzó magyar uralkodó rendszert védő magyar „bíróságok” szabadságharcosokat *halálra ítéljenek és kivégezzenek*, pusztán azért, mert azok hűek politikai meggyőződésükhöz. Súlyos rendőri üldözés lett e bátor kiállítás eredménye.

1935-ben, amikor az új magyar irodalom akkori vezéralakjainak nagy része olyan boldog nekigyürkőzéssel tódult Gömbös Gyula nemzetiszínű pántlikával feldíszített náci alakulatába, az „Új Szellemi Front”-ba, József Attila, szinte magára hagyatva figyelmeztette és ostorozta a magyar nép elárulására csábult írástudókat.

1935-ben egyik alapítója és szerkesztője lett a *Szép Szó*-nak, ennek a harcos, fasisztaellenes polgári folyóiratnak.

A nélkülözések, a rendőri s bírói üldözések testileg s idegileg tönkretették. Ideggyógyászok receptjein és mecénások asztaláról lehullott morzsákon élt... aztán 1937. december 5-én a tehervonat kerekei alá vetette magát.

Korai halálával a háború utáni magyar irodalom egyik legnagyobb egyénisége veszett el. Tizenöt éves költői pályája nagy gazdagodása a magyar költészetnek s egyben tükörképe a minden jót, szépet s becsületet elsorvasztó magyar uralkodó rendszernek, amely számkivetésbe, börtönbe, őrületbe, a halálba kergeti a magyar nép legértékesebb fiait.

Első könyve Szegeden jelent meg 1924-ben. Három könyve 1929—1931 között Pesten látott napvilágot. A négy könyvből, 1935-ben *Válogatott versek* alcímmel jelent meg a *Medvetánc* című kötet. E könyvből azonban hiányzott sok-sok éles, szellemes s irodalmi szempontból is nagyon értékes gúnydala az úrról, gazdáról, rendőrrel, bíróról, hóhérről és a hitet, közösséget eláruló gyáváról.

A magyar nép testére telepedett élősdiek elpusztítása és a magyar nép lelkére-agyára szállt mesterséges ködök eloszlása után érdekes és

érdemes munka lesz — többek között — József Attila életének igaz történetét megírni és *összes és nem válogatott* és utólag *nem javított* költeményeit kiadni. Igaz életrajzának és *összes* verseinek megjelenése majd hamisítatlan képét nyújtja ennek a sokat szenvedett, rajongó költőnek *igazi arculatáról*. Az otthoni „barátok” és ellenségek éppen ezt az igazi arculatot fődtek be és fődik el ma is a nép elől, amelynek az üdvéért — még a hibáiban is — a lelkét adta József Attila.

Igaz Szó (Moszkva) 1943. nov. 30.

Gergely Sándor

947. BÁNYAI LÁSZLÓ: NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILÁVAL

Szegény József Attila, amióta meghalt és amióta nagyon is kezdik ismerni és becsülni, úgy látszik már nem mentesül azoktól az ízléstelen, intim, irodalmiatlan és tehetségtelen életrajzi leírásoktól, amelyek az Ady halála után lezajlott két évtized alatt váltak közismertté s amelyek tulajdonképpen csak ugródeszka gyanánt szolgálnak másként érvényesülni nem tudó írójuk számára. Sajnos, itt nem József Attilával, hanem csak ezzel az elvvel állunk „négyszemközt”. Kérdjük: mi szükség volt erre a könyvre? Hiányt pótol irodalmunkban? Nem. Érdekes adatokkal tárja fel az ember és költészet viszonyát? Nem. Életrajzi regény lenne? Nem. Sőt. Még azt sem mondhatjuk, hogy (mint például annál az esetnél, amikor József Attila nyersen kéri nővérétől a tulajdonképpen ajándékszámba menő 50 pengőt és ezzel a pénzügyekben annyira szemérmes, gőgös és kínosan pedáns költőt úgy tünteti fel, mint — bocsánat a kifejezésért — egy közönséges kávéházi „tarhást”), még azt sem mondhatjuk tehát, hogy igaz képet festene a költőről. Legfeljebb az idegenek belső családi ügyein szórakozó, alantas lelkek találják meg a könyvben nagyon is kétes értékű szórakozásukat.

Újság 1943. nov. 30.

(b. s.)

948. EGY ÉJSZAKA A „JAPÁN”-BAN

Ezen az estén az eső kis megszakításokkal szünet nélkül esett. Vannak, akiket az eső mélabúsakká és érzelmessé tesz és ennek úgy adják tanújelét, hogy természetükkel ellentétes, össze nem egyeztethető magatartást tanúsítanak, megmagyarázhatatlan cselekedeteket követnek el. Úgy vélik, evvel kipusztítják magukból az érzelmek okozta fájdalmakat. Valószínűleg így lehettünk mi is, de hát ki tudhatja ma,

annyi év múltán mindezt; kit érdekelnek az évszakok okozta fájdalmak? Ki törődik céltalan fiatalemberek értelmetlen szomorúságával?

Ott álltunk az utcasarkon, a költővel és szidtünk mindent és mindenkit. Fáztunk és dühösekké váltunk; elhatároztuk, nem megyünk haza ez éjszaka, úgy sincs értelme az alvásnak.

— Pedig ez a tavasz, — mondta lemondóan a költő.

— Igaz, hogy esik — válaszoltam —, de ne felejtse el: szökőévben vagyunk és így ma csak február 29-ike van. Tehát: tél.

— Konzervatív lettél már te is, — jegyezte meg elkeseredetten a költő. — A naptárt is a kapitalisták találták ki. Menjünk egy kávéházba.

Lassan, gondolat nélkül elindultunk a „Japán” kávéház irányába. Az idő már éjfélre járt. A kávéház zajos volt, de a mellékbejáraton léptünk be és nem vettünk észre senkit. Hátul, a kassza felé ültünk le, egy fülkében. A költő megkönnyebbülten sóhajtott fel.

— Ezt a rettentő butaságot nem lehet kibírni, — mondta egy perc múlva.

— Hadd, — válaszoltam és igyekeztem eltéríteni kedvenc témájától. — Az embereknek nem az eszét kell megváltoztatni. Hisz tudod...

De ezúttal nem filozófiáról volt szó; csak saját ügyeiről beszélt.

— Vagy két héttel ezelőtt ott vagyok a bárónál. Tudod, minden héten egyszer ott ebédelek nála. Hát ebéd után félrehív és azt mondja: „Kedves barátom, tudod mennyire becsüllek és értékelem munkásságodat, de az eddig neked folyósított havi száz pengőt be kell szüntetnem.” Erre megállt, rámézett, várta, mit fogok szólni. Én nem szóltam egy szót sem. Erre kis szünet után tovább folytatta: „Tudod, elvtársaid dumperje olyan gazdasági helyzetet teremtett nálunk, hogy nem engedhetem meg magamnak ezt többé.” Megint elhallgatott és megint várt. De én úgy hallgattam, mint a csuka. Ha valaki olyan hülye, hogy ilyen ügynél az állítólagos orosz dumperre mer hivatkozni, annak nem válaszolok. Erre átadott a báró hatszáz pengőt avval, hogy igyekezzek magamnak ezzel valami egzisztenciát teremteni. „Végkielégítés” — vetettem oda és eljöttem.

— Mit várhattál mást tőle? — csillapítottam. — Az is csoda volt, hogy eddig...

— Azt vártam, hogy intelligens legyen — csattant föl a költő. — Nem szégyel az oroszokra hivatkozni, ahelyett, hogy nyíltan megmondta volna, hogy a legutolsó verseskötetemen ellen van kifogása.

Kiitta a fekete mellé adott likőrjét és hallgatólagos megállapodás alapján az enyémet is kiitta. A mellettünk lévő fülkében két estélyiruhás nő ült; egy kövér, kopaszodó férfival beszélgettek.

„Az a bestia, az a bestia, — kiáltott föl az egyik nő olyan hangosan, hogy a szomszédból mindenki odafigyelt. — Sose hittem volna el egy nőről.”

A költő lassan belenyúlt a zsebébe és egy marék pénzt vett ki belőle.

— Háromszázhuszonnyolc pengő — mondta —, ennyi van még a hatszából, így készül az egzisztenciám. Fogalmam sincs róla, hova tettem két hét alatt a többit.

Egy őszhajú, testes férfi jött az asztalunkhoz, Nem ült le, a fakorláthoz támaszkodott és úgy beszélt a költőhöz.

— Mi lesz a versekkel? — kérdezte. — Olvastam a legújabb kötetedet, de nekem versek kellene, amelyek mellé zenét lehet teremteni.

Legyintett a kezével és elment.

A költő kétségbeesetten nézett rám.

— Rettentő ez a világ — mondta. — És valamikor azt hittem, az örültek kellemes, szimpatikus emberek, de ma, amikor látom, hogy mindenki örült, más véleményen vagyok.

— Nem örültsz ez barátom — mondtam —, csak más rendszer szerint élnek.

— Mondd csak — kérdezte a költő váratlanul —, hány éves is vagy te?

— Harminckettő — feleltem meglehetősen meglepődve a szokatlan képzettársításon. — Miért?

— Istenem, — sóhajtott. — Harminckettő, milyen rettentő öreg vagy. Sose hittem volna. Én öt év múlva leszek ennyi. De hát hol van az még? Harminckettő. Talán nem is volna szabad ennyire megöregednünk.

— Bolondokat beszélsz — mondtam mérgesen. — Ady negyvenkét éves korában halt meg és a legfiatalabb költőnk volt.

— Igaz, igaz, — válaszolta elmélázva. — De hát végeredményben mit ért el vele? Hol leszek én harminckét éves koromban?

— Ebben, vagy valamelyik más kávéházban, — válaszoltam nevetve.

Egy darabig nem szólt semmit. Lekönyökölt a márványasztalra és úgy nézett a semmibe.

— Ezt a nyugodt józanságot szeretem benned, — mondta végül. — Most már tudom: gyakran gondolkoztam rajta, miért is szeretlek tulajdonképpen. Úgy érzem, te talán nem árulnál el. Pedig milyen dühös voltam rád valamikor éppen e tulajdonságod miatt. Még tudtalak volna ölni. Talán emlékszel még rá, igaz, van már vagy négy esztendeje, egy egész hajnalon sétáltunk. Az Abbáziától elkísértelek a lakásodig és onnan te vissza. Akkoriban anarchista voltam és meg akartam neked magyarázni, hogy miért. De te nem akartál megérteni és én úgy éreztem,

hogy lenézőleg beszélsz velem. Ha a Dunaparton lettünk volna, bedobtalak volna a vízbe.

— No de mostanra megsajnálta volna, hogy bedobta? — kérdeztem tréfásan.

— Azóta rájöttem, hogy nem lenézés volt részedről, csak biztonság. Most rám is sokan azt mondják, hogy fensőbbes vagyok. És így gyakran gondolok arra a hajnali sétánkra. Talán ezért szereted veled így üldögelni. Csak én nem vagyok olyan türelmes, mint te voltál. Az emberi aljasság és butaság — ami végeredményben egy — minden fájdalom végigsajog bennem és ez türelmetlenné tesz.

A kávéház lassan ürült. Néhány lámpát itt-ott eloltottak. De a reggel még messze volt.

Gyors léptekkel E. sietett át a kávéházon: a nyurga költő, a „vadzseni”.

— Hát itt vagytok, — mondta —, amikor meglátott bennünket. Aztán szó nélkül leült az asztalunkhoz.

— Na összeesküdtek itt? — kérdezte kissé gúnyosan. — Vagy csak egy jobb hajnalhasadásra vártok?

— Hogy beszélhet így maga, mint költő — kérdeztem dühösen és naivan.

E. kissé szelídebben válaszolta:

— Nem is akartam magát megbántani, csak őt — és a költőre mutatott — fölrázni és magához téríteni.

A költő haragosan kirobant.

— Meg vagy te is örülve, E. Költő létedre legalább messzebb láthatnál az orrodnál.

E. ismét gúnyosabb lett:

— Látok is és téged is látlak. Bebeszélsz magadnak valamit, amit te sem hiszel és most mindenkit meg akarsz téríteni. Önre — fordult felém — nem vonatkoztatom ezt.

— És te tulajdonképpen mit akarsz? — kérdezte E.-től a költő. — Mondd meg egyszerűen és ne kertelj.

— Nem akarok én semmit — vont vállat E. — Csak meg akarlak menteni, amíg nem késő. Ki akarlak rántani abból a kollektívizmusból, amelyben különben sem hiszel.

— Szóval azt hiszed, színlelek? — kérdezte a költő. — Hogy ilyen egyszerű dolgot ne lehessen valakinek megmagyarázni. Hát az még sohase jutott eszedbe, hogy az egyének gondolatai mennyire függenek környezetüktől, koruktól, a társadalomtól, stb. Soha ezek nélkül nem teremne meg az egyéneken semmi, de semmi.

— Ismerem ezt, — legyintett E. — De mégiscsak egyénre és egyéniségre van szükség, ezek nélkül sose fog a te társadalmad egy fabatkát sem érni.

— Megint összekeverjük a fogalmakat, — mondta a költő. — Tudod mit, vegyünk elő ceruzát és írjunk le mindent, amit mondunk. Akkor aztán ragaszkodni kell hozzá.

De E. válasz helyett felállt.

— Szervuszatok — mondta. — Tudtam úgyis, hogy nincs értelme az egésznek. A ceruzát majd máskorra hagyjuk. Nemsokára indul az első vonatom, vidéken lakom.

És kisietett a kávéházból.

— Hát mit szólsz ehhez az állathoz? — kérdezte magából kikelve a költő. — Nem jut odáig, hogy megértsen egy eszmét és így azt hiszi, igaz a van.

— Hagyd, nem érdemes, — csillapítottam.

Jó darabig szótlanul ültünk egymással szemben.

— Tudod, nem is az a baj — kezdte újra a költő —, E.-re csakugyan nem érdemes szót vesztegetni. Ebben igazad van. De az a baj, hogy minden, az egész élet ilyen körülöttünk. Buta, tudatlan és fensőbbeséges. És amíg mi innen a kávéházból megdönthetetlen igazságokat mondunk és a kávéházban maradunk, ezek kívül mind jönnek, mennek, tesznek és lenéznek bennünket. És azzal a tudattal hálnak meg, hogy igazuk volt. Rettenetes.

— No, még meghalnak ezek másképpen is, — vigasztaltam.

— De mikor, mikor? Nem akarok akkor ezer esztendő lenni.

A kávéházban rajtunk kívül már csak egy nagy társaság maradt. A kávéház bejárata közelében ültek: férfiak, nők, hangosak és jókedvűek voltak. Hátul meg takarítani, rendezkedni kezdtek.

— Készülnek a reggelre, — szólalt meg a költő.

— Nemsokára mehetünk, — mondtam.

— Igen, igen — válaszolta hevesen a költő. — Nekünk is készülnödni kell. Mindenre. Nem engedhetjük, hogy azért, mert valaki tudatlan és konok, lenézessen bennünket. Olyan példát kell mutatnunk, hogy meghökkentse őket. Aztán nem baj, ha nem is értik meg. Majd félni fognak és a félelem sokat használ ott, ahova az értelem nem tud eljutni.

Szedelközni kezdtünk. Reggel hat óra volt. Kint azonban még egészen sötét.

— Ó, azért még sokat tehetünk, — folytatta a költő. És egyszerre eleven, bizakodó lett. — Most már nem olvasom fel neked a legújabb versemet. Elmúlt az éjszaka és a viták elvitték a hozzávaló hangulatot. Jambusokban írtam és egy cipész-sztrájkjéről szól. Biztosan tetszene neked. Talán egy gyufaszál az emberi agyak sötétségében. Csak az a baj

— tette hozzá sóhajtva —, hogy ezt se jelentethetem meg itt és a saját nevem alatt. Úgy, mint a múltkorit, melyet a börtönbezártakról és a börtönbezártaknak írtam.

Lassan mentünk ki a kávéházból. A forgóajtóban hirtelen megállított és fájdalmas árc kifejezéssel mondta.

— És tudod, még a barátaink között is akadt, aki kicsúfolt, mert azt mondom ebben a versben, hogy küldjenek könyvet, „bármily ostobát” a börtönbenlevőknek.

Az uccán minden nedves volt. Hideg szél fújt. Oszladozó árnyékok feküdtek a házakon. Karonfogva mentünk, a sarkon megálltunk.

— Mi van ma? Kedd? — kérdezte a költő. — Reggelfelé sose tudom, hogy tulajdonképpen milyen nap is van. Péteken újra látjuk egymást és amit ma szomorúan megbeszéltünk, azt vígan fogjuk folytatni.

Kezet fogtunk. A költő elindult a Liget felé, én egy darabig néztem utána, aztán befordultam a mellékucskába és a Király-uccának vettem utamat.

Ekkor láttam utoljára a költőt, József Attilát. Soha nem találkoztunk többé. A magyar élet tragédiája nekem néhány nap múlva a börtönt hozta, neki néhány év múlva a korai halált. Éppen harminckét esztendő volt.

Szabad Magyarország (Mexico-City) 1943. nov.

Tamás Aladár

949. JÓZSEF ATTILA SÍRJÁNÁL

Még itt lehetne közöttünk fiatalon, ha nem a halálából, hanem az életéből csinálnak szenzációt. Ma hat éve, hogy a balatonszárszói csendőrség jelentése nyomán komolyan felfigyelt rá az ország. Addig csak kevesen tudtak létezéséről. Olyan fiatal volt, hogy még bajuszosan is gyerekeknek látszott, pedig akkor már *Thomas Mann* is felfigyelt rá s barátjának tekintette. Részvétlevelében így ír róla: „Én is barátot vesztettem el, még pedig értékes barátot s őszintén gyászolom őt.”

Sokak szívében megnyílt a részvét, amikor olvasták a lapok hasábjairól, hogy a tehervonat elé vetette magát és a mozdony kerekei darabokra szaggatták a 33 éves költőt. Halálhírének szívesebben adtak helyet, mint verseinek, amelyek pedig már akkor is József Attilaé voltak.

Hogy milyen nagyon fájt neki az élet, nem hitték addig, amíg segíteni lehetett volna rajta. Mint az agyonszidalmazott tanyai betegekhez, a halállal jött hozzá is az orvos csak azért, hogy megadja a temetési engedélyt. Amíg éhezett, egy karéj kenyeret is alig adtak neki.

Amikor háromhónapi szanatóriumi kezelés után családja magához vette, Balatonszárszóra, barátai több ízben meglátogatták s a jövőre vonatkozó terveiről beszéltek vele. Azt hitték, jobban lesz s újból visszajöhet az életbe. Másnap, pénteken, éppen ma hat éve a Siófok felől jövő nagykanizsai tehervonat elnémította örökre „halált hozó” szívét, melyen „gyönyörű fű” többé nem terem.

— Schizoid egyén volt, az utóbbi időben folyton kacérkodott az öngyilkossággal — mondták orvosai, de író társai, akik jobban ismerték betegségének gyökerét, Csokonai sorsát siratták meg benne. Petőfi a kozákok pikái alatt halt meg, József Attilát a gyűlölet és megnemértés gyilkos lándzsái döfték le. Jól tudja ezt ő is, amikor így énekel: — „S ha én volnék az Úr az Úr helyett, — Nagyon szeretnék az emberek.”

S mit szólhatnánk életéről, amikor azt verseiből száyszorta jobban ki lehet olvasni? S azt, hogy József Attila a háború utáni magyar lírának egyik legbecsültebb értéke, még ellenségei is elismerték. Hiszen, mint költő, már kezdettől fogva különös figyelmet keltett írásaival. Formai higgadtságával együtt fegyelmeződött a mondanivalója is s a bravúros logika és formaművészet között ott izzott a robbanásra kész ideg-feszültség is. A betegség gombái is megjelennek költészetén s okosan fogalmazza meg egyik versében a kórházi tépelődés félős érzését:

„Vad habzónyalú tengerek falatjaként forgok ha fekszem. S egyedül már mindent merek, de nincs értelme semminek sem.” Öngyilkossága előtt előfordult, hogy balatonszárszói tartózkodási helyén melankolikus hangulat vett erőt rajta s megtörtént, hogy egy hétig sem kelt fel ágyából, teljesen apatikusan viselkedett, senkivel sem állott szóba. Néha meg teljesen normálisan beszélt jövő terveiről.

A kényelmes irodalom pártolók sokan még ma sem tudják, hogy a magyar irodalom mekkora értéke veszett el benne s most, halálának hatéves évfordulóján, amikor összegyűjtött verseinek új és új kiadását szinte szétkapkodják a tömegek, még mindig a szenzációs költőt látják benne, a nagy forradalmárt, nem az aranyjánosi értelemben vett mestert, pedig az illeti meg őt.

Helyét ma még nem a kritikusok, hanem versei jelölik ki az irodalomban s amíg a gyász tart és sírja fölé odatűzik a fehér és piros szekfűt, József Attila itt van társai között, élő, eleven életet él s a politikát és művészetet az ő nemes és igaz gondolatai forrósítják.

Németh Andor szerint gyönyörű szenvedélyű költő volt József Attila, aki a gyökerekig hatolva, kiemelte életünk alaprostjait az általános létezés sötét és meleg homályából a metafizikai borzongás magányosságába.

Gyűlölte a bohócokat és a hazugságot, amely mindenütt körülvette. — „Én is így próbálok csalás nélkül körülnézni könnyedén. Ezüstös fejszesuhanás játszik a nyárfa levelén. A semmi ágán ül szívem, kis teste

hangtalan vacog. Köréje gyűlnek szelíden s nézik, nézik a csillagok” — így mondta igazát a megrázó versben s nem tudta még, hogy itt csalás nélkül nem lehet megélni... Később, amikor rádöbbsent erre, látja már, hogy nemcsak a szegedi egyetemről tanácsolja el őt agg professzora, hanem becsukják előtte az ajtót mindenütt s ki akarják rekeszteni még az irodalomból is. Nélküle pedig csonka arca lenne a legújabb kor költészetének.

Az a néhány szál szekfű, amit ma letűznek sírjára barátai, százezrek késői üdvözlését és szeretetét tolmácsolja a költőnek, aki mégsem hiába halt meg harminchárom éves korában, fiatalon, a becsület és tisztesség ragyogó példájaként.

Esti Kurir 1943. dec. 3.

Mátyás Ferenc

950. JÓZSEF ATTILA

E napon, rettenetes halálának hatodik évfordulóján ne méltassunk és ne bíráljunk, hanem emlékezzünk. Emlékezzünk az örökhagyóra, a sorvasztó szegénység és szellemi fülledtség áldozatára, akitől kincseket örököltünk, aranyként fénylő, aragnál értékesebb szavakat, mondatok csodálatos zenéjét, a szellem és szabadság éles és tiszta levegőjét.

Emlékezzünk a költőre, aki mint valami kölyökvarázslo tört be a magyar irodalomba és csak úgy ontotta bűvös tarsolya kincseit. Tudós, költő kell? Itt vagyok én, ide nézzetek, itt vagyok én. Én ismerem Villont, tudom a Kalevalát, de ezenkívül még József Attila is vagyok. Népi költészet? Nézzetek a Három Királyok mennyei áhítatú, paraszti-an vaskos képét. Szívigható képek? Lássátok: „A semmi ágán ül szívem, kis teste hangtalan vacog, köréje gyűlnek szelíden s nézik, nézik a csillagok.” A nyelv varázsára vagytok kíváncsiak? Füleljetek az „l”-ek susogó varázsára: „Elvált levélen lebeg a világ.” És ki tud ilyen nyersségükben is meggyőző rímeket kitalálni: „Ünőszóra fülelek, hajtom fejem álmra, setét eperlevelek hullanak a vállamra.” Vagy a szegények elszánt, dacos dörmögését akarjátok hallani? „Végy kolbászt és végy kenyeret, őrizd meg jól az életed.” És ki szól még ilyen gyengéden és mégis határozottan a mélységekből? „Emléjétek fel a szívünk, azé, aki felemeli.” „Hallgassatok hát rám, figyeljétek és örüljétek a szép és igaz szó örömhírét hoztam nektek.” „Jaj, szeressetek szilajon.”

Nem szerették. Szilajon gyűlöltek, kegyetlenül üldözték. S, hogy kik? Ne beszéljünk most erről, nem a számonkérés napja ez, de a gyászé, az emlékezésé és halálé. Köszönjük meg mégegyszer, de nem utoljára, amit József Attilától kaptunk. Köszönjük meg, hogy másként beszélünk

és szebben, amióta Petőfi és Ady mellett ő is a lelkünkben lakik. Köszönjük meg, hogy okosabbak lettünk költői látomásaitól, pontos, tiszta mondataitól. És köszönjük meg, hogy élete bátorságot példáz. A tiszta, okos, öntudatos ember bátorságát, a gondolat ellenállóerejét, az igazságért vívott közös harc vállalását.

„Kiállott értünk, mint a kémény, lássák.” Így állott ki értünk és így láttuk. Így láttuk, így látjuk és így fogjuk látni. A gyenge, törekenytestű férfit, aki még összeomlásában is kiemelkedik az őt elpusztító világból.

„Kiállunk érte, mint a kémény, lássák.” Kiállott értünk. Álljunk hát körül most a sírját, mint drága, felejthetetlen testvérünkét, jótevőnkét. Álljunk körül a sírját és emlékezzünk. Emlékezzünk és okuljunk. Több köszönetet, nagyobb hálát nem vár tőlünk József Attila.

Népszava 1943. dec. 3.

951. ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA-VERSEK

Hatodszor fordult az év, hat esztendeje immár a szárszói tragédiának. Amit életében József Attila nem tudott elérni, azt most, halála után, gyorsan elérte. Elfogadták az ország nagy költőjének. A holtak gyorsan lovagolnak, különösen ha életükben is tüzes, szárnyas paripa vitte őket a beteljesülés felé. A halott József Attila rohammal került a halhatatlanságba, de alig hihető, hogy ha élne, örömet lelné e dicsfény körül tolakodókban. Egyre többen jelentkeznek emléke körül illetéktelenül. Hangos akarnokok tűzik nevét zászlóul kalózhajójukra, meg olyanok is, akik mindenkor József Attila törekvései ellen dolgoztak.

Úgy érzem, az ő szellemében való cselekvés, ha a mai évfordulón őt magát szólaltatom meg. Néhány hónapja e hasábokon már közzétettem néhány ismeretlen kéziratát, amelyet egy barát hagyatékában találtam. Akkori felhívásomnak visszhangja támadt, újabb kéziratok kerültek elő, jobbra a fiatal Attila munkái. Egy kivételével e versek teljesen ismeretlenek és semmiféle formában sehol nem közölték őket.

A három első kéziratot a Szegedről származó Békeffi családtól kaptam. Szegedi tartózkodása alatt József Attila igen jó barátságba került velük. Annak idején az ifjú költő sok kéziratot odaajándékozott a vele egykorú pajtásoknak, a legtöbbször valószínűleg elkallódott, de most néhány felbukkant.

Az első ötsoros versnek nem adott címet a költő:

*Mint tenger alól felrobajló vulkán,
Úgy szökken már vágyam feléd, hogy
szörnyű
És forró szikláin neked, a messzi,
Vidám vincellérnek szent csókkaros
És lángoló csudaszőlő teremjen.*

Az aláíráson kívül a vers alatt budapesti keltezés van: 1923. II. 6.

A másik vers a „Kövek” eredeti változata. A vers szintén 1923 körül keletkezett. József Attila később átdolgozta, bővítette és új alakjában felvette „Nem én kiáltok” kötetébe. A most napvilágra került kézirat kissé megsérült és így a ceruzairás utolsó sorai elmosódtak.

KÖVEK

*Öreg kövek, ne haragudjatok,
Ha taposlak, hiszen tinálatok.
Nagyobb és mozgóbb taposó vagyok.*

*Szólok hozzátok, vén testvéreim
Mozgóbb, nagyobb taposó tapos engem
S mint én tinéktek, nem fájóbb nekem
S nem szól, csak jár az emberköveken,
Nem szól, vagy nagyon magasból beszél,
Nyugodt hangja nem hajlik, ha leér.
Vagy tán ti vagytok súlyos szavai?
Ó, némák, meg nem értek titeket sem!*

*Ó, ki hajtotta kezébe először
Addig még síma homlokát, hogy ráncos,
Széttéphetetlen függönyök mögött
Ne láthassuk az értelemnek arcát,
Hogy bűvészkedvén most a keresetlen
Tudatra maró verejtékké váljék.*

*Mert nem segít a jaj, az allehíja.
(Csak) hit, csak malter és Krisztus-
habarcs
Hogy városában már a békességnek
(Az ember) Isten szerelme találjon.*

Az elmosódott kétséges szavakat zárójelbe tettem.
A későbbi, végleges forma így hangzik:

[...]

Hangsúlyozni kívánom, hogy ezek a versek a 18 éves költő művei. Még korábbi időből, a makói diákévekből való a most következő nyári vers, amelynek kézírata szintén József Jolánnál van:

ARATÁS ELŐTT

Réti Ödönnek

[...]

Néhány további ismeretlen kézírata e sorok írása közben jutott birtokomba. Úgy tudom, azonban, még számos, nyilvánosságra nem került József Attila-vers van magánosok birtokában. *Meg kell találni a módját, hogy ezek napvilágra kerüljenek*, mert az Ady utáni kor e nagy költőjének élete művét teljes egészében kell megismernünk.

Népszava 1943. dec. 8.

Nádass József

952. MENNYBÉLI KÖLTŐ ÜZENETE

Attilám, József Attila, szókimondó ember voltál te mindig; bolondul őszinte és oktanul igazságkereső. Amikor a körülöttem zajló csoportosulást látom (*természetesen csak nagy-nagy megbecsüléssel nézve régi, főrészen munkás híveid megható tisztelgését a nagy költő emléke előtt!*) szóban és betűben, látom kedves szájelhúzásodat és hallom monoton, oktató hangoddal, szigorú, szembe meredő szemeddal és felemelt ujjal, bús halálad hatodik fordulóján, ahogy mondod:

— Szép, szép ez a sok ünneplés, de nem a verseimnek szól ez, hanem másnak. Különben azt kellene gondolnom, hogy halálom után legalább egy vaskos kötet verset küldtem az égből a földre, amelyekkel aztán most utólag felfedeznek: mert ha nem így van, miért nem fedezték fel verseimet, amíg éltem? Nem őszinte, nem komoly dolog ez, mert nem nekem szól az ünneplés, csak saját maguknak. Ennekem nincs szükségem már ilyesmire; a dicséret annak kell, aki él, hogy serkentse, s a teremtés céljából megóvhassa a romlandó poranyagot. Álljon elő az ünneplők kilencvenkilenc százaléka, és mutassa meg, hogy tett-e (ha tehette volna is) a testi József Attiláért valamit? (Utolsó, legjobb könyvem, a *Nagyon fáj*, alig fogyott száz-egynéhány példányban!) A szegény testi üzenet a termés vergődő lázában fűtőanyag nélkül hagyták, sőt, köveket dobáltak beléje. Aztán amikor a minden móddal

megrekesztett testi gép felfokozott lehetetlenülése kínjában felrobbant, jönnek és táncolnak. Körültáncolják azt, amit nem engedtek igazán magam szerint megteremteni.

— Mert te tudod jól, te másik bolond, hogy a jó költő szél ellen hozott termése is jobb az átlagnál. De mi lett volna belőle, ha csak félig úgy istápoltak volna, mint az irodalmi műintézetek gondosan vakart és kefélt sztárlovait, akik mindig tudták, hogy kell illegni, hogy a gazda ne haragudjék. Így, akármilyen is, félig csináltam azt, amire rendeltetem: mert a mű jóságát nem a többiekéhez kell mérni, hanem magunkhoz, igazi, belül érzett képességeinkhez. Ha pedig erre gondolok, méltatlan dühroham önt el itt az égben is, mikor látom, mint ünneplik (ha le is pipáltam őket), hogy akciójuk sikerült, és csak ennyit adhattam. Hogy siettek, fuldokolva az izgalomtól, leállítva a nyomtató gépeket, egyes jöltényesztett író-költőtársaim, megírni az első oldalon, hogy: „micsoda, de micsoda szerencsétlenség! íme, a nagy költő; mi mindig tudtuk, barátunk volt!” S amaz újságok, ahol verseim heverték (heverték, mondom, mivel egy vers csak heverhet szegény, egyébként az irodalmi szerkesztő uraktól akár állhattak volna is a versek, míg a lábuk eltörik) — igen, igen, a szerkesztő urak hogy siettek, koszorúkat vittek, jó nehezeket, hogy fel ne keljek esetleg. S a szavaló urak, kik sóhajtoznak és rikácsolnak: De jó most József Attilát szavalni, mert az olyan hatásos, mert akkor olyan népszerűek vagyunk, olyan kiállásosak, oh, milyen egyszerű ez, csak kérdem, mit használ ez immár énnekem?

— Most jó vagyok nekik, mert halálom által érdekes lettem. Érdekes vagyok a legelső új költőgázolásig — mert csak költőről lehet szó, ugy-e, az ilyen ünneplő urak, okos urak sose jutnak József Attila-i konfliktusokba! Így van ez, bolond barátom, s azt üzenem megdicsőülésem hatodik évfordulóján, hogy mókáikon átlátok. Mondd meg író-ünneplőimnek, a jólforgóknak és illedelmeseeknek, hogy *még nem felejtettem el a rossz cipőt, az intrikákat, a vershevertetést, a vállveregető kritikákat, az irodalmi kisdíjat, az egy- vagy kétévente egyszeri rádiószereplést s a „szegény rokonnak” kijáró kegyelem filléréket*. Mindent látok és számoltartok és kérem, ha már nem bírnak szereplési dühükkel, gondoljanak a múltra, és legyenek kissé szemérmesebbek. Állottak volna ki értem, amikor használt volna a művemnek: de ha most körülugrálnak, ne vegyék ténykedéseiket másnak, mint fényemben való fürdőzésnek. Mondd meg nekik, hogy *a banális és szemérmellen reklámot ne tévesszék össze a költő kultuszával!* Verseim sokkal komolyabb dolgok, mint hogy azok révén melldöngető versenyeket rendezzenek. Ezeknek a verseknek nincsen buta reklámra szükségük. Ami egyedül fontos nekem, az, hogy ezek élni fognak, őnélkülük is, ezt én mondom, József Attila, mert tudom. Utat törnek ezek a komoly emberek szívébe, betűiken át, ebben nem kételkedem.

— Természetes, hogy a komoly emberek részéről való őszinte megemlékezés, elismerés, verseimnek becsületes dobogón, a művészetért, az eszméért, a beljünk rekesztett *emberségre, haladásra* ösztönzésért való szavalása még itt az égben is megelégedéssel tölt el. Elvégre nem is irigyelheti senki a költő késői babérait. Azokra gondolok, akik azért foglalkoznak velem, mert valóban szeretnek. De hogy higgyem el azoknak az íróknak és szavalóknak és másféle ordítózóknak, hogy szeretnek, akik, míg éltem, az éppen akkor divatozó bálványok körül szorgoskodtak, és rám se hederítettek. Csak azoknak az őszinteségében hiszek, akik éltemben is hitet tettek mellettem. De az égben is rosszul érzem magam, amikor látom, hogy olyanok esküsznek reám, akik szívesen sírbanyomtak volna, és kiknek magatartása merőben ellentétes azzal, amit én képviseltem.

— Mondd meg nekik, hogy egyáltalán elég az olesó móka: a költőt életében semmibe venni, halála után pedig verseivel körülaggatva körbetáncolni, mint a vadember a bálványistent annak jelvényeivel. Elszomorító és bárgyú, mint a kámfort-ivottak vaksága, akkor jönni rá, ki járt közöttük, mikor az őt elsodró tragikus halálesemény iszonyatos ökölként üt az asztalra, hogy vaksi szemekkel feltekintsenek. Innen a magasból megcsömörödvé látom, milyen bolond dolog ez, s nem is tudom, melyiket utáljam már jobban, a mindig egyformán későn látó vakságot vagy a felkapottság nyomába szegődő érdeket és hatásleső mindenkori cinizmust.

— Egyébként pedig bánom is én, játsszanak, képmutatáskodjanak. Csak azt akarom mondani, ne képzeljék, hogy amit tesznek körülöttem, értem teszik, népszerűsítésemért, ahogy mondani szokták. Nekem már mindegy, és népszerűségemen csak ők keresnek (és rontanak). Mi meg van írva, megvan, a lényeg az érték. És ne olvassák arra, aki ezeken túl van, magukban tetszelgő hiúságukat és önérdéküket.

Újság 1943. dec. 8.

Fodor József

953. BENEDETTO CROCE JÓZSEF ATTILÁRÓL

A La Critica 1942. november 20-i számában Croce „Un fiore di poesia” cím alatt a következőket írja József Attiláról:

„Oly ritkán szedhetünk igazi virágot a versek között, hogy valahányszor szerét ejthetjük, nagy vigasság költözik lelkünkbe s vágy támad bennünk, hogy másokat is részesévé avassunk. A budapesti *Corvina* folyóiratot lapozgatva, az 1942 júniusi számban bukkantam e virágra: leszakítom s felajánlom olvasóinknak. Rövid kis vers, magyar poéta írta. József Attila proletár költő, édesanyja mosónő volt Budapest

egy külvárosában. Ő maga forrongó lélek, anarchista, 1937-ben halt meg, harminckétéves korában, tragikus körülmények között: csak ennyit mond róla a bevezető sorok szerzője. A költemény egy pár versszak csupán, édesanyja alakját idézi fel bennük a költő. Lina Linari fordította.” (Összehasonlítás végett fordításban és eredetiben is közöljük József Attila „Mama” c. versét.)

[...]

*Son già sette giorni e a mia madre
ritorna, ritorna il pensiero:
col cesto scricchiante sul capo
saliva affannata in soffitta.*

*Allora ero un uomo sincero,
i piedi pestavo e gridavo
che ad altri il canestro lasciasse,
suo figlio il portasse in soffitta.*

*Ma senza guardarmi saliva,
al sole stendeva il suoi panni:
lucente, fruscianti nell'aria
s'alzava, danzava il bucato.*

*Non più lo farei: troppo tardi!
Or vedo com'era ella grande.
Sul cielo la vedo che scioglie,
nell'acqua del cielo l'azzurro.*

„Mi is nagynak látjuk és érezzük ezt az anyát: mert nagy, végtelen és magasztos az az erkölcsi erő, mely a teljes odaadásból, az elszánt tehervállalásból árad. Általa lesz az alázatos munkában görnyedő, fején terhet cipelő asszonyból, a vízből s a frissen mosott fehérneműből remekmű. A napra kitergetett ruhák, a szélben ragyogó, táncoló és suhogó fehérnemű szépen fejezi ki azt az erkölcsi erőt, mely az elvégzett munka felett ujjong s túlláradó örömmel ünnepli fáradozását és győzelmét. E néhány versszak bűvölete és varázslata egy az igazi költészet varázslatával és bűvöletével, mely mindig a legváratlanabb pillanatokban születik újjá az emberi szívekből.”

Magyar Csillag
1943. dec. 15.

Közli: Ruzicska Pál

December 5-én öt éve, hogy József Attila, a magyar munkásság bátor költője robogó vonat kerekei alatt fejezte be a számára oly sok és kemény harcot jelentő életét.

Parasztszármazású szülők gyermeke. Anyja mosónő volt, apja a századeleji kivándorlási láznak áldozata. Az egyedül anya keresetére szorult család bizony sok és nehéz megpróbáltatáson ment át. Ez a folytonos nélkülözés jellemző József Attila egész életére. A disznópásztorkodástól kezdve a kishivatalnoki állásig, minden munka és megélhetési lehetőséget megpróbált. Kétnaponként evett és látástól vakulásig dolgozott és be kellett látnia: a tövit töröm s a gallya jut. Ez igazság felismerése csupán kulcsa annak az igazságnak, amely ösztönösen élt benne és ez a szocializmus. Irodalmunkban már előtte is találkoztunk becsületes, jószándékú írókkal, de József Attila az első, aki verseiben megvalósította a szocialista irodalmat. Származása, nyomora s a szocialista tanítások igazsága kristályosodnak ki verseiben. Amikor ő azt írja, hogy a munkabér a munkaerő ára, vagy a való anyag teremtett minket, akkor nemcsak igazságokat hangoztat és ezáltal bizonyos program-költészetet teremt, hanem tehetsége révén ezen ő felülemelkedve, olyan irodalmi műfajt teremtett meg, amely anélkül, hogy szemet hunyna az igazságoknak, mégsem veszített semmit abból a költőiségből, amely polgári elődeinek erénye volt. Ma, amikor a munkás és parasztsajtóban cikkek jelennek meg, amelyekben az írókat figyelmeztetik származásuk róttá kötelezettségeire, büszkén állapíthatjuk meg, hogy József Attila sohasem feledkezett meg származásáról. Bátor kiállása mindig útmutató a dolgozó osztályok számára. Származása egyaránt kötelezte mind az ipari, mind a falusi dolgozók nyomorán való segítségben. Látta, hogy az ipari és a földmunkások sorsán változtatni kell, éppen ezért ő az egyetemes munkásság harcosa, soha sem tett köztünk különbséget. A nemrég megvalósult falu és város munkásainak kézfogója is József Attila egyik féltett és kedves eszméje volt. (Könyvet adtam a parasztnak s a munkásnak, írja egyik versében.)

Mind a falun, mind a gyárvárosban való tartózkodása alatt látta, hogy a dolgozók osztályának létszáma lényegesen nagyobb a többi osztályokénál. Sorainkban fegyver, dögvész és kolera dúlt, állapítja meg egyik versében. Külső és belső ellenségeink vágják fel ereinket és a bővérvesztéstől bénultan villámként cikkann agyunkba a kérdés: engedhető-e, hogy ennyit szenvedjünk? Mi lesz, ha mi elpusztulunk? *Hát lesz-e magyar, ha mi nem leszünk?* Hirdette, tekintve, hogy ismeri a jelent meghatározó adott körülményeket, ezekből következtetni tud a jövőre. Tehát ő nem tartotta magát jósnak, csupán az adott világ varázsának mérnöke, aki tudatos jövőbe lát, amikor azt hiszi, hogy

*adj emberséget az embernek,
adj magyarságot a magyarnak,
hogy mi ne legyünk idegen gyarmat.*

Közülünk való volt és így a mi gondolatunk, érzelmünk és reményiségünk jut kifejezésre soraiban. Hányszor állottunk tanácstalanul feldőlt terveink, munkánk mellett, hányszor rombolták le a kártyát keverő idegen kezek azt a kis szerény tákolmányt, amit dolgos kezeink hosszú életem át építettek.

*Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és lobog.*

*És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.*

írja ezzel kapcsolatosan József Attila. *Szívünkben a szeretet és agyunkban a gondolat az, amit elpusztítani sohasem fognak tudni.* Omlasszák be bányáinkat, gyújtsák fel szondáinkat, romboljanak, pusztítsanak, fosztogassanak: a bányák és a petróleum-kutak mélyén ott fekszenek továbbra is a kincsek, mint szívünkben a szeretet s agyunkban a gondolat.

Immár öt éve, hogy József Attila elhagyott bennünket, reánk hagyva rövid, alig 32 éves élete tapasztalatokban oly bő kincseit. Mint bányász felfedezte a szabadság és függetlenség elrejtett tárnáit, azonban a kincsek kitérésére már nem maradt ideje. Ezt reánk hagyta. *Ő csak hívni tudta a szabadságot,* (Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet) megvalósítani nekünk kell.

Szabad Szó 1943. dec. 19.

G. Czudar György

955. IRODALMI KÖRÖKBEN

most sokat beszélnek József Attilával kapcsolatban Benedetto Croce-ról, a nagy olasz filozófusról és esztétáról, aki „La Critica” című folyóiratában elragadtatott tanulmányt írt a magyar költőről, abból az alkalomból, hogy verseihez olasz fordításban jutott hozzá. A Corvina folyóiratban látta ezeket a verseket. Lina Linari fiatal olasz műfordító

átültetésében. Croce cikkének „Un fiore di poesia” a címe. Persze már hónapokkal ezelőtt jelent meg a tanulmány, amely csak most nemrég került el Budapestre.

Kis Újság 1943. dec. 22.

956. JÓZSEF ATTILA-EMLEKMŰ

Újabb éveink modern szobrászatában az egyéni és társadalmi motívumok megszólaltatása körül küzdelem folyik. A klasszikus szobrászat az individualizmus hagyományait adta át az utódoknak, középpontjában az emberrel s ha általános eszméket fejezett is ki a kompozíció, mégis az egyén idealizálásában csúcsosodott ki. A másik véglet az embert valamely totális egység elemeként ragadja meg és roppant keretekben elveszett az egyéniség, sőt néha maga az ember is. Láttunk lenyűgöző arányú szobrászi alkotásokat, amelyeken nem a szobrász, hanem az építész vitte el a pálmát, és az erőt monstruózus építményekkel igyekeztek felfokozni a végletekig. Ezt a stílust *Mestrovics* vezette vissza az emberihez, a humánus megszólaltatásával.

Az új stílustörekvések szívesen alkalmazzák a négyszöges, túlméretezett falfelületeket, amelyek mellé állítják elnyomott törpeségben az emberi alakokkal adott általános eszméket. Merev, nagy falfelületek, van bennük valami nyugtalanító, de fölmelegítő alig. Ez utóbbi stílusforma is megkövetelte, hogy kiegészüljön emberi motívumokkal, a nagy geometriai túlerő enyhítésére.

Ennek az utóbbi törekvésnek a képviselője *Nóti Andrásnak* itt bemutatott József Attila-emlékműterve. A geometriai nagy felületet itt a hengeres felület, egy gyárkémény alakja képviseli, ez a felületi forma hasonlíthatatlanul melegebb, mint a nagy síkfelület. Lépcsős megalapozáson erőteljes csonka gúla a szobormű „dobogója”, ebből emelkedik ki a gyárkémény, amelynek lábánál kéz a kézben négy alak áll megkapó lendülettel. Három férfi és egy nő, munkások, egyikük József Attila. A költő alakjának fejét külön is bemutatjuk. Az egész alkotást elismeréssel, szívesen mutatjuk be, mint rokonszenves részét a József Attila-kultusznak.

Népszava 1943. dec. 25.

Itt élünk most és London néha ásit,
 mert unja már, hogy benne lebzselünk;
 a parkokban az angolos, zöld pázsit
 is megveti furcsállott szellemünk.
 És Te a hüvös bánatod legyűrve,
 reátalálsz a nemes, angol bűnre:
 nem gyötröd magad többé semmivel
 s ha gyötröd is, nem mondod meg mivel,
 majd elvezetsz egy régi, ócska pub-ba
 s hitetlenül is forrón úgy hiszel,
 mint Attila hitt régen a szavakba,...

A menekülés könyve. 1943

Havas Endre

958. LEVÉL EGY BARÁTNŐHÖZ

Kedves Barátnőm!

[...]

A család valamennyi tagjának a szellemét, kora fiatalságában az 1918-as forradalomba belemerült régi, háborúelőtti Budapest eszmévilága, az előző család — a galileisták és a nyugatosok — befolyásolták, főképpen Ady Endre prófétikus költészete, Karinthy Frigyes filozofikus humora, Szabó Ervin rendszeres marxizmusa, Jászi Oszkár tudományos tisztasága, a Károlyi-forradalom és a proletárdiktatúra eszmei maradványai, majd Kassák Lajos „vasból vert lírája” ahogy Ignotus nevezte, és a húszas évek elejének irodalmi és művészi vitustánca, később pedig az a végtelenül erős gravitáció, amely az orosz öt éves tervek vallásos konformizmusának és a freudi pszichológia sokrétű, antikonformista dogmatizmusának a kettősségében nyilvánult meg. Ennek a gravitációnak legmélyebb kifejezője József Attila, családunk zseniális és szerencsétlen sorsú költője. Magátólértetődőnek tartom, hogy a legnagyobb költő családunkból származott és magátólértetődőnek tartom azt is, hogy schizofren volt. Ő volt az, aki a mi sajátos életünket, vágyódásunkat — és egyúttal a nép vágyódását is — a legjobban és a legszebben kifejezte, egyensúlytalan egyensúlyunkat formába öntötte és költészetté varázsolta. Ő volt az, aki a legpontosabban kifejezésre juttatta azt a makacsságot, amely minden előző család donquihotos eltökéltségét megcsúfolva újra meg újra belevitt bennünket a reménytelen, háborút, fasizmust el nem hárítható, országunkat meg nem menthető küzdelmekbe s amely újra meg újra arra kényszeri-

tett bennünket, hogy megvédjük az emberi méltóságot a világ és önmagunk méltatlanságával szemben. Ebbe hasadt bele a költő, miközben kettéhasadt a világ is. Fáradhatatlanul kerestük az új mítoszt. „Eszméim közt, mint a majom a rácsok közt, le és föl, vicsorgok és ugrándozom” — panaszkolta József Attila. Már sejtettük, hogy miről van szó, de tehetetlenek voltunk, mert soha család még nem volt ennyire magára hagyatva. Mégis, reménytelenül is a posztunkon maradtunk, hogy megpróbáljuk visszatéríteni a saját veszébe rohanó tömeget a hamis prófétáktól. Csak az utópiához való csökönös ragaszkodás mentett meg bennünket a „vicsorgó majom” szorongásaitól. József Attila tiszta fogalmazása ezt az utópiát is megvalósította számunkra: „míg megvilágosul gyönyörű képességünk a rend, mellyel az elme tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent”. „Míg megvilágosul” mondtuk és mondjuk a legsötétebb napokban is. Ez a legvégső nosztalgia csendül ki az életünkéből, bárhová vetődünk is és bárhogy szenvedjünk is az idők során. Talán ez a szocializmus. [...]

No, és a viták, a kétségek, a Ganz-gyár, a hatos szervezet. József Attila és a versei, ez az unos untilig és soha be nem teljesíthetően ismert belső és külső világ, melynek összetételét csak mi ismerjük, s anyaga maga az élet, a múlt, az Idő, a Történelem! [...]

A menekülés könyve. 1943

Havas Endre

959. A KÖLTŐ ÉS A MUNKÁS

[...] Szinte folytatásként, hogy az örök magyar lánc meg ne szakadjon, jött *József Attila*, aki már az osztálytudatos, történelmi rendeltetésének tudatában élő, sorsát bátor kézzel kovácsoló munkás dalait zengte — együtt velük.

A külvárosban született. A külváros nyomora volt osztályrésze és ha *Ady Endre* az Értől indult el, hogy befusson a nagy Óceánba, *József Attila* a Ferencvárosból indult el, hogy találkozzék a legmélyebb és leghatalmasabb tengerrel, a proletársággal. Versei egyszerűek, mint a munkás, mélyek, mint a történelem és mint a lélek. A nagy hídnak oszlopa ő is, a hídnak, amelyet *Petőfi* szelleme tart és *Ady*. Ez a híd köti össze a magyar népet, a dolgozó tömegeket a magyar géniusszal, a magyar történelmi múlttal a jelennel, és a jövővel. A 19. századból emelkedik ennek a hídnak az íve a 20-ikba. *Petőfi*ben született az eszme, *Ady*ban élte kínjait, *József Attila*ban bontakozott ki a hatalmas szintézis, amely a magyarság szellemi hagyatékát, történelmi múltját összeköti új időknek új dalaival, az új eszmékkal, a megújuló néppel és a

megújuló országgal. József Attila költészetében az új magyar proletár ereje feszül, értelme csillog és célja zeng.

Független és szabad országban független és szabad nép, amely új századok felé viszi országát az örök haladás és az örök humánus szellemében.

A munkás könyve. 1943

Szakasits Árpád

960. EGY ÖNÉRZET TÖRTÉNETE

[...] — Milyen szépen hegedül nálatok az egyik ajtó! — mondta József Attila, amikor a szobáskámba ült, petőfis bajszát simogatva.

S csakugyan volt egy ajtónk fából, vasveretekkel, és hegedült, lengetve a szélről. S melyik hölgyem figyelt fel erre, ilyen andalogva, mint az én József Attilám, aki szobám kékre festett falát nézte és e falra ráházolt saját kezű csillagjaimat s holdvilágjaimat?

— Hát ez melyik csillag itt? Mi a neve? — kérdezte Attila, s már ráncolta is ráncképződésre különösen alkalmas homlokát.

— Egyik a sok közül — feleltem, de Attila dühbe gurult: — A nevét akarom hallani s nem általánosságokat. Nem halálfej kell a jobb kezed mellé —, hanem tudomány és tudás! Az ember nem marad mindig fiatal — mondta —, a líra elszáll, a pacsirták elrepülnek, s a néma mező nem tud dallal felelni a magas égnek!

— Barátom — tört ki a számon, s könnyes lett a szemem. — Barátom, Attila, s ti összes barátaim, ígérem, esküszöm, hogy sírásba borítom Budapest összes zugolyait, hogy sírni fognak szerteszt e városban összes hölgyeim, mint a lengyel vasmunkás és gépész felesége, aki elhagyta ösztövér nőjét Reimsért és Madridért és Manchesterért. Elhagyta Shakespeare-ért Siegmundét, Racine-ért Myrát és Ortegáért Lizát, Schopenhauerért Mariskát és Magdát, Lenkét, Olgát, Annát és Izabellát.

Zokogjatok, némberek!

— Olvasd a *Kalevalá*-t mondtam és potyogtak a könnyeim.

— Ráérünk arra — mondta Attila, és aktatáskájából elővett egy folyóiratot. A folyóiratnak nemesak a belseje, hanem a külső fedele is piros volt. Csodálom, hogy a betűk nem voltak ebben a folyóiratban pirossal nyomva.

— Ez fontosabb, mint minden más művem — mondta Attila —, figyelj!

S olvasni kezdte mindennél fontosabb cikkét, egy közgazdasági cikket, tele egyenlővel és egyenlőtlen tételekkel. Már hajnalodott, amikor még mindig magyarázta nekem azt, amit a cikke nem tudott

eléggé megmagyarázni. Én pedig a szemeimet kimeresztve, fejemmel helyeslően bólogatva, egészen átadtam magam a tőke, a bér és a profit kérdéseinek. De a lelkem a csillagjaimra kacsingatott a szobám falán, a fülem titokban a hegedülő ajtónk hangját figyelte. S e kettős kacsintás alatt szavak siettek elő rejtekükből, s a kezem akaratlanul is a tollam után kapott. Már láttam bizonyos részeg legényeket, akik csillagoknak képzelik magukat meg éjszakáknak és nappaloknak, és már indulnak is, hogy agyonöntsenek egy leányt a húsvéti kútnál, aki holtan fekszik a kút kávjában, míg kibontott nedves hajából, mint a csillagok a szép szeptemberi éjszakán, úgy hullnak a vízcepppek.

— S most foglalj össze a hallottakat — mondta Attila, ráncosan és tanárosan.

Én pedig, mint iskolapadból diákkoromban, úgy riadtam rá, néma tudatlansággal riadtam rá, összefoglalásra és értelmes mondatokra képtelenül. Megmondjam-e neki, hogy *Húsvét* lesz az új novellám címe, s elmondjam-e neki a halott lány hajából hulló csillagok gyönyörű képét?

De a tanárainknak, a tanítóimnak se mondtam el soha azt, amire gondoltam, s neki sem. Hanem dadogva hazudni kezdtem a tárgyról, arról, amiről kérdeztek.

— Az élet rövid — mondtam —, háború, szerencsétlenség, influenza, még időnek előtte is végét vetheti. Az emberi élet oly rövid — és sóhajtottam —, hogy pusztaán ezen az alapon is, biológiai alapon is, mindenben igaza van a szocializmusnak.

Attila megfenyegetett az ujjával és felállt: — Ez így nem mehet tovább! A szív kevés arra, hogy író maradhass. A fantázia is kevés! Már látlak az egyik szegen, amire felakasztottad magad, s csak a túlvilágon tudod meg, hogy miért? Nos azért, mert ezen a földön nem voltál tiszta és dialektikában jártas marxista! Te és a többiek, ti azt hiszitek, hogy a művészet betegség, idegbaj, téboly. Ellenkezőleg — s az arca kipirult —, ha van valami, ami egészség, hát a művészet az. Senki se egészségesebb az igazi, marxi művésznél! Mert az épít, mint a mérnök, mint az orvos, mint az építész! Egy világot épít fel! Egyetlen világ se lehet tudás, tervszerűség, közigazdaság nélkül!

— Tanulj! — mondta még a vaskapuban is, s még ma is látom felemelt mutatóujját, mint egy roppant bunkót agyam s mivoltom felett.

— Hogyan tanuljak én? — gondoltam belső sírással. — Amikor mindent tudtam, kivéve ezt az egyet: tanulni!

Visszatérve kuckómba pedig már előttem álltak csillaggá változott parasztok, szinte fehér fényben fürdött az egész szoba; arra balra pedig, ahol a villanyóra állt, falusi lányok álltak már fehér és színes kötényben. A templomba indultak, élükön a megölésre kiszemelt szűzzel, míg fölöttük a hegyen, mint kürt, úgy szólt és bűgött az áprilisi szél.

— Hova illesszem én ide be a profitot? — szoltam s Attila után akartam futni, hogy megkérdezzem tőle: mely marxi törvény szerint vezessem le ezt a tébolyi látomást, amely világos képekkel és lázakkal a tintatartóm s az üres papírom felé tódult?

De Attilát, e dialektikus hajnal után, óvatosan elkerültem. Csak a mutatóujja maradt velem. Ott állt, amikor szegény Schmidtről írtam, aki a tenyerébe fogta fel a könnyeit, ezek a könnyek befagytak a tenyerébe, mint kis házikók, mint kis hegyecskek és utcácskák, mint éjjeli őrök és kutyák. Éppen hogy munkások is voltak köztük, könnyből faragott munkások, és ezek a *Marseillaise*-t énekelték, amint melózni mentek a fagyott könnyeikből előragyogó fúrók, esztergák és satuk közé. A *Marseillaise*-t énekelték József Attila szigorú mutatóujja felé, hogy eltűnjön előlem.

S e makacs mutatóujj kedvéért vágta bele az én Schmidtem könnyes tenyerét egy cégtábla kövér disznójának pofájába. Mintha a burzsoáziát ütöttem volna nyakon e szimbolikus mozdulattal.

De a mutatóujj kérlelhetetlenül és szigorúan mégiscsak előttem maradt. A szívem sohasem látta, de az értelmem nem tudta soha elfelejteni.

S másnap filozófusokat hoztam a szobámba, az összes filozófusokat és csillagászokat és fizikusokat, és írtam Attilának csak ennyit: — Már tanulok!

És csakhamar kívülről idéztem Szokratészt és Platont, Kantot és Spinózát. És a szobám falára rajzolt csillagokat pedig névvel láttam el.

Már tudtam sok mindent, kivéve Marxot, mert azt magyar fordításaiban, hiába! egyre unalmasabbnak találtam. S miután D. T. ebben igazat adott nekem, hát németül kezdtem el magolni, és Németországba is utaztam őérte, Attiláért és Marxért, hogy majd eredetiben vizsgálom meg e minden titkok atyját.

Ám a mindenféle leckével dacoló kedélyem sok mindent megértett és felszívott az évek folyamán, kivéve őt, a legfontosabbat: Marxot.

S maradtam, aki voltam: minden tudományos alapot nélkülöző író.

[1943]

Gelléri Andor Endre

961. VERSELŐ GYEREKEK

[...] A nagy életforduló a maga módján él a régi ügyességekkel. Ahogy van, aki ifjan is öregkorára készül, a másik meg ifjúsága maradványain teng öregkorában is: a gyermekköltők egy része is kiugrik, a másik elmerül a pubertásban, s tán olyan is akad, aki mindvégig a gyermekverseibe kapaszkodik. Erről azok a költők

beszélhetnének, akik maguk is voltak gyermekköltők. Elsősorban épp Weöres Sándor. Ő mintha máig is ott tartaná melle ketrecében a kis gyermekköltőt, s a döntő pillanatban ővele súgatna. Amit József Attila vall erről: az mindenki számára hozzáférhető. Ott van összegyűjtött verseiben s a József Jolán evangéliumában. Amikor első kötete megjelent: épp ezt nem láttuk, az összefüggő hidat a csatangoló gyerek első versjártékaitól a schizofrenia bizarrságáig. Pedig milyen jól üti meg már a tízéves kori vers az egész embert. S hogy kapnak rajta a mai tízévesek.

*De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni.*

*Jó ruhában járni, kelni,
S öt forintért kuclert venni...*

A szappanfőző illatos lelke különben a család más tagjaiban is ott jár. Unokahúga, a kis Makai Zsuzsa „zongora- és táncművésznő, író és költő” japános versikéi közül írom ki a „Zörgő börgő Marcsa meg a Dilinósról szóló mese és vers”-et: [...]

Lányaim. 1943

Németh László

962. ÚVODOM [NA BREHU ČIERNYCH VÔD]

[...] Stranou od všetkých je pozícia i význam nedávno nešťastne skonavšieho básnika Attilu Józsefa. Možno i ťažký život, zmietanie osudov, zápas o bytie, a hrúza konca mnoho prispievajú k jeho krvavej aureole. Ale je to všetko adekvátne vyjadrené v jeho poézii, v jeho poézii raz tak krekhej a jemnej ako vetrik a vôňa (viď jeho báseň k Flóre), raz zas mohutne dychtiacej po novom, božskejšom poriadku vlasti i celého sveta. Ako vidíme našiel si pomerne značného ohlasu pri prekladaní.

1943

E. B. Lukáč

963. ATTILA JÓZSEF (1905—1937) [NA BREHU ČIERNYCH VÔD]

Attila József narodil sa v Budapešti, čoskoro navždy stratil otca, mydlára; matku mu bola práčkou. Sestra, Jolán József, v skvelom životopise brata Attilu opisuje krutý boj tejto peštianskej proletárskej rodinky za každodenný chlieb. Attila József bol veľmi nadaný chlapec,

ale chluboda a neustále poníženie doráňaly srdce tohoto aj tak príliš citlivého básnika. Živil sa čím mohol; rástol na ulici, predával cukríky v kine. A popri tom súkromne študoval a složil maturitu. Básne začal písať už ako 12 ročné chlapisko. Študoval filozofiu a literatúru na univerzite v Segedíne a v Budapešti. Túlal sa po svete, bol i v Paríži, zakotvil však v svojom rodnom meste, zanechajúc navždy filozofickú fakultu. Zprvu stál pod vplyvom Juhászovým, ktorý Józsefa vrelo priateľsky podporoval. Pôsobil na neho aj Ady a Kassák. Ale zpod týchto vplyvov sa skoro vymanol. A ozve sa čerstvý, čulý, zvláštny hlas básnika nevelkej škály, ale hlbokej invencie a dokonalej formy. Nemá šťastia vo svete, ani v láske, ani medzi priateľmi, ani v literárnom svete. Je chudobný až k zúfalstvu, žije na predmestí medzi robotníkmi a študentmi. Iba v posledných rokoch života životom aspoň jako tak usporia daným, je redaktorom literárneho časopisu Szép Szó (Krásne slovo). Zachváti ho duševna choroba, v Balatonszárszóve hodí sa pod vlak. Tam ho pochavajú, ale už r. 1942. prenesú jeho pozostatky do Budapešti.

József je jedným z najväčších lyrikov modernej doby. Je precitlivý až k drobnostkam a zároveň precízny v kreslení nemilosrdnej reality. Jeho metafory sú originálne a až zázračne isté. Charakteristický je jeho výrok: „Az én vezérem bensőmből vezérel” („Môj vodca diktuje mi z vnútra”). Napísal sbierky básni: Szépség koldusa (Žobrák krásy), Nem én kiáltok (Nie ja volám), Nincsen apám, se anyám (Nemám otca, matere), Medvetánc (Medvedí tanec), Nagyon fáj (Veľmi boli). Sobrané dielo vyšlo už v niekoľkých vydaniach. Jeho popularita i hodnotenie neustále stúpa. Preložil niektorých francúzskych, rumunských, a českých básnikov do maďarčiny.

Preklady: Emil B. Lukáč (Slovenské smery, Elán) Valentin Beniák (Elán) Ján Poničan

Literatura: Štefan Andreánszky (Slovenské smery)

1943

Szalatnai Rezső

964. JÓZSEF ATTILA

(1905—1937)

Az Ady után következő nemzedék költői közül az irodalmi élet s a kritika József Attilát méltányolta legkevésbé. A Nyugat hasábjai nem nyíltak meg előtte, mint szerencsésebb kortársai, Szabó Lőrinc, Illyés és kezdetben Erdélyi József előtt, pedig a lírikus nálunk ugyancsak rászorul a folyóíratra, a folyóirat üti őt költővé s juttatja el ahhoz a csekélyszámú közönséghez, mely a líra iránt érdeklődést mutat. A Baumgarten-díj kegyében csak akkor részesedett, midőn már későn volt s ekkor is csak a szerényebbik kitüntetésből juttott neki. Kortársai igen

hamar megtalálták az ürügyet, hogy eltávolodjanak tőle, egyikük végig sértő gúnyverset is írt róla. Mindentől megfosztották, amitől lehetett, talán még életének legnagyobb érzésétől is, s bizonyos költői föllélekzés fuvallata volt érezhető, midőn a magányos költő egy irodalmi köntös alatt politikai dugárut csempészető zsidó-intellektuel csoport karmiba került, különben ez a kényszerű szellemi frigy volt egyik oka végső meghasonlásának. Ma még nem térhetünk rá ennek a szövevénynek kimerítő tárgyalására, de annyit meg kell állapítanunk, hogy József Attila lénye és léte egészen különös izgalmat okozott költőtársai között. Mi volt ennek az oka? — a továbbiak közvetve ugyan, de tökéletes választ adnak.

József Attila első kötetét jóformán még gyermekkorában jelentette meg Szegeden. Ha ma lehiggadt érdeklődéssel végigolvassuk beköszöntő verseit, álmélkodunk, hogy miért nem fogadta kritikai örömmámor? Már zsenégi elárulják, hogy szuverén teremtő érkezett líránkba, aki felépíti a maga költői világát, vagy belepusztul, tehát olyan feltétlen emberi odaadást visz a versbe, mint az akkor már megtagadott Ady Endre. József Attilánál az élmény önkénytelenül és természetesen azonnal kozmikussá feslik, egyetemessé nyílik, mint a legnagyobb költőknél.

Illyés és Szabó Lőrinc a mintadiák „komolyságát”, olykor nagyképűségét viszik a versbe, József Attilában van valami eredendő játékoság, bizonyos naivság, a népi naivítás édestestvére, mely arra képesíti, hogy bátran bánják a méretekkel és mértékekkel, — a „poeta doctusok”, a lírai autodidakták ugyanakkor alázatosan és gondterhelten görnyedtek a méretek alatt, vagy ritmikai csikorgással üdvözölték. Babits uralkodása folyamán bizonyos tanítványi magatartás, álcázott epigonizmus szivárgott líránkba, József Attila azonban ösztönösen megérezte, hogy hol állott meg a magyar költészet fejlődése, oda szökött, ahol a halott Ady árnyán túl kanyarodik az út s nagy messze stációk fehérednek. Magyarság-élménye is új és merész, nem panaszkodó és vádaskodó, hanem a tragédia hatodik felvonását látja: az égig érő citerán balladát pengető magyart.

A fukar, zárt, konokul ismétlődő magyar színek színképpé nyílnak benne, a magyar puritánság megfogon és kivirágzik, — mitől? József Attila félig román származású volt, talán egy másik kelet-európai fajta vérének és szellemének becsapódásától? Csakugyan mi vagyunk az elrendelt törzs, a „nagy fa”, melyről Vitkovics Mihály írt s melyben népek és fajták oltása a legszebben fogon meg? Minden verse mélyen magyar s mégis „továbbadhatónak” érzem; nem csupán mondani-valójában, hanem szervezetében, megnyilatkozó ösztöneiben mindig van valami szélesen emberi, mintha a magyar szellem teljes fölmerítésével népekhez beszélne. Ösztöneinek mozdulásában, érzelmi kultúrájá-

ban, gondolatainak megfogalmazásában szélesebb, átfogóbb emberi igényt érzek, mint szerencsés kortársainak termésében. Mintha Európa legvégzetesebb, legszenvedőbb tájának közös emberi zenéjét fejezné ki a magyar melódiák merész emberi újjáteremtésével:

*Remegni kell a vérsötét
Gyökérző Bánat köntösét
S tisztelni kell, ki hordja Ember
És elfoggal nem tépi szét.*

E négy sor humánus tanítás e táj minden népének.

Ennek a költőnek nem kell témát keresnie, nem szükséges hosszas műhelygyakorlatokat végeznie, rögtön látszik, hogy „ellenzék” Babits Mihály „ezüstkorával”, a líra eliparosodásával szemben. A mindennapot, az egyszerű élet legszürkébb szürkességét is meg tudja szépíteni, színeképpé bontja, könnyed s természetes mozdulattal bekapcsolja az egyetemes élet szédítő áramába. Nyugodtan vállalni tudja a mindennapot, az egyszerű élet képeit s élményeit, mert igazi költő, akinek ösztönei sohasem nyugosznak bele úgysem a kiszabott térbe és időbe s a ráció hiedelmeivel szemben, mint hőskorukban a népek, megcsinálja a megérző világmagyarázatot. Látszik, hogy ez a költő vállalhat mindent, szolgálatába szegődhet egy társadalmi osztálynak, mégis mindig egyetemes mondanivalók, lélekzetet elállító szépségek szakadnak ki belőle.

A fiatal költőben egyelőre minden mitológiává nő, szinte átéli az emberi szellem fejlődésének korszakait. Eleinte a szocializmust is mitológiai mértékkel zengi. Kalandozik s a magyar mitológia ősi avarjába is elérkezik. Erjedő mustra emlékeztetnek a versei, de a must mámorából olyan élmények születnek, melyek végső csúcson megpihenő költőnek is becsületére válnának. E mámor nedve ugyanis a zsenialitás, melynek jelenvalóságát egyetlen kortársában sem érezzük ennyire.

Vágyaiban még a magányos kamasz roppant éhsége él, mely azonban ártatlanságában obszcénitás helyett himnuszokba tör és ösztönösen a legmagasabbrendű megoldást választja. Csak Petőfi Sándorban élt ilyenfokú eredendő tisztaság, mint majd látni fogjuk, nemzedékében ő Petőfi igazi rokona.

Nyelve nem szokványos emberi, vagy költői nyelv, nem korának leíró, kerülgető, kissé alattomos beszédmódja, hanem az ember és a világ beszédjének frigye, kinyilatkoztatása. Ám a kinyilatkoztató költő nem a „nagy titkok” pecsétjét tépi, hanem az egyszerű emberi dolgokat szépíti, figyelmezteti határtalan kapcsolataikra, nagyságos kozmikus rokonaikra, elsősorban ebben nyilatkozik meg szocializmusa. József

Attilának természetes dolog emberi arányból kozmikussá, kötött sorsból egyetemessé nőni, ebben a tekintetben is a népköltészet rokona, naiv költő a szó legmagasabb értelmében s szemben az önművelte „poeta doctusokkal”. Az igazságot is úgy keresi, mint a népmesék hőse, mindentől és mindenkitől elszakadva, szűzi egyedülvalóságban, a proletár és az elrendelt költő mindenek fölé emelkedő szabadságával. Ilyen méretű s ennyire magasba sugárzó szabadságeszme csak a legmélyebbről jöhet a „senkik”, a proletárok világából. Mennyire más ez, mint az úri „szabadság”, a parádés, a mélységek rabságából táplálkozó. József Attila szabadsága fütyyösen szembehelyezkedik az emberi társadalom kategóriáival, mint a bölcs csavargóké és társaiké, a szélvészéké, a szélvészeké, a világé.

A nyomor, az éhség, a nélkülözés extázisa nőtt kemény, kérlelhetetlen és mégis jósággal telített kollektívizmussá benne, a tömegek dühe és szenvedése, a gyomrok apokalipszise megváltó szenvedéllyel s tanúsággá emberi nagyságáról. Ilyen gyökerekből még nem csordultak nedvek a magyar lírába. József Attila a proletár „betörése” irodalmunkba s ez a betörés éppolyan nagyvonalú és tisztaemberséggel teljes, mint a népiség betörése; ebben rejlik legfőbb társadalmi jelentősége.

József Attila „az utca és a föld fia” volt. Budapesti, proletárcsalád gyermeke, apja korán elhagyta édesanyját, a gyermekek köztük Attila is, menhelybe kerültek s mint lelencek falusi gazdákhöz jutottak. Később ismét visszakerült a fővárosba, majd megint vidékre vetette a sors, egyszer mint diákot, másszor mint önmagára utalt „ifjúmunkást”, e két életforma váltakozott, többnyire össze is folyt benne. A sorsnak célja volt mindezzel: a népi élmények és a proletárelmények korán összeforrottak benne s ráadásul korán felszívta a kor vergődő, utat kereső intellektualizmusát is. Ebben az időben József Attilában történt tehát a legtermékenyebb s a legnagyobb arányú társadalmi sűrűsödés, érezte is ennek a szintézisnek forró vajjúdását és teljesedését, olyan tiszta öröm feszült benne miatta, mint az apostolokban Krisztus színeváltozásakor. A társadalmi szintézis József Attilában szivárvánnyá szépült s hozzá írta egyik legszebb himnuszát:

*Valami forró, nyári éjszakán
Gyárfüst ölelt át lomha földszagot
S a legnagyobb lélek szökkent belém:
Az utca és a föld fia vagyok.*

A szociális ember gyakran jelentkezett és jelentkezik irodalmunkban, de József Attilában feslett költészetté. Megkísérelte a szociális balladát is, a magyar műfajok és formák új arculat felé törtek benne, abban az időben, midőn Babits és hű tanítványai hadat üzentek

mindennemű teremtő merészségnek. Két irodalmi világ állott egymással szemben: Babitsék lezárták a teremtés határait, megdermesztették a formákat s a dermedtséget kikiáltották európai kultúrának, a népi írók és József Attila ha külön-külön csapáson is, de új formák teremtése felé törtek, a további teremtésben keresték a magyarság európai értelmét. Az igazi forradalmárok, mint József Attila, egyedül maradtak, a kegyeket pedig kétfelől is learatták az ál-forradalmárok.

Jellemző, hogy a „holtan megbántott Ady” és az élve eltemetett Juhász Gyula mellé állott József Attila. Elbírták az apákat, akik annyi kényelmetlen izgalmat okoztak különben a fiaknak. Illyés és Szabó Lőrinc egyre növekedő Ady-ellenszenve, vallomás jelentőségük határaitól. Erdélyi és József Attila nem küszködtek ilyen kínos apaszövevényekkel, s nem voltak hajlandók Babits túlértékelésével megkötni a magyar irodalom fejlődését.

A fiatal József Attila költészete még távolról sem olyan komor, mint később a halál felé ballagó költőé. Még az „új idillről” ír, a győztes igazság idilljéről, benne is a népköltészet döntő igazság-élménye virágozik tovább, mint Erdélyi Józsefben. Olyan merészen sietett a végső élmények, értékek és látomások felé, mint Petőfi Sándor, a Petőfi-láz, a sürített ütemű és ritmusú fejlődés különös mámora az ő szervezetében jelentkezett ismét. A fiatal költő még boldog kortyokkal élvezte ezt a lázat, szervezetének gyors égését, a gyors égés nagyszerű élményeit és látomásait, merész kapcsolatait, nyílröptű megérzéseit. S megérte azt a korszakot is, midőn rádőbbsent, hogy mindezért súlyosan fizetnie kell; Petőfi nem élte meg ezt az időt.

A késő Ady a vén cseresnyefáról írt verset a világháború közepette, az emberi lét fájt csődjének tudata szült benne: a vén cseresnyefában meglátta az emberen áthaladó és túllépő létezésnek vigaszát. József Attila hasonló szülőmozdulattal fordult a vén szilvafa felé, ő is legérdemesebbnek vallotta: a tiszta létről énekelni, a világ misztériumának papjává szegődni, de konok súlyok és végzetek visszarántották a társadalmi életbe. Az elfekélyesedett, meg nem oldott, reménytelen magyar társadalmi kérdés mennyi gyönyörű emberi-költői felszabadulást tör le s állít konok tények szolgálatába. Egyre tudatosabban látta, hogy ebben az életben s ebben a társadalomban nem lehet „föltrepiúlni”, csak olyan magasra lendülhetünk, amilyen mélyre merültünk s nálunk csak egy mélység van ma: a társadalmi mélység, melyet nem lehet megkerülni:

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fujni.*

Csakugyan pokolra ment, pokolban élt, árnyként szegődött hozzá a szociális balsors, hiába küzdött ellene, hiába próbálta a gyökérző bánat vérsötét köntösét levetni magáról, a sors mást akart. A pokolba merülő költő képeiben határtalan távlat nyílt:

*Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.*

Oda jutott fiatalon, ahová Vörösmarty tántorgó öregkorában: az expresszív képek csodálatos színjátékához, az emberi érzések kozmikus visszhangjához és visszatükröződéséhez, a „határtalan képhez”, a továbbremegőhöz, a távlatokat átfutóhoz.

Fejlődése során egyre jobban ellepi a szociális keserűség, mint az éjszaka a földet, a fiatal mámor után természetes és elkerülhetetlen lépés ez a mi földünkön, a fiatalság mint a villám világít, de csakhamar észre kell vennie, hogy milyen áthatolhatatlan sötétséggel áll szemközt, szembe kell néznie a sötétséggel, meg kell küzdenie véle. József Attilának a legnehezebb próba jutott, költősorsban is a legelesettebb proletár életét kellett élnie, személyes életével is osztályának sorsát kellett kifejeznie, de éppen ezért társadalmi verseinek hiteléhez egyedül Veres Péter írásai foghatók. Minden megnyilatkozásuk mögött ott van az egész ember; nagy áldozat, merészség és hűség kellett ehhez a polgári kultúra napjaiban, midőn a mű mögött a legjobb esetben is többnyire csak esztétikai szándék állott. A kibontakozott költő számára immár örökre meghalt a lét vidám himnusza és az idill nyugtató meleg öle. Hiába harsogott körülötte a kozmikus lét termékeny vidámsága, a mindenség szüntelen fogantatása és gyümölcshullása, „gyökig kellett hajolnia” s lábához a szegénység hullott:

*Piheg a meggy kicsattant ajka,
még a karón is fönnakadva.
S hogy tágul, szűkül gyors ütemre
az egész világ! Mint a melle...*

*Minden lábához ejti kincsét.
Lábamhoz ess-e, ó szegénység?
Ki terhel majd gyökig hajolva
miként, ha termésem ő volna?*

A „tökéletes szépség” felé sóvárgó kamasz naiv szemébe korán befurakodik a valóság: a megcsúfolt emberi test látása és látomása, a proletár mezítelenség:

*Ejh dudorássz csak, míg a szerelem
hulló levélben hajadon pihen;
míg fürtödre a giz-gaz rátapad,
karod rángasd és ringasd derekad!*

*Könnyen becsípi proletár ludak
tapadó bőröd, majd ha meglohad.
S csimbókba barnul, mint a naspolya,
két ringó melled ringló mosolya.*

*Fortyos fazekad gőgben szenvedő?
Megnyugszik minden csapkodó fedő.
S a tollas karalábé görcseit
a fejedén új ifjak föllelik.*

A proletárság biológiai élménye ez a vers s a költő legnagyobb emberi válsága ott kezdődik, midőn tudomásul kell vennie, hogy őt is markába kapta ez a végzet és feldúlja életét:

*Száradok, törődöm,
Korán előregszem,
a sivatag földön
álmatlanul fekszem.*

*Éltető friss nedvek
nagy-eres húsomba
nem öntenek kedvet
s epedek, búsongva.*

József Attila szocializmusa nem „átérzés”, „együttérzés” vagy szolidaritás csupán, hanem a proletársors stigmáinak viselése. De egyelőre még nem tartunk itt. A költő megírja a „Külvárosi éjt”, már félelmetes nyugalommal s tárgyilagos mértékkel tudja kifejezni a társadalmi balsorsot, mintha higgadtabb „Az apostolt” írna, megvalósítja azt a szociális költészetet, melyről mint vágyálomról ír Illyés Gyula a „Mosolygó merénylőben”. De életérzése még mindig telített, akár a frissen feslett virág, még ki nem kezdett életerők forrósodnak benne: megrázóan eredeti szerelmes versben megírja legnagyobb szerelme, Flóra testének s általában az emberi testnek kozmikus „tartalmát”, esztétikáját, színjátékait. Extázisában még tökéletes egyensúly uralkodik: a pólusokat mint a gyermek a friss vessző végeit: egymásba hajlítja.

„Medvetánc” c. s megint alig észrevett kötete már a magyar líra legnagyobbjai közé emeli. A kötet utolsó verse a „Mama”, a tragikus harmónia legnagyobb magyar megnyilatkozásai közé való, Katona József és Ady Endre mellett a helye. Újabb bizonyosság, hogy nagy költővel van dolgunk, aki nem ismer más megoldást, mint egyetemessé érlelni a fájdalmat, beiktatni a világ határtalan egyensúlyába, végső képekké érlelni a bennük lihegő életet és leselkedő halált. Az elemzés és a körülírás, a boncolgatás és a fejtegetés, a míveesség és a szakmabeli bravúr ezüstkorában József Attila a líra ősi értelmének kifejezője volt. A kisebbek legfennebb világáig kiáltották élményeiket, József Attila világáig formálta. Édesanyjáról, a réghalottról szól a „Mama” s rajta túl: a proletárananyáról. Az utolsó versszakban pedig világáig nő és szépül a kínos, emésztő élmény:

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő:
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Proletármitológia ez, proletár mennyország; a társadalmi líra nem forrott ennyire tiszta s kozmikus művészetté egyetlen magyar költőben sem.

Következő kötetében — „Nagyon fáj” — ismét jelentkezik a magyarság-élmény. József Attila magyarságának tiszta tudatosítására törekedett, különben is egész életünket kifejező helyes tudat teremtése volt egyik legnagyobb emberi és írói álma. Folyton a tökéletes tudatosítás szülőkinja és emésztő láza rázta. Nem szerette a homályt, a sötétséget, mindent napfényre akart hozni az „alvilágból”, nemcsak társadalmi vonatkozásban, hanem a legmélyebb emberi értelemben is. Amiből Freud doktor követői divatot csináltak, József Attilában a vallásos szertartás és pokoli szenvedés lett: a látvából szilárd formát, a megérzésből eszmét, az alvilágból világosságot akart teremteni, szüntelenül dolgozó transzformátor volt, mely megrokkant a mérhetetlen feszültségtől.

Az ő tudatának villanásai, jelei mögött valóban határtalan élményfolyamatok mozdultak:

*Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ós szemléltet velem.*

*Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, amit kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.*

Magyarság-tudata különben Ady „magyar jakobinusának” széles közép-kelet-európai testvériségét vállalta; ebben is egyedül áll korában: kortársai inkább sznobos kapcsolatokat fitogtattak.

Utolsó éveiben egyre jobban elkomorodott József Attila költészete. De alig írt a halálról, inkább a hosszú s gyötrő halódásról, tehát ismét a proletár-végzetről. Nem az egyén múlásáról, hanem a tömegek életerőinek csapolásáról, szétfolyásáról írta legszebb sorait; még ritmikájára is érezhető hatást gyakoroltak a proletártömegek lusta, fáradt, beletörődő mozdulatai. Megérezte, felfogta a mélység egész életét és hű fiúként sáfárkodott véle. Mint a proletár, a nagy ragadozók kezébe jutott örök szegény: hagyta, hogy kegyetlen ujjaival játsszék rajta a lét, nem bújt el, nem keresett menedéket, odaadta magát, mint a munkás Istentől formált testét rongy bérért.

Méltatói gyakran írtak „anyakomplexumáról”. Való, hogy édes-anya emléke egyre kísértette, az emlékezés megrázta s minden alkalommal csaknem felborította egyensúlyát. Ezt a tragédiát is csak a proletárlakat és proletársors világítja meg, az anya volt József Attila egyetlen meleg, teli, tökéletes élménye:

*Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.*

Az anya-élmény mását, vagy hozzáfogható dúsát és tisztát hiába keresett. Hiába égett és világított, nem vonzott fénykörébe hívőket, idegenül járt-kelt a hűvös korban, eredeti nagysága elidegenítette tőle a kortársakat, szocializmusának magasrendűsége pedig bizalmatlanná tette a honi szocializmus szemfüles üzereit:

*Öreg minden. A forradalom
dobálni való hegyes köveken
köhögve guggol s csontos keziben
fillér fénylik: legszebbik dalom.*

Ez a versszak nagyszerűen megvilágítja helyzetét a saját „táborában”.

Még fiatal volt, de ellepte az öregség, az öregedő proletár fojtott, komor, pusztító kétségbeesése, a hősi embert megtagadó és száműzött korszaknak bánata. Már látta, hogy Petőfi-lázzal élte sorsát, olyan irammal, melyre bölcs és szerencsés kortársai csak fejüket csóválták. Nemcsak lélekben élte végig a Petőfi-sorsot, hanem biológiai létében is; stigmásan. Meg kellett fizetnie, halnia ezért az iramért, éppúgy, mint Petőfinek. Őt is „kukoricásba” akarták szorítani s kozáklándzsa híján a technika „jótékony” kerekei alá hajtotta fejét.

Az utolsó években volt egy „hitetője”, nagy szerelme. A másik félnek azonban éppen olyan idegen volt József Attila, mint a polgári társadalomnak, — a költő hiába tervelt:

*Mert mi teremtünk szép, okos lányt
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint a nap fényéből a Tejét.*

Hiába írta a szerelem legszárnyasabb magyar verseit, sejtelve beigazolódott:

*Ha nem leszel most azé, ki szeret,
majd leszel akkor másé.
Egy ország porába írom neved.
Vigyázz, belőled is lehet
N. Pálné, X. Tamásné.*

A halál felé siető József Attilán egyre jobban erőt vett a balladai hajlam, a szellem balladáját írta, a merész rohanást a tiszta létezés megismerése felé. Valami mértéktartó messiánizmus is előntötte, nem a „megváltás” káprázatos színjátéka, hanem az ember és a lét megértésébe vetett hit, remény, hogy a még el nem hangzott tiszta emberi beszéd hangja mégis fölzendül és helyre zökkenti a világ megbomlott egyensúlyát. Az álszent polgári humanizmussal szemben a proletárköltő képviselte a leghumánusabb álláspontot.

Lassan eltűnt verseiből utolsó szerelmének, Flórának is az alakja; a költő áttemelte őt az „emberfelettibe”, ez volt utolsó szép, szerelmes tisztelgése. József Attila ekkor már a világhoz intézte monológját, csak néha-néha törte át komorságát az elégia: ráismert egyéni áldozatának nagyságára és sírt, mint Krisztus az Olajfák hegyén. Mégegyszer föltűnt édesanyja arca — a haldoklók legkedvesebb halottjukat látják közeledni s úgy vélik: hívja őket — megtörtént a „mama” színváltozása: mint „újjászülő” hajolt beteg fia fölé. Az élet s a mű befejeződött. Minden nap már csak haladék volt a biztos halál előtt. Karjaiba vette az „újjászülő”

s a költőnek csak szelíd, szemrehányó búcsúszavai maradtak a „helytelen világhoz”:

*Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.*

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ős s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp csak másnak remél.*

*Nagy vállalkozások kora.
Magyar Élet. 1943*

Féja Géza

965. AZ UTCA ÉS A FÖLD

József Attila első verskötete ugyanakkor jelenik meg, mint az Erdélyié: 1922-ben. A forradalmak és az országvesztés bódult csöndje után egyszerre szólal meg bennük a magyarság legmélye: az uradalmi cselédház meg a külváros. A népi kötet címe: Ibolyalevél, a proletaré: Szépség Koldusa. Életmegpecsételő szó mindegyik. S egész osztályukra jellemző, hogy az idősebbik, Erdélyi, még csak kiverekszi a helyét úgy, ahogy, de József Attila tébolyba taszítva pusztul el. A Gép öli meg, amelyikben annyira hitt.

Tizenhét éves, mikor első kötetét kiadja. Még diák, s máris kész formaművész, csakúgy játszik a legnehezebb ritmusokkal. Élményanyaga pedig elég volna egy aggastyánnak is. A pesti bérkaszárnya dobja föl, a proletáryomor. Nagyapja még oláh pakulár, apja szappanfőző: szociálista és buzgó templomjáró. Anyja kun cselédlány. A költő 1905 április 11-én született. Két nénje túléli, Jolán meg is írja az életrajzát. A borzalmak könyve ez. Apjuk faképnél hagyja őket; anyjuk napszámba jár, munka közben lezuhan, kórházba kerül, gyermekeit az utca neveli. A két kisebb lelencsorba szorul, paraszt házhoz. A fiút Pistának kereszteli a gazda s ha „rossz”, ostorral veri véresre. Itt kap fekete alapszint József Attila világa. Utolsó éveiben félelmetesen ránőnek s szétszaggatják gyerekemlékei.

Jolán nénje polgáriba verekszi magát. Hősi, rettenhetetlen alkat, húzza maga után iskolába a hűgát, az öccsét. Tizenhat éves, amikor először vesz fogkefét: egyet az egész családnak. Egy professzor titkárnője lesz, majd egy ügyvéd felesége. Anyjuk 1919-ben elpusztul. A

kisebnek Jolánhoz költöznek, de sógorukat doktor úrnak kell szólítaniuk. Attila úgy nő odáig, hogy vizet árul, csomagot hord, fát, szemet lop, s élelmiszerért áll sort egész éjszaka, mitől fogva kitör a háború. Üres pillanataiban végzi a polgárit. Még nem kész, vontatógőzösre kerül, hajósinasnak. Az ügyvéd megszánja, haza viszi. A fiú könyvekbe bújik s pár hét alatt színjelesen levizsgázik a negyedik polgáriból.

Az ügyvédet elképeszti ez az eredmény. Polgárésznek megfoghatatlan, mivé is tud fejlődni, izmosodni egy-egy pincelakó penészvirág, ha akadálytalanul áradhat rá a levegő, a fény. Miféle képességek lappanghatnak egy vadóc utcai kamaszban? A külváros ugyanaz az őserőtartály, mint a falu. Lakosságuk nagyrészt azonos is. A nyomor a legszigorúbb rosta, legkeményebb iskola. Az éhes száj különb észfinomító, mint a fogós algebrai feladatok. Aki bele nem fásul, meg nem rokkan szellemileg, olyan találékonyá edződik, hogy nincs versenytársa a túlápoltt úri fiúk közt.

Hát még ha valaki lángész is ráadásul, mint József Attila. Jeles bizonyítvány az ügyvéd jóvoltából, a makói gimnáziumba juttatja. Játszva élre tör, színegyes, s egy-kettőre elismert költő. Maga Juhász Gyula figyel föl rá, a közeli Szegeden, — a fiatal József Attila ép őt tartja az élő költők közt a legkülönbnek. Megjelenik az első kötete, dicsérik is, de ez nem változtat az életén. Szünetidőben napszámos, kukoricacsösz, nevelő, mikor hogy. Az iskola is kezd fölhorkanni a szabálytalan életű diák ellen. Magántanuló lesz. Nyolcadikos dolgozata majdnem négyes, az érettségig pedig alig megy át: természetesen magyar irodalomból.

A társadalom is mindjárt rávicsorít. Istengyalázásért fogják pörbe. Bölcsészetre iratkozik a szegedi egyetemen. Az egyik professzora siet kijelenteni: míg ő él, nem engedi, hogy ilyen fölforgató garabonciás középiskolai tanár legyen. Még azért nem adja meg magát. Külföldön tanul tovább, egy-egy évre kijut Bécsbe, Párizsba. Tikkadtan issza a kultúrát, embertelenül sokat éheznek. Ünneplik a líráját, s ő szállítómunkásnak szegődik. Bútort cipel az emeletről s közben Adyt szaval. Az elálmélkodó tulajdonosnő bejuttatja Hatvány Lajoshoz, Ady milliomos pártfogójához. Rajta ez sem segít. Vendégül hívják a bárói kastélyba, de éhesen kél föl a terített asztaltól: nem tud mit kezdeni az ismeretlen ételekkel. Így jár az irodalom asztalánál is, nagy Baumgarten-díjat kap, s távolmarad a népi csoport folyóiratától is, a Választól. Munkásköltő, szocialista, de tulajdon osztályában sincs kellő becsülete: másokat küldenek a moszkvai író-kongresszusra. Ahány komoly szerelme, mind meghíúsul.

Ki bírna ilyen érzékenyen, korán jött sikerei után, akkora kudarc-sorozatot? Kezd a szervezete összeroppanni.

*Kazánt síroltam, vágtam sarjat;
elnyíltam rothadt szalmazsákon;
bíró elítélt; hülye csúfolt;
pincéből tódult ragyogásom.
Csókoltam lányt, aki dalolva
ropogós cipót süített másnak.
Ruhát kaptam és könyvet adtam
a parasztnak és a munkásnak.
Egy jó módú leányt szerettem,
osztálya elragadta tőlem.
Két naponként csak egyszer ettem
és gyomorhajós lett belőlem.*

Hamar ráeszmél, hol a helye, mi a jelentősége. Tizenkilencéves kori kötetében már így fogalmazza meg a rendeltetését:

*a legnagyobb lélek szökkent belém:
az utca és a föld fia vagyok.*

Nincs súlyosabb örökség, mint ez a kettő együtt. Munkásapa, paraszttanya gyermeke; bérkaszárnya és csőzskunyhó neveli. Az egyetlen csak a lehetőséget adja neki, hogy benne forrhaszon lírai szintézissé, minden zamatot egyesítő költészetté a kor egész élményanyaga és művészi hagyománya: Juhász Gyula, Kassák Lajos, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, szonett, szabadvers, népdal és Kalevala. Egész kora eltévedt benne. Mindenüvé tartozik, tehát sehová sem. Teljes ember, tehát jellegtelennek tartják.

A munkásoknak eleinte kétszeresen gyanús: polgári és népi. A polgároknak gyanús: dogmatikus szocialista. A népieknek gyanús: műköltői. A műköltőknek gyanús: életizű, forradalmár. A forradalmároknak gyanús: gondosan csiszolt, széplélek, esztéta. Illyés Gyula fogalmazza meg legszabatosabban azt a zavart, amelyiket kelt, még a barátaiban is: „A különböző értékek, ha nem is ütök, de feszélyezik egymást, elvonják egymástól a figyelmet”, — írja még 1932-ben is, József Attila új kötetéről.

Minden gazdagság szegénység is. József Attila végzete az volt, hogy az akkori közvélemény jellegtisztaságot követelt; nemcsak az orvosokban szokta meg a specialistát, hanem a költőkben is. Utolsó két kötetéig kiadója sem akad, saját filléreire jelentek meg a könyvei.

Szívvel-lélekkel benneél a munkásmozgalmakban, odaszorul közéjük véglegesen. Ki-kigyalogol előadást tartani Pest külvárosába, mert villamosra sincs pénze. Fáradhatatlanul vitázik, tanulmányokat tervez. Kis lakásba szorul egy munkásnővel, az sem akar megesküdni

vele. Fűtőanyagra nem telik, kikapcsolják a villanyukat. Csomagot hord, hétszámra tejen él. Az irodalmi báró meg-meghívja, koktélt visz körbe az inas, s ő rosszul lesz a nehéz italtól meg az éhgyomorra szívott ópiumos cigarettától.

Jönnek az utolsó évei: már lopakodik fölfelé minden idegszálán a múlt. Ha sikerülne átütnie, micsoda humusz lehetne ez a fekete ingovány. Így, mint a mocsárból a láz, gőzölög elő az emlékeiből a bomlasztó méreg. Drága havi harminc pengőn kezelteti magát, s a lélekelemzés végkép rászabadítja a kárhozat árnyait. Petőfi óta nincs költőnk, aki olthatatlanabban sóvárogna a családi tűzhely után, mint ez a fészektelen árva, volt lelenc. De benne ez is freudi borzalomra torzul: anya-komplexum lesz belőle. A sírba is utána kiáltja a korán elpusztult proletárasszonynak, boldogtalan szülőanyjának a kitaszított szív késett panaszát:

*Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emlőd s magad.
Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám csalárd, hazug volt kedves szavad.
Levesem hűtötted, fűjtad, kavartad,
mondtd: Egyél, ezen nősz nagyra, szentem!
Most zsíros nyirkot kóstol üres ajkad —
félrevezettél engem.*

De a vádnál, panasznál ezerszer győtrőbb a büntudat. Nincs semmi enyhülete, hiszen már a tehetségében is kételkedik. Kötetei nem fogynak. „Ki veszi meg a rossz költő versét?” — emésztli magát. Szerkesztője lesz a Szép Szónak, egy olyan Nyugat-féle folyóiratnak. Még ott is elütik a korrektorságtól, pedig azért legalább fizetnének. Reménytelen szerelmekbe gabalyodik. Lassanként ránő a schizofrénia, a tudathasadásos elmezavar. A tébolyultak éleselmjűségével építi ki rémei világát. Nem is kell hozzá nagy képzelettorzulás, hogy úgy lássa, ellene fordult, őt üldözi az egész mindenség. Líráján éppúgy nincs annak káros nyoma, akár Vörösmarty vagy Ady végső remekein. Idegeiben szabatos körvonalú látomással testesedik az agyrém is: s a költői kép élő valóság. Hazám címen hatalmas szonetteiklusban tart ítéletet viszonyaink fölött:

*Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemő halál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár
bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már.*

Önhúsába zsúfolja az egész magyar múltat: benne marcangolja egymást a kun anya, román apa; az egész Kárpátmedencei népkeverék; győztes, legyőzött, „Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa, — török, tatár, tót”. Minden együtt és egy már benne: az emberiség sorsa, a magyar keserv, az egyéni összeomlás, fölényes fintor, állati üvöltés, hit és lázadás. Ritkán tud annyira személytelenné válni, mint Erdélyi. De mindig érezteti azért, hogy nem egyéni balsors az ő esete, milliók szenvednek így s még borzalmasabban. Sok kritikusat idegesíti ez a közösségi hang. Programköltő, pártproféta, — legyintgetnek rá. Pedig milyen önkéntelenül árad bele még szerelmi dalába is az ideológia. Neki nem megtanult lecke ez, hanem az élete:

*Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
a csöndes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgoz tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kinjuktól jövőnk nem születik meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.*

Először kilenc éves korában kísérel meg öngyilkosságot, mikor a nénje arcul üti egy cigaretta miatt. Ezt a pofont is fölpanaszolja utolsó hónapjaiban. Azután még sokszor próbált átmenekülni a másvilágra; akár ifjúkori mestere, Juhász Gyula. Végre 1937. december 3-án sikerül neki. Kimegy sétálni a balatonszárszói állomásra s bedobja magát a kerekek alá. Nyakesisgolyóját törí, jobbkarját is letépi a vonat. Tizenöt méteren át hurcolja, míg meg nem állítják.

Mihelyt együtt a költői termése, kiviláglik a jelentősége. A legmagasabb igénnyel alkotott, de minden nagyképűség nélkül. Egész költészetén végigcsillog valami fiatal báj, egy-egy fesztelen csibészkurjantás, suhanc-kötekedés. A Vihart például így kapja el négy hetyke sorban:

*Mint gyermek a páncélos bogarat,
két ujjal megfogtam hóna alatt,
imígy mormogván: Ez hát a vihar!...
S kapálózott kis villámaival.*

De mennyi szomorúság, milyen határtalan kétségbeesés bűg ennek a kültelki tréfának az alján. Ennyi az élet, a legnagyobb égi színjáték. Érdemes?

Mikor először kezd megjelenten, a mi szocialista költőink Kassák nyomán járnak, dadaista ízlés szerint fintorognak az irodalom „polgári”

hagyományaira: a tiszta formákra, rímekre, meg az értelmes mondatokra. Abban akarják túllicitalni Adyt, ami legvárosibb benne: még elvontabbak, még bonyolultabbak. Visszaejtik a proletár költészetet kezdeti gyökértelenségébe. Nemzetköziek, vagy inkább: nemzetén kívüliek a szó legsivárabb értelmében: sem színük, sem illatuk. József Attila költészetén is átcsap egy szabadvers hullám, de ő olyan mélyen gyökerezik a valóságban, annyira gazdagon él benne a világ, hogy semmiféle izmus nem mossa ki a talajból s nem fakítja el a színeit.

Saját osztályán belül ugyanaz a jelentősége, mint az Erdélyié egész irodalmunk számára. Vele kezdődik a munkás-líra megtisztulása. Higgadt belső rendet hoz, élő természetet, háromdimenziós valóságot. Úgy fejezi ki magát, hogy bárki megértse. Vonzza a népköltészet, — nem ugyan a Petőfi-fajta, hanem a Kalevala oldott lebegő realizmusa. A világirodalomból fordítgatja is a rokon természeteket: Villont, a középkorvégi francia csavargó-költőt, s a szomszéd népek lírájának testvérhangjait. Mindent fölhasznál, magába olvaszt. Épp ezzel a sokfajta ízével: teljesen egyéni zamata van.

Költészete sűrű, örvénylő; míg föl nem táruul egész összefüggésében, könnyen rémlik egy-egy hangja kiforratlannak, túlélesnek. Alkata mélyén kezdettől ott lappang az a kettősség, amelyik később szétszagatja a lelkét. Versei állandó belső birokából születnek. Sehol nem bír megkapaszkodni véglegesen. Az utca és a föld: minden kultúrában óriási távolság, de nálunk különösen. Ady összefogja ugyan, de az ő millió feladata közt ez csak egy. József Attilának az élete megy rá, hogy az értelmiségi ember páratlanul nagy, becsületes erőfeszítésével egyensúlyba hozza a kettőt: a paraszt és a proletár világát. Mekkora ez a vállalkozása, abból sejthető, hogy csaknem egész költészetén át látnunk kell az ide-odanyújtott kar kapkodó mozdulatát. Nincs mögötte igazi közösség soha, vagyis nincs, ami fölerősítené a hangját, s lesöpörné róla azokat a részlet-, „szépségeket”, amelyeket csak a szűk baráti kör méltányol igazán. Marad líráján egy olyan vonás, mintha az íróasztalnak dolgozna. De csak míg bele nem törődik, hogy nincs menekvés, el kell zuhannia. Attólfogva egyre föllebb jut: megszűnnek különködései, csaknem diletáns rímragasztékai. Emberfölötti akarattal fogja össze széthulló lelkét. Egylendületűvé válik, s ez a hatalmas végső erőfeszítés egész líráját fölemeli költészetünk legnagyobb teljesítményei közé.

Pályája párhuzamos az Erdélyiével; egy a fejlődésirányuk, de merőben mások a nehezekeik. József Attila nem lázad a város ellen, neki az a szülőföldje. Hisz a civilizációban. Igazi költő: azt az emléktömeget építi bele a lírájába, amelyik gyermekkorában halmozódott az agyába. Akár Isten elé borul, akár filozofál, akár szerelmes, vállalja a sorsát, élményeit: — képvilágán messziről érzik a külvárosi proletár. Egészen más ez, mint mikor a középosztályi költő nyomorgatja bele a mindenség-

get a materialista dogmákba. József Attila eljárása ép ellenkező: a proletárlelket tágítja akkorává, hogy beleférjen a világ. Nincs meghatóbb, gyermekibb, mint mikor így fohászkodik:

*Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.*

A költő fölötte áll minden pártnak. Annak is, amelyikért meg tudna halni. Tulajdonkép miatta is hal meg. Szintetikus képessége csak a szellemi oka annak, hogy annyira húzódoztak tőle. Van egy társadalmi oka is, s viszonyaink között ez a fontosabb. Annak az osztálynak szólt ez a hívős elutasítás, amelyiknek a nevében énekelt József Attila.

Halála époly küldetésszerű, mint az élete és költészete. Mihelyt elpusztul, megszólal az ország lelkiismerete. Rohamosan szétárad a lírája. Ahova eljut, mindenütt enyhíti a mélyreidegzett elfogultságot proletárjainkkal szemben. Úgy esik el, mint a reménytelen harcos. De hagyatékából kizeng a föltartóztathatatlan győzelem. A munkások felé sorsuk vigaszát lengeti: a magas művelődést. A parasztoknak meg azt jelképezi, hogy a szegény ember élete városon is, falun is testvérsors. Csak együtt lehet segíteni rajtuk.

Népi írók. 1943

Juhász Géza

966. NATURALISTÁK, SZOCIALISTÁK, EXPRESSZIONISTÁK

A nagyvárosi proletársorsból nőtt ki *József Attila* (1905—1937) lírája. Ez a költészet eleinte mulatságos hetykeségével vontta magára a figyelmet, később kiderült, hogy a különös énekesnek megvannak a maga komoly dallamai is. Kiforratlan tehetség volt, de tehetség. Hangja, nyelve, képei, ötletei, vallomásai nem eltanultak, hanem a hivatottság ősi forrásából fakadók. A testi munkával dolgozókért küzdött, részvétét a szegények számára tartogatta, sóhajaiban a proletárok életbölcseletét szólaltatta meg eredeti stílusfordulatokkal. Szerette a hajótörött embereket, ő maga is az volt. A külvárosok reménytelen vágyódása bús változatokban tört elő lantjáról. A furcsaságok — a gondolatok kifejezésének esetlen és könnyed fordulatai — rendkívül vonzották, kereste a különösséget; hol mérgesen, hol vidáman ficánkolt a hirtelenjött szó gomolygásában, de éppen ez a szabadossága sugallta legsikerültebb verseit. Cifra megfigyelések, éles hangzavar, rekedt kiáltás, szívhez szóló panasz és izgatott esengés, de

mindezekeken felül érdekes helyzetképekben változatos proletárköltészet: ez volt a lírája. [...]

József Attila (szül. 1905. április 11. Budapest; megh. 1937. december 3. Balatonszárszó, Somogy megye), hírlapíró. Erdélyi görögkeleti román családból származott, apja szappanfőző munkás volt egy budapesti gyárban, később eltűnt, s magára hagyta családját. A költőt és testvéreit édesanyjuk keserves kézimunka árán nevelte egy ferencvárosi nyomortanyán. József Attila megpróbálkozott mindenféle mesterséggel: volt rikkancs, cukrászfiú, hajósinas, csősz, napszámos, szolga, házitanító. Egy időben a Gyermekvédő Liga neveltette. Érettségi vizsgálatot tett, beiratkozott a szegedi egyetem filozófiai karára, de a tanári oklevelet nem szerezte meg. Beállt gyári hivatalnoknak, könyvügynökséggel kereste kenyerét, később az irodalomból próbált megélni. Harminckét éves korában öngyilkos lett. A balatonszárszói állomáson átrobogó vonat elé vetette magát. — Munkái: Szépség koldusa. Versek. Szeged, 1922. — Nem én kiáltok. Versek. Szeged, 1925. — Nincsen apám, se anyám. Versek. Budapest, 1929. — Döntsd a tőkét, ne siránkozz. Versek. Budapest, 1932. — Külvárosi éj. Versek. Budapest, 1932. — Medvetánc. Versek. Budapest, 1934. — Nagyon fáj. Versek. Budapest, 1936. — József Attila összes versei és válogatott írásai. Sajtó alá rendezte Németh Andor. Budapest, 1938. — József Attila összes versei és műfordításai. Budapest, 1940.

[...]

Századunk magyar irodalma. 1943

Pintér Jenő

967. LITERATURE

[...] But they have produced one poet worthy to rank with the old ones: Attila József (1905—1937), who died young and tragically. His origin and his circumstances formed a bond with the proletariat, and his poetry is of the life, sorrows and aspirations of the poor. Their special charm for the reader is their novel imagery. In his world every object, every human component lives an alarming independent life, the cosmos falls to pieces and objects are penetrated by the solitude of infinite stellar distances and their anxiety.

These verses speak of suffering, of abandonment, of humiliation and the terrible agonies of mental disease. One is helpless before their suggestiveness; one has the feeling when reading them of a universal bad conscience.

A Companion to Hungarian Studies. 1943

Anthony Szerb

[...] — Íróinkat szeretem két részre osztani, — folytattam. Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat íródeákoknak szoktam nevezni. Táltosok, másszóval próféták azok az írók, akikben van még valami a *homo magus*ból, tetszetősebb, de silányabb szóval élve: *intuicióból*. Tehát, akik szimbolumteremtő képességgel vannak megáldva. Ezek a szó szoros értelmében vett művészek, hiszen régi igazság, hogy művészet transzcendentális tartalom nélkül nincsen. Ez teszi művészetté, minden formai különbözőség ellenére, a zsidó próféták verseit, az asszír domborműveket, az egyiptomi templomokat, a görög szobrokat, Homeros énekeit, a Kalevalát, a középkori himnuszokat, a perui naptemplomokat, az indián szötteseket, a román és gót egyházakat, Michelangelo műveit, Fra Angelico angyali képeit, a vogul medvénekeket és Dante Isteni Színjátékát, az indiai sziklatemplomokat és istenszobrokat, a jávai táncokat, a kínai pagodákat, a japáni dalokat, a magyar kézimunkákat, faragásokat és ötvösremekeket, az ógermán Eddákat, Bach, Mozart, Beethoven, Bartók, Kodály zeneműveit, a szláv népi kórusok dalát, a hunmondákat, a betlehemesek és regősök játékeit, — hadd térjek e néhány példa után teljesen haza, magyar földre: az ó-magyar Máriasíralmat, Zrínyi írásait, a prédikátorok néhányának, meg Pázmánynak, vagy akár Prohászkanak, Ravasz Lászlónak prédikációit, Balassi, Vörösmarty, Berzsenyi, Csokonai, s egy ugrással ismét napjainkba: Ady, Erdélyi, József Attila, Sinka költeményeit, Tamási...

— Nem akarom a vádlottat korlátozni, — emelte fel újból az ujját az elnök s bólintott, — de persze, a szükséges korlátok között maradjon. József Attilát említi, mint táltost és ugyanakkor azt gyanítja, hogy Márai s az urbánusok csak íródeákok...

— Minden pontosan egybevág, — folytattam hevesen. Adyban is van egy polgári lelki réteg. De olvassuk csak tragikus szerelmi költeményeit, Istennel birkózó verseit, vagy akár az *Őskajánt*. Micsoda transzcendentális távlatok, micsoda borzongató süvöltése az Isten láthatatlan lényének! *Isten szörnyetegének* nevezi magát. József Attila késői költeményeiben ugyanez a borzongató víziókavargás villog, élete végén belenyúlt lelkébe a transzcendentális világ. És most hadd említsek meg egy ellentmondást és egy logikus tényt. Az ellentmondás abban a rajongásban van, amellyel szocialista munkásaink Ady s József Attila felé fordultak. Hogyan, a dialektikus materialista tömegek, a technikai civilizáció szomjasai, a polgári marxizmus neveltjei — és Ady, József Attila transzcendentális művészete? A szimbólumok tagadása és az ő szimbólumviláguk? Isten nincs — és ugyanakkor *Isten szörnyetegének* vívódása, József Attila leboruló, alázatos, rémült, gyermeki zokogása?

— Nem ez kell a tömegeknek, hanem a szociális tartalom! — kiáltott rám a baloldali bíró vasvillaszemmel.

— Részben, nagyelvű bíró úr. A munkásság vezetőinek, a materialista, polgári szocialista boncoknak valóban a polgári, a szabadkőműves, a szocialista Ady és a materialista marxizmust prózában hirdető József Attila kell. Adyból az, hogy „Az én apám reggeltől estig izzadva lőt-fut, robotol . . .” És József Attilából a „döntsd a tőkét, ne siránkozz!” Ámde a munkásoknak maguknak, a faluról városba tódult tömegeknek más is kell. A két táltos víziója kell. Az ő lelkével együttzengő szimbólumvilága kell. Az *Őskaján* sámáni látomása és a késekkel játszó gyermek képe kell. Mikor értik meg a munkásság politikai vezetői, hogy a vezetettek mind a két költőben a transzcendens világ sugárzását isszák?! [. . .]

1943

Kodolányi János

NO. 101 JOURNAL OF THE ATTORNEY GENERAL

1944 - John C. ...

The first part of the ...

The second part of the ...

The third part of the ...

The fourth part of the ...

The fifth part of the ...

The sixth part of the ...

The seventh part of the ...

The eighth part of the ...

The ninth part of the ...

The tenth part of the ...

The eleventh part of the ...

The twelfth part of the ...

969. MIT TUDNAK JÓZSEF ATTILÁRÓL?

Adatok a költő életrajzához

E cikk nem tartalmaz szenzációt, nem dob felszínre leleplező felfedezéseket, mert csak a riporter kíváncsiság szülte.

Ugyanis József Jolán kitűnő könyvében, a „József Attila életé”-ben a következőket olvastam:

„Az ínséges napok, hetek és a kilátástalanság arra kényszerített bennünket, hogy a két gyereket megint a Gyermekvédő Liga gondjaira bizzuk. Mamát felvették a klinikára, Etus és Attila nevelő szülőkhöz került Monorra.

1917 november 28-án iratkozott be Attila a monori polgári iskolába. Az itt töltött hónapok minden emléke feledésbe merült, egyikük sem emlegette soha. Húgom sem emlékszik semmire, eseménytelenül múlt ez az idő, meg nem is egy családnál helyezték el őket. 1918 február 8-án Attila megszökött Monorról, hazajött. Nem is akart többé visszamenni”.

Kíváncsi lettem, vajjon nyoma van-e József Attilának Monoron, hogy élt ott és mit tudnak most róla?

Ezért mentem Monorra.

*

Első utam a polgári iskolába vitt. Megkerestem az igazgató urat és egy pár szó után nekiszegeztem a kérdést:

— Tudja-e igazgató úr, hogy ebbe az iskolában járt két hónapig József Attila?

Az igazgató úr egyideig gondolkodott, összeráncolta a homlokát, mint egy jól képzett matematika-tanár és mint, aki jól megoldotta a kérdést, kérdéssel válaszolt.

— Az az író?

Elmondtam ki volt József Attila. Azután az igazgató úr kérdezett:

— És most hol él?

Mindent elmondtam. Az igazgató úr hitetlenkedve rázta fejét, de azért elővette az 1917/18-i osztálykönyvet és együtt böngészünk a keresett nevet. A második osztály névsorában találtunk rá. Ott húzódott meg a többi név között egyszerűen, semmitmondóan és mégis másképp.

A tárgyak rovatai nyugodt betűkkel keresztülírva: „Kimaradt!” Nem kapott osztályzatot, mint ahogy az életben sem. Az életet sem járta ki, elege volt és — kimaradt.

Úgy álltam a nyitott könyv előtt és néztem a nevet, mint egy sír szélén, amelyből ismerős halottat exhumálnak.

Elbúcsúztam az igazgató úrtól, de egyet elfelejtettem megmondani: ha Monoron márványtáblát tettek arra a házra, amelyben Pósa Lajos lakodalma volt, akkor eljön még az az idő is, amikor József Attilának emléktáblát állítanak abban az iskolában, amelyben, ha rövid ideig is, de diákoskodott.

*

Az utcán szembe jött velem egy nyurga fiatalember. Diáksapkáján egy előkelő budapesti gimnázium címere ékeskedett. Ez innen jár Pestre — gondoltam —, talán többet hallott a költőről.

Beszédbe elegyedtem a diák úrral. Hirtelen feltettem neki is a kérdést:

— Mit tud József Attiláról?

— Itt lakik Monoron? Mi a mestersége? Ilyen urat nem ismerek — válaszolta a felsős diák és elsietett hóna alatt egy vastag Bromfield regényel.

*

Elmentem a tanító úrhoz, akinek a felesége a Gyermekvédő Liga monori telepének felügyelője. Elővettük a régi könyveket és egy kevés keresgélés után ráakadtunk két rovatra. József Etel, József Attila. Megérkezésük napja 1917 november 22. (Tehát a megérkezés után hat nappal iratkozott be József Attila a polgáriba.) Mellette bejegyezve a nevelőszülő neve és lakása: Freundorfer Ferenc. Alkotmány u. 2. Még egy rovat: Eltávozott 1918 január 1.

A tanító úréktől többet nem tudhattam meg, mert ők 1918 után lettek a telep felügyelői.

Elindultam megkeresni a nevelőszülőket. Eddig minden rendben volt, csak egy nem egyezett. József Jolán azt írta, hogy Attila 1918 február 8-án megszökött, a telepkönyvben pedig ez állt: Eltávozott 1918 január 1. Egy hónap és egy hét eltérés.

Kinek van igaza?

*

Az Alkotmány-utca 2. számú házat kellett megkeresnem, hogy a nevelő szülőkkal is válthassak pár szót. Az Alkotmány-utcából azóta Andrassy utca lett és ez némi bonyodalmat okozott.

Végre szemben álltam Freuendorfer Ferencnével és kölcsönös bemutatkozás után reméltem, hogy a tárgyra térve, sok érdeemes dolgot hallhatok.

— József Attila, József Attila — méricskélte az öregasszony a nevet és látszott rajta az erőlködés, hogy a név mögé varázsolja egy második polgárista gyerek arcát. Az erőlködés sikerrel járt és az öregasszony beszélni kezdett.

— Hát már dereng valami. Csendes fiúcska volt és csakugyan nem töltött sok időt nálunk. Emlékszem, az iskolából hazajött és ebéd után rögtön megcsinálta a leckéjét, azután ide a kályha mellé húzódott a lócára és hallgatott vagy olvasgatott.

Ez minden, amire emlékezett. Az öregasszonytól, mint legilletékesbttől kérdeztem meg, hogy József Attila valóban megszökött tőle.

— Ez tévedés, mert a kislány a menhely helyezte el és Attila kíséreléssel távozott.

Beszéd közben hazaérkezett ifjú Freuendorfer Ferenc, az öregasszony fia, aki együtt játszadozott annakidején József Attilával. Ő sem sokra emlékszik. Néhány gyereksínyre, verébfészekkesedésre és hasonlókra. De mégis egy valamit, amit érdekes megemlíteni.

Néha-néha, komolyabb pillanatokban játék helyett leültek a kert végében és ilyenkor József Attila nagyon érdekes dolgokat beszélt szegény emberekről, akik télen is kiskabátban járnak, fűtetlen szobákról, pályaudvarokon tolató mozdonyokról, éhségről és bátor öngyilkosokról.

Ennyi az egész, amire Monoron József Attila otlétéről két ember emlékszik. Egyikük sem tudta megérteni, hogy minek a nagy érdeklődés ilyen régmúlt semmiségek iránt. Nekik is elmondtam, hogy mi lett egykori kis neveltjükből. Egymásután röppentek az álmélkodó „nahát”-ok.

— Most hol él? — kérdezték.

Megmondtam . . .

Megmondtam, hogy már csak az emberi szívekben, agyvelőkben és néhány furdaló lelkiismeretben él.

Csend . . .

Mintha közénk lopakodott volna egy percre a néma gyász.

Kikísértek a kapuig és illetődötten csak egyre ismételték:

— Ki hitte volna, ki hitte volna . . .

Újság 1944. jan. 28.

D. D.

A két háború közötti korszak legnagyobb költőjének hívei már régóta várják Németh Andor könyvét, a könyv igazolja a fokozott várakozást. Írója József Attila közeli bizalmas barátja volt. Fegyelmezett észjárású, a modern líra minden ízét-rostját kitűnően ismerő esztétikus. A könyv teljes és mindenre kiterjedő összefoglalása mindannak, amit ezideig a költőről megtudhattunk s szilárd alapja és mellőzhetetlen kiindulópontja lesz a változó korokkal és bővülő ismeretekkel természetesen újra meg újra formálódó vizsgálódásnak. Szempontokra és csak külső körülményekre szorítkozó, pusztán a személyes kapcsolatok véletlenjén alapuló fecsegések helyett ebben a könyvben a költő életének esetleges tényei is elvi távlatokat kapnak. Látjuk benne az embert, a költőt és művét úgy, hogy e hármas szemléletforma egyike sem hatalmasodik el a többi rovására. Természetesen nem az akadémiai életrajzírás rideg rendszerezésével van itt dolgunk. Legfeljebb azt az egy kritikai megjegyzést tehetjük, hogy az esszé és a személyes átélésekkel átítatott életrajz keveredése itt-ott megtöri a könyv egységét. A könyv elégtételt szolgáltat a Szép Szó folyóiratnak és írói körének a József Attilára való emlékezősekben burjánzó ferdítésekért.

Esti Kurir 1944. febr. 1.

971. KORONATANÚ A KÖLTŐ PERÉBEN

Németh Andor: József Attila (Cserépfalvi)

József Attiláról egymásután jelennek meg a könyvek, akárcsak Adyról halála után. S ugyanúgy, mint nála, József Attilánál is teljes összevisszaságban érik egymást a nevelésesen primitív és rosszakaratú tákolmányok s az értékes dokumentumok. Lám, *Bányay* László egyoldalú és inszinuáló könyve után most *Németh Andor* nagyon okos és bátor könyve áll ki *József Attila* mellett.

Ez a könyv nemcsak költői fejlődéstörténet, de korrajz is, olyan szemszögből, s olyan fokú

írói bátorsággal

fejtegeti a házas és harmincas évek irodalmának problémáit, amelyet csak külföldön élő író mutathat ezekben a napokban. A könyv megjelenése és megjelenhetése bizonyítja ugyan, hogy az itthoniakban több a dekázó öncenzúra, mint kellene és szabadna.

Az erős József Attilával kezdődik a könyv, a bécsi emigránsok világába csöppent fiatal költőről, aki újságot árul, ágyra jár, éheznek s aki a húszas évek szűkké vált magyar horizontja helyett itt, az itt élő magyarok körében érti s tudja meg mi a haladó és modern európaiság.

Fontos és dokumentum-jellegű Németh Andor tanúskodása József Attila és a Nyugat, illetőleg a Baumgarten-alapítvány viszonyáról. A közvetlen közelből szemlélő író társ kegyetlen őszintesége és tetemrehívó bátorsága szólal meg ezekben a fejezetekben. Ez a háborúság (egyoldalú háborúság, inkább *hajsz*) azzal kezdődött, hogy Attila tanulmányt írt Babitsról *Az istenek halnak, az ember él* című kötetének kapcsán. Az ismert kritikai affér indította azt a kicsinyes hajszát és meg nem értést, melynek jórészt áldozata lett József Attila. „A Nyugat — írja Németh Andor — a Figyelő mögött, a hozzászólások rovatában regisztrálta a merényletet, vállvonogatással, egyszerű fricskával. De ha Babits és a Nyugat éretlen diáksínynek fogta fel József Attila merényletét, miért nem hunyt szemet a diáksíny fölött, amikor a diák megérett s költő lett, nem méltatlan a Nyugat legnagyobbjaihoz?”

A diáksíny a haláláig kísérte József Attilát. A hatalmasok kegyetlenek. A Baumgarten-alap kurátora, mikor szemére vetették Attila mellőzését, azzal védekezett, hogy József Attila nagysága kevéssel halála előtt írott verseiben bontakozott ki. Ha azt mondta volna: teljes félelmetességében, akkor igazat adnék neki. De hogy a Medvetánc megjelenése után is kétségei vannak még, latolgatja, vajon a versek szerzője megérdemli-e, hogy egyáltalán foglalkozzanak vele, ez mindennél jellemzőbb arra a szellemre, amelyben az állítólag szabadszelleme, független irodalmi ítélőszék József Attila idejében tevékenykedett. „József Attila igen nagy költő volt már akkor is, amikor a magyar írók konckiosztó hivatalának egyik székálló legénye ebben még kételkedett.”

A tetemrehívást azonban Németh Andor kiterjeszti az egész akkori Magyarországra, sőt az egész mai társadalmi rendre. „A vád — írja — melyre oélzok, ez: a költőt kihasználták, az embert pusztulni hagyták.” „A költőt — a mai rend keretén belül — támogatni nem lehet, mert a költő nem alamizsnára tart számat... Talán lesz máshogy is. Majd ha a kenyér és a tej nem kerül pénzbe, mert nem keresleti, hanem közszükségleti cikk lett, majd ha az író a közvetítő kizárásával találkozik a publikumával — az olvasók előfizetnek műveire — majd, ha nem a kapitalizmus törvényei szabják meg a mit és a hogyan... akkor bizonyára a költő is azt a szerepet játszhatja az összességben belül, amelyre hivatott.”

Nem nagy terjedelmű könyv Németh Andor könyve, de jó és bátor könyv. Nem fecseg jelentéktelen pletykákról, nem tocsog el *chronique scandaleuse*-módjára szenzációs és szennyres részletekben, mint egy előbbi könyv tette, hanem példamutató mértéktartással jellemzi a kort s

Attila költői fejlődését. Mindezekeken felül pedig új és bátor hangon értékeli át az egyszínűre festett és félremagyarázott utolsó húsz esztendő irodalmát. Egy kort vallat meg egy költő érdekében.

Melyik volt a nagyobb, a kor, vagy a költő?

Az erősebb mindenestre a kor volt, mely elföldelte József Attilát. A kor, melyben „a semmi ágán” vacogott a költő, akinek a korral szemben talán épp ez az attitűdje érzett legjobban. *Kimondhatatlanul fázott* ebben a korban József Attila.

*Fázol? Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők, meg almafák?*

Németh Andor könyvén átsüt az a hit és remény, hogy *József Attila élete s elmúlása mégis erősebb lesz, mint a kor volt*. Mintha Attilát hallanánk, fanyaron, de bölcsen, üzötten, de diadalmasan:

nodehát, ne búsuljatok...

Független Magyarország
1944. febr. 14.

Mosolygó Antal

972. GALAMB ÖDÖN: MAKÓI ÉVEK

(Cserépfalvi kiadás)

„*József Attila élete nyomában*” — ez a címe a sorozatnak, amelynek első kötete ez a könyv. A kisvárosi gyerekkorról, a serdülő évek szegényes viszonyairól, költői próbálkozásairól, első öngyilkossági kísérletéről számol be oldalain *Galamb Ödön*, aki Makón József Attilának egyszemélyben tanárja, pártfogója és bizalmasa tudott lenni. Hasznos kis könyv a *Makói évek*, mert hűvös és elfogultság nélküli.

Az irodalomnak ritkán használ az a mítosz, amellyel a divat kelletti a költő művét és alakját. Ritkán nemesíti a művet az a lárma, amellyel a hirtelen toborzott „értők” körültáncolják és nem emeli varázsát az az ideges lelkesedés, amely a versre felemelt kézzel esküszik. A balatonszárszói szörnnyű vég valahogy rosszul épült be József Attila művébe, azt is mondhatnám, — ha nem fájna a szó — hogy ez az emberi és költői végső akkord olyanokat tett a költő lármás híveivé, akik szeretik az olcsó megindulást. Olyanok lettek versei értékelői, akik alig-alig érthetik József Attila költészetének bonyolult mélységeit. Tán nem árt erről

beszélni: nem feltétlen szerencsés az a mítosz, amely a költő alakja körül kialakult és nem feltétlen szerencsés az a lelkendezés, amellyel színpadon és dobogókon, szemináriumokban és műkedvelő előadásokon szavalják verseit. Valljuk be, nem abszolút értékű az az ízlés, amely költészetünk legkimagaslóbb alkotóit *Petőfi*, *Ady* és *József Attila* hármásában véli felfedezni s amely rajtakaphatóan irodalmonkívüli szempontok szerint ítélkezik.

Különös ítékezés ez, melynek rostáján még a kedvencek legtisztább versei is nem egyszer kiesnek. József Attila műve oly gazdag, oly pazarló; a színek oly számos árnyalatát tükrözi. Mégis ez a divat mindig ugyanazokért a verseiért lelkendezik. Mintha ez a színekben és ízekben oly dús költői mű egynéhány versre leapadt volna, mintha ez a gazdag élet csak egyfajta hangulatot érzékelt volna, mintha József Attila szürke alapon szürkével festett volna.

A visszaemlékezésnek az a műfaja, amilyen a *Makói évek*, rendszert a legfőbb érlelője az ilyen ferde értékelésnek, és a helytelen mítosznak. Ezt a könyvet azonban *nem* érheti vád. *Galamb Ödön*, az ifjú évek koronatanúja, úgy beszél József Attiláról, ahogyan a leghelyesebb. Mítosz nélkül, lihegő lelkendezés nélkül, egyszerűen, komoly megbecsüléssel. Könyvét nem úgy kezdi, hogy „az a csodálatos üstökös, amely oly hirtelen kilobbant” és nem úgy végzi, hogy „boruljunk le ez élet nagysága előtt”. Ez a stílustalan pátosz idegen a szerzőtől. Könyve okos, realista könyv, stílusa alkalmas arra, hogy egyszerű és jellegzetes dolgokat közölhessen. Tárnyilagos hangja nyomban megnyeri az olvasó rokonszenvét. Kezdő soraiban a várossal ír, ahonnan a költő elindult. „Alföldi tanyaváros, Makó főterén Szegedről, Hódmezővásárhelyről, Aradról futnak össze az utak s a hármastalálkozón üzletek nyílnak, itt-ott emeletes házak is épülnek, művelődési központok alakulnak, állami és vármegyei közigazgatás szervei sokasodnak: lendület, élénkség, mozgalom él. . . Nem parádé, nem urak hivalkodó fényűzése: szorgalmas, fáradatlan, gyarapító és sorvasztó munka lakóhelye.” Íme a hely, amely a költőt alakította és íme a tizenhatéves ifjú költő: „Jó megjelenésű — makói viszonyokhoz képest talán azt is mondhatnám: jómódú — fiúnak látszott. Aki arról olvasott a költő halála után megjelent hírlapi megemlékezésekben, hogy *József Attila* mezítláb ment be Makóról Szegedre *Juhász Gyulához*, mert sajnálta új cipőjét a lábára húzni, bizonyára hibás képet szerzett József Attila makói éveiről. Nélkülözésben ugyan volt része Makón is. Hatodik osztályos korában az intézeti segítőegyesület vásárolt számára nyári ruhát, mert akkor rendes ruhája nem volt. Az is igaz, hogy a hatodik osztályt követő nyarat Kiszomborban, Makó közelében a kukoricaföldeken csöszködéssel töltötte. De ezek az anyagilag kedvezőtlen időszakok voltak. . . Ebben az időben inkább az volt a rendkívüli, ha Attilának nem volt meg

valamije, megszokott inkább az volt, hogy hazuról ellátták a szükségekkel. Talán gyámja átalakított ruháiban, de elég jól öltözve jelent meg tehát Attila a makói internátusban. Társai külsejükre még ennyit sem adhattak. Termetre is kivált közülük. Igaz, hogy Attila ekkor már a tizenhatodik évébe lépett, egy évvel idősebb volt legtöbb osztálytársánál. Azóta nem sokat növekedett.”

Galamb Ödön kis könyve olyan tanúságtétel és emlékezés, amely a költő illanó életéről okosan közöl adatokat. Életét és lelki állapotait tapintattal magyarázza. Az Ady-emlékek után szinte már az is érdem, hogy József Attila szerelmi életéről alig esik itt szó. Amiről szó van: az szinte mindig a lényeg: a költő lelki fejlődésének fel-felvillanó állomásai, a világ külső behatásainak belső hatásai. Apró és mégis jelentékeny dolgokat tudunk meg, bizalmas és mégse kényes adatokat gyermeki kíváncsiságáról, érdeklődésének roppant távlatairól, kritikaszomjáról, játékos világérzékeléséről, amelyben oly korán ott bujkál az ifjúkor rendszertelen és dühös erőfeszítése: megérteni és értelmezni mindent.

Bevezető és magyarázó, afféle guide *Galamb Ödön* kis könyve, amely az összegyűjtött versek mellé kívánczik. Oda kívánczik az „összesek” mellé annál is inkább, mert a szerző levelek egész sorát és *Radnóti Miklós* gondozásában verskísérleteket és ifjúkori kiadatlan verseket is közöl. S e levelek nem nyilvánosságra szánt, közvetlen világában és Galamb Ödön adatközléseiben oly élenken él József Attila szomorú, okos és játékos szelleme, hogy e könyv után az olvasó könnyen szétválaszthatja, mi olcsó álhír és mítosz a költőről és mi a mítosznál nemesebb valóság.

Jelenkor 1944. febr. 15.

Lengyel Balázs

973. IRODALMI KRÓNIKA

[...] Annak a szűkebb körnek, amely szegény József Attilát élete utolsó éveiben körülvette, feltétlenül *Németh* Andor volt egyik legrokonszenvesebb alakja. Utoljára Párizsban láttam, még emlékszem a *Quai Voltaire* közelében fekvő bistróra, ahol állva megittunk egy pohárka italt, úgylehet éppen *cassist*, annak a tájnak az italát, ahonnan *Németh* Andor most megjelent könyvét (*József Attila*, Cserépfalvi-kiadás) keltezi. Az előszó azt mutatja, hogy a könyvet odakinn és 1942 áprilisában fejezte be. Ilyenformán aligha volt tudomása az utolsó évek itthoni József Attila-kultuszának természetéről s arról, hogy e kultusz amennyit használ József Attila népszerűségének, ugyanannyira akadályozza, hogy e költő jelentőségét és igazi értékeit egészében fölmérjük és átvigyük a köztudatba. József Attila ma a szavalóesték legsikeresebb költője s verseiből egyfelől tételes és programszerű versei mentek át a

köztudatba. Másfelől azok a versek: amelyek leginkább érzik a pszichoanalitikai anyag, a freudista tan és a közeledő schizofréria hatása. Természetes, hogy ezek között számos nagy vers van, azonban azzal, hogy csupán ezek divatoznak, József Attiláról lassanként egy kissé sablonszerű és csonkaságában bántó kép alakul ki. Tétélesen szocialista és Freud-dicsérő versei mögül elmaradnak (a köztudatban) azok a csöppet sem jelentéktelenebb versek, amelyek nem a munkásság világnézetét, hanem azt fejezik ki, hogy mint szemlélik a munkások a világot, egy bérházudvart, egy külvárosi tájat. Pedig ezeket a tájakat úgy hozza be József Attila a magyar irodalomba, mint Petőfi az Alföldet. Számon kívül maradnak a szerelmes versei közül azok, amelyek nem kórképszerűek, paraszt és vidéki táj verseinek jórésze s inkább az alkalmi és politikai hitvallást tevő versei kerülnek előtérbe. Mindez csonkítva hamisít a József Attila-mű képén, olyanformán, ahogy az Ady-képen is hamisított az a kultusz, amely csupán politikai és tikkadt-szerelmi költészetét tartotta számon. Minderről azonban Németh Andor, távol a térben, s egy közel két éve befejezett műben, nem tudhatott. S ilyenformán igazságtalan volna szemrehányásként említeni, hogy könyve nem adja meg azt a plasztikus, érdekes és értékelő képet, amelyre József Attilának *nem személyéről, hanem művéről volna szükségünk*. A költő személyéről József Jolán remekbe készült portrét rajzolt életrajzában, azok a sötét színek, amelyek életét és halálát beárnyékolják, nem hozhatók ki jobban, mint az ő könyvében. Németh Andornak szükségképpen *a művet* kellett volna elsősorban szemügyre vennie, de könyvében éppen csak megmutatja, hogy képes lenne erre. Ám ő is enged az életrajzi adatok és nyomorúságok csábításának.

Ebből folyik, hogy könyvét ma valahogy céltévesztettnek érezzük, noha igazi íróra valló erővel érezteti annak a világnak füledt és csüggedt szomorúságát, amelyben József Attila élt és amelynek ő is részese volt. Valahogyan zavaróan hat, hogy oldalakat szentel József Jolán néhány vádoltjának megvédésére s nem a kortárs, hanem az utókor szemszögéből tekintve úgy érezzük, hogy a *Babits—József Attila, Illyés Gyula—József Attila* viszony taglalása nem sok újabb tanulságot hozhat, nem is szólva a *József Attila — Szép Szó-Kör* viszonyról. Jobb könyv lenne a Németh Andoré, ha *nem a baráté, hanem a baráti kritikusé* volna s annál is érthetlenebb, hogy nem az, mert hiszen Németh Andor viszonyát József Attilához éppen *a verseket bíráló barát* kifejezése jellemezheti legjobban, mint e könyvből kiderül. Bármennyire érthető is, nem csupán József Attilának Németh Andorról szóló portréverséből vártunk volna e könyvben terjedelmes „*analyse de texte*”-t s József Attila természetlátásának jellemzésében sem kellett volna néhány (különbön kitűnően megválasztott) verssor idézésével megelégednie. Ha ízléssel is, de az író mégis sokat beszél önmagáról s nemcsak olyasmit mond el,

amilyet ilyen című könyvében *feltétlenül* el kell mondania. Kár, hogy az önéletrajz és a baráti életrajz csábításai könyvének nagy részében elvitték az igazi feladattól, amely abban állna, hogy tagoljuk, tegyük plasztikussá s értékeljük a költő oeuvre-jét. Így kötete inkább csak a Szép Szó-Kör szellemi atmoszférájának érzékeltetője, belőle a freudizmus és marxizmus társításából származó s a közeledő háború viharelőtti fülledtségével teli levegő csap ki. József Attila műve mögéje szorul benne a költő személyének, amely ismét másodlagos szerepet játszik amögött az atmoszférikus és ideológiai világ mögött, amely személyére és művére egyaránt hatott. Németh Andor könyvéből elsősorban ez a világ bontakozik ki szemünk elé, olyan tálalásban, amely igazi íróra vall, aki nem vádol és nem véd, hanem ábrázol és hagyja, hogy ábrázolását az olvasó érezze vádnak vagy védelemnek, hajlamai szerint.

Magyar Nemzet 1944. febr. 26.

Szabó Zoltán

974. EGY MEGRÁZÓ KÖNYVRŐL

József Attila emlékezete

Zavartan, elgondolkodva pötyögtetem az írógép billentyűit... Annyira tele vagyok emlékekkel, a könyv, amelyet most tettem le, úgy felkavart, hogy nem tudom, hol kezdjem el. Hiszen ha csak jó könyv volna, ha csak megfigyeléseinek élességével, nyelvezetének gazdagságával, képeinek zuhatagával ragadna el, még csak könnyebben indulnának el a sorok, amelyek egymásmellé sorakozva beszámolnak és érzéseimet és állásfoglalásomat közlik az olvasóval.

De e könyv, *Németh Andornak* József Attiláról szóló műve, mindezen túl még ifjúságról is beszél. Arról a másfél évtizedről, amely a levert forradalmak után 1920 körül kezdődött és a második világháború előtti években ért véget. Hogy megértesse a kort, amelyben a háborúutáni legnagyobb magyar költő az első lépcsőfokra hágott, hogy ízét izleltesse a levegőnek, amelyből az angyali szegénységű, vidáman hetyke Attila olyan mélyeket kortyolt, Németh Andor feltámasztja a húszas évek Bécsét. És e fejezeteket olvasva, úgy érzem, megint ott ülök az Atlantis nevű Noé bárkája hatalmas hodályában, hallgatom Kassák zord kifakadásait, Németh szelíd magyarázkodását, a szomszéd asztalnál viszont Weltner vitázik és valahonnan messziről most Reinitz hatalmas basszusa felharsan és elfed minden más hangot.

Az emigrációnak mindeddig nem akadt történetírója és Németh Andor szándéka sem az volt, hogy a hiányt pótolja. De az a rövid vázlat, amit néhány oldalon át nyújt ezekről a keserves, furcsa évekről,

tökéletesen visszaadja az emigráció széthulló korának ízét és hangulatát.

Ebben az időben bukkant fel József Attila Bécsben, szeszélyes sorsa egyszer tömegszálláson hálatta, másszor a királynői villában adott neki hajlékot. Németh kitűnően írja meg a költő életének ezt a korszakát és igen hasznosnak vélem, hogy háttérnek és mintegy kiegészítésül részletesen felvázolja Kassáknak és mozgalmának szerepét. Kétségtelen, hogy ebben az időben Kassák nagy hatással volt József Attilára, mint ahogy a háborúutáni évtizedben minden jelesebb magyar költő alkotásában volt egy ilyen rövidebb-hosszabb ideig tartó, felületesebb, vagy mélyebb nyomokat hagyó „kassákos” periódus. De ezt a hatást J. A. gyorsan vetette le, sokkal gyorsabban, mint például Illyés Gyula, akinek még a „Nyugat”-ba írt első verseiben is találunk Kassákra emlékeztető sorokat. Minél keményebb, eredetibb volt a tehetség, minél különöb a költő, annál gyorsabban szabadult meg a Kassák-befolyástól. Ezzel nem akarom e kiváló költő művészi eredményeit és értékét lebecsülni. Művészetpolitikája mindig diktatorikus színezetű volt és a köréje seregletteket mindig belekényszerítette váltakozó iskolái Prokrustes ágyába. Igaz, magát sem kímélte, de saját vastehetsége mindezt valahogy kiheverte, sőt a próbálkozások sok tekintetben gazdagították, a többiek azonban — ha idejében nem szakították el magukat — soha nem gyógyuló sebet kaptak. József Attila magabiztos tehetségét éppen az mutatta, hogy a húszéves kölyök ösztönösen ment a maga útján, lehántotta magáról az izmusokat, mert játékos lenni, mert (1925-öt írunk!) rímes verset írni. Igen érdekes, hogy ugyanúgy, mint később Babits, Kassák sem ismerte fel József Attila tehetségét teljes mértékben és idejében. Igaz viszont, hogy ez Attilára korántsem járt olyan vészes következményekkel, mint a hiú és bizonyára József Attila „vetélytársától” erősen befolyásolt Babits irodalompolitikai vaksága.

Érthető, hogy ahogyan előbb Kassák iskolájába, úgy később a Babits—Baumgarten korlátok közé sem akart József Attila betörni, bár tudta, hogy ez nagymértékben akadályozza „érvényesülését”. Egyszer — 1935-ben lehetett — gúnyosan bosszankodva mondta: „Nem értem ezt az X-et. Úgy tesz, mintha lázadozna, holott tüzes nyelvvel csak B. talpát nyalja. Hogyan csinálja?” Ő ezt nem bírta és nem is akarta megcsinálni — és alaposan meg kellett fizetnie mindezért. Ha Attilát az összeroppanás előtti esztendőkből nem érik sorozatos, méltatlan támadások, ha irodalmi téren nem mellőzik, ha a hiúságtól elvakított ítélkezés nem erősíti meg benne az üldöztetés kényszerképzetét — tragédiája nem következett volna be, vagy legalább is nem csap le ilyen gyorsan.

Németh Andor könyvének talán legszebb, legmélyebb része az a két fejezet, amely a szerencsétlen költő örületének lassú kifejlődését elemzi.

Milyen hallatlan erővel, szívós akarattal küzdött a káosz hatalmai ellen, úgyhogy legtöbben közülünk még az utolsó hónapokban is kételkedtünk abban, hogy valóban olyan beteg, amilyenek orvosai mondják. Hogyan is hihettünk a gúnyt űző tragédiában, hogy éppen a tárgyilagosság józan költőjét kerítette hatalmába az örület. Tudjuk, József Attila imádta a tárgyilagosságot, ragaszkodott a valósághoz és költészete éppen azért egyetlen és csodálatos volt, mert ezt a valóságot, az adott világot nem utalással, nem közléssel jeleníti meg, hanem érzékeléssel, újjáteremtő kifejezéssel. Aligha van költő a világirodalomban, aki oly bonyolult tényeket, oly modern társadalmi és filozófiai igazságokat olyan páratlan, hibátlan művészi formában fejezne ki, mint József Attila. Gondoljunk csak „A város peremén”, „Téli éjszaka”, „A Dunánál”, „Eszmélet”, „Kirakják a fát” stb. költeményeire.

A valósághoz, az értelemhez ragaszkodott, az igazság és tárgyilagosság volt számára a legfontosabb, a saját személyénél, a saját életénél is fontosabb. Sose felejttem el azt a megjegyzését, amit alig néhány hónappal halála előtt tett. Akkoriban zajlott le az a verspárbaj, amelyben ő az „Egy költőre” című költeményével vett részt. Ellenfele alantasan durvahangú versében bolondnak nevezte az akkor már a legsúlyosabb betegséggel, a szörnyű rémekkel viaskodó szerencsétlen költőt. „Nos, mit szól az egészhez Attila?” — kérdeztem tőle egy este a „Szép Szó” szerkesztőségében. „Mit mondjak rá?” Felnevetett. „Nézz meg a két verset. Az enyém jó, az övé meg gyalázatosan rossz. Ez a fontos. Hogy örültnék nevez? Ugyan!” És legyintett.

Nem az ő személye volt a fontos, hanem a mű. A mű és a közösség, amelynek tanítója akart lenni, amelyet el akart vezetni a rend országába. A rendért küzdött a zavart társadalom rendetlensége ellen, a tiszta tudatért, az ösztönt felszabadítókat, a faji, népi mítoszért lelkesedők korában. Tudjuk, hogy lapját is azért indította el, hogy a „népiesek” retrográd mozgalmával, a nép és falu kultuszával szemben fenntartsa a városi, az európai szellem szemléleti formáit és „kifejezésmodorát”.

József Attila halott. Elment a halottak élén. Játszom a gondolattal: vajjon mi lett volna, ha életben marad? Ez acsarkodó világ szörnyűségei közepette milyen kinyilatkoztató szavakkal fordult volna felénk. Ő, az adott világ költője, hogy szólt volna e világellenes világ ellen? Soha nem hiányzott nekünk annyira, mint ma, a ködös agyak uralkodásának, az összevarrt fogalmak bábeli kavargásának idején.

Ezért is öröm, ezért is megbecsülendő ajándék ez a könyv. Attila életének egyik legjobb ismerője, művészetének legnyíltabb szemű bírálója szép, emberi együttérzéssel és bölcsességgel teli könyvet írt róla. A művész mesteri műve a nagy költőről feltámasztja, újból közénk idézi felejthetetlen barátunkat. *Németh Andor* könyve méltó József Attilához — ennél nagyobb elismerést hogyan is mondhatnék?

A *Cserépfalvi* kiadásában megjelent mű címlapját *Kádár György* rajza díszíti. Nem emlékszem, hogy valaha is jobb, élőbb Attila-portrét láttam volna.

Népszava 1944. febr. 27.

Nádass József

975. NÉMETH ANDOR: JÓZSEF ATTILA

Az utóbbi években József Attila körül is megindult a ködösítés. Kéretlen, méltatlan barátok jöttek elő emlékezéseikkel, sajnálták és kisajátították a költőt s a sűrű idézgetések során kasztok és pártok tusakodnak a megénekelte „eszméért”. Használhatott ez a lárma a propagandának, a művek tiszta megértésének aligha. A külföldön élő Németh Andor szép könyve most a legjobb időben lép közbe. Visszatere-li a kalandozó érdeklődést újra a versekhez. Neki is vannak emlékei, régi figyelő és megértő barátja volt a költőnek, de mindazt, amit tud róla, csak azért mondja el, hogy jobban megvilágítsa a versek értelmét. Jól ismerte őt Bécsből, az emigrációs évekből, azóta útjaik gyakran szétváltak, aztán újra találkoztak, sokszor véletlenül, mint az igazi jóbarátok, akiknek a sors külön is tartogat valamit. S mivel a költő-barát sohasem panaszkodott, ő sem tartotta ildomosnak külső sorsát firtatni. „*A vers mindig fontosabb volt a számunkra, mint az életünk*” — írja igazolásul Németh Andor. Állást foglal félreérthetetlenül azzal a legendával szemben, mely a világtól idegen álmodozónak tekinti József Attilát, aki „maga az akarattá kalapált értelem volt s aki mint költő, a felismert, a való világ mérnökének tartotta magát.”

Meglepő Németh Andornak az a megállapítása, hogy József Attilát józan költőnek nevezi. A költő eszménye a józanullátás volt, abban az értelemben, ahogy Arany János a magyar észjárását meghatározza. Mértéktartás, józanság jellemzi a *Nem én kiáltok* forradalmi verseit. Rendkívül értékes új adatok segítségével ismerteti a szegénységgel való ifjúkori viszonyát s elmondja, hogyan születtek meg az olyan zenei hatású költemények, mint a *Ringató* és a *Klárások*. S hogy jobban megértesse az induló költő (*Szépség koldusa*) jelentőségét, Németh felvázolja a Kassák-mozgalom történetét, főleg a bécsi éveket. (Úgy érezzük, Németh Andor külön könyvet is tudna írni erről a határontúli magyar irodalmi életről, nem minden érdekesség nélkül.)

Verseket magyarázni értő és érző szemmel, ma már nem divat. Németh ért a szavak mágiájához s érzi a költészet titokzatos vegy-konyhájának rejtjelmeit. Rávilágít a különös szépségű *Medáliák* élmény-hátterére s ez a mély exegézis tényleg minden esztétizálásnál szemlélete-sebben érteti meg velünk József Attila valóság-alakító modorát.

Sokaknak nem fog tetszeni, amit Németh az agitáló költészetéről mond József Attilával kapcsolatban. Erőteljes, de egyenetlén verseknek tartja Józsefnek azokat a műveit, amelyekben a marxista igazságok, a káté-szocializmus képzeleti valósággal béklyóba szorítják mások oly ragyogó, színdús képzeletét. Az analízis korszaka aztán elfűjt benne minden illúziót: Marx, Hegel, Feuerbach, Freud után felfedezi a Kalevalát s ezt úgy élvezi, „mint aki hazatalált” — jegyzi meg egy érdekes mellékmondatban Németh, aki talán itt mondhatott volna többet is erről a szerintünk jelentős fordulatról.

Üdvös kalauz ez a könyv a versek birodalmában. Írója helyenként érdekesebb vonásokkal megrajzolja egy-egy kortársa portréját (Kassák, Babits, Illyés), szeretetének hevesége olykor másokat éget, mert túlságosan időszerű. De a könyvnek nem ez a lényege. Ami megmarad időn és szenvedélyen túl, az a mélységesen komoly verselemző művészet, amely közelébb viszi agyonpolitizált korunk emberét egy tragikus sorsú, csupaszív költő szépséges világához. És még egy: a sorok, fejezetek mögött ott látjuk egy külföldre szakadt kitűnő magyar író, jószemű, művelt kritikus rokonszenves arcélét, körülötte a Fekete kolostorban töltött esztendőik komor mélabújával, mely mindig kiűjul, valahányszor a kegyetlen sors messzire kényszeríti a hazai tájtól az embert. Egy kallódó író, akinek még sok mondanivalója volna...

Híd 1944. márc. 1.

(V. L.)

976. NÉMETH ANDOR: JÓZSEF ATTILA

A könyv írója barátja volt a tragikusvégű költőnek. József Attila maga is egyik levelében „legjobb barátom”-nak nevezi Németh Andort. A viszony tehát, amely kettőjük között mindvégig zavartalanul tartott, meghitt volt, intim, intellektuális és egy kicsit „szakmai” is, hiszen Németh Andor nem csupán finomtollú esztéta, de igen jeles poéta is. Azt is tudjuk, hogy József Attila sok mindenben kikérte nála idősebb barátja véleményét, szívesen olvasta fel neki verseit és utána hosszas vitát folytattak, meghányták-vetették a költemény legapróbb részletét, elemezték legfinomabb árnyalatát és megtárgyalták külön-külön valamennyi szóképet. Éppen ezért érdeklődéssel vettük kezünkbe Németh Andornak a költőről írt könyvét, mert azt reméltük, hogy végre komoly esztétikai munkát kapunk, mely aprólékosan elemzi a nagy költő művét. Nos, Németh Andor csak bizonyos fokig elégítette ki kíváncsiságunkat. Amit ír, az kitűnő, de túlságosan felaprózódnak és szétesnek szálai; nem tudjuk, mit akar tulajdonképpen: életrajzi adatokat közölni, vagy csupán a személyes kapcsolatok fontosabb mozzanatait rögzíteni; a

műítés szempontjából bírálni a verseket, vagy csak egy-egy költeményt tartani az olvasó elé, ha akár mikroszkóp alatt is: irodalompolitikai korrajzot adni, vagy a vers újabkori fejlődésének történelmét méltatni? Mert mindezt egyszerre megtaláljuk a könyvben, melynek éppen ezért rendkívül heterogén a tartalma. Külön-külön, a legkisebb részlet is érdekes, találó, helyes és új szempontokat villant fel, de az egész széteső, szinte asszociációszerű. *Minden, ami József Attiláról hirtelenében eszembe jut*, ez lehetne a könyv alcíme. És mindez, ami eszébe jut és amit papírra vet, jellemző a költőre és jellemző rá is az íróra. De mi többet vártunk, mi a József Attila-műnek részletekbe menő, pontos és szakszerű analizését szerettük volna olvasni. Reméljük, hogy rövidesen erre is sor kerül. Egyébként készséggel elismerjük, hogy erre a könyvre is szükség volt, hiszen néhány újszerű részlete, valamint a Nyugat—Babits—Baumgarten komplexus hiteles ismertetése nemcsak mint irodalompolitikai kulissza-titok, de mint sok mindent megmagyarázó dokumentum is figyelemreméltó. Nagyon szép a könyv bevezetője és élvezetes finom, franciás, világos stílusa. Bizonyos, hogy egészben a József Attila irodalom egyik legérdekesebb példánya lesz ez a könyv.

Újság 1944. márc. 1.

(b. s.)

977. A FRANCIA RÁDIÓBAN HÉTSZER MONDTAK JÓZSEF ATTILA VERSET

Mint az esti Kis Újság már többször megírta, a háború alatti időkben a francia olvasók figyelme rendkívüli módon felébredt a magyar irodalom iránt. Ez az idő tehát nagyon alkalmas nemzetünk alkotásainak propagálására.

Erre egyébként a francia kiadók szinte maguktól is jelentkeznek, mint azt a Vigneau-cég esete mutatja. Ez az előkelő kiadó, aki előbb, mint a világhírű Grasset társa működött, most fordította le József Attila életrajzát. Ehhez a kötethez járul a közeljövőben az a legújabb József Attila-portré, amelyet a Franciaországban élő Németh Andor írt. Ezt azonban már franciára fordított József Attila-versekkel bővítik ki, amelyeknek nyers fordítását a költő barátja adta, aki atyaián gyöngéd szeretettel és megértő támogatásával végigkísérte rövid életútján a tragikus sorsú nagy költőt.

József Attila költészetének legjellegzetesebb és igen kitűnően fordított darabjait a francia rádió már hét ízben tűzte műsorára, amikor is kiváló költőnk életrajzát és költészetének méltatását is elmondták a francia hallgatóságnak. Mind a hét előadás nagymértékben felfokozta a

franciák figyelmét József Attila iránt, s így a párizsi könyvkiadó politikának költőnk felé fordulása már felajzott figyelmű közönséget szolgál ki — a magyar irodalom nyugat-európai népszerűsítése ügyében.

Kis Újság 1944. márc. 3.

978. FANTOMOK EGY LEVELESLÁDÁBAN

Valami szürke irat után kotorásztam a minap egy zsúfolt fiók hervadt kertjében. A sürgélendő okmányt napjaink kötelező parancsa szőlította elő. Elkeseredett búvárként szállott le két kezem a papírtenger fenekére, de az okmány nem került napfényre. Igaz, hogy egy percig sem hittem felbukkanásában. A mozdulat itt merőben gépies volt. Belülről jól tudtam, hogy e hely körül csak ritkán és nesztelenül járok, mint a kegyelet zarándokai az elszállott kedvesek sírjához. Mert az öreg íróasztalnak ez a szöglete — mint hasonlóan annyi másnak is — egy kicsit féltve őrzött rejtkehelye, bizalmas zuga az ember lelkének. Zárának kulcsát egészen csöndes estéknek és borzongató, barna alkonyatoknak mélyében hordják. Lehet, hogy a kapzsi gazdag is ilyenféle szekreterben dugdoshatja reszketően féltett aranyait. De mi más kincsét őrizhet a fáradó földi vándor: mint alig néhány elenyészett barát utolsó suttogását. Ha nehéz percekben reáhelyezed az emlékezés tűjét a megkopó lemezre, a rég halott hang melege úgy simul hozzád, mint egy ismert dal az ismeretlen táj titkos műhelyből.

*

De azért kutattam. Most már a munkában levők némi izgalmával. És amit kihalásztam, az jónéhány levél volt. Letűnt esztendőök sápadt lehélete a sárguló lapokon. Nézem Kosztolányi Dezső kissé ideges kézjegyét. A zöld pecsétviaszot, mely forró lehetett és sístergő, amikor reányomta gyűrűjének címerrajzát. Most, mintha keserű, fekete mosoly fagyott volna a kedvelt szín zöld mezőjére. Tóth Árpádnak egy verse — foszladozó újságpapíron. Úgynevezett kutyanyelvre rótt szabályos, finom sorok. Régi éjszakák emlékverse ez, mely ott született a debreceni szerkesztőségben. Egy letűnt redakció közös munkaasztalánál. Fanyar nyárról szólt az ének és az ötvözött rímek csillogtak, mint a költő gunyorosan fénylő bogárszeme. Vékonyka szivarjából kékesen karikázott a füst és a tekintet valahol messze, utazott egy távoli sors kapuja elé... Egy kis köteg itt Emőd Tamás levelei. Hősiesen viselt sebek szalagjával átkötve. Mennyi áhítat és szeretet csorgott még lelki csatái hevéből is.

És egy barnás fedelű könyv került még kezembe, József Attila „Medvetánc” kötete. A költő dedikált soraival „Budapest 1937 szeptember”. Hogyan jutottam hozzá? Annak kis történetét elbeszelem.

*

Hét esztendeje lesz, hogy egy ragyogó nyárutót másodízben töltöttem a pesti Siesta-szanatóriumban. Egy este, már jóval éjfél után kopogtattak szobám ajtaján. A látogató Margit nővér volt. — Szőke hajú, ibolyakékszemű hölgy. Kissé zavartan mondta:

— Bocsánat... de nem bírok Attilával... Nem volna kérem egy cigarettája számára...?

Akkor tudtam meg, hogy József Attila a közvetlen szoba lakója. Margit nővér némi magyarázattal is szolgált. A költő szenvedélyes dohányos. Orvosai szigorúan tiltják a nikotin túlzott élvezetét. A két doboz Memphis elfogyott. Nincs tovább! — hangzott a parancs.

Magam is jól tudtam, mit jelent egy kegyetlen, átvirrasztott éjszaka — narkotikum nélkül. Üdvözetembe csomagolva átküldtem készletemet: négy darab cigarettát. Alig tíz percre újból megjelent az ápolónő, József Attila ajándékával: a „Medvetánc” akkortájt megjelent verseskötete volt.

Gazdag válasz — négy cigarettára. Most már egyikünk sem aludt. Hallottam, hogy szomszédom gyors és rendszertelen lépésekkel méri fel szobáját. Magam pedig az éjszaka tompa világításánál nekifogtam a verseskötetnek:

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

(Pásztortánc)

Olvasom. És nyomban töredelmes vallomást is tettem. Akkor még egy országhatár választott el bennünket József Attilától. Ami nem jelentette azt, hogy híre, tehetségének különös ereje, igazságot kereső kiáltása nem tört volna be hozzánk, Erdély földjére is. A „Nincsen apám, se anyám” hangja azonban elsősorban és természetesen a „Szépség koldusa”. Témáink örökkön háborgó tengere. Itt is a húszévesek tábora esküdött fel nevére. Ami a nagyobb tömegekhez jutott el belőle, az sok esetben életének küzdelmei és viharai voltak. A Curriculum Vitae — mint azt ajánlása is jelzi. A Gyermekvédő Liga neveltje, majd a mozik vízárús fiúja, rikkancs, kenyeres, öngyilkossággal kísérletező diák, egy háború utáni élet keserű napszámában futkos a kenyérért.

De azért kitűnően teszi le vizsgáit. Egyetemre jár. Bécsben és Párizsban tanul. Birtokba veszi az idegen nyelveket. De mindenekfelett költő. József Attila. Büszke e kardcsattogású névre. Tizenhétéves korának a Nyugat-ban megjelent verseire.

„Csodagyereknek tartottak — mondja — pedig csak árva voltam.”

Ismétlem: nem restellem bevallani, hogy jó hét esztendővel ezelőtt, ott a szanatóriumi szobában, magasodott, nőtt meg előttem, cigarettáért viharzó szomszédom, József Attila költői alakja. Azóta sokszor éltem át verseit. Új kötetein, de leányom pesti műsorain keresztül is. A „Mama” című versét, bár vérré vált a köztudatban, mégis idézem, két utolsó szakaszában:

*Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva
keringtek, szálltak a magosba.*

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő,
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég kék vizében.*

*

A „Medvetánc”-ot régen megköszöntem. De egy versének néhány sora mint kísérteties előjáték sokszor révül fel bennem:

*ezt a széket odább tolni,
vonat elé leguggolni . . .
kalapom a sínre tenni . . .*

Fantomok tánca ez.

Még ez évben történt.

Szárszónál már a végzet szikráit dobálta a vonat. És a mozdony vérvörös torka elnyelte a költőt.

A „késői siratók” most József Attiláról emlékeznek . . .

Nagyvárad 1944. márc. 11.

Marót Sándor

979. KANTÁTÁT ÍRT KADOSA PÁL JÓZSEF ATTILA ÖT VERSÉRE

József Attila öt versére a „*Sacrilegium*”, a „*Tedd a kezéd*”, „*Ringató*”, „*Bibliái*” és „*Magány*” címűekre „*De amore fatali*” címmel kantátát írt Kadosa Pál. Kadosa zeneköltőinknek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amelyik szinte teljesen kiesett zenei életünkéből. A *negyvenesek generációja* elvándorolt vagy elhallgatott. Közülük Kadosa az egyetlen, aki szavát hallatja.

Erdemes erre a ritkán megszólaló szóra figyelni. Mondanivalója az érett *férfikoré* s bár felhős ég alatt, súlyos időkben szólal csak meg, *stílusban és formában éppen Kadosa a leghiggadtabb ma a Bartók és Kodály után következő nemzedékből.*

Kadosa kantátája vegyeskarra, négy szóló hangra és zenekarra készült — bár egészben véve *nagyobb apparátust* követel, így is tisztán mutatta szerzőjének értékes törekvését. *Recitativo-tétele* érdekes kísérlet a magyar parlando előadás és a deklamáció egybehangolására.

Gödry Kató, Rózsa Vera, Ernster Dezső és Fehér Pál szólói, valamint a vegyeskar ízesen szólaltatta meg a nagyjelentőségű mű énekes részét.

Kis Újság 1944. márc. 16.

980. MI AZ IGAZSÁG JÓZSEF ATTILA ÉS A SZÉP SZÓ KAPCSOLATA KÖRÜL?

Nagyon hálás volnék, ha az alábbi soroknak b. lapjában való közlésével módot adna rá, hogy *megvédjem magamat és barátaimat Bányai László József Attiláról szóló könyvének valótlan állításai ellen.*

A napokban kaptam meg a „Négyszemközt József Attilával” c. könyvet, amelyet a költő nővérének férje, Bányai László írt s amelyben a többek között a következőket olvasom: „Megtanítottál (már t. i. József Attila), hogy . . . nem lehetséges az ember számára a földi életben gyötrelmesebb és borzalmasabb, mint a hazugság . . . az igazságtalanság.” *Hogy József Attila sógorát, mint mindenki mást, akivel összeakadt, igazságra és tisztességre tanította, afelől nincs kétség.* József Attila fanatikusa volt az igazságnak.

A költő sógora könyvében a *Szép Szó* alapításának körülményeiről, a folyóirat szervezetéről és József Attilának a folyóirathoz való viszonyáról mesél. Mesél, mondom, mert *ahány sort írt, annyi valótlanságot írt.* Holott, ismétlem: csak a Szép Szó volt kiadóit, Budapesten élő főmunkatársait kellett volna felkeresnie pontos adatokért. A kiadók

bizonyára szívesen rendelkezésére bocsátották volna a *Szép Szó* alapítási okmányát, elszámolásait, papírjait. Ily módon Bányai László megtudhatta volna, hogy

1. A *Szép Szó*t nem *Hatvany Bertalan*, hanem *József Attila*, *Ignotus Pál*, *Hatvany Bertalan* és *Fejtő Ferenc* együtt alapították.

2. A „rendszeres javadalmazással járó központi szerkesztői állást” *József Attila* barátai már csak azért sem „játszották át másnak” (Bányai László szerint nekem), mert *ilyen állás, sajnos, nem létezett a Szép Szónál*.

3. A szerkesztés technikai munkálatait az első években *József Attila* és *Fejtő Ferenc* osztották fel egymás között és ezért havonként költségmegtérítés címen megosztottak azon, ami a honoráriumra szánt összegből visszamaradt. *Ez a költségmegtérítés sohasem haladta meg az ötven—ötven pengőt*.

4. Mikor *József Attila* szanatóriumba vonulása előtt néhány hónappal *nem bírta már a rendszeres lektori és nyomdai laptördelési munkát*, azok teljesen *Fejtő Ferenc*re hárultak, aki a szerkesztőségi bizottság határozata folytán ezért havi száz pengőt kapott.

5. *József Jolán*, akinek értesülései valamivel közelebb járnak az igazsághoz, mint a férjéé, úgy állítja be a fentebbi határozatot, mint hogy a beteg *Attila* elől elkapartam fő jövedelmi forrását. *Holott ugyanakkor Hatvany Bertalan jelentékeny mértékben fölemelte József Attilának adott havi penzióját, hogy a költségmegtérítés elmaradása miatt kárt ne szenvedjen*.

Igen, *Bányai László* egy kis utánjárással megtudhatta volna, hogy amit *Féja Géza* és hasonszórú társai a gyárosok és bankárok lapjának minősítettek, *a legszegényebb magyar folyóirat volt*, s hogy, ha valóban oly „ügyeskedő” vagyok, mint ahogy ő hiszi, igen ügyetlenül ügyeskedhettem, mert havi jövedelmem (bár vagy épp, mert mindig sokat dolgoztam), legrózsásabb pillanataimban sem érte el egy minisztériumi segédfogalmazó jövedelmét.

Mindezt Bányai könnyen megtudhatta volna, mert nyomai vannak és számos — ma is Magyarországon élő — tanú van rá.

A *Szép Szó* elleni hadjárat módszerére jellemző a következő példa. *Bányai László* könyvében kénytelen megállapítani, hogy *József Attila* „még legválságosabb idejében is . . . csökönyös szívóssággal . . . ragaszkodott barátaihoz” (236. o.). Na már most, hogy magyarázható meg ez a pszichológiai rejtély — kérdi —, hogy kitarzott azok mellett, akik cégérül használták, kijátszották, megcsalták, lekezelték? *Bányai László* elsőszámú válasza így hangzik: *József Attila* „kétségbeejtő vaksággal tárta”, hogy kibabráljanak vele. A magyarázat tetszetős. *Attila* olyan vak volt, hogy hiába figyelmeztették rá a *Bányaiak*, nem vette észre, mit művelünk vele. Érthető, ügyesek voltunk, eltitkoltuk előtte. De néhány

sorral odébb Bányai, aki nyilván kevésbé van megelégedve a válasszal, mint volna a gyanútlan olvasó, aki nem tudná, hogy olyasmit kell megmagyarázni, ami nem létezett, ünnepélyesen kijelenti: „*Tulajdonságainak, egyéniségének alapos ismeretében állítani merem, hogy kiszolgáltatottsága, megalázottsága ekkor már tökéletesen tudatos volt nála*”. „*A kétségbeesésben vak*” József Attila tehát „*tökéletes tudatossággal*” túrte, hogy...

Megkímélem az olvasót a folytatástól. Az igazságot megkeresni nem könnyű, írtam az előbb. Az ellenkezőjét erősítgetni se mindig az. Gyakorlat, tehetség kell ahhoz is. *Akik József Attilát ismerték, tudják, hogy barátaihoz azért ragaszkodott, mert szeretetet és megértést, lelkesedést talált náluk, mert eszményeik az ő eszményei voltak, mert az élet, a társadalom, a politika, az erkölcs minden lényeges kérdésében egyetértettek. Bányai László, József Jolán és Féja Géza és társaik tudják ezt. Ez az, amit nem bírnak megbocsátani. Pedig mi nem akasztjuk nyakunkba rendjelenként Attilával való barátságunkat, érte hozott áldozatainkat. Nem tekintjük őket érdemnek. Az ellenkezője lett volna csodálatos, hiszen Attila volt a legszeretetre méltóbb, legnemesebb ember, akit valaha is ismertem.*

Vállat vontam volna Bányai gyanúsítgatásai fölött, mint ahogy feleségének gyanúsításai, Féjáék gyalázkodása fölött is vállat vontam. Más gondunk-bajunk van, nekem és az olvasónak, mint a költő sírhantja körül tülekedő hozzátartozók és álbarátok perével törődni. De figyelmeztettek, hogy hallgatásomat beismerésnek tekinthetnék. Ezt nem szeretném. Nincs beismernivalóm, se nekem, se barátaimnak. Beismerni valónk nincs, *de mondanivalónk lesz még egy s más a Szép Szóról, a költő hozzátartozóiról és azokról, akik indiántáncot jártak József Attila folyóiratának betiltása fölött*, oly engesztelhetetlenül gyűlölték a szabad, független szellemet, amelynek, míg belé nem fojtották a szót, képviselője volt. Sok egyéb mondanivalónk is van még a magyar olvasónak...

Ha a rágalom ölné! De nem ölt meg. Eddig még nem ölt meg. Megvagyunk. Főszerkesztő úrnak tisztelő híve:

Kis Újság 1944. márc. 17.

Fejtő Ferenc

391. BÁNYAI LÁSZLÓ: NÉGYSZEMKÖZT JÓZSEF ATTILÁVAL

Bányai László egy tavaly megjelent érdekes regényével tűnt fel. Új művében azokról az évekről tesz bensőséges vallomást, ami alatt József Attilával, a tragikus sorsú költővel kapcsolatban állott. Így közvetlen közelről volt alkalma megfigyelni a költő külső és belső fejlődését.

Ezeket a megfigyeléseket a szerző olyan mélyrehatóan vitte véghez s oly igazságszeretettel idézte vissza, hogy mindenképpen hitelesnek kell elfogadnunk tőle azt az arcképet, amit József Attiláról nyújt. Műve feltétlenül értékes irodalomtörténeti adaléktár annak megértéséhez, hogy milyen okok és belső indítékok sodorták József Attilát végzetes elhatározása felé. (Körmendy-kiadás.)

Nemzeti Újság 1944. márc. 25.

982. BUZOGÁNY BOTOND LEVELE:
„ALPÁR GITTA SZAGÁNAK” DICSÉRETE
1944 MÁRCIUSÁBAN

Kedves Szerkesztő Barátom, csodálkozással vegyes megdöbbenéssel olvastam a Nemzeti Újság egyik legutóbbi számában azt a rendkívül dicsérő bírálatot, amely a lehető legfeltűnőbb címmel a „Négyszemközt József Attilával” című könyvről jelent meg. Az elragadtatott, sőt félajult kritika a többi között ezeket írja:

— A szerző egy tavaly megjelent érdekes regényével tűnt fel. Új művében azokról az évekről tesz bensőséges vallomást, amikor József Attilával a tragikus sorsú költővel állott kapcsolatban. Így közvetlen közélről volt alkalma megfigyelni a költő külső és belső fejlődését. Ezeket a megfigyeléseket a költő olyan mélyrehatóan vitte véghez és olyan igazságszeretettel idézte vissza, hogy mindenképpen hitelesnek kell elfogadnunk tőle az arcképet, amit József Attiláról festett.

És így tovább. Kedves Szerkesztő Barátom, aligha hiszem, hogy Tóth László dr., a Nemzeti Újság főszerkesztője olvasta ezt az áradozó kritikát, mert egészen biztos, hogy azt már csak a kartársi szolidaritásra való tekintettel sem engedte volna megjelenni lapjában. A József Attiláról szóló könyv szerzője ugyanis szinte beteges üldözési mániában szenvedve beperelte mindazokat, akik könyvéről annak idején illő bírálatot merészelték írni. Tóth Lászlónak úgy is, mint az Újságíró Egyesület elnökének ezennel szíves tudomására hozzuk, hogy az említett könyv szerzője ezzel nemcsak a kritika feltétlen szabadságát sértette meg, hanem vádirataiban megható vallomást tett József Attila és maga határozott szélsőbaloldalisága mellett is. A szerző B. I. 288—1944. számú „vádiratában” ezeket vallja:

— „Négyszemközt József Attilával” címmel könyvet írtam arról a költőről, akinek személyét és költői munkásságát szélsőbaloldalinak könyvelte az irodalom.

Mindenesetre meglepő az is, hogy míg a szerző vádiratában „irodalomtörténeti jelentőségűnek” mondja a könyvet, a Nemzeti

Újság csodálatraméltóan szintén a vádiratban szereplő dicsérőmondatot írja le. Mintha csak a szerző kerülő úton alibit akarna szerezni a maga „irodalmi értéke” számára!

Tisztelettel kérjük Tóth Lászlót, a Nemzeti Újság főszerkesztőjét, hogy sürgősen olvassa el a József Attila emlékét is súlyosan sértő könyvet, amelyben például szóról-szóra ezeket olvashatjuk:

— József Attila úgy elmerült a nőügyekben, hogy sokszor még az orrahegye sem látszik ki belőle. A szekszualitás vezérmotívumot nyert az életében. Ámulva néztem, hogy a penzióban Attila hol ennek a női lakónak a szobájában látható, hol olyan közhelyi, olcsó szavak kíséretében markolászatja előttem a szobalányt, amilyen viselkedésre soha nem tartottam volna képesnek.

A Nemzeti Újság főszerkesztőjének szíves figyelmébe ajánlom azt is, hogy a könyv egyik legszebb és legmeghatóbb fejezete az, amelyben a szerző József Attila és Alpár Gitta találkozásáról számol be.

Idézzük a szélsőbaloldali szerzőt, akit a Nemzeti Újság annyi szeretettel ajánlott olvasói figyelmébe:

— Amint Attila elbeszélte, nagyobb, előkelőbb társaságban vacsora közben baloldali szomszédként Alpár Gitta foglalt helyet mellette. Ahogyan leírta az akkor igen divatos filmszínésznő külsejét, színét, szagát, modorát, hangját, nevetését és mosolygását, arra e világon minden teremtett asszony büszke lehetne élete végéig. Jóllehet, szívesikarást nem kapott tőle, de egy kicsit megtorkolázta őt ez a csupanő jelenség.

Ilyen, vagy ehhez hasonló mondatok — zsidók és zsidónők elragadtatott dicsérete — tarkítják azt a szélsőbaloldali „irodalmi” alkotást, amelyet a Nemzeti Újság — bizonyára akaratlanul — olvasói figyelmébe ajánlott. Aligha hisszük, hogy a magyar katolikus papi kart és általában a katolikus napilap erkölcsös olvasótáborát ezzel a politikailag és erkölcsileg is megbízhatatlan könyvvel akarná traktálni a Nemzeti Újság.

Remélem, kedves Szerkesztő Barátom, hogy fenti kis felvilágosítás után maga a Nemzeti Újság tiltakozik majd legélesebben az ellen, hogy egyik meggondolatlan munkatársa — esetleg olvasatlanul — ajánlotta ezt a különös művet a jó olvasó figyelmébe.

Mindenesetre érdeklődéssel várjuk ezzel az ügygel kapcsolatban azt is, hogy a hasonló hálószo- és fürdőszobatitkokat feltáró „irodalmi” művek mikor tűnnek el véglegesen a magyar könyvkereskedések kirakatairól. Ezen a téren igen gyors és erélyes intézkedésre lesz szükség!

Sok üdvözlettel, hű öreg barátotok:

A *Magyarság* egyik legutóbbi száma hosszabb támadó cikkben foglalkozik Bányai László: „Négyszemközt József Attilával” c. könyvéről írott műltheti ismertetésünkkel. A cikk veleje röviden annyi, hogy a Nemzeti Újság könyvkritikusa *ájulthanqú dicsőítésben* részesítette, a „szélsőbaloldali” Bányai László könyvét s ezzel mintegy félrevezette saját, katolikus olvasóközönségét a szerző írásának erkölestelen célzatai felől.

Mondanunk sem kell, hogy a dorongoló cikk e sommás megállapítása oly meghökkentően igaztalan, s a tények oly tudatos elferdítésén alapszik, hogy közönségünk kritikai látásának tiszta megőrzése érdekében nem mehetünk el mellette szó nélkül.

Éppen ezért nem is térünk vissza műltheti ismertetésünk megállapításaira. Minden jóhiszemű ember láthatja, hogy abban nyoma sem volt az ájuldozó lelkendezésnek s egy „baloldali” szerző feldicsérésének. Szeretnénk elkerülni azt is, hogy a tragikus sorsú József Attila emlékezetét ne keverjük bele feleslegesen a vitába, amikor egész országostul sokkal fontosabb kérdésekről van szó. Csupán azt, kérdezzük meg a Magyarország cikkírójától, vajon nem tévedésből felejtette-e kéziratában a „szélsőbaloldali” jelzőt? Hiszen már a könyv futólagos átolvassása is bárkit meggyőzhet arról, hogy Bányai László *pontosan ellenkező* magatartást tanúsít azzal a világnézettel és világképpel szemben, amelyben József Attila élt és amelyhez a költő: irodalmi és társasági kapcsolatai révén köztudomásszerűen tartozott. Ellenszenvét, haragját nem is titkolja József Attila baloldali világával szemben. Sokszor inkább értetlen, mint értő, de mindenesetre: jóakarátú és jószándékú barátként tart ki éveken keresztül a hulló költő mellett. Bírálja magánéletét, a barátait, a társaságát, az „új női csukákat” s a „mecénásokat”, kik a századelei irodalmi hisztéria fáradtabb és olesőbb hevíletével kapták a „proletárzsenit” s aztán megunt játékszerként félredobták. Nem törődtek azzal, milyen érték pusztul el az eburneális gőgnek s a szellemi kérődzésnek abban az ájult csendjében, amely Ady Endre halála után alig egy évtizeddel a körüti irodalmi életet jellemezte. . .

Bányait valóban sok harag illetheti, sok megvetés érintheti, sőt az irodalom artistái és bukmékerjei részéről lesújtó bírálat is. Egyet azonban kétségtelenül a javára kell írunk: sógorát, a költőt nyilvánvaló jószándékkal meg akarta menteni a reávaró katasztrófától. Erre, az erejét és lehetőségeit felülmúló feladatra azonban aligha vállalkozhatott volna annak a „másik útnak” az ismerete nélkül, amely homlokegyenest ellenkezett József Attila útjával.

A szerző József Attilával családi kapcsolatba kerülvén, alkalma volt hosszú ideig figyelemmel kísérnie a költő életének utolsó drámai szakaszát. Tudjuk: meghasonlás, összeroppanás és öngyilkosság volt e nagyszerű, tehetséges költői pálya vége. Mi az igazság József Attila élete és halála dolgában, bizzuk a jövőre s a filológusokra, ha majd a harag s a kortársi rajongás fáklyái sorra kihunynak. Bányai könyve kétségtelenül sok érdekes adatot és megfigyelést tartalmaz a költő életének ez utolsó szakaszára nézve. Adatai közül nem egyet: nyersanyagként felhasználhat a tudomány, még akkor is, ha a szerző nem ért fel zseniális sógora magasságáig. Különb en ezt a tényt a szerző nem is tagadja s nem próbálja elkenni. A könyv nem egy részlete teszi reá [?] milyen gyökeresen ellentétes volt a felfogásuk kicsiny és nagy dolgokban egyaránt. Tegyük hozzá még, hogy a költő „nőügyeiben” is, amelyeket persze a Magyarország cikkírója ellenünk irányuló célzattal idézett ki Bányai könyvéből. Holott ezek az idézetek a maguk helyén a szerzőnek *különb erkölcsi felfogását* hivatottak igazolni. Mert ha ezeket az idézeteket a könyv általános tenorja vonalán vizsgáljuk, belőlük ismételtén csak az derül ki, hogy Bányai a nőügyekben való elmerüléstől is meg akarta óvni sógorát. Szó sincs arról, hogy e „szélsőbaloldali irodalmi alkotás” szerzője elragadtatással és helyesléssel kísérte József Attila erkölcsi hanyatlását.

Végső fokon tehát nemcsak lényeges szellemi és lelkialkatbeli, hanem kardinálisan eltérő erkölcsi és nevelésbeli különbségek is akadályozták kettőjük igazi találkozását. Egyik sem tudta a másikat „megtéríteni”. A köz- és magánélet számos problémáját bizonyára másként is láthatta a marxista szemléletű, sok tekintetben gátlástalan költő, mint a tradicionális, polgári látású Bányai, aki sokszor talán okvetetlenkedve, nyugösen, de emberi szempontból nagyon is érthető aggodalommal figyelte sógora eltávolodását, élete lassú felbomlását és lejtőre jutását.

A szerző szemléleti álláspontja tehát oly egyszerű és világos, hogy alig értjük, honnan kanyarintotta a Magyarország cikkírója Bányai neve mellé a „szélsőbaloldali” jelzőt s még kevésbé értjük, milyen okból vádol meg minket egy „baloldali” szerző memoir-jának lelkendező fel-dicsérésével?

Szívesen elnézzük és megbocsátjuk, ha esetleg tévedésről vagy elírásról volt szó. Vitazáróul csupán arra kérjük a Magyarország cikkíróját, hogy ha valamilyen okból személyes ügye vagy pörlekedni valója akadt a könyv szerzőjével, ebbe a huzakodásba semmi esetre se akarja belekeverni ilyen megtévesztő módon a Nemzeti Újságot...

— József Attila —

Petőfi még külső magatartásról és eszmékről énekel, Adynál a legtárgyilagosabb világproblémák is szubjektív énjének a vetületei; Kosztolányinál a költőművész szerepkörét láthatjuk csupán, míg József Attila verseiben — Adyhoz hasonlóan — az egész ember megmutatkozik. A természettudományok is az embert vizsgálták, szétszedték ízeire, fogát, körmét, agyának az összetételét szételemezték, lélektani kísérletekkel figyelték ösztönrezdüléseit és a kimutatható ideghatásokat, s közben az egzisztáló ember gúnyosan és kétségbeesetten érezte, hogy megfeledkeztek róla. A szociológia is tudományosan leírta az embert, ezt a társadalmi produktumot, s közben a társadalmat is produkáló ember úgy tapasztalta, hogy kisémmizték, megfosztották sajátos életétől.

Az egész ember teljes élete újra ott jelentkezett, ahonnan problematikája mindig kiindult: a metafizikában. Az ún. egzakt tudományok mögött újra feltűnt az emberi élet metafizikai lírája. A filozófiában tudományos módszerek keretei között, éppen ezért szürke árnyalattal, mert elvont fogalmak oksorával kénytelen operálni. Bár a filozófusok is mind tisztábban „érik”, hogy a legtudományosabb ismeretelmélet is lényegében metafizika, tehát az embernek a nagy ismeretlen előtt való tudományos megrettenése. A természettudományok részletproblémáinak gyakorlati megoldása pedig sohasem kelt olyan egzisztenciális izgalmat az emberben, mint pl. a Kant-féle Ding an sich megfejthetetlen csodája. S ebben az izgalomban bontakozik ki a teljes ember elrejtett lényege.

Ennek az egzisztenciális izgalomnak művészi kifejezése a költészet sajátos világa. Itt tehát az ember kérdése az első, s nem a művészi szakmesterségé. Mégcsak nem is a fehéregeret hűvös érzésekkel boncoló tárgyilagos magatartásé, hanem a szubjektív érzésekben egész mivoltára reagáló csodálkozó emberé. A költészet a metafizika leghódolabb gyermeke. S érdekes módon a gyermekben mutatkozik meg tisztán az ő lényege és minden tulajdonsága. Természetesen, ha nem kakukfiúról van szó, hanem a szülő fojtott, szenvedélyes tüzét fellobogtató édes gyermekről: pl. József Attiláról.

Az ősi emberi metafizikai problémák felmerülése többrétegű többmagvú személyiséggé tesz mindenkit, József Attila a gondolkozásról is gondolkodik s eljut az Isten megfejthetetlen rejtélyéig, vagy keresztbe vetett szálon művészi sérelmeitől a szociális problémák fájdalomáig, s mindez a legszemélyesebb ügye. Legtöbb ember börtönnek érzi az életet, s valamilyen forradalomban, vagy reformációban a börtön felrobbantására, vagy legalább is tágitására törekszik. Korunk a nagy

lázadások és az esetleges reformáció kora. A börtön és a lázadás viszonyában érdekes helyet foglal el József Attila. A magyar irodalomban az ő világa volt eddig a legnyitottabb, illetve legszéthullottabb. Elszakadt mindentől, jobban mondva kívül rekedt mindenben, s egész életében a begyökerezésért, valamilyen zárt életformáért folytatott kétségbeesett harcot. Ez a véres forradalmárnak kikiáltott költő abszolút konzervatív hajlamokkal rendelkezett, de szétoldódott élete a felbomló kultúrában nem érvényesíthette tisztán ezeket a hajlamokat. Apró kis forradalmárokon túl élete fordított tendenciát mutat: az ő forradalma már konzervatív hajlandóság. A mai korban forradalmi gesztussal ugyan, de visszafelé forgatta az életet. Ez a paradoxon József Attila életének a titka. Útja a proletár életérzéstől a forradalmon keresztül az Istenig vezetett.

1.

József Attila a szó legteljesebb értelmében proletár volt. Szeretnénk sok homályt eloszlatni e szó körül. Nem politikai, mégcsak nem is társadalmi fogalom ez, hanem életérzés, életállapot. Gondolom, a sokat vitatott „modern” jelző teljes tartalma. Ebben az értelemben modern volt és annak számít ma is a hellenizmus világa is. A proletár életállapot: a gyökértelenség érzése. A proletár elszabadult ördögsekér, amit előrehátra görget a szél. Lehet, hogy elszáradt tokjában a jövő zsendülő életének magvai zörögnek, de egyelőre ez még nem bizonyítható állítás. A proletár a gyökértelen ember. Nemcsak társadalmi értelemben, hanem az élet egészét átfogóan. Így proletár lehet az arisztokrata s az ősei kultúrhitét régen levetkőzött polgár is, éppen úgy, mint a paraszti életformából szabadulni akaró földműves. Legtöbbször mégis egy társadalmi réteggel, a munkássággal kapcsolatban használják a proletár jelzőt. Ez könnyen érthető, mert a munkás embert durván és radikálisan kiszakították évszázados paraszti életformájából, s egy kielemezhetetlen hatalom, a tőke szikkasztó bűvkörében gyökértelenné tették.

Nézzük József Attila proletár voltát. Legszembeötlőbb, s talán legművészi alkotása a Nincsen apám, se anyám kezdetű vers. Ez egész költészetén átremeg, mert egész emberségének az alapja is. A proletár életérzésnek klasszikus kifejezése, a modern magyar lírának jellegzetes hangja.

TISZTA SZÍVVEL

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csóköm, se szeretőm.*

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
hász esztendőm, eladom.*

*Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.*

*Elfognak és felkötnék,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.*

A gyökértelenség érzését maradék nélkül és művészi módon fejezi ki ez a vers. Felbomlott az emberben és körülötte minden, nincs többé tapadási felület és a nihilizmus semmisségét lezáró korlát. Nincsen apám, se anyám: az ember természeti és erkölcsi életének a gyökerei szakadnak el a család felbomlásával. A vér misztikáját, alakító és kötelező erejét, a természet legvaskosabb törvényét tagadja meg ebben a sorban. Kilép vele a természeti rendből. S egyúttal az emberi erkölcsiség fonalát is szétszakítja, illetve konstatálja, hogy ezek a természeti és erkölcsi törvények nem érvényesek, mert seholse találja őket. Mintha a legradikálisabban végig gondolt krisztusi követelményt látnánk magunk előtt: ha valaki az én tanítványom akar lenni, az tagadja meg és gyűlölje meg apját, anyját, feleségét, gyermekeit és úgy kövessen engem. Szakítson szét minden szálát, s úgy tartozzék énhozzám. Persze a krisztusi tétel örök követelmény, a József Attilaé viszont aktuális állapot. S Krisztus az elszakított gyökerek helyett az Istenbe akar maradék nélkül belegyökereztetni, míg József Attila a semmi szabadságába lépett ki.

Nincs Istene. Az értelmet adó transzcendens világ nemhogy személyes mivoltában jelentkezne számára, hanem végérvényesen eltűnik. Kozmikus gyökértelenség ez s a Semmi végtelenségének az érzetével jár. Aki kívül lendül a világon, az még Istenbe eresztheti a gyökereit, az még szilárdan és értelmesen élhet, ellentétben a gyökereit vesztett proletár emberrel. — Érdekes jelensége a mai kornak, hogy sokan család és Isten nélküli állapotban élnek, de gyökereket eresztettek a haza kézzelfogható ideájába és realitásába. Az új kor produktuma ez a szűkebb értelemben vett haza, mely különösképpen a középrétegek életében volt keret és gyakran tartalom is, ha másképp nem, az állam álarcában. Az örök embernek ez a részleges formája és tartalma is

hiányzik József Attila életéből. Megtagadja, mert nincs köze hozzá. Proletár mivolta lassan teljessé válik.

A következő két sorban ténylegességeket hárít el magától, bár kérdés, tényleges-e még az érvényét veszített valóság. Bölcsője volt, ha faragatlan fából, vagy a hűlő tűzhely tetején is, s szemfedője is lesz, ha más nem, a sáros föld: de ezekből kivesszett az érték, az emberi érzelmeket s életet formáló emlékezés és erő. A bölcső és a sír tovább plántáló és kultúrát teremtő hatalma. Szeretője is volt, akivel csókok között élt, de mit ér a szerető, ha frigid az érzés és értelmetlenül önző a csók. Az értelmet adó életmelegség hiányzik belőle, ami nélkül elszáradnak a megeresztett gyökerek.

Elemzett állapotában, de különösen művészi szintézisében klasszikus kifejezése ez a versszak a proletár gyökértelenségnek. A széthullott, keretnélküli élet nyitottsága mindenütt a Semmi végtelenjébe vesz. Felmerülhet itt egy paradox kérdés: Vajon az említett művészi szintézis nem formája-e az életnek és nem gyökereit befogadó talaja-e József Attilának? Természetesen az, de enélkül a proletárságon túlulató többlet nélkül nem tudnánk kifejezni és megragadni a proletár állapotot sem. Különben is ez csak formája a gyökértelen életérzésnek, s nem kerete az élet tartalmának. Mint ahogy nem volt az József Attilánál sem. Költészetében is embersége volt mindig a fontos, s nem a művészi szerepkör. Embersége lényege pedig a proletár életérzés volt.

Ennek az érzésnek társadalmi állapotát is kifejezi a második versszak elején. A koplalás nem szükségszerű járuléka a proletár sorsnak, de még teljesebbé teheti azt. — Mit vetkőzhet le még magáról az ember, milyen gyökereket vághat még el? Biológiai értékét, egyetlen lehetőségét: húsz esztendejét. Semmissé teszi, eladja bárkinek, bármilyen célra: az ördögnek is, ennek a minden talajtól elszakadt szellemnek, eszmének, gondolatnak, a tiszta negatívumnak. Ady Sátánja pozitív hatalom, kultúrlény ehhez az ördöghöz képest. Ő is hívja, kacérkodik vele, szeretné az életformáját élni, de végül kétségbeesve és megkönnyebbülten bevallja: jaj, nem így éltem. József Attila viszont így élt, bár minden mozdulásában szeretett volna másképp élni. Egész élete küzdelem volt a proletár sors ellen. De tartsunk sorrendet.

Az eddigiekből szinte logikusan következik a betörés és ölés lehetősége. Nem erkölcsstelenség ez a szó etikai és rendőri értelmében, hanem a jón és rosszon túllévő gyökértelen állapotnak a következménye. Tiszta szívvel csinálja, kötöttségek nélkül, de nem állati szabadsággal, hanem a kultúrszférán túllendült ember talajtalanságával.

Az utolsó versszak szerint majdnem egyet jelent élni, vagy nem élni. A halál számára nem értelmes tett, nem a teljes emberi élet szintézisének a lehetősége, hanem a gyökértelen élet gyökértelen vége. Ám áldott a föld, amivel elfödik és gyönyörű szép a szíve, ami koncentrálja az élet és a

halál gyökértelen állapotát. Talán ez a föld és az ilyen szív jelenti az abszolút szabadságot, ami után vágyik a börtönébe befáradt mai ember. Ez viszont a proletár életállapotból kifésülő új kultúrának a lehetősége. Talán. De ezzel most nem foglalkozunk, mert József Attila sem prófétált, s magatartásával és költészetével nem efelé mutat, hanem konzervatív módon a mi kultúrszféránkba kereste a visszavezető utat. Másfelé talán nem is vezet út.

Természetes, hogy ez a proletár mivolt nem ilyen teljes senkinek az életében sem. Ennyire nem gyökértelen senki, de csak ilyen kifejezésben művészi élmény az. A proletár sors gyökértelen nyitottságát nem akarom fejtegetéseimmel új szintézisbe lezárni, azért helyezük bele magunkat ebbe az állapotba, mert bármennyire tagadják is, nekünk is közünk van hozzá. József Attila magatartása a mai ember magatartása is, csak mindenki másképp él benne és másfelé mozdul belőle.

Az ember minden helyzetében a szabadságot keresi. Ez emberiességünknek az alapja és kritériuma, de megszámlálhatatlan sok körülmény miatt csak ritkán lehetünk szabadok. Vajon mi a szabadság emberi oldala: az uralkodás, a függés, vagy a függetlenítés? Lehet-e egyáltalán uralkodni? Föltétlenül lehet, csak az a kérdés, kin és milyen mértékben. Nem precíz a kérdésünk, mert az ember elsősorban a természetten akar uralkodni. Európa 2000 éve tanúskodik, hogy az nem sikerült soha. Generációk hosszú sora fürkészte a természet titkait, hogy úrrá lehessen fölötté. Mágiával, alkímiával, matematikával, természet-tudományokkal faggatták a természetet, s az konokul néma maradt. Tudunk repülni de időre azért megöregszünk, sejtéseink vannak az atomok világaról, de testünk azért a halálban szétbomlik. Vérforraló módon konok és szajha a természet. Mikor azt gondolod, hogy meghódítottad, akkor csapott be legkegyetlenebbül. Uralkodni nem lehet rajta. Nem lehet a másik emberen sem, mert az éppen olyan konok és megismerhetetlen, mint a természet, s ugyanúgy uralkodni akar, mint te. S nem lehet úrrá lenni magunk fölött sem, hiszen a pillanat koncentrátságot kivéve, idegenek vagyunk a magunk számára is. Élményeink tudatunk raktárában elhelyezett idegen darabok; s előkelő érdeklődéssel nézem, amint kezem ezeket a gondolatokat papírra rögzíti. Azért persze a természet erőiből valami keveset befogtunk a magunk szolgálatára, s a társadalomban valamilyen pozíciót kiverekedtünk, ami már uralkodást jelent egy csomó emberen (ha másfelét nem, hát szellemit), s akarattunk gyakran győz széthulló életünk fölött is. De mindez nem jelenti a szabadságot, mert ezek részletjelenségek csupán. Nem uralkodom, ellenkezőleg kiszolgálom a természetet, hogy mennél tovább megmaradhassak benne; a társadalomba beleszorítom az életemet, s körültagatom gyengéimet, nehogy cserbe hagyjon a

rettegő én. Az uralkodásban nem lehet senki szabad, még akkor sem, ha ténylegesen hatalmat kap a kezébe.

Szabadnak lenni — paradox módon — csak függésben lehet. A szabad függésben, amikor belső tiszta belátásból függünk az Istentől, a természettől, az emberektől és saját magunktól. Ez a szabad függés mindig felelősséggel jár. Akitől függök, azért és annak vagyok felelős. Így az Istenhez, s minden és mindenki máshoz felelősen tartozom hozzá, s ez az önként vállalt felelőség a szabadságom. Az Istenhez való viszonyulásom szimbolikus, s ez a szimbolika minden más közvetlen függés kritériuma is. A szimbolika a kultúra lehetősége és realitása, ezért emberi szabadság csak a kultúra állapotában lehet. Az ember akkor szabad, ha nem szuverén, hanem felelősen tartozik hozzá Máshoz. A felelőség a szabadság erkölcsi oldalát hangsúlyozza, így a szabadság a kultúra erkölcsi tette. Ez persze nem csak rám érvényes, hanem mindenki másra is, éppen ezért kultúrában despotizmusról szó sem lehet. A kultúra az egyenlő szabadság lehetőségét jelenti.

A proletár magatartás sem az uralkodás, sem a függés állapotát nem ismeri. A proletár függetleníti magát mindentől és mindenkitől; már amennyire lehet. Ebben a függetlenítésben gyökértelenné válik, s szabad bolygóként igyekszik lebegni tények és emberek fölött. József Attila magatartása példázza ezt a sorsot. Ő minden körülmények közt proletár, s gyökértelenségében szabadságra törekszik. Proletár sors és szabadság hogy viszonylanak egymáshoz? Szabadság-e a gyökértelenség, a mástól való függésnek a felbontása? A logika ellene mond az ilyen szabadságnak, de életérzésünk igenlését nem szabad elhallgatnunk. A kietlenség szabadsága ez, az árvaság döbbenete. Az organikus naturának, s a szellemi autonómiának a felörlése, luciferi kiszabadulás, kimerészkedés a Semmi világába. Végletesen fogalmazzuk a proletár sors és a belőle fakadó szabadság soha el nem érhető teljességét. S szerényen ideírom most ezt a döbbenetes kultúrkérdést: lehet-e nekünk még más szabadságunk, mint a proletár gyökértelenségé?! József Attiláról írok s Németh László jár az eszemben: ő természetbe, hajlamba, szellembe, görög és nyugati kultúrába, népiségbe, családba, sőt az Istenbe is behorgonyozta az életét, hogy elkerülje ezt a sorsot. Csökönyös volt, de a kapcsolódó horgok sorozatán mindenütt átüt a proletár életérzés és sors: a gyökértelenség szabadsága.

Ez a szabadság minden zárt életformának a felbontását jelenti. A paraszti kultúra faluközössége proletarizálódik, s a polgárság nem kevésbé zárt kultúrműhelye értelmetlenné válik. A parasztság falujában, s a polgárság kisvárosában a gyökértelenség föltétlenül anarchiát szül. Egyedül a világváros teszi elviselhetővé a proletársorsot, csak ott érzi magát „otthon” a gyökértelen, otthontalan ember, az új Babilonban, ahol atomizáltan lehet egymás mellett élni, s ahol a technikai civilizáció elősegíti a függetlenítést.

A paraszti kultúra proletarizálódik. A falvakban megszűnik a zárt organikus és szellemi élet. Közös sorsa ez népünknek más népekével, csak nálunk a technikai civilizáció segítő karja nélkül történik ez a gyökértelenedés, ezért pusztítóbb és siralmasabb, mint másutt. József Attila a Magyar Alföldről szólván, így ír: „nézzétek, ím, országu-ton, némán vándorolnak ki a jegenyék.” Gyökerét vesztette itt minden, még a jegenyék is, s vándorolnak ki a magyarok, most már nem Amerikába, hanem a proletársors gyökértelen szabadságába.

Ha lehet, a világváros peremére; nemcsak földrajzi hanem szellemi és lelki értelemben is a peremére. Ahol a kultúra helyét elfoglalta a gép, ez a csoda szörny-állat, mely természetellenes természetet rendezett be a proletároknak. Sok mindenben függetlenítette őket a természettől, s a vele kapcsolatos organikus élettől. Új embert produkált a gép a világváros peremén. „Ilyenek vagyunk. Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót, fejünkön másként tapad a haj.” Bizony másként és másról ejtjük a szót.

A gép lassan uralma alá tör mindenkit; gazdáját is, s azt is, aki távol él tőle. Felbont természeti és társadalmi kapcsolatokat s új istenként mutatkozik be, aki előtt térdre kell hullani. S lassan elvadul a gép, a megvalósult Übermensch, proletárrá tesz mindenkit, akár a város peremén él, akár a belvárosban. Parasztok és polgárok így jutottak bele a József Attila világába, leginkább talán azok, akik legjobban ágálnak ellene. A város peremén csak proletárnak lehet lenni, nemcsak társadalmilag, hanem életérzésben elsőrenden. A falvakból lassan kivándorolnak még a jegenyék is, s a külváros a világvárosok szívéig nyomul előre.

Így tükröződik József Attila költészetében a proletársors, a gyökértelenség szabadsága. Ez az alaphangja költészetének, mert teljes emberségével ebben az állapotban élt. Nem kiagyalt életforma volt ez, vagy gyönyörteli állapot, hanem kényszerű szükség, ahonnan József Attila minden mozdulásában visszafelé törekedett a kultúra szabadsága, s a kultúrát lehetővé tevő isteni metafizika felé. Rendkívül sok konzervatív hajlandóság élt benne, s most ezeken haladunk visszafelé egészen tragédiájáig, az öngyilkosságig. (Nem öngyilkossága volt tragikus, hanem az azt kiváltó motívumok.) Más költőnél a börtön ellen való lázadás a legnagyobb élmény és probléma, József Attilánál a kereteket megépíteni akaró lázadás vagy alázat. Az ő börtöne a formátlan semmi volt, amit mindenáron szűkíteni akart. A semmibe kidobott ember gyökereket igyekezett eresztetni mindenfelé. Vissza a családba, az értelmes szerelembe, vissza a kultúra szabadságába. Milyen meghatóan biztatja magát: „Aki majd főz is, esőkol is, kerül majd egyszer asszony is.”

A proletár életérzést először társadalmi úton próbálta levezetni a forradalomban. A szocializmusban új kultúrát próbált teremteni. Ez állt legközelebb a meggyökerezés lehetőségéhez, s mások is errefelé kerestek kiutat. József Attila forradalma konzervatív tett volt, mert a semmi helyére próbált szociális kultúrát plántálni. Ez a szocializmus már belül van a semmin, vagy a radikális újon, hiszen mostani kultúránknak szükségszerű hajtása csupán; ezért volt konzervatív József Attila forradalmi akarása.

Nem minden él nélkül és nagy sikerrel sajátította ki magának ezt a költőt egy politikai párt, illetve bizonyos világnézet. Nem valószínű, hogy József Attila tiltakozott volna ez ellen: közülközni valónak érezte magát egész életében. S mégis a legnagyobb hamisítás ez a kisajátítás, mert József Attila százszor több, mint politikai látása és akarása. Csak ez a magatartás volt a legkézenfekvőbb mód a semmiből való visszakozásra: a gyökértelenség helyett a társadalmi forradalom. Ezért kapott olyan nagy hangsúlyt ez költészetében, de emellett állandóan próbált gyökeret eresztetni az anyagba, a nőbe, a családba, s Ady mellett páratlan az Istennel való párbaja.

József Attila szocializmusa nem szalonbolsevizmus, egyáltalán nem csak egy párt látásának a realizálni akarása, hanem ős emberi követelmény: a társadalom alá szorultak emberi méltóságának propagálása és, ha kell forradalomban való érvényesítése. Taktikailag ez megkövetelt valamilyen politikai párthoz való csatlakozást is, anélkül, hogy az a párt felölelte volna teljes lényegét. Tőke és munka harca mellett ezért az emberi méltóságért folytatott küzdelem izzik nagyon sok versében: az emberen a megcsúfolt isteni arcot próbálta tisztára mosni.

Ez a legtisztább és leghasznosabb cél az olyan ember számára, aki maga is gyökértelenül lebeg a sok százezer gyökértelen között. Ennek a szocializmusnak megvalósításához azonban dinamizmus, hit kellett, s azt találta meg József Attila a forradalomban. Gyökereket elplántáló, életet növesztő meleg májusi szél volt számára a forradalom. Aki József Attila életét és metafizikáját nézi, az nem tagadhatja ki belőle ezt a hitet és dinamizmust. Konzervatív hajlandóságának első lépése volt a forradalom. Az atomizált gyökértelenség helyére organizmust és szellemi szálakkal átszőtt közösségi életet akart ezzel teremteni. Ennek ellenére se gondolja senki, hogy víziója valamilyen vértelen forradalom volt a farkasnak a báránnyal való szent ölelkezése. Nem, ő valahogy így fogalmazta a forradalmat:

— *Ejha, dönts a tőkét, ne siránkozz,
ne szisszenj minden kis szilánkhoz!
Ha odasujtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz —
a széles fejsze mosolyog.*

Az olyan emberben, aki megjárta a gyökértelen szabadság keservét, nagyon erős a vágy a kollektív közösség után és sokkal tisztább a szolidaritás ezzel a közösséggel. József Attila benne akart élni mások életében, ezért vállalta azok elesettségét és szenvedését is. Nem atomokat akart mesterségesen egymás mellé rakni, hanem organikus kollektív közösségre vágyott. Tudta, hogy forradalmi alapon nem testvériesülhet mindenkivel, hanem csak azokkal, akik érdekében vállalta a forradalmat. Ezekhez hűséges maradt egész életében, bár ez a sorsvállalás még a saját maga kérdéseit sem oldotta meg, nemhogy a mások szenvedését. Élete sokkal tágabb volt, a végtelen semmibe sokkal szétszóródottabb, semhogy minden akarását és látását itt gyökereztet-hette volna meg. József Attila kétségtelenül szocialista forradalmár volt, de az is kétségtelen, hogy forradalma konzervatív hajlamaiban gyökerezett. A proletár szabadságban élő ember a nihilizmus helyett a kultúrát vállalta. Pontosabban: tudatos akarással ezt igyekezett vállalni.

Am élete minden pontján túlélt a forradalmon, nem lett hűtelen hozzá, csak kevésnek érezte élete meggyökereztetéséhez. Tisztán látta, hogy az emberi méltóság több, mint a munkaerő ára, s a munka öröme már túlesik a forradalmon. Kereste az anyag jóságát és békéjét, a nő szerelmének az értelmét, s a családban az édesanyjából áradó örök lét illatát.

*Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt, mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.*

Irodalmunkban talán senki sem volt olyan közvetlen kapcsolatban az anyaggal, mint József Attila. Nem materializmus volt az, sőt még a panteizmus kifejezése is sántít. Nála az anyag él: anyag és törvényszerűsége, anyag és saját élete, anyag és női test azonossága meglepő biológiai életszemléletet árasztanak. Senki oly misztikusan be nem hatolt az anyag rejtelseibe, s egyé nem olvadt vele, mint ő. Szemléletében az anyag már eredetileg él, lélekkel rendelkezik, s az érzékelés, az ösztön, talán még a tudat is rokon lényegre talál benne. Paracelsus misztikája, vagy még régebről Thales, Anaximenes, s a sztoikusok hülozoizmusá éledt benne újjá.

Aki itt materializmust szimatol, az olvassa el „Óda” c. versét, s azt is elsodorja az anyagnak, s az életnek egygyé olvadt árama, ami József Attila legnagyobb boldogsága volt talán. Ez a semmibe kitaszított ember néha boldog ujjongással tapogatta az élő anyagot, s emberi gyökereket eresztett bele. Az emberi élet persze több, mint az élővé varázsolt anyag, s József Attila fájdalma is túlsikoltott ezeken a nyugodt intermezzókon. Az öntudatlan örökkévalóság helyét elfoglalta a tudatos lélek fájdalma, s az élő anyag kevésnek bizonyult a mohón kibocsátott gyökerek táplálására.

A mindentől elszakadt proletár sorsból legnagyobb vágyakozással mindig az édesanyjához tért vissza. Szinte nyugalmi állapotnak látszott életében az anyjához való viszonya. A semmi kétes horizontján mindig feltűnt az anyja alakja, s ő férfi korában is elsírta, hogy csecsere vágyik. A tébolyult anya alakját rajzolja meg, amint megtalált gyermekét ajnározza: „aludj el, édes, kedvesem, te, csitt, csitt, kicsikém, tente, tente. . .”, de a maga csitíthatatlan vágyáról beszél. Esőben, melegedő érzésekben, mindenben keresi az édesanyját, hogy kietlen szabadságában hozzá tapadhasson.

S a hús-vér édesanyját nem eresztette el soha. Emlékében mindig visszatér hozzá, s ezek a rátalálások a harmónia perceit jelentették számára. „Mama” c. versében édesanyja kozmikus alakká nő, s ebbe az óriásba bele lehetett kapaszkodni. Szürke haja lezárja a horizontot, s az ég nem a semmi távlata többé, hiszen az édesanyja „kékitőt old az ég vizében”. Úgy látszik, hogy ezen a kereten belül elfér egész élete, s a felfedezett ideál értelmet ad mindennek.

Ez az anyakomplexum azonban nem lehetett megoldás. Az élet keményebb és konokabb, mint ez a viszony; s belőle szövődő legenda, ha előbb nem, hát a koporsónál szétfoszlik. Olyan iszonyatos fájdalmat, szinte káromlást alig találunk a világirodalomban, mint József Attila feljajdulását, mikor a legenda szétfoszlása világossá lett benne. „Cigány vagy! Amit adtál hízelegve, mind visszaoptad az utolsó órán!” Rettenetes diszharmóniába csattan ki az anyja szerelmén való csüggése. Ez taszította vissza a gyökértelen szabadságba, a proletár sorsba, a kietlen semmibe.

*Kit anya szült, az mind csalódik végül
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

Ebben a viszonyban egy darab egészséges kultúra támadt, de ez az ember problémáját még nem oldotta meg. József Attilának ezen is túl kellett lépnie a halálhoz s az Istenhez; azon a tájon kellett keresnie a

talajt, mely gyökerét életesen befogadja, s emberi kultúrszabadságot ad neki.

Előbb azonban még egy kísérletével kell szembenéznünk. József Attila konzervatív természeté egész életén keresztül kereste az értelmet adó szerelmet. A nőbe, az eleven társba próbálta behorgonyozni az életét. Széthullt világában ez kézzelfogható valóság volt, s a nő éppen véges korlátokhoz tapadó mivoltában értelme az életnek. A valóságtól nagyon könnyen elrugaszkodó férfi számára éppen ezért örök menedék. József Attila is tudta ezt, s megpróbált élni vele: „... az asszonyhoz úgy menekülsz, hogy óvjon karja, öle, térde.” „Nincs egyéb menedék”, írja szorongva, s neki ez a menedék sem sikerült.

*Hallja, még él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett*

*kívül-belül
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket.*

Bizony kívül-belül menekülő volt gyökértelen szabadsága elől. Az utolsó szálak szakadtak az életében, a kivetett vasmacskák nem találtak sehol maradandó talajra. „A kultúra úgy hull le rólam, mint ruha másról a boldog szerelemben —”. Minden kétségbeesett erőfeszítése ellenére proletár sorsa beteljesedett. A szerelem robbanó erő volt az életében, a félelem elől való menekülési kísérlet. S ez sem sikerült.

*Jaj, majdnem szétfeszít a szerelem.
Jaj, majdnem összenyom a félelem.
Egy ölelésben, asszonyok,
ki halna meg velem?*

Nem maradt más számára, csak az Isten és a halál. Nem az egyházak Istene, mert ott csak papokat talál: „A görögkeleti vallásban nyugalmat nem lelt, csak papot —”, hanem a mindenben túllévő Isten, akihez éppen ezért lehet menekülni, mert még a Semmibe széthullott életünkön is túl van. Néha gyermeki együgyűséggel beszél erről az Istenről, leghétköznapibb dolgaiban is látja: a gyermekek golyózásában, a lányok csinosításában, a zsákhordásban. Mindenben, aminek elveszett az értelme. Dolgaiban rejtegeti és nagyon szereti ezt az értelmet, hiszen az életet szereti benne. Úgy beszél hozzá és róla, mint a pajtásáról, annyi gyengédséggel és figyelemmel, amennyit csak az értelmet adó szeretet

bonthat ki benne. Az értelmet és kultúrát kereső nagy gyermek boldog dadogása ez az örök Szeretetről.

Nem elvont eszme ez az értelem, hanem örök szeretetében, Krisztusban testet öltött valóság, olyan tiszta szeretet, hogy emberi formában, érzésekkel és gondokkal is elé lehetett menni, ahogy a Betlehemi királyok c. versében elmondja. Ilyen együgyű dadogással és szent szerelemmel azonban csak a legnagyobbak és legtisztábbak tudtak Istenhez jutni: az Assisi Ferencek. Ha József Attilánál töretlen lett volna ez a motívum, akkor felbomló korunkban a legnagyobb kultúraépítő és a legtisztább vallásos hős lett volna. Ám tiszta hitébe nagyon durva, cinikus salak is vegyült. Az együgyű dadogás közvetlen szomszédságában ott van a raffinált cinizmus, s nagyon tiszta szem, s még érzékenyebb lélek kell hozzá, hogy valaki különböztetni tudjon közöttük. Csak közepes látással is össze lehet cserélni a kettőt. A „Betlehem” és a „Betlehemi királyok” közti párhuzamban próbálja meg ki-ki lelki érzékenységét.

De cinizmusán túl József Attila ragaszkodott az Istenhez, érezte, hogy széthulló, kietlen életének Ő az egyetlen és végső menedéke. Örök emberi magatartással volt konzervatív József Attila ebben a ragaszkodásban. A gyökértelenség proletár szabadságában széthullott az élete, hiába próbált belegyökerezni mindenbe és mindenkibe, s nagy árvaságában így könyörög az Istenhez.

*Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva.*

Fogj össze, formáló alak,

*Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.*

Ám az Istenhez nem ilyen simán hajlik az ember, hanem egész életével. Ebben a viszonyulásban nem lehet semmit nemlétezővé tenni, a tények pedig a bűn és büntudat polaritásában viszonyítanak Hozzá. Gyermeki könyörgéseken túl ennek a sodrában mozdul az életünk az Isten felé. Nem könnyű tétel ez, mert a bűn realitását nehéz elviselni az embernek, s ettől még milyen messzire van a büntudat állapota. Az ún. modern világnézetek ezt a két tényt szeretnék kilúgozni az ember és emberiség életéből, mert ha ezek hiányoznak, akkor az ember sohasem keresi az Istent, s valamilyen világnézet egyszerű rabszolgája lesz.

József Attila gyökértelen szabadságában elutasítja magától a bűnt.

Gyenge emberek fecsegésének véli, akik cselekedni gyávák, s helyette a bűnről mondanak mesét. S egyszerre milyen döbbenetes ijedelemmel fedezi fel szívében az eredendő gaszágot, de még a felfedezés után is harcol ellene, s ebben a harcban megtagadja az Istent is.

*Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.*

*Én Istent nem hiszek s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.*

Ez az idézet a „Nagyon fáj” c. kötetének első verséből való, ugyane kötet utolsó versében azonban már így ír:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom,
mert semmit nem hiszek s nagyon
félek a büntetéstől.*

Mi történt a két vers között? A bűn realitása, s a büntudat is jelentkezett. A büntudattól már csak egy lépésre van az Isten, nem a gyermeki szelíd és jóságos, hanem a rettenetes és haragvó Isten. Akivel nem lehet tréfálni, aki a végzetünk és sorsunk. Aki eltaszít, vagy magához emel. József Attila ehhez az Istenhez is könyörög:

*Ijessz meg engem Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne ránts on el a semmi sodra.*

Békességet azonban nem talált nála. Senkinek sincs joga és lehetősége valaki élete végső tényeire utaló eszkatologikus megállapításokra, mi az Istenhez való viszonyunknak csak a földi vetületét szemléltethetjük. A belőle fakadó kultúrát, s a kultúra szabadságában megmutató emberit életet, amit mostani esetünkben azonban nem tudunk töretlenül érzékelni.

Az együgyű gyermeki hiten és a bűntudat kétségbeesésén keresztül így viszonyult az Istenhez, így tagadta meg, s így maradt ebben a vonatkozásban is egyedül. Az életnek ezt a feszültségét azonban nem lehet az összeroppanás veszélye nélkül sokáig kibírni. József Attila életében is felmerült az őrültség rettenete. Kietlen proletár szabadságában mindent megpróbált, hogy visszataláljon a kultúrateremtő élethez. Konzervatív erők mozdultak benne, de az élet semmilyen területén nem sikerült gyökeret vernie. Lassan már az őrültség rémével viaskodott.

Szomorúan és szatirikusan írja utolsó versei egyikében: „Atyát hívtál elesten, embert, ha nincsen Isten. S romlott kölkökre leltél pszichoanalízisben.” Az élet mély fájaldalmát, felfakadt sebét, sajnos nem lehet pszichoanalízissel gyógyítani, s József Attila mind jobban belebotorkált az őrület homályába.

Őrök végzete volt a körülötte siváran elterülő semmi. Ebbe a semmibe gyökértelen szabadságában szétfolyt az élete, de az ő élete folyt szét, tehát énje; legbelsőbb magja mezítelenül és remegőn ugyan, de eddig az övé volt. Ezzel az Én-nel próbált bekapcsolódni életes talajba, ebből próbált gyökereket eresztetni, s most az őrületben lassan ezt is elveszítette. Bármennyire kemény és rugalmas is valakinek az Én-je, lassan elfárad, elsorvad, ha a Más-sal nincs megértő kapcsolata. Az Én csak a Mással való kapcsolatában tarthatja fenn magát, s aki annyira egyedül marad, mint József Attila, az föltétlenül széthull. Ám a más ugyanakkor taszít is, s az ember így jut el a radikális Máshoz, a transzcendens Istenhez. József Attila életéből kihullott a Más, s iszonyatos szabadságában az őrületbe táncolt bele.

*Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem.
Ha megbolondulok, ne bántsatok.
Erős karokkal fogjatok le szépen;*

*ha majd egész valómmal kancsítok —
ne mutassatok öklöt, úgy se látom.
A semmiből vissza ne rántsatok.*

*Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom.*

A proletár sors beteljesedett, a gyökértelen élet, mint a bolygók vastörvényéből kiszakadt hulló csillag szétrobbant. Érte „mezítláb jött foltozott halál”: nem pompás és nagyszerű, hanem az öngyilkosság sunyi szelleme. Életének ez lett a kerete, de ez már nem emberi lehetőség volt. Az ember széthullott József Attilában.

Az élet értelme a szabadság: ezért lázad minden kor és minden ember sajátos életformája ellen. Mindenki börtönnek érzi megvalósult életét, ha csak a kultúra harmóniája klasszikus zártságával értelmessé nem teszi azt. E klasszikus zártság azonban csak a transzcendencia romantikájának a nyitottságán épülhet fel. Így a kultúra dialektikus természetű, ezért az ember örökösen lázad. A proletár életérzésben lehull az emberről a kultúra, s csak mint külső ruha lötyög rajta a civilizáció. Ebben a gyökértelen szabadságban nem emberi módon szabad az ember. József Attila ebből a kietlen szabadságból csapott vissza mindig a kultúra területére, s ezekben a konzervatív visszahajlásaiban gyönyörű formában építette is a kultúrát. De életének alapténye a proletár életérzés volt, s ebben hullt szét az ember.

Körtünet József Attila, bár gigantikus arányú. Emberségét és művét szétválasztani nem lehet, bár ebben a szintézisben nem a költőművész szerepköre, hanem az ember élete a fontosabb. Érdekes tapasztalása az embernek, hogy a proletár sors is börtön, hiába lényege a gyökértelen szabadság. Éppen ez a szabadság teszi börtönné, negatív börtönné, de annál kínosabb benne a rabság. Ezt azonban csak a halál előtt tudja meg az ember, mikor felsejlik benne a gyanú, hogy a halál több, mint a semmi. Éppen ezért a proletár életállapot metafizikai lehetőséggel terhes. A semmi metafizikai ingere a halálban teljessé válhatik. S ez a metafizikai inger termékenyítőleg hat vissza kultúrállapotunkra is. Ez a metafizika azonban sohasem a művészet, hanem az ember élete felől adódik, sőt csak abból születhetik meg a nagy művészet is, mint ahogy láttuk ezt József Attila esetében.

Felvethetjük a kérdést: vajjon csak visszafelé volt-e útja József Attilának, vagy pedig a gyökértelen szabadságból új világot is teremthetett volna? A mai ember legégetőbb kérdése ez, mert mindnyájan valamilyen hasonló életállapotban vagyunk. József Attila hőse volt ennek a harenak, de előre menni, túlmenni ezen a helyzeten neki nem sikerült. Lehet, hogy csak mi nem látjuk túllépése radikalizmusát. Ám semmi esetre sem bontakozott ki élete nyomán a régen várt és óhajtott új kultúra. Ő csak régi, évezredes kultúrákban jelent érdekes új szint. Ebből a zseniből az igazi nagysághoz valami hiányzott még. A semmiből túllendítő nagy hitnek az ereje. Nem az apró, főleg politikai forradalmárok mértékével, de az emberi élet teljességét nézve konzervatív volt.

*

A proletár József Attilában így mutatkozik meg az élet metafizikai háttere. Versei, illetve az azokban levő gondolatok csak kifejezői metafizikai magatartásának. Ez a magatartás: kimerészkedett a semmibe, s onnan visszafelé tekintve látjuk az életét. Nem konzervatív hajlama, hanem radikális állapota volt metafizikájának az alapja, bár

csak amannak megvalósuló magatartásában fejthetjük fel metafizikáját is.

Így vallott József Attila a lét értelméről a semmi és a halál polaritásában. De hol van költészetében a rendszer, kérdezhetné bárki; az a rendszer, melynek körvonalait érintettük ebben a tanulmányban. Sehol sincs, mert József Attila költészete történeti és nem rendszerező. Ő nem a rendszer kedvéért írt, hanem történetiségéből lehet kibontani a rendszert. Ám a halállal lezárt életekben nem a kronologikus sorrend a fontos többé, hanem a teljes életmű, az pedig már megkívánja a rendszert. Különben is József Attila élete nagy pillanataiban oly egységes volt, annyira teljes életét és művét tükröztető, hogy a kronologikus rendet még életében széttörte. Néhány villanásában benne van az egész rendszer, s ezek a villanások az időbeli folyamatosságtól függetlenül adódtak. József Attila néhány pillanatában rögzítette a teljes időt, s ennek a teljes időnek élete alakulásaiban való kibomlása a metafizika lehetősége. Az irodalomtörténet nem egzisztenciális tudomány. Közelebb áll a tudományhoz, mint az egzisztenciális életérzésben kibomló metafizikához, melynek pedig a költészet a tükröztetője.

József Attila életműve azért tárgya az irodalomtörténetnek és a költészettannak is.

Magyar Élet 1944. máj.

Vatai László

985. RAJZ, ELTÉPÉSRE

Sárga a fa, de sárgább
a fák között a ház.

A völgyből — gyöngy a vízből —
négy réce igyekszik föl:
négyféle hápogás.

Egy karéj világoskék,
egy karéj Balaton;
aztán sötétebb kékben
a fehérfelhős égben
a tihanyi halom.

És lent a sín, amelyen
lassan hét éve már
kijött a sárga ködből
— várta az árva költő —
egy meghívott halál.

Üres a sín, az úton
kocsi kocsi után;
dől Pestről, a Dunától
a menekülő tábor,
a rémült karaván.

Már októberi árnyék
alatt ülök, ülök;
négy napja hegyen-völgyön
mentettem volna bőröm —
már nem menekülök.

Park itt a faluszéle,
végig dísz juharok
állnak vigyázzba szinte —
kössön föl az egyikre,
akinek sok vagyok.

Öt perc a temető csak,
harangszóval teli.
Hullnak fejembe bőven,
temetnek békítően
a csend göröngyei.

Ki ágyát adta egykor,
hogy osszam meg vele,
ki sorsát eddig bírta,
üres a költő sírja,
hajtsanak bele.

Szárszó, 1944. okt. 17.

Illyés Gyula

986. IN MEMORIAM „LA BELLE PAROLE”

„La belle parole, en hongrois, ne signifie pas une expression parée: elle signifie l'argument qui a pris corps. La belle parole n'est pas seulement notre moyen, c'est aussi notre but. Notre but: une forme de vie sociale et politique dans laquelle la «belle parole» qui se fait valoir, l'argument à convaincre, l'appréciation et la discussion des intérêts humains, la conscience des interdépendances. Par nos activités, par nos écrits, par nos pensées, par notre foi qui fait appel à la raison nous essayons de faire revivre le besoin de l'unité humaine, besoin plus évolué

que celui du passé, tendant vers une unité plus parfaite, vers la liberté moderne, qui se discipline et qui ordonne. . .”

Voilà ce qu'écrivit de l'année 1935 le poète Attila József dans l'éditorial de la première livraison de la revue *Szép Szó* (*Belle Parole*), voilà ce que je relis en tête de l'unique exemplaire de cette revue qu'il soit possible de retrouver en Suisse, le numéro du mois de janvier 1938 que la courtoisie de mes jeunes amis vient de mettre à ma disposition. Cette livraison de janvier 1938 était consacrée à la mémoire du poète que je viens de citer, car il mourut, par sa propre volonté, à l'âge de 32 ans, au mois de décembre 1937. Le train devant lequel il se jeta devint un des symboles du destin des intellectuels hongrois jetés devant la machine destructive d'un système sans coeur, sans cerveau, implacable, qui anéantissait toute idée, toute volonté et broya sous ses roues ceux qui le servirent tout autant que ceux qui l'opposèrent.

La *Szép Szó* ne voulait que convaincre par l'argument. Quand nous voulons exprimer, en hongrois, notre intention de prouver à un adversaire ses torts et nos raisons, quand nous voulons souligner que ce n'est pas par la force, ni par l'influence d'une supériorité autre que celle de l'esprit que nous désirons lui imposer nos arguments, et que ce n'est que par notre logique civile, civique et civilisée que nous essayerons de le ramener dans la voie que nous estimons bonne, nous disons, dans notre langue: „Convaincre par la belle parole.”

La *Belle Parole* naquit par la volonté d'un petit groupe d'intellectuels qui essayèrent de tenter l'impossible: convaincre dans un pays où toute conviction sérieuse fut ridiculisée, ou persécutée, expliquer où toute explication au-delà des doctrines immuables de l'État néo-féodal était interdite, unir les esprits en vue d'une compréhension humaine, là où toute union permise ne servit que la force brutale. Nous espérions ouvrir les yeux des aveugles: nous échouâmes dans la Hongrie de Horthy. Ceux de nous qui survivront aux ténèbres reprendront sans doute le travail dans une Hongrie nouvelle, qui aura besoin de ceux qui prévoyaient la catastrophe et firent de leur mieux pour l'éviter. . .

Attila József, poète et essayiste, l'homme dont la vie et l'oeuvre devinrent notre étendard, n'était pas un de ces bohémiens anarchiques qui ne veulent que bouleverser tout ce qui existe. Dans sa première jeunesse il prit part dans le mouvement communiste dont, plus tard, il s'éloigna non sans y avoir appris la logique sévère de Hegel, Marx et Engels, logique qu'il continua à appliquer à tous les aspects de la vie car il fut toujours fier d'être socialiste.

Il se considéra comme le poète du prolétariat et, en „voulant enseigner à tout son peuple” (comme il le disait dans l'un de ses poèmes) il pensa, sans doute, en premier lieu aux ouvriers industriels et agricoles, qui lui furent encore plus chers que ses amis de la bourgeoisie

intellectuelle. Admirateur de Freud, il essaya de se servir des découvertes de la psychanalyse en les utilisant dans la poésie: „*Ainsi que l'enfant*” ce fut sa comparaison favorite, que nous retrouvons dans un grand nombre de ses vers. Sévère dans la forme, tout autant que dans la pensée, il n’aima guère les vers libres: il est étrange de trouver dans ses vers d’une forme si pure et si classique, des [termes] comme „Capital”, „lutte des classes”, „sublimation des instincts”.

A ses côtés se trouva dès le début un groupe d’amis et de collaborateurs, provenant de tous les points de l’horizon politique, de toutes les couches sociales. Pál Ignóty, journaliste radical, éditorialiste d’un quotidien libéral et héritier d’un nom qui servit comme nom de plume à son père, grand critique littéraire de la génération précédente; Ferenc Fejtő, essayiste, socialiste provenant de souche bourgeoise moyenne qui malgré sa jeunesse, a déjà souffert la persécution du régime, et deux ou trois autres, historiens, journalistes, poètes, démocrates, libéraux ou socialistes, formèrent la première équipe à laquelle se joignirent bientôt quelques autres jeunes intellectuels, parmi eux le poète catholique démocrate Béla Horváth, l’historien et essayiste, Andor Németh (émigré politique qui venait de rentrer en Hongrie), et Zsigmond Remenyik, qui, issu de la noblesse terrienne, est devenu nouvelliste et plus tard, auteur dramatique.

Nous trouvâmes aussi la compréhension et l’amitié des ouvriers industriels, ainsi que des petits paysans et des ouvriers agricoles qui luttèrent tous contre les conditions sociales intolérables du pays. Parmi les collaborateurs de la revue, plusieurs provenaient de ces milieux prolétaires.

Ce fut ainsi un groupe assez hétéroclite, uni seulement dans l’amour de la liberté de la civilisation, dans l’espoir d’une meilleure Hongrie, d’une meilleure Europe. L’humanisme nouveau auquel nous crûmes, s’inspira de la Révolution Française. Mais nous cherchâmes aussi à retrouver la voie d’une compréhension des peuples voisins, et, en même temps, un renouveau des nos propres institutions hongroises. Nous vîmes que ce n’était que par une lutte implacable contre les mots d’ordre du jour, mots d’ordre du fascisme, du nationalisme et de la réaction, que nous pouvions espérer sauver notre pays de l’emprise germanique. Un ordre social et économique plus équitable que celui du système dirigeant nous parut indispensable pour rassembler les forces latentes du peuple hongrois. Notre radicalisme n’avait rien de dictatorial, notre foi dans l’union européenne et danubienne ne manqua pas de véritable patriotisme hongrois, et seuls ceux que le poison allemand avait déjà corrompu pouvaient nous reprocher nos efforts tendant à accélérer une évolution sociale et un revirement politique inévitables.

C'était le printemps 1936 que parut, comme livraison spéciale de la *Szép Szó* un volume traitant des problèmes historiques de la Hongrie. Attila József y écrivit son poème magistral *Auprès du Danube* dont la dernière stance dit:

*Je veux travailler. Lutte assez ardue
que de devoir avouer le passé,
Du Danube — qui est passé, présent et avenir —
les douces ondes s'embrassent.
La lutte, que menèrent nos ancêtres,
se dissout en paix par le souvenir
et ordonner, enfin, ce qui nous est commun
c'est notre tâche et cela n'est pas peu.*

Le rapprochement avec les nations voisines, vœu émis par ce poème, fut servi aussi par les traductions des poèmes roumains et tchèques qui parurent de temps en temps dans notre revue, traductions dont Attila József était très fier. C'était lui en effet qui, parmi les premiers en Hongrie, se pencha sur la littérature de ces peuples que le système régnant ne cessait de couvrir d'épithètes d'opprobre. Vers l'automne 1937, trois membres de notre groupe, Pál Ignóty, Ferenc Fejtő et Zsigmond Remenyik osèrent ce que jusqu'alors personne n'avait tenté: ils firent un voyage de conférences en Tchécoslovaquie, mission d'amitié et de compréhension mutuelle, mission de la fraternité européenne et danubienne, qui prouva que ni les frontières contestées, ni la haine semée par les nationalistes ne purent jamais empêcher la communauté naturelle des deux peuples à se retrouver.

A cette époque Attila József était déjà malade, très malade. Son esprit, cette merveilleuse machine de précision, ne supporta plus les secousses du destin et les soins des médecins psychiatres furent vains: c'était l'approche du train meurtrier qui finit par l'écraser.

Le printemps de 1938, Ferenc Fejtő dut nous quitter: les tribunaux du régime le condamnèrent à une peine d'emprisonnement parce qu'il osa écrire, dans un quotidien, que les paysans hongrois trouveront de meilleures amis parmi les ouvriers que parmi les fonctionnaires d'État. De santé délicate, Fejtő ne put envisager la perspective de la prison: il s'enfuit. Paris, le port de la liberté l'accueillit. Bientôt Pál Ignóty, partit aussi, pour trouver, à Londres, un champ de travail digne de ses talents. Vers le début de 1939, le groupe original de la revue se trouva dispersé: Paris et Londres, New-York et Bombay hébergèrent ceux que les conditions de la Hongrie rendirent nomades.

Parmi ceux qui restèrent à Budapest, l'essayiste Zoltán Gáspár, le poète Béla Horváth et l'économiste politique Géza K. Havas

continuèrent d'éditer la revue: je ne sais pas s'ils vivent encore ou non, ces chers et bons amis, dont le talent et l'érudition se doublèrent d'un indomptable courage.

Au début de la guerre en 1939, la *Belle Parole* fut parmi les premières victimes de l'épuration fasciste de la presse: en même temps qu'un grand nombre d'autres revues, la *Szép Szó* fut interdite par le gouvernement qui voulut apaiser le voisin germanique en imposant le silence à ceux qui résistèrent à „l'ordre nouveau”. Pour sauvegarder l'indépendance de la Hongrie, on fit taire ceux qui ne cessèrent jamais d'être les meilleurs soutiens de cette indépendance. Le comte Pál Teleki, chef du gouvernement, homme d'État intègre et savant cultivé, crut cependant sauver son pays de l'emprise allemande en sacrifiant le peu qui restait de la liberté intellectuelle du pays. Mais un système qui nie toute humanité et toute civilisation ne respecte pas les compromis: tout comme ceux qui opposèrent la tyrannie, ceux aussi qui voulurent l'apaiser, succombèrent à leur tour, et, bientôt, le comte Teleki devint lui aussi victime du système qui ne pardonne pas aux intègres.

Et ainsi tous les douloureux sacrifices furent vains, et la nuit descendit sur la Hongrie au mois de mars 1944 malgré tous les efforts de quelques hommes clairvoyants. Mais nous croyons que la fin de la nuit se rapproche, et que dans une Hongrie nouvelle, démocratique et libre, revivra notre *Szép Szó*, La Belle Parole de la discussion franche et sage. Car les forces aveugles qui conduisirent la machine meurtrière s'engloutiront dans le néant, alors que l'esprit d'Attila József, du poète écrasé sous les roues, vit toujours pour nous guider sur notre voie de l'équité et de la mesure humaine.

Nouvelle Revue de Hongrie (Genf)
1944. szept.—okt.

Bertalan Hatvany

987. KI A TETTES?

A jövő vasárnap lesz 7 éve annak, hogy a magyar nemzet legtragikusabb utolsó negyedszázadának legnagyobb költője megszűnt élni. A magyar költőgénuszok sorozatában nem ritkaság a fiatalkori halál... Petőfi Sándor a magyar szabadság harcmezéjén a világszabadságot hirdetve halt meg alig 27 éves korában, amikor a Habsburg- és muszkavezető úri hazaárulók halálosan hátbaszúrták a magyar szabadságot... Ady Endre a Tisza-reakció által összetörve és megfojtva — röviddel azután, hogy az első magyar köztársaság tisztelgett nála — 1919 januárjában halt meg, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá... József Attilát az ellenforradalom sújtó nyomora és rafinált

terrorja csendes őrületbe, majd öngyilkosságba kergette: 1937 december 3-án Balatonszárszón a Budapest felé induló tehervonat kerekei alá vetette magát...

József Attila 1905-ben, Budapesten született. Hároméves volt, mikor apja kivándorolt és véglegesen eltűnt. Hatéves korában a Gyermekvédő Liga jóvoltából Őcsödön disznópásztorkodott. Hétéves korában került vissza Budapestre, ahol anyja mosással és takarítással tartotta el őt és két nővérét. Az első világháború kitörésekor kilencéves volt. Az ekkori időkre vonatkozólag írta később:

„Kivettem a részemet az üzletek előtt való álldogálásokból — volt úgy, hogy este kilenc órakor odaálltam az élelmiszerüzem előtt várakozó sorba és reggel félnyolckor, mikor éppen sorrakerültem volna, jelentették ki az orrom előtt, hogy nincs több zsír. Úgy segítettem anyámnak, ahogy tudtam. Vizet árultam a Virág-moziban. Fát és szenet loptam a Ferencvárosi-pályaudvarról, hogy legyen fűtenivalónk. Színes papírforgókat csináltam és árusítottam a jobb sorsban élő gyerekeknek. Kosarakat, csomagokat hordtam a vásárcsarnokban stb.”

1918-ban anyja már nagyon betegeskedett, ő újságot árult, román megszállás alatt kenyeresfiú volt az Emke-kávéházban. 1919 karácsonyán anyja meghalt. Attila hajósinas lett, közben a polgári negyedik osztályából magán úton vizsgázott. Kéthétig kispap volt, azután nevelő. A gimnázium VI. osztályát színjelesen végezte. „Már megjelentek első verseim is”, írta később, „17 éves koromban írt költeményeimet a Nyugat publikálta. Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam.”

Első versei szegedi lapokban jelentek meg és mint barátja, Németh Andor írja, felkeltették egy másik tragikus sorsú költőnek, az akkor már idősebb Juhász Gyulának az érdeklődését.

„... Felszólítására begyalogolt Makóról Szegedre. Juhász Gyula iránti tiszteletből ünneplő ruháját vette fel, de sajnálta vadonatúj cipőjét tönkretenni a harminckilométeres úton, botja végére akasztotta lábbelijét, majd ingét, kabátját, sőt nadrágját is. Juhász Gyula biztatására kötetbe gyűjtötte verseit. Ez »Szépség Koldusa« címmel 1922-ben jelent meg...”

Ehhez az első verseskötethez nagy megértéssel írt bemutatót Juhász, akinek később többszöri öngyilkossági kísérlet után kevéssel pártfogoltja előtt sikerült is meghalnia. Kísérő soraiban többek között ezeket írta a Szépség Koldusa költőjéről:

„... Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyatottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott génusz volt, amely Csokonait és Petőfit — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben — a

cudar és átkozott nélkülözés kőpárnáin és szalmavackán se hagyta cserben. . . Ám a fiatal palántát szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog égbé nőni. (Ezt úgy se engedik meg nálunk emberek és viszonyok, akár Petőfiről van szó, akár Adyról.)

. . . Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki! Ennek a szegény, csonka országnak egyetlen megmaradt és el nem rabolható kincse kultúrája és ennek a kultúrának reménységei közül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá a szépség és igazság magyar templomában.”

* * *

De a szépség és igazság magyar templomán kívül, József Attila gyors egymásutánban lett kukoricacsősz, mezei napszámos, aztán házitanító. Magánúton két évvel hamarabb érettségizett ugyan, mint osztálytársai, egy verséért már perbe is fogták (a Kúria felmentette), de könyvügynök és bankkönyvelő is volt, mielőtt a szegedi egyetem bölcsészeti karára beiratkozhatott. Maga írja később:

„Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított. De minden kedvemet elszegte az, hogy Horger Antal professzor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hivatott s két tanú előtt — ma is tudom a nevüket, ők már tanárok — kijelentette, hogy belőlem, míg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert »olyan emberre — úgymond — ki ilyen verseket ír« s ezzel elém tárta a Szeged c. lap egyik példányát, »nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését.« Sokszor emlegetik a sors iróniáját s itt valóban erről van szó: Ez a versem, Tiszta szívvel a címe, igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háborúutáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben »a kései korok számára«, Ignotus pedig »lelkében dédelgette, simogatta és mormolgatta« ezt a »gyönyörűszép« verset, ahogy a Nyugatban írta róla és ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává.”

Bécsben, aztán Budapesten folytatta egyetemi tanulmányait, miközben újságáruskodott, takarított, házitanítóskodott stb. hogy megélhessen. Nem tette le a tanári vizsgát, mert az akkorit vágó és a jelenleg születőben lévő új Magyarországot hirdető versei, az azok által visszatükrözött gondolkodása miatt úgy sem tanároskodhatott volna az ellenforradalmi Magyarországon, mint Horger sváb professzor jóelőre megmondotta.

Magyar—francia levelező lett egy pénzügyintézetnél, de letörve szanatóriumba került. Aztán írásaiból próbált élni. A Népszava munkatársa és a főleg általa megalapított (néhány évre rá „papírhány”

címén betiltott) Szép Szó irodalmi és kritikai folyóirat szerkesztője lett; de csak nyomorgott. Abban a pályázati írásában, melyből az önéletrajzi idézeteket vettük és amelyet 1937 tavaszán egy váilalathoz nyújtott be, ahol magántisztviselői állást keresett, így végzi be életrajzát:

„Magyar anyanyelvemen kívül írok és olvasok franciául és németül, levelezek magyarul és franciául, perfekt gépíró vagyok. Tudtam gyorsírni is — egyhavi gyakorlattal ezt a tudásomat fölfrissíthetem. Érték a sajtó nyomdatechnikájához, tudok szabatosan fogalmazni. Beesületesnek tartom magam, azt hiszem, hogy felfogásom gyors és hogy munkában szívós vagyok.”

De Csokonai, Petőfi és Ady örököse hiába fordul bármerre is: az ellenforradalmi rendszer kérlelhetetlen marad a kérlelhetetlen költővel szemben, aki nem tud, nem akar megalkudni. És „a költő hasztalan vonít”, mint írja egyik rémesen fájdalmas, de mégis gyönyörűs szép versében, mikor „egymás ellen új gyalázat serkenti föl a fajokat. Az elnyomás csapatban károg, élő szívre mint dögre száll — s a földgolyón nyomor szivárog, mint hülyék orcáján a nyál.”

Mégis éppen ebben a versében is, melyben sóhajtva mondja, hogy „itt csak meghalni sikerül” — és valóban rövidesen a vonat kerekei alá űzte az ellenforradalomnak a lázadó nép tehetségekkel szemben könyörtelenül érvényesített „egészségügyi kordon”-ja — feltör az utolsó versszakban a szabad és békés jövő reménye:

*S mégis bizom. Könnyezve intlek,
Szép jövőnk, ne légy ily sivár!...
Bizom, hisz mint elődeinket,
karóba nem húznak ma már.
Majd a szabadság békessége
is eljön, finomul a kín —
s minket is elfelednek végre
lugasok csendes árnyain.*

* * *

Költői és politikai lángelmék elhivatottságával jár, hogy a millióknak — osztályuk, nemzetük és a világ millióinak — sorsát, fájdalmát és felszabadulási vágyát fejezzék ki és utat mutassanak már akkor is, amikor még a milliók lelkében és agyában mindezek nem állanak tisztán, tudatosan.

Prófétai előrelátásukkal az élen járnak már akkor, amikor még mélyen a történelem méhében vajúdnak az eljövendők. Petőfit aránylag kevesen ismerték a hazában, még kevesebben merték követni, pedig a magyar milliók történelmi előrelépését ő mutatta meg a legtisztábban és

legbátrabban, mint aztán 1848/49 bebizonyította. Ady csaknem egyedül állt a nagy magyar tespedés közepette két évtizedig, de az úri áru Góliátokra törő „ezerévig nyomorgók százszor lesújtott bus csapatja” őt igazolta 1918/19-ben.

József Attilaé még az Adyénál is nehezebb sors volt. Az ellenforradalmi fehérterror mélyen a föld alá űzte és ott tartotta a szabadság forradalmi szellemét és súlyos következményekkel kellett számolnia annak, aki József Attila mellé még csak a szűkebb értelemben vett irodalmi téren is ki mert állani. Nem is sokan mertek. És a magyar milliók alig tudtak valamit arról, hogy a költő az ő bajnokuk volt és az ő jövőjük mártírja lett.

Mint Petőfi és Ady, ő is az egész nemzet sorsának katasztrofális végét látta kibontakozni a nép lesújtott voltának következményeként. A „Hazám” című itt mellékelt versének végén — 1936-ban, amikor még kevesen látták és vették komolyan a német veszedelmet, ő így figyelmeztette a hazát: „Adtál földmívest a tengernek, adj emberséget az embernek. Adj magyarságot a magyarnak, hogy mi ne legyünk német gyarmat.”

Figyelmeztetésére kevesen eszméltek fel: a hatalmat bitorló ellenforradalmi árulók nem adtak „emberséget az embernek”, sem „magyarságot a magyarnak” és így lett Magyarország német gyarmat! Az ellenforradalmi hamis hazafiak, a hatalombitorló árulók űzték öngyilkosságba a „szépség koldusát”, a magyar milliók, a magyar nemzet költőprófétáját.

Őt még jobban megkésve, mint Petőfit és Adyt, de ma már igazolja a történelem. A magyar szabadság már virrad s József Attila halhatatlanná válik nagy elődei mellett „a szépség és igazság” hazává való „magyar templomában.”

Kanadai Magyar Munkás (Toronto) 1944. nov. 30.

Sz. I.

988. JÓZSEF ATTILA

Most hét éve, hogy odavetette magát a szárszói állomáson a vonatkerekek alá. A költő halála mindig jelkép, kifejezi egész népe sorsát, ha dacosan mormogja is, mint Balassa: Úgy akartam, hogy így legyen; ha rőfögő vadkan szaggatja is szét, mint Zrínyit; ha nyomtalanul nyeli is el a föld, mint Petőfit; ha össze is tépi, bibliás ember a bibliáját, mint Ady; s ha át is eresztik az ércfalai a vérét, mint ahogy Gulyás Pál pusztult el, rejtelmesen. József Attila, az öngyilkos magyarság legszintetikusabb, legátfogóbb költője, öngyilkos lett. Míg élt is, a bukó Magyarország sebei fakadtak föl sorra lírájában.

Pesti proletárfíú volt, a mérhetetlen nyomorúság neveltje. Ha néha beszabadult a középiskolába, csendmunkálta agya hetek alatt évek anyagát őrizte meg. Tizenhét esztendő korában költő-csodagyerek, bő élettapasztalat, kristályos, virtuóz formakészség. De ugyanazon a nyáron tengericsősz, hogy fölntarthassa ténfergő létét. Egyetemig vergődik, tanár szeretne lenni, évekgig tanul külföldön, a legfőlkészültebb koponyák közül való, mégis holtig proletár marad, csomagot hord, bútort cipel, abból él. Munkás az apja, parasztvezér az anyja, s ő maga a művészet és a gondolat magas tetőin jár, míg le nem zuhan. A húszas évek óta ezért legszintetikusabb költőnk: a munkás, a paraszt és az értelmiség más-másfajta élményei forrnak eggyé életművében.

Parasztköltőnk, népi lírikusunk van több is, értelmiségi meg éppen légió. József Attila helye egyedülvalóan kivételes: ő elsősorban a munkásság költője. Napjaink között csak egy elődje van: Ady. De mekkorák ezen a téren az érdemei Adynak, csupán lehajlás, olykor majdnem zsáner nála a szociális hang, — akár a Petőfi „népdalai”, Illyés Gyulához mérten. József Attilának a külváros a szülőföldje, főtalaja; a munkás-sors pedig egyetlen lehetséges formája az életének, alapdallama lírájának. A nagy költő új világot hoz, új területeket fedez fel, s rendesen új nyelvet is hódít hozzá. József Attila a marxi ideológiát teszi költőivé, a száraznak, elvontnak érzett közgazdasági fogalmak kapnak tüzet és zengést nála. Skizofréniás lírája dialektikus művészet; rikató humor, mélyörvényű átlátszóság. Egy és mégis kettős ábrázatú. Senki ne felejtse el József Attilát, a költőt és a szocialistát!

Néplap (Debrecen) 1944. dec. 6.

J. G.

989. A DUNA KÖLTŐI

[...] József Attila Pesten született, Pesten élt s míg élete és szeme a külvárosi sivárságból átívelt az országos szimbólumhoz, vállalta már az egésztestet. A múltat és jövőndőt, sorsát, minden magyarok sorsával együtt. Ehhez az elszánt nagy vállaláshoz, melyet a szegénység és magány oly kristálytisztává érlelt, a Duna adta a hangsúlyt. A Duna emlékeztette őt és nemzedékét a magyar lét folytonosságára a megalázott keserű éveiben s a szűkebb hazáról felrepítette aggódó lelkét a szélesebb hazára, Középeurópára. József Attila egyik legszebb versében, A Dunánál a címe, összefoglalja maga és nemzedéke érzelmeit létünk kérdéseiről: mossa a partokat, mint anyja, a szegény mosónő, a mások szennyését. A gondolat a földrajzi tájról s a lírai mágiából visszatér Adyhoz: a politikai tájra. A leíró részletek után, amint a pesti rakodópart alsó kövén ülve nézi, nézi, hogy fecseg a folyó felszíne s

hallgat a mélye, átplántálja gondolatunkat a múltba és a jövőbe. „Mintha szívemből folyt volna tova, zavaros, böles, és nagy volt a Duna”. Szülei jutnak eszébe, a magyar anya, a kiskun asszony az Alföldről, és az erdélyi apa, aki félig székely, félig román volt. Dunai emberek. Benne, gyermekükben, már egyesül a sok széthúzó nemzedék és ellentétes erő: Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa. A jövő néz ránk a Dunából, sürget már:

*...Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövőendő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

1944

Szalatnai Rezső

990. JÓZSEF ATTILA

Idézlek ím a
rég sörházban
mosónő fia,
József Attila.

Éjféli holdnál
a külvárosban
szétkóboroltál.
Aj, költő voltál.

Babát, szeretőt
vágytál magadhoz
s nézted az esőt
verte a tetőt.

Soha se tellett
havi kétszáz fix
s fokhagyma mellett
gond gondot ellett.

A sínre dobtad
egy nap magadat,
Sorsa ez soknak,
oka az oknak.

Magyarországon
ha haltál, haltál
télen, mint nyáron
veréb a fákon.

Magyarországon
mit ér, hogy éltél, —
pír az orcámon
gyöngy a rózsákon.

Halálra táncoltatott lányok. 1944

Gellért Sándor

991. A MAGÁNYOS JÓZSEF ATTILA

„Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam” — ezt abban a *Curriculum vitae*-ben írta, amellyel egy tisztviselői állásért folyamodott, fél évvel halála előtt. E mondat-parány egy küzdelmes életszakasznak állít végső emléket. Az élet kalandjai, íme, itt megnyugváshoz érnek. A sűrű emléket békéssé oldja az értelem. Így lesz e sóhajvásnyi mondat egyszerre objektív vallomás és egy férfi elme kemény panasza. Az emlékeket nem zárhatja le semmiféle időbeli határ, úgy árad, amint a folyam sem állítható meg, hogy nyugodt kis tó legyen belőle. Látszat és valóság Ianus-arca szól ki megbékélve e mondatból, egy önmagát fegyelmező arány: az ember és a világ, vagy a költő és kora.

De mindezen ellentétek fölött van ebben a mondatban — mint József Attila egész életművében — egy hatalmas összetartó erő: a felmagasztosuló *magányosság* érzete. Kimondhatatlanul, de mindig sejtve, átélve, megszenvedve lebeg fölötte a döbbenetes egyedüllét. Mintha valaki kezét nyújtott volna, de a kerek világon nem akadt senki sem, aki e kezet elfogadná. . . És amint más azzal születik, hogy lát, hall, ízlel, szagol és tapint, ő talán mindezeknél erősebben érzi és tudja, hogy egyedül van. Él, mert — magára van hagyva. Minden lélekzete, sejtelve s félmozdulata szóttanul hirdeti a legnagyobb igazságot, amelyet önnön emberségéről és szelleméről mondhat: a határtalan magányt.

Látszat és való, szándék és tett, tett és következmény, ösztön és értelem — mind-mind ebben az életérzésben üledik le; terméketlenül

vagy elvetve, mint a mag, megbékélve vagy robbanásra készen, mint az örök elégedetlenség.

József Attila a szellem és az élet együttes harcát példázza a magány irtóztató hatalma ellen. Szellem és élet benne mindent úgy mutat fel, amint a magányra reagál. Hánytvetett gyermekkor, mely mást görcsösen egyetlen társadalmi osztályhoz csatolna, le- vagy fölfelé, nála a magány veszélyei közt altatja el lángját. Szerelmei úgy közelítenek felé, hogy gyengeséggel, nyugalommal segíteni akarnak a szörnyű egyedülleten; úgyszólván csakis ennek a segíteniakarásnak gondját hordja magában. Csökönös vágy vonszolja a biztos megélhetés — számára elérhetetlen — polgári támaszai felé. Még az oly jelentős élmény is, mint a munkásosztályé, csak törpe követő marad a magányosság óriási életérzése nyomán. A mélylélektan iránti érdeklődése minden tünetnél hangosabban beszél. A magány oly súlyosnak bizonyult, hogy ez élet és a szellem összeroskadt súlya alatt.

Ám ez a példátlan feszültség hírt is ad valamiről. A kor üzen a feszültségen át: „két milliárd párosult magány” — amint szabatosan e világot nevezte. Életművében a modern költői magány jut el végpontjához. Az emberi döbbenet mélysége veti árnyékát költészetére: ezen az úton nincs tovább, József Attila mindenét erre tette föl, egyéni sorsát, társadalmi helyzetét, rokonait, embertársait, józan tudatát, egészségét, tehetségét, mindent-mindent, magát az életét is.

*

A magányban a *sorsra* ismer. Az alkotó költő pedig egy igazabb, magasabb tudatra emeli sorsát. Ez — ha úgy tetszik — költői pályájának értelme és célja. Az élet és a szellem minden ellentétét csak a tudatosított sors békítheti ki. A tudatosság harmóniája lesz költészetének legfőbb eszménye.

Minél erősebb a magány érzete, annál hatalmasabb, jelentősebb lesz ebben a költészetben az *én*. S amit nem talált meg maga körül azt megteremti önmagában, odabent. *Én*-jében világnak kell felépülnie. Nem az érzelem, nem a „kék virág” keresése, de nem is a misztikum, hanem a helyzet kényszere teszi világépítővé. „Külön világot alkotok magam” ami a kísérletek esztendőiben büszke szándék volt, később a legridegebb valóság lesz, helyzet- és önismeret.

De hol kezdődik a maga igazságára épült világ? Árokra, sziklára és más efféle romantikus (képletes) határookra nem gondolhatunk. Világának határvonalait a tudatosítás szándéka vonja meg. A téli éjszakában a földműves „mintha a *létből* ballagna haza” — abba a másik létbe, ahonnan a költő aztán úgy nézi a téli éjszakát, „mint birtokát a tulajdonosa”. Hiszen már az övé, a maga világa. Minden társadalmi és politikai igazságon túl, azért fordul a gyárimunkások, a napzámosok és

a kifutók felé, mert ők azok, „kikbe a nagy kor beleszorul”. Egy külön világot tisztel bennük. A külvárosokban készül az „egész emberi világ”. A rokonlélek jajdul vissza majd a maga határai közül. Önnönmagában minden azon fordul meg, hogy újra teremtheti-e a mindenséget. Az ének „kihajol” ajkán, mint egy világ ablakán a hívó szó. Ifjúságában is csak arra vár, mikor lesz benne „látható remegésű” az első csillag. Jól tudja: ami felé közelít, annak egy épülő világ határán kell átmennie. És ezt szabatos szavával éppen az idősebb kortárs, a nagy költő felé mondja: „világon, mint üvegen át” jött felé az ének. Meg is látja, le is méri *kívülről* világát s belehelyezi a mindenség távlatába:

*A semmi ágán ül szívem
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

Ennek a világnak egyetlen véges pontja van: a végtelen. Ő maga tengerben és egekben él. Mint a halak és az istenek. Aki e világ felszínére kerül, ott költészetének híradása fogadja. Mindenki számára hallhatóvá teszi az önnön mélyéből jött híreket — ez költészetének jelentősége. Ilyen értelemben lesz költészete szolgálat a maga építette világrend szervezetében. Az, amit messziről ihletettségnak neveznénk, nála önnön világának fénybe borult kisugárzása. „Világízzása” hőmérséklete, vagy amint sokkal később írja: „Harminchat fokos lázban égek”. A pusztaváló így tágul, tudatosul egy új kozmosz méretei szerint. Lelkét űrnek mondja, hol mint „égitest kering” a kedves hiánya.

*

Ha hozzá költözik a szerelem, egész világának *Flóra* lesz az *ege*. A mindenséggel méri önmagát, egyenesen az egeknek kiáltja ki szerelmét. Mert aki őt szereti, az a „*fondor magányt* és a *mindenséget*” bírja szóra. Kedvesének minden mosolyát, mozdulatát és szavát úgy őrzi, mint „hulló tárgyakat a föld”, talaja annak a világnak, amelyet énjében felépített. A Föld, mely nem az övé, hiszen magányán kívül van, most már kihülhet. Szerelmük ég tovább. A költő nem felejt. Világot — a miénket — hamvasztott el szívében s most parázson vet lángot az új szerelem.

Ám a szerelem is tudatosul. Szinte félelmetes az a hang, amely a tudatalattiból szól hozzánk. A végsőig ért szerelemben felveti fejét a halálvágy. „Az elmúlástól tetten érten” egy múló pillanatba szorul a legnagyobb szerelem is s e pillanatban a lélek a tudatalatti rétegekből hallatja szavát: „Mert jó meghalni. Tán örülnék, ha nem szeretnél így”. Akkor megszűnne minden élet és a költő a maga világának őrhelyén

vége véghez vinné az „űri szemlét”. „Kiülnék a fehérhabú zöld egek, fecsegő csillagfellegek mellé a nyugalom partján, a nem üres űr egy martjára, szemlélni a világokat, mint bokron a virágokat.” Ez hát a végső magatartás, a mondhatatlan távolság most már a megbocsátást sem zavarja el. Nagyszerű asszociáció hozza fel az emléket, a Duna képét — a vontató Tatar gőzösről (amelyen valamikor, nagyon fiatalon József Attila kereste nehéz kenyerét); az űr alatt az egykedvű nagy folyam békés felszínét. A tudatalatti halálvágyból az emlékezés fényén át így jut el a megbékítő szerelemhez. De most már ezt a szerelmet az űr *igézete* lengi körül. Kissé dermedten és változtathatatlanul.

„Mint csokor van tűzve beléd a mennybolt” — így szólt Flórához és ez a megállapítás a legkevésbé sem a szerelem túlzása. Mint mindig, most is szabatosan szól — csak éppen önnön tudatának megvilágosult bolygójáról. A méretek nem tolódnak el, minden a maga helyén marad, csak e bolygóra éppen *egy valón túli igazság* visszfénye jut el.

A kisgyermeknek az egész világ mond altatót — annak a pillanatnak az ezredrészétől kezdve, hogy „Lehúnyja kék szemét az ég”. *Altató* c. versét szinte teljes egészében kellene idéznünk, talán bizonyosságul is ahhoz, mennyi báj lengi néha körül a költő űrbéli magányát. A távolság már csak „üveggolyó” ... — mert lassan kibontakozik rezdülésnyi finomságaival a *mikrokozmosz*. Ágak között kaparásznak az őszi ködök. Az esték könnyű fellegeken heverésznek. A teherkocsi szuszogó mozdonyról álmodik a vakvágányon. S ha a faluban már mindenki alszik, hát álmra hajtják fejüket „Lombok közt a tiszta, tág közők / s a levélrések.” Költő alig fogta még meg *így* a valóságot. Írott szóban alig finomult úgy eszmévé a való, mint ezekben a a csodálatosan szép sorokban. A mindent-átölelésnek a legexpresszívebb képeiben. Ki felejtene el azt az emberi sorsot, amelynek közelében „hideg kályhán csörömpöl, guggol a gond.” És azt az egyetlen sorból álló Balladát, mely szerint „Vízcepp az ég, viszi a szél.”

*

A költőnek megadatott végessé tenni a végtelent és hallhatóvá a *csöndet*. A mikrokozmosz csak a csöndben kelhet valójában életre. A költőnek meg éppen alapélménye a terhes hangtalanság. A csönd — így vallja — csak a szegény jutalma mert benne a szabadságot kapja meg. Ebből az élményből nő ki minden szépségével a külvárosi éj. Míg a csöndben „egy kis faldarab / azon tűnődik, hulljon-e”, az égen megáll, sóhajt az éj, aztán leül a város szélénél. Az éji sötét „a csönd talapzata”. A hangtalan téli éjszakában a lég finom üvegét cserjeágak karcolják meg. A csönd légnemű lesz, kihűl; „összekoccannak a molekulák”. A hallgatagság nyelvén gondolkozik a mindenség. Cseppfolyóssá lesz a csönd, aztán megsűrűsödik s így „ropog a havas mezőben”. Felold

minden bánatot, de feloldja önmagában a költőt is: „úgy lapultam a fa tövéhez, mint egy darab csönd” ... Ezért jelenhet meg neki — ha álmban is — *emberi formájában*, minden dolgok végső eszményeként.

Az épülő világ, amelynek tégláit verseiben hordozgatja, csak a *csend világa* lehet. Tudja jól: „csöndbe térnek a dalok”, ez hát az utolsó állomás is, a fényjelző határ, amely egyedül köti össze az ő világát, szüntelen hirdetvén az összhangot — szótlantul. A költő csak áll és hallgat. Őrtáll, „mint a mesékben.” A csönd pedig azt a fölemelő folyamatot takarja, mellyel „kitágul, mint *úr* az elme” ...

Ismét az úrhöz értünk. Ahonnan a csönd végtelenjében szétnyílik a mikrokozmosz s lassan, ködben és koromban, fényjelekkel és szállongó füsttel kibontakozik a való világ. Amint a füst a nyomasztó ég alatt, úgy leng a lelke a törékeny kor fölött. Valami vonzza a füst-metaforához. Talán a könnyedség, talán a szállongás, vagy a szabadság. Mert derűs ég alatt reményként áll a füst a kemény küszöbén; azon tűnődik, merre szálljon. Így, ég és föld között megragadja a nagy térbeli szabadság tudata. A tücsöknék a csillagok felelgetnek. A földi térség határai közt, még mindig kissé a végtelenből nézve, de már közeledve a keményebb talaj felé, előtűnik az „adott világ”. Fölötte csillagok játszanak. Úgy fénylenek, „mint a rácsok a hallgatag cella fölött”.

A *táj* arra vár, hogy valaki lelket adjon belé. A költő legalább is így mutatja be. Csakhogy nem kell lelket adni belé. A lélek már ott szunnyaszt a tájban. A költőnek csupán a lélek ablakát kell kinyitnia. S ha valóban „világizzása” hőmérséklete, akkor megragadva a tájtól, a felszín és mélyréteg, hegy és lapály, év- és napszak, történeti hagyomány és természettudományos gondolkodás egységes élményében, igézetében kell meglátnia a világot. Az örök háttér a Magyar Alföld marad. S a mindig látó szem a tűnődő, szemlélődő szabad elméé.

Szereti a telet, különösen a fagyot. Valamilyen eszmei világosságot lát a fagy élességében. A ritkuló levegő jó légkört ad a tiszta fogalmak élete számára. Ez az évszak elgondolkoztat. A „csattogó fagy” az erdőhöz köti csontos lovát pihenni. Az ég vasban áll. Az „erköles hűvös, kék vasát megvillantja a fagy.” A szelek, úgy ügetnek, mint lovak, amikor patájuk szikrát üt a hóban. Oly éles a téli éj, hogy éppen csak zengeni nem kezd. „Harang az éj”, az ég; nyelve a „kovácsolt föld, a lengő nehéz.” Fölcsillan az értelem fénye. És tündöklük — „mint a gondolat maga” — a téli éjszaka.

Nem volt még költő, aki oly sokszor írta volna le ezt a szót: *táj*. E név mögött a földrajzi egység tudatosságát érezhette. Áztán ez a fogalom az emberiséget éppen földhözragadottságában érzékelteti. Mintha arra gondolt volna, hogy a szellem majd úgy megvan a tájban, mint az emberben. Csak a kettőben együtt lesz teljessé. *Aranyról* azt írja, hogy arra gondolt, „mit gondolt csendjében a táj”. Egy másik versében a

költő hivatását és emberi helyzetét éppen a tájjal való kapcsolatában hirdeti meg. A költő, „*mint az első ember a lapályon: / két lábra állni próbál*”, hogy lássa, „*milyen isten rémlik a teljes tájon*”.

*

Aki úgy nyitja ki szemét, mint az első ember, az átfogóbban, igazabban látja a tájat. Nem *csak* a fölfedező szemével, hanem az építőével is. Az istenség, amelyet ott meg kell látni, még alázatba hajtja. Még mindenképpen teljességre vágyik. Helyzetképet akar adni. Hogy kikiáltssa ez egeknek: „Földtől eloldja az eget a hajnal” ... Ha a mikrokozmosz a valóságon túli állapot képe, ez a *valóság előttié*. Itt még minden rajta van a teremtés meleg lehellete. S ha a mikrokozmosz az alvás csöndjében kap legélesebb képeket, az *eszmélet-élmény* legvilágosabbban a hajnalhoz asszociálódik. Amikor még nem tűnt el teljesen az éj, de, íme, már itt a bizonyosság az új nap reményére. Az eszmélet még inkább szándék, mintsem maga a tudat. Egyetlen pillanatnak a varázsa, amidőn fénybe borul a világ. Nem tartós állapot, hanem valami nagyszerű átmenet, amelyet a költő lop el a valóságból. Egyfajta felemelő primitívség fénye játszik az eszmélkedésben. Az életkedv minden síkon elemibb fokon jelentkezik. Előtérbe jut a gyermekség mint eszmény. Hiszen „*csak az boldog, ki játszhat*”. A játék úgy tölti ki a dolgok lényegét, mint a levegő. A játékosságban az építés legszabadosabb örömeit élvezzi a költő. Mert a játékosság építés is, amelyben egy pillanatra a jó a széppel azonosul. Oly rövid ideig tart, hogy inkább csak vágy marad, illően a gyermekséghez. A mikrokozmosz mindenütt meghúzódik. A mind jobban elkanyarodó tudat közeiben a költő a legutolsó percig magában hordozza az érzetek e legfinomabb jegyeit. Az eszmélet azonban csak villanás marad. Szinte visszahozhatatlan. A valóság előtti lét önmagában nem talál megoldást. Ez az öntudat nem kielégítő.

*Elbáméskodtam s rám esett,
mint nagy darab kő, a valóság.*

Az eszméletnek azonban mégis marad emléke. A magasba törő eszmélkedés emléke él a *lebegésben*, amely költészetének kozmikus sajátossága lesz. A világ kimozdult tespedtségéből. Emeli megállíthatatlanul minden eszmények eszménye: az értelem. Az a tudat, amely az űrben, a mikrokozmoszban vagy a földi tájban lélekként kiáltja minden szabad elme felé: az értelem nem ráció csupán s a világosság nemcsak eszköz, hanem cél is, maga az emelkedés. Minden emberség igazabb lelke. „El innen, végre a magasba, föl!” — az irány immár nem kétséges. Abban a pillanatban, amikor megindul az istenek ellen „könnyű, fehér

ruhában”, végleg elrugaszkodik a föld kemény talajától. Tovább kell jutnia az értelemnél. Az eszmélkedésben áramot érintett s ez megremeg-teti lelkét. Halk remegés tölti el. El a földtől, tisztultabb légkörök felé! „...én is szállnék s szállna az ág / a ház, a szalma, felhő és a / sok egymáshoz kötött világ!”

Vagy gondoljunk csak anyjáról szóló gyönyörű versére. Hogy vágyódik el ott minden a földtől! A mosott ruhák „fényesen, suhogva / keringtek, szálltak a magosba” — ez az emlék, a jelen pedig mintha kikötne a mennyben: „szürke haja lebben az égen, kékitőt old az ég vizében”.

*

Valami azonban leköti a szállni-akarásnak ezt a vágyát. Valami őrködik a táj felett s a fekete földhöz szorítja az élet vándorát: *az idő*.

Ahogy „beomló alkonyokon” a város peremének teljes képe kitárul, ez a már nem *csak* környezet, a társadalmi és gazdasági helyzetkép, ember és anyag, munkás és gép együtt. „Lelkünkre így ül ez a *kor*”, — a táj maga megfoghatatlan idő, amely így egy hangulatban, egy társadalmi-gazdasági-lélektani helyzetben, a világ értelmére száll. Mint a legsúlyosabb valóság. Mint a „kő az űrön át hangtalan”, ránk esik a múlt.

Idézzük fel *A Dunánál* c. ódája páratlanul szuggesztív megnyitó képeinek emlékét: „És elkezdett az eső cseperészni, / de mintha mindegy volna, el is állt.” Ahogy hull-hull a végtelen eső s veri a határt, már „örök eső módra” hull maga a múlt is. Nincs is szükség semmiféle hasonlatra. Táj és idő egymással azonosul az értelem felemelő tudatában.

Idő és táj között eltűnik minden határ. Mintha itt megdőlné a tér- és időbeliség koordinátarendszere. Ha a táj idővé válhatott, nem váratlan, hogy most már az idő viszont térbeli fogalom lesz. Egy nyári délután — a mikrokozmosz szemlélet erejében —

*Az idő semmit játszik
langy tócsa most, megállt.*

Azonban csak a mikrokozmosz arányai között állt meg. A világban nem. Ezt, mint bányász maga előtt a szenet, „*makacs elmúlás*” tolja. Az ember csak vendég a „múlt és jövő asztalainál”. De ebben az elmúlás-hangulatban minden élményszerűsége is győz a költő tiszta építő szándéka; az emelkedés utáni vágy. Ha az idő és tér között eltörpülnek a határok, az elmúlás éppen úgy szállongássá, lebegéssé válik, mint az eszmélet a táj felett. Csak a magány híradása zavarja meg ezt a lebegést. Az egyedüllét kérdéssé formálja a vágyat:

*A lesi-csász idő elől
ki szállna el velem?*

És mindez még nem elég. Az időnek az én-nel, a tájat magába fogadó s az elmúláson győzedelmeskedő hatalommal is szembe kell néznie. Megolvad az egyéniség pörölye alatt. Múlt, jelen, jövő elveszti határát. Az idő már nem három dimenziójú fogalom: „Egy pillanat s kész az idő egésze”. Táj is, szállongás is, múltat, jelent, jövőt magába foglaló *egész*, egyén és közösség, „öröm és bánat”. A költő egyénisége lett úrrá fölötte. Vallja: „A világ vagyok — minden, ami volt, van”: a testet öltött emlékezet, az emberiségben szárnyra kelt öntudat — ez József Attila diadalmas költészete.

*

A költészetét tüzelő igény, a pusztá jelennel szembekerülve, a leghatározottabb elégedetlenséggé válik.

Az az aspektus azonban, amellyel ebben a dolgozatban József Attila költészetéhez próbálunk közeledni, nem nyújt teret ahhoz, hogy életművének társadalmi és politikai gyökereit vizsgáljuk. Eddig sem a gyökereket figyeltük, hanem az egész művet és lehetőleg nem külső szempontok szerint, hanem *belülről*. Ezek szerint tehát nem a Korhoz arányítjuk a Művet, (ami nem jelenti azt, hogy megtagadjuk e viszony kérdésének nagy fontosságát). Az arányt fordítva kell felállítani.

A fentiekben is a Művet *mint* egyetemességet próbáltuk felfogni és megismerni. És ebben az egyetemességben a jelen kor csak egy elem a sok közül. Bármennyire sürgető tehát ennek időszerűsége, nem helyezhetjük a Korba a Művet.

Mi ezt az életművet éppen mint egy külön, teljesebb egészet szeretnénk felmutatni. Mert, — ha nem tévedünk — Mű és Kor illetően felfogásában a *költészet szempontját* ragadhatjuk meg. Amely szempontot ebben a dolgozatban félreérthetetlenül állítunk minden időszerű politikai, társadalmi szempont jelentősége elé.

A Művet — szerény erőnkhez képest — önnön mértékeivel igyekszünk felmérni és felmutatni.

Az imént költészetének alapvető igényéről szólottunk. S ha ez igény a jelenre tekintve elégedetlenséggé válik, itt persze nem szabad arra a viszonyra gondolnunk, amely a nagy romantikusok elvágyódása és az egyszerű hétköznapok szürkésége között fölmerül. Az igény itt — *az értelem igénye*. Ez, szembenézve a hétköznapokkal, csak józan felismerést szülhet. Annak a magatartásnak, amelyet a költő eszméletnek nevezett, itt a másik arculatát kell meglátnunk. József Attila — és ez egyik legnagyobb érdeme — hű ehhez a költői és emberi magatartáshoz. Ami

bizony nehéz, sőt, sok szenvedéstől súlyos hűség. Az alkotó próbát áll ki: mennyire tud és akar ragaszkodni a *magá kiépítette világrenszerhez*? A ragaszkodás foka azonban nem annyira róla, mint inkább művének erejéről, nagyságáról tesz tanúbizonyságot.

József Attila túlon túl kiállotta a próbát. Egész életével fizetett ezért a hűségért.

A jellel szembekeverülve lett költészete egy nagyszerű szándékból veszelés, de nem kevésbé nagyszerű kísérlet. Az eszmélkedés frissességét lehűti a tudat hidege. Bizonyosságokon — és nem lenge ábrándokon — sötétül el rezignációja. Az a magatartás, amelyet az eszmélkedés másik arculatának nevezünk, most már egy külön műfaj-körben bontakozik ki. Ezt a kialakuló műfaj-kört inkább a szemlélet és a hang, mintsem a forma sajátossága tesz jellegzetessé. Egész költészetén átvonul ez a szigorú valóságra tekintő szemlélet, műfaji keretet azonban csak a rezignáció ad igazában neki. Mert a jelen valóságának állít emléket *helyzetképeiben*.

Konokan, büszkén ragaszkodik magatartásbeli hűségéhez. De ragaszkodik ihletének forrásához: a rajta kívül álló valóság értelmének kereséséhez is. A valót nem fordíthatja ki sarkaiból. Csak úgy láthatja, ahogy benne az első eszmélkedés sajátos szemléletét kialakította. Szemlélet és valóság, az alkotó világren és a törekeny jelen között mind ridegebb lesz a feszültség. A költő nagyon is tudatában van mindkettőnek a reális értékével. És minél jobban erősödik benne a tudat, annál kevésbé engedi meg lelkiismerete, hogy e feszültség feloldását megkísérelje. A legmélyebb *önismeret* és a körültekintőbb *helyzetismeret* között lesz világos a *tudatosság önmagával való kibékíthetlensége*.

*

A helyzetkép nem biztató. Népegészségügy, választójog, kivándorlás, munkabér, parasztság és nemzeti függetlenség — megannyi kérdés, mit a költőnek vállalnia kell. És valamennyi problémát közrefogja minden baj okozója: a nyomor. Sokszor szól erről, értve rajta a természetes polgárosulás hiányát és azokat a rendellenességeket, amelyek ilyen állapotok között társadalmi fejlődésünket jellemzik. A társadalmi boldogulásnak szüntelen érzett hiánya keseríti el szociológiai szemléletét. Sohasem mondott le egy társadalmi, politikai és erkölcsi forradalom jogáról. Fennen hirdette a „komor föltámadás titkát”. Az értelem, a felelősség, az önmagához való hűség föltámadásáét.

Mindezek mellett van azonban helyzetképeinek egy másik alapszíne is.

*Az ember végül homokos
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

A világ nem változtatható meg. Megbénul önnön boldogtalanságában. Kivész belőle még az igény is, hogy különb legyen. A vigasztalanság felhői gyülekeznek fölötte. Mit tehet az ember? Összehúzza magát, figyel és vár. Dokumentumokat gyűjt. Higgadtan és körültekintéssel. Elvégre mit szólhat az ellen, ha az emberiség éppen az értelmet unta meg? Az eszmények nélküli élet következhet — a sivárság s az emberen aluli érdektelenség. Az emberiség pedig — és ez a megrázó éppen — nem is érdemel meg más sorsot. Még azt sem érdemli meg, hogy elemi jogaira figyelmeztessék, mert nem tudna azokkal mit kezdeni; „...nem állok én vigaszra ott, / ahol szeretni szégyen.”

Pedig ugyanekkor József Attila *belső szemlélete* — megérve az eszmélkedés időszakában — egy nagyon is nyugodt tisztánlátáshoz jut el. Ennek a tisztánlátásnak a legjellemzőbb vonása a *szabatosság*. A formai szabatosságnak tartalomban az egyénnek önmagával és a közösséggel szemben érzett felelőssége felel meg. A felelősségtudat alapja azonban csak a gőgösen büszke emberméltóság lehet.

*Emberek, nem vadak —
elmék vagyunk!*

S az elmékhez méltó életforma legtökéletesebb normái a *rend* és a *szabadság*. „Célunk — írja folyóiratának homlokára — az a társadalmi és állami életforma, amelyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül.” Rend és szabadság: nemcsak a politikában, hanem a társadalomban és az erkölcs terén is. Mert „a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadság” nélkül nem képzelhető el semmiféle haladás sem. Rend és szabadság harmóniájában érzi meg valójában az ember a végtelent.

*

Mi hát a költő helyzete és a költészet értelme a rend és szabadság világában? A helyzetkép célzott azokra, akiknek „emberhez méltó” gondjuk van. E nagyobb gond vállalása alakítja, élteti a törpe elitet az áradások idején. A költészet pedig ezen eliten belül a reménység jeladása. Ha nincs más, hát jó — mint egy helyen írja — a jambusokba belefogózni. A költészet, éppen elvonatkoztatott lénye miatt lesz így az egyetlen kézzel fogható valóság. A költő remél — bár hiába, „mint tudja, ki halottat költöget.” A világ oly sivár, eszme és valóság között — mert mindkettőt túl jól ismerjük — oly megjárhatatlan a távolság, hogy a halottköltögetés a legszebb és a legjobb emberi szolgálat marad.

A dokumentumok a világ felszínét mutatták be. A költő feladata az, hogy a valódin túl megmondja az *igazat* is. Az igaz pedig az „adott világ

varázsai" közt nő magasra. Szinte az „adott világ varázsaival” azonos. Mik azonban e varázsok? Egyik versében a költészetet az éji folyó csillagának nevezi. És különös, hogy itt talán a való égi másával szemben a menny földi fényének eszményét állítja a költészet elé. Az az ég azonban, amelynek földi másáról immár szó lenne, saját én-jének ege.

Az e világon való élet forgószelelnek tűnik fel előtte. Jó, aki e forgószelelben helyt tud állni. A költő ezt próbálta meg; „... születtem, elvegyültem és kiváltam”. A helytállás büszkévé, konokká teszi a magányt. Művére úgy tekint vissza, mint egy leltárra, melyet egykor halkan dúdolt s mely most „immár kész”. A dúdolás hetykeségétől így jutott el a méla tűnődésig és a tudat utolsó végleteiig. Vége minden játékoságnak: „a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék, én már nem tehetem...” Rövid kijelentő mondatok, szabatos jelzők között pillantjuk meg büszkén felemelt fejét, csillogó nyílt tekintetét. A szabadság most már nem a politika, vagy a társadalom kérdése, hanem a felnőtt, érett férfi fő követelménye. Ez a férfi, szúrós szemmel, vigasz és bánat nélkül áll a forgatagban. S mert költő, hát számadást tesz a maga helyzetéről. Zárkózott, mert nem talál embert és világot, hol zárkózottsága megnyílhatna. Az eszmélet tudatát felváltja a tapasztalaté: „magamtól tudom, mi a jó”. Tanácsot nem igen adhat. Semmije sincs, csak magánya. Példaképpül nem szögezhet mást senki elé, mint ezt. „Légy, ami lennél: férfi”.

Minél erősebb, bátrabb és zárkózottabb ez a fegyelem, annál jobban láthatóvá lesz egyedülléte. De ezen a ponton a tudatosított egyedüllét már nem teremt új világot. A tapasztalat nem buzdít semmire. A mindenképpen felfokozott tudatosság a dolgok végleteihez vezet. Sohasem titkolta: a férfigang, a helytálló tűnődés csak kényszerűség volt, egy melegítő ruhadarab. Ez teszi az embert — de nem a költőt, akiben minden értelem magasba nyúlt.

Ráeszmél, hogy az önfegyelmzés mögött nem adott számot valamiről, amit nem takarhat férfigang és büszkeség, példamutatás és szabadság. Tudatára ébred, hogy a neki megadott eszmélettel visszaélt. Megfeledkezett — úgy hiszi — a *felelősségről*, amely nemcsak kötelessége, de egyben érdeme is lehet. És nem érez magában olyan erőt, amely e ráismerés ellen lázítaná. A kör bezárult. Valóban nincs menekvés. Maga vallja: „én túl magasra vettem magamat / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre”.

Csak *rajta* lehet segíteni, de ő már nem segít. Igen, még mindig segíthet az *emlék* és a *szeretet*.

Hangja sohasem volt idegen a csöndes alázatától. Most kérő lesz. A kéz, amelyet kisfiúsán kinyújtott s hogy nem akadt senki, aki megfogja, most, lehanyaglásában könyörgésre kulcsolódik. Gyógyíthatatlanul egyedül van. Magányosabban, mint a halál. Jöjjenek hát az emlékek s

mint az ólomkatonák, védjék meg őt piciny ágyúikkal. Jöjjön az édesanyja, munkában megtört derékkal és simogassa meg fáradt fiát. Hiszen senki sem segít, se barát, se testvér, se nő, se párt.

És ha már gyógyíthatatlan a magánya, tegye könnyűvé a szenvedést a szeretet. „Jaj, szeressetek szilajon / hessentsétek el nagy bajom!”

*Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim.*

Utolsó kötetének előhangjában már azt tartja csak rokonlelkének, „ki a semmibe hajóz”. Ő maga is a semmi hajósa lett. Könnyezve kéri: „A semmiből vissza ne rántsatok”. Nála senki sem lehet magányosabb; hiszen a hűséget képviseli „az üres úrben tántorgó világon”.

De hiába minden könnyörgés. Visszhang nem érkezik s a szeretet egyre késik (azt nem hallhatja, ezt nem láthatja, mert „Hét Toronyba” zárta már magát). Foszlik, szakadozik az utolsó szál is: csillogó, tiszta eszméi között sem vél már rendet találni. És a legtökéletesebb eszmény: a tudat is elborul. A költő azonban még mindig látja önmagát.

— ...de én sírok, kiáltozom:
szeress: ne legyek rossz nagyon —
félek a büntetéstől.

Valami kimondhatatlanul fáj. Maga az élet. Az értelem. A maga, de talán minden ember, minden idő bűne. *Nagyon fáj* c. költeményében már a megbomlott mindenségnek kell vele sikoltania ezt a fájdalmat.

Kihunyó életkedve maga a büntudat. Megadja magát, nagyon fél a büntetéstől. De nem ismeri a bűnt, amelyben vétkes. És nem ismeri a vádlót és a vádiratot, amelyet pedig — ismeretlenül is! — jogosnak vélt. Itt minden feszültség önmagáért terem. A létről lekopott, letört minden valóság és eszme. A lét az ürrel azonos.

*Le vagyok győzve (győzelem, ha van),
de nincs, akinek megadjam magam.*

A teremtő költő önnön embersége alatt roskad össze. Ő, aki az „adott világ varázsaiból” külön világot alkotott, aki szellemnek és tájnak új szintézist tudott adni és aki költészetének nyelvét s gondolatvilágát a mikrokozmosz finomságok utolérhetetlen titkaival ruházta föl, — vesztés lesz a modern emberségének magányával vívott csatában. A mélylélektan, a szociológia és a bölcsélet nem segíthetett. József Attila, akinek a csöndes alázatban és az emberi szabadságszere-

tetben fogant értelem mindenkinél sajátabb tulajdona volt, — legyőzött minden emberi lét és szellem értelmetlenségétől.

Egyéni és életműve ki mást ejtsen gondolkozóba, mint a kortársat és a követőt, míg e tünődést az európai kultúra időszerűvé teszi...

[1944]

Sorsunk (Pécs) 1945. máj.—jún.

Vincze László

992. DAL, GYÁSZBAN

(József Attila emlékére)

Magyar Honban a szó ugy szivárog,
Mint ládából a gyilkolt titkos vére;
Mikor fog koporsót kapni s diszes temetést,
Ki ágyban mult ki, vén létére?

Mikor fog a szó meglombosodni
Vegyes-karbéli erdőzugásra
S ünnep elé harangos hirnök,
Szivreható orgonabugásra?

A dalosak, a költők hervadnak ott
S bensejükről ha gyér jelt adnak,
Nyelvök helyett a szivöket tépik,
Megőrülnek, vagy elhamvadnak.

És a szimbolum fátyla sem takar, segít:
Megful a szó, a dal már a szivben
S vacogva és vicsorgva vás a fog
A vérszegény és fagyos inyben.

Szivünk Emberméretű

Moór Péter

993. ATTILA JÓZSEF

(1905—1937)

Proletärskald. Han levde hela sitt liv i misär, och fattigdomens och hemlöshetns dystra upplevelser, särskilt minenna från den glädjelösa harndomen med modern, den utslitna, tidigt bortgångna tväterskan i

medelpunkten, återkomma ständigt i hans diktning. Han vill bryta sig ut ur sin isolering i en rikt nyanserad kärlekslyrik. Föremålen för hans originella deskriptiva lyrik äro nya; vid sidan av landet och de fattiga bönderna göra storstadens smutsiga förstäder, fabriker och arbetare sitt inträde i ungersk diktning. I socialistiska programdikter, för vilka han upprepade gånger blev utsatt för åtal, gör han sig till tolk för hela sin klass. Hans lyriska attityd är omväxlande, ibland surrealistisk, ibland fölkligt enkel. Även i sitt uttryckssätt är han spontan; sonetter och antika strofer växla med fri vers, hans språk är friskt och okonventionellt, men hans rastlösa fantasi och bisarra associationer äro utslag av den växande schizofreni, som till slut drev honom att vid 32 års ålder kasta sig framför ett tåg.

Ungersk dikt. 1944

LES DEUX FORMES DE LA MIEUX

de la langue française

Le premier thème de ce livre est la poésie, et plus particulièrement la poésie de la langue française. L'auteur aborde ce sujet avec une grande maîtrise et une grande sensibilité. Il explore les différentes formes de la poésie, de la poésie épique à la poésie lyrique, et de la poésie narrative à la poésie dramatique. Il analyse les caractéristiques de chaque forme et les liens qui les relient. L'auteur montre comment la poésie est une forme d'art qui a évolué au fil du temps, et comment elle continue à évoluer aujourd'hui. Il souligne l'importance de la poésie dans la culture française et dans la vie humaine. Le livre est une œuvre majeure de la critique littéraire française, et il est une lecture essentielle pour tous ceux qui s'intéressent à la poésie et à la langue française.

Paris, chez la Librairie de la Sorbonne, 1945.

994. DEUX POÈMES DE LA MISÈRE

Attila József (1905—1937)

Le premier Hongrois qui, pour être poète, n'est pas né au village et ne s'est pas formé à la bibliothèque, vint au monde, prolétaire de Budapest, dont quelques parents demi-bourgeois payent les frais d'école et d'université. Mis à la porte à cause de ses poésies, il s'enfuit à Paris. Ce gamin victorieux, dont le sourire est un triomphe de jeunesse, commence à être attaqué par l'âge d'homme. Le poète jeune — amabilité même, la sympathie naturelle — rêve sa persécution. A mesure que le cauchemar s'empare de lui, la forme de ses poésies devient plus cristalline et plus tranchante. La force surhumaine d'un dernier geste se trouve déjà dans ses muscles bien avant la mort. Par cette force, il a su enchaîner les images les plus féroces de la langue hongroise, les rimes les plus rares, tout un bestiaire infernal... Le dernier geste n'était qu'un tendre agenouillement par lequel il a posé son corps devant les roues d'un train — ce corps qui même à l'âge de trente-deux ans, pouvait garder sa fragilité infantine. La nouvelle fut transmise aux parents par l'idiot du village.

Revue de la Hongrie Nouvelle (Genf)
1945. máj.

M. H.

1942

776. Megalakult a József Attila Emlékbizottság. — *Névtelen*. Népszava 1942. jan. 18. — 6.

777. Emlékezés József Attilára. — *Óbudai L. Károly*. Népszava 1942. jan. 18. — 17. *Óbudai L. Károly* (? — 1945) költő. Versei a Népszavában jelentek meg. Utolsó versét a dornachi munkatáborban írta. Hazatérőben, az osztrák–magyar határon halt meg.

778. József Attila emléke. — *Névtelen*. Kis Újság 1942. jan. 19. (esti kiad.) — 6.

779. József Attila — átköltéssel. — *Névtelen*. Újság 1942. jan. 23. — 8.

A „Magyar Föld” című néplap . . . az Éji dal-t tette közzé — némi korrekcióval. — Az Újság glosszája félreértésen alapszik. Írójának kezében valószínűleg a *Medvetánc* szövegváltozata volt, s annak alapján a költő által írott korábbi szövegváltozatot a vers utólagos átköltésének vélte. Az Újság által közölt szöveg pontatlan. Helyesen: „Jusson a néniknek nagy bögre.” A Magyar Föld-beli változatban az idézet utolsó sora így hangzik: „aki egy éjre eltemet.” A Magyar Föld viszont pontatlanul közli a szövegváltozat 3. sorát; helyesen: „rálel bennem a honi rögre”. A vitatott versváltozat a Magyar Föld 1942. jan. 22-i számának 3. lapján jelent meg.

780. József Attila élete nyomában. — *A. P.* Magyar Csillag 1942. febr. 1. — 114—115.

A. P. — *Aranyossi Pál* (1887—1962) újságíró, műfordító, író, a munkásmozgalom harcosa. A század elején a szociáldemokrata sajtó, valamint a Nagyváradai Napló, a Pesti Napló, a Világ munkatársa volt. 1918-ban lett a KMP tagja, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Újság külpolitikai rovatánál dolgozott. Ezért emigrációba kényszerült, Bécsben, Stockholmban, Berlinben, Párizsban élt. Számos külföldi kommunista lap közölte írásait. Szerkesztője volt a Regards c. baloldali francia képeslapnak, és dolgozott Barbusse újságjának, a Monde-nak. Szoros kapcsolatban volt Károlyi Mihállyal és Bölöni Györggyel. A világháború kitörését követően hazatért, és részt vett az illegális pártmunkában. A felszabadulás után a Szabadságnál, majd a Jövendő szerkesztőjeként dolgozott. 1947—50 között a MUOSZ főtíkára, később a prágai Telepress szerkesztője volt.

781. A magyar munkás-poézis születése. — *Antal Gábor*. Magyar Nemzet 1942. febr. 1. — 8. Részlet.

Antal Gábor (1922) újságíró, költő. Fiatalon a Magyar Nemzet, Népszava, Független Magyarország munkatársa lett. 1944 novemberében a felszabadult országrészen a Debreceni Néplapnál dolgozott. 1945 óta a Magyar Nemzet munkatársa. 1944 decemberében és 1945 januárjában Debrecenben előadásokat tartott József Attiláról.

A szerző felidézi a magyar szocialista költészet kezdeteit. Kitér a francia hagyományokra: Gilbert, V. Hugo, Béranger költészetére, Thomas Hood és más angol költők poézisére és a német Herwegh lírájára. Sorra veszi a hazai munkásköltészet első

képviselőit: Gáspár Imrét (1854—1910), Setét Ignáztot, Ábrányi Emilt (1851—1920), Csorba Gézátt (1849—1908), Szentessy Gyulátt (1870—1905), Darmay Viktort (1850—1878), Udvardy Gézátt (1842—1876), Palágyi Lajost (1866—1933). Csak a József Attiláról írott részleteket közöljük.

hogy elérjen József Attiláig, Kassák Lajos „Szombat este”-jéig, — A szerző Kassák Szombat este. Új versek. (Bp. 1941) c. kötetére utal.

782. József Attila-est. — *k. gy.* Népszava 1942. febr. 8. — 8.

k. gy. — *Kállai Gyula*

„*fehérék közt egy európai*” — „*fehérék közt egy európaít.*” (*Thomas Mann üdvözlése*)

További idézetek — a *Hazám 7.*, *A város peremén* c. versekből

783. József Attila-est. — *Barcs Sándor.* Újság 1942. febr. 8. — 5.

„*mint fémbe a savak*”... „*seregek állnak érceiben*” — helyesen: „*mint a fémbe a savak*”; „*Seregek csilognak érceiben*” (*Óda*)

A másik idézet — a *Hazám 7.* szonettjéből

784. Vasárnap délelőtt zsúfolt terem előtt megismételték a „József Attila estét”. — *Névtelen.* Független Magyarország 1942. febr. 9. — 4.

785. A közönség. — *r-k-f.* Kis Újság 1942. febr. 10. (esti kiad.) — 5.

r-k-f — A szignót nem sikerült feloldani.

A cikk első mondatának egyik része, valószínűleg nyomdahibák következtében, zavaros, kibogozhatatlan értelmű szöveg.

786. József Attila emlékezete. — *Névtelen.* Tiszántúl (Debrecen) 1942. febr. 10. — 5.

787. József Attila. — *József Jolán.* Kelet Népe 1942. febr. 15. — 12.

„*áramló könnyűségű rétek*” — helyesen „*áramló könnyűségű rét.*” (*Nyár*)

József Jolán közli a *Ne légy szeles*... kezdetű töredéket.

További idézetek — a *Ritkás erdő alatt, Harmatocska* c. versekből

József Jolán ebben a cikkben is több mondatot, sőt bekezdést átvesz Németh Andor régebbi cikkeiből. L. a 735. sz. jegyzetet.

788. Galamb Ödön: Makói évek. — *Sárkány Oszkár.* Az Ország Útja 1942. febr. — 64.

Sárkány Oszkár (1912—1943) irodalomtörténész. Rimaszombaton és Nagykállóban volt középiskolai tanár, majd az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. Munkatársra volt az Apollo és a Független Színpad c. folyóiratoknak. Elsősorban a magyar—cseh kulturális kapcsolatokat kutatta. A II. világháborúban a keleti harctéren tűnt el.

789. „Ebben a megváltott világban”. — *íjf. M. Gy.* Pro Christo 1942. febr. — 3—5.

íjf. M. Gy. — *íjf. Muraközy Gyula* (A lap tartalomjegyzéke a szerzőt teljes névén tünteti föl.)

„*in specie aeternitatis*” — örökkévalóságként

se magának, se senkinek. — helyesen: „*se magának, sem senkinek.*” (*Eszmélet 10.*)

790. „Holnaposok”, szociográfusok és Nagykovácsyék nagysikerű estje Nagyváradon. — *Névtelen.* Kis Újság 1942. márc. 3. (esti kiad.) — 7. Részlet.

A tudósításnak csak a József Attilára vonatkozó részletét közöljük.

791. Edmund Galamb: „Makói évek” (Jahre in Makó). — *y.* Pester Lloyd 1942. márc. 4. (esti kiad.) — 6.

A cikk szerzője valószínűleg *Keresztury Dezso*, aki ekkor a lap kulturális rovatának állandó munkatársa.

A cikk fordítása:

Galamb Ödön: Makói évek

József Attila, az oly korán és oly tragikus körülmények közt elhunyt költő a makói gimnázium diákja volt. Itteni tanárai és nevelői, de nyugodtan mondhatjuk barátai közül mindenekelőtt Galamb Ödön gimnáziumi tanárt kell megemlítenünk. Ő írta meg most sok szeretettel a költő gyermekkora vonatkozó emlékeit, melyeket József Attila néhány levelével és részben ismeretlen versével kiegészítve, egy kötetben jelentetett meg. Visszaemlékezése értékes kiegészítése a költő életrajzának: mindenekelőtt hozzájárulhat a költő gyermekkori nyomorával kapcsolatos általánosan elterjedt téves nézetek helyesbítéséhez. Leírása szerint az ifjú József Attila, ha nem is volt a legelsők között, a gimnázium fogékony, ápolts külsejű diákjai közé tartozott. A költő barátai minden bizonnyal szeretettel fogadják majd a könyvet, mely a tudományos kutatásnak is számos ösztönzést adhat.

(*Mérey Zsolt* fordítása)

792. Előadás József Attila betegségéről. — *Névtelen*. Népszava 1942. márc. 13. — 7. Vö. a 839. sz. cikkel.

793. József Attilával Párisban. — *Vághidi Ferenc*. Jelenkor 1942. márc. 15. — 9—10. Újraközölve: Ekk 170—174.

Vághidi Ferenc (1904—1945) író, újságíró. Újságíróként dolgozott, majd a Szép Szó belső munkatársa lett. Rendszeresen írt cikkeket a Népszavába. A nyilasok 1944-ben letartóztatták és 1945-ben kivégezték.

P. György. — „Az egyik szobatárs valószínűleg Pais György volt, a műfordító, akiről Vághidi Ferenc (P. Györgynek írva nevét) így ír: [...] A Vághidi P. jele mögött rejtőző nevet egy korábbi lakótárs, dr. Mándi Ernő fedte fel, aki a helyszínt is pontosabban leírta: [...] Pais Györgynek József Attila egy *Nem én kiáltok*-kötetet is dedikált: »Pais Györgynek hogy másszon magasra, jöjjön magasságaimba (Páris, 6. emelet), hogy máskor segítse tékozolni az én sok tékozolni valóm.« (SZM: ÉaF 583.)

csak a „Nincsen apám, se anyám” kezdetű költeményét ismertem. — Tiszta szívvel Egy Bécsből érkezett levél tette őt mégis boldoggá. — Ignotus Hugó levele 1926. okt. 22-én kelt. L. JAVL 119. Ignotus József Attiláról írott méltatását l. a 63. sz. cikkünkben.

két új irodalmi folyóirat indulása terjed, az egyiket Szabó Lőrinc fogja szerkeszteni, a másikat Kassák Lajos, ezek örömmel közlik minden versét — A Pandora, ill. a Dokumentum c. folyóiratokról van szó.

József Attila párizsi tartózkodásának leírását l. SZM: ÉaF 571—668. Szabolcsi Miklós a párizsi év rekonstruálása során épít a Vághidi Ferenc emlékezéséből nyert adatokra, idézi cikkét, és leírja kapcsolatát a költővel.

794. Beszélgetés egy túlvilági költővel. — *Berda József*. Kelet Népe 1942. márc. 15. — 14.

Újraközölve: B. J.: Fény és árnyék. Bp. 1943. 39. A vers első közlése körül valószínűleg bonyodalmak támadhattak. Erre utal a verset 1972-ben újraközölő Szőke István Két Berda-vers Móricz Zsigmond szerkesztői asztalán c. cikkében, melyben elmondja, hogy Berda József meg akarta őt ajándékozni: „Az »ajándékféle« boríték nyomtatott fején ez áll: »Kelet Népe. Főszerkesztő: Móricz Zsigmond.« És alatta Móricz keze írásával a címzés: »Berda József költő Újpest Szent Gellért u. 31.« A borítékban egy elsárgult, hosszú, keskeny papírlap: két Berda-vers hasáblevonata. A versek közös címe: *Beszélgetés egy túlvilági költővel*. A »túlvilági költő« az öngyilkosságba menekült József Attila, Berda

«égő szemű» jó barátja, «égi költő társa». A versek keserű szókimondással és szent haraggal kárhoztatják a Horthy-korszakot és irodalompolitikáját (a versbeli «harcsabajszerű sváb» maga a nagy hatalmas kultuszminiszter!) és szinte prófétaiként jósolják meg, hogy «eljö majd az idő, mikor a hatalmas gonosz is számot ad». A versek alá Móricz Zsigmond ceruzával ezt a néhány szót írta: «Cenzúra törölte Kár Móricz Zsigmond 1942. II. 9.» [...] Móricz Zsigmond a hasáblevonatot a cenzori «kiátkozás» ellenére gondosan kijavította, majd megküldte Berdának, nyilván azért is, hogy a verset megmentse az utókornak.» (MN 1972. jan. 30. — 12.)

795. Táncsics Mihály mellé temetik József Attilát. — *Névtelen.* Független Magyarország 1942. márc. 23. — 3.

Nemrégiben az egyik fővárosi hetilap cikket írt és gyűjtést indított „Síremléket József Attilának” címmel... — Vö. a 764. sz. cikkel és jegyzetével.

Beszéltünk az emlékbizottság több tagjával és értesüléseink szerint a székesfőváros dízsírhelyet ajándékozott az elhunyt nagy magyar költő hamvainak eltemetésére. A sírhely a kerepesi temetőben van, közvetlen közelében Táncsics Mihály sírjának. — A sírhely kijelölése körüli huzavonára Gáspár Zoltánné így emlékezik vissza: „A József Attila emlékbizottság munkája és gondjai fényt vetnek az akkori hivatali elintézkedések farizeus módjára. Egyes lapok lelkesedve írták meg, hogy közbenjárásukra a főváros dízsírhelyet adományozott József Attilának. A valóság az volt, hogy egy százpengős rendelkezési keretet kaptak, ezzel azonban csak a temető legvégén, eldugott sírhelyet szerezhetek volna meg. Ez nem felelt meg, gyűjtést indítottak a sírhely, a kihantolás, és szállítás költségeinek fedezésére. A pénz munkások, üzemi tisztviselők, s egykori barátok adták össze. A bizottság tagjai céljaik megvalósítása végett először a József-családhoz mentek, hogy tőlük felhatalmazást kapjanak az exhumálási eljárás megindítására. Aztán Táncsics Mihály sírja mellett szemeltek ki sírhelyet. Meg is kapták. Sajnos, ezt elsietett örvendezéssel Bajcsy Zsillinszky hétfői lapjában idő előtt megírták. Az idő előtti nyilvánosságnak az lett az eredménye, hogy erről a helyről — utóbb érvényesített formai okok miatt — le kellett mondani. Helyette két másik parcellában ajánlottak sírhelyeket. Az egyik sírhely az ellenforradalmár Nikolényi, Stenczel, Lemberkovits sírjai között volt. Ez azonban nem mutatkozott megfelelőnek, mert előtte csupán egy keskeny út húzódott s előrelátható volt, hogy megfelelő alkalmakkor, ha nagy tömeg vonul fel a költő sírjához, a szűk helyen a provokációk és verekedések elkerülhetetlenek lettek volna. Így választották aztán a másik felajánlott lehetőséget, egy ezerpengős sírhelyet a Gömbös-emlékműtől jobbra eső parcellában. A József Attila emlékbizottság ezzel még nem érte el teljesen célját, mert emlékművet is akart a költő sírja fölé emelni, de erre már nem kerülhetett sor”. (Gáspár Zoltánné emlékezése Gáspár Zoltán és József Attila kapcsolatáról. In: Emlékezések. Bp. 1967. Sajtó alá rend.: Vezér Erzsébet. 113—116.)

A József Attila emlékűnnep alkalmából Beck András... művészi kivitelű plakettet tervezett. — Beck András szobrász (1911—1986) Beck Ö. Fülöp fia. 1957-től Párizsban élt. Az emlékplakett leírását l. még a 798. sz. cikkben.

796. József Jolán József Attiláról beszélt Erdélyben. — *g. i.* Népszava 1942. márc. 29. — 17.

g. i. — Gábor István

Az eltört lámpaüveg — Újraközölve Verstan és versírás címmel: JAÓM IV. 27—28.; jegyzete: 192—193. A két szövegközlés közötti eltérések általában nem jelentősek. De József Jolán két ponton, saját személyének a szövegbe iktatása érdekében átalakítja a mondatokat:

„Gyermekkoromban egyszer azt hallottam Jolántól” — az eredetiben hiányzik a „Jolántól” szó;

„Igaz-e, amit Jolán mondott” — helyesen: „igaz-e, amit hallottam”

797. Ez a megváltott világ. — *Kövendi Dénes*. Pro Christo 1942. márc. — 7—8.

Kövendi Dénes (1923) tanár, könyvtáros. A cikk írásakor egyetemi hallgató volt. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

A máltkor olvastunk már a Pro Christo-ban József Attiláról. — Vö. a 789. sz. cikkkel.

Mondd, mit érzel, a Város peremén, Ime hát megeltem barátomat — a versek címei: *Mondd, mit érlel. . . , A város peremén, Ime, hát megeltem hazámat. . .*

Rámondjuk, hogy valami Kakuk Marci-szerű figurát csinál magából, szóval pózol (ezt egy kritikus meg is írta). — Vö. a 103. sz. cikkkel.

A cím nélküli idézett versek: *Számvetés, Tündőd. Írásjel, József Attila (Vidám és jó volt. . .), A város peremén, Egyszerű ez, Vigasz, Bémunkás-ballada, Majd emlékezni jó lesz, Kialtózás*

798. Beck András József Attila érme. — *Farkas Zoltán*. Magyar Csillag 1942. ápr. 1. — 254.

Farkas Zoltán (1880—1969) művészeti író. 1911-től jelentek meg művészeti kritikái a Vasárnapi Ujságban. 1919-től a Szózat c. újság, 1930-tól a Nyugat művészeti munkatársa. Kritikusa volt a Napkeletnek és a pozsonyi Fórumnak is.

799. Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdíákban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát? — *Magyar László*. Esti Kurir 1942. ápr. 4. — 9.

Kedves Attila Öcsém — Juhász Gyula levele József Attilához 1922 augusztusában kelt. A levél másolatát a fiatal költő 1922. aug. 17-én kelt levelében elküldte nővéreinek. (JAVL 29—31.) (Vö. a 79. sz. cikk jegyzetével.)

Kedves Juhász Bátyám, — József Attila Juhász Gyulához írott levele 1922. aug. 18-án kelt. (JAVL 32.)

A messzít; és az éjfa ráborul. . . Rokonhang zendül vissza rá szívemben — A Szeged alatt c. vers idézett sorai helyesen: „A messzít; és az Éjfa rám borul.”; „Rokon hang zendül vissza rá szívemben.”

Hát huszonöt év rú robotja kellett — helyesen: „Hát huszonöt év rú robotja kellett” (*Juhász Gyuláról való nóta*)

800. Egy ismeretlen József Attila-kép regényes útja a Ferencvárosból. — *Andreánszky István*. Népszava 1942. ápr. 5. — 10.

A cikkhez mellékelte fényképen „*József Attila, Etuska és a mamája van. . .* — mondja Weidinger József fényképész, az egyik riportalany — *ezt a képet én csináltam fényképezésztanonc koromban.*” — József Jolán szerint a képet ő készítette 1919 őszén: „A napsütötte fal tövében leültették a mamát, Attila és Etus jobbról-balra melléje állt. Kíváncsian lesték, most mi következnek. A Vokurka és Kádingeregyrekek körénk sereglettek, miközben a kis csoportra szegeztem fényképezőgépet. Mindhárman ragyogó szemmel néztek a lencsébe.” (József J. 130.)

Szabolcsi Miklós, a József család 1919 őszi életét leírva említi a fényképezést: „Itt, a Ferenc téren várta a külföldről hazaérkezett Jolánt, aki átadta ajándékait: a rojtos selyemkendőt, Attilának pedig egy tiroli bőrnadrágot, s ekkor készült az a hármast fénykép is a ház folyosóján, ahol a Mama a selyemkendőbe burkolódva, lefogyott-csontos arcán kedves mosollyal ül, mellette jobbról félrehajtott fejfel a megnyugult Attila, akinek gyermekes vonásain már átütnek a felnőtt jellegzetes vonásai, baloldalt a kócos, munkától duzzadt kezét ügyetlenül elhelyező Etus. . .” (SZM: FÉI 171.)

801. Az ismeretlen József Attila. — *Szabolcsi Gábor*. Szegedi Napló 1942. ápr. 5. — 10. Részlet.

Szabolcsi Gábor (1921) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. Még egyetemi hallgató korában szerkesztette a Szegedi Híd c. folyóiratot. 1945 után Makón és Szentesen a szabdművelődés területén, 1950—56 között Szegeden az egyetemi könyvtárban, majd

művelődési otthonban dolgozott. 1956–58 között a Délmagyarország munkatársa, majd a Tiszatáj szerkesztője volt, 1958–63 között a szegedi egyetemen tanított.

Az 1941. karácsonyán megjelent . . . „Makói évek” . . . eddig teljesen ismeretlen verseket közölt. — A kötetről a Népszavában már nov. 30-án ismertetés jelent meg (vö. a 757. sz. cikkel). L. még a 752., 756. sz. cikkeket.

„Oly friss ízű az ég, én tudom, én 19 esztendő vagyok.” — Az Oly friss c. vers idézett sora pontosan: „Oly friss-ízű az ég, én tudom, én tizenkilenc esztendő vagyok”

Legérthetőbb közzöttük a Ríanak hívom őt. — A cikkből elhagytuk a szövegközléseket. A közölt versek: Ríanak hívom, Oly friss, Aratás előtt.

Kesztnér Zoltán bátyám fogadja . . . — Az ajánlást Szabolcsi Gábor vers gyanánt közölte, valószínűleg a benne előforduló költői motívumok alapján.

Vata, Bocskay, Kossuth kerülnek egy szakaszba. . . . „A bölcs magyar vér nem buzog?” — A Pogányos hitvallás magyarul c. vers első strófájáról van szó, majd a szerző a második szakasz első sorát idézi.

802. Dízsírhelyet adott a főváros József Attila hamvainak. — *Névtelen.* Esti Kurir 1942. ápr. 7. — 5.

Marosán György önéletrajzi kötetében így írja le az emlékbizottság megalakulását:

„Az a gondolatom támadt, ha a Történelmi Emlékbizottság Petőfit tűzte zászlóra, mi, ifjúmunkások, tűzzük József Attilát! Arra gondoltam, hogy nekünk József Attila Emlékbizottságot kellene létrehozni. Az ötletet Mónusnak és Szakasitsnak is elmondtam, akik megkérdezték: és mit akarok az Emlékbizottsággal? A kérdésre jó ideig nem tudtam megfelelően válaszolni. 1941 végén aztán, amikor gyűléstilalom volt, és mi minden alkalmat megragadtunk, hogy közelebb kerülhessünk az emberekhez, és szólhassunk hozzájuk, felöltött bennem a gondolat: hozzuk fel József Attila hamvait Balatonszárszóról Budapestre, szülőhelyére, és temessük el itt, a tömegek részvételével. De hogyan és kikkel kezdjük el? József Attila tömegeket mozgató zászló lehet, egyre határozottabban láttam. A munkásosztály adta az egész magyar népnek. Személyes ismeretségünkön felül hozzá fűzött eszmei tisztasága és az irodalom-politikai harca, amit az új szellemi fronte idején, a Gömbös-éra alatt vívott, és amellyel nemcsak elhatárolta magát a fasizmussal kacérkodó író-költő társaitól, de hitvallásában és igazmondásában a magyar valóság tragikus, nagy alakjává vált. Igazán akkor kerültem közel hozzá, amikor az ÉMOSZ-dalárdát Vándor Sándor kezdte tanítani. Vándor kommunista volt, és hozta József Attila megzenésített verseit és a kórusokat. Együtt tanultam ezeket a pékdalosokkal.

Két dolog mélyen él róla az emlékezetemben. Német kórúst akartunk betanulni. A fordításra József Attilát kértük meg, aki aztán egy teljesen új verset írt számunkra. Megkérdeztük tőle, mennyit kér — József Attila ekkor kórházban feküdt.

— Mennyi pénzetek van? — kérdezte.

— Húsz pengőnk.

— Elég lesz.

Ez nekünk, pékdalosoknak nagyon jólesett, hiszen ezt a pénzt is tagdíjából kellett összehoznunk.

Halála mélyen lesújtott bennünket. Mi nem vitakoztunk azon, hogy elég nagy költő-e, mert mi a legnagyobbak tartottuk. S úgy láttuk, neve és emléke hatásos zászló a fasizmus elleni harcban.

Hegedűs B. Dániel és Rudas László helyeselték a tervet, hogy alakítsunk József Attila Emlékbizottságot, még hozzá kettős céllal. Először is politikai feladat eltemetni Pesten, dízsírhelyen, nagy tömegdemonstrációval. Másodszor: az Emlékbizottság hirdessen pályázatot József Attila-szobor vagy -emlékmű felállítására.

Messzebb menő tervek is voltak: József Attila-díjat alapítani, és ehhez országos gyűjtést indítani. Széles körű ifjúmunkás-kapcsolatokkal rendelkezünk, főképp bőros, vasas, építő és fás szakszervezetekből. Kurkó elnökkel megegyeztem, hogy az Élelmészeti Munkások Országos Szövetségének irodája legyen a József Attila Emlékbizottság állandó helye.

Megvolt tehát az ifjúmunkás-gárdánk és helyünk. A vezetéssel engem bíztak meg. Javasoltam, kérjünk fel elvtársakat és neves, velünk szimpatizáló embereket arra, hogy az Emlékbizottságban vállaljanak elnökségi tagságot. Veres Péter, Kovács Imre, Kállai Gyula, Gáspár Zoltán és Szabó István így lettek az elnökség tagjai. Kovács Imre, Gáspár Zoltán és Szabó István a gyakorlati munkából is kivették részüket. Helyettesem a munkában Hegedüs B. Dániel volt.

A sajtónak jeleztük az Emlékbizottság megalakulását. Bejelentettük a hatóságoknak. Bélyegzőt, levélpapírt csináltattunk, Gáspár Zoltánnal rölapot szerkesztettünk, amelyet pénzért árultunk. József Attila három szép versét külön is kiadtuk. Testvérétől, József Jolántól, felhatalmazást kaptunk az exhumálás és a temetés előkészítésére. A szociáldemokrata párt községi frakcióját hivatalosan megkerestük, kérjen dízsírhelyet a költőnek. Meglepően sokan segítettek, pénzzel és ötletekkel. A pékek szakszervezetében gyanakodva nézték azt a mindenfajta embert, aki ott megfordult: tanárembert, öreg, magányos nénit, híres szobrászt, színészt, neves zeneszerzőt, polgárokat, vidékről egy-egy parasztembert. Munka közben láttuk, mennyi nemes, jó szándék és áldozatkészség van az emberekben. De láttuk az irigységet és a féltékenységet is.

1942 elejére teljes apparátussal folyt a munka. A rölap kint volt, gyűlt a pénz. Elhatároztuk, hogy április 30-án este, a Zeneakadémián, nagyszabású József Attila-estet rendezünk. A költő temetését május 3-án, vasárnapra terveztük." (Tüzes kemence. Bp. 1968. 631—633.)

Németh Andor, a kiváló esztétikus, aki jelenleg Dél-Franciaországban él — Cassisban élt, Marseille mellett. L. a 847. sz. jegyzetet.

803. Irodalmi délután Rákospalotán. — *Névtelen.* Népszava 1942. ápr. 14. — 7.

804. Galamb Ödön: József Attila élete nyomában. — *Pilinszky János.* Piarista Öregdiák 1942. ápr. 15. — 63.

Vö. a 752., 756. sz. cikkekkel és jegyzetekkel.

805. József Attila-est síremléke javára. — *Névtelen.* Kis Újság 1942. ápr. 20. (esti kiad.) — 5.

806. József Attila-est. — *Névtelen.* Népszava 1942. ápr. 25. — 6.

807. József Attila-est budapesti síremléke javára. — *Névtelen.* Magyarország 1942. ápr. 26. — 12.

808. József Attila-plakett. — sz. s. Népszava 1942. ápr. 26. — 8.

sz. s. — *Szerdahelyi Sándor* (1884—1961) újságíró, kritikus. 1906—20-ig a Munkásbiztosító Pénztár hivatalnokja volt. 1917-ben megalapította a Munkások Gyermekebarát Egyesületét, melynek főtitkára lett. Kiadta a Gyermekebarát c. lapot. Részt vett az 1918. októberi forradalom előkészítésében. A Tanácsköztársaság alatt a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja volt. 1919 őszén letartóztatták. 1920-tól 1948-ig a Népszava szerkesztőségében dolgozott a kulturális, majd a külpolitikai rovat vezetőjeként.

A József Attila-éremről l. még a 795., 798. sz. cikkeket.

809. Fakereszt a szegedi temetőben. — *Vér György.* Újság 1942. ápr. 26. — 8. Részlet. *Vér György* (1904—1943) újságíró, szerkesztő, író. Kelen József és Korvin Ottó rokona. A Szeged c. lap segédszerkesztőjeként baráti kapcsolatban állt a szegedi írókkal, értelmiségiekkel, köztük József Attilával is. Társszerkesztője volt a Csönd c. folyóiratnak. Határozott hangja, radikális baloldalisága, erős kapcsolatai a munkásmozgalommal többször is kihívták a hivatalosság haragját, többször elítélték, börtönbe is vetették.

Erősen vonzódott a színházhoz, rendezőként is dolgozott. A háborúban több ízben volt munkaszolgálaton: 1940-ben, majd 1942 májusától. Így került a doni frontra, ahol fogságba esett, tifuszban halt meg.

A cikk gondolatmenete a következő: Szegednek jelentős irodalmi hagyományai vannak, de a város nem túlságosan bőkezű az emléket megőrkítő írók iránt. Tömörkény István, Móra Ferenc és Juhász Gyula példája egyaránt ezt bizonyítja. Juhász Gyulának a szegedi temetőben csak fakereszt jelzi a sírját, költőtársai ellenben versek egész sorában örök emléket állítottak neki. Először Reményik Sándor Halott költő c. versét mutatja be és közli a cikk, majd József Attila: *Meghalt Juhász Gyula* c. verse és a két költő kapcsolatának rövid jellemzése következik. Ezután Emőd Tamás két versének, végül, a legifjabbak közül Radnóti Miklós *Elégia Juhász Gyula halálára* c. költeményének közlése kerül sorra. Csak a József Attilával kapcsolatos részleteket közöljük.

810. Ezen a héten exhumálják Szárszón József Attila hamvait. — *Névtelen.* Független Magyarország 1942. ápr. 27. — 5.

811. József Attila emlékének. — *Kodolányi János.* Híd 1942. ápr. 28. — 6.

A cikket átveszi a Tiszántúli Figyelő c. cikke (1942. máj. 2. — 5.). Megjelent a Magyar Hírlap (Pozsony) 1942. máj. 10-i számában is.

Nyolc napig voltunk seregestül, mondom s velünk József Attila. — Vö. a 183., 184. sz. cikkekkkel és jegyzetekkel.

Utolsó találkozásunk kísérteties volt. — Utolsó találkozásukat évekkal később így idézte föl:

„Egy sötét, ködös őszi délelőtt (most emlékszem, hogy őszi volt) a közös szobában íróasztalomnál dolgoztam, amikor belépett Géza bácsi, a lisztes hajú, habrigyabeszédű szerkesztőségi szolga, és azt mondta: »Szerkeszt'rat k'resi v'laki, kint van a folyosón.«

Kimentem, és József Attilát láttam a folyosó sarkában álló fehér padon. Cigarettazott. Szóvány, hosszú, nikitintól sárga ujjai reszkette szorongatták a cigarettát. Arca szürke, csontos és beesett volt, alakja csupa csont, kabátja szinte lógott rajta. Szomorú, esdeklő tekintettel nézett rám, amikor felé tartottam, és kinyújtottam a kezemet.

Megdöbbszent volt számomra József Attilát így látni, mert amióta betegsége elhatalmasodott rajta, a paranoiával fokozott szkizofrénia, nem láttam, utána pedig a *Siesta* szanatóriumba került, és ott nem volt módom meglátogatni.

— Miért keresel, Attilám? — mondtam neki, vállon öleltem, és csaknem kétségbees-tem láttán.

Attila bizonytalanul állt előttem.

— Szeretnék valamire megkérni.

Előbb azonban én kértem, hogy üljön le.

— Vagy mind a ketten ülünk, vagy mind a ketten állunk — mondtam mosolyogva.

Erre leültünk, én rá is gyújtottam. Attila akadozva, halkán előadta, hogy most készül Szárszóra a testvéreivel, mert a szanatóriumból elbocsátották, és orvosa, Bak doktor, helyesnek látja, ha falura megy, és csöndben, zavartalanul, a budapesti rágalmaktól, lármától és pénzgondoktól távol, Balatonszárszón, a télen-nyáron megnyugtató Balaton vidéken tölt el néhány hónapot. Pénze azonban, amíg akár ő, akár Jolán testvére, akár pedig valaki más, szerezni tud, nincsen. A *Nyolcórás Újság* szerkesztőségéből jön. Ekkor belső zsebébe nyúlt, és lassan kibontott egy kétarasznyi kéziratot, megmutatta. Hatsoros strófkából álló vers volt.

— Ezt akartam eladni neked közlésre, de nem fogadták el. Úgy gondoltam, megkérlek téged, fogadjátok el a *Válasz* számára, hiszen énnekem már olyan mindegy, hogy adok-e nektek munkát vagy sem. Igen, olyan mindegy — mondta, csontos ujjával szorongatta egyre rövidebb cigarettáját, már szinte az ujjára égett. Sötét, izzó, riadt szemébe könny szökött, mereven rám szegezte ijesztő tekintetét, aztán a földre nézett, és ajka csücske megrándult.

Nehéz csend támadt közöttünk.

— Attilám — mondtam —, persze, azonnal elintézem a versedet Sárközivel, légy egy kis türelemmel addig.

Visszamentem a szobámba. Sárközit hívtam telefonon.

— Gyurikám — mondtam neki —, nagyon szomorú találkozásom volt József Attilával. Most megy Szárszóra, érzésem szerint kitették a szanatóriumból. Nagyon súlyosnak látom az állapotát, kérek, végy meg tőle egy verskéziratot a *Válasz* számára, akár közlöd, akár sem. De, sajnos, azt hiszem, rövidesen közölni fogod, mert nem lesz már érvényben a *Szép Szó* anatémája.

Szinte látom Sárközi sovány, keskeny, okos arcát, amint megdöbbenve maga elé mered. Halkan így szólt:

— Küldd át hozzám. A *Válasz*-nak nincs nálam pénze, sajnos, a lap kasszájában sincs, de a magam fizetésének egy része még a zsebemben van. Megveszem a verset húsz pengőért, és azonnal ki is fizetem, továbbá mondd meg neki, hogy küldhet akármit, akár van pénze a *Válasz*-nak, akár nincs, előteremtjük a honoráriumot.

Visszamentem Attilához. Mereven bámult maga elé térde között a földre, révedező, homályos tekintettel. Mikor leültem, mint egy megriasztott vad, felkapta a fejét, és szeme sarkából gyanakodva pillantott felém, mintha útonálló támadta volna meg egy sötét utcán.

— Ne riadozz, Attila! — nyugtattam meg. — A dolog rendben van. Sétálj át szépen az Athenaumba Sárközihez, a verset megveszi, fizet érte húsz pengőt. Én pedig szintén adok neked húszat.

Zsebembe nyúltam, és kivettem összes pénzemet.

— Amire szükséged lesz, megírod egy levelezőlapon, vagy megíratod a testvéreddel, és az IGÉ-től azonnal küldetek neked száz pengőt. Levelezőlapra azért van szükség, hogy a segélybizottságnál bemutatthassam, s legyen a kiutalás mellé igazoló irat. Amint megkapom, viszem Ugronhoz, és intézkedem.

Ekkor csontos, sovány, gyenge keze a tőle telhető legerősebb szorítással fogta meg ujjaimat. Válla megcsuklott, már-már úgy éreztem, hogy zokogás tör ki belőle. Lélegzete zihált, sovány bordái le-föl hullámoztak a vékony ruha alatt." (Visszapillantó tükör. Bp. 1968. 340—343.)

Kodolányi emlékezését ismerteti és az „Utolsó találkozásunk kísérteties volt” — mondattól kezdődően részletesen idézi a Tiszántúli 1942. máj. 2-i száma (4.).

A Kodolányi által leírt találkozás időpontját és helyét fenntartással kell fogadnunk. (L. Illyés Gyuláné: József Attila utolsó hónapjai. Békéscsaba 1986. 81—83.; József J. 327—28.)

Az idézet — a *József Attila (Vidám és jó volt...)* c. versből

812. József Attila. — *Rátz Kálmán*. A Holnap 1942. ápr. 28. — 1—2.

Rátz Kálmán (1888—1951) nyugalmazott őrnagy, politikus, publicista. Az első világháborúban orosz fogságba esett. Hazatérése után egyik megalakítója lett a MOVE-nak (Magyar Országos Véderő Egylet), tevékenyen részt vett az irredenta mozgalmakban. A 30-as évek elején szembe fordult a kormánnyal, és baloldali, sőt kommunista körökkel lépett kapcsolatba. Összeköttetésben állott Madzsar Józseffel, Tamás Aladárral, Danzinger (Agárdi) Ferencsel, Lázár Vilmostal. József Attilával jó viszonyban volt. 1935-ben NEP-képviselő lett. 1939—40-ben a nyilaskeresztes pártnak volt a tagja. 1941-ben kilépett a nyilaskeresztes pártból, és félhivatalos kormánytámogatással Független Magyar Szocialista Párt néven németellenes, ellenzéki jobboldali pártot alapított. A Holnap c. közgazdasági, tudományos és társadalmi hetilap (1939—1944) ennek a pártnak az orgánuma volt. Rátz Kálmán kapcsolataival sok szolgálatot tett az illegális kommunistáknak. 1944-ben a németek letartóztatták, Mauthausenbe deportálták, onnan kommunistákra. 1944-ben a németek letartóztatták, Mauthausenbe deportálták, onnan kommunistákra. 1944 szeptemberében kiszabadult és visszatért Magyarországra. A Szálasi-puces után a felszabadulásig bujkált. A Rajk-per után Svájcba távozott, ott is halt meg.

Ellentmondásos alakja és pályája még nem tisztázott. Hadifogsága idején erős oroszbarátság alakult ki benne, ami megfertőzte nacionalizmusával. Lenint tisztelte, anélkül, hogy a socialista rendszert elfogadta volna. Oroszország története. Ősidőktől 1917. november 6-ig c. könyve (1942) tárgyilagosságával, rokonszenvező képanyagával a jobboldali lapok dühös támadását váltotta ki. A Holnap c. hetilapjában közölt cikkei egyértelműen rokonszenveznek az új szovjet irodalommal. Rátz Kálmán megítélése végletes, egyesek szerint a katonapolitikai osztály provokátora volt. Mások szerint néhány, neve alatt megjelent művet kommunista barátai írtak vagy társszerzőként működtek közre bennük.

Rátz Kálmán híveivel együtt jelen volt a költő hamvainak budapesti sírbatételénél. (Vö. a 824. sz. cikkel.)

813. József Attila... — *Névtelen*. Népszava 1942. ápr. 30. — 4.

„Új népet, másfajta rajt” — „Új nép, másfajta raj.” (A város peremén)

A József Attila-emlékbizottság ezúton közli, hogy a csütörtök estére hirdetett József Attila-est közbejött akadályok miatt elmarad. — Marosán György önéletírásában így emlékezik a budapesti temetés közvetlen előzményeire, az áprilisi József Attila-est szervezésére, elmaradásának okaira és következményeire:

„Sok szemlélődés után Tánicsics mellett választottuk ki József Attila sírhelyét. Nápok múlva értesítettek bennünket, hogy azt nem adhatják. Gömbös szobra mellett ajánltak helyet, de azt mi nem fogadtuk el. Végül egy nagyobb térség mellett találtunk helyet, de csak a második sorban. Ebben az volt a jó, hogy könnyen meg lehetett közelíteni. Ezt választottuk. József Jolánt felkértem, vegyen részt az exhumálás szomorú szertartásán. Sietnünk kellett, mert a dátumok nagyon közelieliek voltak. A Zeneakadémián meghirdettük az áprilisi József Attila-estet. Sok jelentős művészt meghívtunk, mindannyian vállalták a szereplést — ingyen. Húsz-huszonötezer pengőre volt szükségünk, a pénz nagy részét jegyeladásból, másik részét gyűjtésből kerítettük elő.

Baráti köröm is akcióba lépett: Vajda Imre, Justus Pál, Nadasz Endre, Neufeld Ervin mindent megtettek a siker érdekében. József Attila-emléklapoktet csináltattunk Bokros-Birmann szobrászművésszel, aki ugyancsak ingyen végezte munkáját. A vállalkozás egyre szélesedett. Két hét alatt minden jegyet eladtunk.

A program együtt volt: április 30-án előadás. Május 3-án temetés.

A temetést nem hirdettük meg — a suttogó propagandára bízunk. Voltak ugyan olyan nézetek, hogy csak minél nagyobb reklámot, de én ragaszkodtam ahhoz, hogy a temetési propagandát ne kössük össze a zeneakadémiai előadással. Ez annál inkább helyesnek bizonyult, mert időközben segítőársaim közül, kémkedés vádjával, Kovács Imrét letartóztatták. Ez óvatosságra intett.

Április 30-án Gáspárral felmentem Szakasitshoz, hogy a temetéssel kapcsolatos tennivalókat számba vegyük. Szakasits az ügy mellé állította az egész szerkesztőséget és a titkárságot. Már arról is beszéltünk, hogy meghirdetjük a szoborpályázatot, és a szobor felállításához megkeressük a megfelelő teret [...]

Aznap betértem a Szövetségbe, már várt a rendőrség döntése: írásban közölték, hogy az április 30-ra hirdetett József Attila-emlékestet betiltották, s mint a József Attila Bizottság vezetőjét, arra köteleztek, hogy minden rendzavarást meggátoljak. Az első pillanatban elállt a lélegzetem. Most mi lesz? Telefonon hívtam Gáspár Zoltánt, Szabó Istvánt és Hegedűs B. Dánielt. Egy órán belül négyen törtük a fejünket, hogy mit csináljunk. Tanácsaltanok voltunk. Az előadást betiltották, a jegyeket vissza kell váltanunk. Akkor pedig csödbe jutunk.

Abban maradtunk, hogy Hegedűssel elmegyek a Zeneakadémiára, és megmondjuk mindenkinek az igazat; aki akarja, visszakaphatja a pénzt. A temetést megtartjuk, a költségek felét már kifizettük, a másik felét a temetés után kell fizetnünk. Amit eddig soha nem mertem megtenni, most megtettem: 700 pengő volt a szövetségi kasszában, magamhoz vettem. Hegedűsnél is volt némi pénz, de ha kell, szerez Rudas Lászlótól.

Reméltem, hogy a baráti köröm sem hagy cserben. Justus Pálnak telefonáltam, hogy szóljon Vajdának és Nádas Endrének: ha baj lesz, segítsenek!

Este hat órára megyünk Hegedüssel a Király utcán a Zeneakadémiára. Ideges vagyok. A Zeneakadémia csarnokában még senki sincs. A vezetővel beszélek.

— Nézze, főtítkár úr — mondja a vezető —, mi nem kérünk teremdíjat. Majd elszámoljuk valahogy.

Ez jól kezdődik, bár így folytatódna! A két pénztárosnővel beszélek, pénzt adok át nekik. Munkára — talán még nem vезett el minden!

— Dani — mondom Hegedüsnek —, én itt maradok a Király utcai oldalon, a bejáratnál, te pedig menj át a túlsó oldalra. Fel kell világosítani az embereket. Türelmesen, ha kell, könyörgéssel kell célt érniük.

Elsőnek két munkás érkezett. Nem fiatalok. Hozzájuk lépek, elmondom, hogy betiltatták az előadást. Morognak, de én mondom a magamét: József Attilát a bevételből akartuk eltemetni, sajnos megakadályozták: — Tessék a kasszához menni, ha óhajtják, visszaváltjuk a jegyeket.

— Tudja mit? Nem adjuk vissza a jegyeket. Mi erre a célra szántuk a pénzt.

Megindul a közönség áramlása. Hajtom a mondókám. Látják rajtam a szomorúságot.

— Ne tessék szomorkodni! Nem váltjuk vissza a jegyeket.

Háromnegyed hét óra. Mindkét bejáratnál nagy az embertömeg: munkás, tanár, orvos, férfiak, nők, fiatalok és öregek. Agitálásba kezd az egész csarnok — főképp az ifjúság és a Vándor-kórus tagjai. Veszélyes a dolog, mert nem váltják ugyan vissza a jegyeket, de el sem mennek. Csurog rólam a verejték. Figyelem Danit, kézzel-lábbal magyaráz. Telik az idő. Felkérem a közönséget, távozzanak, nehogy közbeszóljon a rendőrség. Háromnegyed nyolc órára kiürült a csarnok. Senki sem váltotta vissza a jegyét." (Tüzes kemence. Bp. 1968. 633—636.)

814. A tragikusan elhunyt költő. . . — B. L. Magyar Protestánsok Lapja 1942. ápr. — 32.

B. L. — Borbély László

815. József Attila. — Veres Péter. Kelet Népe 1942. máj. 1. — 6—8.

Én József Attilát elég korán megismertem és felismertem. — Kapcsolatuk dokumentuma Veres Péter József Attilának írott, Balmazújvárosban 1934. febr. 8-án kelt levele. A költő válaszolt a levélre, s erre Veres Péter 1934. okt. 4-én felelt, ugyancsak Balmazújvárosból (JAVL 296—297., 306—307.). Az író két levele azt bizonyítja, hogy Veres Péter valóban felismerte a költő tehetségét. Az első utóiratában ez olvasható: „Hogy az »Óda« és »Elégia« páratlanok a mi frontunkon belül, azt talán tolokodás nélkül megjegyezhetem.” A második szövegében megismételte ezt a dieseretet: „A Külvárosi éj-t még én se láttam. (Azóta nem adott ki?) Az »Óda«, »Elégia«, és a »Fiatalasszonyok énekes páratlan versek, amiket én ismerek azok közt. S volt még egy pár, de nem jut eszembe.” (Az Óda A vdros peremén c. verset takarja, amely ilyen címen jelent meg a Korunk c. folyóiratban. Veres Péter egyébként ez idő tájt vitacikkben is megbecsülőleg, pozitív példaként említi József Attilát. (L. a 250. sz. cikket és jegyzetét.) Halála után pedig Az író és a testi munka c. cikkének egyik bekezdésében emlékezett meg a költőről: „Szegény József Attilára gondolok, aki egy állástkérő levélben felsorolta, hogy mi mindent próbált, miféle munkákat végzett eddig és mennyi mindenhez ért — és mégsem kapott állást. Sőt éppen ezért nem kapott. Aki annyi helyen próbálkozott és sehol sem ragadt meg, abból sohasem lesz jó munkásember, mondja a munkaadói bölcsesség és — igaza van, de az igazsága mégis csak féligazság. Nem a társadalom igazsága, hanem csak az ő igazsága. Elvégre a munkaadó joggal gondolhatja, ha a társadalomnak vagy a nemzetnek szüksége van íróra, költőre, akkor tartsa el, mert neki csak kitaró és munkabíró, szorgalmas munkásokra van szüksége.” (Nyugat 1939. márc. — 206.)

Még csak az az írásom se jelenhetett meg, amelyet a versei felszabadító hatásáról írtam. — A *Medvetánc* kötetéről a Korunk számára beküldött recenzióról van szó, amelyet a lap nem közölt, mert Fejtő Ferenc írását adta közre. (L. erről Tasi József: József Attila és a Korunk. MKSzele 1977. 2. sz. 148—149. és a 251. sz. cikket.)

József Attila is nagyrabecsülte Veres Pétert. Erről tanúskodik a *Hazám* két szonettjének egy-egy szövegváltozata: a 3. szonett 2. szakasza: „De férfit, mint Veres Pétert, / ki gondra bátor és okos / és nem szorongva fal be ételet, / a közigazgatás botoz.”; a 7. szonett 3., 4. szakasza: „Szólj a csendőrrre, Veres Pétert, / s más se verjen, / adj meleg ételt, / a gyerekeknek, hisz nem mernek / így játszani sem, az embernek / adj emberséget, énnekem / add meg boldogabb énekem.”

„Míg megvalósul gyönyörű képességünk, a rend” — helyesen: „Míg megvilágosúl gyönyörű / képességünk, a rend,” (*A város peremén*)

Csezmíni János, akit Janus Pannoniusnak hívnak — valószínűleg sajtóhiba; helyesen: Csezmicei

Ismert állástkérő levele — A szerző a *Curriculum vitae*-re utal.

„*ezszer Messiások a magyar Messiások.*” — idézet Ady Endre: *A magyar Messiások* c. verséből

A szerző az említetteken kívül idézi a *Hazám* 7. szonettjét.

A Kelet Népe 1942. máj. 1-i száma, amelyben Veres Péter írása megjelent, József Attila-émlékszáma. A lap József Attila emlékének szentelt részlete a következőképpen épül föl: A költő fényképe (címlap); *Én nem tudtam* c. vers — fakszimilében (1.); „József Attila hagyatékából” c. rovatban: *Lányszépség dicsérete I—II.*, *Borostyánkőbe én be nem fagyok . . . Ó szöke csókok partja . . .* (5.); Veres Péter: József Attila (6—8.); fénykép: József Attila egyetemi hallgató korában aláírással (7.); József Jolán: József Attila a családban (9—10.); Kelemen János: József Attila költészete (10—11.); K. J.: A kortársak József Attiláról (12.); fénykép: József Attila sírja a szárszói temetőben.

A Tiszántúl 1942. máj. 2-i lapszemléjében ismerteti „*A Kelet Népének, Móricz Zsigmond lapjának, most megjelent május 1-i*” számát, amely „József Attila emlékének szenteli hasábjait”. (6.)

816. József Attila a családban. — *József Jolán*. Kelet Népe 1942. máj. 1. — 9—10. Bécsből, 1926. március 8-án írta ezeket a sorokat Attila. — A levelet József Jolán újraközölte a Nagyvilág 1947. decemberi számának 4. oldalán. Kézirata lappang. A JAVL a levél szövegét e hasonmás-közlés alapján közölte újra. (95—96.) A két szövegváltozat között több ponton eltérések vannak:

sokszor előveszem fáradt soraidat — „sokszor elővettem fáradt soraidat”

nehezen szánom rá magam az írásra. — „nehezen szánom magam az írásra.”

hogy rajta nyugodj, hogy a korai reggel . . . — „hogy rajta nyugodj, pihend ki magad, hogy a korai reggel”

és megkérdezed: — „és megkérdezed:”

beléakadt az ág és a toronyból — „beléakadt az ág a toronyból”

magosra — „magasra”

Vajjon hogyan teremnek ilyen növények? — „Vajjon hogyan teremnek ilyen virágok?”

elkellene egy kis gyarmat . . . annak örülne a gyermek. / — az *Ézen újabb kis magyarnak . . .* kezdetű alkalmi rögtönzés idézett sorai helyesen: „el kellene egy kis gyarmat”; „annak örülne e gyermek.”

Hallom, hogy az Ádám úgy ül mint cövek” — az alkalmi rögtönzés idézett sora: „Hallom, hogy az Ádám úgy ül mint a cövek”

Az említetteken kívül József Jolán idézi a következő alkalmi rögtönzéseket: *Levél, A fákon . . . A Royalban muzsika . . . Három vándor, Vásárhelyről disznó jó . . . Ma névnapja van . . .*

817. József Attila költészete. — *Kelemen János*. Kelet Népe 1942. máj. 1. — 10—11.

Kelemen János (1909—1982) kritikus, újságíró, szerkesztő. A budapesti egyetemről baloldali szervezkedésért kizárták. Első írásai 1935-ben a Gondolatban jelentek meg. Kritikai rovatvezetője volt a Kelet Népe-nek. 1945 után a Szabad Szónál dolgozott, s a Fórum, Tovább, Új Magyarország c. lapokba írt. 1959-től az Élet és Irodalom belső munkatársa volt.

József Attila levelében a művészet lényegét érintő kérdéseket feszegeti. — A levelet l. JAVL 42—44. A szerző által idézett négy levélrészlet egyes pontokon eltér a JAVL szövegétől:

„Te jó vagy” — a JAVL-ben: kurzív

... amit a legkevésbé sem várt — „... amit legkevésbé sem várt”

... Krisztus etikájából... — „... Krisztus etikájától...”

„Úgy kellesz, mint parasztnak a föld, ... Úgy kellesz, mint a növénynek zöld — helyesen: „Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld.”; „Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld.” (*Flóra* 3. Már két milliárd)

További idézetek — *A legutolsó harcos*, *Munkások*, *A város peremén* c. versekből és a *Nem én kiáltok Alleluja*, ... c. utószavából

818. A kortársak József Attiláról. — *K. J.* Kelet Népe 1942. máj. 1. — 12.

„Nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes...” — Juhász Gyula előszavát l. az 5. sz. cikkben. Az előszó részleteit a szerző igen pontatlanul idézi.

„Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam.” — *A Curriculum vitae* egyik mondata

„igen nevezetessé vált”, hét cikket írtak róla — uo.

Németh László, ... József Attilában csak érdekességet lát, „a dal Kakuk Marciját” — Vö. a 103. sz. cikkel.

A Nyugat költő-kritikusa, Fenyő László így ír róla: — Vö. a 158. sz. cikkel.

„nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában...” — Vö. a 214. sz. cikkel.

Kosztolányi így ír róla: ... Márai nyilatkozata: ... — Vö. a 240. sz. cikkekkel.

A Nyugatban Füst Milán ír a kötetéről, kicsinyes kifogásokkal próbálva csökkenteni jelentőségét. — Vö. a 256. sz. cikkel.

Halász Gábor, aki félre nem érthetően mutatja meg benne a proletárság költőjét: — Vö. a 260. sz. cikkel.

819. József Attila. — *Névtelen*. Tiszántúl (Debrecen) 1942. máj. 2. — 5.

820. Emlékezés József Attilára. — *Korondi András*. Magyar Nemzet 1942. máj. 3. — 8.

„Én még őszinte ember voltam, — helyesen: „Én még őszinte ember voltam,” (*Mama*)

További idézetek — a *Részeg a síneken*, *Csudálkozunk az életen*, *Ha nem leszel...*, *Kész a leltár* c. versekből

821. Hazajött József Attila. — *Névtelen*. Népszava 1942. máj. 3. — 1—2.

Ime, hát megleltem hazámat / s a földet, — helyesen: „Ime, hát megleltem hazámat, / a földet.”

Új lakó érkezett a fumeiúti temető síri világába. — Marosán György így emlékezik vissza a temetés napjára:

„1942. május 3-án, vasárnap reggel korán kelek. Kinézek az ablakon: gyér piaci forgalom. Az emberek rosszul öltözötten dideregnek a standok előtt. Kevés az áru. Kezükben élelmiszerjegyeket szorongatnak. Borús idő van. Komoly eső ígérték a felhők. Hárman együtt indulunk el a temetésre: feleségem, Hegedűs B. Dániel és én. Kilenc órakerő ifjúmunkások sorfala vár bennünket a bejáratnál. Sorfaluk legalább ötven méter, irányítják a temetésre érkezőket. Rendőrt nem látok. Nem értem. Csak nem lesz itt valami provokáció? Az emberek sűrű sorokban jönnek. Az eső szemerkélni kezd. Félék: csak nem

csinálják meg velünk, hogy amikor már együtt vagyunk, ránk esapnak? Ide csak percekre van a Mosonyi utcai rendőrlaktanya. Szót váltok Hegedűssel és Gáspárral. Tanácsalank vagyunk.

Fél tíz. Kinyílnak az esernyők. Az eső mind sűrűbben esik. De az emberek csak tódulnak, és elhelyezkednek a sír körüli térségen. Odalátszik a gumigyár, kéménye vastagon ontja a fekete füstöt. Háromnegyed tíz: ezek állnak és várnak. A Vándor-kórus zárt sorokban vonul fel a temető kapujától. Major Tamás társaságában feltűnik Szakasits. Én együtt vagyok József Jolánnal, ő a hozzátartozó, én meg a bizottság elnöke, a temetés felelőse. Itt vannak a kommunista és baloldali értelmiségiek, munkások, József Attila hívei és barátai. Elcsendesedik az eső. Várom, hogy tíz óra legyen.

A sír körül feláll a kórus. Néhányan elindulnak a halottasházhoz, ahol a költő megmaradt teteme van felravatalozva. A koporsó körül kandeláberek égnek. Lehajtott fejű emberek veszik körül. Felzúg a Vándor-kórus. Majd Szakasits megtartja a búcsúbeszédét. Amint befejezi, Major Tamás szavalja a költő: A város peremén című versét. A gyár felé fordul.

Nem messze Gömbös bronz lovas szobra, mintha a távolban a jövőt fürkészné. Odább Táncsics elhanyagolt sírja... Az emberek komoran állnak. A nők könnyeznek. Több ezres emberedő veszi körül a sírt. Major Tamás után ismét a Vándor-kórus szerepel. „Mondd, mit érlel annak a sorsa...”

Először Gáspár, Hegedűs és én a Bizottság koszorúját helyezzük el a síron. Majd Szakasits a pártét és a Népszavát. A tömegből kis csokrok repülnek a sírra. Az eső szakadni kezd, de az emberek nem mozdulnak. Felszólításra lassan megindul a tömeg a kijárat felé.” (Marosán György: Tüzes kemence. Bp. 1968. 637–638.)

„A munkásnak nem több a bére, mint amit maga kicsikar.” — helyesen: „A munkásnak nem több a bére, / mint amit maga kicsikart.” (Hazám 5.)

Nem Isten, nem is az ész... hogy helytálljunk az emberiségért — A város peremén idézett sorai helyesen: „Nem isten, nem is az ész.”; „hogy helyt álljunk az emberiségért”. Az idézet egyébként nem jelöli a vers szakaszhatárát, amely „a szén, vas és olaj” és „a való anyag teremtet minket” sorokat elválasztja.

„a papok, katonák és polgárok után helytálljon az emberiségért.” — A szerző itt A város peremén két különálló részletét kapcsolta egybe: „Papok, katonák, polgárok után”, ill. „hogy helyt álljunk az emberiségért”.

További idézetek — *Munkások, Hazám 7.* (hibás központozással)

822. [Gyászbeszéd József Attila pesti temetésén.] [1942. máj. 3.] — *Gáspár Zoltán.* Emlékezések. Bp. 1967. — 113–114.

A beszédet a PIM kiadványként, az Irodalmi Múzeum sorozatban megjelent Emlékezések sajtó alá rendezője, Vezér Erzsébet közölte, a Gáspár Zoltánné emlékezése Gáspár Zoltán és József Attila kapcsolatáról c. interjú keretében.

A beszéd közlését az özvegy ezekkel a szavakkal vezeti be: „A beszédnek eredeti kéziratát ma is őrzöm, még nem volt ember, aki ezt a zuhogó esőtől megfakult írású papíros elfogódottság nélkül vette volna kézbe. Így búcsúztatta Gáspár Zoltán 1942-ben a fasizmus tombolása idején József Attilát:” (I. m. 113.)

Az idézet — a *Levegőt!* c. versből

823. Ave atque vale! — *Barcs Sándor.* Újság 1942. máj. 3. — 6.

Ave atque vale — magyar jelentése: Üdvözöllek és isten áldjon! (ókori római köszöntés)

824. Radnóti Miklós naplójából. — 1942. ápr. 30., máj. 2., máj. 3.

Közölte: Ekk 484–485.

Fif — Radnóti Miklósné beceneve

József Judit — Szántó Judit

s Rátz Kálmán is itt van a nyílásaival. — Vö. a 812. sz. cikk jegyzetével.

825. Hatalmas tömeg részvételével, megható gyászünneppel helyezték nyugalomra József Attila hamvait. — *Névtelen.* Esti Kurir 1942. máj. 4. — 5.

826. Vasárnap délelőtt dízsírhelyre temették József Attila Budapestre hozott hamvait. — *Névtelen.* Független Magyarország 1942. máj. 4. — 3.

827. „Itt nyugszik József Attila, élt 32 évet”. — *Névtelen.* Hétfő Reggel 1942. máj. 4. — 5.

„A költő ajkán csörömpöl a szó” — helyesen: „A költő — ajkán csörömpöl a szó.” (*A város peremén*)

828. József Attila temetése. — *Névtelen.* Kis Újság 1942. máj. 4. (esti kiad.) — 3.
de ő — az adott világ / varázsainak mérnöke — tudatos jövőbe lát — helyesen: „de ő, (az adott világ / varázsainak mérnöke), / tudatos jövőbe lát” (*A város peremén*)
A másik idézet — az *Ime, hát megleltem hazámat...* kezdetű versből

829. József Attila pesti temetése. — *Névtelen.* Magyar Nemzet 1942. máj. 5. — 4.
Az idézet — *A város peremén* c. versből

830. A halott költő utolsó útja. — *Névtelen.* Népszava 1942. máj. 5. — 3.

831. „Ime, hát megleltem hazámat...” — *Névtelen.* Újság 1942. máj. 5. — 6.
Vö. a 810., 821., 822. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.

A cikk címe azonos József Attila egyik utolsó versének címével, ill. első sorával. A szerző idéz *A város peremén* c. versből.

832. A kolozsvári pártszervezet... — *Névtelen.* Népszava 1942. máj. 6. — 5.
A Népszavában megjelent apróhirdetés.

833. Tegnap és ma. — *Márai Sándor.* Pesti Hírlap 1942. máj. 7. — 5.
poverello — magyar jelentése: Isten szegénykéje (Assisi Szent Ferencről)

834. József Attila... — *Névtelen.* Újság 1942. máj. 10. — 6. Részlet.

A „Röpdém előtt” c. glosszarovatban jelent meg a cikk részlet. Ebben a rovatban a lap a jobboldali sajtó ellentmondásait, frázisait, magyartalanságait pellengérezte ki.

József Attila emlékének szentelte krónikáját egyik népszerű, sőt bizonyos relációban népi trónk. — A cikk szerzője Kodolányi Jánosnak a Híd c. hetilapban ápr. 28-án megjelent cikkére utal. (Vö. a 811. sz. cikkel.)

835. A szárszói halott útja. — *Kovalovszky Miklós.* Fialat Magyarország 1942. máj. 14. — 78.

Kovalovszky Miklós (1910) tanár, nyelvész, irodalomtörténész. A Nyugatban, Magyar Csillagban jelentek meg cikkei. Írt középiskolai irodalomtörténeti tankönyveket, szerkesztette a Magyarosan c. folyóiratot (1946—1949). Az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársaként egyik szerkesztője volt a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának és a Nyelvművelő kézikönyvnek. Jelentős eredményeket ért el az Ady-filológiában.

A Fialat Magyarország (1931—1943) a magyar cserkész fiatalok „társadalmi, ifjúsági, egyesületi pedagógiai” hetilapja volt.

Az idézet — a *Születésnapomra* c. versből

836. Sokat megmagyaráz... — (*szj*) Magyar Út 1942. máj. 14. — 2.
szj — *Szj Gábor* — *Szjgyártó László* írói neve

837. A fogadtatás. — *Névtelen*. Népszava 1942. máj. 17. — 7.

A glossza a Magyar Út írásának megjegyzésére válaszol. Vö. a 836. sz. cikkel.

838. A József Attila Emlékbizottság felhívása. — *Névtelen*. Népszava 1942. máj. 19. — 6.

A felhívás mellett Bokros-Birmann Dezső József Attila-mellszobrának fényképe látható.

Vö. a 813. sz. jegyzettel.

839. József Attila betegségéről és költészetéről... — *Névtelen*. Független Magyarország 1942. máj. 26. — 4.

Vö. a 792. sz. cikkel.

840. Könyvnap 1942-ben. — *Névtelen*. Népszava 1942. máj. 29. — 5. Részlet.

841. Galamb Ödön: József Attila élete nyomában. Makói évek I. — *Gönczy Gábor*. Protestáns Szemle 1942. máj. — 159.

Gönczy Gábor (1917—1943) író, kritikus. Sajátos, egyéni mondanivalót és stílust sejtető tehetsége nem bontakozhatott ki — mindössze egy köteté látott napvilágot. Kritikai elszórtan jelentek meg az 1940-es évek elején különböző folyóiratokban (Erdélyi Helikon, Magyar Csillag stb.). Amikor behívták munkaszolgálatra, öngyilkos lett.

842. Város. I. Este [1939—40]. — *Rónay György*. Te mondj el engem. Bp. 1942. — 24. Újraközölve: Tiszántúl (Debrecen) 1942. máj. — 11. „A szerző most megjelent verseskötetéből” megjegyzéssel.

A kötet belső címlapján a következő jegyzet olvasható: „Ez a kötet a költő 1934—42 között írott verseinek gyűjteménye. Változatok esetén a költő az itt közölt szöveget tekintí végelegesnek.”

A Város c. vers két részből áll. Az Este c. vers párja: Hajnal. A tartalomjegyzékben a kétrészes vers „(1939—40)”-es keltezéssel szerepel.

843. József Attila szoborportréja a könyvnapon. — *Névtelen*. Kis Újság 1942. jún. 1. (esti kiad.) — 3.

844. Jegyzetek József Attila sírjánál. — *Rónay György*. Magyar Csillag 1942. jún. 1. — 360—361.

Az idézetek — a *Táncba fognak, Ime, hát megeltem hazámat*... *Kiáltozás* c. versekből

845. Séta a magyar könyv ünnepnapján. — *Losonczy Géza*. Népszava 1942. jún. 3. — 6. Részlet.

A Népszava sátrában c. alfejezetben olvasható.

846. A szegények költője. — *Kovács István dr.* Református Jövő 1942. jún. 4. — 3.

Kovács István dr. (1880—?) református teológus, országgyűlési képviselő, politikus. Teológushallgató korában a konzervatív egyetemi ifjúság egyik vezére volt. 1913-tól a budapesti református teológia tanára lett, az egyházi, társadalmi, politikai és irodalmi mozgalmak tevékeny résztvevője. Társzerkesztője volt a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapoknak; megalapította a Református Sajtóegyesületet, szerkesztette a Református Sajtót. A Tanácsköztársaság leverése után a Kisgazdapárt alelnöke lett. A Teleki-kormány alatt kultuszminiszteri államtitkár volt.

Az idézetek — az *Anyám, Flóra 2. Rejtelmek, Bevezető, Tiszta szívvel, Kedves Joci!, Világ megokolt útálata* (ill. *El innen*), *És keressük az igazságot, Ós patkány terjeszt kört*... *Hazám 6., Mondd, mit érlel*... *Falu, Vigasz, Hazám 4.* c. versekből

847. József Attila költészete meghódítja Franciaországot. — Sz. J. Esti Kurir 1942. jún. 15. — 4.

Sz. J. — Lehetséges, hogy a cikket Németh Andor felesége, *Szegő Júlia* írta.

Most egy pesti kiadó megbízásából könyvet ír a tragikus sorsú költőről. — Németh Andor József Attila c. könyve 1944-ben, Cserépfalvi kiadásában jelent meg Budapesten. Könyve első fejezetében felvázolja cassisi életkörülményeit a könyv megírása idején. (I. m. 5—8.) Ugyancsak szót ejt cassisi tartózkodásáról az Emlékiratokban. (A szélén behajtva. 732—733.)

Ezek a versek ... felkeltették Lallemand ... érdeklődését. — Vö. a 861. sz. cikkel.

848. József Attila. — *Gombos Gyula*. Álom az országról. Bp. é. n. [1942.] 45—50.

Az arcképeket Szabó Vladimír rajzolta.

A könyv fejezetcímei: Álom az országról — Erdélyi József — Sinka István — Sértő Kálmán — Illyés Gyula — József Attila. A József Attiláról szóló fejezetet közöljük.

Az idézet — a *Megfáradt ember, Istenem, Mama, Flóra 3. Már két milliárd, Kirakják a fát, Eszmélet 4., 11., A város peremén* c. versekből

849. Álom az országról. — *Kelemen János*. Kelet Népe 1942. jún. 15. — 8. Részlet.

Gombos Gyula: Álom az országról c. tanulmánykötetéről szóló recenziókat csak a kötetben található József Attila-tanulmányra vonatkozó megállapításait közöljük. Gombos Gyula írását l. a 848. sz. cikkben.

850. La lirica moderna ungherese (II). — *Ladislao Bóka*. Corvina (Budapest) 1942. jún. — 316—326. Részlet.

A Corvina (1922—1944) olasz nyelvű tudományos, szépirodalmi és művészeti folyóirat volt, amely évente kétszer jelent meg Budapesten.

Részlet Bóka Lászlónak a modern magyar lírát bemutató tanulmányából. Az első rész, a lap májusi számában, Vajda János, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Ady Endre költészetével foglalkozik, a második rész, a júniusi számban, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits Mihály, Erdélyi József, Illyés Gyula és József Attila költészetét mutatja be. Csak a József Attiláról szóló részt közöljük.

A cikk szövege teljes terjedelmében közli a *Tiszta szívvel, Mama, Megfáradt ember, Csak az olvassa...* c. verseket. Szövegüket Lina Linari fordította olasz nyelvre. A *Mama* itt közölt fordítására figyelt föl Benedetto Croce (vö. a 876. és 953. sz. cikkekkel és jegyzetükkel).

A cikk fordítása:

A modern magyar líra (II)

A mai magyar líra küszöbén, bármily paradox módon hangzik is, egy fiatal halott áll. Ha korunk magyar líráját jellemezni akarván csak egyetlen nevet szabadna említenünk, minden habozás nélkül József Attilát választanánk.

József Attila (1905—1937) városi proletárcsaládból származott. A magyar városi lakosság ekkor még csak igen fiatal rétege a nemzet egészének. A városi munkásságot szorosabb szálak kötik a vidékhez, mint a polgári kultúrához. József Attila nem ismert mást a városból, mint a nyomort: a szükséglakások, az alberleti szobák és a külvárosi szegények nyomorát. Gyermekkorra egybeesett a világháború és a forradalmak nyugtalan időszakával. Mindent már igen korán megismert, és mindennek a negatív oldalát is. Ezért van az, hogy első jelentkezését a kiábrándultság és a féktelen, hetyke cinizmus hangja jellemzi.

Tiszta szívvel

[...]

Sokak számára visszatszést keltett a hang megjátszott fanyar élessége, sokan tiltakoztak az irodalmi morál szentsége nevében. De az igazi műértőket megkapta ez a hangvétel, amely szegény Villonra emlékeztette őket, akinek pimasz, öntelt, de kérlelhetetlenül őszinte szavai századok messzeségéből visszhangzanak szívünkben; szavak, melyek cinikus és bűnös voltát már oly régóta megbocsátotta a világ; melyek őszinteségének, friss, nyers erejének a szintjére ugyanakkor még ma is csak kevesen jutottak el. József Attila a modern világ gyermeke, nem volt képes erősíteni hit nélkül egy olyan múlt konvencionális hazugság-bástyáit, mely már hanyatlóban volt. Cinizmusával a külvilág érzéketlenségétől a meleg emberi érzéseket védte. Ezt bizonyítja egy felejthetetlen, gyakran idézet költeménye, melyben halhatatlan emléket állít édesanyjának, a külvárosok szegény mosónőjének.

Mama

[...]

Ez a mélységes humanitás mozgatja lelkét, valahányszor a munkástömegekhez fordul, vagy ha azok érzésvilágát tolmácsolja. Velejár ezzel természetszerűleg egy valamiféle körül nem határolható internacionalizmus, melynek látköre azonban nem a nemzetellenesség irányába, hanem az egyetemes humanizmus irányába tágul; egy olyan egyetemes humanizmuséba, mely éppúgy a szeretet jegyében egyesítené a világot, mint a katolicizmus.

Megfáradt ember

[...]

Vele az egész megfáradt emberiség tette fel a kérdést utoljára, mielőtt még átengedte volna magát ismét a fegyvereknek. Rendkívüli érzékenységgel megjövendölte az emberiséget fenyegető nagy megrázkódtatást, és megsejtette, hogy egy ilyen kataklizma hullámai nem csendesedhetnek el valamiféle részleges nyugalomban, hanem csak minden ember békéjében, abban a bibliai látomásban, mely örök álma volt.

Csak az olvassa versemet...

[...]

Fiatalon halt meg, tragikus körülmények között zúzta őt össze az élet. De örökölt hagyta ránk azokat az engesztelhetetlen gondolatokat, melyek a legújabb magyar líra élesztői. Neki nem voltak problémái azzal kapcsolatban, hogy milyen témát, vagy milyen formát válasszon. Verseiben éppúgy élt a múlt, mint ahogy nem egy sorában már a jövő irányait sejtí. Az ő hazafisága nem romantika, hanem veleszületett alkati adottság; népszerűsége nem stilizált, hanem magával a néppel, a magyar dolgozók millióival szemben érzett szolidaritás eredménye. Ars poeticája nem új: szavai azt a régi igazságot elevenítik fel, melynek életét szentelte: az Igazság szép.

(Földiák András fordítása)

851. A napszámos poéta meg a költőné. — Réthy Hugó. Népszava 1942. júl. 15. — 6.

empa — ember

liferálás — szállítás

pugris — bugris

tu Spitzbub — te csibész

liferáns — szállító

Itt van a nép, megjött a nép / viharirammal... — idézet Ady A Hadak útja c. verséből; helyesen: „Itt van a nép, megjött a Nép / Vihar-irammal,”

mándli — kabát

— *Tu liäber Gott!* — Te jó isten!

mit Sack und Pack! — mindenestül

— *Na, hab' i kszakt!* — Na, nem megmondtam?

... *was der Teufel?* — Hát mi az ördögöt?

mi elhagyottak, összetörték, / magyarok és nem magyarok!... — a Magyar jakobinus dala c. Ady-vers két sora helyesen: „Mi, elnyomottak, összetörték, / Magyarok és nem-magyarok?”

Munkásembert äg is húzza... — a Történelmi lecke fiúknak c. vers idézett sora: „Munkásembert äg is húzza.”

Amit felbecsül szentnek a szalon, / az az utcán rongy kóta, kusza lom... — Az utca éneke c. Ady-vers idézett szakasza helyesen: „Amit felbecsül szentre a szalon, / Az az utcán rongy kóta, kusza lom.”

Kényes büszke pávák, nap-szédítö tollak, / hírrel hirdessétek: másképpen lesz / holnap! — a Fölszállott a páva c. Ady-vers idézett szakasza: „Kényes, büszke pávák, Nap-szédítö tollak, / Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.”

Ha fa volnék, hát fészket igazán... — A szerző a Szeretnének c., sorpárok-ból álló József Attila-verset, a strófahatárokat figyelmen kívül hagyva, folyamatosan idézi. Nem jelzi azt sem, hogy a „csicsókás volna az a krumpliföld;” sor után következő két sor — „Krumplival is csak úgy volnék teli, / ahogy a munka megköveteli.” — kimaradt. A vers a szövegkiadás szerint 1928-ban kelt, József Attila pedig 1925–26-ban tartózkodott Bécsben, ahol a történet lejátszódik.

Amerre én lépek, amerre én járok — álomba hervadnak az élet-virágok... — idézet Lesznai Anna: Amerre én lépek... c. verséből (Vö. Hazajáró versek. Bp. 1909. 12.)

A Lesznai-kötetben... — *De a neve?* — József Attila. — *Szent Isten! maga az!?* *Olvastam a „Nagyon fáj” verskötetét.* — A történet csattanója: József Attila és Lesznai Anna egy évvel korábbi írás szerint (vö. a 76. sz. cikkel), valamint József Jolán szerint (József J. 208.) hasonló körülmények között ismerkedtek meg. A szerző — talán a költőnő meglepetésének motivációja céljából — anakronisztikusan szövi a szövegbe a költő *Nagyon fáj* c. kötetét, amely csak tíz év múlva, 1936-ban jelent meg. Lesznai Anna 1926-ban csak a *Szépség koldusa* és a *Nem én kiáltok* köteteket ismerhette. Megismerkedésükről és kapcsolatukról Lesznai Anna emlékezésében ezt olvashatjuk:

„Bécsben ismertem meg. Hatvány Laci küldte hozzánk. Akkor még vidám, kedves fiú volt. Sokat voltunk együtt. Megkértem, hogy segítsen a könyvtáramat költöztetni. Úgy dolgozott, mint azok a régi emberek, akik a sleps hajóról lehordták a búzát. Olyan mennyiségű könyvet rakott a hátára, hogy alig bírta. Aztán elkerült a szemem elől. A 30-as években újra találkoztunk. Akkor majdnem mindennapos vendég volt nálunk. Egyszer megkértem, hogy segítsen nekem. Egy szerelmes antológiát állítottam akkor össze. *Virágos szerelem* címmel jelent meg a kis kötet. Kértem: »Ha olyan kedves volnál, és segítenél nekem szerelmes verseket találni, mert te jobban ösmered az irodalmat, mint én. Te tanultabb irodalmár vagy.« Hozott is egy csomó verset. — Segített rendezni, másolni. Később Judit csúnyán szememre vetette, hogy ingyen fogadtam ezt el. Én nem mertem ezért pénzt följánlani. Én ezt baráti kérésnek tartottam, teljesítését baráti szíveségnek. Ha tudtam, természetesen segítettem Attilát, de én azt hiszem, ezért el sem fogadtott volna pénzt. Judit is akkoriban folyton nálam volt, csak később fedezte fel ezt a sérelmét és csúnyán megtámadott érte. Én is ballépést követtem el, mert a *Látóhatárnak*, Vámoskának írtam egy privát levelet, azt mondtam, hogy annyit vegyenek ki belőle, amennyit akarnak. Ők nagyon ízléstelenül választották ki, amit közöltek. Vége felé Attila egy kicsit megharagudott rám, de ez nagyon privát dolog volt, ezt nem mondhatom el. Nem szakított ugyan velem, de nem szeretett már annyira. Vége felé már nehéz volt vele együtt lenni. Veszekedős lett, mindenki látta rajta a betegség jeleit.” (Beszélgetés Lesznai Annával. A Beszélgetés 1965. jún. 23-án készült. Kérdező: Vezér Erzsébet. In: Irodalmi Múzeum I. Emlékezések. Bp. 1967. 14—15.)

Itt kell hagyni mindent... — idézet a Búcsú a kerttől c. versből (Lesznai Anna: Hazajáró versek. Bp. 1909. 33.)

— *Jöttem a Ganges partjairól...* *S amerre tenger zúg, amerre a szél jár...* — A versidézett első mondata A Tisza-parton c. Ady-versből való; helyesen: „Jöttem a Gangesz partjairól,”

„*Beisszange*” — harapófógó

csak levél van benne Hatvány báróékhoz — József Attila ekkor, Bécsben ismerkedett meg Hatvány Lajossal. Valószínűleg Lesznai Anna ajánlásával kereste föl először őt a költő.

malefiz — betyár

eigener Lump — magam ura, szó szerint: magam gazembere

852. József Attila betegsége. — *Névtelen nótárius*. Népszava 1942. aug. 2. — 16.

Névtelen nótárius — *Losonczy Ádám* (1905—1955) orvos, költő, kritikus. Eredeti foglalkozása orvos volt, de nem tudott pályáján elhelyezkedni, ezért a II. világháború alatt taxifofőrként dolgozott. 1939 és 1944 között névtelenül vagy Névtelen Nótárius aláírással küldte be verseit a Népszavának. Verseit a cenzúra nem engedte megjelentetni. 1947—48-ban kritikái jelentek meg a Világosságban.

„*ostoba kis emlékezések*” — idézet Ady Endre: Ha a szemem lefogták c. verséből: „S ostoba kis emlékezések / Indulnak útnak szerte-széjjel.”

853. József Attila a szegénység költője. — *Barabás Tibor*. A Szociáldemokrata Párt kiadása. Bp. 1942. — 3—17.

A kötetről írt első recenzió aug. 9-én jelent meg.

Barabás Tibor (1911—1984) író. 1928-tól részt vett a munkásmozgalomban és a függetlenségi mozgalmakban. A második világháború alatt több évet töltött munka- és büntetészázadokban. 1945-ben a Cserépfalvi Kiadó irodalmi vezetője, 1946-ban a Szabad Nép kulturális rovatának vezetője lett. 1946—49 között az Írószövetség főtitkára, 1949—51-ig a Révay Kiadó, majd a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, 1957—65 között a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium sajtóosztályának vezetője volt. 1967-től a Budapesti Rundschau munkatársaként dolgozott.

A 32 lapos füzetben a bevezető tanulmány után „József Attila verseiből” címmel a következő költemények olvashatók: *Anyám, Mama, Őt szegény szól, Külvárosi éj, Mondd, mit érlel...*, *Elégia, Kirakják a fát, Istenem, A Dunánál, Karóval jöttél*.

Egykorú értékelését l. a 854., 855. sz. cikkekben.

Sír, mint cipő alatt a homok, — helyesen: „Sír, mint a cipő alatt a homok,” (*Egy kisgyerek sír*)

tócsa rideg köveken. — helyesen: „tócsa a rideg köveken.” (*Izonytat*)

„*Az Etus a mamáért is elfutott...*” — idézet az *Öngyilkosság?* c. írásból; l. JAÖM IV. 26.

Kedves Joci! — József Attila első verse. Első két verszaka a költő kezeírásával maradt fenn, a 3. strófa pedig József Jolánéval. Nagyon valószínű, hogy ennek szerzője nem József Attila, hanem idősebbik nővére „fejezte be” a költeményt. Stoll Béla szerint keletkezési ideje 1916—1917 közé tehető.

„*Az az én bajom — mondotta Móríc Zsigmond...*” — A szerző Móríc Zsigmondnak Nagyon fáj c. írásából idéz (vö. az 524. sz. cikkel), de stilizálja az író szövegét.

Allatódal — a vers címe: *Allató*

„*megszerkessze a harmóniát*” — pontosan: „s megszerkeszti magában, mint ti / majd kint, a harmóniát.” (*A város peremén*)

„*1919 karácsonján meghalt az anyám...*” — A *Curriculum vitae*-ből idézett mondatok helyesen: „1919 karácsonján meghalt anyám.”; „Ezután gyámom és Giesswein Sándor dr. Nyergesújfalura küldtek...”; „...hiszen görög keleti vagyok...”; „...nem állott fölvilágosító barátként mellettem senkisémm.”

nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelynek beváltása... — A Szépség koldusa Juhász Gyula által írott előszavának (1. az 5. sz. cikket) idézett részlete helyesen: „nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelyeknek beváltása...”

én túlmaszra vettem magamat / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre... vagy összetörsz a tél vizeiben... hisz nem egyéb ez ember-árulásnál — helyesen: „én túlmaszra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre.”; „vagy összetörsz s a tél vizeiben”: „hisz nem egyéb az ember-árulásnál” (Egy költőre [Téged szeretnek...])

Később szép, békítő verset írt Babitshoz — az 1933-ban írt Magad emésztő... c. verset „Célunk az a társadalmi és állami életforma...” — a Szerkesztői üzenet zárószorai (JAÖM III. 186.)

„Művészetbölcseleti alapfogalmak” — Barabás Tibor itt az Irodalom és szocializmus c. tanulmány két részletét idézi (vö. JAÖM III. 92., 93—94.), amelynek alcíme: Művészetbölcseleti alapelemek.

„A tudományos szocializmus” — Barabás Tibor a Hegel, Marx, Freud c., töredékben maradt tanulmányra utal. A címadás azt mutatja, hogy úgy az előbbi tanulmány, mint az utóbbi írás esetén a Németh Andor által szerkesztett József Attila összes versei és válogatott írásai c. kötetet vette alapul (a kötet leírását l. a 612. sz. jegyzetben).

Kit kétezermillió embernek — helyesen: „Kit két ezer millió embernek” (Óda). A szerző nem jelzi, hogy a részlet, amely ezzel a sorral kezdődik, nem folyamatosan következik a „hogy szeretlek, te édes mostoha!” sorral záruló részlet után.

Kívül-belül / leselkedő halál elől — helyesen: „Kívül-belől / leselkedő halál elől” (Nagyon fáj)

Tölem elvetted, kukacoknak adtad... — a Kései sirató 3. és 6. szakasza

Egy novemberi este, ... a Budapest felé haladó tehervonat kerekei alá vetette magát. — Az öngyilkosság dec. 3-án történt.

További, cím nélkül idézett versek: Dörmögő, Nemzett József Áron, Kirakják a fát

854. Új könyv a munkásoknak József Attiláról. — sz. s. Népszava 1942. aug. 9. — 9. Vö. a 853. sz. cikkel és jegyzettel.

sz. s. — Szerdahelyi Sándor

„Öt éve lesz immár...” — Barabás Tibor tanulmányát a cikk meglehetősen pontatlanul idézi, de a pontatlanságok nem értelemzavaróak, nem módosítják az eredeti szöveg értelmét.

„A külvárosi éj” — Barabás Tibor tanulmányának belső fejezetcíme helyesen: „Külvárosi éj”.

855. A szegénység költője. — Földi Mihály. Újság 1942. aug. 9. — 8.

Földi Mihály (1894—1943) újságíró, a két világháború közötti időszak jellegzetes és divatos bestseller-írója. Az I. világháborúban előbb kőszaktona volt, majd 1917-ben Budapesten orvosi diplomát szerzett és katonarvosként szolgált. Első novelláskötetének és regényének sikere végképp az írói pályára vitte. 1918 és 1939 között a Pesti Napló munkatársa, 1924-től szerkesztője volt. Művei igen népszerűek voltak, drámái kasszasikert jelentettek.

Vö. a 853. sz. cikkel és jegyzetével.

„Célunk az a társadalmi és állami életforma...” — Szerkesztői üzenet (JAÖM III. 186.) Az idézetből hiányzik az „...az eszmélete érvényesül” szavak után következő mondat első fele: „Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel...”

Hova lett Kazinczy lelkesedése, mellyel keblére ölelte a mizsafiakat! — Földi Mihály sem ölelte éppen lelkesen keblére József Attilát. Bálint György kritikáját a Pesti Naplóban a Medvetánc kötetéről mintegy fél évvel a könyv megjelenése után közölte. Bálint György ezzel kapcsolatban így írt a költőnek: „Kedves Attila, jó lenne, ha Földinél valamilyen

formában »szorgalmaznád«, hogy a rólad már régen megírt kritikám meg is jelenjen. Talán egy udvarias hangú pársoros levél volna a legjobb.» (JAVL 312.)

„*Én túl magasra vettem magamat S nehéz vagyok, ezért sülyedtem mélyre.*” — helyesen: „én túl magasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre.” (*Egy költőre [Téged szeretnek...]*)

„*József Attila — írja a tanulmány — a harmincas években osztozott azokban a reményekben, amelyekben... csalódnia kellett...*” — Barabás Tibor szövege helyesen így hangzik: „József Attila a harmincas években osztozott azokban a politikai reményekben, amelyekben [...] csalódnia kellett.”

Barabás Tibor utólag így méltatta Földi Mihálynak az általa írott füzetről készült recenzióját: „A Népszava reflexiója érthető és várható volt. Annál váratlanabban ért a baloldal elszigeteltsége idején Földi Mihály nagy cikke az »Újság« 1942. augusztus 9-i, vasárnapi számában. Ebben — elárult fiatalságának emlékeitől zaklatva — a sikeres és népszerű író méltatta a »szegényes külsejű füzetet«”. (ÉI 1972. máj. 13.)

A másik idézet — *A város peremén* c. versből

856. József Attila. — *Muraközy Gyula*. Református Élet 1942. aug. 15. — 3.

A verset újraközi a Független Magyarország, az alábbi bevezetéssel: „József Attiláról sokat írtak mostanában, prózában is, versben is. Mindezek közül kimagaslik az a megkapóan szép költemény, melyet Muraközy Gyula budapesti református lelkész írt a »Református Élet« legújabb számában. Íme a vers: (1942. aug. 26. — 4.)

857. Üres sír a szárszói temetőben. — *Kovalovszky Miklós*. Magyar Nemzet 1942. aug. 26. — 9.

Éppen olyan, ahogy Veres Péter írja: — Vö. a 815. sz. cikkel.

858. Szocialista irodalomszemlélet. — (*e. l.*) Népszava 1942. szept. 20. — 17. Részlet.

(*e. l.*) — *Erdős László* (1913) író. Érettségi után nyomdászinasnak állt, közben jogot végzett. Fiatalon bekapcsolódott a KIMSZ munkájába. 1942-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, majd a dachau koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1946-ban a MADISZ kulturális osztályának, 1947-ben a MAFIRT propagandaosztályának lett a vezetője, 1948-tól a Hunnia-filmgyár, 1949-től a Forrás Nyomda igazgatói teendőit látta el. 1952-től az Írószövetségben, 1957–62-ig a Magvető Könyvkiadónál dolgozott.

A szerző a szocialista esztétikai gondolkodás, kritika és a szocialista szépirodalom legfőbb eredményeit összegzi külföldi és magyar vonatkozásban egyaránt. Ennek keretében szól József Attila költői tevékenységéről. Őt tartja az egyetlennek a magyar szocialista írók közül, akiben eszménye: a valóság- és a művészi szemlélet egysége tökéletesen megvalósult.

Az idézet — *A város peremén* c. versből

859. Magyar írók Móricz Zsigmondról. — *József Jolán*. Híd 1942. okt. 1. — 7. Részlet. A cikknek csak befejező, József Attilára vonatkozó részét közöljük.

A huszonkétéves Attila cikket írt róla — Az Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli c. cikk A Toll 1931. márc. 31-i számában jelent meg (vö. JAÖM III. 105–108.), ekkor a költő 26 éves volt.

860. Korszellem és líra. — *Farkas Imre*. Népszava 1942. okt. 4. — 16. Részlet.

Farkas Imre — romániai magyar költő

Jankovich Ferencnek... kortársairól írt őszinte vallomását. — A szerző Jankovich Ferenc: Iránytű a magyar irodalomban. Népszerű irodalomtörténet. (Bp. 1942) c. művéből kiindulva értékeli a legújabb költészetet, elsősorban az ún. Nyugat harmadik nemzedékének tagjait: Weöres Sándort, Radnóti Miklóst, Zelk Zoltánt, Jankovich Ferencet, Rónay

Györgyöt, Devecseri Gábort, de idézi Fodor Józsefet és Berda Józsefet is. Elrettentő példákat idéz a „késő népies” irodalom versterméséből. A szerző az előző nemzedékek, köztük József Attila magatartásával elmarasztalólag állítja szembe a háborús évek költőinek szorongó, természetbe, időtlenségbe menekülő attitűdjét. A cikkből csak a József Attilával kapcsolatos részleteket közöljük.

„Inkább a mozdony kegyetlen kerekét választád...” — idézet Berda József Beszélgetés egy túlvilági költővel c. verséből. Előbb a 31—34. sorokat, majd a 13—18. sorokat idézi a szerző. (Vö. a 794. sz. cikkel.)

861. József Attila... — *Névtelen*. Független Magyarország 1942. okt. 19. — 4.

Lallemand költő fordításában... — L. erről részletesebben a 847. sz. cikket és jegyzetét.

862. A Földközi-tenger partján, József Attila „különbejárátú kéjszobájá”-ban. —

Galicus. Magyar Nemzet 1942. okt. 25. — 11.

Galicus — *Mikes Imre* (1900) a Brassói Lapok munkatársa, majd Nagyváradon újságíró. 1938—47-ig a Magyar Nemzet franciaországi tudósítója volt. Emigrációja után a Szabad Európa Rádió munkatársa lett.

József Attila „különbejárátú kéjszobájá”-ban. — A szerző József Attila Jolán nővéréhez írott, 1927 júniusában, Cagnes-sur-Merben kelt levelére utal, amelyben szállásáról ezt írja: „Háziaim hajnalban elpárolognak, különbejárátú kéjszobám előtt lábujjhegyen suhannak el és meztláb.” (JAVL 65.) A költő Cagnes-sur-Mer-i nyaralásáról l. Szabolcsi Miklós: Egy nyár Cagnes sur Merben. In: SZM: ÉaF 668—675.

— *Párizs—Marseille—Nizza. Csók s ölelés. Elragadtató boldogság. Attila... Zseni... Pantheon!* — A nyaralóhelyre tartó költő által útközben, 1927. jún. 27-én Tollon-sur-Merben feladott levelezőlap szövege helyesen: „Paris—Marseille—Nice—Csók—Ölelés—Hallatlan—Boldogság—Attila—Zseni—Pantheon”. (JAVL 65.)

A szerző idézi József Attila *Örökkön háborg a tenger...* c. töredékét.

863. Öt éve... *Névtelen*. Független Magyarország. 1942. nov. 30. — 4.

864. Rend és szabadság. — *Vincze László*. Jelenkor 1942. dec. 1. — 8.

Vincze László (1920—1945) kritikus, esszéista, a Jelenkor, Magyar Nemzet, Magyar Csillag munkatársa. A fasizmus áldozata lett.

„az adott világ varázsaival” — „az adott világ varázsainak mérnöke” (*A város peremén*)

„az emberhez méltó gonddal” — „kinek emberhez méltó gondja van.” (*Thomas Mann üdvözlése*)

„maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadság” — *Szerkesztői üzenet* (JAÖM III. 186.)

További idézetek — a *Reménytelenül. Lassan, tűnődve, A Dunánál, Margaréta, Ars poetica, Levegőt!* c. versekből

A Kis Újság 1942. dec. 4-i esti kiadásának híradása szerint (7.) a Vajda János Társaság József Attila-emlékmatinéján „a közelmúlt legnagyobb magyar költőjének halála évfordulóján” az emlékbeszédet Vincze László tartotta. Valószínű, hogy az emlékbeszéd szövege nagyjából megegyezett a Rend és szabadság c. tanulmány szövegével. Erre utal a Népszava 1942. dec. 8-án (6.) megjelent József Attila emlékezete c. cikke (l. a 870. sz. jegyzetben), valamint a Független Magyarország híradása (l. 878. sz. alatt).

865. Az érzékeny költő. — *Halász Gábor*. Magyar Csillag 1942. dec. 1. — 373—377.

„tar ágak boga-rácsai”-val — „Tar ágak-bogak rácsai között” (*Ősz*)

„terülő, fagyos háló” — „Kiterített fagyos hálóm” (*Háló*)

„Vad, habzónyáhi tengerek — falatjaként forgok, ha fekszem.” — helyesen: „Vad, habzó nyálú tengerek / falatjaként forgok, ha fekszem,” (*Bukj föl az árból*)

„mikor az utcán átment a kedves” — a vers címe és első sora: „Mikor az uccán átment a kedves.”

(*Öngyilkossága előtt egy-két nappal írott verséből.*) — A Karóval jöttél... 1937 októberében született.

„A szépség fáí búgnak át a kerten” — *A Koszmosz éneke* 2. szonettjében ez a sor így hangzik: „A Szépség fáí súgnak át a berken.” *A szerelmes szonettje* címmel önállóan is megjelent szonettben pedig éppen a változatban szerepel: „A szépség fáí búgnak át a berken.”

„halkan fuvoláz a vágy” — helyesen: „S lelkemben halkal fuvoláz a vágy.” (*A szemed*)
„vály-hegylánc, jaj-kráteres” — „Szivemben vágyhegylánc, jaj-kráteres;” (*Önarckép*)

Nóvérem csak küldi a kenyereket — A töredéket József Attila 1927 júniusában Cagnes-sur-Merben kelt levelében olvashatjuk, a következő megjegyzéssel: „Ez még párizsi.” (JAVL 166.)

Egy légy a tejben megfulladt — Az idézett részlet az (*ó európa...*) c. vers változata.

További idézetek — a *Kedves Jócó! Ó zordon Szépség, Nő a tükör előtt, Fagy, Szürkület, Esmélet 4., Reménytelenül. Vas-színű égboltban...*, *Lassan, tüdődvé, Pöttyös, Tehervonatok tolatnak...*, *Háló, Zuzmara, Füst, Minden s mindenki szeret engem...*, *Nagyon fáj, Bukj föl az árból, Egy büntetőörvényszéki tárgyalás irataiból, Ósapám, Miért mondottál rosszat nékem, Párizsi anizs, A város peremén, Bánat (Hát kijöttem ide...), Majd csöndbe fagynak a dalok...* c. versekből

866. József Attila ars poeticája. — *Vajda Endre*. Magyar Csillag 1942. dec. 1. — 377—381.

Vajda Endre (1914) költő, író, műfordító, esszéista, kritikus. 1940—47-ig az Athenaeum lektora volt. 1942-ben és 1948-ban Baumgarten-díjat kapott.

Ugyanez a gondolat csillant fel fiatalori manifesztaumban, amikor a „metaars”-ról beszél, — a *Nem én kiáltok kötet Alleluja...* c. utószavában

„Ó, barátaim, két napja nem ettem” — helyesen: „Ó, barátaim, hét napja nem ettem.” (*Hét napja*)

szersed a lányt, ki meztláb söpör... tajtékja felgyűrt karján szárad el — pontosan: „szersed a lányt, ki meztéláb söpör;”, „tajtékja fölgyűrt karján szárad el” (*Meddlíák* 7.)

sememicske borzongása átjár... — A *Szappanosvíz* c. versből vett idézet nem követi a költemény tagolását. Az idézet második sora után szakaszhatár van.

Az ós vagyok, mely sokasodni foszlik:... — *A Dunánál* 4. és 5. sora között hiányzik a szakaszhatár.

„önkoporsójában nemzi önmagát” — „önkoporsómban nemzem önmagam” sor a *Szonett* c. vers egyik változatában olvasható.

Könnyes, miként északra nyíló völgy... — *Az Egy kisgyerek sír* c. vers 2. és 3. versszakát a szerző a szakaszhatár feltüntetése nélkül, folyamatosan idézi.

További idézetek — *A hetedik, Csudálkozunk az életen, Gyémánt, Ó zordon Szépség, Németh Andor, A kövezeten...*, *Ki-be ugrál, Elmaradt ölelés miatt, Ha leked, logikád...*, *Amikor verset ír az ember...* c. versekből

867. A költő és a köztudat. — *Gáspár Zoltán*. Magyar Csillag 1942. dec. 1. — 381—386.

„mennyei karokat” — A szerző Horváth Béla József Attila c. versének „Vegyétek sátratokba, Mennyei Karok!” sorára utal. (Vö. az 525. sz. cikkel.)

Egyetlen hasonló jellegű ellenszegülésről tudok, az akkori szegedi egyetem bölcsészeti karának erkölcsi támogatásával megjelenő folyóirat részéről. — Gáspár Zoltán Zolnai

Bélának a Széphalom c. folyóiratban megjelent írásaira utal. (Vö. a 92., 100., 151. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.)

József Attila ügyvédje a Szép Szó emlékszámban összeállította a költő ellen indított bírói eljárások és büntetések lajstromát. — Vö. az 541. sz. cikkel és jegyzetével.

A Szép Szó Delta-Almanach címen megjelent posthumus számában hosszabb vitairást szenteltem ennek az ügynek. — Vö. a 724. sz. cikkel.

Rousseau fogalomképzésével élve — nem éppen volonté de tous, . . . jogos a remény és az óhaj, hogy volonté générale váljék belőle. — A „volonté de tous” a magánérdekek összességét, a „volonté générale” ezzel szemben az általános érdeket jelenti. (L. Jean-Jacques Rousseau: Contrat social. Livre II. Chapitre II.)

a joggal kinevetett bírálát, amely számonkérte a költőtől a forradalmi lendületet és őszinteséget. — Vö. a 214., 215. sz. cikkekkel és jegyzetekkel.

Második temetése. . . — Erről részletesebben l. a 821., 822. sz. cikkekkel és jegyzetüket.

További idézetek — a József Attila (Vidám és jó volt. . .), Nemzeti József Áron, Születésnapomra, Külvárosi éj, Levegőt! c. versekből

„. . . Másként ejtjük a szót. . .” — „Másként ejtjük a szót. . .” (A város peremén)

868. Emlékezés a munkások költőjére. — Hegedűs-Bite Dániel. Magyar Nemzet 1942. dec. 4. — 9.

Hegedűs-Bite Dániel (1914—1985) újságíró, költő. 1920-ban családjával együtt Szabadkára menekült, később továbbtanulását félbeszakítva cipészinásnak szegődött. Tizenhét éves korában Belgrádba került, ahonnan Magyarországra toloncolták. 1935-től kezdve Budapesten élt, az SZDP tagja lett. 1940-ben kezdett el írni, első munkája a cipőgyári munkások helyzetéről szóló tanulmány volt. Ettől kezdve versei és elbeszélései jelentek meg a Magyar Nemzetben és a Népszavában. A felszabadulás után újságíróként dolgozott, majd a Rádióban szerkesztette a jugoszláv adásokat. 1957-ben az MTI-hez került, majd a varsói Magyar Intézet igazgatója lett.

„Én nem azért jöttem, hogy bőgjek. . .” — a Nem én kiáltok kötet Alleluja. . . c. utószavából

Az idézetek — a Magyarok (Bezárva okos örültek közé. . .), Munkások, Külvárosi éj c. versekből

869. Hogyan temettük el József Attilát Balatonszárszón? — Horváth Béla. Magyar Nemzet 1942. dec. 4. — 9.

A szerző idézi a Születésnapomra c. verset.

volt olyan újság is, mely a hírvonatban, másnap, néhány rideg sort írt róla, röviden megemlítve, hogy „végzetét hamis elveinek kell tulajdonítani.” — Vö. a 389., 404., 413., 445. sz. cikkekkel.

870. Őt esztendő. . . — Nételen. Népszava 1942. dec. 6. — 11.

A cikk, mint az ezt követő három írás, a Népszava Vasárnapja c. mellékletben olvasható. A József Attila emlékének szentelt írásokat a költő A Dundnál c. versének újraközlése vezeti be, vastag fekete keretben.

Az idézet — a Mondd, mit érlel. . . c. versből

A Szociáldemokrata Párt, a Népszava és a József Attila Emlékbizottság képviselői vezetésével a költő barátaiból, baloldali ellenzékiekből szerveződött csoport a temetőben is megemlékezett a költő haláláról. Erről az eseményről a Népszava 1942. dec. 8-i száma (6.) az alábbi, József Attila emlékezete c. cikkében tudósított:

„József Attila tragikus halálának ötödik évfordulója volt. Vasárnap délelőtt szemelő esőben kis csoport gyülekezett a fumeiúti temető kapujában, művészek, újságírók, a haladó szellemű Magyarország képviselői találkoztak itt, hogy leróják a kegyelet adóját a halott költő sírjánál. Amikor megindultak a temető ázott útjain a sír felé, itt is, ott is némán, szótlánul csatlakoztak hozzánk mások, akiket ugyancsak a költő emlékéhez ragaszkodás érzése vitt ki a temetőbe.

A sír körül félkörben állt a csoport, elhelyezték a *József Attila Emlékbizottság*, a *Szociáldemokrata Párt és Népszava*, az »Újság« és az »Esti Kurir« koszorúját, majd a levettet kalappal álló csöndes csoport előtt *Szakasits Árpád* elvtárs mondott néhány szót:

Őt éve immár, hogy eltávozott közülünk József Attila — mondotta. — Őt éve immár, hogy a szárszói sínekre hullott drága vére. Őt esztendeje, hogy ez a vér ráharmatozott a szegények szívére és azóta egyre növekszik, egyre magasabbra nő. Hatalmas kristálytorony, roppant prizma, amely ezernyi színre bontja a fényt, amely a szegények szívéből árad feléje. Sokszor megfordul bennünk a gondolat, milyen jó lett volna, ha az a sok szeretet és melegség, amely most áramlik feléje, életében vette volna körül, amikor hideg borult rája, amikor téli fagy vette körül, akár csak a temetésén az elsők is, meg a másodikok is, akár csak ma is. Hidegben élt ez a forrószívű költő, de sírja felé milliók szívéből árad a szeretetnek melege.

A megemlékezés után elhangzottak a »Város peremén« kemény, súlyos sorai, az egybegyűltek ezután még hosszú percekig némán álltak az eltávozott költő sírja körül.

A *Vajda János Társaság* vasárnap délelőtt 11 órakor József Attila-émlékünnepélyt rendezett. *Vincze László* tartotta a bevezető előadást a költőről, az értelem és valóság hősről, a rend és szabadság harcosáról beszélt, majd *Somló István*, *Bánki Zsuzsa*, *Demjány [Demján] Éva* és *Pataki Jenő* adott elő a költő műveiből.

Az Újság Kegeletes megemlékezés József Attila sírjánál c. cikke (1942. dec. 9. — 5.) nagyjából ugyanezekkel a szavakkal tudósított a költő sírjánál történekről.

871. „Nincs bocsánat” — *Gró Lajos*. Népszava 1942. dec. 6. — 11—12.

Ez pénz nyom kezembe s így szól: boldogulj... de észre egyik sem veszi púpomat, ...mellyel — azt hiszi — némaságot szül vagy / tiszta úrt — „Ez pénz nyom a kezembe s így szól: Boldogulj,”; „de észre egyikük sem veszi púpomat,”; „amellyel némaságot szül — azt hiszi ő — / vagy ősi, tiszta úrt.” (Ez éles, tiszta szürkület...)

„senki sem mondta, hogy ő jó” — „senki / nem mondta, hogy te jó vagy.” (*Tudod, hogy nincs bocsánat*)

A harmadik idézet — a *Talán eltűnök hirtelen* c. versből

872. Ki a sínekre dobtad... — *Antal Gábor*. Népszava 1942. dec. 6. — 12.

873. József Attiláról. — *Nádass József*. Népszava 1942. dec. 6. — 12—13.

„a semmi ágán ül szíve” — „A semmi ágán ül szívem,” (*Reménytelenül. Lassan tűnődve*)

... *Vérfelhők futnak szabadon* — „S vér-felhők futnak szabadon” (*Ady: A halottak élen*)

„Feláldozta magát.” — Valószínűleg utalás a *Nem emel föl* utolsó soraira: „Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám.” A későbbiekben a szerző idézi is a vers utolsó strofáját.

„Míg megvalósul gyönyörű / képességünk, a rend, — „Míg megvilágosul gyönyörű / képességünk, a rend,” (*A város peremén*)

„Ez a költő a formák művésze...” — Vö. a 334. sz. cikkel. A szerző önkényesen idézi Németh Andor szövegét.

„Én túlmagasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre. — helyesen: „Én túlmagasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.” (*Egy költőre [Téged szeretnek...]*)

További idézetek — az *Ime, hát meglettem hazámat... Karóval jöttél... c. versekből*

874. Évforduló. — *Féja Géza*. Reggeli Magyarország 1942. dec. 6. — 7.

Szegény József Attila végül egy politikai dugárut csempészgető idegen-intellektuel csoport védősármányai alá szorult... — Féja Géza itt a Szép Szó körére utal, amelynek tagjai nagyrészt zsidó származásúak voltak, és harcos liberalizmust, ill. polgári radikalizmust hirdettek. — Vö. a 673., 980. sz. cikkel.

„a holtan megbántott Ady” — A szerző a *Sírdomb a hegycsúcson* c. József Attila-versre utal, amelynek alcíme: „A holtan megbántott Ady”.

„az uca és a föld fia”-nak vallotta magát. — A *legutolsó harcos* c. versből vett idézet így hangzik: „Az uca és a föld fia vagyok.”

Féja Géza idézi a *Köntösök* c. verset is.

875. József Attila öt éve. — *Barcs Sándor*. Újság 1942. dec. 6. — 7.

„A költészet jelképes alakjává vált” — Vö. az 508. sz. cikkel.

Nem véletlen az, hogy tizenhat esztendő korában felfigyelt rá ... Ignotus. — Ignotus József Attiláról írott első cikke 1926-ban született. Ekkor a költő 21 éves volt. Vö. a 63. sz. cikkel és jegyzetével.

„dolgaim már úgy hallgatják személyem, — helyesen: „Dolgaim is úgy hallgatják személyem,” (... *Aki szeretni gyáva vagy*)

„testvéri tank” — „fölindulnak testvéri tankok” (*Ars poetica*)

További idézetek — a *Két keserves*. *Csin-bin*. *Óda*. *A Dunánál*. *Kidátolás*. *Ki-be ugrál*... *Mondd, mit érlel*... *Hazám* 7. c. versekből

876. Benedetto Croce cikke József Attila „Mama” című költeményéről. — *Névtelen*. Újság 1942. dec. 6. — 19.

Benedetto Croce (1866—1952) olasz filozófus, történész, esztéta, kritikus. Szüleit és nővérét földrengés pusztította el 1883-ban, ekkor Nápolyból Rómába költözött. Gazdag családjától örökölt vagyona biztosította anyagi függetlenségét. Középiskoláit nápolyi egyházi kollégiumban végezte. Egyetemen jogot hallgatott. Járt az olasz marxista filozófus, Labriola előadásaira. Beutazta Nyugat-Európát, majd 1886-ban visszatért Nápolyba. Filozófiai rendszerét 1902—15 között alkotta meg. 1910-ben szenátor lett. 1920—21 között közoktatásügyi miniszter volt. 1925-ben aláírta az antifasiszta értelmiség híres kiáltványát. Nápolyi palotája és folyóirata a polgári antifasiszta értelmiség fórumává vált. A második világháború után miniszter, majd 1947-től haláláig mint a liberális párt elnöke vett részt a politikai életben.

a *La Criticának utolsó száma* — 1942. nov. 20.

A *Budapesten olasz nyelven megjelenő Corvina folyóiratban*... — Vö. a 850. sz. cikkel. L. még a 953. sz. cikket.

877. József Attila öt év távolából... — *Darvas József*. Független Magyarország 1942. dec. 7. — 2.

„új népről, másfajta rajról” — „Új nép, másfajta raj.” (*A város peremén*)

Igazán csak itt mosolyoghatsz, sírhatsz, — az *Elégia* idézett sora: „Igazán / csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.”

„helytálljon az emberiségért az örök talajon” — „hogyan álljunk az emberiségért / az örök talajon.” (*A város peremén*)

További idézetek — a *Mama*, *Tiszta szívvel*, *Hazám* 7. c. versekből

878. Vasárnap megkoszorúzták József Attila sírját. — *Névtelen*. Független Magyarország 1942. dec. 7. — 2.

Földben a költő, — Az *Ady emlékezete* idézett részlete helyesen: „földben a költő, / dühödt markába rögöket szorít, / melléről égre libbent föl a felhő, / de tovább vívja forradalmait.”

Vincze László... *József Attiláról, a tudatos magány költőjéről emlékezett meg*. — Vincze László előadását l. a 864. sz. cikkben. L. még a 864. és a 870. sz. jegyzeteket.

Erdélyi József, a József Attila-kultusz ellen írott cikkében (l. 895. sz. alatt) többek között Vincze László előadása ellen is kifogást emelt. Az előadásról valószínűleg a Független Magyarország híradásából tájékozódott. Erre utal az a körülmény, hogy „a tudatos magány költője” kifejezés, amely Erdélyi támadásának egyik célpontja volt,

ebben a híradásban fordul elő: „József Attila szélsőbaloldali világnézetet vallott és hirdetett. Nem leleplezés ez: köztudomású dolog volt már a költő életében. Verseiben és beszélgetéseiben elárulta József Attila, nem csinált, és nem is csinálhatott belőle titkot, hiszen tehetséges, koldusszegény, rajongó költő volt, mártírja bal útjának, előbb és inkább életében, mint öngyilkos haltában. Ezt jelenti, ezt akarja kifejezni a baloldali tábor ama zavaros, tolvajnyelvű fogalmazása, hogy József Attila »a tudatos magány hőse« volt. A Népszava egyik főelvtársa költötte, kötötte ezt a papírvirág szócokrot a költő sírjára, engesztelésül talán, amiért hogy a »proletárköltőtől« megtagadta a teret. Érthető volt ez a tartózkodás a Népszavánál: a nép centriutcai szava mindig szerette a nép kevésbé tehetséges fiait, de már az olyan tehetségtől is, mint amilyen József Attila volt, a lap féltékeny, irigy, fűzfapoéta főmunkatársai és szerkesztői, idegenkedtek. A »szocialista« jelzőt is le szeretnék volna szedni arról a költőről, kinek sírjánál ma köntöst szagatnak.”

Az idézet — *A város peremén* c. versből

879. Mama... — *Névtelen*. Független Magyarország 1942. dec. 14. — 4.

A Független Magyarország „Egy Hét” rovatában József Attilával kapcsolatban megjelent híradások szerzője valószínűleg *Antal Gábor* volt. (Antal Gábor szóbeli közlése alapján.)

Ez az irodalmi est volt a kiváló alkalmá Erdélyi József támadásának József Attila és zsidó származású barátai, illetve hívei ellen. Erdélyi a *Virradat* 1943. jan. 17-én (2.) megjelent Világirodalom c. cikkében (leírását l. 895. sz. alatt) így ír: „Mama» címen zajlott le az előadás, József Attila szellemében. [...] A »Mama« nagyon kis aranyorszem ahhoz, hogy értékét a gobbi-hildai reklám világirodalmi értéké rezelhesse fel. A világirodalmi nagyság félcsizmája is nagy a József Attila-szerű költőnek, úgy eltűnik benne, mint Babszem Jankó az ökör fülében. A tragikusvégű költő emlékének, életműve jelentőségének csak árt az ilyen mértéktelen felnagyítás: kisebbnek mutatja annál is, ami voltaképpen. Akármilyen nagy ambíciója volt is József Attilának a világirodalmi nagyság míg élt, holtá után nincs szüksége az ilyen émelyítő, ízetlen reklámra. Másoknak, a Gobbi Hilda-féle élőknél szükség csak az ilyesmi: oéljukat, agitációjukat egy öngyilkos költő véres ingébe takarni, a költő sírre freccsent, talpfára folyt vérért bárányvérnek kenni fel a baloldali mozgalom kapufélfájára. [...]

A József Attila-kultusz irodalomba, »világirodalomba« burkolt szélsőbaloldali propaganda. Titkos és nem titkos félzsidók, zsidók és zsidókkal cinkosok összefogása, pénze biztosítja e propaganda szívósságát. A közönség pedig, a való tények ismerete híjján, hisz ennek a szentimentális »Mama«-kultusznak.”

Erdélyi József cikkei széles körű felháborodást keltettek a baloldali és konzervatív körökben egyaránt, és nyomukban nagyarányú sajtóvita bontakozott ki (vö. a 896—898., 900—907., 911., 912. sz. cikkekkel és jegyzetekkel).

A József Attila-estre a Független Magyarország egész sor cikkben felhívta a figyelmet. Már 1942. nov. 9-i számában, az „Egy Hét” c. rovatban (4.) a következő híradást olvashatjuk: „A költők iránt támadt tavalyi nagy érdeklődés, úgy látszik, az idén is folytatódik. A hirdetőoszlopokat rengeteg plakát borítja, amelyek mind Vörösmartyt, Petőfit, Adyt és József Attilát ígérnek a közönségnek. A szavaló-hangversenyek sorából színvonalban magasan kiemelkedik az a nyolc est, amely rendezőjeül Gobbi Hildát, a kitűnő fiatal színésznőt tünteti fel. A november 21-iki első esten a Nemzeti Színház tagjai adják elő a világirodalom nagyságainak a színészekhez írott költeményeit.”

A lap 1942. dec. 21-i száma ugyancsak az „Egy Hét” rovatában (4.) hirdeti a Gobbi Hilda által rendezendő Mama c. estet: „Költők szólnak meg karácsony második ünnepén a Zeneakadémia nagyterében. A szeretet ünnepének hangulatát fejezi ki Gobbi Hilda világirodalmi ciklusának negyedik estje, amely méltóan az alkalomhoz József Attila híres verséről, a »Mamá«-ról kapta a nevét is. Az esten, amelyen a világirodalom legszebb családi vonatkozású verseit és jeleneteit adják elő, fellép a magyar színművészgárda sok kiváló tagja. Az est bevezető előadását József Jolán mondja.”

A Független Magyarország „Egy Hét” rovata 1942. dec. 28.-án (4.) a következő szavakkal ismerteti az estet: „*Mi magyarok*, anyás nép vagyunk — mondotta szombatón este József Jolán annak az irodalmi estnek bevezetőjeként, melyet karácsony másnapján Gobbi Hilda, az est rendezője az anyának és a családnak szentelt. »A magyar népköltészet hatalmasan tanúskodik arról, hogy az édesanya a legmélyebb honvágya a léleknek. A magyar költők különösen nagyszerű és mély verseket írtak az anyáról. Petőfi és Arany anyabrázolásában magának a népköltészetnek anyaképe jelenik meg. Kosztolányi versei ritmusában zenélve ringatja lenge bájú, ifjú anyja arcát. Kassák Lajos költészetében jelenik meg a proletáranya, a költő nemes zengésű lírában pihenteti édesanyját, az öreg munkásszonyt, a muttert. József Attila egészen új utakon közelíti meg az örök édesanyját. Freud mutatta meg az utat és Attila maga is belenézett ezekbe a mélységekbe. A mélyből ássa ki és az égbe vetíti a boldogtalan anyát.»”

Ezután az est programjának felsorolása és a színészi teljesítmény méltatása követéskor, majd a cikk az alábbi mondattal fejeződik be: „A szép műsor utolsó számaként dübörgő taps fogadta a pódiumra lépő Major Tamást, aki József Attila két versét, a »Kései siratót« és az egész estnek címet adó »Mamát« mondta el.”

880. József Attila. — *Féja Géza*. Híd 1942. dec. 15. — 8—9.

A cikk nagy részét kevés változtatással közölte Nagy vállalkozások kora c. kötetében. Vö. a 964. sz. cikkel.

„Az ucca és a föld fiának” — „Az ucca és a föld fia vagyok.” (*A legutolsó harcok*) a „Mama”, a tragikus harmónia legnagyobb magyar megnyilatkozásai közé való, Katona József és Ady Endre mellett a helye. — Erdélyi József Világirodalom c. cikkében (I. 895. sz. alatt) Féja írását és különösen annak idézett megállapítását mint a József Attila-kultusz megnyilvánulását kárhoztatja: „Féja Géza, a Magyarország cikkírója, irodalomtörténész, Katona József és Ady Endre közé emeli a magyar szellemi Pantheonba és a magyar ifjúság elé példának, követendő példának állítja oda a »Mama« című modoros versike szerencsétlen, öngyilkos kis költőjét! . . . Példa biz ő, de nem követendő, hanem elretentő példa.” *már végképp csak másnak remél.* — helyesen: „már végképp másoknak remél.” (*Ime, hát megleltem hazámat. . .*)

Az idézetek — a *Nemzet* József Áron, Mama c. versekből

881. Egy költő indulása. — *Úr György*. Pesti Hírlap 1942. dec. 15. — 4.

Úr György cikke a József Attila „felfedezéséről” szóló legenda egyik változata. A történet egy korábbi variánsát a Napló (Nagyvárad) 1937. dec. 11-i száma (9.) közölte:

A kukoricacsósz útnak indul

Hogyan indult el József Attila, a libapásztorból és kukoricacsószból lett költő, hogy nevét egy egész nép tisztelje, szeresse és megbecsülje?

Ezerkilencszázhusz nyarán, egy forró júniusi délután beállított Juhász Gyula a szegedi Színházi Újság szerkesztőségébe. Mögötte egy vézna, apró mezítlábas gyerek kullogott, kis kék trikó volt rajta és sokfoltú tarka nadrág. Juhász Gyula a kis színházi hetilap szerkesztőjének így mutatta be a gyereket: „Nézd ezt az apróságot. Kukoricacsósz Makón és verseket írt! Gyönyörű verseket!” A kis József Attila pirulva, szegénykezve állt, mertelen lábujjai egymásra fonódtak zavarában. A szerkesztő leültette és József Attila elmondotta, hogy Pesten született, a Ferencvárosban. Apja szegény szappanfőzőmester volt, anyja mosónő. Makón él rokonainál, libapásztor és kukoricacsósz. Magánúton végzi a gimnáziumot, a vizgadíjakat abból a pénzből fizeti, amit munkájáért kap. Rövid idő óta ír verseket, kinn a réten a fűbe heveredve, amikor nincs más dolga. Hallotta, hogy Szegeden él egy Juhász Gyula nevű költő, aki szereti a fiatalokat, hát begyalogolt hozzá, hogy megmutassa neki „műveit”. A szerkesztő elolvassa a verseket, amelyeket zsiros papírszeletekre írt az ifjú költő és meglepően tehetségeseknek, frisseknek találta őket,

azonnal elfogadta. Ekkor Juhász Gyula megkérte, legalább annyi honoráriumot fizessen értük a gyerekeknek, hogy egy pár cipőt vehessen magának. „Még sohasem volt új cipóm...” — sóhajtott a kis József Attila. És megkapta a pénzt. Egy hét múlva ismét megjelent a Színházi Újság szerkesztőségében. Most már cipő volt a lábán.

A gimnázium elvégzése után beiratkozott a szegedi egyetemre. Tanár akart lenni, a magyar nyelvet akarta tanítani, amelynek szerelmese volt. De nem lehetett az, mert — legalább is így mondta — egy verse miatt eltanácsolták az egyetemről. Ez egész életében fáj neki. Egyik versében így ír:

Ha örül Horger Antal úr
Hogy költőnk nem nyelvtant tanul
sekély
e kéj

Én egész népemet fogom
Nem középiskolás fokon
taní-
tani!

A magyar nyelv tudósa volt József Attila. A legkiválóbb nyelvészekkel barátkozott és éjjeleken keresztül vitatkozott egy-egy szóról, ígéről.

Vö. a 2. sz. cikkkel és jegyzetével.

882. Attila József [1942. dec. 5.] — *Tibor Csorba*. Attila József: Szukam kogos. Wybór poezji. Cserépfalvi, Bp. 1943. 38. l. — 5—9.

A kötet magyar címe: Keresek valakit. Válogatott versek. *Tadeusz Fangrat* fordítása. Csorba Tibor előszavával.

Csorba Tibor (1906) író, műfordító, filológus. Eredetileg kézimunka- és rajztanár. Varsóban él. Számos lengyel és magyar irodalomtörténeti tanulmányt írt.

Tadeusz Fangrat (1912) lengyel költő, író, fordító. Írói pályafutását 1937-ben kezdte versekkel és rádiódarabokkal mint az Osnowy nevű irodalmi csoport tagja. Fegyveresen vett részt a második világháborúban, a lengyel hadsereg összeomlása után Magyarországra jött. Itt szerkesztette a *Materialy Obozowe* c. újságot. Társzerkesztője a *Tygodnik Polski* c. lapnak. A magyarországi lengyel sajtóban sok fordítása látott napvilágot magyar költőktől és prózaíróktól. 1945—46-ban hazájában élt, 1946—49-ig sajtóattasé, majd a Lengyel Követség titkára Budapesten. 1949 után satírákat írt, 1956-ban József Attila-antológiát jelentetett meg.

A kötetben a következő versek olvashatók lengyel fordításban (11—37.): *József Attila* (*Vidám és jó volt...*), *Nyári délután*, *Tiszta szívvel*, *A kanász*, *Aldalak bíval*, *vigalommal*, *Mama*, *Ajtót nyitok*, *Keresek valakit* (ez a kötet címadó verse — T. GY.), *Isten*, *Megfáradt ember*, *Vázlat a Külvárosi éjhez* (a magyar kiadásokban *Tehervonatok tolatnak...* címmel szerepel), *Reménytelenül*, *Lassan, tündödvé*, *Vas-színű égbolton*, *Aki szegény, az a legszegényebb*, *Ésik* (részlet), *Tudod, hogy nincs bocsánat*, *Kopogtatás nélkül*, *Szegényember szeretője*, *Dudoló*, *Holt vidék*, *Gyöngy*, *Olyan bolond vagy*, *Kukoricaföld*, *Dal*, *Még ne utazz el*, *Fiatál asszonyok éneke*, *Bellehemi királyok*, *Miben hisztek...*, *Kertész leszek*, *Csendes estéli zsoldár*

A kötetről a kiadó, Cserépfalvi Imre a következőket mondta: „Igen, az első; lengyel nyelvű volt. Abban az időben jelentettem meg, amikor a lengyelek Magyarországra menekültek a háború folyamán. Kiadtam egy sorozatot, hogy megismerkedhessenek a magyar irodalommal, magyar történelemmel. Kapcsolatba kerültem számos lengyel értelmiségivel, írókkal, művészekkel. Az egyik Tadeusz Fangrat volt, aki vállalta, hogy ha jó nyersfordításokat kap József Attila népszerű verseiből, átülteti lengyelre. — Abban az

időben Csorba Tiborral és lengyel feleségével voltam közeli barátságban". (Bálint György, Cserépfalvi, Kovács Imre. — Egy interjú folytatása. Készítette Hajdu Ráfis Gábor. Kritika 1980. 12. sz. 7—11.)

Tadeusz Fangrat pedig így nyilatkozott fordítói munkájáról: „Kevesen tudják, hogy Fangrat évek óta Pesten él, mint a budapesti lengyel követség első tanácsosa. Fangrat 1939-ben menekült más lengyel politikai üldözöttekkel együtt Magyarországra, s már ekkor megkezdte a magyar nép igazi kifejező, legszebb műveinek lengyelre való fordítását. — Mi indította erre az útra? — kérdezzük tőle. — Költő voltam, az elnyomott munkásságból és az akkor mindenkinél jobban elnyomott lengyel népből jöttem. Nem csoda hát, hogy azoknak a költőknek megnyilatkozásait kerestem, akik nemcsak kifejezték az elnyomottak érzéseit, hanem utat is mutattak a tisztultabb jövőre nézve. Így ismerkedtem meg József Attila költészetével. József Attilával, aki üldözői elől mintegy Illés szekerén távozott a halálba. A magyarországi emigránsok illegális lapja, a Tígodnyik Pólszki közölte először József Attila és Ady fordításaimat, majd »Keresek valakit« címmel 1942-ben harminc József Attila verset adtam ki lengyel nyelven. Nagyon boldog voltam, amikor a kötetet elvittem a Népszava akkori főszerkesztőjéhez, Szakasits Árpádhoz, aki meleg és bátor hangon méltatta a kötetet lapjában. — És a felszabadulás után? — Ott folytattam, ahol a nehéz időkben elkezdtem. 1945 nyarán a pozsonyi egyetemem József Attila estet rendeztem, büszkén mondhatom: példátlan sikerrel! A legkiválóbb színészek saját népük hangjára ismertek ezekben a versekben, emlékeztetőt kaptak a rossz időkre és egyben bátorítást az elkövetkezendő harcokra. Úgy érzem azonban, hogy még nekem is, de a többi lengyel költőnek és írónak is sok tennivalója van ezen a téren. [...] Amíg beszélgetünk, Fangrat egyik kollégája behozza a »Dziennik Khludowy« című lengyel folyóirat legújabb számát. A lengyel követség tanácsosa belelapoz, az első ami szemünkbe ötlik József Attila »Mégfáradt ember« című örökbecsű költeménye!" (Beszélgetés József Attila lengyel fordítójával. Színház és Mozi 1948. dec. 8. — 4.)

A kötet élen Kádár Kok György József Attiláról készült rajza látható, a verseket Pérely Imre illusztrálta.

gondom s fájdalمام kicifrázva. — A *Nagyon fájnak* ez a sora hibásan („gondolom a fájdalمام kicifrázva.") jelent meg. A sajtóhibát javítottuk.

Az idézetek — a *Curriculum vitae*-ből és a *Nem én kiáltok* kötet *Alleluja*, ... c. utószavából

Az előszó fordítása:

József Attila
(1905—1937)

A magyar líra fejlődésének utolsó néhány évszázadát vizsgáló irodalomtörténesz olyan nagyságokat talál, mint Balassa, Csokonai, Arany, Vörösmarty, Petőfi, Ady, Babits és József Attila. A magyar költészet bennük és általuk jut el a legnagyobb magaslatokra, az ő munkásságuknak köszönhetően éri el az európai művészet színvonalát. Figyelembe véve a szónak eme mestereit, arra a következtetésre jutunk, hogy egy nemzet nagysága nemcsak polgárainak számától függ, hanem mindenekelőtt kultúrájának fajsúlyától. A fent említett költők mindegyike más-más feladatokat tűzött ki maga elé, mindegyiknek megvolt a maga ideálja. Mindegyik másféle nyelvi értékekkel rendelkezik, lírájuk melódiája különböző. Összehasonlításuk érdekes lenne, de messze túlnőne az adott kereteken. Egyelőre tehát arra kell szorítkoznunk, hogy bemutassuk közülük a legfiatalabbnak, József Attilának az értékeit.

A nyomor költője volt, azé a nyomoré, amely az egy életen át szegénységgel küszködő nemzedék sorsául jutott, de mégis büszkén, magasan hordta a fejét. Költészetének rugója az a szándék volt, hogy erről a szegénységről képet adjon. Mert hiszen ezt érezte születésének pillanatától fogva egészen tragikus haláláig. A proletariátus legnyomorúságosabb rétegéből származik, amely faluról Budapest külvárosába költözött. Szegénység

kísérte őt egészen a szomorú végig. Apja korán elhagyta a családot és kivándorolt. Betegeskedő édesanyja mosással kereste meg a létfenntartáshoz szükséges minimumot. A három gyerek a külvárosi síkátoraiban csavargott. Gyakran a szomszédokra szorultak, s úgy segítették egymást, ahogyan tudták. (Attila és a család életének megindítóan szép leírását adja „József Attila élete” c. könyvében nővére, Jolán. Cserépfalvi, Bp. 1940). A költő mindig a saját élményeiből merített, s ezek az élmények mindig művészetének élető forrásai voltak.

József Attila már korán elárulta vonzódását s tehetségét a szépirodalomhoz. 16 éves volt, amikor már ügyes verseket írt. Sajnos már korán tapasztalnia kellett, hogy az élet kegyetlen és igazságtalan. Lázad és lázít az ellen az igazságtalanság ellen. Elhatározta, hogy olyan proletárvéleményt teremt, amelyben ő lesz az „elnyomott milliók” hangja. Már maguk a kötetírók is utalnak e program megvalósításának különböző fázisaira. Először a „Szépség koldusa”-ként tűnt fel, hogy később kirobbanhasson belőle: „Nem én kiáltok”; aztán jött a „Nincsen apám se anyám”, majd a „Külvárosi éj” és a „Medvetánc” után még erősebben tört ki: „Nagyon fáj” — az élet volt az, amit egyre nehezebben viselt el.

Lényege szerint a költő nem a társadalom forradalmára volt, hanem egy szegény, jólelkű árva, aki szívesen megbékélt volna a világgal, ha az nem sajnált volna egy mosolyt tőle, ha megengedte volna, hogy önmaga legyen, vagyis hogy felebarátainak, saját örömeinek és a szépségnek élhessen.

Mégis nagyon fáj neki ez a könyörtelen élet. Fáj neki egy egész társadalmi osztály nevében, amely kívülrekedt a civilizáción. S mert az elnyomott proletariátusnak nincs kultúrája, a költő tanulni kezd, hogy a sárba taposott milliók nevében megszerezze a tudást.

A szegedi egyetemen tanul. „Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat” — mondja életének erről a korszakáról. A „Tiszta szívvel” c. versének megjelenése után az egyik professzor megfenyegette, hogy nem lehet belőle tanár. Karrierje így kettétört. A költő egy ideig Bécsben tanul, sőt Párizsban is. Néhány év múlva hazatér Magyarországra. Egy ideig munka nélkül él. Napjai kétségbeesésben, éhezésben telnek, s végül súlyos idegbetegséget kap. Meggyógyul. A „Szép Szó” c. irodalmi újság alapítója és szerkesztője.

A proletariátus örök ellensége a burzsoázia. A fiatal költő számára az Isten is burzsuja. József Attila mégsem adott egy új proletáristen-koncepciót. Lelki harca, küzdelmei, bukásai közel állnak hozzánk, mert saját tapasztalataiból fakadnak. Tragikus életében azonban nem talált megoldást gyöttrő problémáira. Szavának egyéni líraisága mégis feloldozza őt. Szeretetért könyörög, egyre fokozódó vágyódással siratja korán elveszített édesanyját és saját magányosságát. Költészete balladai hangot ölt, amikor gyermekkkora szenvedéseit éneklí meg. A költőnek azonban pozitívabb célkitűzésekre is telik, amikor ezeket mondja: „Én nem azért jöttem, hogy bőgjek, hogy buzdítsak, hanem, hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reákrakjam húsomat és beléágyazzam csontjaimat. Hogy ez »nem művészet«? Hát akkor füttyölök a »művészetre«, én azt akarom, ami kell.” József Attila megérezte költészetében, hogy el fog jönni egy új világ, amely jobban fogja értékelni a tettet a szép szavaknál, a puszta művészetnél.

Nehéz József Attila lengyelre lefordított verseinek szerény kötetéből kiolvasni a költő életének a fejlődését. Hisz az még eredetiben sem az egyes különálló kötetekben öltött testet. És a költő talán épp ezért nem ejtette el soha azt a fonalat, amely fejlődésének korábbi láncszemeivel összekötötte. Ez a válogatás mégis lehetővé teszi, hogy az olvasók megismerjék azoknak a versesköteteknek a jellegét, amelyekből a fordító szerencsés kézzel úgy válogatott, hogy megkönnyítse a kiváló költő fejlődésrajzának a megértését.

A válogatás nem tartalmazza a korai költői próbálkozásokat, ezek egyébként is csupán életrajzi jelentőségűek. A „Szépség koldusa” címmel megjelent második kötetből már találunk néhány biztos kézzel kiválasztott költeményt. Maga a cím is arra utal, hogy a

költő a korabeli dekadens költészetet követi. Később, a „Nem én kiáltok”-ban a háború utáni kozmikus-expresszionista irányzatok, a friss irodalmi hagyományok és az új divat hangján szólal meg József Attila. Régóta érdeklík őt a marxista ideálok. Ezek befolyása alatt huszonegyhétéves ifjúként elhatározza, hogy a munkásoknak, a nehéz munka és a szürke élet embereinek a költője lesz. E tüntetően hangzó cím ellenére halljuk saját hangját, ijesztő kiáltását is.

Életének első szakaszát a költő a „Nincsen apám se anyám” c. kötetben foglalta össze. A kötet egészét a csárdás ritmusa jellemzi: kettő balra, kettő jobbra. A legnagyobb emberi nyomorúság mutatkozik meg itt, furcsán, pátosz nélkül, közvetlenül, az „utcai csavargó erkölcsi nihilizmusával”. Ez az egy kötet már magában elegendő lehetne ahhoz, hogy halhatatlanná tegye a költő nevét. Mesterien alkalmazott új formákat és merész témákat. Nyugodt, elégikus hangvétel jellemzi a „Külvárosi éj”-t. A költő, aki büszke volt arra, hogy életének tetemes részét falun töltötte (kora gyermekkora), hirtelen felfedezi a városi tájat. A témával együtt változik költészetének egész felépítése és nyelve is. Ezen az úton ment tovább, megtartva ugyanezt a hangot a „Medvetánc”-ban is, amely kötetnek a verseit láthatóan a legjobban szereti a fordító.

A „Nagyon fáj” c. kötetben annak az embernek a kiáltását halljuk, aki elveszejtí magát, aki szakadatlanul analizálja magát, aki komoly beteg, de próbálja megmagyarázni a betegségét és saját magát.

Nincsen helyem
így, élők közt. Zúg a fejem,
gondom s fájdalmam kicifrázva.

Nem találja a helyét az élők között. A költő a végtelen, örök szférákba készülődik. Közel már a vonat, amely egy pillanat alatt összezúzza, s lelkét a halhatatlanok útjára bocsátja.

József Attila kétszer adta ki verseit. 1922–27 és 1927–36 között irodalmi munkássága összesen egy-egy verseskötetet tesz ki, s ez elég ahhoz, hogy az Ady utáni nemzedék képviselői közt dicsőséget hozzon a költőnek.

Ezen válogatás, amelyet Tadeusz Fangrat, a magyar irodalom gyöngyszemeinek fáradhatatlan lengyelországi terjesztője fordított, bemutatja a jeles lírikus költői egyéniségét, annak alapvető jellemzőit. A fordító, legyőzve azokat a nehézségeket, amelyeket a két nyelv, a magyar és a lengyel olyan nagy különbözősége okoz, finom és érzékeny módon mutatja be József Attila szívéhez kétségtelenül közel álló költői világát.

A kétnyelvű kiadások után itt az ideje, hogy a kortárs és a régi magyar irodalom gyöngyszemei eljussanak a lengyel olvasóhoz. József Attila költészetével kezdjük ezt a sorozatot. A következő kötetekben sor kell hogy kerüljön Petőfőre, Adyra, Babitsra, Illyésre, Mécsre és másokra is.

József Attila halálának 5. évfordulóján.
Budapest, 1942. december 5.

(Bojtár B. Endre fordítása)

883. József Attila emlékezete. — Szabolcsi Gábor. Szegedi Híd 1942. dec. — 4.

A Szegedi Híd (1942—1944) a szegedi egyetemi ifjúságnak a népi írók mozgalmához kapcsolódó szemléje volt.

884. Mégegyszer az édesanya. — Hankiss János. H. J.: A magyar irodalom közelről. Bp. 1942. 288. l. — 284—286.

Hankiss János (1893—1959) irodalomtörténész, egyetemi tanár. Egri reáliskolai tanár, majd lektor lett. 1919-től a francia irodalom magántanára, 1923-tól 1950-ig a debreceni egyetemen tanít. 1943—44-ben közoktatásügyi államtitkár. 1950-től a Debreceni Egyetemi Könyvtár tisztviselője és a francia irodalom megbízott előadója. A Helikon c. nemzetközi irodalomelméleti folyóirat alapító szerkesztője. Széles körű

tevékenységet fejtett ki a magyar és a nemzetközi irodalomtudomány kapcsolatainak kiépítése érdekében.

A kötet elemzések, hangulatképek gyűjteménye. A József Attiláról szóló fejezet címe az első írásra utal vissza, amelynek címe: A kereszt lábánál (5—13.), és az Ómagyar Mária-siralom elemzését tartalmazza. E cikk utolsó mondataiban a szerző József Attilát is említi: „Isten Anyjához (magyarul így kívánkoznék jobban: Isten Édesanyjához) sokkal közelebb áll az egyszerű magyar anya — a *Családi kör* szorgos háziasszonya vagy József Attila mennyei mosónője — mint az Üdvözítőhöz a magyar férfi.” (I. m. 13.)

A következő tanulmányokban Hankiss végigpásztáz a magyar irodalom nevezesebb szerzőin és művein a jelen alkotóiig.

A *Mama* c. verset elemző fejezet első mondatához a szerző a következő lábjegyzetet fűzte: „Időrendben egy-két hellyel előbbre is tehetjük volna. Mindössze egy évvel korábbi Reményik versénél és *Az ősi küldött* megjelenésénél. Az időrendet egyébként a lehetőségekhez képest tiszteletben tartottuk.” Reményik versének címe, amelyet a 271—276. lapokban elemez Hankiss: Ahogy lehet. Az ősi küldött c. írás szerzője Tormay Cecil. A fejezet címe, amely tárgyalja: A teremtő fény (227—283.). A József Attila-vers elemzése tehát a kötet zárófejezete. Utána csak a szerzői utószó, a Visszapillantás következik (287—288.).

Csak ment és teregette némán — „Csak ment és teregetett némán” (*Mama*)

885. A nép költői. — *Kovalovszky Miklós*. A nép nevében. Bp. 1942. — 1—3., 17.

A 32 oldalas ponyvaformájú füzet Mátyás Ferenc kiadása. Az ügyesség engedélyező pecsétje 1942. márc. 20-i keltezésű. A füzetet később elkobozták. (Vö. Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Bp. 1964. 165—167.)

Kovalovszky Miklós bevezetője után, a 4. lapon Illyés Gyula életrajza, majd a 4—16. lapokon Illyés versei következnek. Ezt követi a 17. lapon a cikkünkben a bevezető után közölt József Attila-életrajz. A 17—32. lapokon az alábbi József Attila-költeményeket közli a füzet: *A legutolsó harcos*, *Kész a leltár*, *Aki szegény, az a legszegényebb*, *Hordunk vinnyogó kosarat*, *Megfáradt ember*, *Őt szegény szól*, *Mondd, mit érlel...*, *Vigasz, Mama*, *Ha ki erős ember...*, *Szegényember balladája*, *Magyarok I. (Minek magunkat lassan ölni?)*, *Bellehemi királyok*, *Éhség*, *Anyám*

886. József Attila. — *Várkonyi Nándor*. Az újabb magyar irodalom (1880—1940). Bp. 1942. — 382—384.

A könyv három nagy egységre: A realizmus, A modernség és a Népi irodalom (1920—1940) c. fejezetekre tagolódik. A József Attiláról szóló részlet ez utóbbi III. alfejezetének része. Címe: A korszak lírikusai (371—444.). Az alfejezet bevezető fejtegetés, Erdélyi József és Szabó Lőrinc méltatása után tárgyalja a költőt. A szerző ezenkívül megemlíti József Attilát a Várnai Zseniről (239.), Csizmadia Sándorról (242.) írott fejezet részleteiben, a Népi irodalom c. fejezet bevezetőjében (358.), végül Márai Sándor kapcsán (471.).

„nem ő kiált” — utalás a *Nem én kiáltok* c. versre

sírt, *falusí*” *ludak helyébe*, *„proletár” ludakat*; — József Attila átírtja egyes verseit. (L. erről a 153., 158. sz. cikkeket és jegyzeteket.) A *Dörmögő* c. vers végső változatát kifogásolja a szerző, a korábbi változatot tartva jobbnak.

„dönti a tőkét” — utalás a *Favágó* c. vers „—Ejh, döntsöd a tőkét ne siránkozz” sorára, ill. az ebből a sorból képzett kötetcímré

amiket... Weöres Sándor „naconxipán-daloknak” nevez; — Weöres Sándor *Dalok Na Conxy Pan-ból* c. verseiklusáról van szó.

Illyés Gyula épp azt rója fel neki. — Vö. a 193. sz. cikkel.

Költő és a Valóság c. folyóiratot szerkesztette 1932-ben — A folyóirat neve helyesen: *Valóság*. A *Költő és a valóság* Reményik Zsigmond regényének címe, amelynek egyik kulcsszereplője József Attila volt, ill. Reményik József Attiláról írott cikkének a címe. (L. a 234., 510., 532. sz. cikkeket és jegyzeteket.)

Az idézetek — az *Anyám*, *A város peremén*, *Őt szegény szól* c. versekből

888. Liberalizmus és neobarokk. — *Kunszery Gyula*. K. Gy.: Magyar írók bűnperei. Bp. 1942. 63 l. — 57—61. Részlet.

Kunszery Gyula könyve az alábbi fejezetekből áll: Irodalom és igazságszolgáltatás, A régi magyar irodalom, Abszolutizmus, Bach-rendszer, Liberalizmus és neobarokk. Ez utóbbi fejezetnek csak a József Attilára vonatkozó részletét közöljük.

„1923 decemberében tette le az érettségit...” — L. József J. 183—184. Az idézetben kisebb pontatlanságok találhatóak. Ezek egy része szándéktalan, más részük az idézet rövidítését szolgálja. Az érettségi helyének, a Werbőczy István főgimnáziumnak az elhallgatásában viszont valószínűleg a főigazgató személye, Pintér Jenő iránti tapintat motíválja a szerzőt. Az érettségi vizsgának a József Jolán által elmondott változattól eltérő felidézését l. SzM: ÉaF 20—22.

„Éppen ma beidéztek a rendőrségre...” — A levelet l. JAVL 48.

„Istenkáromlás. Versben...” — Az 1924. jún. 17-én kelt levél (JAVL 50—52.) részletét a szerző pontatlanul idézi. Bizonyára enyhítő céllal hagyta ki a „Különbön a törvény: törvény...” mondat második felét: „...és az ostobák: ostobák”. A többi törvégeltérés nem jelentős. Kunszery nem teszi ki a költő által használt idézőjeleket, és nem emeli ki a 8 hónapot.

„az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével erkölcsileg súlyosan kifogásolható négy strófa rímbe szedett mázomlány” — Az idézet az Egy megszívlelendő erkölcsi prédikáció c. cikkből származik. Nem a Friss Hírekben, hanem a Szegedi Új Nemzedékben jelent meg. (Vö. a 48. sz. cikkel.)

„olyan emberre, ki ilyen verseket ír...” — idézet a *Curriculum vitae*-ből

„...nem lesz tanár e földtekén” — helyesen: „nem lesz tanár e féltéken” — (Születésnapomra)

„A költő, akít végzte arra ítél...” — A szerző József Jolán könyvéből veszi át az idézetet (József J. 264.). Az idézetbe értelemzavaró hiba csúszott. József Jolán azt írja, hogy „az elkövetkezendő esztendőkbén még kétszer állott a bíróság előtt”. Kunszery Gyula könyvében a mondat így hangzik: „az elkövetkezendő esztendőben még kétszer állott a bíróság előtt”. A szerző ezen kívül némileg megrövidíti a József Jolántól átvett idézetet.

József Jolán azonban már maga is pontatlanul idézi Melléky Kornél cikkét (vö. az 541. sz. cikkel), önkényesen alakít rajta. Kunszery Gyula szövege tehát jelentősen eltér az alapul szolgáló eredeti írástól.

A szerző idézi a *Tiszta szívvel* c. verset is.

889. „A költő hasztalan vonít.” — *Lukács Imre*. Március. Bp. 1942. 151 l. — 119—123.

A Március munkásírók antológiája. Szerzői között Benjámin László, Kassák Lajos, Vaád Ferenc, Zelk Zoltán, Keszthelyi Zoltán, Földeák János, Rideg Sándor nevével találkozunk. Az antológia, mint alcíme is jelzi, tanulmányokat, novellákat és verseket tartalmaz.

Az idézett cikken kívül az antológiának még három értekezése érinti József Attilát. Nagy István Irodalmunk feladatai (5—10.) c. cikkében ezt írja a költőről: „Legdühösebben és legegységesebben a szocialista irodalompolitikát támadják, mert ez az irodalompolitika lép fel a legnagyobb tartalmi igényekkel. Igényei jogosultságát József Attilával bizonyítja, de a sokfelé tagolódott népi irányzat irodalompolitikája értékéknél legfeljebb csak Kassák Lajost fogadja el.” (6.)

László Gyula Munkások az irodalomban c. cikkében, amely végigtekinti a munkásábrázolás kérdését a 18. század végétől napjainkig (18—29.), ezt írja József Attiláról: „És néhány fiatal munkásíró él ma ugyanúgy, vagy talán még rosszabb körülmények között; tapassa egyik napját a másik után, miközben néha el-elcsüggedve, de mindig újra föllobbanó hittel írja verseit s regényeit, amik bizony nem egyszer töredékek

maradnak, mert a kíméletlen kenyérhajszában nem mindig jut idő a befejezésükre. Ők a szépség koldusai, ahogy az ugyancsak proletársorból származó József Attila mondotta. Ők azok, ha tanulnak is, ha el is jutnak a felsőbb iskolákig, mint — hogy csak két nevet említsek — József Attila és Darvas József, az orosházi parasztszülok gyermeke, megmaradnak osztályuk mellett. Nem távolodnak, nem távolodhatnak el onnan, ahonnan elindultak, mert ezernyi szál köti őket osztályukhoz, osztályuk múltjához és tudják, hogy kötelességük van, amit teljesíteni kell becsülettel.” (25.)

Révész Ferenc Szabadságesszme a magyar irodalomban c. írásában (45—66.) a pogánykori magyarok kultúrájától máig pásztázza végig a magyar irodalmat a szabadságesszme kifejeződésének szempontjából. József Attilával a cikk utolsó lapjain foglalkozik: „Ahol legnagyobb a veszély, ott legközelebb — a Költő. A kisajtott és terméketlen magyar parlag új magvetőket állított csatasorba, új vizeken járó írókat, akik kettőszóva a múltat és a jelent, a láncosok érzésformáját énekelték egy »csupacsősz« világ szűkrehatárolt keretei között. A nagy Robotos, a munkásosztály, a kezdeti tapogatódzások után hivatott írókat termelt ki önmagából, akik a költészet magasrendű nyelvén fogalmazták meg a szocialista ember mondanivalóját. Az öncélú irodalommal szemben azt hirdetik, hogy minden irodalmi alkotásnak társadalmi hatású cselekedetnek kell lenni, mert a művészetnek célja nemcsak esztétikai igények kielégítése, hanem szociális hatások kiváltása is. A támadók karavánugatását villonos hetykeséggel rázzák le magukról, mert maguk bízón látják osztályuk történelmi elhivatottságát: »helytállni az emberiségért az örök talajon.« A dolgozó tömegek époszait írták meg, akik kétségbeesett küzdelmet folytatnak a maguktermelte kenyér nagyobb darabjáért. Az átél valóság, a nyomorélmény tette őket alkalmassá arra, hogy a mélyrétegek életakarásának hangot adjanak. Reálisan tömör írásaikban feltárul a külváros, a túlszűfolt proletárlakás, a kormosfalú gyár, a proletárellet minden rekvizituma; az a témakör, amelyről addig szerméresen hallgattak az irodalom. A szocialista írók felmérték a munkásság helyzetét és tudatosították számukra társadalmi valóságukat. A proletárság örömét, bánatát éneklék, de elkövetkezendő győzelmét is. Az új rend áhítata erős hangsúllyal húzódik végig írásaikon. »Jöjj el, szabadság! Te szülsz nekem rendet« írja József Attila, aki Kassák Lajossal együtt a legőszintebb képét adta a munkásosztály életformájának, küzdelmének, erkölcsének. Velük és mellettük egy fiatal szocialista írógeneráció nőtt fel, akik minden bizonnyal ott fognak szerepelni az elfogulatlanul megírt magyar irodalomtörténelem lapjain. Megállapíthatjuk, hogy a mai magyar irodalomban a szabadságjogokat legkövetkezetesebben és legkifejezettebben ez az agyonhallgatott fiatalság képviseli. Elnyomott életük és fölemelkedésük szimbólum: a munkásosztály győzelmének szimbóluma. A szabadságesszmet maradéktalanul képviselő munkásosztálynak kell megvalósítani a halott költő iránymutatását:

Rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

(I. m. 65—66.)

a századeleji „Muszáj Herkules”-t — utalás Ady Endre: A muszáj-Herkules c. versére
Már két milliárd — a Flóra-ciklus 3. darabja
Az idézetek — az *Ős patkány terjeszt kört* . . . , *Kiáltozás, Születésnapomra* c. versekből

890. Új irodalmi korszak előtt. — *Földeák János*. Mérleg. Irodalmi antológia. Bp. 1942. — 5—14. Részlet.

A szerző az antológiát bevezető négyrészes tanulmányában először az I. világháború utáni korszak irodalmi életét jellemzi általánosságban. Majd áttér a jelentősebb folyóiratok: Nyugat, Napkelet méltatására. Ezt a Válasz, Szép Szó, Munka, Gondolat, Szocializmus és Századunk értékelése követi. A cikk 1. fejezetének konklúziója Kassák és József Attila kiemelése a kor átlagirodalmából. A 2. fejezet a népi fordulat jelentőségének hangsúlyozásával kezdődik, majd Földeák a munkásirodalom kérdéseit tárgyalja. A 3.

fejezet a munkásírók osztályszármazásából eredő következményeket taglalja. A 4. fejezet a fiatal munkásíró-generáció bemutatása. A szerző az adott keretek között foglalkozik József Attilával. Csak a rá vonatkozó részleteket közöljük.

891. Öt éve... [1942] — *Illyés Gyula*. Válasz 1949. márc.—ápr. — 230.

A vers újraközölve: Ekk 474. L. még: I. Gy.: Összegyűjtött versek II. Bp. 1977. 78.

892. József Attila emlékére. — *Govrik Elemér*. Síkon. Bp. 1942. — 59.

Govrik Elemér (1905—1943) költő. Tanár volt Budapesten. „Az ember maga is, versei is egy kevéssé József Attilára emlékeztettek — írta róla Szerb Antal —, ő is a kozmikus magányt mondta el, jeges végtelenségek és rideg csillagok között. Klasszikus, nehéz, veretes verseket írt — nagyon modern volt és mégis nagyon sokat tanult Vörösmartytól.” (A Magyar Irodalmi Lexikon Szerb Antalnak a Magyar Csillagban 1942-ben megjelent cikkét idézi.) Keveset publikált folyóiratokban. A szovjet fronton esett el.

Govrik Elemér versét kommentárral újraközölte Pejtsik Árpád József Attila emlékére c. írásában, a MN 1975. ápr. 11-i számában (9.). Pejtsik itt a következőket írja Govrik Elemér életéről és a vers keletkezéséről: „Govrik életrajzi adatai tévesek, mert nem 1905-ben született, hanem 1907-ben és azt hiszem, nem is Budapesten. Az viszont kétségtelen, hogy a szovjet fronton halt meg, de nem 1943-ban, hanem már 1942 nyarán. [...] Govrik Elemér összesen öt évig volt tanár, mind az öt esztendőt a Mester utcai »Szent István« felső kereskedelmi iskolában [...] Kétségtelen, hogy a »József Attila emlékére« írott költeménye közvetlenül a szárszói tragédia napjaiban fogant, sőt talán íródott is.”

893. József Attila emlékének. — *Gál György András*. Valaki jön. Versek. Bp. 1942. — 13.

Gál György András (1913—1944) költő, a második világháborúban esett el. „A kortársak nem emlékeznek rá, ki volt. Egyetlen verseskötetét ismerjük *Valaki jön* címmel, 1942-ben, Cserépfalvi Imre adta ki. Gál György András egy-egy verse megjelent a korabeli Népszavá-ban.” („Amíg szívük dobog...” Válogatás a szocialista irodalomból 1932—1944. Bp. 1975. 584.)

1943

894. Költészet a dobogón. — *Névtelen*. Híd 1943. jan. 15. — 31.

És most a magyar költőkkel együtt megszólaltak idegennyelvű rokonaik is — A cikk a Világirodalom-ciklusra utal (l. a 879. sz. cikket), arra az előadásorozatra, amely Erdélyi József József Attila elleni támadását kiváltotta (vö. a 895. sz. cikkel).

Hogy a magyar szó finom műszer, mellyel a költői elme könnyedén alakíthatja fogalmait. — A cikk szerzője idézőjelek nélkül átveszi majdnem teljes terjedelmében József Attila egyik töredékét. A töredék helyesen így kezdődik: „Nyelvünk íze gazdagon kiforrtak. A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait.” További, apróbb eltérések az eredeti szövegnek a cikk mondanivalójához való alkalmazásából erednek. (JAÖM III. 272.)

895. Világirodalom. — *Erdélyi József*. Virradat 1943. jan. 17. — 2.

A Virradat (1936—1944) fasiszta szellemű hétfői politikai lap volt. Nyílt német-barátság, határozott fasiszta-nyilas beállítottság, durva antiszemitizmus jellemezte.

A cikk teljes szövegének (valamint a 905. és 907. sz. alatt jelzett írásokénak) megjelenéséhez Erdélyi József jogutódja nem járult hozzá. Nem elégedhetünk meg azonban azzal, hogy az írást csupán a kötetben nem közölt cikkek listáján szerepeltessük, mert így a körülötte kiobbant sajtóvita megértése lehetetlenné vált volna. Szükségesnek találtuk az említett cikkek rövid tartalmi kivonatának ismertetését, s néhány, az összefüggések megértése szempontjából elengedhetetlen részlet szó szerinti idézését.

a Gobbi Hilda által rendezett világirodalmi előadásorozat „Mama” estje... — L. erről a 879. sz. cikket és jegyzetét. A jegyzetben idézzük Erdélyi József cikkének bevezető részét.

zsidó elvtársaival a kivégzendő magyar írók, költők, „faszista kuttyák” fekete listáját [állította össze]: A mondat eredetileg nyelvtani szempontból hiányos volt, nem volt állítmánya. Értelemszerűen kiegészítettük.

József Attila — félszidó volt... — Az Erdélyi-cikk nyomán kirobbant sajtóvitát felelevenítő, a kötetünkben megjelent írárok sorszámaival l. a 879. sz. jegyzetben. Az idézett állítást történt első reakciót l. a 896. sz. cikkben.

Vajthó Lászlótól tudom ezt, — Vajthó László álláspontját l. a 896., 909. sz. cikkekben. Erdélyi cikkét Erdélyi József kemény bírálata József Attiláról címmel és — Milyen sorsot szánt az öngyilkos költő zsidó társaival a magyar íróknak? — alcímmel, az alábbi bevezető sorok után újraközölte a Magyar Lapok (Nagyvárad) 1943. jan. 19. — 6.: „Az alábbi érdekes cikk a *Virradat*-ban jelent meg Erdélyi Józsefnek, a nagyszalontai származású költőnek a tollából. Sok érdekes megállapítása fényt derít arra a mozgolódásra, amely manapság baloldali körökben József Attila emléke körül végbemegy. (Szerk.)”

A Világirodalom c. írást a Szegedi Új Nemzedék is újból közzétette (l. a 898. sz. cikket). A közzétett cikkhez fűzött magyarázatot pedig a Magyar Lapok (Nagyvárad) 1943. jan. 28-i száma (5.) jelentette meg újra (l. a 898. sz. jegyzetet).

896. Egy balsikerű leleplezés. — *Névtelen*. Esti Kurir 1943. jan. 18. — 4. egy halott költőtársát „leplezi le” — Vö. a 895. sz. cikkel és jegyzetével. megkérdeztük ezek után Vajthó Lászlót — Vö. a 909. sz. cikkel. ha az Argyellánokra gondolunk — Erdélyi József egyik ágon román származású volt, eredeti neve Árgyelán, amelyet 1905-ben apja magyarosított Erdélyire.

897. A leleplezett költő. — *Névtelen*. Népszava 1943. jan. 20. — 3. a közönség nem annyira Erdélyi Józsefnek „Solymosi Eszter vére” című versbeszédett vérvádjára kíváncsi — Erdélyi verse először 1937 augusztusában jelent meg a *Virradat*-ban. A nyilas lapok 1941—44 között többször közölték.

Fogcsikorgató és tehetetlen gyűlöletében Erdélyi József nekiesik a halott költőnek — Vö. a 895. sz. cikkel.

898. Erdélyi József költő őszinte véleménye József Attiláról. — *Névtelen*. Szegedi Új Nemzedék 1943. jan. 27. — 6.

A cikk bevezetés Erdélyi József *Virradat*-ban megjelent írásának újraközléséhez (vö. a 895. sz. cikkel).

József Attilát éppen a szegedi törvényszék ítélte el... vallásgyalázás miatt — A szerző a *Lázadó Krisztus*-perre utal, ez azonban nem a szegedi törvényszék előtt, hanem Budapesten zajlott (l. erről részletesebben a 19. sz. cikk jegyzetét).

A Szegedi Új Nemzedék cikkét — Miért ítéli el Erdélyi József Attilát? Érdekes magyarázatot fűzött a Szegedi Új Nemzedék Erdélyi József cikkéhez címmel — újraközölte a Magyar Lapok (Oradea—Nagyvárad) 1943. jan. 28-i száma az 5. lapon, az alábbi bevezető sorok kíséretében: „Olvasóink még emlékeznek arra a nyilatkozatra, amelyet Erdélyi József adott a *Virradat* című hetilapban József Attiláról. A nyilatkozatot érdekességénél fogva természetesen közöltük. A Szegedi Új Nemzedék szintén közölte a nyilatkozatot és érdekes magyarázatot fűzött hozzá. Ebből a magyarázatból József Attila újabb oldalát ismerheti meg az olvasó.

A magyarázat egyébként a következő:”.

899. József Attila emlékezete. — *Cserhényi Pál*. Népszava 1943. jan. 29. — 4.

900. Erdélyi József ellen József Attila emlékének meggyalázása miatt eljárás indult. — *Névtelen*. Független Magyarország 1943. febr. 1. — 3.

Vö. a 895. sz. cikkel.

901. Koppantó. — *Névtelen*. Híd 1943. febr. 1. — 23.

A „Koppantó” c. glosszarovatba rendszerint *Zilahy Lajos* írt. Ez a körülmény s a közlemény stílusa is valószínűvé teszi, hogy ő a cikk szerzője.

Oh mihi praeteritos referat si Jupiter annos! — Ó, ha Jupiter visszahozná nekem az elmúlt időköt! (Quintilianus 10, 7)

A cikkre Erdélyi Tamadóim c. írásának alábbi soraiban válaszolt: „A Híd Koppantója nyilván nem tudja, vagy elfelejtette, hogy a koppantó mirevaló szerszám volt a régi gyertyafényes úri világban: hogy a gyertyabél hamvát koppantották vele, azért, hogy utána tisztábban égen. Ő — el akarja koppantani, oltani a gyertyavilágot. Koppantó koppantója nem is koppantó, hanem véka: véka alá szeretné rejteni az ő bagolyszemének kellemetlen világosságát. Hát koppantsunk csak Koppantó úr bagoly körmére és feledékeny fejére, hogy azután elhallgasson, mint Arany János éji bogara, mikor nekimegy a falnak: hogy hallgasson, ha mással, szóval, írással már nem tud okosabban mondani, mint amit mondott a Hídnak nevezett Tolnai Világlapjában.” (A cikk egészének leírását l. 905. sz. alatt.)

902. Beszéljünk higgadtan. — *Fodor József*. Újság 1943. febr. 4. — 5.

A cikkre Erdélyi Tamadóim c. írásában a következőket válaszolta: „Aki azt írja rólam a József Attila kultusz és baloldali propaganda helyes megvilágítása miatt, hogy én holttesteket mocskolok be, vagy mint azt Fodor József tette az Újság című hírlapban, hogy halottbecsmérlő vagyok, az nem mond igazat, de engemet, az élő költőt, mocskol és becsmérel. [. . .] Fodor József így hálálja meg zsidó sógorai oldalán, amit tőlem tanult.” (A cikk gondolatmenetének leírását l. 905. sz. alatt.)

Fodor József cikkére *Tagló* aláírással, „Személyi hajsza” címmel válaszolt a *Magyarország* 1943. febr. 6. — 5. száma. Mivel a glossza József Attilát nem érinti, nem közöljük.

Az Erdélyi-cikk körül kialakult sajtóvitába a Népszava is bekapcsolódott. 1943. febr. 5-i számában, a Három munkáslevél c. cikk részeként, *Ki a költő?* címmel az alábbi levelet közölte (5.):

„A tragikus véget ért József Attila szemfedője körül újabb légydongást ver a pocsolya és ezt mi öntudatos munkások nem nézhetjük, nem hallgathatjuk ökölbesorított kéz nélkül. Mert mi is történt? Egy urat, illetve — bocsanat — költőt kihagytak egy irodalmi este keretéből. Mi nem kutatjuk, hogy az illusztris költőt miért mellőzték, illetve miért maradt le arról a műsorról, ahol József Attila »Mama« című értékes és nagyon szép versét szavalták, csak azt éreztük, hogy ezt a mellőzést — ha ugyan ez mellőzés volt — másként is el lehetett volna intézni, nem egy méregbe és epébe mártott lándzsával, illetve tollal . . . Tollal, amelyet egy halott költő szívében forgatott meg, hogy bizonyítsa, hogy ő Magyarország legnagyobb és legjelesebb költője. De ha az illető költő annyira biztosnak és 'halhatatlannak' tartja magát, miért nem hívta ki nemes versenyre a halott költőt? . . . Mondjuk a »Mama« című vers mellé odatette volna valamelyik jól sikerült munkáját! Például ezt:

Ez itt az én Gabi öcsém,
Gábor öcsém Gabi fia,
akinek Árpád falujából
el kellett bujdosnia.

Vagy ne mondjam, illetve ne idézzem tovább? Vagy mondjuk a »Város peremén« című József Attila vers mellé az alábbi versikét:

Verset írni nem nehéz,
Nem kell ahhoz semmi ész.
Tehetség sem kell ahhoz —
vers a vers, ha jó, ha rossz.

Hát mi erről a versről elhisszük, hogy nem nagy ész kellett hozzá... Pedig hát mi csak egyszerű munkásemberek vagyunk, akik harcolunk az anyaggal, hogy ez a világ jobb jövőt hozzon nekünk és a — költőknek is. De a fenti vers folytatásától sem leszünk okosabbak, sőt...

Kár, hogy írtam egyet is,
nagyon kár, hogy többet is.
Ne írtam vón egyet se!
Az volna a szerencse...

Megbocsát a költő úr, de úgy látjuk, hogy az ilyen versek után azután igazán nem nagyon ajánlatos »ficánkolni«... József Attila a munkások szószólója volt, éppen a fenti versben is a munkásanyáról énekel, de hát akkor mi fáj a »népi költő« úrnak! Mi úgy tudtuk mindig, hogy a népi és munkásköltők értünk harcolnak! Csalódtunk volna? Nem! Az igazi felelősséggel rendelkező író ma százszorosán tudja, hogy még mindig a legégetőbb és a legnagyobb probléma: a dolgozók szociális helyzetének felépítése, illetve megreformálása. Aki pedig ezt nem érzi, az hagyjon békét azoknak, akik dolgoznak, harcolnak egy szebb, emberibb viláért.

Eltvársi üdvözléssel:

Geröfy Glovotz József
csepeli vasmunkás"

903. Költőharag és írórsors. — *Tóth László*. Nemzeti Újság 1943. febr. 7. — 5.

Tóth László (1889—1951) író, publicista. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Jénában és Párizsban végezte. Budapesten avatták jogi doktorrá. 1913-tól a Budapesti Hírlap párizsi levelezője, majd több lap munkatársa lett. 1922—44-ig a klerikális-legitimista Nemzeti Újság felelős szerkesztője és vezércikkírója volt. Egy időben a Magyar Újságírók Egyesületének elnöke, a Katolikus Újságírók Pázmány Egyesületének alelnöke volt. A felszabadulás után nem jutott újságírói alkalmazáshoz. 1949-ben mint a Mindszenty-per hetedrangú vádlottját hűtlenség (kémkedés) címén tízévi fegyházra ítélték. Két év múltán a fegyházban halt meg.

éppen akkor rúgta oldalba azt az irodalmi társaságot, amely pár éve tagjai közé választotta — Erdélyi József 1943 januárjában lépett ki a Petőfi Társaságból. (L. erről: Virradat 1943. febr. 1. — 5. a Miért léptem ki a Petőfi Társaságból? c. Erdélyi-cikket.) Erdélyi ebben az írásában is szót ejt József Attiláról: „József Attila minden szélsőbaloldaliságában is olyan óvatos duhaj volt, hogy nem került soha bíróság elé osztályellenes izgatás büntette miatt, mint én, a jobb, sőt szélsőjobb oldali nemzetiszocialista költő.”

egy új magyar folyóirat nagytehetségű költő-író szerkesztőjét támadta meg — Illyés Gyulát, a Magyar Csillag szerkesztőjét, az Új Magyarság 1942. nov. 18-i számában (8.) megjelent, Erdélyi József a Magyar Csillagról c. írásban támadta a szerző.

Az ügyből valószínűleg pör lesz — L. erről a 900. sz. cikket.

Így van ez, Jóska! — Az Új Magyarság 1943. febr. 10-i számában (8.) Erdélyi József nyílt levelet intézett Tóth Lászlóhoz, a Nemzeti Újság főszerkesztőjéhez, főleg a szerkesztő cikkének befejező mondata, a „lejóskázás” miatt. Mivel ez a cikk József Attilát nem érinti, nem közöljük. Az Új Magyarság 1943. febr. 10-i cikkét ismerteti A „lejóskázott” költő címmel a Magyarság febr. 11-i száma. Tóth László és Erdélyi József levélváltását l. a 907. sz. cikkben.

904. Radnóti Miklós naplójából. 1943. febr. 7.

905. Támadóim. — *Erdélyi József*. Virradat 1943. febr. 8. — 2.

Erdélyi Világirodalom c. írását (l. a 895. sz. cikket) élesebb vagy tárgyilagosabb hangon sok lapban vitatták. Köztük Fodor József az Újság c. lap hasábjain megjelent cikkében fordult szembe Erdélyivel (l. a 902. sz. cikket). A szerző először neki válaszol.

Ne úgy, ahogy azt Márai Sándor tette az Újságban — Valószínűleg a Politizáljon-e az író? c. névtelen cikkre utal a szerző, Márai Sándornak tulajdonítva azt. (Újság 1943. jan. 27. — 5.)

s ne úgy, ahogy azt Németh László, meg Illyés Gyula tette a Magyar (?) Csilla (?) című folyóiratban — Erdélyi József Németh László: Népi író (3. közl.) c. írására, elsősorban Németh alábbi mondataira reagál: „Rágalmazással azonban az irodalom titkos munkamegosztását nehéz megváltoztatni. Ha Illyés Gyula a konjunktúrával futna: ma nem az Erdélyi József üres székét őrizné kis köztársaságában.” (Magyar Csillag 1943. febr. 1. — 132.) Illyés Gyulának pedig az alábbi, az ő József Attila elleni támadását éltető mondatai bosszanthatták föl: „— Én!! Én! Hozzám, nekem, értem! — hadarja ez a különös népfí, aki a sors nagy áldását, hogy 'alulról jött', arra akarja használni, hogy most ő kerüljön mindenki fölébe. Viselkedése mélységes szégyenkezésre indít. Mint nép szégyenkezem.” (Illyés Gyula: Naplójegyzetek. Magyar Csillag 1943. febr. 1. — 175.) Erdélyi azonban nem ezekre a sorokra válaszol, hanem az ezt követő naplójegyzetbe köt bele, amelyben Illyés azzal foglalkozik: Mi történt Giono-val? (Uo. 175—176.)

A Híd c. folyóirat Koppantóját, amelyre Erdélyi cikke utolsó bekezdésében támad rá, l. a 901. sz. cikkben.

906. A szélvető... — *Névtelen.* Újság 1943. febr. 10. — 5.

A szélvető poéta továbbfolytatja harcát — L. a 905. sz. cikket.

907. Tóth László levele és Erdélyi József válasza. — Új Magyarország 1943. febr. 12. — 8.

Lapunk főszerkesztőjének: — Milotay Istvánnak

úgy és azon a helyen, ahogy és ahol Erdélyi József úr megjelent — A levélváltás a „Színház, Film, Művészet” rovatban jelent meg.

„Si dixisti, nega!” — magyar jelentése: Ha mondtad, tagadd!

A levélváltás előzményéről l. a 895., 903. sz. cikkeket és jegyzeteket.

908. József Attila — lengyel nyelven. — *Névtelen.* Újság 1943. febr. 14. — 20.

Most pedig lengyel nyelven szólal meg a költő. — L. erről a 882. sz. cikket és jegyzetét.

909. Vajthó László levele. — Új Magyarország 1943. febr. 16. — 8.

Vö. a 895., 896. sz. cikkel.

910. József Attila Szegeden. — *József Jolán.* Délmagyarország 1943. febr. 21. — 4.

(Részlet egy elmaradt felolvasásból) — A Mai Nap 1943. febr. 4-i számában (3.) megjelent híradás minden bizonnyal erre az előadásra vonatkozik: „József Attila emlékestet rendez február 22-én Szegeden az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesülete. Az este előadóul meghívták József Jolánt, a tragikusorsú költő nővérét. Az előadás elmarad, mivel az egyik szegedi újság átvette a pesti nyilaslap cikkét és az egyesület vezetősége József Jolán előadását lemondta.” A szegedi újság: a Szegedi Új Nemzedék, amely újraközölte Erdélyi József Világirodalom c. cikkét. (Vö. a 898. sz. cikkel.)

„Magányos, árva, bús Juhász Gyula” — A Szeged alatt c. versből vett idézet így hangzik: „Szeretném szépen felköszönteni / Magányos, árva, bús Juhász Gyulát.”

Ebben a kötetben Attila már a maga hangján szólalt meg. A versek között van néhány antológiába kívánczó, több csinos, néhány érdekes formakísérlet, megmosolyogni való kisiklásokkal s megindító szívhangokkal. — Németh Andor recenziója a Nincsen apám se anyám c. kötetéről (vö. a 94. sz. cikkel) az alábbi mondattal kezdődik: „Hatvan vers, néhány antológiába kívánczó, több csinos, néhány érdekes formakísérlet, megmosolyogni való kisiklásokkal s megindító szívhangokkal.” A két részlet összehasonlítása azt mutatja, hogy József Jolán messzemenőig támaszkodott Németh Andor idézett írására (és egyéb cikkeire is), de azt csupán nyersanyagként használta írása gondolatmenetének kialakítása során. Vö. a 735. és 787. sz. cikkel és jegyzetekkel.

A tizenkilenc éves ifjú ebben a városban készült *Tanítások* című ciklusának megírására. Ezeket a verseket makói tanárának, Galamb Ödönnek küldötte el először. „Mikor ezekhez a *Tanításokhoz* hozzáfogtam...” — Talán a szegedi közönséghez való alkalmazkodás készítette József Jolánt a tények megmásítására. A *Tanítások* ciklus megírására nem Szegeden, hanem Budapesten készült a költő, 1923 késő őszen. Az idézett, Galamb Ödönnek küldött levél 1923. dec. 8-án, Budapesten kelt.

A levél mondatait József Jolán pontatlanul idézi. Helyesen: „Mikor ezekhez, a *Tanításokhoz* hozzáfogtam, az lebegett szemem előtt, hogy ha egy rablógyilkosnak azt mondom — nagy melegséggel, ami az interpretátor dolga — *„Te jó vagy»*, akkor ez föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden *természettelen* rosszaság és esetleges dac vagy kegyetlenség kihull belőle.” (JAVL 42.)

„*olyan arányban tér el majd az új testamentumtól...*” — helyesen: „*olyan arányban tér el az új testamentumtól...*” (JAVL 43.)

Az ifjút megrendítette, hogy a ciklus egyik közreadott verse, a *Lázadó Krisztus* miatt vallásgyalázás címén pörbefogták. — Nem felel meg a valóságnak, hogy a *Lázadó Krisztus* a *Tanítások*-ciklushoz tartozott volna. A perről l. a 16., 18., 19., 53., 54. sz. cikkeket, valamint a 888. sz. cikk jegyzetét.

Ennek a pörnek most támadt újabb visszhangja, gyöngécske ugyan és erőtlén, mely semmi egyebet nem tud bizonygatni a halott költő ellen, mint hogy a szegedi törvényszék annakidején a vers miatt Attilát elítélte. — Vö. a 898. sz. cikkel és jegyzetével.

„*A vád tárgyává tett költeményben...*” — Vö. az 53., 54. sz. cikkekkkel.

Amikor három esztendő múlva negyedik egyetemi évét végezni visszatért Szegedre — József Attila a szegedi év után Bécsben, Párizsban, majd a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait.

Az idézetek — a *Tanítások* 7., *Lázadó Krisztus* c. versekből

911. Politika József Attila körül. — *Névtelen.* Egyedül Vagyunk 1943. febr. 26. — 5.

Az Imrédy Béla támogatásával alapított lap (1938—1944) főszerkesztője Oláh György volt. Oláh, aki pályája kezdetén az agrárnépesség problémáinak jobboldali radikális szemléletű publicistájaként szerzett hírnevet, alkalmasnak bizonyult arra, hogy összekötő kapes legyen Imrédy irányzata és a népi mozgalom jobbszárnya között. Az ő révén kaptak helyet a lapban egyes népi írók.

„*Egy spanyol földműves sárverse...* Féltem — azért harcoltam a haddal a jog s szabadság / ellen Irun falain. S így ért a halál. — helyesen: „Féltem — azért harcoltam a haddal a jog s a szabadság / ellen Irun falain. S így is elért a halál.” (*Egy spanyol földműves sárverse*)

s mi borzadva kérdezzük... meddig lesz hely, hol felolvasható?... s a nők, a nők — helyesen: „s mi borzadozva kérdezzük...”; „meddig lesz hely, hol fölolvasható?...; „és nők a nők...” (Thomas Mann üdvözlése)

További idézetek — a *Munkások, Világosítsd föl* c. versekből

912. Erdélyi Jóska és József Attila. — *Névtelen.* Új Élet 1943. febr. — 63—64.

Vö. a 895., 903., 907. sz. cikkekkkel.

913. Popiolemi plomieniem... — *Névtelen.* Független Magyarország 1943. márc. 19.

A kötet címlírása helyesen: Ady Endre: Popiolem i plomieniem. Wybór poezji. Tłumaczenie Tadeusz Fangrat. Bp. 1943. 48 l.

Tavaly József Attila verseiből állítottak össze a lengyelek egy kötetre való műfordítást. — L. a 882. sz. cikket és jegyzetét. Tadeusz Fangrat József Attila-fordításait említi a Lengyel kultúra — magyar kultúra c. cikk is, a Kis Újság 1943. nov. 26-i számában (esti kiad. — 6.).

914. A hat éve halott nagy magyar költő a „Harc” szerkesztőségében... — *Névtelen.* Új Világ (Buenos Aires) 1943. ápr. 17. — 6.

Az Új Világ (1941—1943) demokratikus szellemű magyar hetilap volt.

A „Harc” írja: ... a „Magyarok Vasárnapja” című detroiti sajtótermék ... két hasábon támad minket. — A Harc és a detroiti Magyarok Vasárnapja említett cikkeihez hazai könyvtárainkban nem sikerült hozzájutnunk.

915. József Attila. — Balogh László. Debreceni Szemle 1943. ápr. — 84—95.

Balogh László (1919) Költő, író, irodalomtörténész, szerkesztő. Középkisiskolai tanár volt Nagykovácsán, Debrecenben, Budapesten. A Magyar Rádió irodalmi osztályának csoportvezetője, majd nyugdíjazásáig a Rádió főmunkatársa. A népi mozgalom orgánumainak, a Tiszántúlnak, Magyar Útnak volt munkatársa, utóbb, több más mellett a Csillag, Új Hang közölte írásait.

A Debreceni Szemle (1927—1944) havonta megjelenő társadalmi, tudományos folyóirat volt. Hankiss János szerkesztette.

„Vagyok, mint minden ember: fenség...” — Ady Endre: Sem utódja, sem boldog őse

„A Szíriusz van tőlem távolabb...” — Tóth Árpád: Lélektől lélekgig

Hogy látván lássanak — helyesen: „Hogy látva lássanak” (Ady: Sem utódja, sem boldog őse)

Kinek csak vágya, álma, gondja van — helyesen: „Kinek csak álma, vágya, gondja van” (A Kozmosz éneke I.)

Szépség koldusa — A szerző bizonyára a Szépség koldusa c. kötet első, cím nélküli versét nevezi így, amelynek címe a József Attila-kiadásokban: Ó zordon Szépség

„There is a twofold Silence — sea and shore, Body and soul.” [lapalji jegyzet:] „Kettős csend van: tenger és part test és lélek.” — A vers címe angolul: Silence. Tandori Dezső fordításában A csend szonettje címmel jelent meg. Az idézett részlet fordítása: „Van ilyen csend is: tenger s partszegély, / Test s lélek.”

„Egy lány, ki én vágyok” — idézet Kosztolányi Dezső: Már néha gondolok a szerelemre c. verséből (A szegény kisgyermek panaszaik-ciklus)

József Attila szerelem-problémája Asszony-várással kezdődik — utalás az Asszonyvárás asszonyiszobor mellett c. versre

szerelek, mint fényt a termék. — pontosan: „szerelek, mint a fényt a termék,” (Óda)

„Valami dekadens pillanat hatása alatt” ... „Klasszikus, mi?” — L. JAVL 31.

... fríscs széltől pirított arccal | tanácstalan barátok várnak — Az idézett szakasz az Engem temetnek, ill. A pap mosolyog c. vers változata. A pap mosolyog közelebb áll hozzá, csupán az első sora tér el: „kerülő szemmel szegénypirban / tanácstalan barátok várnak”.

„a nyomor országról — térképet rajzol a penész” — pontosan: „A nyomor országairól / térképet rajzol a penész.” (Külvárosi éj)

„hátn kis batyúval, kilábol — a népből a nép fia. — helyesen: „hátn kis batyúval, kilábol / a népségből a nép fia.” (Hazám 6.)

„Most lassu méreg, lassu halál emészt.” — idézet Berzsenyi Dániel: Magyarokhoz (Romlásnak indult hajdan erős magyar!) c. verséből

mint Adynak, ki a Montblanc-emberben fölleli „szent elődjét”, „nagy rokonát” s Ilosvai Selymes Pétert és Csokonait is berajzolja családfájába. — Ady Találkozás Gina költőjével c. versében nevezi Vajda Jánost „Montblank-ember”-nek, „szent elődöm”-nek, „nagy rokonom”-nak. Balogh László ezen kívül Ady Ilosvai Selymes Péter és Csokonai Vitéz Mihály, ill. Vitéz Mihály ébresztése c. verseire utal.

költői magatartása ... hasonlít a japánok sintójához — A sinto a japánok ősi vallása, a természet erőinek és az ősöknek a tisztelete.

További idézetek — A Nem én kiáltok, Kidáltunk Istenhez, A Kozmosz éneke, Csak most ... Mama, Milyen jó lenne nem útni vissza, Úlni, állni, ölni, halni, Ars poetica, Nyár volt, Kései sirató, Flóra I. Hexaméterek, Csend, Harc a békességért, A legutolsó harcos, Magyar Alföld, Holt vidék, Hazám, 5., 7., Egy kisgyerek sír, József Attila (Vidám és jó volt ...) c. versekből

916. „József Attila Szegeden”. — Névtelen. Szabad Szó 1943. máj. 2. — 4.

917. Pesti temetésének első évfordulóján megkoszorúzták József Attila sírját. — *Névtelen*. Népszava 1943. máj. 4. — 4.

918. Anyák a magyar lírában. — *p b*. Népszava 1943. máj. 9. — 11—12. Részlet (12.)

— *p b* — A szigőnt nem sikerült feloldani.

A cikk Vörösmarty, Petőfi, Arany, Gyulai Pál, Ady, Babits, Kosztolányi és József Attila anya-verseiről szól. Csak a József Attilára vonatkozó részletet közöljük.

„*álmában tiszta kötényt hordott, s a postás olykor köszönt néki*” — helyesen: „*álmában tiszta kötényt hordott, / a postás olyankor köszönt néki — —*” (*Anyám*)

Tőlem elvetted, kukacoknak adtad / édes emlőd, magad, . . . Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer! / Boldoggá tenne most, mert visszavágnék: / haszontalan vagy! nem lenni igyekszel / s mindent elrontasz, te árnyék! — helyesen: „*Tőlem elvetted, kukacoknak adtad / édes emlőd s magad.*”; „*Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer! / Boldoggá tenne most, mert visszavágnék: / haszontalan vagy! nem-lenni igyekszel / s mindent elrontsz, te árnyék!*” (*Kései sirató*)

A szerző idézi a *Mama* c. verset is.

919. Szonett; Az eltávozotthoz. — *Vágó Márta*. Magyar Csillag 1943. máj. 15. — 606.

Újraközölve: *Kritika* 1973. júl. — 29.; *Vágó* 324—326. Ez utóbbi újraközlés szövege néhány ponton eltér a Magyar Csillagétól. A két legjelentősebb eltérés a „*Mint a villám leterített*”; „*És kivilágolt tisztaságod*” sorokban olvasható.

Vágó Márta (1903—1976). Már serdülő korában megismerkedett a Társadalomtudományi Társaság előadásain és édesapja, *Vágó József* baráti körében a polgári radikalizmus eszméivel. 1927-ben Heidelbergben Jaspers előadásait hallgatta. 1928-ban ismerkedett meg József Attilával. Első kapcsolatuk 1929 tavaszáig tartott, de személyes érintkezésüket már korábban, 1928 szeptemberében megszakították, mert *Vágó Márta* Londonba utazott. Berlinben ment férjhez, és csak Hitler uralomra kerülése után tért haza Magyarországra. József Attilával 1935 őszén került újra közeli kapcsolatba. Munkatársa volt a Szép Szónak, majd a Magyar Csillagnak is.

920. A szegedi szervezett munkásság nagysikerű József Attila-estje. — *H*. Népszava 1943. máj. 19. — 6.

H. — *Hartmann Mihály* (1901—1944) újságíró, a Délmagyarország munkatársa. Deportálásban halt meg.

Érdeklődés várta a tragikus sorsú író testvérhúgának: József Jolánnak szereplését — *Jolán* a költő idősebb nővére volt. Előadásának szövege lényegében azonos lehetett azzal, amelyet egy ugyancsak szegedi emlékműsorra készített, s amelyet ott nem mondhatott el. Részletét leközölte a Délmagyarországra (vö. a 910. sz. cikkkel és jegyzetével).

Az idézetek — a *Születésnapomra, Hazám* 7. c. versekből

921. Két ismeretlen József Attila-vers. — *Nádass József*. Népszava 1943. máj. 23. — 13.

Sándor Imre (1892—1943) író, újságíró. Hivatalnok volt a Kőbányai Sörgyárban. A Tanácsköztársaság megdöntése után 1920-ban Bécsbe, onnan a 20-as évek közepén Csehszlovákiába költözött. 1939-ben jött Magyarországra, ahol irodalmi és újságírói munkásságából élt. Élete utolsó szakaszában a Magyarország reggeli kiadásának munkatársa volt. Mint a Prágai Magyar Hírlap és más kassai és pozsonyi lapok munkatársa, segítségére volt József Attilának versei elhelyezésében.

minthogy dolgaim vagy inkább dolgaim hiánya innen elszólítottak. — A *Sándor Imréhez* írott levél szövegközlése néhány ponton eltér ettől a változattól. Az eltérések a következők: „*minthogy egyéb dolgaim*”; „*egy versemet neked ajánlottam*”; „*Az előfizetők címeit és az előfizetéseket*”. (Vö. *JAVL* 174—175.)

A szerző idézi a *Dal, Fagy* c. verseket és változatukat.

922. Ahol Attila „napokat evett”. — *József Jolán*. Független Magyarország 1943. máj. 24. — 3.

1923-ban lett a szegedi egyetem hallgatója József Attila. — József Attila 1924 őszén iratkozott be a szegedi egyetemre.

gyönyörű előadástén idézte ... a szegedi diák emlékét. — Az előadóestről l. a 920. sz. cikket és jegyzetét.

ahol Attila „napokat evett”. — József Jolán valószínűleg Eidus Bentianének vendége volt, akik a húszas évek első felében pártfogásukba vették az egyetemista költőt. A „napokat evett” kifejezés a *Curriculum vitae*-re utal: „Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat.”

923. József Attila válogatott lírai versei. — *Névtelen*. Magyarország 1943. máj. 26. (esti kiad.) — 6.

Az idei könyvnap egyik legsikerültebb kötet a most megjelent versgyűjteménye. — Cserépfalvi Imre József Attila Válogatott versei címmel jelentetett meg egy kiadványt 1943-ban, 190 lapon. Erre a kiadványra így emlékezik vissza: „Volt zsebkönyv alakú kiadvány, amelyet magam is bevittem a Margit körúti fogházba, ami nélkül nem is tudom, mi lett volna velem. Ezt a zsebkönyvet többször is újranyomtuk. Gondoltuk, a katonák, a munkaszolgálatosok is magukkal vihetik.” (Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 190.)

924. Gondolatok József Attila makói éveiről. — *Gyenge Miklós*. Makói Újság 1943. júl. 4. — 3.

Gyenge Miklós (1893—?) jogász, a Makói Újság (1936—44) felelős szerkesztője. Egyetemistaként az első világháború kitörésekor katonának vonult be; egy évet az orosz fronton töltött, ahol fogságba került. Szibériában töltött hat évet. 1921-től újságíró, különböző makói lapok munkatársaként dolgozott.

Érdekes könyvet írt József Attila makói éveiről Galamb Ödön. — Vö. a 756. sz. jegyzettel.

Az idézet — az *Alkohol* c. versből

925. Karády Katalin József Attila versét éneklí Zilahy Lajos új filmjében. — *József Jolán*. Független Magyarország 1943. júl. 12. — 4.

mint mélyüket hallgatag a vermek... — helyesen: „mint mélyüket a hallgatag vermek.” (Óda)

926. Két halhatatlan a könyvnapon. — *Borbély László*. Magyar Protestánsok Lapja 1943. júl. — 53. Részlet.

A másik író, akiről Borbély László nyilatkozik: Kosztolányi Dezső.

927. Ausgewählte lyrische Dichtungen von Attila József. — *Névtelen*. Ungarn (Budapest—Leipzig) 1943. júl. — 367.

A cikk fordítása:

József Attila válogatott lírai versei
Cserépfalvi Kiadó, Budapest é. n. (1943) 190 l.

A „Magyar könyvnapra” megjelent válogatás az új magyar líra egyik legjellegzetesebb képviselőjének, a korán elhunyt József Attilának (1905—1937) verseit tartalmazza. Koraérett volt, csodagyerek, aki szinte már első költeményeitől kezdve befejezetten alkotott. Líráját eleven szociális érzék, a természettel való mély kapcsolat és kimeríthetetlen érzelmi gazdagság jellemzi, formáján — saját szavai szerint — egy építész művészetével csiszolt. Kevés olyan költői bizonyítéka van az új életérzésnek, a férfiaságnak és igaz emberségnek, mint József Attila fiatal, de amellet érett és letisztult

költészete. Folyóiratunk ismételtelen közölt mutatványokat verseiből; legközelebb az új válogatás néhány költeményét is közöljük.

(Bokor László és Németh Alajosné fordítása)

928. József Attilának, a föld alá. — *Gulyás Pál*. Székely Nép 1943. aug. 15. — 11. *Gulyás Pál* (1899—1944) költő. Tanított Kiskunhalason, Hajdúböszörményben, míg végül a debreceni Iparostanonc Iskolában kapott állandó beosztást. 1927-ben alapító tagja volt a debreceni Ady Társaságnak, amelyben később vezető tisztséget töltött be. Fülep Lajossal és Németh Lászlóval együtt szervezője és főszerkesztője volt a népi írók induló lapjának, a Válasznak.

929. Királyhágón innen — Királyhágón túl. — *Névtelen*. Székely Nép 1943. aug. 22. — 9. Részlet.

A cikk az utolsó versszak nélkül közli a *Mondd, mit érteled...* c. verset. L. erről a 930. sz. cikket.

verekszenek, kié a torzsa — helyesen: „veszekszenek, kié a torzsa”

930. A megcsontított költő. — *Kiss Miklós*. Délmagyarország 1943. aug. 27. — 7. Vö. a 929. sz. cikkel.

931. József Attila nyomában Balatonszárszón. — *Földes István*. Újság 1943. aug. 28. — 6.

Földes István (1920) újságíró. A felszabadulás előtt szövömunkás volt. 1939-től vett részt a munkásmozgalomban. A negyvenes évek elején tevékenységéért fegyházbüntetést kapott, majd koncentrációs táborba került. 1945–50 között pártiskolai előadó, majd igazgató lett. 1950–54-ig a MDP agitációs propagandaosztályán dolgozott. 1954-től a Szabad Nép, ill. Népszabadság rovatvezetője, 1969-től főszerkesztőhelyettese.

Hatvany Lajos — Hatvany Bertalan

Az idézet — a *Születésnapomra* c. versből

932. Levél Balatonszárszóra. — *Balogh Edgár*. Kis Újság 1943. aug. 29. — 8. Részlet. *találkozóhelyetek hallatára József Attilára gondolunk* — 1942. jún. 29–júl. 5. között ifjúsági konferencia volt Balatonszárszón, több mint 300 fiatal értelmiségi részvételével. Előadók voltak: Darvas József, Féja Géza, Gulyás Pál, Németh László, Veres Péter és más népi írók. Már erről az eseményről készült beszámolóban, Darvas József cikkében is említés történt József Attiláról: „De akik itt együtt vannak, úgy érzik, hogy velük van *Petőfi, Ady és szegény József Attila is*, aki néhány esztendővel ezelőtt itt, a szárszói állomáson vetette magát egy tehervonat kerekei alá...” (Darvas József: Egy nyaralótelep két arca. Kis Újság 1942. júl. 7. — 5.) 1943. aug. 23–29. között a Magyar Élet könyvbarátainak társasága és a Soli Deo Gloria Szövetség újra ifjúsági találkozót rendezett Balatonszárszón. Mintegy 600 résztvevő előtt a népi írók tartottak előadásokat. Balogh Edgár, aki ez utóbbi találkozón nem vehetett részt, újságcikkben üzent a jelenlévőknek. Cikkének csak a József Attilára vonatkozó részletét közöljük.

Az idézet — a *Hazám* 2. szonettjéből

933. Hogyan tanácsolta el „Horger Antal úr” a szegedi egyetemről József Attilát? — (sz.) *Esti Kurir* 1943. szept. 29. — 5.

(sz.) — A szignót nem sikerült feloldani.

s a két tamé jelenlétében kijelentette — a *Curriculum vitae* idézett részlete: „s két tanú előtt — ma is tudom a nevüket, ők már tanárok — kijelentette”

s nem középiskolás fokon — helyesen: „nem középiskolás fokon” (*Születésnapomra*)

akkortájt a Délmagyarország című szegedi lapban hétről-hétre felháborító versek jelentek meg — Horger Antal a Szeged c. lapra gondol, amelyet ekkortájt betiltottak, s a benne képviselt irányt a Délmagyarország címmel meginduló új lap folytatta.

A Horger-ügyről részletesebben l. a 48. sz. cikk jegyzetét, valamint Bokor László: Horger Antal nyilatkozata József Attiláról c. írását (Kortárs, 1973. jún. — 1002 — 1006.), amely teljes terjedelemben újraközi az interjút.

934. Horger Antal úr, csiszolt ítéletű barátja és József Attila. — *Névtelen.* Népszava 1943. okt. 3.

Az „Esti Kurir” szerdán délutáni számában ... közli Horger Antal ... egyetemi tanárral folytatott beszélgetését — Vö. a 933. sz. cikkel és jegyzetével.

s nem középiskolás fokon — helyesen: „nem középiskolás fokon” (Születésnapomra)

935. Négyversek József Attilával. — (*—dy—s.*) Népszava 1943. okt. 17. — 14. (*—dy—s.*) — Erdődy János

Ezúttal a halott József Attila sógora, Bányai László jelentkezik közel háromszáz oldalon: — Bányai László Négyversek József Attilával (Bp. 1943. 271 l.) c. könyve az alábbi mottóval jelent meg: „Nem mondhatom el senkinek, / elmondom hát mindenkinek.” Karinthy.

Bányai László (1904—1979) jogász, író, tanulmányíró. Első cikkei a húszas évek elején jelentek meg. A harmincas évek első felében volt József Jolán férje. Végh Tamás írói álnév alatt dalokat és dalszövegeket írt. Tárcait, elbeszéléseit, verseit, tanulmányait a Magyarországi, a Nemzeti Újság, a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap, a Napkelet hasábjain adta közre.

936. József Attila sógora „leleplező” könyvet írt. — *Dr. Kemény István.* A Mai Nap 1943. okt. 23. — 5.

Az első belső cím után következő két, valamint a hatodik mondat értelmét nem lehet rekonstruálni a súlyos sajtóhibák miatt. Ezt a három mondatot kihagytuk.

937. Négyversek József Attila volt sógorával. — *Névtelen.* Magyar Szó 1943. okt. 26. — 3.

A Magyar Szó (1941—1944) szélsőjobboldali, nyilas napilap volt.

a szovjet nem őt hívta ki Oroszországba ... hanem Japán kávéházbeli sakkpartnerét. —

Az 1934-ben rendezett moszkvai nemzetközi írókongresszusra a magyar írók közül Illyés Gyulát és Nagy Lajost hívták meg. Utóbbi volt a költő sakkpartnere a Japán kávéházban.

pénzeknek, amelyeket időnként Balla Mózesről, a budapesti román követség sajtóattaséjától kapott román költők verseinek magyar nyelvre történő műfordításáért. — A sajtóattasé neve helyesen: Balta Mózes. József Attilával való kapcsolatáról Szántó Judit a következőket írja: „A román költőket Balta Mózes sajtóattasé hozta közel Attilához. Baltával Strakánál találkozott először, ahol rendszeres összejövetelt tartottak akkori irodalmi életünk jelesei, hogy kulturális életünk problémáit megvitassák és tájékozódjanak a szomszéd népek irodalmi fejlődéséről. Ez a kör fáradozott azon is, hogy a cseh és román költők magyarnyelvű antológiájával szorosabbra fűzzék népeik társadalmi kapcsolatát.

Balta Mózes ellentéte volt a cseh diplomatának. Míg Straka meghitt otthona köré gyűjtötte barátait, Balta, a bohém agglagény kávéház zajában oldotta fel — mennél nagyobb társaságban — magános életét.

Színes ember volt, aki mindenkiel meg tudta teremteni az érdeklődésének megfelelő lelkes kapcsolatot. Strakát becsülte, tisztelte Attila, Baltát szerette.” (Szántó Judit: József Attila műfordításai. Bp. 1954. 11.)

938. József Attila, a kommunizmus és a zsidók. — *Bágyoni Váró Andor*. Magyarság 1943. nov. 3. — 7—8.

Bágyoni Váró Andor (1904) Váró Andor néven színházi riporter volt, később a Berlini Visszhang és a nyilas Magyarság munkatársa lett. 1938-ban módosította nevét Bágyoni Váróra.

Josifu Rista...gyermek — József Áron apjáról l. SZM: FÉI 11—13.

„*Félig román, vagy tán egészen az*” — *A Dunánál* c. vers sora a versben az alábbi összefüggésben szerepel: „Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az.” (E sorokat a szerző lentebb idézi.)

vic Morgok és ugrándozok. — helyesen: „vic Morgok és ugrándozom.” (*Kiáltás*)

939. Bányai László: „Négyszemközt József Attilával”. — (a) Magyar Nemzet 1943. nov. 4. — 9. Az „Első olvasásra” rovatban.

(a) — A cikket valószínűleg *Antal Gábor* írta.

940. Irodalmi figyelő. — *F. Rácz Kálmán*. Újság 1943. nov. 5. — 7. Részlet.

F. Rácz Kálmán (1910—1980) író, műfordító. A harmincas években Bécsben, majd Párizsban élt. 1938—44-ig az Újság, a felszabadulás után a Szabadság munkatársaként dolgozott. 1949—50-ben az Írószövetség helyettes titkára, 1952—57-ig a Népművelési Intézet osztályvezetője, 1964-től a Központi Sajtószolgálat irodalmi szerkesztője volt. Elbeszéléseit és kritikáit 1945 előtt a Népszava és a Híd, majd utána a Forum, a Csillag és a Kortárs közölte.

A cikk Bányai László: Négyszemközt József Attilával c. könyvét bíráló részletét közöljük.

941. Kinek van helye „a halhatatlan József Attila uszályán”? — *Mosolygó Antal*. Független Magyarország 1943. nov. 8. — 2.

Mosolygó Antal — *Papp Antal* (1919) Debrecenben Bölcsészettudományi karon végzett. A háború előtt a Magyar Nemzet munkatársa lett, s a felszabadulás után is egy ideig a napilap munkatársaként dolgozott, majd lektorként helyezkedett el.

942. Bányai László: Négyszemközt József Attilával. — (—y). Magyarország 1943. nov. 9. (esti kiad.) — 6.

(—y) — A szignót nem sikerült feloldani.

943. Bányai László: Négyszemközt József Attilával. — (m.). Kis Újság 1943. nov. 12. (esti kiad.) — 6.

(m.) — A szignót nem sikerült feloldani.

944. Petőfi unokasőgőre. — *Tempefői*. Magyar Nemzet 1943. nov. 14. — 4.

Tempefői — *Sibélka Perleberg Artúr* (1901) író, újságíró. 1926—48 között a Központi Statisztikai Hivatalban, majd a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott. 1948-ban a Népbíróóság egy összeesküvési perben öt évi szabadságvesztésre ítélte. Büntetésének letöltése után segédmunkás, majd kereskedelmi dolgozó volt, 1956 után dokumentátor-ként dolgozott. Publicisztikai és irodalmi munkásságát 1924-ben a Magyarságban kezdte, majd megindulásától (1938) a Magyar Nemzetben folytatta.

A cikk Bányai László könyvének paródiája.

945. Családi viszály egy kis halhatatlanságba csomagolva. — *Szj Gábor*. Magyar Út 1943. nov. 18. — 5.

Szj Gábor — *Szjgyártó László*

„*Családunkban a jó jövevény*” — helyesen: „*Családunkban a jó a jövevény.*” (*Emberek*)

946. József Attila. — *Gergely Sándor*. *Igaz Szó* (Moszkva) 1943. nov. 30.

Az *Igaz Szó* (1942—1946) a magyar hadifoglyok lapja volt a Szovjetunióban.

1922 késő őszen jött Pestre Szegedről. — Az „életrajz”, amelyet Gergely József Attiláról költ, súlyos hibáktól hemzseg.

947. Bányai László: Négyszemközt József Attilával. — (b. s.) *Újság* 1943. nov. 30. —

9.

(b. s.) — *Barcs Sándor*

948. Egy éjszaka a „Japán”-ban. — *Tamás Aladár*. *Szabad Magyarság* (Mexico-City) 1943. nov. — 349—352.

Stilárisan javított változatban újraközölve: *Irodalmi Szemle* 1949. nov. — 5—9.

A *Szabad Magyarság* (1942—1946) Mexikóban megjelenő magyar nyelvű havi folyóirat. A Károlyi Mihály által meghirdetett Új Demokrata Magyarország antifasiszta népfronttömörülés havi folyóirata.

Vagy két héttel ezelőtt ott vagyok a bárónál. — A „báró”: Hatvany Lajos. Az elmondott esettel párhuzamos tartalmú levelet küldött József Attilának: „Kedves Öcsém! Nagy méltánylással vagyok ugyan a mai ifjú magyar poétának nehéz sorsa iránt, — te távollételemben 150 pengőt vetted föl a Marton-czegnél. Ezt *ma* kifizetem és *nem* vonom le. Ezzel szemben áll, hogy jeles orosz elvtársaid kitűnő búzadömpingje olyan helyzetbe hoz, melyben hajdani maecenási allurejeimet le *muszáj* szoknom. Nem akarlak fiam, télvíz idején bajba sodorni, — szóval április elsejéig folyósítani fogják a 100.-pengőt havonként. Aztán júniusig 50 pengőt leszek kénytelen folyósítani, abban a hitben és reményben, hogy addig talán mégis jobbra fordul sorod és valami kis keresetre tehetsz szert. Nem szívesen teszem, amit teszek, de annyi a háztartásom, gyermekem [...] feleségem, hogy nem tehetek súlyosan megváltozott körülményeim között másképp. Minden jót, változatlan barátsággal H Lajos” (*JAVL* 281.).

a legutolsó verseskötetem ellen van kifogása. — A kötet a *Dönts a tőkét, ne siránkozz.*

*barátaink között is akadt, aki kicsúfolt, mert azt mondom ebben a versben, hogy küldjenek könyvet. „bármily ostobát” — a *Lebukott c.* versről van szó.*

A magyar élet tragédiája nekem néhány nap múlva a börtönt hozta — Tamás Aladár emlékezésében erről ezt írja: „engem 1932. március 1-én letartóztattak. József Attilával előző éjszaka, február 29-én voltunk együtt a Japán-kávéházban, amikor is hajnalban váltunk el egymástól az Andrássy út és a Liszt Ferenc tér sarkán. Soha többé nem láttuk egymást viszont.” (*Tamás Aladár: József Attila a munkásmozgalomban. Ekk 306.*)

949. József Attila sírjánál. — *Mátyás Ferenc*. *Esti Kurir* 1943. dec. 3. — 4.

Részvétlevelében így ír róla: — Vö. az 539. sz. cikkel.

„halált hozó” szívét, melyen „gyönyörű fű” többé nem terem. — *Mátyás Ferenc* megfordítja a *Tiszta szívvel c.* vers két-két jelzőjének és jelzett szavának kapcsolatát: „s halált hozó fű terem / gyönyörűszép szívemen.”

„*Vad habzónyáki tengerek falatjaként forgok ha fekszem. S egyedül már mindent merek, de nincs értelme semminek sem.*” — helyesen: „*Vad, habzó nyálú tengerek / falatjaként forgok, ha fekszem, / s egyedül. Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem.*” (*Bukj föl az árból*)

„*Én is így próbálok család nélkül körülnézni könnyedén.*” — helyesen: „*Én is így próbálok család / nélkül szétnézni könnyedén.*” (*Reménytelenül. Lassan, tűnődve*)

A negyedik idézet — a *Szeretnének c.* versből

950. József Attila. — *Névtelen*. *Népszava* 1943. dec. 3. — 6.

„*Ünőszóra fülelek, hajtom fejem álomra, setét eperlevelek hullanak a vállamra.*” — helyesen: „*S ünőszóra fülelek. / Hunyom szemem álomra, / setét eperlevelek / hullanak a vállamra.*” (*Bánat / Futam, mint a szarvasok. . .*)

„Emeljétek fel a szívünk, azé, aki felemeli.” — helyesen: „Emeljétek föl szívünket! Azé, / aki fölemeli.” (A város peremén)

„Kiállott értünk, mint a kémény, lássák.” — helyesen: „Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!” (Munkások)

További idézetek — a Reménytelenül. Lassan, tündödvé, Medáliák 2., Biztató (Kínában lóg a mandarin...). Kiáltozás c. versekből

951. Ismeretlen József Attila-versek. — Nádass József. Népszava 1943. dec. 8. — 7. Néhány hónapja e hasábkon már közzétettem néhány ismeretlen kéziratát — Vö. a 921. sz. cikkel.

A szerző idézi cikkében a *Mint tenger alól*... kezdetű töredéket, a *Kövek* c. vers két változatát és az *Aratás előtt* c. verset. (A *Kövek* c. vers második, végleges változatát és az *Aratás előtt* c. verset itt nem közöljük.)

A *Kövek* korábbi szövegváltozatának közlése pontatlan. (Vö. JAÖV I. 245.) A lényeges eltérések: *hajlik* — „hallik”; *keresetten* — „keresetlen”; *szerelme* — „szerelmet”.

952. Mennybéli költő üzenete. — Fodor József. Újság 1943. dec. 8. — 5.

953. Benedetto Croce József Attiláról. — Közli: Ruzicska Pál. Magyar Csillag 1943. dec. 15. — 741—742.

Ruzicska Pál közleményét teljes terjedelemben újraközölte a Népszava 1943. dec. 19-i száma (19.).

Ruzicska Pál (1910) nyelvész, irodalomtörténész. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Perugiában végezte. Jelenleg Olaszországban él, a milánói egyetem tanára.

Croce „*Un fiore di poesia*” cím alatt a következőket írja József Attiláról: — Vö. a 876. sz. cikkel.

A budapesti *Corvina* folyóiratot lapozgatva, ... bukkantam e virágra: — Vö. a 850. sz. cikkel.

A szerző az olasz fordítás előtt közli a *Mama* c. verset.

954. József Attila öröke. — G. Czudar György. Szabad Szó 1943. dec. 19. — 3.

Öt éve — József A. hat éve lett öngyilkos.

Könyvet adtam a parasztnak s a munkásnak, írja egyik versében. — A *Végül* c. versről van szó.

Sorainkban fegyver, dögvész és kolera dült, állapítja meg egyik versében. — A város peremén c. versről van szó: „szállásainkon éhinség, fegyver, / vakhit és kolera dült.”

adj magyarságot a magyarnak, / hogy mi ne legyünk idegen gyarmat. — A *Hazám* 7. szonettjéből idézett első sor az első tercina utolsó, az idézett második sor a második tercina első sora. A második sor helyesen: „hogy mi ne legyünk német gyarmat.”

a kincset azért a tárnák / őrzik és lobog. — Az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* idézett részlete helyesen: „a kincset azért a tárnák / őrzik és a lobog.”

Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet. — helyesen: „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet” (*Levegőt!*)

További idézetek — a *Favágó, Magyarok (Bezárva okos örültek közé...)* c. versekből

955. Irodalmi körökben... — *Névtelen*. Kis Újság 1943. dec. 22. (esti kiad.) — 5. Vö. a 850., 876., 953. sz. cikkekkkel és jegyzetekkel.

956. József Attila-émlékmű. — *Névtelen*. Népszava 1943. dec. 25. — 6.

A lap közli az emlékműterv fényképét is.

957. Ignó Pálnak. — *Havas Endre*. A menekülés könyve. Sylvan Press, London 1943. — 40.

958. Levél egy barátához. — *Havas Endre*. A menekülés könyve. Sylvan Press, London 1943. — 54—58. Részlet. (58.)

Újraközzölve: Havas Endre: *Hűség*. Bp. 1962. 207—218.

Az idézetek — a *Kidolgozás, A város peremén* c. versekből

959. A költő és a munkás. — *Szakasits Árpád*. A munkás könyve. A Szociáldemokrata Párt kiadása, Bp. 1943. — 37—41. Részlet. 38., 41.

A kötet egy másik írásában, Révész Mihály A költő és a munkások c., Juhász Gyuláról írott cikkében is történik említés József Attiláról. (66., 67.)

960. Egy önérzet története. [1943] — *Gelléri Andor Endre*. Bp. 1966. 254—261. Részlet.

A könyvnek József Attilára vonatkozó részletét közölte az *Ekk Beszélgetés* címmel, a „Már tanulok!” mondatall bezárólag (418—420.).

A művet Gelléri Andor Endre azelőtt írta, mielőtt 1943-ban munkaszolgálatra vonult be.

961. Verselő gyerekek. — *Németh László*. Lányaim, 1943. Kísérletező ember. Bp. 1973. — 230—243. Részlet. (242—243.)

Ez az írás az első jele Németh László József Attiláról alkotott véleménye módosulásának. A költőről kialakult korábbi képe a költő halála után sem változott meg. „A Németh László—Gulyás Pál levelezésben 1938 júniusában fölmerült József Attila személye. Az időpont a költő első nagyobb — poszthumusz sikereinek az ideje, ekkor jelentek meg összegyűjtött versei, s hatásuk alól Gulyás Pál sem tudott szabadulni —, ő hívta fel újra Németh figyelmét a költőre. Németh válaszelevelében bevallja, hogy József Attilát „elég kevésbé ismeri”. Csak azt a két kótetőt olvasta alaposabban, amelyekről kritikát is írt: a *Nincsen apám, se anyám* és a *Külvárosi éj* verseit. [...] De a legfontosabb: 1933 után Németh a költővel nem foglalkozott, a jelek szerint verseit sem olvasta. Ezzel Magyarázható, hogy 1938-ban is fenntartotta régi ítéleteit, még a József Attila és Bányai Kornél közötti hasonlóságról szóló véleményét is, amelyben legfeljebb a 20-as, 30-as évek fordulójáig volt egy szemernyi igazság. Ezekhez a régebbi véleményekhez közben a népi—urbánus vitával összefüggő, és új, már a *Kisebbségben* felé mutató rossz előítéletek is társultak. »Úgy hallom — írta Németh —, schizopréniában halt meg, elolvastam, amit a Tanúban írtam róla: éreztem ezt a bajt rajt. Nincs igazi költő sorsa, ezt mondtam én is róla, de azóta a Szép Szó s a sín csinált neki. Szegény Bányai alighanem különb költő volt: a kutya sem említi...« De fölmerült egy új elem is, az igény, hogy esetleg korrigálja addigi álláspontját: »Mégis szeretném elolvasni a műveit, hátha jobb véleményem alakulna erről a szerencsétlen csodagyerekekről (mert azoknak a fényével-árnyékával tüzelt fel a Bóka, Jékely, Veöres). Ha a könyvet elküldenéd kölcsön, a Jelleg [egy Debrecenben előkészítés alatt álló folyóirat] számára írnék is róla. Mulattam Féján: az Est-lapokban antoniusi vádbeszédet tart koporsója fölött; pedig amíg élt, nem emlékszem, hogy zsenikatalógusai-ba valaha is belefoglalta volna. Én ha írok, becsületesen megmondom, hogy nem szerettem... Hozzád különben egyben-másban közelebb állhat, mint hozzám: ő is varázsige-mormoló volt.« (Lackó Miklós: Németh László és a Nyugat. ÚÍ 1980. aug. — 102—103.)

Amit József Attila vall erről: az mindenki számára hozzáférhető. Ott van összegyűjtött verseiben s a József Jolán evangéliumban. — Az idézett mondatok arra vallanak, hogy az eltelt évek során Németh László megismerkedett József Attila életművével és megismerte József Jolán róla készített életrajzát.

Jó ruhában járni, kelni. — helyesen: „Jó ruhába járni kelni,” (*Kedves Jockó!*) Az idézett vers négy sora egyetlen strófa.

Unokahúga, a kis Makai Zsuzsa... — Makai Ödön és József Etelka lánya. Németh láthatóan személyi vonatkozásban is jól tájékozott lett ekkorra a költőről és környezetről.

József Attiláról alkotott véleménye további alakulásáról Irodalom 45 után c., 1947-ben keletkezett töredékében így ír: „Magyart már csak azért is érdemes volt két éven keresztül tanítanom, mert eközben kibékül az ember minden élő és halott ellenségével. Aki diákoknak úgy beszél, hogy a maga indulata is belekeveredik, az romlott ember. Egy verset két padosr közt állva nem lehet úgy felolvasni, hogy az ember meg ne próbálja minden szírmát kibontani. Annak a költőnek, akit az órára bevittem, mása, mint ügyvédje, tolmácsa, nem lehetek. Akik ellen tán vétettem — Babits, József Attila —, szebb s önkéntesebb vezeklést nem kaphatnak, mint hogy én magyarázom őket — s úgy, ahogy — a növendékeimnek.” (Utolsó széttétekintés. Bp. 1980. 740.)

962. Úvodom [Na brehu čiernych vôd]. — E. B. Lukáč. „Elan” (Bratislava—Pozsony) 1943. — 15. Részlet.

A Na brehu čiernych vôd c. antológia Východ z modernej maďarskej lyriky alcímmel jelent meg. A cím Ady Endre Sötét vizek partján verscímének fordítása. Az alcím az antológia tárgyát jelöli meg: Válogatás a modern magyar költészetből. A kötet élén a címadó Ady-vers két sora szolgál mottóul: „Sedím, a chladné vetry stonú / pri čiernych vodách Babylonu.”, azaz: „Ülök, csapdos ár és hideg szél / Babyloni sötét vizeknél.”

Az előszó Adyt, Juhász Gyulát, Babitsot, Tóth Árpádot, Kosztolányi Dezsőt, Gyóni Gézát, Kassákot, Áprilyt, Reményik Sándort, Szabó Lőrincet, Illyést, Erdélyi Józsefet, József Attilát, Gulyás Pált, Berdát, Mécs Lászlót, Győry Dezsőt mutatja be, végül Szalatnai Rezső szerkesztő munkáját méltatja. Csak a József Attilára vonatkozó részletet közöljük.

A kötet előszava a 7—16. lapokon olvasható, a József Attiláról írott bekezdés a 15. lapon van.

Az antológia Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Gyóni Géza, József Attila, Reményik Sándor, Kassák Lajos, Áprily Lajos, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Mécs László, Győry Dezső, Gulyás Pál, Berda József verseit közli. Minden egyes költő bemutatkozása előtt Szalatnai Rezső rövid életrajzi ismertetése és méltatása olvasható. Vö. a 963. sz. cikkel és jegyzettel. József Attila a *Medvetánc* kötet mottójával (Lukáč), a *Tiszta szívvel* (Valentín Beniák), *A nagy városokat* (Valentín Beniák), *Favágó* (Ján Poničan), *A hetedik* (Valentín Beniák), *Flórának* (Lukáč) c. versekkel szerepel a kötetben.

A fordítást E. B. Lukáč: A nagy üzenetváltás (Bratislava 1973. 35.) alapján az alábbiakban közöljük:

Előszó [Sötét vizek partján]

[...] Máshol a helye, másban a jelentősége, mint az eddigi felsoroltaké, a nemrég tragikus körülmények közt elhunyt költőnek, József Attilának. Lehet, hogy nehéz élete, a sorsok összefonódása, a létért való küzdelem és életének megrázó vége is hozzájárul dicsfényéhez. Egész életét adekvátul fejezi ki költészete, mely egyszer szellőkönnyedségű és lehetfinomságú líra (lásd Flórához írt versét), másszor hatalmas erővel áhítózza az útját, a haza és az egész világ tökéletesebb rendjét. Amint látjuk, aránylag gazdag visszhangra lelt a fordításban.

963. Attila József [Na brehu čiernych vôd]. — Szalatnai Rezső. „Elán” (Bratislava—Pozsony) 1943. — 99.

Vö. a 962. sz. cikkel.

A modern magyar lírából válogató Sötét vizek partján c. szlovák nyelvű antológia összeállítója Szalatnai Rezső volt. Ő írta a kötet jegyzeteit, köztük a József Attila életéről és költészetéről szóló ismertetést is.

A cikk magyar fordítása:

József Attila Budapesten született, apja szappankészítő volt, akit nem sokkal születése után örökre elvesztett; az edesanyja mosónő volt. Nővére, József Jolán, a testvéréről írt életrajzban leírja ennek a pesti proletárcsaládnak a mindennapi kenyerért vívott kemény harcát. József Attila nagyon tehetséges volt, de a szegénység és az állandó megaláztatások sokszor megsebeztek a költő érzékeny szívét; csomagokat hordott az utcán, cukorkát árult a moziban. De emellett magánúton tanult és érettségizett. Verseket már tizenkét éves korában írt. Filozófiát és irodalmat tanult a szegedi és a pesti egyetemen, hányódott a világban, volt Párizsban is, de szülővárosában telepedett le végül, mindörökre hátat fordítva a filozófiai fakultásnak. Eleinte Juhász Gyula hatása alatt állt, aki őt meleg baráti szeretettel támogatta. Hatással volt rá Ady és Kassák is, de minden hatástól hamarosan megszabadulva friss, érzékeny, egyéni hangon szólal meg. Skálája nem nagy, de mély invenció és tökéletes forma jellemzi. Nincs szerencséje a világban, sem a szerelemben, sem a barátokkal, sem az irodalmi életben. Kétségbeesetten szegény, a külvárosban lakik munkások és diákok között. Csak élete utolsó éveiben kap többkevesebb lehetőséget mint a Szép Szó irodalmi folyóirat szerkesztője. Majd lelki betegség hatalmasodik el rajta s ez veti őt Balatonszárszón a vonat elé. Ott temetik el, de már 1942-ben átviszik hamvait Budapestre.

József Attila a modern kor egyik legnagyobb lírikusa. Rendkívül érzékeny a legapróbb részletek iránt is, ugyanakkor precíz a könyörtelen realitás megrajzolásában. Metaforái eredetiek és varázslatosan biztosak. Jellemző a jövődöleése: „Az én vezérem bensőmből vezérel”. Az alábbi versköteteket írta: Szépség koldusa, Nem én kiáltok, Nincsen apám, se anyám, Medvetánc, Nagyon fáj. Összegyűjtött művei már több kötetben megjelentek. Népszerűsége mind nagyobb lesz, értékelése állandóan nő. Magyarra fordított néhány francia, román és cseh költőt.

964. József Attila. — *Féja Géza*. Nagy vállalkozások kora. Magyar Élet. Bp. 1943. — 326—337.

Féja Géza könyve 1943 könyvnapjára jelent meg.

A tanulmány szövege nagyrészt megegyezik a 880. sz. cikk szövegével.

A könyv: A magyar irodalom története 1867-től napjainkig. Három részre tagolódik: A kiegyezés kora, A századforduló és az Ady-nemzedék, Ady után. Ez utóbbi rész egyik fejezete: A népi vonal. (318—366.) Ennek keretében tárgyalja József Attilát, Erdélyi József után és Sinka István, Kodolányi János, Szabó Pál, Veres Péter, Remenyik Zsigmond, Nagy István előtt. Féja Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát és Cs. Szabó Lászlót a Babits-iskolába sorolja. (366—380.)

„az utca és a föld fia” — helyesen: „Az ucca és a föld fia vagyok.” (*A legutolsó harcok*)
 „holtan megbántott Ady” — utalás József Attila *Sírdomb a hegycsúcson* c. versére, amelynek alcíme: A holtan megbántott Ady

József Attila hasonló szülőmozdulattal fordult a vén szilvafa felé. — utalás *A csoda* c. versre: „Te vén szilvafa, ugye, igazam van? / Te tudod, te százesztendőt éltél! . . .” Az Ady-vers, amelyhez József Attila költeményét hasonlítja Féja, talán a Tegnap, vén riadó: „Cseresznye-fák fehér virág-tüze, / Nem hagyom abba”.

Pihég a meggy kicsattant ajka, / még a karon is fönnakadva. — helyesen: „Pihég a meggy kicsattant ajka, / még a kórón is, fönnakadva.” (*Piros hold körül*)

hulló levélben hajadon pihen: — helyesen: „hulló levélen hajadon pihen;” (*Dörmögő*)
 megázóan eredeti szerelmes versben megírja legnagyobb szerelme, Flóra testének általában az emberi testnek kozmikus „tartalmát” — Féja az *Óda* c. versre utal, de téved amikor Flórát tekintí ihletőjének. A költemény 1933-ban született. Flórával a költő évekként később ismerkedett meg.

mit száz ezer ősz szemléltet velem. . . . ölték, öleltek, tették, amit kell. — helyesen: „mit száz ezer ősz szemléltet velem”; „ölték, öleltek, tették, ami kell.” (*A Dunánál*)

Ady „magyar jakobinusokának” széles ... testvériségét vállalta; — Féja itt Ady Endre: Magyar jakobinus dala c. versére utal.

mint a nap fényéből a Tejút. — helyesen: „mint nap fényéből a Tejút, —” (*Március*)
már végképp csak másnak remél. — helyesen: „már végképp másoknak remél.” (*Ime, hát meglettem hazámat...*)

További idézetek — a *Köntösök*, *Nemzett József Áron*, *Száradok*, *törődöm*, *Mama*, *Öreg minden*, *Ha nem leszel...* c. versekből

965. Az utca és a föld. — *Juhász Géza*. Népi írók. Bp. 1943. — 22—30.

Juhász Géza (1894—1968) költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Az I. világháború után, 1919-ben tért haza francia fogságból. 1923—39-ig a debreceni felsőkereskedelmi iskola tanára volt. Elsősorban a kortárs irodalommal, az oktatással és közművelődéssel foglalkozott. Az Ady Társaság szervezője és elnöke volt. 1939—44 között a református Dóczy Leánygimnázium tanára volt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd a Magyarok c. folyóirat szerkesztője lett. A debreceni KLTE tanáráként, a Magyar Irodalomtörténeti Intézet vezetőjeként tevékenykedett 1945—64-ig. Egyetemi előadásai-ban főleg a felvilágosodás és a reformkor irodalmával foglalkozott.

nagy Baumgarten-díjat kap — *József Attila* 1935-ben és 1936-ban kapott „kisdíjat”.

a legnagyobb lélek szökkent belém: / az utca és a föld fia vagyok. — pontosan: „S a legnagyobb lélek szökkent belém: / Az utca és a föld fia vagyok.” (*A legutolsó harcok*)

Ílyes Gyula fogalmazza meg legrszabotusabban azt a zavart, amelyiket kell, még barátaiban is: — Vö. a 193. sz. cikk.

mondtd: Egyél, ezen nősz nagyra, szentem! — helyesen: „mondtd: Egyél, nekem nőssz nagyra, szentem!” (*Kései sirató*)

szapora csecsemő halál, — a *Hazám* 2. szonettjének idézett sora: „szapora csecsemőhalál.”. A szonett első két szakaszát az idéző egybeírta.

Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld, / a csöndes eső és a tiszta nap. / ... mert kinyuktól jövönk nem születik meg, — helyesen: „Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld, / a csendes eső és a tiszta nap.”; „mert kinyuktól jövönk nem született meg.” (*Flóra* 3. *Már két milliárd*)

Mint gyermek a páncélos bogarat, ... imígy mormogván: Ez hát a vihar! ... / S kapálódzott kis villámaival. — helyesen: „Mint gyerek a páncélos bogarat.”; „imígy mormogván: Ez hát a vihar! ... / S kapálódzott kis villámaival.” (*Tündőd. Vihar*)

További idézetek — a *Végül*, *A Dunánál*, *Istenem* c. versekből

966. Naturalisták, szocialisták, expresszionisták. — *Pintér Jenő*. P. J.: Századunk magyar irodalma. Bp. 1943. 1428 l. 921—922., 928—929. Részlet.

Pintér Jenő (1881—1940) irodalomtörténész, az MTA tagja. 1905-től jászberényi, 1910-től budapesti középiskolai tanár volt. 1919 augusztusától 1939-ig, nyugalomba vonulásáig budapesti tankerületi főigazgatóként dolgozott. 1923-tól a Petőfi és a Visszatér Társaság tagja. 1935-től a szegedi egyetem tanára volt. 1911-ben Baros Gyulával és Horváth Jánossal együtt megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, amelynek haláláig elnöke volt. 1912—32-ig az általa alapított Irodalomtörténet c. szaklapot szerkesztette.

A kötet belső borítóján az alábbi alcím olvasható: A magyar irodalom a XX. század első harmadában. A könyv előszavából, amelyet a szerző 1940-ben írt, kiderül, hogy Pintér azokat az írókat, akiknek munkássága csak 1934 után kezdett kibontakozni, már nem méltatta. A kiadvány poszthumusz kiadás, az özegey a szerző halála után, emlékének szentelve jelentette azt meg.

A könyv *Pintér Jenő* 7 kötetes magyar irodalomtörténetének kiegészítése a jelenkor irodalmát tárgyaló 8. kötet. Szerkezetileg a következőképpen épül föl: Bevezetés, Közérdekű irodalom, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, A költészet, A regény és színmű, Visszapillantás,

Mutató, Kiegészítés. A költészet c. fejezet a következő alfejezetekből tevődik össze: Hagyományörző költők, Impresszionisták, szimbolisták, Naturalisták, szocialisták, expresszionisták, A katolikus irány, A zsidó irány, Költőnők, A népköltészet, A műfordítás.

A József Attiláról írott részletek a Naturalisták, szocialisták, expresszionisták (913—930.) c. fejezetben olvashatók. Ebben a fejezetben a szerző Ábrányi Emillel, Palágyi Lajossal, Peterdi Andorral, Várnai Zsenivel, Ady Endrével (övele mint a magyar szocializmus legnagyobb költőjével), Csizmadia Sándorral, Kassák Lajossal, Erdélyi Józseffel foglalkozik. Ezután következik a József Attiláról szóló első részlet, s a fejezet főszovegét az Illyés Gyula-portré zárja le. A fejezet függelékében, a benne szereplő költők életrajzai között olvasható József Attila rövid életrajza is.

Még egy helyen esik szó a költőről, a Kiegészítés c. függelékben, amely valójában a kötetben szereplő alkotókra vonatkozó legfontosabb irodalmat tartalmazza (1419.).

967. Literature. — *Anthony Szerb*. In: *A Companion to Hungarian Studies*. Bp. 1943. 532 l. — 391—414. Részlet. (413.)

Anthony Szerb — Szerb Antal

A kiadóról a belső borítón a következő mondat olvasható: „Published by the Society of the Hungarian Quarterly. A belső címlapon pedig: This Volume constitutes the 1942 issue of the Hungarian Quarterly.

Szerb Antal tanulmánya a Magyarországot bemutató reprezentatív tanulmánykötet XV. fejezete. A szerző cikkében áttekintést nyújt a magyar irodalom történetéről. Bemutatja Balassit, Zrínyit, Mikest, Besseneyt, Kazinczyt, Berzsenyit, Csokonait, Köleseyt, Katonát, Széchenyit, Kisfaludy Károlyt, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt, Madáchot, Eötvös Józsefet, Keményt, Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, Ambrust, Molnár Ferencet, Herczeg Ferencet, a Nyugat törekvéseit, Adyt, Babitsot, Kosztolányit, Móriczot, Krúdyt, Szabó Dezsőt. Ezután, a 413. lapon olvasható a József Attiláról szóló részlet.

József Attilát követően Szerb Antal Illyés Gyuláról ír, s ebben a részletben is említést tesz József Attiláról: „Julius Illyés (b. 1902) writes of another kind of poverty: not that of the urban proletariat, but of the poor people of the villages, the poor tenants; he is the poet and writer of the farm-labourers. His world is less disconsolate than that of Attila József [...].”

A tanulmány Márai Sándor, Németh László és Tamási Áron rövid bemutatásával zárul.

A József Attiláról szóló cikkrészlet fordítása:

Irodalom

[...] De adtak ők egy olyan költőt, aki érdemes arra, hogy a régiekkel egy sorba helyezzük, József Attilát (1905—1937), aki fiatalon és tragikus körülmények között halt meg. Származása és körülményei a proletariátushoz kapcsolódtak, és költészete a szegények életéről, bánatairól és törekvéseiről szól. Az olvasó számára külön varázsa újszerű képanyagában rejlik. Az ő világában minden tárgy, minden emberi komponens önálló, független életet él, a kozmosz darabokra hullik, és a tárgyakat végtelen csillagtávolságok magánya és aggodalma hatja át.

Ezek a versek szenvedésről, elhagyatottságról, megaláztatásról és a lelki betegség szörnyű kinjairól beszélnek. Suggestív erejük előtt az ember gyámoltalanul áll és általános lelkiismeretfurdalás fogja el.

Szerb Antal élete utolsó éveiben más írásaiban is foglalkozott József Attila költészetével. A világirodalom történetében (1941) először Rilke kapcsán szólt a költőről: „Vannak modern költők, akiknek művét az teszi nagyszerűvé, hogy a szépség glóriájával vonják be kultúránk kincseit, gondolatainkat, történelmünket, művészetünket, — ilyen

volt közöttünk Babits Mihály. És vannak modern költők, akiknek varázsa az, hogy szavaik és képeik túlmennek az értelmen, váratlanságukkal megráznak és fogékonyt tesznek a Nagy Titok megsejtésére, — ilyen volt közöttünk József Attila. Rainer Maria Rilkében mind a kettő találkozott, egyesítette a legnagyobb kultúrát a legnagyobb sejtelmességgel, a legragyogóbb tudatot a leggazdagabb öntudatlannal.”

Majd Georg Traklról szólva emlékezett meg József Attiláról: „Trakl elmebeteg volt és örülként halt meg. Vele szemben is azt érezzük, amit József Attilával szemben: a schizofréniás költőnek olyan előnyei vannak a normális költővel szemben, hogy szinte tisztességtelen versenyről lehetne beszélni. A normális költő csak az ihletett órán, képzeletének teljes megfeszítésével vagy mint Rimbaud, mesterséges eksztázisok útján jut el ahhoz, hogy megszabaduljon a szokványos képzetektől és új, soha nem látott és mégis lényegszerű kapcsolatokba hozza össze a dolgokat — a schizofréniásnak pedig ez a természetes állapota, minden erejét össze kell szednie, ha azt akarja, hogy ne váratlan, hanem a szokásos módon kapcsolja gondolatait és képeit. József Attila a költészetet negatív folyamatnak tartotta, a túlságosan sok eszmetársítás közül, amelyek tudatában felmerültek, el kellett vetnie a feleslegeket és megtartania azt, amire a versnek szüksége volt. Így valahogy lehetett Trakl is. [...]

De talán az ilyenfajta örületet nem is szabad körtani jelenségnek felfogni, nem szabad azt mondani, hogy Trakl azért írt ilyen verseket, mert örült volt. Hanem inkább ezt kellene gondolnunk, Hölderlin, Trakl és József Attila áldozatok voltak, megrongált, ellenállásra képtelen idegrendszerüket vak eszköznek használta fel, hogy kimondja önmagát a titokzatos és örök emberi tartalom.” (Szerb Antal: A világirodalom története. Bp. 1962. 833., 902–903.)

Szerb Antal Száz vers — ezer vers és így tovább c. nyilatkozatában, a modern verskultusz okairól szólva is érintette József Attila költészetét: „Előnyben vannak kétségtelenül azok a költők, akik világnézeti, tágabb értelemben vett politikai mondani-ólóval is rendelkeznek, így például József Attila és Fodor József.” (Kis Újság 1944. jan. 7. [esti kiad.] — 6.)

L. még Szerb Antal megállapítását József Attiláról Govrik Elemér képesán a 892. sz. jegyzetben.

968. Zárt tárgyalás. — *Kodolányi János.* Bp. 1943. 170 l. — 36–39. Részlet.

A Zárt tárgyalás Kodolányi esszékötetének és a könyvben elsőként olvasható esszének a címe, amely az 5–49. lapokon található. A címadó írás végén az alábbi keltezés olvasható: Akarattya, 1943. máj. 20.

Az esszé gondolatmenete az alábbi epikus keretbe illeszkedik bele: Az író a börtönben ül. Nem tudja, miért zárták be, mivel vádolják és miért akarják kivégezni. Egyik este tárgyalásra viszik. A padosrok üresek, az asztalon a szerző összes művei vannak felhalmozva. A vádlottat három vizsgálóbíró kérdezi ki. Egyikük a faji szemlélet, a másikuk osztályharcos szemlélet alapján áll, a harmadik az európeárság szempontjait érvényesíti az íróval szemben. A tárgyalást egy légiriadó félbeszakítja, majd annak elmúltával a kihallgatás folytatódik tovább. A szerző védi magát a vádakkal szemben, vitába keveredik bíráival, s a vita során szóba kerülnek az irodalom, politika és filozófia aktuális kérdései. Ennek az ideológiai polémianak része az a vélemény, amelyet Kodolányi József Attiláról az idézett részletben kifejt. A vádlottat mindhárom bíró egyaránt bűnösnek találja, és halálra ítéli nézeti és addigi tevékenysége miatt.

A Zárt tárgyalás c. kötetben még két írás található: Márai és a kultúra (51–80.); Arvi Järventausta és egyéb emlékek (81–170.).

Őskaján — Ady versének címe: Az Ős Kaján

Isten szörnyetegének nevezi magát. — Kodolányi Ady: A megöszült tenger c. versére utal: „Mondjátok meg, / Hogy itt úszott az Isten szörnyetege.”

Az én apám reggeltől estig izvadva lótfut, róbotoz... — idézet a Proletár fiú verséből
A József Attila-idezet — a *Favágó* c. versből

969. Mit tudnak József Attiláról? — *D. D. Újság* 1944. jan. 28. — 9.
D. D. — A szignót nem sikerült feloldani.

970. Németh Andor: József Attila. — *Névtelen*. Esti Kurir 1944. febr. 1. — 8.

Németh Andor József Attila c. könyve 1944-ben jelent meg, Cserépfalvi kiadásában 222 lapon. A könyv írásáról már 1942. jún. 15-én beszámolt az Esti Kurir (vö. a 847. sz. cikkel). A kéziratot Németh Andor Cassisban készítette el, és hazaküldte Cserépfalvi Imrének. A könyv első fejezete felidézi a cassiszi környezetet. A munka során Németh Andor nagymértékben támaszkodott korábbi, József Attiláról írott cikkeire. Nyersanyagként használta azokat, sőt, egyes esetekben csekély változtatással építette be könyvébe, így pl. a 425., 578., 579. sz. cikkek szövegét.

Németh Andor szerint könyvét francia nyelvre is lefordították: „Jean Vigneau-nak, a párisi kiadónak, aki szintén Marseille-ban húzódott meg a németek elől, fülébe jutott, hogy egész Cassis valami József Attila nevű költővel foglalkozik. Magához kéretett és elmeséltette velem József Attila megrázó történetét. Aztán elkérte tőlem a kéziratomat és átadta Monestier-nek, a rádió irodalmi osztályvezetőjének, akinek magyar férje volt. A dolog vége az lett, hogy a szóbanforgó hölgy két húszperces előadást tartott a rádióban József Attiláról, a kiadó meg lefoglalozta a könyvemet. Le is fordította, de ezideig még nem adta ki.” (Németh Andor: József Attila Franciaországban. Nagyvilág 1947. dec. 4. — 3.)

A 977. sz. cikk híradása József Attila szerepléséről a francia rádióban valószínűleg a Németh Andor által említett két húszperces előadásra vonatkozik.

971. Koronatanú a költő perében. — *Mosolygó Antal*. Független Magyarország 1944. febr. 14. — 4.

Mosolygó Antal — *Papp Antal*

chronique scandaleuse — botránykrónika

nódehát, ne búsuljatok... — helyesen: „no de hát ne búsuljatok.” (József Attila [Vidám és jó volt...])

Az idézetek — a *Reménytelenül. Lassan, tündödvé, Vigasz* c. versekből

972. Galamb Ödön: Makói évek. — *Lengyel Balázs*. Jelenkor 1944. febr. 15. — 11.

Lengyel Balázs (1918) kritikus, irodalomtörténész. 1945–49 között minisztériumi tisztviselő volt, majd írói munkáiból élt. 1962-től a Corvina Könyvkiadó, 1963-tól a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztője.

973. Irodalmi krónika [rovatcím]. — *Szabó Zoltán*. Magyar Nemzet 1944. febr. 26. — 9. Részlet.

Az „Irodalmi krónikából” csak a Németh Andor könyvére vonatkozó részt közöljük.

974. Egy megrázó könyvről. — *Nádass József*. Népszava 1944. febr. 27. — 14.

Akkoriban zajlott le az a verspárbaj, — L. erről a 347., 686. sz. cikkeket és jegyzetüket.

975. Németh Andor: József Attila. — (V. L.) Hid 1944. márc. 1. — 28.

(V. L.) — *Vass László*

körülötte a Fekete kolostorban töltött esztendőik komor mélabújával — A szerző Németh Andor első világháború alatti internálására utal, amelynek egyik színhelye a Fekete kolostor, azaz egy sziget volt az Atlanti-óceánon.

976. Németh Andor: József Attila. — (b. s.) Újság 1944. márc. 1. — 9.

(b. s.) — *Barcs Sándor*

977. A francia rádióban hétszer mondtak József Attila verset. — *Névtelen*. Kis Újság 1944. márc. 3. (esti kiad.) — 7.

978. Fantomok egy levelesládában. — *Marót Sándor*. Nagyvárad 1944. márc. 11. — 7.

Marót Sándor (1884—1944) író, újságíró. 1904-től újságíró volt különböző erdélyi és budapesti lapoknál. Cikkei jelentek meg A Hétben, a Brassói Lapokban, az Ellenzékben. Társadalmi gondolatokat kifejező színműveit a kolozsvári és nagyváradai színház mutatta be. A fasizmus áldozata lett, Auschwitzban halt meg.

Curriculum Vitae — helyesen: *Curriculum vitae*. A szerző idézi az önéletrajz egyik mondatát.

kékitőt old az ég kék vizében — „kékitőt old az ég vizében” (*Mama*)

Az idézetek — a *Mama*, *Ülni, állni, ölni, halni* c. versekből

979. Kantátát írt Kadosa Pál József Attila öt versére. — *Névtelen*. Kis Újság 1944. márc. 16. (esti kiad.) — 7.

Kadosa Pál (1903—1983) zeneszerző és zongoraművész. Zongoraművészként 1923-ban lépett először a nyilvánosság elé. 1927—43-ig a Fodor Zeneiskola tanára. 1928-ban több fiatal zeneszerzővel összefogva megalapította a Modern Magyar Muzsikások csoportját. A csoport hamarosan beolvadt az Új Magyar Zenei Egyesületbe. Ennek keretében rendezte első önálló szerzői estjét 1933-ban. 1943-ban a fasizmus üldözése miatt távoznia kellett a Fodor Zeneiskolából; 1944-ig a Goldmark Zeneiskola, 1945-től a Zeneművészeti Főiskola tanára, majd a zongora tanszak vezetője volt.

980. Mi az igazság József Attila és a Szép Szó kapcsolata körül? — *Fejtő Ferenc*. Kis Újság 1944. márc. 17. (esti kiad.) — 6.

Vö. a 673. sz. cikkel és jegyzettel.

981. Bányai László: Négy szemközt József Attilával. — *Névtelen*. Nemzeti Újság 1944. márc. 25. — 15.

982. Buzogány Botond levele: „Alpár Gitta szagának” dicsérete 1944 márciusában. — *Buzogány Botond*. Magyarág 1944. márc. 29. — 6.

Buzogány Botond — Az álnév valószínűleg *Bágyoni Váró Andor* személyét takarja. Vö. a 981. sz. cikkel.

983. Válasz egy oktanai támadásra. — *Kézai Béla*. Nemzeti Újság 1944. ápr. 1. — 4.

Kézai Béla (1904—1983) író, újságíró. Erdélyi származású. Szekfű Gyula tanítványa volt, történéssnek készült, de az irodalmi életet és az újságírást választotta. A Korunk Szava köréhez tartozott, majd munkatársa lett a Vigiliának is. Azután a katolikus napisajtóban dolgozott. 1945—51-ig az Új Ember belső munkatársa volt, majd a Katolikus Szóhoz került, s mindvégig ennél a lapnál fejtette ki tevékenységét.

„*új női csukákat*” — utalás Ady: Kis női csukák c. versére

Vö. a 981. és 982. sz. cikkel.

984. Szabadság és kultúra. — *Vatai László*. Magyar Élet 1944. máj. — 1—9.

Vatai László (1914) irodalomtörténész, filozófiai író. 1934—36 között a sárospataki Angol Internátus nevelője és titkára, 1938—40-ben a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség titkára, 1940—45-ig konventi főiskolai lelkész volt. Emellett 1935—36-ban a Sárospataki Közlönyt, 1939—44-ben a Református Diákmozgalom c. lapot szerkesztette. A felszabadulás után a Független Kisgazda Párt képviselője, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa lett, majd filozófiát adott elő. 1947-től külföldön élt. 1951—61 között Buffalóban (USA) volt református lelkész, majd Windsorban (Kanada)

telepedett le. Filozófiai nézeteivel az egzisztencializmus egyik első magyarországi képviselője volt.

Ding an sich — magyar jelentése: magánvaló dolog
de végül kétségbeesve és megkönnyebbülten bevallja: jaj, nem így éltem — utalás A Sántán kevélye c. Ady-versre

„Nincsen egyéb menedék” — helyesen: „Nincsen egyéb / menedékünk;” *kívül-belül / menekülő élő elől* — helyesen: „kívül-belől / menekülő élő elől” (*Nagyon fáj*)

„mezítláb jött foltozott halál” — helyesen: „mezítláb jön foltozott halál!” (*Magyar Alföld*)

További idézetek — a *Tiszta szívvel, Magyar Alföld, A város peremén, Biztató (Kínában lóg a mandarin...), Favágó, Majd emlékezni jó lesz, Anya, Mama, Kései sirató, Jaj, majdnem... József Attila (Vidám és jó volt...), Nem emel föl, A bűn, Kérdés, Bukj föl az árból, Tudod, hogy nincs bocsánat, Ki-be ugrál... c. versekből*

1985. Rajz, eltépésre. (Szárszó, 1944. okt. 17.) — *Illyés Gyula. Egy év. Bp. 1945.* — 17—18.

Újraközölve: Illyés Gyula: Összegyűjtött versei. Bp. 1977.

1986. In memoriam „La Belle Parole”. — *Bertalan Hatvany. Nouvelle Revue de Hongrie (Genf) 1944. szept.—okt.* — 72—76.

Bertalan Hatvany — Hatvany Bertalan

Hatvany Bertalan cikke egy olyan folyóiratszám része, amely nagy teret szentel József Attilának és a Szép Szónak. A folyóirat első cikkének címe: Paris. Aláírása: M. H., tehát Hubay Miklós, a szerkesztő írta. Az írás Párizs szerepéről szól a magyarok életében, kezdve az Ómagyar Mária-siralomtól Petőfin, Rákóczin, Kossuthon és Adyn keresztül a jelenkorig. A szám 5., 6. lapján az alábbi részlet József Attilával foglalkozik:

„Depuis, la liberté hongroise est devenue la cause des poètes et Paris représente tout pour les poètes hongrois. . . . Ady qui a été en politique un extrémiste de gauche, reste pour la littérature le poète de la *Gare de l'Est*. . . . Attila József, qui était communiste selon l'avis des procureurs s'est laissé écraser sous les roues d'un train après son retour de Paris, comme si son esprit était devenu aveugle après tant de lumière, et enfin Illyés, le seul qui vit peut-être, le prolétaire terrier, qui de la Cantilène de Sainte Eulalie aux oeuvres de Villon a traduit en langue hongroise les oeuvres maîtresses du lyrisme médiéval français.”

A Hatvany Bertalan által írott emlékezés után közvetlenül, a kötet 2. fényképmellékletén, báró Eötvös József képe alatt József Attila, József Éta és köztük a mezítlás szabadszállási nagyapa, a „Dörmögő” fényképe látható, a következő aláírással: *Attila József, cent ans après Eötvös, est le porte-parole de cette classe dont les problèmes ne devenaient que plus aigus. Notre photo présente le poète à l'âge de seize ans, avec sa soeur et son grand-père. Cf. dans le numéro présent les articles de MM. Hatvany, Déry, Ignotus, Németh, Fejtő, Remenyik et Mann.*

A fényképmellékletet követő, 77. oldaltól a 85. oldalig József Attiláról írott tanulmányrészletek következnek a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számából. A fejezet címe: *Le poète Attila József. Alcime: Extraits du numéro commémoratif de Szép Szó.* Az első részlet Déry Tibor Emlékül c. cikkéből származik (77—79.); ezt Ignotus Pál Költő és a halál c. írásának (79—81.), majd Fejtő Ferenc József Attila költészete — c. tanulmányának részlete (81—82.) követi. Németh Andor: A semmi ágán c. cikkének részlete a 82—83. lapokon olvasható. Remenyik Zsigmond nagy feltűnést keltett Költő és a valóság c. írásából vett részlet tartalmazza a Szántó Juditot „megátkozott” sorokat is. (83—85.) A sort Thomas Mann levélének franciára fordított részlete zárja. (86.)

Hatvany Bertalan francia nyelvű cikkének magyar fogalmazványát is valószínűleg maga a szerző készítette.

„*Szép Szó*” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. — Idézet a Szerkesztői üzenet c. cikkéből, amely a Szép Szó 2., 1936. áprilisi számában jelent

meg. Az idézetet mottóként újraközölte a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i, József Attila emlékének szentelt száma.

„*egész népét akarva tanítani*” — A Születésnapomra idézett részlete így hangzik: „Én egész népem fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!”

„*Mint gyermek*” — A hasonlat több József Attila-versben előfordul (pl. a *Ha nem szorítasz*... címűben), az egyik költemény címe is ez: *Mint gyermek*...

„*az ösztönök szublimációja*” — utalás a „*Költőnk és Kora*” c. versre: „szublimálok / ösztönöm...”

Ignotus Pál, Fejő Ferenc és Remenyik Zsigmond... előadó körútra mentek Csehszlovákiába — Hatvány Bertalan kihagyja a felsorolásból Nádass József nevét, aki nemcsak aktív résztvevője, hanem szervezője is volt a Szép Szó csehszlovákiai körútjának.

A szerző idézi *A Dunánál* c. verset.

Hatvány Bertalan cikkének magyar változatát az alábbiakban közöljük:

In memoriam „Szép Szó”

„Szép Szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvel* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a régnél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyvelmező, rendbefoglaló szabadságot...”

Ezt írta 1935-ben József Attila a *Szép Szó* c. folyóirat első számának vezércikkében és ezt olvasom újra e folyóirat Svájcban fellelhető egyetlen számának elején, az 1938. januári számban, amelyet fiatal barátaim bocsátottak szívélyesen rendelkezésemre. Ezt az 1938. évi januári számot az imént idézett költő emlékének szentelték, mert ő meghalt, saját akaratából, 32 éves korában, 1937 december havában. A vonat, amely elé odavetette magát, a magyar intellektuelek sorsának szimbóluma lett, akiket odadobtak egy szívtelen, esztelen, könyörtelen rendszer pusztító gépezete elé, mely megsemmisített minden eszmét, minden akaratot és összezúzta kerekéi alatt azokat is, akik kiszolgálták, éppen úgy, mint azokat, akik szembeszegültek vele.

A *Szép Szó* nem akart egyebet, mint érvekkel meggyőzni. Amikor azt akarjuk kifejezni magyarul, hogy ellenfelünknek bizonyítani óhajtjuk tévedéseit és a magunk igazát, amikor alá akarjuk húzni, hogy nem erőszakkal, sem pedig a szellemtől idegen tekintély hatására kívánjuk elfogadtatni vele érveinket, és hogy csak a mi polgári, állampolgári és kultüremberi logikánk segítségével iparkodunk őt arra az útra vezetni, amelyet helyesnek tartunk, akkor azt mondjuk: „meggyőzzük szép szóval”.

A *Szép Szó* egy kis intellektuel-csoport akaratából született meg, amelynek tagjai megpróbálták megkísérelni a lehetetlent: a meggyőzést alkalmazni egy olyan országban, ahol minden komoly meggyőződést nevetségessé tettek vagy üldöztek, magyarázni ott, ahol minden olyan magyarázatot, amely túlment a neo-feudális állam tantétélein, betiltottak, összefogni a szellemeket az emberi megértés érdekében ott, ahol minden engedélyezett összefogás csak a nyers erőszakot szolgált. Azt reméltük, hogy a vakokat látóvá tesszük: elbuktunk Horthy Magyarországon. Azok közülünk, akik túléltek a sötétség korszakát, bizonyára úrakezdi majd a munkát egy új Magyarországon, melynek szüksége lesz azokra, akik előre látták a katasztrófát és minden tőlük telhetőt megtettek elhárítására...

József Attila, a költő és tanulmányíró, az ember, akinek az élete és műve harci lobogónk lett, nem volt az az anarchista bohém, aki nem akar egyebet, mint mindent felforgatni. Kora ifjúságában részt vett a kommunista mozgalomban, amelytől később eltávolodott ugyan, de megtanulta benne Hegel, Marx és Engels szigorú logikáját; ezt a logikát később is alkalmazta az élet minden oldalára, mert mindig büszke volt arra, hogy szocialista.

A proletariátus költőjének tekintette magát, és „egész népét akarva tanítani” (mint egyik versében mondta) kétségtelenül elsősorban az ipari és mezőgazdasági munkásokra gondolt, akik még kedvesebbek voltak számára, mint a polgári értelmiségből származó barátai. Csodálta Freudot és megpróbálta felhasználni psychoanalitikai felfedezéseit költészetében: „Mint gyermek”, ez volt kedvenc, sok költeményében megtalálható hasonlata. A szigorú formák híve lévén – mint ahogy gondolkodásában is szigorú volt – nemigen kedvelte a szabad verset; különös, hogy tisztá és klasszikus formájú verseiben ilyen kifejezéseket találunk, mint „tőke”, „osztályharc”, „az ösztönök szublimációja”.

Már kezdetben ott állt mellette egy baráti és munkatársi csoport, mely a politikai horizont minden égtájáról és a társadalom minden rétegéből verbuválódott. Ignó Pál, a radikális újságíró, egy liberális napilap vezéreikírója, annak a névnek az örököse, melyet atyja, az előző generáció nagy irodalmi kritikusa mint írói álnevet használt; Fejtő Ferenc az esszéista, középpolgári származású szocialista, akit fiatal kora ellenére máris üldözött a rendszer, és mások, ketten-hárman, történészek, újságírók, költők, demokraták, liberálisok vagy szocialisták: ezek képezték az első csoportot, melyhez hamarosan néhány más fiatal intellektuel csatlakozott, közöttük Horváth Béla, a katolikus-demokrata költő, Németh Andor, a történész és esszéista (aki kevéssel azelőtt tért vissza Magyarországra a politikai emigrációból) és a földbirtokos nemességből származó Remenyik Zsigmond, aki novelláiról lett és később drámaíró.

Az ország elviselhetetlen társadalmi viszonyai ellen küzdő ipari munkások, kisparasztkok és mezőgazdasági munkások megértését és barátságát is elnyertük. A folyóirat munkatársai közül többen ezekből a proletár körökből származtak.

Tehát eléggé vegyes csoport volt ez, mely csak a szabadság és a műveltség szeretetében, egy jobb Magyarország és egy jobb Európa reményében volt egységes. Az új humanizmus eszményére, melyben hittünk, a Francia Forradalom adott ihletet. De törekedtünk arra is, hogy megtaláljuk az utat a szomszéd népek megértéséhez és ugyanakkor a magyar intézmények megújulásához is. Láttuk, hogy csak az akkori jelszavak, a fasizmus, a nacionalizmus és a reakció jelszavai elleni könyörtelen harcban remélhetjük, hogy hazánkat megmenthetjük a germán befolyástól. Ahhoz, hogy a nép rejtett erőit összefogjuk, az uralmon levő rendszerénél méltányosabb társadalmi és gazdasági rendre volt nélkülözhetetlenül szükség. A mi radikalizmusunkban nem volt semmi diktatorikus, hitünk az európai és dunai unióban nem volt híján az igaz magyar hazafiasságnak, és csak azok hibázhattak bennünket az elkerülhetetlen társadalmi fejlődés és a politikai fordulat meggyorsítására irányuló erőfeszítéseink miatt, akiket a német maszlag már megfertőzött.

1936 tavaszán jelent meg a *Szép Szó* különszámaként az a kötet, mely Magyarország sorskérdéseivel foglalkozott. Ebbe írta József Attila „A Dunánál” c. nagyszerű költeményét; utolsó versszakában ezt mondja:

... Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

A szomszéd népekhez való közeledést, melynek vágyát ez a költemény hangoztatja, román és cseh költeményeknek folyóiratunkban időnként megjelenő magyar fordításai is szolgálták, s József Attila ezekre a fordításokra igen büszke volt. Ő ugyanis az elsők közé tartozott, akik Magyarországon e népek irodalmát tanulmányozták, amikor az uralkodó rendszer azokat szüntelenül gyalázkodó jelzőkkel halmozta el. 1937 ősze felé csoportunk

három tagja, Ignótus Pál, Fejtő Ferenc és Remenyik Zsigmond meg merészelték tenni azt, amit eddig senki sem kísérelt meg: előadó körútra mentek Csehszlovákiába, mint a barátság és a kölcsönös megértés küldöttei, az európai és dunai testvriség küldöttei, bebizonyítva ezzel, hogy sem a vitatott határok, sem a nacionalisták által szított gyűlölet nem tudták soha megakadályozni, hogy a két természetes közösségben élő nép találkozhassék.

Ebben az időben József Attila már beteg volt, nagyon beteg. Szelleme, ez a csodálatos precíziós gépezet nem tudta elviselni a sors által rá mért megrázkódtatásokat, és az elmeorvosok gondozása hiábavalónak bizonyult: közeledett a gyilkos vonat, mely végül is összezúzta.

1938 tavaszán Fejtő Ferenc kénytelen volt eltávozni tőlünk: a rendszer bírósága egyévi börtönre ítélte, mert azt merészelt írni egy napilapban, hogy a magyar parasztok jobb barátokra lelnek a munkások között, mint az állami hivatalnokok között. Gyenge egészségű lévén, Fejtő nem is gondolhatott a börtönbüntetés kitöltésére: elmenekült. Páris, a szabadság réve, befogadta. Hamarosan Ignótus Pál is elment, s Londonban találta meg a tehetségehez méltó munkaterületet. 1939 elejére a folyóirat eredeti gárdája megszóródott: Páris és London, New York és Bombay adtak menedéket azoknak, akiket a magyarországi állapotok földönfutókká tettek.

Azok közül, akik Budapesten maradtak, Gáspár Zoltán az esszéista, Horváth Béla a költő és K. Havas Géza a közgazdász tovább is kiadták a folyóiratot: nem tudom, élnek-e még ezek a drága jóbarátok, akiknek tehetsége és tudása rettenthetetlen bátorsággal párosult.

1939-ben, a háború elején, a *Szép Szó* a sajtó fasiszta megtisztításának első áldozatai között szerepelt: igen sok más folyóirattal együtt a *Szép Szót* is betiltotta a kormány, mely azzal akarta lesszillapítani a germán szomszédot, hogy elnémította azokat, akik az „új rend”-del szembeszegültek. A magyar függetlenség megóvása érdekében éppen azokat hallgattatták el, akik mindig a magyar függetlenség legjobb támaszai voltak. Teleki Pál gróf kormányelnök, aki pedig feddhetetlen államférfi és jeles tudós volt, azt hitte, azzal mentheti meg hazáját a német befolyástól, hogy feláldozza azt a kevés szellemi szabadságot is, ami még megmaradt az országban. De az a rendszer, amely minden emberiséget és civilizációt megtagad, nem tartja tiszteletben a kompromisszumokat, azok, akik le akarták csillapítani a zsarnokságot, éppúgy áldozatául estek a maguk órájában, mint azok, akik szembeszegültek vele, és nemsokára maga Teleki gróf is áldozata lett a rendszernek, mely nem bocsát meg a tiszta embereknek.

Így minden fájdalmas áldozat hiábavalónak bizonyult, és 1944 márciusában leszállt az éj Magyarországra, néhány tisztánlátó férfi minden erőfeszítése ellenére. De mi hisszük, hogy hamarosan vége lesz az éjszakának, és hogy egy demokratikus és szabad Magyarországon a mi *Szép Szónk*, az őszinte és higgadt vita *Szép Szava* új életre kel. Mert azok a vak erők, melyek a gyilkos gépet hajtották, megsemmisülnek, míg József Attila szelleme, a költő, akit a kerekék összezúztak, tovább vezérel bennünket az igazságosság és az emberiség útján.

A folyóiratról, amely közölte Hatvany Bertalan írását és a számról, amelyben az napvilágot látott, a szerkesztő, Hubay Miklós így emlékezik:

„A Svájcbra menetelem egyenes következménye volt annak, hogy Pesten az egyetemi éveim végén a két idegen nyelvű folyóirat (a *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *Hungarian Quarterly*) közös szerkesztőségébe kerültem a főszerkesztő titkáráként. E két folyóirat harmadik testvére a *Magyar Szemle* volt — de ezzel akkor már (személyi és nem elvi okokból) elhidegült volt a viszonyunk, s a *Magyar Szemle* elköltözött tőlünk, a Vilmos eskászár útról. Mindhárom folyóirat és a hozzájuk tartozó kiadóvállalat Bethlen István és Kornfeld Móric politikai és anyagi támogatásával jött létre: liberális konzervativizmus, németellenesség és szolid kvalitás voltak e folyóiratok ismérvei. A tiszteletreméltó és előkelő unalmú orgánumok a német befolyás magyarországi erősödésével kezdtek aztán

igazán érdekesek és életveszélyesek lenni, mint a németbarátsággal szemben egy másik politikának a bázisai. . . .

Március 19-én a németeknek egyik első dolguk volt, hogy a Revue szerkesztőségét feldúlták. . . . És az utolsó számot az Athenaeum nyomdájában elkobozták. Ebből azért pár példány — éppúgy, mint a hasonló sorsra jutott Magyar Csillag utolsó számából is — megmaradt, s nekem is kihozott egyet valaki Genfben. Ezt én még márciusban sokszorosítottam, és szétküldtem a svájci előfizetőknek. [. . .] Közép-Európa legelegánsabb folyóiratá nyomorúságosan lesteccilezve. . . .

A következő hetekben annyi üdvözlő és bátorító levelet kaptam az előfizetőktől — akarom mondani: Svájc legjelentősebb embereitől, [. . .] hogy a diplomata-disszidencia feje . . . látva-hallva ezt a baráti visszhangot, amelyhez fogható ők mégannyi nyüzsgésükkel se tudtak elérni, a Mária Terézia-rendet kezdte emlegetni [. . .] Diplomaésszel is rájöttek, hogy elindítottam semleges országból világnyelven egy szabad magyar folyóiratot. És megszereztem hozzá a svájci közélet támogatását. Most már a diplomata-disszidencia kért, hogy folytassam. Folytattam. [. . .] Két francia költő feltétlen barátsága lett a lap legnagyobb támasza. Az egyik volt Gilbert Trolliet — a modern svájci líra kiválósága —, a házában otthont adott a szerkesztőségnek; ez fedezéknek is kellett: illegális kiadvány voltunk. [. . .] A másik örlelkünk André Prudhommeaux volt, emigrációját Svájcban morzsoló párizsi költő. Anarchista. A magyar költészetbe azzal a boldog érzéssel hagyta magát bevezetni, hogy az évszázados válságát élő francia líra József Attilával találhat rá a megát kövére. Ezt a reményét különben egy szép tanulmányban meg is írta Trolliet Présence-ában. Mesteri József Attila-fordítások kíséretében. [. . .]

Minden számban írtam egy-egy nekrológot az itthon betiltott folyóiratokról. Vagy íratam. A betiltott Revue elíratva testvéreit. Így parentáltam el Katona Jenő bátor katolikus folyóiratát, a Jelenkort. S egy másik számban, amelyikben Hatvány Bertalan emlékezett a Szép Szóra, bőségesen közöltem a József Attila-émlékszámából. Még a fotográfiákat is átvettem. Említettem André Prudhommeaux nevét. Ő a spanyol polgárháború harcainak után jött Svájcba [. . .] és József Attilának egy négyorososa ejtette meg a szívét, egy életre. Egy spanyol földműves sírverse. *Le is fordította franciára.* (A Revue-ben ez némi módosítással jelent meg. Franco nevét ki kellett hagyni. Idegen államfő. Csak annyi lehetett: »Tábornok«. A semlegesség cenzúrája szigorúbb volt, mint a németek szövetségébe »besorolt ádáz« Magyarországé [. . .] Prudhommeaux fennen hirdette, hogy József Attila lírája az, amelyre a modern költészetnek szüksége van, ha ki akarja kerülni az értelem és az értelmetlenség két egyaránt végzetes csapdáját. A József Attila-fordításokat kísérő tanulmányában — önvallomásában — ezt meg is írta.” (Kabdebó Lőránt interjúja Hubay Miklóssal. In: A háborúnak vége lett. Bp. 1983. 12., 20—21., 22—23.)

A Nouvelle Revue de Hongrie-ről és benne József Attila népszerűsítéséről l. még a 994. sz. jegyzetet.

987. Ki a tettes? — Sz. I. Kanadai Magyar Munkás (Toronto) 1944. nov. 30. — 5—6.

Sz. I. — Szóke István

és reggel félnyolckor, mikor éppen sorrakerültem volna . . . Vízét árultam a Virágmoziban. — A Curriculum vitae idézett részletei: „és reggel fél nyolckor, mikor már sorrakerültem volna,”; „Vízét árultam a Világ moziban.”

mint barátja, Németh Andor írja. . . — Vö. a 612. sz. cikkel.

Ez a most serdülő . . . költő — Vö. az 5. sz. cikkel.

„egymás ellen új gyalázat serkenti föl a fajokat. — Az Ős patkány terjeszt kört . . . idézett részlete: „hát új gyalázat egymás ellen / serkenti föl a fajokat.”

„ezerévig nyomorgók százszor lesújtott bús csapja” — idézet Ady Endre A Hadak útja c. verséből

További idézetek — az Ős patkány terjeszt kört . . . c. versből, a Hazám 7. szonettjéből, a Curriculum vitae-ből

988. József Attila. — *J. G. Néplap* (Debrecen) 1944. dec. 6. — 2.

J. G. — A szignót nem sikerült feloldani.

A lap (1944–1949) a már fölszabadult Debrecenben jelent meg, kommunista szellemű orgánium volt.

989. A Duna költői. — *Szalatnai Rezső*. Bp. 1944. 186 l. + 4 metszet Komáromról, Pestről és Budáról, Visegrádról, Esztergomról. — 56–57. Részlet.

A részlet a Szalatnai Rezső által összeállított antológia cím nélküli előszavából való, amely a 9–61. lapokon olvasható. Az arab számokkal 5 egységre tagolt előszó Janus Pannoniustól Győry Dezsőig sorra veszi az antológiában szereplő költőknek a Dunához való kötöttségét. József Attila a 160–162. lapokon *A Dunánál* c. verssel szerepel.

Az előszó előtt köszönetmondás, majd az alábbi mondat olvasható: „Ezt a könyvet 1943 húsvétján Pozsonyban gróf Esterházy Jánosnak, a szlovákiai Magyar Párt elnökének irodalmi díjával tüntették ki.” Végül, közvetlenül az előszót megelőzően mottóként Vörösmarty alábbi sorait idézi a szerkesztő:

Látogató, ha keres, mondjátok, nem vagyok itt benn;
Lelkem a kedves hon messzi határirára szállt,
S tartja ölelve hegyét, völgyét és síkjait, és az
Országos folyamon tengerek árjáié ér.

990. József Attila. — *Gellért Sándor*. Halálra táncoltatott lányok. Bp. 1944. — 8–9. *Gellért Sándor* (1916) költő, 1945 óta Romániában él. Mikolán telepedett le, ahol mint magyar irodalom szakos tanár dolgozott.

991. A magányos József Attila. [1944] — *Vincze László*. Sorsunk (Pécs) 1945. máj. — jún. — 70–78.

A Sorsunk (1941–1948) c. irodalmi és tudományos folyóiratot 1941-től a Janus Pannonius Társaság, 1946-tól a Batsányi János Társaság adta ki Pécsen. Elsősorban dunántúli írók műveit jelentette meg. A háború alatt németellenesség, antifasizmus, polgári demokratikus törekvések, harmadikutas politikai elképzelés jellemezte.

Várkonyi Nándor, a folyóirat szerkesztője szerint a tanulmány kéziratát 1944-ben kapta meg, akkor már nem jelenhetett meg. A tanulmány megjelenésekor Vincze László már nem élt. (L. a 864. sz. cikk jegyzetét.)

„kikbe a nagy kor beleszorul” — pontosan: „kikbe e nagy kor beleszorult” (*Elégia*)
„látható remegésű” — helyesen: „látható reszketésű” (*Alkalmi vers a szocializmus állásáról*)

„fondor magányt és a mindenséget” — helyesen: „fondor magányt / s a mindenséget” (*Óda*)

„űri szemlét” ... „mellé a nyugalom partján” — a *Flórnak* idézett részletei: „űri szemle”; „mellé a nyugalom partjára”

Órtáll, „mint a mesékben” — A *Flóra*. 2. *Rejtelmek* idézett sora: „ört állok, mint mesékbe”

„kitágul, mint űr az elme” — helyesen: „kitágul, mint az űr, az elme.” (*Majd...*)

„Harang az éj” — A szerző itt valószínűleg a *Téli éjszaka* alábbi sorait idézi, pontatlanul: „Mintha a téli éj, a téli ég, a téli érc / volna harang”.

a ház, a szalma, felhő és a / sok egymáshoz kötött világ! — pontosan: „a ház, a szalma, felhő és e / sok egymáshoz kötött világ!” (*Szapannosvíz*)

„kő az űrön át hangtalan” — helyesen: „kő / az űrön által hangtalan.” (*Reménytelenül. Vas-színű égboltban...*)

„Célunk . . . az a társadalmi és állami életforma, amelyben . . .” — a Szerkesztői üzenetből vett idézet helyesen: „Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben . . .”

„a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék, én már nem tehetem . . .” — helyesen: „a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék, / én nem tehetem;” (. . . Aki szeretni gyáva vagy) „én túl magasra vettem magamat / s nehéz vagyok, ezért sülyedtem mélyre” — helyesen: „én túl magasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre.” (Egy költőre [Téged szeretnek . . .])

„ki a semmibe hajóz” — „mivel a semmiben hajóz” (Csak az olvassa . . .)

További idézetek — Emberiség, A Kozmosz éneke, Ének, hajolj ki ajkamon . . . Magad emésztő . . . Reménytelenül. Lassan, tündödvé, Vas-színű égbolton . . . Meddláik 6., Kései sirató, Az árnyékok . . . Én, ki emberként . . . Allató, Falu, Hová forduljon az ember . . . Ballada, Külvárosi éj, Holt vidék, Esmélet 5., 8., 1., A város peremén, Fák, Arany, Herz Henrik Óméltóságának, Könnyű, fehér ruhában, Gyönyörű láttam, El innen, Mama, A Dundánál, Nyári délután, Elmaradt ölelés miatt, Légy ostoba, Jaj, majdnem, Levegőt!, Thomas Mann üdvözlése, Kosztolányi, Kész a leltár, Tudod, hogy nincs bocsánat, Kiáltozás, Ki-be ugrál . . ., Az isten itt állt a hátam mögött . . ., Karóval jöttél . . ., Le vagyok győzve . . .

992. Dal, gyászban. — Moór Péter. M. P.: Szívünk Embermértetű. New York 1943. — 49.

Moór Péter (Barna József) (1896) író, költő, festő, szerkesztő. „Első novellái a Nyugatban jelentek meg. Írásait Barna József névvel jegyezte, a Moór Péter nevet csak később, Amerikában vette fel. A Tanácsköztársaság bukása után politikai tevékenysége miatt bebörtönözték, kiszabadítása érdekében Osvát Ernő mozgósította az irodalmi közvéleményt, és az ő tanácsára ment Amerikába. Testvére, Barna Pál útján maradt kapcsolatban a hazai irodalmi csoportokkal, és éppen a Jel című folyóirat útján találkozhatott először József Attila költészetével. Ez a megismerkedés változtatott tartós érdeklődéssé József Attila versei iránt, és valószínűleg neki köszönhető, hogy a költő három verse az Új Előrében korábban megjelenhetett.” (Kovács József: „Amerikából kértek verseket”. ItK 1980. 5—6. sz. 699.)

Ő szervezte meg az 1931—35 között működő Kultúrharc c. folyóiratot, melynek egyik szerkesztője volt. Valószínűleg az ő közvetítésével jelent meg a folyóirat 1931. 1. sz. 13. lapján József Attila *Anyám* és *Esik* c. verse.

József Attila életében történt amerikai versközléseiről és a költő amerikai fogadtatásáról részletesen l. Kovács József: i. m. 696—700. K. J. közlése szerint a kötet 1944-ben jelent meg, a kötetben azonban 1943-as évszám szerepel.

993. Attila József. — *Névtelen*. Ungersk dikt. Stockholm 1944. — 171 l. — 163.

Az antológia címe, amelyben a József Attiláról szóló ismertetés és méltatás megjelent: Magyar irodalom. A kötetet Pándy Kálmán és Hans-Eric Stenberg fordította svédre. Molnár C. Pál 23 eredeti fametszete illusztrálja. A Magyar Intézet kiadványaként jelent meg, Lotz János szerkesztésében. Az irodalomtörténeti bevezetőt Lotz János írta. Lehetséges, hogy az egyes szerzők versei előtt álló méltatásoknak — köztük a József Attiláénak is — ő a szerzője. A Bevezető befejezésében Lotz János egy mondatban említi József Attilát: „Az egyre jobban előtérbe kerülő szociális problémák tolmácsolója a korán elhunyt, sokoldalú József Attila (1905—1937).” (8.)

Az antológia áttekintést nyújt az egész magyar költészetéről. Először népballadák fordításait közli, majd időbeli sorrendben néhány verssel bemutatja költészetünk jelentősebb képviselőit. A modern költők közül Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Gyóni Géza, Vargha Gyula, Reményik Sándor és — végül József Attila szerepel.

József Attila versei közül a *Külvárosi éjt* (165—168.), az *Allatót* (169.) és az *Anyám* c. verset (170—171.) válogatta be a szerkesztő.

A cikk magyar fordítása:

Proletárköltő. Egész életében nyomorban élt, és a szegénység, otthontalanság sötét élményei, különösen a boldogtalan gyermekkor emlékei az anyával, az agyondolgozott, korán elhunyt mosónővel a középpontban, állandóan visszatérnek költészetében. Elszigeteltségéből gazdagon árnyalt szerelmi lírával akart kitörni. Eredeti leíró lírájának tárgyai újak, az ország és a szegény parasztok oldalán állva ő vezeti be a nagyváros pizkos elővárosait, gyárait és munkásait a magyar költészetbe. Szocialista programversei, melyek miatt ismételen büntető eljárást indítottak ellen, egész osztályának tolmácsává teszik. Lírai magatartása változatos, olykor szürrealista, olykor népiesen egyszerű. Kifejezési módja spontán, szonettek és antik strófák váltakoznak a szabadverssel, nyelve friss és mentes a konvencióktól, de nyugtalan fantáziája és bizarr asszociációi a növekvő skizofréniát juttatják kifejezésre, mely végül 32 éves korában öngyilkosságba kényszerítette, a vonat elé vetette magát.

(Hahn Veronika fordítása)

1945

994. Deux poèmes de la misère. — M. H. Revue de la Hongrie Nouvelle (Genf) 1945. máj.

M. H. — Hubay Miklós (1918) Tanulmányait Budapesten és Genfben végezte. Első darabjának nemzeti színházi bemutatóját 1939-ben a hatóságok megakadályozták. Ugyancsak politikai vitát, végül betiltást váltott ki 1942-ben Hősök nélkül c. drámája. 1941-ben a Nouvelle Revue de Hongrie szerkesztőségi titkára lett, majd ösztöndíjjal Genfbe került, ahol 1944-ben az antifasiszta nemzeti összefogás fórumaként szervezte újjá a folyóiratot. A háború után a magyar kulturális ügyek genfi intézője volt. 1948-ban hazatért. A Színház- és Filmművészeti Főiskola tanáráként és a Nemzeti Színház dramaturgjaként dolgozott. 1982-ben választották meg a Magyar Írók Szövetsége elnökének.

„Genfben ért a felszabadulás — írja Hubay Miklós visszaemlékezéseiben 25 év után — [...] 44 márciusától odakint szerkesztettem az itthon megszüntetett Nouvelle Revue de Hongrie-t [Magyarországi Új Szemle]. Ebben a francia nyelvű kiadványban próbálgattam a felszabaduló ország hangját. Később, a megtalált hanghoz megváltoztattam a kiadvány címét is, a három szó más sorrendben most már azt jelentette: Új Magyarország Szemléje.” (Új 1970. jan. — 81.)

A Revue de la Hongrie Nouvelle első száma májusban jelent meg, Hubay Miklós szerkesztésében, Genfben. Ez őri az első francia József Attila-fordításokat. „Folyóiratom valamennyi számában — írja Hubay Miklós —, amely már nyomtatásban jelent meg, ott volt a két első Prudhommeaux-féle fordítás: a Biztató és a Tőkések hasznáról. Harmadiknak Egy spanyol földműves sírverse került volna, a cenzúra azonban ezt nem engedélyezte, mert idegen államfőt sértettünk volna meg svájci földről.” (H. M.: Úton és itthon. Bp. 1970)

E bevezető után közli a folyóirat *A tőkések hasznáról* és a *Biztató* c. versek francia fordítását.

A bevezető fordítása:

Két vers a nyomorról
József Attila (1905—1937)

Magyarországon ő az első, aki úgy lett költővé, hogy nem volt sem a falu szülőtte, se nem könyvtárakban tanulta a verselést, hanem budapesti proletárként látta meg a napvilágot, s tanulmányait egy-két félpolgár rokon fizeti. Miután versei miatt az

egyetemről eltanácsolták, Párizsba menekül. Ez a győzedelmes kölyök, akinek mosolyában az ifjúság diadalmaskodik, lassanként a férfikor támadásainak célpontjává válik. A fiatal költő — maga a szeretetreméltóság és a természetes rokonszenvedés — megálmodja üldöztetését. Ahogy e rémálom egyre jobban elhatalmasodik rajta, úgy válik költészete egyre kristályosabbá és metszőbbé. Egy végső mozdulat emberfeletti ereje már jóval halála előtt ott van izmaiban. Ez az erő tette képessé arra, hogy a magyar nyelv legvadabb képeit, legritkább rimeit fűzze pokoli bestiáriummá . . . Az utolsó mozdulat mindössze egy gyengéd térdre ereszkedés, mellyel testét egy vonat kerekei elé helyezte; azt a testet, amely még harminckét évesen is meg tudta őrizni gyermeki törekenységét. Halálhírét rokonaival a falu bolondja közölte.

(Kristóf Róbert fordítása)

A Nouvelle Revue de Hongrie-ről és József Attilát népszerűsítő szerepéről részletesebben l. a 986. sz. jegyzetet.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE

1905 1921

József Attila édesapja, Iosifu Aron Féregyházán, a régi Magyarország Temes megyéjében született 1871-ben. Nevét 1900-ban magyarosította hivatalosan József Áronra.

A költő édesanyja, Pőcze Borbála Szabadszálláson született 1875-ben. Fiatal lány volt, amikor Budapestre került, ahol cselédként helyezkedett el.

József Áron és Pőcze Borbála 1894 körül ismerkedtek meg. Első gyermekük korán meghalt. József Jolán, a költő idősebb nővére 1899-ben született. A szülők házasságukat 1900-ban törvényesítették. Harmadik gyermekük ugyancsak korán elhunyt. József Etel, a fiatalabbik nővér 1903-ban született.

József Attila 1905. ápr. 11-én született Budapesten, a Ferencvárosban, a Gát utca 3. sz. házban. Az apa szappanfőző munkás volt, s ebben az időben a Meiszter-féle kis üzembeli dolgozott. Az édesanya háztartásbeli.

A József család a költő életének első éveiben többször költözött új lakásba.

József Áron 1908. júl. 1-én eltűnt. Ekkor a Gát utca 21-ben laktak. Az apa kapcsolata családjával megszakadt. Craiovába utazott. Hosszú éveken át városból városba vándorolt. Esztergomban is megfordult. Végül vándorlásának több állomása után Temesváron telepedett le. 1924-ben legalizálta házasságát Kiss Juliannával. Ebből a házasságból fia született: Mircea Iosifu. József Áron 1937. nov. 20-án hunyt el.

A család fő nélkül maradt család életszínvonala az anya óriási erőfeszítései ellenére meredeken zuhant. Pőcze Borbála napszámosmunkát vállalt, úri házakhoz járt mosni, vasalni, takarítani, mégsem tudta gyermekeinek biztosítani a legfőbb szükségleteket sem. Nem tudták fizetni az albérleti díjakat. Tömegszállásról tömegszállásra vetődtek.

A Márton utcában laktak, amikor 1910. febr. végén az anya arra határozta el magát, hogy két kisebb gyermekét, Etelt és Attilát az Országos Gyermekvédő Liga gondjaira bizza.

1910. márc. 21-én kerültek Öcsödre (nagyközség Békés megye legészakibb csücskében) Gombai Ferenc parasztgazda házához. A két gyereknek a házimunkában, az állatok etetésében, legeltetésében kellett segíednie az ellátás fejében.

1911 nyarán a két testvért meglátogatta a Mama.

Az 1911–12-es tanévben József Attila az öcsödi református elemi iskolában kezdte meg iskolai tanulmányait.

Eta és Attila két éves távollétét az anya arra akarta felhasználni, hogy gyermekeinek jobb körülményeket biztosítson. Lakást szerzett a Gubacsi úton. Munka közben azonban súlyos baleset érte, s a szerzemények betegsége alatt elkallódtak.

1912. jún. 19-én a két kisebb gyermek mégis hazatérhetett Öcsödről. A család továbbra is élte a külváros nyomorgó szegényeinek életét.

József Attila 1912 szeptemberétől 1913. jan. 8-ig az Ipar utcai fővárosi népiskola II. osztályába járt. Innen, a család költözése miatt átiratkozott a mai Mester utca 67. sz. alatti iskolába.

Élete nagyrészt az utcán zajlott. Megpróbálkozott a kenyérkereset szabályos és szabálytalan módjaival. Tüzelőt lopott, kosarat hordott a vásárcsarnokból, színes forgókat, illetve, a Haller moziban, vizet árult.

Jolán ezekben az években elvégezte a polgári iskola négy osztályát és egy kereskedelmi szaktanfolyamot.

Őccse az 1913–14-es tanévben a III. osztályba is a Mester utcai iskolába járt. Gyakran betegeskedett. 1913 vége felé súlyos tüdőgyulladásban esett át.

1914 első felében először kísérelt meg öngyilkosságot. Összeveszett Jolánnal, és lúgkővel akarta magát megmérgezni. Helyette azonban tévedésből keményítőt ivott.

Jolán a Bórklinikán kapott állást. 1914. aug. 22-én házasságot kötött Pásztai Elemérrel, s a család a férj Üllői út 63. sz. alatti lakásába költözött.

Attila a IV. osztályt az 1914–15-ös tanévben az Ipar utcában végezte.

Pásztai Elemér 1914. okt. 14-én a harctérre ment.

1914 végén jelentkeztek a Mama betegségének első jelei. Nehezen rászánta magát a kivizsgálásra. Kiderült, hogy méhrákja van. Befektették a nőgyógyászati klinikára, ahol rádiumos kezelést kapott.

József Eta is elvégezte a polgári iskolát.

1915 januárjában Pásztai hazatért a harctérről. Jolánnak 1915 májusában gyermeke született. Pásztai lakása így kiesinek bizonyult, s a Mama a két kisebb gyermekével elköltözött.

József Attila az 1915–16-os tanévben az Ipar utcában végezte az V. elemi.

1915. szept. 14-én Pásztai Elemér másodszor is a harctérre ment.

A család a Ferenc térre költözött. Jolán gyermeke meghalt, és ő is követte hozzátartozóit. Itt laktak a Mama haláláig, 1920-ig.

A háborús nyomor fokozódásával, a Mama betegségének súlyosbodásával a család helyzete tovább romlott. A fiatal fiúnak is egyre nagyobb részt kellett vállalnia a család ellátásából: sorban állni a boltok előtt élelemért és alkalmi munkákat végezni. Ebben az időben rikkancs is volt.

Az ötödik elemi elvégzése után nem a VI. osztályt járta, hanem a polgári I. osztályába iratkozott be, és az 1916–17-es tanévben az Üllői út 54. sz. alatti iskola tanulója volt. A szünetek egy részében valószínűleg szabadszállási rokonaihoz utazott. József Jolán az I. polgári végzésének időszakára teszi első verseinek (köztük első fennmaradt versének, a *Kedves Joci!* címűnek) születését.

A Mamát egyre inkább hatalmába kerítette a betegség. 1917 őszén klinikára került. Munkaképtelenné vált. Eltartásáról gyermekeinek kellett gondoskodniuk.

1917 szeptemberében Attila elkezdte a II. polgárit. Szept. 12. és okt. 21. között a Szent László kórházban feküdt, skarlátban.

Jolán Makai Ödön ügyvéd alkalmazottja lett, majd baráti, végül szerelmi kapcsolat alakult ki közöttük. Az ügyvéd segítségével 1917. nov. 25. körül a két fiatalabb József testvért újra menhelyen, Monoron helyezték el, ahol folytatták polgári iskolai tanulmányaikat.

Attila 1918 elején megszökött Monorról, Eta 1918. június közepéig a menhelyen maradt. 1918-ban a költő Budapesten folytatta az iskolai tanévét.

Jolán házasságát Pásztai Elemérrel 1918. ápr. 29-én bontották fel.

1918 májusában József Attila eltörte a karját. Talán ennek a balesetnek is része volt abban, hogy a tanév végén szabadkézi rajzból megbuktatták.

1918. júl. 22-től Attila és Eta Makai Ödön segítségével, a Károly király gyermeknyaraltatási akció keretében Abbáziában üdült. A gyerekek ellátása rossz volt. A lakosság ellenségesen viselkedett velük szemben.

A költő 1918. aug. 31-én szabadkézi rajzból sikeres pótvizsgát tett. Szeptembertől, az 1918–19-es tanévben elvégezte a III. polgárit.

Makai Ödön Jolánt álnéven bemutatta édesanyjának, és szállást kért számára, mint erdélyi menekült számára Lovag utca 6. sz. lakásukban. Kapcsolatuk természete, illetve később házasságkötésük kitudódott, s Makai édesanyja felháborodva elhagyta a lakást. Az 1919-es Tanácsköztársaság első napjaiban kötöttek házasságot, és külföldre utaztak, nászútra. Házassága miatt családja bojkottálta Makai Ödönt, aki esküvője után lemondott állásáról a Magyar Banknál, és önálló ügyvédi praxist kezdett.

1919 nyaratól kezdve a Mama már nem kelt föl az ágyból.

1919 szeptemberében Attila beiratkozott a IV. polgáriba, de valószínűleg nem járt iskolába.

A Mamát 1919 őszén felvették a Telepi utcai sükségkórházba, s itt, egy iskola tantermeiben berendezett kórtermek egyikében élte utolsó napjait. 1919 végén József Attila Szabadszálláson volt, a rokonoknál. Akkor is, amikor 1919. dec. 27-ről 28-ra virradó éjszaka meghalt az édesanyja.

1920 januárjában még néhány napig a Ferenc téren lakott a költő.

1920. jan. 10-én kimaradt a IV. polgáriból.

Január közepe táján Etával együtt a Makai házaspár Lovag utcai lakásába költöztek. Makai a rokonok megtévesztésére Etát szobalányként, Attilát annak testvéreként mutatta be. Idegenek előtt sógorukat „doktorurazniuk” kellett, Jolánt pedig Lucie-nek kellett szólítaniuk. A cselédszobában laktak.

1920 júniusától nagykorúságáig Makai Ödön lett József Attila gyámja.

Először Nyergesújfalura küldték a szaléziánusokhoz kispapnak, de ott csak két hetet töltött, mert kiderült, hogy vallása görögkeleti.

1920 nyarán hajósinas lett az Atlantica Tengerhajózási Rt. Vihar, Török és Tatár nevű vontatógőzösein, kotróhajóin, amelyek Budapesten, illetve a város közelében tartózkodtak. Sikálta a fedélzetet, ruhát mosott, nehéz fizikai munkát végzett.

1920 júliusában magánvizsgát tett a polgári iskola IV. osztályából.

Gyámja beíratta a makói magyar királyi állami főgimnáziumba, és helyet szerzett neki a Délmagyarországi Közművelődésügyi Egylet (DEMKE) makói internátusában. József Attila 1920. okt. 1-én, betegen érkezett Makóra.

1920. október végéig tüdőcsúcsburultal a makói kórházban feküdt.

Tanulmányait a gimnázium V. osztályával folytatta, ehhez azonban különbözeti vizsgát kellett tennie. Az ősz folyamán szorgalmasan készült a különbözeti vizsgára is. Egyik előkészítő tanárával, Galamb Ödönnel, aki egyben kollégiumi nevelője is volt, közelebbi, atyai baráti kapcsolatba került.

Osztályfőnöke Eperjessy Kálmán lett.

A költő 1921-től kezdve folyamatosan verselt.

Az 1920–21-es tanév záróünnepélyét 1921. jún. 29-én tartották. Év végi tanulmányi eredménye jó rendű volt. Önképzőköri jutalmakban részesült.

A nyári szünidőt Mezőhegyesen töltötte, ahol nyári korrepetálás fejében szállást és ellátást kapott.

1921 szeptemberének első napjaiban visszatért az internátusba. A korábbi igazgató, Gebe Mihály helyébe Kályáni Ferenc személyében új igazgató került, aki megszigorította az internátus rendjét. A költő, anyagi viszonyainak javítása érdekében tanítványt vállalt.

Az 1921–22-es, VI. gimnáziumi tanévben versengett az osztályelsőségért, és az önképzőkörben is sikerekre tört. Önképzőköri tanárelnökével, Tettamanti Bélával, mint korábban Galamb Ödönnel, közvetlen, jó kapcsolatot alakított ki.

1922 elején, a tanév második felében iskolai lapot akart alapítani, de a főigazgatótól erre nem kapott engedélyt. Ezután a helyi újságoknál próbálkozott versei megjelentetésével. A Makói Újság nem közölte költeményeit. A Makói Friss Újság is visszautasította, de ennek felelős szerkesztőjével, Saitos Gyulával barátságba került.

1922 tavaszán a makói értelmiség vezetői, egy köztársasági-radikális érzelmű baráti kör, az Otthon kávéház asztaltársasága fölfigyelt a tehetséges diákra.

Először Eperszt Jánossal, a baloldali, művészet- és irodalomszerető, mecénáskodó ügyvéddel ismerkedett meg a költő, akinek lakása központja volt a makói, sőt szegedi írónak, művészeknek, többek között Juhász Gyulának.

A szegedi költőnek 1922 februárjában vagy áprilisában, egyik makói látogatása alkalmából mutatták be József Attilát.

1922 tavaszán tett szert még Könyves-Kolonics József, Diósszilágyi Sámuel orvos, Fried Ármin fogorvos, Kiss Károly ügyvéd, Kesztner Zoltán villanytelepi igazgató, Gyenge Miklós, a Makói Reggeli Újság igazgatója barátságára és támogatására.

1922 elejétől bontakozott ki a költő szerelme Gebe Mihály, volt kollégiumi igazgatója lánya, Márta iránt, amely egész sor szerelmi vers megírására ihlette őt.

1922-ben Makai Ödön és József Jolán házassága felborult. Jolán Etával együtt elköltözött otthonról. Egy ideig színésznő volt a győri színházban, de még az iskolai tanév befejezése előtt hazaköltöztek. A kibékülés után Makai és Jolán Bécsbe utazott.

Talán a családi konfliktusok is bejárásztak abba, hogy az érzékeny serdülő fiú 1922. június vége felé gyógyszerrel öngyilkosságot kísérelt meg, noha év végi bizonyítványa színjeles lett és önképzőköri díjakat kapott. Kórházba került, majd néhány napra Budapestre utazott.

Otthon összezördült gyámjával és hamar visszatért Makóra. A nyári szünidőre elszegődött kukoricacsósznek Kiszomborba. A lakásért és ellátásért javítóvizsgára készített elő több helybeli diákot. Hagymát is szedett.

1922. augusztus végén begyalogolt Kiszomborról Szegedre. Felkereste Ipar utcai lakásán Juhász Gyulát. Ajánlásával elment a Színház és Társaság c. lap szerkesztőségébe. Valószínűleg ekkor ismerkedett meg néhány fiatal szegedi költővel, műfordítóval, akik ekkor állították össze a hamarosan megjelenő Lírai antológiát. A szegedi látogatás eredményeitől fellelkesülve, hogy sikereivel eldicsekedjék, Makóra gyalogolt vissza.

1922 szeptemberében a költő a VII. osztállyal folytatta gimnáziumi tanulmányait, de öngyilkossági kísérlete miatt az internátusba nem térhetett vissza. Önmaga lábára akart állni. Házitanítóskodást vállalt Iritz Miksa bornagykereskedő házában. Barátainál lakott.

Osztályfőnöke továbbra is Eperjessy Kálmán, önképzőköri tanárelnöke pedig Tettamanti Béla maradt. József Attila lett az önképzőkör aljegyzője.

A szegedi Színház és Társaság nov. 1-én közölte *Távol zongora mellett* és *Ósapám* c. verseit és néhány mondatban bemutatta szerzőjüket. A Szegedi Híradó nov. 5-i számában pedig *A bánat* és *Szeged alatt* c. versei jelentek meg. Ezen a napon készült el a szegedi Koroknay nyomdában a szegedi fiatal költők Lírai antológia c. versgyűjteménye, amelyben József Attilának négy költeménye látott napvilágot.

Szegedi sikerei után a Makói Reggeli Újság nov. 12-i száma megjelentette *Tél, Ó zordon Szépség* és *Koldus* c. verseit.

A Makói Friss Újság nyomdájának szedőivel illegálisan ki akarta nyomtatni *Lovas a temetőben* c. versfüzetét. A kísérletet leleplezték, és a költőt kitalították a szerkesztőségből.

Az ősz folyamán készült *Szépség koldusa* c. kötete, mely elé Juhász Gyula írt előszót. A kötetet először a Makói Friss Újság nov. 12-én hirdette. Kötete ügyében többször beutazott Szegedre, Koroknay József nyomdájába, amely egyúttal szerkesztőség és kiadóhivatal is volt. Baráti kapcsolatokat alakított ki az itt gyülekező fiatalokkal; Ferber Andorral, Berezei Anzelm Károllyal, Kormányos Istvánnal, Szabadjai Istvánnal, Keck József Gáspárral, Rózsa Imrével, Hont Ferencsel, Sz. Szigethy Vilmossal.

Makón és Szegeden egyaránt előfizetőket gyűjtött kötetéhez.

A Stefánia Szövetség dec. 12-i Petőfi-estjén Makón Espersit János elmondta néhány versét.

Dec. 17-én hozta el Szegedről első kötetének példányait. A makói lapok dec. 24-én írtak róla ismertetésekkel.

A karácsonyi ünnepek után Pestre utazott, s még 1923 első napjaiban is ott tartózkodott.

1923

Jan. 10-én kilépett a gimnáziumból. Makai Ödön, amikor erről a lépésről tudomást szerzett, beszüntetett minden anyagi támogatást, hogy gyámfiát „jobb útra” térítse.

Espersit Jánosnál kapott lakást, de olykor Kesztnér Zoltánéknál, Saitos Gyulánál vagy Galamb Ödön lakásán húzódott meg.

Valószínűleg Galamb Ödön és Tettamanti Béla hatására elhatározta, hogy a VII VIII. gimnázium anyagából összevont vizsgát tesz.

Több szabad ideje lévén, gyakrabban utazott be Makóról szegedi barátaihoz. Januárban jelent meg a szegedi fiatalok Csönd e. folyóirata, amely mindössze három számot ért meg. József Attila első, nyomtatásban napvilágot látott prózai írása egy, a Makói Friss Újságban erről a folyóiratról febr. 7-én megjelent ismertetés volt.

Márc. 1-én érkezett az elvált Espersit János házába lánya, Mária, akihez a költő szerelmes verseinek újabb sorozatát írta.

A Nyugat ápr. 16-i száma közölte *Névnapi dícséret, Útrahívás és Sacrilegium* c. verseit.

Ápr. 29-én készült el *Lázadó Krisztus* c. verse.

Május elején újra öngyilkosságot akart elkövetni: Makó határában a sínekre feküdt.

Máj. 15-től néhány napot Mezőhegyesen töltött.

Ezután Szegedre utazott, ahol Juhász Gyula költői működésének negyedszázados jubileumát ünnepelték. A költő itt személyesen megismerkedett Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Török Sophie-val és Szabó Lőrincel. Juhász Gyulának ajándék gyanánt *A Kosmosz éneke* c. Szonettkoszorúját nyújtotta át.

Május végén megjelent első verse a Kékmadár c. lapban.

Jún. 16–17-én Makón ünnepelték Juhász Gyula jubileumát. József Attila itt is verssel köszöntötte mesterét.

Az öngyilkossági kísérletéről kapott hír nyomán Jolán lejött Makóra látogatóba, és személyesen megismerkedett öccse barátaival, pártfogóival.

Jún. 25-én a költő vizsgát tett a gimnázium két osztályának anyagából: a VII. osztály tantárgyaiból jórendűen, a VIII-éből elégségesen vizsgázott.

Július elején pár napra Pestre utazott, de a nyarat Eta nővérével együtt Makón töltötte, aki szintén a kisvárosban nyaralt. A költő egy kofánál kapott szállást. Üdülés közben készülgetett az érettségi vizsgára. Szeptember elejéig tartózkodott Makón.

Okt. 1-től a Kékmadár c. lap közgazdasági rovatvezetője volt.

Okt. 19-én látott napvilágot a Kékmadárban a *Lázadó Krisztus* c. vers. E költemény miatt a Kelet Népe c. lap nov. 1-i számában éles támadást intézett ellene.

Az ősz az érettségire való készülődéssel telt el. A költő rosszul érezte magát a Lovag utcában. Mindennaposak voltak a surlódások, összeütközések közte és gyámja között.

Novemberben leutazott Szegedre, és nov. 26-án részt vett az „Igen” csoport matinéjén.

Dec. 13-án érettségizett a budapesti Werbőczy gimnáziumban. Magyarból elégséges osztályzatot kapott.

Karácsony után, az év utolsó napjaiban Makóra utazott, és Szilveszter éjszakáján, az újságírók Görbe estjének műsorában sikerrel szerepelt.

Jan. 29-én rendőrségi idézést kapott, amelyből megtudta, hogy az ügyészség *Lázadó Krisztus* c. verse miatt Istengyalázásért perbe fogta.

Február elején visszautazott Budapestre. Családtagaival, akik nem nézték jó szemmel, hogy még állás nélkül van, összekülönbözött.

Április elejétől körülbelül május közepéig a Fővárosi Könyvkiadó könyvügynöké-ként dolgozott.

Közben irodalmi terveivel foglalkozott. 1923-ban és 1924-ben A legutolsó harcos címmel, 1924 elején *Lázadó Krisztus* címmel kötet kiadását tervezte.

Máj. 15-től augusztusig a Mauthner-féle magánbankház banktisztviselője volt.

Június végén rövid időre Makóra látogatott.

Hiába kérte a vád elejtését, a *Lázadó Krisztus* c. vers miatti pert júl. 10-én megtartották. A Büntető Törvényszéken az ügyet a Schadl-tanács tárgyalta. Védője Vámbery Ruzstem volt. A Schadl-tanács a fiatalembert 8 hónapi fogházra és 200 000 korona pénzbüntetésre ítélte.

A bírói ítélettel a sajtó sokat foglalkozott. A különböző újságok állásfoglalásai hívták föl először a költőre az országos közvélemény figyelmét.

Budapesti tartózkodása idején bekapcsolódott a főváros irodalmi életébe. A Kékmadár, majd a Magyar Írás körének programjaiban, vitáiban aktívan részt vett. Eljárt a Mentor Könyvkereskedés összejöveteleire, gyakran megfordult a Modern kávéházban. Közéletbe került Pintér Ferencel, Márer Györggyel, Fenyő Lászlóval, Zsolt Bélával, Gergely Sándorral, Ignotus Pállal, Lázár Vilmosossal, Bányai Kornállal, Fodor Józseffel, Kuti Lászlóval. Balogh Vilma baráti köréhez csatlakozott.

Az év első felében Gyenes Gitta festőnővel és lányával, Wallesz Lucával, később, makói tartózkodásai idején Saitos Valériával évődő, játékos viszonyt alakított ki.

A család, a pesti ismerősök (elsősorban Balogh Vilma) és a makói barátok befolyására augusztusban úgy döntött, hogy beiratkozik a szegedi egyetemre. Aug. 18-án megszerezte a felvételtelhez szükséges erkölcsi bizonyítványt.

Szept. 3-án kérte a szegedi bölcsészettudományi kartól rendes hallgatóként való felvételét. Szept. 13-án lett a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem magyar-francia filozófia szakos hallgatója, szept. 19-én iktatták be egyetemi polgárnak.

Szeptember közepétől Koroknay József barátja Templom tér 3. sz. alatti lakásában lakott, majd albérltebe költözött. Lakóhelyeit szegedi tartózkodása idején többször változtatta. Sokat nélkülözött. Gyakran ismerősei látták el élelemmel: „napokat evett”.

A szegedi tanév első felében többször Makóra, sőt Budapestre utazott.

Az ősz folyamán újabb szerelmi élményeket élt át: Günczler Rózsa, Ligeti Böske és Szatmári Rózsika iránt érzett vonalmat.

Közel került a Szociáldemokrata Párt szegedi szervezetéhez.

Folytatódott barátsága Juhász Gyulával.

Régi barátain kívül, akikkel a Lírai antológiában szerepelt együtt és akikkel az „Igen” csoportot alakította, közeli kapcsolatba került a Szeged c. lap szerkesztőségi tagjaival, Móra Ferencel, Vér Györggyel, Pásztor Józseffel, Magyar Lászlóval, Pór Tiborral.

Az egyetemen a magyar irodalomtörténeti szemináriumon ért el sikereket, ahol a Csáti Demeter: Ének Pannónia megvételéről c. művéről írott dolgozatát tanára, Dézsi Lajos kiemelkedően jó írásként értékelte.

Okt. 14. előtt Istengyalázás büntette miatti büntetését a Tábla nyolc hónapra csökkentette le.

Okt. végén a költő A villámok szeretője címmel kötet kiadását tervezte, amelynek elkészítését a Koroknay nyomda vállalta. Hozzákezdett a kiadás költségeihez szükséges baráti támogatás előteremtéséhez.

A tervezett verseskötvet a Szeged c. lap nov. 23-án már *Nem én kiáltok* címmel hirdette. A versgyűjtemény ezzel a címmel jelent meg az év karácsonya után.

Febr. 2-án ügyészégi vádjavaslat készült a *Nem én kiáltok* kötet egyes versei ellen, de ez nem vezetett a bírósági eljárás megindításához.

Februárban szerelem szövődött a Balogh Vilma köréhez tartozó dr. Kuvvári Bella és József Attila között.

A Kúria márc. 4-én fölmentette a költőt az Istengyalázás vádjá alól.

Márc. 25-én jelent meg a Szeged c. lapban *Tiszta szívvel* c. verse. A Szegedi Új Nemzedék a közlemény miatt márc. 29-én két cikkben is nekitámadt a Szegednek.

Valószínűleg a Szegedi Új Nemzedék cikke hatására felháborodott Horger Antal professzor márc. 30-án két tanú jelenlétében „eltanácsolta” a költőt az egyetemről.

Tavasszal befejezte egyetemi félévét. Májusban kollokvált. Indexének félév végi aláírása máj. 27-én kelt.

Május végén vagy június elején visszautazott Budapestre.

Egy ideig a Lovag utcában lakott, itt ismerkedett meg az illegálisban élő Rákosi Mátyással.

A bomladozó Makai családban nem érezte jól magát. Albéretbe költözött, az Andrásy úton lakott. A nyarat barátai körében töltötte el. Tagja lett a Magyar Szocialista Munkáspártnak.

Szept. 25-én letartóztatták Rákosi Mátyást. A költő meglátogatta a vizsgálati fogságban lévő kommunista vezetőt.

Október első napjaiban Bécsbe utazott. Először barátait: Kovács György orvostan-hallgatót, Balogh Vilma fiát és Erg Ágostont, szegedi ismerősét kereste föl. Az ő albéretli szobájukban lakott.

Novemberben a Collegium Hungaricumba költözött, amelynek igazgatója, Lábán Antal pártfogásába vette, tanítványokhoz juttatta. A diákok megválasztották a Bécsi Magyar Akadémikusok helyiségei gondnokának, s a költő elvállalta a helyiségek takarítását is. December folyamán is ebben az épületben lakott.

Vendégül látta és támogatta öt Fényes Samu.

Nov. 24-én iratkozott be a bécsi egyetemre. 1925 őszen és 1926 első felében hallgatta az előadásokat, könyvtárba járt, ahol — többek között — a marxizmus klasszikusait olvasta, de anarchista tanokkal is ismerkedett.

Megélhetésének biztosítása érdekében újságot árult a Rathauskeller bejárata előtt. Ennek ellenére sokat éhezett, nélkülözött.

Részt vett a bécsi magyar emigráció irodalmi, szellemi életében. Szabad idejében felkereste a magyarok látogatta kávéházakat. Itt ismerkedett meg személyesen Kassák Lajossal, Németh Andorral, Nádass Józseffel, Sándor Pállal, Sándor Imrével.

De találkozott Magyarországról kiutazó ismerősökkel is: Gyenes Gittával, Wallesz Lucával és Juhász Gyulával.

1926

Az év elején néhány napra Gáspár Endre vendége volt.

Ezután egy ideig egy horogkeresztes diákokthonban kapott szállást.

Kapcsolatba került különböző politikai beállítottságú emigránsokkal: Landler Jenővel, Lukács Györggyel, Balázs Bélával, Lesznai Annával, Hatvany Lajossal, Ignótussal. Ignotus figyelmét a *Tiszta szívvel* c. vers szerzőjére Lesznai Anna hívta föl. Balázs Béla pedig júniusban Kner Imre figyelmébe ajánlotta verseit.

A nyár elején Hatvany Lajos házában, a laínzi Hermes-villában, az osztrák császár egykori vadászkastélyában töltött néhány hetet.

Július végén Németh Andorral együtt tért haza Magyarországra. Egyenesen Hatvanba utazott, ahol Hatvany Lajos testvére, Hirsch Albertné látta vendégül. Üdülése idején udvarolgatott a kastélyban élő német társalkodónőnek, Hertha Böhmnek.

Augusztus végén visszatért Budapestre. Néhány hetet Németh Andor társaságában töltött, aki bevezette őt Karinthy Frigyes Hadik kávéház-beli baráti körébe és elvitte Kosztolányi Dezsőhöz. Ezekben a napokban közelebbi kapcsolatba került Nagy Lajossal. Szept. 10. körül Párizsba utazott. Újtát néhány napra Bécsben megszakította. Az út egy részén útitársa Szakasits Árpád volt.

A Nyugat szept. 15-i számában megjelent Ignotus Vers és verselés c. cikke, melynek keretében közölte a *Tiszta szívvel* c. verset és méltatta szerzőjét. A költő a Nyugat szerkesztőjének kitüntető méltatásáról csak Franciaországban szerzett tudomást.

Párizsban először szegedi barátját, Hont Ferencet kereste föl. Első lakása a rue du Vieux Colombier-beli Hôtel du Vaticanban volt. Innen novemberben költözött át a rue de la Huchette-be, a Hôtel de la Huchette lakója lett.

Párizsi tartózkodása idején sokat nélkülözött. Folytatta Bécsben megszokott bohém életmódját. Gyakran megfordult a párizsi magyar emigránsok kedvenc kávéházaiban, a Dôme-ban, Coupole-ban, Closerie des Lilas-ban. Gráber Margittal, Sándor Kálmánnal, Vághidi Ferencsel, Janovits Andrással, Korda Vincével, Pais Györggyel, Cserépfalvi Imrével tartott fenn rendszeres kapcsolatot.

A Kassai Napló nov. 9-i számának híradása szerint Csehszlovákiában Tüzek éneke címmel kötet kiadását tervezte, de ez a kísérlete nem valósult meg.

Nagy lendülettel tanult franciául. Nov. 12-én iktatták be a Sorbonne egyetemi polgárai közé.

Családjával rendszeres levelezést folytatott. Odahaza Makaiék családi élete újabb válságokon ment át.

1926-ban még inkább az anarchista mozgalommal rokonszenvezett. Tagja lett az Union Anarchiste-Communiste-nak.

1927

Az év elején kapcsolatba került az FKP magyar szekciójával. Újra szorosabbra fűzte barátságát régi szegedi ismerősével, Pór Tiborral (Sarló Sándor). Részt vett a párizsi magyar kommunisták különböző megmozdulásain.

Elmélyülten tanulmányozta François Villon költészetét.

Januárban megismerkedett Paul Dermée-vel és Michel Seuphorral, az újonnan alapított Esprit Nouveau c. folyóirat szerkesztőivel.

Márc. 12-én szerepelt az Esprit Nouveau estjén. A folyóirat egyetlen száma az év tavaszán jelent meg. Benne a költőnek egy verse látott napvilágot.

Jún. végén Cagnes-sur-Merbe utazott, egy üdülőfaluba, amely a Rivierán, Nizzától nem messze fekszik. A francia tengerparton közel két hónapot töltött. Júl. 20. után megérkezett Cagnes-sur-Merbe fiatalabbik nővére, Etus is.

A költő augusztus közepén tért haza Magyarországra.

Szept. 28-án iratkozott be a budapesti egyetem bölcsészkarára, s itt két szemesztert járt végig.

Összel Illyés Gyulával és Németh Andorral volt legközelebbi kapcsolatban. A fiatal írókkal zajos összejöveteleket tartottak a Lovag utcában, de a költő a családi viszályok miatt újból albérletbe költözött.

Okt. 9-én jelent meg az első híradás arról, hogy *Nincsen apám se anyám* címmel kötetet akar kiadni.

1928

Jan. 1-én a Napkelet c. folyóirat irodalmi pályázatát hirdetett, amelyen a költő is részt vett. Verseit „Muagerisz” jelige alatt küldte be.

Tavasszal megismerkedett Vágó Mártával, s nagy szerelem szövődött közöttük. Vágó Márta révén szorosabb kapcsolatba került a polgári radikális, ill. liberális körökkel.

Ebben az időben Kecskeméti Pállal és Györggyel, Ignotus Pállal, Illyés Gyulával, Komlós Aladárral, Komor Andrással barátkozott.

Ápr. 20-án újabb híradás jelent meg a sajtóban arról, hogy *Nincsen apám se anyám* címmel kötetet szándékozik kiadni. Szándéka közelebb került a megvalósuláshoz, mert ekkor hozzákezdett előfizetők gyűjtéséhez.

A Diáknyomorenyhító akcióhoz írott, ápr. 21-én kelt kérvénye arról tudósít, hogy ebben az időben nagy nyomorban élt, az Andrassy u. 6. sz. házban albérlésben lakott, és egyetemi alapvizsgájára készült.

Májusban és júniusban részt vett azokon a kirándulásokon, amelyeket Vágó Márta édesapjának baráti köre tett a főváros környéki hegyekre.

Jún. 15-én a Napkelet pályázatára beküldött anyagok közül kiválasztották a versenyre bocsátható költeményeket. A költő versei is a kiválasztott anyagba kerültek.

Július második felében rövidebb időre elszakadt Mártától, aki a Dolomitokba utazott üdülni.

Nyáron megismerkedett a Híd c. folyóirat körül csoportosult fiatalok baráti körével, akik révén közelebb került a Bartha Miklós Társasághoz.

Vágó Márta szeptember elején Bécsen és Zürichen keresztül huzamosabb időre Londonba utazott. Utazásának célja egyrészt népjóléti intézmények tanulmányozása, a szociális gondozói szakma elsajátítása volt, másrészt a lányt szülei ily módon akarták szerelmesétől távol tartani, s így egymás iránti érzelmeiket legalábbis próbára tenni.

Okt. 1-én a költő sógora leköltözött Hódmezővásárhelyre. Előbb a Belvárosi Takarékpénztár tisztviselői kerületének főfelügyelője, egyszersmind a Kereskedelmi Bank ügyésze lett, utóbb pedig a helyi bankfiók társigazgatójaként működött. Jolánnal való házassága válságba került. Ennek ellenére a József nővérek karácsonyra követték Makai Ödönt Hódmezővásárhelyre.

Az év őszén a költő szoros kapcsolatba került a Bartha Miklós Társasággal. A Társaság Értesítőjéről a Századunk novemberi számában rokonszenvező ismertetése jelent meg. Részt vett a Társaság egyik őszi előadássorozatán.

1928-ban megalakult a Magyar Külkereskedelmi Intézet Rt. Vágó József a barátai által alapított intézménybe francia levelezőnek ajánlotta József Attilát.

Dec. 8-án kelt egy kereskedelmi levélnek a költő által készített próbafordítása.

Dec. 14-én rendezték az Írók előadójestjét, amelyet Babits Mihály vezetett be, s amelyen József Attila a maga által előadott verseivel nagy sikert aratott.

1928 végére, 1929 elejére Vágó Márta és József Attila eltávolodott egymástól.

1929

Jan. 15-én volt a Napkelet-pályázat eredményhirdetése. A költő kedvezőtlen elbírálásban részesült.

Jan. 15-én Hódmezővásárhelyre utazott. Onnan jan. 27-én Makóra kirándult. Részt vett az Ady halálának tízéves jubileumán rendezett ünnepségen. Az év elején Szegeden is többször megfordult. Az első kettőhöz hasonlóan, harmadik verseskötete is a szegedi Koroknay nyomdában készült.

Nincsen apám se anyám c. verseskönyve febr. 7-én látott napvilágot.

Febr. 10-én részt vett a Makaiéknál tartott farsangi ünnepségen. Makai Ödön és József Jolán hódmezővásárhelyi tartózkodásuk során elváltak egymástól. Makai Ödön József Etát vette feleségül. Jolán pedig a hódmezővásárhelyi Bányai László felesége lett.

A farsangi ünnepség után a költő Budapestre utazott.

Febr. 18-án részt vett a Bartha Miklós Társaság nagy visszhangot kiváltott Magyar Föld-estjén. A költő itt szerepelt először a nyilvánosság előtt a Társaság tagjaként.

Francia levelezői állását a Magyar Külkereskedelmi Intézet Rt.-nél márc. 9-én foglalta el.

Munkahelye máj. 25-én mondott fel József Attilának. Annak oka, hogy rövid ideig maradt állásban, részben bizonyára az év tavaszán, a Vágó Mártával való végleges szakítás után bekövetkezett idegösszeomlása volt.

Máj. 29-én a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetéhez (MABI) orvosi kivizsgálásra vonatkozó kérvényt intézett. A MABI az orvosi vizsgálat eredményeként neuraszténia gravisszal szanatóriumba utalta. A szanatóriumi pihenésre csak néhány hónappal később került sor.

Nyáron részt vett A Toll c. lap Ady-revizíós vitájában, amelyet Kosztolányi Dezsőnek a lap júl. 14-i számában megjelent írása robbantott ki. József Attila cikkét A Toll aug. 18-i számában közölte.

A Korunk júl. — aug.-i számában jelent meg Nádass József kritikája a *Nincsen apám se anyám* c. kötetről. Ez az írás volt a költő és a marxista folyóirat sokéves kapcsolatának nyitánya.

Szeptember végétől okt. 18-ig József Attila a MABI balatonlellei szanatóriumában üdült.

November közepén Hódmezővásárhelyen tartózkodott.

1929 végétől munkatársa lett az Előrs c., Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztésében megjelenő lapnak.

December elején visszatért Budapestre.

A Nyugat dec. 1-i számában a *Nincsen apám se anyám* kötetről bántó hangú kritika jelent meg Németh László tollából. A költőt a Nyugat részéről ért sérelem volt az egyik oka későbbi, Babits elleni éles, igazságtalan és ránézve is súlyos következményekkel járó támadásának.

1930

Jan. 10-én A Toll c. lapban megjelent *Az Istenek halnak, az Ember él* c. pamfletje Babits ellen, amelyet különlenyomat formájában is terjesztett.

A farsangi ünnepeket febr. 8-án újra Hódmezővásárhelyen, Makaiéknál töltötte.

Márc. 23-án, a magyar fiatalság Ady-ünnepén *Ady emlékezete* c. versével szerepelt.

Ápr. 18-án Hódmezővásárhelyre utazott. Fábián Dániellel közösen máj. 20-ra elkészítették a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba* c. röpiratának végleges szövegét. Máj. 21-én fiatal hódmezővásárhelyi értelmiségiek előtt ismertették a Társaság munkásságát és előadták a röpirat legfőbb programpontjait. Jún. 6-án napvilágot látott a *Ki a faluba* c. röpirat.

Június elején Fábián Dániel és József Attila Szegedre utaztak, és a röpirat terjesztését célzó megbeszéléseket folytattak Buday Györggyel és Bálint Sándorral.

Szept. 1-én Nagy Lajossal és Agárdi Ferencsel — akikkel ekkoriban került szorosabb baráti kapcsolatba — részt vett a nagy budapesti munkástüntetésen.

Ez év őszén tagja lett az illegális kommunista pártnak.

Szept. 14-én kelt az első híradás arról, hogy *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* címmel új verseskötet kiadását tervezi.

1930 őszén kötötte össze életét Szántó Judittal. Először a Margit krt. 46. sz. házban laktak, amelyet József Attila 1930 novemberétől közösen bérelt az ekkor Budapesten tartózkodó Éta nővérel.

Nov. 1-én több társával együtt nyilvánosan bejelentette kilépését a Bartha Miklós Társaságból, tiltakozásul annak jobbratolódása ellen.

Ez év telén bekapcsolódott a Jaurès-munkaközösségbe, amely hivatalosan szociáldemokrata értelmiségiek köre, valójában illegális kommunisták vagy a kommunistákkal szimpatizáló értelmiségiek csoportosulása volt.

Az év végére *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötetének kézírata nyomdakész állapotba került.

Februárban a Jaurès-munkaközösségben felolvasta művészetbölcseleti nézeteinek foglalatát, az *Irodalom és szocializmus* c. szabadelőadást.

Dönts d a tőkét, ne siránkozz c. verseskötetét márc. 18. után nyomtatta ki Müller Lajos nyomdász segítségével, Juhász Árpád nyomdájában. Az első példányokat márc. 21-én kapta kézhez. A nyomdatulajdonos márc. 22-én szolgáltatotta be a köteles példányt a budapesti királyi ügyészségnek. A nyomdászamlát valószínűleg Hatvany Lajos fizette ki.

Ápr. 24-én lett a költő hivatalosan a Jaurès-munkaközösség tagja.

Ez év tavaszán Újpesten és Rákospalotán illegális szemináriumokat vezetett, és kivette részét másfajta illegális pártmunkákból is.

Máj. 6-án kelt a budapesti királyi ügyészség rendelete a nyomozásról a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* kötet ügyében, a *Szocialisták* c. vers ellen osztály elleni izgatás, a *Vastag Margot*-ról szóló Villon-ballada-fordítás ellen szemérem elleni vétség miatt.

A kötet nyomdai kliséit, a nyomdai példányt és a fel nem használt könyvfedeleket a detektívok máj. 8-án vitték el. Máj. 9-én kobozták el a Sándor Pál és József Attila birtokában megtalált példányokat.

Máj. 10-én jelent meg Féja Géza Szélkakas-költők c. írása az Előőrben, amely nagymértékben rontotta a költő erkölcsi hitelét.

Elkobozott kötetek ügyében máj. 11-én hallgatták ki József Attilát, s máj. 12-én vizsgálatot rendeltek el ellene. Jún. 12-én vádirat készült a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* c. kötet előállítói: József Attila, Müller Lajos és Juhász Árpád ellen.

A Sarló és Kalapács júniusi számában megjelent a Magyar Proletárirodalom Platformtervezete, amely József Attiláról azt állította, hogy a fasizmus táborában keresi a kiutat. Ez az írás mélyen lesújtotta a költőt, aki már hosszú ideje aktívan részt vett az illegális munkában, s akit a rendőrség és az ügyészség éppen ebben az időben vont felelősségre verseinek osztályharcos jellege miatt.

Szept. 5-én volt a kötet elleni per nyilvános főtárgyalása a Schadl Ernő-tanács előtt, s a költőt ekkor 8 napi fogházra ítélték, osztály elleni izgatás miatt. A szeméremsértés vádját visszavonták. Az ítélet ellen Mellék Kornél, a költő védőügyvédje fellebbezett.

Szept. 20. körül a költő választ írt a platformtervezetre, és felelt a dokumentum rá vonatkozó elítélő kijelentésére.

Valószínűleg 1931-ben került először pszichoanalitikai kezelésbe. Kezelőorvosa Rapaport Samu lett.

Az év végén Front címmel az illegális párt irányvonalát követő folyóirat indult. Tervezése során a költő neve is szerepelt a számba jöhető szerkesztők között, végül azonban csak munkatársa lett a lapnak.

Dec. 17-én megjelent a Front első száma, s a magyar királyi törvényszék azon nyomban pert indított szerkesztői és munkatársai ellen. A vádat azonban eljuttették, mert bebizonyosodott, hogy a lap nem került el az olvasókhoz.

A *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* c. kötet perében hozott ítélet elleni fellebbezést a költő védőügyvédje dec. 23-án nyújtotta be.

Ebben az évben József Attila és Szántó Judit a Székely Bertalan út 27. sz. alatt laktak.

A Sarló és Kalapács januári számában hozzászólás jelent meg a Magyar Proletárirodalom Platformtervezetéhez. Ez a dokumentum enyhített a platformtervezet élesen elítélő véleményén, és a költőt a proletárirodalom mellett rokonszenvezők közé sorolta.

Febr. 29-én zajlott le a Bartha Miklós Társaságnak az a közgyűlése, amelynek jegyzőkönyve szerint a költő a Társaság Közgazdasági alosztályának vezetője lett. Valószínű tehát, hogy még február elején visszalépett a Bartha Miklós Társaságba.

Márc. 23-án volt a Halálbüntetés Ellenes Szövetség előkészítő ülése. A Szövetség munkájába 1932 tavaszán a költő is bekapcsolódott.

Ezen a tavaszon jelent meg az Új Anthológia, amelybe a szerkesztő, Babits Mihály a költő jóváhagyásával két verset, a *Megfáradt ember* és a *Tiszta szívvel* címűeket válogatta be.

Ápr. 30-án volt a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet fellebbviteli főtárgyalása a Gadótanács előtt, amely az elsőfokú ítéletet helybenhagyta.

Ez év tavaszán József Attila megbízást kapott egy, az illegális kommunista párt irányvonalát követő folyóirat szerkesztésére. A kiadvány egyúttal diákmozgalmi lapnak is készült. Ezt a részét Fejtő Ferenc szerkesztette.

Máj. 31-én megtartották a Halálbüntetés Ellenes Szövetség alakuló ülést, amelyen a költő is részt vett.

Júniusban jelent meg a József Attila és Fejtő Ferenc által szerkesztett Valóság c. folyóirat első és valószínűleg egyetlen száma, amelynek egyik írása, József Attila: *Egyéniség és valóság* c. tanulmánya mozgalmi körökben megbotránkozást keltett. A lap megszűnésének oka valószínűleg az volt, hogy a pártapparátus állást foglalt ellene és megtagadta terjesztését.

Júl. 15-én a budapesti politikai rendőrség letartóztatta Sallai Imrét és Fürst Sándort, az illegális párt vezetőit és statáriális bíróság elé állították őket.

A hír júl. 20–21-én terjedt el. A költő részt vett a statáriumellenes akciók szervezésében, lebonyolításában. Ő maga is gyűjtötte a tiltakozók aláírásait.

Az aláírásokkal teli íveket júl. 27-én sikerült átadni az igazságügyi minisztériumban.

Júl. 27-én József Attila, Ilyés Gyula és Szimonidesz Lajos megfogalmazták a Halálbüntetés elleni röpiratot, amely másnap, júl. 28-án megjelent, s amelynek fellelhető példányait a rendőrség azonnal elkobozta. Megszövegezői ellen a bíróság nemzetgyalászás vádjával eljárást indított.

Szept. 4–11-ig tartott az Írók Gazdasági Egyesületének balatoni íróhete, amelyen József Attila is részt vett.

Szept. 21-én tartották a Halálbüntetés elleni röpirat perének első tárgyalását.

Szept. 27-én zajlott le a költő távollétében a kúriai fellebbviteli tárgyalás a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet ügyében. A tárgyaláson a költő képviselőjében Melléky Kornél védőügyvéd volt jelen. A korábbi tárgyalásokon hozott ítéleteket a Kúria helybenhagyta, de a büntetést három évre felfüggesztette.

Okt. 6-án József Attila levélben versekkel kereste meg Babits Mihályt.

A szept. 27-i kúriai ítéletet a Büntetőtörvényszék Schadl Ernő-tanácsa okt. 17-én jogerősnek nyilvánította.

Okt. 16-án megjelent a *Külvárosi éj* c. versesfűzet.

A Munka c. folyóirat októberi számában Nádass József megtámadta — többek között — József Attilát mint a Társadalmi Szemle munkatársát.

Novemberben Vikár Béla megkísérelt állást szerezni a költőnek a Fővárosi Könyvtárban eredménytelenül.

Dec. 4-én született a költő unokaöccse, Makai Péter. József Attila dec. 6-án leutazott Hódmezővásárhelyre meglátogatni az újszülöttet. Az év utolsó hónapját a vidéki városban töltötte. Rövid időre Szegedre is átutazott.

Részt vett egy hódmezővásárhelyi irodalmi esten, amelyről a helyi újság 1932. dec. 18-án adott hírt. Az új magyar költészetéről tartott előadást.

1933

Jan. 11-én zajlott le a Halálbüntetés elleni röpirat perének újabb tárgyalása.

Jan. 16-án jelent meg az első híradás arról, hogy a költő válogatott és új verseinek gyűjteményét (a későbbi *Medvetánc* kötetet) szándékozik megjelentetni.

Jan. 28-án szociális helyzetére hivatkozva Baumgarten-segélyért folyamodott Babits Mihályhoz, amit később meg is kapott.

Febr. 22-én újabb tárgyalás volt a Halálbüntetés elleni röpirat perében.

Februárban letartóztatták az illegális kommunista mozgalomban résztvevő, Széll Jenő—Birki Ágnes vezette diákcsoportot. Az ügybe véletlenül József Attila is belekeveredett, mert az ugyancsak letartóztatott Kulcsár István orvos lakásán a rendőrség megtalálta a *Lebukott* c., illegálisan terjesztett vers kéziratát.

Februárban jelent meg a Társadalmi Szemlében Pákozdy Ferenc bántó kritikája a *Külvárosi éj* kötetéről. A kritikát a szerző felsőbb pártutasításra írta.

József Attila a harmincas évek elején ismerkedett meg Anton Strakával, a csehszlovák nagykövetség kultúrattaséjával. Kapcsolatuk 1933-ra szoros baráti, munkatársi viszonyná fejlődött.

Ápr. 1-i számában a Nyugat több éves szünet után újra közölt József Attilától verset.

Máj. 7. előtt Magyar estet tartottak a La Fontaine Társaságban, amelyen a költő is szerepelt verseivel.

Május elején zajlott le a „kommunista diákok” perének első tárgyalása.

József Attila az Új Harcos c. folyóirat májusi számában hozzászólt a folyóiratban folyó „népfront-vitához”.

Június közepén részt vett az IGE miskolci íróhetén, amely az íróhét szervezőjének, Pakots Józsefnek hirtelen halála miatt félbeszakadt.

A költő Lillafüredről történt hazautazása után (jún. 19. előtt) Szántó Judit öngyilkossági kísérletet követett el.

Az Új Harcos júniusi számában vitacikk jelent meg, Téglás Ferenc álnévvel, amely rendkívül éles hangon utasította vissza a költőnek a májusi számban írott cikkében foglalt nézeteit.

József Attila és Szántó Judit az év közepén a Korong u. 6. sz. házba költöztek.

1933 végén vagy 1934 elején adhatták ki azt a budapesti pártszervezettől származó utasítást, hogy a költő nem tagja a pártnak, a kapcsolatot meg kell vele szakítani.

1934

Az év elején József Attila és Szántó Judit együttélése súlyos válságba került. A költőt betegségek is kínozták. Ezért úgy döntött, hogy leköltözik Makai Ödönhöz és József Etához Hódmezővásárhelyre. Február végén utazott a vidéki városba.

Márc. 7-én találkozott a Makaiékat meglátogató Móricz Zsigmonddal.

Máj. 17. előtt tartották az „egyetemi hallgatók” perének újabb tárgyalását.

A költő 1934. június végéig Hódmezővásárhelyen tartózkodott. Ezekben a hónapokban szerkesztette *Medvetánc* c. kötetét.

Júl. 1-én érkezett föl Pestre, amikor a lapok közölték a hírt, hogy a szovjet írókongresszusra Illyés Gyulát és Nagy Lajost hívták meg. A költő, aki számított arra, hogy elutazhat a kongresszusra, megbántottságában ezután írta a *Miért nem én?* c., azóta elveszett vagy lappangó tanulmányt.

Az év közepétől közel került a Szocializmus c. folyóirat értelmiségi köréhez, amelynek vezetője a Szociáldemokrata Párt vezetésében szerepet játszó Mónus Illés volt.

Szeptemberben Illyés Gyula a Válasz nevében verset kért a költőtől, de ő a kérést visszautasította.

Novemberben a Szocializmusban megjelent *A szocializmus bölcselete* c. írása, amely a folyóirat körére jellemző szellemi irányultság jegyeit viselte magán.

Nov. 9. előtt tartották a „kommunista diákok” perének újabb tárgyalását.

A Toll nov. 15-i száma Tiszta szívvel címmel hirdette a költő hamarosan megjelenő válogatott és új verseinek gyűjteményét.

Nov. 21-től a hirdetésekben már a *Medvetánc* cím szerepelt.

A *Medvetánc* december elején jelent meg.

Jan. 17-én a Baumgarten-alapítvány kuratóriuma közölte a költővel, hogy irodalmi működéséért ezerpengős ún. „kisdíjat” kapott.

Január végén Thomas Mann Magyarországon járt. A költő valószínűleg jan. 27-én Hatvanyéknál találkozott először a német íróval.

Márc. 22-én Illyés Gyulát és Szimonidesz Lajost fölmentették a Halálbüntetés elleni röpirat perében, József Attilát a bíróság 200 pengő bírság kifizetésére ítélte.

Ez év tavaszától kezdve a költő Gyömrői Edithez járt pszichoanalitikai kezelésre.

Gömbös Gyula miniszterelnök reformdemagógiájával megtévesztette a magyar írók egy részét, akik 1935 tavaszán a Gömbös-féle jobboldali reformpolitika támogatására Új Szellemi Frontba tömörültek.

József Attila május elején két cikkben is szembe fordult az Új Szellemi Fronttal. Ignótus Pállal, aki szintén aktív harcot folytatott a tömörülés ellen, ekkoriban — több éves elhidegülés után — újra közel kerültek egymáshoz.

Aug. 11-én közösen bejelentették, hogy az építőmunkássztrájkban résztvevő egy-egy munkás családjának ellátását a sztrájk időtartamára magukra vállalják. Akciójukhoz másnap Illyés Gyula is csatlakozott.

Aug. 14-én a költő először szerepelt verseivel a magyar rádió műsorában.

Aug. 16-án Hódmezővásárhelyre utazott Ádám nevű unokaöccsének születése alkalmából.

Aug. 25—28. között zajlott le az írók látogatása a hódmezővásárhelyi tanyavilágban. Az itt-tartózkodó költő találkozott a programon résztvevő írókkal.

Augusztus végén tért vissza Budapestre.

Az év második felében Ignótus Pállal közösen elhatározták, hogy irodalmi folyóiratot alapítanak. Tervezgetésükbe belevonták Fejtő Ferencet, majd Hatvany Bertalant is. A költő ajánlatára Cserépfalvi Imrét kérték fel a folyóirat kiadására.

Szeptember végén a leendő szerkesztők és belső munkatársak Cserépfalvi Imrével közösen értekezletet tartottak a folyóirattal kapcsolatos konkrét teendők megbeszélésére.

1935 ősze a folyóirat megjelenésének előkészítésével telt el. József Attila és Ignótus Pál dec. 27-én kötötték szerződést Cserépfalvi Imrével arról, hogy megindítják a Szép Szó c. folyóiratot.

Ez év őszén József Attila és Vágó Márta újra közeli kapcsolatba kerültek egymással.

1936

Januárban a költő újra Baumgarten-jutalmat kapott.

Jan. 29-én fellépett a Magántisztviselők Szövetségének irodalmi estjén.

1936 telén Bak Róbert átvette Gyömrői Editől József Attila kezelését.

Február végén megjelent a Szép Szó első, márciusi száma.

Ápr. 3-án szerepelt József Attila másodszer a magyar rádió műsorában.

Májusban jelent meg a Szép Szó könyvnapj száma, amelynek élén József Attila: *A Dunánál* c. verse állt.

1936 első felében megjelent az Anton Straka által szerkesztett Cseh és szlovák költők antológiája. A kötetben szereplő cseh költők verseinek fordításában a költő aktív részt vállalt. Jún. 24-én a kötetet a prágai rádió bemutatta, és méltatta József Attila fordítói munkáját is.

Júl. 5-én a Brassói Lapok közölte Molnár Tibornak a költővel június végén Budapesten készített interjúját.

József Attila nyáron végleg elszakadt Szántó Judittól.

Augusztus elejétől néhány hetet Balatonszárszón töltött Etus nővére családjának vendégként.

Szeptemberben visszatért Budapestre.

Élete utolsó idejében viszonylag sűrűn változtatta lakóhelyeit. 1936 őszén először a Szentkirályi u. 6., majd a Váci u. 4., azután a Teréz krt. 48. sz. alatt lakott.

Októberben Szabó Lőrinc javaslatára bevásárolták a La Fontaine Irodalmi Társaságba.

Dec. 11-én szerepelt verseivel harmadszor a magyar rádió műsorában.

Decemberben személyes kapcsolatba került Bartók Bélával.

1936 karácsonya előtt jelent meg utolsó verseskönyve, a *Nagyon fáj*. A költőt nagyon lehangolta az a tény, hogy verseinek ezúttal sem volt közönségsikere.

Cserépfalvi Imre nem értett egyet a Szép Szó irányvonalával, ezért többszöri sikertelen kompromisszumkísérlet után, 1936 végén elzárkózott további kiadásától. A folyóiratot a következő év elejétől kezdve Dormándi László adta ki.

Az év végén a költő idegösszeroppanás következményeképpen a Siesta szanatóriumba került. Az újév első napjait is a szanatóriumban töltötte.

1937.

Jan. 13-án Thomas Mann a Szép Szó íróinak meghívására Magyarországra érkezett, és még aznap este részt vett a Magyar Színházban a tiszteletére rendezett felolvasó esten. József Attila erre az alkalomra írott, *Thomas Mann üdvözlése* c. ünnepi ódájának előadását a Belügyminisztérium — valószínűleg a vers utolsó sora miatt — megtiltotta.

Febr. 5-én a költő nyilvános vitát folytatott a Cobden Szövetségben Németh Andorral a költő és a kritikus viszonyáról.

Februárban ismerkedett meg szerelmes versei utolsó sorozatának ihletőjével, Flórával.

Febr. 16-án elhunyt sógora és volt gyámja, Makai Ödön.

Februárban állásért folyamodott a Magyar Papíripap Rt.-hez. Tisztviselőként akart elhelyezkedni. Ez alkalomból, folyamodványa mellékleteként írta rövid önéletrajzát, amelyet a Szép Szó halála után *Curriculum vitae* címmel közölt.

Az év elején rövid ideig Ignotus Pálnál lakott, a Szamos utcában.

Március végén szemérem elleni vétség címén Tersánszky Józsi Jenővel és Ignotus Pállal együtt bíróság elé állították, amiért a Szép Szó közölte a regényíró Kakuk Marci hősnőszécs c. írását.

Májusban megjelent a Szép Szó könyvnapki különszáma, amelyet József Attila *Hazám* c. szonettciklusa vezetett be.

Tavasszal Cserépfalvi Imre biztatására vállalkozott arra, hogy részt vesz az Európai költők antológiája c. versgyűjtemény szerkesztésében és anyagának fordításában.

1937 júliusának második felében következett be a költő utolsó, tragikus idegösszeomlása.

Benedek László ideg orvos Ignotus Pállal és Hatvany Bertalannal való konzultáció után a Siesta szanatóriumba utalta be a beteget, aki így júl. 20. körül valószínűleg már a szanatórium lakója volt.

Megbetegedését és szanatóriumi kezelését barátai eltitkolták, de az esemény 1937. aug. 12-én mégis kitudódott.

Ez év nyarán és őszén Anton Straka és a csehszlovákiai magyar írók segítségével, Nádass József szervezésében előkészítették a Szép Szó csehszlovákiai előadó körútját, amelyen az eredeti tervek szerint József Attila is részt vett volna.

A költő utolsó magyarországi rádiószereplése életében okt. 1-én volt.

A Szép Szó csehszlovákiai körútjáról az első híradás az Új Szellem c. prágai lap okt. 1-i számában jelent meg. Ignotus Pál, Fejtő Ferenc, Nádass József és Remenyik Zsigmond először okt. 15-én, Pozsonyban léptek föl. Az esemény jelentőségét az Új Szó azzal

igyekezett hangsúlyozni, hogy okt. 15-i számában több, a Szép Szóval kapcsolatos közlemény jelent meg, köztük József Attila utolsó, életében megjelent prózai írása, *A mai költő feladatai*.

A Szép Szó írói okt. 16-án szerepeltek a pozsonyi rádió magyar adásában, és ez alkalmából előadták József Attila *A Dunánál* c. ódáját is. A Szép Szó prágai hivatalos fellépése okt. 20-án történt.

József Attila nov. 4-én elhagyta a Siesta szanatóriumot, és Jolán nővére kíséretében leutazott Balatonszárszóra. Nővérei, a költő orvosának, Bak Róbertnek levélbeli utasításait követve igyekeztek tartani a lelket testvérükben.

Dec. 4-én akarták megrendezni a Magánalkalmazottak Szövetsége szervezésében a Szép Szó miskolci előadását, amelyen József Attila is szerepelt volna.

Csehszlovákiai barátai úgy tervezték, hogy 1937 végén meghívják a költőt a Tátrába, hogy gyógyulását elősegítsék.

Budapesti barátai azt tervezték, hogy ha a költő állapotában javulás áll be, lektori állást biztosítanak számára a Pantheon Kiadóban.

A Baumgarten-alapítvány kuratóriuma nem hivatalosan közölte a költő hozzátartozóival, hogy ebben az évben oda akarják ítélni a költőnek a Baumgarten-díjat. A költőt azonban nővérei nem akarták az egyelőre bizonytalan hírrel nyugtalanítani.

Dec. 2-án barátai: Hatvany Bertalan, Ignótus Pál, Fejtő Ferenc, Remenyik Zsigmond, Bak Róbert autóval meglátogatták, hogy személyesen meggyőződjenek róla, beállott-e állapotában kedvező változás, és hogy sorsára vonatkozó terveikkel, ígéreteikkel életkedvet öntsenek a megtört költőbe.

József Attila 1937. dec. 3-án 19 óra 35 perckor a balatonszárszói állomáson öngyilkosságot követett el. A lassan mozgásba lendülő 1284. sz. tehervonat 1963—1964. sz. kocsija közé bújott, és a vonat halálra gázolta.

Temetése 1937. dec. 5-én volt a balatonszárszói temetőben.

MUTATÓK

A JELEN KÖTETBEN NEM KÖZÖLT CIKKEK JEGYZÉKE

- Pérelly Imre*: Előszó. Magyar Írók. Bp. 1927. máj. — 29.
A „Nyugat” május 16-iki száma megjelent. Ellenzék (Kolozsvár) 1928. máj. 21. — 14.
(Hétfői mell.)
Fiatal írók előadóestje. Magyar Hírlap 1928. dec. 1. 10.
Irodalmi vitaest. Magyar Hírlap 1929. febr. 20. — 9.
Új magyar költők. Újság (Az Újság Vasárnapja) 1929.
Lapalji jegyzetek a Megfáradt ember és az Istenem c. versekhez. Új Magyar Föld 1929.
júl. aug. szept. 17. és 42.
Szentimrei Jenő: Fialat Magyarok. Erdélyi Helikon 1929. okt. 645—647.
Németh Andor: Osvát Ernő temetése. A Toll 1929. nov. 10. — 17—19.
Lapalji jegyzet a Favágó c. vershez. Népszava 1930. dec. 21. 20.
[*Kálmán József*] *K. j.*: Nincsen apám, se anyám. Horizont (Párizs) 1930. 4. sz. 29—30.
Kessler-Balogh Edgár: A magyar ifjúsági mozgalmak Csehszlovákiában. Erdélyi Helikon
1931. febr. 139—141.
Jegyzet a Tiszta szívvel c. vershez. A Brassói Lapok Nagyvilág c. mellékletében. 1932. jún.
19. 4.
Új könyvek. Szocializmus 1932. nov. 8.
Transsylvania: Literatura maghiară. Stânga 1932. dec. 25.
Megkezdődött a Palota-Szállóban a magyar írók kongresszusa. Reggeli Hírlap (Miskolc)
1933. jún. 11. 3—4.
Baróti Dezsdő: Juhász Gyula. Szeged 1933. 59.
Junge und jüngste Lyrik. Pester Lloyd 1934. jún. 5. — 6.
Lóránth László: Írók ünnepe: a könyvnap. Új Magyarország 1934. jún. 24. — 4.
Új magyar líra. Literatura 1934. júl. 15. 217.
Új Magyar Líra. Bp. 1934. [A költő életrajzi adatai] 82.
A Baumgarten Ferenc irodalmi alapítványból most osztották ki az 1935. évi díjakat és
jutalmakat. [Fényképalírás] Tolnai Világlapja 1935. jan. 30. 4.
Törösi Géza: Magyar költők románul, román költők magyarul. Erdélyi Szemle 1935.
12. 13. sz. 6.
Dr. Buday György: A Szegedi Fialatok. Erdélyi Fialatok 1935. őszi (3.) sz. 96—99.
Féja Géza: Az élők élén. Párisi Magyar Évkönyv 1935.
Lovas Sándor: Plim, plim és nyia prr! Pesti Futár 1936. febr. 15. 10—13.
A „Szép Szó” első száma. A Toll 1936. febr. 28. 50.
Szépszó. A Könyv 1936. márc. 4.
„Szép Szó” 4—5. száma megjelent. A Toll 1936. jún. 25. 159.
Nyilatkozik a „Szép Szó” két szerkesztője: az íróknak konkrétan is helyt kell állani elveiért.
Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz) 1936. júl. 9. 4.
Mai magyarok régi magyarokról. Korunk 1936. júl. aug. 688—689.
Lángoló emberletek. Mai magyarok régi magyarokról. Literatura 1936. jún. 15. 191.
A Szép Szó szeptemberi száma... A Toll 1936. szept. 10. — 188—189.

- Náluk és nálunk. Aron Cotruş: Gyárban; Hidas Antal: Szovjetgyárban; Aron Cotruş: A bányász; Hidas Antal: Szovjetbányász. *Sarló és Kalapács* 1936. nov. 1. — 10.
- Fiatalköltők. *Újság* 1937. márc. 28. — 60.
- Sándor László: Cseh és szlovák költők anthológiája. *Korunk* 1937. márc. — 276—278.
- Kovács József*: Kiss Jenő eltévedése. *Korunk* 1937. ápr. — 377—379.
- Rosszindulatú cikk „Ignazio Balla” tollából egy olasz lapban, a magyar irodalomról. *Új Magyarország* 1937. jún. 21. — 11.
- Sándor László: E. B. Lukács magyar versfordításai. *Korunk* 1937. jún. — 571—572.
- Németh Andor: Látogatás József Attilánál. *Magyar Nap* 1937. szept. 9. — 3.
- A „Szép Szó” írói a pozsonyi rádióban. *Prágai Magyar Hírlap* 1937. okt. 16. — 8.
- A Szép Szó írói Pozsonyban. *Prágai Magyar Hírlap* 1937. okt. 17. — 8.
- József Attila borzalmas halála. *Debreczen* 1937. dec. 5. — 7.
- József Attila, a kiváló költő halálragázoltatta magát a vonattal. *Friss Újság* 1937. dec. 5. — 6.
- A vonat elé vetette magát József Attila, a meghasonlott lelkű fiatal költő. *Hírlap (Arad)* 1937. dec. 5.
- Vonat elé vetette magát József Attila, a híres magyar költő. Halálra roncolták a mozdony kerekei. *Kassai Újság* 1937. dec. 5. — 11.
- Borzalmas módon vetett véget életének egy kiváló fiatal költő. *Kis Újság* 1937. dec. 5. — 3.
- József Attila öngyilkosságot követett el. *Magyar Újság (Pozsony)* 1937. dec. 5. — 7.
- József Attila a vonat elé vetette magát. *Magyar Újság (Cluj—Kolozsvar)* 1937. dec. 5. — 8.
- Öngyilkos lett egy magyar költő. *Napló (Subotica—Szabadka)* 1937. dec. 5. — 2.
- Tragischer Tod eines hochtalentierten Dichters. *Neues Politisches Volksblatt* 1937. dec. 5. — 4.
- József Attila, a jónevű író és költő Balatonszárszón a vonat elé vetette magát. *Somogyi Újság* 1937. dec. 5.
- József Attila költő a vonat elé vetette magát. *Szegedi Friss Újság* 1937. dec. 5. — 4.
- József Attila, az ismert költő a vonat elé vetette magát. *Szegedi Új Nemzedék* 1937. dec. 5. — 6.
- Csendes temetése volt vasárnap délután József Attilának. *A Reggel* 1937. dec. 6. — 3.
- József Attila a vonat elé vetette magát, amely testét darabokra tépte. *Brassói Lapok* 1937. dec. 6. — 2.
- Das Begräbnis von Attila József. *Budapester Montags-Zeitung* 1937. dec. 6. — 3.
- A vonat elé vetette magát egy fiatal magyar író. *Déli Hírlap (Timisoara—Temesvár)* 1937. dec. 6. — 3.
- Eltemették József Attilát. *Délmagyarország* 1937. dec. 7. — 6.
- Öngyilkos lett és meghalt József Attila. *Ellenzék (Cluj—Kolozsvar)* 1937. dec. 7. — 7.
- Eltemették az öngyilkos József Attilát. *Kassai Újság* 1937. dec. 7. — 8.
- Boldizsár Iván*: Füllött este József Attilával. *Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz)* 1937. dec. 7. — 4.
- Egyszerű temetés Balatonszárszón. *Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz)* 1937. dec. 7. — 3.
- Eltemették József Attilát. *Napló (Oradea—Nagyvárad)* 1937. dec. 7. — 10.
- József Attilát... *Pesti Hírlap* 1937. dec. 7. — 11.
- Az utolsó hét hírei. *Dunántúli Néplap (Szombathely)* 1937. dec. 11. — 4.
- Öngyilkos lett egy költő. *Igazság* 1937. dec. 11. — 6.
- József Attila halálára. (Részletek Nádasz Józsefnek a pozsonyi Magyar Újságban 1937. dec. 7-én megjelent cikkéből.) *Napló (Oradea—Nagyvárad)* 1937. dec. 11. — 9.
- József Attila-emlékeket Pozsonyban kedden. *Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz)* 1937. dec. 14. — 4.
- Hírek. *Magyar Világ* 1937. dec. 15. — 7.
- Folyóirat-szemle. *Magyar Lapok* 1937. dec. 18. — 9.
- József Attila: Hazám. *Szabad Szó (Párizs)* 1937. dec. 18.
- Nagy Lajos*: A másik hat író élete... *Csütörtök* 1937. karácsony — 3—4.

- Katona Jenő*: Egy költő halálára. *Heti Újság* 1937. dec. — 14.
- Sértő Kálmán*: Levél a határon túlról. *Amerikai Magyar Világ* (New York) 1937. dec. 27. — 9.
- József Attila. *Új Szó* 1937. dec. — 22.
- Magyar folyóiratok: Szép Szó, Szocializmus. *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. jan. 5. — 2.
- Megjelent a Szép Szó új száma. *Brassói Lapok* 1938. jan. 9. — 19.
- A budapesti folyóiratok sorozatos előadásokat rendeznek a vidéki városokban. *Új Magyarország* 1938. jan. 10. — 2.
- Magyar főiskolások — József Attila emlékének. *Magyar Nap* (Moravská Ostrava Přívoz) 1938. jan. 13. — 4.
- Hatvany Lajos*: Az új szellemi fronttól — a márciusi frontig. *Magyar Hírlap* 1938. jan. 16. — 19.
- József Attiláról. [Ignotus Pálnak a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában megjelent cikkéből kiemelt részlet.] *Magyar Hírlap* 1938. jan. 16. — 21.
- Napirend. *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. jan. 16. — 4.
- József Attila emlékezete. *Népszava* 1938. jan. 16. — 8.
- Kiosztották a Baumgarten-alapítvány évdíjait és jutalmait. *Újság* 1938. jan. 19. — 7.
- Kemény István dr.*: Irodalmi beszámoló 1937-ből. *Független Újság* 1938. jan. 15 — 22. — 9.
- (*M. N.*): Magyar kultúrest prágai katonáknak. *Híd* (Subotica—Szabadka) 1938. jan. — 24.
- József Attila-emlékest Pozsonyban. *Híd* (Subotica—Szabadka) 1938. jan. — 24.
- *szky*: Mit olvasnak a szlovenszkoí magyar főiskolások? *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. febr. 1. — 4.
- Magyar folyóiratok. *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. febr. 2. — 4.
- Szenes Erzsé*: Egy új magyarországi költő. *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. febr. 6. — 10.
- József Attila emlékére rendezett... *Makói Független Újság* 1938. febr. 6. — 4.
- Autogrammot adnak a Szép Szó írói a József Attila emlékünnepeken. *Makói Újság* 1938. febr. 6. — 2.
- Szép Szó. József Attila emléke. *Makói Független Újság* 1938. febr. 8. — 1.
- József Attila emlékünnepe Makón. *Makói Újság* 1938. febr. 8. — 1 — 2.
- Szenczei László*: Válasz. *Erdélyi Helikon* 1938. febr. — 148.
- Szélpál Árpád*: A béke és szabadság költői. *Népszava* 1938. márc. 13. — 17.
- Megjelent az Új Hang irodalmi és társadalmi folyóirat első száma. *Szabad Szó* (Párizs) 1938. márc. 19. — 2.
- Lapalji jegyzet a Mondd, mit érlel... c. vers közléséhez. *Híd* (Bp.) 1938. márc. — 3.
- Dr. Clauser Mihály*: József Attila irodalmi munkássága. *Szép Szó* 1938. márc. — 192 — 193.
- Méliusz József*: Magyarok Prágában. *Szabad Szó* (Párizs) 1938. ápr. 9. — 7.
- Szép emlékestet tartott... *Magyar Nap* (Moravská Ostrava Přívoz) 1938. ápr. 13. — 10.
- József Attila emlékest Losoncon. *Magyar Újság* (Pozsony) 1938. ápr. 13. — 10.
- Méliusz József*: Faludy György. *Szabad Szó* (Párizs) 1938. máj. 21. — 6.
- József Attila posztumusz műfordítása. *Független Színpad* 1938. ápr. máj. — 8.
- Balogh Edgár*: Ezeréves magyar riadalom. *Híd* (Subotica—Szabadka) 1938. máj. — 141.
- Pákozdy Ferenc*: Fehér Torony. *Magyar Élet* 1938. jún. — 20 — 22.
- Miért kellett meghalnia József Attilának. *Pesti Szemle* 1938. aug. 26.
- Faludy György*: József Attila emlékére. In: *F. Gy.: A pompeji strázsán*. Bp. 1938. 67 — 70.
- Márai Sándor*: József Attila. In: *M. S.: A négy évszak*. Bp. 1938. 42.
- Némegy Gyula*: Juhász Gyula és József Attila kiadatlan versei a szegedi Juhász-múzeumban. *Színházi Magazin* 1939. febr. 26. — 30 — 31.
- Két új József Attila kompozíció. *Népszava* 1939. márc. 9. — 6.
- A finnek himnusza. József Attila fordítása. *Független Magyarország* 1939. dec. 4. — 5.
- „Erős vár a mi Istenünk”. *8 Órai Újság* 1939. dec. 4. — 5.
- Új Idők Lexikona. Bp. 1939. 14. köt. 3555.
- Lesznai Anna*: Meredek út. *Nyugat* 1939. febr. — 121 — 123.

- Jánossy Gábor*: „Fiaim csak énekeljetek”. Újság 1940. febr. 16. — 3.
Az idén jelenik meg a legtöbb könyv a betű ünnepén. Kis Újság 1940. jún. 3. (esti kiad.) 5.
- József Jolán: József Attila élete. 8 Órai Újság 1940. jún. 6. 2.
(*g. a.*): József Jolán: József Attila élete. Esti Kurir 1940. jún. 14. 6.
József Jolán: „Az angyalok sosem esznek, mégis gyönyörűek lesznek”. Film, Színház, Irodalom 1940. 12. sz. 18.
- Tatay Sándor*: József Attila élete. Magyar Élet 1940. júl. 11 12.
[*Stern Emil*] *Fekete Béla*: József Jolán: József Attila élete. Híd (Subotica Szabadka) 1940. — 325—326.
- Brezány, A.*: Attila József. Nové Slovo 1939/1940. 9 10. sz. 245 249.
József Jolán: József Attila élete. Esti Kurir 1941. jún. 4. 6.
Diákoknak húsz fillér, professzoroknak egy pengő. Esti Kurir 1941. jún. 4. 7.
József Attila: Költészet és nemzet. Esti Kurir 1941. júl. 30. 6.
József Jolán: Pesti hajnal, szárszói alkonyat. Független Magyarország 1941. aug. 18. 2.
Sömjén Endre: A „bolond örökös” dala. Magyar Nemzet 1941. okt. 10. 9.
Kállai Gyula: „A proletár utókoré...” Kanadai Magyar Munkás 1941. 36. sz. Galamb Ödön: Makói évek. Esti Kurir 1941. dec. 19. 6.
Keresztury Dezső: Junges ungarisches Schrifttum. Pester Lloyd 1941. dec. 25.
Karácsony Sándor: József Attila. In: A könyvek lelke. Bp. 1941. 200—201.
Magyar irodalmi ismeretek. Legújabb irodalmunk. Munkács 1941. 198.
Nagyfalussy Jenő: Gondolatok az esztétikáról. Mai Könyv. Bp. 1941. 42—43.
Németh László: Nincsen apám, se anyám. In: N. L.: Készülődés. A Tanú előtt. I. Bp. 1941. 171—173.
- Lapalji jegyzet József Attila Smá Jiszróel c. verséhez. Magyar zsidó évkönyv. Szerk. Komlós Aladár. Bp. 1941. 107.
- Megalakult a József Attila-émlékbizottság. Magyar Nemzet 1942. jan. 18. 9.
József Attila est és matiné. Újság 1942. jan. 27. 8.
József Attila-est. Kis Újság 1942. jan. 28. (esti kiad.) 7.
Juhász Géza: „Az is bolond, aki poeta lesz Magyarországon”. Tiszántúl 1942. febr. 1. 7.
József Attila-est. Kis Újság 1942. febr. 5. (esti kiad.) — 7.
József Attila-est. Kis Újság 1942. febr. 7. (esti kiad.) — 3.
József Jolán: Ilyen siker még nem volt itt, Nagyváradon sem... Független Magyarország 1942. márc. 2. — 5.
- Erdélyi Lajos*: Szabadság és költészet. Népszava 1942. márc. 22. 14.
József Attila emlékest. Kis Újság 1942. ápr. 25. (esti kiad.) 6.
József Attila-est. Független Magyarország 1942. ápr. 26.
A József Attila-emlékest... Kis Újság 1942. ápr. 29. (esti kiad.) 6.
A Híd legújabb számának... Tiszántúl (Debrecen) 1942. máj. 2. — 4.
A Kelet Népeinek, Móricz Zsigmond lapjának... Tiszántúl (Debrecen) 1942. máj. 2. — 6.
Vihar Béla: Haza a száműzetésben. 1942. máj. 23. Sepetovka. In: V. B.: A szerelem születése. Bp. 1958. — 31.
- Ének a Semmiről [Kosztolányi Dezső c. kritika szövegváltozata]. Népszava 1942. szept. 13. — 11 12.
„Adj emberséget az embernek, / Adj magyarságot a magyarnak”. Független Magyarország 1942. nov. 3. — 5.
Diákok balladaestje. Népszava 1942. nov. 19. 7.
Benedetto Croce: Un fiore di poesia. La Critica 1942. nov. 20.
„Őrzők, vigyázzatok a strázsán”. Népszava (A Népszava Vasárnapja) 1942. nov. 29. — 11—12.
- József Attila emlékmatiné. Kis Újság 1942. dec. 4. (esti kiad.) 7.
Kegyeletos megemlékezés József Attila sírjánál. Újság 1942. dec. 9. — 5.
Erdélyi József: József Attila mint trójai faló. Egyedül Vagyunk 1943. jan. 29. — 7.

- Gagybátori E. László*: Új magyar líra németül. Magyar Csillag 1943. jan. 49-51.
Ernyei György: „Akinek világos gondolatai vannak, annak világosak a mondatai is”.
 Születésnap-i beszélgetés Balassa József professzorral. Újság 1943. febr. 14. 19.
 József Attila-plakett. Népszava 1943. márc. 24. 4.
Sajben András: Az író ne politizáljon? Magyar Nemzet 1943. ápr. 22.
 Lengyel kultúra magyar kultúra! Kis Újság 1943. nov. 26. (esti kiad.) 6.
 Benedetto Croce József Attiláról. Népszava 1943. dec. 19. 19.
 József Attila. Legújabb Lexikon. Bp. 1943. 767.
Szakasits Árpád: A költő és a munkás. In: A munkás könyve. Bp. 1943. 37-41.
Révész Mihály: A költő és a munkások. In: A munkás könyve. Bp. 1943. 66-73.
 Petőfi, József Attila, Fazekas, Arany versei a „mesterségek dicséretén”. Kis Újság 1944.
 jan. 20. (esti kiad.)
 A Vajda János Társaság. Kis Újság 1944. febr. 9. (esti kiad.) 7.
 A Vajda János Társaságban... Kis Újság 1944. febr. 26. (esti kiad.) 7.
 Villon und Ungarn. Ungarn (Drezda Budapest) 1944. febr. 143.

A JEGYZETEKBEN KÖZÖLT, IDÉZETT CIKKEK JEGYZÉKE*

(Zárójelben, dőlt betűvel jelöljük a cikket közlő jegyzet sorszáját.)

- [Hír a Stefánia Szövetség irodalmi estjéről.] Makói Reggeli Újság 1922. dec. 12. (38.)
Eltévedt versike. Dongó (A Makói Reggeli Újság mell.) 1923. máj. 20. — 1. (38.)
Fényes Samu: A kurzus az állam. Diogenes 1924. aug. 2. — 24. (61.)
Szabó Lőrinc: Hetivásár, házikenyér, kultúra és irodalom a paprika és szalámi városában.
Az Est 1924. okt. 19. — 6. (38.)
[József Attila Tiszta szívvel c. verséről.] Szegedi Új Nemzedék 1925. ápr. 7. — 2. (52.)
[Erg Ágotin] Ergotin Ágotin: Rádió doktor ötletei. Színház és Társaság 1925. dec. 28. —
8—9. (38.)
Írók előadóestje. (1928. dec. 14.) It 1969. 3. sz. 574—575. (80.)
Zsolt Béla: Az Ady-ankét vége. A Toll 1929. aug. 25. — 8. (267.)
[A Nincsen apám se anyám kötet hirdetése.] Előőrs 1930. jan. 4. — 9. (108.)
[Lapalji jegyzetek az Ákácok c. vershez.] Ákácok. Népszava 1930. dec. 12. — 2. (153.)
[L. I. megjegyzése József Attila: *Fiatalságunk és a népművészet* c. cikkéről.] Széphalom
1932. jan.—márc. — 29. (151.)
[Életrajzi jegyzet.] Új Anthológia. Bp. 1932. 150. (172.)
Eugène Katona: La jeunesse hongroise dans la littérature contemporaine. Nouvelle Revue
de Hongrie 1933. júl. — 715. (212.)
[Sértő Kálmánnak Kosztolányival készített interjúja.] Új Magyarország 1934. nov. 18.
5—6. (240.)
Korvin Sándor: Magyar könyv az öngyilkosságról. Korunk 1935. márc. — 211. (607.)
Sértő Kálmán: Ceruzasorok költőinkről. Új Magyarország 1935. szept. 7. — 11. (428.)
Fejtő, Franjo: Iz madzarskoga knjizevnog svijeta. [A magyar irodalmi világból.] Hrvatska
Revija (Zagreb) 1936. 12. sz. 668. (302.)
[Ignotus Pál József Attiláról.] Az új magyar írók nyilatkozata olvasmányaikról.
Független Újság (Cluj—Kolozsvár) 1937. jan. 9. — 7. (303.)
Ignotus Pál: A „Szép Szó”. Új Szellem (Prága) 1937. ápr. 15. — 9. (367.)
Lukács Imre: Új magyar költők. Korunk 1937. ápr. — 375—377. (244.)
A magyar könyvnap keresztmetszete. Új Szellem (Prága) 1937. jún. 1. — 12. (367.)
Ignotus Pál: Eliszaposodott irodalom. Szép Szó 1937. júl. — aug. — 63. (495.)
[A Szép Szó csehszlovákiai körútjáról.] Új Szellem (Prága) 1937. okt. 15. — 2. (367.)
Gál István: Egy óra Ignotus Pállal. Új Szellem (Prága) 1937. okt. 15. — 3—5. (367.)
Úr György: A kukoricaesősz útnak indul. Napló (Nagyvárad) 1937. dec. 11. — 9. (881.)
Bán Oszkár: Ma és holnap. Amerikai Magyar Világ 1937. dec. 20. — 9. (471.)
[Katona Jenő: Egy költő halálára c. cikkének bevezetője.] Heti Újság 1937. dec. 25. — 14.
(457.)
K. A. (Kárpáti Aurél): Budapest — a legújabb költészet tükrében. Pesti Napló 1937. dec.
31. — 3. (674.)

*Csak azokat a cikkeket tüntetjük fel a jegyzékben, amelyek 1945 előtt íródtak, és egyértelműen utalnak József Attila személyére.

- [Életrajzi összefoglaló József Attiláról.] *Az Est Hármaskönyve* 1938. Bp. 1937. dec. — 73. (572.)
- [A József Attila-különszám bejelentése.] *Szép Szó* 1937. dec. — 387. (524.)
- [Öt író József Attiláról.] In: *Kóhalmi Béla: Az új könyvek könyve*. Bp. 1937. 48., 142., 178., 195., 350. (304.)
- Hollós Korvin Lajos: Freskók (Ismerőseim) IV.* 1937. In: *Fütyentés a sötétben*. Bp. 1965. 64. (497.)
- Ignotus Pál: József Attiláról.* *Magyar Hírlap* 1938. jan. 16. — 21. (533.)
- [Szerkesztői megjegyzések a Curriculum vitae előtt.] *Szép Szó* 1938. jan. febr. — 3. (524.)
- [Két lapalji jegyzet a „Kiadatlan versek” rovatban.] *Szép Szó* 1938. jan. febr. — 125., 127. (545.)
- [A József Attila-émlékest meghirdetése „A Szép Szó Hírei” között.] *Szép Szó* 1938. jan. — febr. — 128. (545.)
- Fejtő Ferenc: Makói beszélgetés.* *Népszava* 1938. febr. 13. — 4. (567.)
- Méliusz József: Straka Antal, a dunai népek közeledésének úttörője.* *Független Újság (Cluj—Kolozsvár)* 1938. márc. 5. — 4. (218.)
- [József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára c. cikk fényképmellékletének aláírása.] *Társadalmunk* 1938. márc. 11. — 7—8. (594.)
- Cserépfalvi Imre: Volt-e „botrány” József Attila körül? Esti Kurir* 1938. márc. 13. — 9. (594.)
- Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső.* Bp. 1938. 295. (283.)
- Radnóti Miklós: Első ecloga.* (1938) In: *Radnóti Miklós összes versei és műfordításai*. Bp. 1970. 141. (659.)
- Veres Péter: Az író és a testi munka.* *Nyugat* 1939. márc. — 206. (815.)
- Szép-pál Árpád: Kis antológia munkásköltők verseiből.* *Népszava Naptár* 1939. — 82. (651.)
- [József Jolán: József Attila élete c. könyvének hirdetése.] *Színházi Magazin* 1940. jún. 9. — 44. (684.)
- Kázmér Ernő: A mai magyar irodalom.* *Srpski Književni glasnik* 1940. júl. 1. (171.)
- [Szerkesztőségi megjegyzés József Jolán: József Attila élete c. könyvének folyóiratközlése (8. folyt.) elé.] *Korunk* 1940. júl. — aug. — 614. (669.)
- József Jolán megrázó vallomásai József Attiláról. *Magyarország* 1940. nov. 2. (esti kiad.) 8. (701.)
- Kunszery Gyula: A költőtől a közönségig.* *Magyar Nemzet* 1940. nov. 22. — 9. (706.)
- Berkó Sándor: Búcsú és érkezés. Felvidéki író Budapesten.* In: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1940. 1—9. A részletek: 6., 8., 9. (725.)
- [Lapalji jegyzetek József Attila összes versei és műfordításai c. kötetben.] Bp. 1940. 201., 210., 502. (679.)
- [Kuti László: Beteg volt-e József Attila? c. előadásáról szóló hirdetés.] *Művészet* 1940. 31. sz. (749.)
- Sértlő Kálmán: Meddig még öreg „Népszava”? Magyarság Útja* 1941. febr. 21. — 2. (730.)
- Költészet és nemzet. József Attila új kötete.* *Kis Újság* 1941. jún. 20. (esti kiad.) — 7. (745.)
- Barcs Sándor: Tovább! Újság* 1941. szept. 7. — 8. (760.)
- Cs. Szabó László: A Lélek a Kövek Közt.* [1941] In: *Cs. Sz. L.: Haza és nagyvilág*. Bp. 1943. 45. és a hozzá fűzött jegyzet 352. (556.)
- Cs. Szabó László: Mérleg I.* [1941] In: *Cs. Sz. L.: Haza és nagyvilág*. Bp. 1943. 166—188. A részletek: 170., 171., 181., 182—183., 188. (556.)
- Laczkó Géza: [Bevezető].* *A magyar irodalom Pantheonja.* (Szerk. Szalai Sándor) Bp. 1941. X. (767.)
- Kovai Lőrinc: A szocialista ember erkölcsi eszménye.* In: *Népszava Naptár* 1941. 49—50. (773.)

- Bak Róbert*: Temperatur-Orientierung und Überfließen der Ichgrenzen in der Schizophrenie. Schweizer Archive für Neurologie und Psychiatrie 1941. 46. sz. 158—177. (655.)
- Szerb Antal*: A világirodalom története. Bp. 1941. (Az oldalszám az 1961-es kiadás adata: 833., 902—903.) (967.)
- [A Kelet Népe József Attila-számának ismertetése.] Tiszántúl 1942. máj. 2. — 6. (815.)
- Darvas József*: Egy nyaralótelep két arca. Kis Újság 1942. júl. 7. — 5. (932.)
- [Bevezetés Muraközy Gyula: József Attila c. versének újraközléséhez.] Független Magyarország 1942. aug. 26. — 4. (856.)
- [Híradások a Mama-estről.] Független Magyarország 1942. nov. 9. — 4., dec. 21. — 4., dec. 28. — 4. (879.)
- [Híradás Vincze László József Attila-előadásáról.] Kis Újság 1942. dec. 4. (esti kiad.) — 7. (864.)
- József Attila emlékezete. Népszava 1942. dec. 8. — 6. (870.)
- Kegyeletes megemlékezés József Attila sírjánál. Újság 1942. dec. 9. — 5. (870.)
- Szerb Antal*: Govrik Elemér. Magyar Csillag 1942. nov. 1. — 294—295. (892.)
- Hankiss János*: A kereszt lábánál. In: H. J.: A magyar irodalom közelről. Bp. 1942. 13. (884.)
- Nagy István*: Irodalmunk feladatai. Március. Bp. 1942. 6. (889.)
- László Gyula*: Munkások az irodalomban. Március. Bp. 1942. 25. (889.)
- Révész Ferenc*: Szabadságészmé a magyar irodalomban. Március. Bp. 1942. 65—66. (889.)
- Erdélyi József*: Világirodalom. Virradat 1943. jan. 17. — 2. (470., 878., 879., 880.)
- [Bevezető Erdélyi József: Világirodalom c. cikkének újraközléséhez.] Magyar Lapok 1943. jan. 19. — 6. (895.)
- Miért ítéli el Erdélyi József József Attilát? Magyar Lapok (Oradea—Nagyvárad) 1943. jan. 28. — 5. (898.)
- Erdélyi József*: Miért léptem ki a Petőfi Társaságból? Virradat 1943. febr. 1.—5. (903.)
- [József Jolán: József Attila Szegeden c. előadásának lemondása.] A Mai Nap 1943. febr. 4. — 3. (910.)
- Három munkáslevél. Ki a költő? Népszava 1943. febr. 5. (902.)
- Erdélyi József*: Támadóim. Virradat 1943. febr. 8. — 2. (901., 902.)
- Szerb, Anthony*: Literature. In: Companion to Hungarian Studies. Bp. 1943. 413. (967.)
- Tamási Áron*: Királyi herceg. Krónika egy boldog írói táborozásról a Balaton mellett. In: T. A.: Virrasztás. Bp. 1943. 160. (183.)
- Szerb Antal*: Száz vers — ezer vers és így tovább. Kis Újság 1944. jan. 7. (esti kiad.) — 6. (967.)
- [Fényképmelléklet aláírása.] Nouvelle Revue de Hongrie (Genf) 1944. szept. — okt. — 76—77. oldal között. (986.)
- M. H. [Hubay Miklós]*: Paris. Nouvelle Revue de Hongrie (Genf) 1944. szept. — okt. — 5—6. (986.)

A DOKUMENTUMOKAT KÖZLŐ ÚJSÁGOK, FOLYÓIRATOK MUTATÓJA

(A dőlt betűs számok a cikkek sorszámaát jelölik.)

- Amerikai Magyar Világ (Hungarian Daily World) (New York) 471., 474.
 Bácsmegyei Napló (Szabadka) 115.
 Baráti Szó (Beregszász) 147.
 Békésmegyei Közlöny (Békéscsaba) 241.
 Brassói Lapok (Brassó) 200., 280., 299., 356., 408., 423., 439., 440., 607., 669.
 Brázda (Praha) 712.
 Budapesti Hírlap 87., 155.
 Česká Slovo (Praha) 373., 453.
 Cobden 275., 289., 294., 330.
 Commune (Paris) 635.
 Corvina (Budapest) 850.
 Cumentul (București) 431.
 Csehszlovákiai Népszava (Prága, Pozsony) 441., 468., 608.
 Csönd (Szeged) 11.
 Csütörtök 456.
 Debreceni Hírlap (Debrecen) 152.
 Debreceni Szemle (Debrecen) 915.
 Déli Hírlap (Temesvár) 450., 473.
 Délmagyarország (Szeged) 52., 387., 475., 564., 567., 573., 761., 910., 930.
 Diogenes (Bécs) 61.
 Dongó (Makó) 1.
 L'Écho du Danube 8.
 Egyedül vagyunk 911.
 Egyetemi Híradó 86.
 Ellenzék (Kolozsvár) 74.
 Előőr 102., 108., 119., 120., 128., 133., 134., 137., 138., 153.
 Előre (Kolozsvár, majd Bukarest) 587.
 Erdélyi Fialatok (Kolozsvár) 130., 141., 483.
 Erdélyi Helikon (Kolozsvár) 101., 111., 112., 156., 732.
 Erdélyi Szemle (Kolozsvár) 482.
 Az Est 19., 246., 282., 386., 516., 519.
 Esti Kurir 20., 208., 219., 283., 286., 303., 310., 318., 319., 353., 369., 388., 412., 480., 523., 628., 713., 799., 802., 825., 847., 896., 933., 949., 970.
 Esti Újság 320., 337., 389., 413
 Esti Újság (Pozsony) 661.
 Fialat Magyarország 167., 169.
 Fialat Magyarság 835.
 Fialatok (Kolozsvár) — I. Erdélyi Fialatok
 Film Színház Irodalom 709., 764.
 Friss Hírek (Szeged) 31., 34., 36., 38.
 Friss Újság (Nagyvárad) 414., 424.
 Független Magyarország 680., 687., 694., 734., 737., 745., 784., 795., 810., 826., 839., 861., 863., 877., 878., 879., 900., 913., 922., 925., 941., 971.
 Független Újság (Kolozsvár) 344., 380., 464., 576., 683.
 Függetlenség 390.
 Gondolat 249., 250., 331.
 6 Órai Újság (Temesvár) 670.
 A Hét 76., 168., 466.
 Hétfő Reggel 672., 827.
 Heti Hírek 517.
 Heti Újság 476.
 Hetivásár Hétfői Újság (Hódmezővásárhely) 197.
 Híd (Szabadka) 485., 719.
 Híd (1937—38) 484.
 Híd (1940—44) 695., 735., 811., 859., 880., 894., 901., 975.
 A Hír 228., 430., 574
 Hírlap (Arad) 433.
 A Holnap 812.
 Homókóra (Szeged) 113.
 Hrvatska Revija (Zagreb) 302.
 Ifjú Erdély (Kolozsvár) 349., 360., 486.
 Igaz Szó (Moszkva) 946.
 Irodalomtörténet 588.
 Jelenkor 664., 666., 750., 793., 864., 972.
 Kalangya (Újvidék) 697., 698.
 Kanadai Magyar Munkás (Toronto) 704., 987.
 Kassai Napló (Kassa) 65.
 Kékmadár 12.
 Kelet Népe 16.

- Kelet Népe 552., 625., 665., 667., 675., 688.,
711., 751., 763., 787., 794., 815., 816.,
817., 818., 849.
- Képes Hét (Prága) 93.
- Képes Krónika 352.
- Képes Vasárnap 568.
- Keresztény Igazság (Sopron) 728.
- Kis Újság 701., 708., 755., 778., 785., 790.,
805., 828., 843., 932., 943., 955., 977.,
979., 980.
- Kortárs 114., 122., 144., 146.
- Korunk 66., 99., 125., 145., 157., 160., 172.,
181., 183., 188., 195., 230., 233., 234.,
238., 251., 254., 261., 266., 272., 284.,
295., 300., 332., 339., 345., 507., 508.,
509., 510., 511., 512., 513., 589., 609.,
696.
- Korunk Szava 292., 351., 457.
- Koszorú 699.
- Könyvpiac 328.
- Kritikai Szemle 340., 346.
- Lantos Magazin 105., 118., 121.
- Literatura 60., 77., 78., 79., 94., 177., 184.,
185., 196., 204., 223., 226., 253., 617.
- Ma Este 37., 42.
- Magántisztviselők Lapja 287.
- Magyar Album (Nyitra) 738., 740.
- Magyar Alföld 481.
- Magyar Csillag 753., 780., 798., 844., 865.,
866., 867., 919., 953.
- Magyar Élet 634., 984.
- Magyar Figyelő (Pozsony) 277.
- Magyar Hétfő 225.
- Magyar Hírlap 21., 71., 96., 139., 176., 192.,
222., 313., 336., 342., 350., 375., 391.,
442., 477., 478., 498., 520., 592., 613.,
614.
- Magyar Írás 50.
- Magyar Írás (Kassa—Tornalja) 255., 285.
- Magyar Jövő (Miskolc) 392.
- Magyar Könyvbarátok Diáriuma 262.
- Magyar Közélet 201.
- Magyar Lapok (Nagyvárad) 415., 487.
- Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz)
321., 354., 355., 370., 371., 416., 426.,
427., 469., 499., 518.
- Magyar Nemzet 632., 660., 681., 705., 706.,
729., 781., 820., 829., 857., 862., 868.,
869., 939., 944., 973.
- Magyarország 220., 311., 357., 394., 479.,
581., 616., 673., 807., 923., 942.
- Magyar Protestánsok Lapja 341., 488.,
690., 814., 926.
- Magyarság 22., 175., 198., 209., 395., 582.,
938., 982.
- Magyarság Útja 730.
- Magyar Szemle 136., 189., 212., 739.
- A Magyar Szemle Könyvmelléklete 164.
- Magyar Szó 937.
- Magyar Távirati Iroda 384.
- Magyar Újság (Pozsony) 368., 372., 374.,
376., 377., 393., 417., 443., 444., 462.,
505., 514., 569., 622.
- Magyar Út 242., 323., 463., 629., 836., 945.
- Magyar Világ 458., 506., 547.
- A Mai Nap 936.
- Makói Friss Újság 3., 6., 14., 29., 43.
- Makói Független Újság 396., 467., 565.
- Makói Reggeli Újság 4., 7., 15.
- Makói Újság 397., 924.
- Marosvidék (Makó) 44.
- Mercure de France 216., 258.
- A Mi Lapunk (Losonc) 107.
- Miskolc 451.
- Munka 90., 186., 553., 554., 636.
- Munkás (Kassa majd Pozsony) 276., 279.
- Művészet 749.
- Nagy Magyar Alföld I. Magyar Alföld
Nagyvárad 978.
- A Nap (Pozsony) 140., 143.
- Napkelet 58., 84., 89., 555., 626.
- Napló (Nagyvárad) 418.
- Napló (Szabadka) 432.
- Nemzet 347.
- Nemzet Szava 445.
- Nemzeti Újság 221., 903., 981., 983
- A Nép (Kassa) 18.
- Néplap 988.
- Népszava 10., 23., 49., 54., 59., 75., 97.,
123., 154., 178., 206., 217., 235., 243.,
247., 269., 270., 308., 311., 325., 358.,
383., 398., 399., 419., 428., 434., 436.,
583., 586., 615., 642., 643., 662., 668.,
671., 677., 689., 702., 703., 707., 714.,
715., 716., 731., 733., 736., 742., 746.,
747., 754., 759., 765., 776., 777., 782.,
792., 796., 800., 803., 806., 808., 813.,
821., 830., 832., 837., 838., 840., 845.,
851., 852., 854., 858., 860., 870., 871.,
872., 873., 897., 899., 917., 918., 920.,
921., 934., 935., 950., 951., 956., 974.
- Neues Politisches Volksblatt 584.
- Das Neue Tage-Buch (Paris—Amsterdam)
657.
- Nouvelle Revue de Hongrie (Genf) 986.
- 8 Órai Újság 24., 179., 400.

- Nyugat 51., 63., 103., 106., 116., 158., 193.,
215., 256., 260., 409., 504., 556., 630.,
631., 685., 868., 691.
- Az Ország Útja 550., 551., 633., 710., 788.
- Őserő 296.
- Összetartás 470.
- Palota Újpest 85.
- Párisi Munkás (Párizs) 70.
- Pásztortűz (Kolozsvár) 73., 135., 459.
- Pest 674., 748.
- Pester Lloyd 88., 191., 245., 304., 326.,
385., 618., 791.
- Pesti Futár 62., 460.
- Pesti Hírlap 25., 80., 401., 833., 881.
- Pesti Hírlap Vasárnapja 229.
- Pesti Napló 46., 182., 265., 315., 402., 420.,
446., 447., 465., 515., 585., 596., 623.,
658.
- Pesti Polgár 435.
- Pesti Posta 557.
- Pesti Szemle 461.
- Piarista Öregdiák 804.
- Politika (Bratislava) 218.
- Porond 213.
- Prágai Magyar Hírlap 312., 378., 403.
- Prager Presse (Prag) Die Welt am Sonntag
Bilderbeilage 593.
- Pro Christo 645., 652., 789., 797.
- Protestáns Szemle 841.
- Rádió Újság 268., 365.
- Református Élet 437., 856.
- Református Jövő 846.
- A Reggel 407.
- A Reggel (Pozsony) 149.
- Reggeli Magyarország 874.
- Reggeli Újság 410.
- Revue de la Hongrie Nouvelle (Genf) 994.
- Sarló és Kalapács (Moszkva) 159., 165.,
173., 190.
- Slovenský Denník (Bratislava) 575.
- Slovenské Umelecké a Kritické Smery
(Bratislava) 610.
- Slovenský hlas (Bratislava) 641.
- Somogyi Újság (Kaposvár)
- Sorakozó 682.
- Sorsunk (Pécs) 991.
- Srpski književni glasnik (Belgrád) 171.
- Szabad Magyarság (Mexico-City) 948.
- Szabadság 288., 343., 448.
- Szabad Szó 678., 916., 954.
- Szabad Szó (Nagyvárad) 166.
- Szabad Szó (Párizs) 301., 438., 522., 577.
- Századunk 91., 142., 291., 489., 619.
100% 95.
- Szeged 26., 32., 35., 39., 40., 45.
- Szegedi Friss Újság 53., 566.
- Szegedi Híd 883.
- Szegedi Napló 801.
- Szegedi Új Nemzedék 47., 48., 55., 207.,
211., 898.
- Székely Nép (Sepsiszentgyörgy) 928., 929.
- Széphalom (Szeged) 92., 100., 117., 151.
- Szép Szó 290., 324., 333., 334., 366., 381.,
382., 490., 491., 492., 524., 525., 526.,
527., 528., 529., 530., 531., 532., 533.,
534., 535., 536., 537., 538., 539., 540.,
541., 542., 543., 544., 545., 598., 599.,
600., 601., 602., 603., 604., 611., 627.,
646., 656.
- Színház és Társaság (Szeged) 2., 17., 33., 41.
- Színházi Élet 236., 259., 267.
- Színházi Magazin 684.
- Szociális Igazság 597.
- Szocializmus 56., 57., 98., 161., 237., 252.,
263., 273., 297., 361., 493., 620., 647.,
648.
- Tanú 205.
- Társadalmi Szemle 214.
- Társadalmunk 187., 521., 591., 594., 621.
- Tátra (Pozsony) 637.
- Tiszántúl (Debrecen) 762., 786., 819.
- A Toll 109., 202., 203., 240., 281., 293.,
329., 501., 502., 578., 624.
- Tőzsdei Hírlap 27., 30.
- Tükör 692.
- Új Élet (Kassa) 693., 912.
- Új Hang (Moszkva) 558., 590., 605., 606.,
638., 640., 653., 654.
- Új Harcos 224., 227.
- Új Kelet (Kolozsvár) 64., 454.
- Új Magyar Föld 126., 127.
- Új Magyarország 163., 170., 232., 274.,
307., 359., 364., 411., 542., 500., 503.,
549., 572.
- Új Magyarság 316., 327., 379., 404., 907.,
909.
- Új Nemzedék 180.
- Újság 110., 199., 210., 239., 248., 309., 317.,
322., 362., 363., 405., 421., 429., 449.,
455., 546., 548., 570., 579., 663., 676.,
727., 760., 779., 783., 809., 823., 831.,
834., 855., 875., 876., 902., 906., 908.,
931., 940., 947., 952., 969., 976.
- Új Somogy (Kaposvár) 406., 422.
- Új Szellem (Prága) 367., 472.
- Új Transilvánia 559.
- Új Világ (Buenos Aires) 914.
- Ungarn (Budapest–Leipzig) 741., 927.

Az Út (Pozsony) 162.
Válasz (Debrecen, majd Budapest) 257.,
278., 335., 560., 561.
Valóság 174.
Vár (Székesfehérvár) 571.
Várospolitikai Napló 580.
Várospolitikai Szemle (Debrecen) 494.
Vásárhelyi Friss Újság (Hódmezővásár-
hely) 124.
Vásárhelyi Reggeli Újság (Hódmezővásár-
hely) 129., 131., 194.

Vásárhelyi Újság (Hódmezővásárhely)
132.
Vasvármegye (Szombathely) 758.
Vigilia 700.
Világ 13., 28.
Világirodalmi Szemle 264., 562.
Virradat 895., 905.
Zeitschrift für die gesamte Neurologie und
Psychiatrie (Berlin) 655.

A JÓZSEF ATTILA-MŰVEK MUTATÓJA

(A dőlt betűs címek a verseket, az álló betűsök a prózai írásokat, ill. a kötetcímeket jelölik. A dőlt betűs számok a jegyzetbeli előfordulás lapszámára utalnak.)

- A bánat 2101
 A bátrak 560, 870
 A bőr alatt halovány árnyék 1397, 1557
 A bán 449, 461, 473, 481, 646, 656, 832, 839, 841, 887, 888, 1131, 1132, 1512, 1744, 1998, 2089
 A cipő 261, 273, 280, 296, 1163
 A csapat 1543
 A csoda 2083
 A dolog 1346, 1550
 A Dunánál 405, 412, 419, 420, 423, 447, 449, 461, 465, 476, 481, 486, 502, 516, 519, 525, 528, 536, 546, 550, 557, 573, 573, 574, 584, 585, 587, 616, 617, 628, 636, 647, 687, 724, 819, 822, 823, 832, 839, 846, 854, 855, 859, 868, 869, 871, 879, 881, 882, 889, 893, 896, 954, 971, 972, 999, 1020, 1021, 1030, 1032, 1038, 1056, 1097, 1098, 1120, 1159, 1189, 1238, 1254, 1333, 1414, 1428, 1455, 1460, 1471, 1473, 1475, 1476, 1477, 1479, 1482, 1483, 1484, 1496, 1518, 1519, 1523, 1535, 1537, 1547, 1548, 1561, 1564, 1565, 1566, 1589, 1636, 1740, 1751, 1760, 1782, 1851, 1898, 1899, 1912, 1945, 1946, 1952, 1972, 2005, 2011, 2012, 2019, 2020, 2050, 2053, 2054, 2055, 2057, 2066, 2078, 2083, 2084, 2090, 2091, 2094, 2095, 2111, 2113
 Ady emlékezete 171, 217, 220, 741, 1062, 1331, 1332, 1358, 1484, 1507, 1546, 1789, 2057, 2107
 Ady-vízió 150, 735, 806
 [A fákon...] 1641, 2042
 A fán a levelek... 380, 805, 845, 919, 1464
 A gép elkapta... → Munkáshalál
 „A halálbüntetés elleni röpirat” 240, 242, 243, 257, 273, 274, 282, 283, 284, 338, 765, 772, 773, 774, 775, 1023, 1810, 2109, 2110
 A hetedik 273, 281, 370, 421, 422, 1296, 1379, 1380, 1554, 1747, 2054, 2082
 Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli 828, 2052
 A jámbor téhen 39, 355, 369, 801, 1295
 Ajtót nyitok 459, 573, 871, 1840, 2060
 Akácokhoz 155, 209, 221, 729, 736, 753, 754, 756, 1539, 2122
 A kanász 280, 281, 296, 325, 370, 789, 801, 996, 1311, 1317, 1331, 1529, 1750, 1840, 2060
 Aki szegény, az a legszegényebb 73, 75, 656, 888, 1348, 1552, 1840, 2060, 2064
 ... aki szeretni gyáva vagy 447, 461, 652, 839, 888, 999, 1053, 1411, 1473, 1482, 1558, 1782, 2023, 2057, 2095
 A Kosmosz éneke 150, 192, 560, 679, 735, 747, 870, 986, 1164, 1349, 1397, 1472, 1473, 1519, 1551, 1557, 1745, 1850, 1851, 1874, 2014, 2054, 2073, 2095, 2102
 [A kövezeten...] 1750, 2054
 A középosztály és a vajúdo világ 809, 1163, 1519
 A kutya 73
 Áldalak bíval, vigalommal 139, 154, 181, 368, 465, 726, 733, 736, 737, 801, 993, 1114, 1291, 1473, 1506, 1542, 1840, 2060
 A legutolsó harcos 59, 75, 710, 993, 1348, 1395, 1408, 1428, 1429, 1460, 1473, 1542, 1551, 1557, 1558, 1561, 1566, 1620, 1645, 1777, 1791, 1858, 1941, 1950, 2043, 2057, 2059, 2064, 2073, 2083, 2084
 Alkalmi vers a szocializmus állásáról 1930, 2015, 2067, 2080, 2094
 Alkohol 1439, 1563, 1876, 2075
 Alleluja 71, 75, 76, 78, 715, 717, 1011, 1012, 1137—1138, 1351, 1474, 1513, 1551, 1646, 1739, 1747, 1759—1760, 1798, 2043, 2054, 2055, 2061, 2062

- Allató* 1026, 1476, 1477, 1711, 1851, 2016, 2050, 2095
 „Alulírottak, kijelentjük...” 753
 „A magyar proletáriróadalom platformtervezete” 755, 756, 1346, 1550
A mai költő feladatai 856, 2113
[Amikor verset ír az ember...] 1752, 2054
Amű szívedbe rejtesz 429, 461, 471, 479, 674, 828, 838, 839, 841, 938, 1361, 1379, 1501–1502, 1551, 1554
A művészet kérdése és a proletárság 1342, 1345
A nagy városokat 2082
Anyá 1743, 1813, 1995, 2089
Anyám 212, 219–220, 353, 500–501, 636, 846, 885, 1188, 1356, 1523, 1551, 1552, 1685, 1707, 1805, 1862, 2046, 2050, 2064, 2074, 2095
A pap mosolyog 369, 788, 917, 991, 1163, 1187, 1464, 1473, 1523, 1856, 1857, 2073
Áradat 215, 217, 219, 380, 479, 502, 805, 841, 846, 1006–1007, 1037–1038, 1142, 1357, 1473, 1479, 1514, 1515, 1805, 2064
Arany 2017, 2095
Aranybojtu 208, 213, 225, 752, 754, 758, 1358, 1539
Aratás előtt 1557, 1621, 1925, 2036, 2080
[A Royalban muzsika...] 1641, 2042
Ars poetica 494, 508, 657, 838, 844, 847, 888, 978, 979, 981, 1004, 1017, 1336, 1362, 1409, 1447, 1472, 1473, 1475, 1545, 1552, 1558, 1563, 1733, 1734, 1740, 1747, 1781, 1782, 1813, 1853, 2023, 2053, 2057, 2073
A számokról 794, 1350, 1551, 1552
A szemed 1472, 1745, 2054
A Szent Jobb ünnepén 1614, 1621
A szerelmes szonettje 192, 747, 1397, 1473, 1557, 1745, 2054
A szocializmus böleselete 1009, 1011, 1474, 2110
Asszonyvárás asszonyszobor mellett 75, 986, 1854, 2073
A város permén 361, 429, 446, 449, 461, 465, 466, 469–470, 471, 473, 474, 476–477, 482, 483–484, 500, 507, 585, 601–602, 645, 646, 650, 693, 784, 790, 798, 799, 832, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 846, 847, 878, 887, 894, 920, 921, 922, 964–965, 970, 997, 998, 1005, 1012, 1013, 1037, 1044, 1055, 1057, 1058, 1065, 1069, 1090, 1131, 1147, 1148, 1155, 1156, 1158, 1209, 1230, 1233, 1236, 1241, 1242, 1243, 1246, 1247, 1248, 1249, 1269, 1270, 1293, 1315, 1335, 1336, 1360, 1379, 1398, 1411, 1412, 1414, 1427, 1431, 1458, 1460, 1461, 1464, 1471, 1473, 1474, 1477, 1478, 1482, 1495, 1503, 1511, 1517, 1518, 1527, 1534, 1535, 1536, 1539, 1542, 1545, 1549, 1551, 1552, 1554, 1557, 1558, 1561, 1564, 1566, 1567, 1583, 1587, 1609, 1630, 1636, 1638, 1647, 1657, 1662, 1664, 1666, 1667, 1668, 1670, 1672, 1691, 1709, 1710, 1711, 1721, 1731, 1739, 1740, 1741, 1746, 1758, 1773, 1781, 1786, 1787, 1788, 1789, 1805, 1812, 1922, 1933, 1972, 1992, 2017, 2019, 2022–2023, 2024, 2032, 2035, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2047, 2050, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2064, 2066, 2069, 2080, 2081, 2089, 2095
Az árnyékok... 2015, 2095
Az egységfront körül 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 784, 786, 787
[Az „Eszmélet” előzményei] e.[Szépen beszélés...] 1213, 1528
Az Istenek halnak, az Ember él 156, 158, 160, 162, 164, 165, 737, 738, 739, 740, 754, 777, 1163, 1181, 1343, 1519, 1521, 1550, 1965, 2107
[Az isten itt állt a hátam mögött] 2024, 2095
Az oroszlán idézése 1353, 1354, 1551
Az ösztönök dialektikája 1346, 1550
Azt mondják 1000, 1209, 1237, 1473, 1475, 1527, 1535
Ázsia lelke 402–403, 819, 894
Balatonszárszó 447, 478, 649, 999, 1141, 1236, 1514, 1515, 1535
 „Balaton vármegye” 736
Ballada 2016, 2095
Bánat (Futtam, mint a szarvasok...) 215, 217, 221, 465, 650, 659, 806, 840, 846, 887, 889, 967, 995, 1357, 1473, 1922, 2079
Bánat (Hát kijöttem ide...) 256, 261, 282, 296, 770, 775, 777, 1357, 1529, 1551, 1746, 2054
Bérmunkás-ballada 1211, 1528, 1552, 1610, 2035, 2064
Beszél a tej 221, 1357
Betlehem 210, 221, 358, 756, 1412, 1997

Bellehemi királyok 210, 221, 358, 364, 465, 735, 750–751, 992, 1158, 1238, 1311, 1357, 1518, 1535, 1586, 1587, 1750, 1840, 1922, 1997, 2060, 2064
[*Bevezető*] 147, 192, 356, 379, 533, 613, 625, 645, 734, 747, 791, 805, 861, 881, 882, 887, 914, 1002, 1043, 1057, 1120, 1128, 1158, 1177, 1187, 1239, 1242, 1272, 1273, 1353, 1407, 1463, 1473, 1479, 1482, 1509, 1510, 1518, 1521, 1523, 1535, 1536, 1540, 1551, 1558, 1685, 2046
[*Bibliai*] 1979
Biztató (Kinában lóg a mandarin...) 358, 359, 360, 799, 991, 992, 1411, 1473, 1554, 1558, 1922, 1992, 2080, 2089, 2096
[*Borostyánkőbe én be nem fagyok...]* 2042
Bukj föl az árból 656, 855, 1018, 1475, 1743, 1744, 1921, 1998, 2054, 2079, 2089
Bús magyar éneke 59, 710, 1254, 1399, 1537, 1557
Bűbáj (I.) Széphalom 732
Bűbáj (II.) Hajrá, demokrácia!, „Elértük azt a célt...” 736
Chant de prolétaire 932, 1466
Curriculum vitae 716, 720, 955, 1154–1155, 1163, 1198, 1299, 1314, 1395, 1470, 1512, 1518, 1519, 1524, 1543, 1544, 1556, 1649, 1653, 1711–1712, 1797, 1809, 1872, 1873, 1887, 1977, 1978, 2007, 2008, 2009, 2013, 2042, 2043, 2050, 2061, 2062, 2065, 2075, 2076, 2088, 2093, 2112, 2123
Csak a tenger jött el 1543
[*Csak az olvassa...]* 1699, 2024, 2047, 2048, 2095
[*Csak most...]* 1851, 2073
Csend 1856, 2073
Csöndes estéli zsolnár 1840, 2060
Csudálkozunk az életem 987, 1473, 1653, 1748, 2043, 2054
Dal 357, 799, 967, 990, 1471, 1473, 1840, 1868, 2060, 2074
Dalocska 132, 181, 359, 732, 793, 799, 993, 1352, 1551
Dönts a tőkét, ne siránkozz [kötetém] 203, 208, 212, 213, 216, 218, 223, 224, 225, 233, 237, 239, 272, 294, 297, 325,

379, 441, 469, 496, 547, 562, 565, 567, 585, 597, 619, 620, 651, 659, 666, 668, 687, 688, 748, 750, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 759, 762, 764, 778, 860, 870, 884, 887, 893, 896, 988, 993, 1023, 1024, 1057, 1099, 1122, 1128, 1132, 1179, 1222, 1313, 1347, 1356, 1357, 1358, 1408, 1418, 1496, 1497, 1507, 1510, 1528, 1553, 1632, 1806, 1809, 1955, 2079, 2107, 2108, 2109
Dörmögő 219, 221, 465, 587, 692, 756, 840, 894, 921, 1171, 1358, 1520, 1708, 1750, 1805, 1944, 2051, 2064, 2083, 2089
[*Drága barátaim...]* 997, 1298, 1473, 1502, 1539, 1542
Dudoló 140, 179, 733, 1311, 1331, 1352, 1355, 1379, 1466, 1551, 1586, 1609, 1610, 1742, 1840, 2060
Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás iratából 1744, 2054
Egyéniség és valóság 246, 763, 766, 1341, 1342, 1344, 1345, 1549, 2109
Egygyőelőedés vágya 1439, 1563
Egy kisgyerek sír 341, 354, 774, 1705–1706, 1752, 1858, 2050, 2054, 2073
Egy költőre (Sakált kiadt...) 218, 221, 742, 756, 796, 995, 1122, 1422, 1507, 1541, 1560
Egy költőre (Téged szeretnek...) 844, 1285, 1341, 1713, 1774–1775, 1972, 2023, 2051, 2052, 2056, 2095
Egy spanyol földműves sírverse 473, 548, 551, 868, 869, 1844–1845, 2072, 2093, 2096
Egyszerű ez 191, 747, 993, 1473, 1609, 2035
Egyszerű vers 1439
Éhség 39, 355, 1057, 1236, 1482, 2064
Éji dal 179, 1580, 2031
Élégia 341, 352, 362, 368, 374, 423, 486, 798, 799, 801, 806, 843, 921, 922, 997, 1007–1008, 1142, 1170, 1269, 1359, 1412, 1464, 1473, 1474, 1514, 1515, 1520, 1539, 1551, 1609, 1638, 1709–1710, 1781, 1787, 2015, 2041, 2050, 2057, 2094
El innen 1686, 1687, 2018, 2046, 2095
[*Elküldtem hozzád...]* 1869
Elmaradt ölelés miatt 447, 482, 1475, 1725, 2019, 2054, 2095
Emberek 472, 478, 841, 1475, 1911, 2078
Emberiség 461, 486, 839, 843, 1566, 2014, 2095

[Ének, hajolj ki ajkamon...] 2015, 2095
Engem temetnek 369, 788, 917, 991, 1163,
1187, 1464, 1473, 1523, 2073
[Én hazám...] 1298, 1542
[Én, ki emberként...] 2016, 2095
Én nem tudtam 449, 461, 481, 557, 646,
813, 839, 869, 887, 1744, 2042
Erdének 30, 38, 706
Érzitek-e? 987
Esik (Állok, lábamnál tócsa nő...) 212,
217, 225, 361, 758, 995, 1005, 1356,
1473, 1474, 1551, 1840, 2060, 2095
És keressük az igazságot 993, 1349, 1473,
1551, 1552, 1686, 2046
Eső 256, 296, 1529
Esti felhőkön 1439
Észmélet 354, 362, 369, 387, 398–399,
602, 623, 673, 789, 801, 808, 814, 846,
878, 882, 891, 966, 977, 997, 998, 1029,
1080, 1095, 1154, 1163, 1378, 1414,
1469, 1471, 1472, 1473, 1494, 1495,
1518, 1594–1595, 1691, 1692, 1739,
1740, 1742, 1750, 1781, 1972, 2017,
2018, 2032, 2047, 2054, 2095
[Eszdtéikái töredékek] 1423, 1434, 1560,
1660
[Ez éles, tiszta szürkület...] 1170, 1520,
1766, 2054, 2056
[Ezen újabb kis magyarnak...] 1640–
1641, 2042
Ezerfárosznyi végzet 73, 75, 986, 1005–
1006, 1396, 1473, 1557
Fagy 296, 361, 502, 763, 846, 1038, 1357,
1409, 1411, 1479, 1551, 1558, 1742,
1870, 1871, 2054, 2074
[Fagyon veszte...] 1409, 1558
Fák 273, 343, 485, 1236, 2017, 2095
Falu 364, 366, 801, 845, 921, 922, 971,
972, 1007, 1158, 1464, 1471, 1474,
1518, 1566, 1686, 1781, 1912, 2016,
2046, 2095
Farsangi lakodalom 342, 464, 995, 1357,
1539
Favágó 217, 223, 225, 341, 361, 469, 585,
587, 651, 659, 688, 757, 873, 887, 889,
995, 1024, 1026, 1236, 1316, 1334,
1339, 1357, 1358, 1477, 1541, 1549,
1551, 1562, 1805, 1957, 1994, 2064,
2080, 2082, 2086, 2089, 2117
Férfiszóval 69, 87, 712
Fiatal asszonyok éneke 120, 139, 155, 180,
359, 369, 374, 400, 465, 485, 726, 727,

733, 736, 798, 802, 993, 1171, 1412,
1840, 2041, 2060
Fiatal életek indulója 37, 1397, 1552, 1557
Fiatalságunk és a népművészet 752
753, 763, 2122
Flóra I – 5. 855
1. Hexaméterek 1566, 1856, 2073,
2. Rejtelmek 1000, 1685, 2046, 2094
3. Már két milliárd 1004, 1175, 1194,
1473, 1520, 1524, 1648, 1690, 1813,
1952, 2043, 2047, 2066, 2084
5. Megméréssel! 1017, 1225, 1475,
1529, 1530
Flórának 855, 1937, 2015, 2016, 2082,
2094
Forduló 69
Forrás a sivatagban 201, 750
Förgeteg 140, 146, 179, 180, 733, 735
Füst 221, 569, 871, 994, 1026, 1057, 1357,
1473, 1476, 1482, 2054
Gügyü, gügyü... 711
Gyémánt 1748, 2054
Gyermekké tettél 429, 461, 479, 828, 839,
848, 849, 1520
Gyöngy 147, 181, 1840, 2060
Gyönyörút láttam 518, 854, 2018, 2095
Ha a hold süt... 447, 461, 465, 472, 478,
479, 839, 841, 845, 893, 999, 1473
[Ha egy osztály...] 1356
Hajnalban kel föl, mint a pékek 1427, 1561
Ha ki erős ember... 2064
Halálos szerelem 1212, 1528
[Ha loked, logikád...] 1752, 2054
[Hallow, hogy az Ádám...] 1642, 2042
Háló 261, 343, 1170, 1311, 1520, 1747,
2053, 2054
Ha nem leszel... 1654, 1947, 2043, 2084
Hangya 181, 359, 515, 854, 967, 992,
1187, 1471, 1473, 1523
Harag 999, 1411, 1473, 1558
Harc a békeségért 85, 718, 1857, 2073
Harmatocsa 217, 221, 223, 635, 736, 806,
885, 1005, 1213, 1295, 1474, 1528,
1542, 1591, 2032
[Három vándor] 809, 1642, 1643, 2042
Haszon 353, 361, 798, 994, 1249, 1313,
1357, 1473, 1536, 1544, 1551, 1552,
1781, 1812, 2096
Határ 261, 296, 361, 365, 461, 845, 1006,
1142, 1291, 1474, 1514, 1515, 1542
Hazám 557, 585, 647, 656, 660, 688, 689,
861, 870, 873, 887, 888, 893, 1159,

- 1176, 1195, 1237, 1316, 1334, 1408, 1518, 1521, 1522, 1524, 1535, 1545, 1549, 1552, 1558, 1583, 1585, 1589, 1636, 1655, 1658, 1686, 1687, 1750, 1760, 1783, 1787, 1788, 1813, 1858, 1866, 1930, 1951, 2010, 2032, 2042, 2044, 2046, 2057, 2073, 2074, 2076, 2080, 2084, 2093, 2112, 2118, 2120
- Hegel, Marx, Freud 593, 874, 1111, 1163, 1204, 1346, 1347, 1470, 1519, 1551, 1714, 2051
- Herz Henrik Őméltóságának 1221, 1529, 2018, 2095
- Hét napja 986, 1349, 1397, 1473, 1551, 1556, 1748, 2054
- Hivogató 1543
- Holttest az uccán 1557
- Holt vidék 247, 258, 261, 361, 767, 771, 806, 996, 1003, 1295, 1335, 1357, 1473, 1542, 1549, 1551, 1840, 1858, 2016, 2017, 2060, 2073, 2095
- Horváth János: Magyar versek könyve 894
- Hosszú az Úristen 139, 140, 146, 179, 358, 364, 369, 465, 658, 692, 733, 735, 799, 801, 840, 889, 894, 1353, 1380, 1411, 1551, 1552, 1554, 1558
- [Hová forduljon az ember...] 2016, 2095
- Hűség 80, 1473
- Ide újra a szeretet jön 1557
- Igaz, őszinte búcsú 1291
- [IGE] 249, 768
- Ignotus Pál: Kosztolányi Dezső 894
- Illyés Gyulának 738
- Imádság megfáradtaknak 73
- [Ime, hát megeltem hazámat...] 872, 874, 1165, 1236, 1410, 1417, 1460, 1520, 1535, 1539, 1545, 1558, 1566, 1609, 1655, 1658, 1667, 1671, 1684, 1773, 1793, 1945, 1948, 2035, 2043, 2045, 2046, 2056, 2059, 2084
- Irgalom 429, 447, 461, 486, 490, 839, 843, 999, 1360, 1362, 1473, 1551
- [Irgalom, édesanyám...] 1169, 1188, 1192, 1362, 1520, 1523, 1552, 1718
- Irodalom és szocializmus 1163, 1519, 1560, 1714, 2051, 2108
- Isten 1840, 1851, 2060
1. (Mikor a villamos csilingel...) 93, 155, 179, 374, 733, 737, 802,
2. (Hogyha golyóznak a gyerekek...) 155, 178, 719, 737
3. (Istenem, én nagyon szeretlek...) 92, 725, 1353
- Isten (Láttam Uram...) 1132, 1141, 1512
- Istenem 155, 178, 358, 467, 719, 743, 806, 992, 1472, 1551, 1690, 1954, 2047, 2050, 2084, 2117
- Izonylat 354, 846, 998, 999, 1706, 1782, 2050
- Itt egy fa, ott egy fa 73, 191, 717, 747, 1350, 1551
- Jaj, majdnem... 465, 466, 1361, 1551, 1996, 2020, 2089, 2095
- József Attila (Vidám és jó volt...) 146, 569, 603, 646, 735, 871, 878, 887, 964, 992, 1174, 1203, 1307, 1354, 1364, 1395, 1407, 1420, 1471, 1472, 1521, 1527, 1544, 1551, 1552, 1557, 1558, 1559, 1609, 1628, 1753, 1840, 1859, 1966, 1996, 2035, 2039, 2055, 2060, 2073, 2087, 2089
- József Attila vallomása önmagáról 686, 738, 893
- Judit 465, 466, 478
- Juhász Gyulához 1398, 1557
- [Juhász Gyulának] 150
- Juhász Gyuláról való nóta 77, 717, 1399, 1557, 1615, 2035
- Jut most elég virág 110, 725
- Kakuk Marci 717
- Kapitalista tervgazdálkodás 243, 244, 245, 246, 766
- [Karóval jöttél...] 552, 570, 589, 869, 871, 873, 982, 1167, 1168, 1296, 1379, 1472, 1520, 1542, 1718–1719, 1745, 1773, 2024, 2050, 2054, 2056, 2095
- Kassák Lajos 35 verse 769
- Kedves Jócó! 1132, 1140, 1477, 1514, 1686, 1707–1708, 1742, 1937, 2046, 2050, 2054, 2081
- Kerek asztal 121–122
- Keresek Valakit 1840, 2060, 2061
- Kertész leszek 146, 719, 735, 1353, 1354, 1511, 1551, 1840, 2060
- Kérvény az Országos Magyar Diáknyomorennyhító Akcióhoz 1131, 1140–1141, 1157, 1158, 1236, 1314, 1512, 1518, 1535, 1545, 1565, 2106
- Kései sirató 429, 447, 449–450, 461, 474, 477, 479, 482, 491, 565–566, 584, 624, 649, 650, 652, 657, 832, 839, 841, 844,

- 870, 873, 882, 888, 1000, 1017, 1044,
1150, 1154, 1168, 1172, 1330, 1473,
1475, 1479, 1518, 1520, 1594, 1707,
1718, 1782, 1855, 1862, 1950, 1978,
1995, 2015, 2051, 2059, 2073, 2074,
2084, 2089, 2095
- Kész a lettár* 473, 581, 604, 649, 691, 841,
864, 871, 872, 878, 1145, 1208, 1280,
1475, 1477, 1482, 1488, 1514, 1516,
1527, 1540, 1552, 1566, 1609, 1611,
1655, 2023, 2043, 2064, 2095
- Két hexameter* 459, 837, 1475, 1552, 1611
- Két keserves*
Csin-bin 218, 220, 1781, 2057
Medália 144, 218, 220, 414
- Ki a faluba* 184, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 493, 743, 744, 745, 746, 749,
750, 751, 752, 844, 2107
- Kiáltás* 450, 461, 479, 491, 832, 839,
844, 918, 976, 1016, 1044, 1111, 1155,
1243, 1270, 1303, 1379, 1410, 1446—
1447, 1464, 1472, 1475, 1479, 1506,
1518, 1536, 1539, 1543, 1554, 1558,
1563, 1609, 1611, 1782, 1813, 1901,
1922, 1933, 1998, 2024, 2035, 2046,
2057, 2066, 2078, 2080, 2081, 2089,
2095
- Kiáltunk Istenhez* 75, 1649, 2073
- Ki-be ugrál...* 461, 625, 839, 882, 954,
1017, 1140, 1225, 1361, 1399, 1410,
1412, 1468, 1475, 1514, 1529, 1531,
1551, 1556, 1751, 1782, 1999, 2024,
2054, 2057, 2089, 2095
- [*Kínálgató*] 171—174, 741, 742, 1213,
1528, 2120
- Kirakják a fát* 447, 448, 461, 476, 486,
839, 999, 1042, 1428, 1503, 1504, 1561,
1691, 1692, 1718, 1781, 1900, 1972,
2047, 2050, 2051, 2066
- Ki verné föl lelkünkben a lelket?* 73
- Kláriskó* 181, 374, 736, 802, 1411, 1558,
1973
- Koldus* 2101
- Kopogtatás nélkül* 1354, 1399, 1551, 1556,
1840, 2060
- Kosztolányi* 478, 1241, 1242, 1536, 2022,
2095
- Kosztolányi Dezső* 2120
- Kovács* 130
- „*Költők és Kora*” 417, 429, 589—590,
696, 873, 894, 984, 985, 1000, 1472,
1586, 1587, 1899, 2004, 2090, 2091
- Köntösök* 1777, 1740, 2057, 2084
- [*Könnű emlékek...*] 1522
- Könnű, fehér ruhában* 588, 655, 873,
1000, 1164, 1473, 2018—2019, 2022,
2095
- Kövek* 713, 714, 724, 1924, 1925, 2080,
Kukoricaföld 1840, 2060
- Külvárosi éj* 256, 258, 259, 272, 273, 275,
280—281, 295, 297, 304, 339, 361, 364,
374—375, 500, 585, 587, 602, 622, 770,
771, 774, 777, 802, 846, 882, 952, 995,
996, 997, 1005, 1027, 1099, 1142, 2102,
1236, 1295, 1357, 1358, 1414, 1468,
1473, 1514, 1515, 1542, 1551, 1558,
1566, 1609, 1647, 1651, 1708, 1709,
1710, 1711, 1757, 1761, 1781, 1789,
1812, 1857, 1944, 2016, 2021, 2050,
2051, 2055, 2073, 2095
- Külvárosi éj* [kötet cím] 247, 251, 252,
258, 259, 260, 266, 269, 270, 271, 272,
273, 275, 276, 278, 280, 281, 294, 297,
304, 325, 441, 465, 496, 567, 766, 770,
771, 772, 773, 774, 776, 778, 784, 795,
843, 983, 988, 995, 1051, 1099, 1102,
1122, 1132, 1163, 1313, 1357, 1358,
1409, 1418, 1496, 1515, 1539, 1657,
1797, 1798, 1806, 1871, 1955, 2041,
2062, 2063, 2081, 2109, 2110
- [*Lágy tájék...*] → *Harmatocska*
- Lázadó Krisztus* 40, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52—53, 54, 59, 64, 81—82, 83, 84,
106, 354, 393, 707, 708, 709, 712, 719,
724, 735, 772, 1050, 1481, 1521, 1557,
1808, 1842, 1843, 1898, 2068, 2072,
2102, 2103
- Lázadó szentek* 1398, 1557
- Leányszépség dicsérete* 1557, 2042
- Lebukott* 782, 810, 811, 1023, 2079, 2110
- Légy ostoba* 2019, 2095
- [*Le vagyok győzve...*] 849, 1474, 1529,
1531, 2024, 2095
- Levegőt!* 446, 461, 465, 470, 476, 481—
482, 491—492, 501, 507—508, 564,
572, 587, 622—623, 839, 841, 846, 847,
871, 882, 889, 970, 999, 1010, 1037,
1044, 1189, 1360, 1458, 1471, 1474,
1479, 1514, 1515, 1523, 1527, 1536,
1551, 1552, 1566, 1658, 1659, 1662,
1665, 1666, 1669, 1670, 1741, 1759,
1781, 1812, 1930, 1938, 2022, 2044,
2053, 2055, 2066, 2080, 2083
- [*Levél*] 1641, 2042
- Lopók között szegényember* 59, 719, 1348,
1551

- [Magad emésztd...] 797, 882, 1163, 2015, 2051, 2095
- Magány 848, 919, 1464, 1475, 1979
- Magyar Alföld 179, 360, 389, 467, 1142, 1174, 1238, 1514, 1515, 1521, 1535, 1858, 1992, 1999, 2017, 2073, 2089
- Magyar Mű és Labanc Szemle 184, 193, 744, 747
- Magyarok (Bezárva okos örültek közé...) 1760, 1761, 1929, 2055, 2080
- Magyarok (Minek magunkat lassan ölni...) 1254, 1537, 1552, 2064
- Majd... 855, 1169, 1364, 1520, 1552, 2017, 2094
- [Majd csöndbe fagnak a dalok...] 1747, 2054
- Majd emlékezni jó lesz 1279, 1321, 1411, 1540, 1546, 1558, 1610, 1656, 1994, 2035, 2089
- Majd megöregszel 481, 1717
- Mama 354, 365, 367, 381, 546, 550, 584, 585, 587, 596, 636—637, 649, 687, 801, 805, 806, 845, 868, 873, 885, 887, 888, 893, 922, 998, 1032, 1073, 1168, 1202, 1412, 1426, 1461, 1464, 1475, 1488, 1513, 1520, 1522, 1527, 1559, 1566, 1633, 1689, 1690, 1694—1695, 1707, 1781, 1783, 1784, 1785, 1789, 1792, 1800, 1801, 1802, 1822, 1823, 1826, 1840, 1851, 1863, 1928, 1945, 1978, 1995, 2019, 2043, 2047, 2048, 2050, 2057, 2058, 2059, 2060, 2064, 2068, 2069, 2073, 2074, 2080, 2084, 2088, 2089, 2095
- [Ma névnapja van Etelnek...] 1643, 2042
- Március (Langy, permeteg eső...) 1176, 1519, 1813, 1947, 2084
- „Márciusi Front” 894
- Margaréta 211, 569, 754, 806, 845, 871, 993—994, 1006, 1356, 1473, 1551, 1740, 2053
- Marxista munkásoktatás 769
- Meddtiák 130, 135, 139, 142, 147, 148, 154, 181, 280, 293, 294, 331, 341, 366, 370, 402, 411, 464, 465, 467, 485, 731, 732, 733, 735, 737, 743, 776, 790, 791, 801, 820, 840, 921, 993, 1057, 1078, 1080, 1120, 1142, 1171, 1187, 1188, 1202, 1292, 1354, 1379, 1397, 1473, 1493, 1514, 1515, 1523, 1527, 1554, 1557, 1711, 1745, 1746, 1749, 1754, 1922, 1973, 2015, 2017, 2054, 2080, 2095
- Medvetánc 261, 273, 280, 281, 296, 370, 464, 484, 784, 806, 996, 1171, 1296, 1469, 1637, 1651, 1750, 1781, 2109
- Medvetánc [kötet cím] 340, 342, 347, 353, 362, 363, 364, 372, 376, 379, 389, 396, 397, 402, 413, 429, 441, 465, 476, 485, 496, 545, 547, 554, 561, 565, 567, 572, 585, 597, 619, 620, 622, 629, 635, 645, 668, 673, 681, 716, 773, 777, 792, 793, 794, 796, 797, 799, 800, 801, 802, 803, 810, 814, 821, 822, 828, 881, 889, 951, 983, 988, 994, 995, 997, 998, 1000, 1043, 1099, 1121, 1122, 1133, 1162, 1163, 1271, 1309, 1313, 1321, 1338, 1357, 1359, 1384, 1407, 1479, 1483, 1488, 1496, 1511, 1519, 1539, 1564, 1637, 1749, 1792, 1797, 1798, 1806, 1853, 1858, 1868, 1870, 1871, 1914, 1938, 1945, 1955, 1965, 1977, 1978, 2031, 2042, 2051, 2062, 2063, 2082, 2083, 2110
- Megfáradt ember 63, 147, 169, 181, 238, 291, 355, 356, 414, 646, 650, 659, 687, 708, 724, 735, 736, 741, 749, 751, 761, 806, 873, 884, 887, 889, 893, 921, 987, 987—988, 992, 1011, 1055, 1057, 1175, 1199, 1200, 1291, 1412, 1460, 1464, 1473, 1482, 1520, 1527, 1566, 1690, 1695, 1840, 2047, 2048, 2060, 2061, 2064, 2109, 2117
- Meghalt Juhász Gyula 1212, 1505, 1528, 1626, 2038
- [Még ne utazz el...] 1840, 2060
- Miben hisztek... 1840, 2060
- Miért mondottál rosszat nekem 59, 710, 724, 1745, 2054
- Miért nem én? 1535, 1550, 2110
- Mikor azuccán átment a kedves 724, 1743, 2054
- Milyen jó lenne nem ütni vissza 75, 1477, 1852, 2073
- [Minden s mindenki...] 1744, 2054
- Mindent hagyok 69, 713, 714
- Mint a mezőn... 461, 839
- Mint gyermek... 479, 486, 843, 984, 985, 999, 1473, 1744, 2004, 2090, 2091
- [Mint tenger alól...] 1924, 2080
- Mióta elmentél 365, 801
- Mondd, mit értelek... 255, 259, 262, 273, 282, 295, 304, 361, 585, 621, 624, 673, 770, 771, 775, 777, 806, 811, 870, 873, 882, 891, 996, 1043—1044, 1051, 1136, 1154, 1195, 1196, 1237, 1335, 1336, 1357, 1372, 1423, 1463,

- 1477, 1479, 1481, 1503, 1513, 1518,
1524, 1529, 1535, 1549, 1552, 1554,
1559, 1560, 1609, 1686, 1714, 1765,
1781, 1783, 1812, 1882, 1883, 1884,
2035, 2044, 2046, 2050, 2055, 2057,
2064, 2076, 2119, 2120
- Munkánélküli írók táppénze 1163, 1519
- Munkáshalál 1439, 1441, 1442, 1562,
1563
- Munkások 234, 254–255, 262, 295, 296,
304, 361, 375, 758, 762, 763, 770, 777,
996, 1090, 1163, 1334, 1495, 1507,
1549, 1552, 1566, 1609, 1647, 1761,
1812, 1844, 1865, 1923, 2043, 2044,
2055, 2072, 2080
- Nagy ajándékok tora 1742
- Nagyon fáj 429, 447, 461, 480, 490, 585,
631, 689, 839, 841, 883, 884, 936, 939,
956, 972, 999, 1000, 1017, 1044, 1054,
1189, 1301, 1361, 1379, 1427, 1445,
1446, 1458, 1461, 1477, 1479, 1516,
1523, 1551, 1566, 1590, 1685, 1717,
1744, 1782, 1799, 1996, 2024, 2051,
2054, 2061, 2063, 2089
- Nagyon fáj [kötet cím] 428, 429, 446, 447,
459, 460, 463, 465, 466, 469, 472, 476,
477, 478, 480, 481, 483, 487, 488, 489,
493, 500, 503, 507, 515, 545, 548, 554,
561, 564, 565, 567, 585, 597, 598, 601,
612, 619, 624, 635, 645, 649, 652, 668,
673, 674, 687, 689, 691, 827, 828, 832,
837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844,
846, 879, 880, 881, 883, 884, 988, 998,
999, 1012, 1030, 1031, 1043, 1053,
1099, 1116, 1133, 1134, 1154, 1162,
1188, 1298, 1313, 1339, 1347, 1360,
1396, 1409, 1419, 1435, 1481, 1482,
1488, 1511, 1512, 1513, 1539, 1551,
1558, 1562, 1651, 1744, 1772, 1792,
1797, 1798, 1806, 1925, 1938, 1945,
1955, 1998, 2049, 2062, 2063, 2083,
2112
- Napszonett 38
- Ne bánts! 848, 1475
- [Ne légy szeles...] 1591, 2032
- Nem emel föl 587, 656, 657, 855, 888,
1020, 1771, 1772, 1997, 2056, 2089
- Nem én kiáltok 71, 73, 74, 75, 192, 715,
747, 918, 985, 1023, 1185, 1351, 1399,
1408, 1464, 1473, 1475, 1551, 1557,
1558, 1805, 1849, 1853, 2064, 2073
- Nem én kiáltok [kötet cím] 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 77, 80, 85, 86, 93, 110, 118,
119, 122, 141, 149, 162, 192, 204, 219,
251, 325, 355, 441, 465, 496, 567, 679,
686, 706, 712, 713, 714, 715, 717, 718,
735, 738, 762, 884, 985, 988, 993, 1010,
1099, 1132, 1162, 1291, 1295, 1313,
1348, 1351, 1408, 1418, 1438, 1439,
1474, 1511, 1513, 1539, 1551, 1592,
1620, 1645, 1646, 1647, 1650, 1739,
1745, 1797, 1798, 1806, 1938, 1955,
1973, 2033, 2043, 2049, 2054, 2055,
2061, 2062, 2063, 2083, 2103, 2104
- [Nem ér szerencse...] 1213, 1528
- Németh Andor 1006, 1081, 1082, 1083,
1474, 1494, 1749, 2054
- Nemzett József Áron 117, 118, 131, 134,
192, 276, 353, 362, 365, 572, 573, 603,
672, 732, 773, 799, 801, 871, 878, 891,
963, 989, 1056, 1136, 1142, 1157, 1159,
1246, 1272, 1395, 1471, 1473, 1482,
1513, 1514, 1515, 1518, 1536, 1537,
1540, 1551, 1552, 1557, 1715, 1754,
1792, 1943, 2051, 2055, 2059, 2084
- Nénapci dícséret 707, 713, 714, 2102
- Nincsen apám se anyám [kötet cím] 105,
110, 112, 122, 128, 129, 131, 132, 138,
140, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 153,
154, 162, 176, 177, 182, 192, 195, 204,
210, 219, 272, 280, 325, 356, 373, 441,
465, 493, 496, 562, 567, 584, 589, 620,
634, 650, 659, 668, 673, 706, 716, 724,
725, 730, 731, 732, 733, 734, 736, 737,
743, 762, 768, 773, 873, 881, 887, 889,
985, 988, 993, 1012, 1032, 1043, 1099,
1128, 1132, 1187, 1291, 1313, 1352,
1353, 1418, 1427, 1438, 1477, 1509,
1510, 1539, 1551, 1558, 1632, 1650,
1786, 1797, 1798, 1806, 1867, 1868,
1938, 1955, 1977, 2062, 2063, 2071,
2081, 2083, 2105, 2106, 2107, 2117,
2120, 2122
- [Nincs közöm senkihez...] 1213, 1528
- Nő a tükör előtt 75, 80, 1291, 1542, 1742,
2054
- Nyár 162, 361, 799, 845, 985, 994, 1025,
1122, 1238, 1297, 1472, 1473, 1507,
1535, 1542, 1590, 2032
- Nyári délután 1840, 2019, 2060, 2095
- Nyár volt 73, 2073
- „Nyelvünk ízei gazdagon kiforrtak... ”
2067
- Nyolcesztendő lányok 724

[*Ó bánat ne érij el...*] 1745
Óda 341, 360, 366, 367, 369, 374, 390, 397, 398–399, 447, 486, 784, 788, 791, 801, 810, 814, 815, 843, 997, 1001, 1007, 1153, 1172, 1357, 1414, 1473, 1474, 1517, 1520, 1551, 1585, 1716–1717, 1781–1782, 1793, 1854–1855, 1877, 1995, 2015, 2032, 2051, 2057, 2073, 2075, 2083, 2094
 [*Ó Európa hány redő...*] 1745, 1746, 2054
Óh szív! nyugodj! 1291, 1542
Olyan bolond vagy 1840, 2060
Oly friss 1620, 2036
Ordas 368, 502, 801, 846, 1037, 1479
 [*Ó szőke csókok partja...*] 2042
Osztás után 372, 802
 [*Ó zordon Szépség...*] 30, 706, 1397, 1557, 1742, 1749, 1851, 2054, 2073, 2101
Őnarckép 1745, 2054
Őngyilkosság? 1123, 1124, 1163, 1508, 1512, 1519, 1706–1707, 2050
Őreg minden 147, 735, 1355, 1551, 1946, 2084
 [*Őrökkön háborog a tenger...*] 1738, 2053
Ősapám 705, 1745, 2101
 [*Ős patkány terjeszt kört...*] 1136, 1176, 1254, 1513, 1521, 1537, 1686, 1810, 1813, 2009, 2046, 2065, 2066, 2093
Ősz (*Tar ágak-bogak rácsai között...*) 1171, 1520, 1742, 2053
Őt szegény szól 215, 361, 380, 479, 502, 784, 805, 841, 846, 921, 1006–1007, 1037–1038, 1142, 1473, 1479, 1514, 1515, 1584, 1586, 1750, 1781, 1805, 1812, 2050, 2064
Parasztanyóka 1552
Párizsi aniz 1745, 1746, 2054
Pernyetáncra 733
 „*Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*” 736
Piros hold körül 177, 374, 467, 802, 1187, 1291, 1523, 1542, 1943, 2083
Pogányos hitvallás magyarul 1621, 2036
Pöttyös 1551, 1743, 2054
Proletárdal 1466
Reform-toborzó 377, 805, 806
Reggeli 147, 359, 735
Regős ének 225, 370, 465, 484, 784, 995, 1024, 1296, 1476, 1750

Reménytelenül

Lassan, tűnődve 341, 376, 485, 502, 788, 794, 803, 843, 845, 846, 893, 919–920, 926, 962, 963, 1024, 1025, 1090, 1095, 1141, 1152, 1156, 1240, 1409, 1412, 1464, 1471, 1475, 1476, 1495, 1514, 1514 1515, 1517, 1535, 1558, 1739, 1744, 1770, 1840, 1921 1922, 1966, 2015, 2021, 2053, 2054, 2056, 2060, 2079, 2080, 2087
Vas-színű égboltban... 341, 794, 1142, 1359, 1514, 1515, 1551, 1742, 1743, 1751 1752, 1840, 2019, 2054, 2060, 2094, 2095
Részeg a síneken 39, 1061, 1483, 1653, 2043
Riának hívom 1620, 2036
Ringató 144–145, 181, 734, 1174, 1292, 1521, 1542, 1973, 1979
Ritkás erdő alatt 273, 280, 281, 774, 775, 1005, 1006, 1295, 1297, 1357, 1474, 1542, 1551, 1590, 2032
Rög a rögöz 73, 719, 987, 1171, 1473, 1520
Sacrilegium 356, 357, 707, 713, 714, 986, 1979, 2100
Simon Jolán 147, 735, 1153, 1154, 1518
Sírdomb a hegycsúcson 73, 1777, 1942, 2057, 2083
Sok gondom közt 145, 181, 734, 736, 1353, 1549
Szabados dal 105, 349, 723, 738, 831
Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben 848, 1084–1086, 1494
Számvetés 358, 501, 846, 1037, 1359, 1361, 1478, 1479, 1551, 1592, 1608, 1609, 2035
Szappanosvíz 1005, 1412, 1474, 1749, 1750, 2019, 2054, 2094
Száradok, tördöm 1944, 2084
Szeged alatt 1613, 1614, 1615, 1841, 2035, 2071, 2101
Szegényember balladája 2064
Szegényember szeretője 73, 987, 1323, 1348, 1350, 1473, 1545, 1546, 1551, 1552, 1840, 2060
 [*Szegénység szennytelepeiben...*] 2120
Szép nyári este van 73
Szépség koldusa [kötetím] 27, 28, 29, 30 31, 37, 38, 40, 59, 72, 110, 117, 119, 122, 149, 162, 204, 218, 355, 441, 567, 678, 679, 705, 706, 707, 756, 762,

- 985, 1099, 1132, 1162, 1164, 1291,
1313, 1397, 1408, 1418, 1438, 1464,
1483, 1511, 1512, 1539, 1592, 1621,
1644, 1649, 1745, 1797, 1798, 1806,
1807, 1808, 1859, 1938, 1955, 1973,
1977, 2007, 2010, 2049, 2051, 2062,
2073, 2083, 2101
- Szeretnének 134, 140, 146, 192, 732, 733,
735, 747, 761, 990, 1237, 1354, 1453,
1472, 1535, 1551, 1559, 1565, 1699,
1781, 1921, 2049, 2079
- Szerkesztői üzenet 404, 413, 467, 521,
820, 840, 856, 857, 871, 894, 1076,
1097, 1133, 1163, 1315, 1375, 1470,
1489, 1490, 1495, 1501, 1512, 1519,
1545, 1554, 1714, 1762, 2002–2003,
2022, 2051, 2053, 2089, 2090, 2095
- Szocialisták (Le a kapitalizmussal...))
223, 232, 297, 757, 849, 995, 1357,
1507, 1539, 1551, 2108
- [Szól a szája szóltatlan...] 1156, 1171,
1191, 1518, 1520, 1523
- [Szolgának állítod magad...] 844
- Szonett (Óh boldog az...) 1751, 2054
- Születésnapomra 487–488, 517, 547, 551,
566, 592, 611, 651, 681, 716, 843, 853,
854, 868, 869, 870, 874, 879, 885, 888,
892, 988, 1038, 1131, 1136, 1159, 1196,
1292, 1332, 1377, 1408, 1446, 1458,
1479, 1512, 1513, 1518, 1524, 1542,
1545, 1547, 1548, 1554, 1558, 1563,
1566, 1587, 1673, 1675, 1754, 1765,
1809, 1813, 1866, 1886, 1887, 1890,
2003, 2045, 2055, 2060, 2065, 2066,
2074, 2076, 2077, 2090, 2091
- Szürküllet → [Ez éles, tiszta szürküllet...])
- [Talán eltűnök hirtelen...] 1768, 2056
- Táncba fognak 181, 736, 793, 1292, 1542,
1682, 1683, 1684, 2046
- Tanítások 724, 987, 1338, 1339, 1549,
1562, 1592, 1644, 1842, 1844, 2072
- Tanulmányfej 31–33, 706
- Tavaszi ének 1557
- Tavasz van! Gyönyörű! 80
- Távol zongora mellett 705, 2101
- Tedd a kezed 1331, 1546, 1979
- [Tehervonatok tolatnak...] 1744, 1840,
2054, 2060
- Tél 1789, 2101
- Téli éjszaka 341, 357, 364, 368, 374, 390,
486, 602, 799, 801, 802, 806, 843, 964,
996, 997, 1005, 1142, 1153, 1170, 1202,
1357, 1414, 1471, 1473, 1474, 1514,
1515, 1518, 1520, 1551, 1647, 1742,
1781, 1972, 2014, 2016, 2017, 2094
- Temetés után 449, 459, 461, 832, 839
- Tengeri fürdő → [Zöld napsütés hintált...]]
- Thomas Mann üdvözlése 454, 634, 638,
833, 834, 836, 837, 885, 889, 1013,
1014, 1136, 1209, 1241, 1262, 1505,
1513, 1527, 1538, 1583, 1739, 1845,
2022, 2032, 2053, 2072, 2095, 2112
- Tiszazug 217, 368, 461, 801, 806, 1174,
1411, 1521, 1558, 1750
- Tiszta szívvel 76, 77, 94, 95, 97–98, 101,
105, 133, 137–138, 140, 149, 154, 155,
181, 192, 238, 291, 314, 339, 360, 362,
363, 373, 398, 467, 488, 533, 546–547,
569, 577, 580, 582, 584, 646, 651, 656,
659, 671, 687, 690, 712, 715, 716, 717,
720, 722, 723, 724, 733, 735, 747, 761,
791, 792, 841, 843, 861, 868, 871, 872,
873, 887, 888, 889, 890, 893, 894, 988,
989, 999, 1002, 1104, 1112, 1113, 1166,
1175, 1183, 1204, 1209, 1354, 1409,
1442, 1448, 1473, 1497, 1506, 1520,
1522, 1527, 1544, 1552, 1558, 1563,
1564, 1589, 1597, 1609, 1611, 1650,
1685, 1693–1694, 1712, 1781, 1786,
1797, 1808, 1840, 1888, 1921, 1987–
1988, 2008, 2033, 2046, 2047, 2048,
2057, 2060, 2062, 2065, 2079, 2082,
2089, 2105, 2109, 2117, 2122
- Tószunnyadó 1291, 1542
- Tömeg 217, 220, 225, 758, 995, 1539
- Tréfás sorok a költő egy jöttendőjéhez → Herz
Henrik Öméltőségának
- Tudod, hogy nincs bocsánat 851, 854, 975,
1018, 1162, 1167, 1168, 1176, 1203,
1204, 1220, 1472, 1475, 1511, 1519,
1520, 1521, 1527, 1766, 1767, 1840,
1999, 2023, 2056, 2060, 2089, 2095
- Tudtam én 147, 177, 735
- Tűnődő 921, 922
- Vihar 1006, 1474, 1952, 2084
- Eperfa 1559
- Keresztény 920, 1464
- Írásjel 162, 224, 757, 1356, 1551, 1609,
2035
- Tűzek éneke 374, 1171
- Ugy-e pajtás! 1438, 1563
- „Új Szellemi Front” 381, 382, 804, 889
- Útrahívás 707, 921, 1464, 2102

Ülni, állni, ölni, halni 629, 630, 868, 966,
1021, 1330, 1471, 1475, 1852, 1978,
2073, 2088

Ütem és fogalom 581, 894

Vallomás 1163, 1519

Van-e szociológiai indokltsága az új
népies irányynak? 506, 522, 847, 854,
857, 873, 1375, 1554

Várlak 38

[Vásárhelyről disznó jó...] 1643, 2042

Végül 217, 995, 1057, 1356, 1357, 1395,

1473, 1507, 1551, 1929, 1950, 2080,
2084

Verstan és versírás 1606, 2034

Vígasz 846, 1208, 1458, 1527, 1552, 1566,
1609–1610, 1687, 1812, 1966, 2035,
2046, 2064, 2087

Világ megokolt útálata 1686, 1687, 2046

Világosítsd föl 429, 459, 479, 837, 841

Villámok szeretője 73, 87

[Zöld napsütés hintált...] 1164, 1519

Zuzmara 147, 181, 1744, 2054

NÉVMUTATÓ

(A félkövér számok a hivatkozott szerzőtől közölt dokumentum lapszámára, a dőlt betűs számok pedig a jegyzetek lapszámára utalnak.)

- Abafáy Gusztáv 758
 Aba-Novák Vilmos 424
 Abodi Nagy Béla 853
 Abonyi Lajos 1803
 Ábrányi Emil 212, 1742, 2032, 2085
 Aczél György 1403
 Acsády Károly **126—127**, 728
 Ádám Zsigmond **686—687**, 892
 Adler, Alfred 516
 Adorján János 534
 Ady Endre 8, 28, 29, 31, 40, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 74, 75, 79, 81, 84, 111, 150, 157, 159, 160, 165, 170, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 191, 192, 194, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 253, 258, 259, 264, 265, 274, 275, 283, 285, 287, 298, 301, 336, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 363, 385, 389, 390, 396, 401, 414, 418, 423, 447, 462, 480, 508, 511, 512, 529, 532, 579, 588, 589, 608, 610, 621, 623, 627, 629, 635, 638, 641, 642, 647, 649, 650, 652, 653, 657, 658, 665, 670, 679, 687, 689, 697, 709, 718, 719, 735, 739, 741, 747, 751, 755, 759, 760, 771, 772, 775, 776, 779, 781, 783, 791, 799, 806, 818, 823, 824, 825, 826, 831, 837, 858, 872, 882, 884, 888, 893, 921, 944, 951, 952, 954, 984, 987, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1008, 1010, 1045, 1048, 1051, 1062, 1074, 1076, 1078, 1100, 1111, 1113, 1114, 1119, 1121, 1127, 1129, 1137, 1139, 1149, 1150, 1174, 1176, 1183, 1185, 1187, 1189, 1192, 1195, 1196, 1208, 1222, 1229, 1231, 1245, 1248, 1256, 1260, 1265, 1271, 1287, 1291, 1294, 1302, 1304, 1305, 1308, 1309, 1314, 1320, 1333, 1334, 1336, 1348, 1364, 1365, 1367, 1371, 1372, 1373, 1384, 1386, 1387, 1389, 1390, 1396, 1398, 1402, 1403, 1406, 1407, 1413, 1427, 1437, 1439, 1443, 1448, 1459, 1461, *1463, 1472, 1479, 1480, 1489, 1490, 1491, 1501, 1506, 1509, 1510, 1511, 1517, 1520, 1521, 1522, 1524, 1528, 1533, 1541, 1543, 1544, 1545, 1547, 1548, 1552, 1554, 1556, 1564, 1565, 1566, 1582, 1588, 1599, 1622, 1629, 1631, 1634, 1636, 1637, 1645, 1648, 1676, 1677, 1678, 1680, 1722, 1731, 1732, 1733, 1734, 1742, 1754, 1755, 1765, 1771, 1772, 1776, 1777, 1781, 1789, 1792, 1796, 1799, 1811, 1821, 1822, 1823, 1828, 1834, 1847, 1849, 1850, 1853, 1854, 1855, 1859, 1866, 1872, 1875, 1881, 1915, 1917, 1923, 1925, 1932, 1933, 1938, 1939, 1942, 1945, 1946, 1949, 1951, 1953, 1956, 1957, 1967, 1968, 1969, 1986, 1989, 1993, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2042, 2047, 2048, 2049, 2050, 2056, 2057, 2058, 2059, 2061, 2063, 2066, 2072, 2073, 2074, 2076, 2084, 2085, 2086, 2088, 2089, 2093, 2095, 2106, 2107, 2122*
 Ady Lajos 1305
 Agárdi Ferenc 230, **251—256**, 404, 769, 770, 831, 2039, 2107
 Agárdi Péter 9, 717, 754, 755, 756, 757, 767, 770, 777, 794, 798, 799, 805, 832, 841, *1484, 1495*
 Agyagfalvi Hegyi István 764
 Aiszkühülosz 134
 Ajtay Miklós 145, 166, 182
 Aknai István → Kormányos István
 Albrecht királyi herceg 767
 Alexandra cárnő 1737
 Alpár Gitta 1901, 1982, 1983
 Alpár László 300, 303
 Ambrus Zoltán 2085
 Anaximenész 1994
 Andersen György 715
 Andreánszky István **665—666**, 889, **925—926**, **1073—1075**, **1119**, **1126—1129**, **1391—1394**, *1464, 1489, 1507,*

- 1508, 1509, 1556, **1616—1619**, 1938, 2035
- Angelico, Fra 1956
- Angyelinovics 824
- Antal Gábor **1582—1583**, **1770**, 2031, 2056, 2058, 2078
- Antal János 234, 236, 762, 763
- Antonius, Marcus 711
- Apáczai Csere János 1248
- Apáti Ferenc 1460
- Apollinaire, Guillaume 1379, 1480, 1504
- Apponyi Albert 840
- Áprily Lajos 101, 778, 2082
- Aquinói Szent Tamás 498
- Aradi Zsolt **163—164**, 533, 740, 751, 861
- Aradi-Szabó István → A. Szabó István
- Aragon, Louis 1521
- Arany János 8, 166, 194, 198, 212, 271, 287, 339, 355, 362, 371, 414, 462, 659, 720, 747, 774, 799, 818, 839, 920, 951, 999, 1001, 1004, 1007, 1022, 1093, 1150, 1222, 1308, 1364, 1371, 1372, 1379, 1383, 1384, 1438, 1480, 1503, 1637, 1651, 1692, 1704, 1713, 1722, 1732, 1751, 1796, 1807, 1821, 1829, 1866, 1908, 1973, 2017, 2059, 2061, 2069, 2074, 2085, 2121
- Aranyossi Pál **1581**, 2031
- Arató Endre 781, 861
- Arató Tibor **1059—1061**, 1107, 1483
- Argyelán → Erdélyi József
- Arisztophanész 774
- Arisztotelész 640
- Arma, Paul 1369
- Arnóti Jenő 126
- Árpád 405, 412, 819, 820, 2012
- Árva Józsefné (Espersit Mária) 1620, 2102
- Ascher László **336—337**, 791
- Ascher Oszkár 119, 726, 1090, 1120, 1339, 1865, 1867
- Assisi Szent Ferenc 1674, 1997, 2045
- Aszlányi Károly 1369
- Asztalos Miklós 197
- Attila, hun király 802
- Babes, Titus 421
- Babits Mihály 10, 29, 70, 75, 119, 127, 131, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 167, 175, 194, 210, 214, 233, 236, 237, 238, 239, 286, 288, 292, 295, 298, 299, 314, 330, 348, 349, 350, 351, 355, 371, 384, 385, 389, 394, 396, 412, 480, 487, 511, 512, 529, 530, 532, 643, 654, 716, 726, 729, 737, 738, 739, 740, 742, 743, 747, 754, 761, 762, 764, 771, 774, 776, 777, 781, 782, 783, 788, 790, 796, 797, 798, 808, 810, 812, 813, 825, 832, 841, 842, 859, 879, 884, 887, 895, 915, 926, 927, 929, 945, 947, 953, 1001, 1002, 1034, 1052, 1060, 1103, 1143, 1144, 1146, 1163, 1181, 1185, 1187, 1190, 1197, 1198, 1291, 1306, 1308, 1309, 1310, 1343, 1380, 1418, 1437, **1459**, 1464, 1465, 1467, 1468, 1478, 1480, 1481, 1503, 1505, 1507, 1515, 1516, 1517, 1519, 1521, 1525, 1526, 1541, 1550, 1554, 1555, 1560, 1566, 1615, 1625, 1713, 1722, 1742, 1774, 1781, 1790, 1796, 1799, 1844, 1860, 1898, 1905, 1912, 1939, 1940, 1941, 1942, 1965, 1969, 1971, 1974, 1975, 2047, 2061, 2063, 2074, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2095, 2102, 2106, 2107, 2109, 2110
- Babos Antal → Beesky Andor
- Bacchylides 1503
- Bach, Johann Sebastian 130, 1025, 1476, 1956
- Bácsy Ernő 1552
- Bágyoni Váro Andor **1896—1902**, **1982—1983**, 2078, 2088
- Baitz János 1726
- Baján Gyula 815
- Bajcsy-Zsilinszky Endre 734, 735, 736, 751, 754, 815, 870, 1201, 1281, **1285—1286**, 1521, 1527, 1540, 1541, 2107, 2034
- Bajza József 1147, 1379, 1517
- Bak Róbert 544, 578, 591, 847, 848, 849, 851, 864, 865, 867, 979, **1014—1022**, 1068, 1070, 1077, 1111, **1223—1226**, 1284, 1347, 1474, 1478, 1487, 1491, 1494, 1506, 1529, 1531, 1532, 2038, 2111, 2113, 2122, 2124
- Bakó József 387
- Bakó László 1479
- Bakonyi Andor 1567
- Baksa Soós László 1241, 1624, 1626
- Baksa Tóth László → Baksa Soós László
- Baksay Sándor 1803
- Baktay Ervin 248
- Balás Károly **425**, 823
- Balassa József 196, 1547, 2121
- Balassi Bálint 55, 157, 170, 176, 192, 214, 221, 353, 585, 1043, 1055, 1528, 1629, 1637, 1796, 1956, 2010, 2061, 2085
- Balázs András 520, 523, 526, 536, 585, 629, 856, 1032, 1477

- Balázs Béla 5, **1191—1192**, 1233, 1522, 1523, 2104
- Balázs Ferenc 738
- Bálint György 239, 240, **247, 277—278**, 378, **379—381**, 388, **453—454, 469—471**, 490, 766, 773, 774, 801, 805, 836, 837, 841, 844, **1146—1148, 1152—1155, 1230—1233, 1241—1244, 1268—1270, 1271**, 1309, 1412, 1438, 1513, 1517, 1518, 1528, 1534, 1536, 1539, 1540, 2051, 2061
- Bálint Sándor 745, 2107
- Balla Borisz 533, 861
- Balla Frigyes 578, 591
- Balla Ignác 2118
- Balla Károly 823
- Balla Szigfrid 577
- Baló Elemér 127, 129, 1241
- Balogh Edgár **195—196, 492—493**, 745, 748, 749, 750, 844, 1524, **1886, 2076, 2117, 2119**
- Balogh István 203
- Balogh Jolán 832
- Balogh József **31—34, 706**
- Balogh László 1368
- Balogh László (1919) **1849—1861**, 2073
- Balogh Vilma 710, 884, 1521, 2103, 2104
- Baloghy Mária 852
- Balta Mózes 778, 1896, 1901, 2077
- Balzac, Honoré de 1903
- Bán Béla 1567
- Bán Oszkár 890, 2122
- Bandi Benjamin közhonvéd 77
- Bánki Zsuzsa 1789, 2056
- Bányai Imre 766
- Bányai Kornél 99, 100, 127, 129, 511, 727, 774, 777, 1431, 2081, 2103
- Bányai László 183, 703, 741, 742, 743, 744, 809, 1642, 1643, 1891, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1910, 1911, 1912, 1913, 1915, 1964, 1979, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985, 2077, 2078, 2079, 2088, 2106
- Bányai Lászlóné → József Jolán
- Barabás Gyula 229, 748, 815
- Barabás Tibor **1705—1719**, 1720, 1721, 1722, 1723, 2050, 2051, 2052
- Bárány J. 538
- Barbusse, Henri 240, 1276, 1521, 2031
- Barcs Sándor **1445—1447, 1563, 1564, 1585—1586, 1660—1661, 1778—1783, 1915, 1974—1975, 2032, 2044, 2057, 2079, 2087, 2123**
- Bárdos László **588—590**, 873
- Bárdosi Németh János 1072
- Barna Elek 460
- Barna József → Moór Péter
- Barna Pál 2095
- Baros Gyula 2084
- Baróti Dezső 2117
- Barsy K. Irma 99
- Barta István 820
- Barta János 348, 349, 350, 947, 1468
- Barta Lajos 98, 196, 721
- Barta Sándor **221—222, 756**
- Bartalis János 100, 126, 190, 747, 770, 778
- Bartha Gyula 242
- Bartók Béla 129, 130, 263, 357, 534, 660, 783, 828, 1114, 1368, 1612, 1624, 1803, 1956, 1979, 2112
- Bartos Gyula 127, 128, 129
- Bartulovics 824
- Basch Lóránt 348, 349, 350, 394, 703, 729, 737, 762, 771, 793, 796, 797, 812, 813, 814, 832, 895, 926, 927, 949, 1034, 1181, 1465, 1478, 1541
- Batsányi János 951, 1566
- Batthyány Orbán 1146
- Batu kán 357
- Baudelaire, Charles 75, 168, 298, 353, 356, 426, 476, 567, 781, 825, 984, 987, 1096, 1472, 1480, 1837
- Bauer 538
- Baumgarten Ferenc 348, 349, 350, 609, 729, 796, 832, **926, 927, 949, 1046, 1480**
- Beatrice 1855
- Bebel, August Ferdinand 186, 202
- R. Becher, Johannes 216, 217, 755
- Beck András 301, 303, 335, 1234, 1535, 1604, 1612, 1621, 1625, 2034, 2035
- Beck Márta 301, 302, 303, 335
- Beck Ö. Fülöp 2034
- Becsky Andor **1125—1126, 1276—1280, 1299—1300, 1508, 1540, 1543**
- Bednař, Jaroslav 638, 779, 780, 886
- Beethoven, Ludwig van 1956
- Békeffi László 787, 1923
- Békés István 303, 337, 792, 798
- Bélteky László **581—583, 873, 1118, 1507**
- Bem József 1525
- Benamy Sándor **1288—1290, 1542**
- Benedek Elek 755
- Benedek László 849, 851, 1018, 1020, 1070, 2112
- Benedek Marcell 5, 85, **120—122, 248, 606, 718, 727, 783**

- Beniak, Valentin 1938, 2082
 Benjámín László 1462, 1567, 2065
 Benkő Márton 236
 Beöthy Zsolt 138, 1460
 Béranger, Pierre Jean de 1031, 2031
 Berczeli Anzelm Károly 712, 764, 2101
 Bercsényi Miklós 265
 Berda Ernő 1567
 Berda József 153, 157, 169, 239, 240, 299, 417, 424, 425, 445, 536, 724, 736, 774, 779, 782, 823, 855, 943, 945, 969, 1066, 1072, 1077, 1467, 1468, 1469, 1471, 1487, 1491, 1602—1603, 1734, 2033, 2034, 2053, 2082
 Berend Miklós 710
 Berény Róbert 239, 240, 241, 242, 243, 257, 273, 274, 282, 283, 284, 765, 773, 775, 1483
 Berényi István 1567
 Bergmann Teréz 127, 129
 Bergson, Henri 185, 198, 202, 547, 551, 597, 687
 Berkes Imre 93, 720
 Berkó Sándor 506, 847, 1370—1371, 1553, 1554, 2123
 Bernanos, Georges 1232
 Berzy András 779
 Berezsenyi Dániel 79, 87, 88, 157, 165, 170, 403, 641, 642, 692, 793, 935, 936, 946, 951, 1022, 1176, 1195, 1248, 1371, 1397, 1398, 1528, 1556, 1637, 1648, 1858, 1956, 2073, 2085
 Bessenyei György 1729, 2085
 Bethlen Gábor 412
 Bethlen István 230, 314, 710, 735, 803, 2092
 Bethlen Margit 230, 231
 Bezruč, Petr 638, 779, 780, 886, 1333, 1548
 Bibó Lajos 127, 364, 579, 730, 872, 892
 Bihary András 1669
 Bilya Lajos 764
 Birki Ágnes 303, 335, 782, 783, 2110
 Bismarck, Otto 202
 Bisztrai Farkas Ferenc 860
 Bisztray Gyula 191—193, 193, 746, 747, 751
 Blake, William 1851
 Blondel Saci 791
 Blum, Léon 857
 Boeckay István 1621
 Bodnár Béla 236, 763
 Bodnár Dániel 1584, 1586
 Bodnár Éva 1567
 Bodor Aladár 239, 764
 Bohuniczky Szefi 1468
 Bojtár B. Endre 2063
 Bóka László 533, 754, 755, 802, 856, 1001—1004, 1039—1040, 1066, 1077, 1174—1177, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1291, 1305—1310, 1473, 1479, 1489, 1491, 1520, 1524, 1543, 1544, 1549, 1693—1696, 2047, 2081
 Bókay Antal 847, 1474, 1529, 1531, 1532
 Bókay János 845
 Bokor Imre 783, 784
 Bokor László 5, 6, 7, 10, 11, 14, 16, 20, 706, 719, 720, 728, 731, 736, 747, 771, 774, 796, 806, 822, 839, 853, 864, 1468, 1482, 1495, 1499, 1527, 1559, 2076, 2077
 Bokros-Birmann Dezső 1682, 2040, 2046
 Boldizsár Iván 571—573, 871, 945, 1055—1058, 1264—1265, 1467, 1470, 1482, 1538, 2118
 Bolya Lajos 536
 Bólyai János 1594
 Boncza Berta 778
 Bónis Ferenc 695
 Bónis József 617
 Bor Pál 711
 Borbély László 487, 691—692, 843, 894, 1290, 1542, 1631, 1878, 2041, 2075
 Bormida, Madame 1737
 Bornemisza Péter 894, 1637
 Boros Ferenc 727
 Boross Dezső 714
 Boross Elemér 773
 Boross Sándor 92, 127, 128, 129, 715, 1072
 Borsodi (színész) 127
 Bortnyik Sándor 806
 Bossuet, Jacques Bénigne 458
 Bóza János 863
 Böhm, Hertha 1406, 2104
 Böhm Vilmos 879
 Bölöni György 884, 2031
 Böszörmény Zoltán 1494
 Brabant Éva 849
 Brachfeld Olivér 516
 Brand, Max 1100
 Brassai Viktor 507—508, 847, 943, 945, 1063, 1467, 1483, 1484, 1584, 1586, 1587, 1589, 1605
 Braun Róbert 239, 1547
 Braun Soma 336—337, 727, 791
 Brecht, Bertold 467, 529, 860, 1255, 1256
 Bresztovszky Ede 878

- Breughel, Pieter 139
 Brezányi, A. 2120
 Bródy István 230, 759
 Bródy László 715
 Bródy Lili 239, 240, 791
 Brogyányi Judit 1524, 1525
 Bromfield, Louis 1962
 Bruño, Giordano 631
 Brüll Adél 1855
 Brüll Emánuel 853
 Budaváry László 230
 Buday György 745, 2107, 2117
 Buddha 998
 Buff, Charlotte 455, 458, 459
 Bulla Elma 806
 Burns, Robert 1733
 Busch, Adolf 451
 Busnyikov 1737
 Busoni, Ferruccio Benvenuto 996
 Butter, Oskar 538
 Buza Barna 239
 Buzogány Botond → Bágyoni Váro Andor
 Byron, George Gordon 916, 936, 1502
 Calvin → Kálvin János
 Čapek, Karel 534
 Čarek, Jan 538
 Carnap, Rudolf 1113, 1506
 Catilina, Lucius Sergius 282
 Catullus, Caius Valerius 1256
 Chaplin, Charles 363, 932, 1231
 Chenier, André 631
 Chesterton, Gilbert Keith 450
 Chmelar, Josef 537
 Cholnoky László 313, 787
 Ciocolteu, Vașile 423, 823
 Claudel, Paul 467, 840
 Clauser Mihály 2119
 Cobden, Richárd 838
 Cocteau, Jean 777, 1199
 Codreanu, Mihail 823
 Comte, Auguste 639
 Corbière, Tristan 1745
 Cotruș, Aron 393, 423, 811, 823, 1097, 1496, 1503, 2118
 Courths-Mahler, Hedwig 111
 Crainic, Nichifor 823
 Croce, Benedetto 1783, 1927, 1930, 2047, 2057, 2080, 2120, 2121
 Cruceanu, Mihail 823
 Cuza, Alexandru Ioan 923
 Czeisler Károly 618, 695
 Czigány Dezső 917, 919, 1463, 1508
 Czobor Miklós 285
 G. Czudar György 1929—1930, 2080
 Czvechó István 779
 Csaplár Ferenc 717, 743, 744, 746
 Császár Károly 746
 Csathó Kálmán 425
 Csáti Demeter 2103
 Csécsy Imre 120, 529, 727
 Cserépfalvi Imre 446, 465, 466, 487, 544, 554, 578, 591, 815, 816, 817, 822, 827, 850, 851, 868, 871, 1108, 1134, 1136, 1150, 1290, 1435, 1502, 1503, 1504, 1505, 1508, 1512, 1513, 1517, 1540, 1562, 1631, 1821, 2060, 2061, 2067, 2075, 2087, 2105, 2111, 2112, 2123
 Cserhényi Pál 1827, 2068
 Cserta Lajos 1669
 Csezmeicei János → Janus Pannonius
 Csizmadia Sándor 212, 253, 1009, 2064, 2085
 Csokonai Vitéz Mihály 8, 28, 55, 62, 131, 144, 148, 154, 165, 170, 176, 181, 192, 211, 221, 476, 558, 568, 585, 610, 647, 657, 668, 673, 692, 841, 870, 920, 930, 951, 985, 999, 1052, 1055, 1078, 1093, 1114, 1150, 1229, 1248, 1294, 1379, 1390, 1459, 1528, 1533, 1556, 1560, 1566, 1622, 1637, 1647, 1774, 1796, 1855, 1859, 1921, 1956, 2007, 2009, 2061, 2073, 2085
 Csoma Jenő 745
 Csomor Lászlóné 1491, 1511
 Csontváry Kosztka Tivadar 641
 Csorba Géza 239, 1582, 2032
 Csorba Tibor 1796—1799, 1840, 2060, 2061
 Csornyák Emil 1620
 Csömöri József 378—379, 804, 805, 1462, 1567
 Csuka Zoltán 738
 Csűry Bálint 853
 Dallos Sándor 126, 947, 1468
 Dán György 169
 Dante, Alighieri 353, 1480, 1635, 1679, 1848, 1855, 1956
 Danzinger Ferenc → Agárdi Ferenc
 Darányi Ferenc 847
 Darkó István 127, 738
 Darmay Viktor 1582, 2032
 Darvas János 537, 538, 779

- Darvas József 301, 302, 303, 378, 804, 805, 815, 1241, **1245—1249, 1270, 1328—1330, 1403, 1437, 1461, 1536, 1539, 1546, 1562, 1566, 1567, 1584, 1586, 1587, 1588, 1589, 1661, 1666, 1669, 1785—1786, 1803, 2057, 2066, 2076, 2124**
- Darvas Róbert 802
- Darwin, Charles Robert 640, 641, 1358
- Dávid király 1835
- Dávid Krisztina 782, 886
- Deák Ferenc 412
- Debreczeny Lili 463
- Debreczeny Miklós 794
- Debussy, Claude 1624
- Deheleanu Gyula (Iuliu Deheleanu) **1123—1125, 1508**
- Demény Pál 752
- Demján Éva 2056
- Demjén József (Deutsch József) 763, **1325—1328, 1422—1423, 1546, 1560, 1565**
- Dénes Béla 808
- Dénes István 239
- Dénes Zsófia 1267, 1539, 1541, 1543
- Déri Gyula → Deheleanu Gyula
- Derkovits Gyula 374, 802, 1811
- Dermée, Paul 2105
- Dernői Kocsis László 1488
- Déry Tibor 157, 169, 285, 404, 413, 526, 534, 536, 703, 725, 801, 895, **930—935, 945, 969, 1066, 1077, 1173, 1234, 1465, 1466, 1467, 1471, 1478, 1488, 1491, 1520, 1554, 1558, 2089**
- Descartes, René 185, 198, 202
- Dési-Huber István 1270
- Deveseri Gábor 845, 947, **973, 1077, 1471, 1487, 1491, 1734, 2053**
- Dévény Jenő 98
- Dézy Lajos 1887, 2008, 2103
- Diderot, Denis 447
- Dienes Valéria 788, 790
- Dietrich, Marlene 383, 806
- Diószegi András 1496, 1497
- Diósszilágyi Sámuel 2101
- Ditrói Mór 627
- Dixon, Franklin D. 748
- Dobolyi Lajos 99
- Dobossy Imre **200, 749**
- Dóczy Jenő **462—464, 839**
- Dolmányos István 732
- Dominkó János 1867
- Donner Pál 538
- Dormándi László 578, 591, 816, 831, 2112
- Dos Passos, John Roderigo 240
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 640, 1267, 1282, 1304, 1541, 1567
- Dózsa György 194, 217, 896, 930, 1774, 1873, 2012
- Dörmögő → Pöcze Imre
- Drábek 537
- Dragos József 1319, 1545
- Dreiser, Theodore 425, 1255
- Drosnyák János 303, 304, 305
- Dsida Jenő 126, **213—216, 495, 496, 738, 746, 754, 755, 1459, 1566, 1880**
- Dudás Kálmán **1301, 1543**
- Dutka Ákos 879
- Duval, Jean 1197
- Eckhardt Sándor 193, 751, 860
- Édes (Ernst) István 815, 1567
- Edison, Thomas Alva 640
- Egri Viktor **389—390, 396—397, 810, 814**
- Ehrenburg, Ilja 425
- Ehrlich Pál 724
- Eidus Bentian 2075
- Eiffel, Alexandre Gustave 272
- Einstein, Albert 240, 386, 387, 640, 808
- Elek Artur 729, 739, 832
- Ember Ervin 99, 222, 722
- Emőd Tamás 1625, 1976, 2038
- Enczi Endre 378
- Endrődi Sándor 212, 1003
- Endrődy Lajos 303
- Engel, J. 537
- Engels, Friedrich 186, 202, 300, 342, 386, 970, 1111, 1506, 2003, 2090
- Eötvös József 55, 287, 776, 1566, 2085, 2089
- Eperjessy Kálmán 677, 725, 891, 2100, 2101
- Erdei Ferenc 531, 745, 746, 1270, 1803
- Erdei István **262—265, 771, 895**
- Erdélyi Ágnes 823
- Erdélyi Ferenc 811, 1108, 1109
- Erdélyi József 101, 109, 119, 126, 127, 129, 131, 137, 145, 157, 164, 165, 168, 175, 182, 190, 192, 194, 201, 210, 211, 212, 232, 237, 238, 240, 248, 249, 285, 287, 288, 289, 294, 299, 348, 364, 371, 374, 375, 376, 426, 481, 495, 496, 511, 512, 532, 613, 615, 616, 699, 726, 727, 729, 747, 761, 764, 770, 772, 773, 774, 776, 777, 781, 791, 803, 811, 825, 879, 880, 890, 894, 895, 923, 1002, 1172, 1180, 1182, 1233, 1270, 1272, 1291, 1366, 1367, 1391, 1480, 1481, 1559,

- 1566, 1627, 1693, 1733, 1804, **1822—1823**, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, **1836**, 1837, 1838, **1839**, 1840, 1841, 1846, 1847, 1884, 1938, 1942, 1948, 1950, 1952, 1953, 1956, 2047, 2057, 2058, 2064, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2082, 2083, 2085, 2120, 2124
- Erdélyi Lajos 2120
- Erdódi Lajos 745
- Erdődy Edit 730
- Erdődy János **1402—1403**, 1557, **1891**, 2077
- Erdőházy Hugó 536, 764, 1125, 1508
- Erdős János **1310—1311**, 1544
- Erdős Jenő 417
- Erdős László **1731**, 2052
- Erdős Renée 748
- Erg Ágoston 711, 2104, 2122
- Erki Edit 771
- Ernster Dezső 1979
- Ernyei György 2121
- Erős József 862
- Espersit János **29—30**, **148—150**, 678, 679, 705, 706, 709, 711, 716, 735, 891, 1428, 1430, 1613, 1619, 1620, 2101, 2102
- Espersit Mária → Árva Józsefné
- Esterházy János 2094
- Esvány bácsi, juhász 62
- Esztergályos János 1527
- Ezékiel próféta 1220
- Fábián Dániel **175**, 182, 183, 185, 188, 195, 196, 199, 201, 202, 203, **230**, **231**, 234, 235, 493, 703, 729, 730, 742, 743, 744, 745, 746, 748, 749, 750, 753, 758, 759, 763, 772, 844, 2107
- Fábry Zoltán **223—224**, **265—266**, 721, 748, 755, 756, 757, 772, 780, 1469, 1498
- Fabulya László 6
- Falu Tamás 249
- Faludy György 528, 578, 591, 859, **928—930**, 945, 1030, **1109**, 1125, 1126, 1130, 1465, 1467, 1503, 1505, 1508, 1583, 2119
- Falus Ervin 250
- Fangrat, Tadeusz 1799, 1840, 1847, 2060, 2061, 2063, 2072
- Fanni → Radnóti Miklósné
- Faraday, Michael 808, 809
- Faragó Dezső **610—612**, 787, 879
- Faragó László **414**, 821
- Faragó László Pál **926—928**, 1464, 1478
- Faragó Sándor 231, 743, 759, 787
- Farkas Aladár 1567
- Farkas Antal (Héki Gábor) 222, 229, 1358, 1731
- Farkas Imre **1732—1734**, 2052
- Farkas István 98, 721
- Farkas Zoltán 729, **1612**, 2035
- Fáy Béla 855
- Fazekas Mihály 1566, 2121
- Fedák Sári 231
- Fehér Ede 314, 717
- Fehér Erzsébet 7, 20, 703, 852
- Fehér Gábor 126
- Fehér Pál 1979
- Feigl, Herbert 1506
- Féja Géza 127, 129, **145**, **154—155**, 164, **165**, **166—167**, 171, **182**, **190**, **193—194**, **194—195**, **208—211**, **364—367**, 387, 522, 531, 727, 729, 734, 736, 740, 743, 746, 747, 748, 753, 754, 756, 759, 779, 800, 803, 804, 809, 890, 915, **1138—1139**, **1265—1266**, 1390, 1481, 1513, 1538, **1776—1778**, **1789—1793**, 1803, 1823, **1938—1948**, 1980, 1981, 2056, 2059, 2076, 2081, 2083, 2084, 2108, 2117
- Fejér István 538
- Fejtő Ferenc **337—338**, **351—352**, **353—362**, **362—363**, **384—385**, 386, **386—387**, **390**, 396, 403, 404, 405, 412, 413, 417, 418, **426—428**, **446—447**, **452—453**, 514, 516, 519, 520, 523, 524, 525, 526, 527, 528, **529—535**, 536, 537, 539, 540, 541, 577, 578, 585, 591, 617, 637, 638, 660, 695, **696—698**, 763, 792, 797, 798, 799, 808, 809, 811, 815, 816, 817, 819, 822, 823, 826, 832, 833, 835, 844, 853, 856, 858, 860, 861, 886, 892, 894, 926, **983—1001**, 1063, 1064, 1065, 1066, 1072, 1075, 1077, **1094—1097**, 1120, 1127, 1129, 1234, 1266, 1326, 1418, 1464, 1472, 1475, 1484, 1485, 1490, 1491, 1495, 1509, 1510, 1511, 1537, 1538, 1539, 1546, 1558, **1979—1981**, 2004, 2005, 2042, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2109, 2111, 2112, 2113, 2122, 2123
- Fejtő Rózsi 836
- Fekete Béla → Stern Emil
- Fekete Ferenc 1567
- Fekete Lajos 738, 740, 762, 788, 790, 1072

- Felkai Béláné Zentai Rozália 852
 Fényes Samu **92—93**, 716, 719, 720, 724, 799, 2104, 2122
 Fenyő György 239, 578, 591
 Fenyő D. György 21
 Fenyő László **38—39**, 100, 119, 131, 157, 168, **207, 218—221**, 240, 249, 349, 395, 427, 707, 722, 725, 726, 727, 740, 752, 756, 757, 759, 762, 764, 770, 774, 777, 788, 796, 802, 818, 825, 828, 879, 895, **968**, 1072, 1077, 1471, 1487, 1491, 1562, 1650, 2043, 2103
 Fenyő Miksa 890
 Ferber Andor 2101
 Ferencz László 538
 Ferenczi Sándor 239, 849, 1474
 Ferenczy Valér 348, 349, 350
 Feuchtwanger, Lion 451
 Feuerbach, Ludwig 1029, 1080, 1494, 1506, 1974
 Fiala Ferenc 890, **1390—1391**, 1555, 1556, 1823
 Fisi 1369, 1370
 Fleischmann, Rudolf 832
 Flesch Péter 835
 Flóra → Illyés Gyuláné
 Fodor József 101, 119, 127, 131, 157, 164, 168, 175, 232, 394, 395, 487, 726, 727, 761, 770, 774, 788, 813, 814, 818, 828, 843, 847, 895, 915, 1060, 1072, 1180, 1182, 1214, **1383—1385**, 1431, 1463, 1483, 1539, 1554, 1555, 1561, 1627, **1829—1831**, 1836, 1837, 1847, **1925—1927**, 2053, 2069, 2070, 2080, 2086, 2103
 Fodor Károlyné 21
 Forbáth Imre 1469
 Ford, Henry 277
 Forgács Antal **167—170, 233**, 386, 427, **478—480**, 740, 750, 761, 808, 818, 825, 841
 Forgács Sándor 1064
 Fóthy János 240
 Földeák János **510—514**, 853, 1567, **1813—1815**, 2065, 2066
 Földes Dezső 1477
 Földes István **1884—1886**, 2076
 Földessy Gyula 649, 779
 Földi Mihály 388, 828, 889, **1720—1724**, 2051, 2052
 Földiák András 2048
 France, Anatole 1897
 Franco, Bahamonde Francisco 548, 551, 868, 1358, 1492, 2093
 Frank, Philipp 1113, 1506
 Franyó Zoltán 835, 1118, 1261, 1262, 1263, 1507, 1538
 Fráter György 412
 Freud, Anna 848
 Freud, Sigmund 158, 461, 471, 481, 547, 551, 593, 597, 612, 641, 652, 687, 739, 828, 839, 848, 917, 971, 972, 979, 1054, 1133, 1204, 1346, 1379, 1474, 1529, 1551, 1554, 1775, 1792, 1945, 1969, 1974, 2004, 2059, 2091
 Freundorfer Ferenc 1962
 Freundorfer Ferenc, ifj. 1963
 Freundorfer Ferencné 1963
 Fried Ármán 2101
 Friss Endre 774
 Fučík, Julius 748
 Foujita, Tsuguharu 1737
 Fülöp Lajos 739, 2076
 Fülöp Ernő → Fejtő Ferenc
 Fülöp Éva 539
 Fülöp Mihály 578, 591, 874, 876
 Fülöp Zsigmond 239
 Fürst Sándor 240, 241, 257, 388, 759, 765, 766, 810, 2109
 Füsü József 405, 412, 417, 845, **917—922**, **1005—1008**, 1006, 1077, **1156—1157**, 1464, 1473, 1491, 1518
 Füst Milán 157, 170, 239, 285, 348, 349, 350, **367—371**, 385, 424, 777, 796, 801, 802, 805, 1380, 1508, 1554, 1651, 2043
 Füzes György **1208—1209**, 1527
 Füzsi László 774
 Gaál Gábor **95—98, 364**, 716, 720, 721, 724, 758, 799, 800, 811, 820, 1465, 1466, 1467, 1468, 1484
 Gaál Mózes 248
 Gábor Andor **1121—1122, 1221—1222**, 1463, 1496, 1497, 1507, 1508, 1523, 1529
 Gábor István **573—574**, 871, 1118, **1605—1608**, 2034
 Gábor Miklós 1584, 1586, 1587, 1623, 1626
 Gachot, François **297, 372**, 777, 778, 801
 Gagybátort E. László 2120
 Gajdos Alfréd 1431
 Gál György András **1817**, 2067
 Gál István 533, 535, 748, 749, 753, 778, 779, 780, 781, 856, 1075, 1489, 1491, 1527, 2122
 Gál Zsuzsa 1403

- Galamb Ödön 13, **72—73**, 148, 703, 715,
1338, 1435, 1439, 1440, 1441, 1442,
1443, 1549, 1561, 1562, 1563, 1581,
1592, 1596, 1620, 1623, 1631, 1644,
1680, 1681, 1807, 1808, 1842, 1874,
1966, 1968, 2032, 2033, 2037, 2046,
2072, 2075, 2100, 2102, 2120
- Gáldi László 860, 1489
- Galilei, Galileo 387
- Galli Mátyás → Zolnai Béla
- Gallicus → Mikes Imre
- Gallus Sándor **1111**, 1505, 1506
- Galyasi (Reisinger) Miklós 183, 743, 771
- Gara László 1689
- Garai János 236, **342**, 776, 794, 795
- Garai László 795
- Garami Ferenc 98, 789
- Garamkovácsi Tibor 236, 763
- Garázda Péter → Zolnai Béla
- Garbai Sándor 879
- Gárdonyi Géza 957, 1803, 2084, 2085
- Gárdos Sándor **620—621**, 882
- Gáspár Endre 1540, 2104
- Gáspár Imre 1583, 2034
- Gáspár Zoltán 516, 534, 578, 591, 828,
856, 861, 892, 1063, 1064, 1065, 1073,
1120, 1129, 1234, 1235, **1372—1378**,
1535, 1553, **1658—1659**, 1661, 1662,
1664, 1666, 1667, 1668, 1669, 1672,
1752—1759, 2005, 2034, 2037, 2040,
2044, 2054, 2092
- Gáspár Zoltánné 2034, 2044
- Gautier, Théophile 272
- Gebe Márta 117, 1715, 2101
- Gebe Mihály 2100, 2101
- Gellér Balázs 1026
- Gelléri Andor Endre 239, 413, 530, 699,
788, 790, 797, 1561, **1934—1936**, **2081**
- Gellért Oszkár 157, 385, 389, 762, 773,
774, 777, 788, 801, 802, 810, 872, 1541
- Gellért Sándor **2012—2013**, 2094
- George, Stefan 214, 426, 825, 1850
- Gerando, F. de 706
- Gereblyés László **135—137**, 229, 234,
733, 747, 762, 763
- Gergely Endre 1130
- Gergely János 303, **459**, 837
- Gergely Sándor **91**, 102, **216—218**, **229**,
233—236, 294, 707, 718, 723, 724, 755,
758, 762, 763, 777, 831, **1050—1051**,
1481, 1521, **1913—1915**, 2079, 2103
- Gerő Ilona 1584, 1586, 1865, 1867
- Geröfny Glovotz József 2070
- Gide, André 412, 532, 820, 1521
- Giesswein Sándor 783, 1711, 2050
- Gilbert, Nicolas Joseph Laurent 2031
- Giono, Jean 1836, 2071
- Giraudoux, Jean 776
- Glaeser, Ernst 265
- Glatter (Radnóti) Miklós → Radnóti
Miklós
- Gobbi Hilda 1624, 1626, 1661, 1666,
1669, 1789, 1822, 1844, 2058, 2059,
2068
- Goda Gábor 843, **1214**, 1528
- Goethe, Johann Wolfgang 271, 288, 353,
455, 458, 627, 640, 798, 939, 1146,
1308, 1378, 1635, 1704, 1837
- Gogolák Lajos **1173—1174**, 1520
- Goldzieher Julesa 111
- Goll, Yvan → Lang, Isaac
- Gombai Ferenc 2098
- Gombaszögi Frida 840
- Gombos Ferenc → Simándy Pál
- Gombos Gyula **1165—1167**, 1520, **1689—**
1692, 1693, 2047
- Gonda Imre 1567
- Gongora, Luis de y Argote 134, 732
- Góra Lajos → Faragó László
- Gorkij, Makszim 360, 507, 953, 1099,
1101, 1269, 1278, 1386, 1426, 1541,
1567, 1635
- Gosztonyi Lajos **259—260**, **496—500**,
683, 771, 845, 892, **949—950**, **1135—**
1136, 1468, 1513
- Gottsched, Johann Christoph 210, 754
- Govrik Elemér **1816**, 2067, 2086, 2124
- Göcze Péter 847
- Gödry Kató 1979
- Gömbös Gyula 377, 609, 803, 804, 821,
836, 879, 1051, 1621, 1662, 1672, 1759,
1914, 2034, 2040, 2044, 2111
- Gömöri Jenő 126
- Gönczi Jenő 120, 727
- Gönczy Gábor **1680—1681**, 2046
- Gráber Margit 2105
- Grasset (kiadó) 1975
- Green, Julien 293, 776
- Gregorová, Hana 538
- Grimaldi hercegek 1737
- Gringoire, Pierre 542, 863
- Gró Lajos 250, **1184—1187**, 1522, **1766—**
1769, 2056
- Gruhle, H. W. 1019, 1475
- Grünwald László 303
- Grünwald Lászlóné sz. Schillinger Ilona
303
- Gulyás Pál 125, 126, 728, 762, 770, 774,

- 1099**, 1182, 1367, 1496, 1542, **1879**—
1880, 2010, 2076, 2081, 2082
 Gunda Béla 753
 Gutenberg, Johann 1271
 Günczler Rózsa 2103
 Gyr, Radu 823

 Gyagyovszky Emil 253
 Gyallay Domokos 746
 Gyárfás Endre **579**—**581**, 872, 1118, 1507
 Gyarmathy Anikó 1623
 Gyenes Gitta 1477, 2103, 2104
 Gyenge Miklós 705, 1620, **1874**—**1876**,
 2075, 2101
 Gyergyai Albert 445, 530, 773, 832
 Gyertyán Ervin 849
 Gyóni Géza 1540, 2082, 2095
 Gyömrői Edit 802, 847, 848, 849, 876,
 877, 2111
 Gyöngyösi István 221
 György Oszkár 303, 304, 305
 György Valentin → Bálint György
 Györi Judit 833, 836
 Györkös Ferenc 236
 Györy Dezső 98, 164, 190, 275, 287, 289,
 298, **524**, 526, 527, 535, 538, 539, **628**,
 738, 776, 778, 781, 858, 882, 1031,
 1535, 2082, 2094
 Györy János 744, 751
 Gyulai Márta 1567
 Gyulai Pál 156, 159, 732, 1058, 1722,
 2074

 Haász Erzsébet 21
 Hába, Alois 537
 Habán-Mihály 299, **340**—**341**, 781, 782,
 794, 808
 Háfiz, Samszu'd-Din Muhammad 365,
 800
 Hahn Veronika 2096
 Hajdu Henrik 710, 724
 Hajdu Tibor 708
 Hajdu Zoltán 1299
 Hajdu Ráfis Gábor 2061
 Hájek, sajtófőnök 1075, 1490
 Hajnal Anna 417, 427, 808, 811, 825, 947
 G. Hajnal László **643**—**644**, 886
 Halas František 298, 299, 540, 781
 Halász Béla 64
 Halász Előd 815
 Halász Ernő 239
 Halász Erzsébet 879
 Halász Gábor 348, 349, 350, **372**—**375**,
 530, 777, 802, 845, **1167**—**1173**, 1190,
 1191, 1234, 1436, 1489, 1520, 1523,
 1651, **1742**—**1747**, 2043, 2053
 Halász Kálmán 1403, 1622
 Halász Lajos 1828
 Haller János → Vándor Pál
 Halmay Elemér, ifj. **40**—**41**, 708
 Halmos Béla 753
 Halmos János 127
 Hamsun, Knut 1066, 1269, 1487
 Hankiss János 201, 750, **1800**—**1802**,
 2063, 2064, 2073, 2124
 Hans → Marnau, Fred
 Hantos Elemér 779
 Haraszi Sándor **174**—**175**, 200, **201**—
202, 742, 750, 751
 Harmat Pál 1562
 Harrer Ferenc 388
 Hárs László **1455**—**1458**, 1565
 Harsányi Ilona 818
 Harsányi Kálmán 947
 Harsányi Zsolt 403
 Hartleben, Konrad Adolf 1134
 Hartmann János **125**—**126**, 728
 Hartmann Mihály **1864**—**1867**, 2074
 Hatvani István 1591
 Hatvany Bertalan 388, **402**—**403**, 404,
 417, 516, **518**—**519**, 522, 525, 534, 544,
 576, 578, 591, 652, 653, 680, 815, 816,
 817, 818, 819, 826, 848, 849, 851, 852,
 855, 857, 858, 864, 889, 891, 892, 894,
969—**972**, 979, 1060, 1066, 1070, 1077,
 1306, 1416, 1471, 1472, 1478, 1491,
 1546, 1550, 1752, 1898, 1912, 1980,
 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2089,
 2090, 2092, 2111, 2112, 2113
 Hatvany Lajos **101**—**102**, 111, **137**—**140**,
 149, **339**, 354, 421, 613, 614, 622, 651,
 716, 720, 722, 733, 737, 746, 792, 794,
 807, 812, 818, 826, 833, 834, 835, 836,
 874, 878, 881, 889, 890, 957, 1013,
 1059, 1060, 1077, 1111, 1260, 1263,
 1327, 1343, 1491, 1538, 1550, 1650,
 1700, 1885, 1898, 1916, 1949, 2008,
 2049, 2050, 2079, 2104, 2108, 2111,
 2119
 Hatvany Lajosné 577, 578, 591, 835, 889
 Hauptmann, Gerhart 1358
 Havas Endre **1041**—**1042**, 1479, **1932**,
1932—**1933**, 2080, 2081
 K. Havas Géza 516, 1234, **1379**—**1380**,
 1535, 1553, 1554, 2005, 2092
 Hazafi Verai János 134, 732, 1390
 Házy Gyula 222, 229
 Héfiz → Háfiz

- Hegedüs Lóránt 949
Hegedüs Zoltán 1505
Hegedüs-Bite Dániel 1669, **1759—1761**, 2036, 2037, 2040, 2041, 2043, 2044, 2055
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 386, 406, 458, 547, 551, 562, 593, 597, 652, 687, 972, 1009, 1114, 1133, 1204, 1345, 1346, 1358, 1534, 1551, 1779, 1974, 2003, 2090
Heine, Heinrich 46, 47, 50, 52, 53, 54, 627, 945, 1199, 1289, 1355, 1502
Heller Ágnes 815
Heltai Jenő 414, 506, 806, 847, 879
Herceg János **1301—1303**, 1543
Herceg Ferenc 102, 425, 644, 1834, 2084, 2085
Herceg Gábor 721
Herder, Johann Gottfried 458
Heredia, José-Maria 1183, 1521, 1522
Hermann Imre 239, 849, 1474
Hermlin, Stephan 835
Hertha → Böhm, Hertha
Herwegh, Georg 2031
Hevesi András 405, 412, 413, 417, 445, 530, 738, 762, 816, 832, 845, 856, 1541
Hevesy Iván 710
Hévizy Ottó 21
Hidas Antal **221—222**, **229**, 752, 756, 758, 785, 786, 2118
Hilárius 351, 797
Hirsch Albertné 2104
Hitler, A. 457, 505, 613, 751, 775, 786, 824, 861, 880, 1089, 1316, 1491, 2074
Hódy Gitta 1623
Hodža, Milan 1119, 1489
Hodzsza → Hodža
Hoffman, Ernst Theodor Wilhelm Amadeus 640
Holitscher, Arthur 216, 755
Holló Ernő 1072
Hollós Ilona 726
Hollós István 848, 849
Hollós Melitta 1584, 1586
Hollós Korvin Lajos 378, **700**, 895, 896, 2123
Holz, Arno 1480
Hóman Bálint 314, 880
Homérosz 1318, 1956
Homoki Ferenc 764
Hont Erzsébet 1090, 1120, 1584, 1586, 1587, 1589, 1861, 1866, 1867
Hont Ferenc **58—59**, 413, 708, 710, 712, 1308, 1584, 1585, 1586, 1587, 2101, 2105
Hood, Thomas 2031
Hora, Josef 538, 638, 779, 780, 886, 1333, 1548
Horatius, Flaccus Quintus 27, 270, 404
Horger Antal 120, 276, 354, 715, 716, 717, 773, 853, 874, 888, 1373, 1524, 1545, 1712, 1754, 1887, 1890, 2008, 2076, 2077, 2104
Horthy Miklós 803, 1316, 2003, 2090
Horvát Imre 136
Horváth Béla 417, 496, 497, 498, 499, **500—502**, 533, 536, 577, 578, 591, 595, 683, 695, 770, 779, 825, 845, 846, 872, 876, 894, 925, **961**, **1037—1039**, 1063, 1064, 1065, 1066, 1073, 1077, 1102, 1120, 1126, 1234, 1235, 1310, 1445, 1464, 1468, 1469, 1470, 1478, 1479, 1487, 1491, 1503, 1505, 1509, 1535, 1544, 1563, 1564, **1761—1765**, 2004, 2005, 2054, 2055, 2091, 2092
Horváth Ferenc 21, **200**, 749, 1403
Horváth Henrik 732
Horváth János → Antal János
Horváth János (1878—1961) 292, 894, 2084
Horváth József → Füsi József
Horváth Józsefné 1727, 1729, 1885, 1886
Horváth, M. 539
Horváth Tibor 403, 404, 405, 412, 417, 517, 534, 578, 816, 819, 820, 832
Horváth Vincéné Vigh Erzsébet 852
Hölderlin, Friedrich 639, 641, 886, 1514, 1829, 2086
Hruz Mária 1140
Hubay Miklós **2029**, 2089, 2092, 2093, 2096, 2124
Hugo, Victor 476, 548, 568, 570, 583, 590, 598, 687, 690, 863, 865, 868, 871, 873, 876, 893, 940, 1022, 1048, 1049, 1071, 1146, 1198, 1261, 1417, 1418, 1480, 1504, 1525, 1538, 2031
Humboldt, Alexander von 640, 641
Hume, David 185, 198, 202
Hun László 126
Hunyadi István 846
Hunyady Sándor 530
Husserl, Edmund 185, 198, 202
Huszár Béla, gyerek 862
Huszár Károly 1521
Huszár Tibor 746
Huxley, Aldous 404, 532

- Ignotus Hugó **94—95**, 95, 98, 105, 149, 276, 314, 404, 412, 417, 421, **474—475**, 529, **625—628**, 634, 643, 644, 669, 716, 720, 721, 724, 735, 737, 738, 773, 826, 841, 847, 856, 882, 884, 886, 1111, **1112—1114**, 1363, 1479, 1489, 1506, 1599, 1650, 1932, 2008, 2033, 2057, 2104, 2105
- Ignotus Pál 119, 131, 239, 240, 381, 384, 388, **394, 397—400**, 400, 401, 403, 404, 405, 412, 413, 415, 416, 417, 419, 420, **428—430**, 450, 455, 456, 459, 460, 482, 506, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 533, 534, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 573, 577, 578, 585, 588, 591, 595, 617, 622, 637, 638, 652, 653, 660, 666, **680—682**, 688, 694, 695, 716, 726, 777, 779, 792, 803, 805, 806, 807, 811, 812, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 826, 827, 828, 835, 836, 837, 842, 846, 847, 850, 851, 852, 853, 856, 857, 858, 859, 861, 862, 864, 868, 869, 874, 876, 886, 892, 894, 895, **913—914**, 926, 955, **975—982**, 1063, 1064, 1066, 1072, 1075, 1077, 1080, 1089, 1090, 1111, 1120, 1127, 1130, 1234, 1266, 1315, 1326, 1363, 1418, 1463, 1464, 1472, 1475, 1476, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1494, 1506, 1510, 1511, 1519, 1521, 1538, 1545, 1558, 1628, 1701, 1710, 1823, 1885, 1932, 1980, 2004, 2005, 2080, 2089, 2090, 2091, 2092, 2103, 2106, 2111, 2112, 2113, 2119, 2122, 2123
- Illés Béla **221—222**, **229**, 233, 756, 758
- Illés Endre 126, 443, 832, 845, 1431
- Illés Hona 719
- Illés László 703, 717, 1523
- Hosvai Selymes Péter 1859, 2073
- Illyés Gyula 99, 120, 126, 127, 129, 137, 157, 162, 164, 170, 175, 182, 190, 194, 196, 210, 212, 222, 229, 234, 238, 239, 240, 242, 243, 250, 257, **260—262**, 266, 273, 274, 282, 283, 284, 285, 287, 289, 299, 348, 359, 364, 371, 375, 376, 377, 378, 384, 385, 386, 387, 394, 395, 396, 413, 415, 426, 480, 494, 495, 496, 511, 512, 522, 530, 531, **574—575**, 659, 667, 699, 727, 738, 740, 741, 747, 757, 758, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 769, 770, 771, 773, 774, 776, 777, 779, 780, 781, 782, 788, 790, 791, 795, 803, 804, 805, 807, 812, 825, 828, 844, 872, 879, 884, 890, 895, 946, 951, 1002, 1049, 1072, 1146, **1173**, 1175, 1182, 1214, 1234, 1270, 1272, 1285, 1291, 1306, 1331, 1343, 1351, 1358, 1367, 1379, **1436**, 1462, 1464, 1465, 1467, 1470, 1480, 1481, 1520, 1524, 1526, 1535, 1541, 1550, 1551, 1554, 1559, 1562, 1566, 1693, 1713, 1733, 1790, 1799, 1804, 1806, **1816**, 1836, 1837, 1912, 1937, 1939, 1942, 1944, 1950, 1969, 1971, 1974, **2001—2002**, 2011, 2047, 2063, 2064, 2067, 2070, 2071, 2077, 2082, 2083, 2084, 2085, 2089, 2105, 2106, 2109, 2110, 2111
- Illyés Gyuláné 845, 849, 850, 851, 864, 865, 979, 1018, 1019, 1020, 1021, 1070, 1172, 1323, 1406, 1418, 1715, 1717, 1744, 1793, 1855, 1856, 1947, 2015, 2016, 2083, 2112
- Imecs Béla 487, 1072
- Imre Katalin 817
- Imrédy Béla 836, 2072
- Iosif(u) Aron → József Áron
- Iosifu, Mircea 2098
- Iosifu Rista 1556, 1899, 2078
- Iritz Miksa 2101
- Irtványi Gina 126
- Istrati, Panait 419, 821, 822
- I. István király 1238
- Iváni Bella 764
- Jádi Ferenc 849, 1474, 1529, 1531
- Jäger, H. 768
- Jammes, Francis 1199
- Jancsó Béla **184, 196—197**, 738, 744, 749
- Jancsó Ferenc 768
- Jankovich Ferenc 845, 846, **1071—1072**, 1182, 1488, 1732, 1733, 1804, 2052
- János evangélista 1494
- Jánossy Gábor 2120
- Janovits András 2105
- Janus Pannonius 1637, 2042, 2094
- Járai Teri 1624
- Jarnó József 98, 810
- Järventaus, Arvi 2096
- Jaspers, Karl 2074
- Jász Oszkár 529, 727, 779, 1127, 1489, 1510, 1932
- Jávor Pál 1789
- Jedlička, Benjamin 539
- Jedlička őrnagy 537
- Jékely Zoltán 403, 417, 510, 808, 819, 839, 845, 846, 1072, 2081
- Jellinek, Georg 1753
- Jemnitz Sándor **1311—1312**, 1369, 1544

- Jenő József **211—213**, 754
- Jeszenszky Erik → Molnár Erik
- Jeszenyin, Szergej 299, 366, 665, 759, 782, 800, 801, 1074, 1129, 1490, 1510
- Jézus (Krisztus) 40, 41, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 351, 714, 755, 797, 890, 1203, 1204, 1219, 1220, 1398, 1494, 1596, 1644, 1793, 1941, 1947, 1997
- Jíse, Karel 538
- Jobbágy Károly **1330—1332**, 1546
- Jobsziv Paula 1556
- Jobsziv Rista → Iosifu Rista
- Jócsik Lajos 538
- Jókai Mór 536, 1308, 1566, 1722, 1908, 2085
- Jóó Tibor 788, 790
- Jordáky Lajos **1061—1063**, **1097—1098**, 1483, 1495
- Josif, Mircea → Iosifu, Mircea
- Josifu Rista → Iosifu Rista
- Jósika Miklós 55
- Joyce, James 776
- József Áron 113, 353, 569, 584, 612, 636, 923, 950, 951, 1099, 1136, 1142, 1159, 1236, 1246, 1257, 1258, 1259, 1260, 1275, 1392, 1393, 1400, 1404, 1405, 1515, 1537, 1538, 1656, 1705, 1785, 1825, 1899, 2078, 2098
- József Áronné → Pócze Borbála
- József Eszter → Klier Rezsóné
- József Etelka 172, 552, 563, 571, 578, 707, 725, 741, 742, 809, 863, 864, 865, 866, 867, 870, 938, 1110, 1124, 1307, 1322, 1416, 1420, 1430, 1432, 1465, 1512, 1558, 1616, 1617, 1618, 1619, 1640, 1643, 1669, 1705, 1706, 1718, 1727, 1885, 1961, 1962, 2035, 2050, 2081, 2089, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2105, 2107, 2110, 2111
- József Farkas 717
- József Ferenc főherceg 606, 1562
- József Jolán 13, 150, 552, 563, 578, 703, 707, 708, 709, 718, 742, 788, 791, 814, 845, 848, 849, 855, 860, 864, 865, 867, 868, 870, 938, 1073, 1109, 1110, 1124, 1198, 1199, 1235, 1256, 1257, 1260, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1272, 1273, 1274, 1275, 1278, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1287, 1288, 1289, 1290, 1297, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1305, 1307, 1308, 1310, 1311, 1312, 1314, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1329, 1330, **1338—1339**, 1365, 1366, 1385, 1393, **1401—1402**, 1404, 1417, 1421, 1422, 1430, 1438, 1465, 1476, 1488, 1492, 1504, 1505, 1512, 1526, 1527, 1537, 1538, 1540, 1541, 1543, 1544, 1546, 1549, 1556, 1557, 1559, 1584, 1587, **1589—1591**, 1605, 1606, 1607, 1608, 1619, 1620, 1629, **1639—1643**, 1669, 1681, 1705, 1718, 1724, 1727, 1728, **1732**, 1789, 1797, 1807, 1879, 1810, 1828, 1833, 1835 **1841—1844**, 1846, 1861, 1865, **1872—1874**, **1876—1878**, 1885, 1894, 1896, 1898, 1900, 1910, 1911, 1912, 1925, 1937, 1948, 1949, 1961, 1962, 1969, 2032, 2034, 2035, 2037, 2038, 2040, 2042, 2044, 2049, 2052, 2053, 2058, 2059, 2062, 2065, 2071, 2072, 2074, 2075, 2077, 2081, 2083, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2106, 2113, 2120, 2123, 2124
- Juhász Árpád 98, 721, 2108
- Juhász Géza 125, 126, 728, 750, 1182, **1948—1954**, 2084, 2120
- Juhász Gyula 27, **28—29**, 30, 31, 38, 39, 40, 41, 59, 62, 64, 75, 85, 105, 117, 126, 148, 149, 150, 196, 201, 218, 288, 298, 354, 366, 373, 385, 421, 426, 546, 550, 551, 562, 582, 583, 584, 591, 592, 598, 620, 634, 658, 668, 677, 678, 679, 683, 685, 686, 687, 690, 705, 706, 708, 710, 711, 712, 715, 716, 718, 724, 725, 729, 732, 735, 739, 756, 761, 776, 777, 781, 793, 800, 825, 874, 879, 882, 891, 947, 952, 986, 987, 1040, 1041, 1048, 1050, 1052, 1129, 1132, 1139, 1164, 1198, 1211, 1267, 1291, 1293, 1294, 1295, 1299, 1302, 1308, 1309, 1313, 1314, 1325, 1364, 1371, 1401, 1405, 1408, 1410, 1414, 1418, 1428, 1429, 1430, 1437, 1439, 1480, 1509, 1511, 1512, 1525, 1542, 1545, 1565, 1581, 1613, 1616, 1625, 1626, 1645, 1649, 1681, 1712, 1713, 1722, 1732, 1742, 1777, 1794, 1795, 1841, 1849, 1859, 1865, 1874, 1875, 1938, 1942, 1949, 1950, 1952, 1967, 2007, 2035, 2038, 2043, 2047, 2051, 2059, 2060, 2081, 2082, 2083, 2101, 2102, 2103, 2104, 2117
- Juhász Vilmos 412, 417, 831
- Juli, takarítónő 851, 979, 1070
- Jung, Carl Gustav 971
- Just Béla 126

- Justus György 1369
 Justus Pál 169, 757, 2040, 2041
 Juvenalis, Decimus Junius 1256
- Kabdebó Lóránt 727, 860, 2093
 Kaczér Illés 98, 721
 Kaesó Sándor 822
 Kádár Béla 239
 Kádár Kok György 1840, 1973, 2061
 Kadosa Pál 1241, 1979, 2088
 Kaffka Margit 157, 778, 1288, 1306
 Kahána Bernát 822
 Káldor György 828
 Kalla István 1241
 Kállai Gyula **1255—1256, 1334—1336**,
 1537, 1549, **1583—1584**, 1861, 1866,
 2032, 2037, 2120
 Kállay Miklós **92, 201, 256, 293, 503, 719**,
 750, 770, 776, 846, 1391, 1543
 Kálmán Endre 300, 303
 Kálmán Imre → Korvin Sándor
 Kálmán József **222—223, 757, 2117**
 Kálmán Kata 958, 1470
 Kálmán László 300, 303, 1403
 Kálmán Lászlóné 762, 768
 Kálvín János 498
 Kályáni Ferenc 2100
 Kampis Antal 1468
 Kant, Immanuel 185, 198, 202, 386,
 1060, 1424, 1936, 1986
 Kántor Lajos 703, 721, 724, 738, 746,
 755, 821, 822
 Karácsony Sándor **619—620, 881**,
1453—1454, 1527, 1565, 2120
 Karády Katalin 1876, 1877, 1878, 2075
 Karafiáth Jenő 767
 Kardos László **208, 753, 859, 860, 949**,
 950, 1468
 Kardos Pál 729
 Kardos Tibor 1489
 Karikás Frigyes 388
 Karinyth Frigyes 145, **336, 348, 349, 350**,
 740, 752, 776, 791, 796, **916—917**,
1087—1089, 1090, 1120, 1276, 1290,
 1463, 1494, 1508, 1542, 1566, 1896,
 1932, 2077, 2105
 Kármán József 405, 412
 Károlyi Mihály 40, 792, 812, 1547, 1932,
 2031, 2079
 Károlyi Sándor 1774
 Kárpáti Aurél **74—76, 126, 167, 248, 249**,
 394, 395, 715, 729, 740, 832, **1266—**
1267, 1539, 2122
 Kasparek 538
- Kassai János 1403
 Kassák Lajos 70, 74, 99, 131, 157, 168,
 169, 181, 222, 239, 250, 253, 285, 336,
 349, 357, 371, 374, 375, 385, 395, 412,
 424, 445, 490, 511, 512, 524, 532, 699,
 719, 721, 722, 731, 733, 739, 741, 761,
 768, 769, 777, 779, 791, 795, 799, 812,
 844, 853, 921, 928, **946—947**, 986, 987,
 1009, 1028, 1043, 1049, 1057, 1113,
 1166, 1172, 1185, **1199—1203**, 1214,
1273—1275, 1306, 1369, **1385—1390**,
 1414, 1439, 1467, 1474, 1481, 1524,
 1527, 1540, 1554, 1555, 1559, 1566,
 1567, 1583, 1600, 1625, 1645, 1689,
 1693, 1731, 1742, 1745, 1805, 1814,
 1815, 1859, 1932, 1938, 1950, 1952,
 1970, 1971, 1973, 1974, 2032, 2033,
 2059, 2065, 2066, 2082, 2083, 2085,
 2104
 Kassay József 64
 Kästner, Erich 1516
 Kátai-Horner Miklós 404
 Katona Jenő **286—293**, 387, 533, **556—**
558, 645—647, 716, 775, 776, 869, 887,
1322—1324, 1546, 2093, 2119, 2122
 Katona József 1248, 1566, 1637, 1792,
 1823, 1945, 2059, 2085
 Kautsky, Karl 645, 1358
 Kazantzakis, Nikosz 822
 Kazinczy Ferenc 165, 198, 214, 476, 647,
 841, 1722, 1774, 2051, 2085
 Kázmér Ernő 760, 2123
 Keats, John 631, 1384, 1555, 1837
 Keck József Gáspár 2101
 Kecskeméti György **197—200, 460—462**,
 730, 749, 838, 2106
 Kecskeméti Pál **128, 730, 749, 2105**
 Kelecsényi Ferenc 706
 Kelemen István **1134, 1513**
 Kelemen János 300, 303, **1644—1649**,
1693, 2042, 2043, 2047
 Kelemen József 1566
 Kelen József 2037
 Kelen László 811, **982—983**, 1077, 1472,
 1487, 1491
 Keleti Sándor 275, 773
 Kellér Dezső 748
 Kemény István **232—233**, 759, 760,
1891—1894, 2077, 2119
 Kemény Lajos 536
 Kemény Simon 99, 722, 879, 1043
 Kemény Zsigmond 157, 405, 412, 2085
 Kémeri Nagy Imre 499, 846
 Kendéné Palágyi Erzsébet 817

- Képes Géza 496, 497, 498, 500, 683, 845, 925, 1038, 1126, 1464, 1509, 1807, 2065
- Kepler, Johannes 387
- Kerecsényi Dezső 845
- Kerék Mihály 532, 804, 844
- Kerékgyártó István 842
- Kerényi Károly 1235, 1471
- Keresztessy Mária 1241
- Keresztury Dezső 751, 2120
- Kerpel Jenő 467, 840
- Kessler-Balogh Edgár → Balogh Edgár
- Keszi Imre 811
- Keszthelyi Zoltán 1567, 2065
- Kesztner Zoltán 679, 1619, 1621, 2036, 2101, 2102
- Kéthly Anna 1666, 1669
- Kézai Béla 1984—1985, 2088
- Kikić, Hasan 824
- Kindlová, Hana 781
- Kinizsy Andor 303, 304, 305
- Király György 480, 718, 842
- Király István 755
- Kis Ferenc 414, 750, 802, 821, 1215, 1528
- Kisfaludy Károly 2085
- Kiss Ernő 876
- Kiss József 211, 212, 725, 838
- Kiss Julianna 2098
- Kiss Károly 2101
- Kiss Lajos 221—222, 756
- Kiss Lajos, gyerekkori társ 1617
- Kiss László 1616, 1617, 1618
- Kiss Mancika 1617
- Kiss Menyhért 249
- Kiss Miklós 1883—1884, 2076
- Kiss Vince 1617
- Kittel Margit 421
- Kläsi 1531
- Klebelsberg Kunó 626, 735, 1141
- Kleist, Heinrich von 631
- Klier Rezső 1393
- Klier Rezsőné 1391, 1394, 1556
- Kluesik Ferenc 64
- Kluge 851
- Kmetty János 239
- Kner Imre 1523, 2104
- Knopp Imre 1368
- Koczkás Sándor 805
- Kocsi Sebestyén 1591
- Kocsis Ernő 707
- Kocsis László 92, 764, 770
- Kodály Zoltán 127, 129, 196, 263, 783, 1475, 1624, 1803, 1956, 1979
- Kodolányi János 119, 127, 128, 129, 131, 137, 163, 166, 175, 182, 195, 200, 222, 229, 234, 239, 240, 248, 250, 330, 364, 377, 415, 445, 532, 657, 699, 726, 748, 749, 753, 762, 763, 768, 769, 804, 828, 832, 869, 1177—1182, 1481, 1508, 1521, 1559, 1626—1629, 1803, 1956—1957, 2038, 2039, 2045, 2083, 2086
- Koessler János 1544
- Koestler, Arthur 787, 788, 1078, 1227—1230, 1491, 1492, 1493, 1532
- Kolozsvári Grandpierre Emil 845
- Kolumbusz Kristóf 639
- Komjáthy Aladár 92, 727, 1072, 1517
- Komjáthy Jenő 2047
- Komlós Aladár 9, 92, 100—101, 119, 131, 131—132, 298, 299, 465—466, 530, 692—694, 699—700, 722, 726, 731, 732, 734, 762, 777, 779, 781, 782, 792, 801, 807, 839, 894, 895, 946, 948, 1467, 1468, 1506, 2106, 2120
- Komor András 92, 99, 101, 119, 131, 169, 715, 726, 777, 947, 1468, 1869, 2106
- Komor Vilmos 840
- Koncsek Lászlóné 706
- Kondor György 1567
- Kondor Leó 1369
- Konfucius 972, 1471, 1560
- Konrád, Edmond 538
- Kónya Sándor 803
- Koós Kovács István 658, 659, 889
- Korda Vince 2105
- Kormányos István 64, 69—70, 707, 712, 2101
- Kornfeld Móric 2092
- Koroknay József 118, 707, 1841, 2101, 2103
- Korondi András 1652—1655, 2043
- Korvin Ottó 2037
- Korvin Sándor 385—386, 808, 814, 1484, 1508, 2122
- Kós Károly 947, 949, 950, 1468
- Kósa György 127, 128, 129, 730
- Kósa János 1433—1434, 1562
- Kósa Lajos 773
- Kossutány Ignác 56—57, 58, 60, 709, 710
- Kossuth Lajos 519, 838, 1386, 1621, 2089
- Kosztolányi Dezső 75, 102, 126, 159, 167, 210, 214, 239, 248, 249, 298, 304, 306, 316—324, 339, 342, 366, 371, 385, 389, 396, 478, 511, 512, 585, 618, 619, 635, 650, 658, 668, 687, 711, 726, 739, 741, 777, 779, 781, 783, 786, 788, 792, 793, 794, 796, 797, 800, 810, 812, 813, 832, 879, 881, 894, 1001, 1002, 1043, 1052, 1114, 1139, 1144, 1151, 1185, 1187,

- 1198, 1241, 1272, 1291, 1304, 1309, 1337, 1380, 1437, 1480, 1481, 1492, 1508, 1516, 1524, 1525, 1543, 1552, 1554, 1565, 1566, 1596, 1615, 1625, 1645, 1651, 1732, 1742, 1755, 1762, 1765, 1781, 1821, 1828, 1849, 1854, 1860, 1976, 1986, 2043, 2059, 2073, 2074, 2075, 2082, 2084, 2085, 2095, 2102, 2105, 2107, 2122, 2123
- Kosztolányi Dezsőné 793, 813, 1543, 2123
- Kovács Árpád 64
- Kovács Dezső 248
- Kovács Endre 753, 779, 781, 1187—1189, 1523
- Kovács Erzsébet 880
- Kovács György (1900—1965) 1369, 2104
- Kovács György (1911) 274—275, 773
- Kovács Imre 387, 522, 531, 816, 828, 890, 1605, 1758, 1803, 2037, 2040, 2061
- Kovács István 1684—1687, 2046
- Kovács József 2095
- E. Kovács Kálmán 300, 302, 303
- Kovács Mihály 136
- H. Kovács Mihály 314, 717
- G. Kovács Tibor 763
- H. Kovács Zoltán 655—657, 888
- Kovács Katona Jenő 1484
- Kovai Lőrinc 1441—1443, 1563, 1567, 2123
- Kovalovszky Miklós 1675—1676, 1724—1730, 1802—1804, 2045, 2052, 2064
- Kováts József (1906—1937) 649—651, 657—660, 887, 888, 1484, 1507, 2118
- Kozma Andor 302
- Kozma József 234, 763
- Kozma Miklós 806, 807
- Kóhalmi Béla 828, 2123
- Kölesy Ferenc 1022, 1371, 1637, 1850, 2085
- Kőműves Imre 487, 843
- Könyves-Kolonics József 2101
- Könyves Tóth Kálmán 230, 745
- Kőrösi József 708
- Köstler, Artur → Koestler, Arthur
- Kövendi Dénes 1608—1612, 2035
- Král', Fraňo 299, 782
- Kréméry, Štefan 298, 781
- Kristóf Róbert 1522, 2097
- Krisztus → Jézus
- Kříženecký 537, 538
- Krleža, Miroslav 824
- Kropotkin, Pjotr Alekszejevics 738
- Krúdy Gyula 739, 947, 1554, 1565, 2085
- Kubán Endre, ifj. 528—529, 635—637, 859, 860, 885, 1076—1077, 1118—1119, 1260—1264, 1491, 1506, 1507, 1538
- Kubka, František 779
- Kulesár István 301, 302, 303, 782, 783, 848, 1508, 1597, 1679, 2110
- Kulka Zoltán 421
- Kulkász József 1669
- Kun Béla 752, 785, 1556
- Kuncz Aladár 724
- Kunfi Zsigmond 771
- Kunszery Gyula 1244—1245, 1536, 1545, 1807—1810, 2065, 2123
- Kunvári Bella 2104
- Kuprin, Alekszandr Ivanovics 236
- Kurkó, elnök 2036
- Kuti László 1430—1433, 1561, 1562, 2103, 2123
- Küküllei János 412
- Lábán Antal 421, 1299, 2104
- Labriola, Antonio 2057
- Lackó Miklós 734, 804, 807, 861, 2081
- Laczkó Géza 249, 1565, 2123
- Laforgue, Jules 1745
- Lakatos László 239
- Lakatos Péter Pál 99, 158—159, 164, 169, 176—182, 230, 236, 236—239, 250, 657, 658, 736, 739, 743, 745, 747, 753, 763, 764, 769
- Lallemand, Marcel 1688, 1689, 1734, 2047, 2053
- Lám, Friedrich 1559
- Lampérth Géza 249
- Landler Jenő 2104
- Landy Dezső 1029—1031, 1476
- Lang, Isaac 741
- Lantos Béla 1367
- Lányi Sarolta 1192
- Lao-ce 1471
- Lassalle, Ferdinand 250, 970
- László Béla 388
- László Gyula 1400—1401, 1557, 1567, 2065, 2124
- László József 230
- Látó Anna 596—598, 849, 876, 1118
- Lawrence, David Herbert 387, 423, 624, 809, 823
- Lázár Béla 1304, 1543
- Lázár Vilmos 708, 2039, 2103
- Lebrun, Albert 1194
- Leconte de Lisle, Charles Marie 272
- Léda → Brüll Adél

- Lefkovits Vilmos 1493
 Lemberkovits 1759, 2034
 Lengyel András 20, 729, 794, 885
 Lengyel Balázs 1966—1968, 2087
 Lengyel Béla 1561
 Lenin, Vlagyimir Iljics 84, 245, 435, 2040
 XIII. Leó pápa 846
 Leonardo da Vinci 272
 Leopardi, Giacomo 657
 Leopold Ilona 300, 303
 Lesznai Anna 111, 403, 778, 779, 833, 848, 1192, 1696, 2049, 2050, 2104, 2119
 Ligeti Bözske 2103
 Ligeti Ernő 248, 249, 779, 1118, 1507
 Ligeti Pál 748
 Lilla → Vajda Júlia
 Linari, Lina 1694, 1696, 1782, 1928, 1930, 2047
 Lippay Zoltán 229, 758
 Lombroso, Cesare 639, 640
 London, Jack 110, 111, 354, 507, 725, 798
 Longhy A. István 685—686, 892
 Longi István 64
 Lope de Vega 1540
 Lóránth László 2117
 Lorca, Federico Garcia 1042
 Losonczy Ádám 1700—1705, 2050
 Losonczy Géza 1320—1321, 1421—1422, 1451—1453, 1545, 1559, 1565, 1684, 2046
 Losonczy Tamás 300, 301, 303
 Lotte → Buff, Charlotte
 Lotz János 2095
 Lotz Károly 1369
 Lovas Sándor 2117
 Lovass Gyula 1542
 Lovászy Márton 239
 Löbl Dezső → Landy Dezső
 Löbl Ödön 1553
 Löffler A. Pál 222, 756
 Lőrinczi László 509—510, 688—689, 852, 853, 893
 Lucie → József Jolán
 Ludna Judit → Szántó Judit
 Ludna Mária 779
 Ludolph van Ceulen 1495
 Lukács, Emil B. 298—299, 778, 779, 858, 1119, 1507, 1508, 1937, 1938, 2082, 2118
 Lukács Gáspár 376—377, 803
 Lukács Imre 776, 795, 1458, 1566, 1567, 1810—1813, 2065, 2122
 Lukács György 2104
 Lukács István 251, 723, 769
- Lukács László 1444—1445, 1563
 Lupaş, 879
- Mach, Ernst 1506
 P. Macht Ilona 7, 742
 Madách Imre 79, 460, 467, 1475, 1566, 1637, 2085
 Madarász Emil 221—222, 756
 Mádl Antal 835, 836
 Madzsar József 718, 727, 769, 776, 783, 2039
 Maeterlinck, Maurice 1859
 Magyar László 57—58, 710, 738, 1613—1616, 2035, 2103
 Magyar Pál 388
 Maibaum Gyula 766
 Majakovszkij, Vlagyimir 275, 759
 Majerová, Maria 538
 Major János 763
 Major Máté 99, 169
 Major Tamás 827, 1090, 1120, 1403, 1584, 1586, 1587, 1589, 1624, 1626, 1661, 1666, 1669, 1789, 2044, 2059
 Majoros István 239
 Makai Ádám 742, 866, 1322, 1324, 1641, 2111
 Makai Emil 148, 716, 735
 Makai Ödön 62, 677, 705, 741, 742, 809, 828, 956, 1322, 1418, 1430, 1470, 1505, 1546, 1558, 1642, 1643, 1895, 1897, 1949, 2081, 2099, 2100, 2101, 2102, 2105, 2106, 2110, 2112
 Makai Ödönné → József Etelka
 Makai Péter 866, 867, 1322, 1640, 2109
 Makai Zsuzsi 867, 1322, 1417, 1640, 1937, 2081
 Makay Gusztáv 1406—1415, 1558
 Makay Margit 1312, 1317, 1789
 Makkai László 495—496, 845
 Makkay Jenő 48, 50, 52
 Maklár Zoltán 127
 Makrai Jenő → Makkay Jenő
 Mallarmé, Stéphane 293
 Málnási Ödön 405, 412, 517, 826
 Malraux, André 425, 1194, 1358
 Malthus, Thomas Robert 1495
 Mándi Ernő 2033
 Mándy Stefánia 1567
 Mándy Teréz 248—249, 767
 Mann, Heinrich 451
 Mann, Thomas 11, 398, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 497, 499, 510, 534, 593, 638, 660, 808, 815,

- 832, 833, 834, 835, 836, 837, 874, 979,
1013—1014, 1067, 1077, 1118, 1126,
 1241, 1260, 1261, 1263, 1474, 1487,
 1489, 1491, 1505, 1509, 1532, 1538,
 1845, 1846, 1920, 2089, 2111, 2112
- Mannheim Károly 534
- Manojlović, Todor 759, 760, 761
- Mansfield, Katherine 516
- Márai Sándor 101, **156**, 239, 240, **339**,
 362, 364, 737, 738, 765, 770, 792, 799,
1066, 1234, **1380**, 1487, 1554, 1566,
1673—1674, 1836, 1956, 2043, 2045,
 2064, 2071, 2085, 2086, 2119
- Marconi, Guglielmo 640
- Marconnay Tibor 125, 126, 417, 727, 728,
 774, 795, 801, 802, 895, 1431
- Marék Antal **1298—1299**, 1543
- Márer György **61—63**, 710, 715, 725,
 2103
- Margit nővér 980, 1977
- Mária (Jézus anyja) 351, 714, 890, 1018
- Mária Béla 1567
- Mária Terézia 405, 412
- Márk Lajos 806
- Markovits Györgyi 708, 719, 758, 783,
 2064
- Márkus Emília 806, 1789
- Márkus György 1506
- Márkus Tamara 1789
- Marnau, Fred 1497, 1498, 1499
- Marosán György 1660, 1758, 2036, 2040,
 2043, 2044
- Marosi (Molter) Péter 853
- Marót Sándor **1976—1978**, 2088
- Marschalkó Lia 778
- Márta → Vágó Márta, ill. Gebe Márta
- Martinovics Ignác 405, 412, 1055
- Marton Béla 401, 818
- Mártonvölgyi László **1404—1406**,
1415—1420, 1557, 1558
- Marx, Karl 186, 202, 209, 211, 250, 295,
 300, 342, 386, 406, 435, 469, 547, 551,
 562, 593, 597, 640, 641, 652, 687, 738,
 970, 972, 1009, 1029, 1060, 1080, 1111,
 1114, 1133, 1203, 1204, 1219, 1346,
 1358, 1400, 1474, 1494, 1551, 1775,
 1936, 1974, 2003, 2090
- Masaryk, Tomas Garrigue 1486
- Máté evangélista 875, 1204
- Matheika János **102**, **221—222**, 722, 723,
 756
- Matisse, Henry 1737
- Matolcsy Mátyás 387, 532, 844
- Mátray Erzsébet 1789
- Mátyás Ferenc 417, 945, **1058**, 1467,
 1482, 1804, **1920—1922**, 2064, 2079
- Mátyás király 516
- Mauriac, Claude 610, 1194
- Mayer Ottmár 1552
- Mécs László 101, 190, 248, 283, 285, 286,
 290, 480, 770, 775, 778, 1627, 1799,
 1824, 1846, 2063, 2082
- Medgyaszay Vilma 127, 129
- Méhes György (Nagy Elek) 853
- Méhes Ignác 241, 242, 243, 257, 273, 274,
 482, 842
- Mehring, Franz 1355
- Méliusz József **413**, **424—425**, **483**, 675,
 780, 820, 823, 842, **935—936**, 945,
950—955, 1063, 1119, **1256—1259**,
 1261, 1263, 1466, 1467, 1468, 1483,
 1484, 1507, 1537, 1538, 2119, 2123
- Melléky Kornél **80—81**, 708, 717, 757,
 765, 783, 848, **1022—1024**, 1067, 1475,
 1809, 2065, 2108, 2109
- Mellerné Miskolczy Eugénia 239
- Menyhárt Pál 745
- Mérey Zsolt 21, 2033
- Meštrović, Ivan 1931
- Mészáros Zoltán 300, 301, 303
- Mezőfi Vilmos 1539
- Mezzofanti bíboros 185
- Michelangelo, Buonarroti 272, 1956
- Mihály László **1045—1047**, 1479
- Mihályfi Ernő 1488
- Mikes Imre **1735—1738**, 2053
- Mikes Kelemen 405, 412, 2085
- Mikes Lajos 1430, 1431
- Mikszáth Kálmán 1566, 2085
- Mille Gheorghe → Szabó Dezső
- Mille Mária 880
- Millók Sándor 1666, 1669
- Milotay István 175, 742, 803, 836, 1555,
 2071
- Milton, John 84
- Minkowski, Hermann 387, 808
- Mišik 539
- Mittay László 99
- Mme Sans-gêne → Szkálos Emilné Járos-
 sy Erzsébet
- Mód Aladár 763
- Modigliani, Amadeo 1737
- Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 121
- Mollináry Gizella 101, 119, 131, 726, 778
- Molnár Ákos 119, 131, 239, 530, 726, 807
- Molnár Antal 947, 1468
- Molnár Erik **243—246**, 766
- Molnár Ferenc 644, 1229, 1533, 2085

- Molnár József 1319, 1545
 Molnár Kata 947
 Molnár Miklós 1280—1281, 1540
 Molnár Tibor 393, 415—419, 419—424, 489—492, 621—625, 811, 821, 822, 823, 843, 844, 879, 882, 914, 1118, 1463, 2111
 Molnár C. Pál 2095
 Monestier, Mme 2087
 Montaigne, Michel de 447
 Mónus Illés 308, 309, 377—378, 533, 577, 578, 591, 596, 653, 666, 695, 727, 792, 803, 804, 876, 2036, 2110
 Moór Péter 2025, 2095
 Móra Ferenc 196, 711, 712, 715, 1565, 1801, 2038, 2103
 Móricz Zsigmond 63, 98, 156, 166, 175, 196, 286, 364, 412, 430—433, 506, 524, 534, 644, 721, 730, 738, 740, 803, 809, 828, 829, 846, 894, 956—960, 1066, 1069, 1077, 1089, 1090, 1091—1094, 1102, 1120, 1121, 1131, 1188, 1267, 1280, 1291, 1306, 1315, 1390, 1470, 1478, 1488, 1489, 1491, 1495, 1511, 1523, 1535, 1539, 1540, 1545, 1554, 1555, 1566, 1708, 1732, 1803, 2033, 2034, 2042, 2050, 2052, 2084, 2085, 2110, 2120
 Morris, William 264
 Mosolygó Antal → Papp Antal
 Mosonyi Ferenc 1078, 1491
 Moszkitó → ifj. Halmay Elemér
 Motkó Géza 539
 Mozart, Wolfgang Amadeus 1956
 Mörike, Eduard 1850
 Murákózy Gyula 1592—1596, 1724, 2032, 2052, 2124
 Murányi Gábor 752, 1465, 1483, 1495, 1497, 1500, 1505, 1526, 1557
 Murányi-Kovács Endre 1042—1045, 1479
 Murger, Henry 1260
 Mussolini, B. 1316
 Müller Lajos 758, 2108
 Müller Samu 1288
 Nadányi Zoltán 762, 770, 895
 Nadas Andre 250, 2040, 2041
 Nadas Sándor 651—653, 720, 887, 888
 Nádass József 141—142, 142—143, 169, 233, 250—251, 520, 523, 524, 525, 526, 528, 534, 535, 536, 537, 539, 586—588, 628, 733, 734, 761, 768, 779, 844, 856, 858, 861, 862, 873, 1027—1029, 1075, 1077, 1476, 1490, 1491, 1494, 1770—1776, 1867—1872, 1923—1925, 1970—1973, 2056, 2074, 2080, 2087, 2090, 2104, 2107, 2109, 2112, 2118
 Nagy Béla, gyerek 862
 Nagy Béla 1567
 Nagy Csaba 1553, 1554
 Nagy Emma 125, 126, 303, 304, 306, 463, 728
 Nagy Erzsi 523
 Nagy Géza 853
 Nagy György 1241
 Nagy Imre (1896—1942) 742, 1434—1435, 1562, 1804
 Nagy Imre (1896—1958) 1546
 Nagy István 1063, 1099—1102, 1483, 1496, 1666, 1669, 1731, 2065, 2083, 2124
 Nagy Jenő 675—676, 890, 891
 Nagy József, gyerek 862, 863
 Nagy Károly 889
 Nagy Lajos 93—94, 126, 229, 234, 239, 248, 304, 306, 348, 349, 350, 377, 378, 387, 427, 434—441, 445, 516, 614, 699, 719, 720, 757, 762, 767, 770, 777, 783, 804, 807, 809, 825, 831, 856, 1369, 1468, 1481, 1535, 1550, 1567, 1627, 2077, 2105, 2107, 2110, 2118
 Nagy László 863
 Nagy Péter 790, 880
 E. Nagy Sándor 789
 Nagy Zoltán 1308
 Nagyfalusi Jenő 727, 1567, 2120
 Nagykovácsy Ilona 1596, 1605, 2032
 III. Napóleon 1049, 1082, 1146
 Narancsik Imre 203—204, 751
 Nečas, Jaromír 537, 540, 1075, 1490
 Némegy Gyula 2119
 Neményi Lili 1311
 Nemes György 1505
 Nemes Lajos 820
 Németh Alajosné 731, 771, 796, 839, 864, 1495, 1559, 2076
 Németh Andor 12, 112—118, 132—135, 239, 278—280, 293—294, 402, 403, 404, 405, 405—412, 413, 417, 447—450, 458—459, 460, 467, 468, 475—478, 514—516, 534, 536, 567, 568—570, 578, 583, 591, 594—595, 600—605, 634—635, 637, 674, 695, 703, 716, 719, 725, 732, 737, 738, 740, 774, 776, 779, 783, 784, 787, 788, 791, 793, 800, 812, 816, 817, 818, 819, 820, 826, 832, 835, 837, 838, 840, 841, 844, 848, 849,

- 850, 851, 853, 854, 856, 861, 865, 866, 868, 870, 871, 873, 874, 877, 878, 885, 891, 894, 930, **962—967**, 985, 1006, 1066, **1067—1071**, 1077, **1078—1083**, **1083—1086**, 1090, 1120, **1130—1134**, 1136, 1138, 1139, 1149, 1151, 1153, **1161—1164**, 1165, 1178, 1280, 1309, 1313, 1315, 1363, 1364, 1395, 1418, 1419, 1438, 1471, 1483, 1487, 1488, 1491, 1492, 1493, 1494, 1499, 1503, 1505, 1511, 1512, 1513, 1517, 1518, 1519, 1520, 1524, 1556, 1557, 1558, 1622, 1688, 1710, 1774, 1955, 1964, 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 2004, 2032, 2037, 2047, 2051, 2071, 2087, 2089, 2091, 2093, 2104, 2105, 2112, 2117
- Németh Adorné 788, 2047
 Németh Antal 403
 Németh Béla 300, 301, 303
 Németh Imre 803, 844
 Németh László **125—126**, 127, 128, 129, 137, **146—148**, **153**, 167, **281—282**, 371, 375, 377, 378, 531, 728, 730, 734, 736, 737, 739, 740, 774, 780, 803, 804, 806, 821, 823, 860, 879, 1390, 1391, 1480, 1481, 1555, 1650, 1803, 1836, **1936—1937**, 1991, 2043, 2071, 2076, 2081, 2082, 2085, 2107, 2120
- Németh Sándor 1566
 Németh G. Béla 1472
 Németh-Varga János 1669
 Nerval, Gérard de 1072
 Neufeld Ervin 2040
 Neurath, Otto 1506
 Newton, Isaac 387
 Nezval, Vítězslav 299, 782
 Nietzsche, Friedrich 631, 641, 732, 1243, 1304
 Nikisch, Arthur 1544
 Nikolényi 1759, 2034
 Nisard, Désiré 859
 Nobel, Alfred 1271
 Nóti András 1931
 Novomeský, Ladislav **1197—1198**, 1524
- Nyigri Imre **37**, **77—80**, **85**, **140—141**, 706, 717, 718, 727, 733
 Nyilas Márton 764
 Nyirő József 145, 165, 166, 182, 287, 740
 Nyisztor Zoltán 387, 845
 Nyizsinszkij, Vaclav Fomic 1326
- Óbudai L. Károly **1579—1580**, 2031
 Oesl, V. 538
 Oláh György 387, 1914, 2072
 Olasz Lajos → Olosz Lajos
 Olosz Lajos 85, 718
 Olt Károly 303, 336, 753
 Olthy Magda 827
 Oltvai Ferenc 714
 Omar Khajjám 168, 298, 781
 Ondi Sándor 300
 Ónody Zoltán 539
 Oravetz István 786
 Ormos Gerő 303, 304, 305
 Ormos Iván 738
 Ortega y Gasset, José 1095, 1934
 Ortutay Gyula 394, 395, 1234, 1535
 Osvát Ernő 110, 156, 166, 487, 529, 716, 725, 729, 734, 737, 740, 748, 1489, 1869, 2095, 2117
 Oszkó Aladár → Mód Aladár
 Ottó Ferenc 890, 924, **1024—1027**, 1120, 1464, 1475, 1476, 1477, 1487, 1624
 Ovidius, Publius Naso 715, 1256, 1829
- Ölbey Irén 764
- Pais György 1597, 1600, 1601, 1602, 2033, 2105
 Paine, Thomas 517
 Pákozdy Ferenc (1903) **106**, 229, 235, **294—296**, 724, 762, 763, 769, 772, 776, 777, 795, 1072, 2110
 Pákozdy Ferenc, Vásárhelyi (1904—1970) **269—273**, 387, 745, 772, 2119
 Pakots József 248, **249**, 250, 767, 768, 1627, 2110
 Paku Imre 809, 1401, 1429, 1557
 Pál Judit → Szántó Judit
 Palágyi Lajos 2032, 2085
 Palasovszky Ödön 762, 767
 Pálóczi-Horváth György 239, **565—566**, 870
 Palotai Erzsi 523, 726
 Pándy Kálmán 2095
 Pap Gábor → Becskey Andor
 Pap Károly 126, 349, 377, 415, 729, 804, 1431, 1561
 Pápay Klára 1584
 Papdi bácsi 1872
 Papoušek, Jaroslav 537
 Papp Antal **1903—1905**, **1964—1966**, 2078, 2087
 Papp József 64

- Paracelsus, Philippus Aureolus 1994
 Pasquino → Mihály László
 Passuth László 412, 820
 Pászti Elemér 2099
 Pásztor Béla 1072, 1380
 Pásztor József 2103
 M. Pásztor József 722, 746, 750, 754, 762,
 763, 777
 Pásztor Sári 1031, 1032, 1477
 Patai Edith 779
 Pataj Sándor 298, 778
 Pataki Jenő 1789, 2056
 Pataky Ödön 1110
 Pataky Ödönné 1110
 Patyi Sándor 6
 Paulini Béla 249
 Paulusz Jenő 64
 Pázmány Péter 1956
 Péchy Blanka 1241
 Peéry Rezső 536, 605, 618, 629, 665,
 672—675, 883, 891, 1031, 1074, 1477,
 1489, 1490, 1509, 1535
 Péguy, Charles 1733
 Pejtsik Árpád 876, 2067
 Pekár Gyula 923
 Pérely Imre 751, 1272, 2061, 2117
 Perl Elemér 536
 Perneky Mihály 337, 378, 792, 798
 Peroutka, Ferdinand 540
 Pesl, V. 538
 Péter László 6, 20703, 705, 706, 707, 708,
 715, 717, 718, 725, 741, 742, 775, 809,
 828, 893, 1470, 1552
 Peterdi Andor 886, 2085
 Pethő Sándor 249, 1535
 Petőfi Sándor 8, 28, 31, 40, 46, 47, 50, 53,
 55, 62, 81, 84, 101, 148, 157, 160, 167,
 168, 176, 181, 192, 193, 194, 210, 212,
 219, 221, 224, 261, 271, 280, 287, 288,
 289, 292, 355, 371, 412, 423, 465, 469,
 480, 488, 497, 504, 517, 542, 551, 572,
 580, 582, 585, 596, 629, 645, 650, 651,
 659, 661, 668, 671, 683, 689, 690, 692,
 747, 761, 783, 791, 823, 825, 833, 843,
 847, 863, 877, 882, 916, 936, 946, 951,
 952, 954, 979, 1002, 1004, 1022, 1052,
 1055, 1056, 1062, 1093, 1100, 1114,
 1121, 1125, 1134, 1135, 1137, 1141,
 1145, 1146, 1149, 1150, 1158, 1159,
 1176, 1192, 1195, 1198, 1222, 1242,
 1247, 1248, 1265, 1308, 1331, 1337,
 1339, 1364, 1365, 1367, 1370, 1371,
 1373, 1386, 1387, 1388, 1389, 1393,
 1398, 1402, 1403, 1440, 1452, 1453,
 1454, 1498, 1518, 1520, 1525, 1528,
 1529, 1539, 1552, 1566, 1593, 1598,
 1622, 1629, 1631, 1636, 1637, 1647,
 1654, 1674, 1676, 1684, 1685, 1704,
 1705, 1713, 1722, 1731, 1734, 1765,
 1789, 1796, 1799, 1802, 1821, 1822,
 1831, 1832, 1834, 1835, 1845, 1866,
 1906, 1907, 1908, 1909, 1921, 1923,
 1933, 1940, 1942, 1947, 1951, 1967,
 1969, 1986, 2006, 2007, 2008, 2009,
 2010, 2011, 2036, 2058, 2059, 2061,
 2063, 2074, 2076, 2085, 2089, 2121
 Pfeiffer Miklós 537
 Picasso, Pablo 134
 Pikler Gyula 627
 Pilinszky János 1623, 2037
 Pillér Ferenc 618, 638, 695, 881
 Pilnyak, Borisz 234, 762
 Pintér Ferenc 85—86, 85, 127, 128, 129,
 137, 718, 730, 759, 787, 1024, 2103
 Pintér Jenő 736, 1600, 1954—1955, 2065,
 2084
 Piša, Antonin Matěj 779, 780, 1548
 XI. Pius pápa 846
 Platón 263, 1147, 1153, 1936
 Pócsi Ferenc 1203—1204, 1219—1220,
 1527, 1528
 Poe, Edgar Allan 640, 1179, 1302, 1853
 Pogăceanu, Vasile 1483
 Pogány Ö. Gábor 1286—1288, 1541
 Poincaré, Raymond 319, 1600
 Polgár Tibor 1596, 1876
 Pomogáts Béla 1483, 1562
 Pončan, Ján 1938, 2082
 Pór Tibor 73—74, 715, 2103, 2105
 Pósa Lajos 1962
 Possonyi László 533, 861
 Pőcze Borbála 62, 113, 114, 353, 420, 569,
 582, 584, 922, 923, 950, 951, 978, 989,
 1084, 1099, 1124, 1125, 1136, 1139,
 1169, 1236, 1260, 1275, 1306, 1362,
 1404, 1496, 1518, 1605, 1616, 1619,
 1656, 1685, 1707, 1825, 1862, 1863,
 1899, 2035, 2046, 2098, 2099, 2100
 Pőcze Imre 2089
 Pötzl 641
 Práger Jenő 538
 Praháts Margit 394, 395
 Prohászka Lajos 800, 1956
 Proust, Marcel 532, 774, 776, 1835
 Prudhommeaux, André 2093, 2096
 Pucek, F. 823
 Pulszky Ferenc 538
 Purgly Emil 231

- Puruczki Béla 876
Puskás Endre 712
Pusztai Sándor 846
Püskösti Andor 249
Püski Sándor 1666
- Quintilianus, Marcus Fabius 2069
Quintus Opimius 1735
- Racine, Jean 1934
Rác István 303, 335
F. Rác Kálmán 1902—1903, 2078
Radnóti Miklós 201, 236, 239, 282, 285, 286, 378, 386, 403, 417, 427, 445, 483, 750, 775, 808, 815, 823, 825, 828, 832, 842, 845, 1109, 1146, 1233, 1339, 1435, 1437—1440, 1535, 1546, 1549, 1553, 1622, 1563, 1581, 1631, 1661, 1835, 1968, 2038, 2044, 2052, 2070, 2123
Radnóti Miklósné 1234, 1535, 1661, 2044
Radó Antal 1722
Radó Árpád 758
Rados K. Béla 230
Raith Tivadar 99—100, 169, 721, 722, 734
Rajcsányi Károly 1567
Rajk László 303
Rajniss Ferenc 803
Rákóczi Ferenc 1774, 2089
Rákosi Jenő 767, 1231
Rákosi Mátyás 388, 2104
Rákosi Sándor 708
Ránki György 1589
Rapaich Rajmund 445, 832
Rapaport Samu 847, 848, 849, 2108
Rassay Károly 807
Ráth Zsigmond 82
Ráth-Végh István 1134
Rátz Kálmán 1629—1630, 1661, 2039, 2040, 2044
Ravasz László 1956
Rayman Katalin 1514, 1517
Rédey Tivadar 125—126, 728
Reguli Ernő 6, 703, 707, 715
Reger, Max 1544
Reich, Ed. 537
Reichard Piroska 732
Reinitz Béla 716, 1090, 1120, 1587, 1970
Rejtő István 708, 758, 765, 783
Reményi József 99, 722
Reményik Sándor 101, 445, 746, 778, 832, 1625, 1846, 2038, 2064, 2082, 2095
Reményik Zsigmond 239, 325, 330—334, 334—335, 364, 378, 472—474, 506, 516, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 534, 535, 536, 537, 539, 541, 577, 578, 591, 617, 637, 695, 699, 779, 788, 789, 790, 791, 841, 847, 855, 856, 857, 858, 861, 883, 885, 892, 936—941, 945, 973—975, 1036, 1063, 1064, 1065, 1066, 1073, 1075, 1077, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1120, 1127, 1129, 1328, 1418, 1465, 1466, 1467, 1470, 1471, 1472, 1477, 1488, 1490, 1491, 1497, 1500, 1501, 1502, 1503, 1510, 1546, 1553, 2004, 2005, 2064, 2083, 2089, 2090, 2091, 2092, 2112, 2113, 2123
Remenyik Zsigmondné 788
Renan, Ernest 944
Renoir, Pierre Auguste 1737
Réthy Hugó 1696—1700, 2048
Réti Ödön 712, 1925
Révai József 771, 777
Révész Béla 229, 884, 1731
Révész Ferenc 1426—1428, 1460—1461, 1561, 1566, 2066, 2124
Révész Mihály 727, 2081, 2121
Reviczky Gyula 480, 920, 1480, 2047
Révy László 564
Réz (Rosinger) Andor 787
Réz Pál 703, 828
III. Richárd 697
Richepin, Jean 413, 821, 840
Rictus, Jehan 216, 755, 1050
Rideg Sándor 2065
Riedl Frigyes 1058
Riedl Szende 538
Rilke, Rainer Maria 1480, 2085, 2086
Rimbaud, Arthur 62, 361, 799, 1050, 1197, 1198, 1289, 1438, 1480, 1525, 1745, 1781, 2086
Ritoók Emma 748
Rittinger Imre 675
Robotos Imre 598—599, 877
Rodin, Auguste 1737
Rolland, Romain 240, 263, 425, 498, 772, 1521
Romains, Jules 1801
M. Róna Judit 7, 850, 1519
Rónai Mihály András 630—632, 732, 808, 883
Rónay György 1072, 1291—1293, 1542, 1681, 1682—1684, 2046, 2052
Rónay Mária 249—250, 768
Roth István 787
Rousseau, Jean Jacques 146, 639, 1338, 1756, 1842, 2055

- Rozványi Vilmos 87, 100, 119, 131, 387, 718, 726
 Rózsa Imre 2101
 Rózsa Vera 1090, 1120, 1979
 Rozsnyay Nándor 64
 Röntgen, Wilhelm Konrad 640
 Rubin László 239, 285, 884
 Rudas, László 2036, 2040
 Ruffy Péter 822
 Ruhman, L. 539
 Ruppel, K. H. 265, 772
 Ruppeltdt, Milos 536
 Russel, Bertrand 185, 198, 202
 Rutebeuf 1504
 Ruzicska Pál 1927—1928, 2080
 Ruzicskay 1368, 1369
- Sáfáry László 299, 782
 Sainte-Beuve, Charles-Augustin 447
 Saitos Gyula 71—72, 676—680, 703, 705, 706, 707, 708, 711, 715, 870, 874, 891, 1073, 1120, 1620, 2101, 2102
 Saitos Valéria 2103
 Sakel 641
 Salamon király 1835
 Salamon Ernő 941—942, 945, 1467, 1484
 Salamon Konrád 846
 Salamon László 1051—1055, 1481
 Sallai Imre 240, 241, 257, 388, 759, 765, 766, 810, 2109
 Saly Endre 727
 Sándor Imre 98, 721, 723, 1867, 1868, 1869, 1870, 1872, 2074, 2104
 Sándor Kálmán 1715, 2105
 Sándor László 1547, 2118
 Sándor Pál 13, 757, 769, 776, 777, 787, 795, 1340—1361, 1362, 1424, 1546, 1549, 1550, 1551, 1552, 1560, 2104, 2108
 Sárkány Oszkár 1591—1592, 2032
 Sárközi György 100, 119, 131, 168, 201, 221, 232, 240, 285, 299, 377, 383, 415, 426, 724, 726, 727, 740, 761, 770, 774, 776, 777, 781, 804, 825, 855, 895, 1072, 1182, 1431, 1539, 2039
 Sarló Sándor → Pór Tibor
 Sárosi Árpád 98
 Sass Imre 64
 Sass János 1032, 1477
 Sauvageot, Aurélien 885, 1488
 Schadl Ernő 47, 48, 50, 52, 224
 Schiller, Friedrich 271, 627, 640, 1704
 Schillinger Ilona → Grünwald Lászlóné
- Schlegel, August Wilhelm 288
 Schlick, Moritz 1506
 Schneider József 488—489, 843
 Schönberg, Arnold 1544
 Schönstein Sándor 234, 762, 764
 Schöflin Aladár 249, 349, 394, 395, 698, 729, 783, 812, 895, 950, 1281—1285, 1541
 Schöpflin Gyula 845
 Schulez Ignác 539
 Schumann, Robert 639, 641
 Schweinitzer József 861
 Schweitzer Pál 1532, 1534
 Sebesi Ernő 98
 Sebestyén Károly 711
 Sebestyén Sándor 746, 844
 Sennyey Vera 1241
 Seres Béla 301, 302, 303
 Serényi Imre → Kodolányi János
 Sértő Kálmán 330, 378, 387, 425, 606—608, 632—633, 647—648, 777, 791, 793, 808, 809, 878, 879, 885, 887, 891, 1379, 1391, 1556, 1691, 1693, 1804, 1857, 2047, 2119, 2122, 2123
 Sesshu (Toyo) 971, 1471
 Setäle, Emil 303
 Setét Ignácz 1583, 2032
 Seuphor, Michel 2105
 Shakespeare, William 1031, 1143, 1198, 1425, 1515, 1524, 1525, 1593, 1837, 1908, 1934
 Shaw, George Bernard 1231, 1386
 Shelley, Percy Bysshe 631, 1146, 1384, 1502, 1555, 1837, 1908
 Sibelka Perleberg Artúr 1906—1910, 2078
 Sík Sándor 285, 832, 1429
 Siklós Ferenc 239
 Simándy Pál 387, 400—401, 404, 417, 815, 1271—1273, 1539
 Simon Andor 99, 101, 127, 128, 129, 137, 145, 154, 165, 166, 175, 182, 190, 194, 196, 201, 222, 285, 299, 658, 667, 727, 746, 747, 753, 756, 782, 1556
 Simonyi István 1567
 M. Simonyi Mária 127
 Sinclair, Üpton 236, 240, 425, 764, 1255
 Sinka Erzsébet 6
 Sinka István 387, 1391, 1542, 1689, 1693, 1802, 1804, 1956, 2047, 2083
 Sinkó Ervin 727
 Sinkovits Béla 200, 749
 Sipos Gábor 1584, 1586
 Sipos István 98, 721

- Sipos Sándor → Sipos Gábor
 Sirató Károly 99, 169
 Sitt, M. 1544
 Smetaček 537
 Smith, Jonathán 1737
 Somló István 1789, 2056
 Somló Klára 303
 Somlyó György 868, **1035**, 1478, 1480
 Somlyó Zoltán 1198, 1525
 Somodi László **304**, 784
 Somody Pál 129, 304, 306
 Somogyi Erzsi 726
 Somogyi Magda 301
 Somogyi Margit 302, 303
 Somogyi Sándor 6
 Somogyi Sári **670—672**, 890
 Somogyváry Gyula 1390
 Soós Lajos 236, 763
 Sós Aladár 239
 Sós Endre **55—56**, **480—482**, **525—526**,
 709, 733, 835, 842, 858
 Sömjén Endre 2120
 Sőtér István 845, 1542
 Spann, Ottmar 230
 Spengler, Oswald 353
 Spinoza, Baruch 386, 1936
 Stampfer Gábor 724
 Stancu, Zaharia 423, 823
 Stark András 849, 1474
 Staud Géza 1597
 Steinberger Gábor 300, 303, 336
 Stenborg, Hans-Eric 2095
 Stenczel 1759, 2034
 Stern Emil **687—688**, 893, **1361—1364**,
 1552, 2120
 Stoll Béla 6, 14, 20, 703, 709, 711, 770,
 773, 806, 820, 847, 869, 1512, 2050
 Straka, Anton 298, 299, 540, 628, 778,
 779, 780, 781, 782, 790, 791, 855, 861,
 882, 1074, 1127, **1332—1333**, 1489,
 1490, 1509, 1547, 1901, 2077, 2110,
 2111, 2112, 2123
 Strauss, Richárd 408
 Strém István 99, 101, 169, 240
 Strindberg, August 639, 1140, 1903
 Sue, Eugène 755
 Sugár Andor 1567
 Sugár Erzsébet 1465, 1467
 Supka Géza 239, 248, 719, 767, **1139—**
1141, 1513, 1547
 Sükköd Ferenc 99, 169
 Süle Antal 789
 Sümegei Tóth Tivadar 879, **1450**, 1564
 Sykora 538
 Szabadjai István 712, 2102
 Szabados András 811
 Szabados Zádor 1241
 Szabó Bertalan 759
 Szabó Béla 882, **1105—1106**, 1497, 1499,
 1500
 Szabó Dezső 41, 84, 102, 159, 175, 196,
 301, 330, 493, 532, 613, 616, 617, 655,
 711, 723, 738, 739, 790, 880, 881, 944,
 1048, 1196, 1214, 1343, 1373, 1390,
 1428, 1467, 1480, 1489, 1520, 1549,
 1554, 1803, 2085
 Szabó Ervin 757, 771, 1547, 1932
 Szabó Ferenc, iparművésznövendék 303,
 336
 Szabó Ferenc zeneszerző 1369, 1370
 Szabó István **1394—1400**, 1556
 A. Szabó István 763, 764, 1669, 1758,
 2037, 2040
 Cs. Szabó László 394, 395, 530, 762, 807,
 813, 845, 855, 946, **1047—1049**, 1109,
 1311, 1464, 1467, 1480, 1481, 1503,
 1504, 1544, 2083, 2123
 Szabó Lőrinc 92, 100, 119, 126, 131, 157,
 168, 216, 232, 239, 240, 285, 290, 298,
 336, 359, 362, 364, 377, 378, 385, 396,
 415, 426, 445, 480, 495, 496, 511, 512, 529,
 532, 699, 712, 724, 726, 727, 760, 761,
 762, 770, 774, 777, 779, 780, 781, 783,
 784, 791, 803, 804, 825, 828, 832, 859,
 860, 869, 884, 895, 1002, 1049, 1180,
 1182, 1272, 1291, 1316, 1367, **1420—**
1421, 1431, 1480, 1488, 1508, 1545,
 1554, 1559, 1562, 1566, 1600, 1693,
 1733, 1790, 1938, 1939, 1942, 1950,
 2033, 2064, 2082, 2083, 2102, 2112,
 2122
 Szabó Mária 127
 Szabó Pál 387, 824, 1479, 1539, 1803,
 2083
 Szabó Vladimír 2047
 Szabó Zoltán 531, 816, 822, 1134, **1157—**
1159, **1235—1238**, **1316—1319**, 1518,
 1535, 1545, 1803, **1968—1970**, 2087
 Szabó T. Attila 853
 Szabolcsi Bence 773
 Szabolcsi Gábor 809, 1438, **1619—1621**,
1799—1800, 2035, 2063
 Szabolcsi Miklós 6, 20, 703, 704, 705, 706,
 707, 708, 711, 712, 715, 716, 717, 718,
 719, 720, 722, 723, 725, 730, 735, 748,
 756, 758, 777, 787, 793, 802, 818, 831,
 840, 891, 1477, 1494, 1537, 1538, 1556,
 2033, 2053, 2078

- Szakasits Árpád 222, 229, **342**, 727, 794, 807, 1368, 1622, 1666, 1669, 1788, **1933—1934**, 2036, 2040, 2044, 2056, 2061, 2081, 2105, 2121
- Szakáts László 126
- Szalai György 1567
- Szalai Imre 169
- Szalai Sándor 849, **1454—1455**, 1474, 1565
- Szalatnai Rezső 629, 721, 736, 745, **944—946**, 1032, 1125, **1150—1152**, **1239—1241**, 1467, 1477, 1517, 1535, **1937—1938**, **2011—2012**, 2082, 2094
- Szalay József 712
- Szalay László (1813—1864) 412, 538
- Szalay László → Zalai Szalay László
- Szalmás Piroska **1367—1370**, 1553, 1565
- Számadó Ernő 387
- Szamuely Tibor 1556
- Szántó Éva 752, 785
- Szántó Gábor András 723
- Szántó György 248, 249, 779
- Szántó Gyula → Hidas Antal
- Szántó Gyuláné → Szántó Judit
- Szántó Judit 305, 313, 315, 752, 765, 779, 780, 781, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 793, 806, 807, 814, 849, 866, 867, 868, 974, 1059, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1406, 1465, 1466, 1470, 1472, 1477, 1478, 1483, 1493, 1495, 1497, 1500, 1501, 1503, 1505, 1519, 1526, 1557, 1640, 1643, 1661, 1716, 1900, 2044, 2049, 2077, 2089, 2107, 2108, 2110, 2111
- Szántó Miklós **613—615**, 881
- Szántó Piroska 301, 302, 303, 1567
- Szántó Rudolf 239, 240
- Szász Károly (1829—1905) 859
- Szász Károly (1865—1950) 92
- Szász Ferenc **1448**, 1564
- Szász Zoltán 417
- Szathmáry Sándor 230
- Szatmári Rózsika 2103
- Száva István 1368, 1369
- Széchenyi István 412, 538, 585, 1248, 1325, 1758, 2085
- Szécsi Ferenc 92, 808
- Szegedi István 249, 740
- Szegi Pál 239, **483—486**, 842, 843
- Szegő Júlia → Németh Andorné
- Székely Béla 300, 301, 302, 303, 1508
- Székely Bertalan 762
- Székely Endre 1339, 1403
- Székely István 264, 772
- Székely László 770
- Székely Mária 1624, 1626
- Szekfű Gyula 184, 531, 556, 645, 744, 747, 751, 869, 887, 2088
- Szekula Jenő 249
- Széll Jenő 303, 335, 783, 2110
- Szépál Árpád 222, 229, 870, **1008—1013**, 1066, 1077, **1137—1138**, **1148—1149**, **1206—1207**, **1209—1213**, 1474, 1491, 1513, 1517, 1527, 1528, 2119, 2123
- Szemák Jenő 300, 302, 782, 783
- Szemere Bertalan 538
- Szemere Vera 1624
- Szemlér Ferenc 496
- Szenczi László 2119
- Szendé Pál 721
- Szendró József 764, 1789
- Szenes Erzsébet 101, 417, 762, 818, 1112, 1499, 2119
- Szent Ágoston 458
- Szent Antal 693, 948
- Szent József 802, 1018
- Szent László 1150, 1517
- Szent Verán 1735
- Szentessy Gyula 2032
- Szent-Györgyi Albert 1120
- Szentimrei Jenő **144—145**, 191, 734, 799, 1508, 2117
- Szentkirályi János **1443—1444**, 1563
- Szentkuthy Miklós 845
- Szentmiklós Lajos 533
- Szép Ernő 157, 740, 773, 777, 879, 1517
- Szepesi Zoltán 764
- Szerb Antal 348, 349, 350, 355, 777, 798, 845, **1141—1145**, 1208, 1514, 1851, **1955**, 2067, 2085, 2086, 2124
- Szerdahelyi Sándor **1625**, **1719—1720**, 2037, 2051
- Szigethy Endre 127, 128, 129, 730, 733
- Sz. Szigethy Vilmos 2101
- Szij Gábor → Szijgyártó László
- Szijgyártó László **1253—1254**, 1536, **1677**, **1910—1913**, 2045, 2078
- Sziklay János 248, 249
- Sziklay László 1489
- Szilágyi András 195, **639—642**, 747, 886
- Szilágyi Géza 414, 828
- Szilágyi Lilla **1312—1313**, 1544
- Szilágyi Pál 301, 302, 303
- Szimonidesz Lajos 239, 240, 242, 243, 257, 266, 273, 274, 282, 283, 284, 285, 765, 775, 792, 1024, 1475, 1914, 2109, 2111
- Szini Gyula 614, 729, 947

- Szípszer 1368, 1369
 Szirtes Andor 819
 Szirtes Andorné 819
 Szkálós Emilné Járossy Erzsébet **1159—1161, 1518**
 Szkhárosi Horváth András 1637
 Szladovics István 763
 Szókratész 1936
 Szombathy Sándor **591—594, 874, 1049, 1150, 1481, 1497, 1500, 1517**
 Szombati Sándor → Szombathy Sándor
 Szommer Endre 64
 Szomorj Dezső 506, 847
 Szophoklész 1480
 Szódi Szilárd 1624
 Szőke Dezső 772
 Szőke István **2006—2010, 2033, 2093**
 Szőke Lőrinc 539
 Szőke Sándor 283, 284
 Szőnyi István 711
 Szőrenyi József → Schneider József
 Sztálin, J. V. 1492
 Szun Jat-szen 216, 755
 Szun Jat-szen özvegye 240
 Szuromi Lajos 1483
 Szűk László 732
 Szvatkó Pál 537, 538, 856
- Tábori Kornél 249
 Tábori Pál 239
 Tahi Gáspár 236, 763
 Taine, Hyppolite 138, 733
 Takács Ferenc 534, 892
 Takács István 1403, 1404
 R. Takács Olga 21
 Takáts Gyula 811, **1254—1255, 1537**
 Talaz, George 423, 823
 Tamás Aladár 92, 169, 229, 756, 831, **1192—1196, 1523, 1524, 1915—1920, 2039, 2079**
 Tamás Attila 815
 Tamás Ernő 92, 715
 Tamás István **159—162, 739**
 Tamás Lajos 1072
 Tamás Mihály 145, 164, 182
 Tamás Sári 1072
 Tamási Áron 144, 145, 165, 166, 175, 182, 194, 196, 248, 249, 287, 293, 348, 377, 532, 699, 729, 739, 767, 773, 803, 804, 828, 1275, 1276, 1566, 1627, 1956, 2085, 2124
 Tancsics Mihály 1214, 1248, 1603, 1604, 1759, 1866, 2034, 2040, 2044
 Tandori Dezső 2073
- Tapolczay Gyula 1311
 Tarján Tamás 831
 Tárnok Gyula 751
 Tasi József 20, 707, 712, 729, 734, 736, 742, 745, 748, 752, 753, 754, 758, 759, 765, 773, 774, 779, 780, 788, 789, 810, 811, 818, 823, 1466, 1503, 1505, 1508, 1517, 2042
 Tasso, Torquato 639
 Tatay Sándor 1538, 2120
 Téglás Ferenc **306—312, 784, 786, 787, 2110**
 Telekes Béla 348, 349, 350
 Teleki Pál 847, 870, 2006, 2092
 Tempefői → Sibelka Perleberg Artúr
 Terescsényi György 127, 128, 129, 249, 740, 767, 1627
 Terescsényi Gyula 64
 Ternyey Árpád 463, **1087, 1494**
 Ternyei László 537
 Tersánszky J. Jenő **81, 126, 146, 249, 348, 404, 482, 717, 723, 729, 739, 767, 788, 790, 831, 842, 1214, 1566, 1627, 2112**
 Tettamanti Béla 725, 1681, 2100, 2101, 2102
 Thalész 1994
 Thorez, Maurice 1194
 Thury Lajos 126
 Thurzó Gábor 1542
 Tibullus, Albius 1146
 Tihanyi Ernő 811
 Tilkovszky Béla 536
 Tilschová, Anna Marie 537, 1075, 1490
 Timár József 1296
 Tinódi Lantos Sebestyén 62, 142, 1318, 1565
 Tintoretto (Jacopo Robusti) 1113
 Tisza István 627, 1386, 1387
 Tiszaváry Ervin 463
 Tóbiás Áron 708, 758, 783
 Tobolka 537
 Tolan, Isaia **612—613, 879**
 Toldalaghy Pál 808, 1072
 Toldy Ferenc 538
 Toller, Ernst 1358
 Tolnai Gábor 845, 1234, 1535
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 111, 1230, 1534, 1567, 1635
 Tomáš, Karol 1524
 Tomori Viola 828
 Tompa Mihály 642, 645, 1022, 1093, 1722
 Tordai Judit 1368
 Tordai Zádor 1506

- Torma Imre **664—665**, 889
 Tormay Cecil 2064
 Tóth Aladár 711, 739
 Tóth Árpád 157, 214, 216, 356, 373, 385, 511, 529, 859, 947, 986, 987, 1001, 1002, 1010, 1151, 1255, 1291, 1295, 1309, 1371, 1408, 1414, 1480, 1535, 1565, 1645, 1692, 1732, 1781, 1849, 1859, 1976, 2047, 2073, 2082, 2095
 Tóth Béla **86—88**, 718, **1294—1296**, 1542
 Tóth Istvánné 1392, 1394
 Tóth László **1831—1835**, 1837, **1838—1839**, 1846, 1847, 1982, 1983, 2070, 2071
 Tóth Pál 711
 Tömörkény István 63, 64, 711, 1803, 2038
 Töreky Géza 241, 242, 273, 810
 Török Lehel 236
 Török Sándor 773
 Török Sophie 100, 119, 131, 157, 290, 511, 726, 774, 778, 801, 802, 813, 895, 2102
 Tövisi Géza 2117
 Traeger László 303
 Trakl, Georg 2086
 Trencsényi-Waldapfel Imre 412
 Trolliet, Gilbert 2093
 Tucholsky, Kurt 1534
 Turóczy-Trostler József **258**, **347**, 530, 718, 770, 788, 790, 795
 Tverdota György 831, 852
 Twain, Mark 1472
 Tzara, Tristan 1079

 Udvardy Géza 1582, 2032
 Udvary Imre 1669
 Ugron Gábor 2039
 Újvári László **375—376**, **381—382**, **395—396**, 769, 802, 803, 805, 806, 814
 Újvári Sándor 769
 Úr György 705, **1794—1796**, 2059, 2122
 Urbán Eszter 764
 Urr Ida 764
 Uzdóczy Zadavec Izstván 847

 Vaád Ferenc 1462, 1567, 2065
 Váczai Péter 773
 Váczy József 126
 Vadnai Béla 1488
 Vágvidi Ferenc 1503, **1597—1602**, 2033, 2105
 Vági István 752
 Vágó József 120, 727, 2074, 2106

 Vágó Márta 120, 704, 727, 730, 738, 749, 812, 813, 814, 817, 827, 828, 832, 833, 834, 836, 851, 1406, 1472, **1863—1864**, 2074, 2105, 2106, 2107, 2111
 Vágó Vilma 120
 Vaillant-Couturier, Paul 1521
 Vajda Endre **1747—1752**, 2054
 Vajda Imre 2040, 2041
 Vajda János (1827—1897) 480, 642, 1093, 1545, 1588, 1821, 2047, 2073
 Vajda János (1907—1944) 169
 Vajda Julianna 1855
 Vajda Sándor 755
 Vajthó László **129**, 171, 496, 731, 751, 845, **1459—1460**, 1552, 1566, 1651, 1823, 1824, 1825, 1838, 1839, **1840—1841**, 2068, 2071
 Valenta 537
 Valéry, Paul 293, 386, 507, 776, 1079, 1232
 Vámbéry Rusztem 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 64, 82, 84, 120, 285, 403, 412, 417, 529, 708, 727, 1477, 2103
 Vámoska 2049
 Van Gogh, Vincent 639, 994, 1141, 1514
 Vančura, Vladislav 538
 Vanczák János 253
 Vándor Pál 768, 787
 Vándor Sándor 1567, 1624, 2036
 Vándor V. Sándor 1120
 Várady Aladár 536
 Varga András 1567
 Varga Dénes 1584, 1586
 Varga Ervin 849
 Varga Imre 751
 Cs. Varga István 774
 Varga Zsigmond 190, 727
 Vargha Gyula 2095
 Várkonyi Nándor **119**, 204, 727, 751, **1804—1806**, 2064, 2094
 Várkonyi Zoltán 1789
 Várnai Zseni 222, 229, 253, 349, **642—643**, 699, 879, 886, 1566, 2064, 2085
 Varró István 120, 727
 Vas István **371**, 375, 386, 404, 427, 731, 741, 750, 751, 769, 771, 774, 801, 802, 803, 808, 812, 818, 825, 843, 1072
 Vásárhelyi Zoltán 1624
 Vass József 736
 Vass László **521—523**, 526, 535, 538, 539, **583—586**, **605—606**, **606**, 629, **667—669**, 753, 856, 857, 873, 878, 883, 890, **1031—1032**, 1476, **1973—1974**, 2087
 Vata 1621

- Vatai László **1986—2001**, 2088
Végh Tamás → Bányai László
Veigelsberg Hugó → Ignotus Hugó
Veigelsberg Pál → Ignotus Pál
Vekerdi László 774
Venger János → Mosonyi Ferenc
Vér György 1120, **1625—1626**, 2037, 2103
Verbóczy István 185, 412, 896, 1774, 2012
Veres Péter **352**, 364, 403, 404, 417, 516, 533, 798, 826, **1631—1639**, 1661, 1666, 1669, 1677, 1728, 1731, 1803, 1943, 2037, 2041, 2042, 2052, 2076, 2083, 2123
Vergilius, Publius Maro 725
Verhaeren, Émile 1047, 1048, 1072, 1202, 1367, 1480, 1860
Verlaine, Paul 62, 168, 298, 640, 781, 1197, 1480, 1525
Vértes György 704, 758, 777, 789, 820, 848, 1493, 1536
Vespasianus, Titus Flavius 1161
Vészi Endre 417, **1227**, 1337, 1532, 1549
Vető Miklós 1567
Vetró Sándor 64
Vezér Erzsébet 818, 819, 820, 849, 852, 1494, 2034, 2044, 2049
Vidor Marcell 715
Vigneau, Jean 2087
Vihar Béla 2120
Vikár Béla 302, 303, 306, 783, 784, 1764, 2109
Villon, François 96, 133, 208, 213, 216, 221, 223, 231, 232, 251, 256, 258, 259, 297, 298, 347, 373, 413, 424, 427, 528, 529, 542, 580, 614, 631, 650, 659, 757, 759, 771, 777, 778, 781, 784, 795, 825, 859, 860, 863, 881, 945, 953, 1024, 1030, 1050, 1130, 1163, 1183, 1197, 1214, 1260, 1289, 1308, 1379, 1522, 1525, 1681, 1694, 1781, 1806, 1809, 1857, 1922, 1953, 2048, 2089, 2105, 2108, 2121
Vilt Tibor 680, 891
Vince László **1739—1741**, 1789, **2013—2025**, 2053, 2056, 2057, 2094, 2124
Vinea, Ion 423, 823, 1467
Virchow, Rudolph 640
Vitányi Iván 708
Vitkovics Mihály 1939
Voit Krisztina 862, 863
Voltaire (François Marie Arouet) 338
Voronca, Ilarie 1467
Vozári Dezső 527, 537, 538, 539, 628
Vörös Margit 1866
Vörösmarty Mihály 8, 148, 176, 192, 371, 380, 480, 519, 641, 674, 715, 810, 870, 930, 1031, 1114, 1141, 1150, 1308, 1371, 1410, 1514, 1528, 1566, 1600, 1637, 1722, 1792, 1796, 1821, 1829, 1834, 1853, 1943, 1951, 1956, 2058, 2061, 2074, 2085, 2094
Vu-Pej-Fu 216, 755
Vujicsics Sztoján 759, 760, 761, 826
Wacha Imre 806, 855, 1480
Wagner, Richard 357, 408, 474, 627, 710, 798, 841
Waldapfel József 6
Waldhauer Edit 1125
Wallentinyi Samu 721
Wallez Jenő 710, **1032—1034**, 1036, 1470, 1477, 1497
Wallez Luca 2103, 2104
Wassermann, Jacob 1054, 1482
Weidinger József 1618, 2035
Wein Gyula 538
Weinberger János → Mosonyi Ferenc
Weininger, Otto 467, 840, 1482
Weisz Emília 303
Weisz György 300, 303
Wels, Otto 309
Weltner Jakab 1970
Weöres Sándor 348, 349, 350, 394, 395, 417, 427, 487, 495, 728, 802, 808, 818, 825, 845, 915, 1380, 1463, 1805, 1937, 2052, 2064, 2081
Wertheimer Tibor → Arató Tibor
Wettstein János 539
Whitman, Walt 143, 640, 1480
Wiegler, Paul 85, 718
Wiener János 764
Wilde, Oscar 631, 640, 1208, 1480, 1653, 1806, 1850
Wolker, Jiří 638, 779, 780, 886, 1333, 1548
Wordsworth, William 1480
Zábó Károly 862
Zalai Szalay László 748
Zalán 2012
Zalka Máté **221—222**, 756
Závada, Vilém 538, 780
Zay, Jean 610
Zelenka Sándor **1117—1118**, 1506
Zelk Zoltán **129—130**, 169, 349, 378, 382, 386, 427, 445, 731, 741, 774, 808, 818,

- 825, **924—925**, 946, 1072, 1380, 1464,
1465, 1467, 2052, 2065
Zemplényi István 1567
Zichy kancellár 645
Zichy Tivadar 1219, 1529
Zilahy Lajos 364, 377, 378, 381, 415, 803,
804, 805, 806, 821, 828, 879, 1391,
1543, 1566, 1652, 1876, 1877, 2069,
2075
Zobay Ferenc 714
Zola, Émile 916, 1480
Zolnai Béla **131, 143—144, 208, 731, 732,**
734, 740, 752, 754, 860, 2054
Zombori György 721
Zrínyi Miklós 55, 356, 585, 1637, 1765,
1956, 2085
Zugligeti Pintér József 516
Zsadányi Oszkár 720
Zsigmond Ede **460, 837, 840, 1115—1116,**
1241, 1506, 1536
Zsigmond Ferenc 1552
Zsilinszky Gábor 736
Zsitvay Tibor 764
Zsohár István **1449—1450, 1564**
Zsolt Béla 101, 119, 131, 191, 239, 240,
241, 242, 243, 257, 266, 273, 274, 282,
283, 284, **382—383, 506, 534, 608—**
610, 614, 625, 638, 643, 669, 707, 716,
726, 737, 760, 761, 765, 780, 806, 826,
847, 879, 881, 882, 886, 926, 948, 1050,
1464, 1468, 1479, 1480, 1823, 1844,
1914, 2103, 2122
Zsuka → Dénes Zsófia

TARTALOM

(A dőlt betűs számok a jegyzetre utalnak.)

1942

776. Megalakult a József Attila Emlékbizottság	1579	2031
777. <i>Óbudai L. Károly</i> : Emlékezés József Attilára	1579	2031
778. József Attila emléke	1580	2031
779. József Attila — átköltéssel	1580	2031
780. [<i>Aranyossi Pál</i>] <i>A. P.</i> : József Attila élete nyomában	1581	2031
781. <i>Antal Gábor</i> : A magyar munkás-poézis születése	1582	2031
782. [<i>Kállai Gyula</i>] <i>k. gy.</i> : József Attila-est	1583	2032
783. <i>Barcs Sándor</i> : József Attila-est	1585	2032
784. Vasárnap délelőtt zsúfolt terem előtt megismételték a „József Attila estet”	1586	2032
785. <i>r-k-f</i> : A közönség	1587	2032
786. József Attila emlékezete	1589	2032
787. <i>József Jolán</i> : József Attila	1589	2032
788. <i>Sárkány Oszkár</i> : Galamb Ödön: Makói évek	1591	2032
789. [<i>ifj. Muraközy Gyula</i>] <i>ifj. M. Gy.</i> : „Ebben a megváltott világban” ..	1592	2032
790. „Holnaposok”, szociográfusok és Nagykovácsyék nagysikerű estje Nagyváradon	1596	2032
791. — <i>y</i> : Edmund Galamb: „Makói évek” (Jahre in Makó)	1596	2032
792. Előadás József Attila betegségéről	1597	2033
793. <i>Vághidi Ferenc</i> : József Attilával Párisban	1597	2033
794. <i>Berda József</i> : Beszélgetés egy túlvilági költővel	1602	2033
795. Táncsics Mihály mellé temetik József Attilát	1603	2034
796. [<i>Gábor István</i>] <i>g. i.</i> : József Jolán József Attiláról beszélt Erdélyben .	1605	2034
797. <i>Kövendi Dénes</i> : Ez a megváltott világ	1608	2035
798. <i>Farkas Zoltán</i> : Beck András József Attila érme	1612	2035
799. <i>Magyar László</i> : Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdíák- ban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát?	1613	2035
800. <i>Andréánszky István</i> : Egy ismeretlen József Attila-kép regényes útja a Ferenvárosból	1616	2035
801. <i>Szabolcsi Gábor</i> : Az ismeretlen József Attila	1619	2035
802. Díszsírhelyet adott a főváros József Attila hamvainak	1621	2036
803. Irodalmi délután Rákospalotán	1622	2037
804. <i>Pilinszky János</i> : Galamb Ödön: József Attila élete nyomában	1623	2037
805. József Attila-est síremléke javára	1623	2037
806. József Attila-est	1624	2037
807. József Attila-est budapesti síremléke javára	1624	2037
808. [<i>Szerdahelyi Sándor</i>] <i>sz. s.</i> : József Attila-plakett	1625	2037
809. <i>Vér György</i> : Fakereszt a szegedi temetőben	1625	2037
810. Ezen a héten exhumálják Szárszón József Attila hamvait	1626	2038
811. <i>Kodolányi János</i> : József Attila emlékének	1626	2038

812. Rátz Kálmán: József Attila	1629	2039
813. József Attila	1630	2040
814. [Borbély László] B. L.: A tragikusan elhunyt költő, ...	1631	2041
815. Veres Péter: József Attila	1631	2041
816. József Jolán: József Attila a családban	1639	2042
817. Kelemen János: József Attila költészete	1644	2043
818. K. J.: A kortársak József Attiláról	1649	2043
819. József Attila	1652	2043
820. Korondi András: Emlékezés József Attilára	1652	2043
821. Hazajött József Attila	1655	2043
822. Gáspár Zoltán: [Gyászbeszéd József Attila pesti temetésén]	1658	2044
823. Barcs Sándor: Ave atque vale!	1660	2044
824. Radnóti Miklós naplójából	1661	2044
825. Hatalmas tömeg részvételével, megható gyászünneppel helyezték nyugalomra József Attila hamvait	1662	2045
826. Vásárnap délelőtt dízsírhelyre temették József Attila Budapestre hozott hamvait	1663	2045
827. „Itt nyugszik József Attila, élt 32 évet”	1665	2045
828. József Attila temetése	1666	2045
829. József Attila pesti temetése	1667	2045
830. A halott költő utolsó útja	1670	2045
831. „Ime, hát megletem hazámat...”	1671	2045
832. A kolozsvári pártszervezet	1672	2045
833. Márai Sándor: Tegnap és ma	1673	2045
834. József Attila	1674	2045
835. Kovalovszky Miklós: A szárszói halott útja	1675	2045
836. [Sziggyártó László] szj: Sokat megmagyaráz	1677	2045
837. A fogadtatás	1677	2046
838. A József Attila Emlékbizottság felhívása	1678	2046
839. József Attila betegségéről és költészetéről	1679	2046
840. Könyvnap 1942-ben	1680	2046
841. Gönczy Gábor: Galamb Ödön: József Attila élete nyomában. Makói évek I.	1680	2046
842. Rónay György: Város. I. Este	1681	2046
843. József Attila szoborportréja a könyvnapon	1682	2046
844. Rónay György: Jegyzetek József Attila sírjánál	1682	2046
845. Losonczy Géza: Séta a magyar könyv ünnepnapján	1684	2046
846. Kovács István dr.: A szegények költője	1684	2046
847. Sz. J.: József Attila költészete meghódítja Franciaországot	1687	2047
848. Gombos Gyula: József Attila	1689	2047
849. Kelemen János: Álom az országról	1693	2047
850. Ladislao Bóka: La lirica moderna ungherese (II)	1693	2047
851. Réthy Hugó: A napszámos poéta meg a költő	1696	2048
852. [Losonczy Ádám] Névtelen nótárius: József Attila betegsége	1700	2050
853. Barabás Tibor: József Attila a szegénység költője	1705	2050
854. [Szerdahelyi Sándor] sz. s.: Új könyv a munkásoknak József Attiláról	1719	2051
855. Földi Mihály: A szegénység költője	1720	2051
856. Muraközy Gyula: József Attila	1724	2052
857. Kovalovszky Miklós: Üres sír a szárszói temetőben	1724	2052
858. [Erdős László] e. l.: Szocialista irodalomszemlélet	1731	2052
859. József Jolán: Magyar írók Móríc Zsigmondról	1732	2052
860. Farkas Imre: Korszellem és líra	1732	2052
861. József Attila	1734	2053

862. [Mikes Imre] <i>Gallicus</i> : A Földközi-tenger partján, József Attila „különbejáratú kéjszobájá”-ban	1735	2053
863. Öt éve	1738	2053
864. Vincze László: Rend és szabadság	1739	2053
865. Halász Gábor: Az érzékeny költő	1742	2053
866. Vajda Endre: József Attila ars poeticája	1747	2054
867. Gáspár Zoltán: A költő és a köztudat	1752	2054
868. Hegedüs-Bite Dániel: Emlékezés a munkások költőjére	1759	2055
869. Horváth Béla: Hogyan temették el József Attilát Balatonszárszón? ..	1761	2055
870. Öt esztendő	1765	2055
871. Gró Lajos: „Nincs bocsánat”	1766	2056
872. Antal Gábor: Ki a sínekre dobtad	1770	2056
873. Nádass József: József Attiláról	1770	2056
874. Féja Géza: Évforduló	1776	2056
875. Barcs Sándor: József Attila öt éve	1778	2057
876. Benedetto Croce cikke József Attila „Mama” című költeményéről ...	1783	2057
877. Darvas József: József Attila öt év távolából	1785	2057
878. Vasárnap megkoszorúzták József Attila sírját	1788	2057
879. Mama	1789	2058
880. Féja Géza: József Attila	1789	2059
881. Úr György: Egy költő indulása	1794	2059
882. Tibor Csorba: Attila József	1796	2060
883. Szabolcsi Gábor: József Attila emlékezete	1799	2063
884. Hankiss János: Mégegyszer az édesanya	1800	2063
885. Kovalovszky Miklós: A nép költői	1802	2064
886. Várkonyi Nándor: József Attila	1804	2064
887. Képes Géza: József Attilához	1807	2065
888. Kunszery Gyula: Liberalizmus és neobarokk	1807	2065
889. Lukács Imre: „A költő hasztalan vonít”	1810	2065
890. Földéak János: Új irodalmi korszak előtt	1813	2066
891. Ilyés Gyula: Öt éve	1816	2067
892. Govrik Elemér: József Attila emlékére	1816	2067
893. Gál György András: József Attila emlékének	1817	2067

1943

894. Költészet a dobogón	1821	2067
895. Erdélyi József: Világirodalom	1822	2067
896. Egy balsikerű leleplezés	1823	2068
897. A leleplezett költő	1825	2068
898. Erdélyi József költő őszinte véleménye József Attiláról	1826	2068
899. Cserhényi Pál: József Attila emlékezete	1827	2068
900. Erdélyi József ellen József Attila emlékének meggyalázása miatt eljárás indult	1828	2068
901. Koppantó	1828	2069
902. Fodor József: Beszéljünk higgadtan	1829	2069
903. Tóth László: Költőharag és írórsors	1831	2070
904. Radnóti Miklós naplójából	1835	2070
905. Erdélyi József: Tamadóim	1836	2070
906. A szélvető	1837	2071
907. Tóth László levele és Erdélyi József válasza	1838	2071
908. József Attila — lengyel nyelven	1840	2071

909. Vajthó László levele	1840	2071
910. József Jolán: József Attila Szegeden	1841	2071
911. Politika József Attila körül	1844	2072
912. Erdélyi Jóska és József Attila	1846	2072
913. Popiolemi plomieniem	1847	2072
914. A hat éve halott nagy magyar költő a „Harc” szerkesztőségében	1847	2072
915. Balogh László: József Attila	1849	2073
916. „József Attila Szegeden”	1861	2073
917. Pesti temetésének első évfordulóján megkoszorúzták József Attila sírját	1861	2074
918. — p b —: Anyák a magyar lírában	1861	2074
919. Vágó Márta: Szonett; Az eltávozotthoz	1863	2074
920. [Hartmann Mihály] H.: A szegedi szervezett munkásság nagysikerű József Attila-estje	1864	2074
921. Nádass József: Két ismeretlen József Attila-vers	1867	2074
922. József Jolán: Ahol Attila „napokat evett”	1872	2075
923. József Attila válogatott lírai versei	1874	2075
924. Gyenge Miklós: Gondolatok József Attila makói éve körül	1874	2075
925. József Jolán: Karády Katalin József Attila versét éneкли Zilahy Lajos új filmjében	1876	2075
926. Borbély László: Két halhatatlan a könyvnapon	1878	2075
927. Ausgewählte lyrische Dichtungen von Attila József	1879	2075
928. Gulyás Pál: József Attilának, a föld alá	1879	2076
929. Királyhágón innen — Királyhágón túl	1880	2076
930. Kiss Miklós: A megcsónkított költő	1883	2076
931. Földes István: József Attila nyomában Balatonszárszón	1884	2076
932. Balogh Edgár: Levél Balatonszárszóra	1886	2076
933. sz.: Hogyan tanácsolta el „Horger Antal úr” a szegedi egyetemről József Attilát?	1887	2076
934. Horger Antal úr, csiszolt ítéletű barátja és József Attila	1890	2077
935. [Erdődy János] -dy -s: Négyzsemközt József Attilával	1891	2077
936. Dr. Kemény István: József Attila sógora „leleplező” könyvet írt	1891	2077
937. Négyzsemközt József Attila volt sógorával	1894	2077
938. Bágyoni Váro Andor: József Attila, a kommunizmus és a zsidók	1896	2078
939. a: Bányai László: „Négyzsemközt József Attilával”	1902	2078
940. F. Rácz Kálmán: Irodalmi figyelő	1902	2078
941. [Papp Antal] Mosolygó Antal: Kinek van helye a „halhatatlan József Attila uszályán”?	1903	2078
942. —y: Bányai László: Négyzsemközt József Attilával	1905	2078
943. m.: Bányai László: Négyzsemközt József Attilával	1906	2078
944. [Sibelka Perleberg Artúr] Tempefői: Petőfi unokasógora	1906	2078
945. [Sziógyártó László] Szió Gábor: Családi viszály egy kis halhatatlanságba csomagolva	1910	2078
1946. Gergely Sándor: József Attila	1913	2079
947. [Barcs Sándor] b. s.: Bányai László: Négyzsemközt József Attilával	1915	2079
948. Tamás Aladár: Egy éjszaka a „Japán”-ban	1915	2079
949. Mátyás Ferenc: József Attila sírjánál	1920	2079
950. József Attila	1922	2079
951. Nádass József: Ismeretlen József Attila-versek	1923	2080
952. Fodor József: Mennybéli költő üzenete	1925	2080
953. Ruzicska Pál: Benedetto Croce József Attiláról	1927	2080
954. G. Czudar György: József Attila öröke	1929	2080
955. Irodalmi körökben	1930	2080

956. József Attila-émlékmű	1931	2080
957. <i>Havas Endre</i> : Ignotus Pálnak	1932	2080
958. <i>Havas Endre</i> : Levél egy barátnőhöz	1932	2081
959. <i>Szakasits Árpád</i> : A költő és a munkás	1933	2081
960. <i>Gelléri Andor Endre</i> : Egy önérzet története	1934	2081
961. <i>Németh László</i> : Verselő gyerekek	1936	2081
962. <i>E. B. Lukács</i> : Üvödom [Na brehu čiernych vód]	1937	2082
963. <i>Szalatnai Rezső</i> : Attila József [Na brehu čiernych vód]	1937	2082
964. <i>Féja Géza</i> : József Attila	1938	2083
965. <i>Juhász Géza</i> : Az utca és a föld	1948	2084
966. <i>Pintér Jenő</i> : Naturalisták, szocialisták, expresszionisták	1954	2084
967. <i>Anthony Szerb</i> : Literature	1955	2085
968. <i>Kodolányi János</i> : Zárt tárgyalás	1956	2086

1944

969. <i>D. D.</i> : Mit tudnak József Attiláról	1961	2087
970. <i>Németh Andor</i> : József Attila	1964	2087
971. [<i>Papp Antal</i>] <i>Mosolygó Antal</i> : Koronatanú a költő perében	1964	2087
972. <i>Lengyel Balázs</i> : Galamb Ödön: Makói évek	1966	2087
973. <i>Szabó Zoltán</i> : Irodalmi krónika	1968	2087
974. <i>Nádass József</i> : Egy megrázó könyvről	1970	2087
975. [<i>Vass László</i>] <i>V. L.</i> : Németh Andor: József Attila	1973	2087
976. [<i>Barcs Sándor</i>] <i>b. s.</i> : Németh Andor: József Attila	1974	2087
977. A francia rádióban hétszer mondtak József Attila verset	1975	2088
978. <i>Marót Sándor</i> : Fantomok egy levelesládában	1976	2088
979. Kantátát írt Kadosa Pál József Attila öt versére	1979	2088
980. <i>Fejtő Ferenc</i> : Mi az igazság József Attila és a Szép Szó kapcsolata körül?	1979	2088
981. <i>Bányai László</i> : Négy szemközt József Attilával	1981	2088
982. <i>Buzogány Botond</i> : Buzogány Botond levele: „Alpár Gitta szagának” dicsérete 1944 márciusában	1982	2088
983. <i>Kézai Béla</i> : Válasz egy oktanal támadásra	1984	2088
984. <i>Vatai László</i> : Szabadság és kultúra	1986	2088
985. <i>Illyés Gyula</i> : Rajz, eltépésre	2001	2089
986. <i>Bertalan Hatvány</i> : In memoriam „La Belle Parole”	2002	2089
987. [<i>Szőke István</i>] <i>Sz. I.</i> : Ki a tettes?	2006	2093
988. <i>J. G.</i> : József Attila	2010	2094
989. <i>Szalatnai Rezső</i> : A Duna költői	2011	2094
990. <i>Gellért Sándor</i> : József Attila	2012	2094
991. <i>Vincze László</i> : A magányos József Attila	2013	2094
992. <i>Moór Péter</i> : Dal, gyászban	2025	2095
993. Attila József	2025	2095

1945

994. [<i>Hubay Miklós</i>] <i>M. H.</i> : Deux poèmes de la misère	2029	2096
A dokumentumok jegyzetei	2031	
József Attila élete	2098	

Mutatók	2115
A jelen kötetben nem közölt cikkek jegyzéke	2117
A jegyzetekben közölt, idézett cikkek jegyzéke	2122
A dokumentumokat közlő újságok, folyóiratok mutatója	2125
A József Attila-művek mutatója	2129
Névmutató	2140

508180

U.M.A.